

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt:13 Sayı:3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SBE DERGİSİ

EYLÜL 2023

2023 – SEPTEMBER

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, Sparc Indexing J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor ve SOBIAD veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly. The journal is indexed in Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, SPARC Indexing, J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor and SOBIAD.

Eylül 2023
September 2023

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbdergi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Economics, Entrepreneurship, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly a year.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
adına (on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli
University) Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Editör (Editor-in-Chief)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI

Editör Yardımcıları (Assistant Editors)

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

Mizanpaj Editörü (Layout Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŞÇI

Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI

ALAN EDİTÖRLERİ (FIELD EDITORS)

İşletme

Prof. Dr. Suzan ÇOBAN

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün TÜRKİLERİ

Sağlık Yönetimi

Doç. Dr. Gamze MUZ

Pazarlama

Dr. Öğr. Üyesi Ceylan BOZPOLAT

Muhasebe ve Finans

Dr. Eda KÖSE

İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÜNER KOÇAK

Filoloji

Dr. Öğr. Üyesi Bilal ÜSTÜN

Çocuk Gelişimi

Dr. Ayşen TÜKEL

Sosyal Bilimler

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TUNAZ

Siyaset Bilimi

Dr. Öğr. Üyesi Kıvılcım ERKAN

Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ

Türk Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Murat GÜR

Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ

Sosyoloji

Doç. Dr. Hasan YAVUZER

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Kurum
Doç. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KAŞKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ERGİNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe BUDAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin GÜZEL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Didem KOBAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durdağı AKAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu EREN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru UZUNKOL	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet UZMAN	National Cheng Chi University
Doç. Dr. Mevlüt GÜNDÜZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay GULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Stevo POPOVIC	University of Montenegro
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GÜNDOĞAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Tüzel İŞERİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DAĞ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GÜVEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER	Akdeniz Üniversitesi

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdibaet MAMASIDIKOV	University of Economy and Enterprise
Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SABAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. András RÓNA-TAS	Szeged University
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Handan DEVECİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Joanne HUGHES	Queen's University
Prof. Dr. Kadir KARATEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV	O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutie
Prof. Dr. Mehmet GÜLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan SEVER	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şule AYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal İBRET	Kastamonu Üniversitesi

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2023 YILI– EYLÜL SAYISI (CİLT:13 SAYI:3)****Web:** <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> **E-Mail:** sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ**

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite/Kurum
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Emel POYRAZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet KILINÇ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut SELVİ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat GENÇ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar AYTEKİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Şengül ATASOY	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha SEÇKİN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YIKMIŞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Alper BODUR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Alptekin ULUTAŞ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Asiye ŞENGÜL AVŞAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla YÜCEL	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz MUSLU	Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Barış KARDEŞ	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Burak ÇINAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ERDAĞ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah AYDEMİR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Gülçin GÜVEN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan AŞKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Handan KARAKAYA	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice KOÇ	Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı
Doç. Dr. Hatice YALÇIN	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Hayriye Sibel GÜLSE BAL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Işıl KALAYCI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut ATASEVER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Nejla GÜREFFE	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Nermin KİŞİ	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Nur Sinem PARTİGÖÇ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ERCAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Recep SOSLU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Serap EMİL	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer KARAGÖLGE	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ÖZARSLAN	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KILIÇARSLAN	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Asude Yasemin ZENGİN	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aziz İLHAN	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemre Eda ERKILIÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren GÖKDAĞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz AKGÜL	Altınbaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek BALAK	Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göktaş ERTETİK	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güliz KAYMAKÇI	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm HOŞ	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Onur KARATAŞ	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lale DEMİRLİOĞLU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KAY	Batman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih EKİNCİ	Atılım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet UÇAR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike GÜNBEY	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve Ayşegül KULULAR İBRAHİM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve GERÇEK	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meryem Derya YAŞILTAŞ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ŞENSES AKSU	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa MAYDA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi N. Selcen KORKMAZCAN	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nalan ARABACI	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oya ERYİĞİT GÜNLER	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar Kuzey YILDIZ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sergender SEZER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel ÇELİK	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin SAVAŞ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim SÜRME LİOĞLU	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Zafer Can UĞURHAN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Züleyha ÖZBAŞ ANBARLI	Anadolu Üniversitesi
Dr. Sevda KUBİLAY	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Dr. Şule NAMLI	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Yurdagül DOĞUŞ	Gazi Üniversitesi
Dr. Alper ÇALIKOĞLU	Nazarbayev Üniversitesi
Dr. Arzu SALDIRAY	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Ebru DEMİREL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Ebru ÖZER TOPALOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Fatih KARATAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Gamze TUTİ	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Hakan TOPALOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Kamil DEMİRCAN	
Dr. Mehmet ÖZDOĞRU	
Dr. Nilgün TUZCU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

İÇİNDEKİLER (CONTENT)

Sayfa/Pages:	Başlık/Title
1300-1314 Derleme Review	YAŞLANMA ÇALIŞMALARINDA YÖNTEMSEL SORUNLAR: TEMEL KAVRAMLAR VE ÖRNEKLER METHODODOLOGICAL ISSUES IN AGING RESEARCH: BASIC CONCEPTS AND EXAMPLES Cem SOYLU
1315-1327 Araştırma Research	EVALUATION OF TURKEY'S LOGISTICS PERFORMANCE INDEX WITH A STRATEGIC PERSPECTIVE TÜRKİYE'NİN LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİNİN STRATEJİK BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ Korhan ARUN & Saniye YILDIRIM ÖZMUTLU
1328-1344 Araştırma Research	DER GOTT JENES SOMMERS – O YAZIN TANRISI ADLI ESERDE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA AHLAKİ ÇÖKÜŞ, TECAVÜZ VE İNTİHAR MORAL DECADENCE, RAPE AND SUICIDE IN THE SECOND WORLD WAR AT THE WORK DER GOTT JENES SOMMERS İlker ÇÖLTÜ
1345-1364 Derleme Review	YEREL SOSYOBİLİMSEL KONULAR (YSBK) ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN GENEL EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ: BİR SİSTEMATİK DERLEME EXAMINING THE GENERAL TENDENCY OF STUDIES ON LOCAL SOCIOSCIENTIFIC ISSUES (LSSI): A SYSTEMATIC REVIEW Edanur GÜL, Gülşah SEZEN VEKLİ & Esra ÇAPKINOĞLU
1365-1387 Araştırma Research	HYBRID COSTING METHOD IN THE READY-TO-WEAR CLOTHING INDUSTRY HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE KARMA MALİYET YÖNTEMİ Hakan ALIUSTA
1388-1402 Araştırma Research	SAĞLIK ÇALIŞANLARININ YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ KONUSUNDAKİ FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF HEALTH WORKERS' AWARENESS OF GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR Yasemin ASLAN, Orhan ZENGİN & Fatma Selen POLAT
1403-1417 Derleme Review	YAPAY ZEKÂ VE ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ORGANIZATIONAL BEHAVIOUR Hakan Vahit ERKUTLU, Elvan ERDEMİR ERGÜN, İbrahim KÖSEOĞLU & Taylan VURGUN
1418-1430 Araştırma Research	ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK MEKTUBUN KULLANIMI: VECİHİ'NİN İKİ ROMANI THE USE OF THE LETTER AS A NARRATIVE TECHNIQUE: VECİHİ'S TWO NOVELS Seda ÇETİN & Barış Berhem ACAR

1431-1445	ÇOKLU YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE GÜNLÜK YAŞAM BECERİLERİNİN ÖĞRETİMİ: ANİMASYON DESTEKLİ PAKET PROGRAMIN ETKİLİLİĞİ
Araştırma	
Research	TEACHING DAILY LIFE SKILLS TO STUDENTS WITH MULTIPLE DISABILITY: THE EFFECTIVENESS OF THE ANIMATION SUPPORTED PACKAGE PROGRAM
	Onur Emre KOCAÖZ, Gülistan YALÇIN & Yasin GÜNLÜ
1446-1456	DİJİTAL FOOTPRINT MANAGEMENT: DIGITAL BURIAL
Araştırma	DİJİTAL AYAK İZİ YÖNETİMİ: DİJİTAL DEFİN
Research	Hazal Koray ALAY & Meri TAKSİ DEVECİYAN
1457-1478	DİJİTAL PLATFORMLARDA İÇERİK MÜLKİYETİ STRATEJİLERİ: “SADECE” MODELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Araştırma	
Research	CONTENT OWNERSHIP STRATEGIES ON DIGITAL PLATFORMS: A REVIEW ON THE “ONLY ON” MODEL
	Mustafa AYDEMİR
1479-1502	YÜKSEKLİK KAVRAMINDA ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAŞADIKLARI ZORLUKLAR VE MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN BU KONUDAKİ GÖRÜŞLERİ
Araştırma	
Research	THE CHALLENGES FACED BY SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE CONCEPT OF HEIGHT AND THE OPINIONS OF MATHEMATICS TEACHERS ON THIS TOPIC
	Mücahit ŞAHİN, Murat Bayram GÜVEN & Cemalettin İŞİK
1503-1513	ÖĞRETMEN ADAYLARINDA ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUM, AKADEMİK MOTİVASYON VE AKADEMİK ÖZYETERLİK: BİR CHAID ANALİZİ
Araştırma	
Research	ATTITUDE TOWARDS TEACHING PROFESSION, ACADEMIC MOTIVATION AND ACADEMIC SELF-EFFICACY IN PRE-SERVICE TEACHERS: A CHAID ANALYSIS
	Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ
1514-1527	YÜKSEKÖĞRETİMDE HAKKANİYET ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Araştırma	
Research	DEVELOPING EQUITY SCALE IN HIGHER EDUCATION: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY
	Seda Nur KURT & Gökhan ARASTAMAN
1528-1540	CONSUMER BEHAVIOR TO USE THE INFORMATION CONTAINED ON MEAT AND DAIRY PRODUCTS’ PACKAGING
Araştırma	
Research	ET VE SÜT ÜRÜNLERİ AMBALAJLARI ÜZERİNDE BULUNAN BİLGİLERİ KULLANMAYA YÖNELİK TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI
	Bekir ÖZKAN & Fatih KOÇ
1541-1560	DİJİTAL ŞİDDETLE MÜCADELE YÖNTEMLERİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA
Araştırma	
Research	AN INVESTIGATION ON METHODS OF COMBATING DIGITAL VIOLENCE
	Hatice OĞUZ ÖZGÜR & Metin ÖZKUL
1561-1577	ANNE-ÇOCUK İLETİŞİMİNDE DİNLEME ENGELLERİ: 60-72 AY ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN GÖRÜŞLERİ
Araştırma	
Research	BARRIERS TO LISTENING IN MOTHER-CHILD COMMUNICATION: VIEWS OF MOTHERS WITH 60-72 MONTH-OLD CHILDREN
	Hilmi TEKİN & Gülay TEMİZ

1578-1589	RECONSTRUCTED HETERONORMATIVE TENDENCIES ON REPRESENTATION OF WOMEN IN TRANSNATIONAL MIGRATION
Araştırma	
Research	ULUSÖTESİ GÖÇTE KADINLARIN TEMSİLİNE İLİŞKİN YENİDEN İNŞA EDİLEN HETERONORMATİF EĞİMLER
	Yeliz KENDİR-GÖK
1590-1608	ÇİKOLATA TÜKETİMİ VE NOSTALJİ EĞİLİMİ
Araştırma	CHOCOLATE CONSUMPTION AND NOSTALGIA TENDENCIES
Research	Aybike Tuba ÖZDEN
1609-1629	ÖĞRETMENLERİN İŞYERİ VEFASIZLIK ALGILARININ ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞLARINA ETKİSİ
Araştırma	THE EFFECT OF TEACHERS' PERCEPTIONS OF WORKPLACE DISLOYALTY ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIORS
Research	Hülya ALTUN BOGOÇLU & Yüksel GÜNDÜZ
1630-1650	YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNE BIBLIYOMETRİK BİR ANALİZ
Araştırma	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL PERFORMANCE
Research	Sercen EDİNSEL & Karahan KARA
1651-1666	II. DÜNYA SAVAŞINDA ALMANYA'NIN TÜRKİYE'Yİ İŞGAL PLANLARI
Araştırma	GERMANY'S PLANS TO INVADE TURKEY IN WORLD WAR II
Research	İbrahim ÖZTÜRK & Ahmet KORKMAZ
1667-1680	ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERİN YAŞAM DENEYİMLERİ: KABUL SÜREÇLERİ VE GÜÇLÜKLERLE BAŞ ETME DURUMLARI
Araştırma	LIFE EXPERIENCES OF MOTHERS WITH DISABLED CHILDREN: ACCEPTANCE AND COPING WITH DIFFICULTIES
Research	Bedia YILDIRIM & Özlem YILMAZ DEMİREL
1681-1698	BASKETBOLUN TÜRKİYE'DE DOĞUŞU VE GELİŞİMİ (1938 YILINA KADAR)
Araştırma	THE DAWN AND DEVELOPMENT OF BASKETBALL IN TURKEY (UNTIL 1938)
Research	Mustafa MUTLU
1699-1712	DİJİTAL DÜNYANIN DİJİTAL VARLIKLARI: FİLM ÜRETİMİNDE DİJİTAL YÜZLER VE DEEPPFAKE
Derleme	DIGITAL BEINGS OF THE DIGITAL WORLD: DIGITAL FACES AND DEEPPFAKE IN FILM PRODUCTION
Review	Hale SATICI
1713-1732	KONUT FİYATLARI İLE MAKROEKONOMİK VE FİNANSAL GÖSTERGELER ARASINDAKİ İLİŞKİ: BOOTSTRAP NEDENSELLİK TESTİ
Araştırma	THE RELATIONSHIP BETWEEN HOUSING PRICES AND MACROECONOMIC AND FINANCIAL INDICATORS: BOOTSTRAP CAUSALITY TEST
Research	Onur ŞEYRANLIOĞLU

1733-1758 Araştırma Research	2000 YILINDAN GÜNÜMÜZE TEKNOLOJİ KABUL MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÇEVİRİMİÇİ ALIŞVERİŞ PRATİKLERİNİN İNCELENMESİ: BİR SİSTEMATİK LİTERATÜR TARAMASI AN INVESTIGATION OF ONLINE SHOPPING PRACTICES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL FROM 2000 TO THE PRESENT: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW Kenan ATEŞGÖZ
1759-1774 Araştırma Research	DİJİTAL DİASPORANIN SERÜVENİ: DİJİTAL DİASPORA ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ THE ADVENTURE OF DIGITAL DIASPORA: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF DIGITAL DIASPORA STUDIES Salih TİRYAKİ
1775-1792 Araştırma Research	EARTHQUAKE DIPLOMACY: THE EFFORTS OF THE MEMBERS OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES AFTER TÜRKİYE QUAKE IN 2023 SAHADA DİPLOMASİ: TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN 6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİ SONRASI TÜRKİYE İLE DEPREM DİPLOMASİSİ Recep ŞEHİTOĞLU & Oğuz GÜNER
1793-1809 Araştırma Research	GELECEKTEKİ SONUÇLARI ÖNEMSEMENİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİME ETKİSİ THE EFFECT OF CONSIDERATION FUTURE CONSEQUENCES ON CONSPICUOUS CONSUMPTION Sema SARI & Selbi Sultan GİRGEÇ
1810-1825 Derleme Review	ON THEORIES OF SOCIOLOGY OF EDUCATION: A GLANCE AT THE TURKISH EDUCATION SYSTEM EĞİTİM SOSYOLOJİSİ TEORİLERİ ÜZERİNE: TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE BİR BAKIŞ Özlem YILDIRIM TAŞTI
1826-1843 Araştırma Research	DISTANCE EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS IN THE CONTEXT OF TEACHER OPINIONS ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UZAKTAN EĞİTİM Mehmet Nezir ÇEVİK, Mehmet Sabir ÇEVİK & Yusuf ŞENUFUK
1844-1865 Araştırma Research	YOUTUBE TÜRKÇE GİTAR EĞİTİMİ VİDEOLARININ ÇOKLU ORTAM İLKELERİNE GÖRE İNCELENMESİ AN ANALYSIS OF YOUTUBE TURKISH GUITAR EDUCATION VIDEOS ACCORDING TO MULTIMEDIA PRINCIPLES Deniz BENGİTÖZ & Ayşegül LİMAN-KABAN
1866-1889 Araştırma Research	DİRENÇLİLİK VE DİRENÇLİ KENT YAKLAŞIMINDA YENİ EĞİLİMLER: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ NEW TRENDS IN RESISTANCE AND RESISTANT CITY APPROACH: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS İsmet AKBAŞ

1890-1904 Araştırma Research	TÜRKİYE'S HUMANITARIAN ASSISTANCE: AN ANALYSIS ON TİKA'S ACTIVITIES AND THEIR VISIBILITY ON INSTAGRAM TÜRKİYE'NİN İNSANİ YARDIMI: TİKA'NIN FAALİYETLERİ VE INSTAGRAM'DAKİ GÖRÜNÜRLÜĞÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ Özden ÖZLÜ
1905-1914 Araştırma Research	KÜRESEL DEMİRYOLU SEKTÖRÜNDE SERMAYE YAPISI KARARININ BELİRLEYİCİLERİ THE DETERMINANTS OF CAPITAL STRUCTURE CHOICE IN THE GLOBAL RAIL INDUSTRY İsmail Çağrı ÖZCAN
1915-1937 Araştırma Research	TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN ULUSLARARASILAŞMASINDA ULUSAL STRATEJİLER VE KURUMSAL YÖNETİM NATIONAL STRATEGIES AND INSTITUTIONAL MANAGEMENT OF THE INTERNATIONALISATION OF HIGHER EDUCATION IN TURKEY Betül BULUT ŞAHİN & Barış ERİÇOK

YAŞLANMA ÇALIŞMALARINDA YÖNTEMSSEL SORUNLAR: TEMEL KAVRAMLAR VE ÖRNEKLER

METHODOLOGICAL ISSUES IN AGING RESEARCH: BASIC CONCEPTS AND EXAMPLES

Cem SOYLU

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Psikoloji Bölümü

phd.cemsoylu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6250-3450

ÖZ

Geliş Tarihi:

03.01.2023

Kabul Tarihi:

30.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Araştırma
Yöntemleri,
Yaşlanma
Çalışmaları,
Değişken Türleri,
Araştırma Desenleri

Keywords

Research Method,
Aging Studies,
Variable Types,
Research Design

Gelişim bilimin odak noktası, döllenmeden ölüme kadar olan süreçteki biyolojik, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimin yaşla birlikte nasıl bir örüntü izlediğini ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte, gelişimin ağırlıklı olarak çocukluk ve ergenlik döneminde ortaya çıktığına dair yaygın inanış nedeniyle yaşlanma alanı ile ilgili bilimsel çalışmalar uzun yıllar boyunca ihmal edilmiştir. Buna karşın, günümüzde gittikçe daha fazla sayıdaki araştırmacı çalışmalarının örneklem grubuna yaşlı bireyleri dâhil etmiş ve dolayısıyla bu alandaki çalışmaların sayısı her geçen gün artmıştır. Bu çalışmada öncelikle değişken türleri ile ilgili bilgi verildikten sonra, yaşlanma araştırmalarında kullanılan ölçüm yöntemleri ile araştırma desenlerine değinilmiş, örnekler ile temel kavram ve konuların bir özeti sunulmuştur. Daha spesifik olarak, bu çalışmada öncelikle bağımlı ve bağımsız değişkenler ile birlikte aracı ve düzenleyici değişkenler tanımlanarak ölçüm yöntemlerine (örneğin sistematik gözlem) değinilmiştir. Daha sonra ise tanımlayıcı, ardışık ve ilişkisel desenler hakkında bilgi sunularak avantajları ve dezavantajları ele alınmıştır. Çalışmada verilen örneklerin ve sunulan araştırma bulgularının özellikle yaşlanma çalışmalarından olmasına önem verilmiştir.

ABSTRACT

The focus of developmental science is to reveal how biological, cognitive and socio-emotional development during the course of life from conception to death, follow a pattern with age. However, scientific studies on aging have been overlooked for many years due to the widespread belief that development occurs predominantly during childhood and adolescence. On the other hand, nowadays, increasing number of researchers have included elderly individuals in the sample group of their studies, and therefore the number of studies in this field has increased day by day. In the present study, firstly, after giving information about the variable types, research methods and designs used in the aging literature are mentioned and a summary of the basic concepts and issues is presented. More specifically, dependent and independent variables, as well as mediator and moderator variables, were firstly defined. In the next section, measurement methods (i.e., observing systematically) are mentioned. In the last section, information regarding to descriptive, sequential and correlational research designs are presented and their advantages and disadvantages are discussed. It is worthy of noted that the research findings and examples included in the study paper were drawn mostly from studies on aging.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1228694>

Atf/Cite as: Soyulu, C. (2023). Yaşlanma çalışmalarında yöntemsel sorunlar: Temel kavramlar ve örnekler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1300-1314.

Giriş

Tüm dünya ile birlikte ülkemizde yaşlı nüfusun oranı her geçen gün artmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2022; Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023). TÜİK 2023 yılı verilerine göre yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve daha yukarı yaştaki nüfus, son beş yılda %22.6 artarak yaklaşık 8.5 milyon kişi olmuş ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %8.5'den %9.9'a yükselmiştir. Değişen bu demografik veriler, yaşlılık dönemine ve yaşlı nüfusa olan ilgiyi ve bu alanda yapılan araştırmaların sayısını her geçen gün artırmıştır (Bowling ve Iliffe, 2006). Bununla birlikte, yaşlıları ve yaşlanma deneyimini anlamak bir toplumu anlamının en önemli yollarından bir tanesidir. Bu bağlamda şu anki yaşlıların gerek psikolojik gerekse de sosyoduygusal gelişim özelliklerini ortaya çıkarmak, her bireyin yaşam seyrinde ulaşmayı umduğu bir yaşam dönemi hakkında bilgi edinmek anlamına gelmektedir. Bu çalışmanın amacı başta gelişim psikolojisi ve geriatri olmak üzere gerontoloji, sosyal hizmetler ve hemşirelik gibi farklı disiplinlerde yaşlı örneklem grubu ile çalışmalarını yürüten araştırmacılara örnek araştırmalar üzerinden yöntemsel konular hakkında bilgi vermektedir. Bu doğrultuda öncelikle araştırmalarda ele alınan bağımlı, bağımsız, aracı, düzenleyici, ayrık ve sürekli değişkenlerin tanımları, daha sonra ise yaşlanma araştırmalarında kullanılan sistematik gözlem, görevler ve öz bildirimler hakkında bilgi verilmiştir. İzleyen bölümlerde ise sırasıyla tanımlayıcı, ardışık ve ilişki desenler hakkında bilgi sunularak avantajları ve dezavantajları ele alınmıştır.

Değişken Türleri

Bağımlı, Bağımsız, Ayrık ve Sürekli Değişken

Diğer disiplinlerde olduğu gibi yaşlanma alanında çalışan araştırmacılar yürüttükleri çalışmalar kapsamında birden fazla değişken ele alarak bazı değişkenlerin diğerleri ile olan ilişkilerini veya etkilerini belirlemeye çalışmaktadırlar. *Değişken*, bir nesnenin veya olayın farklı değerler alabilen bir özelliği olarak tanımlanmaktadır (Howell, 2013). Örneğin saç rengi bir nesnenin yani saçın özelliği olduğu ve farklı değerler (kızıl, mor, bakır rengi vb.) alabildiği için bir değişkene örnek olarak gösterilebilir. Bir araştırmada ele alınan değişkenler ise bağımlı ve bağımsız olmak üzere kabaca iki türe ayrılır (Tabachnick ve Fidell, 2013). *Bağımsız değişkenler*, araştırmacıların davranış üzerindeki etkisini belirlemek için manipüle ettiği veya değişimlediği faktörler olarak tanımlanır (Shaughnessy vd., 2014). Bir diğer ifade ile bağımsız değişkenler ölçülen bir performans veya ortaya çıkan bir davranış üzerinde etkili olduğu düşünülen katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu ve kronik hastalık sayısı gibi kişisel özelliklerini veya tedavi veya plasebo grubunda olmak gibi maruz kaldığı koşulları ifade eder (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bağımsız değişkenler genellikle bağımlı değişkenleri tahmin etmek amacıyla kullanıldıkları için yordayıcı değişkenler olarak kabul edilir ve en tipik özellikleri araştırmacı tarafından görece manipüle edilebilir olmasıdır.

Bağımlı değişkenler ise bağımsız değişkenin etkisini değerlendirmek için kullanılan davranış ölçümleri olarak tanımlanır (Shaughnessy vd., 2014). Bağımlı değişkenler sonuç ölçümleridir ve bağımsız değişkenlerin düzeylerine göre değişmesi beklenmektedir. Örneğin, Soylu (2022) tarafından yakın zamanda yürütülen bir araştırmada öznel yaşı bir diğer ifade ile bireyin kendisini hissettiği yaşı etkileyen faktörler ele alınmış ve evli ya da partneri olan bireylerin olmayanlara göre kendilerini daha genç hissettiği bulunmuştur. Söz konusu çalışmada bağımlı değişken yani sonuç değişkeni hissedilen yaş, bağımsız değişken ise medeni durumdur, çünkü bağımsız değişkenin düzeyine göre bir diğer ifade ile evli ya da bekâr olmaya göre hissedilen yaş, bireyin kendisini olduğundan daha genç ya da yaşlı hissetmesi, değişmektedir. Bununla birlikte, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin neler olduğu her zaman belirli bir araştırma bağlamında tanımlanmalıdır, bir diğer ifade ile bir araştırmada bağımlı değişken olarak ele alınan bir değişken farklı bir çalışmada bağımsız değişken olarak ele alınabilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Örneğin Okunlola ve arkadaşları (2022) Nijerya'da yaşayan yetişkinlerde medeni durumu yordayan faktörleri ele almış ve daha yüksek eğitim seviyesine sahip ve çalışan bireylerin evlenme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan, Soylu'nun (2022) çalışmasında bağımsız değişken olarak ele alınan medeni durum, Okunlola ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Genel olarak, bir çalışmada ele alınan konu bağımsız değişkenleri ifade ederken, çalışmanın sonuçları yani elde edilen veriler ise bağımlı değişkenleri ifade etmektedir (Howell, 2013).

Değişkenler bağımsız ve bağımlı değişkenler olarak sınıflandırılmakla birlikte ayrık (discrete) ve sürekli (continuous) değişken olarak da sınıflandırılabilir. *Ayrık veya kategorik değişkenler* cinsiyet ve yaşam yeri gibi yalnızca sınırlı sayıda değer alır, *sürekli değişkenler* ise yaşam doyumu ve benlik saygısı gibi en azından herhangi bir teori kapsamında en düşük ve en yüksek puanlar arasındaki herhangi bir değer alabilen değişkenlerdir (Howell, 2013). Gelişim araştırmalarında yaş sıklıkla ayrık, bir diğer ifade ile kategorik bir değişken olarak ele alınır ve bu tür çalışmalarda genelde yaşlı grup, genç ya da orta yetişkin bireyler ile karşılaştırılır (Erber, 2013). Örneğin, Zhou ve arkadaşları (2023) yaşam boyu gelişim sürecinde kronik hastalıkların yaygınlığını incelemişler ve katılımcıları yaşlarına göre 18-59, 60-69, 70-79 ve 80-90 yaş olarak gruplandırmışlar ve yaşı ayrık / kategorik bir değişken olarak ele almıştır. Farklı bir çalışmada ise Thornton ve arkadaşları (2007) yaş ile hipertansiyon arasındaki ilişkiyi yaş değişkenini herhangi bir gruplandırmaya maruz bırakmadan incelemişler ve yaşı sürekli bir değişken olarak ele almışlardır. Ayrık ve sürekli değişkenler arasındaki ayrımı iyi bilmek veri analizleri sırasında seçilecek analiz türleri için oldukça önemlidir. Son olarak, bağımsız değişkenler ayrık veya sürekli değişken olabilirken, bağımlı değişkenler ise genel olarak, ancak kesinlikle her zaman değil, sürekli değişkenler olmaktadır. Yaşlanma alanında çalışan araştırmacılar çoğu zaman çalışmalarında kronolojik yaşı bağımsız bir değişken olarak ele alsalar da yaş gerçek anlamda kontrol ve manipüle edilemediği için “bağımsız” bir değişken değildir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019; Whitbourne vd., 2015). Bir diğer ifade ile bir araştırmada katılımcıların bazılarını genç, diğerlerini yaşlı olarak belirli gruplara atamak aslında araştırmacının elinde olan bir şey değildir ve her iki grubun da katılımcıları doğal olarak önceden belirlidir. Bu durum hiçbir zaman yaşlanmanın bağımlı değişken üzerinde bir etkiye “neden olan” bir değişken olamayacağı anlamına gelmektedir. Örneğin, farklı yaş grupları arasında yer alan yetişkinler belirli bir liste üzerinde bellek performansı açısından karşılaştırılırken, hiçbir zaman en yaşlı grubunun yaşları nedeniyle daha düşük performans gösterdiği gibi bir sonuca varılmaz (Whitbourne vd., 2015).

Aracı ve Düzenleyici Değişken

Aracı değişkenler, belirli bir etkinin nasıl veya hangi mekanizma ile meydana geldiğini açıklamaya çalışan değişkenler olarak tanımlanır ve nedensel etkilerin ele alındığı yollar olarak işlev görür (Baron ve Kenny, 1986; Hayes, 2022). Bir diğer ifade ile aracı değişkenler ile bağımsız değişkenden bağımlı değişkene giden yolun hangi süreçler ve değişkenler aracılığı ile ortaya çıktığı belirlenmeye çalışır (Muller vd., 2005). Bu bakımdan belirli bir değişkenin aracı bir değişken olup olmaması, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi açıklama düzeyine bağlıdır (Baron ve Kenny, 1986). Aracı değişkenin ne olduğunun daha iyi anlaşılması için bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse, Robinson ve Lachman (2018) tarafından yapılan yaşlı örneklem grubunun da yer aldığı boylamsal bir araştırmada algılanan kontrol ile episodik bellek ve yönetici işlevler arasındaki ilişki incelenmiş ve bireylerin algılanan kontrol düzeyleri arttıkça bilişsel süreçlerinde daha az azalma (episodik bellek ve yönetici işlevlerde ciddi bir bozulmanın olmaması) olduğu bulunmuştur. Bir sonraki amaç olarak söz konusu bu ilişkide fiziksel aktivitenin rolü incelenmiş ve fiziksel aktivitenin aracı bir değişken olduğu bulunmuştur. Bir diğer ifade ile algılanan kontrol arttıkça bireyler daha fazla fiziksel aktivitelere katılmış, fiziksel aktivitelere katılma sayısı arttıkça da episodik bellek ve yönetici işlevlerdeki olumlu performans artmıştır. Bu modelde bağımsız değişken algılanan kontrolken, episodik bellek ve yönetici işlevler bağımlı değişkendir, fiziksel aktivite ise aracı değişkendir. Maly ve arkadaşları (2007) tarafından yaş ve yürüme performansı arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmada da aracı değişken kullanılmıştır. Araştırmacılar, yaşın (bağımsız değişken) yürüme performansı (bağımlı değişken) üzerindeki etkisinin nasıl gerçekleştiğini belirlemek amacıyla farklı modeller sınımlamışlar ve öz yeterliliğin yaş ve yürüme performansı arasında tam aracı bir değişken olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer ifade ile yaş ile yürüme performansı arasındaki ilişki tamamen öz yeterlilik üzerinden gerçekleştiği için öz yeterlilik bu modelde tam aracı bir değişkendir. Aracı değişkenin kullanıldığı bir diğer araştırmaya örnek ise ağrının (bağımsız değişken) uyku kalitesi (bağımlı değişken) üzerindeki etkisinin nasıl gerçekleştiğinin incelendiği ve anksiyete semptomlarının bu ilişkinin ortaya çıkmasını sağlayan aracı bir değişken olduğu bulgusunun elde edildiği Sheffler ve arkadaşlarının (2022) çalışması gösterilebilir.

Düzenleyici değişken ise, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve/veya yönünü etkileyen değişkenler olarak tanımlanır (Muller vd., 2005). Bir diğer ifadeyle düzenleyici değişkenlerle bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin yönünü güçlendiren ve/veya değiştiren bireysel farklılıkların veya bağlamsal

değişkenlerin neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışır. Düzenleyici değişkenler aynı zamanda etkileşim olarak da bilinir (Hayes, 2022) ve genellikle bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında beklenmedik şekilde zayıf veya ters yönde bir ilişki ortaya çıktığında daha önemli hale gelir (Baron ve Kenny, 1986). Düzenleyici bir değişken cinsiyet ve medeni durum gibi kategorik bir değişken veya eğitim süresi gibi sürekli bir değişken olabilir (Baron ve Kenny, 1986). Düzenleyici değişkenin ne olduğunu bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse, Oosterman ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan bir araştırmada ağrı skoru ile psikomotor hız, episodik bellek ve yönetici işlevler gibi bazı bilişsel performans arasındaki ilişki incelenmiş ve genç yetişkinlerde ağrı skoru ile yönetici işlevler arasında negatif yönde bir ilişki varken yaşlı bireylerde ise pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bir diğer ifade ile gençlerin ağrı skoru arttıkça yönetici işlev performansları azalırken yaşlıların ağrı skoru arttıkça yönetici işlev performansları artmıştır. Bu çalışmada bağımsız değişken (ağrı skoru) ile bağımlı değişkenin (yönetici işlevler) arasındaki ilişkinin yönünü değiştirdiği için kronolojik yaş yani genç ya da yaşlı olmak düzenleyici bir değişken olarak ele alınmıştır. Düzenleyici değişkenin olduğu araştırmaya bir diğer örnek ise Pei ve arkadaşlarının (2023) aleksitimi, uyku problemleri ve benlik saygısı arasındaki ilişkileri ele aldığı çalışma gösterilebilir. Araştırmacılar aleksitimi ile uyku problemleri arasındaki ilişkinin benlik saygısı düşük olduğunda daha güçlü olduğunu ve söz konusu ilişkinin gücünü etkilediği için benlik saygısının düzenleyici bir role sahip olduğunu belirtmişlerdir. Kısacası düzenleyici değişkenler, belirli etkilerin ne zaman gerçekleşeceğini belirtirken, aracı değişkenler ise bu tür etkilerin nasıl ve neden meydana geldiği hakkında fikir vermektedir (Baron ve Kenny, 1986).

Yaş, Kohort ve Ölçüm Zamanı

Schaie'nin (1965) modeline göre gelişimsel değişimi tanımlayan yaş, kohort ve ölçüm zamanı olmak üzere üç değişken vardır ve bu üç değişken yaşamın herhangi bir döneminde elde edilen bireyin performansı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. *Yaş*, bireyin şu ana kadar kaç yıl (veya ay ya da gün olarak) yaşadığının nesnel bir ölçüsüdür ve yaşam boyu gelişim psikolojisinde bireylerin yaşam süresi içindeki konumunu belirtmek için en sık kullanılan zaman ölçüsüdür (Kotter-Grühn vd., 2016). Yaş, gelişim araştırmalarda çoğu zaman bağımsız bir değişken olarak ele alınır ve yaşın etkisi sadece kronolojik zamandan kaynaklanan farklılıkları değil biyolojik, psikolojik veya sosyokültürel farklılıkları da yansıtır. Bu nedenle yaş, hiçbir zaman tek başına nedensel bir değişken olarak değil, daha ziyade değişen süreçler ve farklı olaylar gibi bir dizi birlikte meydana gelen süreçleri ifade eden vekil değişken (proxy variable) olarak kavramsallaştırılmalıdır (Robinson vd., 2005).

Kohort ise, belirli bir olay veya olaylar dizisini deneyimleyen ve ortak bir özelliğe sahip bir grup birey olarak tanımlanır (Robinson vd., 2005). Çoğu araştırmada kohort olarak bireyin doğum yılı veya dönemi ele alınsa da bazı araştırmacılar kohortun herhangi bir zaman uzunluğunda olabileceğini belirtmiştir (Whitbourne vd., 2015). Kohort etkisi, bireyin ait olduğu kuşağa özgü deneyim ve koşullardan kaynaklanan farklılıkları bir diğer ifade ile bireyleri etkileyen sosyal, tarihsel ve kültürel etkileri ifade etmektedir ve kohort etkileri normatif tarihe bağlı etkilere karşılık gelir. Ancak, her nesil ekonomik krizler, tablet bilgisayarlar veya üniversiteye gitme fırsatları gibi farklı tarihsel ve bireysel olaylara maruz kaldığı için kohortu tanımlamak her zaman kolay değildir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019).

Ölçüm zamanı ise bireyin test edildiği yani araştırmanın yapıldığı zamanda geçerli olan koşulları ifade etmektedir (Erber, 2013). Ölçüm zamanı etkisi araştırmanın yapıldığı bir diğer ifade ile verilerin katılımcılardan elde edildiği zamandaki bireyleri etkileyen güncel kişisel etkileri içerebileceği gibi teknolojinin hızlı gelişmesi ve dünya ekonomisinin yavaşlamasını gibi siyasi ve sosyal değişimleri de içerebilir (Whitbourne vd., 2015). Örneğin, bireyler çalışmaya katıldıkları dönemde hasta olmak veya evli olmak gibi belirli bir sağlık durumu veya ailevi durum içerisindeyler. Araştırmacılar bu bireyleri beş ya da on yıl sonra gibi farklı bir zamanda tekrar test etmek isterse aynı katılımcıların sağlık durumları ve medeni durumlarında değişmelerin görülmesi muhtemeldir. Değişmesi muhtemel bütün bu faktörler katılımcıların performansını ya da ölçeklere verilen yanıtları üzerinde etkili olabilmektedir ve ölçüm zamanının etkisini karşılık gelmektedir (Erber, 2013). Bu bakımdan kohort etkisi ile ölçüm zamanı etkisi her ikisinin de bireysel, sosyal, tarihsel ve kültürel olaylardan etkilenmesi açısından oldukça benzerdir, buna karşın kohort etkisi bireylerin doğdukları yıl veya dönemdeki etkilere karşılık gelirken, ölçüm zamanı etkisi araştırmanın yapıldığı veya verilerin toplandığı dönemdeki etkilere karşılık gelmektedir.

Ölçüm Yöntemleri

Yaşlanma alanında yapılan araştırmalarda çeşitli veri toplama stratejileri ve ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır (Whitbourne vd., 2015). Kullanılan strateji ve ölçümler birçok şekilde olabilmekle birlikte yaşlanma alanında çalışan araştırmacıların en sık kullandıkları ölçüm yöntemleri arasında sistematik gözlem, belirli davranışları ortaya çıkarmak için görev kullanma ve bireylerin öz bildirimleri yer almaktadır (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019).

Sistematik Gözlem

Bu yöntem bireyleri dikkatlice gözlemleyerek söylediklerini veya davranışlarını kaydetmeyi içerir ve çoğu zaman müdahale tekniklerinin etkilerini değerlendirmek amacıyla kullanılır (Whitbourne vd., 2015). Örneğin, bir araştırmacı Alzheimer hastalığı olan bireylerde saldırgan davranışları azaltmak için geliştirilen bir müdahale tekniğinin etkinliğini test ediyorsa, müdahale uygulamadan önce ve uyguladıktan sonra Alzheimer hastalığı olan bireylerin davranışlarını kayıt altına alabilir. Bir sonraki aşamada ise müdahale öncesi ve sonrası saldırgan davranışların artış artmadığını değerlendirmek için bir dizi istatistiksel analizler kullanılabilir.

Sistematik gözlemin, doğal ve yapılandırılmış gözlem olmak üzere iki türü vardır (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Doğal gözleminde katılımcıların günlük hayattaki olağan davranışlar gözlemlenir. Yapılandırılmış gözleminde ise, araştırmacılar özellikle belirli durumlar karşısında ortaya çıkan davranışlarla ilgilendikleri için katılımcıların o davranışı ortaya çıkarması muhtemel bir ortam yaratılır. Bu nedenle, yapılandırılmış gözlemler, özellikle doğal gözlemlerde pek sık rastlanılmayan ve çok daha nadir sergilenen tutum ve davranışları gözlemlemede daha işlevseldir. Örneğin, ciddi bir yangın veya yaşamı tehdit eden bir trafik kazası gibi acil durumlar genellikle nadir ve öngörülemeyen olaylar olduğu için yaşlı bireylerin bu durumlar karşısında nasıl tepki verdiklerini doğal gözlemlerle incelemek oldukça zordur. Bu nedenle araştırmacılar bu ve benzeri senaryolar hazırlayarak yaşlıların olağan dışı durumlar karşısında nasıl tepki verdiğini yapılandırılmış gözlemlerle izlemektedirler. Sistematik gözlemin en önemli avantajı katılımcının kendi değerlendirmesinden uzak daha objektif bir bilgi sağlaması ve katılımcı için sözel ya da yazılı olarak tarif etmesi zor olan durumlar hakkında bilgi sunabilmesidir. Bunlarla birlikte sistematik gözlemin dezavantajları arasında ise ayrımcılık ve bağlılık gibi algı veya öznel deneyimler gerektiren kavramların çalışılması için uygulanabilir olmaması, gözlemlenen durumun yanlış anlaşılma potansiyeline sahip olması, gözlemlenen olaya yönelik önyargı içerebilmesi ve sadece o anki durumla ilgili anlık bir kesit sunması gösterilebilir (Zenk vd. 2015).

Görev Kullanımı

Sistematik gözlemlerle birlikte yaşlanma alanında çalışan araştırmacıların sıklıkla kullandıkları bir diğer ölçüm yöntemi ise görev kullanımıdır (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Bu ölçüm yöntemi genellikle araştırmacıların bir davranışı ya da performansı doğal ya da yapılandırılmış gözlemlerle doğrudan ölçemedikleri durumlarda kullanılır. Örneğin, bir araştırmacının yaşlı bireylerde uzun veya kısa süreli bellek performansını günlük hayatta sistematik gözlemlerle test etmesi oldukça zordur. Bu nedenle bellek ve problem çözme gibi özellikle daha yoğun bilişsel süreçler gerektiren konularda yaşlılar bir laboratuvar ortamına davet edilir ve çözmeleri gereken bir problem veya senaryo karşısında çözüm önerilerini yazmaları veya bazı seçenekler arasından seçim yapmaları istenir. Görev kullanımı yönteminin en büyük eleştirisi geçerli bir yöntem olup olmadığıdır. Bir diğer ifade ile laboratuvar ortamında verilen bir görev, ilgilenilen davranışın gerçekçi bir örneğini sağlamakta mıdır? Örneğin, laboratuvar ortamında yaşlılardan belirli bir alışveriş listesini öğrenmelerini ve daha sonra hatırlamalarını istemek, günlük hayatta kullandıkları alışveriş listesi ile karşılaştırıldığında iyi bir şekilde eşleşmekte midir ve yaşlılar gerçek hayatta olduğu kadar laboratuvar ortamında öğrenmek için çaba gösterecek midir? Görev kullanımının en önemli avantajı genellikle laboratuvar ortamında kullanılması nedeniyle koşulların ve karıştırıcı değişkenlerin kontrol alınabilmesi ve dolayısıyla güvenilir sonuçlar sağlayabilmesi iken en önemli dezavantajı ise elde edilen sonuçların geçerliğinin gerçek hayatla uyumsuz olma ihtimali olması bir diğer ifade ile geçerliğinin şüpheli olmasıdır.

Öz Bildirimler

Yaşlanma alanında sıklıkla kullanılan bir diğer ölçüm yöntemi ise katılımcıların belirli bir konuyla ilgili sorulara verdikleri yanıtları içeren öz bildirimleri kullanmaktır. Bu yöntemde sorular yazılı olarak (anket veya ölçekler ile) veya sözlü olarak (röportaj yoluyla) sorulabilir. Örneğin, yaşlı bireylerde yaşam kalitesi ile ilişkili değişkenlerin incelenmek istendiği bir araştırmada araştırmacılar yaşam kalitesi ve diğer değişkenler hakkında ölçekler geliştirip anketler hazırlayabilir ya da bu konularda görüşme formu oluşturulabilir. Öz bildirimlerin, doğrudan, dolaylı ve açık uçlu öz bildirimler olmak üç türü bulunmaktadır (Paulhus ve Vazire, 2007). Doğrudan öz bildirimlerde katılımcılara açık ve net bir şekilde ölçülen yapı ile ilgili sorular sorularak bildirimde bulunmaları istenir. Bu sorular tek bir madde ile ölçülebildiği gibi birkaç farklı madde ile de ölçülebilir. Dolaylı öz bildirimlerde ise en temel fark ölçülen yapı hakkında katılımcılara açık ve net bir şekilde bilgi verilmez ve hatta katılımcılar testin amacı hakkında kasıtlı bir şekilde yanıtlılabılır. Narsistik kişilik özelliğini ölçen bir kişilik envanterinde katılımcılara yeterlilikleri, fiziksel çekicilikleri ve liderlik yetenekleri hakkında soru sorulması ve asıl amacın bu sorulara verilen yanıtların değil bu sorular üzerinde narsizm puanının elde edilmek olması dolaylı öz bildirimlere örnek gösterilebilir. Son olarak, açık uçlu öz bildirimlerde ise katılımcılardan ölçülen yapıyı özgürce tanımlamaları istenir. Doğrudan ve dolaylı öz bildirimlerin aksine, açık uçlu öz bildirimler katılımcıların kendilerini tanımlarken istedikleri şekilde kendilerini ifade etmelerine olanak tanır (Paulhus ve Vazire, 2007).

Öz bildirimlerin en büyük sınırlılığı ölçeklerde yaşlıların özellikle yaşamlarının erken evresindeki bazı olayları hatırlaması isteniyorsa, örneğin çocukluk döneminde deneyimlediği olumsuz yaşam olaylarının şu anki yaşam kalitesine olan etkisi ele alınıyorsa, hatırlamakta zorlanabilmesidir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Bir diğer ifade ile öz-bildirim araçlarının en önemli dezavantajlarından bir tanesi yaşlılıktaki bellek yanlışlıklarından etkilenebilecek türden bir yöntem olmasıdır. Ayrıca, soruların yapısının katılımcının söz konusu yapıyı doğru bir şekilde yanıtlayıp yanıtlamamasını etkilemesi ve katılımcının ön yargılı bir şekilde yanıt verebilmesi nedeniyle elde edilen verilerin güvenilir olmayabileceği diğer en önemli sınırlılıklarıdır (McDonald, 2008). Bu sınırlılıklara rağmen özellikle kişilik ölçümü gibi konularda kolay bir şekilde uygulanabilir ve yorumlanabilir olması, zengin bir bilgi kaynağı sunması, raporlayana göre değişmeyen ve bu açıdan objektif bir bilgi sunması, doğru olsun ya da olmasın kişisel algıların davranış üzerinde ne kadar etkili olduğu göz önüne alındığında katılımcıların kimliğini devreye sokması öz bildirimlerin en önemli avantajları arasında yer almaktadır (Paulhus ve Vazire, 2007).

Yaşlanma Araştırmalarının Desenleri

Yaşlanma alanında çalışan araştırmacıları diğer alanlardaki meslektaşlarından ayıran en önemli nokta, temel odaklarının bireylerin zaman içinde nasıl değiştiği ve farklılık gösterdiğini anlamaya yönelik olmalarıdır (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Bu nedenle, yaş değişikliği (age change) ile yaş farkı (age difference) arasındaki ayrımın iyi anlaşılması oldukça önemlidir (Schaie ve Caskie, 2005). Yaş değişikliği aynı yaştaki bir grup bireyde yıllar geçtikçe bir diğer ifade ile katılımcılar farklı yaşlara geldiklerinde ortaya çıkan değişikliklerdir ve aynı bireylerin farklı zaman noktalarında birden fazla değerlendirilmesini gerektirmektedir. Buna karşın, yaş farkı ise farklı yaş grubunda olan bireylerin sadece tek bir zaman noktasında karşılaştırılması sonucunda elde edilir (Schaie ve Caskie, 2005). Örneğin bir araştırmacı kristalize zekâ üzerinde yaş değişikliklerini ele almak istiyorsa çalışmasına belirli bir yaşta örneğin 65 yaşındaki bireyleri dâhil ederek her 5 ya da 10 yılda bir aynı bireyleri tekrar tekrar değerlendirmesi gerekir. Buna karşın kristalize zekâ üzerinde yaş farklılığını incelenmek istiyorsa farklı yaş grubundaki bireyleri örneğin 65, 75 ve 85 yaşındakileri, aynı anda tek bir zaman noktasında değerlendirmesi gerekir. Yaşlanma alanında çalışan araştırmacılar, yaş değişikliğine mi yoksa yaş farkına mı odaklandıklarına göre kullanacağı araştırma desenlerini belirlemektedirler.

Yaşlanma alanında kullanılan araştırma desenleri, tanımlayıcı, ardışık ve ilişki desenler (Whitbourne vd., 2015), kesitsel, boylamsal ve ardışık desenler (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019) veya kesitsel, boylamsal, zaman gecikmeli desen ve birleştirilmiş / ardışık desenler (Erber, 2013) olmak üzere farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Bu çalışmada yaşlanma alanında kullanılan araştırma desenleri Whitbourne ve arkadaşlarının (2015) yaklaşımı ile benzer olarak tanımlayıcı, ardışık ve ilişki desenler olarak sınıflandırılmıştır.

Tanımlayıcı Araştırma Desenleri

Bu desenler, araştırmacıların olay ve koşullar üzerinde herhangi bir manipülasyon yapmadan bireyleri, olayları veya koşulları tanımlamak amacıyla kullandıkları araştırma desenleridir (Siedlecki, 2020). Tanımlayıcı desenlerde araştırmacılar hiçbir değişkeni manipüle etmezler ve sadece örneklem grubunu ve/veya değişkenleri tanımlar. Tanımlayıcı desenlerin kendine özgü bazı özellikleri vardır. Bunlardan en önemlisi herhangi bir değişkenin manipülasyonu veya kontrol edilme durumu olmadığı için tanımlayıcı desenlerde bağımsız değişken yoktur (Dulock, 1993, Erber, 2013). Ayrıca, amaç hiçbir zaman sebep - sonuç (nedensel) ilişkilerini belirlemek değil, bir veya daha fazla değişkeni tanımlamak ve/veya değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemektir (Dulock, 1993).

Yaşlanma alanında çalışan araştırmacılar, öncelikli olarak kronolojik yaşın hem fiziksel hem de psikolojik işlevsellik üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaya odaklansalar da bireyin yaşını, yaşadığı tarih döneminden ayırmak gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kalmaktadırlar. Tanımlayıcı araştırma desenleri, araştırmacıların yaş ve çevresel etkileri birbirinden ayıracak şekilde manipüle edilmesine izin vermediği için bu soruna hiçbir zaman çözüm getirmez (Whitbourne vd., 2015). Bir diğer ifade tanımlayıcı desenlerin en büyük sınırlılığı yaş ve bağlamın kaçınılmaz olarak birlikte ele alınmasıdır. Tanımlayıcı araştırma desenleri katılımcıların zaman içerisinde tekrarlayan bir şekilde takip edilip edilmediğine (boylamsal desenler) veya iki veya daha fazla farklı yaş grubunun tek bir zaman noktasında karşılaştırılıp karşılaştırılmamasına (kesitsel desenler) bağlı olarak iki gruba ayrılır (Whitbourne vd., 2015).

Boylamsal Desenler. Boylamsal desenler ile aynı bireyler iki ya da daha fazla zaman noktasında test edilir ve yaşlanma sürecinin bir sonucu olarak bireylerde ne gibi değişim ve gelişimin örüntüleri ortaya çıktığı belirlenmeye çalışılır (Erber, 2013; Whitbourne vd., 2015). Boylamsal çalışmalarda test edilen zaman noktaları arasındaki fark görece uzun olmakta ve bu nedenle boylamsal çalışmaların tamamlanması on yıllar alabilmektedir. Buna karşın, boylamsal çalışmalar yaşlılık dönemindeki gelişimi ve büyümeyi izlemenin en doğru yöntemlerinden bir tanesidir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar, boylamsal desenlerin yaşam boyu gelişim psikolojisinin en önemli özelliklerinden bir tanesi olan ‘çok yönlülük’ü ele almanın en mükemmel yolu olduğunu belirtmiştir (Erber, 2013). Boylamsal desenin kullanıldığı bir çalışmaya örnek olarak English ve Carstensen’ın (2014) sosyal ilişki ağının yaşa bağlı nasıl bir gelişim örüntüsü ortaya çıkardığına odaklandıkları araştırma gösterilebilir. Araştırmacılar 18-93 yaş arasındaki bireyleri 10 yıl boyunca üç farklı zaman diliminde ölçüm alarak takip etmişler ve bu bakımdan boylamsal bir desen kullanmışlardır. Boylamsal desene bir diğer örnek ise Rinaldi ve arkadaşları (2018) tarafından başarılı yaşlanma durumunda ortaya çıkan yaş değişikliklerini incelemek için yürütülen çalışma gösterilebilir. Bu çalışmada da benzer olarak katılımcılardan ölçüm alındıktan 16 yıl sonra tekrar bir ölçüm alınmış ve boylamsal bir desen kullanılmıştır.

Boylamsal desenler kendi içerisinde bazı türlere ayrılmaktadır. Boylamsal desen türü olan mikrogenetik çalışmalar, araştırmacıların değişimi doğrudan gözlemlemek amacıyla yıllar yerine daha kısa süreli aralıklarla (genellikle günler veya haftalar boyunca) katılımcıları gözlemledikleri bir araştırma türüdür (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Mikrogenetik çalışmalar, araştırmacıların özellikle kısa süre içerisinde gerçekleşmesini bekledikleri gelişimsel değişimi veya bir davranışı yoğun bir şekilde gözlemlemek istediklerinde yararlıdır (Chinn ve Sherin, 2014). Boylamsal çalışmanın bir diğer türü olan prospektif çalışmalar ise araştırmacıların belirli bir hastalık türü gelişmeden veya belirli bir yaşam olayı ortaya çıkmadan önce belirli bir gruptan bireyleri dâhil ettikleri ve gözlemledikleri ileriye dönük çalışmalardır. Örneğin, dul kalmanın yaşlılık dönemindeki etkisini incelemek isteyen araştırmacılar, evli bireylerden oluşan bir örneklem grubunun belirli bir yüzdesinin dul kalacağını öngörerek araştırmalarını yürütmeleri prospektif bir çalışmaya örnek gösterilebilir (Whitbourne vd., 2015).

Boylamsal desenler gelişim süreçleri hakkında bilgi edinmek için güçlü bir yöntem olsa da bir dizi metodolojik ve pratik problemlerle doludur (Robinson vd., 2005). En önemlilerden bir tanesi çalışmaların tamamlanması yıllar sürmekte ve dolayısıyla çalışmayı devam ettirmek ciddi anlamda emek ve para gerektirmektedir (Erber, 2013). Ayrıca, bu desenler araştırmacıların bütün profesyonel enerjilerini söz konusu çalışmaya odaklanmalarını gerektirmekte, bu durum ise çoğu zaman pek mümkün olmamaktadır. Boylamsal çalışmaların bir diğer sınırlılığı

katılımcıların ölmesi veya başka nedenlerle çalışmayı yarıda bırakması sonucu ortaya çıkan yıpranma (attrition) sorunudur (Caskie ve Willis, 2006). Boylamsal çalışmalarda yıpranma ölümle birlikte katılımcıların zamanla çalışmaya olan motivasyonlarındaki azalmaya bağlı da ortaya çıkabilir. Bu durum çalışmanın sonundaki katılımcıların başlangıçtaki katılımcılara göre daha yüksek motivasyona sahip ve eğitilmiş kişiler olma sorununa ve dolayısıyla sonuçlar üzerinde pozitif bir etkiye neden olabilir. Yıpranma sorununun ortaya çıkmasının bir diğer nedeni hastalıkların ortaya çıkması veya katılımcıların çok sık il değiştirmeleridir. Katılımcı sayısı azaldıkça, araştırmacılar istatistiksel analizleri yapabilmek için gerekli varsayımları karşılayamamakta ve verilere dayalı olarak çıkarım yapmakta zorlanmaktadır. Boylamsal araştırmalarda ortaya çıkan bir diğer sorun ise uygulama etkisidir (Practice effects) (Hoffman vd., 2011). Araştırma içeriği katılımcıların herhangi bir görev karşısındaki performanslarına dayalı ise katılımcılar aynı ölçütlerle tekrar tekrar test edilmesi nedeniyle performanslarında zamanla iyileşme olabilir ve bu durum uygulama etkisi olarak adlandırılır. Örneğin, yaşın zekâ üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada katılımcılar aynı zekâ testlerini birçok kez yaptıkları için cevapları öğrenerek soruları daha iyi cevaplayabilecek hale gelmiş olabilirler. Bu sınırlılıkları görece azaltabilmek için boylamsal çalışmaların ‘Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK)’ veya ‘Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Projeleri’ gibi araştırma fonu sağlayan kurumlar kapsamında yapılarak araştırmacı için maliyetin azaltılması, katılımcıların motivasyonlarını artırmak amacıyla etik kurulları ihlal etmeyecek şekilde çalışmaya katılımın teşvik edilmesi ve son olarak uygulama etkisini azaltmak için ise birleşen geçerliliğine sahip farklı zaman noktalarında farklı ölçek setlerinin kullanılması gibi çözüm önerileri yapılabilir.

Boylamsal çalışmalarda yaş değişiklikleri tespit edilirse, örneğin 70 yaşındaki bireyler 80 yaşına geldiğinde bellek testlerinde daha kötü bir performans gösterdiklerinde bu kötü performansın nedeninin artan kronolojik yaş olduğunu söyleyebilir miyiz? Boylamsal çalışmalarda yalnızca bir kohort çalışıldığı için, kohort etkileri değişimin bir açıklaması olarak elimine edilmiş olur, bununla birlikte, diğer iki olası açıklama, yaş ve ölçüm zamanı hala elde edilen sonuçlar üzerinde kafa karıştırmaya devam eder (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019; Erber, 2013). Bu durum, bir diğer ifade ile bireyin yaşlanma sürecini araştırmanın yapıldığı zamandaki sosyal ve tarihsel bağlamdaki değişikliklerden ayırt edememe, boylamsal çalışmaların en temel sınırlılıklarından bir tanesidir. Ayrıca boylamsal araştırmalarda elde edilen bulguların diğer gruplar için geçerli olup olmadığı sorunu da vardır. Yalnızca bir kohort takip edildiği için incelenen kohortta elde edilen bulguların başka bir kohorta genellenip genellenemeyeceği şüphelidir. Bu nedenle, boylamsal desenleri kullanan araştırmacılar, yaşlanma sürecini ele almak isterken o kohorta özgü bir gelişim sürecini ortaya çıkarma riskiyle her zaman karşı karşıyadır (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019).

Kesitsel Desenler. Kesitsel desenlerde ise boylamsal desenlerin tersine farklı yaş gruplarındaki bireyler tek bir ölçüm noktasında birbirleri ile karşılaştırılır ve yaş farklılıkları belirlenmeye çalışılır (Caskie ve Willis, 2006). Kesitsel desenler yaşlanma araştırmalarında daha sık kullanılır ve genellikle yaşlı yetişkinler genç veya orta yetişkinlerle karşılaştırılır. Örneğin Soylu ve Ozekes (2020) tarafından yapılan ve kesitsel desenin kullanıldığı bir çalışmada sadece tek bir zaman noktasında ve ölçek yoluyla 200 yaşlı ile 130 genç yetişkinden gelecek zaman perspektifi ile ilgili veri elde edilmiş ve yaşlıların gençlere göre gelecek zamanı daha sınırlı algıladıkları bulunmuştur. Kesitsel desenlere farklı bir örnek olarak son zamanlarda Kunuroglu ve Yuzbası (2021) tarafından yürütülen ve başarılı yaşlanma ile ilgili değişkenlerin ele alındığı çalışma gösterilebilir. Araştırmacılar 2019 yılında yaklaşık 3 aylık bir zaman diliminde 250 yaşlı bireyden ölçekler yoluyla veri toplamışlar ve her bir yaşlıdan tek bir defa veri elde ederek kesitsel bir desen kullanmışlardır. Kesitsel desenlere son bir örnek olarak Liu ve arkadaşlarının (2023) huzurevinde kalan yaşlı bireylerde ağız sağlığı ile kırılabilirlik arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışma gösterilebilir. Araştırmacılar belirli bir zaman diliminde, Temmuz 2021’den Nisan 2022’ye kadar, bütün katılımcılardan tek bir defa ölçüm alarak araştırmada kesitsel bir desen kullanmışlardır.

Kesitsel desenlerin de boylamsal desenlerde olduğu gibi kendi içerisinde bazı sınırlılıkları vardır. Katılımcılar yalnızca tek bir zaman noktasında bir diğer ifade ile tek bir defa test edildiği için, kesitsel desenler gelişimin sürekliliği hakkında hiçbir bilgi vermez. Örneğin, bir alışveriş listesini 65 yaşındakilerin 85 yaşındakilere göre daha iyi hatırlaması bulgusuna dayanarak yaşın bellek üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu iddia etmek bu bireylerin aynı bireyler olmaması nedeniyle mümkün değildir. Ayrıca, kesitsel desenler kohort farkından etkilenir, yani yaş ve kohort etkileri birbirine karıştırılmaktadır ve yaş grupları arasındaki farklılıklar aslında yaşa bağlı ortaya

çıkan gelişimsel süreçler kadar kohort etkisinden de kaynaklanmış olabilir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019; Erber, 2013). Bu bakımdan kesitsel desenlerde yaş farklılığı mı yoksa kohort farklılığı mı incelenmektedir, her zaman bir soru işaretidir. Kohort farklılıklarını kontrol etmenin en önemli yöntemlerinden bir tanesi karşılaştırılan grupların mümkün olduğunca birbirine benzer ve karşılaştırılabilir olmasıdır. Örneğin, genç ve yaşlı bireylerde uzun süreli belleğin ele alındığı bir çalışmada, karşılaştırılan yaş gruplarının benzer eğitim geçmişlerine sahip olması pek mümkün olmasa da benzer kelime dağarcığına veya sözel anlama becerilerine sahip olmasını sağlamak araştırmacılar için önemli olacaktır (Whitbourne vd., 2015). Bununla birlikte, kohort farklılığının görece önüne geçilmesini sağlamak amacıyla kesitsel desenlerin kullanıldığı çalışmalarda farklı kültürlerde ve coğrafi konumlarda yaşamlarını sürdüren bireylerin dahil edilerek analizler sırasında kontrol değişkeni almak gibi bazı istatistiksel tekniklerin kullanmak bazı çözüm yöntemleri olabilir.

Yaş ve kohort etkilerini birbirinden ayırmanın görece mümkün olmamasına ve yalnızca yaş farklılıklarını ortaya çıkarmasına rağmen yaşlanma alanında kesitsel desenler hâkimdir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi boylamsal desenler için ciddi bir sınırlılık olarak karşılaşılan zaman, maddi kaynaklar, teknik ve pratik sorunların kesitsel desenler için söz konusu olmamasıdır. Bir diğer ifade ile kesitsel desenlerde bütün ölçümler tek bir zaman noktasında elde edildiği için oldukça pragmatiktir ve dolayısıyla diğer desenlere göre daha hızlı ve ucuz yapılabilmektedir. Kesitsel desenlerin bir diğer avantajı en son ve güncel teknolojinin çalışmalarda kullanılabilmesidir. Araştırmacılar, boylamsal desenlerinde olduğu gibi yaklaşık 30 veya 40 yıl önce kullanılan ve geçerliliği sorgulanır hale gelen yöntemlere bağlı değillerdir (Whitbourne vd., 2015).

Ardışık Araştırma Desenleri

Ardışık araştırma desenleri, yaş, kohort ve ölçüm zamanı değişkenlerinin birlikte ele alınarak hem boylamsal hem de kesitsel desenlerin aynı anda kullanıldığı desenlerdir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Bir diğer ifade ile ardışık desenlerde eş zamanlı olarak hem kesitsel hem de boylamsal desenler kullanılır ve iki boylamsal araştırma iki farklı kuşakta yürütülmektedir (Erber, 2013). Bu bakımdan ardışık desenler, hem tek bir örneklem üzerinde yürütülen ve zaman içerisinde takip edilen boylamsal desenlere, hem de tek bir zaman noktasında test edilen farklı yaş grupları üzerinde yürütülen kesitsel desenlere göre oldukça avantajlıdır. Ardışık desenler, kullanılan güçlü istatistiksel analizler ile kohort veya ölçüm zamanı farklılıklarını yaşın etkisinden ayırarak daha güçlü çıkarımlar yapılmasına izin vermektedir (Whitbourne vd., 2015). Dolayısıyla ardışık desenler ile hem kesitsel hem de boylamsal desenlerin kendine has bazı sınırlılıkları aşılabilmektedir. Bu desenler, yöntemsel açıdan oldukça güçlü olmalarına ve gelişimsel konular hakkında zengin bir bilgi kaynağı sunmalarına rağmen ciddi anlamda bütçe gerektirdikleri için bir diğer ifade ile hem boylamsal hem de kesitsel araştırmalar ile birçok katılımcıyı yıllar boyunca takip etmeye çalışmak, yeni örneklem grupları oluşturmak ve karmaşık veri analizleri yapmak pahalı ve zaman alıcı olduğu için çok az araştırmacı tarafından kullanılmaktadır (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019). Bu sınırlılıkların önüne geçebilmek amacıyla ardışık araştırma desenlerinin kullanıldığı çalışmalarda farklı kurumlarda ve benzer disiplinlerde çalışan farklı akademisyenlerin birlikte yer alması ve iş yükünün azaltılması, ulusal ve uluslararası araştırma fonları kapsamında araştırmaların yürütülmesi sağlanabilir.

Yaşlanma alanında yürütülen araştırmalar için önerilen en doğru yöntemlerden birisi K. Warner Schaie'nin (1965) yaş, grup ve ölçüm zamanı değişkenlerini manipüle ederek geliştirdiği ve 'en etkili desen' olarak tanımladığı yöntemdir (Whitbourne vd., 2015). Bu desen, zaman sıralı desen (ölçüm zamanına göre yaş), kohort sıralı desen (yaşa göre kohort) ve kesitsel ardışık deseni (ölçüm zamanına göre kohort) içermektedir. Her üç desenin tek bir çalışmada analiz edilmesi durumunda araştırmacılar üç faktörün her birinin etkilerini ayrı ayrı elde edebildikleri için çalışmada ele alınan değişken üzerindeki yaşın tek başına olan etkisini teknik olarak test etmek daha mümkün hale gelmektedir. Schaie ve arkadaşları (1996) büyük kapsamlı bir zekâ çalışması olan Seattle Boylamsal Çalışması'nda bu tür teknikleri kullanmışlardır. Yetişkin gelişimi ve yaşlanma alanında çalışan araştırmacılar çalışmalarını yürütürken yaş, kohort ve ölçüm zamanının etkilerini belirlemeye ve birbirinden ayırmaya çalışmaktadırlar. Buna karşın her üç kavram da birbirleri ile oldukça yakında ilişkili olduğu için kolay olmamaktadır.

İlişkisel Desenler

Boylamsal ve kesitsel araştırma desenlerine alternatif bir yaklaşım ise değişkenler arasındaki ilişkilerin ele alındığı ilişkisel desenlerdir (Erber, 2013). Bu desenlerde araştırmacılar katılımcıları genç, orta yetişkin veya yaşlı gibi gruplara ayırarak yaşı manipüle etmeye çalışmazlar. Bunun yerine yaş ilişkisel desenlerde kategorik bir değişken olarak değil sürekli bir değişken olarak ele alınır. Her ne kadar birçok araştırmada yaşlılığın başlangıcı olarak 65 yaş alınsa da bütün araştırmacıların fikir birliği içerisinde olduğu bir kesme noktası yoktur ve birçok araştırmacı yaş değişkeninin sürekli bir değişken olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Whitbourne vd., 2015).

İlişkisel desenlerde, araştırmacı hangi değişkenin hangi değişkene neden olduğuna dair hiçbir varsayımda bulunmaz, bir diğer ifade ile ilişkisel desenlerde “bağımsız” ve “bağımlı” değişkenler yoktur (Whitbourne vd., 2015). İki değişken arasındaki korelasyon, sadece iki değişkenin ilişkili olduğu anlamına gelir ve araştırmacı hangisinin diğerinden önce geldiği hakkında bir çıkarım yapamaz (Shaughnessy vd., 2014). Örneğin görme kaybı ile yaş arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırmacı, artan yaşla birlikte görme kaybının azaldığına dair bir sonuca ulaşsa da yaşın görme kaybındaki azalmaya neden olduğu konusunda herhangi bir çıkarım da bulunamaz. Çünkü görme kaybına yaş değil de araştırmasında ele almadığı üçüncü bir değişken örneğin göz damarındaki tıkanıklıklar neden olmuş olabilir. Bir diğer ifade ile yaş aslında gözdeki işlevsel olmayan damar sayısı ile ilişkili olabilir ve işlevsel olmayan bu damarla da görme kaybına neden olmuş olabilir. Aslında yaş ve görme kaybı arasında var olan bu anlamlı ilişki, tamamen gözdeki işlevsel olmayan damar sayıları üzerinden gerçekleşmiş olabileceği unutulmamalıdır.

Tek Değişkenli İlişkisel Desenler. Tek değişkenli bir diğer ifade ile basit ilişkisel desenler sadece iki değişken arasındaki ilişkinin ele alındığı desenlerdir (Whitley ve Kite, 2013). Araştırmacılar, iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bir değişkenin değerini, diğer değişkenin değerinden tahmin etmek için denklemler geliştirmek amacıyla basit korelasyonları kullanırlar. İki değişken arasındaki ilişki değeri +1.0 ile -1.0 arasında değişir ve korelasyon olarak bilinen istatistik değeri (r harfi ile gösterilir) olarak ifade edilir. Anlamlı bir pozitif korelasyon, her iki değişkenin birlikte arttığını veya azaldığını gösterirken, anlamlı bir negatif korelasyon ise bir değişken artarken diğerinin azaldığı anlamına gelir. Anlamsız ve sıfır korelasyon değeri ise söz konusu iki değişken arasında hiçbir ilişki olmadığını göstermektedir (Cavanaugh ve Blanchard-Field, 2019; Whitbourne vd., 2015). Örneğin, insanların boyları ile ağırlıkları arasındaki korelasyon yaklaşık 0.70’dir, bu da bireylerin kilolarından boylarını veya boylarından kilolarını belirli bir doğrulukla tahmin edilebileceğini gösterir. Korelasyon katsayısının karesi (r^2), bir değişkendeki varyansın diğer değişken tarafından açıklanabilen oranını temsil eder. Örneğin, boy ile kilo arasındaki korelasyon .70 ise, bireyler arasındaki kilo farklılıklarının %49’u boy farklarına bağlanabilir, bu durumda kilo farklılıklarındaki varyansın %51’i ise kas kütlesi, metabolizma hızı ve yeme alışkanlıkları gibi diğer bireysel faktörlerden kaynaklanmış olabileceği söylenebilir (Whitley ve Kite, 2013).

Çok Değişkenli İlişkisel Desenler. İki değişken arasındaki istatistiksel ilişkinin yönünün belirlenmesini içeren basit ilişkisel desenlerin aksine, çok değişkenli ilişkisel desenler ise üç veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin analizini içermektedir (Whitbourne vd., 2015). Çok değişkenli ilişkisel desenleri kullanan araştırmacılar bu sayede iki değişken arasında önemli olabilecek üçüncü veya daha fazla değişken arasındaki ilişkileri açığa çıkarabilmektedir. Dolayısıyla bu desenler, araştırmacının ilgilendiği yaş da dâhil olmak üzere sonuç değişkenleri üzerinde çoklu etkileri yansıtan karmaşık modelleri test etme ve bazı değişkenleri kontrol etme potansiyeline sahiptir. Örneğin bir araştırmacı yaşlıların sağlık durumlarını istatistiksel olarak kontrol ederek fiziksel aktivite ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varabilir. Ayrıca bu yöntemler ile araştırmacılar bir değişken üzerindeki varyansı ‘öngörmek’ (predict) için bir dizi değişkeni kontrol etme olanağına sahip olurlar. Buna karşın, araştırmacı bağımsız bir değişkeni manipüle etmemesi nedeniyle kullanılan desen hala ilişkiseldir.

Sonuç

Bütün dünya ile birlikte ülkemizde de yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının giderek artması nedeniyle (Birleşmiş Milletler, 2022; TÜİK, 2023), yaşlılık alanında yapılan çalışmalara gün geçtikçe daha fazla ihtiyaç

duyulmaktadır. Bu nedenle bu derlemede yaşlanma çalışmalarında kullanılan araştırma yöntemleri ele alınmış ve bu alanda çalışan araştırmacılara değişkenin operasyonel tanımı ve türleri, yaşlanma araştırmalarında en sık kullanılan ölçüm yöntemleri ve araştırma desenlerinin neler olduğu konularında temel düzeyde bilgi sunmak amaçlanmıştır. Bir nesnenin veya olayın farklı değerler alabilen bir özelliği olarak tanımlanan değişken bağımlı, bağımsız, ayrık, sürekli, aracı ve düzenleyici gibi farklı türlere ayrılmaktadır (Howell, 2013; Shaughnessy vd., 2014). Bir değişkenin nasıl tanımlanacağı çalışmanın amacına ve kullanılan araştırma yöntemlerine göre farklılık göstermektedir. Bir diğer ifade ile bir çalışmada bağımlı değişken olan, diğerinde bağımsız veya aracı değişken olarak ele alınabilmektedir. Yaşlılık alanında çalışmalarını yürüten araştırmacılar genellikle ilgilendikleri konunun nasıl ölçüleceğine karar vererek işe başlar ve sistematik gözlem, görev kullanımı ve öz bildirimler gibi bir dizi ölçüm yöntemi kullanırlar. Bu ölçüm yöntemleri arasında en sık kullanılan tekniklerden bir tanesi yaşlıların belirli konular hakkında bilgi edinmek amacıyla geliştirilmiş ölçeklere verdikleri yanıtları ifade eden öz bildirim yöntemidir. Öz bildirim yöntemleri hem tanımlayıcı hem de ardışık ve ilişkisel desenlerde kullanılmaktadır. Yaşlanma çalışmalarında kullanılan araştırma desenleri ise farklı şekillerde sınıflandırılmakla birlikte genellikle tanımlayıcı araştırma desenleri (boylamsal ve kesitsel desenler), ardışık araştırma desenleri ve ilişkisel desenler (tek değişkenli ve çok değişkenli desenler) olmak üzere 3 gruba ayrılmaktadır. Tanımlayıcı desen türleri olan kesitsel araştırmalarda yaş değişkeni bireyler arası farklılıkları ortaya çıkarırken, boylamsal araştırmalarda ise birey içi farklılıkları ifade eder. Ayrıca, yaşlanma araştırmalarında yaş değişkeni hiçbir şekilde manipüle edilemediği için bağımsız bir değişken olamaz. Bu nedenle, yaşlanma araştırmaları doğası gereği tanımlayıcı, yarı deneyseldir ve nedensellik sonuçları bir diğer ifade ile sebep-sonuç ilişkileri elde etmek hiçbir zaman mümkün değildir. Ayrıca, her ne kadar ileri düzey istatistiksel tekniklerle bu durumun önüne geçilmeye çalışılsa da yaşa bağlı olduğu düşünülen etkilerin aslında yaş dışındaki ölçüm zamanı ve kohortla ilgili değişkenlerden kaynaklanma ihtimali her zaman vardır.

Bu derleme çalışmasında her ne kadar değişkenlerin tanımları yapılarak en sık kullanılan değişken türleri hakkında temel bilgiler sunulsa da, bu çalışmada ele alınmayan ve alan yazında kullanılan baskılayıcı değişken (suppressor variables), kovaryant değişken (covariate variable), düzenleyici aracı değişken (moderated mediation variable) gibi birçok değişken türü bulunmaktadır (Hayes, 2022; Howell, 2013). Benzer olarak, bu derlemede yaşlanma çalışmalarında en sık kullanılan üç farklı ölçüm yöntemi konusunda bilgi verilse de yaşlanma alanında çalışan araştırmacıların kullanmış oldukları arşiv, vaka çalışmaları ve grup odakları gibi birçok ölçüm yöntemi bulunmaktadır ve her bir yöntemin çalışılan konuya, mevcut kaynaklara ve elde edilmek istenen bulgulara göre göz önüne alınması gereken kendi içerisinde önemli avantajları ve dezavantajları vardır (Whitbourne vd., 2015). Gelecek çalışmalarda bu çalışmada değinilmeyen noktaların ele alınmasının ve bununla birlikte bu çalışmada ele alınan daha az konunun daha geniş bir şekilde ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Birleşmiş Milletler. (2022). *Dünya Nüfus Durumu*, 2022. <https://population.un.org/wpp/Graphs/DemographicProfiles>
- Bowling, A., ve Iliffe, S. (2006). Which model of successful ageing should be used? Baseline findings from a British longitudinal survey of ageing. *Age and Ageing*, 35(6), 607-614. <https://doi.org/10.1093/ageing/af100>
- Caskie, G. I. L., & Willis, S. L. (2006). Research Design and Methodological Issues for Adult Development and Learning. In C. Hoare (Ed.), *Handbook of adult development and learning* içinde (ss. 52–70). Oxford University Press.
- Cavanaugh, J. C., & Blanchard-Fields, F. (2019). *Adult development and aging* (8th ed.). Cengage Learning.
- Chinn, C. A., & Sherin, B. L. (2014). Microgenetic Methods. In R. K. Sawyer (Ed.), *The Cambridge handbook of the learning sciences* içinde (ss. 171–190). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139519526.012>

- Dulock, H. L. (1993). Research design: Descriptive research. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 10(4), 154-157. <https://doi.org/10.1177/104345429301000406>
- English, T., & Carstensen, L. L. (2014). Selective narrowing of social networks across adulthood is associated with improved emotional experience in Daily life. *International Journal of Behavioral Development*, 38(2), 195-202. <https://doi.org/10.1177/0165025413515404>
- Erber, J. T. (2013). *Aging and older adulthood* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis* (3rd ed.). The Guilford Press.
- Hoffman, L., Hofer, S. M., & Sliwinski, M. J. (2011). On the confounds among retest gains and age-cohort differences in the estimation of within-person change in longitudinal studies: A simulation study. *Psychology and Aging*, 26(4), 778–791. <https://doi.org/10.1037/a0023910>
- Howell, D. C. (2013). *Statistical methods for psychology* (8th ed.). Cengage Learning.
- Kotter-Grühn, D., Kornadt, A. E., & Stephan, Y. (2016). Looking beyond chronological age: Current knowledge and future directions in the study of subjective age. *Gerontology*, 62(1), 86-93. <https://doi.org/10.1159/000438671>
- Kunuroglu, F., & Vural Yuzbasi, D. (2021). Factors promoting successful aging in turkish older adults: Self compassion, psychological resilience, and attitudes towards aging. *Journal of Happiness Studies*, 22(8), 3663-3678. <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00388-z>
- Liu, S., Guo, Y., Hu, Z. Zhou, F., Li, S. & Xu, H. (2023). Association of oral status with frailty among older adults in nursing homes: a cross-sectional study. *BMC Oral Health*, 23 (363), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12903-023-03009-8>
- Maly, M. R., Costigan, P. A., & Olney, S. J. (2007). Self-efficacy mediates walking performance in older adults with knee osteoarthritis. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 62(10), 1142-1146. <https://doi.org/10.1093/gerona/62.10.1142>
- McDonald, J. D. (2008). Measuring personality constructs: The advantages and disadvantages of self-reports, informant reports and behavioural assessments. *Enquire*, 1(1), 75-94.
- Muller, D., Judd, C. M., & Yzerbyt, V. Y. (2005). When moderation is mediated and mediation is moderated. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 852–863. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.6.852>
- Okunlola, D. A., Makinde, O. A., & Babalola, S. (2022). Socio-economic correlates of marital status and marriage timing among adult men in Nigeria. *Journal of Family Issues*. <https://doi.org/10.1177/0192513X211059828>
- Oosterman, J. M., Gibson, S. J., Pulles, W. L. J. A., & Veldhuijzen, D. S. (2013). On the moderating role of age in the relationship between pain and cognition. *European Journal of Pain*, 17(5), 735-741. <https://doi.org/10.1002/j.1532-2149.2012.00235.x>
- Paulhus, D.L. & Vazire, S. (2007). The self-report method. Robins, R. W., Fraley, R.C. & Krueger, R. F. (Ed.). *Handbook of Research Methods in Personality Psychology* içinde (ss. 224-239). The Guilford Press.
- Pei, C., Fan, C., Luo, H., Bai, A., Ni, S., Luo, M., Huang, J., Zhou, Y. & Huo, L. (2023). Sleep problems in adolescents with depression: Role of childhood trauma, alexithymia, rumination, and self-esteem. *Journal of Affective Disorders*, 33(1), 83-91. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.05.095>
- Rinaldi, J., Souza, G. D. C., Camozzato, A. L., ve Chaves, M. L. F. (2018). Sixteen-year predictors of successful aging from a Southern Brazilian cohort The PALA study. *Dementia & Neuropsychologia*, 12(3), 228-234. <https://doi.org/10.1590/1980-57642018dn12-030002>
- Robinson, S. A., & Lachman, M. E. (2018). Perceived control and cognition in adulthood: The mediating role of physical activity. *Psychology and Aging*, 33(5), 769–781. <https://doi.org/10.1037/pag0000273>

- Robinson, K., Schmidt, T., & Teti, D. M. (2005). Issues in the use of longitudinal and cross-sectional designs. Teti, D. M. (Ed.). In *Handbook of Research Methods in Developmental Science* içinde (ss. 3-20). Blackwell publishing.
- Schaie, K. W. (1965). A general model for the study of developmental problems. *Psychological Bulletin*, 64(2), 92–107. <https://doi.org/10.1037/h0022371>
- Schaie, K. W. (1996). *Intellectual development in adulthood: The Seattle Longitudinal Study*. New York: Cambridge University Press.
- Schaie, K. W., & Caskie, I. L. (2005). Methodological issues in aging research. Teti, D. M. (Ed.). In *Handbook of Research Methods in Developmental Science* içinde (ss. 21-40). Blackwell publishing.
- Shaughnessy, J. J., Zechmeister, E. B., & Zechmeister, J. S. (2014). *Research Methods in Psychology (10th Ed.)*. McGraw-Hill.
- Sheffler, J. L., Saliga, H., & Pickett, S. (2022). The role of physical activity on the relationships between pain, anxiety, and sleep quality in older age. *The Journals of Gerontology: Series A*. <https://doi.org/10.1093/gerona/glac205>
- Siedlecki, S. L. (2020). Understanding descriptive research designs and methods. *Clinical Nurse Specialist*, 34(1), 8-12. <https://doi.org/10.1097/NUR.0000000000000493>
- Soylu, C., & Ozekes, B. C. (2020). Psychometric Properties of the Future Time Perspective Scale for the Turkish Population: Age Differences in Predictors of Time Perspective. *The International Journal of Aging and Human Development*, 91(1), 85-106. <https://doi.org/10.1177/0091415019836108>
- Soylu, C. (2022). Socio-demographic correlates of subjective age in young and middle-aged adults. *Personality and Individual Differences*, 197, 111782. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111782>
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th Ed.). Pearson Education.
- Thornton, W. L., Deria, S., Gelb, S., Shapiro, R. J., & Hill, A. (2007). Neuropsychological mediators of the links among age, chronic illness, and everyday problem solving. *Psychology and Aging*, 22(3), 470–481. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.22.3.470>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *İstatistiklerle Yaşlılar*, 2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2022-49667>
- Whitbourne, S. K., & Whitbourne, S. B. (2015). *Adult development and aging: Biopsychosocial perspectives* (Canadian Ed.). John Wiley & Sons.
- Whitley, B. E., & Kite, M. E. (2013). *Principles of Research in Behavioral Science* (3rd Ed.). Routledge, Taylor & Francis.
- Zenk, S. N., Slater, S. & Rashid, S. (2015). Collecting contextual health survey data using systematic observation. Johnson, T. P. (Ed.). In *Handbook of Health Survey Methods* içinde (ss. 421-445). John Wiley & Sons, Inc.
- Zhou, C., Xia, Z., Chen, B., Song, Y., & Lian, Z. (2023). Gender differences in age-stratified early outcomes in patients with transcatheter aortic valve implantation. *The American Journal of Cardiology*, 187, 100-109. <https://doi.org/10.1016/j.amjcard.2022.10.038>

EXTENDED SUMMARY

As in other disciplines, researchers who studying in the aging literature try to determine the relationships or effects of some variables with others by considering more than one variable. A variable is defined as a property of an object or event that can take on different values (Howell, 2013). According to Schaie's (1965) model, there are three variables that define developmental change: age, cohort, and time of measurement, and these three variables have a direct effect on the performance of an individual at any time in life. Age is an objective measure of how many years (or months, or days) an individual has lived so far, and is the most frequently used measure of time in life-span developmental psychology to indicate an individual's position in lifespan (Kotter-Grühn et al., 2016). Cohort, is defined as a group of individuals who experience a particular event or sequence of events and have a common feature (Robinson et al., 2005). The measurement time refers year or period in which a person is tested (Erber, 2013).

Various data collection strategies and measurement methods are used in researches in the aging literature (Whitbourne et al., 2015). The strategies and measures can take many forms. However, the most frequently used measurement methods by researchers working in the aging literature include systematic observation, tasks to reveal certain behaviors, and self-reports (Cavanaugh & Blanchard-Field, 2019). Research design used in the aging literature can be classified in different ways. In this study, the research designs used in the aging literature were classified as descriptive, sequential and correlational designs, similar to the approach of Whitbourne et al. (2015).

The purpose of descriptive studies is to describe individuals, events or conditions without any manipulation of events and conditions (Siedlecki, 2020). In descriptive designs, researchers do not manipulate any variables and only define the sample group and/or variables. In addition, the aim is never to determine cause-effect relationships, but to identify one or more variables and/or to determine whether there is a significant relationship between the variables (Dulock, 1993). In longitudinal studies, the same individuals are tested at two or more time points and it is tried to determine what patterns of change and development occur in individuals as a result of the aging process (Erber, 2013; Whitbourne et al., 2015). Longitudinal studies are one of the most accurate methods of monitoring development and growth in old age. Although longitudinal patterns are a powerful method for learning about developmental processes, they are limited for a number of methodological and practical problems (Robinson et al., 2005). One of the most important is that it takes years to complete the study and therefore it requires serious effort and money to continue the study (Erber, 2013).

In cross-sectional designs, unlike longitudinal designs, individuals in different age groups are compared with each other at a single measurement point and age differences are tried to be determined (Caskie & Willis, 2006). Cross-sectional studies are used more frequently in aging research, and older adults are often compared to young or middle-aged adults. Cross-sectional designs have some limitations as well as longitudinal designs. Cross-sectional designs provide no information about the continuity of development, as participants were tested only once at a single time point. Although it is not possible to distinguish between age and cohort effects and only reveals age differences, cross-sectional patterns dominate in the aging literature (Cavanaugh & Blanchard-Field, 2019). One of the most important reasons for this is that time, financial resources, technical and practical problems, which are encountered as a serious limitation for longitudinal designs, are not in question for cross-sectional designs.

Longitudinal and cross-sectional designs are used simultaneously by considering age, cohort and measurement time variables in sequential designs (Cavanaugh & Blanchard-Field, 2019). In other words, both cross-sectional and longitudinal designs are used simultaneously in sequential designs, and two longitudinal studies are carried out in two different cohorts (Erber, 2013). In this respect, sequential designs are quite advantageous over both longitudinal designs conducted on a single sample and followed over time, and cross-sectional designs conducted on different age groups tested at a single time point. The sequential designs allow for stronger inferences by separating cohort or measurement time differences from the effect of age (Whitbourne et al., 2015).

Longitudinal and cross-sectional research designs are correlational designs in which the relationships between variables are discussed (Erber, 2013). In these designs, researchers do not try to manipulate age by dividing participants into groups such as young, middle-aged, or older adults. Instead, age is treated as a continuous variable, not as a categorical variable, in relational designs. In correlational designs, the researcher makes no

assumptions about which variable causes which variable, in other words, there are no 'independent' and 'dependent' variables in correlational designs (Whitbourne et al., 2015). Correlation between two variables simply means that the two variables are related, and the researcher cannot make inferences about which one predicts the other (Shaughnessy vd., 2014). Correlational designs are divided into two groups as univariate and multivariate designs (Cavanaugh & Blanchard-Field, 2019; Whitbourne et al., 2015).

Researchers studying in the aging literature usually start by deciding how to measure the subject of their interest and use a series of measurement methods such as systematic observation, tasks and self-reports. One of the most frequently used techniques among these measurement methods is the self-report method, which expresses the responses of the elderly to the scales developed to obtain information about certain subjects. In cross-sectional studies, which are descriptive design types, the age variable reveals inter-individual differences, while in longitudinal studies it expresses intra-individual differences. Also, age cannot be an independent variable in aging research, as it cannot be manipulated in any way. Therefore, aging studies are descriptive, quasi-experimental in nature, and it is never possible to derive causality results, in other words, cause-effect relationships. In addition, there is always the possibility that the effects thought to be age-related are actually caused by variables related to the measurement time and cohort other than age.

EVALUATION OF TURKEY'S LOGISTICS PERFORMANCE INDEX WITH A STRATEGIC PERSPECTIVE

TÜRKİYE'NİN LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİNİN STRATEJİK BAKIŞ AÇISIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Korhan ARUN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
karun@nku.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7494-9591

Saniye YILDIRIM ÖZMUTLU

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
saniyeyildirim@nku.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6199-3999

ÖZ

Geliş Tarihi:
03.01.2023

Kabul Tarihi:
13.07.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Lojistik
Performans Endeksi
Lojistik Performansı
Türkiye
Strateji

Keywords
Logistics
Performance Index
Logistics
Performance
Turkey
Strategy

Lojistik, ülkelerin uluslararası arenada rekabet gücünü sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Ülkelerin uluslararası rekabet gücünü yansıtan Lojistik Performans Endeksi, bir ülkenin ticaretteki etkinliğini gösterir. İlaveten, Lojistik Performans Endeksi, ülkelerin ticaret tedarik zincirlerinin veya lojistik hizmetlerinin yerinde verimliliğini belirler. Bu çalışma, Lojistik Performans Endeksi ve alt boyutlarının lojistik firmalarının lojistik performansı üzerindeki etkilerini stratejik bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma maksatlı veriler, Dünya Bankası veri tabanından ve Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği veri bankasından toplanmıştır. Temel alınan verilerin sağlamlığı, bireysel lojistik firmalarının faktörleriyle ilgilidir. Ölçümler için regresyon analizleri ile varyans tabanlı yapısal eşitlik modellemesi kullanılmaktadır. Sonuçlar, lojistik ve tedarik zinciri literatürünün aksine, Lojistik Performans Endeksi'nin altyapı ve takip etme alt boyutlarının Türkiye'deki firmaların lojistik performansı ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Logistics plays a vital role in ensuring the competitiveness of countries in the international arena. The Logistics Performance Index, which reflects countries' global competitiveness, shows a country's efficiency in trade. Moreover, the Logistics Performance Index determines the countries' on-the-ground efficiency of trade supply chains or logistics services. This study aims to examine the effects of the Logistics Performance Index and its sub-dimensions on the logistics performance of logistics companies from a strategic point of view. The data related to the study is gathered from the World Bank database and the International Association of Forwarding and Logistics Service Providers sectoral databank. The robustness of the underlying data is related to individual logistics firms' factors. Variance-based structural equation modelling with regression analyses is used for measurements. Contrary to the joint logistics and supply chain literature, the results show that infrastructure and tracking sub-dimensions of the Logistics Performance Index negatively relate to firms' logistics performance in Turkey.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1228917>

Atıf/Cite as: Arun, K., & Yıldırım Özmütlu, S. (2023). Evaluation of Turkey's logistics performance index with a strategic perspective. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1315-1327.

Introduction

Logistics has been playing an increasingly vital role in the international competitiveness of the countries (Kálmán & Tóth, 2021). The Logistics Performance Index (LPI) of the World Bank is the measure that its dimensions can simultaneously express competitiveness and logistics development level, thus, competitive logistics of countries (Rezaei et al., 2018). Moreover, any increase in LPI dimensions significantly affects a country's trade (Martí et al., 2014). Unfortunately, the LPI index is subjective, and the respondents of the surveys' are based on international logistics companies and experts in the international transportation and logistics area (Stepanova, 2022). However, countries' logistics performance depends on the cumulative sum of the individual logistics firms. As a result, the effects of LPI on the firms' logistics performance rather than macro effects must be clearly analyzed.

The Logistics Performance Index (LPI) analyzes national customs, logistics costs, and the logistics infrastructure for transportation. Dimensions are formed according to the competitiveness factors of the country that influence the logistics cost and are influenced by the enablers (d'Aleo, 2015; Logistics Performance Index, 2018). However, in the literature, these enablers are generally measured economically and socially (Eyob & Kahsai, 2019; Ulutaş & Karaköy, 2019); Kálmán & Tóth, 2021). According to national economic and social enablers, Marti et al. (2017) divided LPI into two main areas. These are two areas regulatory policies and the performance process of governmental services. However, these enablers are nationwide causalities, and the actual logistics performance of the region is the cumulative sum of the individual logistics firms (Liu et al., 2020).

There are three main contributions to literature. First, the outcomes of LPI are relevant to economic levels. Logistics performance indicators have different outcomes at the organizational and national levels. At the organizational level, better LPI performance is associated with improved organizational performance and financial outcomes (Ayantoyinbo & Gbadegesin, 2021; Fugate et al., 2010). At the national level, LPI is generally linked to economic growth, competitiveness, disaster resilience, and sustainability (Çelebi & Civelek, 2019; Furkan FahriAltıntaş, 2021; Khan et al., 2017; Mahlet Demere Tadesse et al., 2022; Santos et al., 2020). Second, limited impacts of LPI subdimensions were explored in specific sectors like retail (Green et al., 2008) and healthcare (Cagliano et al., 2022). However, to our knowledge, the impacts of LPI with all dimensions have not been explored in general logistics firms. Third, logistics performance is important for the development and competitiveness of any nation and for the competitiveness and efficiency of all enterprises (Stepanova, 2022). Thus, this paper studied the effects of LPI on individual logistics companies.

Literature Review

Effects of Logistics Performance Indicators on Logistics Firms

The Logistics Performance Index (LPI) has 33 questions with six dimensions (Logistics Performance Index, 2018). These dimensions are customs, infrastructure, quality of service, punctuality, international shipments, tracking, and tracing.

The customs dimension is about the efficiency of the clearance process (i.e., speed, simplicity, and predictability of formalities) by border control authorities, including customs. Infrastructure is the quality of trade and transportation-related infrastructure, including ports, railways, roads, and information technology. Service quality is the overall level of competence and quality of logistic services (e.g., transport companies, customs brokers). Timeliness is the customer's arrival at the recipient within the planned or expected delivery time. International shipments are about how easy it is to arrange shipments to other countries at competitive prices. Shipment tracking and tracing is all about tracking and tracing the shipments from companies as they are shipped. Customs, infrastructure, and quality of service are inputs from policy regulations, while outcomes are the results of service delivery in terms of time, cost, and reliability.

The Effect of LPI and Its Sub-Dimensions on the Performance of Firms

The logistics performance index was created to measure and compare the performance indicators of logistics indicators at the country level. The measurement data has been collected from global individual logistics firms. Thus, it actually measures the perceived performance indicators of individual global firms. However, till now,

much research has been analyzing the models at the country or international level (Sy et al., 2020; d'Aleo, 2015; Kinra et al., 2020; Song & Lee, 2022). Therefore, this study analyzes the impact of the logistics performance index on individual logistics performance. In other words, we analyzed the country-level policy regulations and service delivery outcomes on logistics firms' performance. Moreover, it needs to be made clear which sub-dimensions of LPI affect firms' performance and how they affect it.

Green et al. (2008) examined the impact of logistics performance on organizational performance in a supply chain context. The results showed that logistics performance positively influenced both marketing and financial performance. The study emphasized the role of logistics performance as a focal construct in enhancing overall organizational performance. Logistics performance has been found to directly impact various indicators of organizational performance, including supply chain performance, marketing performance, financial performance, and the performance of the quality management system (Aćimović et al., 2022).

The literature suggests that Logistics Performance Indicators (LPI) positively impact organizational and firm performance. LPI can enhance marketing and financial performance, improve customer loyalty, contribute to supply chain performance, and support sustainability efforts. The findings highlight the importance of monitoring and improving logistics performance to achieve better overall organizational outcomes.

H1: LPI increases the performance of individual logistics firms.

Customs are formed to legitimate trade, collect taxes, and protect the countries (Urciuoli et al., 2013). Thus, customs simultaneously have trade facilitation, revenue mobilization, and protection roles. As a result, from the individual perspective, customs must fill in numerous documentaries and/or carry out physical controls at the border (Cariolle et al., 2019). For LPI customs index represents the clearance process (speed, simplicity, and predictability of formalities) by border management, including customs (Arvis et al., 2016). However, customs clearance is commonly seen as a barrier hindering global logistics performance, even with national regulations compliance roles. At the same time, improving customs can increase firms' competitiveness and employees' performance (Erceg, 2014). Effective customs processes and collaboration can lead to improved logistics service performance. Collaboration between logistics service providers and customers is crucial for service improvement and enhanced performance (Lai et al., 2020). As a result, increasing the capacity of checkpoints or reducing the workloads may increase individual logistics firms' performance (Malevich et al., 2020). However, it will ruin the general economic state of the national logistics.

H1a: Developed customs and their services increase the logistics firms' performance.

Transport infrastructure is critical to the spatial distribution of logistics firms (Holl & Mariotti, 2018a). To be competitive, logistics firms should consider the speed of delivery as much as costs. If infrastructure charges too much, customers will see phantom costs, and the customer abandonment rate can skyrocket. If infrastructure is not developed, logistics firms must absorb a part of the transportation costs, and hence logistics firms' bottom profit lines can quickly disappear. Phantom cost is a shipping charge imposed upon a customer over the actual shipping cost incurred by the seller. Absorption cost is a geographic pricing strategy in which a seller absorbs a part of the shipping cost in delivering the goods to capture the business (Sarder, 2021a). Single zone pricing refers to charging the same price to all customers regardless of their geographical locations. Multiple zone pricing refers to charging different prices to customers based on their geographical locations (Sarder, 2021b). According to this literature, logistics firms price their services relative to the geographical distance to customers or transportation infrastructure. For example, highways are essential for logistics firms' performance (Holl & Mariotti, 2018b), but the infrastructure is complementary for distribution rather than a single factor.

Transportation infrastructure also plays a crucial role in logistics firms' international trade and export flows (Aldakhil et al., 2018). The accessibility and efficiency of transportation infrastructure facilitate the smooth flow of goods and information, enabling logistics firms to enhance their innovation capabilities and improve their overall performance. Additionally, poor transportation infrastructure, such as inadequate and lack of communication infrastructure, can hinder improving logistics services and firm performance (Han et al., 2009). Furthermore, the location of logistics firms is closely related to transportation infrastructure. Logistics firms tend to locate closer to highways and other transport infrastructure than other sectors (Holl & Mariotti, 2018a).

H1b: Competitive transportation infrastructure positively affects logistics firms' logistics performances. In other words, the higher the LPI score of the infrastructure dimension, the higher the logistics performance of the firms.

National logistics services sustain the flow of supplies through subsequent configurations of nodes and paths, which are specifically organized and integrated within a given business system (Fechner, 2010). These national services are essential in two complementary ways to the logistics firms. First, logistics firms have been increasingly outsourcing (Bolumole, 2003). Thus, these services determine the profits and competency of the company (Sarder, 2021b). National logistics services regulate and control logistics firms' services (Sharahi & Abedian, 2009). These governmental services include business and political environments, human resources, information systems, and customs administrations.

Logistics service capabilities have been identified as crucial in transforming intrafirm resources and interfirm relationships into logistics performance (Yang & Lirn, 2017). The specific capabilities of logistics service providers, such as container shipping firms, play a vital role in achieving logistics performance and meeting customer needs. In a nutshell, efficient logistics services and infrastructure contribute to reducing costs and delays in cross-border transactions (Yekini & Seyed, 2021).

H1c: The competence and quality of logistics services increase logistics firms' performance.

Timeliness is reaching the customer to the consignee within the scheduled or expected delivery time. It can be five forms: choice of the delivery date, delivery time slot, delivery on the first date arranged, delivery within a specified time slot, quick/fast delivery (Sweeney & Waters, 2021). However, shortening delivery time may result in ignored quality, cost-inefficiency, and service process efficiency (Coyle et al., 2020; Sweeney & Waters, 2021). In other words, fast delivery times decrease the 4R framework that is resiliency, reliability, and realigns. Because faster delivery services like air distribution may disrupt receipt, validation, and creation of customer orders (Miller & Liberatore, 2021). Nevertheless, timeliness in LPI covers expected or scheduled delivery times. Logistics organizations have culture (Cameron & Quinn, 2006) or management processes for effective organizations at a country level.

H1d: Timeliness increases the individual logistics firms' performance.

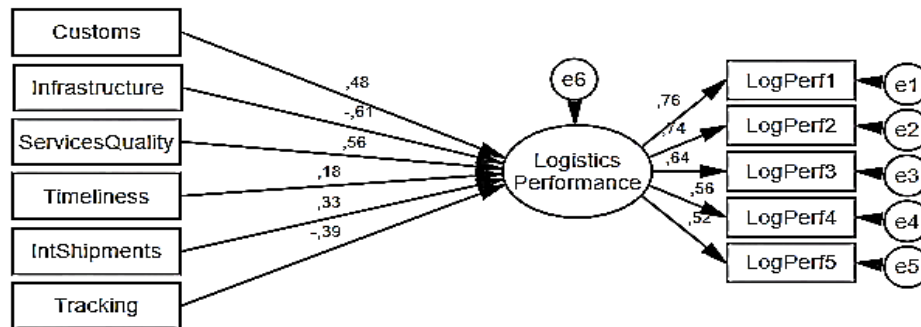
International shipments are the ease of arranging competitively priced shipments (Arvis et al., 2016). When consolidating shipments and transportation services reaches economies of scale and reduces transportation costs, firms' performance will increase. However, the economies of scale of shipments may result from some big logistics firms instead of smaller, high-frequency shipments of smaller logistics firms. So, in the LPI, the shipments negatively influence the load factor (Sweeney & Waters, 2021). On the other hand, competitive price shipments can deliver products directly from manufacturing to the customer by eliminating intermediate distribution investments and capabilities. For example, Ismail and Mahran (2021) found that competitive international shipment prices can influence customer loyalty in manufacturing companies that use third-party logistics (3PL) services. They mentioned that changes in the trade environment, including pricing competitiveness, can impact companies that provide low-cost services to their clients. Moreover, the ease of arranging competitively priced international shipments is one of the indicators analyzed in the Logistics Performance Index (LPI) (Olyanga et al., 2022).

H1e: Competitive international shipment prices increase the logistics firms' performance.

The tracking and tracing dimension is about the ability to track and trace firms' consignments when shipping (Arvis et al., 2016). Tracking and tracing technologies are part of global supply chains and logistics industry surveillance and monitoring mechanisms (Kanngieser, 2013). In a competitive logistics sector, tracking and tracing systems are essential for providers to perform inventory management, value-added services, and supply chain management (Ozbekler & Ozturkoglu, 2020). Unfortunately, logistics firms should consider multiple factors when analyzing the investment in tracking systems (Coyle et al., 2020). First, these systems are economically expensive and time-consuming for any firm. Second, tracking systems require software to establish standardized data and reporting (Hofmann, 2014).

On the other hand, tracking and tracing have many advantages, like tracking vehicles, particularly fuel savings and timely delivery rates (Aydinocak, 2022). Tracking services enable logistics firms to differentiate themselves and meet the intense competition in the market. Moreover, tracking may increase the effectiveness of other dimensions of LPI because tracking enables a highly accurate mapping and prediction of pickup and drop-off times-timeliness, and effective use of routes-infrastructure (Demir et al., 2019).

H1f: Effective tracking and tracing positively increases logistics firms' performance.
 The overview of proposed hypotheses and the model can be seen in Figure 1.

Figure 1. Impact scores of sub-dimensions of LPI on logistics firms' performance

Methodology

Data and sample

The research aims to analyze the relative performance level of Turkish logistics companies' performance between 2007-2018 according to the effect of the logistics performance index. Since the Logistics Performance Index (LPI) data reflect country-based economic indicators, data for Turkey were analyzed. The Logistics Performance Index (LPI) data obtained from the World Bank' logistics performance data base. Then data were analyzed with the structural equation modeling method. Moreover, hierarchical regression analysis was performed to see the effects of LPI individual dimensions on firms' logistic performance. In the study, customs, infrastructure, services quality, timeliness, international shipments, tracking and tracing variables were considered as independent variables, and logistics performance as dependent variables as LPI sub-components. The logistics performance data, the dependent variable, were gathered from the International Association of Forwarding and Logistics Service Providers (UTIKAD) sectoral data bank between 2019-2020. The study considers trade volume, market coverage, growth, cost efficiency, and investment rate variables sub-components of logistics performance.

The research analyzes logistics performance index values and logistics performance values at different time intervals. The main reason is that the enterprises' performances do not appear immediately. In other words, performance emerges after a certain process or operation is performed. In this respect, the performance data of enterprises reflect the situation of previous years, not the current year's situation. For example, the logistics performance index values discussed in our research show the past few years' average, not the specified years. For this reason, to make an accurate assessment of the company's performance, the values of a few years later, which will reflect the company's logistics performance, are discussed.

Looking at Turkey's logistics performance between 2007 and 2018 from the World Bank Logistics Performance Index (LPI) data, it is 34th in 2007 (150 countries in total), 39th in 2010 (155 countries in total), 27th in 2012 (total). 155 countries), 30th place in 2014 (a total of 160 countries), 34th place in 2016 (a total of 160 countries), and 47th place in 2018 (a total of 160 countries). According to the LPI ranking in recent years, it is seen that Turkey's LPI ranking has regressed. However, in the context of Turkey, the effect of LPI sub-components on the logistics performance of Turkish logistics companies and which components need to be developed and improved have been determined by this study.

Results and Discussion

Logistics literature generally agreed upon the positive effects of LPI on logistics performance (Bensassi et al., 2015; Civelek et al., 2015; Erkan, 2014). However, the research on LPI has three main constraints. First, the LPI has been discussed as a single construct instead of second order construct with subdimensions. Second, for

example, one or more dimensions are separately analyzed (Gunasekaran & Kobu, 2007; Limao, 2001; Uca et al., 2016). Third, the difference among the logistic performance indexes also appears to be relevant to governments' policies or organizations (Faria et al., 2015; Green et al., 2008; Töyli et al., 2008). In other words, LPI is context-related, so research in different nations, levels, or sectors is necessary.

According to the structural equation model, standardized regressions of the sub-dimensions' impact on firms' performance are in Table 1. All the regression coefficients are statistically significant. Nevertheless, two of them harm firms' logistics performance. The infrastructure sub-dimension decreases the logistics performance of the firms by -.61. In other words, every one-point increase in the infrastructure decreases firms' logistics performance by 0.61. Khadim et al. (2021) also found that the contribution of logistics to economic growth is negative for developing countries. However, even if they used LPI for logistics performance measurement, they didn't clearly express which index's subdimension or subdimensions are significant on this negative impact. Thus, our research results clarified that infrastructure and tracking subdimensions negatively affect logistics firms' performance.

According to LPI, infrastructure is related to transport basic structure and the trade framework of interdependent systems and institutions (Logistics Performance Index, 2018). The negative impact of competitive transportation infrastructure is an exciting result of this paper even if the previous research found a positive relationship (Cigu et al., 2018; Vlahinić Lenz et al., 2018). However, Nannan et al. (2012) explored that, especially in underdeveloped areas the transportation infrastructure is ineffective and must be supported by other factors of LPI. Moreover, the effects of transportation infrastructure are relative to the transportation modes. For example, railways' positive effects are more significant than road ones (Dehghan Shabani & Safaie, 2018). In a nutshell, the negative impact of infrastructure proposes that regional development of trade systems and institutions and transport/logistics structure development are not mutually evolving (Carlucci et al., 2017). More than that the existence of trade services is required. Providing low-quality services to consumers will result in inconvenient and less profitable outcomes (Nechaev et al., 2021).

Moreover, Olyanga et al. (2022) paper showed that infrastructure is not related to logistics competitiveness. They explained that by increased transport expenditures such as road tolls, axle load limitations. Thus, improving transportation infrastructure also increases transportation costs, decreasing logistics performance of the logistics firms.

If any logistics firms can track and trace consignments, this process is called tracking and tracing. Our results showed that tracking LPI's subdimension negatively affects logistics firms' performance (-.338). in other words, every one-point increase in tracking subdimension will decrease logistics firms' performance by approximately 0.4 points. This result is interesting from both the customer and logistics firms view. We interpreted this negative impact by the mounting investment costs for the exhibition but against the current economic situation, which requires more technology spending.

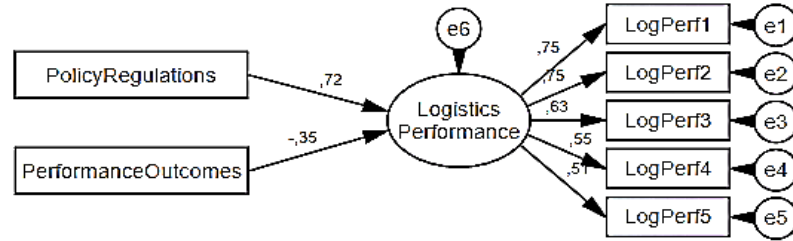
Moreover, Václav and Dana (2021) argued that supply chains without storage operations (warehouses) are ineffective. Therefore, we can arguably say that an effective supply chain process is not direct but nodes of warehouse dependent. In that case, tracking and tracing the goods while waiting in the warehouse is inefficient, which can be the case for the Turkish logistics system.

Effective sub-dimensions are customs, service quality, timeliness, and international shipments. Of all positive dimensions, service quality has the highest impact on logistics performance (.560), and timeliness is the lowest (.184). According to LPI, service quality represents logistics services' competence and quality. These results are coherent with the general service industry's research that quality perceptions in the service sector are among the most critical performance factors (Kaswengi & Lambey-Checchin, 2019).

Table 1. Standardized Regression Weights with "p" Values of the Model

Dependent variable		Independent variable	S.E.	C.R.	P	Estimate
Logistics_Performance	<---	Customs	,135	8,111	***	,478
Logistics_Performance	<---	Infrastructure	,112	-10,211	***	-,607
Logistics_Performance	<---	ServicesQuality	,142	9,457	***	,560
Logistics_Performance	<---	Timeliness	,130	3,161	,002	,184
Logistics_Performance	<---	IntShipments	,177	5,634	***	,329
Logistics_Performance	<---	Tracking	,113	-6,623	***	-,388

Additionally, LPI grouped dimensions as Input and outcome LPI indicators (Logistics Performance Index, 2018, p. 8). Inputs are related to policy regulations that are customs, infrastructure, and service quality. Service delivery performance outcomes are timeliness, international shipments, tracking and tracing. Therefore, we also checked the grouping effects of input and outcome LPI indicators on firms' logistics performance.

Figure 2. Input and Outcome LPI Indicators' Impact on Firms' Logistics Performance

According to standardized regression weights (Table 2), inputs (policy regulations) statistically and significantly affect firms' logistics performance by .716. This means every one-point input in LPI will increase logistics firms' logistics performance by 0.72 points. On the other hand, outcomes of service delivery performance are statistically insignificant. The previous sub-dimension model supports these results that we found the impact of tracking subdimension negative and the effect of timeliness very low (.18) on firms' logistics performance. These results are exciting research outcomes of this paper. Performance outcomes are related to service delivery performance outcomes (LPI, 2018). Thus, the existence of service premises is not enough, but their service quality and human resources also have important.

Table 2. Standardized Regression Weights

Nomenclature		S.E.	C.R.	P	Estimate
Logistics_Performance	<--- Policy Regulations	,344	4,133	***	,716
Logistics_Performance	<--- Performance Outcomes	,648	-1,618	,106	-,348

Conclusions and Practical Impacts

The World Bank's Logistics Performance Index (LPI) analyzes countries from the perspective of international company surveys. Consequently, LPI has been used for country performance measurements to determine their logistic competitiveness in trade logistics (Alptekin & Çağatay, 2019). However, the LPI is the cumulative sum of the effectiveness of individual logistics companies tied to nationwide logistics investments and services. Therefore, unlike in the usual literature, we measured LPI's effects on individual logistics companies' logistics performance. For this study we proposed one main and six sub-hypotheses (Table 3). The dependent variable is the logistic performance of the logistic companies, and the independent variables are LPI and its sub-dimensions. According to our analysis, all hypotheses are accepted except infrastructure and route dimensions. These results contrast with the expected literature, as infrastructure has been studied as a positive factor in logistics. However, according to LPI explanations, infrastructure is the quality of trade and transport-related infrastructure (Logistics Performance Index, 2018). As a result, the infrastructure in Turkey (this result can be generalized to all developing countries) is not oriented toward trade or logistics. These results agree with the previous study by Khadim et al. (2021). The authors found that their labor and capital factor inputs differed slightly even when developed and developing countries had similar LPI scores. Another coherent study (Wang et al., 2021) found that not all infrastructure but only maritime transport has an accident effect on LPI. The practical meaning of this result is to build infrastructure without the holistic approach (not connecting all logistic and transport nodes); The skilled workforce is not effective in the logistic performance of the enterprises. On the contrary, adequate strategic infrastructure negatively affects the logistic performance of companies due to insufficient maintenance, low quality of service, fees, etc. (Nechaev et al., 2021).

In summary, the effects of transformation infrastructure on organizational logistics performance are multifaceted. For example, introducing e-business applications as a tool for seamless and integrated supply chain

operations requires managers to recognize the impact of different e-business applications on their supply chains (Bak, 2016). This highlights the need for organizations to understand the impact of infrastructure, such as e-business applications, on their supply chain operations and overall organizational transformation. So, logistics organizations in developing countries may not adapt transformation infrastructure or use it effectively. For example, railroad logistics still need to be improved in Türkiye. The railway transportation system in Turkey has the advantage of releasing the lowest CO2 emissions and consuming less energy compared to other modes of transportation (Bilgili et al., 2019). However, the railway system in Turkey still faces challenges, such as inadequate infrastructure and low demand (Gökirmak, 2013).

Table 3. The Hypotheses Results

Relationships			Path Value		Conclusion
			Standardized β		
Hypothesis	Independent Variable	Dependent Variable	Model 1	Model 2	Supported/Unsupported
H ₁	Logistics Performance Index (LPI)	Logistics Perf. (LP)	0.682**		Supported
H1a	Customs	LP		0.478***	Supported
H1b	Infrastructure	LP		-0.607***	Unsupported
H1c	Services Quality	LP		0.560***	Supported
H1d	Timeliness	LP		0.184***	Supported
H1e	Inter-National Shipments	LP		0.329***	Supported
H1f	Tracking and Tracing	LP		-0.388***	Unsupported

Path coefficients are standardized. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, ad; $p > 0.05$.

Similarly, the tracking and tracing factor is negatively associated with firms' logistics performance; thus, hypothesis H1f is rejected. Johansson and Pålsson (2009) coherently found that using tracking technologies without proper practices and a strategic logistics view has no significant impact on companies. The findings may indicate that logistics firms' managers and governors invest in technologies such as logistics systems, not individual sets.

References

- Aćimović, S., Mijušković, V., Marković, D., & Todorović, S. A. (2022). The relationship between logistics and organizational performance in a supply chain context. *Serbian Journal of Management*, 17(2), 333–349. <https://doi.org/10.5937/sjm17-37401>
- Aldakhil, A. M., Nassani, A. A., Awan, U., Abro, M. M. Q., & Zaman, K. (2018). Determinants of green logistics in BRICS countries: An integrated supply chain model for green business. *Journal of Cleaner Production*, 195, 861–868. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.05.248>
- Alptekin, U., & Çağatay, K. (2019). An analysis of the logistics performance index of EU countries with an integrated MCDM model. *Economics and Business Review*, 5(4), 49–69. <https://doi.org/10.18559/eb.2019.4.3>
- Altıntaş F., F. (2021). Lojistik performans endeksi kapsamında lojistik girdi bileşenlerinin lojistik çıktı bileşenlerine olan etkisi: Yol analizi ile bir uygulama. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 128-138.
- Arvis, J.-F., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C., Raj, A., & Naula, T. (2016). *Connecting to Compete 2016: Trade Logistics in the Global Economy--The Logistics Performance Index and Its Indicators*. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24598>
- Ayantoyinbo, B., & Gbadegesin, A. (2021). Examination of the effect of logistics functions on financial performance of organization. *International Journal of Engineering Technologies and Management Research*, 8(3), 18–26. <https://doi.org/10.29121/ijetmr.v8.i3.2021.875>
- Aydınocak, E. U. (2022). *Internet of things (IoT) in marketing logistics*. In *Logistics 4.0 and Future of Supply Chains* (pp. 153-169). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-5644-6_10

- Bak, O. (2016). Investigating organizational transformation in automotive supply chains: A case study on B2B and extranet. *Strategic Change*, 25(3), 299–314. <https://doi.org/10.1002/jsc.2062>
- Bensassi, S., Márquez-Ramos, L., Martínez-Zarzoso, I., & Suárez-Burguet, C. (2015). Relationship between logistics infrastructure and trade: Evidence from Spanish regional exports. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 72, 47–61. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2014.11.007>
- Bilgili, L., Kuzu, S. L., Çetinkaya, A. Y., & Kumar, P. (2019). Evaluation of railway versus highway emissions using LCA approach between the two cities of Middle Anatolia. *Sustainable Cities and Society*, 49, 101635. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101635>
- Bolumole, Y. A. (2003). Evaluating the supply chain role of logistics service providers. *The International Journal of Logistics Management*, 14(2), 93–107. <https://doi.org/10.1108/09574090310806620>
- Cagliano, A. C., Mangano, G., Rafele, C., & Grimaldi, S. (2022). Classifying healthcare warehouses according to their performance. A cluster analysis-based approach. *The International Journal of Logistics Management*, 33(1), 311–338. <https://doi.org/10.1108/IJLM-02-2020-0110>
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework (Revised Edition ed.)*. Jossey-Bass A Wiley Imprint.
- Cariolle, J., Chalendard, C., Geourjon, A., & Laporte, B. (2019). Measuring and improving the performance of customs valuation controls: An illustration with Gabon. *The World Economy*, 42(6), 1850–1872. <https://doi.org/10.1111/twec.12759>
- Carlucci, F., Cirà, A., Forte, E., & Siviero, L. (2017). Infrastructure and logistics divide: Regional comparisons between North Eastern & Southern Italy. *Technological and Economic Development of Economy*, 23(2). <https://doi.org/10.3846/20294913.2015.1070768>
- Cigu, E., Agheorghiesei, D. T., Gavriluță (Vatamanu), A. F. G., & Toader, E. (2018). Transport infrastructure development, public performance and long-run economic growth: A case study for the Eu-28 Countries. *Sustainability*, 11(1), 67. <https://doi.org/10.3390/su11010067>
- Civelek, M., Çemberci, M., Artar, O., & Uca, N. (2015). Key factors of sustainable firm performance: A strategic approach. *Zea E-Books*. <https://digitalcommons.unl.edu/zeabook/34>
- Coyle, J. J., Langley, C. J., Novack, R. A., & Gibson, B. J. (2020). *Supply chain management: A logistics perspective* (11th edition). Cengage.
- Çelebi, Ü., & Civelek, M. E. (2019). The mediator role of global connectedness in the relationship between logistics performance and human development. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 969–980. <https://doi.org/10.15295/bmij.v6i4.321>
- d'Aleo, V. (2015). The mediator role of logistic performance index: A comparative study. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 1(1), 1–7.
- Dehghan Shabani, Z., & Safaie, S. (2018). Do transport infrastructure spillovers matter for economic growth? Evidence on road and railway transport infrastructure in Iranian provinces. *Regional Science Policy & Practice*, 10(1), 49–63. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12114>
- Demir, E., Huckle, K., Syntetos, A., Lahy, A., & Wilson, M. (2019). *Vehicle Routing Problem: Past and Future*. In P. Wells (Ed.), *Contemporary Operations and Logistics* (pp. 97–117). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14493-7_7
- Erceg, A. (2014). Influence of new customs procedures and logistic security standards on companies competitiveness—a croatian company case study. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 27(2), 447–458. ProQuest Central; Publicly Available Content Database.
- Erkan, B. (2014). The importance and determinants of logistics performance of selected countries. *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking*, 3(6), 1237–1254.

- Eyob, E., & Kahsai, M. S. (2019). Relationships of selected key logistics factors and logistics performance index of sub-Saharan African Countries. *The Journal of Applied Business and Economics*, 21(6), 77–92.
- Faria, R. N. D., Souza, C. S. D., & Vieira, J. G. V. (2015). Evaluation of logistic performance indexes of Brazil in the international trade. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 16. <https://doi.org/10.1590/1678-69712015/administracao.v16n1p213-235>
- Fechner, I. (2010). Role of logistics centres in national logistics system. *LogForum (Poznań, Poland)*, 6(2), 9-18. <https://go.exlibris.link/mzQZrRPd>
- Fugate, B. S., Mentzer, J. T., & Stank, T. P. (2010). Logistics performance: efficiency, effectiveness, and differentiation. *Journal of Business Logistics*, 31(1), 43–62. <https://doi.org/10.1002/j.2158-1592.2010.tb00127.x>
- Gökirmak, H. (2013). Developing rail policy for Turkey. *International Journal of Management Economics and Business*, 9(18), 181–194. <https://doi.org/10.11122/416>
- Green, K. W., Whitten, D., & Inman, R. A. (2008). The impact of logistics performance on organizational performance in a supply chain context. *Supply Chain Management: An International Journal*, 13(4), 317–327. <https://doi.org/10.1108/13598540810882206>
- Gunasekaran, A., & Kobu, B. (2007). Performance measures and metrics in logistics and supply chain management: A review of recent literature (1995–2004) for research and applications. *International Journal of Production Research*, 45(12), 2819–2840. <https://doi.org/10.1080/00207540600806513>
- Han, J., Trienekens, J. H., & Omta, S. W. F. (Onno). (2009). Integrated information and logistics management, quality management and firm performance of pork processing industry in China. *British Food Journal*, 111(1), 9–25. <https://doi.org/10.1108/00070700910924209>
- Hofmann, E. (2014). *Performance based logistics—A new management approach in the defense sector*. Performance based logistics: Innovatives beschaffungsmanagement für die streitkräfte, 127-163. Springer Fachmedien Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-8349-3726-1_7
- Holl, A., & Mariotti, I. (2018a). The geography of logistics firm location: The role of accessibility. *Networks and Spatial Economics*, 18(2), 337–361. <https://doi.org/10.1007/s11067-017-9347-0>
- Holl, A., & Mariotti, I. (2018b). Highways and firm performance in the logistics industry. *Journal of Transport Geography*, 72, 139–150. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2018.08.021>
- Ismail, T., & Mahran, A. F. A. (2021). The relationship between logistics performance and customer loyalty in manufacturing companies using (3PLs) services in Egypt. *The Academic Journal of Contemporary Commercial Research*, 1(1), 38–74. <https://doi.org/10.21608/ajccr.2021.211512>
- Johansson, O., & Pålsson, H. (2009). The impact of auto-id on logistics performance: A benchmarking survey of Swedish manufacturing industries. *Benchmarking: An International Journal*, 16(4), 504–522. <https://doi.org/10.1108/14635770910972432>
- Kálmán, B., & Tóth, A. (2021). Links between the economy competitiveness and logistics performance in the Visegrád Group countries: Empirical evidence for the years 2007-2018. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 9(3), 169–190. <https://doi.org/10.15678/eber.2021.090311>
- Kanngieser, A. (2013). Tracking and tracing: geographies of logistical governance and labouring bodies. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31(4), 594–610. <https://doi.org/10.1068/d24611>
- Kaswengi, J., & Lambey-Checchin, C. (2019). How logistics service quality and product quality matter in the retailer–customer relationship of food drive-throughs: The role of perceived convenience. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 50(5), 535–555. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-01-2019-0036>

- Khadim, Z., Batool, I., Akbar, A., Poulova, P., & Akbar, M. (2021). Mapping the moderating role of logistics performance of logistics infrastructure on economic growth in developing countries. *Economies*, 9(4), 177. <https://doi.org/10.3390/economies9040177>
- Khan, S. A. R., Qianli, D., SongBo, W., Zaman, K., & Zhang, Y. (2017). Environmental logistics performance indicators affecting per capita income and sectoral growth: Evidence from a panel of selected global ranked logistics countries. *Environmental Science and Pollution Research International*, 24(2), 1518–1531. <https://doi.org/10.1007/s11356-016-7916-2>
- Kinra, A., Hald, K. S., Mukkamala, R. R., & Vatrapu, R. (2020). An unstructured big data approach for country logistics performance assessment in global supply chains. *International Journal of Operations & Production Management*, 40(4), 439–458. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-07-2019-0544>
- Lai, P., L., Su, D., T., Tai, H.-H., & Yang, C.-C. (2020). The impact of collaborative decision-making on logistics service performance for container shipping services. *Maritime Business Review*, 5(2), 175–191. <https://doi.org/10.1108/MABR-12-2019-0061>
- Limao, N. (2001). Infrastructure, geographical disadvantage, transport costs, and trade. *The World Bank Economic Review*, 15(3), 451–479. <https://doi.org/10.1093/wber/15.3.451>
- Liu, G., Zhu, J., & Liu, X. (2020). Comprehensive evaluation of regional logistics competitiveness considering multiple reference points and dynamic index improved analytic hierarchy process. *Symmetry*, 12(847), 847. <https://doi.org/10.3390/sym12050847> *Logistics Performance Index*. (2018). <https://lpi.worldbank.org/>
- Mahlet Demere Tadesse, Helen Zewdie Kine, Gebresenbet, G., Tavasszy, L., & Ljungberg, D. (2022). Key logistics performance indicators in low-income countries: The case of the import–export chain in ethiopia. *Sustainability*, 14(19), 12204. Natural Science Collection; Publicly Available Content Database. <https://doi.org/10.3390/su141912204>
- Malevich, Y., Gorbunova, Y., & Maslobonikova, N. (2020). *Major aspects of the customs and logistics system Development in the eurasian economic union*. 128. <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200312.315>
- Martí, L., Martín, J. C., & Puertas, R. (2017). A dea-logistics performance index. *Journal of Applied Economics*, 20(1), 169–192. [https://doi.org/10.1016/S1514-0326\(17\)30008-9](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(17)30008-9)
- Martí, L., Puertas, R., & García, L. (2014). The importance of the logistics performance index in international trade. *Applied Economics*, 46(24), 2982–2992. <https://doi.org/10.1080/00036846.2014.916394>
- Miller, T., & Liberatore, M. (2021). *Supply chain planning, second edition an analytics-based approach*. Business expert press. <http://public.eblib.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=6538910>
- Nechaev, A., Skorobogatova, Y., & Nechaeva, M. (2021). Toolkit for the transportation and logistics infrastructure. *Transportation Research Procedia*, 54, 637–644. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.02.116>
- Olyanga, A. M., Shinyekwa, I. M., Ngoma, M., Nkote, I. N., Esemu, T., & Kanya, M. (2022). Export logistics infrastructure and export competitiveness in the East African Community. *Modern Supply Chain Research and Applications*, 4(1), 39–61. <https://doi.org/10.1108/mscra-09-2021-0017>
- Ozbekler, T. M., & Ozturkoglu, Y. (2020). Analysing the importance of sustainability-oriented service quality in competition environment. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1504–1516. <https://doi.org/10.1002/bse.2449>
- Rezaei, J., van Roekel, W. S., & Tavasszy, L. (2018). Measuring the relative importance of the logistics performance index indicators using Best Worst Method. *Transport Policy*, 68, 158–169. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.05.007>
- Santos, L. de O., Nunes, D. R. de L., Melo, A. C. S., Carneiro, M. P., & Martins, V. W. B. (2020). Logistic performance assessment systems: Structuring, challenges and development opportunities. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 17(3), 1–15. <https://doi.org/10.14488/BJOPM.2020.039>

- Sarder, M. (2021a). *Overview of transportation logistics*. *Logistics Transportation Systems* (pp. 1–35). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815974-3.00001-0>
- Sarder, M. D. (2021b). *Logistics customer services*. *Logistics Transportation Systems* (pp.197-217). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815974-3.00008-3>
- Sharahi, S., & Abedian, M. (2009). Performance measurement. Supply chain and logistics in national, international and governmental environment: Concepts and models, 21-42. Physica-Verlag HD. <https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2156-7>
- Song, M., J., & Lee, H., Y. (2022). The relationship between international trade and logistics performance: A focus on the South Korean industrial sector. *Research in Transportation Business & Management*, 100786. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2022.100786>
- Stepanova, V., S. (2022). On the issue of subjectivity of the logistics performance index. *Transportation Research Procedia*, 61, 280–284. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2022.01.046>
- Sweeney, E., & Waters, D. (2021). *Global logistics: new directions in supply chain management*. Kogan Page Publishers.
- Sy, B., Villejo, S. J., & Lacaza, R. (2020). An analysis of the impact of ASEAN's logistics performance on trade flows using linear and non-linear methods in an augmented gravity model. *Logistics Research*, 13(1), 5. https://doi.org/10.23773/2020_5
- Töyli, J., Häkkinen, L., Ojala, L., & Naula, T. (2008). Logistics and financial performance: An analysis of 424 Finnish small and medium-sized enterprises. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(1), 57–80. <https://doi.org/10.1108/09600030810857210>
- Uca, N., Ince, H., & Sumen, H. (2016). The mediator effect of logistics performance index on the relation between corruption perception index and foreign trade volume. *European Scientific Journal, ESJ*, 12(25), 37. <https://doi.org/10.19044/esj.2016.v12n25p37>
- Ulutaş, A., & Karaköy, Ç. (2019). An analysis of the logistics performance index of EU countries with an integrated MCDM model. *Economics and Business Review*, 5(4), 49–69. <https://doi.org/10.18559/ebr.2019.4.3>
- Urciuoli, L., Hintsä, J., & Ahokas, J. (2013). Drivers and barriers affecting usage of e-Customs—A global survey with customs administrations using multivariate analysis techniques. *Government Information Quarterly*, 30(4), 473–485. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.06.001>
- Utikad*. (2019-2020). <https://www.utikad.org.tr/Bilgi-Bankasi>
- Vlahinić Lenz, N., Pavlić Skender, H., & Mirković, P. A. (2018). The macroeconomic effects of transport infrastructure on economic growth: The case of Central and Eastern E.U. member states. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 1953–1964. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1523740>
- Wang, C., Kim, Y.-S., & Kim, C. Y. (2021). Causality between logistics infrastructure and economic development in China. *Transport Policy*, 100, 49–58. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.10.005>
- Yang, C., S., & Lirn, T., C. (2017). Revisiting the resource-based view on logistics performance in the shipping industry. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 47(9), 884–905. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-05-2017-0184>
- Yekini, O. S., & Seyed, M. G. (2021). A meta-synthesis of trade logistics influence on international trade. *African Journal of Business Management*, 15(10), 283–290. <https://doi.org/10.5897/AJBM2021.9279>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Ülkelerin uluslararası arenada rekabet gücü sağlamalarında lojistik sektörü, önemli bir rol oynamaktadır. Bir ülkenin ticaretteki etkinliğini, ülkelerin uluslararası rekabet gücünü yansıtan lojistik performans endeksi gösterir. Bununla birlikte, lojistik performans endeksi, dünya çapındaki lojistik firmalarının yöneticilerinin bakış açısıyla ülkelerin tedarik zincirlerinin veya lojistik hizmetlerinin buldukları yerdeki ticaret verimliliğini belirler. Bu çalışma, lojistik performans endeksi ve alt boyutlarının lojistik firmalarının lojistik performansı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Lojistik performans endeksi, çalışmanın bağımsız değişkenidir. Lojistik performans endeksi verileri, ülke bazlı ekonomik göstergeleri yansıttığı için bu çalışmada Türkiye verileri analiz edilmiştir. Lojistik performans endeksi verileri Dünya Bankası'nın lojistik performans veri tabanından elde edilmiştir. Elde edilen veriler, 2007–2018 yılları arasında göstermektedir. Lojistik performans endeksi alt bileşenleri olan gümrük, altyapı, hizmet kalitesi, zamanlılık, uluslararası sevkiyatlar, izleme ve takip değişkenleri çalışmanın bağımsız değişkenlerdir. Lojistik performansı ise çalışmanın bağımlı değişkenidir. Bağımlı değişken olan lojistik performans verileri 2019-2020 yılları arasında, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği (UTIKAD) veri bankasından alınmıştır. Lojistik performansın alt bileşenleri olan ticaret hacmi, pazar kapsamı, büyüme, maliyet etkinliği ve yatırım oranı bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Elde edilen verilerin ölçülmesi için regresyon analizleri ile varyans tabanlı yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Veriler yapısal eşitlik modelleme yöntemi ile analiz edilmiştir. Ayrıca, lojistik performans endeksi boyutlarının firmaların lojistik performansı üzerindeki etkilerini görmek için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Yapısal eşitlik modeline göre firmaların performansına etki eden alt boyutların standartlaştırılmış regresyonları çalışmada verilmiştir. Tüm regresyon katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak bunlardan ikisi (altyapı ve izleme-takip) firmaların lojistik performansı üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Altyapı alt boyutu, firmaların lojistik performansını (-.61) oranında azaltmaktadır. Yani altyapıdaki her bir puanlık artış firmaların lojistik performanslarını 0,61 oranında düşürmektedir. Lojistik performans endeksine göre altyapı, ulaşım temel yapısı ve birbirine bağımlı sistem ve kurumların ticaret çerçevesi ile ilgilidir (Lojistik Performans Endeksi, 2018). Altyapının olumsuz etkisi, ticaret sistemlerinin ve kurumlarının bölgesel gelişiminin ve ulaşım/lojistik yapı gelişiminin karşılıklı olarak gelişmediğini öne sürmektedir (Carlucci ve diğerleri, 2017). Sonuçlarımız, lojistik performans endeksinin izleme alt boyutunun lojistik firmalarının performansı ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir (-.338). Yani takip alt boyutundaki her bir puanlık artış lojistik firmalarının lojistik performansını yaklaşık 0,4 puan azaltacaktır. Pozitif etkili alt boyutlar gümrük, hizmet kalitesi, zamanlılık ve uluslararası sevkiyatlardır. Tüm olumlu boyutlar arasında, hizmet kalitesi lojistik performans üzerinde (.560) en yüksek etkiye sahiptir ve zamanlılık en düşük (.184) etkiye sahiptir. Lojistik performans endeksine göre hizmet kalitesi, lojistik hizmetlerin etkinliğini ve kalitesini temsil eder. Bu sonuçlar, genel hizmet sektörünün hizmet sektöründeki kalite algılarının en kritik performans faktörleri arasında yer aldığına ilişkin araştırması ile uyumludur (Kaswengi & Lambey-Checchin, 2019).

Dünya Bankası'nın lojistik performans endeksi, ülkeleri uluslararası firmaların anketleri aracılığıyla analiz eder. Sonuç olarak, ülkelerin ticaret lojistiğindeki lojistik rekabet güçlerini belirlemek için performans ölçümlerinde lojistik performans endeksi kullanılmıştır (Alptekin ve Çağatay, 2019). Ancak lojistik performans endeksi, bireysel lojistik firmalarının ülke çapındaki lojistik yatırım ve hizmetlere bağlı etkinliğinin kümülatif toplamıdır. Bu nedenle, yaygın literatürden farklı olarak, bu çalışmada lojistik performans endeksinin bireysel lojistik firmalarının lojistik performansı üzerindeki etkilerini ölçümlenmiştir. Çalışmada bir ana ve altı alt hipotez önerilmiş ve analiz sonuçlarına göre, ikisi hariç (altyapı ve izleme boyutları) tüm hipotezler kabul edilmiştir. Bu sonuçlar Khadim ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışma ile uyumludur. Khadim ve diğerleri (2021), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yakın lojistik performans endeksi puanlarına sahip olsalar bile emek ve sermaye faktörü girdilerinin biraz farklı olduğunu öne sürmüşlerdir. Benzer bir çalışma Wang ve diğerleri, (2021) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmacılar, tüm altyapının değil, yalnızca deniz taşımacılığının lojistik performans endeksi üzerinde bir zayıf etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Etkin bir stratejik altyapı olmadan yetersiz bakım, düşük hizmet kalitesi, ücretler vb. sebepler firmaların lojistik performansını olumsuz yönde etkilemektedir (Nechaev ve diğerleri, 2021). Yapılan çalışmada benzer şekilde, izleme ve takip etme faktörü de firmaların lojistik performansı ile negatif ilişkili çıkmış; dolayısıyla H1f hipotezi reddedilmiştir. Yapılan çalışmanın sonuçlarını özetlersek, lojistik ve tedarik zinciri literatürünün aksine, lojistik performans endeksinin altyapı ve takip etme alt boyutlarının Türkiye'deki firmaların lojistik performansı ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir.

DER GOTT JENES SOMMERS – O YAZIN TANRISI ADLI ESERDE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA AHLAKİ ÇÖKÜŞ, TECAVÜZ VE İNTİHAR

MORAL DECADENCE, RAPE AND SUICIDE IN THE SECOND WORLD WAR AT THE WORK DER GOTT JENES SOMMERS

İlker ÇÖLTÜ

Çukurova Üniversitesi

Yabancı Diller Yüksekokulu

icoltu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4568-3610

ÖZ

Geliş Tarihi:

04.01.2023

Kabul Tarihi:

17.07.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

İkinci
Dünya Savaşı
İşgal
Kadın
Tecavüz
İntihar.

Keywords

World War II
Occupation
Woman
Rape
Suicide.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardında kalan birçok ahlaki çöküşler vardır. Bunlardan bazıları da tecavüz ve intihar olgularıdır. Bu savaşta tecavüz vakaları sayısal veri açısından dünya tarihindeki diğer savaşlara oranla en fazla olanıdır. Alman askerleri savaşın seyrine göre öncelikli olarak Sovyetler Birliği, daha sonra da diğer işgal ettikleri ülkelerin kadınlarına tecavüz eder. Savaşı kaybedilmeye başlanınca Sovyet ve müttefik askerleri intikam amacıyla Almanya'daki kadınları cinsel açıdan hedef alırlar. Tecavüz vakalarını en çok gerçekleştirenler ise Rus Kızıl Ordu askerleridir. Tecavüzler tek tek değil kitlesel olarak gerçekleşir. Onlarca asker tek bir kadına günlerce hatta aylarca tecavüz eder. Müttefik askerleri intikam alırcasına Alman askerlerini ve sivil halkı öldürür, yerleşim yerlerini bombalar ve milyonlarca kadına tecavüz eder. Alman kadınları hiçbir zaman bu savaşta kadar utandırılmaz, kişilikleri psikolojik açıdan bu kadar sarsılmaz. Tecavüze direnenlerin çoğu öldürülür, on binlercesi ise intihar eder. Tecavüzün yanı sıra Alman halkının yaşadığı psikolojik bunalımlar intihar olaylarının da artmasına sebep olur. Tecavüz ve intihar olayları hem savaş hem de savaş sonrası Almanya'sında sürer. Müttefik askerlerinin özellikle Alman kadınlarına karşı gerçekleştirdikleri tecavüzler, Almanya'nın bağımsızlaştığı 1955 yılına kadar devam eder.

ABSTRACT

The rape phenomenon, which is among the deep pains left by the Second World War, has become the drama of hundred thousands of women. In this war, rape cases are among the highest ones in the history of the world in terms of numerical data. According to the course of the war, German soldiers rape the women of the Soviet Union and other countries they occupy and when they start to lose the war, the Soviet and allied soldiers sexually target German women for revenge. The most perpetrators of rape are the Russian Red Army soldiers. Rapes do not happen individually, but in mass. Dozens of soldiers rape a single woman for days or even months. Allied soldiers kill German soldiers and civilians, bomb settlements and rape millions of women, as if taking revenge. Never have German women been so embarrassed as in this war, their personalities so psychologically shaken. Many of those who resist rape are killed, and tens of thousands commit suicide. Rape and suicide continue in both war and post war Germany, and most German women have to meet the forced sexual needs of Allied soldiers when Germany becomes independent again until 1955.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1229649>

Atıf/Cite as: Çöltü, İ. (2023). Der Gott Jenes Sommers - O Yazın Tanrısı adlı eserde İkinci Dünya Savaşı'nda ahlaki çöküş, tecavüz ve intihar. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1328-1344.

Giriş

10 Mayıs 1953'te Schleswig/Almanya'da doğan, duvar ustalığı eğitimi aldıktan sonra başta açıcılık ve hasta bakıcılık gibi farklı mesleklerde çalışan, 1984'te ise ilk yazınsal eserini yayınlayan Ralf Rothmann, "O yazın tanrısı" adlı eserinde farklı ahlaki çöküşlerin yanı sıra tecavüz ve intihar olgularının savaş ortamlarında nasıl ortaya çıkabileceğini vurgulamak ister. Bu çalışmada ana eksen olan tecavüz ve intihar olgularının yanı sıra farklı ahlaki olguların da nasıl yozlaştığına da değinilecektir. Eserin zamansal anlatımı İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine yakın bir tarihtir. Savaş atmosferinden mağdur olan bir ailenin yaşamı irdelenir. Aile birçok açıdan mağdurdur. Bu aile mülteci konumuna düşer, aile fertlerinden biri tecavüze uğrar, bir diğeri ortadan kaybolur ve aile babası intihar eder. Almanya'nın başlatmış olduğu ve 1939-1945 arası süren İkinci Dünya Savaşı'na yerküre coğrafyasında kuzeyden güneye, doğudan batıya olmak kaydıyla onlarca ülke katılır. Bu ülkelerin bazıları toprak ve maddi kazanç elde etme umudu ile bazıları da jeopolitik konumunun mecburiyetinden ötürü savaşa dâhil olur. Savaşa katılan devletlerin yüzbinlerce askerinin yanı sıra sivil vatandaşının da ölmesi ile gayri resmi verilere göre yitirilen insan sayısının toplamda yetmiş milyondan fazla olduğu bilinir. Savaşı başlatan Almanya'nın savaş sonunda elde ettiği şey, bombalanan ve moloz yığınına dönen yerleşim yerleri, toprak bütünlüğü kaybı, demografik yapı değişikliği, esir düşen asker ve sivillerin yanı sıra savaşın kaybedilmesi ile beraber tecavüze uğrayan kadınlardır. Kadınların tecavüze uğraması Alman halkının en büyük travması olur. Kadınların yanı sıra azımsanamayacak kadar sayıda erkeklerin de müttefik askerleri tarafından tecavüze uğramaları Almanya'nın cinsel açıdan onurunun aşağılanması anlamına gelir. Hitler'in zulmünden kurtulacaklarını uman Almanlar, müttefik kuvvetleri askerlerinin hem savaşın sonuna doğru hem de savaşın bitmesinden sonra sivil halka karşı daha da acımasız olduklarını kısa sürede öğrenirler. Nazi rejimi Almanya'yı Yahudilerden ve sözde alt ırklardan kurtarıp üstün aryan ırk yaratmak isterken savaşın sonunda İngiliz, Fransız, Belçika, Amerika veyahut Rus kökenli ve babalarının kim olduğu belli olmayan tecavüz bebeklerinin ortaya çıkmasına vesile olur.

Yöntem

Araştırmada durum çalışması ve nitel araştırma yöntemlerinden olan yazın sosyolojisi kullanılmıştır. Durum çalışması bir olayın, ortamın, sosyal grubun ya da diğer birbirine bağlı sistemlerin derinlemesine incelendiği yöntem olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010: 20). Yazın sosyolojisi, yazın ile toplum arasındaki gelişimi, eserin ortaya çıktığı toplumun tutum ve davranışlarına dair dönemselliklerini çok çeşitli bağlar ile ele alan, okurların beklentisine ve okurun motivasyonuna göre biçimlenebilen bir unsur tanımı ile değerlendirir (Wilpert, 1989: 529).

Amaç

Bu çalışmada savaş ortamında ahlaksal açıdan insanların nasıl yozlaşabileceği ve insana özgü erdemlerin nasıl değişebileceği irdelenecektir. Ahlak değerlerine aykırı bir davranış olarak kabul edilen ve günümüzde bir savaş suçu olduğu bilinen tecavüz olgusunun yanı sıra sosyal bir sorun olarak algılanan intiharın savaş ortamında ne gibi etkenlerden ötürü daha çok arttığına dair bakış açısı sunulacaktır. Eserde üst düzey Alman askerinin hem kendi soydaşına hem de yabancı kadınlara karşı işlediği tecavüz suçunun yanı sıra savaşın kaybedilmeye başlaması ve savaş sonrası dönemde de bu sefer müttefik askerlerinin tecavüz suçlarına değinilecektir. Çalışmanın amacına ulaşmak için eserin olay örgüsünden yola çıkarak tecavüz ve intihar olgularının nasıl gerçekleştiği aktarılacaktır.

Eserin Olay Örgüsü

Olay 1945 yılının ilkbaharı ve olay yeri Almanya'nın kuzeyindeki Kiel şehrine yakın kırsal alanda bir mandıradır. Mandıra, müttefik kuvvetlerin baskısından kaçan Alman kadın ve çocuk mültecilerin sığınma yerlerinden biridir. Güncel hayat 300 büyükbaş hayvanın beslenmesi ve elde edilen sütün mandıraya sığınmış aileler ile mandıraya yakın bir şapelde tedavi gören yaralı askerlere dağıtılması ile geçer. Mandırada 12 yaşındaki ana karakter Luisa Norff, 19 yaşındaki ablası Sibylle (bazen Billie adı ile anılır) ve annesi Gerda yaşar. Luisa, şapeldeki rahibe ve yaralı askerlere süt, ekme ve yumurta gibi gıda maddelerini dağıtmaya yardımcı olur.

Ayrıca sürekli kitap okuyan biridir. Mandıra SS¹- yüzbaşısı olan Vinzent Landes'e aittir. Vinzent, Luisa'nın hem üvey hem de en büyük ablası Gudrun'un kocası yani eniştesidir. Vinzent ve Gudrun Redensburg'da bulunan büyük bir evde ikamet eder. Gerda, Luisa'nın annesidir ve günün çok büyük bir bölümünü uyumakla, uyandığında ise bolca alkol ve sigara tüketmekle geçirir. Eklem kireçlenmesi onun fazla hareket edememesine sebeptir. Sürekli baş ağrısı çeker, dini inancı yok denecek kadar azdır. Kocasını intihar edince fazla duygusallık göstermez.

Wilhelm adlı karakter Luisa'nın babasıdır. Kiel şehrinde bir kışlada subay gazinosu işletmektedir. Baba, eşini ve kızlarını görmek için ayda bir mandıraya uğrar, gerekli erzakları temin eder. Mandıraya her uğradığında Kiel şehrinin ve Almanya'nın dramatik durumunu, düşman askerlerinin nerelere kadar ilerlediğini aktarır. Babasının ve başkalarının anlatımlarına dayanarak Luisa'nın hissettiği en büyük korku müttefik askerleri tarafından tecavüze uğramaktır. Tecavüze uğramanın nasıl bir şey olduğunu ablasına ve mandıraya mülteci olarak gelen her yeni kadına sorar. Luisa henüz 13. yaş gününe girmeden korktuğu şey ile yüzleşir. Müttefik askerlerinin tecavüzünden korkan Luisa en güvendiği kişilerden biri olan eniştesi Vinzent tarafından tecavüze uğrar. Baba eserin sonunda kendini asarak intihar eder. Sibylle ortadan kaybolur. Luisa rahibe olmak için kendini dine adar. Annenin akıbeti ise meçhuldür.

Savaş

Devletler veya toplumlar arasında gerçekleşen silahlı çarpışmalar ile meydana gelen savaşlar, şiddet ve acı içeren eylemlerdir. Çoğunlukla başka bir ülkenin veya toplumun maddi kaynaklarını elde etme amaçlı başlayan, insan kaybı ile sonuçlanan, şiddet ve zorbalığın en büyük eylemi sayılan savaş, aynı zamanda insanların yaşamlarında karşılaşılabilecekleri travmaların en ağır olanlarına da sebep olur. Kişinin sevdiğilerinden ayrı düşmesi, ölmek için bir değerini öldürmesi, yaralanması veya ömür boyu sakat kalabilmesi ihtimallerini taşıyan savaş ortamı, bireyi sağlıksız bir psikolojiye de itmeye yeterlidir. İnsan adı ile anılan varlıkların savaşlarda insanlık dışı davranışlar sergilemesi ile savaşın ilkesi veya kuralları ne olursa olsun sonucu sürekli acı, gözyaşı ve travmalarla biter. Bireylerin öğrendikleri ahlak kuralları savaş ortamlarında sapma gösterir. Çünkü savaş ortamlarında bireyin yaşam önceliği, vücut bütünlüğünün korunması ön plana çıkar. Birey istemese dahi bencilleşir ve önce kendisini koruması gerektiğini anlar. Schoenberner (1998) İkinci Dünya Savaşı'nda gettolarda yaşamaya mahkûm edilip açlıkla sınanan Yahudilerin sokaklarda ölüme terk edildiğini, bu insanlara hiç kimsenin yardım etmediğini, bu yüzden de insani duyguların neredeyse yok olduğundan bahseder.

Değerler

Değerler, bir kişinin içinde yaşadığı toplumda hareket etmesi arzulan, sosyal ve etik kuralları karşılayan ahlaki davranışlardır. Hartfiel ve Hillmann (1972: 809-810) sosyolojik açıdan değer kavramını "eğilim, sıklık, hedef ve davranış aracı için sosyal kabul görmüş, kültürel tipleştirilmiş ve psikolojik içselleştirilmiş standartların seçici belirlenmesi" biçiminde tanımlarken, değerlerin oluşumunu ve değerlerin değişimini de "özellikle insani ihtiyaçların, maddi yaşam koşullarının, bilginin, dünya görüşünün ve ideolojilerin" değişmesine bağlar. Doğan (2014: 354-355) ise değerler kavramını bir kişi ya da topluluğun ideal kabul ettiği var olma ya da hareket etme tarzı olarak görür. [...] Değerlerin görecelik özelliğine göre de izafi olduğunu ifade eder. İzafi ifadesi değerlerin sadece belirli bir toplumun değerleri olduğunu ve değerlerin daima bir topluluğa özgü olduğunu aktarır. Değerler belirli bir zaman aralığına aittirler. Çünkü bir toplumdan diğerine değiştikleri kadar zaman içerisinde de değışkendirler. Dolayısıyla değerler, toplumsal ilişki süreçlerinde ortaya çıkan, zamana ve topluma göre değışen, duruma göre nerede, neyin, hangi şartlar altında yapılacağını gösteren izafi kabul gören davranışlardır.

Yukarıda değerler ile ilgili verilen tanımlar doğrultusunda eserde kurgulanan olay örgüsündeki ahlaki değerlerin çöküşü Almanya'nın dönemsel sosyal ve konjonktürel yapısı dikkate alınarak aşağıda tespit edilen durumlara göre eleştirilmektedir.

¹ Waffen- SS; 14.12.1934'de Heinrich Himmler'in emri ile kurulan ve önceleri (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei-Nasyonalsosyalist Alman İşçi Partisi) NSDAP'yi ve Hitleri koruma görevi olan (Leibstandarte SS "Adolf Hitler") teşkilattir. Almanya'nın en önemli güvenlik ve gözetim teşkilatıdır. Bu teşkilat daha sonraları, SS-Verfügungstruppen (SSVT) (paramiliter askeri birlik) ve en son ise Totenkopf Standarten (SSTK) (özellikle Nazi toplama kamplarının kurulmasından ve idaresinden sorumlu olan kuru kafa birliği) teşkilatları şeklinde eklemeler yapılır (Benz; Graml & Weiß, 1998: 791-792).

Ahlaki Değerler ve Savaş Ortamında Ahlaki Değerlerin Değişimi

Bireylerin küçük yaştan itibaren arzulan ahlaki değerler çerçevesinde yetiştirilmeleri esastır. Çocuklar; inanç, duygu ve tercihlerinin yardımı ile toplumdaki etik kurallara uyarlar. Çocuklara yaşanan toplum içerisinde onurlu olmanın erdemleri öğretilirken, yine aynı toplumda bu erdemlerin yerine getirilmemesinin sonucunda toplum dışı kalılabileceği öğretilir. Ahlaki değerler dini buyrukların desteği ile daha da güçlenir ve toplumsal yaşama yön verir. Ahlaki davranışlar toplumlara göre de farklılık gösterebilir. Ahlak kavramları her ne kadar geçmişten günümüze ve toplumdan topluma değişse bile günümüz dünyasında yine de her toplumun ortak kabul edeceği evrensel değerler mevcuttur. İnsan hakları adı altında, insan onuru ve insan onuruna yaraşan bir hayat sürülmesi, insanın özgür ve başkaları ile eşit olması evrensel değerlerin temelini oluşturmaktadır. Püsküllüoğlu (1997: 791) insan onurunu “kişinin kendi varlığına, kendi kişiliğine karşı beslediği saygı, insanı insan yapan iç değer” olarak tanımlanır.

Savaş sürecinde karşılaşılan yıkıcı olaylar genelde kişinin ruhsal, fiziksel yapısı ile sosyal yaşantısında değişimlere neden olur. Bireyin zihinsel algısında ve duygu dünyasında yaşanan değişim daha önceden sahip olduğu değer yargılarının da değişimine yansır. Bu değer yargılarının değişmesi, bireyin karşılaşılabileceği bir hastalığın yanı sıra fiziksel yaşamı sürdürebilmesi için gereken gıda maddelerinin ve günlük temel ihtiyaçların elde edilememesi sonucunda da gerçekleşir. Hırsızlık, gasp, yağma, sadakatsizlik ve evlilik birliğinin korunması ve devamının sağlanması amacıyla ters düşen davranışlar, kibir ve adam öldürme gibi normal zamanlarda toplum tarafından benimsenmeyen davranışlar gıdanın kıt olduğu zamanlarda adeta sıradanlaşarak bireyleri yozlaştırır. Bu bağlamda Amerikalı psikolog Abraham Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisine değinmek gerekir. Maslow’un belirlediği (Akt., Marshall, 2020) ihtiyaçlar hiyerarşisindeki en temel yapıda insan arzularının doğuştan geldiği ve insanın ilk olarak yemek, uyku ve barınma gibi temel psikolojik ihtiyaçlara gereksinim duyduğu belirtilir. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisini destekleyen Alman şair, tiyatro yazarı ve yönetmen Berthold Brecht ise “Üç Kuruşluk Opera” (Brecht, 1986) adlı eserinde “İnsanın ahlaklı olabilmesi için önce karnının doyması gerekir” demiştir. Maslow ve Brecht, bireyin temel yaşam ihtiyacı ile ahlak düşüncesi arasındaki ilişkiyi özellikle fiziki gereksinimlerin tamamlanması açısından değerlendirmişlerdir. Maslow’un insan arzuları adı altında belirttiği yemek, barınma ve uyku gibi temel ihtiyaçlar karşılanırsa dahi savaş ortamlarında bunların dışında da ahlaki çöküşler yaşanabilir.

Aşağıda ara başlıklarla verilecek olan ahlaki çöküşler eser bağlamında ele alınmakta ve eserdeki olay örgüsüne bağlı kalınarak irdelenmektedir.

Evlilikte Ahlaki Değer Sorunu Olarak Sadakat

Farklı erkeklerle günün herhangi bir saatinde evden çıkıp istediği zaman eve dönmekte serbest olan Sibylle, hem kendi hem de annesinin bir takım maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için eniştesi Vinzent ile gönül ilişkisi kurar. Vinzent eşini baldızı ile aldatarak evliliğine sadakatsizlik gösterir. Vinzent baldızının yoksulluk durumundan faydalanarak onunla beraber olmaktadır. Bu ilişkinin karşılığında baldızına sigara, içki, birtakım gıda maddeleri ve mandırada rahat konaklama imkânı sağlar. Luisa bu ilişkinin farkındadır. Bir sabah uyandıklarında ablası ile şöyle bir konuşma geçer aralarında:

Sen sadece bir hilekârsın. Annem uyuduğunda burada evin içinde Vinzent ile neler yaptığınızı anlamadım mı zannediyorsun? O senin enişten! [...] Sibylle alaycı bir gülüş ile; sen erkeklerden ne anlarsın ki? Seni kitap kurdu seni der. Zavallı Vinzent mutlu değil görmüyor musun? Yanlış kadının dırdırını çekiyor (Rothmann, 2019: 29).

Sibylle’nin eniştesi ile olan ilişkisini sadece Luisa değil anneleri de bilmektedir. Vinzent’in onlara sigaranın yanı sıra savaş ortamında zor bulunan gıda maddeleri ile yaşamsal destek sağlaması Sibylle’nin Vinzent ile ilişkisine bağlıdır. Yaşanan ilişkiden haberi olan anne, duruma itiraz etmez ve olayı doğal karşılar. Sibylle, sigaraları bitmek üzere olan annesini teselli ederek şöyle der:

Vinzent’in zulasında daha çok sigarası var. [...] Onun stok yaptığını ve elinde ne kadar sigara olduğunu nereden biliyorsun? diye sordu annesi. [...] Merak etme, o bize sigara getirmek zorunda olduğunu ve iki kere ikinin kaç ettiğini bilir. [...] Eğer gerçekten tedarik etmeyi bırakırsa o da benden bir şey alamaz anlıyor musun? Bay saldırı birliği komutanı için dükkân kapalı demektir. Zaten idrar yollarımı üşütmüşüm. Annesi neredeyse bir öksürüğü andıran yüksek sesli bir kahkaha attı (Rothmann, 2019: 32-33).

Vinzent'in eşine sadık kalmadığının ikinci göstergesi eserin ilerleyen bölümünde en küçük baldızı Luisa'ya tecavüz ettiğinde yeniden görülmektedir. Luisa, eniştesinin ahlaksız bir insan olduğunu annesine anlatmak ister. Ancak annesi durumu farklı algılayarak olayın ablası Sybille ve eniştesi arasındaki yasak ilişki olduğunu var sayar:

Ve eğer Billi ile ilgili olan şeyi kastediyorsan: Kız kardeşin yetişkin biri ve her istediğini yapabilir, ki her zaman da yapmıştır. Bu zamanlarda, fazladan ve özel bir istihkak veya güzel bir elbise için bazı şeylere katlanmalısın. [...] Neden bize bu kadar iyi bakıldığını ve çalışmak için ahırlara gitmemiz gerekmediğini düşündün mü hiç? [...] Landfrauenjahr² senesini batı Prusya'daki bir Polonya barınağında değil de burada geçirdiğin için ona teşekkür etmen gerekir. Orda olsaydın çoktan bir Iwan'ın tecavüzüne uğramıştın (Rothmann, 2019: 189-191).

Alıntılar yorumladığında hem Vinzent'in eşine karşı olması gerektiği düşünülen sadakatının hem de Sibylle ve annesinin sadakat kavramına bakış açılarının toplum tarafından kabul gören biçimde olmadığı görülür. Vinzent'in kendisi varsıl, eşinin ailesi yoksuldu. Yukarıda Brecht'in "ahlaklı olabilmek için insanın karnının doyması gerek" sözü tekrarlanacak olursa, Sibylle ile annesinin sigara, içki ve elbise karşılığında öz saygılarını koruyamadıkları, annenin her türlü koruma içgüdüğü ile 12 yaşındaki kızını birtakım kötülüklerden koruyup savunması gerekirken bile elde ettiği ihtiyaçlardan olmamak için hiçbir şey olmamışçasına rahat davrandığı gözlenir. Bu bağlamda Bertrand Russell'in evlilik ve ahlak adlı kitabında ekonomik gücün evlilik yaşamına nasıl etki ettiğine dair bakış açısına değinmek gerekir. Russell'a (2003: 99-100) göre ekonomik dürtünün kendiliğinden işe karışmasının tek eşliliği çökerten ilk şey olması olası görünür. Bu ekonomik dürtü, içgüdü üzerine kurulan ilişkilerin yerine, kölelik ya da satın alma ilişkilerini geçirdiği için, cinsel davranış üzerinde etkinlik kurduğu her yerde, kaçınılmaz olarak yıkıcı olmuştur. İşte Vinzent'in ahlaki çöküntüsü ekonomik gücü sayesinde muhtaç durumdaki akrabasından cinsel çıkar amaçlı faydalanmasıdır. Böylece savaş ortamlarında çoğu ahlaki değer yoksun ve yoksulluğun getirdiği şartlar sonucu çöktüğü ve sıradanlaştığı iddia edilir.

Ahlaki Değer Sorunu Olarak Kibir

Almanya'nın dört bir yanına müttefik birliklerinin ilerlediği ve Alman şehirlerini tek tek kuşatıp ele geçirdiklerine dair haberler her gün daha da fazla yayılır ve savaşın kaybedildiği aşikârdır. Bu sonucun Gudrun tarafından kabul görmesi çok zordur. Gudrun duygu dünyasında gerçek yaşamdan kopuk ve gerçekleri kabul etmek istemeyen biridir. Bu yüzden, savaşın kaybedildiği ve Hitler'in Alman halkını felakete sürüklediği gerçeğini reddetme tavrını veya gerçeklikten kaçışını bir savunma mekanizması olan inkâr etmenin ardına gizler. Savunma mekanizmaları³ insanların yaşadıkları bir takım duygusal olaylar karşısında gelişir. Savunma mekanizmaları, yaşanan duygusal olaylara ve bir şeye karşı isteksiz olma veya bir şeyden korkma gibi durumlarda devreye girmektedir.

Gudrun, savaşı Almanların kazanacağına inanmaya devam eder. Eşi ile alıştıkları yaşam standardını ve toplum içerisindeki sosyal statüyü kaybetmek üzere olduğunu anlar ve içinde bulunduğu durumu inkâr ederek psikolojik açıdan denial⁴ durumunu yaşar. Bir akşam ailesini ziyaret etmek için eşi Vinzent ile beraber mandıraya gelir. Bu ziyaretleri sırasında hamile olduğu müjdesini de verir. Bu görüşme esnasında geçen diyalogda savaşın kaybedileceğine dair yaşanan gerçek şu biçimde inkâr edilmeye çalışılır:

² Tarımda çalışan kadın veya çiftçi karısı (Wahrig, 1992: 812)

1926'dan itibaren BDM (Bund Deutscher Mädel- Alman kız birliği) kurulu ve Alman gençleri Nazi idealistliğine göre şekillendirilir. BDM'nin en önemli görevi, kızlara ev hanımı ve annelik rolleri için ihtiyaç duydukları becerileri öğretmektir. Reichsarbeitsdienst (RAD) ("Reich için çalışma hizmeti"- "tarafımdan çevrilmiştir"), Nazi Almanya'sında bir örgüttü. 1935'ten itibaren 18 ila 25 yaş arasındaki genç erkekler için altı aylık çalışma hizmeti zorunludur. 1 Eylül 1939'dan itibaren de genç kızlar "çalışan hizmeti" olarak annelerin ev işlerindeki yükünü azaltmak veya tarım işlerinde çalışmak amaçlı göreve alınır. Kızların becerileri, sözde "tarımda bir yıl çalışan kadın" (Landfrauenjahr) ile güçlendirilirdi. Kızlar bir yıl boyunca ev işi veya tarımda çalışarak başkalarına yardım etmek zorundadır. Çalıştıkları süre ev hanımlığına veya evlendiklerinde anneliğe hazırlık niteliğindedir (Kirschnick, 2022: 97).

³ Savunma mekanizmaları, kişiyi kaygıdan, suçluluk duygularından, bilinçsiz ruhsal çatışmalardan, bastırılan kabul edilemez bilinçdışı dürtülerinden ve egonun karşı karşıya gelebileceği diğer tehditlerden koruyan ve genellikle yine bilinçsiz otomatik savunma tepkileridir. [...] İlk kez Freud tarafından ortaya konan, ancak küçük kızı Anna Freud tarafından incelenen savunma mekanizmaları kişi açısından sağlıklı bir uyum sağlama tepkisi olabileceği gibi, aşırıya varılması halinde patolojik de olabilir (Budak, 2009: 632).

⁴ Kaygı yaratan, acı verici düşüncelerin, duyguların, dürtülerin, çatışmaların, olayların veya gerçekliklerin yok sayılmasıyla tanımlanan bilinçsiz bir savunma mekanizması. Bu mekanizma örneğin kişinin içindeki düşmanlık veya eşcinsellik eğilimlerini, kendindeki veya çocuklarındaki fiziksel-ruhsal kusurları, ölümcül bir hastalığın varlığını algılayamama gibi şekillerde kendini gösterir (Budak, 2009: 382).

Oğlumuzun vaftiz babasının kim olacağını söylesene dedi Gudrun eşine. [...] Bunu biraz beklememiz gerek dedi Vinzent. [...] Beş ay sonra ne olacağını kim bilebilir. [...] Ne olacakmış ki, dedi Gudrun. [...] Nihai zaferden sonra Kiel'e geri döner ve gereken merasimi yaparız. [...] Neyden sonra? diye mırıldandı Billie. Hayal görüyorsun galiba? [...] Tommy'ler (İngiliz askerleri) hava savunmamızla ilgili çoktan dalga geçmeye ve güpegündüz bizleri bombalamaya devam ediyorlar. [...] Ve dönmek istediğin Kiel şehri sizin önderiniz sayesinde bir avuç molozdan başka bir şey değil artık. [...] Acaba kız kardeşim biraz ukala mıdır ne? diye sordu Gudrun. [...] Gözlerini Gudrun'dan ayırmayan Billie "Üvey ablam"! diye söze daldı. Demek ki aynı zamanda sağırsın da. Herkesin burada bir radyosu var. Amerikalıların yakında Ren nehrini geçeceğini ve Rusların da Berlin önüne kadar geldiğini herkes biliyor. Mucize silah varlığı da saçmalık zaten. Şimdiden sonra savaş alanına gitmesi gereken her asker bir hiç ve yine bir hiç uğruna ölecek ve senin Hitler'ini ve onun ayak takımını ne kadar çabuk cehenneme kadar kovalarlarsa bizim için o kadar iyidir. [...] Evet, neden sürekli bizim Hitler'imiz? dedi Gudrun. O aynı zamanda senin de önderin, ona çok şey borçlusun. Ritmik jimnastiği düşünsene. [...] Ya öyle mi? [...] Peki benim önderim beni nerelere sürükledi acaba? O ve onun bitmek bilmeyen savaşı olmasaydı şimdi okulum kapanmaz ve ben çoktan liseyi bitirmiş ve Berlin hatta Münih'te üniversitede olurum (Rothmann, 2019: 73-75).

Gudrun, gerçekleri görmemekle beraber Alman ulusunun dışındaki ulusları da kibirli bir biçimde aşağılamaktadır. Mantıklı düşünemeyip olayları tüm çıplaklığı ile görmek istemez. Savaşın hala kazanılabileceğini vurgular. Bir akşamüstü Kiel'den dönen üvey baba, Luisa'nın okuması için yine çeşit çeşit kitap getirmiştir. Kitapların arasında İngilizce olanları da vardır. Gudrun kitapları karıştırınca;

Ama bu İngilizce mi? diye hayal kırıklığına uğramışçasına bunu okuyamam ki dedi. Babası omuzlarını silkerek "okuyamaz mısın"? dedi. O zaman öğrenirsin. Eğer şu anki durumu değerlendirecek olursam yakında ihtiyaç duyacaksınız. [...] Hayır! Hayır! dedi Gudrun. [...] İngilizcenin varlığı hatta İngiliz dili ve edebiyatı belki de gençlerin manevi dünyasını zenginleştirmek açısından fayda sağlasa bile şunu söylemeliyim ki, biz bu bölgede her zaman Almanca konuşacağız. [...] Ordumuzun düşmanı hala yenecek gücü olduğu ile ilgi kesin bilgilerim var. Üvey babası kocanın her dediğine inanmamalısın dedi (Rothmann, 2019: 109-110).

Burada yorum bilimsel açıdan şu sonuca varılır: Babanın ifade etmek istediği şey, savaşın artık kaybedilmiş olduğu ve özellikle kendi bölgelerinde İngiliz askerlerinin hakimiyeti ele geçirdiğidir. Bu gerçeği kabullenmek istemeyen Gudrun kendileri açısından bir çıkış yolunun hala var olduğunu ifade edip Alman kibrini sürdürmeye çalışır.

Ahlaki Değer Sorunu Olarak Merhamet ve Hoşgörü Yoksunluğu

Savaşın giderek şiddetlendiği 1941-42 yıllarında artık Yahudiler gettolara sıkıştırılmış, sorgusuz ve sualsiz evlerinden ve sevdiklerinden koparılıp kara trenlerle toplama kamplarına götürülürler. Toplama kampına götürülmek onlar için zaten ölüme mahkûm olmaktır. Bu yüzden üstlerinde basit kıyafetleri hariç yanlarına herhangi bir maddi/ manevi nesne almaları yasaktır. Hoşgörüden yoksun olan Alman askerleri Yahudileri toplama kamplarına göndermeden önce adeta çapulculuk yaparak deyim yerindeyse onların bedenlerini de yağmalarlar. Alman askerleri Yahudi kadınların saçlarını kesmekte, kadın erkek ayrımı yapmadan ağızlarındaki altın dişleri sökmektedirler. Saçlar, peruk yapımı ve denizaltı gövdelerinin yalıtımını sağlamak adına ham madde elde etmek amacıyla kesilmektedir. Bu işlerin yürütülmesi, yani insanların üzerlerindeki giysiler ve ayakkabılar, altın dişler, denizaltı gövdelerinin yalıtımı için ihtiyaç duyulan kadın saçlarının ölüm merkezleri denen toplama kamplarında insanlardan zorla elde edilmesi, tasnif edilmesi ve Alman yetkililerine ulaştırılması işinde binlerce Yahudi işçi kullanılmaktadır (Bresheeth, Hood ve Jansz 1997: 112).

Saçın kesilmesinin bir diğer nedeni Yahudileri küçük düşürüp kişiliksizleştirmeye çalışılmasıdır. Çünkü saç ve sakalın istem dışı kesilmesi çoğu toplumda insanları aşağılamak ile eşdeğerdir ve saçın birçok kültürde farklı anlamı vardır. [...] Hindistan'daki Sih dini mensupları saçı yaşamsal güç sembolü sayarken, İbrani efsanevi kahraman Samson'un doğüstü güçleri saçlarından gelmektedir. [...] İbraniler için saçın veya sakalın istem dışı kesilmesi bir çeşit işkence olup, isteğin azalması veya hadım edilme gibi bir anlam taşımaktadır (Gardin ve Olorenshaw 2014: 517). Schoenberner (1998) ise Auschwitz müzesinin içinde savaştan geriye kalan şeylerin depolarda istiflendiğini, depoların tavanına kadar çamaşır, ayakkabı, tren vagonu dolusu kadın saç, diş fırçası, gözlük, diş protezi ve valizler ile dolu olduğunu vurgular.

Luisa'nın Ole adlı sınıf arkadaşı Kluvensiek bölgesinde ikamet eder. Doğum gününü kutlamak için onun evine gidince Ole'nin annesi ile tanışır. Ole'nin annesi peruk yapan bir kadındır:

O bir peruk yapımcısıydı ve evde çalışıyordu. Atölyesinin cam kapısından, içlerinden tutam tutam saçların sarktığı karton kutularla dolu bir raf görülebiliyordu. Uzun bir masanın üzerinde, narin tül kaplamaları ve olası tüm renklerde saç tutamları az çok hazırlanmış farklı boyutta bir dizi model başlığı duruyordu (Rothmann, 2019: 93-94).

Peruk yapımcısı kadının sürekli yeni peruklar yapması şu açıdan düşünceye sevk eder. Acaba bu peruklar için gereken saçlar nereden temin edilmektedir? Eserde peruk yapımı için gerekli olan saçların nereden geldiği belli değildir. Ancak açıkça belirtilmemiş olmasa bile yine hermenötik açıdan değerlendirildiğinde saçların toplama kampına götürülen ve infaz edilecek kadınlardan temin edildiği sonucuna varılır. Almanların savaş esnasında yaşadıkları bir diğer ahlaki çöküş merhametsiz ve hoşgörüsüz olmalarıdır. Yahudilerin altın dişlerinden, saçlarından ve hatta bedenlerinden farklı amaçlar adı altında faydalanmaları yani onlara ait her türlü bedensel nesnelere el koymaları ne denli merhametsiz olduklarını bir kez daha gözler önüne serer.

Savaş ortamlarında yukarıda belirtilen ahlaki değerlerin konjonktürel gerekçeden ötürü değişim gösterdiği vurgulandıktan sonra bu tür ahlaki değer sorunları içerisinde belki de en travmatik olanı savaş tecavüzleri olacaktır. Günümüz insan hakları ve uluslararası anlaşmalara göre artık bir savaş suçu sayılan savaş tecavüzü İkinci Dünya Savaşı'nda adeta savaş silahı olarak uygulanır. Savaş esnasında tecavüz eyleminin gerçekleştirilmesi ile stratejik hedeflere ulaşmak, bireylere korku salmak, salınan korku ile onları yerinden ve yurdundan etmek temel amaçlardan biridir.

Ahlaki Değer Sorunu Olarak Tecavüz

Ataerkil toplumların yarattığı cinsiyet eşitsizliği, kadını söz sahibi olmaktan çıkarmıştır. Feodal toplumlarda kadınların eğitimden politikaya, hukuktan iş hayatına kadar etkin olmaları neredeyse hiç denecek kadar azdı. Erkeklerin yetiştirilme ve hayat tarzında kadınlardan sosyal ve fiziksel açıdan daha üstün oldukları anlayışı ile yetiştirilmeleri, onların kadınlar üzerinde tasarruf sağlamalarını daha da kolaylaştırır. Erkeklerin kadınlar üzerinde kurmuş oldukları bu hâkimiyet en geniş topluluktan en küçük olana kadar yer edinir. Erkeklerin daha üstün olduklarına inanmak ve ona göre davranmak ise bazı toplumların kadınları tarafından da benimsenmiştir. Bu bağlamda erkeklerin fiziksel güçlerini kadınlara karşı olumsuz yönde kullanmaları da kaçınılmaz bir hal alır. Gruen'e (2015: 119) göre erkek mitinin kadın tarafından benimsenmesi bir kendine ihanet edimidir. Erkeğin üstünlüğüne inanmak, kendine değer verme duygusunun temeli olan anneye özgü ihtimamı reddeder. Kişilerin içinde yaşadığı kültür ve kültürün ortaya çıkardığı değerler kişiyi olduğundan farklı gösterir. Eğer erkekler olduğundan farklı gösterilirse erkeklige yüklenen anlam abartılır ve yükseltilir. Kadın artık bakıma muhtaç ve edilgen konuma düşer. Yönetim artık erkektedir. Etken, koruyan, fiziksel güç kullanabilen kişi erkektir. Toplumda erkek yüceltildikçe şişirilmiş benliğe sahip olur.

Bazı erkekler, kadınlara uygulanan şiddetin sonucunda onların hem bedensel hem de ruhsal bir travma ile yaşamak zorunda kalacaklarını düşünmeden hareket ederler. Bu tür bedensel ve ruhsal travmaların en büyüğü şüphesiz tecavüz olgusudur. Püsküllüoğlu (1997: 510) tecavüz kavramını "başkasının namusuna saldırma veya bir kimsenin başkalarının dokunulmaması, saygı gösterilmesi gereken iffetine cinsel zevki için el uzatma" ; Brownmiller (1984: 18) ise "bir kadının belirli bir erkekle cinsel ilişki kurmak istememesine rağmen erkeğin onun istemine karşı davranışta bulunması" anlamında aktarırlar.

Eski çağlarda yasal haklardan mahrum kadınlar bir birey veya kişilik olma açısından değersiz görülerek, erkeklerin yaptıkları suça ortak edilir. Brownmiller (1984) suçu olmayan kadının ortak suça itilmesini Hammurabi yasalarında örneklendirir. Tecavüz olgusuna dair yasada evli bir kadına karşı işlenen tecavüz suçunda verilecek cezanın tecavüze uğrayan kadın ile saldırgan arasında eşit paylaşılacağı ve olayın nasıl geliştiğine bakılmaksızın işlenen suçun zina sayılacağı ifade edilir. Yani asıl mağdur kadın iken yine de cezanın yarısını çekmek zorundadır. Medeniyetler tarihinde daha da gerilere gidildiğinde tecavüz olgusu ile sanki doğal bir davranışmış gibi karşılaşılır.

Özgür bir yaşamın yanı sıra bireyin istediği kişi ile evlenmesi ve düşüncelerini yine özgürce ifade edebilmesi gibi insan haklarından söz etmek antik dönemde pek de olası değildi. Köle- efendi veya zengin fakir yaşantısının ağırlıklı olduğu antik dönemde tecavüz eylemi bazen meşru hak kabul edilirdi. Örneğin evin efendisinin kölesine tecavüz etmesi en doğal olaylardan biriydi. Ancak başkasının kölesine tecavüz etmek hak

ihlali sayılıp dönemin hukukuna göre cezalandırılırdı (Dolbhofer, 1994). Antik dönemden günümüze kadar tecavüz olgusunun içeriği değişmiş ama savaşlarda kadınlara tecavüz edilmesi önlenememiştir. Semavi dinlerin kutsal kitaplarındaki kural ve emirlerde de “komşunun karısına göz koymamalısın” şeklindeki ifade “tecavüz etmemelisin” dese dahi zina anlamındaki cinsel ilişkinin yapılmamasına dair bir yasak getirmiştir. Haçlı seferleri gibi kutsal bir savaş yaptıklarını savunan şövalye veya hacılar, devrim savaşını savunan isyancılar, kendi egemenlik haklarını kazanmak isteyen ve bağımsızlık savaşı veren milletlerin mücadelelerinde bile savunmasız kadınlara tecavüz her daim gerçekleşmiştir.

Yine Doblhofer (1994) kadınların savaş sonrası ganimeti adı altında yabancı askerler tarafından elde edilip tecavüze uğramalarını savaş tarihi kadar eski bir davranış olarak belirtir. Galip gelenler tecavüz eylemini bir cezalandırma aracı olarak kullanır, mağlup olanın sosyal statüsü elde edilir ve onun kadını veya kadınlarına sahip olunarak aşağılanması sağlanırdı.

Askerlerin savaş ortamında tecavüz etmesi fiziki açıdan güçlü ve çok genç olmalarına, bazılarının buldukları savaş veya işgal bölgelerinde cinsel ihtiyaçlarını karşılamak istemelerine bağlıdır. Ne zaman ve nasıl öleceğini bilmediği için bedensel hazzını ilk fırsatta karşılaştığı bir kadın üzerinde gidermek ister. Bir başka amaç ise asker arkadaşları arasında toplamda kaç kadına sahip olduğunu övünerek anlatma isteğidir. Dolayısıyla bir anlamda macera yaşamayı umut eden düşman askerleri tecavüze uğrayanların bedensel ve ruhsal yapılarına nasıl zarar verdiklerini umursamadan bu tür eylemlerini sürdürürler.

Askerlerin tecavüz eylemlerinin bazen etnik bir temizlik yapma, bazen karşı tarafın dini veya politik düşüncelerini barındıran kültürlerini yok etme, kitlesel tecavüzlerin kadın veya kızların yaşlarına, dış görünümüne, hamile, hasta veya yeni doğum yapıp yapmadıklarına bakılmaksızın çoğunlukla da aile bireylerinin gözleri önünde gerçekleştiğini bilen Adolf Hitler, savaşın bitmesine çok az bir süre kalan 15 Nisan 1945’ te askerlerine şu emri verir: “Ezeli düşmanımız olan Yahudi – Bolşevikler kitlesel olarak son kez bize saldırmaktadır. Amaçları Almanya’yı ezip geçmek ve halkımızın soyunu kurutmaktır. [...] Siz doğudaki askerler Alman kadınının, kızlarının ve çocuklarının karşı karşıya kaldığı tehdidi çok iyi bilirsiniz. Yaşlı erkekler ile çocuklar öldürdüklerinde kadın ve kızlar kışla fahişesi olacak ve aşağılanacaktır. [...] Saflarınızı koruyun ve düşmana geçit vermeyin” (Beck, 1988: 35-48).

Adolf Hitler askerlerine her ne kadar da “saflarınızı koruyun ve düşmana geçit vermeyin” emrini vermiş olsa da Rus askerlerinin saldırılarına daha fazla dayanamayan Alman askerleri geri çekilmek zorunda kalır. Sivilleri koruyamayan askerler kadınların tecavüze uğramalarını da engelleyemez. Rus ve müttefik kuvvetlerine bağlı askerler tecavüz eylemlerini en acımasız biçimde gerçekleştirmeye başlar. Alman kadınlarına tecavüz eylemini en çok gerçekleştirenler ise Rus Kızıl Ordu askerleri olur. Tecavüzler tek tek değil kitlesel olarak gerçekleşir. Onlarca asker tek bir kadına günlerce hatta aylarca tecavüz eder. 1944’ün sonu ve 1945’in başlarında yanlış anlaşılmalara fırsat vermeyen, herhangi bir itiraz kabul etmeyen ve Rus askerleri tarafından “Frau, komm!” yani “Kadın, gel!” emri, askerler tarafından arzulanan Alman kızları veya kadınları için tecavüze uğranılacağına göstergesidir. [...] Bu emir, tek bir askerın tecavüzü veya tek bir defaya mahsus bir tecavüzün gerçekleşeceği anlamına gelmez. Bu ifadenin açılımı birden fazla asker ve birden çok tecavüz girişimi anlamındadır. Yani aynı kadına aynı gün içerisinde onlarca farklı asker sırayla tecavüz edecek demektir (Münch, 2009: 11).

1 Mayıs 1945’te Amerikalılar München’i, 2 Mayıs’ta Ruslar Berlin’i ve 3 Mayıs’ta İngilizler Hamburg’u neredeyse hiçbir direniş ile karşılaşmadan ele geçirirler. Müttefik kuvvetleri Almanya’nın dört bir yanından ülkenin içlerine doğru hareket etmeye devam eder. Nihayet 8 Mayıs 1945 saat 23.01’de İkinci Dünya Savaşı sona erer. [...] Almanlar koşulsuz teslim olurlar. Berlin Karlshorst’da bulunan Sovyetlerin merkez karargâhında Orgeneral Alfred Jodl, Koramiral Hans Georg von Friedeburg ve General Wilhelm Keitel Nazi Alman askeri kuvvetlerinin koşulsuz teslim olduklarına dair anlaşmayı imzalarlar. [...] Almanya’nın işgal statüsü (“Besatzungsstatus”) 6-8 Nisan 1949 yılında Batı müttefik güçlerinin dışişleri bakanları tarafından Washington’da yapılan konferans sonrası başlamış olur. Konferansa Amerika’dan Dean Gooderham Acheson, İngiltere’den Ernest Bevin ve Fransa’dan Robert Schumann katılır. [...] Alman devlet organlarına kısıtlı da olsa belirli haklar verilmesine karşın bunların kontrol yetkisi müttefik kuvvetlerinin elindedir (Harenberg, 1983: 927-951).

Bu bağlamda savaş sonrası Almanya’daki Alman kolluk kuvvetlerinin yetkileri de hiç denecek kadar azdır. Örneğin Alman polisının, bir tecavüz vakasını soruşturması ve faileri yargılaması neredeyse imkânsızdır. Müttefik kuvvetleri işgalinin ilk yıllarında Alman polis memuru Amerikan askerlerinin gerçekleştirdiği toplu

tecavüz eylemlerine şahit olsa bile, yasal olarak hiçbir şey yapamaz. Müttefik askerlerini tutuklamak şöyle dursun, müdahale bile edemez çünkü Alman halkı ile ilgili işlenen her tür suç soruşturma yetkisi ilgili müttefik askerlerinin sorumluluğundadır. Müttefik askerlerinin sivil halka karşı yaptığı her tür haksızlığı başka sivillerin engellemesi veya müdahale etmesi bile yasaktır. Saldırıya uğrayan Alman sivil halk kaderi ile baş başadır. [...] Bundan ötürü de Alman sivillerine karşı suç işleyen failer Alman mahkemesinin önüne çıkarılamazlar. Bu gibi durumlarda da ilgili askeri mahkemeler sorumludur. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin her anlamdaki işgal statüsü 5.5. 1955 tarihinde Paris Anlaşması'nın⁵ tamamen yürürlüğe girmesiyle sona erer (Gebhardt, 2015: 26).

Böylelikle 8 Nisan 1949'da başlayan ve gerçek anlamda 5.5.1955 yılında sona eren Alman işgal statüsü, Almanların birçok anlamda hürriyetini kısıtlar, uğradıkları haksızlıkları dile getirebilecek merci bulunmasını engeller ve tecavüze uğrayan kadınların şikâyet etme imkânlarını ellerinden alır. Müttefik askerlerinin Alman kadınlarına (bazen de erkeklerle) tecavüz eylemleri 1955 yılına kadar da devam eder.

Gayri resmi rakamlara göre hem savaş esnasında hem de savaş sonrası dönemde toplamda iki milyon kadın tecavüz mağdurudur (Münch, 2009). Savaş sonrası yani 1945' ten sonraki sözde barış döneminde en az 860.000 kadının 190.000'i (ve epeyce erkek) ABD, İngiliz, Belçika veya Fransız askerleri tarafından tecavüze uğrar (Gebhardt, 2015).

Zamansal açıdan her ne kadar geç de olsa artık savaş ortamlarında tecavüz eylemleri savaş suçu sayılmaktadır. Bu bağlamda 17 Temmuz 1998'de Birleşmiş Milletlerin Üye devletleri Roma'da "Uluslararası Daimî Ceza Mahkemesi"ni oluşturmaya karar verirler. İlgili tüzük 1 Temmuz 2002'de yürürlüğe girer. Bu tüzüğün birkaç maddesi, gelecekte cinsel suçların bu mahkemede yargılanıp yargılanamayacağını gösterir. Tecavüz, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma veya zorla kısırlaştırma dâhil olmak üzere "cinsel bütünlüğe karşı suçlar" olarak adlandırılan suçlar, sistematik nitelikleri kanıtlanabilirse "insanlığa karşı suçlar" olarak kabul edilir (Beck, 2004).

Tecavüz olgusu hem genel anlamıyla hem de İkinci Dünya Savaşı bağlamında Avrupa ve Almanya açısından kısaca değerlendirilmeye çalışıldıktan sonra esere geri dönüş sağlanarak eser kahramanının tecavüz endişesi ve tecavüze uğraması eserden alıntılar ile şu şekilde ele alınmaktadır:

Luisa, mütemadiyen tecavüze uğramanın yaratacağı olumsuzlukları merak eder ve tecavüzün nasıl bir şey olduğunu öğrenmeye çalışır. Mandıraya yerleşmiş her yabancı mülteci kadına tecavüze uğrayıp uğramadıklarını sorar. Bir gece aynı odada yattığı kız kardeşini uyandırır ve ona şu soruyu yöneltir:

Tecavüze uğramak nasıl bir şey acaba? Tam olarak ne yapıyorlar? Çok acıyor mu? Kız kardeşi onu uzun süre şaşkınlıkla izledi. [...] Böyle bir şeyi benim bileceğim kanısına nasıl vardın? [...] Silezya'lı kadın ağız kenarını çentikleyip yırtarsan askerler seni frengi zanneder dediğinde ciddi miydi? O zaman sana bulaşmaz ve seni rahat bırakırlar mı? Billie güldü: Bu konuda kendi kendime hayal kurmazdım. Bu herifler kadın etine o kadar meraklılar ki, hasta olup olmaman fark etmez. [...] Muhtemelen acı veriyordur. Hem de çok acı veriyordur. Ama bağırma ve fazla kıpraşıp kaskatı kesilme, aksi halde tüm kemiklerin kırılır. En azından böyle olduğunu duymuştum. En iyisi başını yana çevir, gözlerini kapa ve hayatta her şeyin geçtiği gibi bunun da geçeceğini düşün (Rothmann, 2019: 42-43).

---

⁵ 26 Mayıs 1952'de Almanya'nın Bonn şehrinde Batı Müttefik güçlerinin dışişleri bakanları olan Amerika'dan Dean Gooderham Acheson, İngiltere'den Robert Anthony Eden ve Fransa'dan Robert Schumann ile Almanya başbakanı/şansölye Konrad Adenauer arasında "Federal Almanya Cumhuriyeti ile üç batılı güç arasındaki ilişkilere dair antlaşma" adı ile Paris antlaşmasının temeli sayılan "Almanya antlaşması" (Deutschlandvertrag) imzalanır. Bu antlaşma sayesinde savaşın sonlanmasının ardından yedi yıl sonra genç Batı Almanya Devleti diğer batılı muzaffer güçler tarafından tanınmış olur. Almanya antlaşması kısıtlı da olsa muzaffer güçlerin işgal statüsünü sona erdirir, Federal Almanya kısıtlı bağımsızlık kazanır ve askeri, ticari ve vergi toplama alanlarında yine kısıtlı biçimde güçlenir. Ancak bu antlaşmanın 5. maddesine (Müttefiklerin mahfuz hakları) göre üç Batılı gücün askeri komutanları, güvenliklerini korumak için harici veya dâhili acil bir durumunda Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki hükümet gücünü devralma hakkına sahip olma yetkisini sürdürür. 27 Mayıs 1952'de ise Paris'te Avrupa Savunma Birliği Antlaşması (Europäische Verteidigungsgemeinschaft- EVG) ya da diğer bir adı "Paris Antlaşması" ile Avrupa bütünlüğüne taraf olan Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Luxemburg ve Federal Almanya tarafından imzalanan, ama Fransızlar tarafından 23.10.1954 tarihli "Fransa ulusal toplantısına" kadar onaylanmayan antlaşma imzalanır. Antlaşma Fransız parlamentosundan onay almayı başaramadığından İtalya'da meclise hiç sunulmaz (Harenberg, 1983: 963). 23.10.1954'te nihai olarak onaylanan bu antlaşmanın gerçek anlamda işlevselliği ve kısıtlı olan Alman bağımsızlığının tam bağımsızlık olarak yürürlüğe girmesi 5.5.1955 tarihini bulur.

Tecavüzün ve tecavüze uğramanın ne olduğunu sürekli merak eden ve savaş ortamında duyduğu korkunç tecavüz vakalarından olabildiğince uzak durmak için çaba sarf eden Luisa yine de çok küçük yaşına rağmen tecavüze uğramaktan kurtulamaz. Üstelik tecavüz eden kişi de sözde en güvenilir akrabaları olan ablasının eşi yani eniştesi Vinzent'dir. Luisa'ya tecavüz edilmesi Vinzent'in üst düzey Alman subaylar için düzenlediği bir akşam yemeği için verilen davette gerçekleşir. Luisa ve ailesi de bu yemeğe davetlidir. Lüks villada eğlenirken Luisa'nın baş ağrısı tutar. Vinzent ona yardım etme bahanesi ile Luisa'yı villanın neredeyse ses geçirmez ve gözlerden uzak sığınacağına götürür. Luisa, amacı belli olan Vinzent'e karşı her ne kadar da fiziki ve sözel direnç sağlamaya çalışsa bile tecavüze uğramayı engelleyemez.

Pekiye değilim, bütün gün başım ağrıdı ve kendimi çok yorgun hissediyorum, nedenini bilmiyorum. [...] Sığınakta her türlü hapın stoklandığı bir eczane var dedi Vinzent ve onu merdivenlere doğru yürümeye zorladı. [...] Ağır kapı kapanır kapanmaz, Vinzent onu çuvalların üzerine kaldırdı. Onu tekrar tekrar öpmek istedi. [...] Kes şunu! Çekip git üstümden! Luisa Vinzent'in saçlarını tutup onun başını geriye doğru çekti. Karına söyleyeceğim seni. [...] Vinzent onun üzerine uzanmaya çalıştı ve onu öptü. [...] Bana tecavüz mü etmek istiyorsun? [...] Luisa Vinzent'in elini dizinde, sonra da baldırlarının arasında hissetti. [...] Çuvallardan aşağıya kayıp eniştesinin dizleri arasına girince ağlamaklıydı. [...] Sonra göz kapaklarını kapattı ve derisinin altındaki yangına daha fazla karşı koyamayıp direnmedi. Her şey çok çabuk oldu, Vinzent dışlerini gıcırdattı ve duvara doğru yere çöktü (Rothmann, 2019: 177-185).

Eserin belki de şaşırtı anlatımı bu bölümdür. Okur, tecavüz olgusununun müttefik askerleri tarafından gerçekleştirileceğini beklerken söz konusu tecavüz Luisa'nın kendi akrabası ve soydaşı Vinzent tarafından gerçekleşir. Bu durum asıl düşmanın dışarıda değil de içeride olduğunu gösterir. Tecavüz eyleminden sonra sanki hiçbir şey olmamış gibi eğlenceye katılmaya devam edilir. Luisa tecavüze uğradığını ve failin eniştesi olduğunu annesine açıklamak ister, ancak annesi durumu doğru dürüst dinlemeden yorum yapar:

Vincent'in bir pislik olduğunu biliyorsun, değil mi? [...] Efendim? Neyin var senin böyle? Biraz canlansana ne öyle süpürge yutmuş gibi duruyorsun? [...] Yargılarınla durumu kendin için kolay hale getirme. Vincent onurlu bir adamdır (Rothmann, 2019: 189-190).

Luisa tecavüze uğradığını annesine söyleyemez. Söylemiş olsaydı bile, annesinin, Vinzent'in sağlamış olduğu imtiyazlardan olmamak için bu duruma bile farklı bir tepki vermeyeceği aşikârdır.

Savaş ortamında tecavüz olaylarının önlenemediği daha önceden de belirtilmişti. Yazar, bu bilinçle eserinin içine neredeyse İkinci Dünya Savaşı kadar acımasız, şiddet dolu, yüz binlerce insanın yaşamını yitirdiği ve sayısız tecavüzlerin gerçekleştiği Otuz Yıl⁶ (1618-1648) savaşından bir tecavüz kesitini Bredelin Merxheim adlı kurgusal bir karakter aracılığı ile aktarır. Otuz Yıl savaşları süre açısından Alman topraklarında en uzun zaman dilimini kapsayan ve Avrupa Devletlerinin çoğunun katılımı ile ilk Avrupa Savaşları adı ile de anılmaktadır.

⁶ 23 Mayıs 1618 sabahı, giderek artan bir kalabalık Prag'ın merkezinden; mülklerin temsilcilerinin toplandığı Karolinum'dan Hradschin'e yani imparatorun idarecilerinin ikamet ettiği kaleye doğru yürür. Söz konusu kalabalık İmparatorluk yetkilileriyle yüzleşecek ve Bohem soylularının malikâne toplantısını neden ikinci kez yasakladıklarını soracaktır. [...] Kalabalık arasında yayılan söylentiler imparatorluk idarecilerinin yetkilerini aşan karar ve kanunlar aldıklarını ve böylelikle Habsburg hanedanının elini daha da güçlendirmek için çaba sarfettiklerini iddia eder. [...] Kalabalığın başında, o zamana kadar Habsburg imparatorluk ailesine karşı daha ihtiyatlı bir politika izleyen ve bir Lutheryancı olan Bohem soylularının lideri Joachim Andreas von Schlick ve uzun zamandır Kalvinist olan Heinrich Matthias von Thurn vardır. Thurn, imparatorluk yetkililerine karşı Bohemya soylularının haklarını savunmaktadır. Her iki Protestan mezhebin, yani Lutheryancılar ve Kalvinistler imparatorluğa karşı farklı tutumları ile kendi adlarına Bohemya'da farklı rolleri vardır. Ancak şimdi ikisi bir olup kendilerine karşı yapılan haksızlığa karşı gelmektedir. [...] 23 Mayıs sabahı alevlenen çatışma, mevki, kuruluş ve zümrelerin haklarıyla ilgiliydi. Anlaşmaların farklı yorumlarıyla ilgili bir anayasal çatışmaydı. Ancak aynı zamanda Bohemya'da dinin özgürce uygulanmasıyla, yani insanların kendi fikirlerine göre kendi ruhsal kurtuluşlarına bakma hakkıyla da ilgiliydi. Bohemya'nın özgürlük ve güvenliğinin koruyucusu olarak anılan mülklerin tufta bulunduğu belge, İmparator II. Rudolf'un Temmuz 1609'daki izin mektubudur. Mektupta anılan Protestanlar, Katoliklerle eşit tutulmakta, Protestan kiliselerinin örgütsel bağımsızlığına izin verilmekte, okul binalarını engelsiz bir şekilde inşa edebilmekteydiler. [...] Kalabalığın daha da fazla infial yaratmasını İmparatorun Prag'daki idarecilerinden biri olan Jaroslav von Martinitz sağlar. Katolik itirafına ve cemaatine gitmeyen mülkünün tebaasından 50 taler para cezası ödemek zorunda olduğuna dair kendisi tarafından çıkarılan kararname, açıkça Protestanlara yöneliktir ve mektupta her vatandaşa ve çiftçiye garanti edilen din özgürlüğünü ihlal edilir. [...] 23 Mayıs 1618' de ayaklanmış olan kalabalık Protestan mülklerinin temsilcileri kraliyet valileri Jaroslav Borsita Graf von Martinitz ve Wilhelm Slawata von Chlum ve Koschumberg'in yanı sıra sekreter Philipp Fabricius'u öldürmek amacıyla pencereden atarlar. Her üçü de ölmez ağır yaralarla kurtulurlar. Bu eylem ile Otuz Yıl Savaşları başlamış olur (Münkler, 2017: 42-49).

Rothmann eserindeki savaş ortamını “tarih tekerrürden ibarettir” bakış açısı ile alıntulamakta, İkinci Dünya Savaşı’nın tıpkı Otuz Yıl Savaşları gibi Alman halkına büyük bir travma yaşattığını vurgulamaktadır. Kurgusal anlatıcının aktarımında savaşın nerede gerçekleştiği belirtilmez ama savaş dehşeti bir tecavüz sahnesinde örneklendirilir.

Hak ve hukuk adına savaşıklarını ancak ne uğruna kan döktüklerini bilmeyen orduların önünde kimse duramıyor. [...] En sevdiklerini korumaya çalışanlar anında öldürülüyor. [...] Değirmenci, karısının gözleri önünde canından oluyor. Çocukları alevlerin ortasına atılıyor. Elleri bağlı bazı esirler akıbetlerini beklerken korkudan ölüyorlar. [...] Göl kenarına inşa edilen yeni şapeli kutsamak için gelen rahibeyi bir öküz kadar kuvvetli olan biri yakalayıp sunağın üzerine sıkıca bağlıyor ve hacin altında bilinen tüm kutsallıklara rağmen ona etmediği kötülüğü bırakmıyor. Öncelikle öldü sanılsa da yaşamaya devam eden rahibe manastırına geri dönüyor (Rothmann, 2019: 8).

Otuz Yıl savaşlarında kutsal bir mekân olan şapelde bir rahibeye hem de sunağın üzerinde düşman askeri tarafından tecavüz edilmesi, eserin sonlarına doğru rahibe Mathilde’nin de tecavüze uğramış olması ile karşılaştırılır. Yani savaşlardaki tecavüz olayları yer ve mekânın kutsallığına veya tecavüze uğrayan kişinin ruhani bir görevinin olup olmadığına bakılmaksızın gerçekleştiği ve tecavüz olayının ahlak dışı bir olgu olduğu vurgulanır.

Savaş ortamındaki tecavüz olgusu kısaca aktarıldıktan sonra yine savaş ortamında bir başka ahlaki çöküntü olan intihar olgusuna değinmek gerekir. Çaresi olmayan hastalıklarda veya farklı psikolojik sıkıntılarda insanların intihar eylemini seçtikleri bilinmektedir. Savaş ortamlarında ise düşmanın işkence ve tecavüzüne maruz kalacağını bilen bireyler kurtuluş yolu olarak her ne kadar ahlaki bir çöküş olsa bile intihar etmeyi seçebilmektedir.

Ahlaki Değer Sorunu Olarak İntihar

Ölüm olgusu; biyolojik açıdan “canlılarda yeniden başlamamak üzere bütün hayati olayların son bulması, mortalite” ile (Karol, Suludere ve Ayvalı, 2010: 498), sosyolojik açıdan “sadece tıbbi bir sorun değil aynı zamanda bireyin yaşam beklentisi, ölüm nedeni, sosyal durumu, ölüm koşulları ve dini inanç bakımından ciddi sosyal ve kültürel yönlü bir sorun ile (Hartfiel ve Hillmann, 1972: 765), dini açıdan da semavi dinlerin hepsinde insanın bir gün gelip öleceğinin bildirilmesi ile birçok farklı disiplin açısından açıklanabilir. Örneğin Kur’an-ı Kerim’deki Enbiya suresi 21/35’te “Her canlı ölümü tadacaktır. Biz, bir imtihan olarak sizi kötülükle ve iyilikle deneriz. Sonunda Bize döndürülürsünüz” (Dumlu, 2002: 45) ifadesinde aktarıldığı gibi ölüm de yaşam gibi doğal olaylardan biridir.

Ölüm olgusu insan hayatında farklı şekillerde ortaya çıkar. Kimi insan doğal ölüm ile kimi ise zorlamalı ölüm ile yaşamdan ayrılır. Organ yetmezliğinin yol açacağı doğal ölümün yanı sıra intihar eylemi ile gerçekleşen doğal olmayan (zorlamalı) ölümün farklı sebepleri vardır. Durkheim (Akt., Marshall, 2020) intihar etme eğilimini bireyin toplumla ilişkisinin niteliğine bağlar. Bireysel bir eylem olarak intihar, toplumsal dayanışmanın başarılı olamadığına işaret ettiğinden, toplumsal bağların etkisizliğinin de bir göstergesidir (s. 347-348).

Yine Durkheim bir bireyin kendini yok etmesini (intihar) üç ana tipte toplar. Bunlar bireyin sadece kendisini düşünen “bencilce”, başkalarının çıkarını düşünen “diğerkâmca” ve toplumun bireyle olan sosyal bağının kopmasını gösteren “anomik” intiharlardır. Bencilce intihar bireyin topluma fazla uyum sağlayamaması, diğerkâmca intihar kendi yaşamını sosyal bir kaygıya adama arzusu ve anomik intihar ise geçerli olan normların ve değerlerin tamamen yıkılması sonucu gerçekleşen intihar tipleridir (Goeschel, 2011: 12).

Cobb’a (2011) göre intihar; “çözümlemeyen duygusal, sosyal ve ekonomik problemlerin en mahrem ve en söz dinlemez insani eylemidir”.

İntihar girişimi sağlıklı bireylerde söz konusu olduğu gibi sağlıksız bireylerde de karşımıza çıkar. Yani intihar eylemi böylelikle hem psikolojik ve fiziksel hem de toplumsal nedenlere dayanılarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Bazen de çaresi olmayan hastalıklara sahip insanların da son çıkar yolu intihar olabilmektedir. Keza sevdiğini kaybetme, sürekli mobbinge uğrama, umutsuzluk, işsizlik vs. gibi sorunlar da intihar nedenleri arasındadır.

Bazı intihar nedenleri, kişinin kendi varlığına, kendi kişiliğine karşı beslediği saygı, insanı insan yapan iç değer ve insanın kendine karşı duyduğu özsaygıyı ifade eden “onur”⁷, onursuz sayılacak bir davranış veya hicap duymak anlamındaki “utanç”⁸ ; toplumun duygularını inciten, toplumda büyük yankı uyandıran, küçük düşürücü olay yada durumu anlatan “rezalet” ; utanılacak davranışlarda bulunan alçak ve aşağılık tutumu ifade eden “rezillik”⁹ boyutundaki davranışların topluma aykırı biçimde gerçekleşmesi ile de oluşur. Sıralanan bu değerler içerisinde intihar olgusu eski çağlardan itibaren en çok haysiyet yani itibar ve şeref duygusu adına yapıldı.

Yukarıda da belirtildiği üzere intihar eyleminin farklı nedenleri arasında bulunan onur / haysiyet adına yapılan intiharlar için belki de ilk akla gelen uluslar uzak doğudaki Japon ve Çinlilerdir. Özellikle soylu asker manasına gelen samurayların efendileri tarafından verilen bir görevi başaramamaları durumu onursuzluk addedilir ve batı dilinde Harakiri, Japoncada ise Seppuku (Wahrig, 1992: 1174) “kendini deşme/ göbek kesme” adı ile anılan intihar olayı gerçekleştirilir. Seppuku kişinin kendi hayatına son vermesinin onurlu yöntemi olarak görülür. Sadece erkek samuraylar değil kadın samuraylar da onur intiharı gerçekleştirir. “Jigai” adı ile anılan bu intihar eylemi samuray kadınının kendi şah damarını kesmesi ile sonuçlanır.

Nazi Almanyasındaki intihar vakaları da hem onur açısından hem de savaşın getirdiği psikolojik baskıdan çıkar yol bulamayıp bazı durumlarda acı ile ölmektense bir an önce ölümü tercih eden insanlar tarafından gerçekleştirilir. Nazi dönemindeki intiharlar sadece halkın kendisine mal edilemez. Üst düzey Nazi yöneticileri, eşleri ve çocukları da birlikte intihar ederler. Bu bağlamda savaşın kaybedildiğini ve düşmanın eline geçeceklerini anlayan Nazi yöneticileri de esir düşmemek için intiharı seçer. İntihar eden üst düzey yöneticiler arasında Adolf Hitler ve Eva Braun, Heinrich Luitpold Himmler, Hermann Wilhelm Göring ile propaganda bakanı Paul Joseph Goebbels ve eşi Magda sayılabilir. [...] Yine Nazi rejiminde artan intihar vakalarının bir diğer müsebbibi Hitler’in uygulamış olduğu ötenazi¹⁰ programıdır. Öncelikli ari ırk dışında kalan, sonraları aralarında ari ırk mensuplarının da olduğu sağlıklı durumdaki yaşlı ve savaş gazileri de bu program ile yok edileceklerini anlayınca intihar ederler (Goeschel, 2011: 11- 18).

Goebbels ve eşi Magda intihar etmeden önce tüm dünyaya beter bir acımasızlığın örneğini gösterirler. Dört ile on iki yaşları arasındaki beş kız çocukları ile dokuz yaşındaki erkek çocuklarının ölmelerine tanık olurlar. Goebbels sığınakta intihar etmek için eşini beklerken başhekimin emir subayı Helmut Kunz, Goebbels’in emri ile çocuklara morfin iğnesi yapar. Magda çocuklarının öldürülmesi esnasında başlarındadır. [...] Daha sonra Hitlerin doktorlarından biri olan Ludwig Stumpfegger baygın haldeki çocukların her birinin ağzına siyanür kapsülü yerleştirir. Tarih 1 Mayıs 1945 saat 20.40 tır. Çocuklarının öldüklerinden emin olan Magda artık kocasının yanına dönebilir. Her ikisi de intihar eder (Ullrich, 2020: 60-62).

Yukarıda belirtilen onur, utanç ve rezalet kavramları özellikle erkeklik gururu söz konusu olunca daha da bir önem kazanır. Nazi dönemi intiharlarının önemli gerekçelerinden biri erkeklik gururu veya erkeğe yakışan tavırların aile babaları tarafından da yerine getirilememesidir. Bu gururu karşılayan davranışları savaş ortamlarında sergileyemeyen, dolayısıyla ailesini koruyamayan, en sevdiklerinin ise ölümlerine şahit olan erkekler, toplum tarafından beklenen davranışları elinde olmayan sebeplerden dolayı yerine getiremediği için intihar eylemine daha çok yatkın olmaktadır.

Bu bağlamda savaşın bitimine çok az bir süre kala Luisa’nın babası kendini asarak intihar eder. Savaş boyunca yaralanmayan, esir düşmeyen baba, artık savaşın sonuna geldiğini, müttefik askerlerinin gün geçtikçe Almanya’nın içlerine durdurulamaz biçimde ilerlediğini, her yeri yağmaladıklarını, sivilleri öldürüp kadınlara acımasızca tecavüz ettiklerini bilmektedir. Bunca acıya dayanamayan baba, gerçek intihar arzusuyla hayatına son verir. Baba karakterinin intihar etmesi hermenötik açıdan şu biçimde yorumlanabilir: Savaş ortamı

⁷ (Püsküllüoğlu, 1997: 791)

⁸ (Püsküllüoğlu, 1997: 1093)

⁹ (Püsküllüoğlu, 1997: 880)

¹⁰ Nazi rejimi sanatoryum ve bakım evlerinde tedavi görmekte olan hastaların öldürülme eylemini Ötenazi terimi ile (Yunanca güzel ölüm; günümüzdeki kavram ötenazi) gizler. 1939 yılında savaşın başlamasıyla bedensel ve zihinsel engelli çocukların direkt olarak gaz ile veya gıdadan yoksun bırakılarak öldürülmesi ile başlayan program en az 5000 çocuğun ölümüne neden olur. Aynı programın yetişkinlere uygulanması sonucu savaş süresince en az 200.000 insan öldürülür. Ölenler genelde bedensel ve ruhsal engelliler, artık çalışamayacak durumda olanlar, zorunlu çalıştırılan işçiler, Yahudi hastalar, Yehova şahitleri, alkolikler ve fahişeler gibi insanlardır. (Benz, 2002: 65)

Luisa'nın babasına bir felaket yaşatır. Maddi kayıpların yanı sıra toplumda büyük kızı Billie'ye sahip çıkamamanın utancı içindedir. Küçük kızının damadı tarafından tecavüz edilmesini engelleyemez ve ailesine yeterince destek olamaz. Toplumdaki babalık veya aileyi koruma görevini yerine getiremez. Toplumun bir erkekten beklediği davranışları savaş ortamında sürdüremediği için çareyi intihar etmede bulur.

Babanın intihar eylemi tek bir deneme ile sınırlı değildir. Daha önceden de intihar girişimi olmuştur. Bir önceki intihar denemesinde doğal gaz ile kendini zehirleyip ölmeyi seçer ama başaramaz:

Babamızın bizi ziyaret edeceğine neden inanıyorsun? Bu yüzden burada bekliyorsun değil mi? [...] O artık daha nadir geliyor. Bir ay oldu. Bu gibi bir şeyi tekrar yapar mı? Ne dersin? Gaz ocağı ile yaptığını diyorum. Kız kardeşi sessizce sırttı ve “şaşıрма, bunun tamamı tiyatroydu diye cevap verdi. O, hayatı senin kitapları sevmenden daha çok seviyor. Muhtemelen sadece kurtarılmak istenmiştir” (Rothmann, 2019: 41-42).

İntiharın gerçekleştiği gün Luisa bisikletle mandıradan Kiel şehrine gider. Amacı hem ortadan kaybolan ablasını arayıp sormak hem de babasını görmektir. Ancak Luisa babasını bulamaz. Aynı günün akşamı mandıraya geri dönen Luisa bisikletini mandıranın karanlık deposuna koymak isterken babasının kesif tıraş losyon kokusunu duymuş. Luisa, karanlıkta kokunun geldiği yöne doğru yönelir, zifiri karanlık ortamı elleri ile yoklayarak yolunu bulmaya çalışır. Karanlıkta daha fazla ilerleyemez ve arabanın far lambalarını açmak zorunda kalır.

Arabanın zayıf yansıyan ışığında böcekler uçmakta ve Luisa etraftaki tozdan dolayı öksürmek zorundadır. İlk bakışta neyin bir kiriş neyin gölge olduğunu anlamasa bile sessiz bir varlık sezilmektedir. Killi toprağın üzerinde basamakları eksik olan bir merdiven ve güçlü bir meşe gövdesine saplanmış bir balta ile katranlı tuğlalardan oluşan duvara yansıyan lambaların ışığı arasından onun silüetini tanır. [...] Nefessiz kalıp tıkanmadıysa, kendinden geçmediyse, titremeyip ağlamadıysa ve feryat edip kaçıp gitmediyse bu görüntünün gerçek olmadığını varsaymasındandır. [...] Ancak onu daha yakından görebilmek için istemsizce de olsa asılı olan adama doğru başını yana eğerek bakar. [...] Boğazının etrafını saran ip tenini morartmıştı. [...] Birinin yükü kendine çok ağır geldiğinde “evren hiçbir şeyin ağırlığını taşımaz” derdi Bay Thamling, işte şimdi bu sözün ne demek olduğunu anlamıştır. [...] Henüz soğumamış ama serin hissedilen parmaklarına uzanır, başparmağını onun elinin dış yüzeyinde gezdirir (Rothmann, 2019: 234-235).

Son zamanlarda yaşadığı travmalara bir yenisi daha eklenir Luisa'nın. Karşısında intihar etmiş olan babasının bedeni sallanmaktadır. Şok içinde ağlayarak ve hızlıca annesinin yanına varır. Babasının intihar ettiğini bildirir. Luisa'nın annesinden aldığı cevap ise beklenilmeyen türdendir:

Annesi, Billie'nin sabahlığı ile yatağın kenarına oturmuş sigara içiyordu. Komedinin üzerinde bir şişe şnaps kulpsuz kupa bardağının yanında duruyordu. [...] Luisa derin bir nefes alıp diğer mülteciler duymasın diye sessizce: Anne, anne çabuk gel! Ve ancak şimdi gözyaşlarından dolayı sesi kaçarak: Babam kendini asmış! diyebilirdi. [...] Ama annesi tepki vermeyerek sigaranın külünü bir fincan tabağına döktü. Kızına dönüp bakmadan önce bir yudum çekti. Başını sağa sola sallarken çenesinin altında sarkan cildi de sallanarak en nihayetinde “yine mi”? dedi. Sigarasından bir nefes çekti. “E, o zaman iyice ölmesi için biraz daha sallanmasına izin ver” (Rothmann, 2019: 235-236).

Annesi, yıllarca birlikte yaşadığı ve kızlarının babası olan eşinin intihar ettiğini öğrenmesine rağmen en ufak bir keder ve üzüntü duymaz, sanki bir şey olmamışçasına günlük hayatını sürdürmeye devam eder.

Öncelikle tecavüze uğrayan, daha sonra kız kardeşinin ortadan kaybolmasına, babasının intihar etmesine ve Alman askerlerinin masum insanları öldürüp toplu mezarlara gömmelerine şahit olan Luisa, manevi olarak çöker. Bu denli ruhsal incinmelerden sonra kurtuluşu tanrıya sığınmada bulabileceğini düşünerek şapele gidip rahibe Mahilde'ye kendisinin de rahibe olmak istediğini söyler:

Mathilde gözlüklerini çıkardı, sessizce ona baktı. [...] Ah çocuk! dedi ve sigarasını yakmak için kibriti çaktı. Hala çok gençsin, önce bir şeyler yaşamak istemez misin? [...] “Her şeyi yaşadım”, diye yanıtladı Luisa. Kadın güldü, tencereye gitti ve ezik kapağı kaldırdı. Hadi önce bir tas çorba iç dedi (Rothmann, 2019: 254).

Sonuç

Savaşlar çoğunlukla ulusların maddi kaynaklarını elde etme amacıyla başlayan şiddet eylemleridir. Askerlerin yanı sıra fazlasıyla sivil halkın da ölümü ile insanlara acı, gözyaşı ve travmalar yaşatmaktadır. Ölüm kalım meselesinin hüküm sürdüğü bu ortamda bilinen çoğu ahlaki ve insani değerler umulmadık biçimde değişmektedir. Ahlaki değerlerin değişiminde tecavüz ve intihar olguları istenilmeyen düzeyde ortaya çıkar. Merhamet eksikliği, sadakatin azaldığı görülür. Savaş ortamında tecavüz eylemi başta ahlaki sorun olmanın yanı sıra erkeklerin fiziksel güçlerini cinsel açıdan kadınlara karşı olumsuz kullanmaları kadınların hem bedenlerinde hem ruhlarında hasar almasına yol açar. İkinci Dünya Savaşı'nda Alman askerleri öncelikle Sovyetler Birliği ve diğer işgal ettikleri bölgedeki kadınlara tecavüz etmiştir. Savaşın kaybedilmesi ile bu ülkelerin askerleri intikam ve Alman ulusunu aşağılama amacıyla bu sefer her türlü yaşta kadına, genç kıza ve hatta çocuklara tecavüz etmiştir. Savaş ortamlarında tecavüz eylemlerinin gerçekleşmesi kaçınılmaz bir durumdur. Yazar İkinci Dünya Savaşı'nda tecavüze uğrayan kadınlar için tarihin tekerrür ettiğini belirterek Otuz Yıl savaşlarına gönderme yapar. Kurgusal bir anlatıcının ifadelerinden yola çıkarak bu savaşta da ahlaki çöküntünün yaşandığını örneklendirir. Otuz Yıl savaşlarında kutsal bir mekân olan şapelde bir rahibeye hem de sunağın üzerinde düşman askeri tarafından tecavüz edilir. Verilen örnek ile savaş ortamında her türlü kutsallığın dahi yok sayıldığı belirtilir. Yani savaşlardaki tecavüz olayı yer ve mekânın kutsallığına veya tecavüze uğrayan kişinin ruhani bir görevinin olup olmadığına bakılmaksızın gerçekleştiği vurgulanır. Ele alınan eserde de tecavüze uğrama korkusu ile günlerini geçiren ana karakter 13 yaşındaki Luisa Norff düşman askerlerinin tecavüzüne değil, kendisinden belki de beklenilmeyen kişi olan eniştesinin tecavüzüne uğrar. Ahlaksızca davranış ailenin dışında değil içinde gerçekleşir. Ahlaki değer açısından bir diğer erdem ise intihar olgusudur. Dini bağlamda semavi dinlerin hepsinde intihar etmenin yasaklandığı bu davranış Luisa'nın babası tarafından gerçekleştirilir. İntiharın genelde farklı faktörlere bağlı olmasının yanı sıra en çok intihar vakalarının onur duygusunun kaybı ile utancın yaşanması ile oluştuğu kabullenilmektedir. Luisa'nın babası da savaşta ailesine yeterince sahip çıkamadığına inanıp intihar eder. Savaş ortamlarında duygu ve düşüncelerin değişeceği, ahlaki değer ve erdemlerin yok sayılacağı ortamların oluşacağı görülmektedir. Her ne kadar da insani duygularımızla savaşların olmamasını dilesek ve bunun için çaba sarf etsek dahi, devlet yöneticileri farklı gerekçelerle savaş başlatabilmektedirler.

Kaynakça

- Beck, B. (2004). *Krieg in der Geschichte. Wehrmacht und sexuelle Gewalt. Sexualverbrechen vor deutschen Militärgerichten 1939-1945.* (Hrsg. von Förster, S., Kröener, B. R., Wegner. B.). Ferdinand Schöningh
- Benz, W., Graml, H. & Weiß, H. (1998). *Enzyklopedie des Nationalsozialismus.* Dtv Verlag
- Benz, W. (2002). *Lexikon des Holocaust.* Beksche
- Brecht, B. (1986). *Die Dreigroschen-Oper.* Reclam
- Bresheeth, H., Hood, S. & Litza, J. (1997). *Soykırım.* (M. Harmancı, Çev.). AD
- Brownmiller, S. (1984). *Cinsel zorbalık-ırza tecavüz olgusunun bir tarihçesi.* (I. Carroux, Çev.). Cep kitapları
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü.* Bilim ve Sanat
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* 5. Baskı. Ankara. Pegem
- Cobb, R. (2011). *Tod in Paris. Die Leichen der Seine. 1795-1801.* Klett-Cotta
- Doblhofer, G. (1994). *Vergewaltigung in der Antike.* Teubner
- Doğan, İ. (2014). *Sosyoloji. Kavramlar ve Sorunlar.* Ankara. Pegem
- Dumlu, Ö. (2002). *Konularına Göre Kur'an.* İzmir. Çağlayan
- Gardin, N. & Olorenshaw, R. (2014). *Larousse Semboller Sözlüğü.* (B. Akşit, Çev.). Bilge Kültür Sanat
- Gebhardt, M. (2015). *Als die Soldaten kamen. 2. Auflage.* Random House
- Goeschel, C. (2011). *Selbstmord im Dritten Reich.* (K. Binder Çev.). Suhrkamp

- Gruen, A. (2015). *Normalliğin Deliliği. Hastalık Olarak Gerçekçilik*. (İ. İgan, Çev.). 8. Baskı. İstanbul. Çitlembik
- Harenberg, B. (1983). *Chronik der Deutschen*. Chronik
- Hartfiel, G., & Hillmann, K.H. (1972). *Wörterbuch der Soziologie*. Dritte Auflage. Alfred Kröner
- Karol, S; Suludere, Z., Ayvalı, C. (2010). *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*. 5. Baskı. Ankara. Türk Dil Kurumu
- Kirschnick, H. (2022). *Und sie werden nicht mehr frei ihr ganzes Leben. Die Geschichte der Hitlerjugend auf Norderney*. BoD- Books on Demand
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü*. (D. Kömürcü, O. Akınhay, Çev). Bilim ve Sanat
- Münch, v. I. (2009). *“Frau, komm!”*. *Die Massenvergewaltigungen deutscher Frauen und Mädchen 1944/45*. Ares
- Münkler, H. (2017). *Der dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe- deutsches Trauma 1618-1648*. Rowohlt
- Püsküllüoğlu, A. (1997). *Arkadaş Türkçe Sözlük*. 2. Baskı. Arkadaş
- Rothmann, R. (2019). *Der Gott jenes Sommers*. Suhrkamp
- Russell, B. (2003). *Evlilik ve Ablak*. (I. Gündüz, Çev.). İstanbul. Morpa Kültür
- Schoenberner, G. (1998). *Der gelbe Stern. Die Judenverfolgung in Europa 1933-1945*. Bertelsmann
- Ullrich, V. (2020). *Acht Tage im Mai. Die letzte Woche des Dritten Reichs*. C. H. Beck
- Wahrig, G. (1992). *Deutsches Wörterbuch*. Bertelsmann
- Wilpert, G. v. (1989). *Sachwörterbuch der Literatur*. 7. Auflage. Kröner

EXTENDED SUMMARY

When the history of humanity is researched, it is known that there are conflicts between people starting from the ancient stone age. In fact, it is obvious in religious mythologies that date the war between people to the sons of Prophet Adam, Abel and Cain. There are also religious mythologies that date back to Adam's sons Abel and Cain. Therefore, wars are a phenomenon that has been going on for thousands of years and in every corner of the world. People lose their sense of compassion in wars and behave in ways that do not benefit human virtues. The aim of this study is to touch on the inhuman behavior of people in a war environment. In the Second World War, which left a black mark on history and where millions of soldiers and civilians died, and especially in European lands, every family who was a victim of war had its own humanitarian crises, pains and traumas. The German family in the work encounters an unexpected end a few months before the end of the war. Although seventy-seven years have passed since the Second World War, one of the most destructive wars in history, the war and what happened in this war are constantly remembered and expressed in many arts. In this context, the different pains and traumas experienced in the war are expressed in the work called "the God of that Summer", which is a memory novel that has a place in contemporary German literature in literature, which is one of the fine arts.

Memory novels, which took a place in German literature, which is called contemporary German literature in Germany in the post-1989 period, contain a writing that focuses on memory. In this study "the God of that Summer", the work of the author named Ralf Rothmann, who made a name for himself with the writing of Memory novels, is about the life of a German family suffering from war on German land. As in every war, the first thing that can be encountered in this war among dozens of pain and trauma is rape and suicide. It will be examined why rape and suicide cases take the first place in the war environment, and under what conditions both cases occur. Written documents containing information related to the facts or events examined in the research were scanned in detail, and a new integrity was created from this information. In the research, document analysis which is one of the qualitative research methods and sociology of literature is used.

Especially the wars that occurred as a result of the political events that took place with the elimination of monarchies in the last century caused millions of people to migrate. The wars led to massmigration and people continued to migrate even after the war to provide their human life conditions. While the Norff family in the work is residing in Kiel, Germany, they are refugees who have taken shelter in a dairy in a rural area an hour away from this city. Like the Norff family, other German families are also refugees, escaping the pain of war. Among the pain experienced by families in general; They can be listed as being forced to migrate, losing relatives, experiencing famine and diseases, being subjected to violence and rape by their own kinsmen or soldiers of their own nation, committing suicide or being physically disabled by being injured. The main axis of the work is the degeneration of human virtues and moral rules accepted by the society in the war environment, and the negative reflection of these positive virtues creating pain, grief and trauma in individuals. To give the corruption of human virtues by referring to the hierarchy of needs of the American psychologist Abraham Maslow, the following conclusion can be reached. Marshall (2020, 325) states that in the hierarchy of needs determined by Maslow, human desires are innate and human basic psychological needs such as food, sleep and shelter. When these needs are not given, people will be immoral. The German poet, playwright and director Berthold Brecht, who supports Maslow's hierarchy of needs, said in his work "The Threepenny Opera" that "In order to be a person, one must be fed first" (Brecht, 1986, 62). In the war environment, moral corruption turns into ordinary behavior. The loss of the virtue of honor is one of them. Luisa's sister falls in love with her brother-in-law. The purpose of the forbidden relationship is a few packs of cigarettes, alcohol, maybe a new dress, etc. such as financial needs.

Wars with the use of military force and lethal weapons always result in pain. Behaviors that people should not do in the name of humanity also take place in wars. These are seen in the realization of suicide and rape cases. Rape and suicide are inevitable in every war. The soldiers' sense of defeating the enemy and the pleasure of possessing the woman of the opponent they defeated gives a meaning such as humiliating the other side and having his social status. 13-year-old Luisa Norff, the main character of the work, is raped by her brother-in-law, who is both her kin and one of her most trusted relatives. However, the rape here is not the acquisition of the enemy's wife, but the act of rape created by the military status or financial opportunity. After Vinzent rapes Luisa, all three sisters from the Norff family are with Vinzent. One of the sisters is Vinzent's wife, and

the other is the middle sister, who is together as she pleases, and the last one is both younger in age and is raped. Her father cannot continue to live dishonorably because of the desperation caused by the war and the fact that he cannot protect his daughter against his son-in-law and commits suicide. Luisa's sister also disappears. Shortly before the end of the war, the family is further dispersed, and as a result of the traumas, Luisa needs to approach God with her desire to become a nun.

YEREL SOSYOBİLİMSEL KONULAR (YSBK) ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN GENEL EĞİLİMİNİN İNCELENMESİ: BİR SİSTEMATİK DERLEME¹

EXAMINING THE GENERAL TENDENCY OF STUDIES ON LOCAL SOCIO SCIENTIFIC ISSUES (LSSI): A SYSTEMATIC REVIEW

Edanur GÜL
Yozgat Bozok Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğ. Böl.
Fen Bilgisi Eğ. Anabilim Dalı
guledanur36@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7494-9591

Gülşah SEZEN VEKLİ
Yozgat Bozok Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğ. Böl.
Fen Bilgisi Eğ. Anabilim Dalı
gulsah.vekli@bozok.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3367-3706

Esra ÇAPKINOĞLU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğ. Böl.
Fen Bilgisi Eğ. Anabilim Dalı
esra.capkinoglu@ibu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3076-1196

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.01.2023

Kabul Tarihi:
07.09.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Yerel sosyobilimsel konular
Sistemantik literatür taraması
Genel eğilim
Fen eğitimi

Keywords

Local socioscientific issues
Systematic literature review
The general tendency
Science education

Bu araştırmanın amacı, sistemantik literatür taraması ile yerel sosyobilimsel konularda (YSBK) yapılan çalışmalarını ortaya çıkarmak ve bu çalışmaların amaç, yöntem, örneklem düzeyi, veri toplama aracı, veri analiz yöntemi, konusu ve sonuç parametreleri kapsamında genel eğilimini belirlemektir. ERIC, Wiley Online Library Full Collection, Springer LINK, Taylor & Francis, ProQuest Dissertations ve Google Scholar gibi uluslararası veri tabanları ve YÖK Ulusal Tez Merkezi ve ULAKBİM Ulusal Veri Tabanı gibi ulusal veri tabanlarının taranması sonucu 31 makale ve 4 tezden oluşan toplam 35 çalışma, araştırmaya dahil edilmiştir. Analizler, çalışmaların genellikle YSBK öğretiminin, kavramsal anlama, eleştirel düşünme ve bilimin doğası görüşleri gibi farklı değişkenler üzerindeki etkisini araştırdığını göstermektedir. Örneklem grubu olarak öğretmen adayları, ortaokul ve lise öğrencileri seçilmiştir. Genellikle anketler ile veri toplanmış olup nicel ve nitel veri analizlerinden yaklaşık olarak aynı oranda yararlanılmıştır. Çalışmalarda küresel iklim değişikliği, nükleer santraller, HES'ler, nehir kirliliği ve biyoyakıt enerji kaynakları gibi çoğunlukla çevre temelli konular ele alınmıştır. Ayrıca YSBK'nin farklı değişkenler üzerinde pozitif etki oluşturduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucunda YSBK öğretiminde farklı değişkenler arasındaki ilişkilerin de incelendiği çalışmaların sayısının artırılması önerilmiştir.

ABSTRACT

The aim of study is to determine the general tendency of the studies on local socioscientific issues (LSSI) within the scope of some parameters such as purpose, method, sample level, data collection tool, data analysis method, topic, and result with a systematic literature review. As a result of scanning international databases such as ERIC, Wiley Online Library Full Collection, Springer LINK, Taylor & Francis, ProQuest Dissertations, Google Scholar, and national databases such as National Thesis Center and ULAKBİM National Database, a total of 35 studies consisting of 31 articles and 4 theses were included in the research. The findings showed that the studies generally aim to examine the effect of LSSI teaching on the development of different variables such as conceptual understanding, critical thinking, and nature of science views. Pre-service teachers, secondary and high school students were used as study group. The questionnaires were generally used as data collection tool and quantitative and qualitative data analyzes are performed at approximately the same rate. The studies mostly focused on environmental-based issues such as global climate change, nuclear power plants, HPPs, river pollution, and biofuel energy sources. Moreover, LSSI had a positive effect on the development of different variables. Based on the findings, it has been recommended to increase the number of studies that examine the relationships between different variables in LSSI teaching.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1229958>

Atıf/Cite as: Gül, E., Sezen Vekli, G., & Çapkinoğlu, E., (2023). Yerel sosyobilimsel konular üzerine yapılan çalışmaların genel eğiliminin incelenmesi: Bir sistemantik derleme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1345–1364.

¹Bu makale TÜBİTAK 3501 Kariyer Geliştirme Programı kapsamında desteklenen 221K536 no'lu projeden üretilmiştir.

Giriş

Fen bilimlerinin en temel amaçlarından biri öğrencilerin 21. yy. becerilerine hâkim olmaları ve bilim okuryazarı bireyler olarak yetişmeleridir (McComas, Clough ve Almazroa, 2000). Peki, bilim okuryazarı birey olmak neden önemlidir? Bu soruya verilebilecek cevaplardan biri sosyobilimsel konular (SBK) kavramında gizlidir. Çünkü sıra dışı bilimsel ve teknolojik gelişmelere şahit olduğumuz günümüz dünyasında her birey hem içinde yaşadığı toplum hem de bütün dünyayı düşünerek SBK'ler hakkında karar vermek zorunda kalacağı durumlarla karşı karşıyadır. SBK'ler genetiği değiştirilmiş organizmalar, klonlama ve küresel iklim değişikliği gibi sosyal, aynı zamanda toplumsal boyutu olan, tartışmalı dolayısıyla çözüme kavuşturulmayı bekleyen ikilemli ve kompleks konulardır (Sadler, 2004; Sadler ve Zeidler, 2005). Bu konuların öğretilmesi özellikle bilim okuryazarı bireyler yetiştirmek açısından birçok araştırmacı tarafından fen eğitiminin bir amacı olarak görülmektedir (Driver, Newton ve Osborne, 2000; Hofstein, Eilks ve Bybee, 2011; Lee, Chang, Choi, Kim ve Zeidler, 2012; Zeidler, Sadler, Simmons ve Howes, 2005).

SBK'ler, tüm dünyayı ilgilendiren küresel konular olabileceği gibi yerel bağlamda ele alınabilecek konular da olabilmektedir. Sosyobilimsel konular, yerel düzeyde ele alındığında “yerel sosyobilimsel konular” ifadesi kullanılmaktadır. Bu konulara özgü tartışmalı, ikilemli ve kompleks olma boyutları konuların yerel düzeyde ele alındığı durumlarda da geçerli olup YSBK'de farklı olan tek şey konu kapsamının yerel düzeyde kalmasıdır. Uluslararası literatürde yerel düzeyde yapılan araştırmalar (Evagorou, Jiménez-Aleixandre ve Osborne, 2012; Kolstø, 2006; Patronis, Potari ve Spiliotopoulou, 1999; Rose ve Barton, 2012) bulunmakla birlikte küresel SBK'lerin ele alındığı çalışmalara göre daha az sayıda olduklarını söylemek mümkündür (Atasoy ve Yüca, 2021). Benzer şekilde ülkemizde de yerel SBK konusunda yapılan araştırma sayısı daha azdır.

Ulusal literatürde yerel düzeyde nükleer santral kuruluşu (Demircioğlu ve Uçar, 2014; Eş, Mercan ve Ayas, 2016), Hidroelektrik Santralleri (HES), organik çay ve Yeşil Yol Projesi (Atasoy, Tekbıyık ve Yüca, 2019) ve Bolu iline özgü Seben Sulama Göleti, tavuk kümesleri, deri üretimi, baz istasyonları ve Köprübaşı Barajı ve HES konuları (Capkinoglu, Yılmaz ve Leblebicioğlu, 2020; Çapkinoğlu ve Yılmaz, 2018) gibi konularla ilgili yapılan araştırmalar mevcuttur. Bu noktada SBK'nin, öğrencilerin gerçek hayatlarında karşılaşılabilecekleri bilimle ilişkili sosyal konulardan haberdar olmalarına olanak verdiği (Sadler ve Fowler, 2006) göz önünde bulundurulduğunda yerel SBK'lerin önemi ortaya çıkmaktadır. Küresel konuların öğrencilere daha uzak konular olduğu diğer bir deyişle yakın çevrelerindeki konulara daha çok hakim oldukları göz önünde bulundurulduğunda öğrenciler, kendi hayatlarında karşılaştıkları tartışmalı bir durum karşısında daha farklı tepki vereceklerdir. Çünkü öğrencilerin kendi yaşadıkları şehirde veya içinde buldukları bölgede yer alan yerel bir SBK, diğer bir deyişle kendilerinin ve yakınlarının bu konulardan etkilendiği bir SBK söz konusu olduğunda daha farklı bir bakış açısıyla bu konuyu ele alacaklardır. Nitekim, gerçek bir problem hakkında tartışmanın ve problem çözme sürecine katılmanın, öğrencilerin sosyobilimsel konuların kompleks boyutunu fark etme ve argümantasyon becerilerini geliştirdiği (Patronis, Potari ve Spiliotopoulou, 1999), kavramsal anlamalarını ve değerlerini birleştirmede kolaylık sağladığı (Jiménez-Aleixandre, 2002) rapor edilmiştir.

Literatürde sosyobilimsel konular ile ilgili yapılan bazı içerik analizi çalışmalarına rastlanmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde genellikle Türkiye özelinde yapıldığı görülmüştür. Örneğin, Genç ve Genç (2017) tarafından yapılan bir çalışmada 2000-2014 yılları arasında Türkiye'de sosyobilimsel konular üzerine yayımlanmış makaleler incelenmiştir. Araştırmada 36 makaleye içerik analizi yapılması sonucu 2002, 2003 ve 2004 yıllarında sosyobilimsel konularla ilgili herhangi bir makaleye rastlanmadığı ortaya çıkmıştır. En fazla makalenin 2012 yılında 10 adet, en az ise 2000 ve 2001 yıllarında 1'er adet yayımlandığı saptanmıştır. Araştırmalarda en çok çalışılan konunun öğretmenlerin sosyobilimsel konular hakkındaki bilgi düzeylerinin belirlenmesi, en az çalışılan konuların ise sosyobilimsel konuların öğretimi olduğu belirlenmiştir. En fazla lise öğrencileri ile çalışıldığı, veri toplama aracı olarak ise en fazla anketlerden yararlanan nicel çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Yapıcıoğlu ve Atabey (2020) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise 2008-2018 yılları arasında Türkiye'de sosyobilimsel konularla ilgili yapılan 35'i yüksek lisans 15'i doktora olmak üzere 50 adet tez içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucu, her iki tez türünün de en çok 2018 yılında yapıldığı, yöntemsel olarak tezlerde çoğunlukla nicel (19) ve nitel (14) yöntemlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışma grubu olarak genellikle öğretmen adayları (26) ve K-12 düzeyindeki öğrenciler (24) tercih edilmiştir. Veri toplama aracı olarak tezlerde genellikle açık uçlu sorular, senaryolar, etkinlik çalışma kâğıtları, argümantasyon çalışma kâğıtları, akademik başarı testleri, sosyobilimsel metinler ve öğretmen/öğrenci günlükleri gibi dokümanların kullanıldığı tespit edilmiştir. Tezlerde, sosyobilimsel konu öğretiminin argümantasyon becerisi, karar verme

becerisi, akademik başarı, içerik bilgisi, informal muhakeme ve bilimin doğası algısı gibi farklı öğretim metotlarına etkisi araştırılmıştır. Konu bağlamında incelendiğinde ise en fazla genetik çalışmaları ve genetiği değiştirilmiş organizmalar, enerji ve çevre konularının çalışıldığı ortaya çıkmıştır. Son olarak Aydın ve Kılıç Mocan (2019) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki sosyobilimsel konulara yönelik 2008-2018 yılları arasında yayımlanmış tüm tez ve makalelerin incelendiği görülmüştür. Toplam 101 çalışma ile yapılan araştırmadan elde edilen bulgulara göre; en çok 2018 yılında çalışma yapıldığı ve 2010 yılında hiçbir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Veri toplama aracı olarak en fazla ölçek ve görüşme formu en az ise argümantasyon formu ve senaryoların kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Araştırma yöntemi olarak nicel ve nitel araştırma sayısının eşit oranda olduğu, genellikle GDO'lu besinler konusunun çalışıldığı belirlenmiştir. Çalışmalarda en çok öğretmen adayları ve ortaokul öğrencileri ile sosyobilimsel konulara yönelik görüş belirleme, argümantasyon becerisi, tutum ve karar verme eğiliminin belirlenmesinin amaçlandığı ortaya çıkarılmıştır.

Sosyobilimsel konularda içerik analizi ile ilgili uluslararası düzeyde yapılan Tekin, Aslan ve Yılmaz (2016) çalışması ise fen eğitiminde uluslararası düzeyde impact faktörü yüksek olan ilk beş dergideki çalışmalarda sosyobilimsel konulara yönelik eğilimi belirlemeye yöneliktir. Bu bağlamda 2004-2015 yılları arasında SE, JRST, S&E, IJSE ve RSE dergilerinde yer alan 122 makale incelenmiştir. Araştırmanın yapıldığı tarih, araştırma yöntemi, ele alınan konu ve araştırma örnekleme parametrelerine göre yapılan incelemede, en fazla 2012 yılında IJSE dergisinde makale yayınlandığı belirlenmiştir. Nitel çalışmaların en fazla yine IJSE dergisinde (%50), en az ise S&E dergisinde (%3.57) yayınlandığı ortaya çıkmıştır. Argümantasyon, karar verme ve informal muhakeme konularının en çok çalışılan konular olduğu, son olarak en fazla çalışılan grubun lise öğrencileri olduğu tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere literatürde yapılan içerik analizi çalışmaları sadece sosyobilimsel konular bağlamındadır. Söz konusu çalışmalardan, Aydın ve Kılıç Mocan (2019) tarafından yapılan haricindeki diğer çalışmalar ya sadece tezleri ya da sadece makaleleri incelemiştir. Ayrıca, bu çalışmalardan sadece bir tanesi (Tekin, Aslan ve Yılmaz, 2016) uluslararası düzeyde bir inceleme yapmış, diğerlerinin hepsi sadece Türkiye'deki sosyobilimsel konulara yönelik çalışmaları ele almıştır. Ulaşılabilen kaynaklarla sınırlı olmak koşuluyla, yerel sosyobilimsel konuların içerik analizine tabi tutulduğu bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada ise YSBK ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların sistematik derleme ile ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu sistematik derleme çalışması ile YSBK konusunda yapılan çalışmaların incelenerek, YSBK araştırmalarının hangi konularda, hangi amaçlarla ve hangi yöntemlerle yürütüldüğünü ortaya koyan özgün bir çalışma ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, yapılan bu araştırmayı özgün kılan özellik, sosyobilimsel konuların ulusal ve uluslararası platformda yerel düzeyde ele alındığı çalışmaların amaç, yöntem, analiz ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi alınabilecek bir başvuru kaynağı olmasıdır. Bu kapsamda sosyobilimsel konuları ele alan çalışmalardan sadece yerel düzeydeki konulara odaklanan ulusal ve uluslararası çalışmaların ele alınması bu çalışmayı ön plana çıkarmaktadır. YSBK ile ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğu (Atasoy ve Yüca, 2021) göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmaların toplu bir şekilde ele alınması bu alandaki ihtiyacı giderecek önemli bir kilit noktadır. Böylece yerel konularla ilgili yapılan çalışmaların bir araya getirilmesinin sosyobilimsel konular literatürüne büyük bir katkı sağlayacağı ve bu alanda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir. Nitekim ulaşılabilen kaynaklarla sınırlı olmak koşulu ile YSBK ile ilgili çalışmaların sistematik analizi konusunda yapılmış bir çalışmaya rastlanmadığından söz konusu araştırmanın özgün ve alana önemli bir katkı sağlayacak bir araştırma olduğu düşünülmektedir. Yukarıda belirtilen literatür taraması ve araştırmayı gerekli kılan durumlar kapsamında araştırmayı yönlendirecek olan araştırma soruları aşağıda verilmiştir:

1. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmaların amacı nedir?
2. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarda hangi araştırma yöntemleri kullanılmıştır?
3. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarda hangi örneklem düzeyleri tercih edilmiştir?
4. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarda hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
5. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarda hangi veri analiz yöntemleri kullanılmıştır?
6. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarda hangi YSBK konuları ele alınmıştır?
7. YSBK ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalarda ne tür sonuçlar bulunmuştur?

Yöntem

Bir literatür tarama çalışması olarak tasarlanan bu çalışmanın deseninde sistematik derleme yöntemi tercih edilmiştir. Sistematik derleme, belirli bir konuda yapılan araştırmaların daha kapsamlı ve geniş bir biçimde taranıp, dahil etme ve dışlanma kriterleri kullanılarak, elde edilen çalışmaların sentezlenerek birleştirilmesidir (Aslan, 2018). Sistematik derlemede amaç, kabul ve ret ölçüleri kullanarak, hangi çalışmanın derlemeye gireceğini tarafsız bir şekilde belirlemektir. Son 50 yılda bilimsel çalışmaların hızla artmasıyla birlikte araştırmacıların tüm çalışmalarını takip edebilmeleri oldukça zor olabilmektedir. Bu noktada, sistematik derlemeler pek çok kaynağın sentezini tek seferde okuyabilme olanağı sağlamaktadır (Çınar, 2022). Geleneksel derlemeler ise uzman kişiler tarafından belli bir yöntem olmaksızın farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin derlenip, görüşlerin ifade edildiği çalışmalardan oluşmaktadır. Bu yüzden bilimsel değeri oldukça düşüktür. Sistematik derlemeyi geleneksel derlemeden ayıran en önemli özelliği ise taraf tutulmadan taranması ve bir sisteme uygun olarak çalışmasıdır. Ayrıca sistematik derlemede, iyi bir literatür taraması ile araştırma yapılan konuyla ilgili güçlü ve güvenilir kanıtlar üretilir (Yılmaz, 2021). Aynı zamanda, tüm kanıtları bir arada bulduran ve ilgili alanda yapılan bütün çalışmalara tek kaynaktan erişmelerini sağlayan zengin bir kaynak sunmaktadır (Karaçam, 2013).

Bu çalışmada sırasıyla, Synder (2019) tarafından “literatür taramasının tasarımı”, “literatür taramasının uygulanması”, “seçilen makalelerin analizi” ve “sonuçların yazılması” olarak tanımlanan adımlar izlenmiştir. Şekil 1’de bu çalışma kapsamında izlenen sistematik literatür tarama uygulama adımları sunulmuştur.

Şekil 1. Sistematik Literatür Taraması İşlem Basamakları (Synder, 2019)

Verilerin Toplanması

Öncelikle araştırmaya dâhil edilecek çalışmaların belirlenmesinde YÖK Ulusal Tez Merkezi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı, Google Akademik, ERIC, Taylor& Francis, ProQuest Dissertations, Wiley Online Library Full Collection, Springer LINK veri tabanlarından faydalanılmıştır. Araştırmacılar tarafından çalışmada yer alacak olan araştırmalara ilişkin bazı kriterler belirlenmiştir. Bunlar;

- Örneklem grubunun yerel bir bölge ile sınırlanması ile Ulusal ve Uluslararası literatüre hâkim olmak amacıyla İngilizce ve Türkçe yazılmış araştırma makaleleri araştırmaya dahil edilmiştir.
- Çalışmada hem Türkçe hem de İngilizce olarak belirlenen anahtar kelimeler taramalarda kullanılmıştır. Bunlar; “Socioscientific”, “Socio-scientific”, “Local-socioscientific”, “Place based-socioscientific”, “Authentic socioscientific”, “Sosyobilimsel konular”, ve “Yerel sosyobilimsel konular” olarak belirlenmiştir.
- Dahil edilen çalışmalar için başlık, anahtar kelimeler ve özet bilgilerine dikkat edilmiş ve bu kapsamdaki çalışmalar araştırma havuzuna dahil edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda, 1999–2021 yılları arasında gerçekleştirilen 46 çalışmaya ulaşılmıştır. Birçok veri tabanından faydalandığı için tekrarlı yayınlar silinmiş ve veri setinden çıkarılmakla birlikte kategorik çözümlenelerde yazarların çalışmalarıyla ilgili belirtmiş oldukları beyanlar esas alındığı için 11 çalışma araştırmaya dahil edilmemiştir. Özetle, bu araştırmada 4 tez ve 31 makaleden oluşan toplam 35 çalışma araştırma

kapsamına alınmış olup YSBK ile ilgili hem ulusal hem de uluslararası platformda yapılan çalışmaların, derinlemesine incelenmesi ve bu alandaki eğilimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada, literatürde taranan 35 araştırma analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda çalışmaların analizi için, bir bilimsel araştırmanın ana hatlarından oluşan bazı parametreler belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla; “araştırmacı bilgisi, amaç, yöntem, örneklem düzeyi, veri toplama aracı, veri analiz yöntemi, ele alınan YSBK ve boyutu ve sonuç” olarak belirlenmiştir. Buna göre araştırmaların incelenme biçimine ilişkin bir örnek Tablo 1’de gösterilmiştir. Tabloda verilen parametreler doğrultusunda ele alınan çalışmalar incelenmiş, veriler kodlanmış, kategoriler oluşturulmuş ve veriler kategoriler çerçevesinde raporlaştırılmıştır. Veri çözümlenmesi araştırmacılar tarafından elde kodlama ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonunda elde edilen veriler Excel programına aktarılmış ve özet tablolar kullanılarak analizler yapılmıştır. Verideki temel fikri oluşturmak için benzeşen kodlar bir araya getirilerek, belli sayıda kategoriye indirgenmiş ve raporlanmıştır. Elde edilen kategorilerin frekansı verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların İncelendiği Parametrelere İlişkin Bir Örnek

Araştırmacı Bilgisi	Amaç ¹	Yöntem ²	Örneklem/ Katılımcılar	Veri Toplama Aracı ³	Veri Analiz Yöntemi ⁴	Ele alınan YSBK ve Boyutu	Sonuç ⁵
Uzel (2020)	YSBK öğretimi ile lise öğrencilerinin kavramsal anlamaları ve sosyobilimsel konulara ilişkin görüşlerine yönelik etkililiği araştırılmıştır.	Deneysel desen	Lise Öğrencisi	Anket	Bağımlı örneklem t-testi içerik analizi	Kelaimatların korunması/ Çevre	YSBK öğretiminin uygulanmasında nesli tüketmekte olan kuzey kelaynaklarıyla aynı bölgede yaşayan lise öğrencilerinin kavramsal bilgilerini geliştirdiği sonucuna varılmıştır. YSBK öğretiminin sonrasında öğrencilerin görüşlerinde olumlu değişiklikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

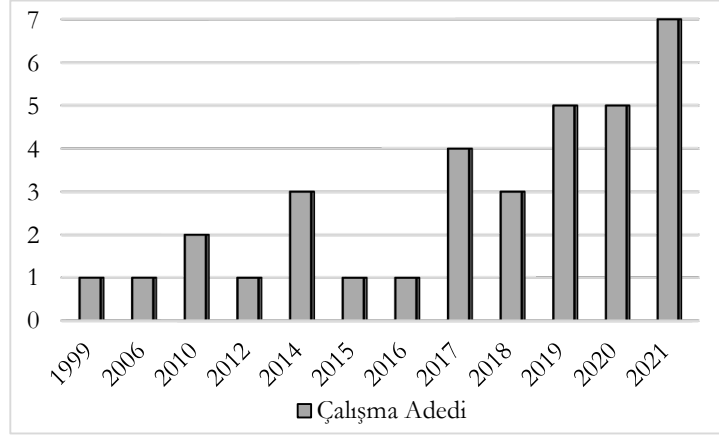
^{1,2,3,4,5} İncelenen araştırmalardan bazıları birden fazla amaç, yöntem, veri toplama aracı ve analiz yöntemi ve sonuç içeriyor olabilir. Bu nedenle incelenen herhangi bir araştırmada bir parametreye ilişkin birden fazla özellik varsa, o araştırma mevcut parametrede birden fazla kodlanmıştır. Bu nedenle, incelenen parametreye ilişkin frekans değerleri toplam araştırma sayısından fazla çıkabilir.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Kodlamaların, belirlenen parametrelere uygun şekilde yapılmasına dikkat edilmiştir. Olası bir hataya yer vermemek için bir araştırmanın kodlaması tamamlanmadan diğer araştırmanın kodlaması yapılmamıştır. Bu süreç ortalama 35 günlük bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın geçerliliği kapsamında araştırmaya ait amaç ve araştırmaya dahil edilen çalışmaların belirlenme aşaması açık ve anlaşılır bir biçimde sunulmuştur. Ek olarak belirlenen çalışmaların amaç, yöntem, örneklem gruplarına, veri toplama araçlarına, analiz yöntemlerine, ele alınan YSBK boyutu ile içeriğine ve çalışmaların sonuçlarına göre dağılımları bulgular kısmında tablo ve grafikler şeklinde sunulmuştur. Kodlamaların güvenilirliği için iki araştırmacı kodlama sürecini birlikte yürütmüştür.

Bulgular

Ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, ulaşılabilen kaynaklarla sınırlı olmak koşuluyla ulusal ve küresel sosyobilimsel konulara kıyasla YSBK ile ilgili oldukça az sayıda araştırma olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümde, YSBK üzerine çalışılmış olan 35 çalışmanın yayın yılı değişkenlerine göre dağılımları tablo halinde sunulmuştur. Araştırmada YSBK ile ilgili yapılan 35 çalışmanın 1999–2021 yılları arasındaki yıllara göre dağılımı analiz edilmiş ve sonuçlar Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yerel Sosyobilimsel Konularla İlgili Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde, YSBK üzerine yapılan çalışmaların 2017–2021 yılları ($f=24$, %68,57) arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca, 2021 yılı ($f=7$, %20) araştırmacıların en fazla çalışma yaptıkları yıl olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada ele alınan çalışmalar, kategori ve içerikler aracılığıyla bu bölümde sunulmuştur. Amaç kategorisine ilişkin oluşturulan içeriklere ait frekans dağılımı, Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. YSBK ile İlgili Çalışmaların Amaçlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	İçerik	Frekans
Amaç	YSBK öğretiminin farklı öğrenme çıktılarının (kavramsal anlama, bilimsel ve yansıtıcı düşünme becerisi, eleştirel düşünme, öğrencilerin duyguları, kimya okuryazarlığı, tutum, inanç ve motivasyonları, çevre yanlısı eylemler, bilimin doğası görüşleri) gelişimine etkisinin incelenmesi	14
	YSBK ile ilgili yapılan argümantasyonların incelenmesi	9
	YSBK hakkında muhakeme (informal, sosyobilimsel muhakeme) süreçlerinin incelenmesi	8
	YSBK ile ilgili karar verme süreçlerinin incelenmesi	6
	YSBK öğretiminde farklı değişkenler (Fen bilgisi anlamaları ile tutum ve karar vermeleri arasındaki ilişki, tutum ve karar verme arasındaki ilişki, yaşanan yere bağlılık ile sosyobilimsel muhakeme arasındaki ilişki, YSBK öğretimi ile trofik basamaklı açıklamaları arasındaki ilişki, Bilimin doğası görüşlerinin doğruluğu ile trofik basamaklı açıklamalarının karmaşıklığı arasındaki ilişki) arasındaki ilişkinin incelenmesi	5
	YSBK’leri algılama biçimleri ve görüşlerinin incelenmesi	4
	YSBK ile ilgili ders planlarının geliştirilmesi	2
	YSBK ile ilgili sosyobilimsel muhakeme becerisi ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması	1

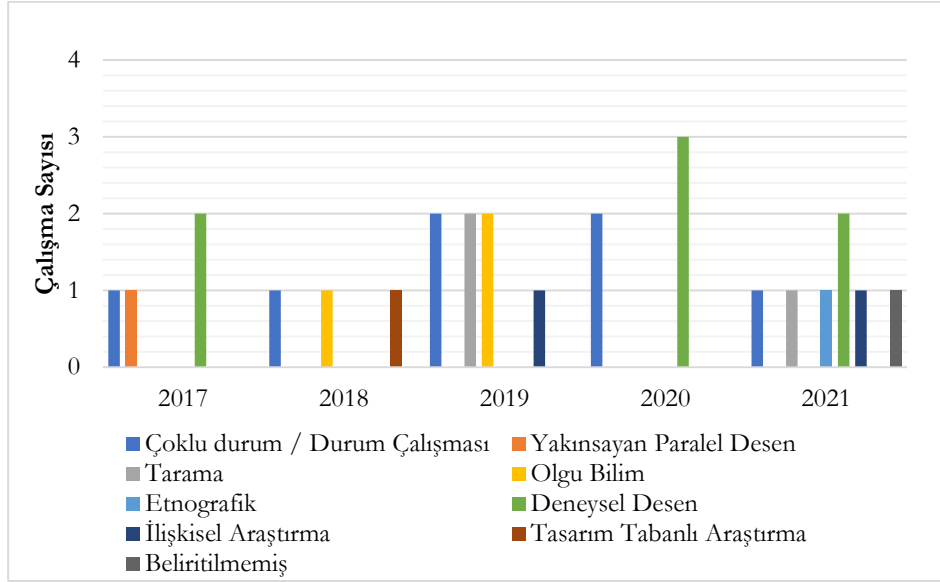
Tablo 2 incelendiğinde, YSBK ile ilgili çalışmaların sekiz farklı amaç doğrultusunda yürütüldüğü görülmektedir. Çalışmaların toplam 14 tanesinin (%28,58) YSBK öğretiminin farklı öğrenme çıktıları üzerindeki (kavramsal anlama, bilimsel ve yansıtıcı düşünme becerisi, eleştirel düşünme, öğrencilerin duyguları, kimya okuryazarlığı, tutum, inanç ve motivasyonları, çevre yanlısı eylemler, bilimin doğası görüşleri) gelişimine etkisini inceleyen araştırmalar olduğu; 9'unun (%18,37) YSBK ile ilgili yapılan argümantasyonların incelenmesi; 8'inin (16,33) YSBK hakkında muhakeme (informal, sosyobilimsel muhakeme) süreçlerinin incelenmesi; 6'sının (%12,24) YSBK ile ilgili karar verme süreçlerinin incelenmesi; 5'inin (%10,20) YSBK öğretiminde farklı değişkenler (Fen bilgisi anlamaları ile tutum ve karar vermeleri arasındaki ilişki, tutum ve karar verme arasındaki ilişki, yaşanan yere bağlılık ile sosyobilimsel muhakeme arasındaki ilişki, YSBK öğretimi ile trofik basamaklı açıklamaları arasındaki ilişki, Bilimin doğası görüşlerinin doğruluğu ile trofik basamaklı açıklamalarının karmaşıklığı arasındaki ilişki) arasındaki ilişkinin incelenmesi; 4'ünün (%8,16) YSBK'leri algılama biçimleri ve görüşlerinin incelenmesi; 2'sinin (%4,08) YSBK ile ilgili ders planlarının geliştirilmesi ve 1 araştırmanın (%2,04) YSBK ile ilgili sosyobilimsel muhakeme becerisi ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ile ilgili olduğu görülmektedir. Muhakeme süreçleri (%16,32) ile ilgili yürütülen çalışmalar incelendiğinde ise YSBK ile ilgili çoğunlukla informal muhakeme (f=7, %14,28) süreçlerini inceleyen çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Muhakeme süreçlerini inceleyen çalışmalarda sosyobilimsel muhakeme ile ilgili bir çalışmanın (%2,04) olduğu tespit edilmiştir.

Yöntem temasına ilişkin belirlenen kodların frekans dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. YSBK Araştırmalarının Yöntemine İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	Alt Kategori	İçerik	Frekans
Yöntem	Nitel (20)	Çoklu Durum Çalışması/ Durum Çalışması	11
		Olgu Bilim	3
		Belirtilmemiş	3
		Etnografik Araştırma	2
	Nicel (16)	Eylem Araştırması	1
		Deneysel Desen	9
		Tarama Yöntemi	4
		İlişkisel Araştırma Yöntemi	3
		Tasarım Tabanlı Araştırma	2
		Karma (4)	Yakınsayan Paralel Desen
Belirtilmemiş	1		

Tablo 3'te araştırmaların yöntemleri ile desenleri incelendiğinde on bir alt kategori tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların %50'sinin nitel (f=19), %40'ının nicel (f=16) ve %10'unun karma (f=4) yöntemine göre tasarlandığı belirlenmiştir. Nitel araştırma desenlerine göre yürütülen çalışmaların; %27,5'i çoklu durum çalışması/durum çalışması (f=11), %7,5'i olgu bilim çalışması (f=3), %7,5'i araştırma deseni belirtmeyen çalışma, %5'i etnografik araştırma (f=2) ve %2,5'inin eylem araştırması (f=1) olduğu görülmüştür. Nicel araştırma desenlerine göre yürütülen çalışmaların ise; %22,5'i deneysel desen (f=9), %10'u tarama yöntemi (f=4) ve %7,5'inin ilişkisel araştırma yöntemi (f=3) ile tamamlandığı belirlenmiştir. Karma araştırma desenleri incelendiğinde ise %5'inin tasarım tabanlı araştırma (f=2), %2,5'i yakınsayan paralel desen (f=1) ve incelenen çalışmaların birinde araştırma deseni belirtmeyen (f=1, %2,5) bir çalışmanın olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3. 2017–2021 Yılları Arasında YSBK ile İlgili Çalışmaların Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

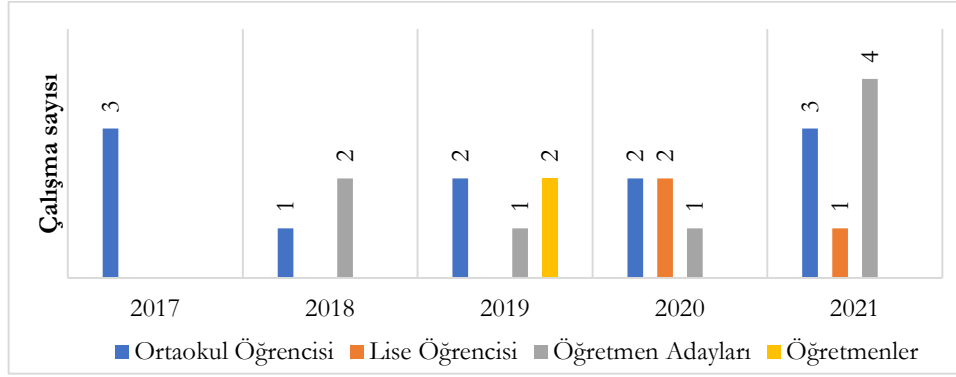
Şekil 3 incelendiğinde, ulaşılan kaynaklar içinde son beş yılda yapılan çalışmalarda, nitel araştırma desenlerinden (%42,31); daha çok durum/çoklu durum çalışmasının (f=7, %26,92) tercih edildiği görülürken nicel araştırma desenlerinden (%46,16); deneysel desenin (f=7, %26,92); karma yöntem desenlerinden (%11,53) ise; tasarım tabanlı araştırma ve yakınsayan paralel desenin (f=1, %3,84 f=1 3,84) tercih edildiği görülmektedir. Araştırma deseni (f=1, %3,84) belirtilmeyen bir çalışma olduğu belirlenmiştir. Çalışmalardaki araştırma desenlerinin çeşitleri incelendiğinde nitel araştırma desenlerinden; %11,53'lük oranla olgu bilim araştırması (f=3); %3,84'lük oranla etnografik araştırmanın (f=1) yer aldığı görülürken; nicel araştırma desenlerinden ise %11,53'lük bir oranla tarama araştırmasının (f=3) ve %7,69'luk oranla ilişkisel araştırmanın yapıldığı görülmüştür.

Tablo 4'te örneklem düzeyi kategorisine ilişkin belirlenen içeriklere ait frekans dağılımı sunulmuştur.

Tablo 4. YSBK Araştırmalarında Örneklem Düzeyine İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	İçerik	Frekans
Örneklem (35)	Ortaokul Öğrencisi	17
	Öğretmen Adayı	9
	Lise Öğrencisi	7
	Öğretmen	2

Tablo 4'de görüldüğü üzere, örneklem düzeyi kategorisine yönelik dört farklı içerik oluşturulmuştur. Ortaokul öğrencileri (f=17) %48,57 ile en çok tercih edilen örneklem düzeyi olurken, öğretmen adayları (f=9) %25,71'lik oranla ikinci, lise öğrencileri ise (f=7) %20 ile üçüncü en çok tercih edilen örneklem düzeyi olmuştur. Ardından iki (2) çalışmayla öğretmenlerin (%5,71) örneklem grubunu oluşturduğu tespit edilmiştir.

Şekil 4. 2017–2021 Yılları Arasında YSBK ile İlgili Yapılan Araştırmaların Örneklem Dağılımları

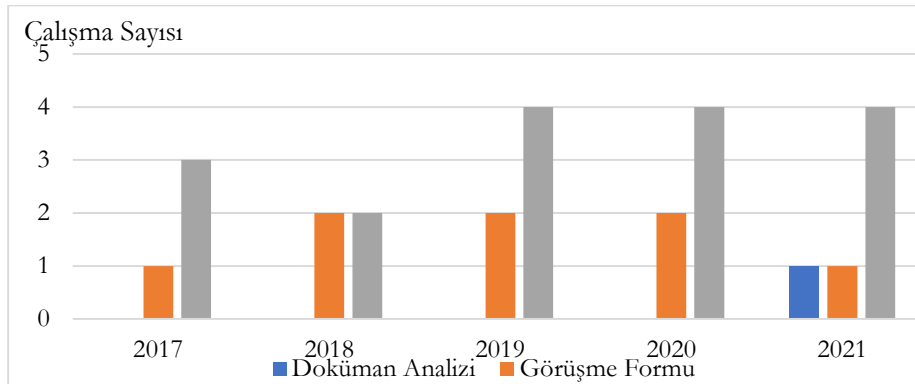
Şekil 4 incelendiğinde, son 5 yılda YSBK üzerine yapılan çalışmalarda örneklem (f=24) büyük bir çoğunluğunun ortaokul öğrencileri (f= 11, %45,83) ile öğretmen adayları (f=8, %33,33) olduğu görülmektedir. Ardından üç (3) çalışma ilse lise öğrencileri (%12,5) ve iki (2) çalışma ile öğretmenler (%8,33) örneklem grubu olarak tercih edilmişlerdir.

Veri toplama araçları kategorisine ilişkin belirlenen içeriklerin frekans dağılımı Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. YSBK Çalışmalarında Veri Toplama Aracına İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	İçerik	Frekans
Veri toplama araçları (69)	Anket	25
	Görüşme formu	12
	Grup tartışması ses kayıtları	12
	Alan notları	10
	Video kayıtları	7
	Öğrenci dokümanları (çalışma yaprağı, yansıtıcı günlük vb.)	3

Tablo 5 incelendiğinde araştırmacıların çalışmalarında veri toplama aracı olarak pek çok farklı araç kullandıkları görülmektedir. Bunlardan en çok tercih edilen veri toplama aracı anket (f=25, %36,23) olmuştur. Bu veri toplama aracını, görüşme formu (f=12, %17,39), grup tartışması ses kayıtları (f=12, %17,39) ile alan notları (f=10, %14,49) takip etmiştir. Ayrıca, araştırmalarda video kayıtları (f=7, %10,14) ile öğrenci dokümanları (çalışma yaprağı, yansıtıcı günlük vb.) (f=3, %4,34) kullanılmıştır. 2017–2021 yılları arasında YSBK ile ilgili çalışmaların veri toplama araçlarına göre yayın sayısı dağılımları ise Şekil 5’te verilmiştir.

Şekil 5. 2017-2021 Yılları Arasında YSBK ile İlgili Yapılan Veri Toplama Aracına İlişkin Dağılımları

Şekil 5 incelendiğinde, araştırmacıların çalışmalarında veri toplama aracı olarak çoğunlukla anket (f=17, %65,39) kullandıkları, daha sonra ise görüşme formunu (f=8, %30,77) kullandıkları görülmektedir. Ancak doküman analizinde ise (f=1, %3,84) bu veri toplama aracının çalışılma sıklığı oldukça düşüktür.

Veri analiz yöntemi kategorisine ilişkin belirlenen içeriklerin frekans dağılımı Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. YSBK Araştırmalarında Kullanılan Analizlere İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	Alt Kategori	İçerik	Frekans
Veri Analiz Yöntemi	Nicel (27)	Bağımlı-bağımsız T-testleri	9
		Wilcoxon/ Man-Whitney U Testi	7
		Korelasyon testi	3
		ANCOVA	3
		ANOVA	2
		Karşılaştırmalı analiz yöntemi	1
		Çapraz tablo analizi	1
	Nitel (28)	Regresyon analizi	1
		İçerik Analizi	17
		Betimsel Analiz	11

Tablo 6 incelendiğinde nicel ve nitel veri analizlerinin toplam sayılarının birbirine yakın sayıda olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacıların nicel analiz tekniklerinden sırasıyla en çok Bağımlı/Bağımsız t testleri (f=9, %25,71), Wilcoxon/Man-Whitney U testi (f=7, %20), korelasyon testi (f=3, %8,57), Ancova testi (f=3, %8,57), Anova testi (f=3 %8,57), Karşılaştırmalı analiz yöntemi (f=1, %5,71), Çapraz tablo analizi (f=1, %5,71), Regresyon analizi (f=1, %5,71) tekniklerini kullandığı ortaya çıkmıştır. Nicel analiz tekniklerinde araştırmacıların en çok Bağımlı/Bağımsız t testleri ile Wilcoxon/Man-Whitney U testi tekniklerinden faydalandığı tespit edilmiştir. Nitel analiz yöntemlerine bakıldığında ise içerik analizinin (f=17, %48,57) betimsel analizden (f=11, %31,42) daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir.

YSBK yapılan konu kategorisine yönelik oluşturulan alt kategorilere ait frekans dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

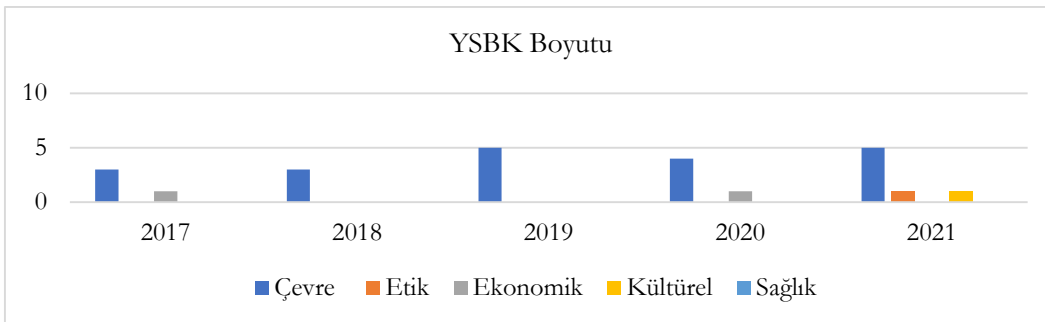
Tablo 7. YSBK Kapsamındaki Konulara İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	Alt Kategori	İçerik	Frekans
YSBK kapsamındaki konular (35)	Çevre Temelli Konular	Baz istasyonları, termik santral ve HES	28
	Etik Temelli Konular	Birleşik Krallık hükümetinin yerli kırmızı sincapları kurtarmak için gri sincapları öldürme kararına katılıp katılmama.	3
	Ekonomi Temelli Konular	Turizmin azalması ve La Parguera'daki kazık evlerin kaldırılıp kaldırılmaması	2
	Kültürel Temelli Konular	Tayland- Loy Krathong festivali (Karathongları nehire bırakılıp bırakılmaması)	1
	Sağlık Temelli Konular	Lösemili çocukların yaşadıkları bölgede yeni bir enerji santralinin inşa edilip edilmemesi	1

Tablo 7'ye göre araştırmalarda, çevre temelli konuların (f=28) %80'le en çok tercih edilen YSBK kapsamındaki konular olduğu görülmektedir. Ardından iki (2) araştırma ile ekonomi temelli konuların (%5,71); bir (1) araştırma ile kültürel temelli konuların (%2,85) ve bir (1) araştırma ile sağlık temelli konuların (%5,71) YSBK kapsamındaki konuları oluşturduğu tespit edilmiştir.

Bununla birlikte, makale ve tezlerden ulaşılan YSBK kapsamında konu içeriklerinin; öğrencilerin kendi bölgelerinde bir yol tasarımının yapılıp yapılmaması (Patronis, Potari ve Spiliotopoulou, 1999), Alman

öğrencilerin parlamento komisyonlarında yer alan karar alma süreçlerini taklit ederek geleneksel otomobil yakıtlarının en az %30'unun biyoetanolden oluşması ile ilgili karar vermeleri (Kolsto, 2006), Lösemili çocukların yaşadıkları bölgede yeni bir enerji santralının inşa edilip edilmemesi (Feierabend ve Eilks, 2010), Hong-Kong'un kırsal bir kesimindeki küçük bir köydeki eve yarasa kolonisinin izinsiz girişi ile ilgili öğrencilerin tartışmaları (Lee ve Grace, 2010), kendi bölgelerindeki domuz çiftliklerinin kapatılıp kapatılmaması (Evagorou 2011), Birleşik Krallık hükümetinin yerli kırmızı sincapları kurtarmak için gri sincapları öldürme kararına katılıp katılmadıkları (Evagorou, Jimenez-Aleixandre ve Osborne, 2012), Mersin-Akkuyu bölgesine yapılması planlanan nükleer santralin kurulup kurulmaması (Cansız, 2014; Demircioğlu ve Uçar, 2014; Tekgöz ve Yalman, 2020), Kore'nin güney kesiminde bulunan Gori bölgesinde bir Nükleer Santralin kurulup kurulmaması (Jho, Yoon ve Kim, 2014), Yerel bir Tuz Gölü'ndeki Sivrisinek sorunu (Nicolaou, Evagorou ve Lymbouridou, 2015), Baltık Denizi'nden gelen balıklarda çevresel toksinler sorunu (Rundgren, Eriksson ve Rundgren, 2016), Minnesota Nehri Havzası'ndaki tortu ve kimyasal yüklerle ilgili sorunlar (Karahan, Andzenge ve Roehrih, 2017), ADASU hidroelektrik santralının kurulup kurulmaması (Topaloğlu ve Kıyıcı, 2017), Muğla ilindeki Yatağan Termik Santrali, Datça Dares Rüzgâr Santrali ve Dalaman Akköprü Hidroelektrik Santrali ile ilgili gezilerin argümantasyon nitelikleri üzerindeki etkisi (Topçu ve Atabey, 2017), Bolu ili Seben Göleti'nin turizme açılıp açılmaması, Tavuk kümeslerinin şehir dışına kaldırılıp kaldırılmaması, deri tabakhanelerinin şehrin dışına kaldırılıp kaldırılmaması, baz istasyonlarının şehir dışına kurulup kurulmaması ve HES inşaatının yapımına devam edilip edilmemesi (Çapkinoğlu ve Yılmaz, 2018; Çapkinoğlu, Yılmaz ve Leblebicioğlu, 2020), Greater Yellowstone'da kurtların çoğalması (Herman, 2017; Herman, Newton ve Zeidle, 2021; Herman, Zeidler ve Newton, 2018; Owens, Oertli, Zangori ve Newton, 2019), HES kurulup kurulmaması, organik çayın üretilmesi ve yeşil yol projesinin yapılıp yapılmaması (Atasoy, Tekbıyık ve Yüca, 2019; Atasoy ve Yüca, 2021), öğrencilerin yerel nehir havzasındaki tortu ve kimyasal yüklerle ilgili tartışmaları (Karahan ve Roehrih, 2019), Karadeniz Bölgesi'nde 8 ilin yaylalarını, yaklaşık 2 bin 600 kilometrelik yolla birbirine bağlayacak Yeşil Yol Projesi'nin yapılıp yapılmaması, organik tarım, HES ve denizlere dolgu yapılıp yapılmaması (Ersoy, 2019), Yeşil Yol Projesi'nin yapılıp yapılmaması (Pehlivanlar, 2019), Şanlıurfa'da Kelaynakların nasıl korunması gerektiği hakkında öğrencilerin tartışmaları (Uzel, 2020), Ergene Nehri Kirliliği ve Gala Gölü Milli Parkı'ndaki kirlilik ve tehlike altında olan türlerin korunması (Durmaz ve Karaca, 2020), Endonezya'daki Mercan resifleri, volkanik patlamalar, tropik ormanlar, biyoyakıt enerji kaynakları ve alkolün tıbbi kullanımı (Sari ve Wiyarsi, 2021), Puerto Rico'daki kömür enerji santrali ve La Parguera'daki kazık evlerin kaldırılıp kaldırılmaması (Ramírez Villarín, 2020), Massachusetts'te hidrolik kırmanın yasaklanıp yasaklanmaması (Powell, 2021), Çerkezköy'de termik santral kurulup kurulmaması (Tüzüngüç, Doğan ve Tosunoğlu, 2021), Endonezya'daki Baduy topluluğunda haşere böceklerin kontrolü (Zidny, Laraswati ve Eilks, 2021), Tayland- Loy Krathong festivalinde Karathongların nehire bırakılıp bırakılmaması ve fenerleri serbest bırakıp bırakmama (Ladachart ve Ladachart, 2021) ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Şekil 6. 2017–2021 Yılları Arasında Ele Alınan YSBK Çalışmalarının Boyutuna Göre Dağılımı

Şekil 5 incelendiğinde, araştırmacıların son 5 yılda ele aldıkları YSBK boyutları kapsamında çevre boyutu (f=20, %83,33) ekonomik boyut (f=1, %4,16), etik boyut (f=1, %4,16) ve kültürel boyutta (f=1, %4,16)

çalışmalar yaptıkları belirlenmiştir. 2017–2021 yılları arasında ele alınan çalışmalarda sağlık temelli boyut ile ilgili çalışmalara rastlanılmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç kategorisine ilişkin belirlenen içeriklerin frekans dağılımı Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Sonuç Temasına İlişkin Frekans Dağılımı

Kategori	İçerik	Alt Kategori/Frekans
Sonuç	YSBK müdahale etkililiğinin (kavramsal anlama, bilimsel ve yansıtıcı düşünme becerisi, eleştirel düşünme, öğrencilerin duyguları, kimya okuryazarlığı, tutum, inanç ve motivasyonları, çevre yanlısı eylemler, bilimin doğası görüşleri, karar verme becerisi, muhakeme gelişimi ve argümantasyon seviyesi) incelenmesi ile ilgili sonuç	Olumlu etki 22
		Nötr etki 1
	YSBK öğretiminde ilişkisel araştırma (fen bilgisi anlamaları ile tutum ve karar vermeleri arasındaki ilişki, tutum ve karar verme arasındaki ilişki, yaşanan yere bağlılık ile sosyobilimsel muhakeme arasındaki ilişki, YSBK öğretimi ile trofik basamaklı açıklamaları arasındaki ilişki, bilimin doğası görüşlerinin doğruluğu ile trofik basamaklı açıklamalarının karmaşıklığı arasındaki ilişkinin) incelenmesi ile ilgili sonuç	Pozitif ilişki 2
	YSBK öğretimi sürecinde farklı öğrenme çıktılarının (informal muhakeme, sosyobilimsel muhakeme, eleştirel düşünme, sosyobilimsel muhakeme becerisi ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması, karar verme süreçleri, argümantasyon seviyesi, ders planının tasarlanması, YSBK’leri algılama biçimleri ve görüşlerinin) incelenmesi ile ilgili sonuç	- 15

Tablo 8’de YSBK üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar ile araştırmalarda sunulan içerikler incelenmiştir. Buna göre sonuçların 23’ünün müdahale etkililiğinin (kavramsal anlama, bilimsel ve yansıtıcı düşünme becerisi, eleştirel düşünme, öğrencilerin duyguları, kimya okuryazarlığı, tutum, inanç ve motivasyonları, çevre yanlısı eylemler, bilimin doğası görüşleri, karar verme becerisi, muhakeme gelişimi ve argümantasyon seviyesi) incelenmesine yönelik olduğu görülmektedir. İncelenen çalışmaların ikisi YSBK öğretiminde ilişkisel araştırma (öğrencilerin fen bilgisi anlamaları ile tutum ve karar vermeleri arasındaki ilişki, tutum ve karar verme arasındaki ilişki, yaşanan yere bağlılık ile sosyobilimsel muhakeme arasındaki ilişki, YSBK öğretimi ile trofik basamaklı açıklamaları arasındaki ilişki, bilimin doğası görüşlerinin doğruluğu ile trofik basamaklı açıklamalarının karmaşıklığı arasındaki ilişki); 15’i ise YSBK öğretimi sürecinde farklı öğrenme çıktılarının (informal muhakeme, sosyobilimsel muhakeme, eleştirel düşünme, sosyobilimsel muhakeme becerisi ölçeğinin Türkçe ’ye uyarlanması, karar verme süreçleri, argümantasyon seviyesi, ders planının tasarlanması, YSBK’leri algılama biçimleri ve görüşleri) incelenmesi ile ilgilidir. Bununla birlikte çalışmalarda öğrencilerin muhakeme türlerinden çoğunlukla informal muhakemeye odaklandığı sosyobilimsel muhakeme ile ilgili çok az çalışma yapıldığı görülmektedir. İlgili değişkenlerin işe koşulduğu araştırmalarda müdahale etkililiğinin büyük oranda (f=22) olumlu yönde etki ettiği, sadece bir tanesinde nötr yönde etki olduğu; YSBK öğretiminde yapılan ilişkisel araştırmada ise (f=2) pozitif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, araştırmacıların YSBK öğretimi sürecinde farklı öğrenme çıktılarını YSBK öğretiminde araç olarak kullandıkları belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, YSBK'ler ile ilgili yapılmış çalışmaları belirli ölçütlere göre incelemeyi ve alandaki genel eğilimleri belirlemeyi amaçlamıştır. Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular yorumlanıp genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından araştırma sonuçları ve bu sonuçlarla ilgili önerilere yer verilmiştir. Ulaşılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, yapılan araştırmaların 2017 yılı ve sonrasında artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu artışın nedenlerinden biri YSBK alanında yapılan çalışmaların son yıllarda güncel bir araştırma alanı olarak hem uluslararası alanda hem de ülkemizde ön plana çıkması olabilir. Bu artıştaki başka bir etken ise öğrencilerin bilim insanları gibi bilimsel araştırma basamaklarını kullanma, sorgulama, gerekçe sunma, bilimsel verilerle kanıt gösterme ve çözüm üretme gibi becerilerinin geliştirebilmesi için 2013 ve 2018 MEB programında sosyobilimsel konulara yer verilmesi olarak gösterilebilir (Aslan, 2010).

YSBK ile ilgili çalışmalarda YSBK öğretiminin öğrencilerin farklı öğrenme çıktıları üzerine etkisinin incelendiği çalışmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Sosyobilimsel konuların öğretimi ile geleceğe bilinçli vatandaşlar hazırlamak, bireylerin karar verme süreçlerinde akıl yürütmeyi kullanarak sağlıklı kararlar vermelerine yardımcı olmak, bu konuları bilimsel temelde tartışmaya teşvik etmek ve bireylerin karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelebilmelerini kolaylaştırmak mümkün olabilir (Simonneaux, 2008). Dolayısıyla araştırmacıların, YSBK öğretiminin bu çerçevedeki öğrenme çıktıları üzerindeki etkililiğine yönelik çalışmalar yapmış olması beklenen bir durumdur. YSBK ile ilgili diğer çalışmalara bakıldığında öğrencilerin argümantasyon düzeyleri, muhakeme ve karar verme süreçlerinin incelendiği görülmektedir. Argümantasyon ve karar verme süreçleri, öğrencilerin fen derslerinde öğrendiklerini günlük yaşamlarındaki problemleri çözmek için kullanmalarını sağlaması açısından büyük bir önem taşıdığı için (Simonneaux, 2008), araştırmacıların öğrencilerin argümantasyon düzeyleri, muhakeme becerileri ve karar verme süreçlerini ortaya çıkarmak üzere araştırmalarını tasarladıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca, YSBK öğretimi, öğrencilerin argümantasyon seviyesini arttırmak adına etkili bir araç olarak görüldüğünden ve öğrencilerin SBK'yi nasıl müzakere ettiklerini ve anladıklarını araştırmak için karar verme süreçlerinin önemli olduğu (Sadler ve Zeidler, 2005) düşünülmesi sebebiyle araştırmacılar tarafından genellikle tercih sebebi olarak görülebilir. Bununla birlikte, muhakeme süreçlerini inceleyen çalışmalarda sosyobilimsel muhakemenin oldukça az kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, SBK'lerin öğretiminde yapılan muhakeme ve karar verme süreçlerinde ağırlıklı olarak informal muhakeme kullanılması (Sadler ve Zeidler, 2005) olarak görülebilir. Çünkü öğrenciler informal muhakeme ile konunun olumlu ve olumsuz yönlerini, avantaj ve dezavantajlarını ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir ve bir çözüm yolu bulmaları açısından da informal muhakemenin oldukça önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Ancak, informal muhakemenin kullanılması gerekli ve önemli olduğu kadar bu konuların doğasının ve bazı değişmeyen özelliklerinin de anlaşılması ve açıklığa kavuşturulması gerektiğinden dolayı Sadler, Barab ve Scott (2007), sosyobilimsel konuların tartışılması ve çözümü ile ilgili muhakeme becerilerini yansıtan bir yapı olarak sosyobilimsel muhakemeyi önermiştir. Bununla birlikte, YSBK öğretiminde sosyobilimsel muhakeme ile ilgili yapılan çalışmalar sınırlı olduğu gibi literatürde de genel anlamda sosyobilimsel muhakeme ile ilgili az sayıda çalışma mevcut olduğu bilinmektedir. Bu konuda Sadler, Klosterman ve Topcu (2011), YSBK öğretiminde sosyobilimsel muhakemeyi inceleyen çalışmalara yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

YSBK ile ilgili çalışmaların araştırma desenlerine bakıldığında, çoğunlukla nitel araştırma deseninin tercih edildiği görülmüştür. Nitel araştırma yönteminin daha çok tercih edilmesinin sebebi, YSBK'ler ile ilgili sınırlı sayıda çalışma olması nedeniyle konunun anlamını araştırma, konuyu tümevarımsal bir yaklaşımla ele alma ve derinlemesine anlamlar ortaya çıkarma isteği olabilir. Ayrıca, YSBK ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde nitel araştırma yöntemlerinden genellikle durum çalışması desenine ağırlık verildiği görülmektedir. Bu durumun sebebi, sınırlı bir örneklem ile süreçteki değişimi ortaya koyma amacıyla farklı öğrenme çıktılarının gelişimine etkisi, argümantasyon seviyesi ya da karar verme süreçlerini inceleyerek YSBK öğretimin önemini ortaya koymada ve öğrencilerin eksikliklerini gidermede fayda sağlayacağından bu desen türü tercih edilmiş olabilir. Bunun yanı sıra nicel araştırma yöntemlerinden çoğunlukla deneysel desenin tercih edildiği görülmektedir. Araştırmacıların müdahale etkililiği ile (kavramsal anlama, bilimsel ve yansıtıcı düşünme becerisi, eleştirel düşünme, öğrencilerin duyguları, kimya okuryazarlığı, tutum, inanç ve motivasyonları, çevre yanlısı eylemler, bilimin doğası görüşleri, karar verme becerisi, muhakeme gelişimi ve argümantasyon seviyesi) YSBK gelişimini inceleyen çalışmalar yapmayı tercih etmesinden dolayı deneysel desenle yürütülen çalışma sayısının artmış olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda, son beş yılda yapılan çalışmalara bakıldığında genel eğilimin

deneysel desen ve çoklu durum/durum çalışması yönünde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eylem araştırması, olgu bilim araştırması, etnografik araştırma, ilişkisel araştırma ve tarama araştırma desenleriyle yapılan çalışmaların sayısının oldukça sınırlı kalması, bu alandaki eksiklikleri ortaya koymaktadır. Gelecek araştırmalarda YSBK öğretiminde bu desenlere daha fazla ağırlık verilebilir.

Çalışmalarda kullanılan örneklem grubunun dağılımına bakıldığında en fazla ortaokul düzeyi öğrencileri çalışıldığı tespit edilmiş olup öğretmenler ile yapılan çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Son beş yılda yapılan YSBK çalışmalarının genel eğilimine bakıldığında, ortaokul öğrencileri ile öğretmen adayları üzerinde yürütüldüğü görülmektedir. Öğretmen adayları ve ortaokul öğrencilerinin araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edilme nedeni diğer örneklem gruplarına nazaran kolay ulaşılabilir olması ve YSBK'lerin ortaokul öğrencilerinin öğretim programlarında yer alması dolayısıyla konuya daha yakın olmalarından kaynaklandığı ifade edilebilir. (Aydın ve Kılıç Mocan, 2019; Tezel ve Günister, 2018). Ayrıca, çalışmalarda öğretmenlerin YSBK öğretiminde zorlandıkları, epistemolojik inanışlarının sosyobilimsel konuların öğretimine yansıtıkları ve öğretim sırasında sosyobilimsel konulara pek yer vermediklerinden dolayı araştırmacılar tarafından tercih edilmeme nedeni olarak görülebilir (Sönmez, 2015).

İncelenen çalışmalarda veri toplama aracı olarak en çok anketlerin kullanıldığı belirlenmiştir (Tablo 5). Anketlerin sayıca fazla olması, YSBK öğretiminde deneysel yöntemlerin seçiminden dolayı araştırmacılar tarafından tercih edilme sebebi olarak görülebilir. Aynı zamanda, çok miktarda veriye kısa sürede ulaşma isteği ve veri toplamanın kolay olmasından dolayı tercih edilme nedeni olarak görülebilir (Günay ve Aydın, 2015). Aynı zamanda, YSBK ile ilgili son beş yılda yapılan çalışmalara (Şekil 5) bakıldığında ise veri toplama aracı olarak yine en çok anketlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Veri toplama aracı olarak en çok anketlerden yararlanıldığı bulgusu benzer şekilde Genç ve Genç (2017) ve Değirmenci ve Doğru (2017) ile yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanında, görüşme formunun kullanılmasının YSBK'nin farklı öğrenme çıktılarının gelişimine etkisini daha ayrıntılı irdelemek için tercih edildiği düşünülmektedir.

Yapılan çalışmalarda, nicel ve nitel veri analizlerinin toplam sayılarının birbirine yakın sayıda olması, araştırma amaçlarının benzer şekilde nitel ve nicel olarak veri toplama ve analiz sürecine uygun şekilde planlanmasından kaynaklanabilir. Bir diğer ifadeyle, araştırmacılar eşit oranda genelleme ve derinlemesine betimleme yapma amaçlamış olabilir. Bununla birlikte, nitel olarak yürütülen çalışmalarda, içerik analizinin betimsel analize kıyasla daha fazla kullanıldığı belirlenmiştir. Bu durumun sebebi; görüşmelerin, ses-video kayıtların, gözlemlerin ve yazılı dokümanların değerlendirilmesinde bu analizlerin çalışmanın amaç ve problem durumuna daha uygun olacağı düşüncesinden kaynaklanabilir. Nicel olarak yapılan çalışmaların analizinde t-testinin çok sayıda çalışmada kullanılması da ön-son test karşılaştırmalı deneysel çalışmaların sayısının daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmaların ele alınan YSBK konusu ve içeriği açısından dağılımları incelendiğinde (Tablo 7), en çok çevre temelli YSBK'lerin ele alındığı görülmektedir. Aynı zamanda son beş yılda yapılan çalışmaların (Şekil 6) çoğunluğunda çevre temelli konular üzerine odaklanırken, sağlık temelli konular üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanılmadığı görülmektedir. Etik, ekonomi, kültürel ve sağlık temelli konularda daha az sayıda çalışma olması, yerel bir bölgeyi etkileyen, toplumu ikiye bölen, tartışmalı ve aynı zamanda gündemde olan bu konuları temel alan bağlamlar bulunabilmesinin zor olmasından ötürü araştırmacılar tarafından tercih edilmeme nedeni olarak görülebilir (Muangsong, Changkien, Kinking ve Pongsophon, 2020). Gelecekte, YSBK ile ilgili çalışmalarda bu alanlara daha fazla ağırlık verilebilir. Son olarak, YSBK öğretiminde, muhakeme süreçlerini inceleyen araştırmaların tümünün informal muhakeme üzerine odaklanırken, sosyobilimsel muhakemeleri inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu alanda yaşanan ölçek eksikliği göz önünde bulundurulduğunda, çalışmaların çoğunlukla informal muhakeme ile ilgili olması makul gelmektedir.

Öneriler

Araştırmada elde edilen sonuçlara dayalı olarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

1. YSBK öğretiminde farklı değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik çalışmalar, YSBK'leri algılama biçimleri ve görüşlerinin incelenmesi, YSBK'ye yönelik tutumların incelenmesi ve YSBK ile

ilgili ders planlarının geliştirilmesi ile ilgili çalışmaların sınırlı olmasından dolayı, bu konularda daha fazla çalışma yapılabilir.

2. YSBK öğretimi ile ilgili yürütülen çalışmalarda karma yöntemle dayalı yapılan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, YSBK öğretimi araştırmalarını yöntemsel açıdan zenginleştiren çalışmaların sayısı artırılabilir.

3. YSBK öğretiminde öğretmenlerin rolü oldukça önemli olduğundan, öğretmen düzeyindeki örneklem/katılımcılarla YSBK'leri algılama biçimleri ve görüşlerinin incelenmesi, YSBK'ye yönelik tutumların incelenmesi ve YSBK ile ilgili ders planlarının geliştirilmesi ile ilgili tasarım çalışmaları yapılabilir.

4. YSBK çalışmalarında çevre temelli konular dışında; ekonomi, sağlık, kültür vb. konuları temel alan çalışmaların sayısı artırılabilir. Bu yolla, farklı disiplinlere uygun YSBK etkinlikleri geliştirilerek, bu disiplinlere yönelik tutumlar, algılama biçimleri ve görüşler incelenebilir, ilgili disipline yönelik ders planları geliştirilebilir.

5. Ulaşılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde yapılan araştırmaların 2017 yılı ve sonrasında hızlı bir artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna bağlı olarak YSBK'lerin giderek önem kazandığı, önemli bir araştırma konusu olarak uluslararası çalışmalarda ön plana çıktığı ve ülkemizde YSBK ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla ülkemizde YSBK ile ilgili daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu ve gelecekte bu alanla ilgili daha fazla çalışmaya yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma Kapsamında İncelenen Tezler ve Makaleler

- [1] Atasoy, Ş. ve Yüca, O. Ş. (2021). Yerel sosyobilimsel konularda kavram karikatürleri aracılığıyla sekizinci sınıf öğrencilerinin argüman kalitelerinin geliştirilmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 9(2), 361–388.
- [2] Atasoy, Ş. (2018). Öğretmen adaylarının yaşam alanlarına göre yerel sosyobilimsel konularla ilgili informal muhakemeleri. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 6(1), 60–72.
- [3] Atasoy, Ş., Tekbıyık, A. ve Yüca, O. Ş. (2019). Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı yerel sosyobilimsel konularda öğrencilerin informal muhakemelerinin belirlenmesi: HES, Organik Çay ve Yeşil Yol Projesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 524–540.
- [4] Cansız, N. (2014). *Fen bilimi öğretmeni adaylarının sosyo-bilimsel konularda muhakeme yeteneklerinin geliştirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- [5] Çapkinoğlu, E. ve Yılmaz, S. (2018). Yedinci sınıf öğrencilerinin yerel sosyobilimsel konulardaki argümanlarında kullandıkları veri bileşeninin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 43(196), 125–149.
- [6] Çapkinoğlu, E., Yılmaz, S., & Leblebicioğlu, G. (2020). Quality of argumentation by seventh graders in local socioscientific issues. *Journal of Research in Science Teaching*, 57(6), 827–855.
- [7] Demircioğlu, T. ve Uçar, S. (2014). Akkuyu nükleer santrali konusunda üretilen yazılı argümanların incelenmesi. *İlköğretim Online*, 13(4), 1373–1386.
- [8] Durmaz, H. ve Seçkin Karaca, H. (2020). Sosyobilimsel konulara dayalı fen eğitiminin 7. sınıf öğrencilerinin sosyobilimsel konulara bakış açıları, bilimsel ve yansıtıcı düşünme becerileri üzerine etkisi. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 4(1), 21–49.
- [9] Ersoy, M. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin sosyobilimsel konulardaki tutumları ile karar verme süreçlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- [10] Evagorou, M. (2011). Discussing a socioscientific issue in a primary school classroom: The case of using a technology-supported environment in formal and nonformal settings. In T. D. Sadler (Ed.), *Socio-scientific issues in the classroom: Teaching, learning and research* (pp. 133–159). Springer.
- [11] Evagorou, M., Jiménez-Aleixandre, M. P., & Osborne, J. (2012). 'Should we kill the grey squirrels?' a study exploring students' justifications and decision-making. *International Journal of Science Education*, 34(3), 401–428.
- [12] Feierabend T., & Eilks I. (2010). Raising students' perception of the relevance of science teaching and promoting communication and evaluation capabilities using authentic and controversial socio-scientific issues in the Framework of climate change. *Science Education International*, 21(3), 176–196.
- [13] Herman, B. (2017). Students' environmental NOS views, compassion, intent, and action: Impact of place-based socioscientific issues instruction. *Journal of Research in Science Teaching*, 55(4), 600–638.

- [14] Herman, B. C., Owens, D. C., Oertli, R. T., Zangori, L. A., & Newton, M. H. (2019). Exploring the complexity of students' scientific explanations and associated nature of science views within a place-based socioscientific issue context. *Science and Education*, 28(3–5), 329–366.
- [15] Herman, B. C., Zeidler, D. L. & Newton, M. (2018). Students' emotive reasoning through place-based environmental socioscientific issues. *Research in Science Education*, 1–29.
- [16] Herman, B., Newton, M., & Zeidler, D. (2021). Impact of place-based socioscientific issues instruction on students' contextualization of socioscientific orientations. *Science Education*, 105(4), 585–627.
- [17] Jho, H., Yoon, H., & Kim, M. (2014). The relationship of science knowledge, attitude and decision making on socio-scientific issues: The case study of students' debates on a nuclear power plant in Korea. *Science and Education*, 23, 1131–1151.
- [18] Karahan, E. ve Roehrig, G. H. (2019). Fen bilimleri öğretmenlerinin sosyobilimsel konular temelli öğretim tasarımları: Durum çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 71–89.
- [19] Karahan, E., Andzenge, S. T., & Roehrig, G. (2017). Eliciting students' understanding of a local socioscientific issue through the use of critical response pedagogies. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 5(2), 88–100.
- [20] Kolsto, S. D. (2006). Patterns in students' argumentation confronted with a risk-focused socio-scientific issue. *International Journal of Science Education*, 28(14), 1689–1716.
- [21] Ladachart L., & Ladachart L. (2021). Preservice biology teachers' decision-making and informal reasoning about culture-based socioscientific issues. *International Journal of Science Education*, 43(2), 1–31.
- [22] Lee Y., & Grace M. (2010). Students' reasoning processes in making decisions about an authentic, local socio-scientific issue: Bat conservation. *Journal of Biological Education*, 44(4), 156–165.
- [23] Nicolaou, C., Evagorou, M., & Lymbouridou, C. (2015). Elementary school students' emotions when exploring an authentic socio-scientific issue through the use of models. *Science Education International*, 26(2), 240–259.
- [24] Patronis, T., Potari, D., & Spiliotopoulou, V. (1999). Students' argumentation in decision-making on a socio-scientific issue: Implications for teaching. *International Journal of Science Education*, 21(7), 745–754.
- [25] Pehlivanlar, S. (2019). *Fen bilgisi ve sınıf öğretmen adaylarının yerel, ulusal ve küresel sosyobilimsel konular hakkındaki informal muhakemeleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- [26] Powell, W. (2021). Effects of place-based socioscientific issues on rising middle school students' evidence-based reasoning and critical thinking on hydraulic fracking. *Journal of Education in Science Environment and Health*, 7(3), 220–242.
- [27] Ramirez Villarin, L. J. (2020). *The relationship between place attachment and socioscientific reasoning among high school students in puerto rico after negotiation with local and foreign socioscientific issues* (Unpublished doctoral dissertation). College of Engineering and Science of Florida Institute of Technology Melbourne.
- [28] Rundgren, C., Eriksson, M., & Rundgren, S. (2016). Investigating the intertwinement of knowledge, value, and experience of upper secondary students' argumentation concerning socioscientific issues. *Science and Education*, 25, 1049–1071.
- [29] Sari, R. M. ve Wiyarsi, A. (2021). Öğrencilerin kimyasal okuryazarlığını geliştirmek için yerel sosyo-bilimsel sorunları bağlam olarak kullanan sorgulayıcı öğrenim. 7. Uluslararası Matematik ve Fen Bilimleri Araştırma, Uygulama ve Eğitim Konferansı Bildirileri (ICRIEMS 2020).
- [30] Tekgöz, S. T. ve Ercan Yalman, F. (2020). Nükleer santraller hakkında fen bilgisi öğretmenlerinin görüşü: Akkuyu Örneği. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 144–158.
- [31] Topaloğlu, Y. ve Kıyıcı, B. (2017). Hidroelektrik santral gezisinin ortaokul öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1151–1172.
- [32] Topçu, M. S. ve Atabey, N. (2017). Sosyobilimsel konu içerikli alan gezilerinin ilköğretim sistemlerindeki argümantasyon nitelikleri üzerine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 68–68.
- [33] Tüzüngüç, B., Doğan, Ö. ve Tosunoğlu-Han, Ç. (2021). Sosyobilimsel muhakeme yeteneği ölçeği: Türkiye'ye uyarılma, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1060–1078.
- [34] Uzel N. (2020). Sample issue for the teaching of socio-scientific issues: The endangered Northern bald ibis. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 12(2), 315–335.

[35] Zidny, R., Laraswati A. N., & Eilks, I. (2021). A case study on students' application of chemical concepts and use of arguments in teaching on the sustainability-oriented chemistry issue of pesticides use under inclusion of different scientific worldview. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 17(7), 305–8223.

Kaynakça

- Aslan, A. (2018). Systematic reviews and meta-analyses. *Acta Medica Alanya*, 2(2),62–63.
- Atasoy, Ş. ve Yüca, O. Ş. (2021). Yerel sosyobilimsel konularda kavram karikatürleri aracılığıyla sekizinci sınıf öğrencilerinin argüman kalitelerinin geliştirilmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 9(2), 361–388.
- Aydın, E. ve Kılıç Mocan, D. (2019). Türkiye’de dünden bugüne sosyobilimsel konular: Bir doküman analizi. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 3(2), 184–197. DOI: 10.35346/aod.638332
- Çapkınoğlu, E. ve Yılmaz, S. (2018). Yedinci sınıf öğrencilerinin yerel sosyobilimsel konulardaki argümanlarında kullandıkları veri bileşeninin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 43(196), 125–149.
- Çapkınoğlu, E., Yılmaz, S., & Leblebicioğlu, G. (2020). Quality of argumentation by seventh graders in local socioscientific issues. *Journal of Research in Science Teaching*, 57(6), 827–855.
- Çınar, N. (2022). Sistematik derleme [Powerpoint slaytı]. 13 Ocak 2023 tarihli erişim [https://sagbil.sakarya.edu.tr/sites/sagbil.sakarya.edu.tr/file/Prof. Dr . Nursan CINAR Sistematik derleme .pdf](https://sagbil.sakarya.edu.tr/sites/sagbil.sakarya.edu.tr/file/Prof._Dr._Nursan_CINAR_Sistematik_derleme_.pdf)
- Değirmenci, A., ve Doğru, M. (2017). Türkiye’de sosyobilimsel konularla ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi: Bir betimsel analiz çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 123-138.
- Driver, R., Newton, P., & Osborne, J. (2000). Establishing the norms of scientific argumentation in classrooms. *Science Education*, 84(3), 287–312.
- Eş, H., Mercan, S. I. ve Ayas, C. (2016). Türkiye için yeni bir sosyo-bilimsel tartışma: Nükleer ile yaşam. *Turkish Journal of Education*, 5(2), 47–59.
- Genç, M. ve Genç, T. (2017). Türkiye’de sosyo-bilimsel konular üzerine yapılmış araştırmaların içerik analizi. *e – Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 19–26.
- Günay, R. ve Aydın, H. (2015). Türkiye’de çokkültürlü eğitim ile ilgili yapılan araştırmalarda eğilim: Bir içerik analizi çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 40(178), 1–22.
- Hofstein, A., Eilks, I., & Bybee, R. (2011). Societal issues and their importance for contemporary science education—a pedagogical justification and the state-of-the art in Israel, Germany, and the USA. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 9(6), 1459–1483.
- Jiménez-Aleixandre, M. P. (2002). Knowledge producers or knowledge consumers? Argumentation and decision making about environmental management. *International Journal of Science Education*, 24(11), 1171–1190.
- Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26–33.
- Lee, H., Chang, H., Choi, K., Kim, S. W., & Zeidler, D. L. (2012). Developing character and values for global citizens: Analysis of pre-service science teachers’ moral reasoning on socioscientific issues. *International Journal of Science Education*, 34(6), 925–953.
- McComas, W. F., Clough, M. P., & Almazroa, H. (2000). The role and the character of the nature of science. In W. F. McComas (Ed.), *The Nature of Science in Science Education: Rationales and Strategies* (pp. 331–350). Kluwer Academic Publishers.
- Muangsong, K. Changkien, K., Kinking, K., & Pongsophon, P. (2020). The systematic literature review and research synthesis on the development of moral reasoning by using socioscientific issues approach in science teaching. *Stou Education Journal*, 13(2), 2697–6230.

- Rose, S. L., & Barton, A. C. (2012). "Should great lakes city build a new power plant?" How youth navigate socioscientific issues. *Journal of Research in Science Teaching*, 49(5), 541–567.
- Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(5), 513–536.
- Sadler, T. D., & Fowler, S. R. (2006). A threshold model of content knowledge transfer for socioscientific argumentation. *Science Education*, 90(6), 986–1004.
- Sadler, T. D., & Zeidler, D. L. (2005). Patterns of informal reasoning in the context of socioscientific decision making. *Journal of Research in Science Teaching*, 42(1), 112–138.
- Sadler, T. D., Barab, S. A., & Scott, B. (2007). "What do students gain by engaging in socioscientific inquiry?" *Research in Science Education*, 37(4), 371–391.
- Sadler, T. D., Klosterman, M. L., & Topcu, M. S. (2011). Learning science content and socio-scientific reasoning through classroom explorations of global climate change. In Sadler, T. D (Ed.), *Socio-scientific Issues in the Classroom: Teaching, Learning and Research* (pp. 45–77). Springer.
- Simonneaux, L. (2008). Argumentation in socio-scientific contexts. In S. Erduran & M. P. Jimenez-Aleixandre (Eds.), *Argumentation in science education: An overview* (pp. 179–199). Springer.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339.
- Sönmez, A. (2015). *Fen bilimleri öğretmenlerinin epistemolojik inanç sistemleri ve sosyobilimsel konular hakkında yaptıkları öğretimler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi* (Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Tekin, N., Aslan, O., & Yılmaz, S. (2016). Research trends on socioscientific issues: a content analysis of publications in selected science education journals. *Journal of Education and Training Studies*, 4(9), 16–24.
- Tezel, Ö. ve Günister, B. (2018). Sosyobilimsel konu temelli fen öğretimi üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalardan bir derleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi*, 3(1), 42–60.
- Topcu, M. S. ve Atabey, N. (2017). Sosyobilimsel konu içerikli alan gezilerinin ilköğretim öğrencilerinin argümantasyon nitelikleri üzerine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 68–84.
- Tüzüngüç, B., Doğan, Ö. ve Han Tosunoğlu, Ç. (2021). Sosyobilimsel muhakeme yeteneği ölçeği: Türkçe’ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1060–1078.
- Yapicioglu, A. E. & Atabey, N. (2020). Evaluation of trends in theses on socio-scientific issues: The Case of Turkey. *International Journal of Progressive Education*, 16(4), 115–134.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457–1490.
- Zeidler, D. L., Sadler, T. D., Simmons, M. L., & Howes, E. V. (2005). Beyond STS: A research-based framework for socioscientific issues education. *Science Education*, 89(3), 357–377.

EXTENDED ABSTRACT

The systematic review method was used in the design of this study, which was designed as a literature review study. The systematic review steps defined by Synder (2019) as “design of literature review”, “implementation of literature review”, “analysis of selected articles”, and “writing of results” were followed. In the design phase, firstly, the literature on LSSI was searched and it was determined that there was a need for studies on LSSI. Then, in order to identify the studies on LSSI, database selection, selection of research words, and inclusion-elimination criteria were constructed. In the implementation phase, articles related to LSSI were gathered together by scanning national and international databases in order to access researches on LSSI. Then, the final studies were reached by applying the inclusion-elimination criteria. In the analysis phase, the final articles were processed into the article review form and evaluated according to the article evaluation criteria. Finally, the systematic literature review process steps were completed by writing the findings according to the article evaluation criteria.

As a result of scanning international databases such as ERIC, Wiley Online Library Full Collection, Springer LINK, Taylor & Francis ProQuest Dissertations and Google Scholar and national databases such as National Thesis Center and ULAKBİM National Database, a total of 35 studies consisting of 31 articles and 4 theses were included in the research (the years of between 1999 and 2021). The terms “Socioscientific issues”, “Local-socioscientific issues”, “Place based-socioscientific issues”, and “Authentic socioscientific issues” were used as key words. In the analysis of the studies, some parameters consisting of the main lines of “purpose, method, sample level, data collection tool, data analysis method, LSSI considered, LSSI dimension and result” were determined. The studies were examined and coded in accordance with the given parameters. Findings and discussions were made based on these codes and themes.

The findings show that the studies generally aim to examine the effect of LSSI teaching on the development of different learning outcomes such as conceptual understanding, scientific and reflective thinking skills, critical thinking, determining emotional states, chemistry literacy, attitudes, beliefs and motivations, critical thinking, pro-environmental actions, nature of science views, argumentation, and informal reasoning. When these learning outcomes are examined, it has been determined that LSSI teaching mostly focuses on students’ conceptual understanding. The studies examining reasoning processes in LSSI teaching focus on informal reasoning, indeed there is no study examining socioscientific reasoning. Considering the lack of scale in this area, it seems reasonable that the studies are mostly about informal reasoning. In this regard, Sadler, Klosterman, and Topcu (2011) emphasize that more studies should be done on socioscientific reasoning. The socioscientific reasoning scale adapted into Turkish by Tüzüngüç, Doğan, and Tosunoğlu (2021) can be used by the researchers who want to measure participants’ socioscientific reasoning skills in future studies.

The use of qualitative and quantitative methods in the studies is close to each other, and mostly case studies are preferred from qualitative approaches, and experimental design is preferred from quantitative approaches. The limited number of studies conducted with action research, phenomenological research, ethnographic research, correlational research, and survey research designs implies the deficiencies in this field. In future research, different methodological designs can be given more weight in LSSI teaching.

When the sample group is examined, it is remarked that half of the studies selected middle school students as the sample group. Secondly, the most preferred study group was pre-service teachers, but the studies with teachers are quite limited. Since teachers have a great role in integrating LSSIs into science lessons and teaching these subjects, teachers can be more selected as the sample group in studies related to LSSI. In the parameter of data collection tool, the questionnaires, interview forms, group discussion audio recordings, field notes, and video recordings were used respectively. In the analysis process of the data, it is seen that quantitative and qualitative data analyzes are performed at approximately the same rate. While it is seen that parametric t-tests and non-parametric t-tests are mostly used in quantitative data analysis, it is seen that content analysis and descriptive analysis are used respectively in qualitative data analysis.

When LSSI considered is examined, it was determined that the studies examined mostly focused on environmental-based issues. On the other hand, it is seen that there are a limited number of studies on ethical, cultural, economic, and health-based issues. The reason behind this limitation could be that it is difficult to find contexts based on these controversial and current issues that affect a local region. In the future, more emphasis can be given to these areas in studies on LSSI. Finally, the findings show that LSSI has a positive

effect on the development of different learning outcomes such as conceptual understanding, scientific and reflective thinking skills, critical thinking, students' emotions, chemistry literacy, attitudes, beliefs and motivations, pro-environmental actions, views on the nature of science, decision-making skills, reasoning development, and the level of argumentation.

HYBRID COSTING METHOD IN THE READY-TO-WEAR CLOTHING INDUSTRY

HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE KARMA MALİYET YÖNTEMİ

Hakan ALIUSTA
Sinop Üniversitesi
Ayancık MYO
Dış Ticaret Bölümü
haliusta@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6301-6339

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

06.01.2023

Kabul Tarihi:

31.07.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Maliyet Muhasebesi
Karma Maliyetleme
Safha Maliyetleme
Sipariş Maliyetleme

Keywords

Cost Accounting;
Hybrid costing;
Process Costing
Job-Order Costing

In today's world where competition is increasing, one of the main objectives of the firms is to determine the production costs correctly and to reduce these costs by taking into account the targeted quality standards. Thus, efficiency and sustainable profitability will be ensured. For this, it becomes necessary to choose and apply the most appropriate cost calculation methods that can be used. One of these methods is the hybrid cost method, which is a combination of job-order cost and process cost methods. In this research, it is aimed to determine the product costs of a firm operating in the ready-to wear clothing sector and using the job-order costing method, according to the hybrid costing method and compare them with the current results. For this, the case study method was used. For this purpose, the existing cost data of the firm were rearranged within the framework of the hybrid costing method, and total and unit costs were determined. The results of the hybrid costing method obtained were compared with the results of the job-order costing method. As a result, five out of nine orders resulted in cost reductions, and in others, cost increases. In addition, it was determined that the total sales costs determined by the hybrid costing method for the implementation period decreased and the gross sales profit increased.

ÖZ

Rekabetin gittikçe arttığı günümüzde işletmelerin temel amaçlarından birisi de üretim maliyetlerini doğru tespit etmek ve bu maliyetleri hedeflenen kalite standartlarını da dikkate alarak azaltmaktır. Böylelikle verim ve sürdürülebilir karlılık sağlanabilecektir. Bunun için kullanılacak maliyet hesaplama yöntemleri içerisinde en uygun olanını seçmek ve uygulamak gerekli hale gelmektedir. Bu yöntemlerden birisi de sipariş maliyet ve safha maliyet yöntemlerinin birleşimi olan karma maliyet yöntemidir. Bu çalışmada hazır giyim sektöründe faaliyette bulunan ve sipariş maliyet yöntemini kullanan bir işletmenin karma maliyet yöntemine göre mamul maliyetlerinin belirlenmesi ve mevcut sonuçlarla karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bunun için örnek olay yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla işletmenin mevcut maliyet verileri karma maliyet yöntemi çerçevesinde yeniden düzenlenmiş, toplam ve birim maliyetler tespit edilmiştir. Elde edilen karma maliyet yöntemi sonuçları sipariş maliyet yöntemi sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak dokuz siparişin beşinde maliyet azalması diğerlerinde maliyet artışı ortaya çıkmıştır. Ayrıca uygulama dönemi için karma maliyet yöntemiyle belirlenen toplam satış maliyetlerinin azaldığı brüt satış karının arttığı belirlenmiştir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1230683>

Atıf/Cite as: Aliusta, H. (2023). Hybrid costing method in the ready-to-wear clothing industry. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1365-1387.

Introduction

The main purpose of the firms is to make a profit by delivering the products or services they produce to the users and thus to ensure the continuity of their activities. However, today's competitive environment, developing technology and production styles make it necessary for firms to correctly determine, manage and reduce their costs in this profit-making process. For this reason, choosing the right cost calculation method to be obtained from the accounting system for the right data to be used in management decisions becomes more important.

Factors such as the sector in which the firms are located, their size, the product they produce, the technology they use, the decisions of the management can cause differences in cost calculation systems. In addition, rapid changes and developments that may occur in global trade make it impossible for firms to stick to a uniform cost method for many years and to continue without updating their cost systems. Because the validity, reliability and usefulness of the obtained cost data may vary depending on the conditions and time.

Turkey has an important place in the world market in the ready to wear clothing industry. According to 61 and 62 GTIP chapters, exports in 2022 increased by approximately 6 % compared to 2021, in 2021 increased by approximately 22% compared to 2020. Its share in total exports exceeded 8% in 2021. In 2022, this rate decreased to 7.6% (TSI, 2023). The sector, which draws attention with its growing foreign trade volume and increasing exports, also significantly supports the development of the country's economy and employment. However, maintaining the competitive advantage of the sector requires taking the right decisions at the right time. In order to be able to take these decisions, it is necessary to provide relevant and realistic, understandable, comparable and timely data from the accounting department. One of these data is production cost data.

In this article, the cost data that emerged in the production process of the firm were recalculated using the hybrid costing method, which is one of the methods used according to the cost calculation method. The results obtained were compared and evaluated with the results obtained according to the current job-order costing method of the firm.

Literature Review

As a result of the literature review, it has been seen that although there are many articles and theses on the job-order and process costing method, there are very few studies directly related to the hybrid costing method. The closest article to this article is Yereli et al. (2015)'s work. However, the related article is an application of the textile sector related to yarn production. This article belongs to the ready-to wear clothing section, which is about the production of clothes from fabric. In this respect, the article provides an originality to the literature. The available studies are listed below.

Drobyazko et al. (2019), in their article studies, aimed to develop and propose a hybrid cost model that can be used in the raw cotton processing process. As a result of the application made using the production simulation model, it was stated that the proposed hybrid method would make a significant contribution to the comparison of costs with revenues in the reporting period. It is also stated that it will be useful in management decisions regarding additional ordering, manufacturing of new product types, income and expense budgeting, financial results analysis and pricing.

Yereli et al. (2015), in their article studies, aimed to calculate the product costs with hybrid costing using the case study method in a company engaged in yarn production in the textile sector. For this purpose, unit and total costs of the products were determined by using hybrid costing, and the results were compared with the existing ones. In addition, the effects of both methods on the financial statements are evaluated.

Edmonds et al. (2011) explains job-order, process and hybrid cost methods with examples in a part of their book studies.

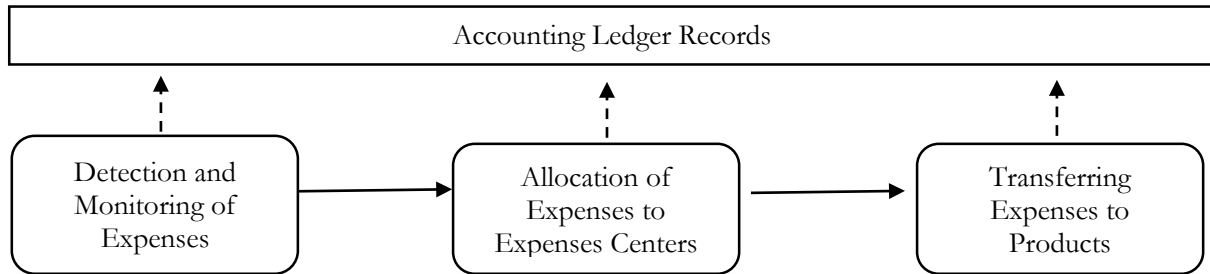
Altıntaş (2010), in his article, applied cost accounting in a manufacturing firm operating in the ready-to-wear clothing sector. For this, the job-order cost method was used. As a result, it has been determined that it is appropriate to use the order cost system in determining the production costs of the firm, the unit cost of an order is calculated by using the firm data, and suggestions are made about the cost accounting system of the enterprise.

Kişin (2000), in his study, investigated the operation of the job-order cost method in a textile firm. As a result, it has been determined that the method is suitable for the firm, and it has been stated that the drawbacks of the method can be eliminated as long as the technology is used. The study provides information about the application process and operations of the job-order cost method in textile firms.

Conceptual Framework

Hybrid Cost Method

The type of product a company produces affects the type of costing system required to determine product cost (Edmonds et al., 2011). The Cost System consists of documents, tables and records used to classify and monitor the operating expenses, to allocate these expenses to the expense centers, to transfer them into the product cost, and thus to determine the unit costs of the product (Büyükmirza, 2015). The operation of the cost system is shown in Figure 1.

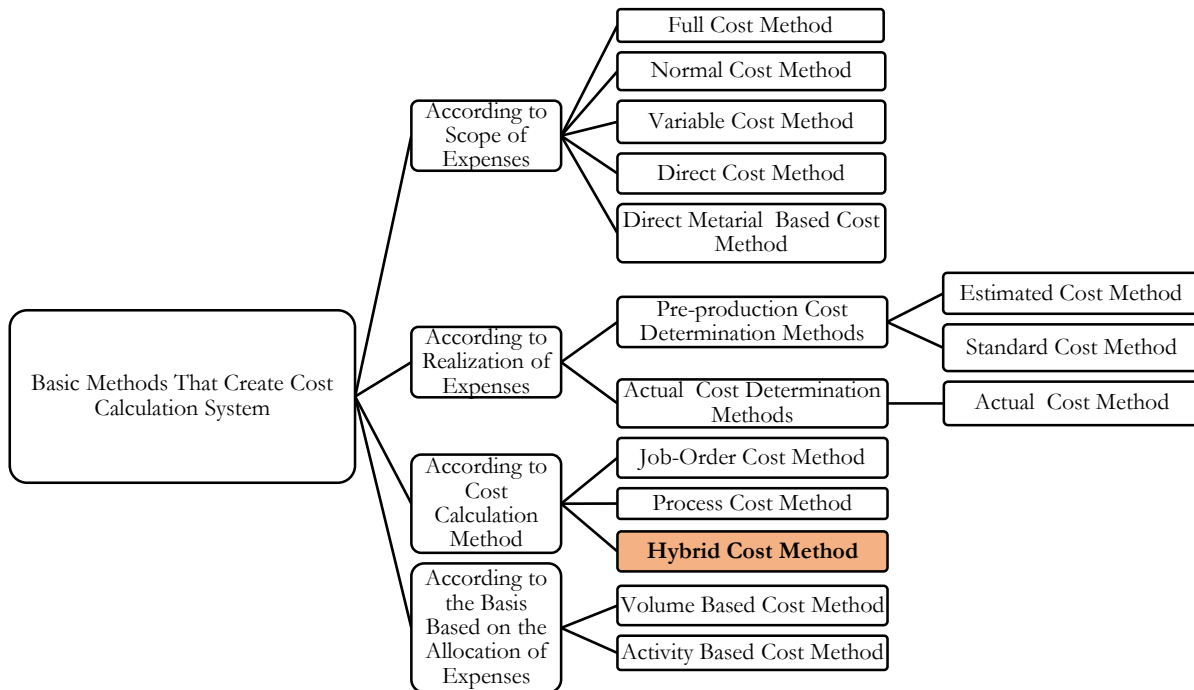

Figure 1. Operation of the Cost System

Source: (Büyükmirza, 2015)

There are many methods that can be used in cost calculations within this system for firms. However, it is not always easy to find the right one or to tell whether what is available is sufficient. In order to understand this, the current system can be evaluated according to the following three dimensions (Fisher-Krumwiede, 2015; Özçelik, 2019).

- Convenience: Ease of obtaining the desired cost information
- Accuracy: The accuracy measure of the desired cost information
- Implementation costs: The level of cost of obtaining the desired cost information

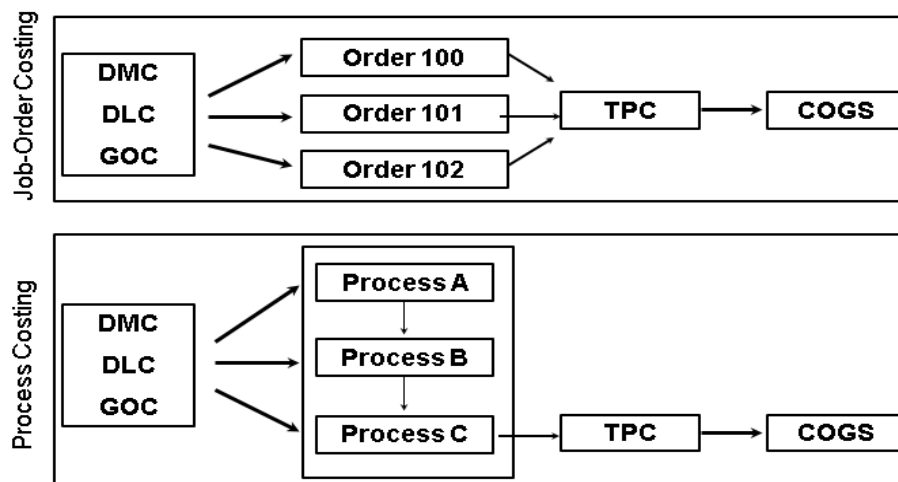
Figure 2. Basic Methods that Create a Cost Calculation System

Source: (Prepared by the author using Karakaya, 2007)

The basic methods that make up the cost calculation systems can be classified according to the cost calculation method, the scope of the expenses, the basis on which the allocation of expenses is taken, and the realization of the expenses, as in Figure 2.

The basic methods that make up the cost calculation system according to the cost calculation method of the firms are the job-order cost method and the process cost method. Job-order cost method; It is a cost calculation method that determines each cost element separately for each product or order produced in the firm or allows to calculate the product cost specifically (Yükçü, 2011). In this method, a cost card is opened for each order and all expenses incurred during the production of the order are accumulated in the cost card. All accumulated expenses make up the total order cost. In other words, it can be expressed as a method where the actual expenses related to each order are collected in the cost cards opened for the order and form the total order cost. The unit order cost is obtained by dividing the total order cost by the total order quantity.

In the process cost method, there is a process in which products that are generally similar to each other or that cannot be physically separated from each other are produced continuously. The unit costs are calculated by dividing the period costs by the amount of products produced in the period (Can, 2013). The comparison of job-order and process costing methods is given in Figure 3.

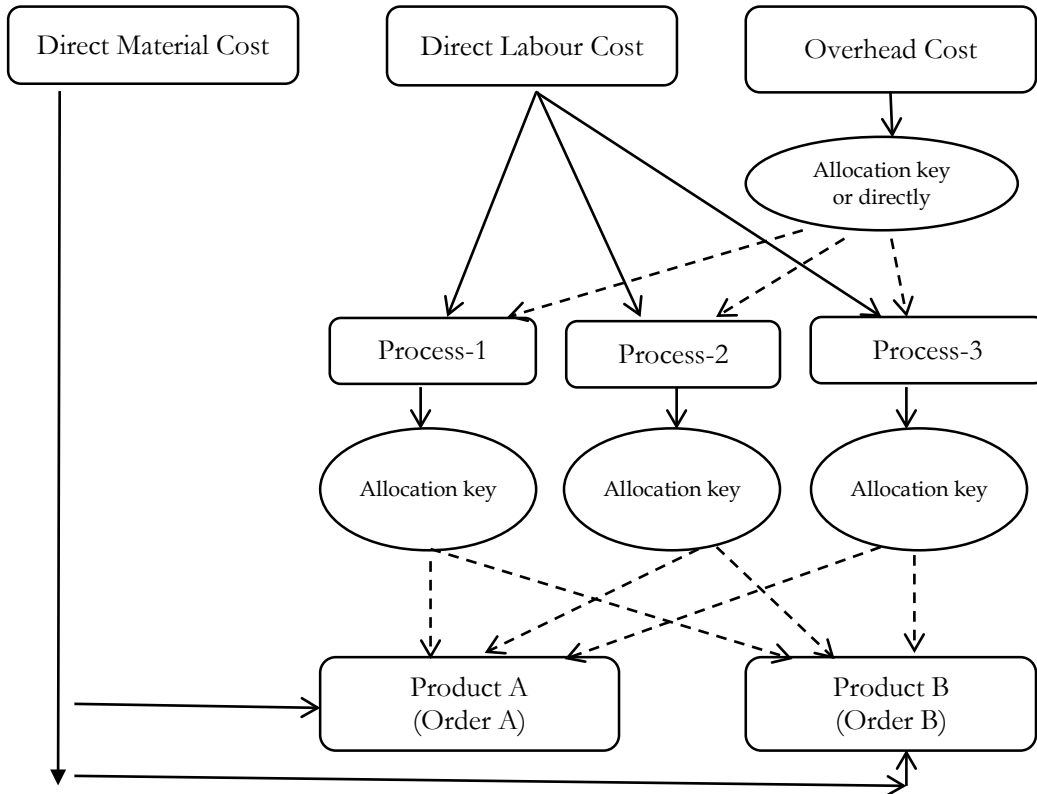

Figure 3. Comparison of Job-Order and Process Cost Methods

TPC: Total Product Cost, COGS: Cost of Goods Sold, DLC: Direct Labour Cost
 OC: Overhead Cost, DMC: Direct Material Cost

Source: (Can, 2016)

The hybrid cost method, on the other hand, is based on the combination of the principles and procedures of these two methods. In other words, the hybrid cost method increases the efficiency of corporate cost management by combining these two methods in accordance with the characteristics of firm and management policies (Drobyszko et al., 2019). The method can be used in firm lines where different products with many common features are produced in batches. Although different products are produced in many firms, it is seen that some standard production processes are applied to them. For this reason, it is necessary that the cost system to be applied should be a mixture of job-order and process methods (Gürsoy, 1997).

Figure 4. Cost Flow in Hybrid Cost Method

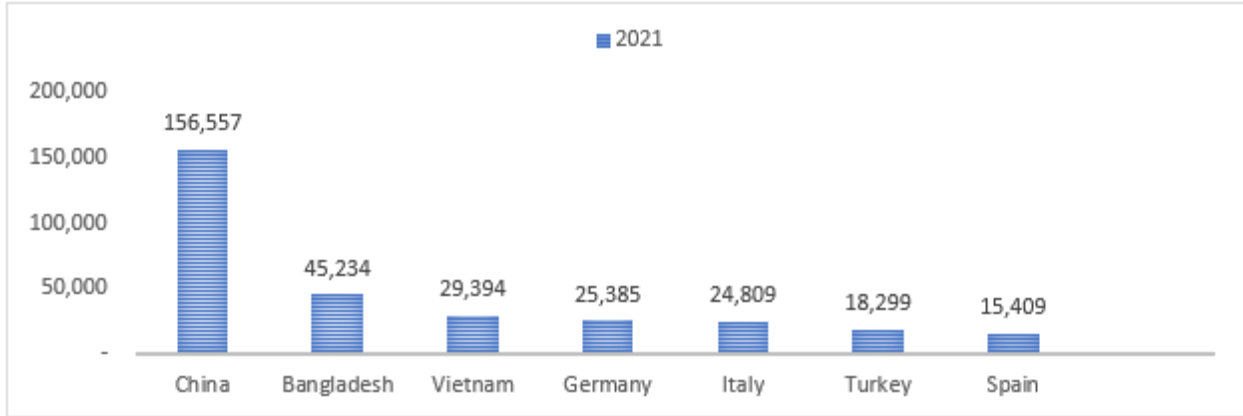
Source: (Karakaya, 2007)

The cost flow in the hybrid cost method is given in Figure 4. In the hybrid cost method, direct material costs are tracked separately in terms of orders, and in this respect, it is similar to the job-order cost method. For this, order cost cards are opened on a lot basis. Direct labour and overhead costs (processing or conversion costs) are tracked on a process basis and allocated to the products that use the process. In this respect, the method is similar to the process cost method (Karakaya, 2007). Allocation keys are used to assign the process costs to the process.

Ready to Wear Clothing Sector

The ready to wear clothing industry, unlike textiles, includes the production process of clothing. In other words, the process from fiber to yarn and then to obtaining fabric product is considered within the textile sector, and the process from the obtained fabric to obtaining clothing is evaluated within the ready to wear clothing industry (OKA, 2014).

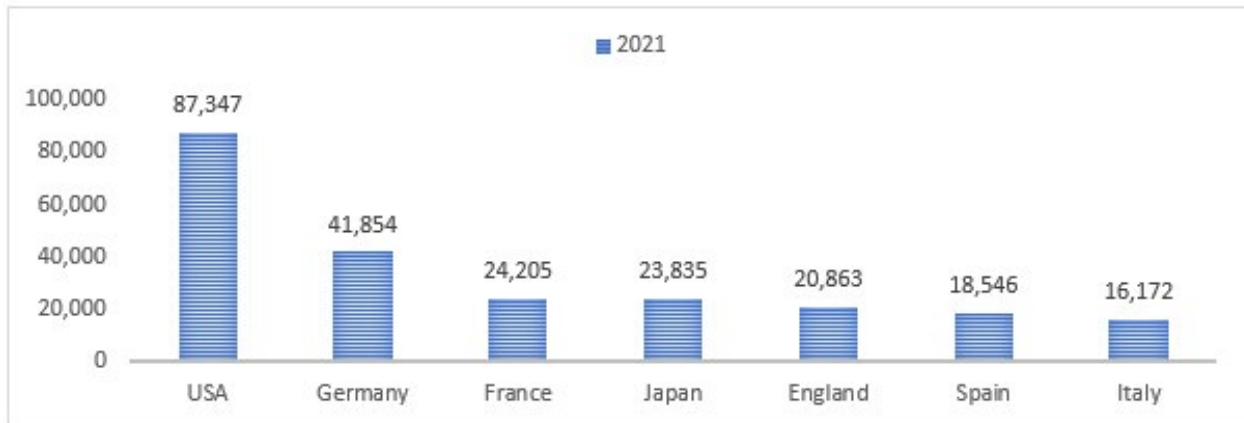
The products of the ready to wear clothing sector consist of 61 and 62 GTIP chapters in international trade. In these chapters, the exports of the ready to wear clothing sector in the world in 2020 were approximately 418 billion dollars, and the exports in 2021 were 505 billion dollars. In 2021 total exports, China has the largest share with approximately 31%. Turkey's share is about 4%. Some of the prominent countries of the sector in exports and their shares are as in Figure 5.

Figure 5. World Ready to Wear Clothing Exporters (million dollars)

Source: (ITC Trademap, 2022)

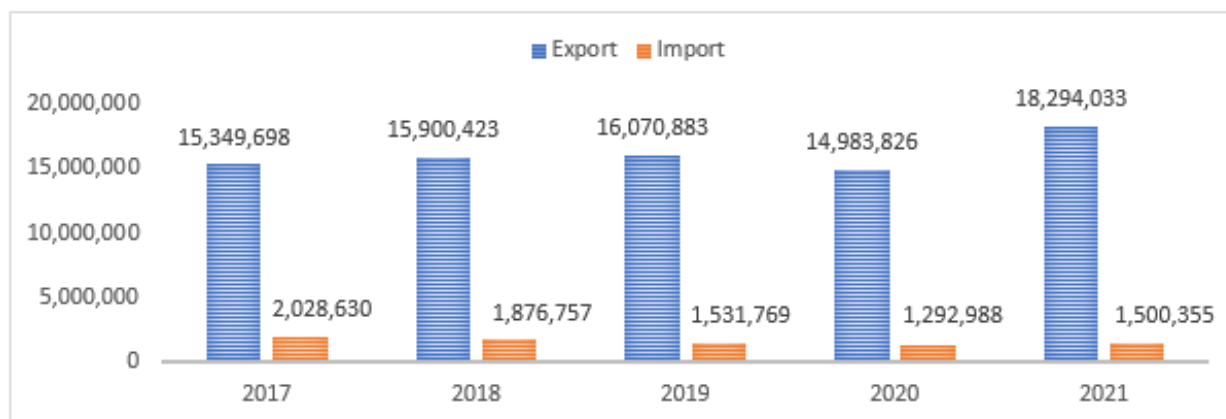
According to these chapters, the USA has the largest share in the world's 2021 total imports, with approximately 20%. Germany, France, and Japan follow respectively. Other prominent countries and their shares in the import sector are as in Figure 6. However, it is seen that Turkey is not in an importer position in the ready-to wear clothing sector.

Figure 6. World Ready to Wear Clothing Importers (million dollars)

Source: (ITC Trademap, 2022)

Turkey's total export and import values according to 61 and 62 GTIP chapters between the years 2017-2021 are given in Figure 7. As can be seen, total exports increased by approximately 19% from 2017 to 2021. On the other hand, total imports decreased by 26% in the same time period. In the relevant time period, exports are at the highest level in 2021, while imports are at the lowest level in 2020.

Figure 7. Turkey Ready to Wear Clothing Export and Import (thousand dollars)

Source: (TSI, 2022)

Table 1 shows the top 5 countries and trade values of the Turkish ready to wear clothing sector in 2021 according to the 61 and 62 GTIP chapters. Accordingly, it is seen that the first five countries to which exports are made consist of European countries. On the other hand, it is seen that a significant part of the import is made from far eastern countries. Germany is in the first place in Turkey's export. China is in the first place in imports.

Table 1. Major Countries of Import/Export in Turkish Ready to Wear Clothing Sector (thousand dollars)

N	2021		2021	
	Country of Export	Export Value	Country of Import	Import Value
1	Germany	3,083,610	China	289,706
2	Spain	2,690,665	Bangladesh	190,885
3	England	1,991,157	Georgia	116,607
4	Netherland	1,429,172	Italy	114,670
5	France	876,734	Spain	102,452

Source: (ITC Trademap, 2022)

According to the Central Bank of the Turkish Republic (CBTR) statistics, some basic indicators regarding the firms operating in the production of clothing in Turkey in 2021 are as in Table 2. Accordingly, more than half (54.6%) of the firms in Turkey are on a micro scale. The highest number of employees is in medium-sized firms. Only 2.5% of total firms are large-scale. About half of total net sales are made by large-scale companies.

Table 2. Basic Indicators of Turkish Ready to Wear Clothing Sector-2021

Scale	Number of Firms	Number of Employees	%	Net Sales		Total Assets		Shareholder's equity	
				Thousand TL	%	Thousand TL	%	Thousand TL	%
Micro	8,417	23,084	54.6	6,306,033	2.8	13,175,098	6.3	2,376,545	4.0
Small	4,496	84,717	29.2	36,765,746	16.1	35,335,652	17.1	9,338,531	15.8
Middle	2,106	201,944	13.7	71,245,833	31.2	65,552,832	31.7	15,640,939	26.5
Large	385	200,633	2.5	114,112,678	50.0	92,943,362	44.9	31,749,803	53.7
TOTAL	15,404	510,378		228,430,290		207,006,944		59,105,818	

TL: Turkish Lira

Source: (CBTR, 2022)

In 2021, a total of 15,404 firms consisted of 1,760 joint stock companies, 13,605 limited companies, 26 cooperatives and 13 others. In the relevant year, 9,079 of the firms made a profit, 5,968 suffered a loss and the other 357 did not experience any profit/loss (CBTR, 2022).

Methodology

Importance, Scope and Limitations

Turkey is one of the world's leading countries in ready-to wear clothing exports (See Figure 6). It is an important sector in terms of both foreign exchange input and employment. However, one of the ways for firms to survive in an increasingly competitive environment is to manage their costs well. The cost method used in this process is also important. The study is important in terms of showing that these two methods can be used together, unlike the separate use of job-order cost and process cost methods in determining production costs. In addition, the study is important in terms of showing the applicability and results of the hybrid cost method in the ready-to-wear clothing industry. In addition, other important factors are that the study includes real cost data, the results help managers in making decisions, there is no previous application in ready-to-wear clothing production, and the results are comparable with the results of the current method.

The study covers the cost and production data of an firm operating in the textile sector and producing ready-to-wear clothing in the province of Sinop for the period of November 2017. The data were obtained by using document analysis, observation and interview methods.

The limitations of the study are;

Privacy constraint: Due to competition and privacy issues, data for a more recent year could not be obtained.

Data constraint: Reasons such as not being able to access all documents of production data, insufficient information flow in the production system, experience of employees may have caused data loss.

Time constraint: One-month implementation period was considered sufficient due to the explanation of the hybrid cost method and implementation difficulties.

Purpose and Method

The aim of the study is to show the application of the Hybrid Cost Method in the ready-to-wear clothing industry. In addition, the results of the application were compared with the results of the current cost method of the firm and the differences and reasons were tried to be revealed. For this purpose, the case study method covering a period of one month was used in a ready-to-wear clothing firm. In this process, the current cost process of the firm was monitored and cost data were determined. These data have been rearranged within the framework of the Hybrid Cost Method.

Firm Production Process

ABC firm operates in the ready-to-wear sector in Sinop / Turkey and manufactures men's and women's clothing according to incoming orders. Although the firm exports in general, it also produces for domestic firms as a subcontractor.

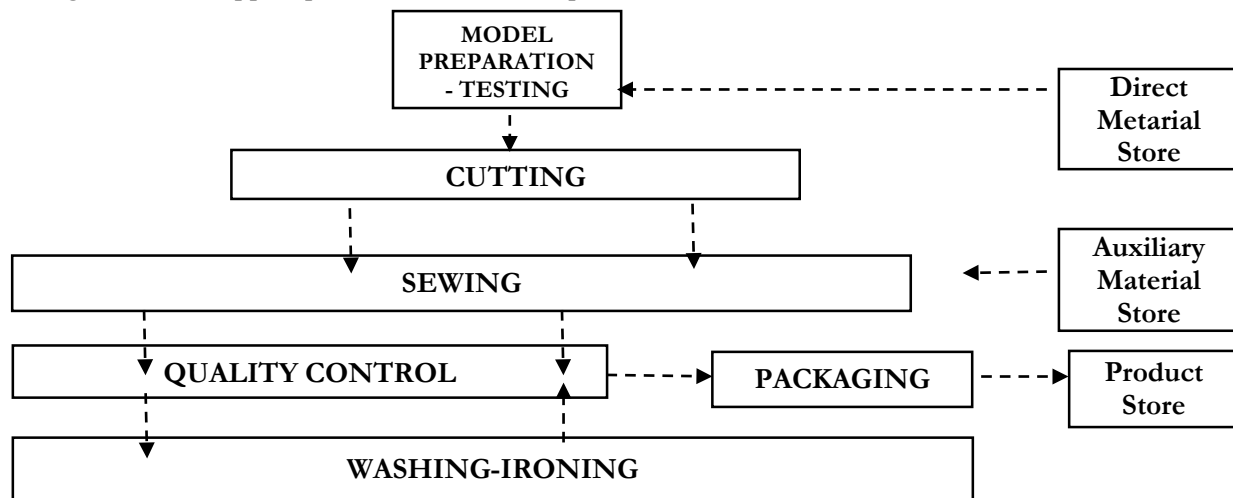
It has been determined that Full Costing is used in terms of the scope of expenses in the production process, Actual Cost Method is used in terms of the realization of the expenses, Volume-Based Costing is used in terms of the allocation of expenses, and Job-Order Costing Method is used in terms of the calculation of the product costs.

According to the job-order cost system, an order cost card is opened by giving an order number to each order during the production process. While the order flows through the production process, it passes through many expense points (710-DMC, 720-DLC and 730-OC) and costs are charged to the order from these expense points. Thus, the expenses charged to the order constitute the total cost of the order. When the total cost collected in the order card is divided by the total number of orders, the unit cost is determined.

Although unit costs are determined according to the job-order cost method, different processes are applied at many processes until the order becomes a product. In this respect, the production process is similar to the process cost method. Thus, considering the process and characteristics of production, it can be said that the application of the Hybrid Cost Method is appropriate.

The basic raw material used in production and constituting a significant part of the costs is fabric. Fabrics are supplied from domestic or imported materials in line with the request of the orderer.

Production in the firm consists of the basic process of Model Preparation - Testing, Cutting, Sewing, Washing-Ironing, Quality Control and Packaging. In addition, there is a "Raw Material" store that supplies fabric to the cutting process, and an "Auxiliary Material" store that supplies accessories to the sewing process. In addition, there are auxiliary expense centers such as maintenance and repair, cafeteria, personnel service, security and management that support production in the enterprise.

Figure 8. Production Process in the Firm

As can be seen in Figure 8, the production process starts with the model preparation and quality testing of the fabrics coming from the Direct material store at the testing process. The fabrics that pass the quality test successfully are taken to the cutting process. Then, the fabrics are cut according to the computer-aided layout plans, in a way that minimizes wastage. The cut fabrics are transferred to the sewing process. The sewing process is the stage where the most intensive production and the most workers work. Here, the cut fabric pieces and the accessories (yarn, label, trimmings, etc.) coming from the auxiliary material store are brought together and the product is formed. Afterwards, the product is transferred to the control process and production errors are checked and corrected. Some products are transferred to the washing - ironing process from here, while others are sent directly to the packaging process. At the end of the packaging process, the product is taken to the product store to be sent.

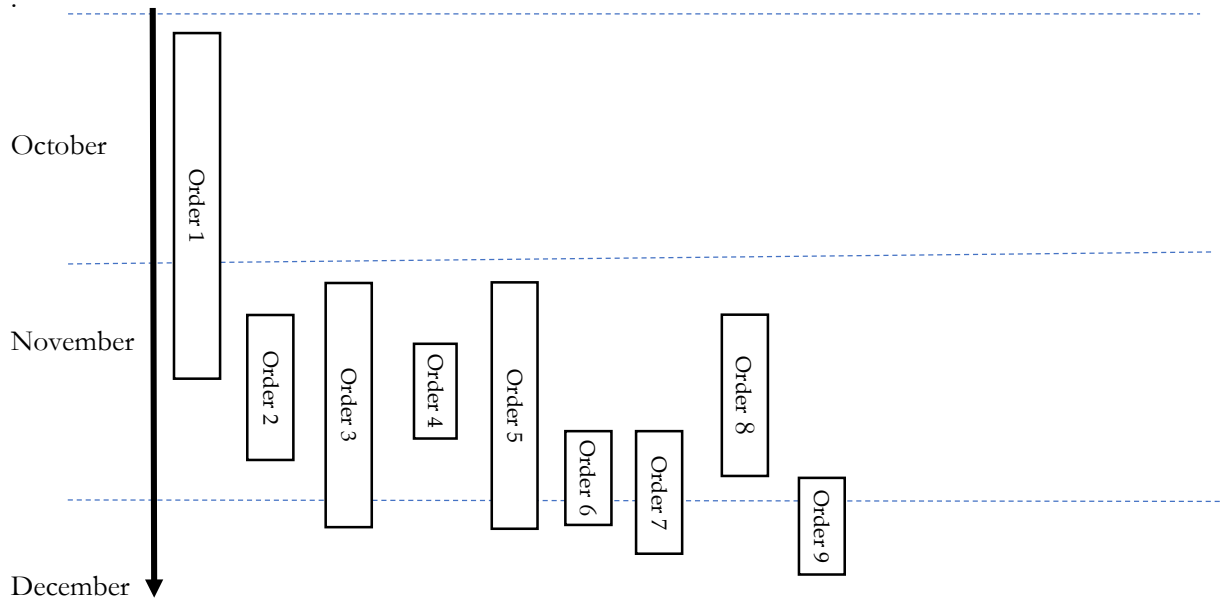
Firm Production Status

In the November 2017 period, when the sample application was made, 9 orders were produced. In the relevant month, 26 days were worked and the quantities in Table 3 were produced from the orders. Only November cost data and produced quantities were used in the study. Production of orders in other months is not taken into account. In addition to the order numbers determined within the scope of the application, the order information given by the company is also included.

Table 3. Orders Produced

Orders	Firm Code	Production Amount (Number)		
		October	November	December
Order 1	Aydın 7149-247	10,419	6,290	
Order 2	Aydın 7149-248		3,116	
Order 3	Aydın 7149-201		10,506	41
Order 4	Uja Atlas		917	
Order 5	Aydın 7149-056		10,092	52
Order 6	Laurie 21012		454	249
Order 7	Laurie 25457		662	603
Order 8	APS 231		3,648	
Order 9	LCW Check		251	747
TOTAL			35,936	

As can be seen in Table 3, Order 3 and Order 5 were the most produced in the period of November 2017. The least produced is Order 9. When we include the other months, it is seen that the highest production is order 1. Figure 9 shows the allocation of orders by periods.

Figure 9: Production of Orders in Periods

As can be seen from Figure 9, the production of Order 1 started in October and was completed in November. Production of Orders 2, 4 and 8 started in November and was completed in the same period. Production of Orders 3, 5, 6, 7 and 9 started in November and was completed in December. Since the sample application was made only during the November period, the amount and price data are only for the November period. Data for October and December are not included.

Current Cost Calculation According to the Current Job-Order Cost Method of the Firm

According to the expense data received from the firm records, the costs for the November period when the application was made (DMC + DLC + OC) were realized as in Table 4. Here, direct and indirect material and labour costs are shown separately. Indirect material and labour cost values determined on the basis of orders consist of values allocated to orders with the help of allocation keys.

Table 4: Company's November 2017 Production Costs by Job-Order Cost Method (TL)

Orders	COSTS					TOTAL
	Direct Material Cost	Direct Labour Cost	Indirect Material Cost	Indirect Labour Cost	Other Overhead Cost	
Order 1	179,905.04	67,628.72	20,400.56	41,553.28	11,023.50	320,511.11
Order 2	89,617.22	28,478.71	10,162.26	20,699.19	5,457.39	154,414.77
Order 3	309,712.04	114,879.82	35,120.20	71,535.25	18,455.50	549,702.81
Order 4	28,287.42	18,914.02	3,207.69	6,533.64	1,627.40	58,570.17
Order 5	249,059.28	104,434.61	28,242.40	57,526.07	17,575.17	456,837.53
Order 6	12,492.02	8,129.71	1,416.55	2,885.33	787.39	25,711.00
Order 7	17,534.77	8,128.44	1,988.38	4,050.06	1,141.63	32,843.28
Order 8	116,207.05	39,497.12	13,177.45	26,840.74	6,462.23	202,184.59
Order 9	10,601.27	5,093.91	1,202.14	2,448.61	489.27	19,835.20
TOTAL	1,013,416.11	395,185.05	114,917.63	234,072.18	63,019.48	1,820,610.45

As can be seen from Table 4, the highest expense was made for Order 3 with TL 549,702.81. The minimum expense was made for Order 9 with TL 19,835.20. This situation is compatible with the quantities produced. The most realized expense type is Direct Material Costs with TL 1,013,416.11. On the other hand, the least realized type of expense is Other Overhead Costs with TL 63,019.48. The total production cost in the relevant month is TL 1,820,610.45. The material cost is about 60% of the total cost, and the labour cost is about 35% of the total cost.

Table 5. Costs of the Firm by Job-Order Cost Method

Orders	Total Production Costs	Total Production Amount	Unit Cost
Order 1	320,511.11	6290	~50.96
Order 2	154,414.77	3116	~49.56
Order 3	549,702.81	10506	~52.32
Order 4	58,570.17	917	~63.87
Order 5	456,837.53	10092	~45.27
Order 6	25,711.00	454	~56.63
Order 7	32,843.28	662	~49.61
Order 8	202,184.59	3648	~55.42
Order 9	19,835.20	251	~79.02
TOTAL	1,820,610.45	35936	~50.66

Table 5 shows the total and unit costs of the products produced in the November period according to the order cost method. To find the unit costs, the total (material, labour and other) costs of the orders in Table 4 are divided by the quantity of orders produced in the relevant month. According to these results, Order 9 with TL 79.02 has the highest unit cost and Order 5 with TL 45.27 has the lowest unit cost. The average unit cost of all orders was determined as TL 50.66.

Cost Calculation According to The Firm's Hybrid Cost Method

The firm determines its costs according to the job-order cost method, but at the same time, the production consists of processes. For this reason, the November period data of the firm will be recalculated according to the Hybrid Cost Method, where both the job-order and process cost methods can be used together. Therefore, DMC will be transferred to orders directly, and DLC and OC will be transferred to orders indirectly using allocation keys.

Allocation of Costs to Orders

The allocation of DMC (Direct Material Cost), DLC (Direct Labour Cost) and OC (Overhead Cost) that occurred in the firm in the November period, on the basis of orders is included in this section. As a requirement of the hybrid cost method, Direct Material Costs are allocated directly to the orders. Direct and indirect labour costs, indirect material costs and other overhead costs were first allocated to the processes with the help of store material output records or allocation keys. Then, the total costs collected in the processes were allocated to the orders with the help of allocation keys. Calculations related to allocations and the values found are explained and shown in the relevant sub-headings.

Allocation of Direct Material Costs to Orders.

In the job order cost method, direct material costs are allocated to the orders according to the material output/entry records. The same process and situation is in question in the hybrid cost method. Therefore, Direct Material Costs of the firm in the November period will be allocated directly to the orders as in the job-order method. The values in Table 6 were taken from the actual values according to the job-order cost method in Table 4.

Table 6. Allocation of DMC to Orders

Orders	Direct Material Cost
Order 1	179,905.04
Order 2	89,617.22
Order 3	309,712.04
Order 4	28,287.42
Order 5	249,059.28
Order 6	12,492.02
Order 7	17,534.77
Order 8	116,207.05
Order 9	10,601.27
TOTAL	1,013,416.11

As can be seen in Table 6, the total direct material cost incurred for all orders in the relevant month is TL 1,013,416.11. The highest cost belongs to Order 3 (TL 309,712.04). The lowest cost belongs to order 9 (TL 10,601.27).

Allocation of Processing (Conversion) Costs to Processes and Orders.

In the hybrid cost method, processing costs consist of direct labour costs (DLC) and overhead costs (OC). Direct labour and indirect material costs, which can be related to processes according to worker time cards and store material output records, are directly transferred to the relevant processes. Indirect labour and other overhead costs that cannot be related with the processes are allocated to the processes with the help of allocation keys. The allocation of DLC and OC in the November period of the firm, first to the processes and then to the orders, is explained in detail in the sub-headings.

Allocation of Direct Labour Costs to Process.

According to the hybrid cost method, direct labour costs are considered as processing or conversion costs. The direct labour costs that can be related with the processes are allocated to the relevant processes. This relationship is made according to the worker time cards. Worker time cards include which worker worked at which processes. The labour costs incurred on the basis of processes according to the results of the worker time card in the November period are as in Table 7.

Table 7. Allocation of Direct Labour Costs by Processes

Processes	Direct Labour Cost
- Model preparation and testing	1,563.36
- Cutting	17,770.15
- Sewing	275,535.99
- Washing - Ironing	35,957.26
- Quality control	53,414.78
- Packaging	10,943.51
TOTAL	395,185.05

The data in Table 7 are calculated by taking into account the payroll prepared by the firm for the November period and the reports regarding the working time, process and status (direct/indirect) of the workers in the payroll. Total direct labour cost in the related month was TL 395,185.05. The highest cost was realized in the sewing process (TL 275,535.99). This value corresponds to approximately 70% of the total cost. The lowest cost was realized during the model preparation and testing process (TL 1,563.36).

Allocation of Indirect Material Costs to Processes.

Indirect materials consist of auxiliary materials and operating materials. Output records of these materials from the auxiliary material store are kept. According to these records, the processes of the materials can be followed. Allocation of indirect material costs to processes according to store material output records regarding which processes and how much auxiliary material or operating material is sent from the auxiliary material store is as in Table 8.

Table 8. Allocation of Indirect Material Costs by Processes

Processes	Indirect Material Costs
- Model preparation and testing	0.00
- Cutting	50,240.28
- Sewing	45,034.74
- Washing - Ironing	75.31
- Quality control	9.08
- Packaging	19,558.22
TOTAL	114,917.63

In Table 8, the reports regarding the amount and prices of the auxiliary materials or operating materials sent from the auxiliary material store in the November period of the firm are taken into account. According to these reports, it was determined that indirect materials were sent to which processes, how much and at what cost. The cutting processes caused the most indirect material cost (TL 50,240.28). Because a significant amount of auxiliary fabric material (interlining fabric, pocketing fabric, etc.) has been released from the material store to this process. Similarly, a significant amount of indirect materials (zippers, trimmings, labels, thread etc.) went out from the

auxiliary material store to the sewing process. In the packaging process (price card, other cards, nylon bag, package, etc.) indirect materials were used. In total, TL 114,917.63 indirect materials were used in the relevant month.

Allocation of Indirect Labour Costs to Processes.

The allocation of indirect labour costs to the processes will be made according to the direct labour costs determined on a process basis. In other words, direct labour costs were used as the allocation key. Except for the normal wages of the workers who work directly in the testing, cutting, sewing and washing-ironing processes, labour costs are considered as indirect labour costs. Total direct labour costs are TL 395,185.05. Total indirect labour costs are TL 234,072.18.

$$\begin{aligned} \text{Indirect labour cost allocation rate} &= 234,072.18 / 395,185.05 \\ &= 0.592310311 \end{aligned}$$

Table 9. Allocation of Indirect Labour Costs by Processes

Processes	DLC	Allocation Rate	Indirect Labour Cost
- Model preparation and testing	1,563.36	~0.59	925.99
- Cutting	17,770.15	~0.59	10,525.44
- Sewing	275,535.99	~0.59	163,202.81
- Washing - Ironing	35,957.26	~0.59	21,297.85
- Quality control	53,414.78	~0.59	31,638.12
- Packaging	10,943.51	~0.59	6,481.96
TOTAL	395,185.05		234,072.18

In the calculation in Table 9, indirect labour costs determined according to firm payrolls and worker time cards are divided into direct labour costs and a allocation ratio is determined. The allocation to the processes was made according to this ratio (about 0.59). Accordingly, the most indirect labour cost was reflected in the sewing process (TL 163,202.81). This value corresponds to 70% of the total indirect labour. These rates are the same as the ratio allocation of direct labour costs used as the allocation key.

Allocation of Other Overhead Costs by Processes.

Other overhead costs consist of expenses such as meals, maintenance-repair, worker transportation, electricity, water, depreciation. The allocation of other overhead costs to the processes will be made according to the direct labour costs determined on a process basis. Direct labour costs were used as the allocation key of the total cost to the processes. Total direct labour cost is TL 395,185.05. Total other overhead cost is TL 63,019.48.

$$\begin{aligned} \text{Other overhead cost allocation rate} &= 63,019.48 / 395,185.05 \\ &= 0.159468279 \end{aligned}$$

Table 10. Allocation of Other Overhead Costs by Processes

Processes	DLC	Allocation Rate	Other Overhead Cost
- Model preparation and testing	1,563.36	~0.16	249.31
- Cutting	17,770.15	~0.16	2,833.78
- Sewing	275,535.99	~0.16	43,939.25
- Washing - Ironing	35,957.26	~0.16	5,734.04
- Quality control	53,414.78	~0.16	8,517.96
- Packaging	10,943.51	~0.16	1,745.14
TOTAL	395,185.05		63,019.48

In the calculation in Table 10, the other overhead costs determined according to the firm cost tables are divided by the total direct labour costs and an allocation ratio is determined. The allocation to the processes was made according to this ratio (about 0.16). Total other overhead costs are TL 63,019.48. The process where other overhead costs are most reflected is the sewing process (TL 43,939.25). The process where other overhead costs are reflected the least is the model preparation and testing process (TL 249.31).

Allocation of Total Processing (Conversion) Costs by Processes.

In the hybrid cost method, processing costs consist of direct labour costs, indirect labour costs, indirect material costs and other overhead costs. In Tables 7, 8, 9 and 10, these costs are allocated among the processes. As a result, the allocation of the total processing costs (DLC, ILC, IMC and OOC) to the processes will be as in Table 11.

Table 11. Allocation of Total Processing Costs by Processes

Processes	Direct	Indirect	Indirect	Other	Total
	Labour Cost	Labour Cost	Material Cost	Overhead Cost	
- Model preparation and testing	1,563.36	925.99	0.00	249.31	2,738.66
- Cutting	17,770.15	10,525.44	50,240.28	2,833.78	81,369.65
- Sewing	275,535.99	163,202.81	45,034.74	43,939.25	527,712.79
- Washing - Ironing	35,957.26	21,297.85	75.31	5,734.04	63,064.46
- Quality control	53,414.78	31,638.12	9.08	8,517.96	93,579.94
- Packaging	10,943.51	6,481.96	19,558.22	1,745.14	38,728.83
TOTAL	395,185.05	234,072.18	114,917.63	63,019.48	807,194.34

Table 11 contains a combined version of Tables 7,8,9 and 10. In the table, the total processing costs are allocated among the processes. In Table 7, the total direct labour costs are allocated to the processes, taking into account the worker time cards and worker payrolls. Table 8, total indirect material costs are allocated to the processes according to store material output records. In Table 9, total indirect labour costs are allocated to processes using an allocation key. In Table 10, the total other overhead costs are allocated to the processes using an allocation key. Total processing cost is TL 807,194.34. The sewing processes received the highest share (TL 527,712.79) from all this allocation.

Allocation of Processing (Conversion) Costs Collected in Processes to Orders.

The allocation keys in Table 12 are used in the allocation of the Processing (Conversion) Costs (DLC, ILC, IMC and OC) accumulated at the processes to the orders. The allocation key is determined by the firm according to the best relationship between the cost to be allocated and the allocation location. Allocation amounts are as in Table 13.

Table 12. Table of Allocation Keys

Processes	Allocation Keys	Introduction
- Model pr. and testing	Production Amount	All fabrics have been tested.
- Cutting	Production Amount	All fabrics have been cut.
- Sewing	Sewing Time	Total sewing times during the sewing process are followed.
- Washing - Ironing	Production Amount	All products have been ironed. There was no washing.
- Quality control	Production Amount	All products have been checked.
- Packaging	Production Amount	All products are packed

As can be seen in Table 12, a allocation key is determined in the allocation of the accumulated costs in the processes to the orders. For the sewing process, the sewing time was determined as the allocation key. In others, the amount of production is determined as the allocation key.

Table 13. Allocation of Processing Expenses to Orders

Orders	Allocation Keys		Processes						TOTAL
	Production amount	Sewing time	Model P. and Testing	Cutting	Sewing	Washing - Ironing	Quality control	Packaging	
Order 1	6290	287,988.9	479.36	14,242.41	90,308.43	11,038.39	16,379.61	6,778.84	139,227.03
Order 2	3116	121,273.2	237.47	7,055.54	38,029.22	5,468.30	8,114.29	3,358.17	62,262.98
Order 3	10506	489,202.1	800.66	23,788.67	153,405.48	18,437.09	27,358.38	11,322.49	235,112.76
Order 4	917	80,543.1	69.88	2,076.36	25,256.95	1,609.25	2,387.93	988.27	32,388.64
Order 5	10092	444,722.4	769.10	22,851.25	139,457.40	17,710.56	26,280.30	10,876.32	217,944.92
Order 6	454	34,619.4	34.60	1,027.99	10,856.06	796.73	1,182.25	489.28	14,386.91
Order 7	662	34,614.0	50.45	1,498.96	10,854.36	1,161.75	1,723.90	713.45	16,002.87
Order 8	3648	168,193.8	278.01	8,260.14	52,742.72	6,401.91	9,499.66	3,931.51	81,113.95
Order 9	251	21,691.8	19.13	568.34	6,802.18	440.48	653.62	270.51	8,754.26
TOTAL	35936	1,682,848.7	2,738.66	81,369.65	527,712.79	63,064.46	93,579.94	38,728.83	807,194.34

In Table 13, processing costs determined on the basis of processes in Table 11 are allocated to orders using the allocation keys in Table 12. For example, the processing costs collected (TL 2,738.66) during the model preparation and testing process are divided by the total production amount (35.936) and a allocation ratio (0.076) is obtained. The ratio found is multiplied by the production amount of the orders and the cost allocation is made over this value. In other words, costs are allocated to orders using this allocation ratio. Similarly, the processing costs collected (TL 527,712.79) during the sewing process are divided by the total sewing time (1,682,848.7) and a allocation ratio (0.31) is obtained. According to the distribution result, the highest cost (TL 235,112.76) is loaded on order 5. According to the distribution result, the lowest cost (TL 8,754.26) is loaded on order 9.

Allocation of All Costs to Orders.

Direct material costs can be tracked on the basis of orders and reflected directly on orders. These values are taken from Table 6. Processing costs reflected on orders according to the hybrid cost method are taken from Table 13. The allocation of direct material costs, direct labour and overhead costs to orders will be as in Table 14.

Table 14. Allocation of All Costs to Orders in November

Orders	DMC	Processing Costs (DLC+OC)	TOTAL
Order 1	179,905.04	139,227.03	319,132.07
Order 2	89,617.22	62,262.98	151,880.20
Order 3	309,712.04	235,112.76	544,824.80
Order 4	28,287.42	32,388.64	60,676.06
Order 5	249,059.28	217,944.92	467,004.20
Order 6	12,492.02	14,386.91	26,878.93
Order 7	17,534.77	16,002.87	33,537.64
Order 8	116,207.05	81,113.95	197,321.00
Order 9	10,601.27	8,754.26	19,355.53
TOTAL	1,013,416.11	807,194.34	1,820,610.45

Table 14 is the combined data in tables 6 and 13. In the table, direct material costs, and processing costs are shown collectively on the basis of orders. The total cost reflected on the orders is TL 1,820,610.45. Most of this cost is reflected in order 3 (TL 544,824.80). The least of this cost is reflected in order 9 (TL 19,355.53). This is similar to the allocation of direct material costs and the allocation of processing costs. After these values are determined, unit costs of orders can now be determined. Unit costs will be found by dividing the values determined on the basis of the order by the production amount of the order in the relevant month.

Determination of Order Unit Cost

All costs collected on the basis of orders are divided by the production quantities of the orders in the relevant period and order unit costs are determined as in 16. Table 16 shows the total costs of orders, total production quantities and calculated unit costs separately. Table 15 contains a sample order cost chart showing all costs for Order 1.

Table 15. Order Cost Card-1

ORDER COST CARD				
Starting date:....		Order Number	1	
End date: ...		Orders Name:	Aydın 7149-247	
Amount: 6290				
DMC	Date	Material	Amount	Cost
				179,905.04
	Total			179,905.04
PROCESSING COSTS	Processes		Allocate Rate	
	Model prep. and testing			479.36
	Cutting			14,242.41
	Sewing			90,308.43
	Washing - Ironing			11,038.39
	Quality control			16,379.61
	Packaging			6778.84
Total				139,227.03
Order Cost Total				319,132.07
Order Unit Cost				=319,132.07/6290 50.74

In Table 15, the detailed total costs (direct material costs and processing costs) of order 1 in Table 14 are shown on the order cost card. Total direct material costs are TL 179,905.04 and can be tracked on an order basis. Total processing costs are TL 139,227.03. The total cost of the order in the relevant month is TL 319,132.07. The unit cost (TL 50.74/unit) was found by dividing this value by 6290, which is the production amount of the order.

Table 16. Order Unit Costs for November Period

Orders	Total	Produce amount	Unit Cost
Order 1	319,132.07	6,290	~50.74
Order 2	151,880.20	3,116	~48.74
Order 3	544,824.80	10,506	~51.86
Order 4	60,676.06	917	~66.17
Order 5	467,004.20	10,092	~46.27
Order 6	26,878.93	454	~59.20
Order 7	33,537.64	662	~50.66
Order 8	197,321.00	3,648	~54.09
Order 9	19,355.53	251	~77.11
TOTAL	1,820,610.45	35,936	

In Table 16, the total costs of orders are divided by the total order quantity and unit order costs are obtained. The highest unit cost belongs to order 9 and the lowest unit cost belongs to order 5. According to the hybrid cost method, the unit cost of 9 of the order was found to be TL 77.11. The unit cost of 5 of the order was found to be TL 46.27. In the next step, the results of the job-order cost method and the hybrid cost method will be compared.

Comparison of Job-Order Cost Method and Hybrid Cost Method

In this section, the results of the job-order cost method used in cost calculation in the firm and the hybrid cost method are compared. Order costs were compared as total and unit costs, results determined on the basis of orders are as in Table 17.

Table 17. Comparison of Job-Order Cost and Hybrid Cost Method Results

Orders	Job-Order Cost Method		Hybrid Cost Method	
	Total cost	Unit Cost	Total cost	Unit Cost
Order 1	320,511.11	~50.96	319,132.07	~50.74
Order 2	154,414.77	~49.56	151,880.20	~48.74
Order 3	549,702.81	~52.32	544,824.80	~51.86
Order 4	58,570.17	~63.87	60,676.06	~66.17
Order 5	456,837.53	~45.27	467,004.20	~46.27
Order 6	25,711.00	~56.63	26,878.93	~59.20
Order 7	32,843.28	~49.61	33,537.64	~50.66
Order 8	202,184.59	~55.42	197,321.00	~54.09
Order 9	19,835.20	~79.02	19,355.53	~77.11
TOTAL	1,820,610.45		1,820,610.45	

When the results in Table 17 are evaluated, it is seen that the total and unit costs of Orders 1, 2, 3, 8 and 9 determined according to the Job-Order Cost Method have decreased in the Hybrid Cost Method, while the total and unit costs of Orders 4, 5, 6, 7 have increased. Since it is known that the Direct Material Costs are the same in both methods, some of the reasons that make up the difference are as follows. In the Job-Order Cost Method, DLC is transferred directly to the orders, while in the Hybrid Cost Method, it is first transferred to the process and then to the orders using allocation keys. Another reason is that in the job-order cost method, OC is transferred to the orders with allocation keys, while in the hybrid cost method, it is transferred to the processes by using allocation keys, and then transferred from the processes to the orders using another allocation key.

Table 18. November Sales Amounts of Orders Produced in November

Orders	Sales Quantities
Order 1	6,290
Order 2	3,116
Order 3	8,930
Order 4	917
Order 5	9,083
Order 6	300
Order 7	185
Order 8	3,648
Order 9	196
TOTAL	32,665

As can be seen in Figure 9, all of the orders that were completed in November were sent to the customer. On the other hand, some of the orders that started to be produced but not completed in November were sent to the customer. The quantities sold from the orders produced in the firm in November are as in Table 18. Accordingly, the first part of the income statements that will be formed according to “Job-Order Cost Method” and “Hybrid Cost Method” in the November period will be as in Table 19.

Table 19: Income Statement by Job-Order Cost Method and Hybrid Cost Method

	Job-Order Cost Method	Hybrid Cost Method	Difference
	2,897,871.23	2,897,871.23	JOCM- HCM
GROSS SALES			
Order 1	548,110.60	548,110.60	
Order 2	260,996.16	260,996.16	
Order 3	822,274.40	822,274.40	
Order 4	101,328.50	101,328.50	
Order 5	748,348.37	748,348.37	
Order 6	28,203.00	28,203.00	
Order 7	15,969.20	15,969.20	
Order 8	343,678.08	343,678.08	
Order 9	28,962.92	28,962.92	
COST OF SALES			
(-)	(1,655,742.37)	(1,654,666.25)	1,076.12
Order 1	320,511.11	319,132.07	1,379.04
Order 2	154,414.77	151,880.20	2,534.57
Order 3	467,242.16	463,095.89	4,146.26
Order 4	58,570.17	60,676.06	-2,105.89
Order 5	411,162.83	420,313.03	-9,150.20
Order 6	16,989.65	17,761.41	-771.76
Order 7	9,178.26	9,372.30	-194.04
Order 8	202,184.59	197,321.00	4,863.59
Order 9	15,488.84	15,114.28	374.57
GROSS PROFIT			
ON SALES	1,242,128.86	1,243,204.98	(1,076.12)
Order 1	227,599.49	228,978.53	-1,379.04
Order 2	106,581.39	109,115.96	-2,534.57
Order 3	355,032.24	359,178.51	-4,146.26
Order 4	42,758.33	40,652.44	2,105.89
Order 5	337,185.54	328,035.34	9,150.20
Order 6	11,213.35	10,441.59	771.76
Order 7	6,790.94	6,596.90	194.04
Order 8	141,493.49	146,357.08	-4,863.59
Order 9	13,474.08	13,848.64	-374.57

As can be seen from Table 19, the sales costs (TL 1.654,666.25) calculated according to the Hybrid Cost Method are lower than those realized according to the Job-Order Cost Method. Since the sales amounts have not changed, the gross sales profit (TL 1.243,204.98) calculated according to the Hybrid Cost Method has been higher than the realized according to the Job-order Cost Method. The cost difference between both methods is TL 1,076.12. The biggest difference occurred in order 5 (TL 9,150.20). The smallest difference occurred in order 7 (TL 194.04). Sales costs incurred in order 1,2,3,8 and 9 are less in the hybrid cost method. On the other hand, the sales costs incurred in orders 4,5,6 and 7 are less in the job-order cost method.

Conclusion

The Turkish ready-to wear clothing industry has a significant market share in the world export market. The sector is one of the important production areas of Turkey in terms of increasing export potential, investments, employment and contribution to macroeconomic development. However, increasing competition in the globalizing world also requires effective control of production costs. Firms want to know the total and unit costs of their products, which are the result of production processes. This information may be necessary for many reasons such as product pricing decisions, marketing strategies, future investment and financing plans of management. In order to obtain the desired cost information, firms choose and apply the cost method appropriate to their production structure and activities. The methods that can be applied according to the cost calculation method are the job-order cost method, the process cost method and the hybrid cost method in which these two methods are used together.

The current production process in the firm operates according to the orders and within this framework, the costs are determined by the job-order cost method. batches. In this respect, it is suitable for the order cost method. But at the same time, the product types are similar and production is made in processes, and some standard processes are applied for all products throughout the process. Hybrid cost method can be a suitable cost method in calculating more reliable production cost. In this respect, the study is important in terms of showing that the hybrid cost method can be used in such firms. In addition, the study is based on real cost data, can help managers make decisions because the results of the study are comparable with the results of the current method, and contributes to the literature because it is a unique application in ready-to wear clothing production. In this way, it is shown how the costs are calculated with the hybrid cost method for firms whose production process is similar. Although the application does not contain up-to-date data due to privacy issues, it is important in terms of showing the application of the method and offers a different alternative for firms to determine their costs and compare them with the current one.

The study shows how the use of job-order and process costing methods together (hybrid cost method) affects firm production costs. The variation of total and unit product costs on the basis of orders has been revealed. The whole process of obtaining these results has been examined step by step in the study. Direct material costs, direct labour costs, overhead costs and the flow of these costs towards orders are shown in the tables, and related table explanations are made. The effect of the hybrid cost method on the profitability was determined according to the current method applied in the firm. An income statement comparison was made regarding these results.

As a result, the cost data of nine orders produced in November were re-determined within the framework of the hybrid cost method, and it was observed that the total and unit costs of five orders decreased and four orders increased. One of the reasons for this difference is that in the hybrid cost method, direct labour costs are allocated to processes first and then allocated from processes to orders with the allocation key. In addition, processing costs cannot be directly associated with orders, they are associated indirectly using allocation keys. However, the sales costs determined using the hybrid cost method in the this period were lower than those calculated according to the current job-order cost method of the firm, and the gross sales profit was determined higher. It can be said that these results will be beneficial for the management units of the firm to make more reliable and effective decisions.

References

- Altıntaş, N. (2010). Bir konfeksiyon işletmesinde sipariş maliyet sistemi uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 140-152
- Büyükmirza, H.K. (2015). *Maliyet ve yönetim muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Can, A.V. (2013). *Maliyet muhasebesi*. Sakarya: Sakarya Yayınları
- Can, A.V. (2016). *Maliyet sistemleri*. Slideplayer. <https://slideplayer.biz.tr/slide/8920237/>
- CBTR (2022). *Industry balance sheets statistics*. <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Drobyazko, S., Pavlova, H., Suhak, T., Kulyk, V. & Khodjimukhamedova, S. (2019). Formation of hybrid costing system accounting model at the enterprise. *Academy Of Accounting and Financial Studies Journal*,23(6),1-6
- Edmonds, T., Tsay, B. & Olds, P.R. (2011). *Fundamental managerial accounting concepts*. Newyork: The McGrawHill
- Fisher, J. G. & Krumwiede, K. (2015). Product costing systems: finding the right approach. *The journal of corporate accounting & finance*, 23(3), 13-21.
- Gürsoy, C.T. (1997). *Yönetim ve maliyet muhasebesi*. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları
- ITC Trademap (2022). *Trade statistics*. International Trade Centre. <https://www.trademap.org>
- Karakaya, M. (2007). *Maliyet muhasebesi*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Kişin, E. (2000). *Sipariş maliyet sistemi ve pamuklu tekstil terbiye işletmelerinde uygulanması*. İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul

- OKA (2014). *Tekstil ve hazır giyim sektör raporu*. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
- Özçelik, F. (2019). Maliyet yöntemlerinin değerlendirilmesi ve seçimi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 607—622.
- TSI (2023). *Export by chapters*. Turkey Statistical Institute. <https://www.tuik.gov.tr/>
- Yereli, A.N., Kayalı, N. & Demirlioğlu, L. (2015). Karma maliyet yöntemi ve bir tekstil işletmesinde uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 437-464.
- Yükçü, S. (2011). *Yönetim açısından maliyet muhasebesi*, 7. Baskı, İzmir: Altın Nokta

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İşletmelerin temel amacı ürettikleri mamul veya hizmetleri kullanıcılara ulaştırarak karşılığında kar elde etmek ve böylelikle faaliyetlerinin sürekliliğini sağlayabilmektir. Fakat günümüzün rekabetçi ortamı, gelişen teknoloji ve üretim biçimleri bu kar elde etme sürecinde işletmelerin maliyetlerini doğru tespit etmesi, iyi yönetmesi ve azaltmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle yönetim kararlarında kullanılacak doğru veri için muhasebe sisteminden elde edilecek doğru maliyet hesaplama yönteminin seçimi daha fazla önem kazanmaktadır.

Hazır giyim sektörü tekstilden farklı olarak giyim eşyası üretim sürecini kapsamaktadır. Başka bir ifade ile elyaftan iplik ve sonrasında kumaş mamulü elde etmeye kadar olan süreç tekstil, elde edilen kumaştan giyecek eşya elde etmeye kadar olan süreç ise hazır giyim sektörünün içinde değerlendirilmektedir (OKA, 2014). Türkiye hazır giyim sektöründe dünya pazarında önemli bir yere sahiptir. 2022 yılında toplam ihracat içindeki payı ise % 7'yi aşmıştır. Büyüyen dış ticaret hacmi ve artan ihracatıyla dikkat çeken sektör ülke ekonomisinin gelişimine ve istihdama da önemli ölçüde destek olmaktadır. Fakat sektörün rekabet avantajının sürdürülebilmesi doğru kararların doğru zamanda alınmasını gerektirmektedir. Bu kararların alınabilmesi içinde muhasebe departmanından ihtiyaca ve gerçeğe uygun, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir ve zamanında sunulmuş verilerin sağlanması gerekir. Bu verilerden birisi de üretim maliyet verileridir.

İşletmelerin maliyet hesaplama şekline göre maliyet hesaplama sistemini oluşturan temel yöntemler sipariş maliyet yöntemi ve safha maliyet yöntemleridir. Sipariş maliyet yöntemi; işletmede üretimi gerçekleştirilen her bir mamul veya siparişe ilişkin her maliyet unsurunu ayrı ayrı belirleyen veya mamul maliyetini özel olarak hesaplamaya imkân sağlayan bir maliyet hesaplama yöntemidir (Yükçü, 2011). Bu yöntemde her bir sipariş için maliyet kartı açılmakta ve siparişin üretimi sürecinde gerçekleşen tüm giderler maliyet kartında birikmektedir.

Safha maliyet yönteminde genel olarak birbirine benzeyen veya fiziksel olarak birbirinden ayrılamayan mamullerin sürekli bir şekilde üretildiği bir süreç vardır. Dönem maliyetleri dönemde üretilen mamul miktarına bölünerek birim maliyetler hesaplanır. Mamuller aynı olduğundan, sipariş maliyet yöntemindeki gibi maliyetlerin mamullere dağıtımı durumu yoktur (Can, 2013).

Karma maliyet yöntemi ise bu iki yöntemin ilke ve prosedürlerinin birleşimine dayanır. Başka bir ifade ile karma maliyet yöntemi bu iki yöntemi iş ve yönetim politikalarının özelliklerine uygun olarak birleştirilerek kurumsal maliyet yönetiminin verimliliğini artırır (Drobyazko vd., 2019). Karma (işlem) maliyet yönteminde direkt ilk madde malzeme giderleri siparişler açısından ayrı olarak izlenmekte olup bu açıdan sipariş maliyet yöntemine benzemektedir. Bunun için parti bazında sipariş maliyet kartları açılmaktadır. Direkt işçilik ve genel üretim giderleri (işlem veya dönüştürme giderleri) ise işlem bazında izlenmekte ve işlemi (safha) kullanan mamullere dağıtılmaktadır. Bu açıdan da yöntem safha maliyet yöntemine benzemektedir (Karakaya, 2007).

Araştırmanın amacı hazır giyim sektöründe Karma Maliyet Yöntemi'nin uygulanmasını göstermektir. Ayrıca uygulama sonuçları işletmenin mevcut maliyet yöntemi sonuçları ile karşılaştırılarak farklılıklar ve nedenler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bir hazır giyim işletmesinde bir aylık bir süreci kapsayan örnek olay yöntemi kullanılmıştır. Bu süreçte işletmenin mevcut maliyet süreci izlenmiş, maliyet verileri belirlenmiştir. Bu veriler Karma Maliyet Yöntemi çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir.

Araştırma hazır giyim sektöründe karma maliyet yönteminin uygulanabilirliğini ve sonuçlarını göstermesi açısından önemlidir ve bir hazır giyim firmasının 2017 Kasım dönemi verilerini kapsamaktadır. Rekabet ve gizlilik sorunları nedeniyle daha güncel bir yıla ait veriler elde edilememiştir.

Hazır giyim sektöründe faaliyette bulunan işletme gelen siparişlere göre üretimi gerçekleştirmektedir. Üretim sürecinde giderlerin kapsamı açısından Tam Maliyetleme, giderlerin gerçekleşme durumu açısından Fiili Maliyet Yöntemi, giderlerin dağıtım bazı açısından Hacim Tabanlı Maliyetleme, Mamül maliyetlerinin hesaplama şekli açısından ise Sipariş Maliyeti Yöntemi kullanıldığı belirlenmiştir. İşletmede üretim Model Hazırlama-Test, Kesim, Dikim, Yıkama-Ütüleme, Kalite Kontrol ve Paketleme temel safhalarından oluşmaktadır. Ayrıca Kesim bölümüne kumaş sağlayan "İlk Madde Malzeme" deposu ve Dikim bölümüne aksesuar sağlayan "Yardımcı Malzeme" deposu bulunmaktadır. Bununla birlikte işletmede üretime destek veren bakım onarım, yemekhane, personel servis, güvenlik ve yönetim gibi yardımcı gider yerleri de yer almaktadır. Her ne kadar birim maliyetler sipariş maliyet yöntemine belirlense de, sipariş mamul haline gelene kadar üretim süreci boyunca ilerlerken birçok safhada farklı işleme tabi tutulmaktadır. Bu açıdan üretim süreci safha maliyet yöntemine de benzemektedir.

Böylelikle üretimin süreci ve özelliği dikkate alındığında Karma Maliyet Yöntemi'nin uygulanmasının mümkün olduğu söylenebilir.

Araştırmada öncelikle işletmenin mevcut üretim maliyet verileri tespit edilmiştir. Sonrasında direkt ilk madde malzeme maliyetleri siparişlere doğrudan yüklenmiştir. İşlem maliyeti olarak kabul edilen direkt işçilik giderleri safhalar açısından izlenebildiğinden doğrudan yüklenmiş, genel üretim giderleri ise safhalara dağıtım anahtarları kullanılarak yüklenmiştir. Daha sonra safhalarda biriken maliyetler uygun dağıtım anahtarları kullanılarak siparişlere yüklenmiştir. Siparişlere yüklenen maliyetler ilgili dönemde üretilen tüm siparişlerin maliyeti olduğundan toplam maliyet ilgili sipariş sayısına bölünerek birim sipariş maliyetleri bulunmuştur.

Sonuç olarak ilgili dönemde üretimi gerçekleştirilen dokuz siparişin maliyet verileri karma maliyet yöntemi çerçevesinde yeniden belirlendiğinde beş mamulün toplam ve birim maliyetlerinin azaldığı belirlenmiştir. Diğer dört mamulün toplam ve birim maliyetlerinin ise arttığı görülmüştür. Bu farklılığın nedenlerinden birisi karma maliyet yönteminde direkt işçilik maliyetlerinin önce süreçlere tahsis edilmesi ve ardından tahsis anahtarı ile süreçlerden siparişlere tahsis edilmesidir. Ayrıca işlem maliyeti siparişlerle direkt olarak değil dağıtım anahtarları kullanılarak dolaylı olarak ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte ilgili dönemde karma maliyet yöntemi kullanılarak belirlenen satış maliyetleri işletmenin mevcut sipariş maliyet yöntemine göre hesaplanandan daha düşük, brüt satış karı ise daha yüksek olarak belirlenmiştir. Bu sonuçların işletmenin yönetim birimleri tarafından daha güvenilir ve etkin kararlar almasında fayda sağlayacağı söylenebilir.

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ KONUSUNDAKİ FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF HEALTH WORKERS' AWARENESS OF GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR

Yasemin ASLAN
Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü
yaseminaslan@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6292-2332

Orhan ZENGİN
Marmara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sağlık Yönetimi Bölümü
orhanzen@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0701-6019

Fatma Selen POLAT
Sakarya Üniversitesi
İşletme Fakültesi
Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı
aksakalselen94@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1774-130X

ÖZ

Geliş Tarihi:
08.01.2023

Kabul Tarihi:
27.06.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Yeşil örgütsel davranış, sağlık çalışanları, sürdürülebilirlik, çevre

Keywords
Green organizational behavior, health workers, sustainability, environment.

Bu çalışmanın amacı sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesidir. Araştırmanın evrenini özel bir hastanede görev yapan 450 sağlık çalışanı oluştururken, örneklemini araştırmaya katılmaya gönüllü 262 çalışan oluşturmuştur. Veriler kişisel bilgi formu ve Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Veri analizinde Epi Info 7 istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada bekarların yeşil örgütsel davranış ölçeği teknolojik duyarlılık alt boyutu puan ortalaması evlilere göre daha yüksek bulunmuştur. Eğitim durumuna göre bütün alt boyutlar düzeyinde ön lisans mezunlarının ortalama puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Gelir durumuna göre asgari ücret alan katılımcıların çevresel duyarlılık (4,82), çevresel katılım (4,62), ekonomik duyarlılık (4,69), yeşil satın alma (4,61) ve teknolojik duyarlılık (4,58) alt boyut ortalama puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmada idari ve destek hizmetler personelinin çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık ve yeşil satın alma alt boyut ortalama puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda, yeşil örgütsel davranış konusunda sağlık çalışanlarının farkındalığının genel olarak düşük olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the awareness of health workers' about green organizational behavior. The universe of the study consisted of 450 employees working in a private hospital, and the sample consisted of 262 health workers who volunteered to participate in the study. Data were collected using the personal information form and the Green Organizational Behavior Scale. Epi Info 7 statistical program was used in data analysis. It was found the mean score of the Green Organizational Behavior Scale technological sensitivity subscale of single people was found to be higher than that of married people. The average scores of associate degree graduates were found to be higher in all sub-dimensions. Environmental sensitivity (4.82), environmental participation (4.62), economic sensitivity (4.69), green purchasing (4.61), and technological sensitivity (4.58) sub-dimension mean averages of the participants who earn minimum wage were found to be higher. It was observed that the environmental sensitivity, environmental participation, economic sensitivity, and green purchasing sub-dimension average scores of administrative and support services personnel were higher. As a result of the study, it was found that the awareness of health workers about green organizational behavior was generally low.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1231295>

Atf/Cite as: Aslan, Y., Zengin, O., & Polat, F. M. (2023). Hastane çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1388-1402.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar beslenme, barınma, hareketlilik, fiziksel rahatlık, keyif alma, güç kazanma, kişisel güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çevreyle sürekli bir etkileşim halinde olmuştur. Bireylerin hayatını idame ettirebilmesi için sağlıklı ve güvenli bir çevreye ihtiyaç vardır. Günümüzde artan dünya nüfusu, küresel ısınma, çölleşme, biyoçeşitliliğin azalması, hava, su ve toprak kirliliği, yerleşik yaşam alanları oluşturmak amacıyla doğanın tahrip edilmesi, deniz ve okyanus kirliliği gibi çevresel durumlar toplumların yaşamları üzerinde doğrudan olumsuz etkilere neden olmaktadır. Genellikle insan faaliyetlerinin etkisiyle ortaya çıkan bu durumların doğrudan ya da dolaylı bir sonucu olarak sera gazları salınımı olmakta, endüstri, ulaşım, hayvancılık, ısınma, aydınlatma gibi faaliyetlerin sonucunda atmosfere salınan karbondioksit miktarı artmaktadır. Bu durum karbon ayak izinin yükselmesine neden olmaktadır. Karbon ayak izi, herhangi bir ürünün üretim, taşıma, kullanma, bertaraf gibi yaşam döngüsünün herhangi bir aşamasında ortaya çıkan karbondioksit salınımının bir ölçüsüdür ve doğrudan ya da dolaylı olarak bir faaliyetin neden olduğu veya bir ürünün yaşam evreleri boyunca biriken karbondioksit emisyonlarının özel toplam miktarının bir ölçüsü şeklinde tanımlanmaktadır. Karbon ayak izi son yıllarda küresel iklim değişikliği tehdidine karşı bireylerin ve işletmelerin sorumluluklarına vurgu yapan önemli kavramlardan biri haline gelerek, hükümetler düzeyinde, medyada ve iş dünyasında geniş bir yer bulmuştur. Ortak dayanak, karbon ayak izinin insan üretim ve tüketim faaliyetleriyle ilişkili belirli miktarlarda gaz emisyonunu temsil etmesi nedeniyle iklim değişikliği ve çevre üzerinde doğrudan etkisinin olmasıdır. Bu noktada işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken çevresel duyarlılığa sahip olması ve çevreyi koruyacak davranışları çalışanlarına kazandırması önemlidir (Deng vd., 2022: 1; Wiedmann ve Minx, 2008: 2-4).

Çalışanları çevresel davranışlarda bulunmaya teşvik etmek, günümüzün küresel ekonomisinde önemli bir konu olarak ortaya çıkmıştır (Canto vd., 2012: 33). Son dönemlerde yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler, kurumlarda çevresel performansın önem kazanmasına neden olmuştur (Wiernik vd., 2016: 1). Birçok araştırmacı, sermaye maliyetlerini azaltmak ve enerji üretimini artırmak amacıyla yenilenebilir enerji sistemleri üzerinde çalışmaya başlamıştır (Arif vd., 2021: 1). Rafique ve Rehmanb (2017) binaların tasarım aşamasında daha iyi stratejiler ve verimliliği artıracak araçlar kullanılarak ciddi oranda mali tasarruf elde edilebileceğini belirtmiştir. The Massachusetts Institute of Technology (MIT) Sloan Management Review and the Boston Consulting Group tarafından yöneticiler üzerinde yürütülen bir çalışmada, katılımcıların %56'sı çalışanların sürdürülebilirliğe olan ilgisinin önemli bir konu olduğunu, çalışanların çevresel davranışlara katılımını teşvik eden kurumsal politika ve uygulamaların, çalışanların işe alınmasını ve elde tutulmasını artırmak için kullanılabileceğine işaret ettikleri tespit edilmiştir (Berns vd., 2009).

Günümüzde sağlık, turizm, eğitim, sanayi, ulaşım, savunma gibi bütün sektörler düzeyinde çevreye karşı duyarlı davranışların artırılması yönündeki çalışmaların hız kazandığı söylenebilir. Bunun temel nedenleri arasında; doğal kaynakların her geçen gün tükenmesi, sürdürülebilirlik bilinci, yasal düzenlemeler, aşırı tüketim alışkanlığı, insan nüfusunun çoğalmasıyla birlikte dünya genelinde yaşam alanlarının azalması ve tüketicilerin çevreye duyarlı işletmelere karşı daha samimi davranmaları gibi faktörler yer almaktadır. Çevreci yönetim sistemleri kurumlara olumlu imaj, rekabet üstünlüğü, daha düşük işletme maliyeti gibi avantajlar sunduğu gibi işletmelerin sosyal sorumluluk misyonuna da katkı sağlamaktadır. Bu konuda kurumsal düzeyde gösterilen çabalar çoğu zaman yeterli kalmamaktadır. Kurum çalışanlarının da çevreci davranış sergileyerek yeşil örgütsel davranış yaklaşımlarını benimsemeleri, sürdürülebilir çevre oluşumuna katkı sağlanması açısından önemlidir (Erbaşı, 2019: 5). Çevre üzerinde doğrudan etkisi olan sektörlerden biri sağlık sektörüdür. Sağlık sektöründe görev yapan çalışanların çevre dostu yaklaşımları benimsemeleri sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Sağlık kurumu yöneticilerinin, sağlık çalışanlarının çevre yanlısı yeşil örgütsel davranışlara yönelik tutumunu belirlemesi ve çalışanlarına çevreye yönelik olumlu davranışları kazandıracak yöntemler sunması önemlidir. Çalışmada insan hayatı açısından vazgeçilmez sektörlerden biri olan sağlık sektöründe görev yapan çalışanların yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yeşil Örgütsel Davranış

Ones ve Dilchert (2012) yeşil işgören davranışını, iş dünyasında çevresel sürdürülebilir amaçlara katkı yapan her türlü ölçülebilir bireysel davranış şeklinde tanımlarken, Kim ve diğerleri (2014), yeşil işgören davranışını, yeşil organizasyon uygulamalarına teşvik eden kurumsal yapılar ve bu yapılarla uyumlu davranışlar göstermek şeklinde

tanımlamaktadır. Küreselleşme, çevresel konulara bakış açısında meydana gelen değişiklikler, işletmeler açısından çevresel duyarlılığın bir maliyet unsurundan ziyade bir rekabet fırsatı olarak görülmeye başlanmasıyla, çalışanların çevreye duyarlı davranışları araştırma konusu olarak değer kazanmıştır. Yeşil örgütsel davranış çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık alt boyutlarını kapsamaktadır. Bu boyutlar, bir zincirin halkası gibi birbirleriyle yakından ilişkilidir ve bir boyutta yaşanan değişiklik diğer boyutları da doğrudan etkileyebilmektedir. Yeşil örgütsel davranış alt boyutları kapsamında kurumlar, çevre yönetim sistemleri, eko-tasarım, yeşil satın alma, geri dönüşüm ve enerji tasarrufu konularına ağırlık vererek rekabet avantajı elde etme fırsatı bulmuştur (Erbaşı, 2019: 5). Çalışanların çevre ile ilgili uygulamalara katılmaları ve çevresel iyileştirmeler hakkında önerilerde bulunmaları çevre dostu yaklaşımları benimsemeleriyle mümkündür (Cantor vd., 2012: 37). Çevre konusundaki bireysel hassasiyetin, kurum içinde yeşil yönelimli davranışı olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir (Zibarras ve Ballinger, 2011). Kurumların işle ilgili faaliyetlerden kaynaklanan kirliliği azaltmak, enerjiyi tasarruflu kullanmak, üretim ve hizmet sunum faaliyetlerinde çevre dostu malzemeleri kullanmalarını sağlayacak yeşil satın alma yönetim uygulamalarını benimsemeleri, çalışanların yeşil örgütsel davranış konusundaki eylemlere duyarlılık kazanmaları açısından önemlidir. Bireylerin yeşil ürünlere yönelik tutumunun, çevresel kaygının ve algılanan tüketici etkinliğinin yeşil satın alma niyetini doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen faktörler arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Jaiswal ve Kant, 2018: 60). Genç neslin yeşil satın alma davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bir çalışmada, kişilerarası etki ve çevresel bilginin yeşil satın alma davranışı ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur (Soomro vd., 2020: 289). Bir meta-analiz çalışmasında tüketicilerin yeşil satın alma niyetini etkileyen ana faktörler; tüketicinin bireysel özellikleri, bilişsel faktörler ve sosyal faktörler olarak üç ana başlık altında toplanmıştır. Aynı çalışmada yeşil algılanan değer, yeşil tutumun ve yeşil güvenin yeşil satın alma niyeti üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu; algılanan davranış kontrolü, algılanan tüketici etkinliği ve öznel normun yeşil satın alma niyeti üzerinde güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu, buna karşın yeşil algılanan riskin, yeşil satın alma niyeti üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Zhuang vd., 2021: 1). Wang ve diğerleri (2022), yeşil marka konumlandırmasının ve yeşil müşteri değerinin yeşil satın alma niyeti ve yeşil markaya yönelik tutum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur (Wang vd., 2022). Çevresel duyarlılıkla birlikte yeşil örgütsel davranışın boyutları arasında yer alan ekonomik duyarlılık açısından, çalışanların görevlerini icra ederken kağıt kullanımını azaltmaları, işyerinde atıkları kaynağından ayrıştırmaları, gündüzleri elektrik kaynaklı aydınlatmaları daha az kullanıp, gün ışığından daha fazla faydalanmaları, buldukları alandan ayrılırken ışığı kapatmaları, yüz yüze görüşmeler yerine telekonferans yöntemini tercih etmeleri, arkası boş olan kağıtları değerlendirmeleri, teknolojik duyarlılık açısından molalarda bilgisayarlar ve diğer elektronik cihazları kapatmaları gibi davranışlar yeşil yönelimli davranışa örnek olarak gösterilebilir (Robertson ve Barling, 2013; Turgut ve Çinko, 2017; Yiğit, 2017; Norton vd., 2017: 996). Kurumsal bilgi teknolojisi yeteneklerinin yeşil tedarik zinciri entegrasyonunu olumlu yönde etkilediği, çevresel ve operasyonel açıdan kurumsal performansı iyileştirdiği bulunmuştur (Abbas vd., 2022: 1). Buna ek olarak, kurumların yönetsel açıdan çevre dostu yeni teknolojileri iş süreçlerine uyarlayarak, çalışanların iş davranışlarındaki değişikliklere teşvik etmeleri önerilmektedir (Cavalcante, 2014: 449). Akbaba (2019) çalışmasında, yeşil örgütsel davranışın örgütsel adaletten istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilendiğini, çalışanların örgütsel adalet algısındaki artışın, yeşil örgütsel davranışı da artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Eğitim sektöründe yapılan bir çalışmada, katılımcıların çevresel katılım, çevresel duyarlılık, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Sönmez, 2020: 1107).

Araştırmalar çalışanların sahip olduğu çevreci davranışlardan, etkileşim içinde oldukları diğer çalışanların da etkilendiğini göstermektedir (Stern, 2000; Kane, 2011). Bireylerin yaşamış oldukları çevrenin kalitesinin, bu konuda duyarlı olan güçlü insan davranış kalıplarına bağlı olduğu ve çevre kirliliğinin büyük ölçüde insan faaliyetlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir (Steg ve Vlek, 2009: 313; Swim vd., 2011: 251). Bireylerin çevre yanlısı davranışlarını anlamak ve teşvik etmek için öncelikle çalışanlarda değiştirilmesi hedeflenen davranışların tanımlanması, bu davranışların altında yatan ana faktörlerin incelenmesi, çevresel etkiyi azaltmak için davranışı değiştirmeye yönelik müdahalelerin tasarlanması, uygulanması ve müdahalelerin etkilerinin değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Steg ve Vlek, 2009: 309). Bununla birlikte, yeşil işgören davranışının kurumsal beklentileri aşan ve bireylerin gönüllü kişisel inisiyatifine dayanan davranışları kapsayan bir yönü olduğu da ayrıca vurgulanmıştır. Gönüllü çevre koruma eylemlerinin, çevre kirliliğinin kontrolü ve sürdürülebilir kalkınma konusunda en önemli rolü oynadığı düşünülmektedir (Starik ve Marcus, 2000: 539). Çevresel çıkarılara öncelik vermek, çevre ile ilgili programlar ve politikalar yapmak, çevre kaynaklı lobicilik ve aktivizm faaliyetlerine

katılmak ve diğer bireyleri bu yönde teşvik etmek bu tür davranışlara örnek olarak gösterilebilir (Norton vd., 2015: 105). Manika ve arkadaşları (2015), yeşil yönelimli davranışın üç türü bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi; kağıt, alüminyum, plastik, cam gibi maddelerin yeniden kullanılabilir ürünlere dönüştürülmesini kapsayan geri dönüşüme yönelik davranışlardır. İkincisi; daha az enerji kullanımına yönelik davranışlar olup üçüncüsü ise, çıktıların azaltılmasını sağlayan davranışlar şeklinde tanımlanmıştır. Stern (2000) çevresel açıdan önemli davranış türlerini; çevre aktivizmi davranışları, kamusal alanda aktivist olmayan davranış türleri (çevresel konularda bildirimlerde bulunmak, çevre kuruluşlarına katılmak ve katkıda bulunmak, çevrenin korunması için daha yüksek vergiler ödemeye istekli olmak gibi), özel alan çevreciliği (çevresel etkiye sahip geri dönüştürülmüş ürünler ve organik olarak yetiştirilmiş gıdalar ile kişisel ve ev ürünlerinin satın alınması, kullanılması ve imha edilmesi), diğer çevre açısından önemli davranışlar (ürünlerin çevreye zarar vermeyecek şekilde tasarlanması, karar alma süreçlerine çevre dostu kriterlerin eklenmesi, ticari binaların ürettiği kirlilik miktarının azaltılması gibi) şeklinde gruplara ayırmıştır. Bununla birlikte, herhangi bir bireyin kişisel davranışının çevresel etkisinin küçük olduğu, bu tür bireysel davranışların toplu bir şekilde birçok kişi tarafından bağımsız olarak yapıldığında çevresel olarak önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Stern, 2000: 410).

Yeşil Örgüt Davranış ve Sağlık Sektörü

Bireylerin yaşamını doğrudan ilgilendiren ve çevresel unsurlar açısından önemli sektörlerden biri sağlık sektörüdür. Sağlık sektörü dünya çapında karbon ayak izi en yüksek sektörlerden biridir. Bu sektörün iklim üzerindeki etkisinin büyük olması nedeniyle sağlık alanında yapılacak olan çalışmalar, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin hafifletilmesine katkı sağlayabilir. Hastanelerin enerji tüketiminin toplumdaki diğer sıradan binaların iki katı olduğu belirtilmiştir (Arif vd., 2021: 2). Sağlıkın önemli sosyal belirleyicilerinden birinin çevre olduğundan hareketle, sağlık kurumlarının hizmet sunum süreçlerinde çevre dostu uygulamaları benimsemeleri ve çalışanlara yeşil örgütsel davranışları kazandıracak düzenlemeler yapmaları önemlidir. Yeşil insan kaynakları uygulamalarını benimseyen kurumların, çalışanları çevresel sorunları iyileştiren tutum ve davranışlara yönettikleri ve kurum performansını ile çevresel sonuçlar arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Übeda-García vd., 2021: 58). Sarıyıldız (2021), yeşil işe alım, yeşil eğitim ve geliştirme, yeşil performans değerlendirme gibi uygulamalar sayesinde çevre dostu sağlık kurumları ve kültürlerin yaratılabileceğini, sağlık kurumlarının toplumsal imaj ve yararlılığına da katkı sağlayabileceğini belirtmiştir. Mansur ve Gedik (2022), sağlık çalışanlarının proaktif kişilik özelliğinin yeşil örgütsel davranışa etkisini değerlendirdiği çalışmada, proaktif kişiliğin yeşil örgütsel davranış ve boyutları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Selçuk ve Kerse (2022) Karaman ilinde farklı sektörlerde görev yapan bireyler üzerinde yapmış oldukları çalışma sonucunda, kurumların yeşil davranışlara ilişkin uygulamalarının yetersiz olduğunu ve çalışanların yeşil davranışlara ilişkin bilgilerinin sınırlı olduğunu bulmuştur. Bissing-Olsen ve diğerleri (2013), çalışanların duygu durumlarının iş ortamındaki çevreci davranışları etkilediğini, çalışanların kendilerini sakin ve rahat hissettiklerinde görevlerini daha fazla çevre dostu yollarla yürüttüklerini saptamıştır.

Pinzone ve diğerleri (2016), sağlık çalışanlarının gönüllü olarak çevre yanlısı davranışlarda bulunma durumunun, sağlık kurumunun yeşil kurumsallaşma gayretinden kaynaklandığını belirtmiştir. Kurumsal çevre stratejilerinin çalışanların yeşil davranışsal niyeti ve yeşil iklimle olumlu bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Norton vd., 2017: 996). Bu kapsamda çalışanlara yeşil davranış uygulamalarının kazandırılmasında etkili olan faktörlerden birinin liderlik tarzı olduğu vurgulanmıştır (Yao vd., 2014; Duan vd., 2017). Liderler, çalışanların yalnızca kurumsal davranışlarını etkilemekle kalmazlar, aynı zamanda çevre dostu davranışlar da dahil olmak üzere çalışanların diğer rol davranışları üzerinde de önemli bir etki yaratırlar (Robertson ve Carleton, 2018: 197; Graves vd., 2013: 81). Son dönemlerde dönüşümcü liderliğe yönelik genel bir yaklaşımdan esinlenerek gündeme gelen liderlik tarzlarından biri hedefe özel liderlik tarzı olmuştur. Hedefe özel yeni liderlik yaklaşımlarından birini çevresel dönüşümcü liderlik tarzı oluşturmaktadır. Deng ve diğerleri (2022: 11), çevreye özgü dönüşümcü liderliğin sadece çalışanların çevre öncesi davranışlarını doğrudan etkilemediğini, aynı zamanda kurumsal sosyal sorumluluk ile çalışanların çevre öncesi davranışları arasında aracılık etkisi gösterdiğini tespit etmiştir. Sağlık sektörünün önemli bileşenlerinden biri olan hastanelerde kağıt, plastik, tekstil, cam, gıda ve diğer organik ve inorganik büyük miktarlarda atık üretilmektedir (Gill vd., 2021: 9410). Sağlık sektörü dünya genelinde insangücü istihdam oranı en yüksek sektörlerden biri olduğu için çalışanlara çevre dostu liderlik yaklaşımlarıyla çevreye duyarlı davranışların kazandırılmasının, çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltabileceği belirtilmiştir (Deng vd.,

2022: 3). Bu noktada rol model görevi üstlenen hastane yöneticilerine farklı eğitim ve seminer programlarıyla çevresel değerlerini yükseltmeleri yönünde destek sağlanması, çevresel değerlere verilen önemin kurumun vizyonunda yer bulmasının sağlanması, bireysel özgeçmişini yüksek çalışanların çevre yanlısı davranma konusunda daha kararlı olmaları nedeniyle hastane yöneticilerinin özellikle çalışanlar açısından bireysel değerlerin potansiyel rolünü fark etmesinin önemli olduğu belirtilmiştir (Deng vd., 2022: 12). Sağlık sektöründe hemşirelerin yeşil davranış niyetleri ile yeşil davranış gösterme arasındaki ilişkide etik liderliğin düzenleyici rolünün analiz edildiği bir çalışmada, yeşil davranış niyetinin çalışanların yeşil davranışa yönelik eylemde bulunma durumunu doğrudan etkilediği, kurumda etik liderliğin yüksek olduğu durumlarda bu ilişkinin daha güçlü olduğu tespit edilmiştir (Li vd., 2021: 1).

İşletmelerin kısa, orta ve uzun vadeli stratejik hedeflerine çevre faktörünü dahil etmeleri ve bu durumu işletme kültürüyle uyumlaştıracak şekilde düzenlemeler yapmaları sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Bir kurumun en değerli kaynağının insan olduğundan hareketle, sağlıklı bir çevrede yetişen bireyler sayesinde sağlıklı toplumlara sahip olunabileceği unutulmamalıdır. Literatürde sağlık sektöründe yeşil örgütsel davranış yaklaşımlarıyla ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonuçlarına dayanarak sağlık kurumlarında bireysel ve kurumsal düzeyde yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalığın artırılmasına yönelik öneriler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sağlık sektörü, çok sayıda disiplinin bir arada hizmet sunduğu, karmaşık bir yapıya sahip, kesintisiz hizmet sunumunu gerektiren emek ve teknoloji yoğun sektörlerden biridir. Bu sektörde işlev gösteren hastanelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken ve çalışanların işlerini yaparken yeşil örgütsel davranış ilkelerini benimsemeleri çevresel uygulamaların sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bu uygulamalar elektrik ve suyu tasarruflu kullanmaktan, bir kağıdı çift taraflı kullanmaya, tek kullanımlık piller yerine şarj edilebilir piller kullanmaya, zorunlu olmadıkça yazıcı kullanmamaya, çalışma saatlerinde elektrik yerine gün ışığından faydalanmaya, ofis malzemelerini kullanırken çevre dostu ürünlerin tercih edilmesine ve teknolojik aletlerin kullanılmadığı zaman uyku moduna alınmasına ya da kapatılmasına kadar çeşitlilik gösterebilir. Bu amaçla, hastanelerde görev yapan çalışanların yeşil örgütsel davranışlar konusundaki farkındalığının artırılması önemlidir.

Dünya Sağlık Örgütü, birincil amacı sağlığı iyileştirmek olan ve bu yönde faaliyet gösteren hekim, hemşire, ebe, laboratuvar çalışanları, halk sağlığı uzmanları, hastane yöneticileri, temizlik personeli, şoförler, destek hizmet çalışanları ile sağlık ve sağlık alanı dışında hizmet sunan teknisyenleri sağlık çalışanı olarak tanımlamaktadır (WHO, 2020). Araştırma Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren bir özel hastanede 10.11.2022-10.12.2022 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışmanın evrenini hastanede görev yapan toplam 450 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmemiş, evrenin %58,2'sine ulaşılarak 262 sağlık çalışanının gönüllü katılımı ile tamamlanmıştır. Araştırmada örneklem büyüklüğü olarak %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile çalışmaya katılmaya gönüllü 208 sağlık çalışanına ulaşılmaya yeterli görünmektedir (Raosoft, 2022). Çalışmada kullanılan ölçek ve alt boyutları Cronbach's Alpha değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre ölçeğin genel Cronbach's Alpha Değeri 0,92 olduğu ve yüksek güvenilirliğe sahip olduğu bulunmuştur.

Tablo 1. Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği Cronbach's Alpha Değerleri

Ölçek ve Alt Boyutlar	Cronbach's Alpha Değerleri
Ölçek genel	0,92
Çevresel duyarlılık	0,67
Çevresel katılım	0,88
Ekonomik duyarlılık	0,66
Yeşil satın alma	0,74
Teknolojik duyarlılık	0,61

Araştırma Soruları:

Araştırma soruları aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış farkındalık düzeyi eğitim durumuna göre farklılık göstermekte midir?
2. Sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış farkındalık düzeyi yaş grubuna göre farklılık göstermekte midir?
3. Sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış farkındalık düzeyi meslek grubuna göre farklılık göstermekte midir?
4. Sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış farkındalık düzeyi gelir düzeyine göre farklılık göstermekte midir?

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ile Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği kullanılmıştır. *Kişisel Bilgi Formu*: Verilerin elde edilmesinde araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda hazırlanan soru formu kullanılmıştır (Mansur ve Gedik, 2022). Formda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini tanımlayan; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir düzeyi, mesleği ve meslekteki çalışma yılı ifadelerine yer verilmiştir. *Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği*: Hastane çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerini değerlendirmek amacıyla Erbaşı (2019) tarafından geliştirilen, Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,81 olarak bulunmuştur. Toplam 27 sorudan oluşan bu ölçek; çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık olarak beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, “Hiçbir Zaman, Nadiren, Ara Sıra, Sık Sık ve Her Zaman” ifadeleri kapsayan 5’li Likert tipte tasarlanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,92 olarak bulunmuştur. Veriler yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak anket yöntemiyle toplanmıştır. Çalışma kapsamında hastanenin bütün bölümleri ziyaret edilerek, araştırmanın amacı ve veri toplama araçları hakkında çalışanlara bilgi verilmiştir. Çalışmaya katılmaya gönüllü sağlık çalışanlarıyla gizlilik kapsamında görüşmeler yapılarak onamları alınmış ve veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde Epi Info 7 istatistik programı kullanılmıştır. Sayısal verilerin gösteriminde ortalama±standart sapma ($Ort \pm SS$), kategorik verilerin gösteriminde sayı ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde Kolmogorov-Smirnov testi ile normallik analizi yapılmıştır. İstatistiksel değerlendirmede anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiş olup verilerin analizinde Student t ve One Way ANOVA testleri kullanılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Çalışma için Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu onayı [2022-9, 4/11/2022] ile çalışmanın yürütüldüğü kurumdan uygulama izni ve ölçek kullanım izni alınmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınarak, katılımcılar araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgilendirilmiş ve onamları alınarak araştırmaya dahil olmaları sağlanmıştır. Veriler katılımcıların kendilerini rahat ifade edebilecekleri bir ortamda yüz yüze görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Veri toplama ve analiz sürecinde katılımcıların mahremiyet ve kişisel bilgilerinin gizliliğine özen gösterilerek sadece araştırma bulguları olarak değerlendirilip, gizli tutulmuştur. Çalışma Helsinki Deklarasyonu ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların %58,8’i 30 ve altı yaş grubunda, %60,7’si kadın, %51,9’u bekar, %36,3’ü ilk ve ortaöğretim mezunudur. Araştırmaya katılanların çoğunluğunun tıbbi hizmetler personeli olduğu (%54,2), 7501 TL ve üzeri bir ücret aldığı (%37) meslekteki çalışma yılının 1-5 yıl arası (%51,1) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri (n=262)

Özellikler		Sayı (N=262)	Yüzde (%)
Yaş (yıl)	30 ve altı	154	58,8
	31 ve üzeri	108	41,2
Cinsiyet	Erkek	103	39,3
	Kadın	159	60,7
Medeni durum	Evli	126	48,1
	Bekar	136	51,9
Eğitim	İlk ve ortaöğretim	95	36,3
	Ön lisans	74	28,2
	Lisans ve üstü	93	35,5
Gelir Düzeyi	Asgari ücret	85	32,4
	5.501-7500 TL arası	80	30,5
	7.501 TL ve üzeri	97	37,0
Meslek grubu	Tıbbi hizmetler	142	54,2
	İdari ve destek hizmetler	120	45,8
Meslekte Çalışma Yılı	1-5 yıl	134	51,1
	6-10 yıl	77	29,4
	11 yıl ve üzeri	51	19,5
Toplam		262	100

Katılımcıların sosyodemografik özelliklere göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutlarının karşılaştırması Tablo 3'de sunulmuştur. Cinsiyete göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($p>0,05$). Medeni duruma göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında, teknolojik duyarlılık alt boyutunun medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark gösterdiği ($p<0,05$) ve bekarların teknolojik duyarlılık alt boyutu puanının evlilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Katılımcıların yaş grubuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0,05$). Farklılık tespit edilen alt boyutlarda 30 yaş ve altı grubunun ortalama puanlarının 31 yaş ve üstü olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların eğitim durumuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$). Yapılan ileri analizde (Tukey) çevresel duyarlılık, yeşil satın alma, teknolojik duyarlılık alt boyutunda farklılığın ön lisans ile ilk ve ortaöğretim, lisans ve üstü arasında olduğu, çevresel katılım ve ekonomik duyarlılık alt boyutunda ise farklılığın ön lisans ile lisans ve üstü arasında olduğu bulunmuştur. Katılımcıların gelir durumuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$) (Tablo 3). Yapılan ileri analizde (Tukey) çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma alt boyutunda farklılığın asgari ücret ile 5.501-7.500 TL, 7.501 TL ve üzeri, teknolojik duyarlılık alt boyutunda ise asgari ücret ile 7.501 TL ve üzeri arasında olduğu saptanmıştır. Genel olarak gelir düzeyi yükseldikçe yeşil örgütsel davranış alt boyutları ortalama puanlarının düştüğü görülmüştür. Araştırmaya katılanların meslek durumuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$) (Tablo 3). Farklılık tespit edilen alt boyutlarda idari ve destek hizmetler grubunun ortalama puanlarının tıbbi hizmet grubuna göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları ile meslekteki çalışma yılı karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$) (Tablo 3). Yapılan ileri analizde (Tukey) çevresel duyarlılık alt boyutunda farklılığın (1-5) yıl ile (6-10) yılları arasında olduğu, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık ve yeşil satın alma alt boyutunda farklılığın (1-5) yıl ile (6-10) yıl ve (11 ve üzeri) arasında olduğu ve teknolojik duyarlılık alt boyutunda ise farklılığın (1-5) yıl ile (11 ve üzeri) arasında olduğu bulunmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklere Göre Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği Alt Boyutlarının Karşılaştırması

Değişkenler		Çevresel Duyarlılık					Çevresel Katılım					Ekonomik Duyarlılık					Yeşil Satın Alma					Teknolojik Duyarlılık				
		n	Ort.	ss	f	p	n	Ort.	ss	f	p	n	Ort.	ss	f	p	n	Ort.	ss	f	p	n	Ort.	ss	f	p
Cinsiyet	Kadın	159	4,65	0,38			159	4,28	0,67			159	4,41	0,55			159	4,41	0,57			159	4,44	0,61		
	Erkek	103	4,64	0,43	0,224	0,833	103	4,23	0,65	0,736	0,539	103	4,27	0,60	0,003	0,059	103	4,28	0,61	1,701	0,101	103	4,35	0,67	0,043	0,276
Medeni Durum	Evlü	126	4,69	0,39			126	4,23	0,67			126	4,32	0,64			126	4,29	0,61			126	4,32	0,67		
	Bekar	136	4,62	0,40	1,464	0,163	136	4,29	0,65	0,085	0,454	136	4,38	0,51	2,299	0,346	136	4,41	0,57	0,559	0,105	136	4,49	0,60	0,105	0,034
Yaş	30 ve altı	154	4,67	0,37			154	4,30	0,65			154	4,42	0,52			154	4,49	0,53			154	4,51	0,58		
	30 ve üzeri	108	4,62	0,43	1,504	0,265	108	4,21	0,68	0,052	0,270	108	4,25	0,64	0,760	0,013	108	4,17	0,62	0,053	0,000	108	4,25	0,68	1,145	0,001
Eğitim Durumu	İlk ve Ortaöğretim	95	4,57	0,44			95	4,24	0,69			95	4,38	0,57			95	4,24	0,62			95	4,31	0,65		
	Ön lisans	74	4,85	0,25	14,146	0,000	74	4,42	0,55	3,305	0,038	74	4,52	0,46	6,883	0,001	74	4,66	0,47	15,159	0,000	74	4,66	0,47	8,488	0,000
	Lisans ve üstü	93	4,57	0,39			93	4,16	0,69			93	4,19	0,62			93	4,23	0,57			93	4,30	0,68		
Gelir Düzeyi (TL)	Asgari ücret	85	4,82	0,33			85	4,62	0,56			85	4,69	0,46			85	4,61	0,56			85	4,58	0,57		
	5.501-7500 arası	80	4,58	0,43	11,751	0,000	80	4,09	0,65	21,439	0,000	80	4,26	0,56	26,661	0,000	80	4,33	0,59	14,258	,000	80	4,40	0,61	5,987	0,003
	7.501 ve üzeri	97	4,56	0,38			97	4,09	0,68			97	4,13	0,55			97	4,16	0,55			97	4,26	0,68		
Meslek Grupları	Tıbbi hizmetler	142	4,57	0,40			142	4,09	0,63			142	4,18	0,55			142	4,24	0,58			142	4,35	0,65		
	İdari destek hizmetleri	120	4,75	0,37	1,022	0,000	120	4,47	0,64	1,104	0,000	120	4,56	0,53	1,448	0,000	120	4,49	0,58	6,814	0,001	120	4,46	0,62	1,606	0,166
Çalışma Yılı	1 ay -5 yıl	134	4,73	0,36			134	4,44	0,65			134	4,50	0,55			134	4,51	0,56			134	4,51	0,61		
	6-10 yıl	77	4,51	0,43			77	4,04	0,63			77	4,20	0,61			77	4,18	0,61			77	4,33	0,65		
	11 yıl ve üzeri	51	4,65	0,38	7,469	0,001	51	4,12	0,60	11,204	0,000	51	4,18	0,46	10,098	0,000	51	4,23	0,55	9,541	0,000	51	4,25	0,64	3,840	0,023
	Toplam	262	4,65	0,40			262	4,26	0,66			262	4,35	0,57			262	4,36	0,59			262	4,40	0,64		

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Küresel ölçekte bütün sektörler düzeyinde büyük miktarlardaki enerji tüketimi göz önüne alındığında, çevre ile ilgili yaşanan sorunlar sürdürülebilirlik açısından sıcak bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda, sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere sektörler düzeyinde, kurumsal sürdürülebilirliği sağlamak için bazı yeşil stratejiler uygulanmaktadır (Deng vd., 2022; Sarıyıldız, 2021; Xu vd., 2022; Özalp, 2019). Hastane çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin değerlendirildiği bu çalışmanın sonucunda katılımcıların cinsiyete göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanamadığı görülmüştür. Sağlık sektöründe konu ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Özalp (2019) turizm sektöründe 4 ve 5 yıldızlı çevre sertifikasına sahip otel işletmelerindeki çalışanlar üzerinde yaptığı bir çalışmada, çalışanların yeşil örgütsel davranışlarının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği, kadınların yeşil örgütsel davranış ortalama puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Mikro düzeyde kurumsal sosyal sorumluluk ile çevresel performans arasındaki ilişkide cinsiyetin düzenleyici rolünün incelendiği bir çalışmada, kadınların erkeklere kıyasla daha güçlü bir etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir (Ahmad vd., 2021).

Katılımcıların medeni duruma göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında teknolojik duyarlılık boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği, bekarların teknolojik duyarlılık alt boyutu ortalama puanlarının evlilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kırca (2022) gıda sektöründe yaptığı bir çalışmada, araştırma bulgularından farklı olarak evli çalışanların bekarlara nazaran kurumlarında daha yüksek teknolojik duyarlılığa sahip oldukları bulunmuştur. Bekarların teknolojik duyarlılık alt boyutu puanlarının daha yüksek olmasının nedeninin, genellikle yalnız yaşamaları nedeniyle teknolojik aletlerin kullanımında ekonomik açıdan enerji tasarrufu konusunda daha hassas davranmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu konuda ileri düzey çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Araştırma sonucunda katılımcıların yaş gruplarına göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir fark gösterdiği, 30 ve altı yaş grubunun puan ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kırca (2022)'nin çalışmasında, benzer şekilde yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık alt boyutları ortalama puanlarının 18-25 yaş grubunda yüksek olduğu bulunmuştur. Wiernik ve diğerleri (2016), çalışanların yeşil davranışı ile yaş arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapmış oldukları meta-analiz çalışmasında, yaşın çevreci davranış ile düşük düzeyde pozitif bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Özalp (2019)'in otel işletmeleri üzerinde yaptığı çalışmada, yeşil örgütsel davranışın yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Genç yaş gruplarında ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık alt boyut ortalama puanlarının daha yüksek olmasının nedeninin, günümüzde sürdürülebilirlik konusunun daha fazla gündemde olmasıyla birlikte COVID-19 Pandemisinin uzun dönem etkilerine bağlı olarak ülkede yaşanan ekonomik istikrarsızlığa bağlı tasarruf politikalarından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

Katılımcıların eğitim durumuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptandığı, farklılık tespit edilen bütün boyutlar düzeyinde ön lisans mezunlarının ortalama puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Danırmala ve Prajogo (2022)'nin çalışmasında, yeşil örgüt kültürünün yeşil eğitim üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye, yeşil eğitimin ise örgütsel vatandaşlık davranışı ortamı ve yeşil çalışan katılımı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çevresel duyarlılığın çalışanların yeşil örgütsel davranışına etkisinde kişilik özelliklerinin aracı rolünün incelendiği bir çalışmada, çevresel duyarlılık tutumunun yeşil örgütsel davranış ve teknolojik duyarlılık üzerindeki etkisinde duygusal denge, yumuşaklık, tecrübeye açıklık gibi kişilik özelliklerinin kısmi aracı rolü olduğu görülmüştür (İrge, 2022: 1293). Bununla birlikte hizmet sektöründe yapılan bazı çalışmalarda, çalışanların yeşil örgütsel davranışlarının eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur (Özalp, 2019; Kırca, 2022). Çalışmada ön lisans mezunlarının yeşil örgütsel davranış alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olmasının nedeninin, ön lisans mezunlarının ağırlıklı olarak iki yıllık laboratuvar, radyoloji, radyoterapi, nükleer tıp, acil tıp gibi yoğun cihaz kullanımı nedeniyle enerji tüketiminin fazla olduğu bölümlerde görev yapmaları nedeniyle, diğer gruplara nazaran bu konuda daha hassas davranmalarından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak dünya genelinde cihaz üretimlerinde çevreci uygulamalar kapsamında enerji tasarruf politikalarının uygulanması ve cihaz kullanıcı eğitimlerinde özellikle enerji tasarrufuna vurgu yapılmasının kullanıcı farkındalığı üzerinde etkileri olabilir. Bu konuda daha ileri düzey çıkarımlarda

bulunabilmek için farklı sağlık kurumlarında ve farklı örneklem büyüklükleri üzerinde benzer çalışmaların yapılması faydalı olabilir.

Çalışma sonucunda katılımcıların gelir durumuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptandığı, yapılan ileri analizde asgari ücret alan katılımcıların çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma ve teknolojik duyarlılık alt boyutları ortalama puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Özalp (2019) hizmet sektöründe yaptığı bir çalışmada, yeşil örgütsel davranışın çalışanların gelirine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini bulmuştur. Longhi (2013), daha düşük gelire sahip olan bireylerin çevreye duyarlı davranışlar konusunda daha hassas olduklarını belirtmiştir. Bu durum, gelir düzeyi yüksek ve yaşam kaygısı duymayan bireylere nazaran, hayatını daha az bir gelire idame ettirmek durumunda olan düşük gelirli bireylerin özellikle ekonomik kaygılar nedeniyle çevreye duyarlı davranışlara yöneldiklerini düşündürmektedir. Dünya genelinde yaşanan demografik değişikliklerle birlikte nüfusun her geçen gün artması, doğumda beklenen yaşam süresinin uzaması, yaşamın devamlılığı için elzem olan kaynakların tükenmesi gibi nedenler göz önünde bulundurulduğunda gelir düzeyi fark etmeksizin bütün çalışanların yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutlarında hassasiyetini oluşturacak etkinliklerin düzenlenmesi önemlidir. Bu durumun sadece bireysel çabalarla ya da kurum yönetimi düzeyinde yapılması önerilen faaliyetlerle sınırlı kalmayıp, yönetsel düzeyde hükümetler, medya kuruluşları, kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri iş birliğinde bütün sektörleri kapsayacak şekilde organize edilmesi önerilmektedir.

Çalışmada katılımcıların meslek durumuna göre yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutları karşılaştırıldığında çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptandığı, idari ve destek hizmetler personelinin ortalama puanlarının tıbbi hizmet grubuna göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bir hastanede görev yapan sağlık profesyonellerinin yeşil davranış konusundaki yaklaşımlarının değerlendirildiği çalışmada, hemşire ve eczacıların hekimlerden daha yüksek yeşil örgütsel davranış tutumuna sahip olduğu görülmüştür (Kautsar vd., 2012). Sağlık çalışanlarının enerji tasarrufu yönündeki çevreci davranışlarının kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları perspektifinden değerlendirildiği bir çalışmada, daha iyi ve daha sürdürülebilir bir gelecek için özellikle sağlık sektörü çalışanlarının enerji tüketim davranışlarının değiştirilmesinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarından faydalanabileceği sonucuna varılmıştır. Bu amaçla hastane yönetimi tarafından planlanan kurumsal sosyal sorumluluk stratejilerinin ve yeşil uygulamaların çalışanlar tarafından benimsenmesinin, çalışanların davranışlarında sürdürülebilirliğin sağlanması adına önemli olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada, özellikle fedakar değerlere sahip çalışanların, bir hastanenin karbon ayak izinin azaltılmasına önemli düzeyde yardımcı olabileceği, bu nedenle hastanelerin daha yüksek özgecil değerlere sahip çalışanları değerlendirmek için işe alım prosedürlerini yeniden gözden geçirmeleri gerektiği belirtilmiştir (Xu vd., 2022: 14). Geçtiğimiz birkaç on yılda, binalarda enerji tüketiminin dünya çapında %30'a yükseldiği göz önünde bulundurulduğunda, özellikle hastanelerde enerji kullanımının, yüksek ısıtma, soğutma ve havalandırma termal yükleri, kritik tıbbi ekipman ve operasyonel gereklilikler nedeniyle önemli olduğu unutulmamalıdır (Ji vd., 2017; Si vd., 2019; Balaras vd., 2007). Bu nedenle, hastaneler için enerji verimli tasarımlar toplumdaki sürdürülebilir kalkınmada hayati bir rol oynayabilir (Meegoda vd., 2012). Kurumsal düzeyde bireylerin çevre dostu davranışlarını geliştirmek, enerji tüketimini ve katı atık miktarını azaltmak için stratejiler geliştirmesi önerilmektedir (Klein ve Huffman, 2013; Dumont vd., 2017). Araştırma sonuçlarına dayanarak, dünya çapındaki iklim kırılganlığı göz önünde bulundurulduğunda, hastanelerin yeşil kaynaklar yoluyla enerji üretimini ve enerjinin bireysel kullanım yoluyla tüketiminin azaltılması amacıyla iyi yönetilmesi önemlidir. Özellikle daha sürdürülebilir bir gelecek için çalışanların enerji tüketim davranışlarının olumlu yönde değiştirilmesi yönünde yönetsel politikaların belirlenmesi değerlidir.

Araştırmanın sonuçları, sağlık çalışanlarının genel olarak yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalığının artırılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çalışmanın yapıldığı hastanede özellikle farkındalığın oluşturulmasına daha fazla ihtiyaç olan grupların; 31 yaş ve üzeri, ilköğretim, ortaöğretim, lisans ve lisans üstü mezunu, gelir düzeyi yüksek ve tıbbi hizmet alanlarında görev yapan çalışanlar olduğu görülmektedir. İnsan hayatı için vazgeçilmez ve kesintisiz hizmet sunumunun söz konusu olduğu alanlardan biri olan sağlık sektöründe, kurumsal düzeyde enerji tüketiminin azaltılmasına yönelik alınacak önlemler sayesinde bireylere çevre dostu yeşil örgütsel davranış yaklaşımlarının kazandırılması mümkündür. Bu noktada, sağlık kurumu yöneticilerinin çevreci uygulamaları özendirerek politikalar belirlemesi, çalışanların çevre ile ilgili kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına dahil edilmesi, sağlık çalışanlarına karbon ayak izinin azaltılmasına yönelik meslek

grupları özelinde eğitimler verilmesi, işyerinde tasarruf politikalarına çalışanların dahil edilmesi, çevre dostu satın alma politikaları benimsenmesi, yapısal tasarım aşamasından başlayarak yenilenebilir enerji konseptine sahip çevre dostu hastane bina mimarilerinin tercih edilmesi, çalışanlara enerji verimliliğinin artırılması ve atık miktarının azaltılmasını sağlayacak davranışlar kazandırılması yönünde çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bununla birlikte gelecek çalışmalarda sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla özel hastaneler, üniversite hastaneleri, eğitim ve araştırma hastaneleri, yeşil sertifika sahibi hastaneler gibi farklı sağlık kurumlarında benzer çalışmaların farklı örneklem grupları üzerinde yapılması, yeşil hastane sertifikasına sahip hastaneler ile sertifika sahibi olmayan hastane çalışanlarının yeşil örgütsel davranış konusundaki farkındalık düzeylerinin karşılaştırılması, farklılıkların kaynağını ortaya koymak amacıyla nitel araştırmalar yapılarak konunun derinlemesine incelenmesi, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde hizmet sunan hastane çalışanları üzerinde çalışmalar yapılması sağlık sektöründe konu ile ilgili daha net çıkarımlarda bulunabilmek açısından faydalı olabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamızda birkaç kısıtlılık bulunmaktadır. Bunlardan birincisi çalışmanın bir özel hastaneden elde edilen verilerle sınırlı olmasıdır. Araştırmamıza ait diğer bir kısıtlılık ise çalışmaya katılımda gönüllülük esas alındığı için sosyodemografik özellikler düzeyinde grupların örneklem sayılarının farklılık göstermiş olmasıdır.

Kaynakça

- Abbas, A., Luo, X., Wattoo, M.U., & Hu R. (2022). Organizational behavior in green supply chain integration: Nexus between information technology capability, green innovation, and organizational performance. *Frontiers in Psychology*, 13, 874639. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.874639>.
- Ahmad, N., Ullah, Z., Arshad, M. Z., Kamran, H., Scholz, M., & Han, H. (2021). Relationship between corporate social responsibility at the micro-level and environmental performance: The mediating role of employee pro-environmental behavior and the moderating role of gender. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 1138-1148. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.02.034>
- Akbaba, M. (2019). Örgütsel adalet işgörenlerin yeşil örgütsel davranışını etkiler mi? *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 641-660. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.531110>
- Arif, S., Taweekun, J., Ali, H. M., & Theppaya, T. (2021) Techno economic evaluation and feasibility analysis of a hybrid net zero energy building in Pakistan: A case study of hospital. *Frontiers in Energy Research*, 9, 668908. <https://doi.org/10.3389/fenrg.2021.668908>
- Balaras, C. A., Dascalaki, E., & Gaglia, A. (2007). HVAC and indoor thermal conditions in hospital operating rooms. *Energy and Buildings*, 39(4), 454-470, <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2006.09.004>
- Berns, M., Townend, A., Khayat, Z., Balagopal, B., Reeves, M., Hopkins, M.S., & Kruschwitz, N. (2009). The business of sustainability: Findings and insights from the first annual business of sustainability survey and the global thought leaders' research Project. *MIT Sloan Management Review*, 51(1), 1-84,
- Bissing-Olson, M. J., Iyer, A., Fielding, K. S., & Zacher, H. (2013). Relationships between daily affect and pro-environmental behavior at work: The moderating role of pro-environmental attitude. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 156-175. <https://doi.org/10.1002/job.1788>
- Cantor, D.E., Morrow, P.C., & Montabon, F. (2012). Engagement in environmental behaviors among supply chain management employees: An organizational support theoretical perspective. *Journal of Supply Chain Management*, 48(3), 33-51. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.2011.03257.x>
- Cavalcante, S.A. (2014). Preparing for business model change: the “pre-stage” finding. *Journal of Management and Governance*, 18, 449–469 (2014). <https://doi.org/10.1007/s10997-012-9232-7>

- Danirmala, L., & Prajogo, D. (2022). The mediating role of green training to the influence of green organizational culture to green organizational citizenship behavior and green employee involvement. *International Journal of Human Capital Management*, 6(1), 66-75. <https://doi.org/10,21009/IJHCM.06.01.6>
- Deng, Y., Cherian, J., Ahmad, N., Scholz, M., & Samad S. (2022). Conceptualizing the role of target-specific environmental transformational leadership between corporate social responsibility and proenvironmental behaviors of hospital employees. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3565. <https://doi.org/10,3390/ijerph19063565>
- Duan, J., Li, C., Xu, Y., & Wu, C. (2017). Transformational leadership and employee voice behavior: A Pygmalion mechanism. *Journal of Organizational Behaviour*, 38(5), 650-670, <https://doi.org/10,1002/job.2157>
- Dumont, J., Shen, J., & Deng, X. (2017). Effects of green HRM practices on employee workplace green behavior: The role of psychological green climate and employee green values. *Human Resource Management*, 56(4), 613-627. <https://doi.org/10,1002/hrm.21792>
- Erbası, A. (2019). Yeliş Örgütsel Davranış Ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Istanbul Management Journal*, 86, 1-23.
- Gill, Y.Q., Khurshid, M., Abid, U., & Ijaz, M. W. (2022). Review of hospital plastic waste management strategies for Pakistan. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 9408-9421. <https://doi.org/10,1007/s11356-021-17731-9>
- Graves, L. M., Sarkis, J., & Zhu, Q. (2013). How transformational leadership and employee motivation combine to predict employee proenvironmental behaviors in China. *Journal of Environmental Psychology*, 35, 81-91. <https://doi.org/10,1016/j.jenvp.2013.05.002>
- İrge, N. T. (2022). Çevresel duyarlılığın çalışanların yeşil örgütsel davranışlarına etkisinde kişilik özelliklerinin aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1293-1315.
- Jaiswal, D., & Kant, R. (2018). Green purchasing behaviour: A conceptual framework and empirical investigation of Indian consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 60-69. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.11.008>
- Ji, R., Zhang, Z., He, Y., Liu, J., & Qu, S. (2017). Simulating the effects of anchors on the thermal performance of building insulation systems. *Energy and Buildings*, 140, 501-507. <https://doi.org/10,1016/j.enbuild.2016.12.036>
- Kane, G. (2011). *The green executive corporate leadership in a low carbon economy*. New York:Routledge.
- Kautsar, A., Widodo, S., Widianto, S., Abdullah, R., & Bajari, R. (2012). Green behavior of pharmacist among others health care professionals in hospital. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2180203
- Kırca, P. (2022). Toplam kalite yönetimi uygulamalarının gıda sektörü çalışanlarının yeşil örgütsel davranışları üzerine etkisi. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S., & Ployhart, R.E. (2014). Multilevel influences on voluntary workplace green behavior: individual differences, leader behavior, and coworker advocacy. *Journal of Management*, 43(5), 1335-1358. <https://doi.org/10,1177/0149206314547386>
- Klein, S. R., & Huffman, A. H. (2013). Introduction to I-O psychology and environmental sustainability in organizations: A natural partnership. In:Huffman AH, Klein SR (Eds.) *Green organizations: Driving change with IO psychology*. (pp. 3-16). New York:Routledge.
- Li, M., Gong, Z., Gilal, F. G., Van Swol, L. M., Xu, J., & Li, F. (2021). The moderating role of ethical leadership on nurses' green behavior intentions and real green behavior. *Biomed Research International*, 2021, 6628016. <https://doi.org/10.1155/2021/6628016>.

- Longhi, S. (2013). *Individual pro-environmental behaviour in the household context*, ISER Working Paper Series, No. 2013-21, University of Essex, Institute for Social and Economic Research (ISER), Colchester. <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/iser/2013-21>
- Manika, D., Wells, V., Smith, D., & Gentry, M. (2015). The impact of individual attitudinal and organizational variables on workplace environmentally friendly behaviors. *Journal of Business Ethics*, 126(4), 663-684, <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1978-6>
- Mansur, F., & Gedik, Ö. (2022). Sağlık çalışanlarının proaktif kişilik özelliğinin yeşil örgütsel davranışa etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 17-42. <https://doi.org/10.18070/erciyesuibd.962995>
- Meegoda, J., Hsieh, H. N., Rodriguez, P., & Jawidzik, J. (2012). Sustainable community sanitation for a rural hospital in Haiti. *Sustainability*, 4(12), 3362-3376. <https://doi.org/10.3390/su4123362>
- Norton, T., Parker, S., Zacher, H., & Ashkanasy, N. (2015). Employee green behavior: A theoretical framework, multilevel review, and future research agenda. *Organization & Environmental*, 28(1), 103- 125. <https://doi.org/10.1177/1086026615575773>
- Norton, T. A., Zacher, H., Parker, S. L., & Ashkanasy, N. M. (2017). Bridging the gap between green behavioral intentions and employee green behavior: the role of green psychological climate. *Journal of Organizational Behavior*, 38(7), 996–1015. <https://doi.org/10.1002/job.2178>
- Ones, D.S., & Dilchert, S. (2012). Employee green behaviors. In: SE Jackson, DS Ones, S. Dilchert, (Eds). *Managing human resources for environmental sustainability*. (pp. 85-116). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Özalp, Ö. (2019). *Otel çalışanlarının yeşil örgüt iklimi algularının yeşil örgütsel davranışları üzerine etkisi*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Pinzone, M., Guerci, M., Lettieri, E., & Redman, T. (2016). Progressing in the change journey towards sustainability in healthcare: the role of ‘Green’ HRM. *Journal of Cleaner Production*, 122, 201-211. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.02.031>
- Rafique, M. M., & Rehman, S. (2017). National energy scenario of Pakistan: Current status, future alternatives and institutional infrastructure: An overview. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 69, 156-167. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.057>
- Raosoft Sample Size Calculator. (2022). <http://www.raosoft.com/samplesize.html/>
- Robertson, J.L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders’ influence on employees’ pro-environmental behaviors. *Journal of Organizational Behaviour*, 34(2), 176-194, <https://doi.org/10.1002/job.1820>
- Robertson, J. L., & Carleton, E. (2018). Uncovering how and when environmental leadership affects employees’ voluntary pro-environmental behavior. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 25(2), 197-210, <https://doi.org/10.1177/1548051817738940>
- Sarıyıldız, A.Y. (2021). Sağlık kurumlarında yeşil insan kaynakları yönetimi ve uygulamaları. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 155-159.
- Selçuk, E.T., & Kerse, G. (2022). Çalışanların sergilediği yeşil davranışlara yönelik nitel bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 936-960, <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1008733>
- Si, B., Tian, Z., Chen, W., Jin, X., Zhou, X., & Shi, X. (2019). Performance assessment of algorithms for building energy optimization problems with different properties. *Sustainability*, 11(1), 18. <https://doi.org/10.3390/su11010018>
- Soomro, R.B., Mirani, I.A., Ali, M.S., & Marvi, S. (2020). Exploring the green purchasing behavior of young generation in Pakistan: opportunities for green entrepreneurship. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 14(3), 289-302. <https://doi.org/10.1108/APJIE-12-2019-0093>

- Sönmez, R. V. (2020). Okul yöneticilerinin yeşil örgütsel davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 1107-1119. <https://doi.org/10.18506/anemon.628691>
- Starik, M., & Marcus, A. A. (2000). Introduction to the special research forum on the management of organizations in the natural environment: a field emerging from multiple paths, with many challenges ahead. *Academy of Management Journal*, 43(4), 539-547. <https://doi.org/10.5465/1556354>
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behavior: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309-317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Stern, P.C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>
- Turgut, T., & Çınko, M. (2017). *Değerli insana "değer"li çalışmalar*. Beta Yayınevi.
- Swim, J. K., Clayton, S., & Howard, G. S. (2011). Human behavioral contributions to climate change: Psychological and contextual drivers. *American Psychologist*, 66(4), 251-264. <https://doi.org/10.1037/a0023472>
- Úbeda-García, M., Claver-Cortes, E., Marco-Lajara, B., & Zaragoza-Saez, P. (2021). Corporate social responsibility and firm performance in the hotel industry. The mediating role of green human resource management and environmental outcomes. *Journal of Business Research*, 123, 57-69. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.055>
- Wang, Y.M., Zaman, H.M.F., & Alvi, A.K. (2022). Linkage of green brand positioning and green customer value with green purchase intention: The mediating and moderating role of attitude toward green brand and green trust. *SAGE Open*, 1-15. <https://doi.org/10.1177/21582440221102441>
- Wiedmann, T., & Minx, J.C. (2008). A definition of "carbon footprint". In: CC.Pertsova (eds). *Ecological economics research trends* (pp. 1-11). New York: Nova Science Publisher.
- Wiernik, B. M., Dilchert, S., & Ones, D. S. (2016). Age and employee green behaviors: A meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00194>
- World Health Organization. (2020). *Health worker safety: A priority for patient safety. World Patient Safety Day, 17 September 2020*, <https://www.who.int/docs/default-source/world-patient-safety-day/health-worker-safety-charter-wpsd-17-september-2020-3-1.pdf/>
- Xu, L., Cherian, J., Zaheer, M., Safdar Sial, M., Comite, U., Cismas, L. M., Espinosa-Cristia, J. F., & Oláh, J. (2022). The role of healthcare employees' pro-environmental behavior for de-carbonization: An energy conservation approach from CSR perspective. *Energies*, 15(9), 3429. <https://doi.org/10.3390/en15093429>
- Yao, Y. H., Fan, Y. Y., Guo, Y. X., & Li, Y. (2014). Leadership, work stress and employee behavior. *Chinese Management Studies*, 8(1), 109-126. <https://doi.org/10.1108/CMS-04-2014-0089>
- Yiğit, B. (2017). Örgütsel davranışta yeni bir yaklaşım: Yeşil işgören davranışı. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1(1), 67-70,
- Zibarras, L., & Ballinger, C. (2011). Promoting environmental behaviour in the workplace: A survey of UK organisations. In: Bartlett D. (Ed). *Going green: The psychology of sustainability in the workplace*. (pp. 84-90). Leicester-UK: The British Psychology Society.
- Zhuang, W., Luo, X., & Riaz, M.U. (2021) On the factors influencing green purchase intention: A meta-analysis approach. *Frontiers in Psychology*, 12, 644020. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.644020>

EXTENDED SUMMARY

Today, environmental conditions such as increasing world population, global warming, desertification, decrease in biodiversity, air, water, and soil pollution, destruction of nature in order to create settled habitats, and sea and ocean pollution cause direct negative effects on the lives of societies. Most of these problems are rooted in human behavior. Environmental quality largely depends on human behavior. One of the sectors with the highest carbon footprint in the world is health. The health sector is one of the labor and technology-intensive sectors, which has a complex structure and requires uninterrupted service delivery, where many disciplines serve together. It is important for the sustainability of environmental practices that hospitals adopt green organizational behavior principles while performing their activities and employees doing their jobs. In this study, it was aimed to evaluate the awareness levels of health workers about green organizational behavior.

The population of the study consisted of 450 health workers who worked in the hospital. Sample selection was not made in the study; 58.2% of the population was reached, and the study was completed with the voluntary participation of 262 health workers. Personal Information Form and Green Organizational Behavior Scale were used as data collection tools. This scale, which consists of 27 questions in total, consists of five sub-dimensions: environmental sensitivity, environmental participation, economic sensitivity, green purchasing, and technological sensitivity. It was found that the overall Cronbach's alpha value of the scale was 0.92, and it had high reliability. Data were collected by face-to-face interview technique. The Epi Info 7 statistical program was used in the analysis of the data. The statistical level of significance was accepted as $p < 0.05$, and Student t and one-way ANOVA tests were used in the analysis of the data.

In the study, 60.7% of the participants were women, 58.8% were in the 30 and below age group, 51.9% were single, and 36.3% were primary and secondary school graduates. It was determined that the majority of the participants in the study were medical service personnel (54.2%), received a wage of 7501 TL or more (37%), and worked in the profession for between 1 and 5 years (51.1%). There was no statistically significant difference between the sub-dimensions of the green organizational behavior scale according to gender. When the sub-dimensions of the green organizational behavior scale were compared according to the marital status of the participants, it was found that the technological sensitivity dimension showed a statistically significant difference and that the average scores of the technological sensitivity sub-dimension of singles were higher than those of married participants.

It was determined that the average scores of associate degree graduates were higher at the level of all sub-dimensions of green organizational behavior scale according to educational status. When the sub-dimensions of the green organizational behavior scale were compared according to the occupational status of the participants, a statistically significant difference was found in the sub-dimensions of environmental sensitivity, environmental participation, economic sensitivity, and green purchasing ($p < 0.05$). It was seen that the average scores of the administrative and support services group were higher than those of the medical services group in the sub-dimensions that differed. A statistically significant difference was found between the sub-dimensions of the green organizational behavior scale according to the income status of the participants ($p < 0.05$). In general, as the income level increases, it has been observed that the average scores of the green organizational behavior sub-dimensions decrease. As a result of the study, it was determined that the awareness of health workers about green organizational behavior is generally low. In the hospital where the study was carried out, especially the groups that need more awareness are employees aged 31 and over, primary, secondary, undergraduate, and graduate graduates, high-income individuals, and those working in the fields of medical service. At this point, it is important for health institution managers to determine policies to encourage environmental practices, to include employees in corporate social responsibility activities related to the environment, to provide training for healthcare professionals to reduce their carbon footprint, to prefer environmentally friendly hospital building architectures with renewable energy concepts starting from the structural design stage, to provide employees with It is suggested that studies be carried out to increase energy efficiency and to promote behaviors that will reduce the amount of waste. In future studies, it is recommended that similar studies be carried out on different sample groups in different health institutions, such as private hospitals, university hospitals, training and research hospitals, and hospitals with green certificates, in order to more clearly reveal the awareness levels of health workers on green organizational behavior.

YAPAY ZEKÂ VE ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ORGANIZATIONAL BEHAVIOUR

Hakan Vahit ERKUTLU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
erkutlu@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2441-3603

Elvan ERDEMİR ERGÜN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi
İşletme ABD Doktora öğrencisi
22020230001@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5923-6171

İbrahim KÖSEOĞLU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi
Yönetim ve Organizasyon ABD
Doktora öğrencisi
20020430007@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7236-1644

Taylan VURGUN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi
İncekara Sağlık Hizmetleri MYO
taylanvurgun@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2594-9824

ÖZ

Geliş Tarihi:
02.02.2023

Kabul Tarihi:
09.07.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Yapay Zeka
Örgütsel Davranış
Bilgi Yönetimi

Keywords
Artificial
Intelligence
Organizational
Behavior
Information
Management

Yapay zekâ, bir bilgisayarın genellikle insana özgü nitelikleri ve faaliyetleri yerine getirme yeteneği olarak bilim dünyasında tanımlanmıştır. Örgütsel davranış ise örgüt sınırları içerisinde yer alan birey, grup ve yapı unsurlarında meydana gelen değişimleri inceleyen bir disiplindir. Yapay zekanın örgütsel davranış üzerindeki etkisi özellikle son dönemde sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Yapay zekanın örgütlerdeki çalışanların davranışları, örgütteki bireylerin oluşturduğu yapı ve süreçler üzerindeki etkileri araştırılmakla birlikte bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar örgütsel davranış alanını oluşturan tekil konularla ilgili olup bu sonuçlar bir bütün halinde örgütsel davranış kapsayacak şekilde bir araya getirilmemiştir. Bu çalışmanın amacı teknolojinin ve yapay zekanın hızlı gelişiminin örgütlerin işleyişini ve örgüt çalışanlarını önemli ölçüde etkilemeye başlamasından hareketle, yapay zekanın örgütsel davranış alanı üzerindeki etkilerini bütüncül bir şekilde incelemektir. Araştırma sonucunda yapay zekanın örgütlerde gerek işlevsel gerekse çalışan ve takım davranışları üzerinde pek çok faydalı kullanım alanı olmasına rağmen örgütlerdeki çalışanlar üzerinde çoğunlukla stres, motivasyon ve performans düşmesi ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz etkilerinin olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

Artificial intelligence has been defined in the scientific world as the ability of a computer to perform human characteristics and activities. Organizational behavior is a discipline that examines the changes that occur in the individual, group and structural elements within the boundaries of the organization. Especially, the effect of artificial intelligence on organizational behavior has become a frequently discussed topic. Although the effects of artificial intelligence on the behavior of the employees in the organizations, the structure and processes of the individuals in the organization are investigated, the results obtained from these studies are related to the individual issues that make up the field of organizational behavior, and these results have not been brought together to cover organizational behavior as a whole. The aim of this study is to examine the effects of artificial intelligence on the field of organizational behavior in a holistic way, considering that the rapid development of technology and artificial intelligence has begun to significantly affect the functioning of organizations and organizational employees. As a result of the research, it was determined that although artificial intelligence has many useful areas of use in organizations, both on functional and employee and team behaviors, it mostly has negative effects on employees in organizations such as stress, decreased motivation and performance, and intention to leave.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1246678>

Atıf/Cite as: Erkutlu, H., Erdemir Ergün, E., Köseoğlu, İ. & Vurgun, T. (2023). Yapay Zeka ve Örgütsel Davranış. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1403-1417.

Giriş

Yapay zeka; öğrenme, planlama ve problem çözme gibi insan zihnine özgü faaliyetler gerçekleştirebilen bilgisayar yazılımlarına ve donanımlarına verilen genel bir isimdir. Dünya genelinde hızla gelişmeye başlayan yapay zeka her alanı olduğu gibi örgütleri de derinden etkilemektedir. Her geçen gün gelişen ve değişen iş dünyasında örgütlerin karmaşık bir hal alması nedeniyle yönetim faaliyetleri de zorlaşmaktadır. Karşılaşılan sorunlar ile mücadele etmek amacıyla çeşitli yöntemler ve teknikler geliştirilmektedir. Kullanılan bu yöntemlerden birisi de yapay zeka teknolojisidir. Yapay zekanın örgütler üzerindeki etkisi son zamanlarda üzerinde çok fazla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bazı araştırmacılar yapay zekanın örgütler üzerindeki olumlu etkilerini vurgularken diğerleri daha çok olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır.

Yapay zeka bir yandan örgütlerde performans artışı, yaratıcılık ve yenilik sağlarken iş yapma kapasitelerinin giderek artmasıyla birlikte bazı mesleklerin ve pozisyonların yerini almakta ve bu durum çalışanlar üzerinde motivasyon ve performans azalması ile işten ayrılma niyetinin artması gibi olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Örgütlerde yapay zeka kullanımına karşı çalışanlarda oluşabilecek bu tür olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik önlemlerin alınması önemlidir. Bunun için de öncelikle yapay zekanın örgütsel davranış üzerindeki etkileri anlaşılmalıdır. Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı yapay zekanın örgütlerdeki kullanım alanlarının ve örgütlerde yapay zeka kullanımının örgütsel davranışın kapsamına giren, çalışan tutum ve davranışları, insan kaynakları yönetimi, takım ilişkileri, örgüt kültürü ve liderlik üzerindeki etkilerinin bir bütün halinde incelenmesidir.

Literatür İncelemesi

Yapay Zeka

Globalleşme ile birlikte artan rekabet, işletmelerin üstün olabilmek için teknolojiyi en üst seviyede kullanmasını gerektirmektedir. Kullanılması gereken bu teknolojilerin başında da yapay zeka gelmektedir. Yapay zeka; insana benzer karar verebilme, öğrenme, duruma uyarlayabilme gibi bilişsel yeteneklere sahip bilgisayar ve makinelerin meydana getirdikleri yenilikler ve ilerlemelerdir. Bilgisayar ve bilişim teknolojilerinde meydana gelen ilerlemeler her geçen yıl artarak devam etmiş ve bu durumun sonucu olarak yapay zeka da ortaya çıkmaya başlamıştır (Gül ve Alat, 2022).

Matematikçi Alan Turing, Şubat 1947'de bilgisayar zekası üzerine halka açık bir konferans verdi ve "Akıllı Makineler" raporuyla, şimdi yapay zeka olarak bilinen şeyin temelini attı (Hoffmann, 2022).

McCarthy yapay zekayı "zeki makineler, özellikle de zeki bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliği" olarak ifade etmiştir. Makinelerin yargıya varabilme özelliği, önceki bilgilerden istifade etme, planlama, belleme, iletişim kurma, kavrama ve nesnelerin yerlerini değiştirebilme yeteneğine sahip olabildiğini hedefleyen bir bilimdir (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010).

Yapay zeka, normalde insan zekası gerektiren görevleri yerine getirebilecek sistemler geliştirmeyi içeren bilgisayar programları yapma mühendisliği veya bilimidir (Pirim, 2006).

Yapay zeka, karmaşık ve değişen bir ortamda öğrenebilen, kararlar verebilen, o ortamı etkileyebilen, bilgisini ve seçimlerini insanlara iletebilen yapay bir varlık, başka bir deyişle düşünen bir varlık olarak tanımlanabilir (Gezici, 2023).

Yapay zeka, dijital bilgisayarların veya bilgisayar kontrollü robotların, genellikle insanlardan daha yüksek zihinsel işleme yetenekleriyle ilişkili sorunları çözme yeteneği olarak açıklanmaktadır. İnsan zekasının en önemli güçlerinden biri uyum yeteneğidir. İnsan, öğrenme yoluyla çeşitli çevre koşullarına uyum sağlama ve buna göre davranışlarını değiştirme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneğin yapay zeka pratiğindeki en bilinen karşılığı otonom robotlardır. Uygulamalı düzeyde, otonom robotların incelenmesi yapay zekada önemli ve güncel bir konu olarak görülmektedir (Ertel, 2017:1-3).

İnsanın duygusal bilişsel becerilerini taklit edebilen yapay zekanın birçok yönden insanlardan daha akıllı ve yetenekli olabileceği düşünülmektedir. Günümüzde yapay zeka henüz genel zeka düzeyine ulaşmamış ve gelişmiş makine öğreniminin sağladığı imkanlarla bile insan genel zekasının işleyiş şekline yaklaşabilmiş durumdadır. Çoğu yapay zeka, çeşitli oyunlar oynamak ve kesin olarak tanımlanmış alanlarda kararlar almak gibi dar zeka sağlayan eylemler gerçekleştirebilir. Yapay zekanın büyük veri tabanlarında başarılı bir şekilde arama yaptığı, sınırlı makine öğrenimi ile belirli sorunları yerel olarak iyileştirdiği ve belirli bir çerçevede karar verdiği bilinmektedir (Oosthuizen, 2022).

Yapay zeka, insanların yapabildikleri tüm zihinsel, fiziksel ve sezgisel işlevleri zeki organizmalara benzer şekilde gerçekleştirmesi olarak tanımlanmakta olup, bu terim aynı zamanda akıl yürütme, açıklama, genelleme

yapma ve öğrenme gibi insanın bilişsel yetenekleriyle donatılmış sistemler için de kullanılmaktadır (Ulusal yapay zeka stratejisi, 2021).

Yapay zeka teknikleri Bilen (2014) tarafından “uzman sistemler, bulanık mantık, genetik algoritmalar, yapay sinir ağları” şeklinde açıklanmıştır. Bunlara ek olarak “zeki etmenler” tekniği de Öngöz (2022) tarafından dahil edilmiştir. “Makine öğrenmesi, derin öğrenme, veri madenciliği, doğal dil işleme, görüntü işleme” olarak adlandırılan farklı yapay zeka tekniklerine de rastlanmaktadır (Kalafat, 2022).

Yapay zeka kavramı literatüre bundan 66 yıl önce, 1956 yılında McCarty tarafından “zeki makineler ve özellikle bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliği” tanımı ile kazandırılmıştır (Gözübüyük, 2022).

Coppin (2004) yapay zekayı, makinelerin oluşan yeni teknolojik şartlara adapte olabilmesi, oluşabilecek yeni şartlardaki olumsuzluklarla başa çıkabilmesi, problemleri ortadan kaldırabilmesi, sorulara cevap verebilmesi, donanım planları hazırlaması ve insan zekası gerektiren diğer işleri de yerine getirebilme yeteneği olarak ifade etmiştir. Zeng’e (2020) göre yapay zeka, zeka olmadan çözülemeyecek ve yerine getirilemeyecek işlerin insan dışında ancak insana benzer zeka özellikleri gösteren makinelerle yapılmasıdır.

Yapay zeka çok hızlı veri girişi yapabilen, sınırları ve eğilimleri açıklayabilen, bu tahminleri yaparken çeşitli algoritmalar kullanan makine öğrenme araçlarıdır. Bu algoritmalar konuşulanları anlayabilmekte, resimleri çözümlenebilmekte, ruh hali ve dürüstlük gibi şahsi özellikleri analiz edebilmektedir. İnsanlar gibi sezgisel olmamalarına rağmen çok süratlidirler. Bu sayede çok büyük miktardaki veriyi saniyeler içinde çözümlenip ilgili kalıplarla ilişkilendirebilmektedir. Elde ettiği bu sonuçları analiz edip, optimize ederek tahminler yapabilmekte ve ayrıca bu sonuçlar ile öğrenebilmektedir (Ahmed, 2018).

Yapay zeka dördüncü sanayi devriminin beraberinde getirdiği pek çok yenilikten birisi ve otomasyonun kolaylık vaat eden itici gücü olarak kullanılmıştır (Mariska, Prasetyo ve Fadhilah, 2021). Yapay zeka son yıllarda laboratuvar ortamındaki kullanımından çıkmış, bankacılık ve iletişim sektörleri, kamera ile tanımlama, robot süpürgeler, otomatik ödeme gibi günlük hayatta sıklıkla karşılaştığımız kullanım alanlarına girmiştir. Bunlar yazılımlarla oluşturulan algoritmalar sayesinde gerçekleşmektedir (Sun vd., 2022).

Yapay zekanın sıradan yazılımlardan farklı olması, onun çok hızlı hesaplama yapabilmesini, yüksek miktardaki veriyi kullandığı ileri düzey algoritmalarla alınacak günlük kararlarda dahi çok isabetli sonuçlara ulaşılabilmesini sağlamaktadır. Birçok insan kaynakları işlevinin uygulamasında yapay zeka algoritmaları ile doğru ve yerinde kararlar alınabilmektedir (Kambur, 2022).

Günümüzde insanlığın geldiği teknolojik gelişmişlik durumu özellikle yapay zeka teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, yapay zekanın artık insanların gündelik hayatları dahi etkileme biçimi ve işletmelerin de bu durumdan etkilenmeleri de göz önüne alındığında içinde bulunduğumuz çağı yapay zeka çağı olarak adlandırabileceğimizi göstermektedir (Özçelik, 2022). Acar (2007) yapay zekanın ortaya çıkışını evrenin oluşumu ve yaşamın başlangıcından sonra en az bu iki olay kadar önemli olan tarihteki üç büyük olaydan biri olarak ifade etmektedir.

Çınar’a (2022) göre yapay zeka insanın hükmettiği birçok alanı etkisi altına almaya hızla devam etmektedir. Tıp, mühendislik, hukuk ve eğitimin yanı sıra ticaret de yapay zekanın etkisi altına girmeye başlamıştır. Yapay zekanın en önemli özelliği karar alma sürecini makineleştirmesi sayesinde verimlilik ve hızı arttırmasıdır. Gelişen bu yapay zeka teknolojileri şirketlerin geleneksel yapılarında da değişimlere neden olmakta ve şirketlerin hukuki prosedür ve yapılarında da etkin olacağı izlenimini vermektedir.

Yapay zekanın işsizlik üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı özellikle çalışanların birçoğunun yaptığı işin otomasyon ile bütünleşmiş yapay zeka tarafından ikame edilecek olması görüşü bu durumu destekler nitelikte çalışmalarda yer almaktadır. Kuramsal çalışmaları Leontief tarafından kuramsal çalışmaları 1982 yılında yapılmaya başlayan yapay zekanın işgücünde kullanımı teorisine göre ilerleyen zamanlarda işlerin tamamına yakınının yapay zeka tarafından yapılacağı altı çizilmiştir. Devletler doğru politikalar izleyerek ve bunlarla ilgili yeniden dağıtım politikalarında doğru planlamalar yaptıkları takdirde bu süreci doğru bir şekilde yönetebilecekleri de ifade edilmiştir (Sheikhi, 2022).

Birçok ülke kamuda kullanılacak yapay zekanın hangi kurallara bağlı kalınarak uygulanacağını gösteren “ulusal yapay zeka strateji belgesi” hazırlamıştır. Ülkemizde henüz böyle bir belge yayınlanmamış olup, hazırlanma aşamasında olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, ülkemizin de imzası bulunan OECD yapay zeka ilkeleri bulunmaktadır (Öztürk, 2022).

OECD'nin yapay zeka ilkeleri şunlardır:

- 1- **Kapsamlı büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve refah:** Güvenilir yapay zekanın herkese ve her kesime olan katkısına vurgu yapar.
- 2- **İnsan merkezli değerler ve adalet:** Hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygılı bir şekilde hazırlanmalı ve bunlara ait güvenceler içermelidir.
- 3- **Şeffaflık ve açıklanabilirlik:** İnsanların yapay zekanın kendileriyle etkileşime girdiğini anlayabilmesini, açık ve net olarak bunun farkına varabilmesini içerecek şekilde şeffaf olması gerektiğini ifade etmektedir.
- 4- **Sağlamlık, güvenlik ve güven:** İçerdiği potansiyel riskler devamlı olarak hesap edilmeli ve bu duruma uygun güvenlik önlemleri alınmalıdır.
- 5- **Hesap verebilirlik:** Yapay zekanın sorumluları sistemin düzgün işlemeden ve bu ilkelerin hepsinin yerine getirilmesinden sorumlu olmalıdır (OECD Yapay Zeka İlkeleri, 2019; Öztürk, 2022).

Yapay zekanın bir gün insanlardan daha akıllı olacağı fikri, kopyalanan her yeni versiyonun bir öncekinden daha zeki ve gelişmiş olarak kendini yenileyeceği, bu şekilde ilerleyen süreçte insanlığın yerini her alanda alacağı ve sonradan geri dönülemeyecek olumsuz sonuçlar doğurabileceği düşüncesi birçok meslek grubunun yapay zekaya karşı direnç göstermesine neden olmaktadır. Bu nedenle başta etik kurallar olmak üzere bu konuda çok hassas ve açıklayıcı bir yol izlenmesinde fayda bulunmaktadır (Akgerman vd., 2022).

Örgütsel Davranış

Tarih boyunca insanlık, belirlenen amaçlara ulaşmak için çeşitli örgütler ve bu örgütlere ait alt gruplar şeklinde örgütlenerek gelişim göstermiştir. Örgütler iki veya daha fazla bireyin belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelerek oluşturduğu sosyal ve canlı yapılardır. Bir araya gelerek oluşturulan örgütlerin yönetimi zamanla karmaşık hale gelerek bir takım sorunların ortaya acıkmasına zemin hazırlamıştır. Araştırmacılar tarafından bu problemler ile mücadele etmek, bireysel, grupsal ve örgütsel düzeyde insan davranışlarını anlama istekleri örgütsel davranış disiplininin gelişmesini sağlamıştır. Farklı araştırmacıların farklı perspektiflerden örgüt davranış disiplini incelemelerinden dolayı örgüt davranış kavramının tanımı ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından fikir birliği sağlanmış bir tanıma rastlanılamamaktadır. Örgütsel davranış kavramı için yapılmış bazı tanımlar şu şekildedir;

Örgütsel davranış, örgütsel faaliyetler içerisinde yer alan bireysel ve grupsal faaliyetlere odaklanarak, örgüt üyelerinin davranışlarının araştırılmasını ifade etmektedir (Brooks, 2003).

Örgütsel davranış çalışanların davranışlarında bireysel, grupsal ve örgütsel düzeyde pozitif veya negatif olarak değişime neden olan davranış, olay, fikir ve tutumları inceleyen disiplindir (Can, Azizoğlu ve Aydın, 2015).

Örgütsel davranış örgüt bünyesinde bulunan örgüt üyelerinin davranışlarını anlama, bu davranışları kontrol etme ve geleceğe dönük tahminler yapma ilişkin bir disiplindir (Özkalp ve Kırel, 2021).

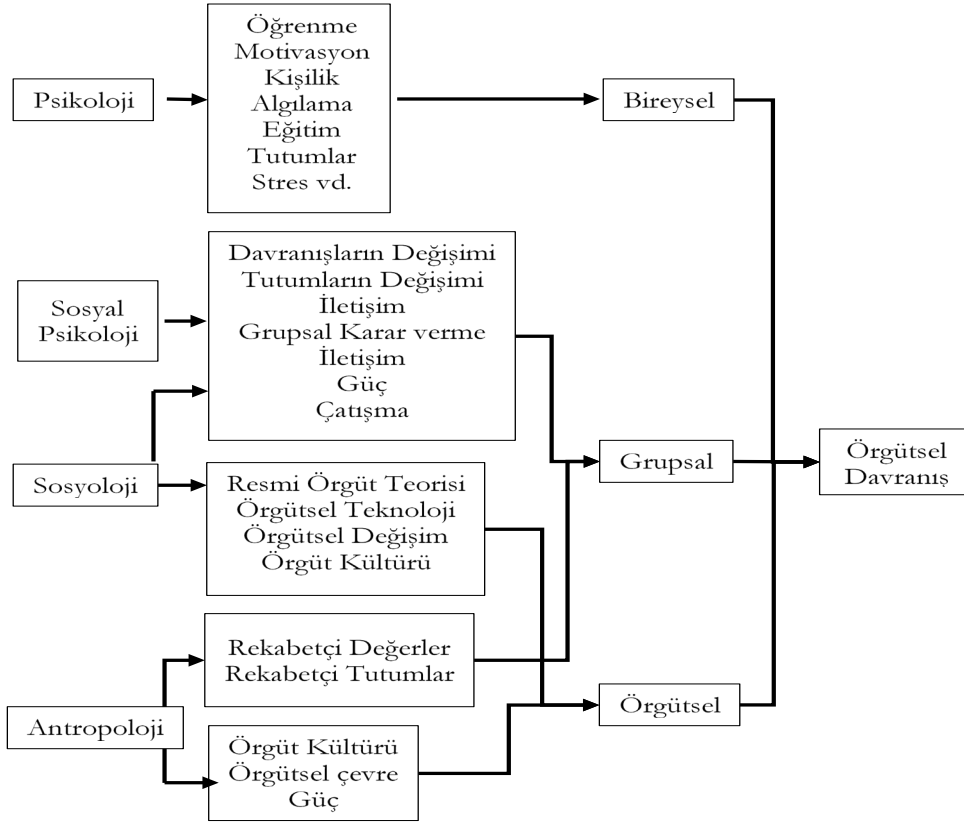
Bu tanımlardan hareketle örgütsel davranış kar amacı güden veya gütmeyen örgütlerde yer alan örgüt üyelerinin bireysel ve grupsal düzeyde olmak üzere davranışların tanımlanması ve yönlendirilmesine yönelik bilimsel çalışma alanı olarak tanımlanabilir.

Örgütsel Davranışın Yapısı

Örgütsel davranış, örgüt içerisinde yer alan bireyler, bireylerin bir araya gelmesi sonucu meydana gelen gruplar ve belirli bir plan, program dahilinde grupların bir araya gelmesi ile oluşan örgütlerin sergilenen davranışlar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu araştırmak ve elde edilen bilgilerin bu hususlar için kullanılmasını amaçlamaktadır (Karacaoğlu, 2019). Dolayısıyla örgütsel davranışın bireysel, grupsal ve örgütsel olmak üzere üç temel bileşeni bulunmaktadır.

Bireysel düzey, bireysel farklılıklar, algılama, odaklanma ve motivasyon gibi konulara odaklanarak örgütsel davranış içerisinde en küçük analiz seviyesini oluşturmaktadır. İkinci seviye ise gruplardan oluşmaktadır. Belirli bir amacı gerçekleştirmek için en az iki kişinin bir araya gelmesi ile meydana gelen gruplarda ise örgütsel davranış ideal grup büyüklüğü, uyum, güven, karar verme ve liderlik gibi konuları incelemektedir. Örgütsel davranış disiplini meydana getiren son unsur ise örgütsel boyuttur. Grupların bir araya gelmesi ile oluşan ve çeşitli uzmanlık alanlarına bağlı olarak farklılaşan örgütsel düzeyde yapı tasarımı, örgüt kültürü, güç ve politika gibi

makro konular incelenmektedir (Navahandi vd., 2015). Örgütsel davranışın bileşenleri ve içerdiği kavramlar aşağıda yer alan şekilde detaylı biçimde ifade edilmektedir.

Not. S. Robbins ve T. Judge (2017)'den elde edilerek Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Şekil 1. Örgütsel Davranışın Bileşenleri

Örgütsel davranışın sıklıkla faydalandığı bilim dalları arasında psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji sayılabilir. Psikoloji bilimi insan ve hayvan davranışlarını ölçmeye, anlamlandırmaya ve değiştirmeye çalışmaktadır. Psikoloji biliminin tespit ettiği bilimsel sonuç ve yöntemlerden örgütler içerisinde yer alan çalışanların davranışlarını anlamak ve istenilmeyen davranışların dönüştürülmesinden de yararlanılmaktadır. Kişilik, motivasyon, öğrenme, liderlik ve diğer kavramlardan örgütsel davranış alanında sıkça yararlanılmaktadır (Robbins ve Judge, 2017). Sosyoloji insan ve toplum hayatının, bu hayatta meydana gelen değişimlerin nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yöntemler vasıtasıyla araştırılmasıdır (Bahar, 2009). Başka bir ifade ile sosyoloji bireylerin meydana getirdiği toplum, örgüt vb. kolektif grupların yapılarını ve bu yapılar arasındaki etkileşimi tespit etmeyi amaçlayan disiplindir. Bu nedenle sosyoloji disiplini, psikolojinin aksine mikro düzeyde bireyi makro düzeyde ise toplumu ve örgütü inceleyen bir bilim dalıdır. Yönetim alanının gelişim süreci incelediğinde klasik örgüt teorisi, örgütsel değişim ve örgüt kültürü sosyoloji disiplininin örgütsel davranış alanına kazandırdığı çeşitli unsurlardan bazılarıdır (Karacoğlu, 2019). Psikolojinin bir alt dalı olarak kabul edilen sosyal psikoloji ise hem psikoloji hem de sosyoloji disiplinlerinden yararlanarak bireylerin ve grupların birbirleri üzerinde yarattıkları etkileri araştırmaktadır (Robbins ve Judge, 2017). Özellikle değişime ve değişim sürecinde karşılaşılabilecek sorunlara odaklanan sosyal psikoloji disiplini örgütsel davranış alanının yapı taşlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Antropoloji ise insan ve onun yarattığı çeşitli özelliklere sahip kültürü inceleyen bilimsel çalışma alanıdır (Erginer, 1991). İnsanların dünyaya geldiği andan itibaren öğrendiği en önemli hususlardan bir tanesi de kültürdür. Kültür bireylerin yaşamlarını benzerlerinden ayırmakta ve yaşama tat katmaktadır. Ancak insanoğlu doğası gereği kendisi gibi veya kendisine benzer olmayan kültür ve davranış kalıplarına karşı çekimser ve önyargılı kalabilmektedir (Özkalp ve Kırel, 2021). Örgütsel çevrede karşılıklı bu ve benzeri problemler yıkıcı çatışmalara dönüşebilmekte ve sonuçta örgütün işleyişine zarar verebilmektedir.

Örgütsel Davranışın Gelişimi

Tarihin başlangıcından itibaren insanlar çeşitli gruplar oluşturarak bir arada yaşamaktadır. Grup içerisinde yer alan alt gruplar birbirinden farklı görev ve sorumluluklara sahip olmaktadır. Bu grupları ve gruplarda yer alan bireyleri belirli amaçlara ulaşmak için kontrol edecek, yönlendirecek bir yönetici ya da lidere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle yönetim kavramı insanlık kadar eski bir kavramdır. Zaman içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek ve değişerek günümüze ulaşan yönetim kavramının tarihsel gelişimi aşağıda yer alan şekilde kısaca ifade edilmeye çalışılmıştır.

18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de gerçekleşen sanayi devrimi radikal değişimlerin habercisi olmuştur. Aile üyelerinin çalıştığı küçük atölyeler yerini büyük fabrikalara bırakarak makineleşme ve kitle/seri üretim önem kazanmıştır. Daha fazla üretmeye paralel olarak ihtiyaç duyulan iş gücü artışında da büyük değişim meydana gelmiştir (Gürbüz ve Sığırı, 2019). Bu değişimi araştırmak, örgüt içerisindeki bireyin istek ve ihtiyaçlarını anlamak vb. unsurların önem kazanması ise Taylor, Fayol, Max Weber gibi önemli isimleri bu alanda çalışma yapmaya itmiştir. Klasik yönetim teorileri olarak adlandırılan bu yaklaşımların ortaya çıktığı dönemde bireylerin yalnızca ücret ile motive edilebileceği, insanların tembel oldukları ve çalışmaktan kaçtıkları, iş gücünün sürekli yönlendirilmesi ve denetlenmesi gerektiği düşüncesi hakim anlayış olmuştur (Berber, 2013). Bu ve benzeri sorunların ortadan kaldırılması amacıyla araştırmacılar tarafından bilimsel yöntem ve ilkelere bağlılık, yazılı kural, prosedürler ile görev ve sorumluluğun netleştirilmesi gibi birçok öneri geliştirilmiştir.

1920’li yıllarda yaşanan savaş ve krizler siyasi, sosyal ve ekonomik değişimler yaratarak o döneme kadar hakim olan yaklaşımların yeniden incelenmesini zorunlu kılmıştır. 1920 ve 1940 yılları arasında yapılan çalışmalar insanın sosyal bir varlık olarak çeşitli istek ve ihtiyaçlara sahip olduğunu tespit etmiştir. Önceleri adeta bir makine olarak görülen ve her zaman aynı şekilde faaliyet göstermesi beklenen örgütlerin bireylerden oluştuğu, kullanılan donanım, makine ve teçhizatın can verdiğinin anlaşılması işveren ile iş gücü arasında yeni bir etkileşimin yaratılmasını sağlamıştır (Erkutlu, 2018).

1940’lı yıllara gelindiğinde ise örgüt içinde var olan soyut ilkelerin ve belirli bir konuma sahip olan bireylerin örgütler üzerinde nasıl bir etkiye sahip oldukları önem kazanarak yönetim alanında sosyal psikolojiye duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Genel olarak yönetim literatürü olarak ifade edebileceğimiz yönetim kavram ve faaliyetleri, sosyal psikolojinin etkisiyle birlikte değişime maruz kalmıştır. Aynı zamanda değişen ve gelişen çevre koşullarının etkisiyle birlikte koşullara adapte olamayan örgütlerin varlığını sürdüremeyeceğinin anlaşılması sonucu esneklik, uyum, modernizasyon, yaratıcılık ve strateji kavramları önem kazanarak modern yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Navahandi vd., 2015).

Gelişen teknoloji küreselleşme olgusunun da hızlanmasına neden olmaktadır. Değişen çevre koşullarına uyum sağlamak örgütlerin hayatının devamlılığı için temel koşullardan biri haline gelmiştir. Böyle bir ortamda rekabet üstünlüğü sağlamak ve süreklilik için esneklik ve doğru bilgi akışı büyük önem arz etmektedir (Öneren, 2008). Kendi geleceğini kolektif bir zeka ve çaba ile tasarlamaya çalışan örgütler öğrenen örgüt olarak nitelendirilmektedir (Tüz, 1996). Özellikle teknolojik çevrede yaşan gelişmeler öğrenen örgütlerin daha hızlı ve emin adımlar ile hareket etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada ise yapay zeka teknolojisi örgütsel bilgi aktarımı, karar verme, koordinasyon gibi konularda örgütlere büyük avantajlar sunmaktadır.

Yapay Zeka ve Örgütsel Davranış

Yapay zeka destekli makineleşme, robotlar ve dördüncü sanayi devrimi dünya çapındaki çalışma dinamiklerini hızla değiştirip dönüştürmeye devam etmektedir. Bu hızlı gelişmeler iş dünyasını yakından ilgilendirmektedir. Yapay zeka sayesinde örgütlerde yenilikçilik artmakta ve örgütler eskiden hayal bile edilemeyecek düzeyde büyük düşünüp büyük oynayabilmektedir. Örgütler yapay zekayı ürün ve hizmet üretiminde ve tüm örgütsel süreçlerde kullanabilmektedir. Teknoloji ve yapay zekanın son derece hızlı bir şekilde gelişmesi birbirleriyle rekabet halindeki örgütlerde bu gelişmeleri takip etmek ve uygulamak konusunda baskı yaratmaktadır.

Yapay zeka; örgütlerde bir rekabet aracı olmaya, çeşitli iş kollarında, işletme yönetiminde, örgüt yapısında ve kültüründe değişiklik yaratmaya başlamıştır ve gelecekte de bu etkinin güçlenerek devam etmesi beklenmektedir (Ünal ve Kılınc, 2020).

Yapay Zekanın Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Dünya çapında, hemen hemen tüm sektörlerde yapay zeka destekli makineler belirli pozisyonlarda çalışan insan iş gücünün yerini almaya başlamıştır. Bu gerçek çalışanlarda yapay zekaya karşı olumsuz bir bakışın gelişmesine

neden olmaktadır. Algılanan iş güvencesizliği çalışanların ruhsal sağlığını olumsuz etkilemekte, çalışanlarda depresyona ve örgütsel sinizme neden olabilmektedir (Brougham ve Haar, 2018).

Yapay zekanın yavaş yavaş örgütlerdeki çalışanların yerini alması çalışanlardaki işyerine aidiyet ve bağlılık duygusunu olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir. Uzmanlık alanlarının ve mesleklerinin teknoloji ve yapay zeka tehdidi altında olduğunu hisseden çalışanlarda stres, anksiyete, üzüntü ve hayal kırıklığı görülebilmektedir (Gabriel ve Pessl, 2016).

Gerçekte ise yapay zeka ve makineler tüm çalışanların değil özellikle mavi yakalı olarak adlandırdığımız fabrika çalışanları gibi rutin işler yapan çalışanların yerine geçmektedir. Kendini çağın gereklerine uygun şekilde geliştiren nitelikli bireyler çalıştıkları örgütlerde teknolojiyi yönlendiren bireyler olarak pozisyonlarını koruyacaktır. Bunun yanı sıra, yapay zeka uygulamaları bazı mesleklerin yerini alsa da birçok işin yapılmasını kolaylaştırmakta ve iyileştirmeler sağlamaktadır. Yapay zeka, karşı karşıya kaldıkları karmaşık konularda bireylere farklı çözüm önerileri sunarak karar vermeyi ve zorlu işlerin üstesinden gelmeyi kolaylaştırmaktadır (Jarrahi, 2018; Bader ve Kaiser, 2019). Bunun yanı sıra, yapay zeka çalışanları sağlıksız ve güvensiz iş koşullarına karşı da korumaktadır. Robotik teknolojilerin işletmelerde kullanılmasıyla birlikte daha önce insanlar tarafından yapılan tehlikeli işler artık robotlar tarafından yapılmaktadır (Fidanboy, 2022). Bu nedenle, yapay zekanın bir tehditten ziyade çalışanların işlerini ve yaşamlarını kolaylaştıran bir unsur olarak görülmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Çalışanlardaki yapay zeka kaynaklı iş güvencesizliği algısının olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması için çalışanlara yapay zeka kullanımının yaptıkları işleri nasıl kolaylaştırdığı ve daha verimli hale getirdiği konusunda eğitimlerin verilmesi çalışanlardaki önyargının azaltılmasına etkili olabilecektir.

Çalışanların teknolojiye yönelik olumlu ve olumsuz tutumları teknolojiyi kabul etme kararları üzerinde önemli düzeyde etkili olmakta, bu da örgütlerdeki inovasyon performansını etkilemektedir. Çalışanların örgütlerdeki teknoloji kullanımına yönelik olumsuz tutumları çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bunlardan ilki çalışanların genel olarak yeni teknolojileri kabul etme düzeyidir. Yeni teknolojileri takip eden ve kullanan çalışanların örgütteki yeni teknoloji kullanımını kabul etme düzeyi daha yüksek olmaktadır. Çalışanlara teknoloji kullanımının dayatılmaması, teknolojiyi kendilerinin gönüllü olarak kullanmaları ve teknolojiyi kullanmaya yönelik deneyimleri de teknolojiyi kabul düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır (Lichtenthaler, 2020).

Yapay zekanın örgütlerdeki çalışanlar tarafından kabul edilmesi ve verimli bir şekilde kullanılması örgüt kültürüne ve algılanan faydaya da bağlıdır (Dabbous, Barakat ve Sayegh, 2021). Teknoloji kullanımını ve yenilikleri benimseyen ve teşvik eden bir örgüt kültürü çalışanların kendilerini teknolojik açıdan geliştirmelerini ve örgütlerdeki yapay zeka kullanımına karşı önyargıyla yaklaşmak yerine kendi işlerine yarayacak şekilde kullanmaya yönelmelerini sağlayabilir.

Yapay zeka örgütlerdeki operasyonel verimlilik düzeyini artırarak çalışanlarda strese ve çalışanlar arası aşırı rekabete neden olabilmektedir. Daha hızlı ve daha çok çalışması gerektiğini düşünen çalışanların iş kalitesi düşmekte, sağlık sorunları ve işe devamsızlıkları ise artmaktadır. Rekabet düzeyi artan örgütlerde çalışanlar arasında birbirinden bilgi gizleme davranışı görülebilmekte, bu da toksik bir çalışma ortamına neden olmaktadır (Brougham ve Haar, 2018). Böyle bir ortamda çalıştıkları pozisyonu değiştirmeyi ve örgütten ayrılmayı düşünebilmektedir (Li, Bonn ve Ye, 2019). Sağlıklı rekabetin olduğu örgütler uyum, karşılıklı fayda, güven ve saygıya dayanmakta ve böyle örgütlerde çalışanın üzerindeki baskı ve stres düzeyi düşük olmaktadır (Li, Bonn ve Ye, 2019).

Yapay zeka kaynaklı işten ayrılma niyeti çalışanların mesleki gelişimine verilen önem vurgulanarak ve örgütsel destek algısı oluşturularak ortadan kaldırılabilir. Örgütlerde etkili bir örgütsel destek sistemi, adalet, eğitim, bağımsız çalışma, ödüllendirme, altından kalkılabilecek düzeyde iş yükü gibi çalışanın stres düzeyini azaltıp genel iyi oluş düzeyini ve iş tatminini artıran olumlu çalışma koşulları olmalıdır (Duke vd., 2009).

Yapay zeka örgütlerde çalışanların yapmak zorunda oldukları rutin ve bürokratik işleri azaltarak bu işler için harcadıkları zamanı daha yaratıcı işlere kullanma fırsatı sağlamaktadır (Lin vd., 2022). Gereksiz iş yükünden kurtulan çalışanların iş tatmini artabilmektedir (Sithambaram ve Tajudeen, 2022). Örgütlerde yapay zeka kullanımı çalışma esnekliği ve bağımsızlığı sağlayarak ve çalışan yaratıcılığını artırarak çalışan performansına olumlu katkıda bulunmaktadır (Malik vd., 2021; Wijayati vd., 2022).

Yapay Zeka ve İnsan Kaynakları Yönetimi

Yapay zeka insan kaynakları yönetimiyle birleştğinde örgütlerdeki çalışanları yönetme şeklini değiştirme potansiyeline sahiptir. Yapay zeka ile insan kaynakları yönetimi süreçleri daha etkin ve nesnel hale getirilebilir. Bunun yanı sıra, insan kaynakları yöneticilerine veriye dayalı içgörü ve tahminler sunarak daha iyi kararlar almalarına yardımcı olabilir. Yapay zeka ile işgücü devrini tahmin etmeye ve nitelikli çalışanların işten ayrılmalarını önlemeye yarayacak faktörlere yönelik öngörüler geliştirilebilir.

Yapay zeka, insan kaynakları yönetiminde; istihdam, performans değerlendirme, eğitim ve oryantasyon, kariyer yönetimi, koçluk gibi alanlarda maliyet ve zaman açısından verimlilik sağlamaktadır (Gür, Ayden ve Yücel, 2019). Yapay zeka örgütlerdeki işe alım, eğitim ve kariyer yönetimi süreçlerini kolaylaştırmakta ve iyileştirmektedir (Sipahi ve Arslantaş, 2022). Yapay zeka algoritmalarıyla bir iş için en uygun olan çalışan seçilebilir, çalışanlar için en uygun kariyer ve eğitim olanakları belirlenebilir, işten istifa etmeyi düşünen çalışanlar tespit edilebilir ve örgütteki sosyal olaylar daha iyi anlaşılabilir (Chevalier ve Dejours, 2021).

Yapay zeka, örgütlerdeki açık pozisyonlar için yapılan başvuruları analiz ederek en uygun çalışanların seçilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca ilk aday taramasının yapılmasında da kullanılabilir ve bu sayede insan kaynakları yöneticilerinin zamandan tasarruf etmelerini sağlayabilir.

İnsan kaynakları yönetiminin performans değerlendirme işlevi açısından yapay zeka destekli performans değerlendirme sistemleri yansız olması nedeniyle güvenilir bir değerlendirme süreci sunmaktadır. Bu da çalışanların örgütlerdeki performans değerlendirme sürecine olan güvenini ve bu doğrultuda örgütsel adalet algılarını artırabilmektedir.

Yapay zeka, örgütlerdeki çalışanların işlerinden memnuniyetini ve çalışan bağlılığını takip etmek için de kullanılabilir. Çalışan bağlılığını etkileyen kalıpları ve eğilimleri belirleyerek İnsan kaynakları yöneticilerine öneriler sunabilir. Bunun yanı sıra yapay zeka çalışanlarda stres yaratan faktörleri belirlemek ve bunları ortadan kaldırmak için de kullanılabilir.

Yapay zeka, çalışanların öğrenme stillerine, tercihlerine ve kariyer hedeflerine uygun eğitimlerin geliştirilmesine de yardımcı olabilir. Bunun yanı sıra, çalışanlara kariyer gelişimleri hakkında tarafsız ve çabuk bir geri bildirim sunulmasını sağlar (Aşkun, 2023).

Yapay Zeka ve Örgüt Kültürü

Yapay zeka örgütlerdeki mevcut kültürü de değiştirme potansiyeline sahiptir. Örgüt kültürü, yöneticilerin buldukları ortamı nasıl gördükleri ve buradaki değişimlere nasıl karşılık verdiklerini belirleyen inançlar toplamıdır. Örgüt gerçeğinin görülmesine olanak sağlayan düşünsel bir yapıdır (Erkutlu, 2018). Örgüt kültürü, örgüt içindeki işlerin nasıl yapıldığını açıklayan değerleri ve davranışları içerir. Sağlıklı bir kültür, bireyleri uygun şekilde hareket etmeye yöneltir (Nalbantoğlu, 2021).

Yapay zekanın kullanıldığı dijital örgütlerde karar verme konusunda daha yatay bir hiyerarşik yapı mevcuttur. Bu kapsamda çalışanlar ile yöneticiler arasındaki ilişkiler değişmekte, bilgi şeffaflığı, bağımsız çalışma ve çeviklik artmaktadır (Nalbantoğlu, 2021). Esneklik ve çevikliğin dijital yönetimde temel yönetsel zorluklar olduğu bulunmuş ve işletmenin dijital dönüşümü başarıyla yönetmesi için temel beceriler olarak kabul edilmiştir (Hartl ve Hess, 2017). Yapay zekanın kullanıldığı örgütlerdeki dijital dönüşüm sürecine örgüt kültürü de dahil edilmelidir.

Yapay Zeka ve Takımlar

Yapay zeka, örgütlerdeki takımların iyileştirilmesini ve geliştirilmesini sağlayan potansiyel bir araç olarak değerlendirilmektedir (Webber vd., 2019). Yapılan bazı araştırmalarda robotların takımlardaki bireyler arasındaki iletişimi iyileştirdiği tespit edilmiştir (Traeger vd., 2020).

Yapay zekanın örgütlerdeki takımlarda kullanımı henüz emekleme aşamasındadır. Bununla birlikte yakın gelecekte takımlar üzerinde önemli etkilere sahip olması beklenmektedir. Etkili bir yapay zeka uygulamasıyla takımları geliştirme aşamasının en uygun zamanlaması belirlenebilir, takımlara güçlü ve zayıf yanları hakkında geribildirim verilebilir. Çeşitli yapay zeka uygulamaları sayesinde takımlar kendi dinamikleri çerçevesinde kendi kendilerini analiz edebilir. Takım üyelerine takılacak çeşitli giyilebilir cihazlar sayesinde veri elde edilip bunların makine öğrenmesi uygulamalarına aktarılmasıyla hem çalışanların fizyolojik tepkileri hem de takım üyelerinin birbiriyle etkileşimi ve iletişimi incelenebilir. Takımdaki uyum ve üretkenlik düzeyini belirleyen bir makine

öğrenme sistemi takımdaki bu özellikleri ölçmekle kalmayıp artırmaya da yardımcı olabilir. Diğer bir deyişle, makine öğrenme sistemi, takımdaki süreçleri izleyip optimum düzeyden sapma olması halinde geribildirim verebilen bir karar destek sistemi olarak kullanılabilir (Peifer vd., 2021).

Etkin takımların temelinde etkili bir iletişim yatmaktadır. Takımlarda yapay zekaya dayalı eğlenceli tartışma ve fikir bildirme uygulamaları kullanılarak takım üyelerinin normalde konuşmaktan çekindikleri konularda rahatlıkla konuşmaları sağlanabilir (Webber vd., 2019). Aynı doğrultuda yapay zeka, örgütlerdeki bilgi paylaşımını artırmakta, bu sayede daha fazla ve derin bilgiye sahip olan çalışanların örgütsel yaratıcılığı artmaktadır (Li, Yang ve Gu, 2022).

Günümüzde çeşitli yapay zeka uygulamaları çalışanların ses tonu, yazdıkları e-posta ve benzeri metinler, yüz ifadelerinin analiz edilmesi gibi yollarla o anki ruh halini ve takımların moral düzeyini ölçebilmektedir (Jacob, Suissi ve Trudel, 2022; Rio-Jeanne, 2019). Bu ölçümden elde edilen bilgiler yöneticilerin takımlarını motive edecek önlemler almasına yardımcı olabilmektedir. Bununla birlikte bu tür uygulamalar, kötüye kullanılmaya açık olması nedeniyle örgütlerde etik sorunlara neden olabilmektedir.

Yapay zekanın takımlardaki çeşitli olumlu etkileri ve kullanım alanları sayesinde kendi kendine yönetilmeleri kolaylaştırılabilirse liderlere örgüt yönetimi alanındaki diğer konulara odaklanabilmeleri için daha fazla zaman kalacaktır. Yapay zekanın örgütlerdeki kullanımının ve öneminin artması, yöneticilerin teknoloji ve yapay zeka konusundaki yetkinliklerini artırmalarını, yapay zekanın çalışanlar ve örgüt üzerindeki etkilerini anlamalarını ve yapay zeka yoluyla örgüt yönetimini öğrenmelerini gerekli kılmaktadır.

Yapay Zeka ve Liderlik

Yapay zeka örgüt yönetiminde karar verme, stratejik planlama, planlama ve yönetim süreçlerinde kullanılmaktadır (Ünal ve Kılınc, 2020). Yapay zekayla kıyaslandığında insanlar yavaş, maliyetli, hataya eğilimli ve zaman zaman da irrasyoneldir. Yapay zeka ise çok daha hızlı, tek tip, hata olasılığı düşüktür. Bununla birlikte insanlardaki gibi sezgilere sahip değildir ve yaratıcılık özelliği yoktur. Bunun yanı sıra, yapay zekada vicdan özelliği de bulunmadığından “kaza sırasında insan şoförlerin verebileceği vicdani kararları, sürücüsüz otomobiller de verebilecek mi gibi sorulara da etik cevaplar veremez (Yücel Karamustafa ve Arsan, 2019). Bu nedenle, karar verme konusunda insan-yapay zeka iş birliği birbirini tamamlayıcı olabilir. Diğer bir deyişle, yapay zeka karar verme konusunda tek başına değil insana yardımcı olarak kullanılabilir.

Yapay zekanın örgütteki çalışanların tutum ve davranışlarının yönlendirilmesinde en önemli faktör liderliktir. Çalışan verimliliğine odaklanan geleneksel liderlik yaklaşımları günümüzün teknolojik çalışma ortamlarında yetersiz kalmaktadır (Dhamija vd., 2021). Çalışanlara çağın gerektirdiği teknolojik beceriler kazandırılarak yapay zekanın örgütlerdeki kullanımından olumsuz etkilenme korkusu ortadan kaldırılabilir. Vizyoner liderlikle örgütte yenilikçiliği ve yaratıcılığı destekleyen bir ortam oluşturularak çalışanların yapay zeka ve diğer teknolojik gelişmelere karşı proaktif bir yaklaşım geliştirmesi sağlanabilir.

Örgütlerdeki yapay zeka kullanımına yönelik çalışanların algısı doğru bir şekilde yönlendirildiğinde çalışan performansı ve işe bağlılığı artırılabilir. Bu algının yönlendirilmesi ise “değişim liderliği (change leadership)” ile sağlanabilmektedir (Wijayati vd., 2022). Hooper ve Potter (2000) değişim liderliğini; geleceğe yönelik vizyon yaratma, bu vizyonu hayata geçirmek için stratejiler geliştirme ve örgüt çalışanlarının aynı amaca odaklanmalarını sağlamak için onları harekete geçirme olarak tanımlamıştır. Bunun için liderlerin açık ve net bir değişim vizyonu geliştirmesi, çalışanların aktif katılımını teşvik etmesi, ikna becerisinin olması, değişim konusunda sorun yaşayan bireylerle ilgilenmesi ve değişimin uygulanma sürecini kontrol etmesi gereklidir (Onyeneke ve Abe, 2021).

Gelecekte liderlerin yeni takipçisinin insanların yanında yapay zeka ve robotlar olması beklenmektedir. Özellikle Avrupa gibi nüfusu giderek yaşlanan ülkeler için robotlar işletmelerin insan kaynağı temini için bir çözüm olarak görülmektedir. “Yapay zeka liderliği (AI leadership)” olarak adlandırılan bu yeni liderlik şeklinde hem insan hem de robot takım üyeleri için iletişim standartlarının belirlenmesi liderin görevleri arasında olacaktır (Smith ve Green, 2018).

Yapay zekanın liderlik üzerindeki etkileri genel olarak üç bakış açısıyla incelenmektedir. Bunlar; “yapay zekanın liderliğe destek olması”, “yapay zekanın liderliğin yerine geçmesi” ve “yapay zekaya yönelik kuşkucu bakıştır” (Titareva, 2021). Yapay zekanın liderliğe destek olacağını savunan görüşe göre yapay zeka, karar verme gibi önemli konularda liderlere yardımcı olacak ve işlerin daha verimli şekilde yürütülmesini sağlayacaktır. Bu görüşe göre liderlik özünde değişikliğe uğramayacaktır. Yapay zekanın liderlerin yerine geçeceğini savunan görüşe göre

ise gelecekte insan liderlerin yerini yapay zeka liderler alacaktır. Kuşkucu görüşe göre ise yapay zekanın örgütler ve liderlik üzerindeki etkileri fazla abartılmaktadır ve daha mantıklı bir temelde değerlendirilmelidir. Karar verme süreci, büyük veri kullanımı ve mantıklı kararlar vermekten çok daha karmaşık bir süreçtir. Bunun yanı sıra yapay zeka, liderlerin sahip olduğu en önemli özelliklerden biri olan iletişim, yaratıcılık, çatışma çözme becerisi gibi yumuşak becerilerden de yoksundur. Bu nedenle yapay zekanın, insan liderlerin yerini tamamen alamayacağı savunulmaktadır.

Sonuç

Günümüzün rekabetçi ve giderek daha fazla teknolojiye dayanan iş ortamında örgütlerin ve çalışanların esnek, yenilikçi ve öğrenmeye açık olması en önemli yetkinlikler arasındadır. Yapay zeka, kimi işleri tamamen ortadan kaldırırken bir yandan yerine geçmediği işlerin yapılmasını kolaylaştırıp verimleştirmekte ve yeni iş alanları ortaya çıkarmaktadır.

Örgütlerde yapay zekanın bazı iş kollarının yerini aldığını gören çalışanlarda, özellikle bu çalışanlar teknoloji konusunda bilgisiz ve deneyimsizse, stres ve anksiyete bozuklukları görülebilmekte ve sonuçta çalışanlar işten ayrılmayı bile düşünebilmektedir. Bu tür sorunların önüne geçmek için öncelikle çalışanların yeni teknolojiler ve bunların çalışma hayatı üzerindeki etkileri hakkında sağlıklı bir şekilde bilgilendirilmesi yerinde olacaktır. Bunun yanı sıra yenilikçiliğin teşvik edildiği ve çalışanların yetkileri güçlendirildiği bir örgüt kültürünün oluşturulması da örgütlerde yapay zeka kullanımının çalışanlar üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri önleyebilir.

Yapay zekanın örgütlere getirdiği hız ve verimlilik artışı çalışanlarda strese ve çalışanlar arası aşırı rekabet oluşmasına neden olabilmektedir. Çalışanların performanslarının ve becerilerinin örgüt tarafından takdir edilmesi ve çalışanlar arası yardımlaşmaya dayanan olumlu bir iş ortamı bu tür aşırı stres ve rekabet durumlarının önüne geçebilir. Yapay zekanın çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması ve çalışanların motive edilmesi konusunda en önemli görev ise şüphesiz örgüt liderlerine düşmektedir.

Yapay zeka ve örgütsel davranış arasındaki ilişkinin anlaşılmasının literatüre sağlayabileceği katkılar şunlar olabilir:

- Yapay zekanın iş yerindeki davranışları, işgücü dinamiklerini ve örgüt kültürünü nasıl etkilediği konusunda daha kapsamlı bir anlayış sağlayan kuramsal modellerin oluşturulması mümkün olabilir.
- İşe alım, performans değerlendirmesi, liderlik, takım çalışması, iş tatmini gibi örgütsel davranış alanlarında yapay zekanın etkileri ve uygulama potansiyeli üzerine derinlemesine çalışmalar yapılabilir.
- Yapay zekanın çalışanlar arasındaki etkileşimi nasıl biçimlendirdiği, işgücündeki eşitsizlikleri nasıl artırabileceği ve etik standartlarla nasıl uyumlu hale getirilebileceği gibi konular literatürde daha fazla incelenebilir.
- Yapay zekanın örgütsel değişim süreçlerine nasıl etki ettiği, çalışanların bu değişimlere nasıl tepki verdiği ve dirençle nasıl başa çıkılabileceği gibi konular üzerine araştırmalar yapılabilir.
- Yapay zekanın örgütsel inovasyon süreçlerine nasıl entegre edilebileceği, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde nasıl kullanılabileceği gibi konular üzerine çalışmalar yürütülebilir.

Bu katkılar, yapay zeka ve örgütsel davranış alanında daha fazla bilimsel araştırmanın yapılmasını teşvik ederek literatürdeki bilgi birikimini artırabilir. Araştırmacılar, yapay zekanın örgütsel davranışa etkilerini daha iyi anlamak için bu alanda çalışmalar yaparak, uygulamalı öneriler ve yönetim stratejileri geliştirmeye yardımcı olabilir.

Öneriler

Yapay zeka ve örgütsel davranış literatürü incelenerek araştırmacılar ve yöneticiler için bazı öneriler geliştirilmiştir.

- Yapay zeka bireyler tarafından tehdit olarak algılanmakta ve çalışanlarda sinizme neden olabilmektedir. Bu nedenle çalışanlara azami düzeyde eğitim ve iş güvenliği sağlanarak yapay zekaya karşı önyargı kırılmalıdır.
- Yenilik ve teknoloji temelli örgüt kültürü yaratılarak sürekli gelişimin ve teknolojik gelişimlerin takip edilmesi sağlanabilmektedir.
- Yapay zeka ve insan gücünün entegrasyonu sağlanarak iş tatmininin artışı sağlanmalıdır.

- Yapay zeka uygulamaları ile personel seçimi ve performans değerlendirme süreçlerinde rasyonel kriterlere riayet edilerek hatalar minimize edilebilmektedir.
- Ayrıca yapay zeka uygulamaları vasıtası ile takımların etkinliği ve verimliliği tespit edilerek gerekli iyileştirmeler için plan hazırlanabilmektedir. Yapay zeka takımdaki süreçleri izleyip optimum düzeyden sapma olması halinde geribildirim verebilen bir karar destek sistemi olarak kullanılabilir.
- Vizyoner liderlikle örgütte yenilikçiliği ve yaratıcılığı destekleyen bir ortam oluşturularak çalışanların yapay zeka ve diğer teknolojik gelişmelere karşı proaktif bir yaklaşım geliştirmesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Acar, E. (2007). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve yapay zeka*. Alt Kitap Yayınevi
- Ahmed, O. (2018). Artificial intelligence in HR. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(4), 971-978.
- Aşkun, V. (2023). Örneklerle yapay zeka ve insan kaynakları yönetimi. E. Dinçer (Ed.), *Kamu ve özel sektör boyutuyla insan kaynakları yönetimi* içinde (s. 215-243). Efe Akademik Yayıncılık.
- Bader, V., & Kaiser, S. (2019). Algorithmic decision-making? The user interface and its role for human involvement in decisions supported by artificial intelligence. *Organization*, 26(5), 655-672.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Usak Books.
- Beals, R. L., Hoijer, H., & Erginer, G. (1991). Antropolojinin konusu ve alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(2), 9-34.
- Berber, A. (2013). *Klasik yönetim düşüncesi*. Alfa Yayınları.
- Bora Çınar, S., (2022). *Şirketler hukukunun geleceği üzerine bir inceleme: Şirket yönetiminde yapay zeka*. Seçkin Yayıncılık.
- Brooks, I. (2003). *Organizational behaviour*. Pearson Education.
- Brougham, D., & Haar, J. (2018). Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees' perceptions of our future workplace. *Journal of Management & Organization*, 24(2), 239-257.
- Can, H., Azizoğlu, Ö., & Aydın, E. (2015). *Örgütsel davranış*. Siyasal Kitabevi.
- Chevalier, F., & Dejoux, C. (2021). Intelligence artificielle et management des ressources humaines: pratiques d'entreprises. *Le numérique et la refondation du système électrique*, 15(1), 94-105.
- Dabbous, A., Barakat, K. A., & Sayegh, M. M. (2021). Enabling organizational use of artificial intelligence: an employee perspective. *Journal of Asia Business Studies*, 16(2), 245-266.
- Demirhan, A., Kılıç, Y. A., & Güler, İ. (2010). Tıpta yapay zeka uygulamaları. *Yoğun Bakım Dergisi*, 9(1), 31-41.
- Dhamija, P., Chiarini, A., & Shapla, S. (2021). Technology and leadership styles: A review of trends between 2003 and 2021. *The TQM Journal*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/TQM-03-2021-0087>.
- Duke, A. B., Goodman, J. M., Treadway, D. C., & Breland, J. W. (2009). Perceived organizational support as a moderator of emotional labor/outcomes relationships. *Journal of Applied Social Psychology*, 39(5), 1013-1034.
- Erkutlu, H. V. (2018). *Örgütsel davranış*. Akademisyen Kitabevi.
- Ertel W. (2017). *Introduction to Artificial Intelligence, Second Edition*, Springer International Publishing AG, Cham.
- Fidanboy, C. Ö. (2022). Human and robot employees in the future of businesses: An evaluation in the context of society 5.0. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 9(1), 107-127.
- Gabriel, M., & Pessl, E. (2016). Industry 4.0 and sustainability impacts: Critical discussion of sustainability aspects with a special focus on the future of work and ecological consequences. *Annals of the Faculty of Engineering Hunedoara*, 14(2), 131.
- Gezici, H. S. (2023). Kamu yönetiminde yapay zeka: Avrupa Birliği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(2), 111-128.

- Gözübüyük, B. (2022). Yapay zeka algoritmalarının anonim ortaklıklarda alınan stratejik kararlar bakımından yönetim kuruluna sağlayabileceği olası katkılar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(1), 141-164.
- Gül, M. & Alat, B. (2022). Muhasebede yapay zeka uygulamaları. S. Tulum, & T. Yılmaz (Der.), *Muhasebe ve finans alanında seçme konular* içinde (ss. 89-102). Efa Akademik Yayıncılık
- Gür, Y. E., Ayden, C., & Yücel, A. (2019). Yapay zeka alanındaki gelişmelerin insan kaynakları yönetimine etkisi. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 137-158.
- Hartl, E., & Hess, T. (2017). *The role of cultural values for digital transformation: Insights from a Delphi study*. Twenty-third Americas Conference on Information Systems. Boston.
- Hoffmann, C. H. (2022). *Is AI intelligent? An assessment of artificial intelligence, 70 years after Turing*. Technology in Society, 101893.
- Hooper, A., & Potter, J. (2000). *Intelligent leadership*. Random House.
- Jacob, S., Souissi, S., & Trudel, J. S. (2021). *Intelligence artificielle et transformation du métier de gestionnaire*. Chaire de recherche sur l'administration publique à l'ère numérique Université Laval, Québec.
- Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. *Business Horizons*, 61(4), 577-586.
- Kambur, E. (2022). Yapay zeka çağında insan kaynakları yönetimi konusunda yazılmış Türkçe makaleler üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48(1), 139-152.
- Karacöğlü, K. (2019). Örgütsel davranış kavramı ve gelişimi. E. Özücü, & E. Ünören (Ed.) *Örgütsel davranış* içinde (ss. 13-25). Lisans Yayıncılık.
- Li, J. J., Bonn, M. A., & Ye, B. H. (2019). Hotel employee's artificial intelligence and robotics awareness and its impact on turnover intention: The moderating roles of perceived organizational support and competitive psychological climate. *Tourism Management*, 73(1), 172-181.
- Li, N., Yan, Y., Yang, Y., & Gu, A. (2022). Artificial intelligence capability and organizational creativity: The role of knowledge sharing and organizational cohesion. *Frontiers in Psychology*, 13(1), 1-13.
- Lichtenthaler, U. (2020). Extremes of acceptance: Employee attitudes toward artificial intelligence. *Journal of Business Strategy*, 41(5), 39-45.
- Lin, S., Döngül, E. S., Uygun, S. V., Öztürk, M. B., Huy, D. T. N., & Tuan, P. V. (2022). Exploring the Relationship between Abusive Management, Self-Efficacy, and Organizational Performance in the Context of Human–Machine Interaction Technology and Artificial Intelligence with the Effect of Ergonomics. *Sustainability*, 14(1), 1949.
- Malik, N., Tripathi, S. N., Kar, A. K., & Gupta, S. (2021). Impact of artificial intelligence on employees working in industry 4.0 led organizations. *International Journal of Manpower*, 43(2), 334-354.
- Mariska, B. P., Prasetyo, Y., & Fadhillah, F. (2021). Perception and Prospective Analysis of Artificial Intelligence on Human Capital and its Impact on Human Resources in the Industrial Revolution Era 4.0. *Enrichment: Journal of Management*, 12(1), 146-151.
- Nalbantoğlu, C. B. (2021). Dijital dönüşümün örgüt kültürü üzerine yansımaları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(40), 193-207.
- Navahandi, A., Denhardt, R., Denhardt, J., & Aristigueta, M. (2015). *Organizational behaviour*. Sage Publications.
- Onyeneke, G. B., & Abe, T. (2021). The effect of change leadership on employee attitudinal support for planned organizational change. *Journal of Organizational Change Management*, 34(2), 403-415.
- Oosthuizen R. M. (2022). *The Fourth Industrial Revolution: Smart Technology, Artificial Intelligence, Robotics and Algorithms (Stara) Industrial Psychologists in Future Workplaces*, Presented at the American Psychological Association in Minneapolis, Minnesota, USA, 4-6 August 2022, Poster.
- Öneren, M. (2012). İşletmelerde öğrenen örgütler yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 161-176.

- Özçelik, G. (2022). Teknoloji-örgüt yapısı ilişkisi bağlamında yapay zeka izleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 2120-2140.
- Özkalp, E., & Kırel, Ç. (2021). *Örgütsel davranış*. Ekin Yayınevi.
- Peifer, C., Pollak, A., Flak, O., Pyszka, A., Nisar, M. A., Irshad, M. T., Grzegorzec, M., Kordyaka, B., & Kozusznik, B. (2021). The symphony of team flow in virtual teams. Using artificial intelligence for its recognition and promotion. *Frontiers in Psychology*, 12(1), 697093.
- Pirim, H. (2006). Yapay zeka. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93
- Rio-Jeanne, V. (2019). Ce que l'intelligence artificielle va changer pour les managers. Harvard Business Review France. Erişim adresi: <https://www.hbrfrance.fr/chroniques-experts/2019/01/23992-ce-que-lintelligence-artificielle-va-changer-dans-la-fonction-de-manager/> Erişim tarihi: 21.11.2022.
- Robbins, S. P., & Judge, T. (2017). *Organizational behavior*. Pearson.
- Sığı, Ü., & Gürbüz, S. (2019). *Örgütsel Davranış*. Beta Yayınları.
- Sipahi, E., & Artantaş, E. (2022). Artificial intelligence in HRM. *Handbook of Research on Innovative Management Using AI in Industry 5.0*, 1(1), 1-18.
- Sithambaram, R. A., & Tajudeen, F. P. (2022). Impact of artificial intelligence in human resource management: a qualitative study in the Malaysian context. *Asia Pacific Journal of Human Resources*. <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12356>.
- Smith, A. M., & Green, M. (2018). Artificial intelligence and the role of leadership. *Journal of Leadership Studies*, 12(3), 85-87.
- Sun, Z., Sandoval, L., Crystal-Ornelas, R., Mousavi, S. M., Wang, J., Lin, C., ... & John, A. (2022). A review of Earth artificial intelligence. *Computers & Geosciences*, 159(1), 105034.
- Titareva, T. (2021). *Leadership in an artificial intelligence era*. Paper for Leading Change Conference, School of Strategic Leadership Studies, James Madison University.
- Traeger, M. L., Sebo, S. S., Jung, M., Scassellati, B., & Christakis, N. A. (2020). *Vulnerable robots positively shape human conversational dynamics in a human-robot team*. Proceedings of the National Academy of Sciences, 117(12), 6370-6375.
- Tüz, M. (1996). *Kriz döneminde işletme yönetimi*. Ekin Yayınları.
- Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021-2025 (Ankara: Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021), 12.
- Ünal, A., & Kılınc, İ. (2020). Yapay zekâ işletme yönetimi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 6(1), 51-78.
- Webber, S. S., Detjen, J., MacLean, T. L., & Thomas, D. (2019). Team challenges: Is artificial intelligence the solution? *Business Horizons*, 62(6), 741-750.
- Wijayati, D. T., Rahman, Z., Rahman, M. F. W., Arifah, I. D. C., & Kautsar, A. (2022). A study of artificial intelligence on employee performance and work engagement: the moderating role of change leadership. *International Journal of Manpower*, 43(2), 486-512.
- Yücel Karamustafa, E., & Arsan, B. (2019, Nisan 20-21). *Gelecekte karar vericiler kim olacak? İnsan mı yapay zeka mı?* International Congress of Management, Economy and Policy, İstanbul.
- Zeng, H. (2020). Adaptability of Artificial Intelligence in Human Resources Management in this Era. *International Journal of Science*, 7(1), 271-276.

EXTENDED SUMMARY

Today's increasingly competitive business environment driven by globalization requires organizations to use the latest technology in order to gain a competitive advantage. Especially recent technological developments necessitate organizations to act faster and more confidently. At this point, artificial intelligence technology offers great advantages to organizations, such as organizational knowledge transfer, decision-making, and coordination. Artificial intelligence means the innovations and advances brought about by computers and machines with cognitive abilities such as making human-like decisions, learning, and adapting to the situation. Developing rapidly around the world, artificial intelligence deeply affects organizations as it does in every field. The impact of artificial intelligence on organizations has recently become a much-debated issue. While certain researchers emphasize the positive effects of artificial intelligence on organizations, others focus on its negative effects.

While artificial intelligence has diverse benefits for organizations, such as performance increase, creativity, and innovation, it also replaces certain professions and positions that are typically occupied by humans, and this may have negative effects on employees, such as decreased motivation and performance, and intention to leave. It is important to take measures to prevent such negative effects of the use of artificial intelligence in organizations on employees. To this end, first of all, the effects of artificial intelligence on organizational behaviour should be understood. In this direction, the aim of this study is to examine the areas of use of artificial intelligence in organizations and the effects of the use of artificial intelligence in organizations on employee attitudes and behaviours, human resources management, team relations, organizational culture, and leadership, which are included in the scope of organizational behaviour.

The fact that artificial intelligence gradually replaces human employees in organizations in certain positions may negatively affect the sense of belonging and commitment to the organization. This may cause stress, anxiety, sadness, and disappointment among employees who feel that their areas of expertise and professions are under threat by technology and artificial intelligence (Gabriel & Pessl, 2016). In order to eliminate the negative effects of the perception of job insecurity caused by artificial intelligence, providing training and raising awareness on how the use of artificial intelligence makes their work easier and more efficient will be effective in reducing prejudice among the employees.

Artificial intelligence provides many benefits for human resources management practices in organizations. Using artificial intelligence algorithms, the most suitable employee for a position may be selected, the most suitable career and training opportunities for employees may be determined, employees who are considering quitting the organization may be identified, and the relations among the employees may be better understood (Chevalier & Dejoux, 2021).

There is a horizontal hierarchical structure for decision-making in digital organizations where artificial intelligence is used. In such organizations, the relations between employees and managers change, information transparency, working independence, and agility increase (Nalbantoğlu, 2021). An organizational culture that embraces and encourages the use of technology and innovations enable employees to develop themselves technologically and to use artificial intelligence for their own benefit. The creation of an organizational culture in which innovation is encouraged, and employees are empowered can also prevent the negative effects of artificial intelligence use in organizations on employees. Therefore, organizational culture should be included in the digital transformation process in organizations where artificial intelligence is used.

Artificial intelligence is considered as a potential tool that enables the improvement and development of teams in organizations (Webber et al., 2019). The use of artificial intelligence in teams in organizations is still in its infancy. However, it is expected to have significant effects on teams in the near future. With an effective artificial intelligence application, the most appropriate timing of the team development phase may be determined, and feedback may be given to the teams about their strengths and weaknesses. In other words, artificial intelligence may be used as a decision support system that can monitor the processes in the team and give feedback in case of deviation from the optimum level (Peifer et al., 2021).

Artificial intelligence is used in decision-making, strategic planning, and management processes in organizational management (Ünal & Kılınc, 2020). The increasing use and importance of artificial intelligence in organizations

requires managers to increase their competence in technology and artificial intelligence, understand the effects of artificial intelligence on employees, and learn organizational management through artificial intelligence.

The key factor in directing the attitudes and behaviours of the employees in the organization is leadership. Apart from managing the organization, leaders also have the most significant role in reducing the negative effects of artificial intelligence on employees, training, and motivating them. To this end, leaders need to develop a clear vision of change, encourage active participation of employees, have persuasion skills, deal with individuals who have problems with change and control the implementation process of change (Onyeneke & Abe, 2021). Finally, the debates that artificial intelligence may one day also replace human leaders seems unlikely for now as machines lacks complex logical decision-making skills as well as soft skills such as communication, creativity, and conflict resolution, which are among the most important characteristics of leaders.

ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK MEKTUBUN KULLANIMI: VECİHİ'NİN İKİ ROMANI

THE USE OF THE LETTER AS A NARRATIVE TECHNIQUE: VECİHİ'S TWO NOVELS

Seda ÇETİN
Trakya Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
b.sedacetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5254-2915

Barış Berhem ACAR
Trakya Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
barisberhemacar@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7294-7525

ÖZ

Geliş Tarihi:
21.03.2023

Kabul Tarihi:
02.08.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Mektup-roman
Ara Nesil
Müjgan
Mesude
Arzu

Keywords
Epistolary novel
Ara Nesil
Müjgan
Mesude
Desire

Bir iletişim aracı olarak yüzlerce yıldır kullanılan mektup, özellikle 18. yüzyıldan itibaren edebî tür olarak değer kazanmıştır. Bireyselleşmenin artmasıyla birlikte insanların kendi düşüncelerini aracısız ifade etme ihtiyacı hissetmesiyle edebî mektupların sayısında ciddi bir artış gözlemlenir. Bu dönemde Batı'da mektuplarla beraber romanın da yükselişe geçmesi, mektup-romanların doğmasını sağlar. Birçok örneği yazılan mektup-romanlarda özellikle kadınların mektuplarla seslerini duyurmaya çalıştığı gözlemlenir. Türk edebiyatında da Batı edebiyatının etkisinin başladığı Tanzimat yıllarında ilk mektup-romanların yazıldığı, Batı'da olduğu gibi bu türe ilginin fazla olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, Vecihi'nin kaleme aldığı mektup-roman türünün ilk örneklerinden sayılabilecek ancak gözardı edilmiş *Müjgan* ve *Mesude* romanlarına odaklanılacak, bu romanlarda mektubun işlevi ortaya konacaktır. Mektup-romanın tarihine ve genel özelliklerine kısaca değinildikten sonra Vecihi'nin birbirinin devamı olan iki romanından alınan örneklerle nasıl bir mektup roman yazdığı belirtilmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

The letter which has been used as a communication tool for hundreds of years, has gained value as a literary genre, especially since the 18th century. With the increase in individualization, a serious increase is observed in the number of literary letters, as people feel the need to express their thoughts directly. In this period, the rise of the novel along with letters in the West led to the emergence of letter-novels. In the epistolary novels, many examples of which are written, it is observed that especially women try to make their voices heard through letters. It can be said that the first epistolary novels were written in the Tanzimat years, when the influence of Western literature began in Turkish literature, and there was a high interest in this genre as in the West. In this study, the ignored novels *Müjgan* and *Mesude*, which can be considered as the first examples of the epistolary novel genre written by Vecihi, will be focused on, and the function of the letter in these novels will be revealed. After briefly mentioning the history and general features of the epistolary novel, it will be tried to indicate how Vecihi wrote an epistolary novel with the examples taken from his two novels, which are the continuation of each other.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1268922>

Atf/Cite as: Çetin, S., & Acar, B. B. (2023). Anlatım tekniği olarak mektubun kullanımı: Vecihi'nin iki romanı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1418-1430.

Giriş

Mektup, bir iletişim aracı olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Diplomatik meselelerden kişisel ilişkilere, sosyal sorunlardan siyasi konulara kadar geniş bir yelpazede kullanılan mektup, Roma İmparatorluğu'ndan itibaren edebî bir tür olarak gelişme göstermiştir. Cicero, Pliny ve Ovid'le birlikte ilk örnekleri verilen mektup türünün, edebî alandaki önemli örnekleri 16. yüzyıldan itibaren ortaya konmaya başlanmıştır (Acehan, 2021: 406). Juan de Segura tarafından yazılan *Processo de Cartas* (1548) ile Alvise Pasqualigo'nun *Delle Lettere Amoroze* (1563) adlı eserleri mektubun edebiyat sahasındaki erken dönem örnekleridir. Sonrasında 17. yüzyılda *Letters of a Portuguese Nun* (1669), *Love-Letters* (1684) ve *Portekiz Mektupları* (1699) ile gelişen tür, Batı'da 18. yüzyılda altın çağını yaşar. Bu yüzyıldan itibaren mektuplar, anlam genişlemesi yaşamış ve “öğretici bir üslupla kadınlar için erkekler tarafından hazırlanan bir davranış kitabı olmuştur” (Dereli, 2010: 12).

18. yüzyılda mektubun önemli örneklerinin görünmesinin bir sebebi yeni bir nesir çağının başlamasıyla diğer sebebi çağın anlayışındaki değişimdir. Çünkü “18. yüzyılda gerek sosyal, gerek felsefi gerekse edebî yaşamda ve sanatın tüm dallarında ‘ben’in ön plana çıkması ve romantizmin hızlı bir tırmanışa geçmesi”yle bireyin kendini tüm gerçekliğiyle ortaya koymasını sağlayan mektup türü, gelişme göstermiştir (Kefeli, 2002: 13). Bu yüzyılda mektup türüyle birlikte romanın ortaya çıkması, mektup-roman örneklerinin yazılmasını sağlamıştır. Jonathan Swift'in *Journal to Stella* (1710-1713), Lord Chesterfield'in *Letters to Son* ve Lady Montagu'nun *Turkish Letters* isimli mektuplarıyla birlikte Samuel Richardson'un *Pamela* (1740-1741), *Clarissa Harlow* (1747-1748) ve *Sir Charles Grandison* (1753-1754) isimli mektup-romanları bu dönemde ilk akla gelen eserlerdir (Kefeli, 2002: 13). Özellikle Richardson'ın eserleri çok ilgi görmüştür. Hatta İngiliz edebiyatında roman türünün bütün unsurlarını barındıran ilk eser *Pamela* sayılmaktadır (Akt. Turan, 2019: 171). *Pamela'yı* mektup-roman olarak diğerlerinden daha önemli kılan, bu eserde yazarın bir yandan alışıktan olunduğu gibi ahlaki mesaj ve öğreticiliği yansıtırken diğer yandan kadın karakterlerin iç dünyasını ortaya koymasındır. Böylece türün temel özelliklerinin bireyin iç dünyasını yansıtmaya, kendi algılayışını gösterme ve kendini ifade etme olmasının önü açıktır (Kefeli, 2002: 43). Richardson, *Pamela'ya* yapılan tek seslilik ve mutlak erdem eleştirileri üzerine 1748 yılında *Clarissa'yı* farklı kişilerin yazdığı mektuplarla inşa ederek karakterlerin hayata bakışlarındaki çelişkileri yansıtmaya çalışmıştır. Böylece türün en önemli örneğini vermiştir.

Fransız edebiyatında ise Madame de Sévigné, Voltaire, Diderot, Jean Jacques Rousseau, Flaubert, Stendhal, Proust ve Mallarmé bu türde eser verirler. (Tuncel, 1974: 9-14; Kefeli, 2002: 14). İngiliz ve Fransız edebiyatlarının yanında Alman edebiyatında Schiller, Lessing, Herder ve Goethe edebî mektup ve mektup-romanların önemli örneklerini ortaya koyarlar (Tuncel, 1974: 12). 19. yüzyıla gelindiğinde Batı'da mektup-romanın ivme kaybettiği görülür. Yine de Jane Austen, Marce l Prevost ve Balzac ile birlikte Fyodor Dostoyevski'nin romanları bu yüzyılın ön plana çıkan mektup-romanlarıdır (Yetiş, 2006: 115).

Türk edebiyatında ise mektup-romanın ilk örneklerine Tanzimat edebiyatında rastlanılır. Mektup türünün örneklerine Tanzimat'tan önce rastlansa da mektup-romanın ilk örnekleri romanın Türk edebiyatında ortaya çıkmasıyla yazılmaya başlanmıştır. Mektubun bir anlatım tekniği olarak Türk edebiyatında sıklıkla kullanılmasının bir nedeni sade bir dille yazılıyor olmasıdır. Dilde sadeleşmeyi temel meselelerden biri hâline getiren Tanzimat yazarları da bu yüzden mektup yazımına önem verir (Donbay, 2011: 100). Benzer bir şekilde kişisel ve edebî mektup örneklerinin de Tanzimat ile birlikte görece arttığını söylemek mümkündür. Özellikle edebiyatçıların birbirlerine yazdıkları mektuplar, hem onların kişiliklerini hem de dönemin edebiyat algılayışını anlamak için oldukça kıymetlidir. Mektubu edebî eserlerde bir anlatım tekniği olarak ilk defa kullanan ve mektup-romanın Türk edebiyatındaki ilk örneğini veren yazar Ahmet Mithat'tır. O *Felsefe-i Zenan* (1870) adlı eserinde, kadınların eğitimiyle ilgili görüşleri dile getirirken mektuplardan faydalanır. Böylece Batı'da olduğu gibi romandaki mektuplar, kadınlarla ilgili meselelerde kullanılmış olur.

Ahmet Mithat'ın romanında mektuplardan faydalanmasının ardından Hikmet Şevki ve Aka Gündüz gibi erkek yazarlarla birlikte özellikle kadınların eserlerinde mektuplara sıklıkla rastlanılır. Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigâr Hanım, Halide Edip, Halide Nusret ve Şükûfe Nihal gibi kadın yazarlar, mektubu bir teknik olarak sıklıkla kullanırlar. Kefeli bu durumu şöyle izah eder: “Türk edebiyatında ‘bir anlatım tekniği olarak mektup’ Tanzimat dönemi eserlerinde baskı altında kalan ve kendini yeterince ifade edemeyen kadının ‘sesi’ ve ‘dışarı açılan penceresi’dir.” Kadınlar mektup-romanlarda ‘ben’ anlatıcı konumuna yükselerek aracısız bir şekilde

kendisini anlatma imkânı bulur. “Bu şekilde kadın sesinin kabul görüp romana girmesinin yolu açılmıştır” (Dereli, 2010: VI). Tanzimat sonrasında kadınların yazdığı romanlarda mektupların kullanılmasının bir diğer sebebi de Ali Kemal’in Marcel Prévost’dan yaptığı *Kadın Mektupları* tercümesidir (Çakır, 2005, s. 283). İlgili karşılanan bu çeviri, mektup-romana rağbeti artırmıştır. Bu dönemdeki romanlarda, kadınların yazdıkları mektuplarda istenmeyen evlilikler ve bu evliliklerdeki mutsuzluklar, kadının eğitimi, toplum içindeki yeri ve ideal erkek-kadın ilişkileri mesele edilir. Kadınların kendi sorunlarını dile getirme imkânı bulunduğu bu yöntemle, gizli ve mahrem kalan fikirler, en yakınlarındakilerine anlatamadıkları ortak sorunlar tartışılarak toplumun gündemine getirilmiş olur. Kefeli, bu durumla birlikte mektubun hem erkek hem de kadınlar için benzer bir amacı icra ettiğini vurgular: “Cinsiyeti dikkate almazsak erkek/kadın kahramanın duygularını tahlil ettiği ve kendisini rahatsız eden düşüncelerini açığa vurduğu, paylaştığı bir vasıta, bir psikanaliz aracıdır. Bir başka deyişle iç dünyaları aydınlatan, gizli düşünceleri ortaya hatta bilinçaltını irdeleyen bir araç durumundadır.” (Kefeli, 2002: 46).

Tanzimat romanında kadınların sorunlarını dile getirmeye yarayan mektup, sonrasında işlevlerini arttırarak kullanılmaya devam eder. “Tanzimat döneminde kadının dışa açılma, kendi kendini ifade etme vasıtası, kadının sesi olan mektup-roman; Servet-i Fünun döneminde marazî duyuş tarzı ve romantik unsurları, ayrıntılı tasvir ve tahlilleri içerir, aşk ve evlilik, ihanet temalarını işler” (Kefeli, 2002: 169). II. Meşrutiyet’ten sonra buradaki meselelere sosyal ve siyasi konular da eklenir (Çakır, 2005: 300). Cumhuriyet’ten sonra ise ideal olanın anlatıldığı mektuplarla karşılaşılır.

Mektupların edebî eserlerde kullanılmasının bazı sebepleri vardır. Bunların ilki, anlatıya gerçeklik katmasıdır. Çünkü “mektup, hatıra defteri ya da günlüklerle yazılmış eserler, daha baştan gerçekçi olmak gibi bir iddiayı taşırlar” (Argunşah, 2006: 226). Gerçeklikle birlikte karakterlerin kendi düşüncelerini yansıtmaya imkânı vermesinden dolayı mektuplar, doğal bir iç monolog yöntemi olarak görülür (Babacan, 2006, s. 216). Özellikle tümü mektuplarla yazılan romanlarda anlatıcı ihtiyacı ortadan kalkar. Anlatıcının otoritesinin olmaması, mektup yazarlarının aracısız bir şekilde anlatıcı rolünü üstlenerek fikirlerini ifade etmelerini sağlar (Dereli, 2010: 5). Mektuplar, doğrudan karakterlerin fikirlerini yansıttığı için metne hareket ve canlılık katarlar. (Acehan, 2021: 411). Farklı karakterlerin yazdıkları mektuplarla olay örgüsünün kurgulanması, tek sesliliğin önüne geçerek farklı bakış açılarının değerlendirilmesini sağlar (Tekin, 2002: 225). Ayrıca mektupların, romandaki olayların düğümünün çözülmesinde, entrikanın dozunun artırılarak gerilim yükseltilmesinde ve karakterlerin psikolojilerinin daha iyi anlaşılmasında etken olduğu söylenebilir (Acehan, 2021: 410).

Emel Kefeli, mektupları konularına göre üçe ayırır: 1- Gerçeği değiştiren mektuplar, bunlar aşk itirafları gibi gizli kalmış duyguları ifşa ederler. 2- Gerçeğin değişimini anlatan mektuplar: Ölüm, doğum, evlilik gibi yaşanmış olayları anlatarak bu olaylarla ilgili fikirleri değiştirirler. 3- Gerçeği müdahalesiz ifade eden mektuplar: Yaşamakta olan bir olay hakkında objektif bilgi verirler (Kefeli, 2002: 40).

Janet Gurkin Altman ise *Epistolarity Approaches to a Form* isimli kitabında mektup-romanların biçimsel özelliklerini altı başlıkta toplar: İlk olarak mektup “arabulucu”dur. İki kişi arasındaki mesafeyi kapatır ya da bu kişilerin aralarına mesafe koyar. İkinci özelliği sevgililer ya da sırdaşlar arasında yazılmasıdır. Üçüncü özellik ise mektubun şimdi odaklı olmasıdır. Dördüncü özellik, mektupların kapanışlıdır. Ya mektup yazılmasının bir anlamı kalmamıştır ya da mektuplar aniden kesilir. Beşinci özellik ise mektup-romandaki bütünlüktür. Mektup, mektup-romanın hem bir parçasıdır hem de mektup-romanın bütünü oluşturur. Altıncı ve son özellik ise anlatıcı ve muhatapın konumudur. Mektup-romanda yazma ve okuma eylemleri bir arada ya da art arda ilerler (Akt. Acehan, 2021: 411-412).

Mektubu, günlük, hatıra ya da anı gibi türlerden ayıran en önemli özelliği ise mutlaka birisi için yazılmasıdır. Diğer birinci tekil şahıs anlatıcıya sahip türlerde “esas alınan, anlatıcının kendini ortaya koyması iken mektup-romanda temel olan anlatıcının muhatabıyla kurduğu ilişkidir.” (Dereli, 2010: 9). Bu bakımdan mektupların mutlaka bir muhatap tahayyülü vardır. Mektubun kadın yazarlarca sıklıkla tercih edilmesiyle birlikte kazandığı bir diğer özellik ise kadınların sesini duyurma kudretidir. Kadınların sözü almasıyla birlikte “artık kadının uzaktaki sevgilisine mektup yazan kurban olarak sunulmasına ve özellikle erdemli olma baskısı sonucu özel hayatın içinde –ev içinde- tutulmasına karşı çıkılır. Bu amaç doğrultusunda, gerçek hayatta erkeklerin kadınlar üzerindeki baskısına karşı, kurgusal alanda kadınların evlilik, annelik gibi ortak deneyimleri mektup-roman

türüyle özel alandan çıkarılarak kamusallaştırılmış olur. Böylece kadın anlatıcı kendisini savunur ve ataerkil baskılara karşı çıkma yolları geliştirebilir.” (Dereli, 2010: 14).

Bir iletişim aracı olmasının ötesinde bir anlatım tekniği olarak kullanılan mektuba yukarıda sayılan özellikleri dolayısıyla Ara Nesil sanatçılarının da başvurduğu söylenmelidir. Özellikle popüler edebiyat sınırlarında kalan eserlerde mektuplar, gerilimi arttırması, karakterlerin aracasız konuşmasına imkân sağlaması, toplumsal normlar sebebiyle dışarıda görüşemeyecek karşı cinsten kişilerin iletişimine olanak tanınması ve metne hareket katması sebepleriyle tercih edilirler. Romanlarında mektuplara yer veren bir isim de Mehmet Vecihi'dir.

Ara Nesil'in üretken isimlerinden biri olan Vecihi, 1894-1900 yılları arasında şiir, roman, hikâye, tarih gibi farklı alanlardan oluşan yirmi beş eser kaleme alır. Roman ve hikâyelerinde birbirlerine oldukça benzeyen konular işleyen Vecihi bunlarda sıklıkla mektup tekniğine başvurur. Henüz bütün eserleri Latin harflerine aktarılmamış olan yazarın yakın dönemde yayımlanmış veya haklarında çalışmalar olan *Mebcure*, *Feryat*, *Harabe*, *Müjgân*, *Mesude* gibi romanlarıyla; *Sevda-yı Masumane* ve *Hikâye-i Müntehabe Mecmuası* isimli kitabının dördüncü hikâyesi olan "Tekâbül" gibi hikâyelerinde mektup tekniğinden geniş ölçüde faydalandığı görülür. Bu eserlerde Vecihi, mektupları çoğunlukla anlatıcı-muhatap ilişkisi ekseninde kullandığı için mektuplar bir iletişim ve haberleşmenin araçları olarak işlev görürler. Ancak eserlerde bunun dışında kahramanın iç dünyasına ayna tutmak amacıyla kaleme alınan, bu sebeple de eserlere psikolojik derinlik katan mektuplar da söz konusudur.

Vecihi'nin mektup-roman tekniğini kullanarak olay örgüsünü inşa edip şekillendirdiği eserlerden biri de *Müjgân* ve onun devamı niteliğinde olan *Mesude*'dir. Roman kişilerinin, olayların, kısmen mekânın ortaklığı vb. sebeplerle nehir roman sınıflamasına dahil edilebilecek bu eserlerde mektup hem bir iletişim aracı hem olaylara yön veren yönlendirici unsur, hem de kişilerin iç dünyalarının yansıtıldığı bir ayna görevindedir. Bu genel sınıflandırmalar içinde mektup kullanımının detaylarına inildiğinde onun öncelikle arzunun taşıyıcısı işlevinde kullanıldığı görülür. Bu kullanım aynı zamanda romanın olay örgüsünü meydana getiren bir arzu tetikleyicisi işlevi gördüğünden kurgunun ortaya çıkmasında hayati öneme sahiptir. *Müjgân* ve *Mesude* romanlarında mektup entrikayı başlatma aracı ve düğüm çözücü gibi roller de üstlenir ve böylece *Müjgân*'da mektuplarla tırmandırılan gerilim *Mesude*'de yerini sırların açığa çıktığı, düğümlerin çözüldüğü sükûnet ve teslimiyet duygularına bırakır. Bu temel vazifelerle biçimlendirilen her iki romanda mektup haberleşme amacıyla da kullanılmış olmasına rağmen mektup türünün bu temel görevi söz konusu eserlerde kendisine oldukça az yer bulur. Nehir roman olmaları bakımından birlikte ele alınan *Müjgân* ve *Mesude* romanlarında mektup tekniğinin kullanım biçimleri bu tekniğin kurguya ve romanların yapısına olan katkılarının ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.

Arzunun Taşıyıcısı Olarak Mektup

Döneminde çok okunan yazarlardan biri olan Vecihi, *Müjgân* ve *Mesude* romanlarını diğer eserlerinde olduğu gibi *İkdam* gazetesinde tefrika etmiştir. *Müjgân*'ın 1 Eylül 1896 tarihinde ilk tefrikası yayımlanmış, 28 Aralık 1896'da "Bunun tafsilatı atide Mesude'de görülebilir." göndermesiyle son bulmuştur" (Karagülle, 2022). Bu eser 1897'de kitap hâlinde yayımlanırken "İkdam gazetesinde "millî roman" olarak bir ilanla da okura duyurulmuş olan" (Karagülle, 2022) *Mesude*, 5 Ocak-13 Şubat 1897 aralığında tefrika edilip 1898'de kitaplaşmıştır.

Müjgân'ın konusu kısaca şöyledir: Varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş, her istediğine hiç zorluk çekmeden kavuşmuş bir genç kız olan Müjgân, konaklarına sık sık gelip giden, herkesin övgüyle bahsettiği Mihri'ye ilgi duymaya başlar ve onunla evlenme hayalleri kurar. Ancak babası Hâki Bey'in de olmasını arzu ettiği bu iş, evlenmeyi düşünmediği gerekçesiyle Mihri tarafından reddedilir. Sonunda Müjgân duygularını itiraf ettiği örtük bir mektupla Mihri'nin dikkatini çekmeyi başarır ve evlenirler. Çok geçmeden Mesude isimli bir çocukları olur. Herkesin sevgiyle üzerine titredığı bu çocuğa karşı Müjgân ise oldukça ilgisizdir. Mesude büyüyüp 14 yaşına geldiğinde komşuları Burhan Efendi'nin oğlu Nevzad'la tesadüfen karşılaşır. Nevzad, bu ailenin zenginliği sebebiyle zaten dikkatini çeken Mesude'nin güzelliğine de hayran olarak ona mektup yazar. Birkaç kere devam eden mektuplar neticesinde nihayet Mesude'yi ikna eder ve ailelerin rızasıyla iki genç birkaç sene sonra evlenmek kaydıyla nişanlanırlar. Aradan seneler geçmiş bu arada Müjgân'ın babası Hâki Bey vefat etmiştir. Mihri ise kayınpederinin ölümü sebebiyle miras işlerini halletmek üzere Bursa'ya gitmek zorunda kalır. Müjgân da -Mihri'nin yokluğunu fırsat bilerek- yardımcısı kethüda kadınla birlikte mesire yerlerine gitmeye başlar. Bu gidişlerden birinde Burhan Efendi'yle karşılaşır. Daha sonra defalarca tekrar eden bu karşılaşmalar neticesinde

iki taraf da birbirlerini görürnce sebepsizce gülümsemeye başlar. Kethüdanın gayretiyle Burhan'ı bir gönül eğlencesi olarak düşünmeye ve arzulamaya başlayan Müjgân, ona görünüşte hiddetli bir mektup yazar. Böylece devam eden mektuplaşma ve görüşmelerle görünürde bir gönül macerası başlatılmış olur. Burhan Efendi'nin daha çekimsiz kaldığı bu yasak ilişki mektuplaşmaların Mesude tarafından öğrenilmesi sebebiyle ifşa olur. Bu arada Mesude Nevzad'dan ayrılır ve durumu babasına haber vererek onun İstanbul'a dönmesini ister. Mihri de durumun tam da kendisine anlatılan şekilde olduğunu anlayarak kızını da alıp Müjgân'a hiçbir şey söylemeden evi terk eder. *Mesude* ise ilk kitabın yarım bıraktığı yerden başlar ve şöyle devam eder: Evi terk eden baba kız önce Mihri'nin bir arkadaşının evinde birkaç gün kalır, ardından Mihri'nin bir tanıdığı sayesinde bulunduğu küçük ve bakımsız bir eve taşınırlar. Mesude çok geçmeden rutubet ve bakımsızlık içindeki bu evde üzüntünün de etkisiyle hastalanır. Mesude ve Mihri'nin gidişini fırsat bilen Müjgân Burhan'la gizlice evlenir ve onunla birlikte konakta yaşamağa başlar. Nevzad'ın suçlayıcı mektubundan annesinin evlendiğini öğrenen Mesude'nin hastalığı gittikçe ilerler ve genç kız çok geçmeden ölür. Mihri ise hissettiği tüm duyguları dile getirdiği bir mektupla kızının öldüğünü Müjgân'a haber verir. Bu ölümün ardından Mihri daha fazla şehirde kalmak istemez ve bulabildiği bir memuriyetle İstanbul'dan çok uzak bir yerde yaşamaya çalışır. Ancak sonunda kimsesiz ve sefil bir şekilde ölür. Müjgân ise başlarda kızının ölüm haberinden etkilenmez ve Burhan'a olan güveni gereği ona bazı mallarının vekaletini verir. Burhan, oturdukları konağı da kendi mülkiyetine geçirdikten sonra evde ikili arasında büyük bir tartışma yaşanır. Burhan sonunda Müjgân'ı evden kovar ve eve karısı ile oğlu Nevzad'ı yerleştirir. Bu tartışmalar üzerine Müjgân mahkeme yoluyla mallarını geri almaya uğraşsa da başarılı olamaz ve sonunda her şeyini kaybeder. Zenginken herkese tepeden baktığı için zor günlerinde etrafında kimsesi kalmayan Müjgân, sokaklarda yatıp kalkmaya ve bu arada dilencilığe başlar. Yetmiş dört yaşındayken sığındığı kulübede ölür ve cansız bedeni iki gün sonra mahallenin çocukları tarafından bulunur. Burhan ve kethüda da kötü bir şekilde ölürlerken Müjgân'ın bütün malları Nevzad'a kalır.

Romanlar anlatıda öne çıkan karakterlerin isimleriyle adlandırılmış olsalar da iki romanın da olay örgüsünü biçimlendiren temel karakter Müjgân'dır. Müjgân'ın anlatıya yön verme kudreti ise çevresini kendi istek ve arzuları doğrultusunda yönetebilen bir karakter olmasından ileri gelir ve onu iki romanın da merkezine taşır. Ancak istediğini elde etme noktasında toplumsal normları bile aşacak denli kararlı duruşun kurmaca dünyasında -özellikle erken modernleşme dönemi romanlarında- bir bedeli vardır ve yazar ikinci kitap *Mesude*'de bu bedeli kahramanına trajik bir sonla ödetir. Müjgân'ın toplumsal normları aşacak kararlar vermiş olması ve yazarın bu tutuma anlatı içinde tavır alması sadece bu romana has bir özellik değildir. Kimi Ara Nesil romanlarında da "namus mefhumuyla beraber kadının, aile bilincinden mahrum, sorumluluklarına karşı ilgisiz tavrı eleştirisi konusu yapılmıştır" (Karagülle, 2004: 18).

Eserde Müjgân'dan "utanmak denilen hassa-i beşeriyetten bilküllüye mahrum" (Vecihi 1897/2022: 195) "kefenlere sarılası vücudunu" (s. 224) "Müjgân habisi" (s. 232) vb. gibi tavsiflerle söz ederek kurmaca kişileri hakkındaki yanlı tavrını okura da sezdirenen yazar-anlatıcı için aslında sözünü ettiği Müjgân, Burhan Efendi, kethüda gibi kötücül karakterler oldukça önemlidir. Çünkü onların ve bilhassa Müjgân'ın varlıkları bizzat olay örgüsünün ortaya çıkma sebebidir. Bu sebeple yazar-anlatıcı Müjgân'ı daha çocukluğundan itibaren ele alıp onun çevresine bencil tavırlarla yaklaştığını okura anlatarak bir bakıma okuru da Müjgân'ın kötücül olduğu hususunda ikna etmeye çabalar. Hatta bununla da yetinmeyerek çizdiği özverili ve diğerkâm anne baba portresiyle Müjgân'ın karakterindeki bencilliğin daha da görünür hâle gelmesini sağlar. Ancak yazar bu tarafgirliğini eserin sonuna kadar aynı şekilde muhafaza etmez. Bu yanlı bakış iki romanda da bolca bulunan mektuplar sayesinde geçici bir süre için de olsa bir kenara bırakılır. Vecihi her iki eserde toplamda yirmi beş mektup ve ilk romanın hemen başlarında karşımıza çıkan 'okura yazılmış bir mektup' hükmünü taşıyan bir 'kitabe-i seng-i mezar'a yer verir ki bunların yirmi biri *Müjgân*'da, beşi *Mesude*'dedir. Yazar-anlatıcının yargılayıcı sesi bu mektuplarda duyulmadığından kahramanlar kendilerini kendi sesinden okura anlatma imkânı bulurlar.

Kahramanların kendileri ile ilgili düşüncelerini sağladığı için iç monolog tekniğini de andıran bu mektupların ilki Müjgân'a aittir. Genç, güzel ve zengin bir kızken konaklarına sık sık misafirlığe gelen yakışıklı Mihri'ye âşık olan Müjgân, baba Hâki Bey'in girişimlerine rağmen evliliğe yanaşmayan Mihri'yi elde etmek için yazdığı bir mektupla ona olan tüm hislerini itiraf eder. Aynı zamanda arzu tetikleyicisi vazifesi gören bu mektup Müjgân'ın sahip olduğu arzuyu mektubun muhatabı Mihri'ye taşır ve bu sayede Mihri o ana kadar hiç öyle hissetmediği hâlde Müjgân'ı arzulamaya başlar:

“Bu kâğıt üzerine Mihri’de hasil olan efkârı tetkik ve münakaşa etmek lazım gelirse hakikaten hayret-resandır. [...] Gariptir ki Mihri kadar metanet-i efkâr sahibi bir adamı günlerce, gecelerce düşündürmek için şu sade mektubun karışık satırları kifayet eyledi. [...] Hayalhane-i tasavvuratını mâlâmal eyleyen, fikrini işgal eden bir cihet varsa kızın hüsn ü ânı ile ahlakına dair olan efkârı idi” (s. 69; 71).

Müjgân’ın, bir ifşa aracı ve arzu taşıyıcısı olarak kullandığı bu ilk mektuba yaklaşımı ise onun daha sonraki mektuplarında bu türe ilişkin tutumu ve karakter özellikleri hakkında ipucu vermektedir. Müjgân “bir hizmet-i hayırhahane de bulunmak fikriyle bilmediğiniz ve tanımadığınız bir adam şu kâğıt parçasıyla sizi ikaz ediyor” (s. 66) diyerek başladığı; “sizi pek ziyade istiyor. Sizinle mesut olmayı dünyada her türlü mesudiyetin fevkinde bir saadet telakki ediyor” (s. 67) sözleriyle devam ettiği mektubunda kimliğini gizlemekte, aileyi yakından tanıyan bir adam kisvesiyle hareket etmektedir. Hayalî bir maske ile kimliğini ve hislerini kamufle etmek Müjgân’a düşündüğünü söyleme noktasında bir özgürlük tanımış bu sayede o, daha önce bir kere bile karşı karşıya gelip konuşmadığı bir erkeğe hissettiklerini toplumsal normların ötesinde bir dille ifade edebilmiştir. Bununla beraber Müjgân’ın kullandığı yöntem onu ‘mecnunane arzuladığı’ Mihri’ye kavuşturan arabulucu olarak da iş görür. Çünkü oluşturulan hayalî kimlik, Müjgân’ın kendisini dışarıdan biri gibi gözlemleyip mektupta yorumlamasına imkân vermiş, bu da bir anlamda dolayımlayıcı vazifesi görerek Mihri’nin gözünde Müjgân’ın ‘başkaları tarafından da beğenilen/arzulanan bir genç kız olduğu’ şeklinde algılanmasına yol açmıştır. Oluşturulan bu algı ise Mihri’de Müjgân’a yönelik arzusunun meydana gelmesini sağlar. Nitekim René Girard’ın da ifade ettiği gibi her arzu bir üçgen gibi köşelerinde arzulanan nesne, arzulayan özne ve arzusunun dolayımlayıcısından oluşur. Girard bu durumu kurmaca eserler üzerinden ele alarak şu sözlerle değerlendirir:

“Kahraman, arzulanan nesneyle ilişkisinin rakibinden bağımsız olduğuna bizi hep inandırmak ister. (...) Dolayımlayıcı kıpırdamıyor, oysa kahraman, bir gezegenin güneş etrafında dönmesi gibi onun çevresinde dönüyordur” (Girard, 2017: 55).

Girard’ın açıklamasında geçen ‘rakip’ ifadesi arzu üçgeninde dolayımlayıcıya karşılık gelir. Girard’ın detaylandırarak açıkladığı dolayımlayıcı kavramı ise bazen rakip kelimesinde olduğu gibi onun da arzu nesnesini arzulanması sebebiyle düşmanca hislerle yaklaşılabilirken bazen de psikanalitik kuramın öteki diyerek ifade ettiği, sözlerini, hislerini önemsemediğimiz, arzularımızın bilinçdışı sebeplerinden biri olabilir. Mihri’nin Müjgân’ı düşünmeye başlaması ve onu arzulanmasının temelinde de bahsedilen ikinci tip dolayımlayıcının etkisi vardır. Çünkü “o fark etmese de öznenin arzusu daima ötekinin arzusudur. Öteki tarafından dolayımlanmış” (Zizek, 2016: 578).

Benzer bir durum Mesude’nin Nevzad’a yönelik sevgisinde de ortaya çıkar. Müjgân ve Mihri evliliğinden dünyaya gelen Mesude’nin varlıklı bir aileye mensup güzel bir kız olması, “hırs-ı serveti ve arzu-yı cahı son derecelerde olan” (s. 95) Nevzad’ın ona duygularını itiraf ettiği bir mektup yazmasına sebebiyet verir. Ancak Mesude, Nevzad’ın evlerinde çalışan bir kadınla gönderdiği bu mektuptan oldukça rahatsız olduğunu hâl ve tavırlarından belli eder. Bu ilgisizliğe rağmen Nevzad ikinci bir mektupla duygularına karşılık verilmesi için ısrar eder. Cevapsız kalan bu mektubu ise üçüncü bir mektup takip eder. Ancak üçüncü mektubun alınmasının üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen mektupların yenisinin gelmemesi, mektup getiren kadının da mesafeli ve soğuk davranışları Mesude’yi etkiler:

“Nevzad tarafından o kadarlık olsun bir münasebet husulüne mukaddime küşat olunmuş iken bunu böyle en büyük bir iğbirara sebep olacak surette niçin reddetti? Ya bir daha Nevzad kendisini istemezse... İstemeyecek de şüphesiz. İsteyecek olsa on beş yirmi gündün beri elbet bir müracaatı daha vuku bulurdu” (s. 119).

Nevzad’ın kısa aralıklarla gönderdiği bu üç mektup onun arzularını muhatabı Mesude’ye taşımış, böyle düşüncelerden tamamen uzak ve saf bir hayat sürdürdüğü yazar-anlatıcı tarafından defalarca tekrarlanan Mesude nihayet Nevzad’a aynı kadın aracılığıyla bir mektup göndererek kendisini ifade etme ihtiyacına kapılmıştır:

“Hüsnünde bir cazibe var ki görüldüğü gönüller eşcar kadar sabit olsa yine meclup ediyor. [...] Affına, teşâmühüne mağruren şu kadar esrarımı söyledim. O gurur ile kâmilen mâ-fi’z-zamirimi arz edeyim seni seviyorum. Sen beni ne kadar seviyorsan ben seni ondan birkaç kat ziyade seviyorum. Sen beni ne kadar istiyorsan ben seni ondan birkaç kat ziyade istiyorum” (s. 123).

Mesude'yi üç mektup sonunda Nevzad'ı arzulayacak noktaya getiren temel etmen, duyguları taşıyan mektupların ve aracı kadının arzu dolayımlayıcı özellikleridir. Mektuplar ve aracı kadının muhataba mektupları verirken ilgili ve alakalı tavrı bir dolayımlayıcı vazifesi görerek Mesude'ye 'öteki tarafından arzulandığını' göstermektedir. Bu göstergeleri bilinçdışı bir duyuşla hisseden Mesude asıl farkındalığı mektupların ve aracı kadından gelen ilginin kesilmesi sayesinde yaşar ve bu farkındalık onu arzulan nesne konumundan 'arzulayan özne' noktasına taşır.

Enrika Başlatan Bir Araç olarak Mektup

Mektup türü söz konusu eserlerde arzu dolayımlayıcısı olmanın dışında entrikaları başlatan bir araç olarak da kullanılmıştır. Mektubu bu şekilde kullanmakla Vecihi hem kurguya kolaylıkla yön vermiş olur hem de kahramanların olay örgüsü üzerindeki tasarruflarını ortaya sererek realizme daha yakın bir duruş sergiler.

Mektubu entrikaları için bir araç olarak kullanan ilk isim Müjgân'dır. Babası Hâki Bey'in vefatı ve bunun üzerine miras meselelerini halletmek üzere Mihri'nin Bursa'ya gitmesi Müjgân'ı, kendisini sınırlayacak tüm otoritelerin denetiminden kurtarır. Kural koyucuların olmaması sebebiyle rahatlıkla seyir yerlerine gezmeye giden Müjgân, bu gezintilerden birinde tesadüf ettiği müstakbel dünürü -Nevzad'ın babası- Burhan Efendi'yle göz göze gelir ve ona gülümser. Bu bakışma ve gülüşmelerin birkaç kere tekrar etmesi, Müjgân'ın yardımcısı kethüda kadının imalı teşvikleriyle bir gönül eğlencesine dönüşür ve Müjgân, Burhan'la baş başa görüşmenin planlarını kurmaya başlar. Bu sebeple çok geçmeden Burhan Efendi'ye bir mektup yazarak kethüda kadın aracılığıyla gönderir. Ancak mektup Müjgân'ın hissiyatını açıkça göstermekten oldukça uzaktır:

“Gezmeyi severdim. Fakat şimdiye kadar azade bir surette gezer, eğlenirdim. Bir iki aydan beri sokağa rahat çıkamaz oldum. Gölge gibi önümde arkamda dolaşmakta ne mecburiyet hissediyorsunuz?... Beni izaçtan zevk alıyorsanız izaçınıza layık olacak ne günah işledim? [...] Bana bir meyliniz var idi de pederimin sağlığında çekinir idiyensiz arzunuzun icrası için babamın gaybubet-i ebediyesi gibi bir zamanı fırsat telakki etmeniz hakikaten ve hakikaten teessüf olunacak değil ağlanacak hâldir” (s. 161).

Bu suçlayıcı ve sorgulayıcı üslup mektubun tamamına yakınında devam etse de mektubun en dikkat çeken kısımları yazarı tarafından sona saklanmış kısımlardır:

“Arada cereyan eden böyle münasebetsiz bir vakayı kimseye ifşa ederim zannında bulunursanız aldanırsınız. Bilirsiniz ki bu yolda bir cüreti söylemek keff-i namusuma leke sürmekten başka hiçbir şey değildir. Ancak bundan bittabi hak kazandığım infial ve iğbirar hasebiyle evvelki kararın icrası yani hemen namzet demek olan Mesude'nin Nevzad Bey'e verilebilmesi tabii mümkün olamaz. [...] Şunu da arz edeyim ki şayet bu hususta tezvira kapıldığımızda onun esasını söylemek üzere beni görmek isterseniz -ilk ve son defa olmak üzere- görebilirsiniz. Başka suretle ne beni ne de ailemi izaç etmemenizi ihtar eylerim... Vesselam” (s. 164-165).

Müstakbel dünürüyle gönül ilişkisine başlayabilmek için Müjgân'ın bulduğu çare, Burhan'ın en fazla ehemmiyet verdiği konuda onu köşeye sıkıştırarak görüşmeye mecbur etmek şeklinde bir düzendir. Yazar-anlatıcı parçalara bölerek yer verdiği bu mektubun her bir parçasında hem Burhan'ın hem de kendisinin görüşlerini kaydeder. Böylelikle mektubun Burhan üzerindeki etkilerini adım adım gösterdiği gibi kendisi de kahramanı Müjgân'ı, onun cümlelerinden destek alarak 'şeytanlık yapmak'la suçlar.

Müjgân'ın duygularını doğrudan itiraf etmek yerine bunları bir perde ardına gizlediği mektubu 'nişanın atılması ihtimali' sebebiyle Burhan üzerinde büyük bir etki bırakır. Mektubu okuyup bitirdiğinde 'bir ızdırab-ı şedit' içinde kalan Burhan'da meydana gelen üzüntünün derecesi yazar-anlatıcının aşağıdaki yorumunda gizlidir:

“Nevzad için mutasavver ve musammem olan istikbalin bu suretle düçar-ı tebeddül olması Burhan Efendi gibi hayatın kıymetini servetten âlemin zevkini paradan ibaret bulmuş bir adam için devası tasavvur olunmaz bir dâğ-ı derun olacağı bedihi idi” (s. 165).

Kurgudaki temel entrikayı başlatan bu mektup Burhan'ı çaresiz bir şekilde cevap vermek zorunda bırakır. “Benim kabahatim çocuğuma neden mucib-i felaket olsun” (s. 168) diyerek suçu üstlendiği kısa mektubunda Burhan, buluşmak için muhatabından yer ve zamanı bildirmesini rica ederek sözlerini sonlandırır. Böylelikle, Müjgân'ın bir gönül ilişkisini başlatmak sevdasıyla, Burhan'ın da kârlı bir evliliğin bozulmasını engelleme

arzusuyla başladıkları bu gizli görüşme ve mektuplaşmalar ana kurgunun temel malzemesini oluşturur ve tüm kahramanların gidişatında bir şekilde etkili olur.

Müjgân ve Burhan arasındaki mektuplar bir zaman sonra gönül ilişkisine döner, hatta Müjgân mektuplarında kocasından, “[i]nsan için sevmediği bir adamla bulunmak mezarda ömür geçirmekten daha müşkül geliyor” (s. 284) diyerek bahsedip kendisinin Burhan tarafından kabul edilmesini ister. Müjgân üstelik Burhan kendisini kabul ettiğinde; “Nevzad Beyefendi ile Mesude’nin arzularına bu karar hiçbir vakit mâni olmaz. Nevzad benim kendi evladımdır. Bir kat daha evladım olur. Mesude ise zaten onun cariyesidir. Bir derece daha zîr-i tahakkümüne girer” (s. 285) sözleriyle Burhan’ın her şeyden daha çok istediği bu evliliği bir kez daha kullanarak karşı tarafın tüm dikkatini yine kendi üstüne çekmeyi başarır.

Bu mektuplaşmalar dışında da entrikaya yön veren mektuplaşmalar söz konusudur. Bunların bir örneği Mesude’nin bir rastlantı sonucu Müjgân’ın Burhan’la olan yukarıdaki mektuplarını okuması sebebiyle babasını konağa geri çağırıldığı mektubudur. Babasına; “[g]eleceğin yolda cehennemler kaynasa, geçeceğin denizde tufan fırtınaları peyda olsa yine gel” (s. 270) diyerek seslenen Mesude, mektuplaşma ve gizli görüşmelerden ibaret olan bu yasak ilişkinin meşrulaşmasının önünü de açmış olur. Çünkü yazar-anlatıcının başından beri sakin ve uyumlu tabiatıyla resmettiği Mihri dönüp mektupları kendi okuduğunda Müjgân’ın karşısına geçip konuşmak yerine kızını da alıp evi sessizce terk etmeyi tercih eder. Müjgân ise ‘boşanma hakkı erkeğin elinde olduğu için’ ne yapacağını tam olarak kestiremediği Mihri’den umduğundan çok daha çabuk ve kolay bir şekilde kurtulmuş olur. Böylelikle Mihri-Müjgân arasındaki bu kesin ayrılış Burhan’ın imam nikâhıyla Müjgân’la evlenmesinin önünü açar ve bu evlilikten sonra Burhan adım adım Müjgân’ın mallarını kendi üzerine geçirir.

Kahramanların İç Dünyalarına Tutulan Bir Ayna Olarak Mektup

Müjgân ve Mesude’de mektup türü kurgunun temel dayanağıdır. Eserden mektuplar çıkarıldığında anlatı büyük ölçüde zarar göreceği gibi kahramanların isteklerine ulaşması da -devrin koşulları düşünüldüğünde- neredeyse imkânsızlaşır. Bununla birlikte söz konusu eserlere mektubun bir katkısı daha vardır ki o da kahramanların, yazar-anlatıcının olay ve kişilerle ilgili yargılayıcı tutumundan geçici bir süre için de olsa uzak tutulmasını ve bu kişilerin kendiliklerine dair verilen ipuçlarıyla eserin psikolojik gerçeklik yönünden de zenginleşmesini sağlamasıdır. Romanlardaki mektupların tamamına yakını bu özellikleri taşımakla beraber özellikle Müjgân ve Mesude’nin bazı mektupları kişilerin daha gerçekçi çizilebilmeleri için yeterli malzemeye sahip kısımlardan oluşur.

Söz konusu mektuplarda kendiliklerine dair en çok şey söyleyen kahramanlar Müjgân ve Mesude’dir. Müjgân’ın hem Mihri’ye hem de Burhan’a yazdığı mektuplar düşünüldüğünde onun her defasında gerçek hislerini örtecek bir perdeye ihtiyaç duyduğu görülür. Kahramanın bu şekilde kendisini veya duygularını muhataplarından saklaması duygularının toplum nazarında yargılanacağı düşüncesinden ileri gelmekle birlikte yine de kendini bir şekilde ifade etmek istemesi bastıramadığı arzularının da bir göstergesidir. Nitekim romanın başlarında bekâr bir genç kızken Mihri’yi elde etmek için her yola başvurmuş olmasına rağmen aradan yirmi yıla yakın bir zaman geçtikten sonra onunla geçirdiği günleri yine yazdığı mektuplarda Burhan’a şikâyet edecek noktaya gelir ve bu sefer Burhan’a olan aşkıdan bahsetmeye başlar. Müjgân’daki bu değişim Lacan’ın kuramında bahsettiği ve tatmin edilmesinin imkânsız olduğunu söylediği arzu kavramına gönderme yapar. Jacqueline Rose da arzunun tatmin edilemez yönü için onun, öznenin ihtiyacı olduğunu düşündüğü şeyi sürekli başka nesnelere üzerine kaydırarak özneyi imkânsız bir arayışa sürüklediğinden bahseder (Rose, 2010: 67). Arzu ile ilgili söylenenlerin doğruluğu Müjgân’ın Burhan’la evlenmesinden kısa süre sonra yaşananlarla kanıtlanmış olur. Müjgân çok kısa süren güzel günlerin ardından başlayan şiddetli kavgalar sebebiyle Burhan’ı konaktan kovmaya çalışsa da muvaffak olamayıp kendisi konağı terk etmek zorunda bırakılır.

Bu mektuplar aynı zamanda Müjgân’ın Mesude ile olan ilişkisi hakkında da okura ipuçları verir. Müjgân Burhan ile olan mektuplaşmalarının tamamına yakınında Mesude’den bir şekilde bahseder:

“Ancak [...] evvelki kararın icrası yani hemen namzet demek olan Mesude’nin Nevzad Bey’e verilebilmesi tabîi mümkün olamaz” (s. 164).

“Mesude’nin Nevzad’a verilmesi için şu son defalarda gösterdiğim muhalefeti karin-i hakikat olup olmamakta -bundan evvelki tezkeremin mealiyle- mukayese edersiniz. [...] Evladınız olduğu için Nevzad’ı Mesude’den birkaç kat ziyade sevdiğime emin olmalısınız” (s. 243).

“Nevzad Beyefendi ile Mesude’nin arzularına bu karar hiçbir vakit mâni olmaz. Nevzad benim kendi evladımdır. Bir kat daha evladım olur. Mesude ise zaten onun cariyesidir. Bir derece daha zîr-i tahakkümüne girer” (s. 285).

“Mesude’yi de hatırdan çıkarmamak Nevzad Bey’in saadeti için lazımdır. Hülasa iş meydana çıkıp da hâl anlaşılacak hüsn-i tedbir ile maksada muvaffakiyet bir an evvel karar vermenize tevakkuf eder” (s. 330).

Kızı ile olan ilişkilerini de açıklayan bu satırlar, Müjgân’ın nazarında Mesude’nin Burhan ile birlikte olmalarını sağlayacağı için bir pazarlık ve tehdit konusundan öteye gitmediğini ortaya koyar. Nitekim yazar-anlatıcı Müjgân’ın zihninden geçenlere odaklandığı bir kısımda onun kendi geleceğine dair her şeyi ve hemen herkesi etraflıca düşündüğü bir sırada Mesude’yi hiç aklına getirmemesini; “Mesude ise nazarında evde büyümüş bir kedi yavrusu, yahut oyuncak makamında beslenmiş bir fino köpeği kadar bile şayan-ı ehemmiyet değildi ki onun atisini düşünsün” (s. 240) sözleriyle eleştirir.

Mesude de diğer mektup yazarları gibi kendiliğine dair pek çok şeyi satırlarına taşımış bir isimdir. Onun hemen her mektubunda böyle bir intiba sezilmekle beraber Nevzad’a yazdığı on üç sayfa süren ayrılık mektubu, kendini çocukluğundan itibaren ele alıp yorumladığı bir mektuptur. Öyle ki yazar-anlatıcının taraflı bakışlarından uzak bir kahraman portresi çıkarılmak istense bu mektup gerekli bilgiyi fazlasıyla sağladığı gibi içeriğinde Mesude’nin gördüğü bir rüyaya da yer verdiği için eserin realist tarafını da bir dereceye kadar güçlendirir:

“Ben köşkte imişim. Vakit gece idi. Mevsim yine bahar. [...] Gökte mâhitap vardı. Fakat bizim bildiğimiz gibi değil. Sönük bir mâhitap da nur yerine kanlar, şerareler saçıyordu. [...] Bastığım yerleri su bastı. Ben ise bir kaya üzerinde kolum bargâh-ı ehadiyete merfû, vücudum evrak-ı nihâlânı tanzir eder gibi lerzan kaldım. İşte o zaman idi. Başın açık, arkanda beyaz, ince bir pîrâhen ağaçların arasından göründün. Allah’a uzattığım dest-i istîtafa mukabil imdadıma gönderildin zannettim. Feleğin her türlü sitem ve kahrından bir darü’l- eman itti haz ettiğim aguşuna atılmak istedim. Heyhat! Orada bana yer kalmamıştı. Ah Nevzad... Bana gülüyordun. Benim hâlim seni eğlendiriyordu. Bana bir yed-i imdat değil, bir nazar-ı şefkat bile havale etmedin” (s. 425; 427).

Mesude’nin karamsarlıklar içindeki mektubu, yaşadığı büyük konağı babasıyla birlikte terk ettikten sonra karşılaştıkları maddi güçlüklerin, Nevzad’la bir araya gelmesinin imkânsızlaştığı bir durum içinde olduğundan hissettiği manevi yalnızlığın yansıdığı, okura Mesude’nin ruh dünyasını tüm açıklığıyla gösteren bir iç hikâye hükmündedir.

Müjgân ve Mesude’nin sayfalar süren mektuplarına karşılık Burhan’ın, en uzununu bir paragraftan öteye geçmeyen kısa mektupları da okura onun hakkında yeterince bilgi vermektedir. Burhan’ın Müjgân’a cevaben gönderdiği ve metni verilen üç mektubunda söyledikleri takriben şu şekildedir:

“Hanımefendi hazretleri [...] Ne zaman ve nerede emir buyurulursa emrinize muntazırım” (s. 168).

“Emirnamenizi aldım. [...] Maksadınızı açık yazınız. Kulunuz da ona göre hareket edeyim. Efendimiz” (s. 273- 274).

“Emirnamenizi aldım. [...] Maruzatım muhabbetim kadar sahil olduğu için sizi bu kadar endişede görmek istemem. [...] Binaberin biraz sabır ve tahammül iktiza eder. Sonra her şey âsan olur” (s. 331).

Burhan’dan aldığı birkaç satırlık mektupları “iltifatname” (s. 282) olarak değerlendiren Müjgân’a karşı Burhan, ondan gelen tüm mektuplar için ‘emirname’ ifadesini kullanarak aralarındaki ilişkinin boyutunu örtük bir biçimde itiraf etmiş olur. Burhan’ın çıkarları sebebiyle sonuna kadar devam ettirdiği bu gizli ilişkiye bakışı, yazdığı kısa mektupların içeriğindeki mesafeli duruştan da anlaşılır. Mektupların sayıca az ve kısa oluşu yazar-anlatıcının Burhan’ı bir dereceye kadar mazur göstermesinin bir sonucu olarak da okunabilir. Ancak Burhan yine de bu ilişkiyi sonuna kadar götürmüş, hatta karısı ve oğlu Nevzad’dan gizli olarak Müjgân’la evlenerek onun konağına yerleşmiştir.

Son olarak her iki romanın mektup kullanımlarında dikkat çeken başka bir husus, bu türe ilişkin isimlendirmelerle ilgilidir. Yazar-anlatıcının daima mektup olarak ifade ettiği bu tür mektuplar yazarları ve muhatapları tarafından; “*kâğıt parçası*” (s. 66); “*feryâdname-i istimdad*” (s. 108); “*istirhamname*” (s. 112); “*kâğıt*”, “*istirham*” (s. 116); “*muhabbetname*” (s. 120); “*tezkerê*” (s. 160); “*müjdename*” (s.189); “*emirname*” (s. 273); “*iltifatname*” (s. 282); “*merhametname*”, “*varakpare*” (s. 292); “*meal-i kâğıt*” (s. 297); “*matemname*” (s.418); “*tesliyetname*” (s. 481) gibi kelimelerle nitelendirilmiştir. Her mektubu içeriğine göre farklı şekillerde nitelendiren bu kelimeler mektup türünün *Müjgân* ve *Mesude* romanlarında haberleşmeden çok daha fazlasını ihtiva ettiğinin somut göstergeleridir.

Sonuç

Asırlarca önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmış olan mektup, 18. yüzyıldan sonra daha da gelişerek roman ve hikâye gibi anlatı sanatları içinde yardımcı bir unsur olarak yer almış, böylelikle mektup-roman, mektup-hikâye gibi türler ortaya çıkmıştır. ‘Ben’in ve bireyciliğin gittikçe ön plana çıkartıldığı 19. yüzyılda ise bu kullanımlar gittikçe yaygınlaşarak modernleşen Osmanlı edebiyatında da bu türün ilk örnekleri görülmeye başlar. Mektup-roman tekniğinin kullanıldığı eserlerden biri de 19. yüzyılın sonlarında tefrika edilip kitaplaştırılan *Müjgân* ve *Mesude* romanlarıdır. Birbirlerini her bakımdan tamamlayan bu eserlerde yazar yoğun olarak mektup türünden yararlanmış, bu mektupları haberleşmenin çok ötesinde bir niyetle, kahramanların duygu-durumlarını ortaya çıkarmak için bir araç olarak kullanmıştır.

Bir Ara nesil sanatçısı olması bakımından Vecihi, söz konusu romanlarında hem romantizmden yoğun olarak faydalanmış hem de aynı dönemlerde eser verdiği Servet-i Fünun sanatçıları gibi realizmi eserlerinde nispeten hissettirebilmiştir. *Müjgân*’ın başından itibaren her hususta olaya müdahil olması, kahramanlarını bu sebeple ağır eleştirilerle yargılaması gibi romantizmin kurguda aksayan yönlerini eserlerine yansıtması olsa da yazar, mektup tekniğini kullanarak bu karakterlerin kendilerini ifade etmelerine imkân verir. Mektup tekniğinden aldığı bu güçle Vecihi, kurgusunda realizmi hissettirebilmiş ve bu sebeple iki edebî akımın kuvvetli ve zayıf yönlerini ortaya çıkaran bir ara eser vücuda getirmiştir.

Vecihi her iki edebî akımın izlerini taşıyan bu eserlerde yirmi beş mektuba yer vermiştir. Bu kadar fazla sayıda mektuba yer vermesine rağmen yalnızca haberleşme amacıyla kullanılan mektup sayısı -Mihri’nin, Mesude’nin ölümünü Müjgân’a haber vermek için yazdığı mektubu bir iç dökme olarak düşünülebilirse de- ise üçtür. İlki *Müjgân* romanının sonlarında Mihri’nin miras işleri için gittiği Bursa’dan yakın zamanda döneceğini haber verdiği mektubuyken, diğer ikisi *Mesude*’nin sonlarında yer alan ve ikisi de Mesude’nin vefatını haber vermek için yazılmış mektuplardır. Bunlar dışında geriye kalan yirmi iki mektup ise kurguda iletişimden daha fazlasını ifade etmek için üretilmiş işlevsel anlatı parçalarıdır.

Bu mektupların işlevselliği üzerinde düşünüldüğünde onların kurguda olay örgüsünün ortaya çıkması ve kahramanların daha realist bir bakış açısıyla tanıtılması gibi hususlarda oldukça etkili oldukları görülür. Genel olarak bu şekilde ifade edilebilecek işlevlerin detaylarına inildiğinde onları üç başlık altında incelemek mümkündür. Mektup türünün olay örgüsünün ortaya çıkmasına da hizmet eden ilk işlevi ‘arzunun taşıyıcısı olarak’ kullanılmasıdır. Bu kullanım özellikle Müjgân ve Nevzad gibi roman kişilerinin arzularını muhatapları olan Mihri, Burhan ve Mesude gibi isimlere aktararak onlarda da aynı arzunun meydana gelmesini sağlar. Bu sebeple bir arzu aktarıcısı olarak karşımıza çıkan mektup türü, böylelikle hem arzu dolayımlayıcısı hem de ileride meydana gelecek olayların hazırlayıcısı olarak iş görür. Mektubun bu eserlerde görülen ikinci işlevi, ‘entrikanın başlatıcısı’ olma özelliğidir. Müjgân’ın Burhan’la gönül ilişkisi başlatmak için yazdığı ilk mektup fazlasıyla kapalı üslubu ve içeriğinde barındırdığı örtük bir tehditle Burhan’ın ilgisini çekerken aralarındaki çarpık ilişkinin de başlamasına sebep olur. Bununla birlikte Mesude’nin, babasına bir an evvel eve dönmesi gerektiğini yazdığı mektubu da sonrasında yasak ilişkinin açığa çıkmasına, dolayısıyla meydana gelen zincirleme olaylarla Müjgân’ın tamamen özgür kalmasına sebebiyet verdiği için romanın sonlarındaki entrik olayların ortaya çıkmasını hızlandıran bir özelliğe sahiptir. Mektubun romanlardaki üçüncü işlevi ise ‘kahramanların iç dünyalarını anlamamızı’ sağlamasıdır. Mektup yazarlarının ve muhataplarının kullandığı kelimeler, mektupların uzunluğu veya kısalığı roman kişilerinin kendilikleri ve çevrelerine bakışlarıyla ilgili pek çok bilgiyi ihtiva eder.

Son olarak mektup tekniğinin bahsi geçen eserlere bir katkısı da eserleri çok sesli bir yapıya büründürmüş olmasıdır. Bu teknik sayesinde eserlerde sadece yazar-anlatıcının hükmeden yargılayıcı sesi duyulmaz,

yaşantılarını kendi ağızlarından anlatmaları sebebiyle Müjgân'ın ihtirası, hırsı ve tatmin edilemeyen arzuları her mektupta kuvvetli bir sesi okura duyururken, Burhan'ın itaatkâr ve bir o kadar da fırsat kollayan kısık tınısı yine mektuplarından hissedilebilir. Mihri ve Mesude gibi hayatlarını çok daha içe dönük yaşayan karakterler ise baskın karakterler yüzünden duyuramadıkları seslerini mektuplarında işittirme imkânı bulurlar.

Kaynakça

- Acehan, A. (2021). Bir anlatım metodu olarak mektup tekniği ve bu teknikten hareketle Halide Edip Adıvar'ın Handan ile Samuel Richardson'un Clarissa Harlowe adlı romanları üzerine bir bakış. *Folklor Akademik Dergisi*, 4(3), 402 – 428.
- Argunşah, H. (2006). Kadın olarak yazmanın başında mektuplar. *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, 114-115-116, 222-229.
- Atağ, R. (1996). *Japan's internationalization policy in education*. [Doctoral dissertation, The University of Michigan]. ProQuest Dissertations and Theses Global
- Babacan M. (2006). Mektuplardan oluşan iki roman: Handan ve Mektup Aşkları. *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*. 114-115-116, 216-221.
- Çakır, Ö. (2005). *Türk edebiyatında mektup*[Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Dereli, B. (2010). *Mektup-roman ve kadın yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Şüküfe Nihal Başar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Donbay A. (2011). Edebiyatımızda mektup türü ile ilgili başlıca çalışmalar. *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 61, 83-102.
- Girard, R. (2017). *Romantik yalan ve romansal hakikat edebi yapıda ben ve öteki*. (Çev: A. E. İldem). Metis Yayınları.
- Kefeli, E. (2002). *Anlatım tekniği olarak mektup*. Kitabevi Yayınları.
- Mehmet Vecihi. (Orijinal tarihi: 1897-1898/ 2022). *Müjgân ve Mesude*. S. Çetin – B. B. Acar (Yay. Haz.). Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
- Eriçok, B. (2020). *Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşmasının değerlendirilmesi* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karagülle, F. (2004). *Ara nesil romanında sosyal muhteva* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Karagülle, F. (2022, 9 Ağustos). *Müjgan (Vecihi)*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mujgan-vecihi-tees-1323>
- Karagülle, F. (2022, 5 Eylül). *Mesude (Vecihi)*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesude-vecihi-tees-1484>
- Rose, J. (2010). *Görme ve cinsellik*. (A. D. Temiz,Çev.). Metis Yayınları.
- Tekin, M. (2002). *Roman sanatı/romanın unsurları I*. Ötüken Neşriyat.
- Yetiş, İ. (2006). Fransız edebiyatında mektup. *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*. 114-115-116, 109-116.
- Zizek, S. (2016). *Hiçten az Hegel ve diyalektik materyalizmin gölgesi*. (E. Ünal,Çev.). Encore Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The letter, which has been used as a communication tool for hundreds of years, has gained value as a literary genre, especially since the 18th century. With the increase in individualization, a serious increase is observed in the number of literary letters, as people feel the need to express their thoughts directly. In this period, the rise of the novel along with letters in the West led to the emergence of letter-novels. Samuel Richardson's epistolary novels named Pamela (1740-1741), Clarissa Harlow (1747-1748) and Sir Charles Grandison (1753-1754) are the first works that come to mind in this period. Richardson's works, in particular, have received a lot of attention. In the epistolary novels, many examples of which are written, it is observed that especially women try to make their voices heard through letters. It can be said that the first epistolary novels were written in the Tanzimat years, when the influence of Western literature began in Turkish literature, and there was a high interest in this genre as in the West. One reason why the letter is frequently used as a narrative technique in Turkish literature is that it is written in a plain language. This is why Tanzimat writers, who made simplification in language one of the main issues, attach importance to letter writing. Ahmet Mithat is the writer who used the letter for the first time as a narrative technique in literary works and gave the first example of the epistolary-novel in Turkish literature. She makes use of letters while expressing her views on women's education in her work called Felsefe-i Zenan (1870). Thus, as in the West, the letters in the novel are used in matters related to women. After the use of letters in Ahmet Mithat's novel, letters are frequently encountered especially in the works of women. Women writers such as Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigar Hanım, Halide Edip, Halide Nusret and Şükufe Nihal frequently use the letter as a technique.

It should be said that the letters, which are used as a narrative technique beyond being a communication tool, also applied to the artists of the Ara Nesil (unattached to any literary movement) due to the above-mentioned features. Especially in works within the borders of popular literature, letters are preferred because they increase tension, allow the characters to speak without an intermediary, allow the communication of people of the opposite sex who cannot meet outside due to social norms, and add movement to the text. Another name that includes letters in his novels is Mehmet Vecihi. Vecihi, one of the productive names of the Ara Nesil, wrote twenty-five works in different fields such as poetry, novels, stories and history between 1894-1900. Vecihi, who deals with very similar subjects in her novels and stories, often resorts to the letter technique.

One of the works that Vecihi built and shaped the plot by using the letter-novel technique is Müjgân and its sequel Mesude. When the details of the use of the letter in these general classifications are examined, it is seen that it is primarily used as the carrier of desire. This usage is also of vital importance in the emergence of the fiction as it functions as a trigger of desire that creates the plot of the novel. In the novels of Müjgân and Mesude, the letter also plays a role as a means of initiating intrigue and a knot-breaker.

In these novels, the letter technique was used to serve three basic purposes apart from being used as a communication tool. The first of these examines the use of letters as "the carrier of desire", the second as "a means of initiating intrigue", and the third as "a mirror held up to the inner worlds of the heroes". When we look at the use of letter technique as the carrier of desire, it is seen that letters are used to arouse desire in the reader. This usage, especially by transferring the desires of novel characters such as Müjgân and Nevzad to their addressees such as Mihri, Burhan and Mesude, ensures that the same desire occurs in them. For this reason, the type of letter, which appears as a transmitter of desire, thus becomes both the mediator of desire and the preparer of future events. The second function of the letter seen in these works is to be the "initiator of the intrigue". The first letter that Müjgan wrote to start a romantic relationship with Burhan, while attracting Burhan's attention with its very closed tone and an implicit threat it contains, causes the start of the distorted relationship between them. However, the letter that Mesude wrote to her father that she should return home as soon as possible, has a feature that accelerates the emergence of the intrigue at the end of the novel, as it causes the forbidden relationship to be revealed and thus the chain events that occur, leaving Müjgan completely free. The third function of the letter in the novels is to enable us to understand the inner worlds of the heroes. The words used by letter writers and their addressees, the length or shortness of the letters contain a lot of information about themselves and their view of their environment.

Finally, another contribution of the letter technique to the mentioned works is that it has made the works polyphonic. Thanks to this technique, not only the dominating judgmental voice of the author-narrator is

heard in the works, but Mũjgân's passion, ambition and unsatisfied desires make the reader hear a strong voice in every letter because they tell their lives in their own words, while Burhan's obedient and yet so opportunistic low tone is still heard can be felt from his letters. Characters like Mihri and Mesude, who live their lives more introverted, have the opportunity to have their voices heard in their letters, which they cannot do it because of the dominant characters.

ÇOKLU YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERE GÜNLÜK YAŞAM BECERİLERİNİN ÖĞRETİMİ: ANİMASYON DESTEKLİ PAKET PROGRAMIN ETKİLİLİĞİ¹

TEACHING DAILY LIFE SKILLS TO STUDENTS WITH MULTIPLE DISABILITY: THE EFFECTIVENESS OF THE ANIMATION SUPPORTED PACKAGE PROGRAM

Onur Emre KOCAÖZ

Aksaray Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Özel Eğitim Bölümü

onurkocaoz@aksaray.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8412-0736

Gülistan YALÇIN

Aksaray Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Özel Eğitim Bölümü

glstn88@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9668-0359

Yasin GÜNLÜ

Aksaray Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Özel Eğitim Bölümü

gunluyasin@gamil.com

ORCID: 0000-0003-4308-2192

ÖZ

Geliş Tarihi:

23.03.2023

Kabul Tarihi:

11.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Çoklu yetersizlik
Günlük yaşam
becerileri
Animasyon

Keywords

Multiple disability
Daily life skills
Animation

Bu araştırmanın amacı çoklu yetersizliği olan bir öğrenciye günlük yaşam becerilerinin öğretiminde animasyon destekli sunulan paket programın etkililiğinin test edilmesidir. Araştırma, orta güçlükte zihinsel ve bedensel yetersizliği olan 13 yaşında bir kız öğrencinin kayıtlı olduğu okuldaki uygulama sınıfında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma tek denekli deneysel desenlerden, davranışlar arası çoklu yoklama desenine göre planlanmıştır. Bu çalışmada, müdahaleler sırasında katılımcıdan elde edilen veriler grafiksel olarak analiz edilmiş ve katılımcının her bir beceri, eğilim ve değişkenliği için başarılı performanslarının ortalama yüzdesi raporlanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenleri, günlük yaşamda gelecekte kullanılma olasılığı yüksek olan becerilere dayanan sandviç hazırlama, çay demleme ve çay doldurma becerilerini gerçekleştirme düzeyleridir. Araştırmanın bağımsız değişkeni ADÖP (Animasyon Destekli Öğretim Paketi) programıdır. Toplanan verilerin analizinde grafiksel analiz tekniklerinden biri olan lineer grafikler kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda çoklu yetersizlik tanısı almış öğrencinin hedef becerileri kazandığı görülmüştür. Ancak üç farklı zaman diliminde toplanan izleme verilerinde öğrencinin performans farklılıklarının olduğu gözlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler alanyazında çerçevesinde tartışılmış ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

The purpose of this study was to test the effectiveness of an animation-supported package program in teaching daily living skills to a student with multiple disabilities. The study was conducted in the life skills classroom of a 13-year-old female student with moderate intellectual and physical disabilities. This study was planned according to the multiple probe between behaviours design, one of the single-subject experimental designs. The data obtained from the participant during the interventions were analysed graphically and the average percentage of the participant's successful performances for each skill, percentage and variability were reported. The dependent variables of the study were the levels of realization of sandwich preparation, brewing tea and pouring tea skills based on skills that are likely to be used in the future in daily life. The independent variable of the study was the ABTP (Animation Based Teaching Package) program. Linear graphs, one of the graphical analysis techniques, were used to analyse the collected data. As a result of the findings, it was seen that the student diagnosed with multiple disabilities acquired the target skills. However, it was observed that there were differences in the student's performance in the follow-up data collected in three different time periods. The data obtained as a result of the research were discussed within the framework of the literature and various suggestions were made.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1269829>

Atıf/Cite as: Kocaöz, O. E., Yalçın, G., & Günlü, Y. (2023). Çoklu yetersizliği olan öğrencilere günlük yaşam becerilerinin öğretimi: Animasyon destekli paket programın etkililiği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1431-1445.

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 3501 kodlu Teknoloji Destekli Günlük Yaşam Becerisi Öğretimi konulu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Giriş

Özel gereksinimi olan bireyler, tek bir yetersizlikten etkilenebilecekleri gibi birden fazla yetersizlik türünden de etkilenebilmekte olup bu bireyler çoklu yetersizliği olan bireyler olarak ifade edilmektedir (Eldeniz-Çetin, Çay & Bozak, 2020; Şafak, 2018). Çoklu yetersizlik; görme yetersizliği, zihinsel yetersizlik, gelişimsel yetersizlik, işitme yetersizliği, konuşma bozukluğu, öğrenme güçlüğü, otizm, kalıtsal sendromlar, spina bifida, travmatik beyin hasarı, fiziksel yetersizlik, serebral palsi, epilepsi gibi çeşitli nörolojik hastalıklar ve kronik sağlık sorunları ile bunlara benzer yetersizliklerin iki veya daha fazlasının bireylerde görülmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Best & Bigge, 2001; Erin & Spungin, 2004; Silberman vd., 2004; Şafak, 2013; Uyar, 2016; Şafak, 2018). Çoklu yetersizliği olan bireylerin pek çok beceri alanında sınırlılık yaşadıkları bilinmektedir (Westling & Fox, 2009). Ayrıca toplumda bağımsız olarak yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli becerileri sergileme yeteneklerinin oldukça sınırlı düzeyde olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle çoklu yetersizliği olan bireylerin sürekli olarak aile üyelerinden, öğretmenlerinden ve uzmanlardan yardım ve destek almaları gerekmektedir (Westling & Fox, 2009). Çoklu yetersizliği olan bireylerin destek duyduğu alanlardan birisi de günlük yaşam becerileridir. Günlük yaşam becerileri, ev içinde veya dışında bireylerin bağımsız olarak yaşamlarını sürdürebilmek ve kişisel bakımlarını yerine getirebilmek için gerekli olan beceriler ile toplum kaynaklarını kullanma becerileri olarak gruplandırılabilir (Varol, 2011). Toplumda yaşayan tüm bireylerin, bağımsız bir şekilde yaşamlarını idame ettirebilmeleri için günlük yaşam becerilerini kazanmaları beklenmektedir (Ayres & Cihak, 2010; Varol, 2011). Ancak çoklu yetersizliği olan bireylerin çoğunluğunun günlük yaşam becerilerini öğrenmede, kanıt temelli müdahalelerle sunulan sistematik öğretilere ihtiyaç duydukları bilinmektedir (Burns vd., 2019; Cannella-Malone diğ., 2011).

Alanyazın incelendiğinde özel gereksinimi olan bireylere günlük yaşam becerileri öğretiminde; (a) sabit bekleme süreli öğretim (Aykut, 2012; Günlü & Çakmak, 2023), (b) video ile model olma yöntemi ile öğretim (Çakmak & Çakmak, 2015; Park vd., 2019), (c) eş zamanlı ipucu işlem süreci ile öğretim (Okyar & Çakmak, 2019; Rasmussen & Tekinarlan, 2017), (d) yüksek teknolojiyi destekleyen iPod ve iPad destekli bakış açısı video model tekniği kullanarak yapılan öğretim (Gentry vd., 2010), (e) uygulamalı davranış analizi ilkelerine göre tasarlanmış teknoloji destekli beceri öğretimi yazılımı kullanarak yapılan öğretim (Çankaya, 2013) gibi farklı tekniklerin etkililiğinin incelendiği görülmektedir.

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmelerle birlikte özel gereksinimi olan bireylerin öğrenme süreçlerini desteklemek ve onların bireysel ihtiyaçlarına uygun eğitim almalarını sağlamak için çeşitli araçlar ve kaynaklar sunulmaktadır (Çağiltay vd., 2019; Syriopoulou-Delli & Gkiolnta, 2022). Teknoloji tabanlı araç ve kaynaklar, özel gereksinimi olan bireylerin iletişim becerilerini geliştirmek, öğrenme materyallerine erişimi kolaylaştırmak, bireysel öğretim programları oluşturmak ve öğrenme deneyimlerini daha etkileşimli hale getirmek için çok geniş alanlarla kullanılmaktadır (Grynszpan vd., 2014; Eliçin & Kaya, 2016). Bu teknolojiler hayatın her alanında kullanılabilir gibi sınıf ortamında öğrencilerin işlevsel becerilerinin geliştirilmesi, sürdürülmesi ve artırılmasında da kullanılabilir (Courduff vd., 2016). Buna göre bilgi ve iletişim teknolojileri etkin bir şekilde kullanıldığında bireysel öğrenmeyi destekleyerek bireylerin hayatlarını kolaylaştıracak fırsatlar sağladığı, iletişim becerilerini geliştirdiği ve sosyal becerilerin kazanılmasına yardımcı olduğu bilinmektedir (Fujisawa vd., 2011; Gecal & Eldeniz-Çetin, 2018; Takacs, 2005). Teknoloji tabanlı öğretimlerin daha sık tercih edilmeye başlandığı alanlardan birisi de günlük yaşam becerileridir (Bridges vd., 2020; Kaya & Yucesoy-Ozkan, 2022; Yeni vd., 2020). İşitsel, görsel ve etkileşimli öğrenme araçları kullanılarak, bireylere gerçek yaşam durumlarının öğretimi için video model, sanal gerçeklik, mobil uygulamalar, dijital oyunlar gibi çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Animasyon destekli video model yöntemi ise animasyon elementlerinin video model yöntemine entegre edilerek günlük yaşam becerileri öğretiminde etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Günlük yaşam becerilerini adım adım göstererek bireylerin ilgili hedef davranış ya da becerilerin birey tarafından model alınmasına fırsat sağlamaktadır (Kellems vd., 2020) Özel gereksinimi olan bireyler, animasyonları izleyerek becerilerin doğru sırasını ve adımlarını gözlemleyerek, ilgili hedef davranış ya da becerilerin birey tarafından sergilenmesine katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde, özel gereksinimli bireyleri konu edinen, animasyon destekli, sanal gerçeklik (arttırılmış gerçeklik), teknoloji tabanlı ve robot destekli çalışmaların alanyazında güncel olarak çalışıldığı görülmektedir (Karal vd., 2023; Montoya-Rodríguez, vd., 2022; Özkaya, & Şahin, 2022; Pérez-Fuster vd., 2019; Shaaban & Mohamed, 2023; Smith vd., 2023; Stierle vd., 2023; Terzioğlu vd., 2023). Alanyazında teknoloji destekli, programların özel gereksinimi olan öğrencilerin ihtiyaç duydukları becerileri öğrenmelerinde etkili olduğunu rapor eden çalışmalar olmasına rağmen, henüz çoklu yetersizliği olan bireylere günlük yaşam becerilerinin öğretiminde animasyon

destekli programların kullanılmadığı görülmektedir. Oysaki çoklu yetersizliği olan bireylerin öğrenmelerinde özel eğitim yöntemleri dikkate alınarak geliştirilen animasyon destekli programların katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarının çoklu yetersizliği olan çocuğa sahip ailelere ve bu öğrencilerle çalışan öğretmenlere günlük yaşam becerilerinin öğretiminde yol gösterici olacağı ve ortaya konulan programda yer alan kullanma kılavuzlarını kullanarak gerçek ortamlarda hedef becerilerinin öğretimini gerçekleştirebileceklerinden çoklu yetersizliği olan bireylerin günlük yaşam becerileri kazanmalarına ve ilgili alanyazına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Bunlara ek olarak, araştırmanın bazı sınırlılıkları olduğu düşünülmektedir. Bu sınırlılıklardan birincisi çalışmada genelleme verisi toplanılmamış olması ve sınırlı sayıda katılımcı ile çalışmanın yürütülmüş olmasıdır.

Bu çalışmada animasyon destekli hazırlanan günlük yaşam becerileri öğretim paketinin çoklu yetersizliği olan öğrencilere günlük yaşam becerilerinin öğretiminde etkililiğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, “Animasyon destekli öğretim paketinin, çoklu yetersizliği olan öğrencilere günlük yaşam becerileri öğretiminde etkili midir?” araştırma sorusuna cevap aranmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma tek denekli deneysel desenlerden beceriler arası çoklu yoklama desenine göre planlanmıştır. Beceriler arası çoklu yoklama deseni, bir öğretim ya da davranış değiştirme programının etkililiğini, birden fazla beceride değerlendirmeye dayalı bir modeldir. Beceriler arası çoklu yoklama deseninde, aynı denekte, aynı deneysel uygulamanın etkililiği en az üç beceri üzerinde sınanmaktadır (Gast & Ledford, 2010).

Davranışlar arası çoklu yoklama deseni başlama düzeyi ve uygulama evresinden oluşur. Davranışlar arası çoklu yoklama deseninde, bir davranışta uygulama evresine geçilmeden önce, bireyin hedef davranıştaki durumunu belirlemek amacıyla başlama düzeyi verileri toplanırken, başlama düzeyi ve uygulama evrelerinde diğer davranışlardaki değişiklikleri gözlemek amacıyla yoklama verileri toplanır. Uygulama evresi tamamlandıktan sonra belirlenen aralıklarla bireyin hedef davranıştaki durumunu gözlemek amacıyla izleme verileri toplanmaktadır. Bu çalışma yukarıda belirtilen aşamalarla gerçekleştirilmiştir (Gast, 2010).

Bağımlı ve Bağımsız Değişken

Bu araştırmanın amacı, çoklu yetersizliği olan bir öğrenciye günlük yaşam becerilerinin öğretiminde animasyonla desteklenen günlük yaşam paket programının etkililiğini incelemektir. Çalışmanın bağımlı değişkenleri, günlük yaşamda gelecekte kullanılma olasılığı yüksek olan becerilere dayanan sandviç hazırlama, çay demleme ve çay doldurma becerilerini gerçekleştirme düzeyleridir. Araştırmanın bağımsız değişkeni animasyon destekli günlük yaşam becerileri öğretimi paket programıdır.

Araştırmanın bağımsız değişkeni; TÜBİTAK 3501 programı kapsamında desteklenen “Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler İçin Animasyon Destekli Günlük Yaşam Becerileri Öğretim Setinin Geliştirilmesi ve Etkililiğinin İncelenmesi” adlı projede ortaya konulan paket programdır. Bu program doğrudan öğretim yöntemi basamaklarına uygun olarak hazırlanmıştır. ADÖP (Animasyon Destekli Öğretim Paketi), hafif ve orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireylerin günlük yaşam becerilerini öğrenmelerine katkıda bulunmak amacıyla tasarlanan bir öğretim paketidir. ADÖP, 10 adet günlük yaşam becerisinden oluşmaktadır (Çay demleme, çay doldurma, sandviç yapma, çakmakla ocak kullanma, tavada yumurta pişirme, yemek masası hazırlama, yemek masası toplama, sabunla el yıkama, el kurulama, diş fırçalama). Günlük yaşam becerilerini içeren animasyonların oluşturulması aşamasında iki avatar (bir kadın ve bir erkek) tasarlanmış ve geliştirilmiştir. Tasarım ve geliştirme sürecinde, doğrudan öğretim yaklaşımını adımlarına göre öğretim paketi oluşturulmuştur. Ekran tasarımları ve animasyonlar, Adobe Animate kullanılarak 2D ve vektör çizimlerle tamamlanmış olup, tüm animasyonlar, birbirleriyle etkileşimli olacak için web tabanlı bir ortama entegre edilmiştir. Bu kapsamda, ADÖP bünyesindeki her bir beceri için; model olma, rehberli uygulama, bağımsız uygulama ve değerlendirme olmak üzere 4 modül oluşturulmuştur. Bunlara ek olarak, animasyon paketi içerisinde öğretim esnasında kullanılacak materyallerin sunumunun olduğu modül de eklenmiştir. Ayrıca, ADÖP içerisindeki tüm modüllerden ana sayfaya dönülerek ihtiyaç duyulan modül tekrar seçilip uygulanabilmektedir. Tüm beceriler, bir dış sesin verdiği yönergeler doğrultusunda Ece ve Ege isminde iki animasyon karakteri tarafından gerçekleştirilmektedir. Animasyon tabanlı

öğretim paketinin oluşturulması sürecinde, ilgili alanda deneyimi ve konuyla ilgili bilgi sahibi olan Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri ve Özel Eğitim alanında görev yapan uzmanlardan uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşleri ve geri bildirimleri, animasyonların tasarlanması, geliştirilmesi ve ilgili hedef davranışın öğretim sürecinde kullanılmasının uygunluğunun değerlendirmesi aşamalarında katkılar sağlamıştır. Bu görüşler sonucunda içerik uygulugu, erişebilirlik ve kapsayıcılık gözden geçirilmiştir. Gözden geçirilen animasyon paketinin uygunluğu tekrardan uzman görüşlerine gönderilmiş ve ardından animasyon destekli öğretim paketine son hali verilmiştir.

Şekil 1: Animasyon tabanlı günlük yaşam becerileri öğretim paketinden ana sayfanın ekran görüntüsü

Model olma modülünde; model olma basamağına uygun olarak animasyon karakteri Ege veya Ece, öğretimi yapılan beceriye model olmakta ve animasyon kendiliğinden ilerlemektedir. Ekrandaki karakter dış ses yönlendirmeleriyle, ilgili becerinin adımlarını sırasıyla gerçekleştirmektedir. Uygulayıcı bu modülü uygularken, bireyden sadece pasif olarak izlemesini ister. Burada model olma basamağı en az 3 kez uygulanmaktadır.

Rehberli uygulama modülü, sabit bekleme süreli öğretimin bekleme aralıklarından yararlanılarak tasarlanmıştır. Bu modülde dış ses yönergeyi vermekte, uygulayıcı içinden 5 saniye sayarak/kronometre tutarak o süre içerisinde bireyden ilgili yönergeyi yerine getirmesini beklemektedir.

Bağımsız uygulama modülünde, bağımsız uygulama basamağına uygun olarak, karakter ana yönergeyi verir ve animasyon durur. Bu süreçte uygulayıcı, bireyi izler, birey doğru tepki verdiğinde uygulayıcı bireyi pekiştirir, yanlış tepki verdiğinde veya tepkisiz kaldığında ilgili becerinin model olma basamağına geri döner.

Değerlendirme modülünde, karakter ana yönergeyi verir ve animasyon durur. Bu süreçte uygulayıcı, bireyi izler, "Öğretim Öncesi/Sonrası Değerlendirme Formunu" kullanarak bireyin doğru tepkilerini "Evet" kutucuğuna, yanlış veya tepkisiz kalma durumunu "Hayır" kutucuğuna işaretler. Son olarak ADÖP'ün kullanımında uygulayıcıların; öğretim öncesi değerlendirme, öğretime hazırlık, öğretim, öğretim sonrası değerlendirme ve izleme değerlendirme basamaklarını takip etmeleri gerekmektedir.

Katılımcı

Bu çalışmanın katılımcısı, zihinsel ve bedensel yetersizliği olan 13 yaşında ve yedinci sınıfa giden bir kız öğrencidir. Araştırma için katılımcının belirlenmesinde birden fazla yetersizliğe sahip olma, görme ve işitme yetersizliklerinden herhangi birine sahip olmama, üç veya daha fazla yönergeyi takip etme, sözlü iletişim kurabiliyor olma, kullanılan mutfak araç gereçlerini (örneğin bardak, kaşık, tabak, çatal) tanıma ve sandviç hazırlama, çay demleme ve çay doldurma becerilerini gerçekleştiremiyor olma gibi bazı ön koşullar aranmıştır. Katılımcı, özel eğitim uygulama okuluna haftanın beş günü devam etmekte ve haftada 2 saat de bir rehabilitasyon

merkezinde birebir eğitim almaktadır. Katılımcı çoklu yetersizliğe sahip, orta düzeyde zihinsel yetersizlikten etkilenmiş ve bilişsel sınırlıkları bulunmaktadır. Katılımcının yapılan değerlendirmeler sonucunda incelenen raporunda IQ puanının 47 olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcı zihinsel yetersizliğe ek olarak %40 bedensel yetersizlikten etkilenmiştir. Katılımcı bedensel yetersizlik sonucunda, her iki elini de desteksiz kullanabilmekte, ancak yürüme ve koşma psikomotor aktiviteleri ile ilgili sınırlılıklar yaşamaktadır.

Ortam ve Materyaller

Araştırmanın uygulaması; oturma odası, yatak odası, banyo, tuvalet ve bir mutfaktan oluşan katılımcının okulu bünyesindeki uygulama evinde yürütülmüştür. Mutfakta tezgah, buzdolabı, bulaşık makinesi ve çeşitli mutfak gereçleri bulunmakta olup hedeflenen her günlük yaşam becerisi için öğretim oturumları mutfakta gerçekleştirilmiştir. Katılımcının bedensel yetersizliği olması nedeniyle bazı ortam düzenlemelerine de yer verilmiştir. Üst raf ve dolaplarda bulunan materyaller alt dolaplara ve raflara yerleştirilmiştir. Örneğin mutfak dolabında bulunan çay bardağı alt tezgaha yer alan çekmeceye, çay tabakları, çaydanlık, tabak ve çay kavanozu gibi araştırmada kullanılan materyaller alt dolaplara yerleştirilmiştir.

Ayrıca kazandırılacak becerilerin öğretilmesinde kullanılacak materyaller araştırmacılar tarafından sağlanmıştır. Sandviç hazırlama becerisi için; dilimlenmiş ekme, dilimlenmiş domates, dilimlenmiş peynir, tabak ve çatal; çay demleme becerisi için kavanozda çay, sürahi, bardak, ocak ve su; çay doldurma becerisi için ise çay, çaydanlık, çay bardağı, çay tabağı ve çay kaşığı temin edilmiştir.

Tablo 1’de sandviç yapma beceri analizinin beceri adım sırası verilmekte olup sandviç yapma becerisi 15 beceri basamağından oluşmaktadır.

Tablo 1. Sandviç Yapma Beceri Analizi

Sıra	Beceri Adımı	Sıra	Beceri Adımı
1	Dolaptan tabağı alır, tezgahın üzerine koyar.	9	Sandviç ekmeğinin arasını açar.
2	Çekmeceden çatalı alır tezgahın üzerine koyar.	10	Çatalı peynire batırır.
3	Ekme sepetinden ekme alır.	11	Peyniri ekmeğin içerisine koyar.
4	Ekmeği tabağa koyar.	12	Çatalı domatese batırır.
5	Buzdolabından doğranmış domatesleri alır.	13	Domatesi ekmeğin içerisine koyar.
6	Domatesleri tezgaha koyar.	14	Çatalı tezgaha koyar.
7	Buzdolabından dilimlenmiş peynirleri alır.	15	Ekmeğin arasını kapatır.
8	Peynirleri tezgaha koyar.		

Tablo 2’de çay demleme beceri analizinin beceri adım sırası verilmekte olup çay demleme becerisi 23 beceri basamağından oluşmaktadır.

Tablo 2. Çay Demleme Beceri Analizi

Sıra	Beceri Adımı	Sıra	Beceri Adımı
1	Çaydanlığı dolaptan alır tezgaha koyar.	13	Demliğin kapağını açar.
2	Demliği çaydanlığın üzerinden alır tezgaha koyar.	14	Demliğe 2 yemek kaşığı çay koyar.
3	Dolaptan bardak alır tezgahın üzerine koyar.	15	Çaydanlığı alır.
4	Sürahiyi eline alır.	16	Demlik dolana kadar su koyar.
5	Diğer eliyle bardağı alır.	17	Çaydanlığı aldığı yere bırakır.
6	Çaydanlığın altına sürahidan 5 bardak su koyar.	18	Çaydanlığa sürahidan 3 bardak su ekler.
7	Sürahi ve bardağı tezgahın üzerine koyar.	19	Bardak ve sürahiyi yerine bırakır.
8	Demliği çaydanlığın üzerine koyar.	20	Demliğin kapağını kapatır.
9	Çaydanlığı ocağın üzerine koyar.	21	Demliği çaydanlığın üzerine koyar.
10	Ocağın altını açar.	22	Ocağın altını kısar ve bekler.
11	Su kaynayıncaya kadar bekler.	23	Su kaynayıncaya ocağın altını kapatır.
12	Demliği tezgaha koyar.		

Tablo 3’de çay doldurma beceri analizinin beceri adım sırası verilmekte olup çay doldurma becerisi 18 beceri basamağından oluşmaktadır.

Tablo 3. Çay Doldurma Beceri Analizi

Sıra	Beceri Adımı	Sıra	Beceri Adımı
1	Dolaptan çay tepsisini alır.	10	Bardağın içine çay kaşığı koyar.
2	Çay tepsisini tezgâhın üzerine koyar.	11	Ocağın yanına gider.
3	Mutfak dolabını açar.	12	Demliği kulpundan tutarak bardağa yaklaştırır.
4	Dolaptan çay tabağını alır.	13	Bardağın yarısına kadar demi doldurur.
5	Çay tabağını tepsinin üzerine koyar.	14	Demliği tezgâhın üzerine koyar.
6	Dolaptan çay bardağını alır.	15	Çaydanlığın kulpunu tutarak bardağa yaklaştırır.
7	Çay bardağını çay tabağının üzerine koyar.	16	Bardağın tamamı doluncaya kadar doldurur.
8	Çekmeceyi açar.	17	Çaydanlığı ocağın üzerine koyar.
9	Çekmeceден çay kaşığı alır.	18	Demliği çaydanlığın üzerine koyar.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, öğretilen her bir beceri ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen kayıt formları ile toplanmıştır. Kayıt formları ilgili becerinin adımlarını kaydetmek için “Evet”, “Hayır” ve “Yorum” kutularını içermektedir. Ardışık üç seans doğru bir şekilde uygulandıktan sonra her bir beceri için ustalık düzeyi %100 olarak belirlenmiştir. Katılımcının her bir hedef beceri için alacağı maksimum öğretim oturumu sayısı 10 olarak belirlenmiştir.

Uygulama Süreci

Bu araştırmanın uygulama süreci; başlama düzeyi verilerinin toplanması, müdahalenin uygulanması ve izleme verilerinin toplanması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Başlama Düzeyi Verilerinin Toplanması

Başlama düzeyinde her davranış için katılımcının performans verileri, uygulama evinde toplanmıştır. Araştırmacı öncelikle hem ortamı hem de gerekli malzemeleri hazırlamıştır. Araştırmacı, katılımcıya kuralları hatırlatıp ve ana yönergeyi vererek (örneğin, “Sandviç hazırla”), katılımcının becerinin her bir adımını gerçekleştirirken davranışını izleyerek, katılımcı tepkilerini veri toplama aracına kaydetmiştir. Her beceri için, farklı günlerde en az üç başlama düzeyi verisi toplanmıştır. Başlama düzeyi verileri kararlılık gösterdikten sonra ilk beceri olan sandviç hazırlama becerisinin öğretimine geçilmiştir. Bu süreç, öğretilmesi hedeflenen üç beceri için tekrarlanmıştır.

Müdahalenin Uygulanması

Başlama düzeyi verileri kararlılığı gösterdikten sonra, katılımcıya ilk hedef beceri olan sandviç yapma becerisinin öğretimine başlanmıştır. Araştırmacı ortamdan tüm uyaranları kaldırmış, ilgili materyalleri hazırlamış, animasyonları izletmek için 16 inçlik dizüstü kişisel bilgisayar ortamında hazır bulundurmuş ve öğretmen ve ailenin görüşlerine göre çalışmanın öncesinde belirlediği pekiştiricileri ortama koymuştur. Araştırmacı öğrenciye kuralları hatırlattıktan sonra araştırmanın amacını söylemiştir. Ardından katılımcıya “Hazır mısın?” diye sormuş, katılımcı “Hazırım” dediğinde sandviç yapma becerisinin animasyon filminin model olma basamağını öğrenciye izletmiştir.

Katılımcı model olma basamağını izledikten sonra araştırmacı, rehberli uygulama modülüne geçmiştir. Bu modül; araştırmacının her adımda videoyu durdurmasına ve uygun olduğunda bir sonraki adıma geçmesine olanak tanıyan düğmeler içermektedir. Rehberli uygulama oturumu, bir öğrenci gerekli becerinin tüm adımlarını yardım almadan doğru bir şekilde gerçekleştirdiğinde sonlandırılmıştır. Bu modülün ardından, bağımsız uygulama modülüne geçilmiştir. Dış ses ana yönergeyi vermiş ve katılımcının ilgili beceriyi bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesi beklenmiştir. Öğrencinin bağımsız olarak gerçekleştirememesi durumunda model olma modülü yeniden izlenmiştir.

Bağımsız uygulama oturumunun ardından, değerlendirme oturumuna geçilmiştir. Bu oturumda araştırmacı herhangi bir tepkide bulunmadan değerlendirme modülüne açmıştır. Değerlendirme modülünde karakter ekrana gelmiş ve dış ses ana yönergeyi vermiştir. Bu süreçte karakter herhangi bir eylemde bulunmamıştır. Burada katılımcının dış sesin verdiği ana yönergeyi dinleyip beceriyi gerçekleştirmesi beklenmektedir. Araştırmacı, öğrencinin dış ses tarafından verilen ana yönergeyi dinlemesinin ardından öğrenciyi izlemiş ve doğru ya da yanlış tepkide bulunma durumunda herhangi bir tepkide bulunmamıştır. Her bir hedef davranış için başarı kriteri, katılımcının görevi 3 gün boyunca başarıyla tamamlaması durumunda %100 olarak belirlenmiş ve ardından bir sonraki hedef davranışa geçilmiştir.

İzleme Verilerinin Toplanması

İzleme verileri, katılımcının her davranış için başarı kriterlerini karşılamaından veya öngörülen maksimum sayıda öğretim seansını tamamlamasından sonra 7, 14 ve 21. günlerde toplanmıştır. Bu süreç için araştırmacı öğrencinin ilgili beceriyi gerçekleştirirken kullanacağı ortamı ve gerekli araçları hazırlamış ve öğrenciyi ana yönergeyi vermiştir. Daha sonra araştırmacı, katılımcının davranışlarını izlemiş ve veri toplama aracını kullanarak katılımcı tepkilerini kaydetmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada, müdahaleler sırasında katılımcıdan elde edilen veriler grafiksel olarak analiz edilmiş ve katılımcının her bir beceri, eğilim ve değişkenliği için başarılı performanslarının ortalama yüzdesi raporlanmıştır. Toplanan verilerin analizinde grafiksel analiz tekniklerinden biri olan lineer grafikler kullanılmıştır. Katılımcıların her bir beceriyi yerine getirme puanları, 0 ile 100 arasında eşit aralıklarla y ekseninde yüzde olarak, x ekseninde ise eşit aralıklarla numaralandırılmış ve eşit aralıklı başlangıç, öğretim, devam ve izleme verileri gösterilmektedir.

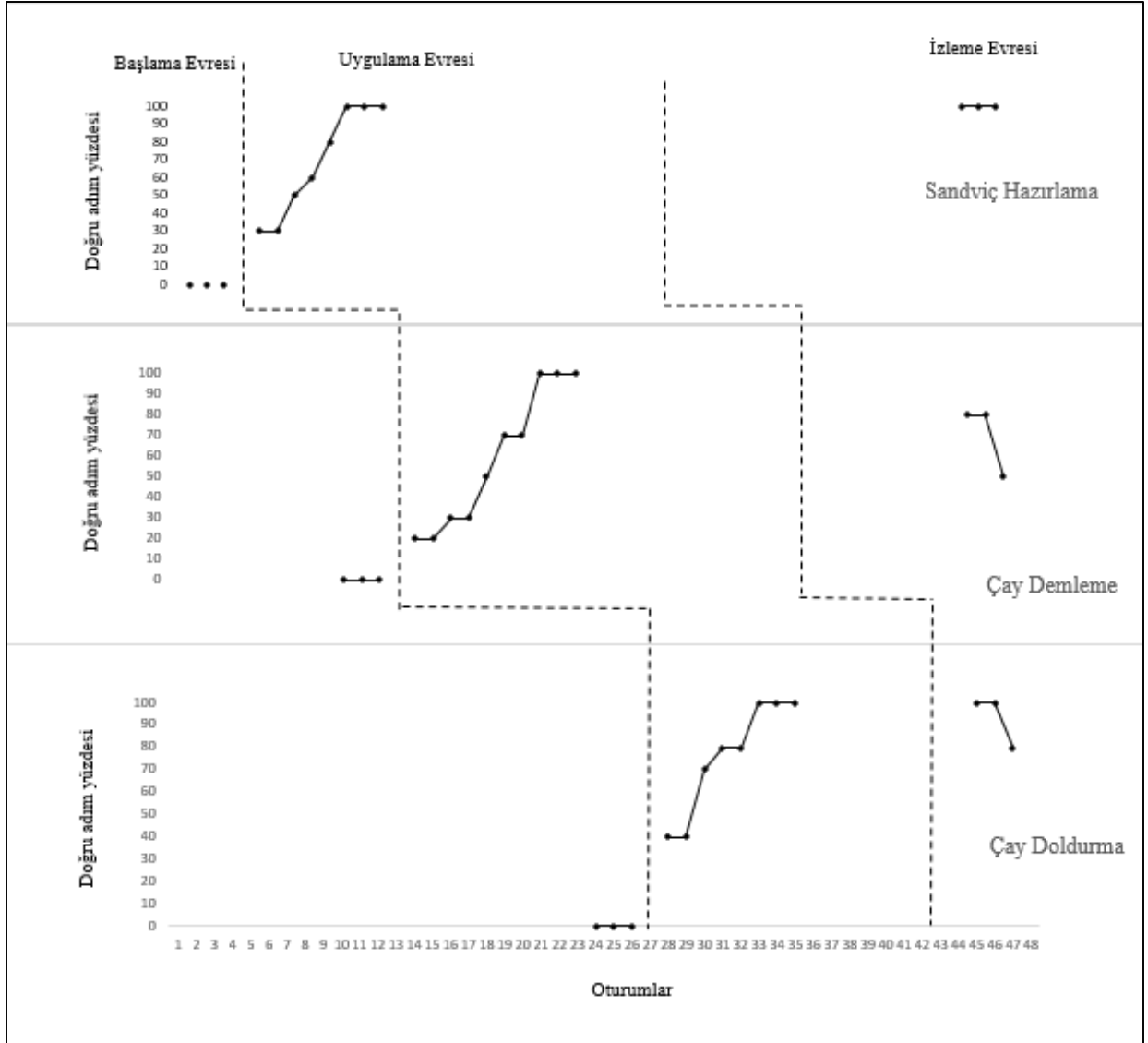
Güvenirlilik

Çalışmada gözlemciler arası güvenirlilik ve uygulama güvenirliliği verileri toplanmıştır. Araştırmanın gözlemciler arası güvenirlilik verileri özel eğitim alanında uzman olan ikinci yazar tarafından toplanmıştır. Gözlemciler arası güvenirlilik verileri, tüm aşamaların en az %40'ını içerecek şekilde araştırmanın video kayıtları izlenerek toplanmıştır. Gözlemciler arası güvenirlilik = $[(\text{anlaşmalar})/(\text{anlaşmalar} + \text{anlaşmazlık})] \times 100$ formülü kullanılarak hesaplanmış ve gözlemciler arası güvenirlilik yüzdesi %100 olarak bulunmuştur.

Uygulama güvenirliliği verisi, uygulayıcının uygulamayı öngörülen öğretim planına uygun olarak gerçekleştirip gerçekleştirmediğini değerlendirmek için yapılan güvenirlilik hesaplaması olup bu çalışmada araştırmacının öğretim planına uygun olarak gerçekleştirmesi gereken davranışlar gözlemlenerek uygulama güvenirliliği verisi elde edilmiştir. Uygulama güvenirliliği verisi özel eğitim alanında doktorasını tamamlamış uzman tarafından toplanmıştır. Uzman ilk olarak uygulama güvenirliliği veri toplama aracını incelemiş ve ardından uygulayıcıyı izleyerek uygulama adımlarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini uygulama güvenirliliği veri toplama aracına işaretlemiştir. Uygulama güvenirliliği verileri çalışmanın başlama, yoklama ve izleme oturumlarında toplanmıştır. Uygulamacının, öğretim adımlarını doğru bir şekilde gerçekleştirdiğini belirlemek amacı ile “uygulama güvenirliliği formu” oluşturulmuştur. İkinci araştırmacı bu formda yer uygulama basamaklarını takip ederek, uygulamacıyı gözlemlemiş ve formda işaretlemeler yaparak uygulama güvenirliliği verilerini elde edilmiştir. Tüm oturumlarının %50'sinde uygulama güvenirliliği verileri toplanmıştır. Elde edilen veriler, gözlenen uygulamacı davranışı/planlanan uygulamacı davranışı X 100 formülü kullanılarak hesaplanmış ve %100 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Araştırmanın bulguları aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Grafik 1. Ela'nın Sandviç Hazırlama, Çay Demleme ve Çay Doldurma Becerilerine İlişkin, Başlama Düzeyi, Uygulama ve İzleme Verileri

Ela'nın üç farklı günlük yaşam becerilerine ilişkin performans verileri Grafik 1'de verilmiş ve elde edilen verilerin başlama, uygulama ve izleme evrelerindeki eğilimin ortalama değerleri yer almaktadır. Aşağıda her bir beceriye ilişkin verilerin yorumlarına ayrı ayrı yer verilmiştir.

Sandviç hazırlama becerisi: Ela'nın sandviç hazırlama becerisine ilişkin başlama düzeyi performans verileri 3 farklı oturumdan elde edilmiş olup, katılımcının sandviç yapma becerisi adımlarından hiçbirini sergilememiştir. Başlama düzeyi veri dağılımı kararlılık göstermiş ve ADÖP öğretim oturumlarına geçilmiştir. Sandviç hazırlama becerisi toplamda 8 öğretim oturumunda gerçekleştirilmiştir. Ela'nın ilgili hedef davranış gerçekleştirme performans adım %68.5 dir (range= %30 - %100). Uygulama evresi verileri başlama düzeyi verilerine göre artan bir eğilim göstermiş olup son üç oturum verilerinin ortama değeri %100'e (range= %100 - %100) ulaşmış olup sabit kararlılık göstermektedir. Ela'nın izleme evresi oturumları öğretim oturumlarının sonlandırılmasından sırasıyla 7, 14 ve 21. günlerde gerçekleştirilmiştir. Katılımcının hedef davranışa ilişkin izleme evresinin ortalama değeri %100 olup (range= %100 - %100) kararlı ve sabit bir eğilimdedir.

Çay demleme becerisi: Ela'nın çay demleme becerisi adımları gerçekleştirme performansı için 3 başlama düzeyi oturumu düzenlenmiş olup; Ela %0 performans sergilemiştir (range= %0 - %0). Çay demleme becerisi öğretim uygulamalarına, araştırmanın uygulama sürecinin 11. günü geçilmiştir. Ela ilk oturum sonunda becerinin yüzde 20'sini gerçekleştirmiştir. Öğretim oturumları 10 gün sürmüş olup Ela'nın hedef davranışa ilişkin sergilemiş olduğu doğru adım yüzdesi %59 olarak ortaya çıkmıştır. Son 3 öğretim oturum verilerine bakıldığında Ece'nin çay demleme becerine ilişkin bütün adımları doğru olarak sergilediği gözlenmiştir (%100). İzleme verileri sandviç hazırlama becerisinde olduğu gibi üç farklı zamanda toplanmış ve üç oturumun ortalama değeri %70 olarak bulunmuştur (range= %50 -%80). İlk iki izleme oturumlarında Ela'nın sergilemiş olduğu hedef davranış doğru adım yüzdesi %80 olurken son izleme oturumunda ise doğru adım yüzdesi %50'dir. Uygulama evresi ortalama değeri ile karşılaştırıldığında (%59) izleme evresinde elde edilen ortalama değer daha yüksek olduğu (%70), ancak uygulama evresinin son üç oturumunda elde edilen kararlı veri değerinin (%100) izleme evresinde elde edilen ortalama değerlere göre azaldığı gözlenmiştir.

Çay doldurma becerisi: İlgili becerinin başlama düzeyi verileri üç oturumda toplanmış olup, kararlılık gösterdiği görülmüştür. İlgili becerinin öğretim oturumları uygulamanın 22. günde başlamıştır. Ela'nın, çay doldurma becerisine ilişkin öğretim oturumları 8 gün sonunda sonlandırılmıştır. Hedef davranışa ilişkin başlama düzeyine göre ciddi artış gözlenmiş olup; doğru adım yüzdesinin ortalama değeri %76'dır (range= %30 - %100). Öğretim oturumlarının son üç gününde Ela çay doldurma becerisi adımlarının %100'nü sergilemiş ve kararlı veri dağılımı elde edilmiştir. İzleme evresinde elde edilen verilerin dağılımı ise %80 ile %100 arasında olup, ortalama değeri %93'tür. İzleme evresi ortama değeri uygulama evresi ortama değerine göre daha yüksek olup, izleme verilerinin toplandığı son günde ilgili beceriyi gerçekleştirme düzeyine düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tartışma

Çalışma sonuçları animasyon destekli günlük yaşam paket programının günlük yaşam becerilerini öğrenmede çalışmadaki katılımcı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda animasyon destekli günlük yaşam paket programının çalışmada ki katılımcı ile aynı katılımcı özelliklerini taşıyan çoklu yetersizlikten etkilenmiş bireyler üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu sonuç alanyazında özel eğitim alanında animasyon destekli programların etkililiğini test eden çalışmaları destekler niteliktedir (Cakmak & Cakmak, 2015; Kellems vd., 2020). Araştırmada animasyon destekli paket programın çoklu yetersizliği olan öğrencinin günlük yaşam becerilerini öğrenmesinde etkili olduğu düşünülen bazı durumlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki animasyonun doğası gereği hareketli ve somut olmasıdır. Alanyazında özel gereksinimi olan öğrencilere hedef becerilerinin görsellerle daha somut sunulmasının öğrenmeleri üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır (Bağlama vd., 2018). Öte yandan bu öğrenciler için animasyonlar tasarlanırken görseller gereksiz ayrıntılardan arındırılmış olmalıdır. Bu durum öğrencinin hedef becerinin gerçekleşmesi için karakterler tarafından gerçekleştirilen davranışlara odaklanmasını sağlayarak öğrencinin günlük yaşam becerilerini öğrenmesinde daha etkili olabileceği düşünülmektedir (Lopez vd., 2009).

Alanyazında öğrencilerin hedef becerileri öğrenmelerinde teknolojik araç gereçlerin kullanımının etkili olduğunu gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır (Chan vd., 2014; Eliçin & Kaya, 2016; Yaman vd., 2016). Son yıllarda çoklu yetersizliği olan öğrencilere teknolojik araç gereçlerle sunulan öğretim çalışmalarında da artış olduğu görülmektedir. Örneğin, Eldeniz Çetin ve Çay (2021) bulmaca çözme becerisinin öğretiminde tablet aracılığı ile öğretimler yapmış ve teknolojik araçların öğretimlerde kullanımının öğrencinin öğrenmesi üzerinde etkili olduğunu vurgulamışlardır. Bu çalışmada animasyonların dizüstü bilgisayar aracılığı ile sunulması ve her oturumdan önce deneyin bilgisayarı incelemesine izin verilmesinin öğrencinin hedeflenen becerileri öğrenmesinde etkili olduğu savunulmaktadır.

Çalışmanın deneyin devam ettiği okulda yapılması katılımcının çalışma boyunca kendini daha güvende hissetmesini sağlamış, ortamı tanıdığı için bağımsız bir şekilde çalışma alanına gidip ve gelmiş ve en önemlisi bildiği mutfakta, tanıdığı araç gereçlerle çalışmayı sürdürmüştür. Bu durumların deneyin öğrenme motivasyonu üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim özel eğitim alanında yapılan çalışmalarda ortamın öğrenme üzerinde etkili olduğu alan uzmanları tarafından ifade edilmektedir (Çokcoşkun & Karahoca, 2019; Maor vd., 2011).

Çalışmada etkili olduğu düşünülen diğer bir husus ise her öğretim oturumunun ardından öğrencinin çalışma becerilerini desteklemek amacıyla sunulan yiyecek/içecek pekiştiricileridir. Alanyazında pekiştirici kullanımının öğrencilerin hedeflenen becerileri öğrenmelerinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Coşkun Başar, 2019). Bu çalışmada pekiştiriciler öğrencinin öğretmeni ve velisi ile birlikte seçilmiş ve her oturumun ardından öğrenciye iki seçenek sunarak birini seçmesi istenmiştir. Bu şekilde öğrencinin seçim yapması ve onu en çok motive edecek pekiştirici kendisinin seçmesi de desteklenmiştir.

Son olarak öğrenci ile çalışmalar gerçekleştirilmeden önce çalışma ortamı olarak kullanılan mutfak öğrenci ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Örneğin, mutfak dolabında bulunan bardaklar çekmecelere, çay tepsisi tezgahın alt dolabına, domates ve peynir buzdolabının alt raflarına yerleştirilmiştir. Tüm bu ortam uyarlamalarının öğrencinin kendini değerli hissetmesinde ve dolayısıyla çalışma motivasyonunun artmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Katılımcının hedef becerileri (sandviç yapma, çay doldurma ve çay demleme) öğrendikten sonra 7, 14 ve 21 gün sonra ilgili becerileri sürdürüp sürdürmediğine ilişkin bulgular ise çeşitlilik göstermektedir. Denek, sandviç yapma becerisini 7, 14 ve 21. günlerde %100 oranında gerçekleştirmiş ve dolayısıyla bu becerinin izleme verileri kararlılık göstermiştir. Deneğin, çay doldurma becerisine ilişkin izleme verilerinde ise farklılıklar izlenmiştir. Deneğin müdahalenin sonlandırılmasından 7 ve 14 gün sonra %100 oranında beceriyi sürdürdüğü görülürken 21. günde (%80) düşüş yaşanmıştır. Çay demleme becerisine ilişkin izleme verilerinde ise düşüşler yaşandığı görülmüştür. Denek çay demleme becerisini 7. ve 14. günlerde %80 oranında gerçekleştirenken 21. günde bu veride de düşüş yaşanarak %50 oranında doğru olarak gerçekleştirmiştir. Bu veriler, animasyon destekli günlük yaşam programının çoklu yetersizliği olan öğrencilerin hedef becerileri öğrenmesinde etkili olduğunu gösterirken sürdürmesinde aynı etkinin gözlenmediği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumun farklı nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenlerden ilki, becerilerde ki basamak sayısıdır. Denek 15 beceri basamağından oluşan sandviç yapma becerisini sürdürürken, 23 beceri basamağından oluşan çay demleme becerisini sürdürmede %50 oranında düşüş yaşamıştır. Dolayısıyla beceri basamak sayısı arttıkça öğrencinin beceriyi hatırlaması ve tekrarlaması güçleşmiş olabilir. Diğer neden ise deneğin son iki izleme verisinin toplanmasından hemen önce tedavi için aldığı ilaçlardır. Bu durumun katılımcının performansında düşüş yaşamasına neden olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada çoklu yetersizliği olan katılımcının günlük yaşam becerilerinin öğretiminde animasyon destekli sunulan paket programın etkililiğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda paket programın katılımcının günlük yaşam becerilerini öğrenmesinde etkili olduğu görülürken, edindiği becerileri sürdürmede farklı verilerin elde edildiği görülmüştür. Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bunlar; tek denekli deneysel desenler kullanılarak yapılan araştırmalarda genelleme verisinin toplanması önerilmekte ve bu çalışmanın, eğitim-öğretim yılının sonuna denk gelmesi nedeniyle ve katılımcının bu tatil süresince farklı şehirde bulunacağından dolayı genelleme verisi toplanamamış olmasıdır. Bir sınırlılık ise araştırmada sınırlı sayıda katılımcı ile çalışılmış olmasıdır.

Öneriler

- Araştırma bir katılımcı ile gerçekleştirilmiş olup ileride yapılacak araştırmalarda daha çok denekle benzer çalışmalar yapılabilir.
- Araştırma zihinsel yetersizliği ile birlikte bedensel yetersizliği olan öğrenci ile gerçekleştirilmiş olup, daha sonra yapılacak araştırmalarda farklı yetersizlik gruplarından etkilenmiş öğrencilerle ADÖP'ün etkililiği test edilebilir.
- Bu araştırma öğrencinin devam ettiği okulda bulunan uygulama evinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yapılacak olan araştırmalarda bireylerin kendi yaşadıkları gerçek ortamlarda da (ev) öğretimlerin gerçekleştirilmesi sağlanabilir.
- Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda farklı teknolojilerle desteklenmiş programlar geliştirilebilir ve animasyon destekli programla etkililiği karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Ayktut, C. (2012). Effectiveness and Efficiency of Constant-Time Delay and Most-to-Least Prompt Procedures in Teaching Daily Living Skills to Children with Intellectual Disabilities. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(1), 366-373.
- Ayres, K., & Cihak, D. (2010). Computer- and video-based instruction of food-preparation skills: Acquisition, generalization, and maintenance. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 48(3), 195–208. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-48.3.195>.
- Baglama, B., Yucesoy, Y., & Yikmis, A. (2018). *Using animation as a means of enhancing learning of Individuals with special needs. TEM Journal*, 7(3), 670-677. <https://dx.doi.org/10.18421/TEM73-26>
- Best, S., & Bigge, J. L. (2001). Multiple disabilities. In J. L. Bigge, S. J. Best & K. Wolff Heller (Eds.), *Teaching individuals with physical, health or multiple disabilities* (pp. 92-117). New Jersey: Merrill Prentice Hall
- Bridges, S. A., Robinson, O. P., Stewart, E. W., Kwon, D., & Mutua, K. (2020). Augmented reality: Teaching daily living skills to adults with intellectual disabilities. *Journal of Special Education Technology*, 35(1), 3-14.
- Burns, C. O., Lemon, J., Granpeesheh, D., & Dixon, D. R. (2019). Interventions for daily living skills in individuals with intellectual disability: A 50-year systematic review. *Advances in Neurodevelopmental Disorders*, 3, 235-245.
- Cagiltay, K., Cakir, H., Karasu, N., Islim, O. F., & Cicek, F. (2019). Use of educational technology in special education: Perceptions of teachers. *Participatory Educational Research*, 6(2), 189-205.
- Cakmak, S., & Cakmak, S. (2015). Teaching to intellectual disability individuals the shopping skill through ipad. *European Journal of Educational Research*, 4(4), 177-183. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.4.4.177>
- Çankaya, S. (2013). *Zihin engellilere öz bakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde ailelere yönelik beceri öğretimi yazılımının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir
- Cannella-Malone, H. I., Fleming, C., Chung, Y. C., Wheeler, G. M., Basbagill, A. R., & Singh, A. H. (2011). Teaching daily living skills to seven individuals with severe intellectual disabilities: A comparison of video prompting to video modeling. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 13(3), 144-153.
- Chan, J. M., Lambdin, L., Graham, K., Fragale, C., & Davis, T. (2014). A picture-based activity schedule intervention to teach adults with mild intellectual disability to use an iPad during a leisure activity. *Journal of Behavioral Education*, 23(2), 247-257.
- Coşkun Başar, M. (2019). *Zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin bilgi veren metinleri anlamalarında metin yapısına dayalı strateji ile çok ögeli bilişsel stratejinin etkililiklerinin karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Courduff, J., Szapkiw, A. & Wendt, J. L. (2016). Grounded in what works: Exemplary practice in special education teachers' technology integration. *Journal of Special Education Technology*, 31(1), 26- 38.
- Çokçoşkun, Y. & Karahoca, D. (2019). Engelli bireylerin meslek eğitimi için bir model önerisi. *Electronic Turkish Studies*, 14(1), 150-163.
- Eldeniz Çetin, M., & Çay, E. (2021). Teaching puzzle-solving skills to students with multiple disabilities via a tablet computer. *Eğitim ve Bilim*, 46(205), 85-98.
- Eldeniz-Çetin, M., Çay, E., & Bozak, B. (2020). Single-subject researchs on individuals with multiple disabilities: Systematic review. *Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education*, 21(2), 357-381. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.521556
- Eliçin, Ö. & Kaya, A. (2016). Zihinsel yetersizliği olan yetişkin bireylere doğrudan öğretim yöntemi ile tablet bilgisayarda oyun oynama becerisinin kazandırılması. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 33(2), 1-19.
- Erin, J. N., & Spungin, S. J. (2004). When you have a visually impaired student with multiple disabilities in your classroom. New York: AFB.

- Fujisawa, K., Inoue, T., Yamana, Y. & Hayashi, H. (2011). The effect of animation on learning action symbols by individuals with intellectual disabilities. *Augmentative and Alternative Communication*, 27(1), 53-60.
- Gast, D. L. (2010). *Single subject research methodology in behavioral sciences*. New York, NY: Routledge.
- Gast, D. L., & Ledford, J. (2010). Multiple baseline and multiple probe designs. In D. L. Gast (Ed.), *Single subject research methodology in behavioral sciences* (pp. 276–328). New York, NY: Routledge.
- Gecal, I. & Eldeniz-Cetin, M. (2018). Zihinsel yetersizligi olan öğrencilere eldesiz toplama isleminin ogretiminde tablet bilgisayar araciligi ile sunulan animasyon programinin etkililigi. *Education Sciences*, 13(1), 75-89.
- Gentry, T., Wallace, J., Kvarfordt, C., & Bodisch Lynch, K. (2010). Personal digital assistants as cognitive aids for high school students with autism: Results of a community-based trial. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 32(2), 101–107. <http://dx.doi.org/10.3233/JVR2010-0499>
- Grynszpan, O., Weiss, P. L., Perez-Diaz, F. & Gal, E. (2014). Innovative technology-based interventions for autism spectrum disorders: A meta-analysis. *Autism*, 18(4), 346-361.
- Günlü, Y. & Çakmak, S. (2023). Effectiveness of father education programs in improving personal care skills in individuals with autism spectrum disorder, *E-International Journal of Educational Research*, 14 (4), 67-89. DOI: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1263636>
- Karal, Y., Taşdemir, D. & Öngöz, S. (2023). Özel Gereksinimli Bireylerin Eğitiminde Bir Öğrenme Materyali Olarak Robotlar. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (1) , 170-183.
- Kaya, F., & Yucesoy-Ozkan, S. (2022). Self-directed video prompting with and without voice-over narration in teaching daily living skills to students with autism spectrum disorder. *Education and Treatment of Children*, 45(1), 1-15.
- Kellems, R. O., Charlton, C., Kversøy, K. S., & Györi, M. (2020). Exploring the use of virtual characters (avatars), live animation, and augmented reality to teach social skills to individuals with autism. *Multimodal Technologies and Interaction*, 4(3), 48. <https://doi.org/10.3390/mti4030048>
- Lopez, A. F., Fortiz, M. J. R., & Garcia, M. N. (2009). Designing and supporting cooperative and ubiquitous learning systems for people with special needs. In R. Meersman, P. Herrero, & T. Dillon (Eds.), *On the Move to Meaningful Internet Systems: OTM 2009 Workshops, LNCS 5872* (pp. 423-432). Springer
- Maor, D., Currie, J. & Drewry, R. (2011) The effectiveness of assistive technologies for children with special needs: a review of research-based studies. *European Journal of Special Needs Education*, 26(3), 283-298.
- Montoya-Rodríguez, M. M., de Souza Franco, V., Tomás Llerena, C., Molina Cobos, F. J., Pizzarossa, S., García, A. C., & Martínez-Valderrey, V. (2022). Virtual reality and augmented reality as strategies for teaching social skills to individuals with intellectual disability: A systematic review. *Journal of Intellectual Disabilities*, 17446295221089147.
- Okyar, S., & Çakmak, S. (2019). Yetişkin görme engellilere günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında eşzamanlı ipucu ile yapılan öğretimin etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(2), 209-236.
- Özkaya, M., & Şahin, S. (2022). Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde hareket tabanlı teknolojilerin kullanımı: sistematik alanyazın taraması ve bibliyometrik analiz. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 245-265. doi: 10.38122/ased.62.9
- Pérez-Fuster, P., Sevilla, J., & Herrera, G. (2019). Enhancing daily living skills in four adults with autism spectrum disorder through an embodied digital technology-mediated intervention. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 58, 54-67.
- Park, J., Bouck, E., & Duenas, A. (2019). The effect of video modeling and video prompting interventions on individuals with intellectual disability: A systematic literature review. *Journal of Special Education Technology*, 34(1), 3-16

- Rasmussen, M. U., & Tekinarslan, İ. Ç. (2017). Zihinsel yetersizliği olan öğrencilere yemek masası hazırlama becerisinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği. *Education Sciences*, 12(4), 147-162.
- Shaaban, T. S., & Mohamed, A. M. (2023). Exploring the effectiveness of augmented reality technology on reading comprehension skills among early childhood pupils with learning disabilities. *Journal of Computers in Education*, 1-22.
- Silberman, R.K., Bruce, S.M., & Nelson, C. (2004). Children with sensory impairments. In F. P. Orelove, D. Sobsey & R. K. Silberman (Eds.), *Educating children with multiple disabilities: A collaborative approach*. (Fourth Edition). (pp.425-528). Baltimore: Paul Brookes.
- Syriopoulou-Delli, C. K., & Gkiolnta, E. (2022). Review of assistive technology in the training of children with autism spectrum disorders. *International Journal of Developmental Disabilities*, 68(2), 73-85.
- Şafak, P. (2013). Ağır ve çoklu yetersizliği olan çocukların eğitimi. Ankara: Vize.
- Şafak, P. (2018). Ağır ve çoklu yetersizliği olan çocukların eğitimleri ve bağımsızlığa ulaşması için desteklenmesi. Ankara: Vize.
- Smith, E., Sumner, P., Hedge, C., & Powell, G. (2023). Smart-speaker technology and intellectual disabilities: agency and wellbeing. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 18(4), 432-442.
- Stierle, J., Ryan, J. B., Katsiyannis, A., Mims, P., Carlson, A., & Allen, A. (2023). Using smart phone technology to improve daily living skills for individuals with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 36(5), 1169–1178. <https://doi.org/10.1111/jar.13139>
- Terzioğlu, N. K., Akbıyık, M., & Yıkmış, A. (2023). Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Fen Öğretiminde Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımı: Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 13(1), 93-104.
- Takacs, B. (2005). Special education and rehabilitation: Teaching and healing with interactive graphics. *IEEE Computer Graphics and Applications*, 25(5), 40-48.
- Uyar, D. (2016). Çoklu yetersizlikten etkilenmiş göremeyen çocukların jest yoluyla iletişim becerileri ile yetişkinlerin çocuklara yönelik etkileşim davranışlarının incelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- Varol, N. (2011). *Beceri Öğretimi ve Öz bakım Becerilerinin Kazandırılması*. (5. Baskı) Ankara: Kök Yayıncılık.
- Yaman, F., Dönmez, O., Avcı, E., & Yurdakul, I. K. (2016). İşitme engelli öğrencilerin okuma-yazma eğitiminde mobil uygulama kullanımı. *Eğitim ve Bilim*, 41(188).
- Yeni, S., Cagiltay, K., & Karasu, N. (2020). Usability investigation of an educational mobile application for individuals with intellectual disabilities. *Universal Access in the Information Society*, 19(3), 619-632. <https://doi.org/10.1007/s10209-019-00655-0>
- Westling, D. L., & Fox, L. (2009). *Teaching students with severe disabilities* (4th ed.). Columbus, OH: Pearson/Merrill/Prentice-Hall Publishers.

EXTENDED SUMMARY

One important area for individuals with multiple disabilities often require support is in developing daily life skills. Daily life skills refer to the essential abilities and activities that enable individuals to independently navigate and function in their daily lives. These skills can includes different elements, such as self-care, communication, mobility, household tasks, social interactions, and community engagement. The specific daily life skills that individuals with multiple disabilities may need support with can vary depending on the nature and severity of their disabilities. The purpose of this study was to examine the effectiveness of the animation-supported daily life skills teaching program in teaching daily life skills to students with multiple disabilities. The effectiveness of the ABTP (Animation Based Teaching Package) program in teaching daily life skills to students with multiple disabilities has been investigated.

This research employed a multiple probe design across behaviors, which is a type of single-subject experimental design. The dependent variables in the study were the performance levels of skills such as sandwich preparation, brewing tea and pouring tea, which are relevant to future daily life activities. The independent variable was an animation-supported daily life skills teaching package program. The participant in the study was a female student with intellectual and physical disabilities. The research process included collecting baseline data, implementing the intervention, and collecting monitoring data. The collected data were analyzed using graphical analysis techniques, specifically linear graphics.

During the baseline phase, Ela's sandwich-making skill was assessed in three sessions, but she did not demonstrate any of the required steps. However, during the application phase, there was a noticeable improvement compared to the baseline data. In the last three sessions, Ela's performance reached %100 for all steps involved in sandwich making, and this improvement showed a stable trend.

For Ela's tea brewing skill, three baseline sessions were conducted to assess her performance in performing the steps. Initially, Ela showed a %0 performance, indicating no correct execution of the steps. However, in the last three teaching sessions, it was observed that Ela successfully performed all the steps for tea brewing with %100 accuracy. The baseline data for Ece's tea pouring skill showed stability, and the teaching sessions for this skill began on the 22nd day of the practice. The teaching sessions for tea filling lasted for a total of 8 days. Throughout the teaching process, a significant improvement was observed compared to the baseline level of the target behavior. On average, Ela correctly performed %76 of the tea filling steps, with a range of %30 to 100. In the last three days of the teaching sessions, Ela successfully demonstrated all the steps for tea pouring with %100 accuracy. This consistent performance indicates a stable data distribution, suggesting that Ela has acquired and maintained the tea pouring skill effectively.

The findings of the study demonstrated that the package program was successful in facilitating the acquisition of daily life skills by the participant. However, varying results were obtained regarding the maintenance of the acquired skills over time. Based on these results, the research data were thoroughly discussed, taking into consideration relevant literature studies. The discussion involved an examination of previous research that explored similar interventions and their outcomes. By comparing and contrasting the findings of the current study with existing literature, the researchers were able to gain insights into the effectiveness and limitations of the animation-supported package program in teaching and maintaining daily life skills for individuals with multiple disabilities. The results of the study provide evidence for the effectiveness of the animation-supported daily life package program in facilitating the learning of daily life skills. These findings are consistent with previous studies in the literature that have also examined the efficacy of animation-supported programs in the field of special education (Cakmak & Cakmak, 2015; Eldeniz Çetin & Geçal, 2017). One of the factors identified in the research as contributing to the effectiveness of the animation-supported package program in teaching daily life skills to the student with multiple disabilities is the inherent nature of animation itself. Animation is dynamic and concrete, which can be beneficial for individuals with special needs. The literature suggests that presenting target skills in a more concrete manner using visuals can enhance learning outcomes for students with special needs (Baglama vd., 2018). Furthermore, during the design of the animations, unnecessary details were removed from the visuals. This intentional simplification allowed the student to focus on the target skill and the behaviors demonstrated by the characters in order to understand and learn the target skill effectively. This aspect of the animation-based package program is believed to be instrumental in facilitating the acquisition

of daily life skills by the student. By highlighting these factors, the research demonstrates the potential benefits of using animation-supported programs in teaching daily life skills to individuals with multiple disabilities. The discussion of these findings in relation to the existing literature provides valuable insights into the effectiveness of animation-based interventions and supports the development of evidence-based practices in the field of special education.

This research has some limitations. It is recommended to collect generalization data in studies using single-subject experimental designs. Since this study coincides with the end of the academic year generalization data could not be collected. This is considered as the limitation of the study. This limitation is significant as it restricts the ability to determine whether the skills learned through the animation-supported package program can be effectively applied in different settings or situations.

DIGITAL FOOTPRINT MANAGEMENT: DIGITAL BURIAL¹ DİJİTAL AYAK İZİ YÖNETİMİ: DİJİTAL DEFİN

Hazal Koray ALAY
Batman Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı
hazalkoray.alay@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6638-3089

Meri TAKSİ DEVECİYAN
İstanbul Kültür Üniversitesi
İİBF
UTC
m.taksideveciyan@iku.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9206-0315

ÖZ

Geliş Tarihi:

25.03.2023

Kabul Tarihi:

05.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Dijital Ayak İzi
Yönetimi
Dijital Defin,
Dijital Ayak İzi
Farkındalığı

Keywords

Digital Footprint
Management
Digital Burial
Digital Footprint
Awareness

Dijital ayak izi yönetimi ve dijital ayak izi farkındalığını incelemeyi amaçlayan bu çalışma, dijital defin kavramına odaklanarak şu soruyu ele alıyor: Ölümünden sonra dijital verilerimize ne olacak? Dijital ayak izi yönetimi yeni bir terimdir ve yönetim bilimi literatüründe dar bir alan bulmuştur. Bu çalışma, bu kavram hakkında farkındalık yaratma girişimidir. Nitel araştırma yöntemlerinden ikincil kaynak taramasından yararlanılmıştır. Ayrıca ikincil kaynak taraması kapsamında çeşitli çalışmalar incelenmiş ve ardından MAXQDA 2022 programı yardımıyla dijital ayak izi alanında yapılan yayınların odak noktalarını belirlemek için anahtar kelimeleri alınarak kelime bulutu analizi yapılmıştır. Bulgulara göre dijital ayak izlerinin doğru ve etkin kullanımı dijital vatandaşlığın bir gereğidir. Dijital ayak izi yönetimi kapsamında ele alınan dijital defin konusu literatürde oldukça yeni bir kavramdır ve bu durum bu çalışmanın en önemli sınırlılığıdır. Gelecekteki araştırmalar için teorik bir çerçeve çizmeyi ve bu alanda çalışmak isteyen diğer akademisyenlere yol göstermeyi ummaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine digital footprint management and digital footprint awareness and deals with this question by focusing on the concept of digital burial: What will happen to our digital data after death? Digital footprint management is a new term and has found a narrow area in the literature on management science. This study is an attempt to raise awareness of this concept. It employs the review of secondary sources as one of qualitative research methods. In addition, it examines various studies under the scope of secondary literature review and then they are subjected to word cloud analysis by taking their keywords to determine focal points of publications conducted in the field of digital footprint with the assistance of program MAXQDA 2022. According to its findings, the correct and effective use of digital footprints is a requirement of digital citizenship. The subject of digital burial, discussed in the context of digital footprint management is a fairly new concept in the literature and this situation is the most important limitation of this study. It expects to draw a theoretical framework for future research and to guide other academicians who wish to work in this field.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1270853>

Atıf/Cite as: Alay, H. K., & Deveciyan M. T. (2023). Digital footprint management: Digital burial. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1446-1456.

¹ Bu çalışma, 19.11.2022 tarihinde düzenlenen International 8th Entrepreneurship Social Sciences Congress'te sözlü olarak sunulan özet bildiriden geliştirilmiştir.

INTRODUCTION

Digital footprints comes into the being as a result of online communication and play an important role in creating vital opportunities for people (Black and Johnson, 2010). Digital footprint refers to the information and data that people create when they are online through their purposeful actions or passive recording. Considering that members of generation Z are productive users of Internet, there have been increasing concerns about the forms of digital footprints created by this generation and what kind of consequences it would have in the future (Thatcher, 2014).

This study principally is an attempt to make sense of the process relating to digital footprint management. In this regard, it aims to classify types of digital footprints, explain concepts of digital burial, and increase awareness of digital footprint management in order to create a conceptual framework for digital footprint management based on the literature. On that note, its scope consists of academic studies such as articles, papers and books published in academic databases. The most important limitation of this research is the inadequacy of academic studies conducted on "digital burial", which is discussed in the context of digital footprint management in national and international literature.

2. Literature Review

2.1. Digital Footprint

Digital footprints leave a mark just like people's physical footprints on the ground; they are even called as digital shadows. Digital shadow is perceived by the mark you leave in the world, and it is often found in the traces we leave in every environment we've been, words we've said, deeds we've done and things we've written. A digital footprint is the trace that an asset including TV, mobile phone, Internet, mobile web, and other devices and sensors leaves during its interactions in the digital environment. All we upload to the information system consisting of interconnected hyper-text documents posted on the Internet, is for others to see and evaluate our footprints in the digital world. Digital footprints offer information about an asset's activity in a digital context. Behavioral targeting, personalisation, target marketing, digital reputation, and other social media or social graphics services all benefit greatly from it as well.

The phrase "record of your interactions with the digital world and the methods for exploitation of the data left behind" can be used to define a person's digital footprint. Despite the fact that younger generations frequently use the internet for professional and personal matters, they tend to prioritize the immediate advantages of networking with their friends and social circles rather than the long-term effects of their online behavior (Oxley, 2010). One of the most common uses of the Internet is for social networking sites to facilitate communication. This, in turn, aids in people creating their own online personas (Australian Communications and Media Corporation, 2013a). The development of a person's digital footprint, or the traceable data and information that people produce when they are online, is known as a "digital footprint" (Thatcher, 2014). However, your commercial transactions are included in your digital footprint as well as your social media activities. For instance, if you purchase something from eBay or Amazon online, your name is recorded in the database and linked to the online purchase (Kalbande, 2019).

2.2. Types of Digital Footprints

Digital footprints can be divided into two categories: active digital footprints and passive digital footprints. (Micheli, Lutz and Büchi, 2018). An active footprint is a data trail that someone intentionally or consciously leaves behind. Sending an email to someone (you want them to see it) is an example of leaving an active footprint. Other examples include writing blog posts, publishing on social media sites like LinkedIn, Twitter, and Instagram, and completing forms that ask for email or text update subscriptions. The size of the digital footprint increases with the number of emails sent. Emails could live several years or more because the majority of people save them online. On the other hand, a passive footprint is described as inadvertent or unconscious marks that a person makes online. Examples of this include using applications and websites that use geolocation to determine a user's location; browsing goods and engaging in activities that advertisers aggregate and analyze to create a profile of you and serve you with relevant adverts (Gloor, Colladon and Grippa, 2020). A user's unintentionally left-over data trail or information path on the internet is also referred to as a passive digital footprint. For instance, the IP address can access the web server when the user accesses

a website. The internet service provider and the user's general location are later identified by this address. IP addresses are nevertheless a part of users' digital footprints even though they are subject to change and do not contain any personal information. Some search engines record search history when the user logs in and these histories are called as more specific elements of passive digital footprints (Wook et al., 2019).

In addition to active and passive digital footprint types, we encounter following sub-categories in literature (McDermot, 2018; Micheli, Lutz and Büchi, 2018; Gloor, Colladon and Grippa, 2020; Levy and Gafni, 2021). These are:

- Personally identifiable information: Contains information related to real names of individuals.
- Anonymous: Contains anonymous data. This type of digital footprint hides IP address.
- User input: Contains the data created as a result of user input.
- Sensor data: These are the data created with the help of sensors.

2.3.Digital Footprint Management

People who lack the knowledge or skills to display a strong online presence and who have not received any training in the topic may be at a disadvantage. Digital traces might thereby endanger one's security and reputation. It may harm a person's possibilities for higher education and employment in terms of reputation. Additionally, in terms of security, having digital footprints might make it more likely to be followed, stalked, and harassed. According to Büchi, Lutz, and Micheli (2017), the problem of legal gaps in digital footprints is extremely complicated because it involves actors ranging from individual users and networks to platform providers, data brokers, civil rights organizations, and governmental agencies. At this point, it is of great importance to manage the digital footprints and decide the kind of strategy to be used for digital burial when the relevant person is still alive.

Not all digital footprints are positive, and they may not leave positive footprints. For that reason, managing one's digital footprint has become crucial to maintaining a positive digital identity. Since today's employers use digital footprints to monitor the activities of their employees online, the management of digital footprints has become essential. Since some employment sectors, such as advertising, public relations, and the media, might anticipate and actively encourage you to create a digital footprint, The Career Counseling Service (2012) advises people to capitalize on their digital footprints. For instance, you can look up instances of your online creativity in blogs, profiles, or videos (Kalbande, 2019). In order to manage digital footprints, one must be a competent online media user. People who spend time on the Internet, that connect through one or more technological devices and whose social environment, family, etc. connect with each other in digital spaces are called digital citizens (eTwinning, 2016). One of the biggest requirements for digital citizenship is minimizing the problems that may occur in future by using the footprints in online environments properly. At this point, the concept of digital footprint awareness comes to the fore. For one to be media literate, adapt to modern society, develop technical (sometimes referred to as digital literacy) and cognitive abilities (ability to gather information and comprehend the implications of online activities), one must be conscious of one's digital footprint (EAVI, 2019). In order to manage their digital footprints, people are supposed to be aware of them.

Digital footprint management is a strategy used to track, monitor and manage the traces left by a person or business due to their online activities. A digital footprint is digital data resulting from the activities of our internet-connected devices. This data reflects the online behavior and activities of a person or business (Buchanan et al., 2017). Digital footprint management is important for maintaining a person or business's online image, managing and strengthening its reputation. This strategy helps protect online reputation and prevent malicious activity. It is also essential for businesses to communicate and interact with their customers (Wook et al., 2019). Digital footprint management strategies may include elements such as social media monitoring, search engine optimization (SEO), online reputation management, content management, crisis communication, and online privacy protection. These strategies are used by individuals and businesses looking to protect their online presence. Digital footprint management is an essential tool for maintaining the online image of a person or business. A good digital footprint management strategy can help monitor the online activity of individuals or businesses, manage and strengthen their reputation (Mayda, 2022).

2.4. Digital Burial

The digital footprints that people leave behind on the Internet and social media can potentially affect people's future careers or job prospects. On social media platforms, people's stories in their social networks can sometimes cause them lose their jobs, to be expelled from their schools and even to be prosecuted, depending on the content in their social media accounts (Cooper, 2015). Just as there is a need for legal regulations, rules and control in all areas of life, digital footprints should be placed in a formal structure, taken under control and transferred to guardians by law or deleted/destroyed by the owner. In other words, the decision of "*digital burial*" should be made when that person is still alive and healthy.

3. METHODOLOGY

The scope of the research consists of 28 studies written in English and published in Web of Science, Scopus or Google Scholars. The main purpose of this research is to make a systematic review to classify digital footprint types, explain concepts of digital burial, and increase awareness for digital footprint management.

In order to achieve these goals, it takes following steps: a) Developing the research methodology, b) Scanning the relevant electronic database, c) Interconnecting studies on digital footprint. This study has examined only printed works due to the inability to control mistakes made in their original versions, and to be objective in the selection of relevant articles and dissertations. This research has conducted systematic analysis based on reviews of secondary sources as one of the qualitative research methods. Systematic analyzes are secondary research studies in which randomized controlled trials are collected and synthesized (Corcoran and Pillai, 2008). To call a study attempting to find an answer to a research question a systematic analysis, it is required to identify the studies to be used, carefully select them and synthesize their outputs in a systematic, transparent and reproducible manner (Yıldız, 2022). When done correctly, systematic analyzes provide reliable evidences in research (Ata & Urman, 2008).

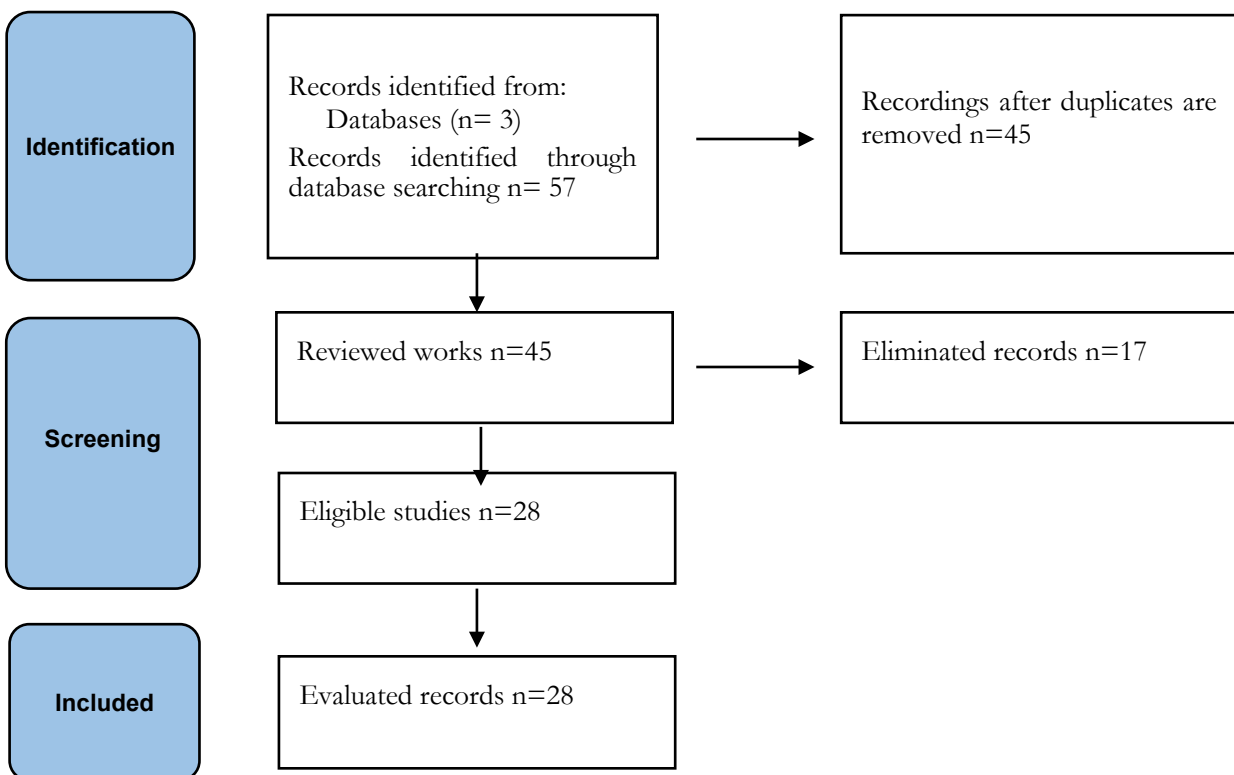

Figure 1. PRISMA Flow Chart

Source: Moher, Liberati, Tedzloff and Altman, 2009: 873-880

According to PRISMA method shown in Figure 1, the total number of studies obtained by database scanning is 57. It has reached this sample through Web of Science, Google Scholar, Scopus Databases. Keywords of Digital footprint, digital burial, digital footprint awareness, digital footprint management were scanned in these databases. Table 1 presents the results of electronic database scanning.

Table 1. Electronic Database search results

Keyword	<i>Digital Footprint, Digital Burial, Digital Footprint Awareness, Digital Footprint Management</i>
Limits	<i>Title+English</i>
Year	<i>2010-2022²</i>

Within the scope of this research, word cloud analysis has been carried out by the assistance of the program Maxqda 2022. Word cloud analysis contributes to an easy understanding of the general composition of repetitive words in the context of a visual richness allowed by the program (Williams, Parkes, & Davies, 2013: 45). The main purpose of visualizing the data obtained via Maxqda is not to visualize information, but to make it more comprehensible and create a fast information flow (Fronza et al., 2013: 57-58). By word cloud analysis with the assistance of Maxqda and by taking keywords of studies that the research has found via data scanning, this study detects the most repeated ones (three were chosen as the number of repetitions) tries to determine the focus of publications in such a way that would add visual depth.

4. FINDINGS

The systematic analysis in this study has divided existing works on digital footprint into several categories. It has attempted to generalize and conceptualize all collected studies. Types of studies taken under review are summarized in Table 2.

Table 2. Types and Numbers of Examined Studies

Article	18
Paper	10

Figure 2 shows the most frequently used keywords in works taken under examination in this study; they were obtained after word cloud data analysis were carried out in the program Maxqda 2022.

Figure 2. Word Cloud Analysis

When we look at the word cloud in Figure 2, it becomes apparent that the use of the word "digital" is the most common one among other keywords in the publications analyzed in the study. It is followed by "management", "online" and "footprint". The word "management", which is one of the most frequently repeated words in the cloud, could not be found surprising since this study aims to include management

²The date range was accepted as the beginning of 2010 the publication year of the first studies, by examining the literature on digital footprint management.

dimension in the digital footprint concept. In this context, the prominent words this study has found as a result of data visualization by means of word cloud analysis are compatible with relevant topics. Table 3 summarizes the findings of systematic analyses.

Table 3. Findings of Examined Studies

Source	Findings
Hick et.al., 2020	Digital footprints of different social groups suggest that they may experience systematic advantages or disadvantages. For example, the traces left online by users with low socioeconomic background differ from those with high level of impact.
Sjöberg et.al., 2016; Phelan, 2021	Digital footprint helps detect and prevent fraudulent and illegal activities
Chen et.al., 2019	Digital footprints allow customization according to customer preferences
Sun et.al., 2022	Digital footprints enable businesses to tailor their offers according to interests and demands of their customers.
Nawi et.al., 2020	Digital footprints help corporations cut costs
North and Oliver, 2014; Sagay and Jahankhani, 2020; Loutfi, 2022	In the process of developing a corporate strategy, it is possible to retrieve data simply by using recorded information, which is the digital footprint of users.
Benson and Filippaios, 2010; Vervier et.al., 2017; Arya, 2019; Surmelioglu, Y., Seferoglu, S. S. 2019	Hiring companies use digital footprints to identify qualified individuals. Digital footprints are very important for career management
Koid et.al., 2018; Osborne and Connelly, 2015; Kumar and Raj, 2020; Chin and Wang, 2020	Digital footprints help manage an individual's online profile/portfolio.
Osborn and Simpson, (2017); Naumov and Kabanov (2016); Levy and Gafni (2021)	Digital footprints help law enforcement in finding cyber-criminals.
Dumeresque, 2013; Karabatak and Karabatak, 2020; Markos, 2012	Corporate companies can advertise products based on users' online behavior.
Haimson et.al., 2016; Shmatko, 2021	It is possible to track online behaviors of users through digital footprints during online identity transitions.
Arakerimath and Gupta, 2015; Younes, 2019; Seliger, 2020	The digital footprint, as a strategic tool, helps us deliver a better business experience. But one of its disadvantages is the collection of data relating to the online activities of customers without their knowledge and consent, especially in the passive digital footprint. Our personal data can be used to generate income without our knowledge, and constantly encountering advertisements can be annoying and distracting.

5. CONCLUSION

All transactions and operations we perform on the Internet lead us to leave digital footprints behind us. Do people know what happens to these digital footprints? What exactly does a digital footprint mean? These are questions that modern people need to raise awareness as heavy users of the Internet. The starting point of this research is to raise awareness about the digital footprint and to shed light on digital burial, which deals with the future of digital footprints after the relevant person's death. In this regard, our findings indicate that digital footprints could have certain disadvantages since users leave them in a passive way; however, it is obvious that with the right management of their traces, it is likely to play a very important role in presenting the right

content to web users in the future. In addition to assisting online web service providers in understanding their customers and serving them accordingly, creating a positive impression of an individual in terms of career management depends on their digital footprints. Every second, some amount of active or passive digital footprint is left on the web and it will continue to be produced as long as people appeal to online contents as a fundamental requirement of our age.

With this study, it has been predicted that the concepts like digital footprint management, digital heritage and digital burial will be used more frequently in the future, it would be necessary to establish a legal basis for these concepts, the academic studies in the field of management will also change with the development of these concepts and as a distinct profession digital curators will come to the fore. In addition, with the rapid changes in socio-economic structure of our digitalized world, it is expected that academic studies on digital footprint management will increase and different areas of employment will emerge for private sector employees who wish to work in this field.

To sum up, while this study aims to raise awareness about digital footprint management, it is up to users how to manage their digital footprints and control privacy issues.

References

- Arakerimath, A., & Gupta, P. K. (2015). Digital footprint: Pros, cons, and future, *International Journal of Latest Technology in Engineering*, 4(10), 52-56.
- Arya, V., Sethi, D., & Paul, J. (2019). Does digital footprint act as a digital asset? Enhancing brand experience through remarketing. *International Journal of Information Management*, 49, 142-156. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.03.013>
- Australian Communications and Media Authority (2013b) *Digital Footprints and identities: Community attitudinal research*. Regulatory Frameworks and International Coordination/Information/pdf/Digitalfootprintsandidentitiescommunityattitudinalresearchpdf. <https://acma.gov.au//media/>
- Benson, V., & Filippaios, F. (2010, September). *Effects of digital footprint on career management: evidence from social media in business education*. In World Summit on Knowledge Society, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Black S and Johnson A (2012) Employers' use of social networking sites in the selection process. *The Journal of Social Media in Society* 1(1): 7–28.
- Buchanan, R., Southgate, E., Smith, S. P., Murray, T., & Noble, B. (2017). Post nophotos, leavenotrace: Children's digital footprint management strategies. *E-learning and digital Media*, 14(5), 275-290. <https://doi.org/10.1177/2042753017751711>
- Büchi, M., Lutz, C., & Micheli, M. (2017). *Life online: The digital footprint gap*. *Digital Divide*, [Oral presentation]. International Conference, California.
- Chen, Y. J., Chen, Y. M., Hsu, Y. J., & Wu, J. H. (2019). Predicting consumers' decision-making styles by analysing digital footprints on facebook. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 18(02), 601-627. <https://doi.org/10.1142/S0219622019500019>
- Chin, C. Y., & Wang, C. L. (2020). Effectiveness of COVID-19 pandemic prevention: a cross-country comparison of digital footprint of google search data. *Advances in Management and Applied Economics*, 10(4), 23-34.
- Cooper C (2015). *You've been Googled: What employers don't want to see in your online profile*. The Guardian. <https://theguardian.com/28/06/2023/careers/careers-blog/google-online-searches>
- Corcoran, J., & Pillai, V. (2008). A meta-analysis of parent-involved treatment for child sexual abuse. *Research on Social Work Practice*, 18(5), 453-464.
- Dumeresque, D. (2013). The corporate digital footprint: exactly who owns and controls it? The emergence of the digital director. *Strategic direction*, 29(7), 34-36.

- eTwinning (2016). *Dijital vatandaşlık. eTwinning yoluyla aktif vatandaşlığın geliştirilmesi*.https://www.etwinning.net/eun-files/book2016/27/03/2023/TR_eTwinningBook.pdf.
- Gloor, P. A., Colladon, A. F., & Grippa, F. (2020). The digital footprint of innovators: Using email to detect the most creative people in your organization. *Journal of Business Research*, 114, 254-264.<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.04.025>
- Gurfova, R. V., Alikeeva, M. V., Prigoda, L. V., Karakaeva, E. U., & Mineva, O. K. (2019, September). *Formation of a Student's Digital Competencies Based on a Digital Footprint*. [Oral presentation]. In 2019 International Conference "Quality Management, Transport and Information Security, Information Technologies"(IT&QM&IS), IEEE.
- Haimson, O. L., Brubaker, J. R., Dombrowski, L., & Hayes, G. R. (2016, May). *Digital footprints and changing networks during online identity transitions*. In Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems.
- Hicks, B., Culley, S., Gopsill, J., & Snider, C. (2020). Managing complex engineering projects: What can we learn from the evolving digital footprint?. *International Journal of Information Management*, 51, 102016.<https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.10.001>
- Hooley T (2012) How the internet changed career: Framing the relationship between career development and online technologies. *Journal of the National Institute for Career Education and Counselling*, 29: 3–12.
- Kalbande, D. T. (2019). Digital footprint for the personal branding of librarians in the digital society. *Library Philosophy and Practice*, 1-11.
- Karabatak, S., & Karabatak, M. (2020, June). Z generation students and their digital footprints. In *2020 8th International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS)* (pp. 1-5). IEEE.
- Koidl, K., Conlan, O., Reijers, W., Farrell, M., & Hoover, M. (2018, July). *The big foot initiative: An investigation of digital foot print awareness in social media*. In Proceedings of the 9th International Conference on Social Media and Society.
- Kumar, H., & Raj, P. (2020). An indagation on experiences and awareness of digital foot print among pupils of higher education. *AcadResInt*, 11, 16-31.
- Levy, Y., & Gafni, R. (2021). Introducing the concept of cyber security footprint. *Information & Computer Security*.
- Loutfi, A. A. (2022). A framework for evaluating the business deployability of digital footprint based models for consumer credit. *Journal of Business Research*, 152, 473-486.<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.07.057>
- Markos, E., Labrecque, L. I., & Milne, G. R. (2012). Web 2.0 and Consumers' Digital Footprint Managing Privacy and Disclosure Choices in Social Media. In *Online consumer behavior* (pp. 157-182). Routledge.
- Mayda, M. (2022). Digital Footprint Management In Digital Visual Culture. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(2), 1031-1044.<https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1116477>
- McDermot, M. (2018). Digital footprints: Creation, implication, and higher education. *FDLA Journal*, 3(1), 11.
- Micheli, M., Lutz, C., & Büchi, M. (2018). Digital footprints: an emerging dimension of digital inequality. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 16(3), 242-251.
- Naumov, S., & Kabanov, I. (2016, November). *Dynamic framework for assessing cyber security risks in a changing environment*. [Oral presentation]. In 2016 International Conference on Information Science and Communications Technologies, IEEE.
- Nawi, A., Hussin, Z., Ren, C. C., Norsaidi, N. S., & MohdPozi, M. S. (2020, November). *Identifying the types of digital footprint data used to predict psychographic and human behavior*. In International Conference on Asian Digital Libraries, Springer, Cham.

- North, S., & Oliver, J. J. (2014). *A strategic look at how to extend your digital footprint*, *Strategic Direction*. https://eprints.bournemouth.ac.uk/30252/3/SD_Strategic%20/2/03/2023/Transformations_Revision.pdf.
- Osborn, E., & Simpson, A. (2017). On small-scale IT users' system architectures and cyber security: A UK casestudy. *Computers & Security*, 70, 27-50. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2017.05.001>
- Osborne, N., & Connelly, L. (2015, July). Managing your digital footprint: Possible implications for teaching and learning. In Proceedings of the 2nd European Conference on Social Media ECSM.
- Oxley C (2010) *Digital citizenship: Developing an ethical and responsible online culture*. In: The School Library Association of Queensland and the International Association of School Librarianship Conference incorporating the international forum on Research in School Librarianship 2010. Available at: www.editlib.org/p/54525 (accessed 28 July 2022).
- Phelan, P. (2021). *Metro Nashville Information Security Awareness Tips, Privacy—Protecting Your Digital Footprint*.
- Sagay, A., & Jahankhani, H. (2020). Consumer awareness on security and privacy threat of medical devices. In *Cyber Defence in the Age of AI, Smart Societies and Augmented Humanity* (pp. 95-116). Springer, Cham.
- Seliger, L. (2020). *Personal consumer environment: the consumer in control of his digital footprints*. [Master's thesis, The University of Twente].
- Shmatko, A., Barykin, S., Sergeev, S., & Thirakulwanich, A. (2021). Modeling a logistics hub using the digital footprint method—The implication for open innovation engineering. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(1), 59. <https://doi.org/10.3390/joitmc7010059>
- Sjöberg, M., Chen, H. H., Floréen, P., Koskela, M., Kuikkaniemi, K., Lehtiniemi, T., & Peltonen, J. (2016, September). Digital me: Controlling and making sense of my digital footprint. In *International Workshop on Symbiotic Interaction* (pp. 155-167). Springer, Cham.
- Sun, Q., Huang, X., & Liu, Z. (2022). Tourists' Digital Footprint: Prediction Method of Tourism Consumption Decision Preference. *The Computer Journal*, 65(6), 1631-1638. <https://doi.org/10.1093/comjnl/bxab210>
- Surmelioglu, Y., & Seferoglu, S. S. (2019). *An examination of digital footprint awareness and digital experiences of higher education students*. [Master Thesis, The University of Hacettepe]. Ulusal Tez Merkezi.
- Thatcher J (2014). Living on fumes: Digital footprints, data fumes, and the limitations of spatial big data. *International Journal of Communication* 8: 1765–1783
- Vervier, L., Zeissig, E. M., Lidynia, C., & Ziefle, M. (2017, May). Perceptions of Digital Footprints and the Value of Privacy. In *IoTBDs* (pp. 80-91).
- Wook, T. S. M., Mohamed, Hazura, Noor, S. F. M., Muda, Zurina., & Zairon, I. Y. (2019). Awareness of digital footprint management in the new media amongst youth. *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, 35(3), 407-421. <https://doi.org/10.17576/JKMJC-2019-3503-24>
- Yıldız, A. (2022). Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemik Literatür Taramasına Genel Bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 367-386.
- Younes, A. S. (2019). Passive violation of consumers' privacy rights on the internet in the age of emerging data capital. *Journal Content, Community Communication*, 10, 134-150.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çevrimiçi iletişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan, dijital ayak izleri insanların yaşamsal fırsatlar oluşturmalarında önemli bir rol oynamaktadır (Black ve Johnson, 2010). Dijital ayak izi, insanların çevrimiçi olduklarında amaçlı eylem veya pasif kayıt yoluyla oluşturduğu bilgi ve verileri ifade etmektedir. Özellikle Z kuşağının internetin üretken kullanıcıları olduğu göz önüne alındığında, bu kuşağın yarattığı dijital ayak izi türleri ve gelecekte ne gibi sonuçlar doğuracağı konusundaki endişeler her geçen gün artmaktadır (Thatcher, 2014). Dijital ayak izi konusunda eğitilmiş olmayan ve uygun bir dijital varlık göstermek için gerekli bilgi veya becerilere sahip olmayan kişiler potansiyel bir dezavantaja sahip olabilmektedir. Bu nedenle dijital ayak izi, itibar ve güvenlik açısından risklere neden olabilir. İtibar açısından kişinin eğitimine ve kariyerine zarar verebilir. Ayrıca güvenlik açısından dijital ayak izi, takip edilme ve taciz edilme olasılığını arttırabilmektedir. Dijital ayak izi konusundaki yasal boşluklar konusu, bireysel kullanıcılar ve ağlardan, platform sağlayıcılarına, veri komisyoncularına, sivil haklar gruplarına ve devlet kurumlarına kadar çeşitli aktörleri içerdiğinden oldukça karmaşıktır (Büchi vd., 2017:3). Bu noktada da, dijital ayak izlerinin yönetimi ve kişinin sağlığında nasıl bir strateji kullanılarak defin işleminin gerçekleştirileceğinin karara bağlanması büyük önem teşkil etmektedir.

Dijital ayak izlerinin hepsi olumlu olmayabilir, olumlu izler de bırakmayabilirler. Bu nedenle, pozitif bir dijital kimliği sürdürmek için kişinin dijital ayak izinin yönetimi çok önemli hale gelmiştir. İşverenler, çalışanlarının faaliyetlerini çevrimiçi olarak izlemek için artık dijital ayak izini kullandığından, dijital ayak izinin yönetimi gereklidir. Kariyer Danışmanlık Hizmeti (2012) bazı istihdam sektörlerinin (örneğin reklamcılık, halkla ilişkiler ve medya) dijital ayak izine sahip olmanızı bekleyebileceği ve aktif olarak teşvik edebileceği gerçeği nedeniyle insanların dijital ayak izlerinden yararlanmaları gerektiğini tavsiye etmektedir. Örneğin bloglarda, profillerde veya videolarda çevrimiçi yaratıcılığınızın örnekleri aranabilmektedir (Kalbande, 2019:2). Gittikçe önemi artan dijital ayak izlerini kişinin doğru ve etkin şekilde yönetebilmesi için de, iyi bir çevrimiçi ortam kullanıcısı olması gerekmektedir. Çevrimiçi şekilde vakit geçiren, bir ya da daha fazla teknolojik cihazla bağlantı kuran, sosyal çevresi, ailesi vb. ile dijital şekillerde bağlantı kuran herkes dijital vatandaş olarak adlandırılmaktadır (eTwinning, 2016). Dijital vatandaşlığın da en büyük gerekliliklerinden birisi, çevrimiçi ortamlarda var olan ayak izlerinin doğru kullanılarak ileride oluşabilecek problemlerin en aza indirilmesi olmaktadır. Bu noktada da dijital ayak izi farkındalığı (digital footprint awareness) kavramı ortaya çıkmaktadır. Dijital ayak izi farkındalığı, medya okuryazarı olmanın, modern topluma ayak uydurabilmenin, teknik (genellikle dijital okuryazarlık olarak adlandırılır) ve bilişsel becerilerin (bilgi edinme ve çevrimiçi aktivitelerin etkilerini anlama kapasitesi) kazanılması açısından gerekli bir ön şarttır (EAVI, 2019). Kısaca, bireylerin dijital ayak izlerini yönetebilmeleri için dijital ayak izi farkındalığına sahip olması beklenmektedir.

Bu çalışmanın temel araştırma problemi dijital ayak izi yönetimi sürecini anlamlandırmaktır. Bu bağlamda literatürden hareketle dijital ayak izi yönetimini kavramsal bir çerçeve oluşturmak için, dijital ayak izi türlerini sınıflandırmak, dijital defin kavramlarını açıklamak, dijital ayak izi yönetimi farkındalığını arttırmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın kapsamını akademik veri tabanlarında yayınlanmış makale, bildiri, kitap gibi akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırmanın en önemli kısıtı ulusal ve uluslararası yazında dijital ayak izi yönetimi bağlamında ele alınan “dijital defin” konusuna dair yapılmış akademik çalışmaların yetersiz olmasıdır.

Çalışmanın bulgularına göre, kelime bulutu analizinde incelenen yayınlarda anahtar kelimeler arasında en yaygın olarak "dijital" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bunu “yönetim”, “çevrimiçi” ve “ayak izi” kelimeleri takip etmektedir. Ayrıca çalışmanın bulguları (incelenen yayınlar) dijital ayak izlerinin kullanıcılar tarafından pasif bir şekilde bırakıldığı için bazı dezavantajlara sahip olabileceğini göstermektedir; ancak dijital ayak izlerinin doğru yönetilmesi ile gelecekte web kullanıcılarına doğru içeriğin sunulmasında, çevrimiçi web servis sağlayıcılarının müşterilerini daha iyi anlamalarına, buna göre hizmet vermelerine, kişinin kariyer yönetimi açısından da olumlu izlenimler yaratmasına yardımcı olacağı beklenmektedir. Yine çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre dijital ayak izlerinin doğru ve etkin kullanımı dijital vatandaşlığın bir gereği olarak karşımıza çıkmakta ve dijital ayak izi yönetimi, dijital miras ve dijital defin kavramlarının ilerleyen süreçlerde daha sık duyulacağı, yönetim bilimi literatüründeki akademik çalışmaların gelişim göstereceği, ve dijital kuratörlük mesleğinin gündeme geleceği öngörüsünde bulunmaktadır. Buna ek olarak dijitalleşen dünyamızın değişen sosyo-ekonomik yapısı ile dijital ayak izi yönetimi çalışmalarının artması hususunda akademisyenlere ve sektör çalışanlarına yönelik önerilerde bulunulmuştur. İnternet ve sosyal medya kullanımının geride bıraktığı

dijital ayak izleri, insanların gelecekteki kariyerlerini veya iş beklentilerini potansiyel olarak etkileyebilmektedir. Sosyal medya platformlarında insanların sosyal ağlarındaki hikayeleri, onların sosyal medya hesaplarında bulunan içeriğe dayalı olarak, bazen işlerini kaybetmelerine, okudukları okullardan ihraç edilmelerine hatta yargılanmalarına dahi neden olabilmektedir (Cooper, 2015). Hayatın her alanında yasal düzenleme ve kurallara, kontrole ihtiyaç olduğu gibi dijital ayak izlerinin de biçimsel bir yapıya oturtulması, kontrolü, yasalarla vasilelere devri ya da sahibi tarafından silinmesi/yok edilmesi yani “*dijital defin*” kararının kişinin sağlığında verilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın kapsamını; Web of Science, Scopus, Google Scholars'ta yayınlanmış 28 İngilizce çalışma oluşturmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, dijital ayak izi türlerini sınıflandırmak, dijital defin kavramlarını açıklamak, dijital ayak izi yönetimi farkındalığını artırmak için sistematik bir inceleme yapmaktır. Araştırmanın amacına ulaşmak için şu adımlar izlenmiştir: a) Araştırma metodolojisinin geliştirilmesi, b) İlgili elektronik veri tabanının taranması, c) dijital ayak izi konusunda yapılmış çalışmaların sentezi. İncelenen tüm çalışmaların orijinalinde yapılan hataların kontrol edilememesi, incelenen makale ve tezlerdeki çalışmaların seçiminde objektif olmak amacıyla sadece basılı çalışmalar incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden ikincil kaynak tarama stratejilerine göre sistematik analiz yapılmıştır. Sistematik analizler kontrollü çalışmaların toplanarak sentezlendiği ikincil araştırma çalışmalarıdır. Araştırma sorusuna cevap arayan bir çalışmanın sistematik analiz olarak adlandırılması için kullanılacak çalışmaların belirlenmesi, titizlikle seçilmesi, çıktıların yapılarak sentezlenmesi sürecinin sistematik, saydam ve tekrarlanabilir şekilde yapılması gerekir. Doğru şekilde yapılan sistematik analizler, araştırmalarda güvenilir kanıtlar oluşturmaktadır (Ata ve Urman, 2008).

DİJİTAL PLATFORMLARDA İÇERİK MÜLKİYETİ STRATEJİLERİ: “SADECE” MODELİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

CONTENT OWNERSHIP STRATEGIES ON DIGITAL PLATFORMS: A REVIEW ON THE “ONLY ON” MODEL

Mustafa AYDEMİR

Bağımsız Araştırmacı

aydemirmustafa4@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9414-4053

ÖZ

Geliş Tarihi:

27.03.2023

Kabul Tarihi:

18.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Dijital Platform
İçerik Mülkiyeti
Yapım
Sadece Modeli
İçerik Analizi

Keywords

Digital Platform
Content Ownership
Production
Only on Model
Content Analysis.

İnternet tabanlı etkileşimli yayıncılık sistemleri, sanal dünyayı kullanıcı ekseninde şekillendirmektedir. Yeni medya çağında web tabanlı teknolojiler ve sosyal ağ hesapları üzerinden dijital yurttaşlara dönüşen bireyler, değişen yayıncılık anlayışı ve artış gösteren programları deneyimlemektedir. İçerik konusu, sosyal mecraların yanı sıra ott adı verilen dijital platformlarda kültürün inşası ve sanal kullanıcı eylemleriyle etkinlik kazanmaktadır. Dijital platformlar, enformasyon akışı ve içerik mülkiyeti konusunda neoliberal görüşler çerçevesinde yeni politikalar ortaya çıkarmaktadır. Dijital kolonileşme çalışmaları sonucunda melez platform ve içerik üretimlerine ağırlık verilmektedir. Bu çalışma, yeni nesil dijital platformlarda kendi bağımsız ve orijinal yapımlarının “sadece” modeliyle içeriksel açıdan hangi yapımlar türlerine odaklandığı ele almaktadır. Araştırma kapsamında Netflix örneği üzerinden içerik analizi yoluyla bir aylık veriler tematik ve kategorisel düzlemde incelenmiş ve istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada toplamda 52 ülke tarafından 913 yapımların bu kapsamda yer aldığı, söz konusu yapımlar arasında ülke bazında ABD’nin 409 adet ve %44,79 ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Kıta-Bölge sıralamasında ise Kuzey Amerika 461 adet yapımla ve %50,49 ile ilk sırada yer alırken, Avrupa 205 yapımla ve 22,45 oran ile ikinci, Asya ise 147 yapımla ve 16,1 oran ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye’nin bu sisteme 14 yapımla ve %1,53 ile içerik desteği sağladığı saptanmıştır.

ABSTRACT

Internet-based interactive publishing systems shape the virtual world on the user axis. In the new media age, individuals who have become digital citizens through web-based technologies and social network accounts are experiencing a changing understanding of broadcasting and increasing programs. In addition to social media, the topic of content gains effectiveness through the construction of culture and virtual user actions on digital platforms called OTT. Digital platforms are creating new policies within the framework of neoliberal views on information flow and content ownership. As a result of digital colonization studies, emphasis is being placed on hybrid platform and content production. This study deals with which types of productions are contextually focused with the “only on” model of their own independent and original productions on new generation digital platforms. Within the scope of the research, one-month data were examined in thematic and categorical terms through content analysis on the Netflix sample and statistically evaluated. In the research, it is seen that 913 productions by 52 countries are included in this scope, and the USA ranks first among these productions on a country basis with 409 units and 44.79%. Dec. In the Continent-Region ranking, North America ranks first with 461 units built and 50.49%, Europe ranks second with 205 units built and 22.45%, and Asia ranks third with 147 units built and 16.1%. It has been determined that Turkey provides content support to this system with 14 productions and 1.53%.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1271624>

Atıf/Cite as: Aydemir, M. (2023). Dijital platformlarda içerik mülkiyeti stratejileri: “Sadece” modeli üzerine bir inceleme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1457-1478.

Giriş

İletişimin dijital ve sanal nitelikli bir kimliğe doğru evrildiği medya sistemi, geleneksel anlatı kalıplarını da şekillendirmektedir. Medyanın kitle iletişimi konusunu web teknolojileri ve bağlı internet protokolleriyle sanal sistemlere bağlı hale getirmesiyle kullanıcıların eylem dinamikleri de etkileşimli hale gelmektedir. Geleneksel tek yönlü akış konusu, günümüzde enformasyonun çift yönlü akış haline geldiği eklektik ve heterojen yapılar üzerinden inşa edilmektedir. Medya alanı; okuyucu ve izleyici merkezli görüşlerden, sanal tabanlı sosyal ağlar ile internet üzerinden içeriklerini sunan mecralarda takipçi ve üyeler bağlamında yorumlanmaktadır.

Sanal dünyada gerçeklik ve etkileşim yapısı gerçek zamanlı ve doğrulanmış haber akışlarıyla kullanıcılara dinamik bağlantı alanları sağlamaktadır. Her bir kullanıcının farklı ağlar üzerinden ağ kimliği oluşturarak gündemi takip edebilmesi, yeni medya olarak tanımlanan etkileşimli ve çoklu ortamlarda eylem trafiğini dijitalleştirilmektedir. Kullanıcı ya da tüketici, medya erişimlerini içerikler ve paylaşımlar aracılığıyla takip ederken gündemi takip etmek ve enformasyon ihtiyaçlarına da erişebilmektedir. Yeni medya alanı; içeriği oluşturan ile paylaşım ve beğeni gibi tepkilerde bulunan sanal cemaatlere dönüşmüş ağ toplumunun aktif bireylere dönüşünü simgelemektedir. Marx'ın (2003) yönetim elitlerinin eko-politik süreçler itibarıyla eleştirdiği, egemen kıldığı kendi ideolojik yapıları perspektifinden zihinsel süreçleri de şekillendirebilmesi durumu, emeğin mülkiyeti alanını da etkilemektedir. Ağ kullanıcılarının, Adorno ve Horkheimer (1947 ve 2010) ile Marcuse (1964) gibi kuramcılarının kötücül ve negatif alanlar olarak tarif ettikleri kitle kültürü yapısından özgürleşebilmek ve tahakküm alanlarından kurtulmak üzere içerik oluşturmaları, temelde etkileşim kavramıyla ilişkilendirilmektedir.

Bireylerin neoliberal politikalara bağlı olarak medya ekonomisini belirten meta endüstriyel bakış açısı, Fuchs (2014 ve 2016) tarafından dijital emeğin sömürüsü olarak tanımlanırken, Golding ve Murdock (1991) tarafından kültürün dolaşımı yerine iktidarın görüşlerinin baskın haline geldiği ileri sürülmektedir. Medyanın kamuoyunun sesi olma ve iktidarın denetlenmesi gibi mülkiyet sorunsalını ortaya çıkaran bazı görüşler ise (Herkman,2014) ekonomi-politik yaklaşımın ahlaki çözülme ve tahakküm sorunu yaşamasını, metalaşmış medya sahipliği üzerinden ele alınmaktadır. Bu durum, aslında çevrimiçi kültür üzerinden meta olarak biçimlenen eylemlerin ayrışmayı ve çatışmayı artırdığı gerekçesiyle netameli olduğu anlaşılmaktadır.

İktidar alanının politik katılım ve bireysel mülkiyet ile tüm alanları tahakküm altına alma çabası, çevrimiçi mahremiyete doğru dönüşen ağ kimliklerinin kolektif akıl ve kültürden giderek kopuş yaşamasının gerekçelerini de ortaya çıkarmaktadır. Symthe'nin "Metalaşan Seyirci" (1960) kavramıyla "Bilinç Endüstrisi" (1977) ifadesi, dijital dünyada kimliğini ve ortak bilinç algısını giderek kaybeden bireyleri incelemekte ve medyanın dönüşümünü eleştirel bir düzeyde yorumlamaktadır. Bu görüşün karşısında olumlayıcı bir bakış olarak Jenkins tarafından "kültürel yakınlık kurulması" (2006) fikri, küreselleşme ve ortak kültürlenme alanlarını vurgulamış olsa da Fuchs'nin kar odaklı medya kapitalizmi ve buna bağlı internet ekonomisinin bir yansıması olarak bireylerin mahremiyetleri, kimlikleri, dijital adımları ile satın alma davranışları alınıp-satılabilen pazar ürünlerine dönüşmektedir.

Medyanın iktidar ile kurduğu çatışmalı ilişkinin meta ve ekonomi üzerinden şekillenmesi, baskı aracı olarak düşünülen izleyici davranışlarının değişkenliğini göstermektedir (Mansell,2004; Meehan ve diğerleri,1994). Medyanın bir yandan küreselleşmesi diğer taraftan yerelleşme çabası, merkez ve çevre ülke sorunsalının yerel unsurların yerini küresel ve sistem kurucu şirketlerin alması, yeni projelerine ve dijital içeriklerine bağlı olarak hızla değişkenlik gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır.

Yeni medya sistemi neoliberal politikalar ile bireysel bilinç düzeylerinin teknolojik iletişim yapısıyla yorumlandığı 21. yüzyılda sanal ağ kimliklerinin hızlı yükselişe geçtiği etkileşimli bir yapıyı tanımlamaktadır. Bu dönemin bireysel kültürlenme ve bilinçlenme çabası, kaotik ve çatışmacı toplum düzeninin, sanal-sosyal temelli ağ merkezlerindeki erişim izinleri ve kullanım kuralları ile çerezler üzerinden denetlenmektedir. Yeni medya sisteminin internet üzerinden yoğunluk göstermesi, ağ kimliğine sahip bireyler ile ağ kabiliyeti olmayan bireyler arasındaki sanal kültürel ilişkide gündemi takip etme stratejileri konusundaki ideolojik bakış açısının sınırlandırıldığını da göstermektedir.

Literatür Taraması

Çevrimiçi davranış kültürünün biçimlendiği yeni medya düzeninde web tabanlı uygulamalar, sosyal ağ araçları ve çeşitli bilgi iletişim tabanlı sistemler arz-talep denkleminde oluşturulmaktadır. Toplumsal sistemde, bireylerin

teknolojik alana duydukları ihtiyaç ve teknolojik sistemlerle geliştirilen teknik bilgi toplumun dijitalleşmesine katkı sağlamaktadır. Bireylerin kitle iletişim araçlarıyla kurduğu bağ, sanal kimlikler ve ağ hesaplarıyla biçimlenen insan-makine etkileşim alanlarını yeniden anlamlandırmaktadır. Bu anlamlandırma çabası kuşkusuz makinelerin yapay zekayla insanlaşma mücadelesi karşısında insanların da makineleşme paradoksu kadar çelişkiler barındırmaktadır. Günümüzün medya sistemi, içerik ve paylaşım duyulan tepkime düzeyleri ile istatistiksel yorumlama kabiliyetleriyle sanal değerler sistemi oluşturmaktadır.

İçerik konusu üretim ve tüketim ilişkilerinin teknolojik araçlar ve uygulama modülleriyle etkileşimli pazarlama araçları arasında oluşan verinin işlenmemiş biçimidir. İçerik, sadece bir paylaşım değildir. Paylaşım ögesi; içerik üzerinden veriyi oluşturan, inceleyen ve yöneten medya elitleri tarafından şekillendirilmektedir. Oskay, bireylerin içerik üzerindeki ruhsal eğiliminin önemine dikkat çekmektedir. Oskay'a göre; internet ve sosyal medyanın bilgi kaynakları "kişiye özel, isteğe göre uyarlanmış olduğundan birey, kendi televizyon kanalını yaratmaktadır" (2007,15). Fuchs ve Mosco; bu konuyu medya ekonomisi düzeyinde değerlendirirken "Sahibiye, sansür, dışlama ve politik içerik üretimi" (2014,595-596) açısından medya alanının dört başlıkta gerçekleşen değişkenlik yapısına dikkat çekmektedir. Adaklı, "geleneksel ve yeni medyadaki yapılanma biçimlerinin özellikle ekonomi, düzenleme ve teknoloji düzlemlerinde iç içe geçmesinin, bütünleşmenin en önemli eğilimlerinden biri olduğunu" belirtmektedir (2010,68). Bu sistemde kullanıcı olarak tanımlanan bireysel veya kurumsal ağ hesap sahiplerinin önceleyen iletişim politikalarının veri analizi ve reklam verenler arasındaki tecimsel ilişki için "popülerlik, pazar kazanma ve şöhret yönetimi" gibi eğilimler gerekmektedir.

İnternet alanı yeni medya sistemi ya da yeni nesil medya ekonomisi olarak derinlikli bir pazarlama becerisine dönüşmektedir. Yeni medya alanını kuramsal bağlamda ele alıp inceleyen ilk alan yazın araştırmacılarından Lev Manovich (2001) tarafından *Yeni Medyanın Dili* adlı kitabında bu konu detaylandırılarak beş farklı prensip şeklinde yeni medya konusu sınırları ve eylem yapılarıyla tanımlanmıştır. Yeni medya beş temel özellik biçiminde; "Sayısal Temsil, Modülerlik, Otomasyon, Değişkenlik ve Kod Çevrimi" olarak değerlendirilmektedir (Manovich, 2001). Rice ise yeni medyayı "kullanıcıların, bilgi ve/veya diğer kullanıcılar ile arasında etkileşime izin verip kolaylaştıran iletişim teknolojileri olarak tanımlamıştır" (1984,35). Yeni medya; içeriğin talebe bağlı olarak sunulduğu videolar, isteğe bağlı reklamcı içerikleri ile içerik kısıtlılığı konusunda yetkilendirilmiş eylemlerin sistemleşmiş biçimidir.

İnteraktif televizyon, Kablo tv, Iptv, Pay Tv, İzle öde sistemleri gibi medya içeriklerinin satın alınması deneyimlerinden sonra içeriğin üretiminden dağıtımına kadar olan süreçte dikey eksenli bir uyumluluk sürecinin olduğu görülmektedir. Bu noktada özellikle telekomünikasyon çalışmalarının hızlı gelişimi, bilişim sistemlerindeki değişimler ile internet tabanlı geniş band ağların yaygınlaşması ile görsel-işitsel kültür köklü dönüşümler geçirebilmiş ve yeni medya sistemine zemin hazırlamıştır.

Yeni medya alanı, iç içe geçen sistemler, teknolojiler ve medyalar arası ilişkileri ifade etmektedir. Bu sistemde önemli olan kavramlar arasında "dijitalleşme, etkileşim, yakınsama ve sanal kimlik inşası" yer almaktadır. Bu kavramlar arasında teknolojilerin ve uygulamaların birbirine uyumlu hale gelmesi ve erişilebilir olması yakınsama kavramı üzerinden tanımlanmaktadır. Yakınsama konusu özellikle teknolojinin uygulamalar arası ilişkileri ve kullanıcıların çoklu eylem oluşturmalarına karşılık gelmektedir.

Bolter ve Grusin'e göre yakınsama kavramı "telefon, televizyon ve bilgisayar gibi karşılıklı etkileşim içeren üç teknoloji tarafından desteklenen; teknik, sosyal ve ekonomik uygulama biçimleri ile melez bir yapı özelliği gösteren bir alan" olarak tanımlanmaktadır (2000,224). Rosenberg yakınsama kavramını ilk defa telekomünikasyon alanında ele alırken Amerikan makine endüstrisini incelediği makalesinde, "yakınsak teknolojiler" adı altında kullanmıştır (Güngör ve diğerleri, 2009,12). Yakınsama kavramını eş anlamlı bir ifadeyle yöndeşme kavramı üzerinden çeşitli görüşler de bulunmaktadır. Başaran ve Geray; "yöndeşmenin, aynı altyapı üzerinden akan enformasyon ve bu altyapıların küresel boyutta birbirine bağlanmasıyla oluşacak küresel enformasyon altyapısının en önemli gerçekleştiren olduğunu savunmaktadırlar" (2005,259). Kullanıcıların ağ toplumunun dijital öznelere dönüştüklerine dair yaygın inançlarıyla bu alana hızlı katılım sağlayarak aktif biçimde kullanmalarıyla kültürel bilinç ve kapitalist değerleri dönüşüm geçirmektedir.

Sanal dünyada kullanıcıların hesap sahipliklerinin yanı sıra üyelik ve abonelik paketlerini satın almak suretiyle dijital verileri işleyebilmesi yeni nesil televizyon yayıncılık anlayışının hibrit ve orijinal içerikler üzerinden pazarlandığı ağ yönetim modellerini iktidar alanlarına dönüştürebilmektedir. Bu durumda kullanıcı uydu ve telekomünikasyon sistemleri yerine internet kullanıcısı, kullanım tipolojileri ise anonim yerine dijital özne yapısına doğru geçiş sağlayabilmektedir.

İçerik Mülkiyeti ve Küre-Yerelleşme

Yeni medya düzeni içerisinde geleneksel medyanın yerini alan önemli bir araç olarak internet, kullanıcılara ve içerik üreticilerine etkileşimli ve hızlandırılmış içerik tabanlı yönetim modellerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. İnternet üzerinden kullanıcılara sunulan her bir içerik, üretici ve telif hakkı gibi mülkiyet alanını da yeniden biçimlendirmektedir. Yapımcılık sistemi ise bu bağlamda son yıllarda dijital platformlar tarafından sanal bir ağ yapısı ve ücretli üyelik sistemleriyle transnasyonalist kimliğe kavuşmaktadır. Yapımların telif ve biçimsel hakları yeni medya sisteminde web ortamlarında da söz konusu olmaktadır. Dijital platformlar, mülkiyet ve pazarlama stratejileri kapsamında kendi yapımlarını oluşturmaktadır. Bu yapımlar, kültür aktarımının yanı sıra içerik odaklı ve yeni bağımsız yapımlara yönelim gösteren yeni nesil kullanıcılar için popüler isimlerle desteklenmektedir. İçerik yoluyla bağımlı hale gelen kullanıcıların satın alma davranışları ile üyelik tipolojileri de bu pazarlama çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Küreselleşme tartışmalarının batılılaşma ve McDonaldlaşma (Ritzer,2000) kavramları üzerinden ele alan bazı görüşler karşısında Küre-yerelleşme, Japonya'nın literatüre kazandırdığı bir kavram olarak *dochakuka* (Robertson,1995,28) kelimesinden üretilmiştir. Glocalization (küre-yerelleşme) terimi, küreselleşme anlayışının yerelleşerek iç içe geçtiğini ileri sürmektedir (Robertson,1995; Yamashita,2003; Khondker,2005). Buna göre; dünya küreselleşirken yerel kültürlere uyacak şekilde ürün ve hizmetlerin yaratılması süreçleri de yaşanmaktadır. Küreyerelleşme modelinin günümüzde en önemli uygulama alanlarından biri medya içerikleri üzerinde yaşanmaktadır.

Jenkins'e göre; "Farklı rollere sahip medya üreticileri ve tüketiciler, yeni medyanın sunmakta olduğu özellikler nedeniyle günümüzde birbirleriyle etkileşen katılımcılar haline gelmişlerdir" (2006,3). Binark, "Yeni medyanın, dijital kodlama sistemine göre temellendirildikleri için çok fazla miktarda enformasyonu aynı anda aktarabilme ve kullanıcının geri dönüşümde bulunabilmesi olanağına sahip olduğunu, dolayısıyla enformasyonun düzçizgisel iletiminden hipermetinselliğe geçildiğini" ifade etmektedir (2007,21). Medya içeriklerinin kullanıcıların taleplerine, pazarın dinamiklerine bağlı olması, dünya üzerinde tek bir ülkenin pazarının kullanılması yerine merkez-çevre sistemini odak noktasına yerleştiren enformatik alanın proaktif bir modelde küre-yerelleşme, kolonileşme ve kültürel emperyalizm gibi bağımlılık yaratan, melezleşmiş sistemlerinin kuramsal ve uygulamalı yapıları dönüştürülmesini de hızlandırmıştır.

Sanal-sosyal ağların içeriğe duyduğu ihtiyaç ve daha fazla katılımcıyla yeni içeriklerin hazırlanması karşısında Marksist bir ideolojiden beslenen emek konusunun ekonomik değerinin dijital dünyada içerik sağlayıcılara atfedildiği yeni bir döneme girilmiştir. Dijital içeriklerin hazırlanmasında kanal merkezli kazançların yanı sıra sponsorluk gibi alanlarla desteklenen ve platforma özgü bir kimliği temsil eden "youtuber, viner ve tiktoker gibi" kavramlarla nitelenen İncuencer karakterler, bu alanı giderek daha önemli hale getirmektedir. Dijital emek konusunu ele alan bazı çalışmalar (Fuchs,2014; Huws,2014; Yeşilyurt,2015; Duman ve Özdoğan,2018; Karaca,2021) dijital dünyada emeğin tek taraflı olmamasına, dijital işçiler olarak ortak emek verilmesinden hareketle kazançlarında paylaşımına dikkat çekmektedir. Günümüz medya sisteminde bu bağlamda dijital içerik üreticilerinin kendilerini daha fazla gösterebildikleri ve kazanç sağladıkları platformlara göre yeni içerik politikaları oluşturdukları da anlaşılmaktadır.

Etkileşimli Dijital Platformlar ve Dijital Emperyalizm

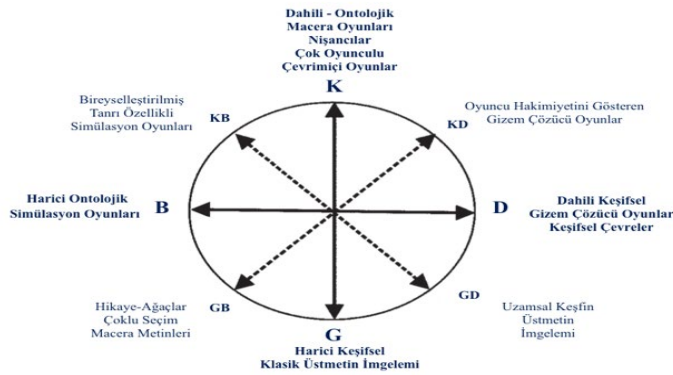
Dijitalleşen ve metalaşan medyanın etkileşimli bir uzantısı olarak geleneksel iletişim araçlarının web tabanlı yapıya dahil olması, televizyonun ötesini temsil eden Over The Top (OTT) dijital platformların giderek yerel ve ulusal ölçeklerde yayılım göstermesine zemin hazırlamıştır.

İçeriklerin çevrimiçi olarak dağıtan çeşitli görsel-işitsel platformlar ya da medya servisleri le sosyal paylaşım ağlarının arasındaki ilişki yeni nesil etkileşimli ağ televizyonu olarak tanımlanan OTT dijital platformlarını etkinleştirmiştir (Aydemir,2020). OTT sistemleri kablolu yayın deneyimlerinin bir uzantısı olarak etkileşimli televizyonun ötesine geçen bir model üzerine inşa edilmiştir. OTT sisteminin kutu ve kumanda ile olan satış modeli yerini süreç içinde tamamen üyeliklerin internet eksenli bir sistemde inşa edilmesi biçimine dönüşmüştür. İnternet askeri tabanlı bir sistemin evrensel iletişim ağına dönüştürülmesiyle iletişimin tüm yapısını dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda evrensellik ve ticarileşme konusunda ortak bir dil kurulmasını ve ağ toplumuna geçişi sağlamıştır.

İnternet geleneksel medya döneminde erişim ve öncül teknolojik bir alan olmanın ötesine geçerek tek yönlü iletişim alanını karşılıklı hale getiren önemli bir araçtır. İnternet yeni medya sisteminde teknolojik ve bilişim tabanlı bir araç olmanın ötesinde iletişim ve etkileşim gibi dinamikleri ekonomik ve politik süreçleri de yöneten ideolojik bir ortamı ifade etmektedir. Balcı ve Ayhan, internetin yan anlamlarına ve moral değerlerine odaklanmakta ve hızlı erişim sağlanan bilgilerin yanı sıra zaman deneyimi, kullanımsal işlevlerine vurgu yapmaktadır (2007). İnternetin yoğun ve kapsamlı kullanımı sadece bireysel kullanıcıların eylem yapılarını biçimlendirmemektedir. Aynı zamanda tüm e-işlem, kurumsal bilgiler, erişim politikaları ve satın alma davranışlarının da yoğunlaştığı bir mekân özelliği göstermesi nedeniyle ağ tabanlı bir toplum yapısını ortaya çıkarmaktadır.

Manuel Castells'in ifadesiyle "Bilgi teknolojisi devrimi ve kapitalizmin yeniden yapılandırılması, toplumu yeni bir forma teşvik etmekte ve ağ toplumu'nu oluşturmaktadır" (1996,15). Bu, toplumun son yıllarda sanal kimliklerle ilişkilendirilmiş sosyal ağlarla eklektik biçimde kullanılmasına karşılık gelmektedir. Van Dijk bu noktada ağ toplumunu "Her düzeydeki (bireysel, grup / örgütsel ve toplumsal) birinci sınıf organizasyonu sağlayan sosyal ve medya ağları altyapısıyla bir sosyal oluşum şeklinde" tanımlamaktadır (2006,20). Bu toplum yapısının enformasyon toplumunun bir uzantısı olduğundan hareketle "enformasyonun üretiminin, kullanımının ve dağıtımının öncelikli ekonomik ve sosyal aktivite olduğu toplum" (Straubhaar ve LaRose 1997,22) şeklinde ifade etmektedir. İletişimin tekil noktada kalması ve tek yönlü olması totaliter rejimlerin gereksinim duyduğu bir alan olmakla birlikte günümüz evrensel iletişim kurallarında "etki, etkileme ve etkileşim" bağlamları iletişimin genel yapısına yön vermektedir.

Etkileşim ilk kez Wiener (1950) tarafından geribildirim kavramına bağlı olarak elde edilen verilerin sisteme tekrar girilmesini kontrol eden bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Thompson etkileşimi kendi arasında üç tipe ayırmaktadır; yüz yüze, aracılı etkileşim ve mekânsal-zamansal potansiyeli tarafından analitik olarak ayırt edilen aracılı yarı-etkileşim (1995,85). Van Dijk, etkileşim eylemini mekân, zaman, davranışsal ve zihinsel olmak üzere dört temel boyut üzerinde inşa etmektedir (2004,147-148). Marie Laure Ryan, *Hikâye Avatarları* adlı kitabında etkileşimi özellikle sanal oyunlar üzerinden yeni bir kimlik kazanma isteğine sahip olan kullanıcılar arasındaki ilişkiyi yorumlama biçimi yönüyle ele almaktadır. Ryan, etkileşim alanında ayrıca bir sınıflandırmaya giderek aşağıda **Şekil 1**'de görüldüğü üzere dört temelde "dahili, harici, keşifsel ve ontolojik (2006,17) ve kesişimsel bağlamlarda bu konuyu değerlendirmektedir.

Şekil 1. Ryan'ın Etkileşim Tipleri

Kaynak. (Ryan, 2006,121)

Etkileşim medyanın etkileşim kazandığı ve genel işleyişini tanımlayan sanal sistemler, teknolojik modüller ve kullanıcı tipolojileri çerçevesinde dönüştüğü bir alanı temsil etmektedir. Etkileşim medya alanının kitle iletişim araçlarının özelleştirildiği süreçlerde kişisel deneyimleme ve satın alma alanı olarak biçimlendirilmesi sonucu özellikle televizyon mecrasında köklü dönüşümlerle ortaya çıkmıştır. İnteraktif televizyon ve kablo tv gibi ücretlendirilmiş televizyon yayıncılığı yeni medya alanında giderek önem kazanmaya başlamıştır.

Zeng ve Yang, ücretli televizyon anlayışını; “Tüketicilerin arzusu ve talepleri; Tüketiciyi tatmin etme maliyeti, Satın alma kolaylığı; İzleyici ile iletişim” (2012,48) olarak kabul etmektedir. Yeni nesil televizyonlar “ötesi” kavramıyla ilişkilendirilerek OTT biçimine dönüşmektedir. “OTT, televizyon endüstrisinin dijital dönüm noktası gibi görülmektedir. Bu, içerik yaratılmasından dağıtımına kadar TV endüstrisinin değer zincirinin aşamaları boyunca iş modelleri ve başarı faktörlerini içermektedir. Stratejiyi yeniden belirlemede hız ve çeviklik başlıca başarı faktörleri olarak kabul edilmektedir (PWC, 2015,2). Bu sistemin yayıncılık sisteminin küresel medya içerikleri ve bu içeriklerin pazarlanabilir hale gelmesi konusunda hareketlilik sağladığı anlaşılmaktadır. OTT pazarı, “büyüme döneminde olan, pazar payları üzerinde kesin tahminler bulması zor, nispeten yeni bir pazardır” (Kovacs, 2015,15) şeklinde kabul edilmektedir. OTT platformlarının genellikle geleneksel Pay TV’den daha ucuz olduğu görüşünü savunan Jung ve Melguizo, “geniş bant penetrasyonu genişledikçe ve akış içerik ızgarası kademeli olarak geliştikçe, gelişmekte olan ekonomiler de dahil olmak üzere bazı coğrafyalarda son zamanlarda kablo kesme ve kablo tasarrufu eğilimleri ortaya çıktığı” nı ileri sürmektedir (2023,2). Sauced ve diğerleri, geniş bant internetin her yerde bulunmasını, Netflix veya Hulu gibi Over-The-Top (OTT) abonelik hizmetlerinin ortaya çıkışının temeli olarak kabul ederken “OTT’lerin özgüllüğü, internet servis sağlayıcılarının (ISP) özel bir katılımı olmaksızın internet kullanıcılarına geniş bant video ve ses iletimi sağlamaktır. Yüksek kaliteli multimedya içeriği dağıtımını sunmak için OTT yaygın olarak, ana internet değişim noktalarına bağlı birden çok noktaya sahip dağıtım altyapılarına güvenmektedir” (Sauced ve diğerleri, 2014,20-25) ifadesiyle sistemin noktasal dağıtım prensiplerini ve yerleşme modeline göndermede bulunmaktadır.

Statista şirketi tarafından Dünya genelinde OTT gelirlerinin ölçümlendiği ve aşağıda **Şekil 2**’de yer alan 2010-2028 arasındaki dönemde %2578 ölçeğinde 6,1 milyar dolardan 157,3 milyar dolara yüksek bir gelir süreci yaşandığı görülmektedir. Aynı grafikte 2028 yılında bu gelir düzeyinin 242,9 milyar dolar seviyesinde beklendiği de anlaşılmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların yeni açılan platformların ve yapımcı şirketlere duyulan ihtiyacın artış göstermesinin bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Statista, 2010- 2028 Arası Dünya Genelinde Over The Top Geliri (Milyar ABD Doları)

Kaynak. <https://www.statista.com/statistics/260179/over-the-top-revenue-worldwide/>

Avrupa Parlamentosu Komitesi’nin 2015 yılındaki raporunda; bu hizmetlerin internet hizmetleri, mahremiyet, kişisel veriler, veri güvenliği ve pazarlama alanıyla ilişkilerine dikkat çekilirken raporda “OTT hizmetleri, yönetilen servislerden farklı olarak çevrimiçi hizmetlerin bir alt kümesini temsil etmekte olup çevrimiçi hizmetlerin en azından kısmen aktarımları için internet yayınlarına bağlıdır” (2015,20) denilerek ağ toplumunun bir uzantısı olan internetin teknolojik altyapısının önemi savunulmaktadır. Bhawan ve Marg, OTT uygulamalarının üç tür hizmetini “Mesajlaşma ve ses hizmetleri, (iletişim hizmetleri); Sosyal ağlara, e-ticarete bağlı uygulama eko-sistemleri (çoğunlukla gerçek zamanlı olmayan); Video / ses içeriği” şeklinde sıralamaktadır (2015,11-12). Yeni medyanın çeşitli uygulamalar ile enformasyon akışı sağlaması (DeFleur ve Larsen, 1958; Dretske,1981; Barnett 1997; Brigss ve Burke, 2004; Gruszczynski ve Wagner,2016; Guo ve Zhang,2020) kullanıcıların aktifleştirmektedir.

Etkileşimli sistemleri kullanan bireylerin ve kurumsal nitelikli hesapların merkezi uygulama alanlarının yörüngesinde kalarak hareket etmesi kültürel emperyalizm alanının (Petras,1993; Tomlinson,1991 ve 1999; Hartung,2003) sosyal ve kültürel küreselleşmeye (Rosendorf,2000) akabinde dijital emperyalizme (Gajjala ve Birzescu,2011; Breckenridge, 2014; Jin,2015) geçişi vurgulanırken; emek konusunun içerik sahipliği ve mülkiyet politikalarının dijital emeğe (Fuchs,2014) dönüşmesini hızlandırmaktadır. Dolayısıyla yeni medya içeriğın kültürü, ideolojileri ve diğer iletişim alanlarını yönlendiren bir model olarak günümüzün kitle iletişim kültürünü tekil bir kültürden çoklu, katmanlaştırılmış bir yapıya dönüştürmektedir.

Dijital Platformlarda Netflix Etkisi

Dijital ve etkileşimli televizyon deneyimlerinin dizi film ve özel yapım filmler ile başlayan yeni nesil yayıncılık serüveni birçok dijital platformun küresel deneyimleme alanı olarak ağ üzerinden bireylere yer ve zaman sınırı olmaksızın sunduğu internet tabanlı içeriklerden oluşmaktadır. Dünyada yayıncılık anlayışı her yirmi yıllık dönemde gerek yayıncılık sistemi gerekse izleyicinin değişen içerik ve yönelim taleplerine göre akış halindedir. Netflix, diğer küresel platformlarda olduğu gibi kendine özgü bir dağıtım moduyla izleyicileri, sisteme aktif ederek etkileşimli bir seyir deneyimi oluşturmaktadır. Yeni medya sistemi içerisinde OTT uygulamaları önemli bir etkileşim alanını temsil etmektedir. Bu uygulamalar içerisinde yer alan Netflix gerek program yapımları gerekse pazarlama stratejileriyle dikkat çeken bir modele sahiptir. Netflix, Hooper ve diğerlerinin belirttiği şekilde “insanların her yerde, her zaman ve her cihazda” içerik almasına olanak sağlamaktadır (2010). Netflix pazarda doğru bir konumlandırmaya ve net bir hedefe sahip bir şirket olarak kabul edilmekle birlikte “her kişi için dünyanın dört bir yanından en keyifli başlıkları bulan kişisel deneyime” (Wang, 2022) odaklanma eylemlerini de dikkatle yönetmektedir. Bu nedenle Netflix, geleneksel televizyon ve sinema endüstrilerinden farklılaşarak abonelerine istedikleri zaman istedikleri içerikleri sunma avantajını kullanarak bu stratejiyi uygulamaktadır. Bu stratejiler, şirketi rekabetçi olmayan bir pazarda lider konuma taşımaktadır.

Lee ve diğerleri, Netflix’in ürün, fiyat, promosyon ve yer stratejilerinin tüketicilerin abonelik satın almaları konusunda farklı derecelerde teşvik ettiğini ve bu politikaların Netflix’in küresel pazar payını genişlettiğini vurgulamaktadır (2021). Ofcom tarafından yapılan sektörel bir araştırmada son birkaç yıllık süreçte ortalama bir bireyin, pandemi sürecinde günlük ortalama 11 dakikasını bu yayın platformunda geçirdiği tespit edilmiştir (Ofcom, 2021). Comparitech tarafından yapılan güncel araştırmada ise bu sürenin 2023 yılında 32 dakikalık bir ortalama süreye çıktığı belirtilmektedir (Cook, 2023). Clarke, Netflix şirketini özellikle son birkaç yıllık süreçte; Asya, Avrupa ve Amerika’da 190’dan fazla ülkede ve profesyonel yapım stüdyolarında faaliyet göstermesi nedeniyle açık ara en popüler SVOD OTT platformu olarak tanımlamaktadır (2019). Dijital platformların önemli pazar paylarına eriştikleri pandemi sürecinde yapılan çeşitli pazar araştırmalarında, Netflix başta olmak üzere birçok dijital platformun önemli izlenme oranına eriştikleri de görülmektedir.

Kablo ve uydu yayıncılık sisteminin internet üzerinden İnteraktif TV ve Pay TV gibi ödemeli sistemlerle başlayan çevrimiçi izleme davranışları değişmektedir. Ağ tabanlı üyeliklerle satın alma davranışlarının bireysel ya da aile paket seçenekleriyle eğlence deneyimlerini yeni anlatı teknikleriyle süsleyen biçimlerde küresel ve yerel yapım düzeylerinde izleyicilerin taleplerini ve ekran bağılıklarını artırma politikalarını sürdürebilmektedir. Sharma’ya göre; “1 Şubat 2013’te Netflix, televizyon yayıncılığının büyümesinde paralı bir anı göstererek, ilk özel orijinal serisi olan Kartlar Evi adlı siyasal dramayı başlatmıştır. Netflix orijinal içeriğın akışını sağlayan ilk hizmet olarak herhangi bir uzantıya sahip değildir. Bunun yerine House of Cards ile web televizyonu ve geleneksel televizyon arasındaki engeli ortadan kaldırmıştır” (2016,2). Aşağıda **Şekil 3**’te mimari yapının işleyiş yapısı gösterilmektedir. Buna göre Netflix’in mimari yapısının bir veri sürecine bağlı olarak veri merkezinden kaynak dışı ve bulut sistemleri üzerinden tasarlandığı, sunucular aracılığıyla içerik dağıtım ağları üzerinden ağ uygulamalarına yönelik çeşitli animasyon, vektör ve üç boyutlu görsel efektlerin desteklediği bir model şeklinde sunulmaktadır.

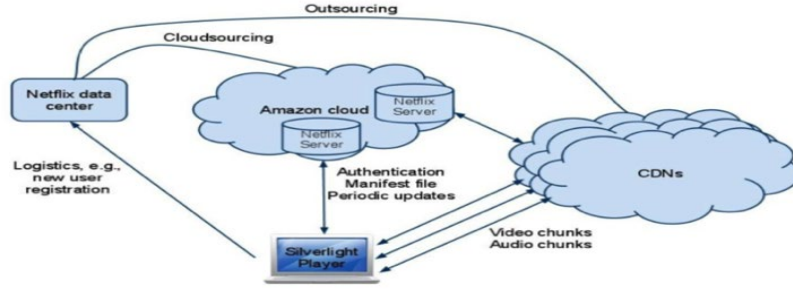

Fig. 1. Netflix architecture

Şekil 3. Netflix Mimari Yapısı

Kaynak. (Adhikari ve diğerleri, 2012,2)

Yine büyüme konusunu irdeleyen, McKenzie ve diğerleri, çalışmalarında bu konuda Netflix'in büyümesinin temel taşlarından biri orijinal içeriğe yaptığı yatırım olduğunu belirtmektedir (2022). İzleyicilerin dijital platformlar ile izleme deneyimlerini forumlaştırabilmesini Netflix 'in Almanya yapımı Dark (NYT,2023) dizisi ve anlatısı üzerinden ele alan Xan (2022), karakterlerin görünüşte birbirinden bağımsız verileri bireysel ya da toplu çabalarıyla dijital izleyicinin de davranışlarıyla benzerlik gösteren yöntemler ve ortamlar kullandıklarını açıklamaktadır. Netflix'in başarısının temel faktörleri Şekil 4'te yer aldığı üzere "Esneklik, içerik, İşlevsellik ve Tasarım, Ücret ve Büyük Veri" ile ilişkilendirilmektedir.

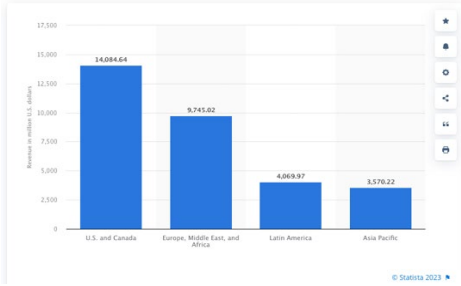
Şekil 4. Netflix Şirketinin 5 Bölümlü Başarı Faktörleri

Kaynak. (Akt, Aydemir 2020,111)

Netflix 'in başarısının içerik yönünden küresel ve yerel talepleri yüksek kaliteli sinema deneyimini televizyona taşıyabilmesinin yanı sıra içerikten sorumlu kişisi olan Yellin'in görüşlerine göre izleyici zevklerini tahmin etmek üzere geliştirmiş nitelikli bir algoritma ile "veri dağına" sahip olmaları belirtilmektedir (Wired,2016). Yine şirketin 2022 yılına ait finansal raporunda da yer aldığı üzere bu başarılı sürecin ve kritik bir bileşen olarak önemli bir yönü "kütür notu" şeklinde vurgulanmaktadır (Netflix,2022). Bu görüşlere ek olarak bağımsız araştırmacılar tarafından sosyal mecraları yönetme politikasının da hayranlık uyandıracak düzeyde olduğu belirtilmektedir (Letki;2016; Ramsey, 2018; Martín-Quevedo ve diğerleri,2019; Chamat,2019; Hendriks ve Castro,2022). Netflix'in 2021 yılında küresel satışlar ve dağıtım modeli sayesinde 5,21 milyar dolarlık bir güce eriştiği de belirtilmektedir (McKenzie ve diğerleri,2022). Bu noktada Netflix şirketinin yukarıda yer alan beş faktöre ek olarak ülkelere göre yersellik ilişkisi belirlemesi ve Küresel Netflix yayın kataloğunun ülkelerin Sanal Özel Ağ

(İng. Virtual Private Network) VPN yapılarına göre sınırlandırılması da bu başarının anahtar rolünü temsil etmektedir. Kullanıcılar ise bu noktada VPN değişikliği yöntemiyle bu konuda dolaylı bir çözüm sağlamaktadır. Netflix'in son yıllarda yaşanan pandemi ve dağıtım sorunları nedeniyle sinemada gösterime giremeyen birçok yapımın telifini aldığı ve kendi orijinal etiketiyle üyelerine sunduğu bilinmektedir. Bu konuda Tayland yapımı "The Maid" ve "The Stranded" adlı iki çalışmayı ele alan (Ramasoota ve Kitikamdhorn, 2021) filmlerin lisans hakları alınarak Netflix tarafından tüm dünyaya satışının yapıldığını belirtmektedir.

Revenue generated by Netflix worldwide in 2022, by region
(in million U.S. dollars)

Şekil 5. 2022 Yılı Dünya Genelinde Bölgelere Göre Netflix Geliri (Milyar ABD Doları)

Kaynak. <https://www.statista.com/statistics/1090098/netflix-global-revenue-by-region/>

Şekil 6. Dünya Genelinde Bölgelere Göre Netflix Kullanıcı Sayısı (2022 Yılı 4.Çeyreği)

Kaynak. <https://www.statista.com/statistics/483112/netflix-subscribers/>

Number of Netflix paying streaming subscribers worldwide as of 4th quarter 2022, by region
(in millions)

Netflix'in 2022 yılında küresel yayıncılık ve OTT pazarındaki içerik harcaması yatırım payı 16 milyar dolar seviyesindedir (Statista,2022). Bununla birlikte şirketin elde ettiği gelire ait payı ve kullanıcı sayısındaki değişimlerini ele alan Şekil 5 ve Şekil 6'da görüldüğü üzere şirketin dünya gelirinin 31,5 milyar dolar düzeyinde olduğu, dünya genelinde de 231 milyon ücretli kullanıcı sayısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Medya tabanlı tüketim ve kültürel endüstrinin önemli bir alanını oluşturan dijital platformlar günümüz sanal kullanıcı yönelimleri ile internet eksenli izleyici hareketlerinin merkezini oluşturmaktadır. Yeni medya içerisinde dijital mecralar kültür ihracatı ve ideolojik denetim alanı olarak görülmektedir. Günümüzde kitle iletişim araçlarının mülkiyet ve gözetim konusunun postmodern bakış altında ele alınması, bu tür mecraların orijinallik ya da 'sadece' olarak tekil piyasa örneğine dönüştürülen uygulamaların incelenmesine karşılık gelmektedir. Çalışmada Netflix şirketinin 1 (bir) aylık verileri üzerinden inceleme ve analiz yapılmaktadır. Çalışmada "sadece modeli" ilk ve tek olarak Netflix üzerinden incelenmektedir. İçeriklerin analiz süreçleri Türkiye'de erişime açılan yerli yapımlarla küresel yapımların vitrinde kalma ve nitelikli erişimlerine göre her ay değişkenlik göstermekte olup nitelikli çıktı sağlanabilmesi için bir aylık verinin daha anlamlı olacağı görüşüyle veri analiz süreci belirlenmiştir. Bu süre aynı zamanda şirketin veri politikalarına bağlı olarak şekillenmektedir.

Çalışma sürecinde verilere etkin ve doğru biçimde erişim sağlayabilmek için özel paket içerisinde tüm programlar ve "sadece modeli" özelliği gösteren programlar detaylı tarama yapılmış ve söz konusu yapımlar istatistiksel olarak sıralanmıştır. Medya mülkiyetindeki değişimin dijital mecralarda nasıl biçimlendiği konusunun program türleri ve platformlar üzerinden değerlendirilmesi çalışmanın amacını içermektedir. Çalışmanın önemi ise medyanın telif ve içerik konusunda mülkiyet alanlarının dönüşüm şekli ve bu konunun içerik alanına yansıtılma modelleri, program türleri üzerinden ağ tabanlı izleyicilerin tercihlerini ortaya çıkarması ile "sadece" kavramı üzerinden literatür alanına katkı sağlayabilecek yeni bir araştırma yapılmış olmasıdır. Araştırmanın evrenini OTT sistemleri örneklemine ise Netflix şirketi oluşturmaktadır. Bu çalışmada kapsam alanı olarak *Only on Netflix / Sadece Netflix'te* etiketiyle ayrı bir biçimde kategorize edilen çalışmalar seçilmiştir. Araştırmanın yöntemine bağlı sınırlılıklarını ise anket, gözlem ve karşılaştırmalı analiz içermemesi oluşturmaktadır. Zira "sadece uygulaması" bu şirketin yayın politikasını içerdiğinden örneklem alanı bu bağlamda sınırlandırılmıştır.

Bulgular

Netflix, dünyada 190'dan fazla ülkede üyelik ve dağıtım sistemine sahip küresel bir medya şirkettir. Çalışmanın ana ögesi olarak belirlenen Netflix şirketinin seçilmesinde özellikle mavi okyanus politikasını sadece (only on) modeliyle biçimlendiren ilk şirket olması, en büyük orijinal yapıım çeşitliği ve abone sayısına sahip olması, küresel varlık sayısı ve öneri algoritmaları gibi faktörler etkili olmaktadır. Netflix şirketinin önemli bir stratejik ortaklık modeli, diğer OTT platformlarının stratejilerinin belirlenmesinde öncül bir model olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

Netflix, yaygın olarak kabul edilen bir “yayın hizmetleri oligopolü” içerisinde yer almaktadır. Bu oligopolde birkaç büyük medya şirketi ve akış platformu bir arada rekabet etmektedir. Oligopol piyasa modelini ele alan çalışmalar (Masson ve diğerleri,1990; McChesney, 1999; Dukes, 2004; Stengrim, 2005; Smyrniaos, 2018) bir pazarda birkaç büyük ve etkili oyuncunun bulunduğu bir rekabet yapısını ifade etmektedir. Oligopoller genellikle bir denge haline gelirken büyük oyuncular birbirleriyle rekabet konumunda pazarın hakimiyetini paylaşmayı amaçlamaktadır. Her bir oyuncu fiyat, içerik kalitesi, kullanıcı deneyimi gibi faktörler üzerinden avantajlar sağlamaya çalışmaktadır. Netflix şirketi de OTT sistemleri içerisinde tröst ve monopol yapı kurmak yerine bir konsorsiyum şeklinde kazan-kazan (İng.win-win) politikasını aktif hale getirerek oligopol piyasa stratejisini uygulayabilen ilk organizasyon olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla özgün içerik üretimi ve küresel varlığıyla bu akış hizmetleri oligopolünde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak rekabetin yoğun olduğu bu alanda diğer büyük platformlarla rekabet etmek ve tüketici sadakatini sürdürmek için sürekli çaba sarf etmek zorundadır.

Samsung ve Apple gibi televizyon seti üreticileriyle ortaklık kuran Netflix, artık çoğu televizyon setine entegre edilmiş durumda ve HD kalitesinde yayın akışı sayesinde izleyiciler geleneksel televizyonla karşılaştırılabilir yüksek kaliteli bir deneyim yaşatmaktadır. Son dönemde, reklam araları ve minimum süreli sözleşmeler (izleyiciler istedikleri zaman iptal edebilirler) gibi birçok müşteri talebini önemseyen politikalar yeni nesil stratejileri de ortaya çıkarabilmektedir. Bu stratejiler, şirketlerin yeni Mavi Okyanus teklifleri yaratmak için kullanabilecekleri yöntemlerden biridir. Netflix televizyon sektöründe bu yeni faktörleri sunarak kendisine yepyeni bir pazar alanı yaratmaktadır. Mavi Okyanus Stratejisi, iş dünyasında rekabetin sıkışmış olmadığı, yeni ve keşfedilmemiş pazarlara odaklanan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu strateji, mevcut rekabetçi pazarlarda değil, yeni fırsat alanlarında rekabet avantajı sağlama amacını taşımaktadır. Netflix'in Mavi Okyanus Stratejisi, geleneksel medya şirketlerinin izlediği yoldan farklı olarak, internet tabanlı akış hizmetlerine odaklanarak büyümeyi amaçlamasını ifade etmektedir. Mavi Okyanus Stratejisi Kim ve Mauborgne tarafından beş farklı yönetim stratejisinden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla, “Tartışmasız pazar alanı yaratma, rekabeti önemsiz hale getirme, yeni talep yaratma ve yakalama, değer-maliyet dengesini bozma ve son olarak farklılaşma ve düşük maliyet arayışında bir firmanın tüm faaliyet sistemini şekillendirmek” (2014) olarak sıralanmaktadır. Netflix şirketinin DVD kiralama eyleminden çıkıp, çevrimiçi içerik akışına geçişi bu stratejinin bir örneğidir. Bu stratejinin ikinci adımı ise orijinal etiketi ile platforma özgü yapıımları ortaya çıkarmak olup “Sadece”, Only on Netflix Stratejisi ile dönüşüm geçirmektedir.

Only on Netflix politikası, Netflix'in yalnızca kendi platformunda bulunan özgün içerikler yaratma ve sunma stratejisini ifade etmektedir. Bu strateji, özgün içeriklerle abonelerine özgünlük ve farklılık sunarak, başka hiçbir platformda bulunmayan içerikleri kullanarak rekabet avantajı elde etmeyi amaçlamaktadır. Netflix, kendi yapıım şirketleri aracılığıyla orijinal diziler, filmler ve belgeseller üreterek, sadece kendi platformlarında izlenebilecek içerikler sunmaktadır. Bu strateji, aynı zamanda abonelerin Netflix'i tercih etmesini sağlayabildiğinden bu özgün içerikler için abonelik ücretini ödemeyi daha cazip hale de getirebilmektedir. Hem Mavi Okyanus hem de Only on Netflix stratejileri, Netflix'in rekabet avantajını artıran ve pazarda öne çıkmasını sağlayan temel yaklaşımlardır. Netflix, bu stratejileri kullanarak küresel bir medya devine dönüşmekte ve akış hizmetleri endüstrisinde lider konumunu sürdürmektedir.

Netflix içerik özgünlüğü ve pazarlama stratejileri konusunda çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar arasında ilk faktör olarak tüketici kolaylığı ve erişim özelliği Netflix'in Apple, Samsung ve Vodafone gibi büyük teknoloji şirketleri ile kurduğu stratejik ilişkiyle tüketicilere içeriklere daha kolay erişim sağlamasını ifade etmektedir. Örneğin, Apple veya Samsung cihazlarında önceden yüklenmiş Netflix uygulamaları, kullanıcıların içeriklere daha hızlı ve kolay erişimini sağlayabilmektedir. Bu da tüketici davranışlarını etkileyerek, içerik tüketimini artırabilmektedir. İçerik tüketim deneyimi ile bu tür iş birlikleri, tüketicilere daha iyi içerik tüketim deneyimleri sunma potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde Apple veya Samsung cihazlarında Netflix uygulamalarının

optimize edilmiş olması, daha yüksek kaliteli video akışı ve daha iyi kullanıcı arayüzü sağlayabilmekte olup tüketicilerin daha fazla içerik tüketmelerini teşvik edebilmektedir.

Tüketici sadakatini politikasında Netflix'in bu büyük teknoloji şirketleri ile iş birliği, rekabet politikası ve alternatif olma ilişkisiyle tüketicilere farklı seçenekler sunulabilmektedir. Tüketicilere Netflix ortaklığıyla içerik tüketme imkanı sunan bu büyük teknoloji şirketleri, tüketicilerin tercih yaparken daha fazla seçeneğe sahip olmalarını da sağlayabilmektedir. Netflix stratejileri arasında reklam desteklerinin olmaması konusunu ele alan Zhou ve diğerleri (2023), Netflix'in reklam destekli abonelikleri kapatmasının yalnızca makul değil, aynı zamanda faydalı olacağını çalışmalarında tespit etmişlerdir. Netflix için önemli bir stratejik eğilim olan reklamsız içerik genel olarak kullanıcıların izleme davranışlarının devamlılığını dolayısıyla da üyeliklerin devamlılığına katkı sağlayabilmektedir.

Matrix, bu noktada özellikle arkadaşta arkadaşta tavsiyelere, sosyal vizüellere ve mutlaka izlenmesi gereken programlarla ilgili gündemi kaçırmama konusunda ilham veren yüksek kaliteli, tıklamaya değer TV programları da genellikle reklamsız olduğunu dile getirmektedir (2014). Yuan (2023) bu konuda bu 'tıkınırcasına izleme' sosyal durumunu yeni koronavirüs pandemisinin ardından daha da kötüleşti" şeklinde belirterek izleyicinin dijital platformlarda olan ilişkisinde, izleme davranışında ciddi dönüşümler olduğunu vurgulamaktadır. Hedef kitlenin Netflix'i tıkınırcasına izlediğini bilmek belki de tanıtım savaşının yarısı olarak kabul edilebilmektedir. Diğer platformlarda direkt ya da dolaylı olarak sunulan reklam içeriklerinin Netflix içerisinde aktif hale getirilmemesi, izleyicilerin satın alma ve abonelik tercihlerinde belirleyici bir faktör olarak düşünülmektedir.

Televizyonun yerine alternatif bir internet tabanlı deneyim sunan platformun dönüşümü geleneksel dönemde Raymond Williams'ın (1974) "televizyon akışı" olarak tanımladığı kavramın günümüzde izleyicilerin ortamdaki ticari mesajlarla süslenmiş bir programa katılımlarını sürdürdükleri şeyi başarmak için televizyon ve reklam arasında kusursuz bir entegrasyon yaratmaya doğru dönüştüğü görülmektedir. Bu uyumluluk hali, küresel ölçekte pozitif değerler kazandırırken karşıt bir görüş olarak Wang'ın (2023) çalışmasında belirtildiği üzere Netflix'in iş modelinin temel unsurları (değer önerisi, değer ağı, stratejik kaynaklar ve rekabet stratejisi) analiz edilerek değer yaratma mantığının yenilikçiliğine ve ilgili risklere işaret etmeye doğru evrilmektedir. Zira akışın korsan izleme davranışlarının yanı sıra siber saldırı ve veri güvenliği sorunlarına dönüşmesi OTT sistemlerinin şirketler arası rekabet olgusunun yanı sıra izleyicilerin ücretsiz erişim sağlama çabalarıyla da ciddi tehdit altında olabileceğini orta çıkarmaktadır.

Tüketici sadakatini artırmak amacıyla söz konusu teknoloji şirketleri ile yapılan iş birliği, kullanıcı verilerinin paylaşımını gerektirebildiğinden bu durum tüketici davranışlarını hem olumlu hem de olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda Netflix, yeni medya sisteminde kullanıcı verileri ve gizlilik politikasına da dikkat ederek mahremiyet alanında rekabet ortaklığını dağıtmadan stratejik davranmaktadır. Netflix abonelerinin veri paylaşımı konusunda ortak güvenlik politikaları kurularak etkileşimli yayıncılık modeli etkin duruma getirilmektedir. Jung ve Melguizo (2023), bu konuda Netflix, Amazon Prime ve Warner Media Discovery gibi OTT platformlarının şu anda geleneksel Hollywood stüdyolarıyla karşılaştırılabilir rakamlara yatırım yaparak kendi orijinal içeriklerini ürettiklerini, içerik üretimi ve dağıtımını arasında ise dikey bir entegrasyon süreci yaşandığını belirtmektedir.

Son yıllarda OTT sistemi içerisinde yer alan şirketlerin sayısal artışına ek olarak niteliksel açıdan yüksek yapımla özelliği gösteren yapımların tekrar izlenmesi eylemleri aşırı izleme (İng. Binge Watching) boyutuna da dönüşebilmektedir. Aşırı izleme ve tekrar izleme davranışı olarak tanımlanan tıkınırcasına izleme pratiğini ele alan bazı araştırmalar, (Ramsay, 2013, Pittman ve Sheehan, 2015; Flayelle ve diğerleri, 2020; Staroska ve Izydorczyk, 2020; Da Costa, 2021; Chang ve Peng, 2022; Tolba ve Zoghail, 2022) izlemenin süreklilik ya da hangi program türlerinin ne düzeyde ilişkili olabileceği konusundaki değişimlere ek olarak dijital platformlardaki yapımlar üzerinden izleyicilerin sosyal ve ruhsal değişimleri bağlamında da ele alındığı görülmektedir. Jenner (2014), bu noktada yalnızca izleyicilerin ne zaman ne izlemek istediklerini planlamada

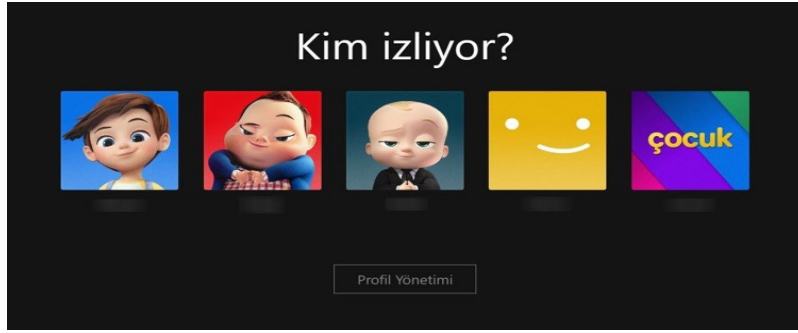
Bireysel tercihler, tavsiyeler ve işlem kayıtları gibi yüksek boyutlu mikro verilere karşı yeni bir istatistiksel anonimleştirme saldırılarına dair örnek bir araştırma Narayanan ve Shmatikov tarafından Netflix'in abonelerinin anonim film derecelendirmelerini içeren Netflix Prize veri kümesine uygulanmıştır. Bu saldırılar sonucunda sınırlı bilgiye sahip bir saldırganın abonelerin veri kümesindeki kayıtlarını kolaylıkla tespit edebileceği gösterilmiştir. İnternet Movie Database adlı uygulamanın arka planını bilgi kaynağı şeklinde kullanarak bilinen kullanıcıların Netflix kayıtlarını başarıyla tanımlamış, açık siyasi tercihlerini ve diğer potansiyel hassas bilgileri

ortaya çıkarılmıştır (Narayanan ve Shmatikov, 2008). Bu bakımdan izlemenin seyirlik davranış özelliği göstermesi dışında sanal erişim risklerini de beraberinde getirmesiyle ticari stratejilerin yanı sıra hukuki düzenlemeler ile denetlemelerin de önemli hale geldiği anlaşılmaktadır.

Son yirmi yıllık süreçte medya alanı; sanal-sosyal, veri-paylaşımsal ve enformatik-etkileşimsel düzeylerde biçimlenmektedir. Medyanın teknolojik ve içerik yönüyle yayılım alanını genişletmesi, mülkiyet politikalarının yanı sıra küre-yerellik ilkeleri ile son kullanıcıya internet tabanlı bireysel erişimli ortamların sunması, izlek davranışlarını belirleme konusunda yeni çözümlere referans oluşturmaktadır. Netflix küresel yayıncılık kataloğu içerisinde “Only on Netflix” etiketiyle pazarlanan yapımların neler olduğu, hangi alanlarda ve türlerde tematik ve kategorisel düzenleme ile kullanıcılara sunulduğu çalışmada küresel dijital platformların içerik endüstrisindeki pazarlama, kullanıcı profilleri, içerikler ve içerik bazlı mülkiyetin OTT sistemlerindeki dönüşümü analiz edilmektedir. Çalışma aynı zamanda değişen yayıncılık anlayışının dijital kültür ve emperyalizm noktasında olup olmadığını da ortaya çıkarmak üzere 1 (bir) aylık içerik analizi üzerinden konuyu küresel ölçekte değerlendirmektedir. Bu kapsamda 1-28 Şubat 2023 tarihleri arasında 1 (bir) aylık veri incelenmektedir.

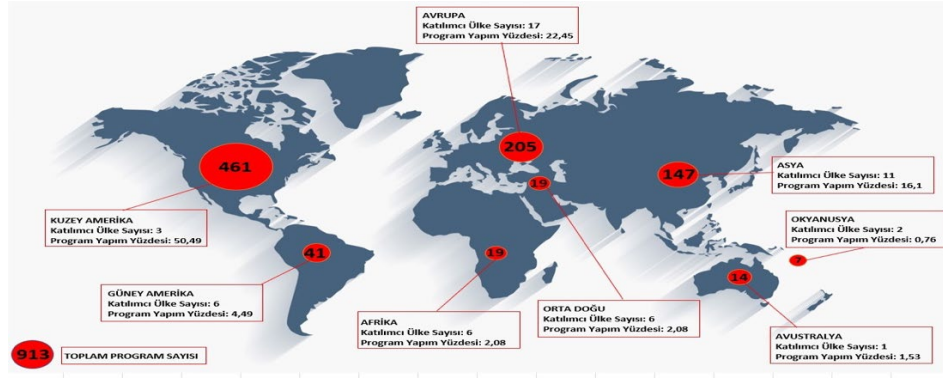
Çalışma sürecinde ilk olarak Netflix uygulamasının üyelik sistemi içinde üç farklı “Temel, Standart ve Özel” modelin olduğu görülmüştür. Bu üyelik sisteminde standart üyelik paketi üzerinden inceleme yapılmaktadır. Aşağıda ilgili hesabın hesap arayüz kesitinde görüldüğü üzere farklı kullanıcı sayıları ve hesap sahiplikleri yoluyla zaman ve mekândan bağımsız olarak tek bir hesaptan farklı avatarlar ile izleme davranışlarının sağlandığı görülmektedir.

Şekil 7. Netflix Kullanıcı Hesap Arayüzü Kesiti

Medya; teknolojik sistemler, içerik endüstrisi, reklam verenler ve kullanıcılar arasındaki ilişkide merkez ülkeler olarak tanımlanan küresel şirketlerin belirlediği ölçütlerde biçimlenmektedir. Bu şirketlerin kullanıcıların satın alma davranışlarını dönüştürmesi, yerel isimler (sanatçılar, oyuncular, politikacılar gibi etki ögesi olan tanınmış kişiler) üzerinden gerçekleştiğinden başarılı sonuçlar verebilmektedir. Küresel şirketlerin içeriklerini dijital ağlarda sunması, sosyal medya araçları üzerinden içeriklerini ve reklamlarını güncellemeleri, kullanıcıların izleme davranışlarına göre akış oluşturmaları önemli bir pazarlama stratejisinin temel sonuçlarıdır. Aynı şekilde kullanıcıların hesapları, üyelik tiplerini ile ağ tabanlı izlemeler yapılması da bir başka deneyim ve denetleme konusunun olduğunu göstermektedir.

Çalışmada 1 (bir) aylık inceleme yapılmış ve Netflix şirketinin “Only on Netflix” etiketiyle sadece kendi platformunda yer alan yapımların tematik ve kategorisel sınıflandırmaları ile ülke ve bölgelere göre özellikleri analiz edilmiştir. Bu çalışma medya alanı ile etiketlenmiş içerik konusunun niceliksel değerlerini analiz etmekle birlikte içerik pazarlamasıyla kültürel emperyalizm alanının nasıl eklektik hale dönüşebildiğini incelemektedir. Aşağıda Şekil 8’de görüleceği üzere dünya genelinde bu etikete uygun olarak 190’dan fazla üye ülkeye sahip olan şirketin toplamda 52 ülkenin içerik sağlayıcısı olduğu bir modelde 913 yayını takip ettiği ve bu yayınların da bölgelere göre katalog sistemiyle bunları takip edebildikleri anlaşılmıştır. İlgili hesap Türkiye’de açılan bir hesap üzerinden küresel görünüm içermektedir. Bu bağlamda kırmızı nokta yoğunluklarına göre içerik sayıları ile yüzdeleri belirlenen bölge ve ülkelerin aynı zamanda nüfus, içerik talebi, ekonomik yapı ve yönelimler itibarıyla veri seti oluşturdukları anlaşılmaktadır. Çalışmada toplamda beş ülkenin “Rusya, Kırım, Çin, Kuzey Kore ve Suriye” olarak sistemde kapsam dışı kaldığı belirlenmiştir.

Şekil 8. Only On Netflix Modelinin Küresel Görünümü (Mart 2023)

Dijital platformlar önceki medya araçları gibi ilgili ülkenin kültürel bir bayrağı olarak evrensel söylemleri, ilkeleri, hegemonik davranış yapıları, propagandaları ile siyasal iletişim alanlarıyla bir aradadır. Medya alanı, dijital içerik tabanlı kültürel bir emperyalist görüş çerçevesinde içerik yapıları, oranları ve yapım özellikleriyle biçimlenmektedir. Bu çalışmada kültürel bazlı dijital emperyalizm dört aşamada incelenmektedir. İlk olarak bölgeleme ve kullanıcı tipolojilerine göre belirlenmiş sistemde ülke kotası sistemi getirilmiş ve diğer ülkelerdeki yayınlar VPN (Sanal Özel Ağ) değişikliği yoluyla erişilebilir hale getirilmiştir. Bu bir denetim ve hegemonik alanın nasıl teknik tabanla inşa edilebildiğini göstermektedir. İkinci olarak Netflix şirketinin 190 ülkede medya içeriğinde bulunmasına karşın sadece 52 ülkeden yapım ve içerik alması söz konusudur. Mevcut içeriklerde %50 oranında ABD, %25 oranında tekno-politik ortaklık alanında olan ülkelerin içeriklerinin kullanılması, geri kalan bağımsız ve yerel ürünlerin diğer yerel pazarlarda sunulduğu ve ilgili ülkelerdeki kullanıcıların %98 oranında ABD merkezli dış yapımları izlemekte olduğu görülmüştür.

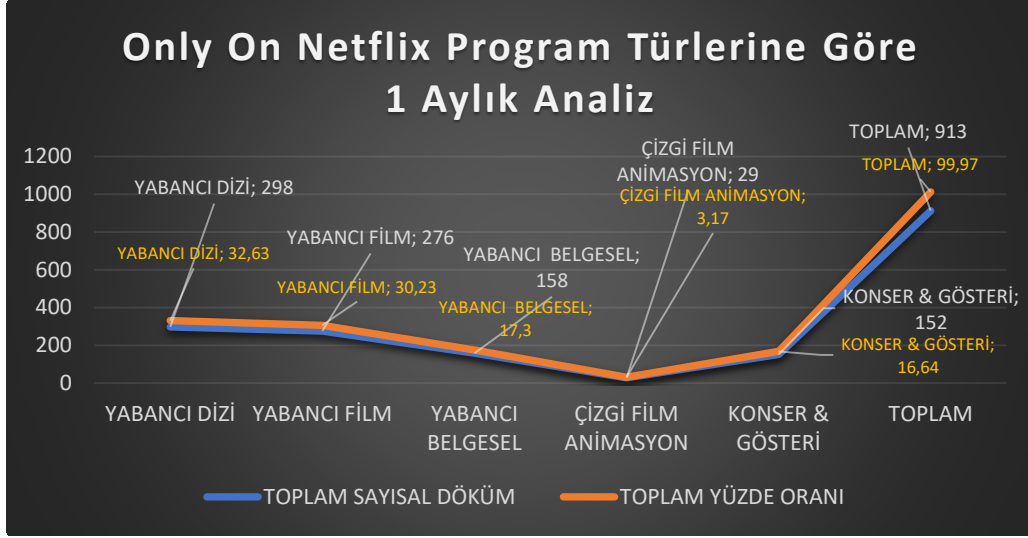
Üçüncü aşamada bu sisteme uyumlu olan ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ana içerik sağlayıcısı olması karşısında 190 ülkeden %27 oranında destek alınırken %73 oranında kalan diğer ülkelerin sadece takipçi olduğu anlaşılmıştır. Merkez ülke yapımlarındaki ana karakterlerin başarılı ve çekici şekilde sunulması ve çevre ülkelerdeki karakterlerin de ideolojik süreçlere bağlı olarak negatif ve çatışması kimliklerle ötekileştirilmesi, rol modellerin sunumlarında dijital/kültürel emperyalizmin önemli bir ayrıntısı şeklinde düşünülmektedir.

Aşağıda Şekil 9’da sistemde yapılan değerlendirmede ilk beş sırada yer alan ABD’nin tek başına 409 yapım ve %44,79 ile ilk sırada yer aldığı görülürken diğer dört ülkenin 172 yapım ve %18,82 oran ile toplamda 581 yapım ve %63,61 ile sistemin 2/3 oranında hâkimi olduğu anlaşılmaktadır. Sistemin kısıtlamaları dikkate alınmadığında gelişmiş ülkelerin diğer ülke gruplarına kıyasla önde olması durumu gelişmişlik oranının sisteme katılımı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu da göstermektedir.

Şekil 9. İlk Beş Sıradaki Ülkelerin Yapım Değerlerinin Görünümü

Şekil 10'da yer alan program türlerinin kategorisel ve istatistiksel değerlerinin analizinde 913 yapım içerisinde yabancı dizi kategorisinin 298 yapım ve %32,63 oran ile ilk sırada yer almaktadır. Bu türleri 276 yapım ve %30,23 ile yabancı film, 158 yapım ve %17,3 oran ile yabancı belgesel, 29 yapım ve %3,17 oran ile çizgi/animasyon filmler ve son aşama 152 yapım ve %16,64 oran ile konser ve gösteri grubu takip etmektedir. Bu yapımlar içerisinde yabancı diziler ile eğlence ve anlatı yapısının özellikle ABD üzerinden biçimlendiği, bu alana Güney Kore'nin yükselişte olan dizi yapımlarının 21 yapım ile, Meksika'nın 14, Kanada'nın 13, Fransa'nın 6 ve Polonya'nın 5 yapımla yer aldığı görülmektedir.

Şekil 10. Only On Netflix Program Türlerine Göre 1 Aylık Analiz

Yabancı film kategorisinde de ABD'nin diğer tüm yapımlarda görüldüğü gibi hakimiyeti bulunmaktadır. Burada özellikle ilk beş içerisinde yer almayan takipçi ülkeler olarak sürpriz bir biçimde Polonya 19 film ile ön plana çıkmaktadır. Fransa 18, İtalya 12, Meksika 11 ve Güney Kore 7 ile diğer ülkeleri oluşturmaktadır. Yabancı belgesel kategorisinde ABD 98 yapım ve %62 oranıyla ilk sıradayken İngiltere 14 yapım ve %8,22 oran ile ikinci sırada yer almaktadır. Çizgi film/animasyon kategorisinde öncelikle tek başına yapım olan ve seri özelliği göstermeyen yapımlara yer verilmiştir. Bu kategoride 29 yapım arasında ABD 12 yapım ve %41,37 oran ile ilk sırada yer alırken anime kültürünün en büyük üreticisi ve alandaki en büyük söz sahibi olan Japonya 10 yapım ve %34,48 ile ikinci sırada bulunmaktadır. Son kategoride olan konser ve gösteri grubunda (Stand up, reality, etkinlik ve turne sunumları gibi) 152 yapım içerisinde ABD 124 yapım ve 81,57 oran ile ilk sırada, İngiltere 5 yapım ve %3,28 ile ikinci, Brezilya 4 yapım ve %2,63 ile üçüncü ve Meksika 3 yapım ve %1,97 ile sıralanmaktadır. ABD'nin film ve yapımcılık sektörünün krize girdiği 2008 sonrası dönemde, özellikle sosyal ağlarla krizi aşması sürecine ek olarak, Netflix'in öncülüğünde önemli bir ekonomik kazanım elde etmiştir. Diğer bazı film şirketlerinin de dijital platform kurarak bu alana giriş yapmaları kuşkusuz Hollywood sisteminin dönüşümüne rehberlik etmektedir. *Only On Netflix* uygulamasının özellikle ABD'nin küresel bir aktör olarak dijital ve kültürel emperyalizm hedeflerine de önemli bir katkı sağlayacağını da söylemek mümkündür.

Sonuç

Yeni Medya alanının önemli bir uygulama mecrası olan dijital platformlar, etkinliklerini etkileşimli pazarlama yöntemleri ve yeni içerikler ile artırmaktadır. OTT olarak tanımlanan bu yapılar, internet tabanlı uygulama modelleri olarak Kablo TV, Pay TV, IP TV ve ödemeli video sistemleri ile dijital kültürü uyumlu hale gelen kullanıcılar tarafından yeni bir yayıncılık sistemi şeklinde değerlendirilmektedir. Bu çalışma temelinde yeni medya sisteminin kullanıcıları kimliklendirme süreçlerindeki politikaları, ağ tabanlı hesap tipolojileri, yerel medya pazarlarıyla kurduğu ilişki yapısı ve merkez-çevre ülke doktrinini kullanım biçimleri üzerine odaklanmaktadır. Netflix, dijital bir platform özelliğinin yanı sıra neoliberal süreçlerin post-liberal perspektifle harmanlandığı bir

ortamda medya bağımlılığı ve içerik eksensli takip politikalarıyla kültürel emperyalizmin yeni bir çalışma alanını göstermektedir. İçerik konusu, evrensel hukuk ilkeleri, yerel ortaklıklar ve çalışma ofisleri etrafında şekillenmektedir. İçerik ve yapım konusu ülke-bölge denkleminde sınırlandırılabilir. İçerik üzerinde yaptırım tabanlı engelleme konusu aynı zamanda içeriklerde dil seçenekleri, yayın takviminde kalma süreleri itibariyle de kültürel emperyalizmin dolaylı sızma alanını oluşturmaktadır.

Bu süreçte internet tabanlı abonelik sistemine geçilmesi, yakınsak teknolojilerle içerik erişiminin sağlanması önemli bir kullanım detayı olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte kullanıcının içeriğe erişim için internet hizmetini satın alması/almış olması zorunluluğu olduğu da görülmektedir. Son aşamada ise “orijinallik ve sadece” pazarlama etiketiyle tüm yapımların küresel diploması ve siyasal gerekçelerle kapsam dışı tutulma ya da çatışmalı bölgelerden üye erişimlerinin iptal edilmesi riski bulunması bir başka kültürel emperyalizm konusunu oluşturmaktadır.

Son birkaç yıllık süreçte pandemi ve Rusya-Ukrayna çatışması dijital mecralara da taşınmış olup aralarında Çin, Rusya, Kırım, Kuzey Kore ve Suriye'nin bulunduğu ülkelerin yapım şirketleri ve Netflix kullanıcıları kapsam dışı bırakılmıştır. Bu durum, içerik tabanlı dijital medya endüstrisinin siyasal politikalara bağımlı hale geldiğini ve dördüncü kuvvet alanı olarak kabul edildiğini de ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye, araştırma kapsamında sekiz farklı bölge olarak belirtilen sistemde Ortadoğu grubu içerisinde 14 yapım ve %1,53 oranıyla sistemde yer almaktadır. Bu yapımların içeriğine bakıldığında; 8 dizi film, 5 film ve 1 adet konser ve gösteri grubunda içeriklerin yer aldığı anlaşılmıştır. Netflix platformunun Türkiye pazarında %98,47 oranında dış yapımların bulunmasıyla dikkat çekmektedir. İnternet tabanlı ağ kültürüne yapılan yatırımların ve kullanıcı yönelimlerinin gelişmesinde yakın dönemde yaşanan pandemi sürecinin de dolaylı etkisi bulunmaktadır. Kullanıcıların değişen satın alma tercihlerinde medya tabanlı satın alma süreçleri gözle görülür bir düzeye erişmiştir. Yine yakın dönemde sinema kültürünün de değişmesiyle izleyiciler dijital platformlara yönelmiş ve farklı OTT sistemleri üzerinden içeriklere erişim sağlayabilmiştir.

Netflix'in konser ve gösteri kategorisinde Cem Yılmaz'a ait eser bu platformda izleyiciyle buluşmuştur. Dijital platformlarda Türk yapımlarının içerik tabanlı kültürel bir pazarlama mecrası olarak yeni bir pazar alanında yer alması, dijital mülkiyet konusunun önemini vurgulamaktadır. Yine sinema oyuncusu Şahan Gökbakar'ın eserini başka dijital platformla eserin gösterim hakları konusunda anlaşma yapması platformlar arası artan rekabet dışında dijital kullanıcıların ön plana çıktığını göstermektedir. Bu durum dijitalleşme şeklinde yorumlanabileceği gibi dijital bölünme şeklinde de değerlendirilebilmektedir.

Sonuç olarak dijital platformlar pazarlama ve kullanıcıların satın alma davranışlarını başarılı bir biçimde gerek pazar payları ve kazanımları gerekse içerik üzerinden etkilemektedir. Dijital dünyada ağ toplumunun medya deneyimleme pratikleri sanal kimlikler ve kullanıcı profillerinde avatarlaştırılan bedenleri, kültürel bir imaj şeklinde konumlandırılmaktadır. Ulusal medya politikaları emperyalist sistemin kültürel düzlemde yarattığı yeni baskılayıcı süreçleri bilinçli medya yönetim protokolleri geliştirerek ilgili hukuki düzenlemelerle kullanıcıların tercihlerini şekillendirmektedir. Böylece evrensel yayıncılık ilkeleri çerçevesinde yeni dijital kültür alanı özellikle nitelikli alternatif yapımlar üzerinden gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2010). Neoliberalizm ve medya: dünyada ve Türkiye'de medya endüstrisinin dönüşümü, mülkiye dergisi Cilt: XXXIV Sayı:269.
- Adhikari, V. K., Guo, Y., Hao, F., Varvello, M., Hilt, V., Steiner, M. & Zhang, Zhi-Li (2012). Unreeling Netflix: understanding and improving multi-cdn movie delivery, proceedings, IEEE Infoc om, March 2012, 1-9.
- Adorno W. T. & Horkheimer, M. (1947). *Dialectic of Enlightenment*. (E. Jephcott, Trans.) Stanford University Press.
- Adorno W. T. & Horkheimer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (N. Ülner, E. Öztarhan, Çev.), Kabalca Yayınları.

- Aydemir, M. (2020). Yeni medyanın ıp tv ve sosyal ağların bireysel erişimli ortamlarında sanal kimliklerin inşası: üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırma, [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Balcı, Ş. & Ayhan, B. (2007). Üniversite öğrencilerinin internet kullanım ve doyumları üzerine bir saha araştırması, *Seçuk İletişim* 5 (1). 174-197.
- Barnett, S. (1997). New media old problems: new technology and the political process, *European Journal of Communication*, 12(2), June 1997, 193–218.
- Başaran, F. & Geray, H. (2005). *İletişim ağlarının ekonomisi-telekomünikasyon, kitle iletişimi yazılım ve internet*. Siyasal Kitabevi.
- Bhawan, M.D. & Marg, J. L. N. (2015). Regulatory framework for over-the-top (OTT) services, New Delhi – 110002, Telecom Regulatory Authority of India, Consultation Paper No: 2/2015.
- Binark, M. (2007). *Yeni medya çalışmalarında yeni sorular ve yöntem sorunu. Yeni medya çalışmaları*, Dipnot Yayınları.
- Bolter, J. D. & Grusin, R. (2000). *Remediation/ understanding new media*. MIT Press Paperback Edition.
- Breckenridge, K. (2014). The Politics of the parallel archive: digital imperialism and the future of record-keeping in the age of digital reproduction, *Journal of Southern African Studies*, 40:3, 499-519, <https://doi.org/10.1080/03057070.2014.913427>
- Briggs, A. & Burke, P. (2004). *Medyanın toplumsal tarihi*. (İbrahim Şener, Çev.). İzdüşüm Yayınları.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the network society*. Blackwell.
- Chamat, R. (2019). How Netflix uses social media to dominate the online streaming industry. 8 ways media. <https://www.8ways.ch/en/digital-news/how-netflixuses-social-media-dominate-online-streaming-industry>
- Chang, Y.J., & Peng, C.Y. (2022). Exploring experiences of binge-watching and perceived addictiveness among binge-watchers: A qualitative study, *BMC Public Health*, 22, 2285 (2022). <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14789-z>
- Clarke, S. (2019). A Look at Netflix's ever-increasing physical footprint in international territories, *Variety*. <https://variety.com/2019/biz/news/netflix-internationalterritories-1203395845/>
- Cook, S. (2023). Netflix statistics & facts that define the company's dominance in 2023, *Comparitech*. <https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/netflix-statistics-facts-figures/>
- Da Costa, J.C.R. (2021). Binge-watching: Self-care or self-harm? Understanding the health subjectivities of binge-watchers. *Journal of Health Psychology*. 2021;26(9):1420-1432. <https://doi.org/10.1177/1359105319877231>
- DeFleur, Melvin L. & Larsen, Otto N. (1958). *The flow of information: an experiment in mass communication*. Harper.
- Dretske, Fred I. (1981). *Knowledge and the Flow of Information*. MIT Press.
- Dukes, A. (2004). The advertising market in a product oligopoly. *The Journal of Industrial Economics*, 52(3), 327-348.
- European Parliament's Committee Report (2015). Over-The-Top Players (Ott), directorate-general for internal policies policy department a economic and scientific policy, study for the imco committee.
- Flayelle, M., Maurice, P., Lorenzo, K., Vögele, C., Gainsbury, S., & Billieux, J. (2020). Binge-watching: what do we know so far? a first systematic review of the evidence. *Current Addiction Reports*. 7. 44-60. <https://doi.org/10.1007/s40429-020-00299-8>
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal medya eleştirel bir giriş*. (İlker Kalaycı, Diyar Saraçoğlu, Çev.), NotaBene.
- Fuchs, C. (2014). *Digital labour and Karl Marx*. 1st Edition, Routledge.

- Fuchs, C. & Mosco V. (2014). *Marx geri döndü: medya, meta ve sermaye birikimi*. (Der.) Vincent Mosco & Christian Fuchs, (Tr.) Derleyen: Funda Başaran. Notabene.
- Gajjala, R. & Birzescu, A. (2011). Digital imperialism through online social/financial networks, *Economic and Political Weekly*, March 26-April 1, 2011, 46(13), 95-102.
- Golding, P., & Murdock, G. (1991). *Kültür iletişim ve ekonomi politik medya kültür siyaset*. (Der.) Süleyman İrvan. Alp Yayınevi.
- Gruszczynski, M. & Wagner, Michael W. (2016). Information Flow in the 21st Century: The Dynamics of Agenda-Uptake, *Mass Communication and Society*, <https://doi.org/10.1080/15205436.2016.1255757>
- Guo, L. & Zhang, Y. (2020). Information flow within and across online media platforms: an agenda-setting analysis of rumor diffusion on news websites, weibo, and wechat in China, *Journalism Studies*, 21:15, 2176-2195, <https://doi.org/10.1080/1461670X.2020.1827012>
- Güngör, M., Kibar, Y. Ş., Yılmaz, R. ve Tekin, M. A. (2009). *Yakınsama: Telekomünikasyon ve Medya Sektörleri Açısından Düzenlemelere Etkileri*, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Hartung, William D. (2003). The New Imperialism, *The Nation*, 17 February 2003, 5–6.
- Hendriks, A. & Castro, D. (2022). Netflix's community relationship management. An analysis of its Facebook-USA page, *Journal of Media Business Studies*, 19:2, 108-125, <https://doi.org/10.1080/16522354.2021.1932396>
- Herkman, J. (2014). Media Ownership and Content: Corporation of The Finnish Media in 1990's. <http://www.uta.fi/viesverk/fmcs/convergence/herkman.html>
- Hooper, M., Moyler, A., & Nicoll, R. (2010). Over The Top TV (OTT TV) delivery platforms review. Paper BCI. <https://713.502757813.xyz:58303/over-the-top-tv/ott-tv-white-paper/>
- Huws, U. (2014). *Labor in the global digital economy: the cybertariat comes of age*. New York University Press.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: where old and new media collide*. New York University Press.
- Jenner, M. (2014). Is this TVIV? On Netflix, TVIII and binge-watching, *New Media & Society*, 1-17. <https://doi.org/10.1177/1461444814541523>
- Jin, D.Y. (2015). *Digital platforms, imperialism and political culture*. (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315717128>
- Jung, J., & Melguizo, A. (2023). Is your Netflix a substitute for your telefunken? Evidence on the dynamics of traditional Pay TV and OTT in Latin America, *Telecommunications Policy*, 47(1), 2023,1-16. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3959317>
- Karaca, P. (2021). Sosyal medya çağında dijital emek kavramı ve bir ticari medya platformu olarak Google. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3(1), 131-164. <https://doi.org/10.47771/aid.726025>
- Khondker, H. H. (2005). Globalisation to glocalisation: a conceptual exploration, *Intellectual Discourse*, 13(2), 181-199.
- Kim, W. C., & Mauborgne, R. (2014). *Blue ocean strategy. Expanded edition: How to create uncontested market space and make the competition irrelevant*, Harvard Business Review Press.
- Kovacs, G. (2015). An analysis of strategies by Netflix in the television market, department of business administration Aarhus University, ^[1]May 2015, ^[1]Characters: 77593.
- Lee, S., Lee, S., Joo, H., & Nam, Y. (2021). Examining factors influencing early paid over-the-top video streaming market growth: A cross-country empirical study. *Sustainability*, 13. 5702. <http://dx.doi.org/10.3390/su13105702>

- Letki, G. (2016). How Netflix is winning social media-case study, *Brand24*. <https://brand24.com/blog/how-netflix-is-winning-social-media-case-study/>
- Manovich, L. (2001). *The Language of new media*. MIT Press.
- Mansell, R. (2004). Political economy, power and new media, *New Media & Society*, 6(1), 96-105.
- Marcuse, H. (1964). *One dimensional man*. Beacon Press.
- Martín-Quevedo, J., Fernández-Gómez, E., & Segado-Boj, F. (2019). How to engage with younger users on Instagram: A Comparative analysis of HBO and Netflix in the Spanish and US Markets. *International Journal on Media Management*, 21(2), 67–87. <https://doi.org/10.1080/14241277.2019.1585355>
- Marx, K. (2003). *Kapital 1. cilt kapital üretimin eleştirel tablılı*. (Alaattin Bilgi, Çev.), Eriş Yayınları.
- Masson, R. T., Mudambi, R., & Reynolds, R. J. (1990). Oligopoly in advertiser-supported media. *Quarterly Review of Economics and Business*, 30(2), 3-17.
- Matrix, S. (2014). The Netflix effect: Teens, binge watching, and on-demand digital media. *Jeunesse Young People Texts Cultures*, 6.1 (2014), 119-138. <http://dx.doi.org/10.1353/jeu.2014.0002>
- McChesney, R. W. (1999). Oligopoly: The big media game has fewer and fewer players. *Progressive-Madison*, 63, 20-24.
- McKenzie, J., Crosby, Paul., & Shin, Sunny Y. (2022). Netflix chills and revamps its viewing metrics: Preliminary analysis and Opportunities for research, *Poetics*, <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2022.101738>
- Meehan, E; Mosco, V. & Wasko, J. (1994). Rethinking Political Economy: Change and Continuity. *Defining Media Studies: Reflections on the Future of the Field*. M. R. Levy ve M. Gurevitch. (Eds.), (pp.347-358), Oxford University Press.
- Narayanan, A. & Shmatikov, V. (2008). *Robust de-anonymization of large sparse datasets*. 2008 IEEE symposium on security and privacy (sp 2008), Oakland, CA, USA, (pp. 111-125), <http://dx.doi.org/10.1109/SP.2008.33>
- Netflix. (2022). Netflix annual reports. <https://ir.netflix.net/financials/annualreports-and-proxies/default.aspx>.
- Netflix. (2016). Comes the first Netflix original series made in Germany: Dark, Netflix media center, <https://about.netflix.com/en/news/from-baranbo-odar-director-of-who-am-i-and-the-producers-of-the-livesof-others-comes-the-first-germannetflix-original-series-dark>
- New York Times. (2023). With ‘Dark,’ a German Netflix series, streaming crosses a new border. <https://www.nytimes.com/2017/11/23/arts/television/dark-a-german-netflix-series.html>
- Ofcom (2021). Media nations: UK report. https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/0010/200503/media-nations-2020-uk-report.pdf
- Oskay, Ü. (2007). *İletişimin ABC'si*, Der Yayınları.
- Petras, J. (1993). Cultural imperialism in the late 20th century. *Journal of Contemporary Asia*, 23(2), 139.
- Pittman, M., & Sheehan, K. (2015). Sprinting a media marathon: Uses and gratifications of binge-watching television through Netflix. *First Monday*, 20(10), n.p. <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v20i10.6138>
- PWC. (2015). Over-the-top TV, Netflix and the impact on the tv industry, perspectives for the Netherlands, entertainment & media outlook for the Netherlands, outlook special July 2015.
- Ramasoota, P., & Kitikamdhorn, A. (2021). The Netflix effect in Thailand: industry and regulatory implications. *Telecommunications Policy*, Volume 45, Issue 7, 2021, 102156. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2021.102156>

- Ramsay, D. (2013). Confessions of a binge watcher. CST Online. <https://cstonline.net/confessions-of-a-binge-watcher-by-debra-ramsay/>
- Ramsey, C. (2018). Netflix to reach 201 million subscribers by 2023, TV Tech. <https://www.tvtechnology.com/news/netflix-to-reach-201-million-subscribers-by-2023>
- Ritzer, G. (2000). *The McDonaldization of society*, Pine Forge.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and Homogeneity/heterogeneity, in *Global Modernities*, M. Featherstone et al. (Eds.), Sage.
- Rosendorf, Neal M. (2000). Social and cultural globalization: concepts, history, and America's role, in Joseph S. Nye Jr. and John D. Donahue, (Eds.), *Governance in a Globalizing World*, Washington: Brookings Institution Press.
- Ryan, Marie-L. (2006). *Avatars of story*. University of Minnesota Press.
- Saucez, D., Secci, S. & Barakat, C. (2014). On the incentives and incremental deployments of icn technologies for ott services, *IEEE Network*, May/June 2014, 20-25.
- Sharma, R. (2016). *The Netflix effect: impacts of the streaming model on television storytelling*. Wesleyan University.
- Smyrniaios, N. (2018). *Internet oligopoly: The corporate takeover of our digital world*. Emerald Publishing Limited.
- Smythe, Dallas W. (1977). Critique of the consciousness industry. *Journal of Communication*. Winter, 198-202.
- Smythe, Dallas W. (1960). On the political economy of communications. *Journalism Quarterly*. (Fall), 461-475.
- Starosta, J.A., & Izydorczyk, B. (2020). Understanding the phenomenon of binge-watching-a systematic review. *Int J Environ Res Public Health*. 2020 Jun 22,17(12):4469. <https://doi.org/10.3390/ijerph17124469>
- Statista. (2022). 2010-2028 arası dünya genelinde over the top geliri (milyar ABD doları) <https://www.statista.com/statistics/260179/over-the-top-revenue-worldwide/>
- Statista. (2022). Content spending of Netflix Worldwide from 2016 to 2022 (in Billion U.S. Dollars) <https://www.statista.com/statistics/964789/netflix-content-spend-worldwide/>
- Statista. (2023). 2022 Yılı Dünya Genelinde Bölgelere Göre Netflix Geliri (Milyar ABD Doları) <https://www.statista.com/statistics/1090098/netflix-global-revenue-by-region/>
- Statista. (2023). Dünya Genelinde Bölgelere Göre Netflix Kullanıcı Sayısı (2022 Yılı 4.Çeyreği) <https://www.statista.com/statistics/483112/netflix-subscribers/>
- Stengrim, L. A. (2005). Negotiating postmodern democracy, political activism, and knowledge production: Indymedia's grassroots and e-savvy answer to media oligopoly. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 2(4), 281-304.
- Straubhaar, J., & LaRose, R. (1997). *Communications media in the information society*. Warsworth.
- Thompson, John B. (1995). *The Media and modernity: A social theory of the media*. Stanford University Press.
- Tomlinson, John (1991). *Cultural imperialism: A critical introduction*. Pinter.
- Tolba, A. A., & Zoghaib, S. Z. (2022). Understanding the binge-watching phenomenon on Netflix and its association with depression and loneliness in Egyptian adults. *Media Watch*, 13(3), 264-279. <https://doi.org/10.1177/09760911221117339>
- Tomlinson, J. (1999). *Kültürel emperyalizm*. (Emrehan Zeybekoğlu, Çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Van Dijk, J. (2006). *The Network society: social aspects of new media*. Sage Publication.
- Van Dijk, J. (2004), *The Sage handbook of media studies*. (Der.) John D.H. Downing ve diğerleri, Sage Publications.

- Wang, Y. (2023). Research on the competitive analysis and competitive strategy optimization of Netflix, B. Majoul et al. (Eds.), *ICLAHD 2022*, ASSEHR 726, (pp. 373–381). https://doi.org/10.2991/978-2-494069-97-8_48
- Wang, Y. (2022). *Netflix: How to keep a continued success*. Advances in economics, business and management research, volume 219, Proceedings of the 2022 2nd International Conference on Enterprise Management and Economic Development (ICEMED 2022), 1215-1219, 2022.
- Wiener, N. (1950). *The human use of human beings: cybernetics and society*. Houghton Mifflin.
- Williams, R. (1974). *Television: Technology and cultural form*. Routledge.
- Wired. (2016). Netflix's grand, daring, maybe crazy plan to conquer the world <https://www.wired.com/2016/03/netflixs-grandmaybe-crazy-plan-conquer-world>.
- Xan, H. (2022). Time Machine tv: digital television in Netflix's dark, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 97:3, 272-291, <https://doi.org/10.1080/00168890.2022.2092390>
- Yamashita, S. (2003). Introduction: 'Glocalizing' Southeast Asia in *globalization in Southeast Asia*, Shinji Yamashita and J.S. Eades. (Eds.), Berghahn.
- Yeşilyurt, A. (2015). *Dijital emek kavramsallaştırması: Marx, Arendt ve Sennett'ten izlenimler*, Labor Comm 2015 – 6. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı, 117-127, 9-10 Mayıs, Ankara-Türkiye.
- Yuan, C. (2023). A Case Study of Netflix's Marketing Strategy. *BCP Business & Management ICAMM 2023*, 42(2023), 185-190.
- Zeng, F. & Yang, X. (2012). Marketing strategy of pay channels, *Asian Social Science*; Vol. 8, No. 15; 2012, 46-52, ISSN 1911-2017 E-ISSN 1911-2025 Published by Canadian Center of Science and Education, Online Published: November 30, 2012. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v8n15p46>.
- Zhou, Y., Wang, S., & Zhang, N. (2023). Dynamic decision-making analysis of Netflix's decision to not provide ad-supported subscriptions. *Technological Forecasting and Social Change*, 187(2023), 122218, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122218>

EXTENDED SUMMARY

The new media system defines an interactive structure in which virtual network identities rise rapidly in the 21st century, where neoliberal policies and individual consciousness levels are interpreted with the technological communication structure. The individual acculturation and awareness-raising efforts of this period are controlled by the chaotic and confrontational social order, access permissions and usage rules in virtual-socially based network centers, as well as cookies. The reality and interaction structure in the virtual world provides dynamic connection areas to users with real-time and verified news feeds. The ability of each user to follow the agenda by creating a network identity over different networks digitalizes action traffic in interactive and multi-media defined as new media. Web-based applications, social networking tools and various information communication-based systems are being created in the supply-demand equation in the new media order in which the online behavioral culture is taking shape. As an important tool that replaces traditional media in the new media order, the Internet provides interactive and accelerated content-based management models for users and content producers to be developed. Each content offered to users over the Internet also reformats the domain of ownership, such as the manufacturer and copyright. In this context, the production system has been gaining a transnationalist identity with a virtual network structure and paid membership systems by digital platforms in recent years. Copyright and formal rights of productions are also in question in web environments in the new media system.

Digital platforms create their own productions within the scope of ownership and marketing strategies. These productions are supported by popular names for the new generation of users who are content-oriented and oriented towards new independent productions, as well as cultural transmission. The understanding of publishing in the world is in a state of flux according to the changing content and orientation demands of both the publishing system and the audience in every twenty-year period. As with other global platforms, Netflix creates an interactive viewing experience by activating viewers to the system with a unique distribution mode. The online viewing behavior of the cable and satellite broadcasting system is changing, starting with pay-per-view systems such as interactive TV and pay TV over the Internet. Netflix's investment share of content spending in the global publishing and OTT Market in 2022 is at the level of \$ 16 billion, however, according to the share of the company's revenue and changes in the number of users, it is understood that the company's global revenue is at the level of \$ 31.5 billion, and it has 231 million paid users worldwide. It is also understood that digital platforms successfully manage the purchasing behavior of users in marketing and digital networks, both by market shares and gains, and by deeply influencing other sectors through content. In the digital world, the virtual identities of the media experience and practices of the network society and their bodies, avatarized in user profiles, are positioned in the form of a cultural image. In the last few years, the pandemic and the Russia-Ukraine conflict have also been moved to digital media, and production companies and Netflix user citizens of countries including China, Russia, Crimea, North Korea and Syria have been excluded from the scope. This situation also reveals that the content-based digital media industry has become dependent on political policies and why it is considered the fourth force field.

The research evaluates the issue on a global scale through a 1-month content analysis in order to reveal whether the changing understanding of publishing is at the point of digital culture and imperialism. The research investigates what are the productions marketed under the “Only on Netflix” label in the Netflix global publishing catalog, in which areas and genres they are presented to users with thematic and categorical arrangement. The main purpose of the research is to analyze the marketing, user structures, content of global digital platforms in the content industry, the transformation of content-based ownership in OTT systems. In this context, a new marketing model called “Only on Netflix” of the related application is examined over a month of data between February 1-28, 2023. In the research, it is seen that 913 productions by 52 countries are included in this scope, and among these productions, the USA ranks first with 409 units and 44.79% on a country-by-country basis. In the Continent-Region ranking, North America ranks first with 461 units built and 50.49%, Europe ranks second with 205 units built and 22.45%, and Asia ranks third with 147 units built and 16.1%. It has been determined that Turkey provides content support to this system with 14 productions and 1.53%. Although Netflix has media content in 190 countries, it receives production and content from only 52 countries. It has also been observed that 50% of the current content uses the content of the USA, 25% of the countries that are in the field of techno-political partnership, the rest of the independent and local products are

offered in other local markets, and users in the relevant countries watch foreign productions based on the USA at a rate of 98%.

When the analysis of the categorical and statistical values of the program types, which constitute an important part of the analysis of the research, is analyzed, it is understood that the Foreign series category ranks first with 298 productions and 32.63% of the 913 productions. It is understood that these types are followed by Foreign Films with 276 productions and 30.23%, Foreign Documentaries with 158 productions and 17.3%, Cartoon /Animated Films with 29 productions and 3.17%, and Concerts and Shows with 152 productions and 16.64% in the final stage. Among these productions, it is observed that the entertainment and narrative structure with foreign series is shaped especially through the USA, South Korea's series productions, which are on the rise in this field, have 21 productions, Mexico has 14, Canada has 13, France has 6 and a surprise country such as Poland from Europe has 5 productions at a remarkable rate. In the foreign film category, the United States also has dominance, as can be seen in all other productions. Here, especially as the follower countries that are not included in the top five, it was found that Poland came to the fore with 19 films, France 18, Italy 12, Mexico 11 and South Korea 7 came to the fore in the section where, surprisingly, Poland came to the fore with 19 films. In the Foreign Documentary category, the USA ranks first with 98 productions with a ratio of 62%, while the UK ranks second with 14 productions and a ratio of 8.22. In the Cartoon Animation category, productions that are primarily stand-alone productions and do not show serial features are included in this category. Among the 29 productions in this category, the USA ranks first with 12 productions and 41.37%, while Japan, the largest producer of anime culture and the largest Decider in the field, ranks second with 10 productions and 34.48%. Among the 152 productions in the Concert and Show group (such as Stand up, reality, event and touring presentations) in the last category, the USA ranks first with 124 productions and 81.57%, while the UK ranks second with 5 productions and 3.28%, Brazil ranks third with 4 productions and 2.63%, and Mexico ranks third with 3 productions and 1.97%.

It is understood that the USA is a dominant player in all production categories in terms of numerical and percentile value. It is also understood that the Only On Netflix application, in particular, makes an important contribution to the goals of digital and cultural imperialism of the United States as a global actor. In the digital world, the virtual identities of the media experienced practices of the network society and their bodies, avatarized in user profiles, are positioned in the form of a cultural image. In addition to being a digital platform, Netflix shows a new field of study of cultural imperialism with its media addiction and content-oriented tracking policies in an environment where neoliberal processes are blended with a post-liberal perspective. The content topic is shaped on the principles of universal law, local partnerships and working offices. The content and construction subject can be limited in the country-region equation. The issue of sanctions-based blocking on content also constitutes the indirect infiltration area of cultural imperialism in terms of language options in content and the length of stay on the publication calendar.

YÜKSEKLİK KAVRAMINDA ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAŞADIKLARI ZORLUKLAR VE MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN BU KONUDAKİ GÖRÜŞLERİ

THE CHALLENGES FACED BY SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE CONCEPT OF HEIGHT AND THE OPINIONS OF MATHEMATICS TEACHERS ON THIS TOPIC

Mücahit ŞAHİN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Matematik Eğitimi Doktora Öğrencisi
mucahit0580581@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2062-3048

Murat Bayram GÜVEN
Erciyes Üniversitesi
Matematik Eğitimi Doktora Öğrencisi
mrtbyrmgvn@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3007-4652

Cemalettin IŞIK
Erciyes Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
cisik@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6326-0043

ÖZ

Geliş Tarihi:
28.03.2023

Kabul Tarihi:
11.08.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Yükseklik,
Öğrenme
Zorlukları,
Çözüm Önerileri,

Keywords
Height,
Learning
Challenges,
Solution Proposals,

Bu çalışmada öğrencilerin yükseklik kavramında sıklıkla yaşadıkları zorlukların nedenlerini belirleyerek bu zorlukların nedenlerinin neler olabileceği hakkında matematik öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koymak ve yaşanan zorluklar hakkında ne tür öneriler sunacaklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 92 ortaokul öğrencisi ve 9 ortaokul matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilere yükseklik kavramıyla ilgili 4 açık uçlu sorudan oluşan başarı testi uygulanmıştır. Daha sonra öğretmenlere uygulanmak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen açık uçlu sorularla ilgili senaryo tipi mülakat soruları hazırlanmıştır. Veriler içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda ise öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili birçok zorluğun olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra öğretmenler, öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili farklı öğrenme zorlukları olduğunu ifade ederken öğrencilerdeki bu hataları gidermek için çözüm önerilerinin sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin çözüm önerilerinin, farklı hata türleri ve zorluklarda da birbirine benzer olduğu görülmüştür. Özellikle her zorlukla ilgili olarak “anlatırım, söylerim ve çizdiririm” vb. ifadeleri kullanmalarını “öğretmen merkezli” eğitim anlayışını benimsediklerini göstermektedir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the reasons for the difficulties that students often experience in the concept of heights, to reveal the opinions of mathematics teachers about the reasons for these difficulties and to determine what kind of suggestions they would offer about the difficulties experienced. It consists of 92 secondary school students and 9 secondary school mathematics teachers. In the study, the data were collected in two stages. In the first stage of the study, students studying in 8th grades was applied a test consisting of 4 open-ended questions about height. Afterwards, a scenario related to each open-ended question was prepared by the researchers in order to be applied to the teachers. The data were analyzed using the content analysis method. As a result of the research, while the teachers stated that there are different student difficulties, it has been determined that there are limited number of suggestions as a solution to eliminate different errors in students. In addition, it was seen that suggestions made as a solution by the teachers were similar to each other in different error types and difficulties. In particular, the use of expressions such as "I teach, I tell and I draw" in every scenario shows that they have adopted the "teacher-centered" education approach.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1272317>

Atıf/Cite as: Şahin, M., Güven, M. B., & Işık, C. (2023). Yükseklik kavramında ortaokul öğrencilerinin yaşadıkları zorluklar ve matematik öğretmenlerinin bu konudaki görüşleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1479-1502.

Giriş

Öğretmenler, matematik eğitiminde bir kavramı öğretirken farklı öğrenci düşünceleriyle karşılaşmaktadır. Bu düşünceler, bazen öğrencilerin kavramları hiç zorlanmadan ve anlamlı bir şekilde öğrendiklerini gösterirken bazen de yanlış ve eksik öğrenmelerinin yansımalarını gösterirler. Dolayısıyla öğrencilerin sahip oldukları kavramsal hatalar, onların düşünme süreçleri hakkında birtakım bilgiler sunabilir. Bu sebeple öğretmenler, öğrencilerin matematiksel kavramları öğrenmesine yardımcı olmak amacıyla hataların altında yatan nedenler üzerine yoğunlaşmalıdır (Brodie, 2014). Ayrıca öğrencilerin matematiksel kavramlara ilişkin yaşadıkları zorlukların nedenlerinin tespit edilmesi ve bu zorlukların giderilmesi için çözüm önerilerinin sunulmasındaki vazife ve sorumluluk da öğretmenlerindir (Bütün & Erdoğan, 2020). Bundan dolayı öğretmenler, sınıf ortamında öğrencilere sorular sorarak ve tartışma ortamı oluşturarak öğrencilerde var olan hata ve kavram yanlışlarını tespit edebilirler. Ayrıca öğrencileri düşünmeye sevk etmek için öğrenme ortamında farklı tür örnekler kullanarak ve soyut kavramları materyaller yardımıyla somutlaştırarak, öğrencilerde var olan yanlışların giderilmesine ve öğrencilerin kavramsal öğrenmelerine yardımcı olabilirler (Levin & Richards, 2010; Jacobs vd., 2010). Özellikle matematik eğitiminin her kademesinde öğrencilerin karşılaştığı alan ve hacim hesaplamalarının, doğru şekilde yapılmasında yükseklik kavramı önemli bir yere sahiptir. Tüm bu sebeplerden dolayı öğretmenlerin, öğrencilerin yükseklik kavramında hangi hatalarının olduğunu ve temelinde yatan algıların ne olduğunun bilmesi; bu kavramın kullanıldığı durumlarda ortaya çıkacak olası hataların giderilmesi açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü öğrenme sürecine uygun örnek ve açıklamaların seçilmediği ders ortamları, etkili matematiksel anlamalar kazandırılması konusunda öğrencilerin sorun yaşamasına neden olabilmektedir (Şahin & Karakuş, 2021). Yani öğretmenlerin kullandıkları örnek ve açıklamalar, öğrenmeyi kolaylaştırdığı gibi öğrenme ortamına uygun seçilmediğinde ise kavramların etkili bir şekilde anlaşılmasına veya yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır (Zaslavsky, 2010). Bunun yanı sıra öğretmenlerin, öğrencilerin ne tür kavram yanlışlığına sahip olduklarını bilmesi; bu yanlışların oluşmamasına ve oluşmuşsa giderilmesi noktasında son derece önemlidir (Özdeş & Kesici, 2014). Ayrıca öğrencilerin yaşadıkları zorlukların neler olduğunun belirlenmesi ve bu zorlukların giderilmesinde; öğretmenlerin sundukları önerilerin incelenmesinin kayda değer olduğu söylenebilir. Bu çalışmayla da öğrencilerde var olan hata ve yanlışlara ilişkin öğretmenlerin görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Geometri; uzay, sembol ve kavram bilgilerini içinde barındıran matematiğin önemli alt dallarından biridir (Fidan & Tümnüklü, 2010). Geometri çalışmalarının temelini; geometrik kavram ve şekillerin görselleştirilmesi, çizimi ve bunlara dayalı genellemeler oluşturmaktadır (Köse, 2008). Geometri öğrenme alanında, ortaokuldan başlayarak matematik eğitiminin her kademesinde öğretilen kavramlardan biri de yüksekliktir. Özellikle alan ve hacim hesaplamaları gibi geometri konularının doğru bir şekilde kavranmasında; yükseklik kavramının doğru şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı durumu gelmektedir (Van De Walle, 2014). Yani yükseklik kavramını kavrayamayan bir öğrenci, yükseklik kavramıyla ilişkili daha sonraki öğrenilecek konularda da sorun yaşayabilmektedir (Gürefe & Gültekin, 2016). Yükseklik kavramıyla ilgili bilgi eksikliğine sahip olan öğrenciler; bir üçgende sadece bir yükseklik çizdikleri ve prototip modellerden farklı olan üçgen modellerinde yükseklik çizimini yanlış çizdikleri, vurgulanmıştır (Yıldız vd., 2014). Bununla birlikte öğrencilerin, yükseklik kavramını bilmedikleri için üçgenin alanını bulamadıkları ve öğrencilerin dikdörtgenin alan formülünü diğer dörtgenlere genellemesinin nedenlerinden biri olarak verilen şekle ait yükseklik ve tabanın belirlenmemesi olduğu belirtilmiştir (Kospentaris vd., 2011). Otten ve Herbel (2009) ise ortaokul öğrencilerinin yükseklik kavramını anlamamasından dolayı paralelkenar ve dikdörtgenin alanının hesaplanmasında güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra öğrencilerin yükseklik kavramını, açıortay ve kenarortay kavramlarıyla karıştırdıkları ve yüksekliği belirlemede zorlandıkları belirtilmiştir (Şengün & Yılmaz, 2021). Öğrencilerde karşılaşılan bu zorluklara ilişkin; öğretmenlerin yaklaşımları ve verdikleri dönütlerin, bu zorlukların giderilmesinde etkili olabileceği düşünülebilir. Yükseklik kavramıyla ilgili öğrenciler, zorluklar yaşadıkları gibi öğretmenler de sıkıntılar yaşamaktadırlar. Özellikle ortaokul matematik öğretmenlerinin geniş açılı üçgenin diklik merkezini belirlerken hata yaptıkları, geniş açılı üçgende yükseklikleri çizemedikleri ve dik üçgende dik kenarların birer yükseklik olduğunu gösteremedikleri belirtilmiştir (Yurtyapan & Karataş, 2020). Bu bağlamda yükseklik kavramı hem öğrencilerin öğrenme sürecinde hem de öğretmenlerin öğretme sürecinde zorlandıkları konulardan birisidir. Matematik eğitiminin her kademesinde öğretilen yükseklik kavramıyla ilgili ise alanyazında sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir (Kospentaris vd., 2011; Yıldız, 2014; Gürefe vd., 2016; Gürefe & Gültekin, 2016; Altıntaş & İlgin, 2017; Yurtyapan & Karataş, 2020; Şengün & Yılmaz, 2021). Bu çalışmalarda genel olarak alan ve hacim hesaplanmasında, öğrencilerin ve

öğretmen adaylarının yükseklik kavramıyla ilgili eksik bilgilerinin ve yanlış çizimlerin olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık öğrencilerin, yükseklik kavramıyla ilgili sıklıkla yaptıkları hatalara yönelik matematik öğretmenlerinin görüşlerinin incelendiği çalışmaların olmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber sadece yükseklik kavramının ve yükseklik çiziminin incelendiği bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmada öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili bilgileri ve yükseklik çizimleri detaylı bir şekilde incelenerek hatalı yükseklik çizimlerinin sebeplerinin ne olabileceği ve bu hatalı çizimlerin giderilmesi amacıyla öğretmenlerin verecekleri dönütlerin kuramsal ve özellikle uygulama boyutunda alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca öğrencilerin yükseklik kavramı hakkında sahip oldukları hata ve yanlışların nedenlerinin belirlenmesinde, bu kavram ve kavramla ilişkili diğer geometrik kavramların öğretim sürecinde yaşanabilecek muhtemel problemlerin tespitinde ve giderilmesinde de yol gösterici olması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, öğrencilerin yükseklik çiziminde sıklıkla yaşadıkları zorlukları belirleyerek bu zorlukların nedenlerinin neler olabileceği hakkında matematik öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koymak ve bu yaşanan zorluklar hakkında ne tür öneriler sunacaklarını tespit etmektir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır.

1. 8.sınıf öğrencilerinin yükseklik kavramıyla ilgili sıklıkla yaşadıkları zorluklar nelerdir?
2. Ortaokul matematik öğretmenlerinin öğrencilerde sıklıkla karşılaşılan hatalı yükseklik çizimlerinin olası sebeplerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Ortaokul matematik öğretmenlerinin öğrencilerde sıklıkla karşılaşılan hatalı yükseklik çizimlerinin giderilmesine ilişkin önerileri nelerdir?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışmanın ilk aşamasında betimsel araştırma türlerinden tarama araştırması kullanılmıştır. Bu aşamada öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili hatalı çizimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarama araştırmalarında belirli bir konuda olay veya durumun var olduğu gibi betimlenerek çalışma örneklemini oluşturan katılımcıların; ilgili konudaki bilgileri, algıları ve tutumları belirlenmeye çalışılır (Oral & Çoban, 2020). Çalışmanın ikinci aşamasında ise öğrencilerin bu hataları yaparken ne düşündükleri ve bu hataları düzeltmek için öğretmenlerin ne tür önerilerde bulduklarını tespit etmek amacıyla ise durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığıyla ilgili olarak sistematik bilgiye ulaşmak amacıyla çoklu veri toplama kullanılarak o sistem hakkında derinlemesine araştırma yapılmasına imkân tanıyan bir metodolojik yaklaşımdır (Chmiliar, 2010).

Çalışma Grubu

Araştırmada iki farklı çalışma grubu vardır. Çalışmanın ilk aşamasını, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Sivas il merkezinde bulunan bir ortaokulda 8. sınıfta öğrenim gören 92 ortaokul öğrencisi oluştururken; ikinci aşamasını farklı mesleki deneyime sahip 5 farklı ilde görev yapan 9 ortaokul matematik öğretmeni oluşturmuştur. Öğrencilerin yükseklik kavramını, sıklıkla kenarortay ve açortay kavramları yerine kullanmaları ve bu üç kavrama detaylı bir şekilde sadece 8.sınıf müfredatında yer verilmesi sebebiyle çalışmaya 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin dahil edilmesi uygun görülmüştür. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin ve öğretmenlerin belirlenmesinde seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi; zaman, işgücü ve para açısından uygulanması kolay olduğundan (Yıldırım & Şimşek, 2013) dolayı bu yöntem seçilmiştir. Araştırmanın odak noktasını öğretmenlerin görüş ve önerileri oluşturduğu için öğretmenlere Ö1, Ö2, ..., Ö9 şeklinde kodlar atanmış, demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Öğretmen kodları	Cinsiyet	Kıdem	Eğitim düzeyi
Ö1	Kadın	8 yıl	Lisans
Ö2	Kadın	8 yıl	Lisans
Ö3	Kadın	6 yıl	Lisans
Ö4	Kadın	10 yıl	Lisans
Ö5	Kadın	10 yıl	Lisans
Ö6	Erkek	12 yıl	Lisans
Ö7	Erkek	8 yıl	Yüksek lisans
Ö8	Kadın	12 yıl	Lisans
Ö9	Erkek	16 yıl	Lisans

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler iki aşamada toplanmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında öğrencilere yükseklik kavramıyla ilgili sorular sorularak sıklıkla yapılan hatalar tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise öğrencilerin sıklıkla yaptıkları hatalı yanıtlarına göre mülakat soruları hazırlanarak öğretmenlerin ne tür görüşleri olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerle Yapılan Çalışmaya İlişkin Uygulama Süreci

Çalışmanın ilk aşamasında 6, 7 ve 8. sınıflarda öğrenim gören öğrencilere uygulanmak amacıyla; araştırmacılar tarafından geliştirilen yükseklik kavramıyla ilgili farklı durumları içeren 8 sorudan oluşan bir başarı testi hazırlanmıştır. Testte yer alan soruların anlaşılabilirliği ve çalışmanın amacına uygunluğunu sağlamak için matematik eğitimi alanında doktorasını yapmış iki alan uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Gelen görüşler neticesinde benzer becerileri ölçtüğü düşünülen dört sorunun çıkarılmasına karar verilerek ölçme aracına son hâli verilmiştir. Bunun yanı sıra açıortay, kenarortay ve yükseklik kavramını detaylı bir şekilde sadece 8. sınıf müfredatında yer verilmesinden dolayı başarı testinde yer alan soruların 6 ve 7. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin seviyelerine uygun olmadığına; bundan dolayı testin sadece 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilere uygulanmasına karar verilmiştir. Daha sonra son hâli verilen 4 açık uçlu sorudan oluşan başarı testi, 8. sınıfta öğrenim gören 92 ortaokul öğrencisine uygulanmıştır. Başarı testinden elde edilen verilerin analizleri, araştırmacılar tarafından yapılarak öğrencilerin sıklıkla yaptıkları hatalı yükseklik çizimleri tespit edilmiştir.

Öğretmenlerle Yapılan Çalışmaya İlişkin Uygulama Süreci

Çalışmanın ikinci aşamasında ise yükseklik kavramını ve yüksekliği belirlemeye yönelik olarak ilk aşamada elde edilen öğrenci yanıtlarında görülen hataların olası sebepleri ile bu hataları gidermek için öğretmenlerin ne gibi dönütler verdiklerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 9 öğretmenle mülakat yapılmıştır. Mülakatlarda öğretmenlere, öğrencinin yaptığı yükseklik tanımı ve geniş açılı üçgende hatalı yükseklik çizimi; geniş açılı üçgenin döndürülmesi neticesinde yüksekliğin çizilememesi; kare ve dikdörtgende yüksekliğin olmadığı ifade edilmesi ve son olarak eşkenar dörtgende hatalı yükseklik çizimiyle ilgili hatalar içeren dört mülakat sorusu yöneltilmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan sorular için matematik eğitimi alanında uzman iki akademisyenin görüşü alınmıştır. Bu akademisyenlerden gelen görüşler neticesinde soruların anlaşılabilirliğini artırmak için bazı kelimelerin değiştirilmesi önerilmiştir. Bununla birlikte 0-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl ile 16 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip 4 ortaokul matematik öğretmenine mülakat soruları yöneltilerek bir pilot uygulama yapılmıştır. Bu uygulamada; soruların açık ve anlaşılabilirliği, birbirinden bağımsız olması ve soruların ne kadar sürede tamamlanmasıyla ilgili bilgilerin toplanması amaçlanmıştır. Pilot çalışma neticesinde elde edilen bulgularda soruların açık ve anlaşılır olduğuna, zengin veriler sunduğuna ve anketin ortalama 20 dakikada tamamlanabileceğine yönelik dönütler alınmıştır.

Verilerin Analizi

Analiz süreci de iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada açık kodlama süreci kullanılmıştır. Açık kodlama sürecinde katılımcı öğrencilerin hatalı çizimlerine odaklanılmış ve sıklıkla yapılan hatalar içerik analiziyle tespit edilmiştir. Daha sonra elde edilen verilere göre çerçeveler oluşturulmuştur. Örneğin en sık karşılaşılan üçgende hatalı yükseklik çizimi; üçgenin en üst köşesinden karşısındaki kenarı ortadan ayıran bir çizgi çizilmesi olarak belirlenmiştir. En sık yapılan diğer bir hata ise aynı üçgenin döndürülmesi neticesinde yüksekliğin hatalı çizilmesi olarak tespit edilmiştir. Dörtgenlerde karşılaşılan en çok hatalar ise kare veya dörtgende yüksekliğin olmadığı ifade edilmesi iken eşkenar dörtgende sıklıkla yapılan hata, en üstteki köşeden en aşağıdaki köşeye doğru parçası çizilmesi şeklinde olduğu görülmüştür. İkinci aşamada ise öğrencilerin sıklıkla yaptığı hataları içeren dört mülakat sorusu öğretmenlere uygulanmıştır. Öğretmenlerle yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin çözümlenmesinde de açık kodlama süreci kullanılmıştır. Bu süreçte öğretmenlerin görüşlerine yer vermeye çalışılmış ve elde edilen bu veriler öğrencilerin hatalı çizimlerinin olası nedenleri ile öğretmenlerin bu düşünceyi değiştirmek için dönütlerinin neler olabileceği bağlamında incelenerek yorumlanmış, sınıflandırılmış ve sonucunda her mülakat sorusu için farklı kodlar oluşturulmuştur. Kodlar oluşturulurken araştırmacılar, birbirinden bağımsız şekilde veri setini incelemişler, daha sonra bir araya gelerek kodlardaki farklılıkları değerlendirerek benzer amaca hizmet eden kodların birleştirilmesi ve amaca hizmet etmeyen kodların çıkarılması gibi bazı düzenlemeler yapmak suretiyle fikir birliğine varmışlardır. Oluşturulan kodlar, matematik eğitimi alanında doktorasını tamamlamış olan bir alan uzmanının da görüşüne sunulmuş ve kodlar üzerinde yüksek oranda uzlaşa sağlanmıştır.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmada en önemli iki ölçüt; geçerlilik ve güvenirlilik çalışmalarıdır. Geçerlilik, araştırma sonuçlarının amaca hizmet etmesi ve istenen şeyin gerçekte ne kadar doğru sonuç verdiği; güvenirlilik ise araştırmada kullanılan ölçme aracının tekrar kullanıldığında benzer sonuçlar vermesiyle ilgilidir (Aydın & Bayazıt, 2021). Dış geçerlilik ile araştırma sonuçlarının benzer grup ve ortamlara genellenebilirliği amaçlanır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu araştırmada dış geçerliliğin sağlanmasında; veri toplama araçlarının geliştirilmesi, verilerin toplanması, toplanan verilerin analiz edilmesi, çalışma grubunun seçimi ve araştırma süreci hakkındaki bilgiler detaylı şekilde açıklanmıştır. İç geçerlilik, araştırma bulgularının gerçekleri ne derece ortaya koyduğunu alakalıdır (Merriam, 2015). Araştırmanın iç geçerliliğin sağlanmasında testte yer alan soruların, araştırmanın amacına hizmet etmesi için matematik eğitimi alanında uzmandan görüş alınarak testte yer alan sorulara son hali verilmiştir.

Nitel araştırmalarda güvenirlilik, elde edilen sonuçlar ile toplanan verilerin tutarlılığı olarak açıklanmaktadır (Merriam, 2015). Dış güvenirlilik, araştırma bulgularının benzer ortamlarda aynı şekilde elde edilip edilemeyeceğiyle alakalıdır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmanın dış güvenirliliğinin sağlanması için mülakattan elde edilen veriler; katılımcılara teyit ettirilmiş ve katılımcıların ifadeleri bulgular kısmında doğrudan sunulmuştur. İç güvenirlilik ise araştırma verileri kullanılarak farklı araştırmacıların da aynı sonuçlara ulaşmış olmalarıyla ilgili ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmanın iç güvenirliliğinin sağlanması amacıyla her bir senaryoya ilgili elde edilen veriler Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen tutarlılık katsayısı hesaplama yöntemine göre güvenirlilik formülü ($\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}}$) ile hesaplanmıştır. Bu hesaplama neticesinde araştırmacılar ve matematik eğitimi alanındaki uzman arasında öğrenci hata ve zorlukların olası nedenleri ve öğretmenlerin çözüm önerileriyle ilgili kodlamada belirlenen tutarlılık katsayısı başta %77 olarak belirlenmiş, uzman ve araştırmacıların uzlaşamadıkları kodlar üzerinde tekrar tartışması ve ortak sonuçlara ulaşmaları neticesinde yeni tutarlılık katsayısı %92 olarak elde edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen tutarlılık katsayıları %70'ten büyük olduğundan analizlerin güvenilir olduğu söylenebilir (Miles & Huberman, 1994).

Bulgular

Bu bölümde öğrencilerden ve öğretmenlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

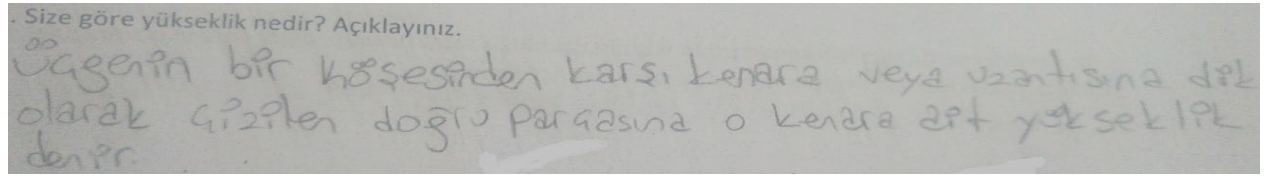
Öğrencilerden Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın ilk aşamasında öğrencilerin yükseklik kavramını nasıl tanımladıkları, üçgenlerde ve dörtgenlerde yüksekliği nasıl çizdiklerine ilişkin veriler sunulmuştur. İlk olarak öğrencilerin doğru ve yanlış yükseklik tanımlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

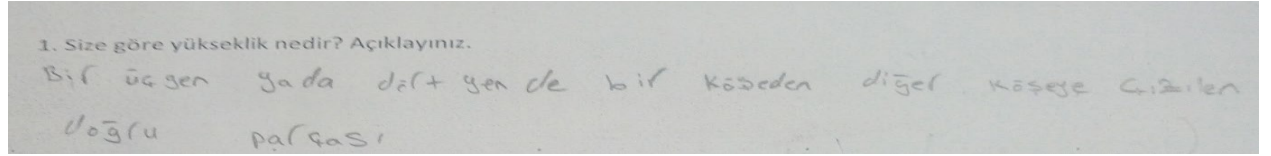
Tablo 2. Öğrencilerin Doğru ve Yanlış Yükseklik Tanımlarına İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

	f	%
Doğru tanım	11	12
Yanlış tanım	81	88

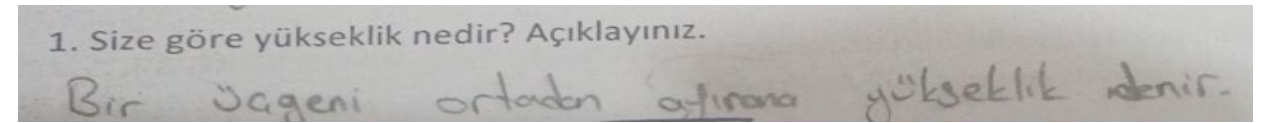
Tablo 2’de öğrencilerin %12’si yükseklik kavramına ilişkin doğru tanımı yaparken %88’inin ise yanlış tanım yaptıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin yaptıkları bazı tanımlar aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Doğru Yükseklik Tanımı

Şekil 2. Genelleştirilmiş Yükseklik Tanımı

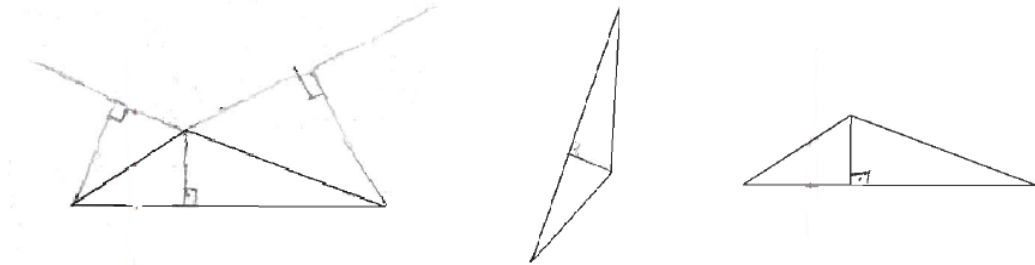
Şekil 3. Yanlış Yükseklik Tanımı

Şekil 1’de öğrencinin, üçgende doğru yükseklik tanımı yaptığını tespit edilirken, Şekil 2’de öğrencinin sadece üçgen ve dörtgenlerle ilgili yükseklik tanımını yaptığı görülmektedir. Öğrencinin, kare ve dikdörtgen örnekleri için doğru tanım yapmasına rağmen bu tanımı üçgen ve diğer dörtgen çeşitlerine genellediği sonucuna varılmıştır. Şekil 3’te ise öğrencinin yanlış yükseklik tanımı yaptığını tespit edilirken yüksekliği sadece üçgenin iç bölgesinde çizdiği görülmüştür.

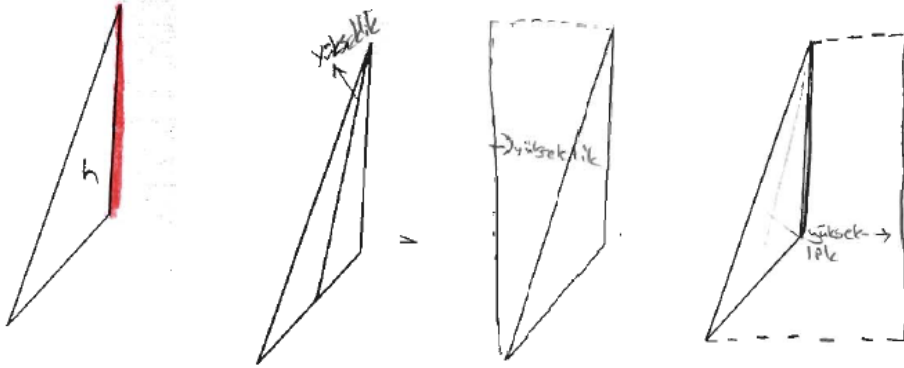
Tablo 3. Öğrencilerin Geniş Açılı Üçgende Yükseklik Çizimlerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Kodlar	f	%
Farklı köşelerden karşı kenara ve uzantısına çizilen dik doğru parçası	2	2
Geniş açıdan karşı kenara çizilen dik doğru parçası	54	59
Yanlış çizimler	36	39

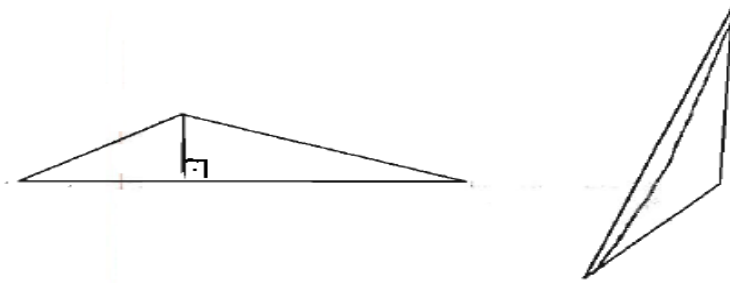
Tablo 3'te geniş açılı üçgende yükseklik çiziminde; öğrencilerin %59'u geniş açıdan karşı kenara dik doğru parçası çizerken, %2'si farklı köşelerden karşı kenara ve uzantısına dik doğru parçası çizdiği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin %39'u ise yanlış yükseklik çizimleri yaptığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin doğru ve yanlış yükseklik çizimleri aşağıda sunulmuştur.

Şekil 4. Geniş Açılı Üçgende Farklı Köşelerden Karşı Kenara ve Uzantısına Çizilen Dik Doğru Parçası

Şekil 5. Geniş Açılı Üçgende Yanlış Yükseklik Çizimleri

Şekil 6. Aynı Öğrencinin Geniş Açılı Üçgende Yanlış Yükseklik Çizimleri

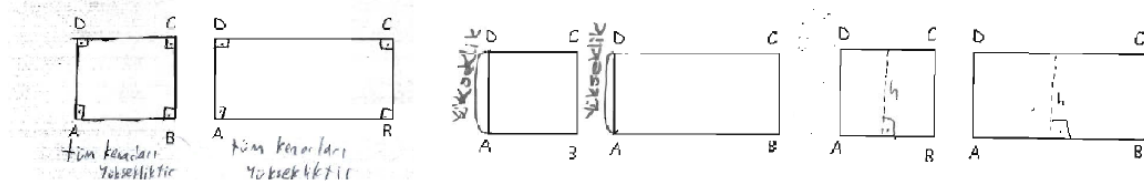
Şekil 4'te sadece 2 öğrenci, geniş açılı üçgende farklı köşelerden karşı kenara ve uzantısına yükseklik çizimi yaptığı tespit edilirken şekil 5'te öğrencilerin bazıları, üçgenin kenarını ve üçgeni iki eş parçaya bölen doğru parçasını yükseklik olarak gösterdikleri belirlenmiştir. Yanlış yükseklik çizimlerinde karşılaşılan hatalardan bir diğeri ise üçgenin en üst ve en alt köşesine yatay düz çizgi çizerek arasındaki mesafenin yükseklik olarak ifade edilmesidir.

Şekil 6'da ise aynı öğrencinin, üçgenin döndürülmesi neticesinde üçgenin en üst köşesinden en alt köşesine çizgi çizerek yüksekliği yanlış gösterdiği tespit edilmiştir.

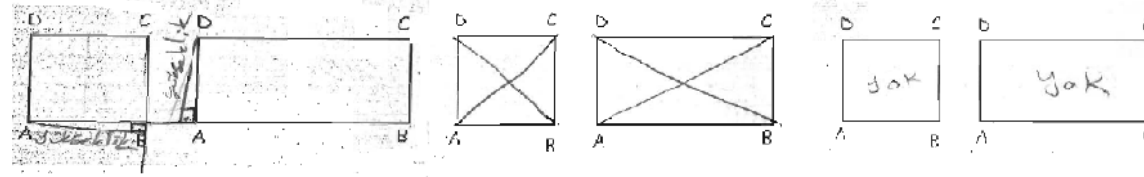
Tablo 4. Öğrencilerin Kare ve Dikdörtgende Yükseklik Çizimlerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Kodlar	f	%
Dikey kenar	26	28
Dikey ve yataydaki kenarlar	4	4
Karşılıklı kenarlar arasındaki dik doğru parçası	24	26
Yanlış çizimler	25	27
Boş	13	14

Tablo 4'te kare ve dikdörtgende yükseklik çiziminde; öğrencilerin %28'i dikey kenarı, %4'ü dikey ve yatay kenarı yükseklik olarak gösterirken sadece %4'ü dikey ve yataydaki kenarları yükseklik olarak gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin %27'si yanlış yükseklik çizimleri yaparken %14'ü ise soruyu boş bırakmışlardır. Öğrencilerin doğru ve yanlış yükseklik çizimleri aşağıda sunulmuştur.

Şekil 7. Kare ve Dikdörtgende Doğru Yükseklik Çizimleri

Şekil 8. Kare ve Dikdörtgende Yanlış Yükseklik Çizimleri

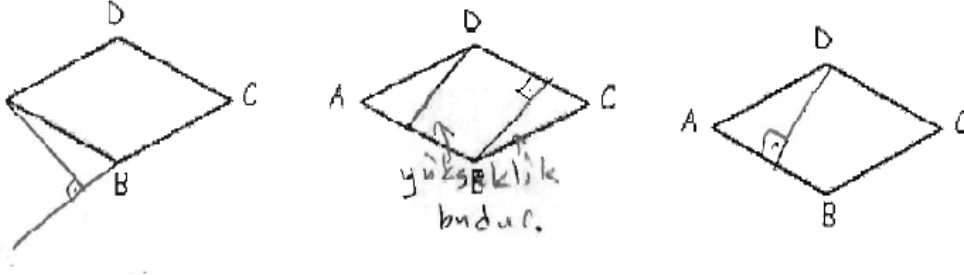
Şekil 7'de öğrencilerin, kare ve dikdörtgende doğru yükseklik çizimlerine yer verilmiştir. Bu çizimlerde bazı öğrencilerin sadece dikeydeki kenarın yükseklik olduğunu gösterirken, yataydaki kenarı yükseklik olarak gösteremedikleri tespit edilmiştir. Karşılıklı kenarlar arasında dik doğru parçası çizen öğrenciler ise yatay ve dikey kenarı yükseklik olarak gösteremediklerine ulaşılmıştır. Öğrencilerin %4'ü ise tüm kenarları yükseklik olarak göstermişlerdir. Şekil 8'de öğrencilerin, kare ve dikdörtgende yanlış yükseklik çizimlerine yer verilmiştir. Öğrenciler, bu çizimlerde; bir köşeden karşı kenarın uzantısına doğru parçası çizdiği ve köşegenleri birer yükseklik olarak gösterdiği tespit edilmiştir. Karşılaşılan en sık hata ise kare ve dikdörtgende yüksekliğin olmadığını ifade edilmesidir.

Tablo 5. Öğrencilerin Eşkenar Dörtgende Yükseklik Çizimlerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

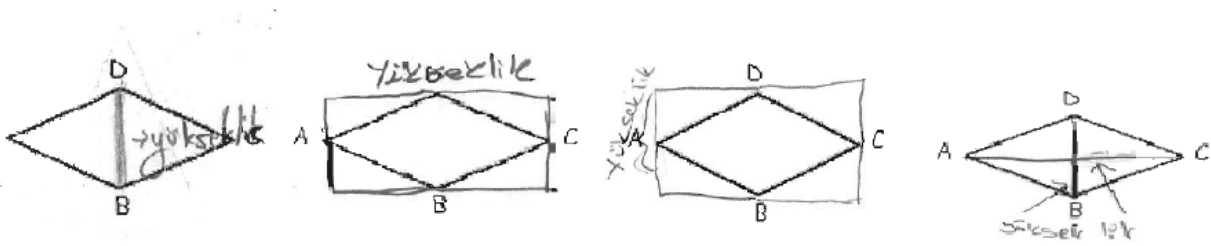
Kodlar	f	%
Doğru çizimler	7	8
Dikeydeki köşegen	33	36
Dikey ve yataydaki köşegen	12	13
Diğer yanlış çizimler	31	34
Boş	9	10

Tablo 5'te eşkenar dörtgende yükseklik çiziminde; öğrencilerin %8'i doğru çizim yaparken, %36'sı dikeydeki köşegeni, %13'ü ise dikey ve yataydaki köşegeni yükseklik olarak gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin %34'ü ise yüksekliği yanlış çizdikleri belirlenirken %10'u ise soruyu boş bırakmıştır.

Öğrencilerin doğru ve yanlış yükseklik çizimleri aşağıda sunulmuştur.

Şekil 9. Eşkenar Dörtgende Doğru Yükseklik Çizimleri

Şekil 10. Eşkenar Dörtgende Yanlış Yükseklik Çizimleri

Şekil 9'da öğrencilerin, eşkenar dörtgende doğru yükseklik çizimlerine yer verilmiştir. Bu çizimlerde öğrencilerin sadece bir kenara ait yükseklik çizdiği görülürken diğer kenara ait yüksekliği gösteremediklerine ulaşılmıştır. Şekil 10'da ise öğrencilerin, eşkenar dörtgende yanlış yükseklik çizimlerine yer verilmiştir. Bu çizimlerde öğrenciler, köşeler arasındaki en uzak mesafeyi gösterdikleri ve en üst ile en alt köşe arasındaki mesafeyi çizerek hatalı yükseklik çizimleri yaptıkları tespit edilmiştir.

Öğretmenlerden Elde Edilen Bulgular

Çalışmada 8.sınıfta öğrenim gören toplam 92 ortaokul öğrencisine uygulanan sorularda; en çok görülen hatalı yükseklik çizimleri, öğretmenlere senaryo tipi mülakat soruları verilerek öğrencilerin yükseklik çizimleriyle ilgili yaşadıkları zorlukların olası nedenleri ve bu zorluklara ilişkin öğretmenlerin dönütleri doğrudan alıntılarla sunulmuştur.

Senaryo 1

1. Size göre yükseklik nedir? Açıklayınız.

Bir üçgeni ortadan ayırana yükseklik denir.

Şekil 11. Yükseklik Tanımı ve Geniş Açılı Üçgende Hatalı Yükseklik Çizimleriyle İlgili Öğrencinin Cevabı

Şekil 11’de yüksekliğin ortadan ayrıldığını ifade eden ve geniş açılı üçgende hatalı yükseklik çizimi yapan öğrencinin cevabına yer verilmiştir.

Bu senaryo tipi mülakat sorusunda öğretmenlere ilk olarak Şekil 11’de verilen yükseklik tanımı ve geniş açılı üçgende yanlış yükseklik çizimleriyle ilgili öğrencinin ne düşündüğü; ardından bu düşünceye sahip öğrenciye nasıl dönüt vereceklerini ifade etmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplara göre öğrenme zorluklarının olası nedenleri ve çözüm önerileriyle ilgili bulgular Tablo 6’da özetlenmiştir. Bunun yanı sıra aynı öğretmenin öğrenme zorluğu ile ilgili belirttiği farklı nedenler ve farklı çözüm önerileri farklı satırlarda verilmiştir.

Tablo 6. Senaryo 1’deki Öğrenme Zorluklarının Olası Nedenleri ve Çözüm Önerilerine Yönelik Oluşturulan Kodlar

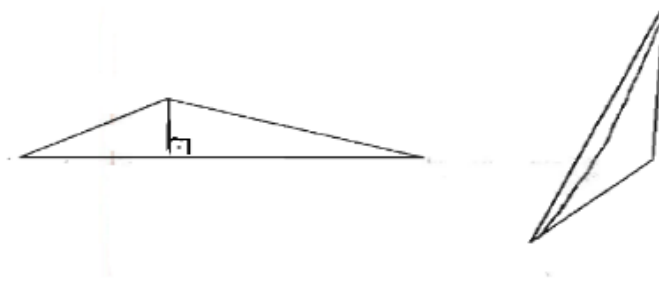
Öğretmen	Öğrenme zorluğunun olası nedenlerine ait kodlar	Öğretmen	Çözüm önerisine ait kodlar
Ö1, Ö2, Ö5, Ö9 ve Ö6	Kenarortay ve açıortay ile karıştırma	Ö1, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8 ve Ö9	Tekrar anlatma ve tanıma yaptırma
Ö3, Ö4 ve Ö5	Yükseklik kavramındaki bilgi eksikliği	Ö2 ve Ö5	Kâğıt katlama ve somutlaştırma
Ö6, Ö7 ve Ö8	Üçgenin iç bölgesine ve tabanına kendisine yükseklik çizme	Ö4, Ö5 ve Ö9	Ölçme yaptırma

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğretmenlerin öğrenme zorluğunun olası nedenleri ve çözüm önerilerine yönelik bazı kodları daha çok tercih ettikleri görülmüştür. Öğretmenler, “kenarortay ve açıortay ile karıştırma” ile “yükseklik kavramındaki bilgi eksikliği” kodlarını öğrenme zorluklarının olası nedenleri olarak daha fazla ifade ederken, “tekrar anlatma ve tanıma yaptırma” ile “ölçme yaptırma” kodlarını en çok rastlanan çözüm önerisi olarak belirtmişlerdir. Bununla birlikte aynı zorluk koduna vurgu yapan öğretmenlerin farklı çözüm önerisinde buldukları da görülmüştür. Özellikle “anlatırım, söylerim, tanıma tekrar yaptırırım, tanıma tekrar yaptırım, yüksekliği tekrar çizdiririm” gibi ifadelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğretmenlerle yapılan mülakat örneklerinden bazı kesitlere aşağıda yer verilmiştir.

Ö6, öğrencilerin yüksekliğin mutlaka tabanın kendisine çizilmesi gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir. Bu algılarını değiştirmek için “*Yüksekliğin tabanın kendisiyle çizilebileceği gibi tabanın uzantısıyla da çizilebileceği, önemli olanın referans alınan taban ve uzantısından en uzak noktasına olan dik mesafeyi belirlemek olduğunu anlatırım.*” şeklinde ifade etmiştir. Ö7 ve Ö8 ise öğrencilerin yükseklik kavramının sadece üçgenin iç bölgesinde oluştuğu yanlışlığı ifade etmişlerdir. Bu algıyı değiştirmek için Ö7, “*Bu şekilde öğrencilere yükseklik çizilecek tabanda “L” veya “T” oluşması gerektiğini söyledim.*” yanıtını vermiştir. Ö8 ise mülakat sırasında soruyu anlamadığını ve soruda ne anlatılmak istendiğini araştırmacıya sormuş, araştırmacı açıklama yaparak öğretmeni bilgilendirmiştir. Bu açıklamadan sonra Ö8, “*Bu yanlışlığı yapan öğrenciye yüksekliğin keşiştiği kenar ile 90° açı yapması gerektiğini dolayısıyla oluşan üçgenlerin iç açıları toplamının 180°’den fazla olduğunu ifade ederim. Bundan dolayı yüksekliğin dış bölgede olması gerektiği anlatılır.*” açıklamasını yapmıştır. Ö1, öğrencinin yüksekliği kenarortay ile karıştırdığını ve yükseklik konusunda kavram yanlışlığına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünceyi değiştirmek için “*Öğrenci, yüksekliği üçgeni ikiye bölen doğru parçası olarak kafasında kodlamış ve kendi kafasında kodladığı kavrama göre çizimi doğru yapmıştır. Yani öğrenci*

konuyu baştan yanlış öğrenmiş ve yanlış öğrendiği gibi kendisine göre yorum yapmıştır. Yükseklik kavramının öğrenciye tekrardan anlatılması gerekmektedir.” şeklinde ifade etmiştir. Ö9 ise öğrencinin yüksekliği üçgeni iki eş parçaya bölen doğru parçası olarak düşündüğünü belirtmiştir. Bu düşüncüyü değiştirmek için “Önce çizdiğim doğru parçasının açısını ölçmesini ve dik olup olmadığını kontrol etmesini isterim. Daha sonra yükseklik çizilecek kenara köşeden dik bir doğru parçası çizdirir ve yüksekliğin tanımını yeniden yaptırırım.” yanıtını vermiştir. Ö5, öğrencinin yükseklik kavramının ne demek olduğunu anlayamadığını, açıortay ve kenarortay gibi ortadan indirdiğini belirtmiştir. Bu düşüncüyü değiştirmek için “Geniş açılı bir üçgen çizdim ya da tahtaya daha somut olması için bir kartonla ya da bir kağıda çizip yere paralel olacak şekilde koyup yüksekliği oluşturmasını sağladım. Sonra cetvelle çizmesini ya da cetvelle ölçmesini vurguladım sanırım daha mantıklı olur diye düşünüyorum.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Öğretmenler, öğrenme zorluklarına ilişkin birçok neden sunarken çözüm önerilerinde benzer cevaplara yer verdikleri görülmüştür. Öğretmenlerin büyük bir kısmının (8 öğretmen) öğrencilerin hatalı çizimine ilişkin öğretmen merkezli önerilerde bulunduğu görülmektedir.

Senaryo 2

Şekil 12. Geniş Açılı Üçgenin Döndürülmesi Neticesinde Yüksekliği Çizemeyen Öğrencinin Cevabı

Bu senaryo tipi mülakat sorusunda öğretmenlere, aynı öğrencinin Şekil 12’de yer alan geniş açılı üçgenin döndürülmesi neticesinde yüksekliği çizememesinin nedeni sorulmuş, devamında da bu düşünceye sahip öğrencilere nasıl dönüt vereceklerini ifade etmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplara göre öğrenme zorluklarının olası nedenleri ve çözüm önerileriyle ilgili bulgular, Tablo 7’de özetlenmiştir

Tablo 7. Senaryo 2’deki Öğrenme Zorluklarının Olası Nedenleri ve Çözüm Önerilerine Yönelik Oluşturulan Kodlar

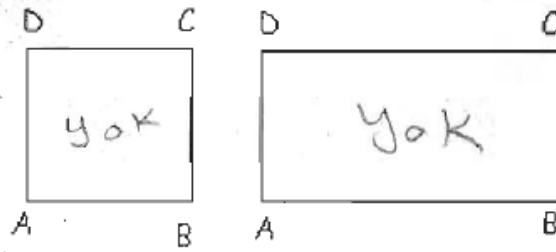
Öğretmen	Öğrenme zorluğunun olası nedenlerine ait kodlar	Öğretmen	Çözüm önerisine ait kodlar
Ö4, Ö6 ve Ö7	Yükseklik kavramındaki eksiklik	Ö1, Ö2, Ö4 ve Ö7	Farklı şekillerde yükseklik çizimi yaptırma ve “⊥” çizdirme
Ö1, Ö5 ve Ö8	Aşırı genelleme ve yükseklik çiziminin ezberlenmesi	Ö3, Ö7, Ö9	Şekli döndürme
Ö2, Ö8, Ö9	Üçgenin iç bölgesine yükseklik çizilebileceği düşüncesi	Ö5 ve Ö6	Tanımı doğru yapma ve dikme ile doğru arasındaki açının dik olduğunun ifade edilmesi

Tablo 7’de görüldüğü gibi, “farklı şekillerde yükseklik çizimi yaptırma”, “⊥ çizdirme” ve “şekli döndürme”, öğretmenlerin en çok tercih ettiği çözüm önerisi iken “üçgenin sadece iç bölgesine yükseklik çizilebileceği düşüncesi” de öğrenme zorluklarında öğretmenler tarafından en çok vurgulanan neden olduğuna ulaşılmıştır. Bununla beraber “yükseklik kavramındaki bilgi eksikliği”, “aşırı genelleme” ve “yükseklik çiziminin ezberlenmesi” ise vurgulanan diğer sık nedenlerden biridir. Öğretmenlerle yapılan mülakat örneklerinden bazı kesitlere aşağıda yer verilmiştir.

Ö6, öğrencinin yüksekliğin referans alınan tabana veya uzantısına dik olması gerektiğini bilmediğini ifade etmiştir. Bu algıyı değiştirmek için “Bir doğruya dikme inerken önemli olanın dikme ile doğru arasındaki açı olduğunu söyledim.” şeklinde bir dönütte bulunacağını ifade etmiştir. Ö1 ise öğrencinin yükseklik çizimini ezberlediğini

belirtmiştir. Bu algıyı değiştirmek için “İlk başta yüksekliği doğru çizdiği görülen bir öğrenci, şekil döndüğü zaman yükseklikten bihaber olduğu görülmektedir. Sadece ilk şekle baktığımızda öğrencinin konuyu anladığını düşünebiliriz. Onun için derslerde çeşit çeşit üçgen ya da şekillerin yüksekliğini çizdirme çalışmaları yapılmalı, öğrencilerin konuyu tam olarak gerçek mantığı ile anlamaları sağlanmalıdır.” şeklinde bir çözüm önerisi getirmiştir. Bununla birlikte mevcut program ve ders saatinin, öğretmenlerin bolca soru çözümü ve pratik yapmasına imkân vermediğini de belirtmiştir. Ö5 ve Ö8 ise öğrenme zorluğunun nedeninin aşırı genelleme olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca Ö5, kitapta yer alan hatalı tanımların da öğrencilerin bu zorluğu yaşamasına neden olduğunu belirterek bu düşüncüyü değiştirmek için “Tanım yaparken genelde kitaplarda şu yazıyor: Üçgenin tepe noktasından tabanına indirilen dik uzunluğa yükseklik denir. Oysa o tanıma şunu ekleyebiliriz: ‘Üçgenin tepe noktasından içte seçtiğimiz köşesinden tabanını veya taban uzantısına...’ tanımda bunu yaparsak belki çocuk için çağrışım yapıp ipucu verebilir.” açıklamasında bulunmuştur. Ö2, Ö8 ve Ö9, öğrencilerin üçgenin dış bölgesine yükseklik çizmede sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu düşüncüyü değiştirmek için Ö2, “Geniş açılı üçgende iki yüksekliğin üçgenin dışında olduğunu gösteririm. Farklı şekillerde geniş açılı üçgenler üzerinde çizimler yaptırırım.” önerisinde bulunmuştur. Ö4 ve Ö7 ise öğrencilerin yüksekliğin tanımı hakkında bilgi eksikliği olduğunu belirtmişlerdir. Bu düşüncüyü değiştirmek için Ö7, “Bu yanlış çizimi gidermek için “ $\perp$ ” çizdirerek gideririm. Ö4 ise üçgenleri farklı pozisyonlarda göstererek öğrencideki bu kavram yanlışını kaldırmamız gerekir. Bunun giderilmesi adına çocuğa bunu sezdirmemiz lazım. Farklı çizimler yaparak, üçgenin pozisyonlarını değiştirerek dikme indirmesini sağlamamız lazım.” şeklinde ifadesini kullanmıştır. Öğretmenlerin açıklamalarından da görüldüğü üzere, hatalı çizim yapılmasıyla ilgili farklı nedenler belirtmelerine rağmen bu düşüncüyü değiştirmek için farklı şekillerde yükseklik çizdirme ve şekli döndürme gibi benzer çözüm önerilerinde buldukları tespit edilmiştir.

Senaryo 3

Şekil 13. Kare ve Dikdörtgende Yüksekliğin Olmadığını İfade Eden Öğrencinin Cevabı

Bu senaryo tipi mülakat sorusunda öğretmenlere, Şekil 13’te verilen kare ve dikdörtgende; yüksekliğin olmadığını ifade eden öğrencinin ne düşünmüş olabileceğini, sonrasında da bu düşünceye sahip öğrenciye nasıl dönüt vereceklerini ifade etmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin, öğrenme zorluklarının olası nedenleri ve çözüm önerileriyle ilgili bulgular Tablo 8’de özetlenmiştir.

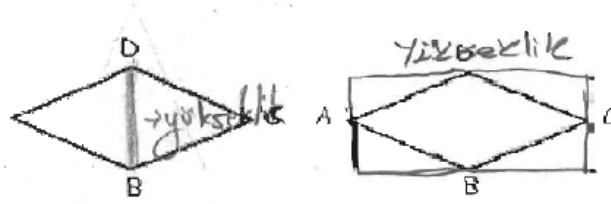
Tablo 8. Senaryo 3’teki Öğrenme Zorluklarının Olası Nedenleri ve Çözüm Önerilerine Yönelik Oluşturulan Kodlar

Öğretmen	Öğrenme zorluğunun olası nedenlerine ait kodlar	Öğretmen	Çözüm önerisine ait kodlar
Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8 ve Ö9	Aşırı genelleme	Ö1, Ö2, Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8 ve Ö9	Tekrar anlatma
Ö2, Ö7	Yükseklik kavramındaki bilgi eksikliği	Ö3, Ö4	Tanımı ifade etme
		Ö4 ve Ö9	Farklı şekillerde yükseklik çizimi yaptırma ve öğrenciye cevabı sorgulama

Tablo 8’deki verilere göre öğretmenlerin geneli öğrenme zorluklarıyla ilgili benzer nedenler ifade ettikleri ve benzer çözüm önerilerinde buldukları görülmektedir. Bununla birlikte kare ve dikdörtgende, yüksekliğin çizilememesi nedenini “aşırı genelleme” düşüncesine sahip olunmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Öğretmenler, çözüm önerisinde ise “anlatırım, söylerim, gösteririm” gibi ifadeleri kullanırken; bu düşüncüyü yükseklik kavramının tekrar anlatılması ve tanımı ifade etmekle değiştirebileceklerini vurgulamışlardır. Öğretmenlerle yapılan mülakat örneklerinden bazı kesitlere aşağıda yer verilmiştir.

Çalışmaya katılan tüm öğretmenler, öğrenme zorluğunun olası nedeni olarak öğrencinin aşırı genelleme yaptığını vurgulamışlardır. Bu düşüncüyü değiştirmek için Ö4, “Çocuk burada köşeden karşıdaki kenara dikme indiremediği için burada olmayacağı düşünmüştü; yani üçgende öğrendiği bilgiyi burada yansıtmaya çalışmış ve bata yapmış. Bu da üçgen ve dörtgenlerde farklı yükseklik tanımı yaptığımız için öğrencide kavram yanlışlığı oluşturabilir. Dönütüm: İkisinin farklı tanımlar olduğunu söyleyerek, üçgenlerdeki yükseklik ile dörtgenlerdeki yükseklik tanımı farklıdır diyerek.” şeklinde açıklama yapmıştır. Ö2 ise “Öğrenci bir çizim olması gerektiğini düşünmüştü ve yükseklik tanımını bilmediği için yoktur demiştir. Karşılıklı tabanlar arasındaki dik doğru parçasının yükseklik olduğunu gösteririm.” şeklinde ifade etmiştir. Ö9, “Öğrencilerin yükseklik algısının sadece üçgenlerde geçerli olduğunu ve bu algıyı değiştirmek için dikdörtgen biçiminde iki farklı duvarın önüne götürüp bangisinin daha yüksek olduğunu sordum. Buradan yüksekliği algulatur, dikdörtgende yükseklik kavramını gösterirdim.” şeklinde bir ifade kullanarak diğer öğretmenlere göre farklı çözüm önerisinde bulunmuştur.

Senaryo 4

Şekil 14. Eşkenar Dörtgenle İlgili İki Farklı Hatalı Yükseklik Çizimi Veren Öğrencinin Cevabı

Bu senaryo tipi mülakat sorusunda ise öğretmenlere aynı öğrenciye ait Şekil 14’te verilen eşkenar dörtgenle ilgili iki farklı yükseklik çizimi gösterilmiş ve öğrencinin bu çizimlerinin altında yatan düşüncesinin ne olabileceğini ve öğrenciye nasıl dönüt vereceklerini ifade etmeleri istenmiştir. Öğretmenlerin, öğrenme zorluklarının olası nedenleri ve çözüm önerileriyle ilgili bulgular Tablo 9’da özetlenmiştir.

Tablo 9. Senaryo 4’teki Öğrenme Zorluklarının Olası Nedenleri ve Çözüm Önerilerine Yönelik Oluşturulan Kodlar

Öğretmen	Öğrenme zorluğunun olası nedenlerine ait kodlar	Öğretmen	Çözüm önerisine ait kodlar
Ö1 ve Ö5	Köşegenlerin yükseklik olarak ifade edilmesi	Ö1, Ö6, Ö7 ve Ö8	Tekrar anlatma
Ö2 ve Ö4	Tabanı belirleyememe ve aşırı genelleme	Ö5 ve Ö9	Gönye kullanarak ölçüm yaptırmak ve Somutlaştırma
Ö3, Ö6 ve Ö8	Yüksekliğin köşeden köşeye çizilmesi	Ö2, Ö3 ve Ö4	Yüksekliğin tanımı ifade etme
Ö9 ve Ö7	Yüksekliğin tepeden aşağı ve kâğıdın kenarına göre çizilmesi		

Tablo 9’da görüldüğü gibi öğretmenlerin öğrenme zorluklarıyla ilgili olarak farklı nedenler ifade ederken çözüm önerisinde “tekrar anlatma” ve “yükseklik tanımı açıklamak” gibi çözüm önerilerini daha çok tercih ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte Ö5, diğer öğretmenlerden farklı olarak öğrenciye gönye yardımıyla yükseklik

çizimi yaptıracağını ifade etmiştir. Öğretmenlerle yapılan mülakat örneklerinden bazı kesitlere aşağıda yer verilmiştir.

Ö1 ve Ö5, öğrencinin köşegenleri yükseklik olarak düşündüğünü belirtmişlerdir. Bu düşünceyi değiştirmek için tekrar anlatmak gerektiğini ifade eden Ö1, “*Öğrenci köşegenleri yükseklik olarak almıştır. Yükseklik konusunda kavram yanlış olduğu aşikârdır. En baştan yükseklik çizimi konusunun tekrardan anlatılması gerekmektedir.*” şeklinde çözüm önerisinde bulunurken Ö5 ise “*En güzeli yaparak yaşayarak öğrenmesi, çokgenlerde yükseklik çiziminde belki üçgenlerde bir tük daha iyi anlıyor olabilirler ama özellikle çokgenlerde mutlaka gönye yardımıyla yükseklikleri oluşturmaları gerekir.*” şeklinde bir çözüm önerisi sunmuştur. Ö3, öğrencinin yüksekliğin köşeden köşeye çizilen bir çizgi olarak düşündüğünü ifade ederken; bu düşünceyi değiştirmek için “*İki noktayı birleştiren doğruya, karşısındaki noktadan indirilen en kısa uzaklığın yükseklik olduğunu anlatırım.*” şeklinde öneride bulunmuştur. Ö9, öğrencinin yüksekliği tepeden aşağı çizdiğini ifade ederken bu düşünceyi değiştirmek için “*Eşkenar dörtgen biçiminde bir karton kestirir ve bir kenarını yatay konumlandırır, daha sonra üst köşeden yere dikey doğruları yani yükseklikleri nasıl çizileceklerini sorar ve yüksekliği çizdiririm.*” şeklinde bir açıklama yaparak öğrencinin yaparak-yaşayarak öğrenmesini sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Ö4 ise öğrencilerin aşırı genellemede bulduklarını ifade ederken bu zorlukları gidermek için birkaç farklı çözüm önerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin soyut düşünemedikleri için şekilleri tek bir pozisyonda hayal ettiklerini ve dikdörtgenden hareketle bir yükseklik tanımı yapmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Bu düşünceyi değiştirmek için ise “*Aslında tüm şekillerde yükseklik çizerken biraz daha farklılıkları anlattırsak öğrencilere tanımları ve her şeklin üzerinde farklı bir şekilde gösterirsek sanırım zamanla öğrencilerde bu yanlışları düzeltebiliriz diye düşünüyorum. Tanıma göre çizim yapmasını isteriz. Paralel kenardaki tanım paralelkenarlar arasındaki en kısa uzaklık ya da dikme diyebiliriz. Bunu tanıma uygun şekilde çizmesini isteyebiliriz.*” şeklinde dönüt vereceğini vurgulamıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın ilk aşamasında, 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili yaşadıkları zorluklar tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında öğrencilere yükseklik kavramıyla ilgili bilgileri, üçgen ve dörtgenlerde yükseklikleri nasıl çizdikleri sorulmuştur. Yükseklik kavramının tanımlanması istenilen ilk soruda öğrencilerin %88’inin yanlış tanım yaptığı belirlenmiştir. Öğrencilerin birçoğunun yanlış tanım yapmasında yeterince kavramsal bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanabilir. Çünkü geometrik şekilleri kavramsal olarak öğrenememiş öğrenciler, yanlış tanımlar yapmalarına neden olabilir (Linchevsky, 1992). Bununla birlikte her alanın, kendisine özgü kavramların kazandırılmasında kavramlarla ilgili şemaların zihinde oluşturulması gerekir. Bu sebeple geometri eğitimindeki kavramların yeterince anlaşılması taktirde eğitimde beklenen hedeflere ulaşılması zorlaşacaktır (Dağlı, 2010). Özellikle alan ve hacim gibi geometri konularında yükseklik kavramının doğru şekilde anlaşılması gerekmektedir (Van De Walle, 2014). Yükseklik kavramı yeterince anlaşılmadığında ise öğrenciler, kavramların anlamlarını bilmeden ve sadece işlemsel bilgiye sahip olarak sonuca ulaşmaya çalışacaktır (Grant & Kline, 2003; Stephan & Clements, 2003). Bu nedenle yükseklik kavramıyla ilgili sıkıntı yaşamayan öğrenci, bu kavram ve bu kavramla ilişkili geometrik kavramlarda sıkıntı yaşamayabilir. Çünkü geometri eğitiminde yeni durumların öğrenilmesi yeni durumların inşasıyla gerçekleşmektedir (Taylor & Mıttas, 2001). Öğrencilerin, üçgen ve dörtgenlerde yüksekliği çizerken de zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir. Örneğin geniş açılı üçgende, farklı köşelerden karşı kenara ve uzantısına dik doğru parçasını sadece iki öğrenci çizmiştir. Bununla beraber üçgenin döndürülmesi neticesinde öğrencilerin yüksekliği yanlış çizdiklerine ulaşılmıştır. Benzer durum Yıldız vd., (2014) çalışmasında da görülmüştür. Bu çalışmada öğrencilerin, üçgenlerde sadece bir yükseklik çizdikleri ve farklı prototip üçgen modelleriyle karşılaştıklarında yüksekliği yanlış çizdikleri belirtilmiştir. Bu durum öğretmenlerin benzer prototip örnekleri tercih etmelerinin sebebi olabilir. Karakuş ve Erşen (2013), öğretmen adaylarının sınıf içi uygulamalarda sıklıkla benzer prototip örneklerden yararlandıklarını ifade etmişlerdir. İnan vd., (2015) ise öğrencilerin görsel olarak üçgen kavramının ve üçgen çeşitlerinin farkında olmalarına rağmen yükseklik kavramını tanımlarken ya da çizerken zorlandıkları ve hata yaptıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle öğrencilerin, prototip şekillerin etkisinde gelişen sınırlı kavram imajlarının etkisinde kaldıklarını ve yükseklik kavramı yerine orta dikme ya da kenarortay inşa ettiklerini de vurgulamışlardır. Benzer şekilde bu çalışmada da öğrencilerin yükseklik kavramını, açıortay ve kenarortay kavramları yerine kullandığı ve geniş açılı üçgende yüksekliği, üçgenin iç bölgesinde gösterdikleri ve farklı kenarı referans olarak yüksekliği çizemedikleri görülmüştür. Bu durumun nedeni öğrencilerin sınırlı kavram imajları olabilir. Yani öğrenciler, yeni

problem durumlarıyla karşılaştıklarında önceden sahip oldukları kavramla o duruma cevap verdikleri ve mevcut kavram imajlarıyla hareket ettikleri söylenebilir (Tall & Vinner, 1981). Bu çalışmada ise öğrencilerin dar açılı üçgende yüksekliği üçgenin iç bölgesinde çizdiklerinden dolayı bu kavram imajlarını geniş açılı üçgende yükseklik oluşturmada kullandıkları söylenebilir. Öğrenciler, dörtgenlerde yüksekliği çizerken de birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Özellikle kare ve dikdörtgenin yüksekliğini çizen öğrencilerin; %27'si yüksekliği yanlış göstermiş, %14'ü soruyu cevapsız bırakmış ve öğrencilerin sadece %4'ü tüm kenarları yükseklik olarak göstermişlerdir. Bununla birlikte dikeydeki kenarı yükseklik olarak gösteren öğrencilerin yataydaki kenarı yükseklik olarak gösteremedikleri tespit edilmiştir. Etkili ve verimli bir öğretimin sağlanmasında öğretmen, öğrenci, program, sınıfın fiziki koşulları gibi birçok bileşenin bir araya gelmesi gerekir (Yurtyapan & Karataş, 2020). Fakat bu bileşenler arasında en önemlisi diğer bileşenlerin uygulayıcı öğretmenlerdir (Baki, 2018). Bundan dolayı öğrencilerin yaşadıkları zorlukların en önemli sebebi, öğretmenlerin alan bilgisi olabilir. Çünkü alanyazında öğretmenlerin konu alan bilgisindeki eksikliklerin, öğrencilerin kavram yanlışlığıyla ilişkili olduğunu gösteren birçok çalışmaya rastlanmıştır (Evren & Tirosh, 1995; Tirosh, 2000). Yurtyapan ve Karataş (2020), çalışmalarında öğretmenlerin diklik merkezini bulmakta zorlandıklarını, dik üçgende dik kenarların birer yükseklik olduğunu gösteremedikleri ve geniş açılı üçgende kenarların uzantısına yüksekliği çizemediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin sahip oldukları prototip şekiller nedeniyle öğrencilerin aşırı genelleme yaptıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla öğrencilerde karşılaşılan bu zorluklar ve kavram yanlışlarının öğretmenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Eşkenar dörtgende yüksekliği doğru çizen öğrenciler ise sadece %8'dir. Özellikle öğrenciler, köşegenleri yükseklik olarak gösterdikleri, yüksekliğin çizileceği tabanı belirleyemedikleri ve köşegenleri yükseklik olarak gösterdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerde karşılaşılan bu zorluklara karşın öğretmenlerin yükseklik kavramını tekrar anlatacaklarını ifade etmeleri, bu hata ve yanlışların giderilememesine neden olabilir. Günümüzde insanın sahip olması gereken bilgi ve becerilerin sürekli değişmesiyle birlikte öğretmenlerin de 21. yüzyılın bilgi teknolojilerine uyum sağlaması beklenmektedir. Çünkü teknolojinin sınıflarda uygulanmasında etkili faktörlerden biri hiç şüphesiz öğretmenlerdir. Özellikle geometri eğitimde GeoGebra, Cabri ve diğer matematik yazılımları ile web 2 araçlarının sınıf ortamlarında kullanılması son derece önemlidir. Çünkü GeoGebra ve diğer matematik yazılımları, müfredatımızdaki birçok konuda faydalanılma potansiyeli olan yazılımlardır (Kabaca vd., 2010). Bu çalışmada da görüldüğü üzere öğretmenlerin matematik yazılımlarını kullanamamaları, bu konuda yetersiz olduklarını göstermektedir. Bilgisayar destekli eğitimlerle bu zorluklar kolaylıkla giderilebilmesine rağmen öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemini tercih etmeleri bu zorlukların giderilmesini güçleştirmektedir.

Bu çalışmanın ikinci aşmasında ise ortaokul matematik öğretmenlerinin, öğrencilerde sıklıkla karşılaşılan hatalı yükseklik çizimlerinin olası sebeplerine ilişkin görüşleri ve karşılaşılan hatalı yükseklik çizimlerinin giderilmesine ilişkin önerileri tespit edilmiştir. Araştırmada öğretmenlerin; üçgen, kare, dikdörtgen ve eşkenar dörtgende yüksekliği çizme ya da belirlemeyi içeren hatalı öğrenci cevaplarından oluşan değişik senaryolara yönelik farklı öğrenme zorlukları olabileceğini düşündükleri ve farklı çözüm önerilerinde buldukları sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili yaptıkları tanımlar ve geniş açılı üçgende yanlış yükseklik çizimiyle ilgili olarak öğretmenler, öğrencilerin bilgi eksikliğinin olduğunu bununla birlikte yükseklik, kenarortay ve açıortay kavramlarını birbirleriyle karıştırdıklarıyla ilgili öğrenme zorluklarından bahsetmişlerdir. Bu zorlukları gidermeye yönelik çözüm önerilerinde ise sıklıkla yükseklik kavramının tekrar anlatılması gerektiğini vurgulamışlardır. Yani öğretmenlerin doğru cevabı ifade ederken kurallara veya tanıma vurgu yaparak doğrudan tekrar açıklama girişiminde oldukları görülmüştür. Öğretmenler, bir konuyu veya kavramı açıklarken ancak kendi alan bilgilerinin derinliğine göre farklı yöntemleri kullanabilir (Bütün, 2005). Bundan dolayı öğretmenlerin benzer önerilerde bulunmaları, tanımları ve kuralı tekrar açıklamaları alan bilgileri yanında öğretim yaklaşımlarındaki sınırlılığa işaret edebilir. Bununla birlikte çalışma grubunda yer alan dokuz öğretmenden sekizi tek bir çözüm önerisinde bulunurken sadece 10 yıllık mesleki deneyime sahip Ö5 numaralı öğretmen birkaç farklı çözüm önerisinde bulunmuştur. Ayrıca öğrenme zorluklarını gidermek amacıyla öğretmenlerin ifade ettikleri çözüm önerilerinin ise genellikle “öğretmen merkezli” eğitim anlayışına uygun “anlatırım, söylerim, tanımları tekrar yaptırırım” gibi ifadeleri içerdiği görülmüştür. Benzer durum Chick ve Baker (2005), Son (2013), Bütün ve Erdoğan'ın (2020) çalışmalarında da tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda öğretmenlerin öğrencilerin kavram yanlışlarını gidermek yerine, konuyu en baştan tekrar anlatmaya yöneldikleri vurgulanmıştır. Bu çalışmada da öğretmenlerin yükseklik kavramı ve yanlış yükseklik çizimiyle ilgili öğrenci yanlışlarını ve bu yanlışların altında yatan nedeni sorgulamak yerine aynı konuyu anlatmaya, aynı tanımları tekrar yapmaya yöneldikleri görülmüştür. Bazı öğretmenler ise

çizilecek tabana “⊥” veya “⊥” gibi işaretlerin oluşması gerektiğini söyleyerek kurala dayalı bir çözüm önerisinde bulunmuşlardır. Ancak bu durum, öğrencilerin matematik yaparken ve öğrenirken sorgulamak yerine ezberlemeye yöneltebilecektir. Çünkü kurala dayalı bir öğretimde işlemin sonucu bulunurken uygulanan geleneksel algoritma; kavramsal arka planı genellikle gölgede bırakacak ve öğrencilerin konuyu detaylı bir şekilde anlamasında sıkıntı yaşamalarına neden olacaktır (Bütün & Baki, 2019). Buna karşın sadece Ö5 numaralı öğretmenin öğrenciye önce yükseklik çizimini yaptırmak gerektiğini belirtmesi daha sonra ise açının 90° olup olmadığına ilişkin ölçme yaptıracağını ifade etmesi “öğrenci merkezli” çözüm önerisi çerçevesinde bir yaklaşım sergilediği biçiminde yorumlanabilir. Öğretmenin sınıf içi uygulamalardaki amacı öğretimi daha verimli hale getirmektir. Bu doğrultuda sınıf içi uygulamalarda ilk olarak öğrencinin düşünmesine önem verilmelidir (Sowder, 2007). Bu nedenle Ö5 numaralı öğretmen, öğrenciyi düşünmeye yöneltmek amacıyla öğrenciye gönye yardımıyla yükseklik çizdirmesi ve daha sonra açının kaç derece olduğunu ölçtürmesi diğer öğretmenlerden farklı bir çözüm önerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Aynı öğrencinin geniş açılı üçgenin döndürülmesi neticesinde yüksekliği çizememe nedenine ilişkin öğretmenler, öğrencinin bilgi eksikliği ve kavram yanlışlığı olduğuna dair zorluklara vurgu yapmışlardır. Bu zorlukların giderilmesinde ise farklı şekillerde yükseklik çizimi yaptırmak ve şekli döndürme öğretmenlerin en çok tercih ettikleri çözüm önerileridir. Öğrenciler, bir konuyu görerek veya işiterek öğrenmekten ziyade derslere aktif katılım sağlayarak daha iyi öğrenirler (Pesen vd., 2000). Bundan dolayı matematiksel kavram ve becerilerin tam olarak öğrenilmesi ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin keşfedilebilmesi için öğrencilerin derse aktif bir şekilde katılımı sağlanmalıdır. Aksi takdirde öğrencilerin bu becerileri kazanmaları, kavramlarla ilgili hata ve yanlışlarının giderilmesi güçleşecektir.

Kare ve dikdörtgende yüksekliğin olmadığına ifade edilmesiyle ilgili öğrenme zorluğunun nedenine yönelik dokuz öğretimde öğrencilerdeki kavram yanlışlığı türlerinden aşırı genellemeye vurgu yapmışlardır. Öğretmenler, öğrencilerin aşırı genelleme yapmalarının sebebini; yüksekliği gösterebilmek için bir çizim yapmak gerektiği anlayışı ve yükseklik algısının sadece üçgende geçerli olduğu düşüncesinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bu dörtgenlerde yüksekliği çizememelerinde, öğretmenlerin kullandıkları standart örneklerin ve ders kitaplarındaki prototip örneklerin etkisinin olduğu düşünülebilir. Çünkü Erşen ve Karakuş (2013), öğretmen adaylarının sıklıkla sezgileriyle dörtgen çizimleri yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum sebebi olarak ise ders kitaplarında ve diğer yardımcı kaynaklarda sıklıkla karşılaşılan standart örneklerden yararlanılmasını göstermişlerdir. Bu çalışmada ise benzer şekilde düşünülen sekiz öğretmen, çözüm önerisi olarak tekrar anlatmanın sorunu gidermek için yeterli olacağını vurgulamışlardır. Bununla birlikte öğrencilerin aşırı genelleme yaparak yüksekliği gösteremediği ifade edilmesine rağmen bu yanlışlıkla ilgili öğretmen-öğrenci etkileşimine başvurulmadığına ulaşılmıştır. Piaget'e göre bilgi, bireyin çevresiyle aktif etkileşimi neticesinde elde edilir (Baki, 2002). Bu süreçte öğretmenin rolü, öğrencilere konuları doğrudan anlatmaktan ziyade öğrencilerin fiziksel ve sosyal çevresiyle etkileşim içine girebileceği bir sınıf ortamı tasarlamasıdır (Güven & Karataş, 2004). Öğrencinin merkezinde öğretmen olduğunda, dışarıdan bir kişinin anlatması ile bireylere yeni bilgilerin kazandırılmasının çok zor olduğu bilinmektedir. Yani öğrencilerin yaşadığı bu zorluklar, öğretmenlerin sınıf içinde uygun yöntem ve tekniği kullanmasıyla giderilebilir. Bununla birlikte öğretmenler, öğrencilerin aşırı genelleme yapmasında birçok sebebin olduğunu ifade etmelerine rağmen bu sebeplerin neler olabileceğini ortaya çıkaracak sorular sormadıkları Tablo 8'de görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin, öğrencilerin yaptığı yanlışları kendilerinin anlamasına olanak sağlamadıkları ve bu algıyı değiştirmek için öğrenciye fırsat vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Sadece Ö9 kodlu öğretmen, öğrenciye cevabını sorgulamış ve gündelik hayatla ilişkilendirme yapmıştır. Woolfolk (2013), öğretim süreçlerinde son derece önemli bir yere sahip olan dönütlerin sınıf ortamında etkili kullanılmasının; öğrencilerdeki hata ve yanlışlarının giderilmesini sağlayabileceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı öğretmenlerin öğrencilerle sınırlı iletişim kurmaları, öğrencilerdeki hata ve yanlışlarının giderilememesine sebep olabilir.

Öğretmenler, öğrencilerin eşkenar dörtgende iki farklı hatalı yükseklik çizimleriyle ilgili olarak birbirlerinden farklı nedenler olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşın çözüm önerisinde ise yine öğretmen merkezli bir yaklaşımla “tekrar anlatma” ve “yükseklik tanımını ifade etme” gibi ortak bir görüş belirttikleri görülmüştür (6 öğretmen). Şensoy ve Kılıç (2021), öğretmenlerin öğrenme ve öğretme sürecinde; çoğunlukla sunuş yoluyla öğretimi tercih ettikleri, sıklıkla düz anlatım tekniklerini kullandıkları ve soru çözme aşamasında genellikle problemleri öğretmenlerin kendilerinin çözdüklerine ulaştıklarıdır. Bu çalışmada da öğretmenlerin,

öğrencilerdeki zorlukları; tekrar anlatarak ve sunuş yoluyla öğretimi tercih ederek giderebilecekleri sonucu elde edilmiştir. Sadece bir öğretmen, öğrencinin yaparak-yaşarak öğrenmesini sağlamak için gönye kullanarak ölçüm yaptıracağını ifade etmiştir.

Sonuç olarak, senaryolar farklı olsa da benzer sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber öğretmenlerin mesleki kıdemine ve cinsiyetine göre öğrenci zorluklarının sebepleri ve çözüm önerilerinde herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Öğretmenler, farklı öğrenme zorluklarının olduğunu ifade etmelerine rağmen bu zorlukları gidermek için çözüm önerilerinin sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin çözüm önerilerinin de farklı hata türlerinde ve zorluklarda birbirine benzer olduğu görülmüştür. Özellikle her senaryoda “anlatırım, söylerim ve çizdiririm” gibi ifadeleri kullanmaları “öğretmen merkezli” eğitim anlayışını benimsediklerine işaret etmektedir. Bruner, öğrencilerin içinde öğrenme arzusunun olduğunu ancak bu arzusunun ortaya çıkarılabilmesi için öğretmenin rolünün var olan bilgiyi sunmaktan ziyade öğrencideki ilgi ve başarı arzusu uyandırarak, bilginin keşfini sağlayacak etkinliklere yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Akt. Senemoğlu, 2004). Bundan dolayı öğrencilerin karşılaştıkları zorlukların giderilmesinde öğretmenlerin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmada ise öğretmenlerin büyük bir kısmı, öğrencilerin yaşadıkları zorlukların altında yatan nedeni sorgulamak yerine konuyu tekrar anlatarak, benzer örnekleri çözdürerek ve kavramı tekrar ifade ederek bu öğrenme zorluklarının üstesinden geleceklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin bu zorlukları giderirken benzer yöntem ile teknikleri kullanarak ve tanımı tekrar hatırlatarak dersi işlemeleri, öğrencilerdeki matematik dersine yönelik tutumlarını ve başarı hislerini olumsuz yönde etkileyebilir. Kösterelioğlu vd. (2014), çeşitli etkinliklerle desteklenmiş öğrenme ortamının öğrenciyi pasiflikten kurtardığını ve öğrenmeye olumlu yansıdığını belirtmişlerdir. Bu çalışmada ise farklı konularda ve her sınıf düzeyindeki öğrencilerin karşılaştıkları bir kavram olan yüksekliğin, her sınıf seviyesinde öğrencinin düzeyine göre öğretilmesi ve farklı materyallerin kullanılarak konunun somutlaştırılması gerekirken; öğretmenlerin sadece birkaçının farklı etkinlikler yaparak çözüm önerisinde bulunmalarının öğrencilerin öğrenmesini olumsuz etkileyeceği söylenebilir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yükseklik kavramıyla ilgili birçok zorluğunun olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin kavramları öğrenmesinde öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve teknikler son derece önemlidir. Dolayısıyla öğretmenler, öğrencilerde tespit edilen bu zorlukların önlenmesi ve giderilmesi için kullanacakları yöntemi ve tekniği dikkatlice seçmelidirler. Öğretmenler, öğrencilerin birçok farklı öğrenme zorluğunun olduğunu ifade etmelerine rağmen benzer çözüm önerilerinde buldukları görülmektedir. Özellikle farklı senaryolarda bile aynı önerilerde bulunan öğretmen sayısı oldukça fazladır. Bundan dolayı öğretmenlerin, öğrencilerin karşılaştıkları zorluklar hakkında çözüm önerilerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin karşılaştıkları bu zorlukların giderilmesinde yetersiz olmaları pedagojik alan bilgilerinde eksiklik olmasından kaynaklanabilir. Bu sebeple hizmet içi ve matematik seferberliği kapsamında yapılan çalışmalarda öğretmenlerin pedagojik alan bilgilerini geliştirici eğitimlere yer verilebilir. Bu çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de öğretmenlerin birçoğunun çeşitli materyaller kullanarak çözüm önerisinde bulunmadıkları bunun yerine geleneksel eğitim anlayışını benimsedikleri görülmüştür. Bu sebeple etkili bir matematik öğretim ortamı sağlamak amacıyla öğretmenlere materyal kullanımına yönelik hizmet içi eğitim etkinlikleri oluşturulabilir.

Günümüzde derslerde teknoloji kullanımının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmada hiçbir öğretmen, teknolojiden yararlanarak öğrencilerin yaşadığı zorlukları gidermeye çalışmamıştır. Bu sebeple öğretmenlerin bu alanda da eksiklikleri olduğu söylenebilir. Bu eksikliği gidermek amacıyla GeoGebra, Cabri, Web2 araçları vb. yazılımlarda öğretmenlerin eğitim alması sağlanabilir.

Çalışma ortaokulda öğrenim gören öğrenciler ve ortaokulda görev yapan matematik öğretmenleriyle yürütülmüştür. Buradan hareketle lisede öğrenim gören öğrenciler ve lisede görev yapan öğretmenlere yönelik araştırma da yapılabilir.

Öğretmenlerin pedagojik alan bilgisi ile öğrenme zorluklarına ilişkin çözüm önerileri arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair de araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Aydın, S., & Bayazıt, I. (2021). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik. M. Çelebi (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri içinde* (ss. 182-209). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baki, A. (2018). *Matematiği öğretim bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baki, A. (2002). *Öğrenen ve öğretmenler için bilgisayar destekli matematik* (1.baskı). Ceren Yayınevi.
- Brodie, K. (2014). Learning about learner errors in professional learning communities. *Educational Studies in Mathematics*, 85(2), 221-239. <https://doi.org/10.1007/s10649-013-9507-1>
- Bütün, M. (2005). *İlköğretim matematik öğretmenlerinin alan eğitimi bilgilerinin nitelikleri üzerine bir çalışma*. [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bütün, M., & Baki, A. (2019). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının matematiği öğretim bilgilerinin gelişimi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(1), 300-322. <https://doi.org/10.30703/cije.493676>
- Bütün, M., & Erdoğan, N. (2020). Matematik öğretmenlerinin öğrencilerin sıfır kavramıyla ilgili anlayışlarına ilişkin bilgilerinin incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(3), 961-982. <https://doi.org/10.30703/cije.730314>
- Chick, H. L. & Baker, M. K. (2005). Investigating teachers' responses to student misconceptions. In *Proceedings of the 29th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education*. 2, 249-256.
- Chmiliar, I. (2010). *Multiple-case designs*. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of case study research* (pp 582-583). New York: Sage.
- Cunningham, R. F., & Roberts, A. (2010). Reducing the mismatch of geometry concept definitions and concept images held by pre-service teachers. *Issues in the Undergraduate Mathematics Preparation of School Teachers*, 1, 1-17.
- Dağlı, H. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin çevre, alan ve hacim konularına ilişkin kavram yanılgıları*. [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Erşen, B.Z., & Karakuş, F. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının dörtgenlere yönelik kavram imajlarının değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 4(2), 124-146. Doi: 10.16949/turcomat.21946
- Even, R., & Tirosh, D. (1995). Subject-matter knowledge and knowledge about students as sources of teacher presentations of the subject-matter. *Educational Studies in Mathematics*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.1007/BF01273897>
- Fidan, Y., & Türnüklü, E. (2010). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(27), 185-197.
- Grant, T., J. & Kline, K. (2003). Developing the building blocks of measurement with young children. Douglas, H. Clements ve George, W. Bright (Eds.), *Learning and Teaching Measurement 2003 Yearbook* (s.46-57). Reston,VA: NCTM.
- Gürefe, N., & Gültekin, S. H. (2016). Yükseklik kavramına dair öğrenci bilgilerinin incelenmesi. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(2), 429-450.
- Gürefe, N., Gültekin, S. H., & ES, H., (2016). Bazı geometrik şekillerdeki yüksekliğin belirlenmesinde yedinci sınıf öğrencilerinin bilgileri. ř. Çankır (Ed.). *3. Uluslararası Avrasya Eğitim Araştırmaları Kongresi* (s. 357-363). Ejercongress.
- Güven, B., & Karataş, İ. (2004). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının sınıf ortamı tasarımları. *İlköğretim Online*, 3(1), 25-35.
- Jacobs, V. R., Lamb, L. L.C., & Philipp, R. A. (2010). Professional noticing of children's mathematical thinking. *Journal for Research in Mathematics Education*, 41(2), 169-202. Doi: 10.5951/jresmetheduc.41.2.0169

- Kabaca, T., Aktümen, M., Aksoy, Y., & Bulut, M. (2010). Matematik öğretmenlerinin Avrasya GeoGebra toplantısı kapsamında dinamik matematik yazılımı GeoGebra ile tanıştırılması ve GeoGebra hakkındaki görüşleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 1(2), 148-165. Doi: 10.16949/turcomat.95477
- Kospentaris, G., Spyrou, P., & Lappas, D. (2011). Exploring students' strategies in area conservation geometrical tasks. *Educational Studies in Mathematics*, 77(1), 105-127. Doi: 10.1007/s10649-011-9303-8
- Köse, N. Y. (2008). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin dinamik geometri yazılımı cabri geometriyle simetriyi anlamlandırmalarının belirlenmesi: bir eylem araştırması*. [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Köstereliöglü, I., Bayar, A., & Köstereliöglü, M. (2014). Öğretmen eğitiminde etkinlik temelli öğrenme süreci: Bir durum araştırması. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1035-1047. Doi: 10.7827/TurkishStudies.6406
- Levin, D. M., & Richards, J. (2010). Exploring how novice teachers learn to attend to students' thinking in analyzing case studies of classroom teaching and learning. In *Proceedings of the 9th International Conference of the Learning Sciences*, 1, 41-48.
- Linchevsky, L., Vinner, S., & Karsenty, R. (1992). To be or not to be minimal? Student teachers views about definitions in geometry. In W. Geeslin & K. Graham (Eds.), *Proceedings of the 16th international conference for the psychology of mathematics education* (pp. 48-55). Durham USA.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.). Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Mukaddes, İ., Ulusoy, F., & Çakıroğlu, E., (2015, Mayıs 16-18). *Ortaokul öğrencilerinin üçgende yükseklik ile ilgili sahip oldukları kavram imajları* [Bildiri özeti]. Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Sempozyumu, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, Türkiye.
- Oral, B., & Çoban, A. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Otten, S., & Herbel-Eisenmann, B. A. (2009). Multiple meanings in mathematics: Beneath the surface of area.. In Swars, S. L., Stinson, D. W., & Lemons-Smith, S. (Eds.), *Proceedings of the 31st annual meeting of the North American Chapter of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* (pp. 296-303). GA: Georgia State University.
- Özdeş, H., & Kesici, A. E. (2015). 9. sınıf öğrencilerinin doğal sayılar konusundaki hata ve kavram yanlışları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1277-1292.
- Pesen, C., Odabaş, A., & Bindak, R. (2000). İlköğretim okullarında kullanılan matematik öğretim yöntemleri üzerine. *Eğitim ve Bilim*, 25(118), 32-34.
- Senemoğlu, N. (2004). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (9. Baskı). Gazi Kitabevi.
- Sowder, J. T. (2007). The mathematical education and development of teachers. In Lester F. K. (Ed.), *Second handbook of research on mathematics teaching and learning* (pp. 157- 224). CT: Information Age.
- Stephen, M. & Clements, D. H. (2003). Linear and area measurement in prekindergarten to grade 2. Douglas. H. Clements & George. W. Bright (Eds.), *Learning and Teaching Measurement 2003 Yearbook* (s. 3-16). Reston,VA: NCTM.
- Şengün, K. Ç., & Yılmaz, S. (2021). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin üçgende açıortay ve kenarortay belirleme durumlarının incelenmesi. *International Journal of Active Learning (IJAL)*, 6(1), 81-97. Doi: 10.48067/ijal.909110
- Şahin, M., & Karakuş, F. (2021). Ortaokul matematik öğretmenlerinin oran ve orantı konusunun öğretiminde kullandıkları örneklerin incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(4), 1605-1624. <https://doi.org/10.30703/cije.887089>

- Şensoy, Ç. P., & Kılıç, A. (2021). Ortaokul matematik öğretmenlerinin ders işleyiş süreçlerinin incelenmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 434-452. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.62826-874046>
- Son, J. W. (2013). How preservice teachers interpret and respond to student errors: Ratio and proportion in similar rectangles. *Educational Studies in Mathematics*, 84(1), 49-70. <https://doi.org/10.1007/s10649-013-9475-5>
- Tall, D., & Vinner, S. (1981). Concept image and concept definition in mathematics with particular reference to limits and continuity. *Educational Studies in Mathematics*, 12(2), 151-169. <https://doi.org/10.1007/BF00305619>
- Taylor, S., E. & Mittag, K., C. (2001). Sharing teaching ideas: Seven wonders of the ancient and modern quadratic world. *The Mathematics Teacher*, 94(5), 349-361. <https://doi.org/10.5951/MT.94.5.0349>
- Tirosh, D. (2000). Enhancing prospective teachers' knowledge of children's conceptions: The case of division of fractions. *Journal for Research in Mathematics Education*, 31(1), 5-25. <https://doi.org/10.2307/749817>
- Van de Walle, J. A. (1998). *Elementary and middle school mathematics: Teaching developmentally*. New York: Longman.
- Van De Walle, J.A., Karp, K.S., & Bay-Williams, J.M. (2014). *İlkokul ve ortaokul matematiği gelişimsel yaklaşımla öğretim* (7. baskı). (S. Durmuş, Çev.). Nobel Yayınları.
- Woolfolk, A. (2013). *Educational psychology* (13th edition). Boston, MA: Allyn & Bacon
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, E., Olkun, S., & Akbaba-Altun, S. (2014, Eylül 11-14). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin üçgende yükseklik konusunda geliştirmekte olan kavramsallaştırmaları. 11. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Adana, Türkiye. https://www.researchgate.net/publication/265641114_Deveci_I_Cepni_S_2014_Fen_bilimleri_ogretmen_adaylarinin_girisimci_proje_gelistirme_sureci_sorunlar_ve_oneriler_XI_Ulusal_Fen_Bilimleri_ve_Matematik_Egitimi_Kongresi_11-14_Eylul_Adana_OZET
- Yurtyapan, M. İ., & Karataş, İ. (2020). Ortaokul matematik öğretmenlerinin üçgenler ve dörtgenler konusuna ilişkin pedagojik alan bilgilerinin incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 11(1), 53-90. <https://doi.org/10.16949/turkbilmat.443825>
- Zaslavsky, O. (2010). The explanatory power of examples in mathematics: Challenges for teaching. In M. K. Stein & L. Kucan (Eds.), *Instructional explanations in the disciplines* (pp. 107–128). Boston, MA: Springer US.

EXTENDED SUMMARY

Teachers encounter different student thoughts in mathematical learning processes. While these thoughts sometimes show that students learn the concepts in a meaningful way, they also show the reflections of their wrong and incomplete learning. Therefore, students' conceptual errors provide us with information about their thinking processes and needs. It is important to know what errors students have in their height drawings and what their underlying perceptions are, in order to eliminate possible errors that may arise when this concept is used. In these studies, it was seen that students' knowledge and concept images about the concept of height were frequently tried to be determined. On the other hand, it was found that there were few studies that examined the opinions of mathematics teachers about the mistakes that students frequently made about the concept of height. On the other hand, no studies were encountered in which the students' mistakes in the concept of height were evaluated by taking the opinions of mathematics teachers. Understanding the reason for students' mistakes and misconceptions about the concept of height will be a guide in identifying and eliminating possible problems that may be experienced in the teaching process of this concept and other geometric concepts related to the concept. In this context, the aim of the study is to determine the reasons for the difficulties that students often experience in drawing heights, to reveal the opinions of mathematics teachers about the reasons for these difficulties and to determine what kind of suggestions they will offer about the difficulties experienced.

In this study, case study, one of the qualitative research types, was used. A case study is a methodological approach that involves in-depth examination of a limited system using multiple data collection in order to reach systematic information about how it works (Chmiliar, 2010). There are two different study groups in the study. The first consists of 92 secondary school students studying in 6th, 7th, and 8th grades, and the second consists of 9 secondary school mathematics teachers working in five different cities with different professional experiences. The convenient sampling method, one of the non-random sampling methods, was used to determine the students and teachers in the study group. The data were collected in two stages in the study. In the first stage of the study, students studying in 6th, 7th and 8th grades was applied a test consisting of 4 open-ended questions about height. A test consisting of 8 questions including different situations related to height was prepared by the researchers. Two field experts were consulted to ensure the clarity of the questions in the test and their suitability for the purpose of the study. As a result of the comments, it was decided to remove four questions that were thought to measure similar skills, and the measurement tool was given its final form. The finalized test was administered to 92 secondary school students studying at different grade levels. The analyzes of the data obtained from the test were made by the researchers and the incorrect height drawings that the students frequently made were determined. The second stage of the study consisted of interviews with 9 teachers in order to determine whether the students were aware of what misconceptions they had about height and what kind of feedback they gave to eliminate these misconceptions. In the analysis process of the data, the answers given by the students to the open-ended questions were examined by the researchers and frequently made mistakes were identified. Then, the data obtained from the interviews with the teachers through the scenarios were transcribed.

As a result of the test applied to a total of 92 middle school students at different grade levels, the most common erroneous height drawings were given to the teachers as scenarios, and the possible reasons for the difficulties students had with height drawings and the teachers' feedback on these difficulties were presented in the findings section with direct quotations. The obtained data were analyzed in the context of possible reasons for students' incorrect drawings and what the teachers' feedback might be to change this thought, interpreted, classified, and as a result, different codes were created for each scenario.

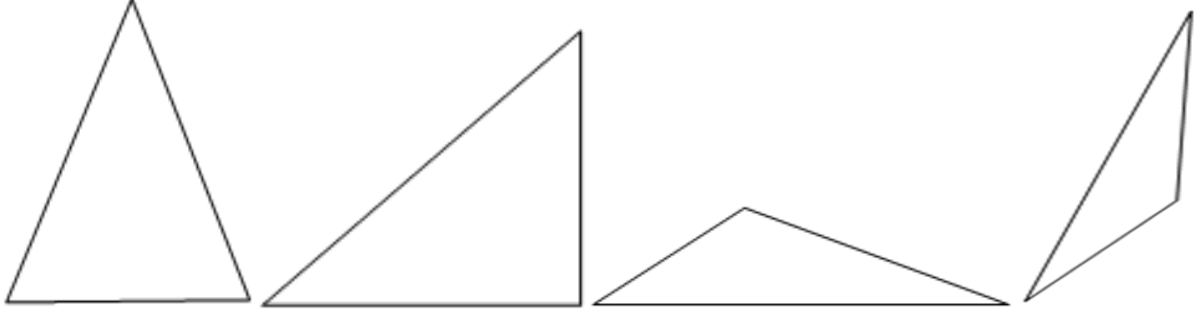
In the results obtained in the research, it was determined that although the scenarios were different, similar results were achieved. In particular, while teachers stated that there are different student difficulties, it has been determined that there are limited number of suggestions as a solution to eliminate different errors in students. In addition, it was seen that suggestions made as a solution by the teachers were similar to each other in different error types and difficulties. In particular, the use of expressions such as "I teach, I tell and I draw" in every scenario shows that they have adopted the "teacher-centered" education approach. The study was conducted with middle school students and middle school mathematics teachers. Based on this, research can be conducted with high school students and high school teachers. Research can also be conducted on the relationship between teachers' pedagogical content knowledge and their suggestions for solutions to learning difficulties.

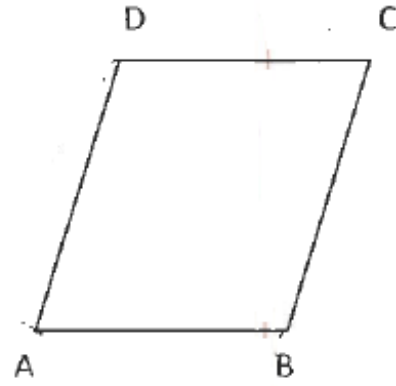
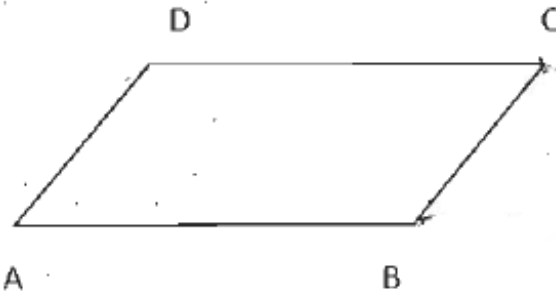
EK 1

1. Size göre yükseklik nedir?

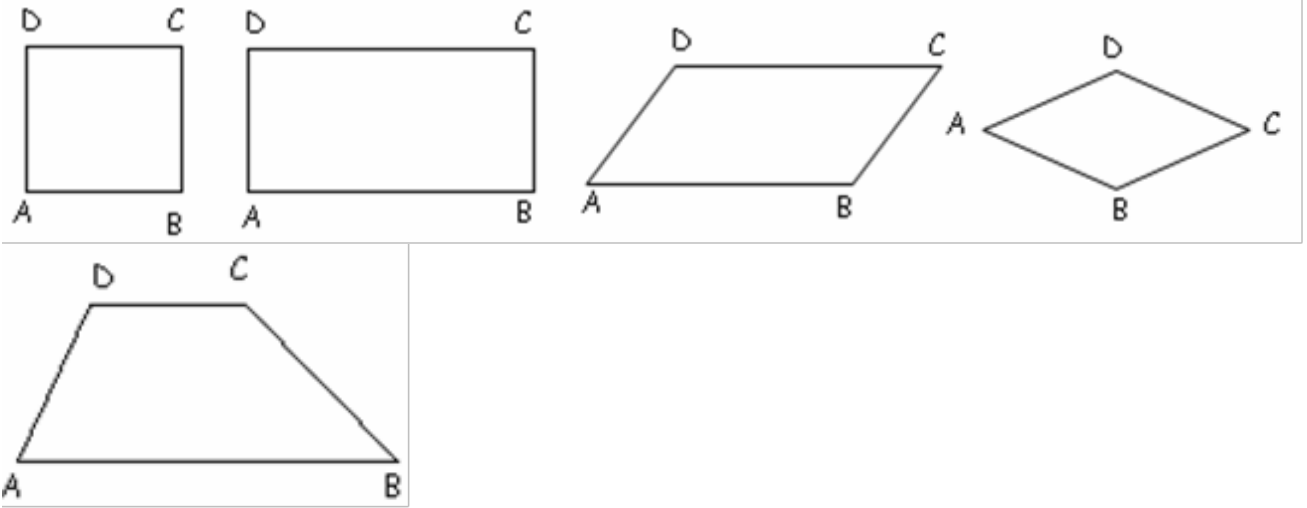
2. Aşağıda verilen üçgenlerin kenarlarına göre yükseklikleri çiziniz.

3. Aşağıda verilen paralelkenarlara ait AB ve AD kenarlarına ait yükseklik çiziniz.

5. Aşağıda verilen dörtgenlerdeki yükseklikleri çiziniz.

EK2

1.

1. Size göre yükseklik nedir? Açıklayınız.

Bir üçgeni ortadan ayırana yükseklik denir.

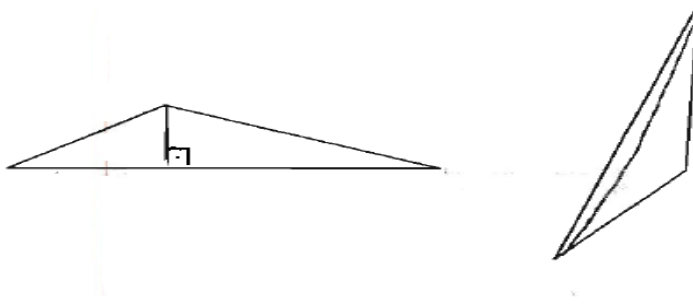

Kabul edelim ki üçgen de yükseklik konusunu işliyorsunuz. Öğrenciniz yukarıdaki tanımı yaparak geniş açılı üçgen de yükseklik çizimini yapıyor.

Sizce öğrenci ne düşünmüş olabilir?

Bu düşünceye sahip öğrencinize dönütünüz ne olur?

2.

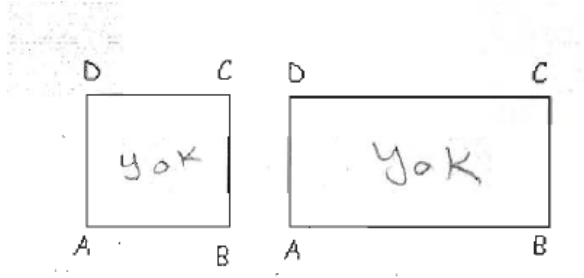

Kabul edelim ki üçgen de yükseklik konusunu işliyorsunuz. Aynı öğrenciniz üçgenin döndürülmesiyle yukarıdaki çizimleri yapıyor.

Sizce öğrencinin üçgenin döndürülmesiyle yüksekliği çizememesinin nedeni ne olabilir?

Bu düşünceye sahip öğrencinize dönütünüz ne olur?

3.

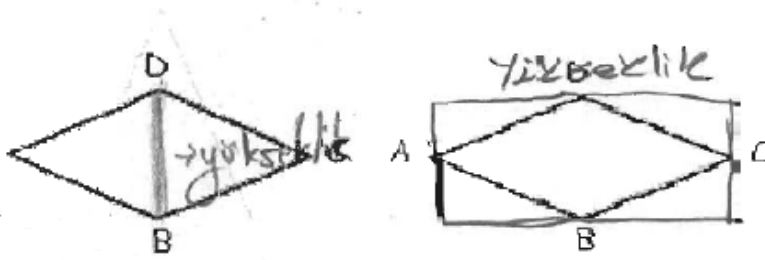

Kabul edelim ki dörtgenler de yükseklik konusunu işliyorsunuz. Öğrenciniz kare ve dikdörtgen de yüksekliği yukarıdaki gibi gösteriyor.

Sizce öğrenci ne düşünmüş olabilir?

Bu düşünceye sahip öğrencinize dönütünüz ne olur?

4.

Kabul edelim ki dörtgen de yükseklik konusunu işliyorsunuz. Öğrencileriniz eşkenar dörtgen de yükseklik çizimini yukarıdaki gibi gösteriyor.

Sizce öğrenciler ne düşünmüş olabilir?

Bu düşünceye sahip öğrencinize dönütünüz ne olur?

ÖĞRETMEN ADAYLARINDA ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUM, AKADEMİK MOTİVASYON VE AKADEMİK ÖZYETERLİK: BİR CHAID ANALİZİ

ATTITUDE TOWARDS TEACHING PROFESSION, ACADEMIC MOTIVATION AND ACADEMIC SELF-EFFICACY IN PRE-SERVICE TEACHERS: A CHAID ANALYSIS

Behiye DAĞDEVİREN ERTAŞ

Yozgat Bozok Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Eğitim Bilimleri Bölümü

behiyeertas5884@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2431-1914

ÖZ

Geliş Tarihi:

30.03.2023

Kabul Tarihi:

19.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum
Akademik güdülenme
Akademik özyeterlilik
CHAID analizi

Keywords

Attitude towards teaching profession
Academic motivation
Academic self-efficacy
CHAID analysis

Bu çalışmada öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum değişkenine odaklanılmakta ve öğretmen adaylarının akademik motivasyon ve akademik öz yeterlik algıları incelenmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu eğitim fakültesinde öğrenim gören 534 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını açıklayan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırma kapsamında öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını, akademik motivasyon (bilgiyi kullanma, kendini aşma) ve akademik özyeterlilik değişkenleri ile açıklamak amacıyla veri madenciliğinde kullanılan CHAID analizi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının akademik özyeterlilik puanlarının da akademik motivasyonun kendini aşma boyutuyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının mesleğe başlamadan önce yüksek tutulması için çalışmalar yapılması önerilmektedir.

ABSTRACT

This study focuses on the variable of attitudes of teacher candidates towards the teaching profession and examines the academic motivation and self-efficacy perceptions of teacher candidates. The research data consists of 534 undergraduate students studying at the education faculty. The research was designed in a relational screening model to determine the variables that explain teacher candidates' attitudes toward the teaching profession. Within the scope of the study, CHAID analysis, one of the "Decision Trees Methods" used in data mining, was used to explain students' attitudes towards the teaching profession with academic motivation (using knowledge, self-transcendence) and academic self-efficacy variables. It was concluded that the academic self-efficacy scores of the teacher candidates are also related to the self-transcendence dimension of academic motivation. It is recommended to conduct studies to keep teacher candidates' attitudes towards the teaching profession high before starting it.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1273843>

Atıf/Cite as: Dağdeviren-Ertaş, B. (2023). Öğretmen adaylarında öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, akademik motivasyon ve akademik özyeterlilik: Bir CHAID analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1503-1513.

Giriş

Öğretmenlik mesleği hem profesyonel hem de kişisel beceri ve yeterliliklere dayanan bir meslektir. Aynı zamanda öğretmenlik mesleği profesyonel ve etik standartlar içerir. Öğretmenlik mesleği Seferoğlu (2004) tarafından belirtildiği gibi sürekli bir mesleki gelişim süreci gerektirir. Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olabilmesi için yüksek donanımlı ve nitelikli iş gücüne sahip olması çok önemlidir. Doğan ve Çoban'a (2009) göre ülkenin eğitim sistemiyle yakından ilişkili olan başarı, nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi ile yakından ilgilidir. Eğitimin kalitesi öğretmenlerin yetenek ve verimliliğine bağlıdır. Öğretmenler iyi eğitilir, motive edilir ve kendilerini mesleklerine adanarlarsa öğrencilerin öğrenme düzeyleri de o kadar iyi hale gelir (Chakraborty ve Mondal, 2014).

Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, bireylerin öğretmenlik mesleği hakkındaki inançları, beklentileri ve değerlendirmeleridir (Trivedi, 2014). Öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumları, mesleki davranışlarını etkileyen önemli bir faktördür. Genel olarak, olumlu tutumlara sahip olan öğretmenler, mesleklerini daha çok sevme, mesleklerine daha fazla bağlılık gösterme ve sürekli olarak gelişimlerini sürdürme eğilimindedirler. Bu nedenle, öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının olumlu olması, öğrenme yaşantılarını daha keyifli ve verimli hale getirebilir (Temizkan, 2008). Öğretmenlerin yeterliliği mesleğe yönelik sahip olduğu tutuma bağlıdır. Olumlu tutum, öğretmenin sınıfını ve öğrencilerini olumlu etkileyen bir ortam geliştirmesine yardımcı olur (Bhargava & Pathy, 2014). Bu tutum, bireylerin öğretmenlik mesleğini seçme, mesleki gelişim, mesleki tatmin ve mesleki performansları üzerinde etkili olabilir. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, öğretmen adaylarının mesleğe olan ilgi ve motivasyonlarını da olumlu etkiler. Çeliköz ve Çetin (2004) eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin önemini vurgulamışlardır. Şahin (2010) olumlu tutum geliştiren öğretmen adaylarıyla ilgili olarak mesleki görevlerini yerine getirmeye başladıklarında sınıf içinde öğretimin verimliliğini artırıcı etkinlikler yapmaya motive olduklarını belirtmiştir. Öğretmen adaylarının tutumları, bireyleri olumlu ya da olumsuz davranmaya motive etmesi nedeniyle öğrencilerin gelecekteki başarılarında önemli bir rol oynamaktadır (Gun, 2012).

Öğrencilerin geleceğinin öğretmenlerin elinde olduğu düşünülürse (Trivedi, 2014) hizmet öncesi öğretmen eğitimi öğretmenlik mesleğine olumlu tutum geliştirmede öğretmen adayları için önemlidir. Öğrencilerin öğrenme sürecinde olumlu bir tutuma sahip olması, öğretmenlik mesleğine yönelik talebi artırabilir. Bu da öğretmenlik mesleğini seçmek isteyen öğrencilerin sayısını artırabilir (Ayık & Ataş, 2014). Nitekim Federicova'ya (2021) göre dünya çapında eğitim sistemlerinde iyi eğitilmiş öğretmen yetiştirmeye yönelik endişeler vardır. Hizmet öncesi öğretmen eğitimi, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını şekillendirmeye yardımcı olur (Bhargava ve Pathy, 2014). Bu nedenle, öğretmenlik eğitiminde, öğrencilerin mesleğe yönelik olumlu bir tutum oluşturmalarını sağlamak için öğrenme ortamları öğrenci merkezli olmalı ve öğrencilerin öğrenme stillerine uygun olarak tasarlanmalıdır (Akpınar vd., 2006). Bu sayede, öğretmen adayları, öğrencilerin öğrenme süreçlerine yönelik olumlu bir tutum geliştirerek, mesleklerine daha bağlı ve kendilerini sürekli geliştirmek isteyen öğretmenler olarak yetişebilirler (Baykara-Pehlivan, 2008). Öğretmen adaylarının mesleğe geçişlerinde mesleki gerekliliklerinin farkında olmaları öğretmenlik mesleğine yönelik tutumu da etkileyen bir faktör olarak değerlendirilebilir (Nalçacı & Sökmen, 2016). Dolayısıyla öğretmen adaylarının mesleğe başladıklarında görevlerinin gerekliliklerini yerine getirmeleri ve etkili öğrenme öğretme sürecinde verimli olabilmeleri için fakülte'deki eğitimin gerekliliğinin farkında olmaları ve akademik güdülenmiş olmaları beklenmektedir.

Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile akademik motivasyon arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Zembar vd., 2018). 2012); Akademik motivasyon, öğrencilerin belirli akademik hedeflere ulaşma isteğiyle hareket etmelerine neden olan ve bu hedeflere ulaşmalarına yol gösteren içsel süreçleri ifade eder (Koca & Dadandı, 2019). Akademik motivasyon akademik faaliyetler için gerekli olan enerji, istek ve odaklanma düzeyini artırmak için kullanılan bir süreçtir kısaca akademik işlere yönelik sarfettikleri gerekli enerjinin üretilmesidir (Karataş ve Erden, 2012). Akademik motivasyon öğrencilerin öğrenmeye yönelik merak, ilgi ve performanslarını ifade eder (Deci ve Ryan, 1985) ve akademik öğrenmenin bir parçasıdır (Wilkesmann vd., 2012). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve akademik motivasyon birbirini etkiler. Bir öğretmen adayının öğretmenliğe dair tutumu olumlu ise, o öğrenci genellikle öğretmenlik mesleğini tercih edebilir ve bu mesleği yerine getirirken de daha yüksek motivasyona sahip olabilir (Ayık & Ataş, 2014; Özder vd., 2010). Bunun nedeni, öğretmenlik mesleğine yönelik olumlu bir tutumun, öğrencilerin öğretmenlik mesleğine olan ilgi ve motivasyonlarını artırmasıdır (Aksoy, 2010). Öğretmen adayları öğrenciler, öğretmenlik mesleğine karşı olumlu bir tutum geliştirdiklerinde, eğitim alanındaki

hedeflerini gerçekleştirme konusunda daha istekli ve motive olabilirler (Özder vd., 2010). Bu durum, öğretmen adaylarının okula daha fazla devam etmelerine, derslere daha fazla katılım sağlamalarına ve daha yüksek akademik başarı elde etmelerine yardımcı olabilir (Demirtaş vd, 2011) dolayısıyla akademik görevleri yerine getirmede daha istekli hale gelebilirler.

Akademik özyeterlik kavramı aslında temelini Bandura'nın özyeterlik kavramından alır (Bandura, 1993). Özyeterlik inançları bireyin belirli bir görevi gerçekleştirme becerisi hakkındaki öznel yargılarını, çaba harcamasını, performans kalitesini ve engellerle karşılaştığında sebatını belirler (Lent, Brown & Gore Jr, 1997). Akademik özyeterlik, bir öğrencinin akademik görevleri yerine getirme konusundaki inancını ve sebatını ifade eder (Schunk, 1991). Akademik özyeterlik ile akademik performans arasında pozitif bir ilişki vardır (Feldman & Kubota, 2015). Akademik özyeterliği yüksek olan öğrenciler öğrenmeye daha fazla zaman ayırırlar, derslerini takip ederler, zamanlarını daha etkili bir şekilde yönetirler ve öğrenme ortamlarını düzenleyebilme konusunda daha yeteneklidirler (Chemers, Hu & Garcia, 2001). Öğretmen adaylarının fakültelerde aldıkları eğitim, öğretmen yeterliklerini geliştirmeye yönelik olduğundan, okula devam etmemeleri nedeniyle oluşacak olan yetersizlikleri ve mesleki hazırsızlıkları onların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını olumsuz etkileyebilecek faktörler arasındadır (Sharbain ve Tan, 2012).

Öğrencilerin akademik öz-yeterliklerinin yüksek olması durumunda öğrenmede etkili bilişsel stratejiler kullanma, zaman ve öğrenme ortamlarını daha etkili yönetme, kendi çabalarını izleme ve düzenleme konusunda daha iyi öğrenenler haline gelebilecekleri ileri sürülmektedir (Özgenel & Deniz, 2020). Akademik motivasyon düzeyi yüksek olan öğretmen adaylarının öğrenme sürecinde daha aktif yer almaları ile onların daha etkili öğrenme deneyimi yaşayacaklarını söylemek mümkündür (Akçaoğlu, 2016). Dolayısıyla “öğretmenlik mesleğine yönelik tutum”, “akademik motivasyon” ve “akademik özyeterlik” öğretmen adaylarının mesleki başarılarını etkileyen değişkenlerdir. Bu çerçevede mevcut araştırma, öğretmen adayı üniversite öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesinde etkili olan değişkenlerin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Çalışma öğretmenlik mesleğine yönelik tutum değişkenine odaklanmakta ve öğretmen adaylarının akademik motivasyon ve akademik öz yeterlik algılarını incelemektedir. Öğretmen adaylarının profesyonel anlamda mesleğe başlamaya hazır olup olmadığı, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum da dahil olmak üzere farklı değişkenlerin incelenmesi ile anlaşılabilir. Bu doğrultuda mevcut araştırmada öğretmen adaylarının mesleki tutumunu açıklayan, akademik motivasyon ve akademik öz yeterlik düzeyleri incelenmiştir. Bu bağlamda öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını açıklayan faktörlerin belirlenmesi gerekli görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesinde etkili olan değişkenlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda yanıt aranan araştırma soruları şunlardır:

1. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını, akademik güdülenme ve akademik özyeterlik değişkenlerinden ve alt boyutlarından hangisi en iyi açıklamaktadır?
2. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını, akademik güdülenme ve akademik özyeterlik değişkenlerinden ve alt boyutlarından sırasıyla açıklayan değişkenler nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, eğitim fakültesi lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını açıklayan değişkenlerin belirlenmesi amaçlandığından araştırma ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu eğitim fakültesinde öğrenim gören 534 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Ölçme araçları öğrencilere çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Çalışma grubu oluşturulurken farklı sınıf düzeylerinden ve bölümlerden öğrencilerin araştırmaya dâhil olmasına dikkat edilmiştir. Tablo1 'de çalışma grubunda yer alan öğrencilerin bölümlere, sınıf düzeylerine ve cinsiyete göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Bölümlere, Sınıf Düzeylerine ve Cinsiyete Göre Dağılımları

	N	Yüzde (%)	
Öğrenim görülen bölümler	Sınıf öğretmenliği	25	4,7
	Okul öncesi öğretmenliği	62	11,6
	Sosyal Bilgiler öğretmenliği	52	9,7
	İngilizce öğretmenliği	84	15,7
	Fen Bilgisi Öğretmenliği	16	3,0
	Matematik öğretmenliği	94	17,6
	Beden eğitimi öğretmenliği	31	5,8
	Türkçe öğretmenliği	66	12,4
	Rehberlik ve psikolojik danışmanlık	52	9,7
	İlahiyat	52	9,7
Sınıf düzeyi	1. Sınıf	372	69,7
	2. Sınıf	37	6,9
	3. Sınıf	59	11
	4. Sınıf	66	12,4
Cinsiyet	Kadın	392	73,4
	Erkek	142	26,6

Tablo 1’de, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının özellikleri incelendiğinde; öğretmen adaylarının Sınıf Öğretmenliği (n=25; %4,7) Okul Öncesi Öğretmenliği (n=62; %11,6), Sosyal Bilgiler Öğretmenliği (n=25; %4,7), İngilizce Öğretmenliği (n=84; % 15,7), Fen Bilgisi Öğretmenliği (n=16; %3), Matematik Öğretmenliği (n=94; %17,6), Beden Eğitimi Öğretmenliği (n=31; %5,8), Türkçe Öğretmenliği (n=66; %12,4), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (n=52; %9,7), İlahiyat (n=52; %9,7) okuduğu görülmektedir. Öğrencilerin sınıflara göre dağılımları incelendiğinde 1.Sınıf (n=372; % 69,7); 2. Sınıf (n=37; % 6,9); 3. Sınıf (n=59; % 11); 4. Sınıf (n=66; % 12,4) şeklindedir. Cinsiyet açısından katılımcıların dağılımı kadın (n=392; % 73,4), erkek (n= 142; %26,6) şeklindedir.

Veri toplama Araçları

Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği

Bu çalışmada, eğitim fakültelerine kayıtlı lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını değerlendirmek için Üstüner’in (2006) geliştirmiş olduğu “Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutum Ölçeği (ÖMTÖ)” kullanılmıştır. Ölçek tek bir yapıyı ölçen 34 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Mevcut araştırmada ÖMTÖ’ye ait doğrulayıcı faktör (DFA) analizi Mplus 8 programıyla gerçekleştirilmiş olup, sonuçları incelendiğinde uyum iyiliği indeksleri, $X^2/df= 3.50$, SRMR .08, RMSEA .07. olarak belirlenmiştir. $X^2/df < 3$ mükemmel uyuma $X^2/df < 5$ ise orta düzeyde uyum olduğunu göstermektedir (Kline, 2005). RMSEA < .08 olması kabul edilir uyumu göstermektedir (Hu & Bentler, 1999). Bu çerçevede bu araştırmada uyum iyiliği indeksinin iyi olduğu söylenebilir. Özetle, bu sonuçlar ölçeğin mevcut araştırmada kullanılabilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Akademik Güdülenme Ölçeği

Bu çalışmada, eğitim fakültelerine kayıtlı lisans öğrencilerinin akademik güdülenme düzeylerini değerlendirmek için Bozanoğlu’nun (2004) geliştirdiği “Akademik Güdülenme Ölçeği (AGÖ)” kullanılmıştır. Ölçek “kendini aşma”, “bilgiyi kullanma” ve “keşif” olarak üç boyuttan ve 20 maddeden oluşmaktadır. Mevcut çalışmada keşif boyutu kullanılmamıştır. Mevcut araştırmada AGÖ’ye ait doğrulayıcı faktör (DFA) analizi Mplus 8 programıyla gerçekleştirilmiş olup, sonuçları incelendiğinde uyum iyiliği indeksleri, $X^2/df= 3.14$, SRMR .07, RMSEA .07.

olarak belirlenmiştir. $X^2/df < 3$ mükemmel uyuma $X^2/df < 5$ ise orta düzeyde uyum olduğunu göstermektedir (Kline, 2005). RMSEA < .08 olması kabul edilir uyumu göstermektedir (Hu & Bentler, 1999). Bu çerçevede bu araştırmada uyum iyiliği indeksinin iyi olduğu söylenebilir. Özetle, bu sonuçlar ölçeğin mevcut araştırmada kullanılabilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Akademik Özyeterlik Ölçeği

Bu çalışmada Jarusalem ve Schwarzer'in geliştirdiği Yılmaz vd.'nin (2007) Türkçe uyarlamasını yaptığı üniversite öğrencileri için akademik özyeterlik düzeylerinin değerlendirildiği "Akademik Özyeterlik Ölçeği (AÖÖ)" kullanılmıştır. Ölçek 7 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Mevcut araştırmada AÖÖ'ye ait doğrulayıcı faktör (DFA) analizi Mplus 8 programıyla gerçekleştirilmiş olup, sonuçları incelendiğinde uyum iyiliği indeksleri, $X^2/df = 2$, SRMR .03, RMSEA .05 olarak belirlenmiştir. $X^2/df < 3$ mükemmel uyuma $X^2/df < 5$ ise orta düzeyde uyum olduğunu göstermektedir (Kline, 2005). RMSEA < .08 olması kabul edilir uyumu göstermektedir (Hu & Bentler, 1999). Bu çerçevede bu araştırmada uyum iyiliği indeksinin iyi olduğu söylenebilir. Özetle, bu sonuçlar ölçeğin mevcut araştırmada kullanılabilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

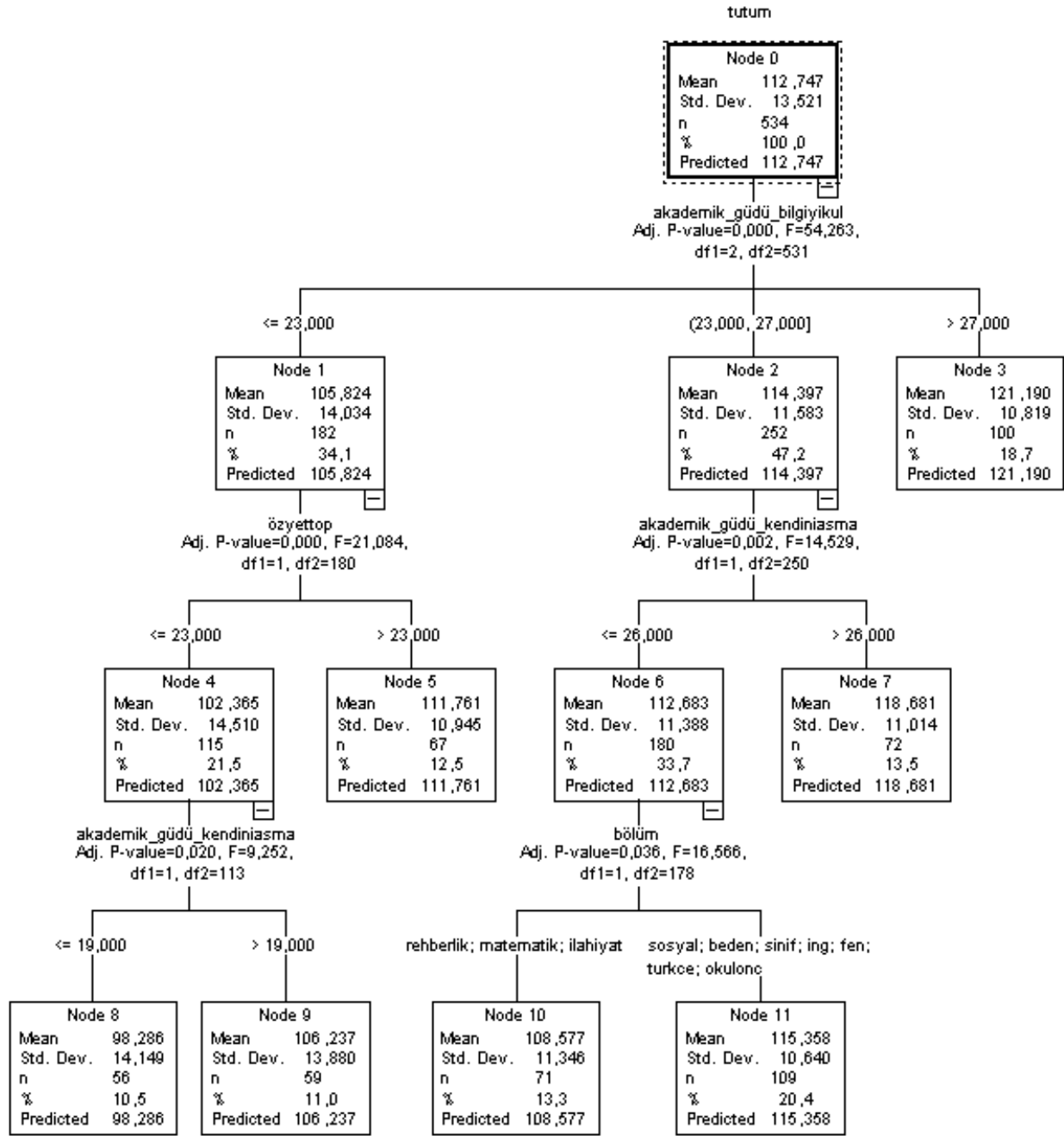
Verilerin Analizi

Bu araştırma kapsamında öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını, akademik güdülenme (bilgiyi kullanma, kendini aşma) ve akademik özyeterlik değişkenleri ile açıklamak amacıyla veri madenciliğinde kullanılan "Karar Ağaçları (Decision Tree) Yöntem"lerinden biri olan CHAID (Chi-squared Automatic Interaction Detection) analizi kullanılmıştır. Güncel olarak örüntü tanıma, popüler olarak veri madenciliği olarak bilinir ve büyük veritabanlarından tahmine dayalı bilgilerin çıkarılması olarak tanımlanır (Nong, 2003). CHAID analizi yordanan değişkene göre homojen alt sınıflar oluşturmak için kullanılan veri madenciliği yöntemlerinden biridir. CHAID analiziyle oluşturulan karar ağaçları, bir ağacın dalları gibi yordayıcı değişkenler aracılığıyla yordanan değişkeni açıklarken aynı zamanda veriyi yordayıcı değişkenlere göre homojen alt sınıflara ayırmakta, olası tüm ilişkileri ağaç şeklinde göstermektedir (Samar Ali vd., 2019). CHAID analizi parametrik istatistiklerin gerektirdiği varsayımlara sahip değildir ve oldukça güçlü algoritmalarıdır (Kayrı & Boysan, 2007). CHAID analizi tüm ölçek türlerinden verileri aynı anda analiz edebilmesi, yordanan ve yordayıcı değişkenler arası ilişkileri hiyerarşik bir şekilde ortaya koyabilmesi açısından da oldukça güçlü bir istatistiksel tekniktir (Avşar & Yalçın, 2015).

Bulgular

CHAID analizi sonucunda 11 düğümden oluşan karar ağacı elde edilmiştir. Elde edilen karar ağacı Şekil 1'de verilmiştir. Araştırmanın bulguları araştırma sorularının sırasıyla verilmiştir.

Şekil 1. Öğretmen Adaylarının Tutumlarını Açıklayan Değişkenler

Şekil 1’de görüldüğü üzere CHAID analizi sonucunda öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanları ortalaması 112,747 olarak elde edilmiştir. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan (170) ve en düşük puan (34) olduğu göz önünde tutulduğunda öğretmen adaylarının tutumlarının yüksek olduğu söylenebilir. Öğretmen adaylarının tutumlarını açıklayan en önemli değişkenin akademik güdülenme ölçeğinde bilgiyi kullanma boyutu olduğu ($F(2, 531)=54.263$; $p<0.05$) görülmüştür. Bilgiyi kullanma değişkenine ilişkin üç düğüm (node) elde edilmiştir. Bilgiyi kullanma puanı 23’ten küçük olanların

oluşturduğu düğümde öğretmen adaylarının tutum puanlarının ortalaması olarak 105,824 elde edilmiştir. Bu düğümde yer alan 182 öğretmen adayı örneklemin %34,1'ini oluşturmaktadır. Bu düğümdeki öğretmen adaylarının tutumlarını açıklayan özellik akademik özyeterlik puanlarıdır ($F(1, 180)=21.084$; $p<0.05$). Akademik özyeterlik puanı 23'e eşit ve düşük olanların oluşturduğu düğümde öğretmen adaylarının tutum puan ortalamaları 102,365 olup örneklemin %21,5'i bu düğümde yer almaktadır. Diğer düğümde yer alan öğrencilerin tutum puan ortalamaları 111,761 olup bu düğümdeki öğrenciler örneklemin %12,5'ini oluşturmaktadır. Bilgiyi kullanması düşük olanların akademik özyeterliklerinin de düşük olduğu görülmüştür. Bununla birlikte CHAID analizi özyeterlik puanı 23'den düşük olanları tekrar analize almış ve akademik güdülenme ölçeğinin kendini aşma boyutununun öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanları ile ilişkili olduğu görülmüştür ($F(1, 113)=9.252$; $p<0.05$). CHAID analizi sonucunda kendini aşma puanları 19'a eşit ve düşük olanlar bir düğümde, 19'dan yüksek olanlar ise başka bir düğümde yer almıştır. Kendini aşma puanı 19'a eşit veya 19'dan düşük olanların tutum puanlarının ortalaması 98,286; 19'dan büyük olanlarının tutum puanlarının ortalaması ise 106,297 olarak elde edilmiştir. Öğretmen adaylarından kendini aşma puanı yüksek olanların akademik özyeterlik puanlarının da yüksek ve buna bağlı olarak öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarının da yüksek olduğu söylenebilir.

Bilgiyi kullanma puanı 23 ve 27 arasında olanların oluşturduğu düğümde öğretmen adaylarının tutum puanlarının ortalaması 114,397 elde edilmiştir. Bu düğümde yer alan 252 öğretmen adayı örneklemin %47,2'sini oluşturmaktadır. Bu düğümdeki öğretmen adaylarının tutumlarını açıklayan faktörün kendini aşma puanları ($F(1, 250)=14.529$; $p<0.05$) olduğu görülmüştür. Kendini aşma puanları 26'ya eşit veya 26'dan düşük olanlar bir düğüm, 26'dan büyük olanlar ise diğer düğümü oluşturmuşlardır. Kendisi aşma puanları 26'ya eşit veya 26'dan düşük olanların oluşturduğu düğümde örneklemin %33,7'si ($n=180$) öğretmen adayı bulunmaktadır. Yine CHAID analizi kendini aşma puanları 26'dan düşük olanları yeniden analize almış ve bölümün öğretmen adaylarının tutum puanları ile ilişkili olduğu görülmüştür ($F(1, 178)=16.566$; $p<0.05$). Bölüme göre öğretmen adayları iki düğümde yer almıştır. İlk düğümde yer alan öğretmen adaylarının bölümleri Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Matematik Öğretmenliği ve ilahiyattır. Bu düğümde yer alan öğretmen adaylarının tutum ortalamaları 108,577 olup örneklemin %13,3'ü bu düğümde yer almaktadır. Diğer düğümde yer alan öğretmen adaylarının bölümleri Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Beden Eğitimi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, İngilizce öğretmenliği, Fen bilgisi öğretmenliği, Türkçe öğretmenliği ve Okul Öncesi öğretmenliğidir. Bu düğümde yer alan öğretmen adaylarının tutum puan ortalamaları 115,358 olup örneklemin %20,4'ü bu düğümde yer almaktadır. İkinci düğümde yer alan öğretmen adaylarının ilk düğümde yer alan öğrencilere göre tutum puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucuna göre öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Gun (2012), Baykara-Pehlivan (2014), ve Ayık ve Ataş (2014) tarafından yapılmış olan çalışmalar ile desteklenmektedir. Mevcut araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını açıklayan en önemli değişkenin akademik güdülenme ölçeğindeki bilgiyi kullanma boyutu olduğu görülmüştür. Bununla birlikte özyeterlikleri ve akademik güdülenme ölçeğinin kendini aşma boyutundan yüksek puan alan öğretmen adaylarının tutumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Akademik güdülenme ölçeğinin kendini aşma boyutu puanları düşük olan ve bölümleri rehberlik, matematik ve ilahiyat olan öğretmen adaylarının tutum puanlarının da düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca bu katılımcıların bilgiyi kullanma puanları da düşüktür. Akademik güdülenme ölçeğinde bilgiyi kullanma düzeyleri düşük olan öğretmen adaylarının akademik özyeterliklerinin de düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sharbain & Tan (2012) tarafından yapılmış olan araştırmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının yetersizliği ve mesleki hazırlıksızlığı öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını olumsuz etkileyebilecek bir faktör olarak belirlenmiştir. Üstüner (2017) tarafından yapılmış olan araştırma öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançlarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik olup mevcut araştırma bulgularını desteklemektedir. Chen vd.'e (2020) mesleki kimliğe yönelik olumlu duygulara sahip olan öğretmen adaylarının kendi mesleki öğrenmelerine karşı doğru ve olumlu bir tutuma sahip olacaklarını, mesleki öğrenmedeki sorun ve zorluklarla aktif olarak ilgilenebileceklerini ve mesleki uygulamada daha yüksek bir başarı ve hedef duygusu yaşayacaklarını, sonuçta kendi öğrenme yeterliliklerini geliştireceklerini belirlemişlerdir.

CHAID analizi akademik özyeterlik puanları düşük olanları tekrar analiz ettiğinde akademik özyeterlik puanlarının da akademik güdülenmenin kendini aşma boyutuyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguya dayanarak öğretmen adaylarının akademik güdülenmelerinden kendini aşma puanları özyeterlik puanlarını ve buna bağlı olarak da öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını arttırmaktadır. Özgenel ve Deniz (2020) öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının akademik öz yeterlik düzeylerini anlamlı bir şekilde yordadığını bulmuşlardır ve bu bulgu mevcut araştırma bulgularını desteklemektedir. Arslan (2018) tarafından yapılmış olan çalışmanın sonuçları da öğretmen adaylarının öz yeterlik ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin yüksek olmasına yönelik olup mevcut araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve akademik güdülenme arasındaki ilişkilerde, akademik güdülenmenin kendini aşma boyutuyla ilgili olarak bölümler düzeyinde farklılıklar belirlenmiştir. Rehberlik, matematik ve ilahiyat bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine tutum puanlarının da düşük olduğu görülmüştür. Karaköse vd. (2023) tarafından yapılmış olan araştırmanın sonuçlarına göre matematik öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve akademik motivasyonları pozitif ilişkilidir. Aksoy (2010) tarafından yapılmış olan araştırmanın bulgularında da rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları düşük bulunmuştur. Bu bulgu rehberlik ve psikolojik danışmanlık ve ilahiyat bölümlerindeki öğretmen adaylarının öğretmenliğin dışında başka işler de yapabileceklerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkilediğini düşündürülebilir (Aksoy, 2010). Yine bu öğrencilerin akademik güdülenme de bilgiyi kullanma puanları da düşüktür. Arslan'a (2018) göre öğretmen adayları genellikle öğretmenlik mesleği becerilerini teorik olarak öğrenmekte, uygulama boyutu göz ardı edilmektedir. Öğretmen adaylarının bilgi ve becerilerini uygulamalarına olanak sağlamak, öğretmenlik öz yeterliğini ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumu artırabileceğini düşündürmektedir.

Yapılan CHAID analizinde kendini aşma puanlarının yüksek olduğu bölümlerdeki öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının da yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulguyu Akpınar vd.'nin (2006) çalışması desteklemektedir.

Öneriler

Çalışma sonucunda öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile akademik güdülenme ve özyeterlik arasında ilişkiler keşfedilmiştir. Eğitim fakültesini seçecek adayların belirlenmesinde istekli kişilerin bu mesleği seçmeleri doğrultusunda yönlendirilmelerine yönelik politikalar belirlenmesi önerilmektedir.

Araştırmacılara farklı bölgelerdeki üniversitelerdeki eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerden alınacak daha büyük bir örneklem büyüklüğüyle aynı çalışmanın tekrarlanması önerilebilir. Aynı zamanda araştırmacılar gözleme dayalı çalışmalarla öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını, akademik özyeterliklerini ve akademik motivasyonlarını araştırabilirler. Ayrıca, nitel veya karma desenli araştırmalar ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları belirleyen diğer faktörlerin derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Bu araştırma verilerin tek seferde toplanmasından dolayı kesitsel bir araştırmadır. Gelecekte araştırmacılara öğretmen adaylarının fakülteye başladıklarında ve mezun olduklarındaki öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını ve akademik motivasyonlarını karşılaştıracak boylamsal çalışmalar yapmaları önerilebilir.

Öğretmen adaylarının öz yeterliklerini ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını artırmak için fakültelerde öğretmenlik uygulamaları, alan deneyimleri, mikro öğretim uygulamaları, topluma hizmet uygulamaları müfredat dışı uygulamalar gibi uygulamalı etkinliklerin sayısı ve saatleri artırılması önerilmektedir. Bu çalışmada öğretmenlik mesleğine yönelik tutum, akademik güdülenme ve özyeterlik arasında ilişkiler belirlenmiştir. Gelecek çalışmalarda öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile başka değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenebilir.

Kaynakça

- Akçaoğlu, M. Ö. (2016). Teacher candidates' learning strategies and academic self-efficacy levels: Is there a relation between the two? *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(3), 48-66.
- Akpınar, E., Yıldız, E., & Ergin, Ö. (2006). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (19).
- Aksoy, M. E. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 197-212.
- Arslan, A. (2019). The mediating role of prospective teachers' teaching self-efficacy between self-efficacy sources and attitude towards teaching profession. *International Journal of Educational Methodology*, 5(1), 87-96.
- Avşar, A. Ş. & Yalçın, S. (2015). Öğrencilerin okuma başarılarını açıklayan ailesel değişkenlerin CHAID analizi ile belirlenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(179).
- Ayık, A. & Ataş, Ö. (2014). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile öğretme motivasyonları arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 25-43.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational psychologist*, 28(2), 117-148.
- Baykara-Pehlivan, K. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2).
- Bhargava, A. & Pathy, M. K. (2014). Attitude of student teachers towards teaching profession. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 15(3), 27-36.
- Bozanoğlu, İ. (2004). Akademik güdülenme ölçeği: Geliştirmesi, geçerliği, güvenirliği. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 37(2), 83-98.
- Chakraborty, A., & Mondal, B. C. (2014). Attitude of prospective teachers towards teaching profession. *American Journal of Social Sciences*, 2(6), 120-125.
- Chemers, M. M., Hu, L. T., & Garcia, B. F. (2001). Academic self-efficacy and first year college student performance and adjustment. *Journal of Educational psychology*, 93(1), 55.
- Chen, X., Zhong, J., Luo, M., & Lu, M. (2020). Academic self-efficacy, social support, and professional identity among preservice special education teachers in China. *Frontiers in psychology*, 11, 374.
- Çeliköz, N., & Çetin, F. (2004). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkileyen etmenler. *Milli Eğitim Dergisi*, (162), 160-167.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and selfdetermination in human behavior*. Plenum.
- Demirtaş, H., Cömert, M., & Özer, N. (2011). Öğretmen adaylarının özyeterlik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 36(159).
- Doğan, T. & Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(153), 157-168.
- Feldman, D. B., & Kubota, M. (2015). Hope, self-efficacy, optimism, and academic achievement: Distinguishing constructs and levels of specificity in predicting college grade-point average. *Learning and Individual Differences*, 37, 210-216.
- Gun, E. S. (2012). Attitudes of primary school teacher candidates towards the teaching profession. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 2922-2926.
- Karakose, T., Polat, H., Yirci, R., Tülübaş, T., Papadakis, S., Ozdemir, T. Y., & Demirkol, M. (2023). Assessment of the Relationships between Prospective Mathematics Teachers' Classroom Management Anxiety,

- Academic Self-Efficacy Beliefs, Academic Amotivation and Attitudes toward the Teaching Profession Using Structural Equation Modelling. *Mathematics*, 11(2), 449.
- Karataş, H., & Erden, M. (2012). Akademik motivasyon ölçeğinin dilsel eşdeğerlik, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Education Sciences*, 7(4), 983-1003.
- Kayri, M. & Boysan, M. (2007). Araştırmalarda CHAID analizinin kullanımı ve baş etme stratejileri ile ilgili bir uygulama. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(2), 133-149.
- Koca, F., & Dadandı, İ. (2019). Akademik öz-yeterlik ile akademik başarı arasındaki ilişkide sınav kaygısı ve akademik motivasyonun aracı rolü. *İlköğretim Online*, 18(1).
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Gore Jr, P. A. (1997). Discriminant and predictive validity of academic self-concept, academic self-efficacy, and mathematics-specific self-efficacy. *Journal of counseling psychology*, 44(3), 307.
- Nalçacı, A. & Sökmen, Y. (2016). Öğretmen adaylarının mesleği tercih nedenleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 717-727.
- Nong, Y. (2003). *Handbook of Data Mining*. Mahwah. Lawrence Erlbaum Associates
- Özder, H., Konedralı, G., & Zeki, C. P. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 2(2), 253-275.
- Özgenel, M. & Deniz, A. (2020). Öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum ile akademik güdülenme ve akademik öz yeterlik arasındaki ilişki: Öğretmen adayları üzerine bir inceleme. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 131-146.
- Samar Ali, S., Kaur, R., Ersöz, F., Lotero, L., & Weber, G. W. (2019). Evaluation of the effectiveness of green practices in manufacturing sector using CHAID analysis. *Journal of Remanufacturing*, 9, 3-27.
- Schunk, D. H. (1991). Self-efficacy and academic motivation. *Educational psychologist*, 26(3-4), 207- 231.
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen yeterlikleri ve mesleki gelişim. *Bilim ve Aklın Aydınlanmasında Eğitim*, 58, 40-45.
- Sharbain, I. H. A., & Tan, K. E. (2012). Pre-service teachers' level of competence and their attitudes towards the teaching profession. *Asian Journal of Social Sciences & Humanities*, 1(3), 14-22.
- Sharbain, I. H. A., & Tan, K. E. (2012). Pre-service teachers' level of competence and their attitudes towards the teaching profession. *Asian Journal of Social Sciences & Humanities*, 1(3), 14-22.
- Şahin, F. S. (2010). Teacher candidates' attitudes towards teaching profession and life satisfaction levels. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 5196-5201.
- Temizkan, M. (2008). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 481-486.
- Trivedi, R. P. (2012). A study of attitude of teachers towards teaching profession teaching at different level. *International Multidisciplinary e-journal*, 1(5), 24-30.
- Üstüner, M. (2006). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 45(45), 109-127.
- Üstüner, M. (2017). Personality and Attitude towards Teaching Profession: Mediating Role of Self Efficacy. *Journal of Education and Training Studies*, 5(9), 70-82.
- Wilkesmann, U., Fischer, H., & Virgillito, A. (2012). *Academic motivation of students-the German case* (pp. 1-20). zhb.
- Yılmaz, M., Gürçay, D., & Ekici, G. (2007). Akademik özyeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 253-259.
- Zembat, R., Akşın-Yavuz, E., Tunçeli, H. İ., & Yılmaz, H. (2018). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile akademik motivasyon ve başarı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(4).

EXTENDED SUMMARY

The teaching profession is based on professional and personal skills and competencies and encompasses a range of professional and ethical standards and models. As stated by Seferoğlu (2004), the teaching profession requires a continuous professional development process. Therefore, Turkey must have a highly skilled and qualified workforce to become a developed country. Furthermore, according to Doğan and Çoban (2009), it is closely linked to the country's education system, which can only be successful if the teachers it trains are of good quality. Therefore, the positive attitude of teacher candidates towards the teaching profession may cause them to prefer it. In addition, teacher candidates with high academic motivation and academic self-efficacy are expected to have high teaching proficiency while performing their profession. Therefore, attitudes towards the teaching profession also positively affect teacher candidates' interest and motivation. Çeliköz and Çetin (2004) emphasized the importance of teacher candidates developing positive attitudes towards their profession. They argued that this would lead to various benefits, including greater effectiveness in performing their professional duties, enhanced abilities to foster investigative and creative thinking in their students, increased efficiency in motivating their students, and the ability to communicate messages verbally and non-verbally.

Academic self-efficacy refers to a student's belief in fulfilling academic tasks (Schunk, 1991). Motivation is essential in guiding students toward their academic goals, providing individuals with a sense of purpose and direction. It is argued that if students' academic self-efficacy is high, they can become better learners by using effective cognitive strategies in learning, managing time and learning environments more effectively, and monitoring and regulating their efforts (Özgenel & Deniz, 2020)

The fact that teacher candidates are aware of their professional requirements in their transition to the profession also affects their attitude toward teaching (Nalçacı & Sökmen, 2016). Therefore, to fulfill the profession's requirements, they are aware of the necessity of their learning at school and are expected to be academically motivated. A positive relationship exists between the attitude toward the teaching profession and academic motivation (Zembar et al. 2018). If a prospective teacher has a positive attitude towards teaching, that student may generally prefer the teaching profession and have a higher motivation while performing this profession (Ayık & Ataş, 2014; Özder et al., 2010). Therefore, attitudes toward the teaching profession, academic motivation, and academic self-efficacy affect pre-service teachers' professional success. Whether a prospective teacher is ready to practice his profession can be understood by examining different variables, including the attitude towards the teaching profession. In this direction, teacher candidates' academic motivation and self-efficacy levels, which explain their professional attitudes, were examined. In this direction, it was deemed necessary to determine the factors that explain teacher candidates' attitudes toward the teaching profession. This study focuses on the variable of attitudes of teacher candidates towards the teaching profession and examines the academic motivation and self-efficacy perceptions of teacher candidates. The research data consists of 534 undergraduate students studying at the education faculty. In the current study, the "Attitude Scale Towards Teaching Profession" developed by Üstüner (2006) to evaluate the attitudes of undergraduate students enrolled in education faculties towards the teaching profession; The "Academic Motivation Scale" developed by Bozanoğlu (2004) was used to evaluate the academic motivation levels of the students and the "Academic Motivation Scale" developed by Bozanoğlu (2004) to evaluate the academic motivation levels of the students.

The research was designed in a relational screening model to determine the variables that explain teacher candidates' attitudes toward the teaching profession. Within the scope of the research, CHAID analysis, one of the "Decision Tree Methods" used in data mining, was used to explain students' attitudes toward the teaching profession with academic motivation (using knowledge, self-transcendence) and academic self-efficacy variables. As a result of the research, it was determined that teacher candidates' attitudes toward the teaching profession were high. It was seen that the most crucial variable explaining students' attitudes was the dimension of using the information in the academic motivation scale. Three nodes related to the variable of using information were obtained. Academic self-efficacy scores are the feature that explains the attitudes of students with a score of using information less than 23. It has been observed that the academic self-efficacy of those with low use of information could be higher. It was concluded that the academic self-efficacy scores of the teacher candidates are also related to the self-transcendence dimension of academic motivation. Students with high self-transcendence scores also have high academic self-efficacy scores and their attitude toward the teaching profession. According to the department, the students were located in two nodes. The students' departments in the first node are guidance, mathematics, and theology. The students' departments in the other node are social studies teachers, physical education, classroom teacher, English teacher, science teacher, Turkish teachers, and preschool teachers. In the CHAID analysis, it was seen that the attitudes of the students in the departments with high self-transcendence scores towards the teaching profession were also high. Some studies show that motivated teacher candidates have high professional motivation and job satisfaction. Therefore, it is expected that teacher candidates' attitudes towards the teaching profession will be kept high before starting the profession. Therefore, in determining the candidates who will choose the education faculty, it is recommended to determine policies to direct the willing people to choose this profession. Future studies can determine the relationship between the attitude towards the teaching profession and other variables.

YÜKSEKÖĞRETİMDE HAKKANİYET ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI DEVELOPING EQUITY SCALE IN HIGHER EDUCATION: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Seda Nur KURT
Hacettepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
seda05nur@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7538-6073

Gökhan ARASTAMAN
Hacettepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
gokhanarastaman@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4713-8643

ÖZ

Geliş Tarihi:

31.03.2023

Kabul Tarihi:

25.07.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Hakkaniyet
Hakkaniyet Ölçeği
Yükseköğretim
Adalet

Keywords

Equity
Equity Scale
Higher Education
Fairness

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin hakkaniyete dayalı eğitim algılarını ölçmeyi sağlayan bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci aşamasında $n=219$ katılımcıdan oluşan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA sonucunda ölçeğin toplam varyansın %52.10'nu açıklayan üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bu faktörler sırasıyla “örgütsel kaynakların adil dağılımı”, “akademisyen-öğrenci iletişimi”, ve “erişim” olarak adlandırılmıştır. Ölçek maddelerinin faktör yük değerleri birinci faktör için .468 ile .771, ikinci faktör için .759 ile .873 ve üçüncü faktör için .543 ile .713 arasında değiştiği bulunmuştur. Ortaya çıkan bu yapının doğrulanması için çalışmanın ikinci aşamasında $n=906$ kişiden oluşan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucu elde edilen uyum iyiliği değerlerinin “ $\chi^2 /df= 3.4$, RMSEA=.05, RMR=.06, CFI=.95 iyi uyum, NFI=.93, IFI=.95, GFI=.92 ve AGFI=.91” şeklinde olduğu görülmüştür. Ölçeğe ilişkin güvenilirlik ise Cronbach's Alpha katsayısı ile ölçülmüştür. Güvenirlik analizi sonucunda, güvenilirlik katsayıları faktörler için sırasıyla .909, .930, .667 ve ölçek toplamı için .891 olarak hesaplanmıştır. Araştırma sonuçları, üniversite öğrencilerinin hakkaniyete dayalı eğitim algılarını ölçmeyi sağlayan Hakkaniyet Ölçeği (HÖ)'nin 22 madde ve üç faktörden oluşan geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur.

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a measurement tool to measure university students' perceptions of educational equity. For this purpose, Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted in the first stage of the study with $n=219$ participants. As a result of EFA, it was identified that the scale had a three-factor structure explaining 52.10% of the total variance. These factors were named "fair distribution of organizational resources", "professor-student communication", and "access" respectively. The factor loadings ranged between .468 and .771 for the first factor, .759 and .873 for the second factor, and .543 and .713 for the third factor. In the second stage of the study, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted with $n=906$ participants to verify this structure. The goodness of fit values was calculated as “ $\chi^2 /df= 3.4$, RMSEA=.05, RMR=.06, CFI=.95, NFI=.93, IFI=.95, GFI=.92, AGFI=.91”. The reliability of the scale was measured with Cronbach's Alpha coefficient. The reliability coefficients were calculated as .909, .930, and .667 for the factors and .891 for the total scale, respectively. The study results revealed that the Equity Scale (ES), which measures university students' perceptions of educational equity, has a valid and reliable structure consisting of 22 items and three factors.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1274713>

Atıf/Cite as: Kurt, S., & Arastaman, G. (2023). Yükseköğretimde hakkaniyet ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1514-1527.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Gökhan Arastaman'ın danışmanlığında hazırlanan “Yükseköğretimde Öğrencilerin Hakkaniyete Dayalı Eğitim Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” başlıklı Yüksek lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

Giriş

Yükseköğretim bir ülkenin genel rekabet gücünün önemli bir göstergesi olan, insan sermayesine yatırım yapılan bir alandır. Bilgi ekonomisi çağında, yükseköğretim sayesinde gelişen insan kaynağının niteliği ve niceliği ulusal refah için kritik bir rol üstlenmektedir ve bu sebeple ülkeler yükseköğretim sistemini geliştirmek için çabalamaktadır (Chin-Shan & Hui-Juan, 2012). Bu sebeple, yükseköğretim bir ülkenin küresel ekonomiye katılımı ve hakkaniyeti (equity) sağlama için en donanımlı araç olarak görülmektedir (Hewlett-Thomas, 2009).

Hakkaniyet bireylerin tam potansiyeline ulaşmasını engelleyen durumları ortadan kaldırma olarak tanımlanır (Kozol, 2005). Benzer şekilde, hakkaniyet herkesin adil bir şekilde muamele görmesini, yaşam tarzı, cinsiyet, etnik köken, inanç, sosyal politik ve ekonomik geçmişe bakılmaksızın yetişmesini ve başarılı olmasıdır (Wilson-Strydom, 2015). Bu kavram farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlansa da kavramın odak noktası adalet, adil muamele ve öğrencilerin akranlarına göre geride kalmasını engelleyecek her türlü durumu ortadan kaldırmayı içerir. Diğer bir deyişle hakkaniyet, eğitime erişimden mezuniyete kadar geçen süreçte eğitim hedefleri açısından eşit/benzer sonuçların elde edilebilmesi için her öğrenciye ihtiyacı olan konuda sunulan her türlü kaynak ve hizmette adil muameleyi sağlama anlamına gelir. Dolayısıyla hakkaniyet hiçbir öğrencinin cinsiyeti, sosyoekonomik düzeyi, aile yapısı, kültürel yapısı, herhangi bir engeli veya başka bir özelliği yüzünden dışlanmaması, geride kalmaya ve başarısızlığa mecbur bırakılmamasını gerektirir.

Yükseköğretimde hakkaniyetin ilk bileşeni yükseköğretime erişimi sağlamaktır. Eğitime erişimde hakkaniyet, bireylerin sosyoekonomik altyapıları, yükseköğretime hazırlıkta yaptıkları harcamaları, ailevi faktörler, cinsiyet ve aynı zamanda ikamet edilen bölge yani coğrafi bölgeyi kapsayan sosyal köken ile ilgilidir (Okhidoi, 2016). Ülkemizde yükseköğretime erişimi etkileyen durumlar incelendiğinde, yüksek öğrenim derecesine sahip olma oranları ülke içerisinde bölgelere göre farklılık göstermektedir (Himmetoğlu vd., 2021). Bu durum, farklı coğrafi bölgelerin ve farklı şartların yükseköğretime erişimde bir engel teşkil edebileceğini göstermektedir. Ayrıca, cinsiyet ayrımının (OECD, 2021a), gelir eşitsizliğinin (OECD, 2021b) ve yoksulluğun yaygın olduğu ülkemizde (OECD, 2021c) yükseköğretime erişimde sosyoekonomik durum ve cinsiyetin önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye’de yükseköğretime erişim noktasında hakkaniyetin sağlanmasına engel şartlar söz konusudur ve bu durumun hem yükseköğretime erişimde hem de yükseköğretim süresi boyunca öğrencilerin adil olmayan durumlarla karşılaşmalarına sebep olabileceği düşünülmektedir. Yükseköğretime erişimin yanı sıra yükseköğretimde hakkaniyeti sağlamada gerekli bileşenler arasında örgütsel kaynakların adil dağılımı ile üniversitelerde eğitim ve öğretimi uygulama noktasında büyük rol üstlenen akademisyenler yer alır.

Öğretmen-öğrenci uyumu, öğrencilerin devamsızlıklarını, okuldan uzaklaştırmalarını ve erken okul terklerini azaltmada olumlu etkilere sahip olabilir (Schleicher, 2021). Buna karşın, öğrenim kalitesinin öğrencinin beklentisini karşılamaması yükseköğretim kurumlarında öğrencilerin okul terki yaşama sebepleri arasındadır (Bülbül, 2012). Benzer şekilde, öğretim elemanı kaynaklı farklı sorunlar sebebiyle (örneğin öğretim elemanlarının eleştiriye kapalı olmaları, sınıf içi ve dışında sergiledikleri tutarsız davranışlar, öğrencileri dinlememesi ve geri bildirim vermemesi, egosantrik davranışlarının olması veya sunum becerilerine ilişkin sorunlar vb.) öğrenciler öğretim elemanları ile iletişim kurmaktan çekinebilmektedir (Kaya vd., 2017). Kısaca, akademisyenlerin iletişim şekilleri ve tutumları öğrenciler üzerinde farklı etkilere sahiptir, bu sebeple akademisyenler hakkaniyetli bir eğitimin sağlanmasında önemli bir unsurdur denilebilir.

Yükseköğretim kurumlarında öğrenciler sosyal ve psikolojik sorunlar yaşamaktadır, bunların yanı sıra fiziksel altyapı sorunları ve mali sorunlar da üniversitelerde görülen önemli sorunlar arasındadır (Kil vd., 2021). Örneğin, üniversite öğrencileri akademik, ekonomik, uyum ve sosyal sorunlar sebebiyle okuldan soğuma, aidiyet hissetmeme özgüven eksikliği gibi psikolojik sıkıntılar yaşamaktadır (Donat vd., 2019), benzer şekilde üniversite öğrencileri çevreye uyum sorunları, kişisel ve ailevi problemler ve gelecek kaygısı gibi sorunlarla yüz yüzedir (Şahin & Fırat, 2009). Romantik ve duygusal sorunlar da üniversite öğrencilerinin yaşadığı sorunlar arasındadır (Erkan & Özbay, 2012; Topkaya & Meydan, 2013). Sosyal ve psikolojik sorunlara ek olarak, fakültelerin fiziki imkânlarının yetersiz oluşu kütüphane olmaması, ders çalışma salonlarının yokluğu, sportif alanların yokluğu, dersliklerin kalabalık oluşu yükseköğretim kurumlarında öğrencileri akademik başarısızlığa götüren sebepler arasında bulunmuştur (Topçu & Uzundumlu, 2012). Özellikle de yeni kurulan köklü bir geçmişe ve kültüre sahip olmayan genç üniversitelerde fiziksel problemler yaşanmaktadır. Sınıf sayılarının yetersiz sınıf mevcutlarının ise çok fazla oluşu, aynı şekilde laboratuvar sayısının azlığı ve gerekli malzemelerin eksikliği, kütüphane kaynaklarının az oluşu, sosyal faaliyet alanlarının sınırlı oluşu, eğitim binalarının yetersizliği üniversitelerde

karşılaşılan problemler arasında yer almaktadır (Doğan, 2013). Örgütsel kaynakların adil dağılımı noktasında, üniversitelere ayrılan farklı ödenek miktarları ve üniversitelerin bu ödenekleri hangi alanlarda ne kadar değerlendirdikleri de önemli bir unsurdur. Öğrenci başına yapılan harcama miktarı, üniversitelerin sağladığı eğitim burslarından faydalanan öğrenci oranı, dezavantajlı gruplara yönelik sosyal entegrasyon ve kapsayıcılığa ilişkin yapılan faaliyet sayısı, laboratuvarlarda sunulan hizmet sayısı, kütüphanelerde öğrenci başına düşünce basılı kitap ve e-yayın sayısı vb. konular her üniversitede farklıdır; bazı üniversitelerde bu alanlara görece yüksek harcamalar yapılırken bazı üniversitelerde ise daha az harcama yapılmakta hatta bazı üniversitelerde hiç harcama yapılmamaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2020). Bu verilerden hareketle, üniversite öğrencilerinin örgütsel kaynaklardan adil bir şekilde faydalanamadığı anlaşılmaktadır.

Yükseköğretimde hakkaniyeti sağlamak hem birey hem de toplum için önemlidir. Örneğin, ailesinde kendisinden önceki kuşaklarda üniversite eğitimi almamış bir kişi üniversiteden mezun olduğunda, büyük olasılıkla o kişiden sonra başka bir aile ferdi de üniversiteye erişim sağlayabilecek ve üniversite diplomasına sahip olabilecektir (Hill vd., 2005). Bu sayede eğitim toplumun her kesimine ulaşmış olacaktır. Hakkaniyetli bir şekilde yükseköğretime katılım sağlamış ve bu kademedeki eğitimini tamamlamış bireyler için, yüksek maaş, daha sağlıklı bir hayat, topluma katılımda artış, sosyal yardıma daha az ihtiyaç duyma gibi durumlar söz konusudur ve bunlar üniversite eğitiminin toplumsal ve kişisel diğer faydaları arasında yer alır (Baum vd., 2010). Dahası, hakkaniyet geleneksel ve tarihsel açıdan ötekileştirilmiş ve yoksun bırakılmış öğrenci topluluklarının ihtiyaçlarını karşılar, fırsatlar ve sosyal hareketlilik açısından öğrenciler arasındaki dezavantajlı durumları giderir, herkese adalet ve açık erişim sağlar, farklılıkları kabul ederek saygı ortamı yaratır, kaynakları ve hizmetleri özellikle de ihtiyaç sahibi öğrencilere yeniden dağıtım yoluyla herkes için erişim ve fırsatlar sağlar (Lalas vd., 2019). Bu sebeple, hakkaniyeti anlamak ve hakkaniyete dayalı bir eğitim ortamı oluşturmak geride kalmış ve dezavantajlı durumdaki öğrencilerin yükseköğretime katılmalarını ve bu kademe sunulan hakkaniyet odaklı fırsatlar sayesinde derece elde etmelerini sağlar.

21. yüzyılda eğitimde hakkaniyet konusunda yaşanan sorunlar arasında, sadece tüm öğrencilere aynı öğrenme fırsatlarını sağlamak değil, aynı zamanda öğrencilerin farklılıklarını önemsememek ve ele almamak bulunur (Schleicher, 2021). Anlaşılacağı üzere, farklı sosyal ve ekonomik alt yapılardan gelen ve öğrencilerin bireysel farklılıklarını da ele alarak onlara en adil eğitim ve öğretim olanaklarını sunma noktasında hakkaniyetin sağlanması için üniversitelerin örgütsel kaynaklar ve bunların öğrenciye dağıtılması konusunda yetersiz kaldığı noktalar olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu konuya ilişkin alanyazın incelendiğinde hakkaniyet kavramına yönelik ulusal ve uluslararası çalışmalarda yükseköğretim kademesinde bu kavramı ele alan bir ölçme araçlarının sınırlı olduğu ortaya çıkmış ve bu araçların çalışmanın problem durumu ile doğrudan ilgili olmadığı görülmüştür. Örneğin, "Equity Scorecard" (USC, t.y.) etnik farklılıkları ele alan hakkaniyet odaklı bir ölçme aracıdır ve mevcut çalışmanın odağından ayrılmaktadır. Yukarıda bahsedilen sorunlardan yola çıkarak, eşitsizliklerin yaygın olduğu, farklı altyapılardan gelen ve farklı ihtiyaçları olan öğrencilerin bir arada eğitim aldığı eğitim sisteminde hakkaniyeti ölçen bir ölçme aracına ihtiyaç vardır denilebilir. Bu sebeple, bu çalışmanın genel amacı üniversite öğrencilerinin hakkaniyete dayalı eğitim algılarını ölçmeyi sağlayan bir ölçme aracı geliştirmektir.

Mevcut çalışma, üniversitelerin eğitimde hakkaniyet sorunlarını ortaya çıkarmayı sağlayacak, adil muamelenin ve yükseköğretim fırsatlarına erişimin teşvik edilmesine katkıda bulunacak bir ölçme aracı geliştirmek açısından önemlidir. Bu sayede, çalışmanın bir bilgi tabanı oluşmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Öte yandan, yükseköğretimde hakkaniyete yönelik bir ölçme aracı geliştirmek, erişim ve fırsatlardaki eşitsizlikleri ve boşlukları belirlemeye yardımcı olabilir. Bu sayede bu sorunları ele almaları, yükseköğretimde çeşitliliğin ve kapsayıcılığın teşvik edilmesine yardımcı olarak tüm öğrenciler için daha canlı ve zengin bir öğrenme ortamı oluşması için politika yapıcılara bir altyapı oluşturması açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca, hakkaniyetli bir yükseköğretim sistemi, ekonomik büyüme ve kalkınmaya, daha adil ve refah bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilecek yetenekli ve çeşitli bir işgücü oluşturur. Bu sebeple, mevcut çalışma topluma profesyonel ve mesleki anlamda gelişmiş insan gücü yetiştiren yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören lisans öğrencilerinin hakkaniyete dayalı eğitim algısını ortaya koyacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmeyi amaçlaması sebebiyle büyük bir önem arz etmektedir. Ölçek geliştirme çalışması kapsamında, öncelikle ilgili literatüre dayalı madde havuzu oluşturulacak, bu maddeler uzman görüşüne sunulacak, daha sonra ön uygulama ve asıl uygulamaya yönelik veriler toplanacaktır. Ayrıca, bu veriler ile faktör yapıları belirlenecek, buna yönelik geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılacaktır.

Yöntem

Araştırma Grubu

Bu araştırmada yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin hakkaniyet algılarını belirlemek için bir ölçme aracı geliştirmek amaçlandığı için lisans programlarına kayıtlı öğrencilerin gönüllü olarak çalışmaya katılmaları sağlanmıştır. Bu kapsamda, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) için n=219, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için n=906 gönüllü katılımcı çalışmaya katkı sağlamıştır. Bu araştırmanın örnekleme seçkisiz (rastgele) örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Tabakalı örneklemede araştırmacı, evreni katmanlaştırıldığı temele göre özellik bakımından homojen olacak şekilde tabakalandırmaya çalışır (Kumar, 2011). Tabakalı örnekleme seçiminde araştırma problemi üzerinde etkisi olduğu düşünülen bir değişkene göre evren içinden homojen alt gruplar belirlenir, bu alt gruplar birer tabaka olarak kabul edilir. Daha sonra, her bir tabakanın listesi oluşturulur. Her bir tabaka için belirlenen örnekleme büyüklüğü belirlenir ve bu aşamada her bir tabaka için basit seçkisiz (rastgele) örnekleme yöntemi temel alınarak veri toplanır (Büyüköztürk vd., 2020). Bu sebeple, çalışma kapsamında yer alan üç üniversitenin hepsi devlet üniversiteleri arasından seçilmiştir, vakıf üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışma kapsamında yer alan üniversitelerin seçiminde öncelikle üniversitelerin kuruluş yılları dikkate alınmıştır. Birinci üniversite, 1960'lı yıllarda (1967) kurulmuş olan Türkiye'nin köklü üniversiteleri arasında yer alan ve araştırma üniversitesi olan bir kurumdur. İkinci üniversite olarak ifade edilen kurum, seçilen ilk üniversiteden yıl bazında daha geç yani 1990'lı yıllarda (1992) kurulmuş olan üniversiteler arasında yer almaktadır. Üçüncü üniversite ise 2000'li yıllarda (2006) kurulmuştur ve bu kurumlar arasındaki en yeni kurumdur. Üniversite seçiminde dikkat edilen ikinci konu ise üç üniversitede de aynı fakültelerin bulunması durumudur. Bu üç üniversitenin hepsinde yer alan aynı fakültelerde (eğitim, iktisadi ve idari bilimler, iletişim, mühendislik, sağlık bilimleri-hemşirelik, tıp fakülteleri) öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencilerin den veri toplanmıştır.

Etik Kurul İzin Belgesi: Bu araştırma Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu 07.12.2020 tarihli ve E-51944218-300-00001354113 sayılı kararı ile alınan izin kapsamında yürütülmüştür.

İşlem Yolu

Hakkaniyet Ölçeği'ni (HÖ) geliştirebilmek için DeVellis (2014)'ün ölçek geliştirme ilkelerine ilişkin süreç takip edilmiştir. Öncelikle, konuya yönelik detaylı bir alanyazın taraması yapılmıştır. Bunun sonucunda konu ile ilgili 52 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra, bu maddeler eğitim bilimleri alanında uzman dört öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. Ayrıca maddelerin ifade, dil ve yazım kuralları açısından da incelenmesi için Türkçe eğitimi alanından iki farklı uzmana başvurulmuştur. Uzmanlardan gelen dönütler ile maddeler üzerinde gerekli değişiklik ve düzenlemeler yapılmış ayrıca dokuz madde çıkarılmıştır. Madde havuzu bu aşamalardan geçtikten sonra, toplamda 43 maddeden oluşan 5'li Likert tipi (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Biraz Katılıyorum, 4=Katılıyorum ve 5=Tamamen Katılıyorum) uygulama formu oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanması

Çalışmanın uygulanabilmesi için etik kurallar gereği Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'na başvuru yapılmıştır ve bu komisyondan çalışmanın etik kurallar çerçevesine uygun olduğuna ilişkin izin alınmıştır. Covid-19 pandemisi sebebiyle üniversiteler yüz yüze eğitime ara verip uzaktan eğitime geçtiği için veri toplama süreci de uzaktan gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple, veriler Google Dokümanlarda hazırlanan bir form ile çevrim içi ortamda öğrencilere ulaştırılmıştır. Gerekli izinler alındıktan sonra, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü üzerinden yazışmalar yapılmış ve form uygulama yapılacak fakültelerdeki görevli personel aracılığı ile öğrencilere mail olarak gönderilmiştir. Bazı fakülteler ise web sayfalarının duyurular bölümünde formu paylaşmıştır. Bu sayede, ön uygulamada 219, asıl uygulamada ise 906 üniversite öğrencisine ulaşılmıştır.

Verilerin Ön Analizi

Ön uygulama verileri SPSS 26, asıl uygulama verileri ise AMOS 24 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle, veri setinde kayıp veri olup olmadığı kontrol edilmiş ve veri setinde kayıp veri olmadığı belirlenmiştir. Daha sonra, elde edilen verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığını belirlemek için Skewness

(çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) katsayıları incelenmiştir; buna göre bu katsayıların -.419 ile .143 arasında değiştiği görülmüştür. Skewness ve Kurtosis katsayılarına ilişkin değerlerin +1 ile -1 arasında yer alması ile verinin normal dağıldığı kabul edilebilir (Büyüköztürk vd., 2021). Bunun yanı sıra, Kolmogorov-Smirnov katsayıları incelenmiştir ve bu değer $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmadığı için veri setinin normal dağılıma sahip olduğu tekrar anlaşılmıştır. Elde edilen p-değerinin .05'ten büyük çıkması puanların normal dağılımdan sapmadığı ve uygun olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2020). Ayrıca, veri analizi öncesi verilerin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek ve örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını belirlemek için KMO (Kasier-Meyer-Olkin) ve Barlett testleri uygulanmıştır. Faktör analizi için yeterli örneklem büyüklüğü madde sayısının en az beş katı veri elde edildiğinde veya 300 katılımcı ile sağlanır ayrıca, KMO değerinin .50'den büyük olması ve Barlett testi sonucunun $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunması gerekmektedir (Tabachnick & Fidell, 2001). Çalışmanın ön uygulama aşamasında madde sayısının beş katını geçecek miktarda yani 219 kişiden veri toplandığı için örneklem büyüklüğü yeterli düzeye ulaşmıştır. Ayrıca, analiz sonuçlarına göre KMO değeri .88 ve Barlett testi ise .000 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. KMO değeri 1'e yaklaştıkça mükemmelliği ifade eder ve .80 ve üzeri değer ise çok iyi düzeyde örneklem yeterli olduğuna işaret eder (Tavşancıl, 2014). Bu değerlere göre örneklem büyüklüğünün 219 veri seti üzerinden AFA için uygun olduğu tespit edilmiştir. Verilerin yeterli sayıda ve normal dağılıma sahip olduğu anlaşıldıktan sonra ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla AFA, DFA, yakınsak ve iraksak analizleri için AVE ve HTMT analizleri de yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği ise Cronbach's Alpha katsayı ile test edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ölçeğe ilişkin kapsam geçerliliği madde havuzunun altı farklı uzman tarafından incelenmesi ile sağlanmıştır, yapı geçerliği ise faktör analizi ile test edilmiştir.

Veri Analizi

Açımlayıcı Faktör Analizi

HÖ'ye ilişkin AFA 43 madde üzerinden 219 kişilik bir gruba uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Ölçek geliştirme sürecinde madde havuzunda oluşturulan maddeler, Açımlayıcı Faktör Analizinde belirlenen faktörler ile uyuşmuyor ise çıkarılır. Buradaki amaç, az sayıda örtük değişken ile güçlü bir ilişkiye sahip az sayıda maddeyi ortaya çıkarmaktır (DeVellis, 2014). Bu sebeple, ölçek faktörlerini belirlemek için Maksimum Olabilirlik Yöntemi'ne başvurulmuş ve eğik döndürme tekniklerinden promax kullanılmıştır. Döndürülmüş faktör örüntüsü ile maddelerin hangi faktörler altında toplandığı belirlenir (DeVellis, 2014). Ayrıca, faktör yük değeri 0.30'u geçen maddeler ölçekte kalabilir ve bir maddenin farklı yük değerleri arasında en az .10 farkın olması gerekir, eğer bu fark belirtilen değer altında kalır ise madde binişik olarak tanımlanır ve ölçekten çıkarılması gerekir (Tavşancıl, 2014). Bu sebeple, ölçekte binişik halde yer alan yani birden fazla faktörün altında toplanan ve bu faktörler arasındaki değer .10'dan az olduğu toplam 19 madde bu aşamada ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca, faktör analizi yapılırken bir faktöre ait üç ve üzeri sayıda madde olmasının uygundur (Pallant, 2016), bu sebeple bir faktör altında toplanan iki madde daha ölçekten çıkarılmıştır.

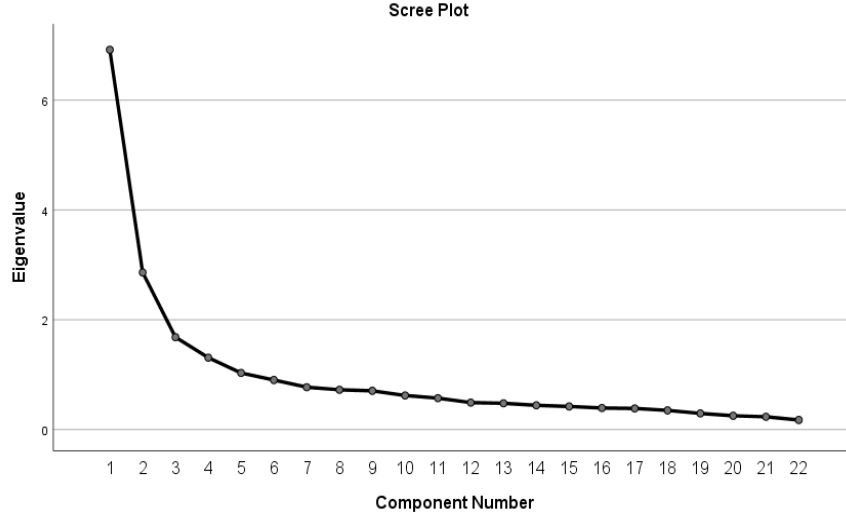
Faktör sayısına karar verirken dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da öz değerdir. Öz değer puanları 1'i geçen faktörler anlamlı sayılır (Can, 2013). Buna ek olarak, faktörlerin toplam varyansın açıklamasına getirdiği puan da faktör belirleme aşamasında önemlidir. Faktörlerin toplam varyansa ilişkin katkısı %5'in altına düştüğü zaman, son faktörün bu faktörden önceki faktör olduğu anlaşılır (Can, 2013). Yani, faktörlerin ölçekte yer alabilmeleri için açıklanan varyans değerlerinin %5'in altına düşmemesi gerekir. Tablo 1'de Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen faktörler ve bu faktörlere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. *Hakkaniyet Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları*

Madde No	Döndürülmüş Faktör Yük Değerleri			Ortak Varyans (Communalities)
	Örgütsel Kaynakların Adil Dağılımı	Akademisyen-Öğrenci İletişimi	Erişim	
5	.771			.662
6	.714			.530
8	.694			.503
7	.681			.476
9	.675			.522
3	.635			.523
10	.586			.350
4	.549			.385
1	.483			.343
2	.468			.310
12		.873		.781
16		.819		.712
15		.771		.621
13		.771		.621
14		.767		.667
17		.767		.676
11		.759		.596
19			.713	.552
18			.666	.464
21			.610	.419
22			.591	.437
20			.543	.309
Öz Değerler	2.861	6.918	1.683	11.45
Faktör Varyansı	%13.004	%31.447	%7.649	
Toplam Varyans	%52.10			

Faktörleri belirlemek için Maksimum Olabilirlik Yöntemi'ne başvurulmuş ve eğik döndürme tekniklerinden promax kullanılmıştır. Bunun sonucunda Tablo 1'de faktörlere ilişkin öz değerlerin 2.861 ile 6.918 arasında olduğu görülmektedir ve bu değerler .1'in üstünde olduğu için kabul edilir düzeydedirler. Açıklanan varyans değerleri incelendiğinde ise, her bir faktörün tek başına açıkladığı varyans oranının %5'in üzerinde olduğu ve varsayımları karşıladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ölçeğin tümüne ilişkin açıklanan toplam varyans değerinin de %52.10 olduğu görülmektedir. Çok faktörlü ölçeklerde %40 ile %60 arasındaki toplam varyans oranları yeterli görülmektedir (Scherer vd., 1988, aktaran, Tavşancıl, 2014). Döndürülmüş faktör yük değerlerinin birinci faktör için .468 ile .771, ikinci faktör için .759 ile .873 ve üçüncü faktör için .543 ile .713 arasında olduğu bulunmuştur, bu değerlerin .45 ve üzeri olması iyi olarak kabul edilmektedir (Can, 2013). Ayrıca, maddelere ilişkin ortak varyans (communalities) değerlerinin, .309 ile .781 arasında değiştiği görülmektedir. Maddelere ilişkin açıklanan ortak varyans değerinin .2'den büyük olması beklenir (Cattell, 1966). Elde edilen değerler .30 ve üzerinde olduğu için alanyazında belirlenen ölçütü karşılamaktadır.

Faktör sayısına karar vermede önemli bir ölçüt de Yamaç Birikinti Grafiği'dir (Scree Plot). Şekil 1'de ölçeğe ilişkin faktörler gösterilmiştir.

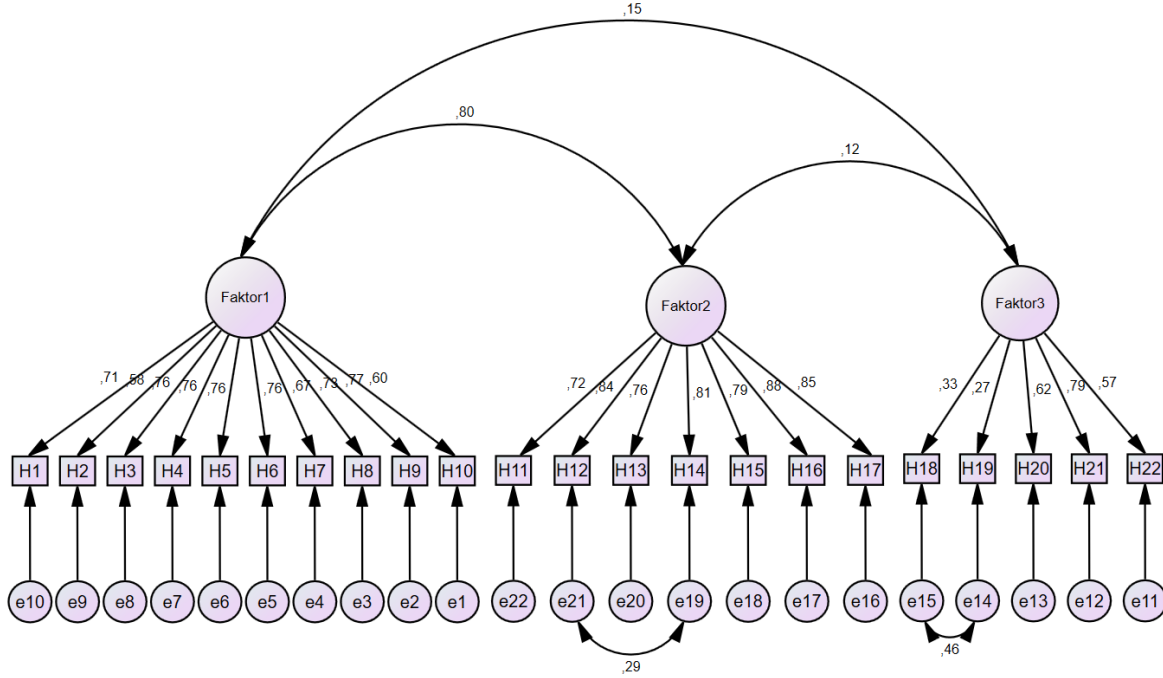
Şekil 1. Yamaç Birikinti Grafiği

Şekil 1’de görüldüğü üzere, Açıklayıcı Faktör Analizi sonucu, ölçek üç faktör altında toplanmıştır. Grafikte faktör dizisinin dikey eksenden yatay eksene ani bir geçişi ile birden düşüş gözlemlendiğinde bir nokta ve dirsek oluşur. Dirsek üstünde kalanlar ölçeğe ait faktörler olarak nitelendirilir, bu sayede faktör sayısı belirlenir (DeVellis, 2014). Buna göre, Hakkaniyet Ölçeği’nin üç faktörden oluştuğu görülmektedir. Kısaca, AFA sonucunda üç faktör ve 22 maddeden oluşan bir yapı elde edilmiştir (Ek-1).

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ön uygulama sonrası yapılan analizler ile elde edilen ölçeğin yapısal olarak geçerliliğini kanıtlamak amacıyla DFA yapılmıştır. Bunun için asıl uygulamadan elde edilen 906 kişilik yeni bir veri seti kullanılmıştır. DFA ile amaçlanan durum önceden geliştirilmiş, başka çalışmalarda kullanılmış veya kuramsal temele dayalı olan bir ölçeğin ya da modelin doğruluğunu kanıtlamaktır (Gürbüz, 2021).

DFA analizinde yapılan ilk denemede χ^2 / sd (Ki-Kare / Serbestlik Derecesi) ve AGFI (Adjusted Goodness-Of-Fit Index) değerinin kabul edilebilir uyum ölçüleri sınırında ($\chi^2 / sd = 4.6$, AGFI=.88) değerlere sahip olmadığı anlaşılmıştır. Diğer değerlerin ise RMSEA=.06, RMR=.08, CFI=.93, NFI=.91, IFI =.93, GFI=.90 olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebeple, modele ilişkin modifikasyon önerileri incelenmiştir. Buna göre, 12. ve 14. maddeler ile 18. ve 19. maddeler arasındaki hata kovaryanslarının serbest bırakılmasının modele anlamlı düzeyde katkı sağlayacağı belirlenmiştir. İlgili maddeler incelenmiş ve bu maddelerin birbirine yakın ifadeler içermesi ayrıca aynı faktör içerisinde yer almaları sebebi ile aralarında gizil bir ilişkinin olabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple, modifikasyon önerilerine göre DFA analizi tekrarlanmıştır. DFA sonucu Hakkaniyet Ölçeği’nin yapısını gösteren model aşağıda Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Elde Edilen Yol Diyagramı

Şekil 2’de görüldüğü üzere, analizler sonucu üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ayrıca, modifikasyonlar sonucunda modele ilişkin elde edilen değerler $\chi^2 / df = 3.4$ kabul edilebilir uyum, RMSEA=.05 iyi uyum, RMR=.06 kabul edilebilir uyum, CFI=.95 iyi uyum, NFI=.93 kabul edilebilir uyum, IFI =.95 iyi uyum, GFI=.92 kabul edilebilir uyum ve AGFI=.91 kabul edilebilir uyum sergilemiştir. Bunun yanı sıra, 19. maddenin faktör yükü .30’un altında kalmıştır, fakat bu madde araştırmacılar tarafından tekrar gözden geçirilmiş ve ilgili alanyazın göz önüne alındığında maddenin faktör için önemli bir yere sahip olduğuna karar verilmiştir, ayrıca maddenin faktör yükü .27 olması sebebiyle .30’a çok yakın bir değere sahip olması da bu maddenin ölçek faktörü içinde yer almasına karar verilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca yapı geçerliği için yakınsak geçerlik (convergent validity) ve ıraksak geçerlik (discriminant validity) test edilmiş ve onaylanmıştır. Buna göre, yakınsak geçerlik için elde edilen AVE (Average Variance Extracted) değerleri faktörler için sırasıyla .50, .65 ve .30 olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 3). Bu değerler .50 ve üzeri olduğunda yakınsak geçerlik onaylanmıştır denilebilir (Fornell & Larcker, 1981; Nunan vd., 2020). Furr ve Bacharach (2014), korelasyonların karesi ve açıklanan varyansa dayalı yakınsak ve ıraksak geçerliğin bazen yanıltıcı olabileceğini savunur, Malhotra ve Dash (2011) ise, AVE değeri çok sıkı olduğu için Cronbach Alpha’nın tek başına geçerliliği sağlayabileceğini belirtir. Bu sebeple, son faktördeki AVE değerinin düşük olması yapı geçerliği için sorun teşkil etmemektedir yorumu yapılabilir. ıraksak geçerlik için ise faktörler arası HTMT (Heterotrait-Monotrait Ration) değerleri sırasıyla faktör 1 ve 2 için 0.77, faktör 1 ve 3 için 0.19, faktör 2 ve 3 için ise 0.13 olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 2). Bu değerlerin .85 veya .90’in altında olması ıraksak geçerliğin sağlandığını gösterir (Henseler vd., 2015). Kısaca, elde edilen tüm değerler alanyazında belirtilen ölçütlere uygun olduğu için ölçeğin yapı geçerliği test edilmiş ve onaylanmıştır.

Tablo 2. HTMT Bulguları

	Faktör 1-2	Faktör 1-3	Faktör 2-3
HTMT	0.77	0.19	0.13

Güvenirlilik

HÖ’nün güvenirliliğini tespit etmek için ise Cronbach’s Alpha katsayısı incelenmiştir. Güvenirlilik analizi sonucunda, güvenirlilik katsayıları faktörler için sırasıyla .909, .930, .667 ve ölçek toplamı için .891 olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 3). Fraenkel vd. (2012)’e göre, Cronbach’s Alpha güvenirlilik katsayısının .70 ve üzeri olması ölçme aracının güvenilir olduğunu işaret etmektedir, buna karşın Ebel ve Frisbie (1991), bir grup bireyin görüşlerine ilişkin puanlar söz konusu ise bu değer minimum .65 olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir. Her

iki görüşe göre, 906 kişilik veri seti ile yapılan güvenilirlik analizi sonucu elde edilen puanlar ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Güvenirlik Analizi Bulguları

	Cronbach's Alpha	AVE
Faktör 1	.909	.50
Faktör 2	.930	.65
Faktör 3	.667	.30
Toplam	.891	

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Mevcut çalışmanın amacı yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin hakkaniyet algılarını belirlemek için bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu sebeple, konuya ilişkin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Bunun sonucunda, Hakkaniyet Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip ölçme aracı olduğu ortaya konulmuştur. HÖ üç faktör ve 22 maddeden oluşmaktadır. Faktörler sırasıyla "Örgütsel Kaynakların Adil Dağılımı, Akademisyen-Öğrenci İletişimi ve Erişim" olarak adlandırılmıştır. Faktör 1'in %13.00, Faktör 2'nin %31.44, ve Faktör 3'ün de %7.64 değerinde ölçeğe ilişkin varyansı açıkladığı görülmektedir ve bu değerlerin uygun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, ölçeğin tümüne ilişkin açıklanan varyans değerinin de %52.10 olduğu görülmektedir. Çok faktörlü ölçeklerde %40 ile %60 arasındaki toplam varyans oranları yeterli görülmektedir (Scherer vd., 1988, aktaran, Tavşancıl, 2014). Faktör yük değerleri ise .468 ile .873 arasında değişiklik göstermektedir. Faktör yük değerlerinin .45 ve üzeri olması iyi olarak kabul edilmektedir (Can, 2013) ve tüm maddelerin yük değerleri bu sınırı geçmiştir. AFA sonucu elde edilen yapının doğruluğunu test etmek amacı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA sonrası elde edilen modele ilişkin elde edilen değerler $\chi^2 / df = 3.4$ kabul edilebilir uyum, RMSEA=.05 iyi uyum, RMR=.06 kabul edilebilir uyum, CFI=.95 iyi uyum, NFI=.93 kabul edilebilir uyum, IFI =.95 iyi uyum, GFI=.92 kabul edilebilir uyum ve AGFI=.91 kabul edilebilir uyum sergilemiştir. Elde edilen tüm değerler de alanyazında belirtilen ölçütlere uygun olduğu için faktör analizleri ile ölçeğin yapı geçerliği test edilmiş ve onaylanmıştır. Ölçeğe ilişkin güvenilirlik ise Cronbach's Alpha katsayısı ile ölçülmüştür. Güvenirlik katsayısı .891 olarak hesaplanmıştır. Fraenkel vd. (2012)'e göre, Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının .70 ve üzeri olması ölçme aracının güvenilir olduğunu işaret etmektedir. Buna göre mevcut çalışmada 906 kişilik veri seti ile yapılan güvenilirlik analizi sonucu elde edilen puanlar ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Hakkaniyet öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılar, fırsatlar ve sosyal hareketlilik açısından öğrenciler arasındaki dezavantajlı durumları giderir, herkese adalet ve açık erişim sağlar, farklılıkları kabul ederek saygı ortamı yaratır, kaynakları ve hizmetleri özellikle de ihtiyaç sahibi öğrencilere yeniden dağıtım yoluyla herkes için erişim ve fırsatlar sağlar (Lalas vd., 2019). Bu durum farklı koşullar altında üniversiteye giren ve okuyan, farklı altyapılardan gelen ve farklı ihtiyaçlara sahip milyonlarca öğrenciyi bünyesinde barındıran yükseköğretim kurumlarında hakkaniyet kavramını incelemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple, fırsat eşitliği çerçevesinde hala eşitsizliklerin yer aldığı yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan öğrencilerin bakış açısından hakkaniyeti incelemek amacıyla hazırlanmış bu çalışmanın önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, çalışma kapsamında yer alan sınırlılıklara değinmek ileriki çalışmalara ışık tutmak açısından önemli olacaktır. Çalışmanın yapıldığı süreç içerisinde Covid-19 pandemisi sebebiyle üniversiteler geçici süreliğine kapanmış ve uzaktan eğitime geçmiştir. Bu sebeple, bu çalışmada pandemi sebebiyle üniversiteye yeni kayıt olan ve kampüse gelip kendi bölümlerinde derslere hiç katılmamış birinci sınıf öğrencileri ile sadece bir dönem üniversite deneyimi yaşamış, derslere ve kampüse gelmiş öğrenciler çalışmanın dışında tutulmuştur. Bu durum araştırma grubunun daralmasına neden olmuştur. İleriki çalışmalarda araştırmacılar tüm sınıf düzeylerini kapsayan çalışmalar yapabilir. Ayrıca, sadece lisans öğrencilerine değil, önlisans ve lisansüstü öğrencilerine de ölçeği uygulayabilirler.

Sonuç olarak, Hakkaniyet Ölçeği 22 maddeyi kapsayan üç faktörlü bir yapıya sahiptir. HÖ 5'li Likert Tipi (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Biraz Katılıyorum, 4=Katılıyorum ve 5=Tamamen Katılıyorum) derecelendirmeye sahiptir. Sadece son faktörde yer alan beş madde ters çevrilerek analiz edilmektedir. Yapılan analizler sonucunda, yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin hakkaniyete dayalı eğitim algılarını ölçmek için HÖ'nün psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Baum, S., Ma, J., & Payea, K. (2010). Education pays 2010: The benefits of higher education for individuals and society. College Board Advocacy & Policy Center. P. 1- 56. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED526357.pdf>
- Bülbül, T. (2012). Yükseköğretimde okul terki: Nedenler ve çözümler. *Eğitim ve Bilim*, 37(166).
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: istatistik, araştırma deseni Spss uygulamaları ve yorum* (28.Basım). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Şekercioğlu, G., & Çokluk, Ö. (2021). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik Spss ve Lisrel uygulamaları* (6.Basım). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Can, A. (2013). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (1. Basım). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate behavioral research*, 1(2), 245-276. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr0102_10
- Chin-Shan, L., & Hui-Juan, C. (2012). Education equity in the process of the massification of Taiwan's higher education. *Chinese Education & Society*, 45(5-6), 99-111. <https://doi.org/10.2753/CED1061-1932450508>
- DeVellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme kuram ve uygulamalar*. (Çev. Ed. T. Totan). Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 2014).
- Doğan, D. (2013). Yeni kurulan üniversitelerin sorunları ve çözüm önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 108-116. 10.5961/jhes.2013.065
- Donat A., Bilgiç B., Eskiocak A., & Koşar D. (2019). Üniversite öğrencilerinin sorunları ve çözüm önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 9(3), 451-459. <https://doi.org/10.5961/jhes.2019.345>
- Ebel, R. L., & Frisbie, D.A (1991). *Essentials of educational measurement* (5th ed.). Prentice Hall.
- Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, Z. C., & Terzi, Ş. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları problemler ve psikolojik yardım arama gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164).
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E., Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th Ed.). Mc Graw-Hill.
- Furr, R. M., & Bacharach, V. R. (2014). *Psychometrics: An introduction*. Sage.
- Gürbüz, S. (2021). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi* (2. Basım). Seçkin Yayıncılık.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hewlett-Thomas, E. (2009). Access and equity in higher education in Antigua and Barbuda (Publication No. 3436902) [Doctoral dissertation, Seton Hall University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Hill K., Hoffman D., & Rex T. R. (2005). The value of higher education: Individual and societal benefits. Arizona State University. <https://wpcarey.asu.edu/sites/default/files/edvalue10-05.pdf>
- Himmetoğlu, B., Balıktay, S. O., Demirci, S., Yılmaz, G., Cengizoğlu, S. (2021). Bir bakışta eğitim 2021: Türkiye üzerine değerlendirme ve öneriler. TEDMEM. <https://tedmem.org/download/bir-bakista-egitim2021?wpdmdl=3866&refresh=629406353623b1653868085>

- Kaya, M. F., Sungurtekin, D., & Deniz, S. (2017). Üniversitelerde öğretim elemanı kaynaklı iletişim sorunları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1).
- Kil, G., Özkan, M. A., & Aykaç, N. (2021). Yükseköğretimde yaşanan uzaktan eğitim sorunlarının değerlendirilmesi: bir meta-sentez çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 11(3), 638-648. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yuksekogretim/issue/68085/1057163>
- Kozol, J. (2005). *The shame of the nation: The restoration of apartheid schooling in America*. Crown Publisher.
- Kumar, R. (2011). *Research methodology a step-by-step guide for beginners*. SAGE.
- Lalas, J. W., Charest, B., Strikwerda, H., & Ordaz, M. (2019). Nurturing hope, sense of belonging and engagement through equity. *Promoting Social Inclusion*, Emerald Publishing Limited, 13, 41-52. <https://doi.org/10.1108/S1479-363620190000013004>
- Malhotra, N. K., & Dash, S. (2011). *Marketing research an applied orientation*. Pearson Publishing.
- Nunan, D., Malhotra, N. K., & Birks, D. F. (2020). *Marketing Research*. Pearson.
- OECD (2021a). *Social Institutions and Gender (indicator)*. <https://doi.org/10.1787/7b6cfcf0-en>
- OECD (2021b). *Income inequality (indicator)*. <https://doi.org/10.1787/7f420b4b-en>
- OECD (2021c). *Poverty rate (indicator)*. <https://doi.org/10.1787/7f420b4b-en>
- Okhidoi, O. (2016). Equity in higher education: socioeconomic status and its effect on access to higher education in post-socialist Mongolia (Publication No. 10183739) [Doctoral dissertation, University of Pittsburgh]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Pallant, J. (2016). *SPSS kullanim kılavuzu: SPSS ile adım adım veri analizi (SPSS survival manual a step by step guide to data analysis using IBM SPSS)*. (Çev. Ed. S. Balcı ve B. Ahi). Anı Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 2013).
- Schleicher, A. (2021). Learning from the past, looking to the future: excellence and equity for all, international summit on the teaching profession. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f43c1728-en>.
- Şahin, I., & Fırat, N. Ş. (2009). Üniversite öğrencilerinin sorunları. *Education Sciences*, 4(4), 1435-1449. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/185896>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. Allyn and Bacon.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve Spss ile veri analizi* (5. Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Topçu, Y., & Uzundumlu, A. S. (2012). Yüksek öğretimde öğrencilerin başarısızlığına etki eden faktörlerin analizi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 2(2 Sp: A), 51-58.
- Topkaya, N., & Meydan, B. (2013). Üniversite öğrencilerinin problem yaşadıkları alanlar, yardım kaynakları ve psikolojik yardım alma niyetleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- USC (t.y.). USC Center for Urban Education. Equity Scorecard. <https://cue.usc.edu/tools/the-equity-scorecard/>
- Wilson-Strydom, M. (2015). University access and theories of social justice: Contributions of the capabilities approach. *Higher Education: The International Journal of Higher Education Research*, 69(1), 143-155. <https://doi.org/10.1007/s10734-014-9766-5>
- Yükseköğretim Kurulu. (2020). *Üniversite izleme ve değerlendirme raporları*. <https://www.yok.gov.tr/universiteler/izleme-ve-degerlendirme-raporlari>

Ek-1: Hakkaniyet Ölçeği

HAKKANIYET ÖLÇEĞİ ÖRNEK MADDELER						
Ölçek derecelendirmesi:	1.Hiç Katılmıyorum	2.Katılmıyorum	3.Biraz Katılıyorum	4.Katılıyorum	5.Tamamen Katılıyorum	
Faktör 1: Örgütsel Kaynakların Adil Dağılımı						
1. Üniversitem her öğrenciye adil davranır.						
Faktör 2: Akademisyen-Öğrenci İletişimi						
2. Hocalarım bireysel öğrenme ihtiyaçlarımı bilir.						
Faktör 3: Erişim						
3. Üniversiteye erişimde ekonomik zorluklar yaşadım.						

EXTENDED SUMMARY

Equity is defined as eliminating situations that prevent individuals from reaching their full potential (Kozol, 2005). Similarly, equity ensures that everyone is treated fairly and can grow and succeed regardless of lifestyle, gender, ethnicity, beliefs, and sociopolitical and economic background (Wilson-Strydom, 2015). Although this concept is defined in different ways by different authors, the focus of the concept is on justice, fair treatment, and eliminating any situation that would prevent students from falling behind their peers. In other words, equity means ensuring fair treatment for all from access to education to graduation, so that no student is excluded based on gender, socioeconomic status, cultural-family background, or any other disability.

The first component of equity in higher education is ensuring access to higher education. Equity in access to education is related to the socioeconomic background of individuals, their expenditures in preparation for higher education, family factors, gender, as well as social origin, which includes the geographical region of residence (Okhidoi, 2016). In addition to access to higher education, the necessary components for ensuring equity in higher education include the fair distribution of organizational resources and academics who play a major role in implementing education and training in universities.

Teacher-student rapport can have positive effects on reducing students' absenteeism, suspensions, and early dropouts (Schleicher, 2021). On the other hand, the fact that the quality of education does not meet the student's expectations is among the reasons why students drop out of higher education institutions (Bülbul, 2012). In short, the communication styles and attitudes of academics have different effects on students, thus it can be stated that academics are an important factor in providing an equitable education. In terms of the equitable distribution of organizational resources, the different amounts of funds allocated to universities and the extent to which universities make use of these funds are also important factors. The amount of expenditure per student, the proportion of students benefiting from educational scholarships provided by universities, the number of activities related to social integration and inclusion for disadvantaged groups, the number of services provided in laboratories, the number of printed books and e-publications per student in libraries, etc. are different in each university; some universities spend relatively high expenditures on these areas, while others spend less, and some universities do not spend at all (Council of Higher Education, 2020). Based on these data, it is inferred that university students cannot benefit from organizational resources fairly.

Based on the problems mentioned above, it can be stated that there is a need for a measurement tool that measures equity in an education system where inequalities are widespread and students from different backgrounds and with different needs are involved. Therefore, the general purpose of this study is to develop a measurement tool to measure university students' perceptions of educational equity. Therefore, the current study is important in terms of helping to create a knowledge base by developing a measurement tool that will facilitate revealing the problems of educational equity in universities and promoting fair treatment and access to higher education opportunities.

Because of the fact that this research aims to develop a measurement tool to determine the equity perceptions of students studying in higher education institutions, the study group consists of volunteer students enrolled in undergraduate programs. Therefore, $n=219$ for Exploratory Factor Analysis (EFA) and $n=906$ for Confirmatory Factor Analysis (CFA) volunteer participants contributed to the study. EFA was conducted by using SPSS 26 and CFA was conducted by using AMOS 24 software. Three universities included in the study were selected among public universities; students studying at foundation universities were not included in the study. In addition, data were collected from juniors and seniors studying at the same faculties (Faculty of Education, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Faculty of Communication, Faculty of Engineering, Faculty of Health Sciences-Faculty of Nursing, Faculty of Medicine) in all three universities.

As a result of EFA, it was revealed that the eigenvalues of the factors are between 2.861 and 6.918 and these values are at an acceptable level since they are above .1. When the variance scores were analyzed, the variance score of each factor was found to be 13.00%, 31.44%, and 7.64%, respectively. The variance for the whole scale is 52.10%. As a result of EFA, a structure consisting of three factors and 22 items was obtained. CFA was conducted to prove the validity of the structure obtained from EFA. The values related to the model formed as a result of CFA showed $\chi^2 / df = 3.4$ acceptable fit, RMSEA=.05 good fit, RMR=.06 acceptable fit, CFI=.95 good fit, NFI=.93 acceptable fit, IFI =.95 good fit, GFI=.92 acceptable fit and AGFI=.91 acceptable fit. Since

all the values obtained were in accordance with the criteria specified in the literature, the construct validity of the scale was tested and confirmed by factor analysis. In order to determine the reliability of the Equity Scale (ES), it benefitted from the Cronbach's Alpha coefficient. The reliability coefficients were calculated as .909, .930, and .667 for the factors, respectively, and .891 for the total scale as a result of the reliability analysis.

Consequently, the Equity Scale has a three-factor structure consisting of 22 items. The scale has a 5-point Likert-type rating (1= Strongly Disagree, 2=Disagree, 3=Neither Agree Nor Disagree, 4=Agree, and 5= Strongly Agree). Only the five items in the last factor, access, should be reverse-coded and then analyzed. As a result of the analyses, it has been revealed that the ES has a psychometrically valid and reliable structure to measure students' perceptions of educational equity in higher education institutions.

CONSUMER BEHAVIOR TO USE THE INFORMATION CONTAINED ON MEAT AND DAIRY PRODUCTS' PACKAGING

ET VE SÜT ÜRÜNLERİ AMBALAJLARI ÜZERİNDE BULUNAN BİLGİLERİ KULLANMAYA YÖNELİK TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Bekir ÖZKAN
Bursa Teknik Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
İşletme
bekir.ozkan@btu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5802-3473

Fatih KOÇ
Kocaeli Üniversitesi
İşletme Fakültesi
İşletme
fatihkoc2004@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1305-9557

ÖZ

Geliş Tarihi:

31.03.2023

Kabul Tarihi:

25.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Ambalaj
Tüketici Tutumu
Son Kullanma Tarihi
Et Ürünleri
Süt Ürünleri

Keywords

Package
Consumer Attitude
Expiration Date
Meat Products
Dairy Products

Bu çalışmanın amacı; tüketicilerin ambalajlı et ve süt ürünlerini satın alırken, ambalaj üzerindeki bilgilere ne derece dikkat ettiklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma kapsamında öncelikle, sıklıkla tüketilen ve kolayca ulaşılabilen ambalajlı et ve süt ürünlerinin üzerinde yer alan bilgiler market vb. yerlerde incelenerek tespit edilmiştir. Daha sonra söz konusu bilgilerden yola çıkarak yazarlar tarafından anket soruları geliştirilmiştir. Elde edilen verilere faktör analizi, bağımsız örneklem T-Testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; araştırmaya katılanlar, ürünlerin son kullanma tarihini, üretim tarihini ve tavsiye edilen tüketim tarihini yüksek oranda kontrol etmektedir. Et ve süt ürün türüne göre, içindikiler ve ürün/sertifika boyutunda araştırmaya katılanlar arasında anlamlı farklılık varken, tarih boyutunda araştırmaya katılanlar arasında anlamlı farklılık yoktur. Medeni duruma göre de, içindikiler ve ürün/sertifika boyutunda anlamlı farklılık varken, tarih boyutunda farklılık yoktur. Yaş grupları açısından değerlendirildiğinde, her üç boyutta da anlamlı bir farklılık yoktur. Aynı şekilde, eğitim durumunda da anlamlı bir farklılık yoktur.

ABSTRACT

The purpose of this study is to find out to what degree which consumers pay attention to the information given on the package when purchasing meat and dairy products. Firstly, the information on packed meat products and dairies that are frequently consumed and easily accessible in supermarkets and marketplaces were examined. Afterwards, based on the given information on packages, survey questions were developed by authors. Factor analysis, independent samples T-Test and ANOVA analysis were made to collected data. According the results; participants in the research highly checked the product's expiration, production and recommended consumption dates. As for meat products and dairies, there is a significant difference between participants in the research in terms of ingredients and product/certificate aspects. However, there is no significant difference between participants in the research as far as the date is concerned. Regarding marital status, while there is a significant difference in ingredients and product/certificate aspects, but there is no difference as far as the date is concerned. Evaluating age groups, there is no significant difference among the age groups in all three aspects. Likewise, there is no significant difference in terms of educational backgrounds.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1274775>

Atıf/Cite as: Özkan, B., & Koç, F. (2023). Consumer behavior to use the information contained on meat and dairy products' packaging. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1528-1540.

Introduction

The purchase of food products is the most common consumer behaviour which people do to maintain their lives. Food products are in the group of important consumer goods groups in which packaging is of great importance. Packaging is very important as it informs consumers of the information of the product as well as its protective function.

The primary function of the package is to protect products and to ease the handling, which is of great importance in the food industry. Packaging is also considered to be a significant marketing tool for food products (Silayoi and Speece, 2004). In addition to this, packaging becomes a symbol that conveys a positive or negative message for the product (Silayoi and Speece, 2007).

Consumers consider some factors such as brand, nutrition value, satiety, production and expiration date, hygiene in the manufacture and retail sites while purchasing food products (Kızılaslan and Kızılaslan, 2008). However, as the perceived quality risk of products decreases, the rate of checking the expiration date lowers (Tsiros and Heilman, 2005). The factors that consumers prioritize in food products are the expiration date, the TSE (Turkish Standards Institution) stamp, the brand of the product, individual habits of consumers and packaging, respectively (Sağlam et al., 1999). Güneş et al., who studied the attitudes and behaviours of consumers towards food packages, concluded that consumers read milk and dairy products and meat and meat products the most. Besides, they found that the most read information on the packages of milk and meat products is the expiration date whereas the least read information is health facts. The expiry date has been the most important fact on food products' labels for a long while (Özgül and Aksulu, 2006).

In packaged food consumption, factors that individuals can control are limited by the information on the package. There are some studies limited to the information on labels in packaged products. On the other hand, there are other studies investigating the existence of different substances found in the product which are not mentioned on the package label (Fierens et al., 2012). Various information on the package is written in different font sizes and shapes. The information written in small sizes may not be read. To be more precise, the information about nutrition facts are written in smaller font sizes compared to other information or facts. 27% of consumers read the nutrition facts before choosing a packaged food product (Grunert et al., 2010).

Packaging methods of milk and dairy products are changing day by day to meet the needs of consumers and other food industries. New packaging methods in the food industry use facilities not only for protection but also for extending shelf lives and/or improving the functional qualities of products. Especially recent methods can be evaluated as extremely sophisticated methods so as to evaluate the freshness of products (Ščetar et al., 2019). Packaging of milk and dairy products has less significance for consumers when compared to the taste of the product, trust for the product, product brand, healthiness, promotion and the place of purchase (Bousbia et al., 2017). While consumers purchase milk and dairy products, they pay attention to the expiration date on the package the most, which reflects the tendencies of consumers to buy and consume fresh dairies. In addition to this, while the volume/weight of the product and storing/protecting conditions have an impact on the consumer's purchase decision, ingredient facts do not have an impact on the decision (Mutsikiwa and Marumbwa, 2013).

Consumers pay attention to brand and manufacturer name, country of origin and company address information on the package. However, in milk and dairy products, the most important criterion for the purchase is the brand name. This expresses that consumers can evaluate all the other factors by the brand name (Mutsikiwa and Marumbwa, 2013).

Regarding meat and meat products there are a lot of factors that shape consumer behaviours. For this reason, consumers' perception, preferences and behaviours regarding meat and meat products differ and they not only depend on the appearance and sensorial properties of the meat but also on psychological and marketing aspects (Font-İ-Furnols and Guerrero, 2014). Nutrition facts on packaged meat and meat products are read by most of the consumers (70-80%) (Piedra et al., 1996; Schupp et al., 1998). On the other hand, one of every five consumers is unaware of the nutrition information on the packaged fresh meat products. Almost 25% of consumers state that there is no nutrition information on the package (Schupp et al., 1998).

In this study, it is aimed to reveal how much consumers use the information on the packaging, in other words, how much they read this information while purchasing packaged meat and dairy products. This study is

important because meat and dairy products are rich in content and important in terms of preparation, and the information on their packaging is information that needs attention. The fact that there are very few studies on the use of information on packaged food products in Turkey, and a detailed examination of the attention levels of consumers for all this information on the packages of meat and dairy products are the main reasons for this study. A comprehensive study was carried out for the information contained in the packages of these products, which are frequently consumed by consumers in their daily lives, and a study was conducted with a new scale that was not used before. This scale has been developed to be a study in which all the information contained in the packaging of the food products in question is used.

Materials and Methods

In this study, it is aimed to reveal how much the information on the packages of meat and dairy products that we consume frequently in our daily lives are used by consumers and whether this use differs in terms of demographic variables. Looking at the packaging of meat and dairy products, it is possible to say that the information on them consists of about twenty different elements.

The survey method was employed to gather data. To determine the question of the survey, the data on the packages of 12 different meat and dairy products are chosen from 6 market chains (2 regional and 4 national). The collection of the aforementioned information, the creation of the questionnaire and the collection of the data were carried out in Bursa and Kocaeli provinces between May and December 2021. The data which were obtained from packages contained expiration, production and recommended consumption dates, energy, nutrition, fat, sugar, salt, carbohydrate and protein values, price, brand, amount, conservation and consumption conditions and certificates. The data were recorded analysing all of the products. Almost all of the information given on the packages were the same in meat and dairy products.

Two different surveys were formed for meat and dairy products each of which contained 21 questions. The information given on the packages were changed into “attitude” statements. The questionnaires were given online. Pre-tests were given to 45 people. Besides, people who bought the packaged meat and dairy products were interviewed, which enabled verification.

The survey consisted of 2 parts. In the first part, there were demographical questions and questions about assessing whether they had read the information on the packages or not. In the second part, two different survey groups were created to determine the consumer behavior towards the information contained in the packages of meat and meat products/milk and dairy products. In this section, the participants participated in only one of the questionnaires regarding the information on the packaging of meat and meat products or milk and dairy products. (At this stage, the participants were asked a question with two options and they were directed to a survey about a product that selected the first option, and to a survey about the other product that selected the other option). In this way, it was aimed to determine whether there is a difference in the attitudes towards the information on the packaging of meat and dairy products.

Survey questions prepared online were sent to participants via social media, email and some were employed face-to-face. In the research, 5-point Likert scale was used (1-Strongly Disagree, 2-Disagree, 3-Neutral, 4-Agree, 5- Strongly Agree). The data were evaluated using the SPSS program which were obtained from 462 surveys (172 online and 290 face-to-face).

Research Hypotheses

H₁: The behavior of the participants towards the information on the packaging (a-ingredients, b-date, c-product/certificate) differs according to their gender.

H₂: The behavior of the participants towards the information on the packaging (a-ingredients, b-date, c-product/certificate) differs according to meat and dairy products.

H₃: The behavior of the participants towards the information on the packaging (a-ingredients, b-date, c-product/certificate) differs according to their marital status.

H₄: The behavior of the participants towards the information on the packaging (a-ingredients, b-date, c-product/certificate) differs according to their age.

H₅: The behavior of the participants towards the information on the packaging (a-ingredients, b-date, c-product/certificate) differs according to their educational status.

H₆: The behavior of the participants towards the information on the packaging (a-ingredients, b-date, c-product/certificate) differs according to their going shopping frequency.

Findings

Demographic Findings

229 (49,6%) participants who took part in the research answered questions regarding milk and dairy products, 233 (50,4%) participants answered questions regarding meat and meat products. The demographic information about the participants is given in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of Participants

Gender	Frequency	Percentage(%)	Marital state	Frequency	Percentage(%)
Male	216	46,8	Single	228	49,4
Female	246	53,2	Married	233	50,4
Total	462	100	Missing value	1	0,2
			Total	462	100
Going Shopping frequency	Frequency	Percentage(%)	Education	Frequency	Percentage(%)
Once a week	125	27,1	Elementary school graduate	34	7,4
Twice a week	130	28,1	Middle school graduate	58	12,6
Thrice a week	84	18,2	High school graduate	113	24,5
More than thrice a week	119	25,8	College graduate	74	16,0
Missing value	4	0,9	Bachelor's degree	135	29,2
Total	462	100	Master degree	48	10,4
			Total	462	100,0

216 participants were male whereas 246 were female. 228 were single while 233 were married. The educational level was high for most of the participants. The mean age of participants was 32,2560.

The mean of the expressions used in the research conducted on the use of the information on the packages of packaged meat and dairy products are shown in Table 2.

Table 2. Items Means

NO		N	Mean
info1	I pay attention to energy and nutrition values while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,3747
info2	I pay attention to fat value while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,4672
info3	I pay attention to saturated fat value while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,1538
info4	I pay attention to carbohydrate value while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,0786
info5	I pay attention to sugar rate while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,1700
info6	I pay attention to protein value while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,4179

info7	I pay attention to salt rate while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,0965
info8	I pay attention to choosing the product that doesn't contain any trans fatty while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,5570
info9	I pay attention to the expiration date while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	4,6529
info10	I pay attention to the production date while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	4,5404
info11	I pay attention to recommended consumption date while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	4,5812
info12	I pay attention to brand name while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	4,5213
info13	I pay attention to the price while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	4,1451
info14	I read the conservation and consumption conditions while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,8311
info15	I pay attention to the country of origin while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,6088
info16	I pay attention to the producer company while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,6930
info17	I pay attention to the amount (number, weight) while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,7765
info18	I pay attention to that it has a halal certificate while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,9194
info19	I pay attention that the package isn't opened, torn, ruined while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	4,7657
info20	I pay attention to the ingredients list while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,3982
info21	I pay attention that it has TSE certified while purchasing packaged meat or meat/milk or dairy products	462	3,8695

In Table 2, it is clear that consumers pay attention to the date information of packaged meat and dairy products considerably. Besides, consumers are careful about whether the package is opened, torn, ruined.

Exploratory factor analysis was made for the 21 statements and data regarding meat and dairy products. KMO value was 0,928 and Barlett significance level was 0,001. Factor analysis can be applied to the data set which was obtained accordingly KMO and Barlett test (Tabachnick and Fidell, 2015). The factor analysis results are shown in Table 3.

Table 3. Exploratory Factor Analysis Results

Items that form the scale	Factors			Eigenvalue*	Explained Variance*	Cronbach Alpha
	Ingredients	Product/Certificate	Date			
info4	,862			5,813	30,597	0,931
info5	,852					
info3	,837					
info6	,814					
info7	,801					
info1	,774					
info2	,742					
info8	,681					
info20	,560	,464				
info15		,760		3,620	19,055	0,832

info17	,730				
info16	,720				
info18	,692				
info14	,625				
info13	,548				
info21	,531				
info9	,830	2,221	11,689	0,765	
info10	,795				
info11	,764				
Explained Total Variance		61,341			

Extraction Method: Principal Component Analysis.
 Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
 a. Rotation converged in 5 iterations.
 * Values following rotation

In the exploratory factor analysis, the 12th and the 19th items were removed from the scale since their factor loads were low. Any item with a lower factor load than 0,50 was ignored. As the result of the factor analysis, 3 aspects emerged. Then confirmatory factor analysis was made in 2 stages. The structure acquired with the exploratory factor analysis was used in the same way in the confirmatory factor analysis. However, as the model adaptive values were not at the intended level, info20 was removed from the scale. In addition, info5 and info6 were merged with info5 and info7. The factor structure obtained by these processes is presented in Table 4.

Table 4. Confirmatory Factor Analysis Results

Items - Variables	Factor Loadings	Model Fit Indices
info7	INGREDIENTS ,764***	
info6	INGREDIENTS ,784***	
info5	INGREDIENTS ,810***	
info4	INGREDIENTS ,850***	
info3	INGREDIENTS ,855***	CMIN/DF= 2,735
info2	INGREDIENTS ,759***	
info1	INGREDIENTS ,782***	RMR= 0,079
info8	INGREDIENTS ,717***	
info16	PRODUCT/CERTIFICATE ,692***	GFI= 0,919
info15	PRODUCT/CERTIFICATE ,758***	
info14	PRODUCT/CERTIFICATE ,732***	AGFI= 0,893
info13	PRODUCT/CERTIFICATE ,515***	
info17	PRODUCT/CERTIFICATE ,621***	CFI= 0,947
info18	PRODUCT/CERTIFICATE ,556***	
info21	PRODUCT/CERTIFICATE ,627***	RMSEA= 0,067
info9	DATE ,698***	
info10	DATE ,734***	
info11	DATE ,731***	

Concerning the factor structure obtained as the result of the confirmatory factor analysis, some additional analyses were made for the validity of the scale. These analyses are shown in Table 5.

Table 5. Validity Analyses

Aspects	CR	AVE	MSV	Product/Certificate	Ingredients	Date
Product/Certificate	0,833	0,420	0,320	0,648		
Ingredients	0,930	0,626	0,320	0,566	0,791	
Date	0,765	0,520	0,231	0,481	0,306	0,721

It is recommended that AVE values be higher than 0,50 and CR Values, 0,70 [21]. In addition, MSV values should be lower than AVE values (Gaskin, 2021). In this case, it can be said that CR, AVE and MSV values are at the desired level. In addition to this, the AVE value of the product/certificate should be lower than 0,50. However, as long as other conditions are fulfilled and Fornell Larcker conditions fit it can be concluded that 0,420 AVE values do not pose a problem (Fornell and Larcker, 1981). When Fornell Larcker criteria values on the right side of the table are analysed, it is clear that the numbers that are bold on the diagonal part (AVE values that are out of stem) are higher than the correlation values. When all the results are analysed, it can be concluded that convergent validity and discriminant validity were provided.

To identify whether there was any difference between the groups, difference analysis were made. To determine if there was any difference between genders, an independent samples T-Test was made. Results of the independent samples T-Test between genders are shown in Table 6.

Table 6. Independent Samples T-Test Between Genders

Variables	Independent Samples T-Test					Mean	
	Levene Test		T-Test			Female	Male
	F	Sig.	t	df	Sig.		
Ingredients	,132	,717	-2,615	460	,009	3,413	3,149
			-2,610	448,859	,009		
Date	2,519	,113	-2,103	460	,036	4,645	4,531
			-2,088	435,364	,037		
Product/Certificate	,439	,508	-2,201	460	,028	3,918	3,740
			-2,192	444,165	,029		

According to Table 6, in all aspects, there is a significant difference between female and male consumers. According to the results obtained, in all aspects, female paid more attention when compared to male. According to T-Test results, H_{1a}, H_{1b}, and H_{1c} hypotheses accepted.

To determine whether there is a difference between participants who answered meat/meat products and milk/dairy products items independent samples T-Test was employed whose results are shown in Table 7.

Table 7. Independent Samples T-Test for Meat and Dairy Product Type

Variables	Independent Samples T-Test					Mean	
	Levene Test		T-Test			MEAT	MILK
	F	Sig.	t	df	Sig.		
Ingredients	1,241	,266	-2,397	460	,017	3,410	3,168
			-2,398	459,858	,017		
Date	1,132	,288	-,105	460	,917	4,594	4,589
			-,105	459,328	,917		
Product/Certificate	2,918	,088	-3,287	460	,001	3,965	3,702
			-3,292	445,583	,001		

According to Table 7, whereas there was a significant difference between meat and dairy products in terms of ingredients and product/certificate, there was no significant difference regarding the date. According to T-Test results, H_{2a}, and H_{2c} hypotheses accepted, and H_{2b} hypothesis rejected.

Independent Samples T-Test to see if there is any difference regarding marital status results are shown in Table 8.

Table 8. Marital Status-Independent Samples T-Test

Variables	Independent Samples T-Test					Mean	
	Levene Test		T-Test			Married	Single
	F	Sig.	t	df	Sig.		
Ingredients	,474	,492	-2,376	459	,018	3,408	3,167
			-2,378	458,705	,018		
Date	2,735	,099	-1,328	459	,185	4,626	4,554
			-1,327	453,418	,185		
Product/Certificate	,801	,371	-2,749	459	,006	3,944	3,722
			-2,752	455,750	,006		

According to Table 8, there was a significant difference between married and single consumers regarding ingredients and product/certificate aspects. Married consumers paid more attention than single consumers for both aspects. According to T-Test results, H_{3a}, and H_{3c} hypotheses accepted, and H_{3b} hypothesis rejected.

ANOVA analysis was made to see if there was any difference regarding age groups. ANOVA analysis made regarding age groups is shown in Table 9.

Table 9. Age Groups-ANOVA Analysis

Variables	ANOVA			
	Total of the Squares	SD	F	Sig.
Ingredients	10,088	4	2,153	,073
Date	,601	4	,437	,782
Product/Certificate	6,270	4	2,082	,082

In Table 9, it is clear that there was no significant difference in all aspects regarding the age groups. Age groups are categorized as 18-27, 28-37, 38-47, 48-57, 58 and above. According to Anova analysis results, H_{4a}, H_{4b} and H_{4c} hypotheses rejected.

ANOVA analysis was used to see whether there was a significant difference in terms of consumers' educational status results and the results are shown in Table 10.

Table 10. Educational Status-ANOVA Analysis

Variables	ANOVA			
	Total of the Squares	SD	F	Sig.
Ingredients	5,981	5	1,012	,410
Date	2,237	5	1,315	,256
Product/Certificate	2,629	5	,691	,630

When Table 10 is analysed, it can be seen that there was no significant difference between consumers regarding their educational status. The educational status was categorized as elementary school graduate, middle school graduate, high school graduate, college graduate, bachelor's degree and master degree. According to Anova analysis results, H_{5a}, H_{5b} and H_{5c} hypotheses rejected.

ANOVA analysis results to see if there is any significant difference between consumers regarding going shopping frequency are shown in Table 11.

Table 11. Going Shopping Frequency-ANOVA Analysis

Variables	ANOVA			
	Total of the Squares	SD	F	Sig.
Ingredients	12,004	3	3,446	,017
Date	1,243	3	1,206	,307
Product/Certificate	4,330	3	1,934	,123

According to Table 11, there is a significant difference between consumers regarding ingredient. According to Anova analysis results, H_{6a} , hypothesis accepted, and H_{6b} and H_{6c} hypotheses rejected. To determine the difference, a Post-Hoc test was employed. Before interpreting the Post-Hoc test, it was checked whether the variances were distributed homogeneously. The test of homogeneity of variances is shown in Table 12.

Table 12. Homogeneity of Variances

Test of Homogeneity of Variances					
Ingredients	Based on Mean	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
		4,111	3	454	,007

In Table 12, it is seen that the variances were not distributed homogeneously ($0,007 < 0,05$). For this very reason, Games Howel test is used as a Post-Hoc test. Games Howel Post-Hoc test results are shown in Table 13.

Table 13. Going Shopping Frequency-Games Howel Post-Hoc Test

Going Frequency	Shopping Frequency	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Once a week	Twice a week	-,32950*	,12612	,047
	Thrice a week	-,44450*	,14797	,016
	More than thrice a week	-,18285	,14684	,599
Twice a week	Once a week	,32950*	,12612	,047
	Thrice a week	-,11500	,14247	,851
	More than thrice a week	,14665	,14130	,727
Thrice a week	Once a week	,44450*	,14797	,016
	Twice a week	,11500	,14247	,851
	More than thrice a week	,26165	,16110	,367
More than thrice a week	Once a week	,18285	,14684	,599
	Twice a week	-,14665	,14130	,727
	Thrice a week	-,26165	,16110	,367

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

In Table 13, there was a difference between people who go to the market once a week and twice a week (sig. 0,047) and a difference between people who go to the market once a week and thrice a week (sig. 0,016).

Result, Discussion and Suggestions

In this study, which aims to determine the behavior of consumers towards the use of information on the packaging of packaged meat and dairy products, it has been concluded that consumers pay attention to date information the most. The least attention paid information is the information about the content of the product. As these products are nondurable, they should be consumed in a short amount of time, which makes the date information crucial for the participants.

According to the T-Test analysis, when female and male were compared, it was found that there was significant difference in the ingredients, date and product/certificate aspects. However, in each aspect, female had a higher mean than male. According to a study, attention given to the information on food was very low in the 1990's and there was no difference between female and male, which later got higher attention and female were more careful than male (Özgül and Aksulu, 2006). In food consumption, female care more about healthy diets than male, which may be the result of female being more inclined to keep their weight under control and their strong beliefs in healthy diets (Wardle et al., 2004).

As the result of the analysis made for meat and dairy products, consumers check the date of the products while purchasing meat and dairy products. This result shows that the product's date information (expiration date, production date, recommended consumption date) is important for consumers. Because meat and dairy products are nondurable products, expired dates threaten health, so the date information is significant. The dates on packaged products are checked more often by experienced consumers (Tsiros and Heilman, 2005). The expiry date is the factor that consumers pay the most attention to in food (Özkan, 2022). Expiry dates are especially important for perishable food products, which may prevent consumers from spoiling. On the other hand, sellers attach importance to profitability (Wu et al., 2018). In terms of ingredients and product/certificate aspects, however, there is a significant difference between meat and dairy products. Thus, as far as the ingredients of meat and dairy products and product/certificate aspects are concerned variables result in various interpretations, which shows that individuals distinctively emphasize various factors such as health, materiality, taste.

When individuals are analysed by their marital status, married and single consumers are alike in caring the date information of meat and dairy products. This shows that date information of meat and dairy products are important for everyone. Married individuals care more about the ingredients and product/certificate aspects than single individuals. As family members, married individuals care more about the ingredients and certificates. According to a study, there is a significant difference between married individuals and single individuals in terms of eating out habits (Çalmaşur and Daştan, 2020). In another study, it is shown that married individuals tend to eat out than single individuals (Bitrak and Hatırlı, 2009).

All individuals, regardless of age, care about 3 aspects of meat and dairy products. All consumers who can shop for themselves or their families regard the information on meat and dairy products, which is an indicator that any individual from every age group is responsive to this.

No matter what the education status is, individuals' approaches to packaged meat and dairy products are alike. This shows that education status is not a factor in caring about product information. In the same way, checking information on packages doesn't require education.

When consumers are analysed in terms of frequency of going shopping, it shows that there is a difference only in ingredients variable information in packaged meat and dairy products. No matter how many times a week individuals go to the market, they equally care about the date and product/certificate information. Going to the market more or less often can be seen as the reason for the difference in the facts of the ingredient. Individuals who go to the market more often have more information about the ingredients of the product and do not feel the need to check whereas people who go to the market less often feel the need to check the information of the products.

Kaynakça

- Bitrak, O. O. & Hatırlı, S. A. (2009). Socio-economic factors affecting household food consumption away from home in Isparta. *International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 5(2), 46-63.
- Bousbia, A., Boudalia, S., Chelia, S., Oudaifia, K., Amari, H., Benidir, M., ... Hamzaoui, S. (2017). Analysis of factors affecting consumer behavior of dairy products in Algeria: A case study from the region of Guelma. *International Journal of Agriculture Research*, 12(2), 93-101.
- Çalmaşur, G. & Daştan, H. (2020). Factors affecting household food consumption away from home in Erzurum. *International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 6(1), 97-111.
- Fierens, T., Servaes, K., Van Holderbeke, M., Geerts, L., De Henaauw, S., Sioen, I. & Vanermen, G. (2012). Analysis of phthalates in food products and packaging materials sold on the Belgian market. *Food and Chemical Toxicology*, 50(7), 2575-2583.
- Font-i-Furnols, M. & Guerrero, L. (2014). Consumer preference, behavior and perception about meat and meat products: An overview. *Meat science*, 98(3), 361-371.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

- Gaskin, J. Confirmatory Factor Analysis, http://statwiki.kolobkcreations.com/index.php?title=Confirmatory_Factor_Analysis.
- Grunert, K. G., Wills, J. M. & Fernández-Celemín, L. (2010). Nutrition knowledge, and use and understanding of nutrition information on food labels among consumers in the UK. *Appetite*, 55(2), 177-189.
- Güneş, F. E., Aktaç, Ş., Korkmaz, B. (2014). Behaviours and attitudes of Turkish consumers towards food labels. *Academic Food Journal*, 12(3), pp. 30-37.
- Joseph F. Hair Jr., William C. Black, Barry J. Babin & Rolph E. Anderson. (2014). *Multivariate Data Analysis Seventh Edition*, Pearson Education Limited.
- Kızılaslan, N. & Kızılaslan, H. (2008). Knowledge level and attitudes of the consumers related to the food products they buy (Tokat city example). *Journal of Agricultural Faculty of Uludag University*, 22(2), 67-74.
- Mutsikiwa, M. & Marumbwa, J. (2013). The impact of aesthetics package design elements on consumer purchase decisions: a case of locally produced dairy products in Southern Zimbabwe. *IOSR Journal of Business and Management*, 8(5), 64-71.
- Özgül, E. & Aksulu, İ. (2006). Ambalajlı gıda ürünlerinde tüketicilerin etiket duyarlılığındaki değişimler. *Ege Academic Review*, 6(1), 1-9.
- Özkan, B. (2022). Awareness, perception, attitude and expectations of university students towards halal food. *KAÜİİBFD*, 13(25), 129-159.
- Piedra, M. A., Schupp, A. R. & Montgomery, D. E. (1996). Consumer use of nutrition labels on packaged meats. *Journal of Food Distribution Research*, 27(2), 42-47.
- Sağlam, F., Gümüş, A. & Dokcan, B. (1999). Tüketicilerin besin satın alımına ilişkin bilgi tutum ve davranışları. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 28(1), 39-46.
- Schupp, A. R., Gillespie, J. M. & Reed, D. (1998). Consumer awareness and use of nutrition labels on packaged fresh meats: a pilot study. *Journal of Food Distribution Research*, 29(2), 24-30.
- Silayoi, P. & Speece, M. (2004). Packaging and purchase decisions: An exploratory study on the impact of involvement level and time pressure. *British Food Journal*, 106(8), 607-628.
- Silayoi, P. & Speece, M. (2007). The importance of packaging attributes: A conjoint analysis approach. *European Journal of Marketing*, 41(11/12), pp. 1495-1517.
- Ščetar, M., Barukčić, I., Kurek, M., Jakopović, K. L., Božanić, R., Galić, K. (2019). Packaging perspective of milk and dairy products. *Mljekarstvo/Dairy*, 69(1), 3-20.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2015). *Using Multivariate Statistics* (Mustafa Baloğlu, Trans.) Ankara: Nobel.
- Tsiros, M. & Heilman, C. M. (2005). The effect of expiration dates and perceived risk on purchasing behavior in grocery store perishable categories. *Journal of Marketing*, 69(2), 114-129.
- Wardle, J., Haase, A. M., Steptoe, A., Nillapun, M., Jonwutiwes, K. & Bellis, F. (2004). Gender differences in food choice: the contribution of health beliefs and dieting. *Annals of Behavioral Medicine*, 27(2), 107-116.
- Wu, J., Teng, J. T. & Chan, Y. L. (2018). Inventory policies for perishable products with expiration dates and advance-cash-credit payment schemes. *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, 5(4), 310-326.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışmanın amacı, günlük hayatımızda sıklıkla tükettiğimiz ambalajlı et ve süt ürünlerini satın alırken tüketicilerin ambalajların üzerinde bulunan bilgilere ne derece dikkat ettiklerinin belirlenmesi ve bu durumun demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin ortaya çıkarılmasıdır.

Bu çalışma, ambalajlı et ve süt ürünleri satın alırken ambalaj üzerinde bulunan bilgilere yönelik dikkat edilen unsurların neler olduğunu sorgulamaktadır. Bu doğrultuda, et ve süt ürünlerinin ambalajlı olanlarının üzerinde bulunan bilgilerin tüketiciler tarafından ne kadar bilindiğinin, en çok hangi unsurlara dikkat edildiğinin belirlenmesi araştırmanın ana sorularındandır. Bununla birlikte, araştırmada bu bilgilere ne ölçüde dikkat edildiğinin demografik değişkenler açısından değişip değişmediği de sorgulanmaktadır.

Ambalajın birincil fonksiyonu ürünlerin korunmasını sağlamak ve ürünleri taşıma kolaylığı sağlamasıdır. Bu fonksiyonlar özellikle gıda ürünlerinde daha önemli hale gelmektedir. Ambalajlama, gıda ürünleri için önemli bir pazarlama aracı olarak değerlendirilmektedir (Silayoi ve Speece, 2004). Bununla birlikte, ambalaj; ürün ile ilgili olumlu veya olumsuz bir mesaj içeren bir sembol haline gelmektedir (Silayoi ve Speece, 2007). Tüketiciler gıda ürünü satın alırken ambalajın yanı sıra marka, besin değeri, besleyicilik, doyuruculuk, üretim ve son kullanma tarihi, üretim ve satış yeri hijyeni, gıdanın sağlıklı olma faktörlerini göz önünde bulundurmaktadırlar (Kızılaslan ve Kızılaslan, 2008). Ancak, ürünlerin algılan kalite riski azaldıkça son kullanma tarihini kontrol etme oranı da düşmektedir (Tsiros ve Heilman, 2005). Tüketicilerin gıda ürünleriyle ilgili en çok önem verdikleri unsurlar sırasıyla; ürünün son kullanma tarihi, TSE damgasına sahip olması, ürünün markası, tüketicilerin kendi alışkanlıkları ve ambalajlamadır (Sağlam vd., 1999).

Araştırma kapsamında verileri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket sorularını oluşturmak için, 2 tanesi bölgesel, 4 tanesi ulusal olmak üzere toplam 6 tane zincir markette, 12 farklı markanın et ve süt ürünlerinin ambalajlarında bulunan bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgiler arasında ürünlerin son kullanma tarihi, üretim tarihi, tavsiye edilen tüketim tarihi, enerji ve besin değerleri, yağ oranları, şeker ve tuz oranları, karbonhidrat değeri, protein değeri gibi bilgiler, fiyat, marka, miktar, muhafaza ve kullanım koşulları ve ürünün sahip olduğu sertifika bilgileri yer almaktadır. Söz konusu bilgiler bütün ürünler incelenerek kayıt edilmiştir. Bu bilgilerin hemen hemen hepsi et ve süt ürünlerinde aynıdır. Ambalajlar üzerinde yer alan bilgiler ve ambalajlar ile ilgili genel sorular olmak üzere et ve süt ürünleri için ayrı ayrı olmak üzere 21 sorudan oluşan iki ayrı anket formu hazırlanmıştır.

Ambalajlı et ve süt ürünleri üzerinde yer alan bilgilere yönelik tüketicilerin davranışlarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, tüketicilerin en çok tarih bilgilerine dikkat ettiği sonucuna ulaşılmıştır. En az dikkat edilen bilgiler ise ürünün içeriği ile ilgili bilgilerdir. Bu ürünlerin kısa sürede tüketilen ürünler olması ve dayanıksız olması tarih bilgilerinin en yüksek ortalamaya sahip olmasının sebebi olarak görülmektedir. Yapılan faktör analizleri sonucunda elde edilen içindekiler, tarih ve ürün/sertifika boyutları için cinsiyetler arasında yapılan analizde, kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, her üç boyutta da kadınların ortalaması erkeklerden daha fazladır. Et ve süt ürünleri için yapılan analiz sonucunda, tüketiciler et ve süt ürünlerini satın alırken tarihlerini kontrol etmektedir. Bu sonuç, et ve süt ürünlerinin tarih bilgilerinin (son kullanma tarihi, üretim tarihi, tavsiye edilen tüketim tarihi) tüketiciler için önemli olduğunu göstermektedir. Et ve süt ürünleri bozulabilen, dayanıksız tüketim ürünleri olduğu için ve günü geçmiş bu tür ürünler sağlık açısından bir tehdit unsuru olduğu için tarih bilgileri her iki ürün grubu içinde dikkate değerdir. İçindekiler ve ürün/sertifika değişkenlerinde ise, et ve süt ürünleri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Buradan hareketle, tüketiciler için et ve süt içeriğinde bulunan bilgiler ve ürün/sertifika boyutu değişkenleri farklı şekillerde anlamlar ifade etmektedir. Bu durum, bireylerin; sağlık, maddiyat, beğeni vs. unsurlar açısından ürünlere farklı derecelerde önem verdiklerini göstermektedir.

Bireyler medeni durumlarına göre değerlendirildiğinde evli ve bekâr tüketicilerin her ikisi içinde et ve süt ürünlerinin tarih bilgileri aynı şekilde önem arz etmektedir. Bu durum, et ve süt ürünlerinin tarih bilgilerinin evli ve bekâr farkı gözetmeksizin her birey için önemli olduğunu göstermektedir. İçindekiler ve ürün/sertifika değişkenlerine evli bireyler bekâr bireylerden daha fazla dikkat etmektedir. Bir aile yapısının olması, aile ortamında bulunmak bu değişkenlere verilen önemin bir göstergesidir.

Et ve süt ürünlerinin her üç boyutuna da yaş farkı gözetmeksizin tüm bireyler aynı şekilde önem vermektedirler. Kendisi veya ailesi için alışveriş yapma yeteneğine sahip bütün tüketiciler et ve süt ürünlerinin üzerinde bulunan

bilgilere aynı derecede dikkat etmektedir. Bu durum, her yaştan bireyin konuyla ilgili duyarlılık sahibi olduğunun göstergesidir.

Eğitim seviyesi ne olursa olsun bireylerin ambalajlı et ve süt ürünlerine yaklaşımı aynı şekildedir. Bu durum, eğitim seviyesinin ürün bilgilerine dikkat etmek için bir kıstas olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde bu bilgilerin kontrolü eğitilmiş olmayı da gerektirmemektedir.

Tüketiciler, markete gitme sıklığı açısından değerlendirildiğinde, ambalajlı et ve süt ürünlerinin üzerinde bulunan bilgilerden sadece içindikiler değişkeninde farklılık göstermektedir. Bireyler haftada kaç kere markete giderse gitsin tarih ve ürün/sertifika bilgilerine eşit derecede önem vermektedirler. Daha sık veya daha seyrek markete gitmek, içindikiler boyutunda bulunan bilgilerin kontrol edilmesindeki farklılığın nedeni olarak görülebilir. Markete daha sık giden bireyler ürünlerin içeriği hakkında daha fazla bilgi sahibi olarak kontrol ihtiyacı hissetmemekte veya daha az markete gidenler ürünlerin bilgilerini kontrol etme ihtiyacı hissetmektedir.

DİJİTAL ŞİDDETLE MÜCADELE YÖNTEMLERİNE DAİR BİR ARAŞTIRMA AN INVESTIGATION ON METHODS OF COMBATING DIGITAL VIOLENCE

Hatice OĞUZ ÖZGÜR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Uluborlu Selahattin Karasoy MYO
Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü
haticoguz@isparta.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5901-3488

Metin ÖZKUL
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
metinozkul@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2511-9780

ÖZ

Geliş Tarihi:
03.04.2023

Kabul Tarihi:
24.07.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Dijital şiddetle mücadele,
Dijital güvenlik,
Risk toplumu,
Karma yöntem.

Keywords
Combating digital violence,
Digital security,
Risk society,
Mixed method.

Araştırma, çağdaş risk toplumlarının gelişen imkân ve koşullarının ortaya çıkardığı yepyeni bir şiddet türü olarak kabul edilen dijital şiddet olgusuna odaklanmaktadır. Dijital şiddet, geleneksel sosyal bağlantıların kopması nedeniyle modern toplumun geliştirdiği yeni temas alanlarında insanların kendilerini ifade etmelerinin birçok yolundan biri olarak görülmektedir. Karma yöntemle gerçekleştirilen bu çalışmada, dijital şiddeti fail ya da mağdur olarak tecrübe eden bireylerin deneyimlerinin yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış formlar kullanılarak sorgulanması ve bu deneyimlerin nedenlerine ve etkilerine ışık tutulması amaçlanmıştır. Bireylerin dijital şiddeti en sık yaşadıkları dijital platformlar ve bu şiddet davranışlarının niteliği belirlenirken, bu davranışların önlenmesine yönelik öneriler de bu kapsamda toplanmıştır. Katılımcılar, dijital şiddetin önlenmesi ve dijital güvenliğin sağlanması için kullanıcıların kişisel bilgilerini çevrimiçi ortamda paylaşmaktan kaçınmaları, şiddet eylemlerini ilgili platform yetkililerine bildirmeleri ve gerekirse polise başvurmaları gibi önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca, bu tür eylemler için cezai yaptırımların artırılmasını ve sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve diğer kurumların bu tür şiddet eylemleri konusunda farkındalık yaratmayı destekleyen uygulamaları teşvik etmesini önermişlerdir. Araştırma, yaşadığımız risk toplumunda yeni bir deneyim olan dijital şiddet hakkındaki bilgi birikimine katkıda bulunması ve dijital şiddet sorununa çözüm önerileri sunması bakımından önemli görülmektedir.

ABSTRACT

The research focuses on the phenomenon of digital violence, which is considered as a brand-new type of violence emerging from the developing opportunities and conditions of contemporary risk societies. Digital violence is seen as one of the many ways for people to express themselves in the new contact areas developed by modern society due to the breakdown of traditional social connections. In this mixed-method study, it was aimed to investigate the experiences of individuals who experienced digital violence as perpetrators or victims by using structured and semi-structured forms and to shed light on the causes and effects of these experiences. While determining the digital platforms where individuals experience digital violence most frequently and the nature of these violent behaviors, suggestions for preventing these behaviors were also collected in this context. In order to prevent digital violence and ensure digital security, participants suggested that users should refrain from sharing their personal information online, report acts of violence to the relevant platform authorities and contact the police if necessary. They also suggested that criminal sanctions for such acts should be increased, and that civil society organizations, universities and other institutions should promote practices that support raising awareness about such acts of violence.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1276460>

Atıf/Cite as: Oğuz Özgür, H. & Özkul, M. (2023). Dijital şiddetle mücadele yöntemlerine dair bir araştırma. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1541-1560.

¹ Bu araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Hatice Oğuz Özgür tarafından Prof. Dr. Metin Özkul danışmanlığında yürütülerek tamamlanan "Risk toplumu bağlamında kuşaklararası boyutta şiddetin değişen yüzü: Dijital şiddet" isimli doktora çalışmasının verilerinin bir kısmı kullanılarak üretilmiştir. Süleyman Demirel Üniversitesi Üniversite Etik Kurulu 11.11.2020 tarihli ve 98/12 sayılı kararına göre etik kurul izni alınmıştır.

Giriş

İnsanlık, kendi tarihsel yaşamı boyunca sayısız tehlike, risk ve tehditle karşı karşıya kalmıştır. İnsanları etkileyen bu riskler, tehlikeler ve tehditler zaman içinde gelişmelerle birlikte ortadan kalkmak yerine bir kısmı varlığını korumaya devam ederken, bir kısmının da niteliğinin yanında oluşturucu ve taşıyıcı araçsallıkları değişmiştir. Ayrıca araçsallıkların ya da teknolojilerin gelişimi ve çeşitlenmesinin getirdiği yeni birçok risk alanları da oluşmuştur. İnsanlık tarihinin ilk aşamalarındaki tehlikeler hayatta kalma ve temel ihtiyaçlara yönelik iken günümüzün tehlikeleri bunların yanı sıra çeşitli alanlarda toplumsallaşma talepleriyle bağlantılıdır (Lupton, 1999; Klinke & Renn, 2002). Şiddet olgusu da toplumsal değişimle birlikte niteliği ve araçsallıkları değişen ve toplumsal yaşamda riskleri artıran tehlikelerden biridir. Şiddet, en başından beri insanlığın sürdürdüğü bir eylemdir ama dijital şiddet, modern toplum² insanının değişen toplumsal koşullarda geleneksel bağlarından kopmasından kaynaklı oluşturduğu yeni etkileşim alanlarında kendisini ifade etmesinin, varlığını somutlaştırmasının çeşitli biçimlerinden biridir.

Bu çalışma, insanlığın toplumsal yaşamı açısından günümüzde ulaştığı ve *risk toplumu* olarak da adlandırılan yeni sosyal çevrede şiddet olgusunun; öngörülemezlik, yalnızlık ve güvensizlik bağlamında çeşitli riskleri beraberinde getiren *bireyselleşmenin*; dijital medyada birlikte deneyimlenmesinin temel nedeni olduğu düşüncesini irdelemektedir. Sonuç olarak dijital alanda güvenliği tehlikeye atan endişelerden biri de şiddetin yeni türü olarak adlandırılan dijital şiddettir. Dijital alan, bu özelliğinin bir sonucu olarak geçmişte var olan çeşitli tehlikelerden ve risklerden etkilenip şekillenen yeni toplumsal alanlardan biridir. Diğer bir deyişle bu bağlamda dijital güvenlik, geçmişten günümüze varlığını sürdüren risk, tehlike ve tehditlerin oluşturdukları korkunun yeniden ortaya çıktığı alanlardan biridir.

Modernleşme, sosyal etkileşimlerin yeniden yapılandırılması için oluşturduğu dinamik imkanlarla yeni yaşam tarzları yaratmaktadır. Geleneksel ilişkilerin yerini giderek artan bir şekilde yeni ağlar aracılığıyla ve çeşitli ilgi alanlarını dikkate alarak kurulan ilişkiler almaktadır. Bu yeni tür etkileşimlerin destekleyici yapıları da teknoloji sayesinde mümkün olmaktadır. Oldukça farklı yaşam tarzlarında yetişen insanlar, teknolojinin sağladığı imkanlar sayesinde etkileşime girmekte ve hatta gittikçe artan bir yoğunlukta birbirlerini yönlendirme potansiyeline sahip olmaktadır. Aile dışındaki geleneksel toplumsal bağlar, ilişkilerin genişleyen ve kayganlaşan yapısıyla neredeyse büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Hatta birçok durumda bile aile bağları tercih edilmemektedir (Beck, 2011). Toplumun yarattığı yüksek riskli ortamda bireyler, teknolojik olarak gelişmiş dijital alanda sosyal varlıklarını sürdürmek için geleneksel bağlarını yavaş yavaş koparıırken yeni bağlantılar kurmaktadır (Kurt, 2012). Fiziksel dünyada kendilerini ifade etmek için kullandıkları davranışları da giderek artan bir şekilde dijital alana aktarmaktadırlar. Toplumun risklerine uyum sağlamak zorunda olan bireylerin dijital ortama taşıdığı ve kullandığı ya da içinde karşılaştığı faaliyetlerden biri de çeşitli görünüşleriyle, şiddet içerikli eylemlerdir.

Modern toplumda, toplumsal olan hemen her şeyin değişimine yol açan faktör bilimsel bilgi ve onun pratik hayata yönelik araçsallaştırılmasını ifade eden teknolojidir. Modern toplum deneyimleri göstermektedir ki araçsallaştırılan bilginin kullanımı insanlık yararına olabildiği gibi zararına da olabilmektedir. Bu zarar verici özelliklerin bir kısmı öngörülebilirken bir kısmı ise hayatın akışı içerisinde deneyimlenen çeşitli ilişkilerde ve etkinliklerde fark edilmektedir. İnsanlık yararına geliştirilen internet teknolojisinin ve dijital araçların kullanımıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan dijital şiddet de bunun en somut örneklerindedir.

Temelde dijital şiddeti oluşturan durum, iletişim ya da bilgi paylaşımı benzeri amaçlarla üretilmiş ağ teknolojisinin amaç dışı kullanımı, kötü niyete alet edilmesi gibi sebeplerdir. Bununla birlikte internetin sağladığı kimliğin gizlenebilmesi, dijital şiddeti teşvik eden hatta saldırının şiddetini artıran unsurdur. Zira gizlilik faille gerçek hayatta yapamayacağı şekilde hareket etme şansı vermektedir (Aksaray, 2011; Türk & Şenyuva, 2021). Ayrıca bilişim teknolojileriyle yapılabilecek faaliyetlerin çok fazla olması, dijital alanla ilgili toplumsal ve yasal denetimlerin yeterli olmaması dijital şiddet davranışlarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Dijital şiddet; çevrimiçi cinsel taciz, virüs veya kötü amaçlı yazılım içeren mesajlar gönderme, başkalarının görüntülerini veya videolarını izinleri olmadan çevrimiçi olarak yayınlama, kişisel verileri çalma, verileri silme veya değiştirme, yanlış

²Modernleşmeye dair açıklama yapan kuramcılar *risk toplumu*, *imal edilmiş belirsizlikler*, *müphemlik*, *risk kültürü*, *kayıp çağı* vb. adlandırmalarla modernleşme süreciyle birlikte toplumsal alanda meydana gelen değişimlerin potansiyel olumsuzluklarını açıklamaktadırlar (Ritzer & Stepnisky, 2014). Modernleşme ve küreselleşmeyle birlikte toplumsal ve bireysel fırsatların büyümesi, farklılaşması ve yayılması ile risk, belirsizlik, korku gibi değişkenlerin artması, farklılaşması ve yayılması risk toplumu hakkında açıklamalar yapan bilim insanlarının esasen vurguladıkları şeylerdir. Daha da önemlisi, bu güçler süreci içerisinde kontrolden çıkmaya başlamıştır (Beck, 2011).

bilgi yayma ve dolandırıcılık gibi faillerin diğer kişilerin görüntülerini kullanarak veya sosyal medyada kimliklerini gizleyerek gerçekleştirdikleri, psiko-sosyal taciz ve istismar dâhil olmak üzere daha birçok çeşitteki şiddeti kapsamaktadır (Türk & Şenyuva, 2021; Erbiçer, 2020; Şimandl & Vaníček, 2017).

Bu çalışmada karma yöntemle tasarlanmış saha araştırmasından elde edilen veriler ve ilgili literatür bilgisi dikkate alınarak söz konusu dijital şiddet olgusuyla mücadeleyle yönelik öneriler sunulmaktadır. Bu önerilerin etkili olmasına yönelik beklentilerin gerçekleştirilmesinde; bireylerin dijital araç/uygulamalara yönelik tutumları, çeşitli dijital platformların kurucuları/yöneticileri, alanla ilgili mevzuatın oluşturulması, toplumsal otorite kabul edilebilecek kurumların iş birliği vs. önemli görülmektedir (Baltazar vd., 2009; Çolak, 2019). Çalışma, içinde yaşanan risk toplumunun aktörleri için yeni bir deneyim olan dijital şiddetin tanınırlığının artırılmasında literatüre sunduğu katkı bakımından önemli görülmektedir. Ayrıca çalışmanın pratikteki önemi de dijital şiddet olgusuyla ilgili çözüm önerileri sunuyor olmasıdır.

Yöntem

Dijital şiddet deneyimlerinin sosyolojik faktörlere bağlı olarak bireyden bireye nasıl farklılaştığını ele alan bu çalışmada, “Dijital şiddet deneyimi bireylerin toplumsal ilişkilere yükledikleri anlamları ve toplumsal ilişki kurma biçimlerini etkilemekte midir?”, “Bireylerin interneti ve sosyal medya uygulamalarını kullanma amaçlarına/beklentilerine göre dijital şiddet deneyimleri değişmekte midir?” gibi soruları aydınlatmaya odaklanılmıştır. Bu sorular çerçevesinde, dijital şiddet deneyiminin bireylerin toplumsal ilişki kurma biçimleri ve dijital platformlardaki koşulları, beklentileri ve amaçlarıyla ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Bu sorular ve varsayımlardan hareketle araştırma, karma yöntemin ilkeleriyle tasarlanmıştır. Bu çalışmada, veri toplama süreci iki evrede gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, saha çalışmasına nicel yönelimli aşama ile başlanıp arkasından daha özel sonuçlara ulaşmak için nitel yönelimli aşamaya geçilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada her iki veri türü de eşit önceliğe ya da değere sahiptir. Her iki yöntemle ait tekniğe de çalışmayı güçlendirmek ve araştırma sonuçlarının genellenabilirliğini arttırmak amacıyla başvurulmuştur.

Verilerin elde edilmesinde yapılandırılmış anket formu ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme formu kullanılmıştır. Örneklem, rastlantısal örnekleme tekniğiyle seçilmiş bireylerden oluşmaktadır. Bu kapsamda Türkiye genelinde araştırmaya katılmaya gönüllü 18-90 yaş arası 500³ katılımcı ile görüşülmüştür. Örneklem güvenilirlik düzeyi yaklaşık olarak %98'dir (Raosoft Sample Size Calculator, 2004). Derinlemesine görüşme yapılan 20⁴ birey ise amaçlı örnekleme tekniğiyle nicel verilerin elde edildiği katılımcılardan yine gönüllülük esasına dayalı olarak seçilmiştir; burada belirleyici olan kriter, dijital şiddet mağdur ya da fail olarak deneyimlemiş olmaktır. Veriler, Kasım 2020-Şubat 2021 zaman aralığında çevrimiçi ortamda (Skype, FaceTime, WhatsApp, BİP, Facebook Messenger vb.) ve yüz yüze görüşmelerle elde edilmiştir. Ayrıca bu verileri betimlemeye yardımcı olması amacıyla, görüşmeler sürecinde katılımcıların dijital şiddet deneyimlerine yönelik tepkilerine dair sınırlı gözlemlerde⁵ bulunulmuştur.

³Evrenimiz TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilen “Cinsiyete ve yaş grubuna göre nüfus, (1950-2020)” verilerine göre yaklaşık 64.546.125 kişiden oluşmaktadır. Bu sayı Türkiye'de yaşayan 15-85+ yaş arasındaki kişileri temsil etmektedir. Bu değer 500.000'den yukarı olduğu için örneklem hesaplama işlemi sırasında “sonsuz” ya da “bilinmiyor” kabul edilmektedir. Evrenin bilinmediği durumlarda örneklem şu formülle hesaplanmaktadır: $N = \frac{Z^2 \eta (1-\eta)}{(p-\eta)^2}$ (Bal, 2015).

⁴Nitel çalışmada, “vurgu genellikle belirli bağlamlardaki anlamların analizi üzerinedir” (Robinson, 1998) ve örneklem temsili olması amaçlanmamaktadır. Nitel çalışmalarda genel bir kural olarak örneklem sayısı 50'nin altında olması gerekmektedir. Bu durumun üç önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi, her yeni görüşmede çok az yeni verinin geldiği nokta ortaya çıkmaktadır. Bu durum veri doygunluğu olarak ifade edilmektedir. İkincisi, nitel çalışmalarda insidans veya prevalans oranlarının önemsenmemesidir. Üçüncüsü, nitel çalışmaların sağladığı bilgi türünün ayrıntılar açısından zengin olmasıdır. Bu nedenle, her veri toplama biriminden yüzlerce bilgi ortaya çıkmaktadır. Verileri toplama ve analiz etmede sorun yaşanmaması için örneklem büyüklüğünün küçük bir ölçekte tutulması gerekir (Ritchie vd. 2003). Bunlardan dolayı derinlemesine görüşmelerde katılımcı sayısı araştırma süreci sırasında netleştirilmiştir; verilerin doygunluğa ulaştığı, anlatı ayrıntılarının dikkat çekiciliğini ve farklılığını kaybettiği aşamada görüşmeler sonlandırılmıştır.

⁵Araştırmanın saha uygulamasının yapıldığı zaman aralığında pandeminin hâkim olması sebebiyle katılımcılarla yoğun biçimde yüz yüze gelinebilmiştir. Bu sebeple burada kastettiğimiz ‘sınırlı gözlem’; katılımcıların nicel sorulara verdikleri cevaplarla nitel sorulara verdikleri cevaplar dikkate alınarak, dijital şiddet deneyimlerine yönelik sergiledikleri beden dili, cevapların tutarlılığı, samimiyet, ses tonlamaları, endişe, şaşkınlık vb. tepkilerini yansıtan tavırlarıyla ilgili yapmaya çalıştığımız anlamlandırmalardır.

Nicel verilerin analizi sürecinde araştırmanın soru ve hipotezleri göz önünde bulundurularak çeşitli istatistikî işlemlerle (çapraz tablolama, ki-kare vs.) bağımlı (dijital araç/uygulamaları kullanım pratiği, dijital şiddet deneyimi) ve bağımsız (sosyo-demografik özellikler) değişkenler arasındaki korelasyon açıklanmaya çalışılmıştır. Nitel veriler de tematik betimsel bir analizle kodlanarak anlamlandırılmıştır. Katılımcıların anlatıları, 'dijital şiddeti tanımlama', 'dijital şiddet deneyimi', 'dijital şiddet ve toplumsallaşma koşulları' ve 'dijital şiddet ve sosyal ilişkiler' olmak üzere dört tema altında çözümlenmiştir.

Nihai olarak da nicel ve nitel veriler, birbirini destekleyici biçimde ilişkilendirilerek araştırmanın temel amacı doğrultusunda değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Bulgular

Dijital şiddet deneyiminin sebep ve sonuçlarının sosyolojik dayanaklarla aydınlatılmasının amaçlandığı saha çalışmasında, katılımcıların dijital şiddetle en sık karşılaştıkları dijital platformlar ve bu şiddet davranışlarının içeriği tespit edilirken, dijital şiddet davranışlarıyla mücadeleyle ilişkin öneriler de üretilmiştir. Bu çalışmada, özel olarak dijital şiddet karşısında verilen tepkiler ve bu şiddet türünün önlenmesine yönelik verilere yoğunlaşmıştır.⁶ Bundan dolayı yalnızca bu hususla ilişkili veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri şöyledir: Katılımcıların, yaş dağılımları 18-90 yaş arasında değişmektedir; %60'ı kadın, %40'ı ise erkektir; %21,4'ünün eğitim düzeyi ilköğretim, %13,8'inin lise, %18'inin önlisans, %29'unun lisans, %15,2'sinin lisansüstüdür, %2,6'sı ise okuma-yazma bilmemektedir; %48'i bekâr, %52'si evlidir; %24'ü düşük gelir grubunda, %69,8'i orta gelir grubunda, %6,2'si yüksek gelir grubundadır.

Katılımcıların %75,8'i günlük hayatlarında aktif şekilde internet kullanırken, %24,2'si interneti aktif kullanmamaktadır. En sık kullandıkları dijital araç cep telefonu (%89,6), masaüstü (%11,6) ve dizüstü bilgisayar (%30,2), tablet (%5,4), akıllı saat (%3,6) olarak değişmektedir.

Katılımcıların dijital şiddet değişkenine dair deneyimleri ve bununla ilişkilendirilen diğer değişkenlerle ilgili veriler şöyledir:

Araştırmaya katılan bireylerin %88,7'si dijital şiddetin ne olduğunu bilmektedir. Bu veriye göre katılımcıların genel olarak dijital şiddetin farkında oldukları belirtilebilir. Katılımcıların yaklaşık %31'i dijital şiddet deneyimini mağdur, fail ya da tanık olarak yaşamışlardır. Katılımcılar günlük hayatlarında sıklıkla kullandıkları sosyal medya platformlarında ve web sitelerinde [sosyal ağ uygulamaları (%67,1), video siteleri (%15,6), haber siteleri (%11,8), e-posta siteleri (%11,5), oyun uygulamaları/siteleri (%10,6), saldırgan web siteleri veya bloglar (%10), sohbet odası uygulamaları/siteleri (%10), kısa mesaj uygulamaları (%9,1)] dijital şiddetle karşılaşmaktadır. Bundan dolayı, katılımcıların %79,4'ü dijital araçları kullanırken kişisel güvenlikleri konusunda endişe duymaktadır.

Katılımcılar en çok hakaret/küfür içeren mesajlardan/gönderilerden (%79,1), dolandırıcılıktan (%74,7) ve taciz içeren mesajlardan/gönderilerden (%74,1) oluşan dijital şiddet davranışlarından rahatsızlık duymaktadır. Bu veriler örneklem grubu tarafından en çok deneyimlenen dijital şiddet davranışlarıyla da uyumludur.

Katılımcıların %37,7'si dijital araç/uygulamalar aracılığıyla çirkin sözlere ya da tehdide maruz bırakılmıştır; %36,4'ünün bilgisayar, tablet veya akıllı cep telefonuna virüs, solucan, truva atı (trojan), casus yazılım, reklam yazılımı benzeri zararlı yazılım gönderilmiştir; %30,6'sı dijital araçlar/uygulamalar üzerinden dolandırılmış/maddi zarara uğratılmıştır; %28,2'sinin dijital araçlarda/uygulamalarda var olan hesapları/profilleri çalınmış ya da erişimleri engellenmiştir; %25,3'ü sanal tacize uğramıştır; %20,3'ü birileriyle herhangi bir konuda fikirlerinin uyuşmamasından dolayı dijital araçlar/uygulamalar üzerinden reddedilmiş/grup dışında bırakılmıştır; %15'i dijital araçlar/uygulamalar üzerinden tehdit edilme veya küçük düşürülme amacıyla haksız söylemlere, görüntülere maruz kalmıştır.

Ayrıca katılımcıların %32,2'si birilerini, herhangi bir konuda fikirleri uyuşmadığı için dijital araçlar/uygulamalar üzerinden reddederek grup dışında bırakmıştır; %8,2'si dijital araçlar/uygulamalar aracılığıyla herhangi birine çirkin adlarla hitap etme veya herhangi birini tehdit etme davranışında bulunmuştur; %5'i herhangi birinin dijital

⁶Bu metinde, kelime sınırlamasından dolayı araştırmadan elde edilen veriler oldukça sınırlı biçimde aktarılmıştır. Kapsamlı okuma için: Oğuz Özgür, H. (2022). *Risk toplumu bağlamında kuşaklararası boyutta şiddetin değişen yüzü: Dijital şiddet* (Tez No: 763761) [Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

araçlarda/uygulamalarda var olan hesaplarını/profillerini çalarak erişimlerini engellemiştir; %2,1'i herhangi birilerini kasıtlı olarak küçük düşürmek, kırmak amacıyla dijital araçlar/uygulamalar üzerinden haksız söylemler, görüntüler vb. yayınlamıştır; %1,3'ü herhangi birine sanal taciz uygulamıştır; %0,05'i dijital araçlar/uygulamalar üzerinden herhangi birine bilgisayar virüsleri, solucanları, truva atı (trojan), casus yazılım, adware (reklam yazılımı) benzeri zararlı yazılımlar göndermiştir; %0,3'ü herhangi birini dijital araçlar/uygulamalar üzerinden dolandırarak maddi zarara uğratmıştır.

Dijital şiddeti mağdur olarak deneyimlemiş bireylerin, dijital araçları ve interneti kullanım amaçları birbirinden farklı olmakla birlikte genel olarak; sosyal medya uygulamalarını kullanmayı, film, dizi, belgesel vb. izlemeyi, belirli konularda araştırma yapmak ya da eğitim amacını, haber okumayı-gündemi takip etmeyi kapsadığı görülmektedir. Dijital şiddet uygulayanların (fail) internet kullanım amaçları incelendiğinde de çoğunluğa ait yoğunluğun benzer yönde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yine dijital şiddet mağduru katılımcıların dijital araçları ve interneti kullanım amaçlarına uygun olarak internet kullanım zamanlarını genellikle, sosyal paylaşım siteleri, arkadaşlık siteleri, film, dizi, belgesel vb. izleme siteleri, bilim içerikli siteler, haber siteleri gibi yerlerde değerlendirdikleri görülmüştür. Dijital şiddet uygulayanların ise internet kullanım zamanlarının önemli kısmını geçirdikleri sitelerin sosyal paylaşım içerikli siteler olduğu görülmektedir.

Bireylerin sosyal medya uygulamalarında bulunan profillerinde neler paylaştıkları ile dijital şiddet deneyimleri ilişkilendirilmeye çalışıldığında; dijital şiddet mağdurlarının da, faillerinin de paylaşımlarının günlük duygu ve deneyimlerini yansıtan kişisel görseller ya da metinler olduğu gözlenmektedir. Ayrıca gerçek hayattaki problemlerini sürekli veya bazen çeşitli sosyal medya platformlarında paylaşanların çoğunluğunun dijital şiddete maruz kaldığı da dikkat çekicidir.

Katılımcıların internet kullanım süreleri arttıkça, internet kullanım alışkanlıklarının getirdiği sorunların da arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin, yüz yüze iletişimi sınırlandırdığı ve bundan dolayı sosyal etkileşimlerini kısıtladığını ifade eden (%43,9) katılımcılardan, %1,1'i interneti günlük ortalama yarım saat civarında kullanırken, %19,3'ü günde ortalama 3-5 saat kullanmaktadır. Benzer biçimde internetin bağımlılık yaptığını belirten (%53,9) katılımcıların %0,6'sı interneti günlük ortalama yarım saat civarında kullanırken, %22,1'i günde ortalama 3-5 saat kullanmaktadır. Bireylerin internet kullanım süreleri arttıkça dijital şiddete maruz kalma durumlarının da arttığı gözlenmektedir. Örneğin, bir grup katılımcıdan interneti günde 1-2 saat aktif kullananların dijital şiddete maruz kalmış olma yoğunluğu %8,3 iken, interneti neredeyse tüm gün aktif kullananların dijital şiddete maruz kalmış olma yoğunluğu %31,6'dır. Dijital şiddet uygulayan bireylerin interneti günlük kullanım sürelerine bakıldığında benzer sonuçların olduğu görülmektedir; örneğin, bir grup katılımcıdan internet erişimi günlük 1-2 saat gibi görece kısa bir süre olanların dijital şiddete başvurma yoğunluğu %11,8 iken, neredeyse tüm gün internete erişimi olanların dijital şiddete başvurma yoğunluğu %25'tir. Bu problemlerin ve güvenlik sorunlarının yarattığı baskı sebebiyle interneti günlük yaşamında aktif olarak kullanan katılımcıların %34,3'ü kendisini internet ortamında özgür hissetmemektedir, %47,8'i de kısmen özgür hissetmektedir.

Bunlara ek olarak, interneti günlük yaşamlarında aktif şekilde düzenli kullananların, internet kullanım alışkanlıklarının sosyal etkileşimlerine etkisi incelendiğinde, %52,2'sinin internet kullanım alışkanlıklarının sosyal etkileşimlerini etkilemediği, %15,6'sının genellikle olumsuz etkilediği, %32,2'sinin genellikle olumlu etkilediği görülmektedir. Sanal ortamda etkileşime geçtikleri bireylerle iş, duygusal (aşk) içerikli, arkadaşlık, siyasi fikir paylaşımı gibi çeşitli niteliklerde ilişki kuranlar içerisinde, dijital şiddete maruz kalanların çoğunluğu (%54) arkadaşlık ilişkisi kuranlardır. Ayrıca sanal ortamda etkileşime geçtikleri kişilerle hiç ilişki kurmayanların dahi önemli kısmı (%23) dijital şiddete maruz kalabilmektedir. Dijital şiddet uygulayanların çoğunluğu (%60) yine sanal ortamdaki kişilerle arkadaşlık ilişkisi kuranlardır. Sanal ortamdakilerle çeşitli ilişkiler kurmayanların, dijital şiddet uygulayanlar içerisindeki yoğunluğu görece azdır. Sosyal medya uygulamaları aracılığıyla tanıştığı kimselere güvenen bireylerin önemli çoğunluğunun dijital şiddete maruz kaldığı gözlenmektedir. Dijital şiddet uygulayanların %46,7'si sosyal medya aracılığıyla tanıştıkları kimselere güven duymamaktadır. Burada göz ardı edilmemesi gereken husus, bireylerin sanal ortamda etkileşime geçtikleri kimselerle çeşitli ilişkiler kursalar da kurmasalar da sanal ortamdaki kimselere güven duysalar da duymasalar da dijital şiddeti mağdur ya da fail olarak deneyimleme ihtimallerinin bulunmasıdır.

Dijital şiddeti deneyimlemiş katılımcılardan bazıları kim tarafından, ne tür bir dijital şiddet davranışına maruz bırakıldıklarını ve bunun sonucunda nasıl tepki verdiklerini veya kime, ne tür bir dijital şiddet uyguladıklarını ve

karşılığında nasıl bir tepki aldıklarını derinlemesine görüşmelerde ayrıntılı biçimde ifade etmişlerdir. Bu veriler içerisinde şunlar dikkat çekicidir:

Katılımcıların çoğunluğu tanımadıkları bireylerce dijital şiddete maruz bırakılmıştır. Örneğin, 561.G'nin anlatımı şöyledir: "...Twitter da takip isteğini kabul ettiğim bir hesap, önce benimle konuşmaya çalıştı. Tanımadığım için çok konuşmak istemedim. Ardından fotoğraflarımı çalıp yüzümü çıplak kadın fotoğraflarının üstüne koydular ve beni tehdit ettiler, para istediler..." 231.G kodlu katılımcı ise tanımadıkları kişilerce dolandırıldığını şöyle anlatmıştır: "Oyun tanıtımı yapan siteler para vermem karşılığında oyunlarda fazladan can hakkı vereceklerini söylediler. Ve maalesef dolandırıldım..."

Birkaç katılımcı ise eski sevgilisi/eşi/arkadaşı tarafından dijital şiddete maruz bırakıldığını ifade etmiştir. 350.G'nin anlatımı şöyledir: "Eski erkek arkadaşım tarafından hakkımda tweet atılarak tehdit edilmişim. Beni bulup döveceğini, zarar vereceğini söyledi..." Dijital şiddet mağduru olan katılımcıların çoğunluğu sosyal medya platformlarındaki gönderileri/etkileşimleri üzerinden ya da çevrimiçi oyun oynama etkinlikleri sırasında hakarete, ısrarlı takibe, cinsel tacize, şantaja, kişisel verilerin izinsiz biçimde yayılmasına maruz bırakılmıştır. Ayrıca bir kısım katılımcı da aktarılan anlatılarda da görüldüğü üzere dolandırıcılığa maruz kaldığını belirtmiştir.

Dijital şiddet eyleminde bulunduğunu ifade eden katılımcılar ise bu davranışı çoğunlukla tanımadıkları kişilerin sosyal medya platformlarındaki gönderilerine hakaret ve küfürle karşılık vererek, bu platformlarda izin almadan kişilerin verilerini paylaşarak ve kişiyi linç ederek gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Örneğin 543.G uyguladığı dijital şiddeti şöyle anlatmaktadır: "...Online bir oyunda tanımadığım bir takım arkadaşı salak gibi oynadığı için ona küftüm..." 247.G ise nasıl faile dönüştüğünü şöyle ifade etmiştir: "Facebook'ta parti konusunda anlaşmazlık yaşadığım kişilerle karşılıklı küfürleştik. Benim savunduğum parti hakkında onlar küftü, ben de biraz bu konuda hassas davranırım, sonuçta savunduğum bir ideoloji var, bir şekilde bu parti onu yansıtıyor..."

Katılımcıların, internet ortamında diğer bireylerle kurdukları ilişkilerin içerikleri ve bu ilişkiler sonucunda dijital şiddet deneyimi yaşayıp yaşamadıklarına dair cevapları incelediğinde; sosyal medya uygulamaları aracılığıyla arkadaşlık ilişkileri kuran, duygusal ilişki kuran veya siyasal fikir paylaşımları üzerinden ilişki kuran bazı katılımcıların dijital şiddet deneyimi yaşadıkları görülmektedir. Dahası bu deneyim, gündelik yaşamdaki ilişkilerine genel olarak olumsuz biçimde yansımaktadır. 763. G'nin deneyimine dair ifadesi şöyledir: "Genellikle arkadaşlık ilişkisi kuruyorum. Bir dönem bir arkadaşımın sevgili olma talebini reddetmem sonucu yine rahatsız edici mesajlara maruz kalmıştım..." 421.G'nin deneyimlediği dijital şiddet olayından sonra davranışı şöyledir: "Bu rahatsız edici deneyimin ardından hesabımın gizlilik ayarlarını güncelledim ve mümkün mertebe tanımadığım kişi ya da kişilerle ilişki kurmadım..." 561.G'nin ifadesinde de olası ilişkilere karşı güveninin kırıldığı görülmektedir: "İlişki kurmak isteyenlere karşı tavrim çok değişti. Güven problemim tavan yaptı. Erkek kadın fark etmez, sanal dünyada kimseye güvenmiyorum..."

Katılımcıların ifadelerine göre dijital şiddet deneyimleriyle ilgili tepkileri de faili engelleme, çevrimdışı olma, tepkisiz kalma/görmezden gelme, aynı yöntemle intikam alma, güvenlik birimlerine şikâyetle bulunma gibi davranışlardan oluşmaktadır.

Katılımcılar kendi deneyimleri doğrultusunda dijital şiddetle mücadele ve dijital güvenliğin sağlanmasına yönelik şu önerilerde bulunmuşlardır: ilgili platforma şikâyet edilmeli (%72,6), polise bildirilmeli (%71,8), özel bilgileri paylaşmamalı (%63,9), şiddet uygulayanı engellemeli (%53,3), aile bireylerine ya da arkadaşlara anlatılmalı (%52), görüntüyü/profilini izlemeyi durdurmalı (%26,4), kullanıcı bilgileri değiştirilmeli (%13,5), çevrim dışı kalınmalı (%10), tehditle yüzleşmeli (%6,3), misilleme yapılmalı/intikam alınmalı (%1,6). Bu önerilerin dışında, katılımcılardan hiçbir şey yapılmamasını (%1,3) da belirtenler olmuştur. Görüldüğü üzere katılımcıların önerileri genellikle kullanıcı tutumları üzerinedir.

Dijital şiddeti deneyimlemiş katılımcılarla yapılan bir kısım derinlemesine görüşmelerde, dijital şiddetle mücadele konusunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ve ne tür tedbirlerin alınması gerektiği ile ilgili görüşleri istenmiştir. Bazı katılımcıların anlatılardan örnekler şöyledir: 247.G: "İlgili kurumlar denetimle ilgili kurallar koymalı, insanlar daba bilinçli davranmalı." 350.G: "Caydırıcı hukuki yaptırımlarla ve anonim hesapların kaldırılmasıyla. Tabi bunu yaparken kişisel bilgilerin güvenliği de sağlanmalı..." 372.G: "Herkesin sosyal medyayı kullanma amacı sınırlulukları insan hakları gibi konularda bilgilendirilmesi önemli olabilir." 383.G: "...Dijital şiddetin engellenebilmesi için global düzeyde tüm devletlerin yasal boyutta caydırıcı cezalara tabii tutmasıyla gerçekleşebilir. Her ne kadar caydırıcı kurallar getirilse bile bu işi profesyonel yapanlar çoğu zaman yakalanmadan devam edebiliyorlar bu yüzden tamamen engellenebileceğini düşünmüyorum ama diğer taraftan tüm bireyler teknoloji ve dijital alanlar konusunda bilgilendirilse, dijital şiddet eğiliminde bir nebze azalma gözlemlenebilir."

İfadelerde; hukuksal düzenlemelerin yapılması gerektiğine, cezai işlemlerin uygulanması gerektiğine, kullanıcıların bilinçlendirilmesi gerektiğine ve bu yönde farkındalığın artırılmasını destekleyici uygulamaların/etkinliklerin STK'lar, üniversiteler, diğer eğitim kurumları ve ilgili kamu kurumlarınca yaygınlaştırılması gerektiğine yönelik çeşitli söylemler yer almaktadır. Bakıldığında bu söylemler elde edilen nicel verileri de destekler niteliktedir.

Tartışma

Çalışmanın bu aşamasında, dijital şiddeti mağdur ya da fail olarak deneyimlemiş bireylerin bu şiddet türünden korunmak amacıyla sergiledikleri davranışlar ve mücadele önerileri incelenmiştir. Söz konusu davranışlar ve öneriler literatür bilgisiyle de kıyaslanarak dijital şiddetle ilgili kapsayıcı nitelikte çözüm yöntemleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Saha araştırmasından elde edilen verilere göre araştırmaya katılanların azımsanamayacak bir kısmı günlük yaşamında dijital araçları/uygulamaları kullanımları sürecinde, çevrimiçi olunan herhangi bir zamanda en az bir kez dijital şiddeti mağdur ya da fail olarak deneyimlemiştir. Literatürde dijital şiddeti konu alan araştırmalarda da interneti günlük yaşamında kullanan bireylerin dijital şiddetle karşılaşabildiği, bu durumun özellikle de genç bireyler arasında yaygın bir sorun olduğu ifade edilmektedir (Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Arıca vd., 2008; Ayas, 2011; Türk & Şenyuva, 2021). Örneğin, Türkiye genelinde yapılmış bir araştırmaya göre çevrimiçi olan her beş bireyden biri dijital şiddetle karşılaşmaktadır (Şener & Abınık, 2021). Başka bir araştırmada ise 12-17 yaşlarındaki öğrencilerin yaklaşık %37'sinin dijital şiddete maruz kaldığı; ayrıca %23'ünün de çevrimiçi ortamda başka birine olumsuz ifadeler kullandığı tespit edilmiştir (Akkoyunlu, 2020). Ulusal Suç Önleme Merkezi, i-SAFE Inc., Siber Zorbalık Araştırma Merkezi ve Amerikan Osteopatik Derneği tarafından rapor edilen istatistiklere göre çevrimiçi olan her üç gençten biri sanal ortamda tehdit edilmiştir; sosyal medyayı kullanan gençlerin %88'i herhangi bir sosyal ağ sitesinde dijital şiddet davranışlarına tanık olduklarını bildirmişlerdir (www.guardchild.com).

Bireylerin, dijital araçları/uygulamaları ve interneti kullanım alışkanlıklarına göre dijital şiddetle karşılaştıkları ortamlar da değişmektedir (Cebecioğlu & Altıparmak, 2017). Bu çalışma özelinde bireyler günlük yaşamlarında en çok sosyal medya uygulamalarını kullanmaktadır ve dijital şiddetle de en çok bu platformlarda karşılaşmaktadır. Dijital şiddet, sosyal ağların artan kullanımı ve sağladıkları ek katılım seçenekleri nedeniyle her geçen gün daha önemli bir sorun haline gelmektedir (Livingstone vd., 2011; Özmen, 2018). Literatürde de bu verileri destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Şener ve Abınık'ın (2021) araştırmasında dijital şiddetle en yoğun karşılaşılan platformlar Instagram (%53), Facebook (%35) ve Twitter (%19)'dır. Bunları Whatsapp (%15), telefon aramaları (%11) ve mesaj uygulamaları (%6) takip etmektedir. Dijital şiddetin iletişim psikolojisi bağlamında incelendiği bir araştırmada da söz konusu platformlara ek olarak Youtube uygulamasının da dijital şiddet sergileme amacıyla yoğunlukla kullanıldığı aktarılmıştır (Gezginci, 2022).

Eldeki verilere göre bireyler çevrimiçi ortamda en çok hakaret/küfür içeren saldırgan dile ve zararlı yazılımlara maruz kalmışlardır. Bununla birlikte önemli bir kısmı da dolandırıcılık, kandırma faaliyetlerine ve tacize maruz kalmıştır. Dijital şiddet uyguladığını belirtenlerin ise en çok uyguladığı davranış fikir uyuşmazlığı gibi sebeplerden dolayı karşıdakini hariç bırakma/ayrımcılık uygulama ya da reddederek grup dışında bırakmadır. Birini tekrar tekrar internette takip etmek, onun resim, video veya ses kayıtlarını izinsiz almak, bunları internette yayınlamak veya bunlarla kişiyi tehdit etmek, maddi veya manevi olarak üzme ve zayıflatma “dijital şiddet” teşkil eden davranışlardandır (Tamer & Vatanartıran, 2014; Özmen, 2018; Aytekin, 2022;). Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun çocukların yeni medya tüketim alışkanlıkları ve siber zorbalıkla ilgili araştırmasına göre, siber zorbalık olarak da bilinen dijital şiddet, internette endişe yaratan risklerin %34,8'iyle ilk sırada yer almaktadır. Bu kapsamda, katılımcıların %32,8'inin sosyal medya üzerinden olumsuz yorumlar (hakaret, küfür, aşağılama ifadeleri vb.) aldıkları, %16,7'sinin sanal tacize uğradığı (cinsel içerikli görüntüler, sesler vb.), %16,2'sinin fotoğraf veya video gibi gönderilerinin izinsiz paylaşıldığı tespit edilmiştir (RTÜK, 2018). Türkiye genelinde dijital şiddetin araştırıldığı diğer bir araştırmada bireylerin %50'sinin hakaret, küfür ve tehdide maruz kaldığı, %39'unun yazılı, sesli veya görüntülü taciz mesajları aldığı, %35'inin biri tarafından sürekli takip edildiği (stalklanmak/ısrarlı takip edilmek), %16'sının adına sahte hesaplar oluşturularak dolandırıldığı/kandırıldığı tespit edilmiştir (Şener & Abınık, 2021). Ergenlerle yapılan bir araştırmada ise bireylerin en fazla “ara sıra” maruz kaldıkları dijital şiddet

davranışları ve e-posta adreslerinin ele geçirilerek zarar görme (%19,7) ve kasıtlı olarak virüs veya zararlı yazılım gönderme (%5,9), internet veya telefon yoluyla tehdit edilmedir (%19,7). Bu araştırmaya göre bireylerin en fazla “ara sıra” uyguladıkları dijital şiddet davranışları çevrimiçi sohbet odasını veya oyunu terk etmeye zorlamadır (%2,6) (Tamer & Vatanartıran, 2014).

Verilerin de yansıttığına göre bireylerin çoğunluğu, söz konusu dijital şiddet davranışlarını tanımadıkları kimselere uygulamaktadır; dijital şiddete maruz kalanların çoğunluğu da tanımadıkları kimselerce mağdur edilmektedir (Williams & Guerra, 2007; Kowalski & Limber, 2007; Wolak vd., 2007; Mishna vd., 2009). Literatürde farklı örneklem gruplarıyla gerçekleştirilen çalışmalarda ise bu konuda farklılık olduğu görülmektedir. Aksaray’ın (2011) çalışmasına göre, dijital şiddet mağdurlarının yalnızca %40-50’ye yakını kendilerine şiddet uygulayanı tanımaktadır. İnsani Gelişme Vakfı’na yapılan araştırmada şiddetle karşılaşanların yalnızca %34’ü bu davranışın yakın çevrelerinden, tanıdıklarından geldiğini belirtmişlerdir (İNGEV, 2019). Türkiye genelinde yapılan dijital şiddet araştırmasında dijital şiddete maruz kalan her dört kişiden üçü, bunun tanımadığı biri tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir; hatta bu oran kadınlarda daha yüksektir (Şener ve Abınık, 2021). İlköğretim öğrencileri ile yapılan bir araştırmada da mağdurların %35’inin kendisine şiddet uygulayanı tanımadığı tespit edilmiştir (Dehue vd., 2007). Ancak sosyal medyada kadınlara yönelik dijital şiddeti konu alan bir çalışmada üniversite öğrencisi 18 kadınla yapılan yüz yüze görüşmelerde, kadınların 4’ünün hiç tanımadıkları kişiler tarafından dijital şiddet eylemlerine maruz bırakıldıkları belirlenmiştir (Yıldırım, 2019). 12-17 yaş arası ergenlerin dahil edildiği farklı bir araştırmada, çevrimiçi zorbalık mağdurlarının üçte ikisi faili tanıdığını ifade etmiştir (Juvonen & Gross, 2008). OFCOM araştırması, 12-15 yaş arasındaki çocukların %9’unun tanımadıkları birinden cinsel mesajlar aldığını ortaya koymuştur (OFCOM, 2018). Kanada’da yapılmış bir çalışmaya göre ise katılımcıların %32’si tanıdığı okul arkadaşlarınınca, %11’i okulundan tanımadığı kişilerce, %16’sı da hem tanıdığı hem tanımadığı okul arkadaşlarınınca dijital şiddet davranışlarına maruz bırakılmışlardır (Sharriff, 2005).

Araştırmada dikkat çekilmek istenilen bir diğer konu da “dijital güvenlik”tir. Katılımcıların önemli çoğunluğu dijital alanda kendilerini güvende hissetmemektedir. Özellikle de dijital şiddet davranışlarıyla karşılaşanlar sanal alandaki güvenliklerinden endişe duymaktadır. Sosyal ağlarda dijital şiddet uygulamaları üzerine yapılan bir araştırmada, kadınların %57,3’ünün ve erkeklerin %55,9’unun dijital araçları/uygulamaları kullanırken kişisel güvenliklerinden endişe duydukları tespit edilmiştir. Buna göre, yanıt verenlerin yarısından fazlası kişisel güvenlikleri konusunda endişelidir (Cebecioğlu & Altıparmak, 2017). Bir başka araştırmada bireylerin %69,8’inin internet ortamında gezinirken kendilerini kısmen ya da tamamen güvende hissetmedikleri tespit edilmiştir (Barındık, 2021). Öz’ün (2014) araştırmasında da bireylerin sosyal medya uygulamalarını kullanırken özellikle kişisel güvenliklerinden endişe duydukları, ancak yine de kendileri hakkında birçok kişisel bilgiyi yayınlamaya devam ettikleri belirtilmiştir.

Bireylerin dijital şiddet davranışlarıyla karşılaştıklarında verdikleri tepkilere bakıldığında çoğunluğun öncelikle faili engelleme, çevrimdışı olma ya da tepkisiz kalma gibi kaçınma/saklanma davranışlarında buldukları görülmektedir. Türkiye genelinde dijital şiddetin araştırıldığı bir çalışmada dijital şiddetle karşılaşan bireylerin ilk olarak yaptıkları davranışın da blokla/engelleme (%65) olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak ikinci sırada verilen tepkiler arasında uygulama/platform içinde şikâyet etme (%39) yer almaktadır. Ayrıca tepkiler arasında yaşanan durumu yakın çevreye anlatma/yakın çevreden yardım alma (%15), ekran görüntüsü alma (%14), güvenlik ayarlarını kontrol etme (%14) ve hukuki yollara başvurma veya polise bildirme (%7) de yer almaktadır. Ayrıca dijital şiddetle karşılaştığı halde hiçbir şey yapmamayı da tercih eden (%14) bireyler olduğu gözlenmiştir (Şener & Abınık, 2021). Barındık’ın (2021) çalışmasında, bireylerin dijital şiddete maruz kaldıklarında neler yaptıklarına yönelik eylemlere bakıldığında çoğunlukla kişileri engelledikleri (%20,6), mesajları sildikleri (%15,0), sosyal medya hesaplarını gizledikleri (%14,8) ve kişileri sosyal medya uygulamaları üzerinden şikâyet ettikleri (%14,5) tespit edilmiştir. Ayrıca psikiyatriste/psikoloğa başvurma (%1,5) ve polise/savcılığa/mahkemeye başvurma (%1,1) ise en az başvurulan yöntem olarak tespit edilirken, hiçbir şey yapmama oranı da %2,9 olarak elde edilmiştir. Üniversite öğrencileriyle yapılan farklı bir araştırmada, çoğunluğun çevrimiçi şiddete maruz kaldıktan sonra kullandığı programı kaldırmayı ve tüm bilgilerini gizlemeyi tercih ettiği tespit edilmiştir. Siber suçlar birimine/polise şikâyet etmek de yoğunlukla verilen tepkiler arasında yer almaktadır. Yine bu çalışmada da %19’a yakın bir kesim hiçbir şey yapmamayı tercih ettiğini belirtmiştir (Cebecioğlu & Altıparmak, 2017). Siber zorbalığı araştırmak için nitel bir yaklaşımın kullanıldığı çalışmada, katılımcıların zorbalığa yönelik tepkilerinin; sosyal medyada yasaklama veya şikâyet etme ve konuyu aileleri ve arkadaşlarıyla tartışmayı içerdiği bulunmuştur.

(Yıldızcaç & Demir, 2021). Ergenlerle yapılmış çeşitli araştırmalarda gençlerin çevrimiçi ortamdaki şiddet eylemlerini durdurmak için yetişkinlere ve ebeveynlere haber vermenin dışında, sohbet odalarından kaçınma, tanınmayan kişilerle konuşmama (Li, 2006), istenmeyen mesajı ve rahatsız eden kişiyi durdurma, taciz edene bunu durdurmasını söyleme, kullanıcı adını değiştirme (Arıca vd., 2008), e-posta adreslerini veya telefon numaralarını değiştirme, suç içeren mesajları kanıt amaçlı saklama, güvenlik güçlerine haber verme (Smith vd., 2008; Aytekin, 2022), şifrelerini kimseyle paylaşmama (Juvonen & Gross, 2008) gibi kendi kendilerine de çeşitli yöntemlere başvurdukları tespit edilmiştir (Aksaray, 2011).

Ailede, okulda, kurumlarda ve sosyal ağlarda alınacak önlemler, dijital araçların/uygulamaların ve internetin güvenli kullanımına ve dijital şiddetin önlenmesine yönelik çözümlere ulaşılmasına yardımcı olabilecektir. Zira kişisel verilerin güvenliği zaten teknolojik olarak yazılım çözümlerinin kullanılması, kullanıcıların hukuki yollarla izlenmesi, teknik çözümlerin kullanılması ve mevzuat desteği ile sağlanmaktadır. Aileler, eğitim kurumları, sosyal ağ hizmeti veren şirketler, sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumları bu konuda iş birliği yapmak suretiyle dijital şiddete yönelik daha köklü çözümler üretebilir (Baltazar vd., 2009).

Elde edilen verilere göre katılımcıların dijital şiddet karşısında öncelikli verdikleri tepkiler ve bununla mücadele etmek amacıyla önerdikleri fikirler kısmen örtüşmektedir. Şiddetle mücadele konusunda en çok önerdikleri durum “ilgili platforma şikâyet etme/polise bildirme”dir, ikinci sırada en çok önerilen durum da “kişisel bilgilerin çevrim içi ortamda paylaşılmaması” gerektiğidir. Dijital şiddetin önlenmesini konu alan araştırmalarda dijital araç/uygulamaları ve interneti kullanan bireylerin tutumları ve uygulanabilecek caydırıcı faktörler üzerine öneriler yer almaktadır (Erdoğan & Bahtiyar, 2014; Çolak, 2019). Bunlardan bazıları şöyledir:

Öncelikle, insanların çevrimiçi oldukları her anda, dijital şiddete maruz kalabilecekleri göz önüne alındığında, bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için toplumun her bireyinin şiddet konusunda bilinçlenmesi ve bu konuda bilgi sahibi olmasının çok önemli olduğu vurgulanmaktadır (Türk & Şenyuva, 2021). Bununla birlikte akılda tutulması gereken önemli bir nokta da dijital dünyada kullanılacak hiçbir güvenlik aracının, yazılımın veya donanımın tüketicilere risksiz bir çevrimiçi deneyim garanti etmeyeceğidir (Jalali vd., 2019). Çünkü kullanıcı faktörü; üretmek, dağıtmak, iletişim kurmak, etkileşimde bulunmak ve farklı hizmetlerden yararlanmak için çok önemlidir. İlişkili araştırmalara göre ağ, araç ve uygulama kullanıcıları, mevcut ve artan çevrimiçi tehditlerin farkında olmaları ve internet teknolojilerini kullanmak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmaları halinde son derece güvenli çevrimiçi deneyimler yaşayabileceklerine işaret etmektedir (De Bruijn & Janssen, 2017; Çolak, 2019).

Yiğit ve Seferoğlu (2017) siber zorbalıkla ilişkili faktörleri inceleyerek olası çözüm önerileri geliştirdikleri çalışmalarında literatürdeki çeşitli araştırmaları da dikkate alarak “empati tabanlı müdahaleler” (Topçu & Erdur-Baker, 2012; Casas vd., 2013; Doane, Pearson & Kelley, 2014; Del Rey vd., 2016; Schultze vd., 2016; Lee & Shin, 2017), “öfke kontrolü” (Batmaz & Ayas, 2013; Baroncelli & Ciucci, 2014; Den Hamer & Konjin, 2016;), “değerler eğitimi” (Dilmaç & Aydoğan, 2010; Peker & İskender, 2015), “siber zorbalık müdahale programları” (Gradinger vd., 2016; Del Rey vd., 2016; Cross vd., 2016), “medya kullanım eğitimi” (Casas vd., 2013; Kokkinos vd., 2014; Den Hamer & Konjin, 2016; Festl, 2016; Lee & Shin, 2017), “okul içi müdahaleler” (Kärnä vd., 2011; Kowalski & Limber, 2013; Yenilmez & Seferoğlu, 2013) ve “aile içi müdahaleler” (Fanti vd., 2012; Hemphill & Heerde, 2014; Tabak & Köymen, 2014; Wright, 2017) gibi başlıkların ön plana çıkmakta olduğunu vurgulamışlardır.

Dijital şiddet mağdurluğu ve failliği ilişkisi üzerinde sosyal sorumluluğa sahip olmanın etkisinin incelendiği araştırmada, dijital şiddet mağduriyeti ile dijital şiddet suçu arasında anlamlı bir pozitif ilişki, dijital şiddet mağduriyeti ile sosyal sorumluluk arasında anlamlı bir negatif ilişki ve sosyal sorumluluk ile dijital şiddet suçu arasında anlamlı bir negatif ilişki tespit edilmiştir. Bundan dolayı sosyal sorumluluğa sahip olma durumunun geliştirilmesinin dijital şiddetle mücadelede işlevsel olabileceğini savunulmaktadır (Zhan vd., 2022; Uluçay ve Melek, 2017).

Bireyleri dijital şiddetin hedefi haline getiren durumlardan biri kişisel verilerin dijital ortamda bilinçsizce paylaşılmasıdır. Söz konusu kişisel veriler; güvenlik şifreleri, demografik özellikler, fotoğraflar, videolar, önemli belgeler, konum/adres bilgisi, iletişim bilgileri, banka hesap bilgileri gibi çeşitli verilerden oluşmaktadır. Bu sebepten dolayı bireylerin dijital araç/uygulamaları kullanırken kişisel verilerini paylaşmamaları gerektiği, kişisel verilerinin gizliliğini sağlamaları gerektiği, en azından güvenlik seviyesi düşük olan platformlara bilgilerini kaydetmemeleri gerektiği önerisi dijital şiddetle ilgili çalışmalarda ısrarla güvenlik önlemi olarak ısrarla

vurgulanmaktadır (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019; guvenliweb.org, 2017; Ceyhan vd., 2015; Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Youn, 2005).

Dijital alandaki suçlara yönelik caydırıcı hükümlerin yer aldığı yasal metinlerin oluşturulması ve yürürlüğe konulması da önemli mücadele yöntemlerinden biri olarak görülmektedir (Cebecioğlu & Altıpatmak, 2017; CCIP). Bu düzenlemeler, halen Amerika Birleşik Devletleri (Megan Meier Cyberbullying Prevention Act), Kanada (The Cyberbullying Prevention Act), İngiltere, Avustralya gibi ülkelerde yürürlükte olan hukuki düzenlemelerdir. Ayrıca bu ülkelerde resmi kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği yaparak siber suçlara yönelik mücadele yürüttüğü bilinmektedir (Baştürk Akca vd., 2014; Yetim, 2015). Ülkemizde doğrudan dijital şiddeti konu alan bir yasal düzenleme söz konusu olmasa da 1982 Anayasası'ndaki çeşitli maddelerde (Özel hayatın gizliliği 20. Madde, Haberleşme hürriyeti 22. Madde, Düşünce ve kanaat hürriyeti 25. Madde, Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti 26. Madde, vs.) ve Türk Ceza Kanunu'ndaki çeşitli maddelerde (Tehdit 106. Madde, Kişilerin huzur ve sükûnunu bozma 123. Madde, Hakaret 125. Madde, Haberleşmenin gizliliğini ihlal 132. Madde, Kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması 133. Madde, Özel hayatın gizliliğini ihlal 134. Madde, Kişisel verilerin kaydedilmesi 135. Madde, vd.) dijital şiddetin türlerini de kapsayıcı müdahaleler yer almaktadır (Türk Ceza Kanunu; Barındık, 2021; Türk & Şenyuva, 2021). Ayrıca 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'da da içerik sağlayıcıların, konum sağlayıcıların, erişim sağlayıcıların ve toplu kullanım sağlayıcıların niyet ve erişim açısından görev ve hesap verebilirlikleri ile internet ortamında içerik kullanılarak işlenen bazı suçların durdurulmasına ilişkin usul ve esasların düzenlendiği açıktır (5651 Sayılı Kanun; Barındık, 2021). Mevzuat düzenlemeleriyle birlikte şiddet mağdurları haklarını arayabilmekte, failer ise suç içeren eylemlerinden dolayı cezalandırılabilirlerdir. Böylece dijital şiddete yönelik motivasyonlara dair caydırıcı bir ortam oluşturulabilmektedir. Bu aşamada, bireylerin haklarının ve yükümlülüklerinin neler olduğu ve çevrimiçi şiddetle mücadeleye nasıl katılabilecekleri hakkında ilgili düzenleyici çerçevelerin yanı sıra gelişmiş bilgi ve destek sistemlerine olan ihtiyacı da akılda tutmak önemlidir (Türk & Şenyuva, 2021; Barındık, 2021).

Ceyhan, Demiryürek ve Kandemir'in (2015) çalışmaları, sosyal ağ kullanım hedefleri, güvenlik ön koşulları, sosyal ağlardaki güvenlik tehditleri ve bu sorunlardan nasıl kaçınılacağına dair açıklamalar içermektedir. Çalışmanın bir sonucu olarak, bu bağlamda sosyal ağlarda bilgi güvenliği ve mahremiyetin sağlanmasıyla ilgili çeşitli tehlikeler not edilmiştir. Bu tehlikelerden en sık görüleni e-dolandırıcılık ve kimlik hırsızlığıdır. Kurumsal adların sahte kullanımı, piyango dolandırıcılıkları, profil klonlama, sahte güvenlik yazılımı dolandırıcılıkları, üçüncü taraf uygulama riskleri, yanlış/hatalı ürün satışları, kötü bağlantı istekleri, spam ve tehlikeli kötü amaçlı yazılımların tümü, kimlik avı ve e-dolandırıcılık tekniklerine örnektir. Çocukları ve gençleri bu risklerden korumak için bir takım yasal boşlukların kapatılması ve devletin, eğitim kurumlarının ve vatandaşların iş birliği yapması önerilmiştir. Ayrıca çalışmada kişisel verilerin paylaşımında dikkatli olunması gerektiği, hesap erişimlerinde güçlü parolaların kullanılması gerektiği, özellikle çocukların ebeveyn denetiminde interneti kullanmalarına önem verilmesi gerektiği, ülkemizde ücretsiz olarak verilen "Güvenli İnternet Hizmeti"nden faydalanılması gerektiği dijital şiddetten korunmayla ilgili tedbirler olarak detaylı biçimde sıralanmıştır. Bunlara ek olarak sanal ortamda diğer bireylerin varlığına saygılı davranılması gerektiği, zarar verici davranışlardan kaçınılması gerektiği de dijital şiddetin oluşmasını önleyici "temel" bir öneri olarak vurgulanmaktadır.

Çolak (2019), üniversite öğrencilerinin dijital güvenlik öz yeterliliklerini incelediği araştırmasında eğitim-öğretim kurumları, sivil toplum kuruluşları, araştırmacılar ve öğretmenler için uygulamaya ve araştırmaya yönelik dijital şiddetle mücadele ve güvenlikle ilgili şöyle önerilerde bulunmuştur: Kullanıcıların dijital uygulamalarda alınabilecek güvenlik önlemleri ve bunları almamaları durumunda karşılaşılabilecekleri çevrimiçi riskler konusunda eğitim faaliyetleri ile farkındalıkları artırılmalıdır. Bu eğitimlerin etkinliği değerlendirilmeli ve düzenli olarak güncellenmelidir. Kişilerin kimlerle, ne zaman ve nasıl kullanılacağını öngöremedikleri bilgileri paylaşmalarını engellemek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin güvenli kullanımı konusunda önceden eğitim almaları sağlanmalıdır. Buna ek olarak, kişilerin internet teknolojilerini ilk kullanmaya başladıkları yaş veya şu anda en sık kullandıkları sosyal medya platformları, çevrimiçi çok oyunculu oyunlar vb. veya bilgi ve dosya alışverişinin yapıldığı platformlarda kimlik hırsızlığı gibi ileride tehdit oluşturabilecek tehditlere karşı korunmak için atılabilecek adımlarla önlem almak mümkündür. Ayrıca literatürde sıklıkla vurgulanan çevrimiçi risklerin yeniden/yenilenecek ortaya çıkmasına yanıt olarak güvenli internet teknolojilerini devreye almak için yeni bilgi

ve becerilerin öğrenilmesi gerekli olabilir. Sonuç olarak söz konusu tehlikelerin güncellenmesine karşın alınabilecek önlemler ve mücadele yöntemleri de güncellenmelidir.

Çocukları ve gençleri kapsayan dijital şiddet üzerine yapılan araştırmalar, aile ve eğitim müdahalelerinin bunu durdurmanın en başarılı yolları olduğunu göstermiştir. Bir çocuk, zamanının büyük bölümünü evde ve okulda geçirdiğinden, bu iki ortamla ortaklaşa yapılacak çalışmaların dijital şiddet konusunun ele alınmasında faydalı olacağı öne sürülmektedir (Beale & Hall, 2007; Erdur-Baker & Kavşut, 2007; Mishna vd., 2009; Özdemir & Akar, 2011; Aksaray, 2011; Özmen, 2018; Türk & Şenyuva, 2021; Penezoglu-Yıldırım & Ulukol, 2022;).

Şahin ve arkadaşları (2010), lise öğrencilerinin siber zorbalık davranışları ve maruz kalma senaryolarına ilişkin düşünceleri üzerine yaptıkları çalışmada, siber zorbalığın çocuk ve gençlerin gelişimi üzerindeki zararlı etkilerinden kaçınmak için konuyla ilgili araştırmalar yapılarak farklı adımlar atılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada ve ilgili diğer çalışmalarda velilere, öğretim elemanlarına, okul yetkililerine ve öğrencilere teknoloji kullanımı ile ilgili bilgi verilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Özellikle öğrenciler, çevrimiçi ortamda kendilerini bekleyen tehlikelerin farkında olmalıdır. Dijital güvenliğe zarar veren davranışlar konusunda okul rehberlik servisi ile öğretmenlerin, ebeveynlerin, okul yöneticilerinin ve öğrencilerin iş birliği yapması önemli bulunarak, Bilgi İletişim Teknolojileri'ni bilinçli kullanma ve medya okur-yazarlığına dair eğitimler verilmesi (Barındık, 2021; Özmen, 2018; Narin & Ünal, 2016), okul rehberlik servislerinin dijital şiddet eylemlerinde bulunan ve bu davranışlara maruz kalan gençlere ilişkin psiko-egitimsel programlar hazırlayarak sorunların çözümüne katkı sağlaması, zorbalık kapsamında yapılan davranışların yasal sorumlulukları hakkında bilgi verilmesi şeklinde önerilerde bulunmaktadır (Agatston vd., 2007; Şahin vd., 2010; Akca vd., 2014; Eroğlu, 2014; Beyazıt vd., 2017; Bayhan, 2020; Yıldızca & Demir, 2021; Gürkan vd., 2022).

İnsanların kendilerini çevrimiçi tehditlerden korumak için ihtiyaç duyduğu bilgi ve yetenekler, yalnızca teknolojiden anlayan/teknolojiyi bilen olmanın ötesine geçmektedir. Yani, dijital araçlara virüsten koruma yazılımı yüklemek, işletim sistemlerini güncellemek, kötü amaçlı yazılımları taramak ve kaldırmak çevrimiçi tehlikeleri veya çevrimiçiyken tehlikeli davranışlarda bulunmayı önlemek için yeterli değildir. Bununla birlikte karşılaşılan bilgiyi doğrulamak, kişisel bilgi paylaşımının hangi durumlarda ne kadar gerekli olduğunu anlamak gibi farklı ölçüm ve yöntemleri okumak için medya veya dijital okuryazarlık ve dijital güvenlik becerilerine sahip olmak da önemli bir gerekliliktir (Calvani vd., 2012; Çolak, 2019).

Gençlere ve çocuklara uygulanacak medya okuryazarlığı eğitimlerinin yanı sıra ebeveyn kontrolü/denetimi internet güvenliğinin sağlanmasında temel bileşenlerden biri olarak kabul edilmektedir. İnternet erişiminin çoğu evde bir bilgisayar aracılığıyla sağlandığı için ailenin interneti güvenli bir şekilde nasıl kullanacağını anlaması gerekir (Livingstone & Helsper, 2008; Aoyama vd., 2012; Tamer & Vatanartıran, 2014; Kaşıkçı vd., 2014; Faccio vd., 2014; Altundağ, 2016; You & Lim, 2016). Ek olarak, internet servis sağlayıcıları ve dijital araç/uygulama satan işletmeler, müşterilerine internet güvenliği konusunda gerekli yazılımları ve eğitim kaynaklarını sağlamalıdır. Servis sağlayıcılar ve bilgisayar/dijital iletişim aracı üreticileri, ailelere kullanımı basit ve gelişmiş bilgi okuryazarlığı gerektirmeyen ücretsiz filtreleme, kısıtlama ve kontrol yazılımları temin etmelidir. Bu, ayrıca ebeveyn kontrolünü de kolaylaştıracaktır. Ayrıca son zamanlarda güvenli internet kullanımını teşvik eden birçok web sitesi geliştirilmiştir ve bunların iletişim yöntemleriyle başarılı bir şekilde tanıtılması, kullanımlarının yaygınlaştırılması son derece önemlidir (Kaşıkçı vd., 2014). Bu uygulamalar hem çocukların hem yetişkinlerin interneti ve dijital araçları daha güvenli kullanmalarını kolaylaştıracaktır.

Sonuç

Sebepler ve sonuçlarıyla çok yönlü ve türleri olan bir olgu olarak karşımızda duran şiddet, çağımızın teknolojik gelişmeleriyle yeni bir alan ve yeni bir tür daha edinmiştir. İletişim veya bilgi paylaşımı araçlarının dijitalleşmesinin bir sonucu olarak şiddet de dijital hale gelmiştir. İnternet erişimi olan kişiler, şiddet içeren davranışlarıyla başka bir kişiye veya bir grup insana doğrudan zarar vermek için sosyal medya platformlarını ve akıllı telefonlar, tabletler ve dizüstü bilgisayarlar gibi çevrimiçi bilgi işlem cihazlarını kullanma kapasitesine sahiptir. Bu imkân da şiddetin yeni bir biçimi olan ve literatürde siber zorbalık, dijital zorbalık, siber tartaklama, internet zorbalığı, çevrimiçi zorbalık, yeni şiddet, çevrimiçi şiddet, siber şiddet gibi farklı isimlerle de tanınan dijital şiddet olgusunun, diğer şiddet biçimlerinin yanına eklenmesine yol açmıştır.

Günlük etkileşimlerini sürdürmek, mesleğini icra etmek, sosyalleşme ihtiyacını karşılamak, serbest zamanını değerlendirmek gibi çok çeşitli nedenlerle internet teknolojisini kullanan bireyler, kendi faydalarına çaba sarf ederken beklemedikleri bir anda dijital şiddete uğrama riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu risk, nitelikleri sınırlı ya da belirlenmiş psikolojik ya da sosyo-kültürel özelliklere sahip bireyler için değil, interneti kullanan, çevrim içi olan herkes için geçerlidir.

Araştırmada, interneti ve dijital araçları günlük yaşamında sıklıkla kullanan bireylerin, bu araçların sunduğu imkânları kötü amaçlar için kullanan ya da bu imkânları kötü amaçlar için kullananların hedefi olan bireyler üzerinden elde edilen veriler incelenerek dijital şiddete yönelik çözüm ve mücadele önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, sahadan elde edilen nicel ve nitel verilerden ve literatür bilgisinden hareketle hem internet ve dijital araç/uygulama kullanıcılarını hem dijital mecranın yönetici aktörlerini hem de kamu yönetiminden sorumlu kurumsal aktörleri kapsayan şu önerilerde bulunma gereği duyulmuştur:

-Öncelikle bireylerin şiddet olgusuna yönelik farkındalıkları geliştirilmelidir. İnterneti, dijital araç ve uygulamaları kullanan bireyler, dijital alan güvenliğini bozan davranışlarla ilgili çeşitli kanallar (internet reklamları, yazılı-sesli-görüntülü medya yayınları vb.) aracılığıyla bilgilendirilmeli ve bu tür davranışlara yönelik olası motivasyonun engellenmesi sağlanmalıdır.

-Dijital şiddetin çeşitli görünümüleriyle ilgili somut örneklerin haber ve bilgilendirme kaynaklarında açıklanması/görünür hale getirilmesi ve bunların oluşturacağı olası zararlar ve faillerin karşılaşacakları çeşitli yaptırımların sembol, söylem ve spot sloganlar halinde sunulması, bireylerin bu konudaki bilinç seviyelerini yükseltecektir.

-Örgün ve yaygın eğitim süreçlerinde medya okur-yazarlığı bilgisinin, güvenli internet kullanımının bireylere öğretilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır ve var olan çalışmalar sürdürülebilir hale getirilmelidir. Burada çalışmaların her yaştan, cinsiyetten, sınıftan vs. bireyi kapsayıcı biçimde; ilgi, beceri, amaç gibi faktörler göz önüne alınarak planlanması önemlidir.

-Özellikle de gençlerin ve çocukların dijital şiddet hakkında bilgilendirilmeleri, ailelerin ve okulun bu kapsamda iş birliği içinde hareket etmeleri, çocukların ebeveynleri denetiminde interneti ve dijital araçları kullanmaları “şiddete erken müdahale” kapsamında değerlendirilmelidir.

-Dijital şiddeti deneyimleyen katılımcıların genellikle tanınamayan kişiler tarafından ya da sanal (gerçek olmayan, hayal ürünü, taklit, vb.) kimliğe sahip profiller tarafından mağdur edildikleri verisi göz önünde bulundurularak, dijital uygulamalarda bu gibi anonim profillerin oluşturulmasını önleyici sistemler platform yetkililerince geliştirilmelidir. Ayrıca dijital uygulamaların ya da ağların güvenlik parametrelerinin artırılması (güvenli şifreleme, ağa erişim, vb.) sağlanmalıdır.

-Dijital araç/uygulamaların amacına uygun biçimde kullanımı için teşvik edici politikalar oluşturulmalıdır. Örneğin kişisel verilerin çevrimiçi ortamda paylaşımaması, güvenli görünmeyen bağlantılara tıklanmaması vb. gibi davranışlarla dijital araç/uygulamaları ve interneti kullanım alışkanlıkları güvenli hale getirilmelidir.

-Dijital alanda işlenen suçlara ve güvenliği bozucu eylemlere yönelik yasal metinlerin ve tanımlamaların oluşturulması, mevzuattaki eksikliklerin tamamlanması ve caydırıcılığın artırılması sağlanmalıdır. Ayrıca bireylerin yasal hak ve sorumluluklarıyla ilgili ve olası mağduriyet durumunda nasıl bir hukuki yol izlemeleri gerektiği konusunda bilgilendirilmeleri çeşitli kanallarca sağlanmalıdır.

-Dijital bilgi-iletişim araçlarını temin eden ve internet servisi sağlayan kurumlar, müşterilerine dijital güvenlikle ilgili yazılım, materyal ve diğer bilgileri ücretsiz sağlamalıdır.

-Gelişen teknolojiyle her an yenilenen dijital tehditlere yönelik alınabilecek önlemler de güncellenmelidir.

-Teknolojinin ve sağladığı imkanların kötüye kullanılmasının nedenleri hakkında bilgi toplayarak, güvenli bir çevrimiçi ortam yaratmak için sürdürülebilir stratejiler geliştirilmelidir.

-Dijital şiddet olgusu neden ve sonuçlarıyla kapsamlı biçimde nicel ve nitel farklı yöntemlerle, farklı perspektiflerle araştırılmalıdır, böylece planlanacak önlemler daha somut verilerle oluşturulabilecektir.

-Dijital şiddetin de kökeni olan şiddet kültürünün (ayrımcılık, istismar, taciz, darp, dolandırıcılık, vs.) önlenmesine yönelik sistematik faaliyetler yürütülmelidir.

Dijital araçların ve internetin, bireysel ve toplumsal yaşantılarımızda önemli rol oynadığı gerçeğinden hareketle; bunlar ve benzeri önlemlerin bir an önce uygulamaya koyulması; bununla ilgili üniversitelerin, diğer eğitim

kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, yerel yönetimlerin, ilgili bakanlıkların ve alt kurumların iş birlikleri dahilinde var olan uygulamaların geliştirilmesi dijital güvenlik için zaruri görülmektedir.

Kaynakça

- Agatston, P.W., Kowalski R. & Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyberbullying. *Journal of Adolescent Health*, (41), 59-60. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.09.003>
- Akça, E. B., Sayımer, İ., Salı, J. B., & Başak, B. E. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 17-30.
- Akkoyunlu, A. (2020). *Siber zorbalık ile ilgili 11 gerçek*. <https://bitdefender.com.tr/siber-zorbalik-ile-igili-11-gercek/>.
- Aksaray, S. (2011). Siber zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 405-432.
- Altundağ, Y. (2016). Lise öğrencilerinde sanal zorbalık ve problemlili internet kullanımını ilişkisi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 27-43.
- Aoyama, I., Utsumi, S., & Hasegawa, M. (2012). Cyberbullying in Japan: Cases, government reports, adolescent relational aggression, and parental monitoring roles. Q. Li, D. Cross, & P. K. Smith (Eds.), *Cyberbullying in the global playground: Research from international perspectives* (pp. 183-201). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119954484.ch9>.
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N., & Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-262. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0016>
- Ayas, T. (2011, 3-5 Ekim). *Lise öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma yaygınlığı*. [Sözlü sunum]. 11. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, İzmir.
- Aytekin, G. (2022). *Dijital şiddetin tezahürleri ve siber zorbalık*. <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/dijital-siddetin-tezahurleri-ve-siber-zorbalik>.
- Bal, H. (2015). *Sosyolojide yöntem ve araştırma teknikleri*. Sentez Yayıncılık.
- Baltazar, J., Costoya, J., Flores, R. (2009). *The Heart of KOOFACE C&C and Social Network Propagation, A Trend Micro Threat Research*. https://media.kasperskycontenthub.com/wp-content/uploads/sites/58/2009/12/21185104/the_20heart_20of_20kooface_final_1_.pdf
- Barındık, G. (2021). *Dijitalleşen medya ve yarattığı yeni şiddet alanı: Dijital şiddet* [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Baroncelli, A., & Ciucci, E. (2014). Unique effects of different components of trait emotional intelligence in traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Adolescence*, 37(6), 807-815. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2014.05.009>
- Baştürk Akca, E., Sayımer, İ., Balaban Salı, J., & Ergün Başak, B. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 2(Özel Sayı), 17-30.
- Batmaz, M., & Ayas, T. (2013). İlköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorbalık düzeylerinin yordanması. *Sakarya University Journal of Education*, 3(1), 43-53.
- Bayhan, V. (2020). Z kuşağı lise gençlerinde sosyal medya bağımlılığı ile siber zorbalık ve siber mağduriyet deneyimleri. *İlahiyat Akademi*, (12), 117-144.
- Beale, A. V., & Hall, K. R. (2007). Cyberbullying: What School Administrators (and Parents) Can Do. *The Clearing House*, 81(1), 8-12. <https://doi.org/10.3200/TCHS.81.1.8-12>

- Beck, U., (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru.* (K. Özdoğan & B. Doğan. çev.). İthaki Yayınları.
- Bayazıt, U., Şimşek, Ş., & Ayhan, A. B. (2017). An examination of the predictive factors of cyberbullying in adolescents. *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 45(9), 1511-1522. <https://doi.org/10.2224/sbp.6267>
- Calvani, A., Fini, A., Ranieri, M., & Picci, P. (2012). Are young generations in secondary school digitally competent? A study on Italian teenagers. *Computers & Education*, (58), 797-807. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.10.004>
- Casas, J. A., Del Rey, R., & Ortega-Ruiz, R. (2013). Bullying and cyberbullying: Convergent and divergent predictor variables. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 580-587. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.11.015>
- Cebecioglu, G., & Altıparmak, İ. B. (2017). Dijital şiddet: sosyal paylaşım ağları üzerine bir araştırma, *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 423-431. <https://doi.org/10.19126/suje.305282>
- Ceyhan, E. B., Demiryürek, E. & Kandemir, B. (2015). Sosyal ağlarda güncel güvenlik riskleri ve korunma yöntemleri. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 1 (1), 1-10. <https://doi.org/10.18640/ubgmd.192646>
- Cross, D., Shaw, T., Hadwen, K., Cardoso, P., Slee, P., Roberts, C., & Barnes, A. (2016). Longitudinal impact of the Cyber Friendly Schools program on adolescents' cyberbullying behavior. *Aggressive Behavior*, 42(2), 166-180. <https://doi.org/10.1002/ab.21609>
- Çolak, C. (2019). *Üniversite öğrencilerinin dijital güvenlik öz yeterlikleri ve çevrimiçi risk alma eğilimlerinin incelenmesi* [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- De Bruijn, H., & Janssen, M. (2017). Building cybersecurity awareness: The need for evidence-based framing strategies. *Government Information Quarterly*, 34 (1), 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2017.02.007>
- Dehue, F., Bolman, C., & Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychology and Behavior*, 11(2), 217-223. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0008>
- Del Rey, R., Lazuras, L., Casas, J. A., Barkoukis, V., Ortega-Ruiz, R., & Tsorbatzoudis, H. (2016). Does empathy predict (cyber) bullying perpetration, and how do age, gender and nationality affect this relationship?. *Learning and Individual Differences*, (45), 275-281. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2015.11.021>
- Den Hamer, A. H., & Konijn, E. A. (2016). Can emotion regulation serve as a tool in combating cyberbullying?. *Personality and Individual Differences*, (102), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.033>
- Dilmaç, B., & Aydoğan, D. (2010). Values as a predictor of cyber-bullying among secondary school students. *International Journal of Social Sciences*, 5(3), 185-188.
- Doane, A. N., Pearson, M. R., & Kelley, M. L. (2014). Predictors of cyberbullying perpetration among college students: An application of the theory of reasoned action. *Computers in Human Behavior*, (36), 154-162. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.051>
- Erbıçer, E. S., (2020). Siber zorbalık ve siber mağduriyetin sosyal uyuma ve bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (49), 190-222. <https://doi.org/10.9779/pauefd.559831>.
- Erdoğan, G. & Bahtiyar, Ş. (2014, 5-7 Şubat). *Sosyal Ağlarda Güvenlik*, [Sözlü sunum]. XVI. Akademik Bilişim Konferansı. Mersin Üniversitesi. <https://akademiksunum.com/index.jsp?modul=document&folder=36dd71d0b115e3b4ed01c3141d13100d35b5f289>.
- Erdur-Baker, Ö. & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, (27), 31-42.

- Eroğlu, Y. (2014). *Ergenlerde siber zorbalık ve mağduriyeti yordayan risk etmenlerini belirlemeye y6nelik b6t6nc6il bir model 6nerisi* [Doktora Tezi, Uludağ 6niversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Faccio, E., Iudici, A., Costa, N., & Belloni, E. (2014). Cyberbullying and interventions programs in school and clinical setting. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (122), 500-505. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1382>
- Fanti, K. A., Demetriou, A. G., & Hawa, V. V. (2012). A longitudinal study of cyberbullying: Examining risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 168-181. <https://doi.org/10.1080/17405629.2011.643169>
- Festl, R. (2016). Perpetrators on the internet: Analyzing individual and structural explanation factors of cyberbullying in school context. *Computers in Human Behavior*, (59), 237-248. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.017>
- Gezginci, G. (2022). *İletişim psikolojisi açısından yeni medyada şiddet* [Doktora Tezi, İstanbul 6niversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gradinger, P., Yanagida, T., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2016). Effectiveness and sustainability of the ViSC Social Competence Program to prevent cyberbullying and cyber-victimization: Class and individual level moderators. *Aggressive Behavior*, 42(2), 181-193. <https://doi.org/10.1002/ab.21631>
- Guardchild, (2023). *Cyber Bullying Statistics*. <https://www.guardchild.com/cyber-bullying-statistics/>.
- G6rkan, H., Atabay, E., & Gezgin, D. M., (2022). Lise 6ğrencileri arasında dijital şiddet: siber zorbalık, akıllı telefon bağımlılığı ve medya okuryazarlığı arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3), 1799-1820. <https://doi.org/10.24315/tred.1115385>
- G6venli Web. (2017). *Sosyal ağlarda g6venlik*. <https://www.guvenliweb.org.tr/dokuman-detay/sosyal-aglarda-guvenlik>.
- Hemphill, S. A., & Heerde, J. A. (2014). Adolescent predictors of young adult cyberbullying perpetration and victimization among Australian youth. *Journal of Adolescent Health*, 55(4), 580-587. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.04.014>
- İnsani Gelişme Vakfı (İNGEV). (2019). *Siber zorbalık araştırması*. https://ingev.org/basin-bultenleri/INGEV_Siber_Zorbalik_Basin_Bulteni_28082019.pdf.
- İnternet Ortamında Yapılan Yayınların D6zenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla M6cadele Edilmesi Hakkında Kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5651.pdf>.
- Jalali, M. S., Kaiser, J. P., Siegel, M., & Madnick, S. (2019). The Internet of Things promises new benefits and risks: a systematic analysis of adoption dynamics of IoT products. *IEEE Security & Privacy*, 17(2), 39-48. DOI: 10.1109/MSEC.2018.2888780
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x>
- Kadir Has 6niversitesi Siber G6venlik ve Kritik Altyapı Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi (CCIP). *Dijital d6nyada şiddet: siber zorbalık*. <https://ccip.khas.edu.tr/post/29/dijital-dunyada-siddet-siber-zorbalik>
- K6rn6, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: Grades 4–6. *Child Development*, 82(1), 311-330. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01557.x>
- Kaşıkcı, D. N., Çağiltay, K., Karakuş, T., Kurşun, E., & Ogan, C. (2014). T6rkiye ve Avrupa'daki ocukların İnternet Alışkanlıkları ve G6venli İnternet Kullanımı, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(171), 230-243.
- Klinke, A., & Renn, O. (2002). A new approach to risk evaluation and management: risk-based, precaution-based and discourse-based strategies. *Risk Analysis*, 22(6), 1071-1094. <https://doi.org/10.1111/1539-6924.00274>.

- Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., & Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An investigation of the psychological profile of university student participants. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(3), 204-214. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.04.001>
- Kowalski, R.M., & Limber S.P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, (41), 22-30. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.017>
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), 13-20. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.09.018>
- Kurt, İ. (2012). Toplumsallaşma sürecinin 'toplumsanallaşma' bağlamındaki yolculuğu. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-10.
- Lee, C., & Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in Human Behavior*, (68), 352-358. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.047>
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools a research of gender differences. *School Psychology International*, 27(2), 157-170. <https://doi.org/10.1177/014303430606454>
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2008) Parental mediation and children's Internet use. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 52(4), 581-599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *EU Kids Online final report: LSE*, <https://eucpn.org/document/eu-kids-online-final-report>.
- Lupton, D. (1999). *Risk and sociocultural theory: new directions and perspectives*. Cambridge University Press.
- Megan Meier Cyberbullying Prevention Act. <https://www.meganmeierfoundation.org/bullying-cyberbullying-laws>.
- Mishna, F., Saini, M., & Solomon, S. (2009) Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 31(12), 1222-1228. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.05.004>.
- Narin, B., & Ünal, S. (2016). Siber zorbalık ile ilgili haberlerin Türkiye yazılı basınında çerçevesi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (26), 9-23. <https://doi.org/10.31123/akil.438555>
- OFCOM. (2018). *Children and parents: Media use and attitudes report*, https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/134907/children-and-parents-media-use-and-attitudes-2018.pdf.
- Öz, M. (2014). Sosyal medya kullanımı ve mahremiyet algısı: Facebook kullanıcılarının mahremiyet endişeleri ve farkındalıkları. *Journal of Yasar University*, 35(9), 6009-6260.
- Özdemir, M., & Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), 605- 626.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü, (2019). *Siber zorbalık*. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/26113055_SYBER_ZORBALIK.pdf.
- Özmen, Ş. Y. (2018). Dijital şiddet, siber zorbalık ve yeni medya okuryazarlığı üzerine bir değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 11(61), 958-966. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2989>
- Penezoglu Yıldırım, D. N., & Ulukol, B. (2022). Dijital oyunlar ve şiddet, *TRT Akademi*, 7(16), 1163-1170.
- Peker, A., & İskender, M. (2015). İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının siber zorbalık üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 11-22.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), (2018). *Çocukların Yeni medya kullanım alışkanlıkları ve siber zorbalık 2018 araştırması, RTÜK Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı*.

<https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/Kamuoyu/cocuklarin-yeni-medya-kullanimlari-ve-siber-zorbalik.pdf>.

- Raosoft Sample Size Calculator, (2004). <http://www.raosoft.com/samplesize.html>.
- Ritchie, J., Lewis, J., & Elam, G. (2003). Designing and selecting samples. In J. Ritchie, J. Lewis (Eds.), *Qualitative research practice A Guide for Social Science Students and Researchers*, (pp. 77-108), Sage.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, çev.). De Ki Basım Yayım.
- Robinson, G. (1998). *Methods and techniques in human geography*. J. Wiley.
- Schultze-Krumbholz, A., Schultze, M., Zagorscak, P., Wölfer, R., & Scheithauer, H. (2016). Feeling cybervictims' pain: The effect of empathy training on cyberbullying. *Aggressive Behavior*, 42(2), 147-156. <https://doi.org/10.1002/ab.21613>
- Shaheen, S. (2005). Cyber-Dilemmas in the new millennium: school obligations to provide student safety in a virtual school environment, *Mcgill Journal of Education*, 40(3). 457-477.
- Şimandl, V., & Vaníček, J. (2017). The use of Inquiry Based Education in a Simulation Software Environment in Pre-Service ICT Teacher Training. *International Journal of Information and Communication Technologies in Education*, 4(1), 5-15. DOI: 10.1515/ijicte-2015-0001.
- Smith, P. K., Madhavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russel, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö., & Er, S. H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 257-270.
- Şener, G., & Abınık, N. (2021). *Türkiye’de dijital şiddet araştırması*. <https://www.cybermagonline.com/turkiyede-dijital-siddet-arastirmasi>.
- Tabak, F. S., & Köymen, Ü. (2014). Student experiences with cyberbullying in northern Cyprus. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (116), 5200-5209. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1100>
- Tamer, N., & Vatanartıran, S. (2014), Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1(2), 1-20.
- The Cyberbullying Prevention Act. <https://web2.gov.mb.ca/bills/40-2/b214e.php>.
- Topçu, Ç., & Erdur-Baker, Ö. (2012). Affective and cognitive empathy as mediators of gender differences in cyber and traditional bullying. *School Psychology International*, 33(5), 550- 561. <https://doi.org/10.1177/0143034312446882>
- Türk, B., & Şenyuva, G., (2021). Şiddet sarmalı içinden siber zorbalık: bir gözden geçirme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 462-479. <https://doi.org/10.21733/ibad.901032>
- Türk Ceza Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>.
- Uluçay, D. M., & Melek, G., (2017). Türkiye’deki okullarda siber zorbalık: bir literatür değerlendirmesi. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*. <http://dx.doi.org/10.1089/cpb.2005.8.1>.
- Williams, K. R., & Guerra, N.G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, (41), 14-21. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.018>
- Wolak J., Mitchell ,K.J., & Finkelhor, D. (2007). Does online harrasment constitute bullying? An exploration of online harrasment by known peers ond onlineonly contacts. *Journal of Adolescent Health*, (41), 51-58. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.019>

- Wright, M. F. (2017). Parental mediation, cyberbullying, and cybertrolling: The role of gender. *Computers in Human Behavior*, (71), 189-195.
- Yenilmez, Y., & Seferoglu, S. S. (2013). Sanal zorbalık ve öğretmenlerin farkındalık durumlarına bir bakış. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 420-432.
- Yetim, S. (2015). Siber zorbalık, Türkiye ve ABD karşılaştırması (ABD V. Drew Dosyası). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 28 (120), 325-384.
- Yıldırım, E. (2019). *Sosyal Medyada Kadınlara Yönelik Dijital Şiddet* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldızaç, B., & Demir, F. (2021). Siber zorbalık üzerine nitel bir araştırma. *Sosyal Sağlık Dergisi*, 1(1), 116-139.
- Yiğit, M. F. & Seferoğlu, S. S. (2017). Siber zorbalıkla ilişkili faktörler ve olası çözüm önerileri üzerine bir inceleme, *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 4(2), 13-49.
- You, S., & Lim, S. A. (2016). Longitudinal predictors of cyberbullying perpetration: Evidence from Korean middle school students. *Personality and Individual Differences*, (89), 172-176. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.10.019>
- Youn, S. (2005). Teenagers' perceptions of online privacy and coping behaviors: A risk-benefit appraisal approach, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 49(1), 86-110. https://doi.org/10.1207/s15506878jobem4901_6
- Zhan, J., Yang, Y., Lian, R. (2022). The relationship between cyberbullying victimization and cyberbullying perpetration: The role of social responsibility. *Digital Mental Health*, (13), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.995937>.

EXTENDED SUMMARY

Digital violence has evolved into a phenomenon that affects all members of society as a social reality in the modern day as a result of the widespread use of the Internet and digital tools. The purpose of this study is to provide recommendations for preventing digital violence. A field study that was planned to use the mixed method principles was done. The literature was used to assist the interpretation of the data.

The data was gathered using a structured questionnaire and a semi-structured in-depth interview form. The sampling was chosen randomly. In this context, 500 participants from all around Turkey, ranging in age from 18 to 95, took part in the study. The sample has a 98% reliability level, on average. Individuals interviewed in-depth were determined by purposive sampling. Being a victim or offender of digital violence is the deciding factor in this case.

During the analysis of the quantitative data, the correlation between the dependent and independent variables was tried to be explained by various statistical procedures, taking into account the questions and hypotheses of the research. Qualitative data were also coded with a thematic descriptive analysis and made sense of.

This study specifically focuses on responses to digital violence and information on how to stop this kind of abuse. A total of 31% of the participants in the survey had experience with digital violence either as offenders, victims, or observers. On social media networks and websites, they often utilize in their everyday lives, participants come across digital violence [e-mail (11.5%), offensive websites or blogs (10%), text messaging apps (9.1%), video websites (15.6%), chat room apps/websites (10%), gaming apps/websites (10%), social network apps (67.1%), and news websites (11.8%)]. Because of this, 79.4% of the participants expressed fear about their personal safety online.

According to the information gathered from the multiple-choice question, the behaviors of digital violence, such as insulting/abusive messages and posts (79.1%), fraud (74.7%), and abusive messages and posts (74.1%), most concern the participants. The sample group's most prevalent digital violent behaviors and these results are both consistent. Some of the participants who have been the victims of digital violence went into great depth about who perpetrated it, what sort of violence they were subjected to, how it affected them, and what kind of response they got in return. These findings are noteworthy in the following ways:

Most of the participants had experience with digital violence from people they didn't know. A few people said that their ex-girlfriend, ex-wife, or acquaintance exposed them to digital violence. Through their postings or interactions on social media platforms or during online gaming activities, the majority of participants who are victims of digital violence have been subjected to insults, persistent stalking, sexual harassment, blackmail, and illegal publishing of personal data. Additionally, a few individuals said that they had experienced fraud.

Participants who admitted to engaging in digital violence said they often carried it out by lynching the victim, exposing their personal information without permission on social media networks, and abusing and cursing at the posts of strangers. Participants' responses to digital violence incidents, according to their remarks, include banning the offender, going offline, being indifferent or unresponsive, exacting revenge using the same technique, and reporting the incident to the security departments. In accordance with their own experiences, participants recommended the following strategies for preventing digital violence: complain on the appropriate platform (72.6%), law enforcement (71.8%), not divulge personal data (63.9%), stop the offender (53.3%), relatives or friends (52%), stop looking at the photo or profile (26.4%), altering user data (13.5%), remaining online (10%), face the danger (6.3%).

In addition to these recommendations, 1.3% of respondents said that nothing should be done. As is evident, participant ideas tend to focus on user sentiments. Participants who had experienced digital violence were questioned in some in-depth interviews about their opinions on how to address it and what steps may be made. There are several discourses in the assertions that legal regulations should be made, criminal prosecutions should be carried out, user awareness should be increased, and non-governmental organizations, universities, and pertinent public institutions should disseminate practices and activities that support raising user awareness in this regard. When examined, these discourses also lend credence to the collected quantitative evidence.

Numerous recommendations on preventing digital violence have been developed based on data from the literature and the field, and they address institutional actors in public administration as well as users of the internet and digital tools as well as managing actors in the digital media. Some of them include the following:

People should be made aware of digital violence when utilizing the internet and other digital technologies. Planned trainings should be held for this purpose at businesses, educational institutions, etc. It should be assured that legal texts and definitions for offenses committed online and activities that compromise security are developed, that gaps in the law are filled, and that deterrent is boosted. Digital applications and networks should also have more stringent security requirements (secure encryption, network access, etc.). By gathering data on the reasons why technology is misused and the opportunities it presents, long-lasting policies should be established to ensure a secure online environment. Actions need to be taken to stop the culture of violence, which also fuels digital violence (discrimination, abuse, harassment, assault, battery, etc.).

It is considered necessary to consider people's attitudes toward digital tools, the creators of various digital platforms, the enactment of relevant laws, the collaboration of organizations that might be regarded as social authorities, etc. Finally, this study is significant because it adds to the literature by raising awareness of digital violence, which is a novel experience for those who live in a high-risk environment. The study's practical value also stems from the fact that it provides remedies for the problem of digital violence.

ANNE-ÇOCUK İLETİŞİMİNDE DİNLEME ENGELLERİ: 60-72 AY ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN GÖRÜŞLERİ

BARRIERS TO LISTENING IN MOTHER-CHILD COMMUNICATION: VIEWS OF MOTHERS WITH 60-72 MONTH-OLD CHILDREN

Hilmi TEKİN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Muğla MYO
Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri
hilmitekin@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2324-6631

Gülay TEMİZ

Selçuk Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Çocuk Gelişimi Bölümü
gtemiz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8428-8966

ÖZ

Geliş Tarihi:
04.04.2023

Kabul Tarihi:
13.09.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Dinleme engelleri,
Anne-çocuk iletişimi,
İletişim sorunları,
Okul öncesi dönem

Keywords
Listening barriers,
Mother-child
communication,
Communication
problems
Preschool period

Bu çalışmanın amacı, 60-72 ay çocuğu olan annelerin çocukları ile iletişiminde dinleme engellerine yönelik görüşlerini derinlemesine incelemektir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Katılımcıların seçiminde çalışmanın amacına bağlı olarak amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Muğla ilinde bir kreş ve gündüz bakımevine çocuğu devam eden toplam 41 anneden 25'i oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen, annelerin dinleme engellerine yönelik görüşlerini belirlemeye yönelik yapılandırılmış "Görüşme Formu" ve annelerin demografik verilerine ulaşmak için "Genel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Veriler, içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda (1) Çocuğa Yaklaşım, (2) Problemi Tanımlama, (3) Probleme Çözüm ve (4) İletişim Çıktıları olmak üzere dört temel tema elde edilmiştir. Araştırma sonucunda; annelerin çocukla iletişimde dinlemenin öneminin farkında oldukları görülmüştür. Bununla birlikte bazı annelerin çocuklarını sağlıklı bir şekilde dinlerken bazılarının da iletişim anında dinleme engellerini farkında olmadan kullandıkları görülmüştür.

ABSTRACT

This study examines in depth the views of mothers with 60-72 month-old children on barriers to effective listening in communication with their children. In addressing this issue, the current study adopted the phenomenological method, one of the most commonly used methodologies in qualitative research. Easily accessible sampling – a purposeful sampling strategy – was utilized to choose the participants. The study group of the research consisted of 25 out of 41 mothers whose children attend a kindergarten and day care center in Muğla. Mothers' views on barriers to listening were collected using a semi-structured "Interview Form" developed by the researchers. Mothers also completed the "Demographic Information Form". The data were analyzed with the content analysis technique. As a result of the content analysis, four basic themes were obtained: (1) Approach to the Child, (2) Defining the Problem, (3) Solving the Problem, and (4) Communication Outcomes. As a result of the research; It has been observed that mothers are aware of the importance of listening in communication with their children. However, it has been observed that while some mothers listen to their children in a healthy way, others unconsciously use listening barriers during communication.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1276729>

Atıf/Cite as: Tekin, H., & Temiz, G. (2023). Anne çocuk iletişiminde dinleme engelleri: 60-72 ay çocuğu olan annelerin görüşleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1561-1577.

Giriş

İletişim, başkalarıyla bağlantı kurmak için fikir, duygu ve düşüncelerin sözlü veya sözsüz olarak farklı yollarla ortak işaretler kullanılarak ifade edildiği ve bu ortak işaretlerin başkaları tarafından alınıp yorumlandığı bilinçli veya bilinçsiz, amaçlı ya da amaçsız yapılan bir süreç olarak tanımlanır (Arabacı & Ömeroğlu, 2013; Teke, 2021). İletişim sosyal bir durumdur ve insanların bir arada yaşamasını sağlar (Kazan & Sarısoy, 2021). Birçok becerinin temelini oluşturan iletişim becerileri; dilsel ve sözel olmayan mesajları uyum içinde kullanarak etkili iletişim ve etkili kişilerarası ilişkiler kurmayı mümkün kılan eylemlerdir (Güneri vd., 2018). Daha açık bir ifadeyle etkili iletişim; karşılıklı iletişimde cevap verme, cevaplardan diğer kişinin duygu ve düşüncelerini yansıtmaya, diğer kişinin duygu ve düşüncelerini etkilemeyen veya yönlendirmeyen sorular sorma, sözlü olmayan mesajları çözme ve uygun cevaplar verme, göz kontağı kurma, geri bildirimde bulunma, "ben" diliyle cevap verme, empati kurma ve eleştirilere uygun cevaplar verme, olumlu cevaplar verme, kararlı davranışlar sergileme, sorunları uygun yöntemlerle çözme gibi unsurları içerir (Posluoğlu Baydar, 2014). Yetişkinlerin çocuklarını destekleme noktasında bu becerileri kullanarak önemli rol model olduğu düşünüldüğünde, erken çocukluk döneminde aile içi iletişimle başlayan bu desteğin çocuklara rehberlik edebileceği ve ebeveynler için daha iyi birer anne baba olma yolunda fark yaratacağı söylenebilir (Kazan ve Sarısoy, 2021).

Aile içi iletişim, anne ile çocuk, baba ile çocuk, anne ile baba ve kardeşler arasındaki iletişim olarak açıklanabilir. Sağlıklı bir aile ortamını tesis etmek ve aileler için demokratik bir ortam yaratmak, fikirlerin açık bir şekilde ifade edilmesini, karşılıklı güveni, iş birliğini ve desteği gerektirir. Etkili iletişimin olduğu bir aile ortamında yetişen çocuklar, kendilerini ve duygularını ifade edebilen, kendine güvenen ve başkalarının haklarına saygı duyan bireyler olacaktır. Sağlıksız bir aile ortamında, etkili iletişimin olmadığı bir ortamda büyüyen çocuklar ise, duygu ve düşüncelerini tam olarak ifade edememekte, özgüvenleri ve özsaygıları düşük olmakta, kendi isteklerini ön planda tutmamaktadır. Sağlıksız bir aile ortamında yetişen çocuklar, birbirlerine güvenmelerini zorlaştıran eleştiri, yargılama, suçlama, azarlama gibi birçok olumsuz durum yaşarlar. Bu duruma çözüm, karşılıklı sohbet, empati ve saygıya dayalı bir aile iletişim ortamı yaratmakla mümkündür (Gümrükçü Bilgici ve Deniz, 2021).

Aile içi iletişimi etkileyen birçok faktör vardır. Aile ortamında iletişim kurmak, aile dışındaki insanlarla iletişim kurmaktan daha tehlikeli olarak kabul edilir. Aileler aynı ortamda yaşamaya ihtiyaç duyar ve bazı deneyimleri paylaşmak zorunda kalır. İletişimi zayıf ve olumsuz ailelerde, tüm aile ile birlikte özellikle çocuklar, duygusal hasara karşı son derece savunmasızdır (Yavuzer, 2000). Olumlu iletişim, aile sorunlarının çözümünde kilit bir ilkedir. Aile içi iletişimin en önemli amaçlarından biri iletişimi olumsuz etkileyen faktörleri ortadan kaldırmak, olumlu faktörleri desteklemek, iletişimin devam etmesini ve gelişmesini sağlamaktır. Okul öncesi dönem çocukları pek çok uyarana maruz kalırlar, dolayısıyla olumsuz bir iletişim ortamı çocuğun kişiliği ve gelişimi üzerinde olumsuz etki yaratabilir (Arabacı ve Ömeroğlu, 2016).

Çocuğun anne karnından itibaren çevresiyle özellikle de anne ile çocuk arasında iletişim kurmasını sağlayan faktör dildir. Dil, anlama (dinleme ve okuma) ve konuşma (konuşma ve yazma) bölümlerinden oluşur. Bunlardan anlama başlığı altında ele alınan dinleme, bireyin anne karnında kazanmaya başladığı ilk dil becerisidir. Dinleme, "konuşmacının herhangi bir konuda sesini duymak, ne söylediğini anlamak ve konuşmacının belleğinde neyin gerekli olduğunu tutmak için sese dikkat etmek" olarak tanımlanır (Ceyran, 2016). Çocuğun çevreyi anlamasını ve konuşmaya başlayana kadar kendini anlatmasını sağlayan tek beceri yine dinlemektir. Dinleme becerisinin anne karnında kazanılmış olması, bu becerinin diğer becerilerden farklı bir beceri olarak görülmesine neden olmuş, dolayısıyla çocuğun dinleme becerisini doğal olarak geliştirdiği ya da bu becerinin sonradan gelişemeyeceği yanılgısı yaygınlaşmıştır. Ancak dinleme de bir dil becerisidir ve her beceri gibi bu beceri de zamanla eğitimle geliştirilebilir (Melanlıoğlu, 2012). Kişisel öğrenmenin ilk alanı olan dinleme, yaşam boyu etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda dinleme, dil ve düşünme gelişimi ve sosyal etkileşim ile ilgili bir süreçtir. Dinleme yeteneği uzun bir süreye yayılır ve dinleme yeteneği gelişimseldir; çünkü çeşitli süreç ve aşamalara ayrılır. Etkileşimli olmak, konuşmacıyı, konuşmacının aktardığı bilgileri ve dinleme ortamını dinlemek anlamına gelir. Bu nedenle dinleme, çeşitli bilgileri öğrenme ve becerileri geliştirme konusunda karmaşık bir süreçtir (Güneş, 2007). Dinleme pasif bir süreç değildir. Aslında dinleyici de sürece en az konuşmacı kadar dâhil olabilir ve olmalıdır. 'Aktif dinleme' ifadesi, tamamen iletişime dâhil olma sürecini tanımlamak için kullanılır. Etkili dinleme sürecini daha iyi hale getirmek için etkili ve etkisiz dinlemeyi bilmek, daha da önemlisi etkili dinlemenin önündeki engelleri tanımak gerekmektedir (Sadulloevna, 2018).

İletişim sürecinde büyük bir öneme sahip dinleme becerilerinin önünde pek çok engel vardır. Dinleyiciyi dinlemekten alıkoyan engeller genel olarak iç ve dış faktörler olmak üzere iki türe ayrılabilir: Çevresel engeller ve

teknolojik engeller dinleyicinin konuşmacıyı dinlemekten alıkoymasından sorumlu olan dış faktörler olarak alınabilir. İç faktörler ise iki türe ayrılabilir: psikolojik engeller ve fizyolojik engeller. Çeşitli duygular ve/veya ruh halleri dinleyicinin dikkatinin dağılmasına neden olabilir ve dinleyici dinlemeyi bırakabilir. Örneğin konuşmacının bahsettiği konuyu önceden bildiğini düşünmek bir psikolojik engeldir (Raju, 2018). Bu duruma “cevabı bilmek” adı verilir ve dinleyici sabırsızca konuşmacının sözünü kesebilir veya cümleyi onun yerine tamamlamaya çalışabilir (Webb, 2016). Bunun yanında konuşmaya veya konuşmacıya karşı önyargılı davranmak da bir psikolojik engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda dinleyici çoğu kez konuşmacının söylediklerini kim olduğu ışığında değerlendirir ve dikkate bile almaz (Mackay, 1997). Konunun dinleyici açısından tamamen gereksiz olması da ayrı bir psikolojik engeldir. Bu duruma “ilgi eksikliği” de denebilir. Yine dinleyicinin konuşmacıdan büyük bir beklenti içine girerek onu dinlemesi ve bu nedenle konuşmacıyı uzaklaşması psikolojik engellerden biridir. Ayrıca konuşmacının bilinmeyen bir konu üzerine anlaşılmasız kelimelerle konuşuyor olması da bir psikolojik engel olarak düşünülmektedir. Bunların yanında hastalık, yorgunluk, uykusuzluk ile işitme, konuşma ve görme sorunları gibi engeller de dinleyicinin konuşmacıya ve konuşmasına dikkatini vermesini engelleyen birer fizyolojik engeldir (Raju, 2018). Bu tür engeller dinlemenin önüne geçer ve konuşmacılar arasındaki iletişimi bozar. Bu tür olumsuz durumların ortadan kaldırılmasına öncelik verilmesi, iyi bir dinlemenin ön koşulu olarak belirtilmiştir (Ceyran, 2016). Dinleme engellerinin genel bir değerlendirmesi hem dinleyicilerden hem de konuşmacılardan gelen engellerin olduğunu ve her iki tarafın da etkili bir dinleme süreci için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak dinleyici ve konuşmacının kendisi, dinleme açısından herhangi bir soruna yol açmasa bile çevre koşullarının ve doğrudan dinlenecek konunun dinleme engellerine neden olabileceği göz ardı edilmemelidir. Konuşmacıdan kaynaklı sorunlar, konuşmacının genel konuşma tarzı ve tekniği, konu hakkındaki bilgilerinin yeterliliği ve konuşma sırasındaki eylemleri ile belirlenir. Bu tür sorunlarla karşılaşmamak için konuşmacının iyi derecede Türkçe bilmesi ve dinleyici seviyesine uygun bir konuşma geliştirmesi gerektiği belirtilmektedir (Emiroğlu, 2013).

Bu çalışmada teorik çerçeve olarak yararlanılan HURIER modeli, bireylerin dinleme davranışı algıları hakkında daha kesin bilgilere duyulan ihtiyaca cevap vermektedir (Brownell, 2017). HURIER Modeli, Brownell (1986) tarafından geliştirilmiştir. Model, dinlemenin altı aşamasını tanımlar ve bunlardan bahseder. HURIER kelimesi, Hearing (işitme), Understanding (anlama), Remembering (hatırlama), Interpret (yorumlama), Evaluating (değerlendirme) ve Respond (yanıt verme) anlamına gelen bir kısaltmadır. HURIER modeli, dinlerken İşitme, Anlama, Hatırlama, Yorumlama, Değerlendirme ve Yanıtlama olmak üzere altı faktörün devreye girdiğini ve iyi yapılırsa iki kişi arasında iyi bir iletişim ve anlayış sağlayabileceğini belirtir.

HURIER modelinde her faktör için dinleyicilere öneriler sunulmuştur. Örneğin 1. Hearing (işitme) faktörü için; dinlerken birden fazla işle uğraşılması, tamamen konuşmacıya odaklanması ilk öneri olmuştur. Ayrıca dikkat dağıtıcı unsurların ortadan kaldırılması ve dinleyicinin kendini duymanın kolay olduğu bir yere konumlandırılması gerektiği ifade edilmiştir. 2. Understanding (anlama) faktörü için ise; öncelikle kelime dağarcığı veya jargona aşına olunmadığında konuşmacıdan açıklama istenmesi önerilmiştir. Ayrıca niyetleri netleştirmek için sorular sorulması da bir diğer öneri olmuştur. Bu faktör için ele alınan son öneri ise ayrıntıların konuşmanın ana noktalarından ayırt edilmesi ve konuşan kişinin sözünü kesmekten kaçınılması yönünde olmuştur. 3. Remembering (hatırlama) faktörü için; stresin hafızayı etkileyeceği düşünülerek dinleme aşamasında öncelikle sakin olunması ve konuşmaya odaklanması önerilmektedir. 4. Interpret (yorumlama) faktörü için; konuşmacının sözel olmayan ipuçlarının gözlemlenmesinin önemine değinilmiştir. Sözler kadar duygusal mesajların da dinlenilmesi önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca konuşmacıyı cesaretlendirmenin ve bireysel farklılıkları önemsemenin dinleme kalitesini arttıracığından bahsedilmiştir. 5. Evaluating (değerlendirme) faktöründe öncelikle “konuşmacıya yanıt vermeden önce mesajın tamamını dinleyin” önerisinde bulunulmaktadır. Bunun yanında yargıda bulunurken sağlam muhakeme yönergelerini uygulamak önerilmiştir. Duygusal çekiciliklerin mantıksal çekiciliklerden ayırt edilmesi ile dinleyicinin kişisel önyargılarının ve değerlerinin etkisinin farkına varması da önerilmektedir. 6. Respond (yanıt verme) faktörü için ise; dinleyicinin kasıtsız sözel olmayan iletişiminin farkında olması, yanıtının konuşmacının kararlarını nasıl etkilediğini anlaması, farklı yanıt türleri arasında ayırım yapabilmesi önerilmektedir (Nevada Legislature, 2016). HURIER modeli, dinleme etkinliğinin belirli göstergelerine dikkat çektiğinden, model, bireylerin dinleme davranışı algılarına ilişkin bilgi toplamak için makul bir temel olarak kullanılabilir (Brownell, 2017).

Alanyazında konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, Türkiye’de okul öncesi dönemde iletişim ve dinleme becerileri üzerinde birçok çalışma olduğu görülmektedir (Arabacı & Ömeroğlu, 2016; Basit, 2017; Bay & Şeker, 2020; Çetinel, 2016; Dere Çiftçi vd., 2021; Gümrükçü Bilgici & Deniz, 2021; Höl, 2017; Kazan & Sarısoy, 2021; Melanlıoğlu, 2012; Özer Özkan & Coşkun, 2015; Temiz, 2014; Teke, 2021; Türe Köse, 2019). Bununla birlikte yurtdışında okul öncesi dönemde iletişim ve dinleme becerileri ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmaların çoğunlukla özel gereksinimli çocuklar üzerinde yapıldığı görülmüştür. Ayrıca normal gelişim gösteren okul öncesi dönem çocukları üzerinde iletişim ve dinleme becerileri ile ilgili yapılan çalışmalara da ulaşılmıştır (Chazin et al., 2018; Denham et al., 1994; Fagan & Iglesias, 2000; Jesus & Silva, 2019, Kee & Fae, 1992; Yakubova, 2021;). Ancak Türkiye’de dinleme engelleri ile ilgili yapılan herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Anne ve çocuk iletişiminde çocukları dinlemek onların kendilerinin ve duygularının olduğu gibi kabul edildiğini hissetmesini sağlamaktadır. Çocuklar kendi duygularının olduğu gibi kabul edilmediğini hissettiklerinde duygularını aileleri ile paylaşmamaya ve bunun sonucunda da ebeveynlerini destek alacakları bir kişi olarak görmemeye başlarlar. Çocukları dinlemenin farklı bir yararı da dinlemenin onların kendilerini tanımalarına, kendi problemlerini kendilerinin çözmelerine yardımcı olmasıdır. Etkin bir şekilde dinlenen çocuklar kendi duygularının ve yaşadıklarının daha çok farkına varırlar (Cihangir Çankaya, 2012). Bu noktadan hareketle annelerin çocukları ile olan iletişimlerinin ve dolayısıyla etkin dinlemenin önündeki engellerin incelenmesi yararlı olacaktır. Bu çalışmada 60-72 ay çocuğu olan annelerin dinleme engellerine yönelik görüşleri araştırılmak istenmiştir. Alan yazın incelendiğinde ülkemizde dinleme engellerine yönelik bir araştırmanın olmaması alanyazına katkı olması açısından da önem arz etmektedir. Belirtilen gerekçelerden dolayı 60-72 ay çocuğu olan annelerin çocukları ile iletişimde dinleme engellerine yönelik görüşlerinin incelenmesi bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, 60-72 ay çocuğu olan annelerin çocukları ile iletişimde dinleme engellerine yönelik görüşlerini derinlemesine incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- 60-72 ay çocuğu olan annelerin dinleme engellerine yönelik görüşleri nelerdir?
- 2- 60-72 ay çocuğu olan anneler çocuklarını nasıl dinlemektedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada; mevcut durumu anlamak ve açıklamak için katılımcıların bireysel algılarını, deneyimlerini ve araştırma konularına bakış açılarını doğrudan deneyimlemek için nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır (Patton, 2014). Nitel araştırma yöntemleri, çeşitli araştırma tasarımlarını kapsamaktadır. Bu çalışmada ise, fenomen veya kavramlarla ilgili olarak birden fazla kişinin yaşam deneyimlerinin ortak anlamını tanımlayan fenomenolojik desen kullanılmıştır (Creswell, 2018). Araştırmada, fenomenolojik bir yaklaşımla "dinleme engelleri" kavramı incelenmiştir.

Araştırma Grubu

Katılımcıların seçiminde çalışmanın amacına bağlı olarak amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kolay ulaşılabilir durum örnekleme yönteminin nedeni seçilen çocukların araştırmacının rahat ulaşabileceği bir kreş ve gündüz bakımevine devam ediyor olması ve ebeveynlerin çalışmaya katılmak için gönüllü olmalarıdır. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme yönteminde araştırmacı yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer. Bu yöntem araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır. Bu örnekleme yöntemi yaygın olarak kullanılmakla birlikte sonuçları daha az genellenebilir. Ayrıca bu yöntemin maliyeti de diğer yöntemlere göre daha azdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Buna göre araştırmanın çalışma grubunu, Muğla ilinde bir kreş ve gündüz bakımevine çocuğu devam eden toplam 25 anne oluşturmuştur. Bahse konu kreş ve gündüz bakımevine 60-72 ay arası çocuğu devam eden 41 anne vardır. Çalışma grubu oluşturulurken gönüllülük esasına göre bu anneler arasından seçim yapılmıştır. Araştırmada etik kurallar çerçevesinde okul ismine yer verilmemiş; seçilen anneler A1, A2, A3...şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler tablo 1.’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu
A1	38	Lisans	Çalışmıyor
A2	34	Önlisans	Çalışıyor
A3	44	Lise	Çalışmıyor
A4	35	Önlisans	Çalışıyor
A5	33	Ortaokul	Çalışıyor
A6	28	Önlisans	Çalışıyor
A7	41	Yüksek Lisans	Çalışıyor
A8	29	Ortaokul	Çalışmıyor
A9	36	Lisans	Çalışıyor
A10	30	Önlisans	Çalışmıyor
A11	38	Lise	Çalışmıyor
A12	31	Lisans	Çalışıyor
A13	34	Lisans	Çalışıyor
A14	29	Önlisans	Çalışıyor
A15	33	Lisans	Çalışıyor
A16	34	Lisans	Çalışmıyor
A17	30	Ortaokul	Çalışmıyor
A18	37	Lise	Çalışıyor
A19	41	Lisans	Çalışıyor
A20	28	Lise	Çalışmıyor
A21	36	Lisans	Çalışıyor
A22	28	Ortaokul	Çalışmıyor
A23	48	İlkokul	Çalışmıyor
A24	40	Lisans	Çalışmıyor
A25	44	Yüksek Lisans	Çalışıyor

Tablo 1'e göre katılımcı annelerin 5'i 29 yaş ve altında, 14'ü 30-39 yaş aralığında, 6'sı da 40 yaş ve üzerindedir. Bununla birlikte annelerin 1'i ilkokul, 4'ü ortaokul, 4'ü lise, 5'i ön lisans, 9'u lisans ve 2'si yüksek lisans mezunudur. Annelerin 14'ü herhangi bir işte çalışırken, 11'i bir herhangi işte çalışmamaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen, annelerin dinleme engellerine yönelik görüşlerini belirlemeye yönelik yarı yapılandırılmış "Görüşme Formu" ve annelerin demografik verilerine ulaşmak için "Genel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Genel bilgi formunda; annelerin yaşı, çalışma durumu ve öğrenim durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır. Görüşme formunun oluşturulmasında öncelikle alan yazın taraması gerçekleştirilmiş, taslak maddeler oluşturulmuştur. 3 alan uzmanının görüşü doğrultusunda görüşme formuna 10 soru olacak şekilde son şekli verilmiştir. Ardından Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne bağlı bir özel kreş ve gündüz bakım evine gidilerek araştırmanın amacı ile ilgili yöneticilere bilgilendirme yapılmış; ortak

bir gün belirlenerek 60-72 ay arası çocuğu olan annelerle bilgilendirme toplantısı yapılmıştır. Bilgilendirmenin ardından araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılardan ve ilgili kurumdan araştırma izin formları alınmıştır. Formların alınmasıyla birlikte Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kuruluna başvurulmuştur. Başvurunun, kurulun 01.11.2021 tarih ve 6 nolu karar ile olumlu olarak sonuçlanması üzerine katılımcı annelerle ortak görüşme günleri belirlenmiş, ülkemizde 2021 covid-19 pandemisinin etkili olması nedeniyle yüz yüze görüşme yerine online video görüşme platformu üzerinden belirlenen tarih ve saatlerde kendileriyle görüşülmüştür. Her biri 20-30 dakika arası süren görüşmeler elektronik olarak kayıt altına alınmıştır. Bu görüşmelerde katılımcılara günlük hayatta çocukları ile iletişim kurma yöntemleri, yaşanması muhtemel iletişim sorunları ile dinleme sorunları ve bunları çözüme yolları, anne-çocuk arasında sağlıklı bir iletişimin etkileri, dinleme engelleri kavramı ile ilgili sorular sorulmuştur. Ayrıca katılımcılardan yanıtlarını derinleştirmek için örnekler vermeleri istenmiş ve katılımcıların yanıtlarına neden ve niçin gibi ek sorular sorulmuş, böylece yanıtlar zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreç sonunda 25 görüşme notu elde edilmiştir. Nitel araştırma yoruma dayalıdır ve araştırmacılar genellikle katılımcılarla yoğun bir deneyime ve sürekliliğe sahiptir (Creswell, 2018). Bu çalışmada, araştırmacılar bir araç görevi üstlenmiş ve doğrudan veri toplama sürecine ve veri analizine dâhil olmuşlardır. Veri toplama sürecinde araştırmacılar mümkün olduğunca objektif olmaya ve katılımcıların davranışlarını veya dilini yargılamamaya özen göstermişlerdir.

Verilerin Analizi

Veriler, içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Bu analiz türü; birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada öncelikle toplanan veriler yazılı ortama aktarılmıştır. Yazılı hale getirilen veriler katılımcıların kendilerine tekrar gönderilmiş ve söylemek istediklerinin doğru anlaşılıp anlaşılmadığı teyidi alınmıştır. Daha sonra araştırmacının yazarları ayrı ayrı analiz için hazır hale getirilen verileri okumuş ve genel olarak kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar bir araya getirilerek, temalar elde edilmiştir. Daha sonra veri setinden basit seçkisiz yöntemle seçilmiş 2, 6, 9, 12, 17, 23 numaralı katılımcıların verileri ve hazırlanmış kod seti çocuk gelişimi alanında nitel araştırmalar üzerine çalışan bir uzmana verilmiş veri setlerini kodlaması istenmiştir. Uzmanın kodlaması ile araştırmacıların kodladığı veri seti karşılaştırılarak değerlendiriciler arası güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Ortaya çıkan farklı kodlar tartışılarak görüş birliği sağlanmıştır. Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) x 100 formülü kullanılarak hesaplama yapılmıştır. Kodlama denetimine göre kodlayıcılar arası görüş birliğinin en az %80 olması beklenmektedir (Patton, 2014). Araştırmanın kodlayıcılar arası güvenilirliği %89,2 olarak bulunmuştur. Bu süreç sonucunda aşağıda belirtilen dört temel tema, literatür çerçevesinde sunulmuş ve tartışılmıştır.

Bulgular

Yapılan içerik analizi sonucunda (1) Çocuğa Yaklaşım, (2) Problemi Tanımlama, (3) Probleme Çözüm ve (4) İletişim Çıktıları olmak üzere dört temel tema elde edilmiştir. Çocuğa yaklaşım teması altında 14 kod, problemi tanımlama teması altında 3 kod, probleme çözüm teması altında 10 kod ve iletişim çıktıları teması 9 kod olmak üzere toplamda 36 kod çıkarılmıştır. Ortaya çıkan bu kodlar ve temalar tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. Kodlar ve Temalar

Sıra No	Kodlar	Temalar
1	Sabır	Çocuğa Yaklaşım
2	Empati	
3	Saygı	
4	İlgi	
5	Açıklama yapmak	
6	Tutum	
7	Güven	
8	Sakinlik	
9	Dikkatli olmak	
10	Sevgi	
11	Baskı	
12	Fazla müdahale	

13	Ertelemek	
14	Olumsuz davranışlar	
15	Yoğunluk	
16	İletişim araçları	Problemi Tanımlama
17	Yorgunluk	
18	Anlaşmak	
19	İfade etmek	
20	Farklılık	
21	Fırsat vermek	
22	Zaman ayırmak	Probleme Çözüm
23	Odaklanma	
24	Destek almak	
25	Başarılı olmak	
26	Çözüm	
27	Yetenek	
28	Gururlanmak	
29	Mutluluk	
30	Stres	
31	Özsaygı	
32	Sağlık	İletişim Çıktıları
33	Bilinçli olmak	
34	Uyum	
35	Sosyallik	
36	Gelişim	

Elde edilen her bir tema altında araştırma alt problemleri kategorize edilerek incelenmiş ve ulaşılan bulgular aşağıda sunulmuştur. Bu kapsamda “Problemi Tanımlama”, “İletişim Çıktıları” ve “Probleme Çözüm” temalarının sadece araştırmanın birinci alt problemi olan annelerin dinleme engellerine yönelik görüşlerini içeren bulguları içerdiği belirlenmiştir. Bununla birlikte “Çocuğa Yaklaşım” temasının ise araştırmanın ikinci alt problemi olan annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde dinleme yöntemlerini içeren bulguları içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

1. 60-72 Aylık Çocuğu Olan Annelerin Dinleme Engellerine Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

1.1. Problemi Tanımlama Teması

Yapılan görüşmelerde katılımcıların bir kısmı dinleme engelleri kavramını iş yoğunluğu ve yorgunluk olarak algıladıklarını ve bu kapsamda ev içinde ve dışındaki işlerin yoğunluğu ile ve bu nedenle ortaya çıkan yorgunluğun bir sonucu olarak çocuklarını yeterince dinlemediklerini ifade etmişlerdir. Dinleme engellerinin ne olduğu doğrudan sorulduğunda A5, A7, A11 ve A20, A22 ve A24’ün hiçbir fikrinin olmadığı görülmüştür. Örneğin, A20 bu durumu;

“Yani aslında dinleme engelleri ne demek diye düşünüyorum. Dinlerken nasıl bir engel? Çünkü inanın bu konuda pek bir bilgim yok.” şeklinde ifade etmiştir.

Öte yandan, A2, A3, A14 ve A15 ise dinleme engellerinin yoğunluk ve yorgunluk anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. A15 dinleme engelleri kavramının kendisi için ne ifade ettiğini şöyle belirtmektedir:

“Keşke böyle bir imkân olsa da işler bitse, tamamen çocuklar üzerine odaklanabilirsek. Çocuklara daha iyi vakit ayırabilirsek her şey daha iyi olacak. Yoğun olduğumuz zamanlarda dinleyemiyoruz mesela. Bir şey yaparken içimizden çabuk yapalım düşüncesi bir şeyleri sürekli yetiştirme çabası oluyor. Bu bir dinleme engeli mesela.”

Bununla birlikte A3 dinleme engelleri deyince aklına işlerden kaynaklı yorgunluk geldiğini;

“Dinleme engeli deyince aklıma şey geliyor. Hani malum anneler çok yoğun çalışıyor. Bazen öyle çok yorgun oluyorlar ki birini dinleyecek halleri kalmıyor. Ev işleri çok yoruyor insanı. Hem enerjisi bitiriyor hem de iletişimi koparıyor.” sözleriyle ifade etmiştir.

Bunların yanında bazı katılımcılar da dinleme engellerini televizyon, telefon veya tablet gibi iletişim araçlarıyla tanımlamıştır. Örneğin A9 bu iletişim araçlarının dinlemeye engel teşkil etmesinden duyduğu rahatsızlığı;

“Direkt televizyon çağırıyor bende. Doğrudan dinlemeye engel oluyor bunlar. Mesela çocuk bir şey söyleyecek oluyor ben hemen anneciğim bir dakika şunu bir izleyeyim diyoruz. Bu bir engel mesela.” sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır.

Aynı şekilde A19’da dinleme engelleri deyince aklına gelen şeylerin televizyon ve telefon olduğunu ifade etmektedir. A19 bu düşüncesini;

“Televizyon, telefon. Ya onlara takılıyor ya dinlemiyoruz. Televizyona takılıyor. Eşime bir şey söylüyorsun, 3 kere söylüyorsun, adam anlamıyor. Veya sen televizyondaki bir diziyeye takılıyorsun kadın olarak, ne önemi varsa o dizinin? Çocuğun sana 3 kere anne anne diyor ondan sonra sen duyuyorsun.” sözleriyle açıklamıştır.

1.2. İletişim Çıktıları Teması

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bir annenin çocuğuyla sağlıklı bir iletişim ve dinleme ortamı oluşturmasının hem anne çocuk arasında karşılıklı bir güven ortamı oluşmasına katkı sağladığı hem de çocukta özgüven duygusunu geliştirdiği fikri öne çıkmıştır. Anne çocuk arasındaki sağlıklı dinlemenin, olumlu bir güven ortamı oluşturduğunu düşünen A7 bu konudaki fikrini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Anne ve çocuk arasında böyle bir dinleme ortamının olması ilerde anne ve çocuk arasındaki sırları engeller diye düşünüyorum. Benim en çok korktuğum şey çocuklarımın benden bir sır saklaması. Bir şey saklaması. Sağlıklı dinlemeyle her iki taraf için de çocuğun da kendine güveni tam olur diye düşünüyorum. Bizim kendimizi en çok güvende hissettiğimiz yer ailemiz. Çocuk evde kendini güvende hissederse fikirlerinin kabul edileceğini yani dolayısıyla dinlendiğini bilirse o zaman bize her şeyi söyler. Her şeyi konuşabiliriz. Bu onun arkadaşlık yaşantısını da olumlu etkiler.”

A7 ile benzer görüşe sahip olan A21 anne çocuk arasındaki karşılıklı güven duygusunun ancak sağlıklı bir iletişim ve dinleme sayesinde olabileceğini;

“Bence bu karşılıklı güven o kadar önemli ki...bu anne çocuk arasındaki her şey iyi bir iletişimden kaynaklanıyor. İyi bir iletişimle o çocuğa yapmak istediğin her şeyi yaptırabilirsin. Dinlendiğini anlayan çocuğun sana güvenir. Sen ona güvenirsin. Bu çocuğu da çok olumlu etkiler.” sözleriyle açıklamaktadır.

Öte yandan katılımcıların birçoğu anne çocuk arasındaki sağlıklı dinlemenin çocukta özgüven duygusunu olumlu yönde etkilediğini düşünmektedir. Örneğin A17 bu konudaki görüşünü şu sözlerle açıklamaktadır:

“Sağlıklı dinleme ne işe yarar? Çocuk bir kere özgüvenli olur. Ben bunu başarabiliyorum, bunu yapabiliyorum diyebilir. En azından bize gerek duymadan ben bunun üstesinden gelebilirim diyebildikten sonra bir çocuğun yaşantısı da iyi yönde ilerler diye düşünüyorum.”

A17 ile benzer şekilde A8’de;

“Yani bu gerçekten çocuğun okuldaki başarısını güçlendirir. Okul başarısı da özgüveni sayesinde iyi olur. Yani diyebiliriz ki özgüvenine doğrudan katkı sağlar. Özgüvenin tavan yapması sebebi de denebilir. Hayatındaki başarının sebebi.” sözleriyle düşüncelerini dile getirmektedir.

Belirtilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere bir çocuğun annesi ile arasında sağlıklı iletişim ve dinleme kurması hem anne çocuk arasındaki ilişkiye hem de doğrudan çocuğa birçok katkı sağlamaktadır.

1.3. Probleme Çözüm Teması

Yapılan görüşmelerde bazı katılımcılar zaman zaman çocuklara gönderilen ve bir problem olarak görülen olumsuz iletilerden kurtulmak için açıklama yaparak ve konuyu değiştirerek hatayı telafi etme gibi çözümler öne sürerken bazı katılımcılar düşünerek hareket etme ve uzman desteği alma gibi çözümler öne sürmüştür. Örneğin bu konuda A1’in ifadesi şu şekildedir:

“Böyle bir sorunla karşılaştığında ne yapılabilir? Bir daha yapmamaya çalışılır. Ona senin daha iyi olman için hasta olmaman için bunları yapıyoruz denir. Yani açıklama yaparız ki telafi etmeye çalışırız. Bu işe yarar bir çözüm bence.”

Bununla birlikte A7 de çocuğa zaman zaman gönderilen olumsuz iletilerden kurtulmak için konuyu değiştirmenin bir çözüm olduğunu düşünmektedir. Bu konudaki görüşünü ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Yani böyle şeyler söyleniyorsa çaresizlikten söylenmiştir. Orada ebeveyn pek çocuğu düşünmeden hareket etmiştir. Anne o hatayı fark ettiğinde doğru mu yapıyor o da bilmiyor fakat hemen konuyu değiştirmeye çalışıyor. Bu neden bir çözüm olmasın?”

Katılımcıların bazıları da çocuklara gönderilen olumsuz iletilerden kurtulmak için düşünerek hareket etmenin ve uzman desteği almanın öneminden bahsetmiştir. Örneğin A25 bu konudaki düşüncesini;

“Bazen duygularımızla hareket edip çocuğa etiketler yapıştırabiliyoruz. O an durmamız gerekiyor. Eskiden kalan yerleştirilmiş bazı kelimeler oluyor onları kullanıyoruz fark etmeden. Yani düşününe düşününe hareket etmek lazım. Çocukla daha uyum içinde biraz daha uzun süreli dinlemek ve dikkatini ona vermek lazım.” sözleriyle ifade etmektedir.

A25’in bu görüşünden farklı olarak A6, bahsi geçen olumsuz iletilerden kurtulmak için uzman desteği almanın bir çözüm olduğunu ifade etmektedir. A6’nın bu konudaki görüşü şu şekildedir:

“Kesinlikle bir uzmandan destek almak gerekir diye düşünüyorum. Çünkü bu iletileri ben gönderiyorsam benden kaynaklı büyük bir sorun var demektir. Ya şimdi çocuklar zaten genelde ailelerin nasıl yetiştirdiğine bağlı olarak büyüyor.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere çocuklara gönderilen olumsuz iletilerden kurtulmak için katılımcı annelerin çeşitli çözüm önerileri vardır.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde anneler kendilerinin ve eşlerinin çocuklarıyla aralarında yaşanması muhtemel iletişim ve dinleme sorunlarını çocuğa odaklanarak, onun için kaliteli zaman üreterek ve onu sabırlı bir şekilde dinleyerek çözüme yoluna gittiklerini ifade etmektedirler. Bu konuda A21, dinleme sorunları için çözüm önerisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Daha çok sosyal hayat dediğimiz arkadaş eş dost ya da televizyon telefona bakıyorsam çocuğum o anda o tarz bir şey söylüyorsa telefona bakmak lükstür lüksten vazgeçmek gerekir çocuk her şeyden öncelikli diye düşünüyorum. Ben bazen bu hatayı yapıyorum. Bu yüzden konuşurken, sohbet ederken çocuğa odaklanacağız. Bu dinleme sorunlarını ortadan kaldıracaktır.”

A21 ile aynı görüşü paylaşan A5 ise bunu;

“Her şeyi bırakıp onu dinlemeye odaklanırsam hiçbir sorun kalmaz. Çocuk dinlenmek ister. Bugün yeterince dinlenen çocuk yarın yeterince dinleyecektir” sözleriyle açıklamaktadır.

Diğer yandan bazı anneler dinleme sorunlarını çözebilmek için çocuğa zaman ayırmak gerektiğini düşünmektedir. Bu konuda A16 görüşünü;

“Bence gün içinde 45 dakika verimli oyun oynayabileceğimiz bir zaman yaratmak iyi olur diye düşünüyorum. Çocuk o zamanı verimli olarak kabul ederse sonrasında seni zorlamıyor. Bu sorunların çözümüne yardımcı olur.” sözleriyle açıklamaktadır.

A16 ile aynı görüşü paylaşan annelerden biri de A25’tir. A25 de bu konudaki önerisini;

“Kaliteli vakit geçirmek lazım çocukla. Vakit ayırmak lazım. Bir şeyleri beraber yapmak lazım. Çocukların maddi manevi ihtiyaçlarını anlamak lazım.” şeklinde ifade etmektedir.

Bunların yanında A3 de A16 ve A25 gibi dinleme sorunlarını çözmek için çocuğuna zaman ayırdığını, onunla etkinlikler yaptığını belirtmektedir. Bunlarla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğu çocuklarıyla yaşadıkları dinleme sorunlarının çözümünde onları sabırlı bir şekilde dinlemenin önemine değinmişlerdir. Örneğin A2 sabırla çocuğun sözünü bitirmesini beklemenin ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“İlk önce sabırla sözünü bitirmesini beklerim çünkü bazen bunu çok yapıyoruz sanki her hamlesinde küçük şeyler düşünüyoruz yanlışlıkla oluyor farkındayım bu durumun. Çocuk aslında belki başka bir şey söyleyecek. Dinlemiyoruz çok fazla. O yüzden çocuk kendini ifade edemiyor ki. Hem bizim için hem de çocuk için çıkmaz sokak! Biraz dinlemeyi öğrenmeliyiz.”

A2 ile benzer şekilde A11 de dinleme sorunlarının çözümü için sabrın önemine dikkat çekmektedir. A11 bu konudaki düşüncesini;

“Bunun için kızım bir şey anlatırken mesela eşime önce kızımı dinlemesini öneririm. Sözlerinin bitmesini beklemesini söylerim. Yani öncelik kızım olur. Daha sonra eşimle değerlendirme yaparız. Burada çocuk kendine değer verildiğini hissetmeli bir defa.” sözleriyle açıklamaktadır.

A2 ve A11 ile aynı düşünceyi paylaşan A24 de bu konudaki fikrini şu sözlerle ifade etmektedir;

“Çocuğu dinlememek ne büyük bir sıkıntı oluyor bir bilerseniz. Ben böyle bir durumda hemen babasına uyarıda bulunurum. Çocuğumuz kendisini tam olarak ifade etsin içinde kalmasın, ifade gücü gelişsin derim. Sonuna kadar dinlemesini söylerim. Babamız da gün içinde çok yorulduğu için onun söylemek istediğini kısa kestiği olabiliyor bazen.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar dinleme sorunlarına karşı farklı çözümler geliştirmişlerdir.

2. 60-72 Aylık Çocuğu Olan Annelerin Çocuklarını Dinleme Yöntemlerine Ait Bulgular

2.1. Çocuğa Yaklaşım Teması

Yapılan görüşmeler sonucunda bazı katılımcıların; annelerin çocuklarını daha sağlıklı bir şekilde dinleyebilmeleri için çocuğa ilgi gösterme, empati yapma, çocukla fiziksel temas kurma, göz kontağı kurarak konuşma ve sakin olma gibi önerilerde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. A2 bu konudaki düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

“İletişim kurmamız gerektiği için ilk önce hani size de bahsettiğim gibi dinlemediğimizin farkındayım. Artık çocuklarımıza daha çok ilgi gösteren ebeveynler olmamız gerekir ki ne istediklerini anlayabilelim. Çünkü çağ çok enteresan bir yere gidiyor. Hiçbir şeye yetişemiyoruz bu yüzden ilgi eksikliği duyan çocuklar var. Bunun karşılığında da onları dinleyen anlayan yani ilgi gösteren ebeveynler olma taraftarıyız.”

Çocuğa ilgi göstermenin yanında onunla empati kurulması gerektiğini düşünen A7 bunu;

“Ben en çok empati yaparak dinlemeye çalışıyorum. Hani sonuçta hepimiz insanız değer görmek istiyoruz. Çocukları dinlerken gerçekten yargılamadan onları anlayarak dinlemek gerekiyor. Bazı yerlerde onaylayıp bazı yerlerde onaylamıyorsak bunu onlara açık bir şekilde belirtmek gerekiyor.” sözleriyle ifade etmiştir.

Bununla birlikte bazı anneler, daha sağlıklı bir dinlemenin fiziksel temas yoluyla da gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Örneğin bu konuda A16;

“Eğer onun dinlenmeye gerçekten ihtiyacı olduğunu düşünüyorsanız gel bakalım kucağıma demelisiniz. Temas çok önemli. Kendim de temas kurmak istiyorum. Çocukların da bunu istediğini düşünüyorum. Bu da dinlerken bir çözüm olabilir. Anneler bunu yapabilir mesela.” sözleriyle fiziksel temasın önemini açıklamıştır. Bazı katılımcılar ise annelerin çocuklarıyla daha sağlıklı bir dinleme ortamı oluşturabilmesi için göz kontağı kurmanın önemine değinmiştir. Örneğin A18;

“Annelere önerim; çocuklarıyla göz teması kurarak güzel bir şekilde konuşmaları. Öyle ki, çocuk sana bir şey anlatmak istediğinde onu hemen karşına alacaksın. Onun göz seviyesine inerek gözlerine bakarak onu dinleyeceksin. Başka türlü zor olur diye düşünüyorum” sözleriyle bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Bunlarla birlikte katılımcılar annelere çocuklarına karşı sakin olmalarını da önermektedir. Bu konuda A8;

“Evladıyla iletişim kurabilmek istiyorsa annelerin biraz nefes almayı öğrenmeleri gerekiyor. Yani çocuğu dinlemeden çocuğu yargılamadan işte ona sen öylesin böylesin demeden bir nefes alıp onunla sakin bir şekilde güzel bir şekilde konuşması gerekiyor. Aslında iletişim kurmanın en güzel en temiz yolu bu” sözleriyle sakinliğin öneminden bahsetmiştir.

Yukarıdaki ifadelerin de ortaya koyduğu gibi bazı katılımcılar annelere çocuklarını daha sağlıklı bir şekilde dinleyebilmeleri için; çocuğa ilgi gösterme, empati yapma, çocukla fiziksel temas kurma, çocukla göz kontağı kurarak sakin konuşma gibi önerilerde bulunmaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcılar çocuklarına yeterli ilgiyi göstermemeleri nedeniyle iletişim sorunları yaşadıklarını düşünmektedir. Bu konuda A3, A17, A19, A22 ve A24 aynı görüşü paylaşmaktadır. Örneğin A22 bu konudaki düşüncesini;

“Çevremde görüyorum arkadaşlarımdan. Çocukla fazla ilgilenmiyorlar çocuğun üstüne düşmüyorlar kendi o gün ne yapmak istiyorsa onunla ilgileniyorlar. Çocukla fazla ilgilenmiyor çocuğu dışlıyor gibi oluyor. Bu iletişim sorunlarının sebebi anne-babadan kaynaklanır. Çocuklar da ilgi istiyor. Çocukların söz hakkını dinlememiz gerekir. Çocuk da olsa onların da fikrini almamız lazım.” sözleriyle ifade etmektedir.

Annelerin çocuklarına karşı yeterince ilgi göstermediğini savunan A24'te bu durumu aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

“Günderlik stres inanın çok fazla. Sosyal işleri yapmaktan çok fazla zaman ayıramıyor anneler. Çok zaman ayırmayınca çocuklar ilgisiz kalıyor. Çocuklar ilgisiz kalınca da dijitale yöneliyor ve büyük bir sıkıntı oluşuyor. Yani annenin bu süreçte ilgi göstermemesinden kaynaklanıyor.”

Yapılan görüşmeler sonucunda bazı katılımcıların günlük hayatta çocuklarını daha çok sabırlı ve sakin bir şekilde dinledikleri, bazıların ise dinleme sorunları yaşadıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuda A5’in ifadesi şu şekildedir:

“Daha çok hani böyle konuşurken birbirimizi dinleriz. Ona olmasını istediğim şeyleri anlatırım o da beni dinler ve yapar. Onun da anlattıklarını ben dinler ve yaparım. Öyle geçinip gidiyoruz biz. Hani bu konuda çok sıkıntı çekmiyoruz diyebilirim.”

Bunun yanında A15 ise çocuğunu dinlerken sakin bir yolu tercih ettiğini;

“Bazen beni çok sınırlendirse de sakinliğimi koruyarak dinlemeye çalışıyorum. Çok duygusal bir çocuk. Güzel dinlendiğinde güzel sonuçlar alınabiliyor. Biraz sakinlikle karşıladığım zaman sorun olmuyor” şeklinde ifade etmiştir.

Çocuğuyla iletişim kurarken çocuğunun anlattığı şeyi açık bir şekilde dinlediğini söyleyen A4 ise bunu;

“İsteklerini açıkça ifade edebilen bir çocuk. Onu sonuna kadar dinliyorum. Fakat her istediği olmuyor tabi. Onların sebeplerini ve neden olmadığını anlatarak onunla iletişim kuruyorum. O da bunu kabul ediyor. Genelde böyle” sözleriyle belirtmiştir.

A9 da çocukla iletişim kurarken onu dinledikten sonra açıklama yapmanın öneminden bahsetmiştir. Bu konuda A9’un ifadesi şu şekildedir:

“Çocuğum hani ona gerekli açıklamayı yaptığımız sürece makul bir çocuk. O yüzden çok sıkıntı yaşıyoruz desem yalan söylemiş olurum. Onun anlayabileceği türden bir açıklama yaptığımız sürece hiçbir problem yok.”

Çocuğuyla iletişim kurarken dinleme konusunda çatışma yaşadığını ifade eden anneler de vardır. Bunlardan biri olan A16 bu durumu;

“Bu son zamanlarda karşılıklı bir çatışmaya girdik. Annenin sözü pek dinlenmiyor oldu. Onun istediğini yaptığımız sürece bir sorun yok. Benim söylediklerimi, benim belirlediğim kuralları hiç ama hiç yapmıyor. Ben de sanırım onu dinlemiyorum” sözleriyle ifade etmiştir.

Yine bununla birlikte A20;

“Genelde beni dinlemiyor. Özellikle benim yapmasını istemediğim, yapma dediğim kuralları zorla böyle birkaç sefer söylemeye yaptırabiliyorum. O yüzden ben de bazen onu dinlemiyorum. Bayağı bir çatışma oluyor. Zor oluyor tabii ki. Sakin kalmaya çalışıyorum. Bazen sınırleniyorum. O şekilde. Zor bir çocuk.” sözleriyle çocuğuyla iletişim sürecinde yaşadığı çatışmayı ifade etmiştir.

Yukarıdaki ifadelerin de ortaya koyduğu gibi bazı anneler çocuklarıyla sakin bir şekilde onlara açıklama yaparak ve onlarla anlaşarak iletişim kurmaktayken bazı anneler ise bu konuda çocuklarıyla bir çatışma içine girmektedir. Diğer yandan katılımcılar bir iletişim anında çocuğa gereğinden fazla müdahalede bulunarak konuşmasına fırsat vermedikleri için dinleme sorunları yaşadıklarını ifade etmektedirler. A8 bu konudaki düşüncesini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

“Bazen öyle çok konuşuyorlar ki, hemen müdahale ediyoruz. Oğlum hayır sen öyle demek istemedin ben biliyorum. Annen seni anladı sen rahat ol tamam mı? diyerek lafı bir nevi çocuğun ağzına tikiyoruz”.

Fazla nasihat nedeniyle çocuğunu yeterince dinleyemediğini düşünen A7’de bu düşüncesini;

“Yani ben dinlediğimi düşünüyorum ama biraz da belki fazla nasihat veriyor. Dinliyorum ama dinleme bitmeden hemen o nasıl düzeltilebilir. Ona müdahale ediyorum. Çözüm bulmaya çalışıyorum. Çocuk belki sadece dinlenmek istiyor. Ama kendime engel olamıyorum bu konuda.” sözleriyle açıklamaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

60-72 ay çocuğu olan annelerin çocukları ile iletişimlerinde dinleme engellerine yönelik görüşlerini derinlemesine inceleme amacıyla yapılan bu çalışma önemli bulgular ortaya koymuştur. İlk olarak; katılımcıların bir kısmının dinleme engelleri kavramını iş yoğunluğu ve yorgunluk olarak algıladıkları ve bu kapsamda ev içinde ve dışındaki işlerin yoğunluğu ve bu nedenle ortaya çıkan yorgunluğun bir sonucu olarak çocuklarını yeterince dinleyemedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yorgunluk iş yoğunluğunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yorgunluk kişilerde dikkat dağınıklığına neden olmakla birlikte, odaklanma sorunlarını da beraberinde getirir. Dinlemenin odaklanmayla birlikte meydana geldiği düşünüldüğünde iş yoğunluğu ve yorgunluk dinlemeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Bununla birlikte çocuğun dünyasında önemli rol oynayan annenin zor günler geçiriyor olması, evde aksilikler yaşamış olması, sağlık sorununun olması, eşine ya da aileden birine kızmış olması, yetiştirilmesi gereken acele işlerinin olması durumunda anne çocuğunun bazı davranışlarını kabul edemeyebilir. Bu durumda anneler çocuklarıyla iletişimlerinde yargılama, ad takma, öğüt verme, uyarma, emir verme gibi çocuğu olduğu gibi kabul edilmediğini belirten ifadeleri kullanmaktadırlar (Navaro, 1999; Tayfun, 2009). Nitekim Çelik (2019)'in yaptığı araştırmasında da yorgunluk gibi fizyolojik sorunların dinlemeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanında bazı katılımcılar da dinleme engellerini televizyon, telefon veya tablet gibi iletişim araçlarıyla tanımlamıştır. Siber yaşam, aileyi ve aile içi iletişimi derinden etkilemektedir. Siber hayatın aile ve aile içi iletişim üzerinde derin bir etkisi vardır. Günümüz aileleri internet, cep telefonu, televizyon gibi iletişim ve etkileşim ağlarının içinde sorun yaşamaktadır. Bu tür iletişim araçları belirli bir kullanım süresiyle sınırlı olmayıp, aşırı kullanıldığında bireyi pasifliğe ve edilgenliğe sürükler. Aile hayatında, ebeveynler ve çocuklar birbirini tanımak için ayıracakları zamanlarının önemli bir bölümünü bu tür araçların pasif alıcıları olarak harcaabilirler (Çalışkan & Aslander, 2014). Bu nedenle iletişim araçları aile bireylerinin iletişiminde en önemli öge olan dinleme becerilerine zarar verebilmektedir.

Araştırmada ortaya konulan başka bir önemli bulguda katılımcılar arasında bir annenin çocuğuyla sağlıklı bir iletişim dolayısıyla bir dinleme ortamı oluşturmasının hem anne çocuk arasında karşılıklı bir güven ortamı oluşmasına katkı sağladığı hem de çocukta özgüven duygusunu geliştirdiği fikrinin öne çıktığı görülmüştür. Sağlıklı dinleme bireylerin birbirini anlayarak etkin dinleme süreçlerini barındıran bir iletişim türüdür. Kendisinin karşısındaki kişi tarafından anlaşıldığını ve doğru bir şekilde dinlendiğini fark eden birey, iletişim kurduğu kişiye karşı bir güven duygusu içine girecektir. Özgüven duygusu çevreye karşı güveni de içinde barındırdığından sağlıklı bir dinleme süreci hem iletişim kurulan kişiye hem de kendine karşı güveni doğuracaktır (Öksüzogulları, 2013). Konuyla ilgili olarak McDevitt ve arkadaşları (1991) annelerin dinlemeye ilişkin inançlarını inceledikleri araştırmalarının sonucunda, dinleme konusunda annelerin olumlu dinleme sorumluluğunu yerine getirmelerinin çocuk ve anne arasında karşılıklı bir güven ortamı oluşturarak sağlıklı dinlemeyi teşvik ettiğini tespit etmişlerdir.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir önemli bulguda ise, katılımcıların; annelerin çocuklarını daha sağlıklı bir şekilde dinleyebilmeleri için çocuğa ilgi gösterme, empati kurma, çocukla fiziksel temas kurma, göz kontağı kurarak konuşma ve sakin olma gibi önerilerde bulunmaları dikkat çekmiştir. Katılımcıların annelere önerilerine bakıldığında bunların sağlıklı bir şekilde dinlemeyi destekleyen davranışlar olduğu görülmektedir. Örneğin empati ile dinleme arasında yoğun bir ilişki vardır. Empati kurarken ifade edilen duygunun şiddetine dikkat etmek ve uygun tepki vermek gerekir. Bu nedenle empati kurmadan etkin dinlemenin başarılı bir şekilde yürütülmesi imkansızdır (Yılmaz, 2019).

Konuyla ilgili olarak Dalsgaard ve arkadaşları (2006) çalışmalarında anne babaların çocuklarıyla olan iletişimlerinde özellikle kendilerini ifade etmelerinde fiziksel temasın çok önemli olduğunu anne babanın çocuklarıyla iletişimlerinde yakınlık hissi elde etmek için çocuklarını okşadıklarını onları kucaklarına oturttuklarını kaydetmişlerdir. Ayrıca Sears & Sears (2004) hastane ortamında büyütülen bebeklerin kendisine bakan bakıcıların dokunularak okşama gibi davranışları sayesinde aileleri tarafından büyütülen bebeklerle aynı gelişim hızını yakaladıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca omuza hafif bir vuruş, bir kucaklama, nazik bir el sıkma ya da dokunsal temasın diğer çeşitleri konuşulan kelimelerden daha güçlü bir sevgi uyandırdığını belirtmişlerdir.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu bir başka önemli bulguda da; katılımcıların, annelerin çocuklarına yeterli ilgiyi göstermemeleri nedeniyle iletişim sorunları yaşadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Annenin çocukla ilgilenmesi, göz teması kurması, dokunması, sıcak ses tonuyla konuşması ve kucaklama biçimi, anne çocuk iletişiminde önemlidir (Uçar Çabuk, 2017). Özellikle anne babaların çocuğuyla konuşurken sakin ve yumuşak bir ses tonuyla, çocuğun olumlu yanıtlarının önemini vurgulayarak ne söyleyeceğine odaklanarak, gülümseyerek, ilgi göstererek, dikkat çekerek, çocuğun nasıl hissettiğinin farkına varılarak ve en önemlisi de özellikle göz teması yoluyla iletişim kurması hem anne baba hem de çocuğun daha olumlu duygular hissetmelerini sağlayacaktır. Yine çocuklarıyla göz teması kuran anne babalar çocuklarına karşı ilgili olduklarını ifade etmişlerdir (Yahaya, 2006; Waun, 1998; Zolten & Long, 2006). Öte yandan annenin iş yoğunluğu, evde kardeş sayısının fazla olması, bazı kültürlerde yer alan aile büyüklerinin yanında çocuğu sevmekten kaçınma davranışı ve annenin yetişme tarzı gibi etkenler nedeniyle de anneler çocuklarıyla yeterince ilgilenememekte ve bu doğrultuda anne çocuk arasında iletişim

problemleri oluşmaktadır (Kavak, 2007). Bu konuda Rittle-Johnson ve arkadaşları (2008) araştırmalarında annelerin çocuklarını doğru bir şekilde dinlemelerinin çocukları daha çok açıklama yapmaya teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer yandan Milot ve arkadaşları (2010) okul öncesi çocuklarda anne-çocuk iletişiminin ihmal ile ilişkisini inceledikleri araştırmalarında, anne-çocuk iletişimindeki problemlerin çocuklarda ihmali arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Başka bir bulguda, bazı katılımcıların günlük hayatta çocuklarını daha çok sabırlı ve sakin bir şekilde dinledikleri bazılarının ise dinleme sorunları yaşadıkları görülmüştür. Çocuğunu dinleme sürecinde sabırlı ve sakin bir yol izleyen annelerin bu tutumlarının, çocuklarına karşı yapıcı rol model olmalarından, bir sorun karşısında çözümü için çocuklarına rehberlik yapmalarından kaynaklandığı (Kazan & Sarısoy, 2021), çocuklarını dinleme noktasında sorun yaşayan annelerin ise yaşadıkları bu durumun, çocuklarından kendi standartlarına koşulsuz itaat beklmelerinden, çocukların ilgi, ihtiyaç, istek ve kabiliyetlerine bakmamakla birlikte sözel iletişime olanak tanınamalarından kaynaklandığı (Şahin & Aral, 2012) tespit edilmiştir. Çocuklarıyla çatışma yaşayan annelerin ifadelerinden de bu durumun nedeni rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bir başka bulgusunda katılımcıların bir iletişim anında çocuğa gereğinden fazla müdahalede bulunarak konuşmasına fırsat vermedikleri için dinleme sorunları yaşadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. İletişim sürecinde dinleyici, konuşmacının aslında konuşmasını bitirmeden önce ne söylemek istediğini bildiğini düşünebilir, ardından sabırsızca konuşmacının sözünü kesebilir veya cümleyi onun yerine tamamlamaya çalışabilir. Bu noktada dinleyici, konuşmacının sözünü keserek, esasen onun söylediklerine değer vermeyen ve dolayısıyla konuşmacıya saygı göstermeyen bir role bürünmektedir (Webb, 2006). Araştırmanın bu bulgusuyla paralel şekilde Döğe ve Kılınç (2021) 4-6 yaş çocuğa sahip ailelerin covid-19 pandemi sürecinde çocukları ile iletişimlerini inceledikleri araştırmalarında, pandemi sırasında birlikte yaşanan sürenin ve iletişimin artmasının aile içinde bireylerin birbirine karşı müdahalesini arttırdığını, bu müdahalelerin de dinleme becerilerine olumsuz yansıdığını belirlemişlerdir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguda ise, bazı katılımcıların zaman zaman çocuklara gönderilen ve bir problem olarak görülen olumsuz iletilerden kurtulmak için açıklama yaparak ve konuyu değiştirerek hatayı telafi etme gibi, bazı katılımcıların ise düşünerek hareket etme ve uzman desteği alma gibi çözümler öne sürdüğü görülmüştür. Çocuğa açıklama yaparak ve konuyu değiştirerek hatayı telafi etme, olumsuz ileti gönderildikten sonra gerçekleşebilecek bir çözüm iken; düşünerek hareket etme ve uzman desteği alma olumsuz ileti gönderilmeden önce gerçekleşebilecek bir çözümdür (Malloy vd., 2022). İletişim problemlerini önlemek ve gelişimlerini durdurmak için önleyici tedbirlerin alınması en iyisidir. Ancak halihazırda bir hata yapılmış olan durumlarda, bunu çocuğa açıklayarak ve konuşmayı başka yöne kaydırarak düzeltmeye çalışmak yalnızca geçici bir çözümdür. Bu nedenle en doğru yaklaşım bir profesyonelden destek almaktır ki bu da olumsuz davranışlara karşı bir önlem olarak görülebilir (Socha & Stamp, 2013).

Araştırmadan elde edilen son bulguda, katılımcıların anneler kendilerinin ve eşlerinin çocuklarıyla aralarında yaşanması muhtemel iletişim ve dinleme sorunlarını çocuğa odaklanarak, onun için kaliteli zaman üreterek ve onu sabırlı bir şekilde dinleyerek çözüme yoluna gittiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu çocuğu sonuna kadar sabırla dinlemenin bir çözüm olacağını savunurken, bazı katılımcılar çocuğa odaklanma ve onun için zaman üretmenin öneminden bahsetmiştir. Konuyla ilgili olarak Malloy ve arkadaşları (2022) annelerin çocukları ile aralarındaki iletişim uyumunu inceledikleri araştırmalarının sonucunda karşısındakine odaklanarak dinlemenin uyumu arttırdığını tespit etmişlerdir. Bir başkasını dinleyebilmek güç bir iştir. Bu iş karşındaki kişiye karşı sabırlı ve rahat olmayı gerektirir (Cihangir Çankaya, 2004). Bununla birlikte özenle, göz hizasına inerek, gözlerine bakarak, can kulağı ile anlayarak dinlenen çocuk, varlığının önemli olduğunu, fark edildiği ve dinleyen kişi tarafından ilgilenildiği mesajını alacaktır (Hoog & Blau, 2014). Bu nedenle odaklanılarak ve zaman ayırarak sabırla dinlenen çocuklar gelecekte dinleme sorunları yaşamayan iyi birer dinleyici olacaklar ve bunun sonucu olarak ta aile içi iletişim güçlenecektir.

Bu çalışma, ortaya koyduğu nitel bulgular vasıtasıyla 60-72 ay çocuğu olan annelerin gözüyle dinleme engelleri kavramını ortaya koymaktadır. Bu araştırma önemli bulgular ortaya koymakla beraber bazı sınırlıklarına dikkate alarak sonuçları yorumlanmalıdır. İlk olarak, araştırmaya katılan katılımcılar sadece annelerden oluşmaktadır. Çalışma bu yönüyle sadece anne-çocuk iletişimine odaklanmıştır. Çocuğun gelişiminde anneler kadar önemli bir yere sahip olan babaların da baba-çocuk iletişimi bağlamında katılımcı olarak yer alacağı araştırmalara ihtiyaç vardır. İkinci olarak katılımcı annelerin çocukları okul öncesi eğitime devam eden çocuklardan oluşmaktadır.

Çocuğun okul öncesi eğitime devam etmesi ebeveyn-çocuk iletişimini güçlendirmektedir; fakat okul öncesi eğitim almayan çocukların da ebeveynleri ile iletişimlerini inceleyen çalışmalara ihtiyaç vardır. Üçüncü olarak araştırmanın gerçekleştirildiği tarihlerde ülkemizde covid-19 pandemisinin devam ediyor olması nedeniyle katılımcılarla yapılan görüşmeler yüz yüze yerine online video görüşme platformu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde kişinin niyetini ses tonlaması, beden hareketleri, yüz mimikleri belli etmekte, bu da görüşmeci ile görüşülen kişi arasındaki güveni belirleyebilmekte, yapılan araştırma sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle özellikle ebeveyn-çocuk iletişimi üzerine yapılacak görüşmelerin yüz yüze yapılması önerilmektedir. Daha geniş katılımcı gruplarla ebeveynlerin dinleme engelleri konusunda çalışmalara halen ihtiyaç vardır. Özellikle annelerin çalışma hayatının içinde olduğu günümüzde çocuğun gelişimi ve bakımıyla ilgilenen diğer kişilerin (bakıcı, diğer aile bireyleri vb.) dinleme engelleri konusundaki görüşleri ile ilgili boylamsal araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Arabacı, N., & Ömeroğlu, E. (2016). Anne-baba-çocuk iletişimi değerlendirme aracı'nın (ABÇİDA) geliştirilmesi: geçerlik güvenirlik çalışması. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (7), 1-21.
- Arabacı, N. & Ömeroğlu, E. (2013). 48-72 aylık çocuğa sahip anne-babaların çocukları iletişimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 41-53.
- Basit, O. (2017). *Çocuktan anneye yaklaşımla uygulanan iletişim eğitiminin anne çocuk iletişimine etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bay, D. N. & Şeker, P. T. (2020). Analysis of preschool period children's listening skill according to some variables. *World Journal of Education*, 10(3), 79-87. <https://doi.org/10.5430/wje.v10n3p79>
- Brownell, J. (1986). *Building active listening skills*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, Inc.
- Brownell, J. (2017). *Listening: Attitudes, principles, and skills*. Routledge.
- Ceyran, K. O. (2016). *Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme becerisine yönelik görüşlerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Chazin, K. T. Barton, E. E. Ledford, J. R. & Pokorski, E. A. (2018). Implementation and intervention practices to facilitate communication skills for a child with complex communication needs. *Journal of Early Intervention*, 40(2), 138-157. <https://doi.org/10.1177/1053815118771397>
- Cihangir Çankaya, Z. (2004), *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*. Nobel Yayınevi.
- Cihangir Çankaya, Z. (2012). Reconsideration of the listening skill scale: comparison of the listening skills of the students of psychological counseling and guidance in accordance with various variables. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(4), 2370-2376.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Çalışkan, N. & Aslander, M. (2014). Aile içi iletişim ve siber yaşam: teorik bir çözümleme. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 263-277.
- Çelik, M. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin karşılaştıkları dinleme güçlükleri (dinleme güçlükleri belirleme anketi)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Çetinel, G. (2016). *Okul öncesi dönem çocuğuna sahip annenin çocuk yetiştirme tutumu ile çocuğun dinleme becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çağ Üniversitesi.
- Çiftçi, H. D. Ceylan, R. & Çolak, F. G. (2020). The relationship between preschool children's social competence skills and their ability to communicate with their mothers. *Participatory Educational Research*, 8(2), 435-459. <https://doi.org/10.17275/per.21.48.8.2>
- Dalsgaard, T, Skov, M, B. Stougaard, M. & Thomassen, B. (2006). Mediated intimacy in families: understanding the relation between children and parents. *HCI Lab, Dept, of Computer Science. IDC' 06 June 7 9, Tampere, Finland*, 145-152.

- Denham, S. A. Renwick DeBardi, S. & Hewes, S. (1994). Emotional communication between mothers and preschoolers: Relations with emotional competence. *Merrill-Palmer Quarterly* (1982-), 488-508.
- Döger, S. S., & Kılınç, F. E. (2021). 4-6 yaş çocuğa sahip ailelerin covid-19 pandemi sürecinde çocukları ile iletişimlerinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 480-496.
- Emiroğlu, S. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dinleme sorunlarına ilişkin görüşleri. *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (11), 269-307. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.492>
- Fagan, J., & Iglesias, A. (2000). The relationship between fathers' and children's communication skills and children's behavior problems: A study of Head Start children. *Early Education and Development*. 11(3), 307-320. https://doi.org/10.1207/s15566935eed1103_5
- Gümrükçü Bilgici, B., & Deniz, Ü. (2021). Okul öncesi öğretmen adaylarının aile iletişim kalıpları yönelimlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 7(1), 49-69.
- Güneri E., Üney R. & Demirci O. (2018). *Kişiler Arası Etkili İletişim*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel Yayın.
- Hogg, T. & Blau, M. (2014). *Çocukluğa Geçiş Sorunlarına Mucizevi Çözümler* (O.Tuncay Çev.). Gün Yayıncılık.
- Höl, Ş. (2017). *Annelerin çocuklarına yönelik iletişim becerilerinin 5-6 yaş grubu çocuklarının iletişim becerileri üzerindeki yordayıcı etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Jesus, E. S. A. D., & Silva, I. M. D. C. (2019). Influence of children's music learning on preschoolers' listening skills. *Audiology-Communication Research*. 24. 1-7. <https://doi.org/10.1590/2317-6431-2019-2156>
- Kavak, S. (2007). *Algılanan aile yakınları destek ölçeğinin geliştirilmesi ve 0-8 yaş arası engelli çocuğu olan annelerin yakınlarından aldığı desteği algılamaları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kazan, H. & Sarısoy, S. (2021). Anne-çocuk ilişkisi bağlamında okul öncesi dönemde iletişim becerileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(2), 441-472. https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v13i2006
- Kee, P. & Fae, H. (1992). *The effects of teaching certain listening skills on the achievement of preschool children*. [Doctoral dissertation, Texas Woman's University] ProQuest Dissertations and Theses Global
- Mackay, I.. (1997). *Dinleme becerisi*. İlkokul Kültür ve Sanat Ürünleri.
- Malloy, T. E., Goldfield, B., & Kluger, A. N. (2022). Mothers listen to children and uniquely accommodate their language with them. *International Journal of Listening*, 1-15.
- McDevitt, T. M., Ewers, C. A., & Oreskovich, M. (1991). Mothers' beliefs about listening: Implications for children's comprehension and conceptions of listening. *Journal of applied developmental psychology*, 12(4), 467-489.
- Melanlioğlu, D. (2012). Dinleme becerisinin geliştirilmesinde ailenin rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 7(29), 65-77.
- Milot, T., St-Laurent, D., Ethier, L. S., & Provost, M. A. (2010). Trauma-related symptoms in neglected preschoolers and affective quality of mother-child communication. *Child Maltreatment*, 15(4), 293-304.
- Navaro, L. (1999). *Çocuklarla İletişim Nasıl Kurulur? Ana Baba Okulu* (8.Baskı). Remzi Kitabevi.
- Nevada Legislature (2016). *The HURIER Listening Model*. <https://www.leg.state.nv.us/App/InterimCommittee/REL/Document/3460>
- Öksüzöğulları, H. (2013). *4-6 yaş grubu çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarıyla iletişimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Özer Özkan, Y. & Coşkun, L. (2015). Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik dinleme becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*. 5(2), 67-98.

- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Posluoğlu Baydar., F. D. (2014). *İlkokul öğretmenlerinin iletişim yeterlilikleri ile empati kurma becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Sancaktepe ilçesi örneği)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Raju, C. P. (2018). Types of listening skills: Barriers and tips to overcome them. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Scientific Research*. 1(2), 41-45.
- Rittle-Johnson, B., Saylor, M., & Swygert, K. E. (2008). Learning from explaining: Does it matter if mom is listening?. *Journal of Experimental Child Psychology*, 100(3), 215-224.
- Sadullojeva, F. D. (2018). The most effective way to improve listening skills. *Achievements In Science and Education*. 5 (27), 41-42.
- Sears, W. & Sears, M. (2004). *Başarılı Çocuk Çocuklarımızın İyi Yetiştirilmesi İçin Ne Yapabilirsiniz?* (Ö. Gültekin Çev.). Boyner Yayınları.
- Tayfun, R. (2009). *Etkili İletişim ve Beden Dili (2.Baskı)*. Nobel Yayınları.
- Socha, T. J., & Stamp, G. H. (Eds.). (2013). *Parents, children, and communication: Frontiers of theory and research*. Routledge.
- Şahin, S., & Aral, N., (2012). Aile içi iletişim. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 55-66.
- Teke, Y. T. (2021). *Anne-çocuk iletişimi ile 4-6 yaş çocuklarının problem davranışlarına yönelik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Temiz, G. (2014). *Anne çocuk iletişim becerileri eğitiminin çocukların duyguları tanıma ve ifade etme becerilerine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Türe Köse, H. B. (2019). *Okul öncesi dönem çocuklarında dijital hikâye anlatımının dinleme becerisine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Uçar Çabuk, F. (2017). *Ebeveyn çocuk iletişimi eğitim programının anne baba çocuk ilişkisine ve iletişimine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Waun, L. (1998). Communication with young children. Tucson, az: college of agriculture and life sciences, *University of Arizona*. 7-98.
- Webb, M. (2006). Eight barriers to effective listening. *Human relationships*. 31, 12-18.
- Yahaya, A. (2006). Parent-child communication and its perceived effects on the young child's developing self-concept. *Journal of Science & Mathematics Education*. 1-16.
- Yakubova, G. (2021). The effect of deprivation on pre-preschool communication skills and psychological development. *Psychology and Education Journal*. 58(1), 2031-2040.
- Yavuzer, H. (2000). *Ana-baba ve çocuk: ailede çocuk eğitimi*. (13. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, V. E. (2019). "Dinleme" Becerisinin Geliştirilmesi Çerçevesinde Yeni Arayışlar ve Teknikler. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (48). 278-291.
- Zolten, K. M. A. & Long, N. (2006). *Parent/Child Communication*. <https://parenting-ed.org/wp-content/themes/parenting-ed/files/handouts/communication-parent-to-child.pdf>

EXTENDED SUMMARY

Communication within the family refers to the communication between mother and child, between father and child, between mother and father, and between siblings. Children growing up in a family environment with effective communication will be individuals who can express themselves and their feelings, and who are self-confident and respectful of the rights of others (Gümrükçü Bilgici & Deniz, 2021). It is the language that allows children to communicate with their environment, especially with their mother, starting even before they are born. Language consists of two main aspects: comprehension (listening and reading) and production (speaking and writing). Listening is the first language skill that babies begin to acquire while still in the womb (Ceyran, 2016). Listening is the first step of personal learning and is used effectively throughout life, yet there are a number of major barriers to listening skills in the communication process. (Güneş, 2007). In reviewing the literature, no study was found regarding the listening barriers in parent-child communication in Turkey. In addition, listening to children in mother-child communication makes them feel that they and their feelings are accepted as they are. When children feel that their feelings are disregarded, they tend to avoid sharing their feelings with their families, and as a result, they do not expect parental support. Listening to children also helps them get to know themselves better and solve their own problems. When listened to effectively, children are very likely to become more aware of their own feelings and experiences (Cihangir Çankaya, 2012). Given the significant role listening plays in family communication, the purpose of the current study is to investigate in depth the views of mothers with 60-72 month-old children on barriers to listening in communication with their children. For this purpose, in the study, (1) What are the views of mothers with 60-72 months old children about listening disabilities? and (2) how do mothers of 60-72 months old children listen to their children? Answers to two questions were sought.

The current study adopted the phenomenological method, one of the most commonly used methodologies in qualitative research – to investigate the barriers to listening. Easily accessible sampling – a purposeful sampling strategy – was utilized to choose the participants. While selecting the participants, the criterion was determined based on the fact that the daycare center should be the one where it would be easier to implement the research. Respondents were invited to participate in the study on a voluntary basis, and the study population was therefore composed of 25 out of 41 mothers with children enrolled in a daycare program in Muğla. Mothers' views on barriers to listening were collected using a semi-structured "Interview Form" developed by the researchers. Mothers also completed the "Demographic Form" including information related to mothers' age, employment status and education level. The data were analyzed with the content analysis technique.

Results of the analysis yielded 36 codes falling under four main themes: (1) Approach to the Child (14 codes), (2) Defining the Problem (3 codes), (3) Solution to the Problem (10 codes), and (4) Communication Outcomes (9 codes). As a result of the study, it was first seen that some participants communicated with their children in daily life mostly by compromising and making explanations in patient and calm manner, while others experienced conflicts about it. In addition, it was observed that participants made some suggestions such as taking an interest in the child, empathizing, establishing physical contact with the child, making eye contact during conversations, and remaining calm so that mothers could listen to their children more effectively. Participants also reported that mothers had communication problems due to not paying enough attention to their children. Another finding indicated that the participants said they faced listening problems because they did not give the child the opportunity to speak by intervening more than necessary during communication. Some participants perceived the concept of listening barriers as increased workload and fatigue, and in this context, they could not listen to their children adequately because of the intensity of the work inside and outside the home and the resulting fatigue. Moreover, participants stated that mothers themselves and their spouses attempted to solve possible communication and listening problems with their children by focusing on the child, creating quality time for them and listening to them patiently. Findings also showed that some participants suggested solutions such as correcting their mistakes by making explanations and changing the conversation topic to get rid of the problem of negative messages sent to children from time to time while some others proposed solutions such as acting mindfully and taking advice from an expert. Finally, participants acknowledged that healthy mother-child communication both contributes to building and maintaining a mutual trust environment between the mother and child and improves child's sense of self-confidence.

RECONSTRUCTED HETERONORMATIVE TENDENCIES ON REPRESENTATION OF WOMEN IN TRANSNATIONAL MIGRATION

ULUSÖTESİ GÖÇTE KADINLARIN TEMSİLİNE İLİŞKİN YENİDEN İNŞA EDİLEN HETERONORMATİF EĞİLİMLER

Yeliz KENDİR-GÖK

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü

yeliz.kendir@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3500-8374

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

05.04.2023

Kabul Tarihi:

11.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Keywords

Gender,
Migrant Women,
Transnational
Migration,
Heteronormativity.

Anahtar Kelimeler

Toplumsal Cinsiyet,
Göçmen Kadınlar,
Ulusötesi Göç,
Heteronormativite.

The objective of this article is to offer a critical and analytical examination of transnational migration data, encompassing empirical studies that underscore the "emancipation" and "empowerment" of women in the economic, social, and political dimensions of transnational migration while elucidating how these elements reinforce binary gender conceptualizations. The article will follow this structure: Firstly, an investigation into transnational migration and its ramifications on the 'social transformation' of women's lives will be conducted. Secondly, an exploration into the portrayal of the economic status of immigrant and displaced women as "empowered" in the existing research and discourse, particularly through enhancements in social status. Thirdly, an examination of political empowerment within the context of evolving marital dynamics will be undertaken, delving deeper into the discourse surrounding gender. This article will elucidate how numerous scholars may perpetuate gender binaries by not engaging in a comprehensive critical analysis of gender while contributing to the ongoing discourse concerning women immigrants and refugees.

ÖZ

Bu makalenin amacı, uluslararası göçün ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlarına dair kadınların "özgürleşme" ve "güçlenme" süreçlerini eleştirel ve analitik bir bakış açısıyla incelemektir. Bu bağlamda, uluslararası göç verilerine dayalı olarak gerçekleştirilen ampirik çalışmaları gözden geçirerek, bu süreçlerin toplumsal cinsiyet kavramlarına nasıl etki ettiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Makale aşağıdaki yapıyı takip edecektir: İlk olarak, uluslararası göçün kadınların yaşamları üzerindeki "toplumsal dönüşümü" üzerine bir araştırma sunacaktır. Ardından, özellikle sosyal statüdeki gelişmeler yoluyla göçmen ve yerinden edilmiş kadınların ekonomik durumunun nasıl "güçlendirildiğini" gösteren mevcut araştırmalara ve tartışmalara odaklanacaktır. Son olarak, değişen evlilik dinamikleri bağlamında siyasi güçlenmeyi inceleyecek ve toplumsal cinsiyet üzerine yapılan tartışmaları derinlemesine ele alacaktır. Bu makale, birçok bilim insanının, kadın göçmenler ve mültecilerle ilgili süregelen tartışmalara katkıda bulunurken, toplumsal cinsiyetin kapsamlı bir eleştirel analizini yapmadan nasıl toplumsal cinsiyet ikiliğini pekiştirdiğini açıklayacaktır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1277480>

Atf/Cite as: Kendir-Gök, Y. (2023). Reconstructed heteronormative tendencies on representation of women in transnational migration. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1578-1589.

Introduction

Within the intricate fabric of human migration, women's narratives have often dwelled in the shadows, their experiences marginalized or obscured. While feminist scholars of the 1970s and 1980s initiated studies on women's migration patterns (Pessar and Mahler, 2003), it wasn't until the late 1980s that a transformative shift took place—an examination of women's transnational migrations. This shift was long overdue, considering that women, though frequently unacknowledged, constitute the majority of migrants. This paradigm shift has paved the way for a growing body of theoretical works dissecting women's contributions to labor and the multifaceted nature of their experiences, encompassing aspects of gender, ethnicity, class, and education (Salih, 2003, p. 26; Massey et al., 2006).

As asserted by Pedraza (1991, p. 304), recognizing the prevalence of women in the world of migration is not merely important; it is essential to illuminate the true nature of this complex reality. Nevertheless, delving into this discourse reveals that the study has not consistently applied a critical lens to examine women's positions within the realm of transnational migration, particularly concerning the construction of gender roles within a binary framework.

This exploration embarks on a critical journey through a substantial body of literature, with a particular focus on migrants who maintain intricate ties with family, households, and relatives both in their home countries and host countries. Ethnographers honing in on these relationships have unveiled a compelling narrative: women migrants, as an integral part of the labor force, often experience a surge in personal autonomy and independence, thereby moving closer to achieving gender parity, while their male counterparts falter (Mahler and Pessar, 2006, p. 34). In numerous instances, women, as migrants in refugee camps, inadvertently become standard-bearers of gendered assumptions, discourses, and narratives. This unintended role showcases their journey as more nuanced and complex than the simplistic categorizations often found in mainstream discourse (Essed et al., 2004, p. 3).

The primary objective of this work is clear: to conduct a critical and analytical examination of empirical studies that emphasize the empowerment and emancipation of women in the context of transnational migration. Simultaneously, it aims to shed light on how these studies, whether intentionally or unintentionally, contribute to the redefinition of gender roles. Traditionally, labor migrants are associated with economic aspects, while refugees are framed through political lenses (Al-Ali and Koser, 2002, p. 3). However, this exploration goes beyond conventional boundaries. Instead of perpetuating reductionist and stereotypical portrayals, I take a holistic approach to examining women migrants and refugees, exploring their empowerment within the social, political, and economic dimensions. Through this comprehensive approach, I bring to the forefront a narrative that has often been overshadowed: that of migrant and refugee women portrayed through reductionist, romanticized, gendered, and essentialized perspectives.

This article unfolds in three critical acts. Firstly, it questions the essence of transnational migration and its profound effects on the social transformation of women's lives, highlighting the inherently gendered nature of this transformation. Secondly, it scrutinizes the prevailing discourse surrounding the economic empowerment of migrants and displaced women, placing their (re)definition within a heteronormative framework under the spotlight. I delve into how women achieve parity with men within migrant households and how displaced (refugee) women frequently assume the role of family leaders in households devoid of a male presence. Finally, the third act unfolds as I navigate the realm of political empowerment within the ever-evolving institution of marriage, paying special attention to the gendered discourses that influence the experiences of migrant and refugee women. In essence, this exploration contends that despite noble intentions, many scholars have fallen short of conducting a critical analysis of gender dynamics in their efforts to contribute to the discourse on women migrants and refugees, inadvertently perpetuating simplistic gender binaries.

Women or Gender?

In the realm of feminist studies, the transition from a singular focus on women to considering the broader concept of gender has a long history. While these two terms are often related and used interchangeably, they have sparked heated discussions, particularly concerning the distinction between sex and gender (Kaşka, 2020, p. 70).

The concept of gender found its initial foothold in feminist literature through the pioneering work of British sociologist Oakley in her book *Sex, Gender, and Society* (1972). Oakley argued that gender should not be seen as the sole determinant of women's oppression (Ecevit, 2021, p. 9). Additionally, Scott (2007) offers a critique and rejection of the notion of biological determinism as it pertains to the concept of sex, instead introducing the term gender as an alternative framework. However, even today, gender is often closely associated with women and used interchangeably. As Evecen and Kendir-Gök emphasized that

The terms sex and gender refer to different concepts. Sex primarily relies on biological criteria, with a focus on anatomical indicators, to determine whether someone is a woman or a man at birth. Conversely, while the concept of gender is often used interchangeably with that of woman, it does not exclusively represent women. Instead, gender encompasses a complex web of relationships rather than a singular configuration (2022, p. 7-8).

Sex primarily relies on biological criteria, whereas gender directs attention to a network of relationships based on performances and shaped by interactions between the body and society. However, the concept of gender is contentious because it carries different meanings in various feminist contexts and is often used interchangeably with women (Özkazanç, 2010, p. 1-2).

Drawing from the influential theories of Judith Butler, gender is perceived as a series of reiterated actions that gradually solidify within a rigid regulatory framework, thereby giving rise to the illusion of a natural essence. A political genealogy of gender ontologies endeavors to deconstruct the ostensibly substantive nature of gender and elucidate these actions within frameworks governed by multifarious forces that shape the social manifestation of gender (1999, p. 43-44). This portrayal underscores the performative character of gender and its construction within intricate social dimensions.

Traditional immigration theory has often been gender-blind or openly sexist (Carling, 2005, p. 3). However, as interests in migration theories grew, gender considerations gained importance, leading to a dual understanding that considers both women and men. This shift resulted in a focus on the feminization of migration, leading to a significant body of literature on gender roles. Academics from various disciplines have revealed how communities allocate responsibilities to individuals based on gender in various contexts, including the economy, politics, and culture (Donato et al., 2006, p. 4-5). These studies demonstrate that migration is increasingly viewed as a gendered phenomenon in academic research (ibid, p. 6).

Delving deeper into studies centered on women, diverse aspects related to womanhood and femininity have been exhaustively explored across a wide spectrum of social, economic, and political contexts. In the subsequent stages of this study, a meticulous analysis will be conducted to unearth and scrutinize the heteronormative utilization of the concept of women. This critical examination will unveil transformative shifts that have transpired within academic and media discourses, serving as compelling exemplars to buttress the central argument posited in this study. By further expanding on the historical context, the nuances of gender, and the significance of the feminization of migration, this extended discussion provides a more comprehensive exploration of the complex landscape of feminist and migration studies.

Social Transformation

In the scholarly discourse, Castles (2016) delves into the profound sociocultural alterations brought about by migration. He regards migration as a dynamic phenomenon that not only exerts influence on social transformation but is also significantly influenced by it. Consequently, his examination underscores the interdependence between migration and the process of societal transformation. Questioning the relationship between migration and social change by wondering whether migration changes society, and if so, what the nature of change is, Van Hear goes one step further and applies the following statements:

In attempting to build a conceptual apparatus for understanding migration and social transformation, the articles address and try to reconcile a number of conceptual binaries that recur in Migration Studies and in social science more widely. The wider social science challenges include the relations between the macro and the micro levels; between large and small scale; between the general and the particular; and between the individual and the mass. They include relations between time and space, between dynamics or processes and outcomes, and between structure and agency.

Mediating agents and transitions need also to be accounted for, as do intersections among class, gender, generation, ethnicity and other social cleavages (2010, p. 1532).

The profound connection between social transformation and women as gendered entities cannot be understated. Examined through a Butlerian lens, this relationship highlights the expansive and contextual nature of performance-based relationships within the framework of heteronormativity.

Many developing countries have witnessed a substantial increase in female-headed households (Shin, 2014, p. 41). Women frequently assume the roles of household providers and take on leadership positions within their families (Blau, Kahn, and Waldfogel, 2000). The emerging theory of migration economics situates the household at its core, assuming common interests among household members (Nawyn, 2010, p. 752-753). However, the complexity of migration experiences extends far beyond the confines of the household. Gender, often reduced to women's experiences, remains intricately linked to the interdependent relationship between migration and social change. Migration and social change are intimately connected, with migration often intensifying during periods of transformation. For instance, today's migration rates have reached unprecedented levels due to the rapid pace of globalization (Castles, 2010, p. 22). Neoliberal policies, economic development, political upheavals, violence, and war have contributed to profound social and cultural changes (Essed et al., 2004, p. 4). Additionally, financial globalization and shifts in military and political power have propelled global social transformation (Castles, 2010, p. 30).

A meticulous examination of gendered assumptions within the context of social transformation yields valuable insights for this paper. Rather than focusing solely on numerous processes, this paper scrutinizes the nature of changes in depth, elucidating the gendered ramifications of social transformation. Some scholars tend to portray women migrants as more inclined to bolster "personal and household strategies aligned with long-term or permanent resettlement abroad," implying an improved social status post-migration in comparison to male migrants (Pessar and Mahler, 2003, p. 826-827). Others underscore the bargaining power and adaptability of women refugees in times of crisis, emphasizing their capacity to adjust to new roles and responsibilities (Essed et al., 2004, p. 8).

The integration of women migrants into the labor market alongside their migration journey can be interpreted as empowering, as it challenges traditional gender roles. Nonetheless, it is imperative to critically assess the nature of these changes within the broader context of social transformation, as social transformation itself inherently carries gendered dimensions. Lutz (2010) posits that gendered aspects of migration are deeply intertwined with the labor market. The roles assigned to women and men are deeply embedded in the social structures of both their home and host countries long before migration takes place. This understanding supports the notion that patriarchal and heteronormative structures persist even after (forced) migration. A comprehensive examination of autonomy is warranted to unravel how migrant women navigate their objectives independently, negotiating familial and social relationships (George, 2005, p. 40).

It is essential to acknowledge that the concept of women cannot be analyzed as a homogenous and unified category without accounting for the heterogeneity stemming from factors such as race, ethnicity, religion, class, gender, and sexuality. For instance, Filipino women's migration experiences, initially pigeonholed into nanny roles, have evolved over time in response to shifting social perceptions. Transnational family formation is explored as a strategy to address racial disparities (Matthei and Smith, 1998, Hondagneu-Sotelo and Avila, 1997). In the case of Cuban women, migration to the labor market is primarily driven by family needs rather than personal self-actualization (Ferree, 1979). Gender lenses are not consistently employed to scrutinize perceptions, attitudes, and analyses of gendered bodies in the context of the transformation process.

The expressions employed by Afghan women fleeing war and violence in their homeland, as they conceptualize Turkey, provide insights into their gendered experiences. Explaining that being a woman in their country consists of staying at home, Emiri said,

Women in our country take care of the children and cook. They have no other right. In Turkey, women are free, their rights are better. It is forbidden for women to go to school, go out, or work in factories. I have never seen it like this in Turkey (Çelik, 2013).

In another example, stating that there were constant incidents in their country, Kazimi said,

Our country was in turmoil and we were derelict. That's why we came to Turkey. My children are educated here. Women in Afghanistan do not have as many rights as they do in Turkey. But we see that women live in very good conditions here (Çelik, 2013).

While these statements offer valuable glimpses into the experiences of migrant women, they lack an in-depth analysis of gender relations. While they highlight the existence of gender equality in Turkey relative to their home country, they do not imply the superiority of one country over the other. Instead, these statements primarily underscore the binary conceptualization of gender relations, particularly concerning household chores, caregiving responsibilities, and childcare.

As noted in the report of UN Women, Kamal expressed her ideas by using these words in order to show how social network circulates among immigrants:

The [Lebanese] women started teaching me their traditional needle work and I was genuinely happy to share with them all the traditional practices that I had learned from my mother and grandmother in loom work (14 September 2016a).

The UN Women's report sheds light on how gendered work is reflected in women's experiences on the loom, portraying it as a tool for women's empowerment without subjecting it to critical examination. Nevertheless, the inherently sexist nature of this work constrains women from transcending traditional gender roles, perpetuating binary perceptions of gender. Hence, it is imperative to question whether it enables women to challenge the roles ascribed to gendered bodies and to scrutinize who performs which tasks and why. Traditional practices exhibit adaptability even in the context of women's migration journeys.

Economic Empowerment and Its Relation to Social Empowerment

Within the rich and multifaceted realm of migration studies, researchers engaged in ethnographic inquiries consistently position the notion of gender at the forefront of their investigations. Their primary objective is to conduct a rigorous examination and understanding of various critical aspects, with a particular emphasis on the intricate and often nuanced landscape of gender roles. This pursuit of knowledge involves a meticulous comparative analysis that delves deep into the lived experiences of both men and women within the intricate web of households, thereby shedding light on the intricate dynamics at play (Yükseker 2003, Keough 2008, Kaşka 2009).

The analytical framework of gender, central to these investigations, serves as a powerful tool for deciphering a myriad of interconnected elements. These elements include the construction and perpetuation of the division between full-time and part-time work, the persistent and perplexing gender wage gap, the intricate labyrinth of labor market segregation, the often convoluted hierarchies within workplaces, and the profound influence of paid labor on the formation and evolution of individual and collective identities (Brah, 1996, p. 128).

As these dedicated scholars diligently unravel the complex web of gender dynamics, they boldly challenge not only the conventional and largely heteronormative constructs but also the deeply ingrained "racialized/ethnicized constructions" that are inherently intertwined with gender dynamics (ibid, p. 128). This holistic approach acknowledges the profound interplay between gender and a wide range of social and cultural factors that shape the experiences of migrants. However, it's imperative to recognize that this holistic perspective can inadvertently perpetuate a binary understanding of gender that tends to pit heterosexual men against women.

It is crucial to clarify that this does not negate the importance of focusing on the experiences of women migrants within the context of households; rather, it underscores the paramount importance of subjecting heteropatriarchal structures to critical examination. This critical perspective is vital to avoid the inadvertent reinforcement of naturalized, normalized, essentialized, and gendered narratives that have historically permeated academic discourse. For instance, the insightful work of Pessar (1984) stands as a testament to the necessity of scrutinizing and deconstructing these narratives. In her thorough analysis of Dominican immigrant women living in the USA, Pessar delves deep into the concept of social advancement by exploring the intricate connections between the realm of the household and the expansive domain of the workplace. In doing so, she astutely observes:

Work heightens women's self-esteem as wives and mothers, affords them an income to actualize these roles more fully, and provides them with heightened leverage to participate as equals to men in household decision-making (ibid, p. 1192).

While Pessar's perspective offers valuable insights, it is important to acknowledge that it may inadvertently romanticize or ambiguously empower women by framing employment primarily as a means to reinforce their roles as mothers and wives. This perspective accentuates a positive correlation between social and economic empowerment, ultimately reiterating women's positioning within a heteronormative framework. This idealization of traditional gender roles finds resonance in the experiences of Syrian refugee women in Turkey, where traditional handcrafts have come to symbolize and reshape women's roles within gendered norms (Radikal, 2015). These narratives underscore the complex interplay between empowerment and the perpetuation of established gender norms.

Similarly, the poignant story of Sayohat offers a glimpse into how empowerment projects can unintentionally perpetuate traditional gender roles. Sayohat, a woman who acquired the skills of sewing and knitting from her mother, found herself gaining self-reliance through these skills when her husband left her. Her journey illustrates the intricate ways in which empowerment initiatives can inadvertently reinforce traditional gender roles. While her newfound self-sufficiency is undeniably empowering, it also highlights the broader challenge of navigating a landscape that often presents women as vulnerable and in need of rescue when they are left alone, rather than as inherently empowered individuals.

Sayohat's journey is not unique. She is part of a larger collective, where she shares her experiences with ten other women who, like herself, have been left by their husbands. Together, they have found a sense of comfort and security in their newfound economic independence. As she reflects:

In our group, there are 10 other women who have been left by their husbands, like myself, she shares. We are comfortable with what we earn. Today, not only do we provide for our families, but we also invest in our businesses and train other women. (UN Women, 14 September 2016b).

The tension between empowerment and idealization raises significant questions about the conceptualization of migrant and refugee women within the broader discourse. It often simplifies their experiences, particularly when examined within the confines of traditional, masculinized roles, whether they reside in male-headed households or those without male heads. In the former scenario, women's empowerment is sometimes overly simplified as merely enhancing their status within the household, which inadvertently overlooks the profound complexities of their agency. In the latter case, gender-focused programs designed to empower Syrian women refugees by equipping them with practical skills may inadvertently undermine their agency by reinforcing a narrow connection between the individual and the community.

However, it is imperative to acknowledge that this issue transcends mere class considerations. While class certainly plays a significant role in shaping the experiences of migrants, it is equally crucial to recognize how analyses of relatively privileged migrant women often overlook the intricate web of gender dynamics. For instance, professional women have been stereotypically portrayed in some studies (Adhikari, 2013; George, 2005), often framed through a gendered lens, particularly concerning their parenting responsibilities. These studies tend to emphasize the changes in gender roles within households as a result of women's professional pursuits. However, it is essential to highlight that even in care-related professional occupations, such as nursing, undertaken by Nepali women in the UK (Adhikari, 2013) and Indian women in the United States (George, 2005), gendered frameworks have persisted. These frameworks often define these empowered women's roles within the context of gendered stereotypes, rather than subjecting them to critical examination.

For instance, empowered Nepali women's positions within the household are frequently represented as a transformation compared to men, who are sometimes depicted as dependent and frustrated husbands (Adhikari, 2013, p. 174). Yet, the essentialized roles of women as caregivers within the analysis of their care-related professional occupations often go unquestioned, thereby categorizing them as providers as part of their transformative journey. Similarly, George (2005, p. 68-69) underscores that Indian nurses in the USA, while gaining power and control, brought about changes within households where men became secondary providers, or, as George notes, "dependent men have trouble doing work that labels them as women" (*ibid*, p. 115).

These studies further illuminate how male migrants are often racialized through gendered markers, effectively feminizing their identities in the process. Brah (1996, p. 157) astutely highlights the phenomenon of gendered racialization, emphasizing that women's characteristics can racialize men in subordinate contexts. It is, therefore, incumbent upon scholars and researchers to recognize that, alongside men, women migrants have also been

subject to racialization in discourses that mirror gendered and sexualized attributes. In this multifaceted framework, studies such as those conducted by George (2005) and Adhikari (2013) inadvertently fall short in critically examining the nature of the changes that are redefined through binary gender codes. By doing so, they unwittingly reinforce traditional roles, whether it is wives and husbands or the constructs of femininity and masculinity, all within the confines of racialized constructs.

This phenomenon can, in part, be attributed to a somewhat misleading use of gender. Gender, often employed as a means to advocate for women's development and their pursuit of equality vis-à-vis heterosexual men, even within feminist interventions, can at times unwittingly oversimplify complex issues. It can inadvertently uphold a framework that fails to address the intricate intersections of gender, race, and class within the context of migration.

In conclusion, the intricate interplay between economic empowerment and social empowerment in the context of migration studies is a multifaceted and often challenging terrain. It necessitates a holistic examination that transcends binary gender constructs, racialized markers, and class considerations. Researchers and scholars must continually grapple with the complexity of migrant experiences and strive to avoid reinforcing narrow, heteronormative narratives. In doing so, they can contribute to a richer, more nuanced understanding of the dynamic relationships between gender, empowerment, and migration.

Political Empowerment and Its Relation to Social Empowerment

In the realm of migration studies, the intersection of economic empowerment and social empowerment for women in transnational spaces often raises complex questions. One pressing issue that emerges is the problematic binary categorization of gender. This binary categorization becomes strikingly evident when delving into the world of marital decisions. It highlights a profound shift from the once-idealized notion of marriage to a more politicized construct within the diaspora and camp environments. This exploration encompasses the perspectives of both migrant and refugee women, revealing a conspicuous gap in comprehensive analyses addressing the politicized dimension of marriage within existing discourses. This void underscores the pressing need for a critical evaluation of how marriage is (re)constructed within the context of heteronormative norms and forms.

Conversely, the phenomenon of bride migration often garners attention as a strategic avenue for political empowerment. It offers women a new identity and the opportunity to pursue their aspirations, including improved prospects abroad. Bride migrants are frequently identified as a privileged group of women who gain citizenship through transnational marriage. This pathway holds the potential for future benefits, particularly for their offspring (Hsia, 2009, p. 41). As illustrated by Rosario's (2005) insightful study of Filipina bridal migrants, these women adeptly negotiate the intricacies of their newfound dual identities:

Filipina bridal migrants navigate their new-found dual identities as Filipina bride and American resident as a strategy to straddle two worlds, both of which they legitimately claim as their home (ibid, p. 256).

In this context, one could argue that heterosexual women, as bridal migrants, adroitly leverage opportunities presented by transnational migration to navigate between two worlds. However, due to their centralization in host countries, these women often find themselves simultaneously positioned as "American residents" and "Filipina brides" or "foreign brides." This dual identity, paradoxically, exposes them to racialized stigmatization. It's essential to acknowledge that the concept of "home" is dynamic, characterized by a series of activities involving imagination, creation, transformation, loss, and relocation (Brah, 1996, p. 183). Consequently, it cannot be viewed as a static entity. Within this framework, bridal migrants experience a form of political empowerment facilitated by dual identities that enable mobility through marriage. Nevertheless, this empowerment remains nuanced and multifaceted, prompting a reevaluation of the concepts of home and community, particularly from a political perspective.

Political empowerment is inherently linked to social empowerment, particularly in terms of conferring social status upon migrant women through participation in international, transnational, and cross-border forms of marriage (Yeoh et al., 2013, p. 140). However, the social positioning of women within the context of marriage poses complexities. Marriage, when taken for granted, often reinforces traditional gender norms, and when

linked to White/American identities and ideals of superiority, becomes racialized. For example, Rosario's examination of Filipina bridal migrants (2005, p. 256) reveals that marriages to individuals from certain backgrounds are considered preferable to local unions, regardless of the social class of the spouse.

In doing so, Rosario perpetuates gendered assumptions within the discourse. While recognizing shifts in the nature of marriage, these discussions often fall short in critically engaging with the fetishized, racialized, and politicized dimensions of the institution. Moreover, the institution of marriage itself remains largely unquestioned and unexamined, leading to its prevailing conceptualization as a natural and normative societal construct. In a simplified analysis, marriage is presented as a means for women to pursue their aspirations, often within the confines of men's racialized perceptions. Brah (1996, p. 184) aptly points out the inherent ambiguity regarding who truly experiences empowerment and who may find themselves disempowered within this framework.

Within the context of refugee camps, the subject of marriage undergoes a transformation from a personal matter to a political one. To illustrate this transformation, one can examine a recent episode involving the victimization and stigmatization of Syrian women within a particular region. This episode also underscores how Syrian refugee women often lack agency and become victims, thereby highlighting the choices they make - such as marrying strangers - as a means of gaining political emancipation from their traumatized homes. In this context, Syrian women were problematized as civil marriages escalated. Notably, the voices of Syrian women remained conspicuously absent, even within feminist discourses and scholarly writings. These voices were primarily heard through media reports detailing the lived experiences of marginalized women. For instance, a newspaper named *Sabah* (2011) reported that both Turkish and Kurdish men commonly referred to the "emancipation" of Syrian women, suggesting a newfound freedom for these women.

This situation aligns with Brah's assertion (1996, p. 197) that the desire to establish a settled life is not synonymous with a sense of homeland. Interestingly, these reports scarcely acknowledged the efforts of Turkish or Kurdish feminists working to empower women within a patriarchal society. Instead, some organizations drew attention to the issue of marriage in numerous regions, particularly where high numbers of such marriages occurred. However, rather than providing a critical analysis of the heteropatriarchal nature of marriage and its conceptualization as a struggle within forced migration, these discussions often problematized masculinity, depicting men as beneficiaries of Syrian women seeking emancipation (Mazlumder, 2014, p. 31-32). This narrative seems to be articulated within romanticized and gendered discourses that emphasize how Syrian women seek avenues for emancipation or rescue. When considering the full spectrum of possibilities, this narrative can be interpreted as a quest for power, distinct from the notion of empowerment.

Conclusion

In conclusion, this study sheds light on the evolving discourse surrounding gender in transnational migration studies. While acknowledging the historical gender blindness that persisted in migration research until the 1980s, it is evident that the inclusion of gender has introduced its own set of complexities. The incorporation of gender has, at times, inadvertently reinforced hetero-patriarchal tendencies within scholarly writings and discussions. In hindsight, it may have been more appropriate to adopt a binary approach using "sex" in the analysis of men versus women, rather than simplistically relying on the concept of "gender." This critique is grounded in the recognition that the introduction of gender into migration studies has occasionally led to misinterpretations, as exemplified by the literature critically examined in this paper. This critique aligns with the acknowledgment that "much of the discussion on transnationalism has been clearly gender blind" (Al-Ali and Koser, 2002, p. 5).

One of the crucial shortcomings identified in this analysis pertains to the examination of economic empowerment. Often, economic empowerment is studied in isolation, without a deeper exploration of how it intersects with the division of labor and the conceptualization of women's roles. Consequently, women's experiences become entrenched within gendered assumptions, narratives, and discourses that reinforce heteronormative norms. Furthermore, there is a tendency to conflate economic and political empowerment or emancipation within the same framework. In this context, women are frequently perceived as a monolithic category within heteronormative discourses, leading to an influx of studies and discussions that perpetuate stereotypical representations of women. In essence, the focus on how refugee and migrant women negotiate

their subordinated positions and transform them into empowerment, whether through the analysis of household dynamics, decision-making processes, or the politicization of marriage, should be viewed as a reevaluation of gendered positions. Within these gendered positions, the portrayal of women as neutrally empowered or emancipated in narratives inadvertently underscores the erroneous entanglement of gender with a developmental approach.

This study underscores the need to recognize that social transformations cannot be adequately analyzed without considering the nature of the transformation itself. It prompts us to grapple with a critical question: Can there be a meaningful transformation in deconstructing the gendered representations of women and their roles? Therefore, as Al-Ali and Koser (2002, p. 5) aptly emphasize, there is a call for a more critical evaluation, rather than simply associating transnationalism with the mere freedom and empowerment of women. Instead, it is crucial to engage in the deconstruction of heteronormative assumptions, discourses, and narratives, facilitating a critical process of 'knowledge production' pertaining to gender within transnational migration studies.

References

- Adhikari, R. (2013). Empowered Wives and Frustrated Husbands: Nursing, Gender and Migrant Nepali in the UK. *International Migration*, 51(6), 168-179.
- Al-Ali, N. & Koser, K. (2002). Transnationalism, international migration and home. In *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home* (pp. 1-15). London: Routledge.
- Blau, Francine D., Lawrence M. Kahn, & Jane Waldfogel. (2000). Understanding young women's marriage decisions: The role of labor and marriage market conditions. *Industrial and Labor Relations Review* 53(4), 624-647.
- Brah, A. (1996). *Cartographies of diaspora: Contesting identities*. London: Routledge.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Callamard, A. (1999). Refugee women: A gendered and political analysis of the refugee experience. In A. Ager (Ed.). *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (pp. 194-214). London: Pinter.
- Carling, J. (2005). Gender dimensions of international migration. *Global Migration Perspectives*, 35(1), 1-26.
- Castles, S. (2016). Understanding global migration: A social transformation perspective. In *An Anthology of Migration and Social transformation* (pp. 19-41). USA: Springer & Cham.
- Castles, S. & Miller, M.J. (1993) *The age of migration: International population movements in the modern world*. Basingstoke: Macmillan.
- Donato, K. M., Gabaccia, D., Holdaway, J., Manalansan IV, M., & Pessar, P. R. (2006). A glass half full? Gender in migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 3-26.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları. Türkiye'de katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi: Toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesi projesi faz II toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. (Basic concepts of gender equality. strengthening participatory democracy in Turkey: Monitoring gender equality project phase II basic concepts of gender equality) Ankara: Ceid Publishing.
- Essed, P., Frerks, G. & Schrijvers, J. (2004). Introduction: Refugees, agency and social transformation. In *Refugees and the Transformation of Societies* (pp. 1-16). New York: Berghahn Books.
- Evecen, A. & Kendir-Gök, Y. (2022). *Cinsiyetle Giydirilmiş Bedenler* (Gender Dressed Bodies). Ankara: Nobel Publishing.
- Ferree, M. M. (1979). Employment without liberation: Cuban women in the United States. *Social Science Quarterly*, 60(1), 35-50.
- George, S. (2005). Work: Nursing, women's networks, and men "tied to a stake". In *When Women Come First* (pp. 39-77). Berkeley: University of California Press.

- Hondagneu-Sotelo, P. & E. Avila (1997) "I'm here, But I'm there": The meanings of Latina transnational motherhood", *Gender and Society*, 11, 548–71.
- Hsia, H. (2009). Foreign brides, multiple citizenship and the immigrant movement in Taiwan. *Asian Pacific Migration Journal*, 18(1), 17-46.
- Kaşka, S. (2009). The new international migration and migrant women in Turkey: The case of Moldovan domestic workers. In A. İçduygu (Ed.), *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey* (pp. 725–804). Istanbul: Istanbul Bilgi University Press.
- Kaşka, S. (2020). Exploring "women" and "gender": Trajectories of migration research in Turkey. In *Women, Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice* (pp. 66-122). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Keough, L. J. (2008). "Driven" women: Gendered moral economies of women's migrant labour in Post-socialist Europe's peripheries. Unpublished PhD thesis, The University of Massachusetts, Amherst.
- Lutz, H. (2010). Gender in the migratory process. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1647-1663.
- Mahler, S. & Pessar, P. (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 27-63.
- Matthei, L. M. & D. A. Smith (1998). Belizean "boyz 'n the hood"? Garifuna labor migration and transnational identity. In M. P. Smith & L. E. Guarnizo (Eds). *Transnationalism from Below* (pp. 270–290). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Nawyn, S. J. (2010). Gender and migration: Integrating feminist theory into migration studies. *Sociology Compass*, 4(9), 749-765.
- Pedraza, S. (1991). Women and migration: The social consequences of gender. *Annual Review of Sociology*. 17(1), 303-325.
- Pessar, P. (1984). The linkage between the household and workplace of Dominican women in the U.S. *International Migration Review*, 18(4), 1188-1211.
- Pessar, P. & Mahler, S. (2003). Transnational migration: Bringing gender in. *International Migration Review*, 37(3), 812-846.
- Rosario, T. (2005). Bridal diaspora: Migration and marriage among Filipino women. *Indian Journal of Gender Studies*, 12(2-3), 253-273.
- Salih, R. (2003). Ambivalent frontiers: Moroccan women, transnational migration and nation-states. In *Gender in Transnationalism: Home, Longing and Belonging Among Moroccan Migrant Women* (pp. 26-53). New York: Routledge.
- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi* (Gender: A useful category of historical analysis) (A. T. Kılıç, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Shin, H. (2014). Migration, labor market, and prevalence of female-headed households in Mexico. *International Review of Modern Sociology*, 41-63.
- Van Hear, N. (2010). Theories of migration and social change. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1531-1536.
- Yeoh, B., Leng, C. & Dung, V. (2013). Commercially arranged marriage and the negotiation of citizenship rights among Vietnamese marriage migrants in multiracial Singapore. *Asian Ethnicity*, 14(2), 139-156.
- Yükseker, D. (2003). *Laleli-Moskova mekiği: Kayıtdışı ticaret ve cinsiyet ilişkileri* (Laleli-Moscow shuttle: Informal trade and gender relations). İstanbul: İletişim Yayınları.

Online References:

- Çelik, S. (8 March 2013). Afgan Kadınlar Türkiye'de Mutlu, Gelecekte Umutlu (Afghan Women are Happy in Turkey, Hopeful for the Future). Available at: <https://www.haberler.com/yerel/afgan-kadinlar-turkiye-de-mutlu-gelecekte-umutlu-4404065-haberi/> .
- Mazlumder (Association for Human Rights and Solidarity for the Oppressed) (2014) Available at: [http://www.mazlumder.org/webimage/MAZLUMDER%20KAMP%20DIŞINDA%20YAŞAYAN%20KADIN%20SIĞINMACILAR%20RAPORU\(22\).pdf](http://www.mazlumder.org/webimage/MAZLUMDER%20KAMP%20DIŞINDA%20YAŞAYAN%20KADIN%20SIĞINMACILAR%20RAPORU(22).pdf) pp. 1-50.
- Özkazanç, A. (2010). Bilim ve Toplumsal Cinsiyet: Postyapısalcı Bir Değerlendirme (Science and Gender: A Poststructural Evaluation). Available at: https://www.academia.edu/30766648/Bilim_ve_Toplumsal_Cinsiyet_Postyapısalcı_bir_değerlendirme
- Radikal, (2015). Suriyeli kadınlar, acılarını haliya dokuyor. Available at: http://www.radikal.com.tr/kilis_haber/suriyeli_kadinlar_acilarini_haliya_dokuyor-1308655
- Sabah, (2011). Suriyeli gelinler endişeli. Available at: <http://www.sabah.com.tr/yasam/2011/12/14/suriyeli-gelinler-endiseli> .
- UN Women (14 September 2016a). In host country Lebanon, refugee and rural women build entrepreneurship, cohesion and future. Available at: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2016/9/in-lebanon-refugee-and-rural-women-build-entrepreneurship>
- UN Women (14 September 2016b). Abandoned wives of Tajik migrants overcome hurdles through self-help groups. Available at: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2016/9/feature-story-abandoned-wives-of-tajik-migrants-overcome-hurdles>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu araştırma, uluslararası göç bağlamında kadınların güçlenme ve özgürleşme deneyimlerini eleştirel bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer temel hedefi, göç, toplumsal dönüşüm, ekonomik güçlenme ve siyasi güçlenme arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak ve bu bağlamda kadınların deneyimlerini eleştirel bir bakış açısıyla ele alarak sıkça kullanılan cinsiyet kalıplarının ötesine geçmektir. Bu değerlendirmeler, toplumsal cinsiyet perspektifi kullanılarak mı yapılıyor, yoksa toplumsal cinsiyetin zaten belirlenmiş bir gerçeklik olarak mı ele alındığını inceliyor?

Bu hedeflere ulaşmak için ampirik çalışmaları temel almakta ve bu çalışmaların toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanmasına nasıl katkı sağladığını göstermektedir. Geleneksel olarak, göçmenler işgücü piyasasının kayıtdışılığı bağlamında ele alınıp ekonomik yönlerle ilişkilendirilirken, mülteciler politik bakış açılarıyla değerlendirilirler. Ancak bu çalışma, bu geleneksel sınırları aşmaktadır. Basit ve stereotip tasvirlerden kaçınarak, göçmen ve mülteci kadınları daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu kadınların toplumsal, siyasi ve ekonomik boyutlardaki güçlenme süreçlerini araştırmaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım aracılığıyla, genellikle ana akım tartışmalarda basitleştirilmiş, romantize edilmiş, cinsiyet temelli ve özdeşleştirici bakış açılarıyla betimlenen göçmen ve mülteci kadınların gerçek hikayelerini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, kültürel özcülüğü önlemek ve konuyu sadece bir ülkeye veya bölgeye odaklamamak amacıyla ulusal ve uluslararası literatür titizlikle incelenmiş, ayrıca kitle iletişim araçlarının çıktıkları da dahil edilmiştir. Bu bağlamda, yazılı ve ikincil kaynaklardan elde edilen akademik ve kurumsal dokümanlar (gazete, proje vb.) kullanılmıştır. Bu kapsamlı inceleme, toplumsal cinsiyetin tayin edilmiş/verili bir gerçek olarak kabul edildiği ve bağımsız çalışmaların derinlemesine incelendiği bir dizi çalışmayı ortaya koymaktadır.

1980'ler öncesinde uluslararası göçle ilgili yapılan araştırmalarda toplumsal cinsiyet konusundaki kör noktalar problemlili olsa da sonraki çalışmalar, toplumsal cinsiyet anlayışını önemli ölçüde yeniden inşa etmiştir. Bu, göç araştırmalarına toplumsal cinsiyeti dahil etmek, Al-Ali ve Koser'in belirttiği gibi, uluslararası göçle ilgili tartışmaların çoğunun toplumsal cinsiyeti göz ardı ettiği gerçeği nedeniyle bazı literatürde yanıltıcı görünebilir. Bu yanılsama, ekonomik güçlendirme, iş bölümü ve kadınların konumsalığının kavramsallaştırılmasının cinsiyetçi varsayımları, anlatıları ve söylemleri nasıl yeniden ürettiği incelenmeden ele alınmıştır. Böylece, kısır döngü toplumsal cinsiyeti ulusaşan göç üzerinden analiz eden çalışmalara eklenmiş ve hetero-patriyarkal dokunun söylemsel yeniden üretimine hizmet eder hale gelmiştir.

Sonuçlar, kadınların göçün toplumsal dönüşüme nasıl etki ettiği ve kendi güçlerini nasıl buldukları konusunda zengin bir anlayış sağlamıştır. Özellikle, ekonomik güçlenme ile toplumsal güçlenme arasındaki ilişkiler ve göç sürecinin toplumsal cinsiyet dinamiklerini nasıl etkilediği üzerine derinlemesine analizler sunulmuştur. Ayrıca, siyasi güçlenme ile toplumsal güçlenme arasındaki bağlantılar da incelenmiş ve evlilik gibi kişisel kararların kadınların toplumsal kimliği üzerinde nasıl etkili olduğu vurgulanmıştır.

Tam da bu nedenle, bu makale, göçmen ve mülteci kadınların heteronormatif söylemlerde nasıl yeniden tanımlandığını göstermektedir. Dahası, dönüşümün türüne bakmadan toplumsal dönüşümlerin analiz edilemeyeceğini gösteriyor ve önemli bir soruyu hatırlatıyor: Kadınların cinsiyetlendirilmiş temsiline ve konumlandırılmasının yapı-bozuma uğratılmasında önemli bir dönüşüm olabilir mi? Bu nedenle, Al-Ali ve Koser'in belirttiği gibi, uluslararası göçü sadece kadın özgürlüğü ve güçlenmesi ile ilişkilendirmek yerine daha eleştirel bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Heteroseksüel varsayımları, söylemleri ve anlatıları yapı-bozumuna uğratmak ve toplumsal cinsiyet üzerine eleştirel bilgi üretimini kolaylaştırmak için daha iyi desteklenebilir. Bu çalışma, toplumsal cinsiyetin karmaşıklığını ve göçle ilgili araştırmalarda dikkate alınması gereken önemli bir boyutu vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın katkıları, göç çalışmalarına ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına önemli bir katkı sağladığı gibi, feminist teorileri, toplumsal dönüşümü ve kadınların güçlenme süreçlerini daha iyi anlama konusundaki mevcut bilgiyi derinleştirmiştir. Ayrıca, kadınların deneyimlerini eleştirel bir perspektifle inceleyerek geleneksel cinsiyet normlarını sorgulama çağrısında bulunmuş ve bu alandaki ileri araştırmalara yol göstermiştir. Sonuç olarak, bu çalışma, kadınların göç deneyimlerini daha iyi anlama ve güçlenme süreçlerini derinlemesine inceleme çabasının bir ürünü olarak önemli bir katkı sunmaktadır.

ÇİKOLATA TÜKETİMİ VE NOSTALJİ EĞİLİMİ CHOCOLATE CONSUMPTION AND NOSTALGIA TENDENCIES

Aybike Tuba ÖZDEN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Samsun Meslek Yüksekokulu
Pazarlama ve Reklamcılık
aybike.ozden@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3133-3620

ÖZ

Geliş Tarihi:

06.04.2023

Kabul Tarihi:

18.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Çikolata
Nostalji Eğilimi
Çikolataya Yönelik
Tutum

Keywords

Chocolate
Nostalgia Tendency
Attitude Towards
Chocolate

Çikolatanın tüketimi çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Uyarıcı ve haz verici özelliklerinin yanı sıra çok çeşitli tüketim alanları ve kolay ulaşılabilir olması nedeniyle çikolataya yönelik pazar giderek büyümektedir. Çikolatayla ilgili yapılmış araştırmalar ise genellikle beslenme ve sağlık üzerinedir. Pazarlama alanında çikolatayla ilgili araştırmaların sadece çikolatanın nasıl tüketildiği üzerine olduğu ve sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu araştırma, çikolata tüketiminin tüketici davranışı üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bu bağlamda, alışveriş öncesi çikolata yiyen tüketicilerin harcama miktarlarının ve tercih ettikleri ürün gruplarının çikolata yemeyen tüketicilerden farklılaşp farklılaşmadığına bakılmıştır. Ayrıca, çikolataya yönelik tutum ve alışveriş öncesi çikolata tüketimi ile nostalji eğilimi arasındaki ilişki de incelenmiştir. Bu amaçlarla Ankara ve Samsun şehirlerinde 511 tüketiciye ulaşılmıştır. Veri analizinde Mann-Whitney U testi ve Spearmans's rho korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, alışveriş öncesi çikolata yiyen tüketicilerin daha çok alışveriş yaptıkları görülmüştür. Ayrıca çikolataya yönelik tutum ve nostalji eğilimi arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu çalışma, araştırma konusu ve elde ettiği sonuçlar itibarıyla ilgili literatürde ilk olma özelliği taşımaktadır. Elde edilen sonuçlara göre çok para harcamak istemeyen tüketicilerin alışveriş öncesi çikolata tüketmemeleri tavsiye edilebilir. Özellikle nostaljik ürün işletmeleri ise çikolata ikramında bulunarak etkili sonuçlar elde edebilirler.

ABSTRACT

The consumption of chocolate dates back to many years ago. In addition to its stimulating and pleasurable properties, the market for chocolate is growing, due to its wide variety of consumption areas and easy accessibility. Research on chocolate is generally on nutrition and health. It is seen that researches on chocolate in the field of marketing are only on how chocolate is consumed and it is limited in number. This research addresses the effect of chocolate consumption on consumer. It was examined whether the spending quantities and preferred product groups of consumers who eat chocolate before shopping differ from those who don't eat chocolate. In addition, the relationship between attitude towards chocolate and consumption of chocolate before shopping and nostalgia tendency were also examined. For these purposes, 511 consumers were reached in the cities of Ankara and Samsun. Attained data were analyzed with Mann-Whitney U test and Spearmans's rho correlation analysis. It was seen that consumers who eat chocolate before shopping shop more. In addition, it has been observed that there's a positive relationship between the attitude towards chocolate and the nostalgia tendency. This study is the first in the applicable literature in terms of its exploration subject and results. According to the results attained, it's recommended that consumers who don't want to spend a lot of money don't consume chocolate before shopping. Especially nostalgic product businesses can achieve effective results by offering chocolate.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1278210>

Atıf/Cite as: Özden, A. T. (2023). Çikolata tüketimi ve nostalji eğilimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1590-1608.

Giriş

İnsanoğlunun en az 5000 yıldır, bazen içecek, bazen ilaç, bazen de tropikal bir meyve gibi çikolata tükettiği bilinmektedir (Clark, 2022: 37). Çikolata tüm dünyada gıda sektörünün önemli bir parçasıdır. Tek başına tüketildiği gibi geniş bir çeşitlilikte ve gıda sektöründe birçok alanda çikolata kullanılmaktadır. Çikolata sektörü, ana sanayisiyle birlikte yan sanayisini de geliştirmiş önemli bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuşat ve Kösekahyaoglu, 2011: 7).

Çikolata, beyin ve beden arasında iletişimi sağlayan, ruh ve beden fonksiyonlarında önemli bir rol oynayan metilksantinler içermektedir (Franco, vd. 2013: 4159). Uyarıcı özellikler taşıyan bu madde çikolata, kahve ve kakaoda yer almaktadır (Baktır ve Güler, 2018: 87). Uyarıcı maddeler dikkat, farkındalık ve uyanıklığı artırma özellikleriyle bilinmektedir. Çikolata aynı zamanda kandaki serotonin miktarını yükseltmektedir ve bir endokannabinoid olan anandamid veya dolaylı olarak bazı nörotransmitterler içeriği nedeniyle haz hissinin oluşumunu sağlamaktadır (Afoakwa, 2016: 107; Işgın ve Büyüktuncer, 2017: 253). Serotoninin birçok rolü; uyku, iştah, dürtü kontrolü ve ruh hali yükselmesi üzerindeki etkiyi içermektedir (Parker vd., 2006: 154). Aynı zamanda çikolatanın yüksek bir hedonik değeri bulunmaktadır (Visioli vd., 2009: 303). Bu nedenlerle alışveriş yapmadan önce çikolata yemenin hedonik değeri nedeniyle satın alma davranışını etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu etkilerinden kaynaklı alışveriş öncesinde çikolata tüketiminin alışveriş davranışını ve para harcama miktarını etkileyeceği düşünülebilir. Bu nedenlerle alışveriş öncesi çikolata tüketiminin satın alma davranışını nasıl etkilediğinin ele alınması gerekmektedir. Nitekim alışveriş merkezlerinde yer alan pastane, market, çikolata ve şekerleme ürünleri satan stantlar çikolataya kolay erişim imkânı sunmaktadır. Ayrıca *çikolata şelalesi* olarak adlandırılan şekerleme ve meyve ile birlikte satılan akışkan çikolatalar özellikle alışveriş merkezlerinde tüketicilere çekici ve cazip görünmektedir. Bu işletmeler kendi kârlılıkları üzerinden strateji geliştirirlerken diğer işletmelere fayda sağlayıp sağlamadıkları merak konusudur.

Bu çalışma, aynı zamanda çikolataya yönelik tutum ile nostalji eğilimi arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını da incelemektedir. Nostalji eğilimi, tüketici satın alma kararını etkilemektedir (Sierra ve McQuitty, 2007: 100). İşletmeler, nostaljik ürünler aracılığıyla tüketicilerin geçmişe özlem duygularını pekiştirerek ürünle bu anlamda bağ kurmalarını ve o ürünü satın almalarını sağlamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla ürün ve tüketici arasında duygusal bir bağ söz konusudur (Çerçi, 2021: 480). Nostalji eğilimi, tüketicilerin geçmişe duydukları özlemin yaratmış olduğu hüznü de içermektedir. Keder veya hüznün, tüketicileri çikolataya yönelttiği ve çikolata kaynaklı ruh halinin olumlu gelişiminin, duygusal yeme ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Macht ve Mueller, 2007: 667). Çikolata tüketmek, kederden kaçış ve mutlulukla ilişkilendirilmektedir. Çikolata tüketimi ile duygusal beslenme arasındaki ilişki göz önüne alındığında çikolata yemenin yaratmış olduğu haz duygusunun geçmişe duyulan özlemlerle ilişkili olabileceği ve nostaljik ürünlerin tüketicilere daha cazip gelebileceği düşünülebilir. Bu nedenle çikolata tüketiminin harcanan para miktarı, tercih edilen ürün grubu ve nostalji eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Yiyeceklerin haz veren doğası nedeniyle olumlu duyguları ve daha iyi hissettiren özellikleriyle mizaç ve davranışları etkilediği görülmektedir (Davis vd., 1985: 331). Örneğin tatlı yiyecekleri çok tüketen tüketicilerin daha hoşgörülü ve yardımsever oldukları (Meier vd., 2012: 168), dışadönük yapıda olan tüketicilerin daha çok yağlı yiyecekleri tercih ettikleri (Kikuchi ve Watanabe, 2000: 192) veya acı tüketenlerin tatlı yiyecek tüketenlere göre daha sinirli ve antisosyal oldukları görülmüştür (Sagioglou ve Greitemeyer, 2014: 1595). Bilindiği kadarıyla literatürde çikolata tüketiminin alışveriş davranışına etkisi ve nostalji eğilimi ile ilişkisine dair herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Tüketicilerin alışveriş öncesi kolayca ulaşabildikleri ve yoğunlukla tükettikleri çikolatanın alışveriş davranışına etkisi olabileceği dikkate alınmalıdır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda işletmelere, tüketicilere ve araştırmacılara çeşitli öneriler sunulması ve ilgili literatüre değerli bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Literatür Taraması

Çikolata ve Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum

Çikolata; kakao likörünün kakao yağı, şeker ve süt gibi besinlerle karıştırılarak elde edildiği bir yiyecektir (Cömert ve Merdol, 2018: 57). Hammaddesi kakao olan çikolata, insanoğlunun hayatına kahve ve çaydan çok daha önce girmiştir. Tarihi Olmek ve Mayalar'a kadar uzanmaktadır ve ilk başlarda bir içki olarak tüketilmektedir (Tınmaz

vd., 202: 289). Önceleri acı ve baharatlı olarak tüketilirken Avrupalılar çikolataya şeker ekleyerek damak zevklerine uygun hale getirmişlerdir ve çikolatanın şekerli katı formu zamanla tüm dünyaya yayılmıştır.

Çikolatada yer alan metilksantinler, uyarıcı özellikler taşımaktadır ve bu madde, insanların daha iyi bir günlük yaşam, yani daha verimli düşünme, keşfetme ile sonuçlanan psikoaktif özelliklere sahiptir (Franco vd. 2013: 4159). Parker vd. 2006 yılında yapmış oldukları araştırmalarında, çikolatanın duygusal yeme bağlamında geçici bir rahatlama sağladığını ama uzun vadede derin bir huzursuzluk ve memnuniyetsizlik (disfori) halini uzattığını belirtmektedirler. Araştırmacılara göre çikolatanın antidepresan özelliği bulunmamaktadır. Çikolatanın yüksek ölçüde hedonik değeri vardır ve haliyle zevkli duygular üretmektedir; ancak kötü bir ruh hali yaşandığında çikolata yemek olumsuz duygu durumlarını iyileştirmede etkisizdir ve herhangi bir karbonhidrat da aynı işlevi görebilir (Parker vd., 2006: 156).

Duygusal beslenme, olumsuz duygularla baş edebilmek için aşırı yeme eğilimini ifade etmektedir ve bu gibi durumlarda en çok tüketilen besinin çikolata olduğu görülmektedir (İnalkaç ve Arslantaş, 2018: 76). Çikolata tüketimi, ruh hali ve tutum gibi içsel faktörlerin yanı sıra sosyo-ekonomik durum ve sosyal ilişkilerden de etkilenmektedir (Visioli vd., 2009: 304). Araştırmacılar, tüketicilerin hüzünlü anlarında çikolata tercih ettiklerini tespit etmiştir (Açar ve Kaya, 2022; Eren ve Erdi, 2003). Bu bağlamda tüketicilerin, çikolatayı bir teselli aracı veya neşelenme kaynağı olarak gördükleri düşünülebilir. Çikolata tüketimi genellikle keyif, neşe veya haz duygularıyla özdeşleştirilmektedir. Turner vd. (2010), yapmış oldukları çalışmalarında çikolata tüketenlerden yeme davranışı üzerinde kontrol yeteneği olanların olumlu ruh halleri arttıkça çikolatayı daha az tükettiklerini, yeme davranışında serbest davranan tüketicilerin ise pozitif ruh hallerinde daha çok çikolata tükettiklerini tespit etmişlerdir. Bir başka araştırmada çikolatanın en çok kış aylarında tüketildiği görülmektedir (Seligson vd., 1994).

Çikolatanın sağlığa faydalı olduğuna ilişkin araştırmalar da mevcuttur. Örneğin Greenberg (2015), uzun süreli çikolata tüketimi ile diyabet arasında ilişki olmadığını aksine makul düzeyde çikolata tüketiminin diyabet riskini azaltabileceğini tespit etmiştir. Steinhaus vd. (2017), orta derecede çikolata tüketildiğinde kalp yetmezliği nedeniyle daha düşük sayıda hastaneye yatış ve ölüm gözlendiğini belirtmektedirler. Meier vd. (2017), yapmış oldukları deney sonucunda, özellikle bilinçli bir şekilde yenilen çikolatanın olumlu ruh halini arttırdığını keşfetmişlerdir. Çikolata ayrıca, bağışıklık ve üreme sistemi için faydalı olan demir ve çinko, kansere karşı antioksidan ve demirin absorbe edilmesini sağlayan bakır içermektedir (Alpözen, 2010: 18). Nitekim yapılan araştırmalar, günlük çikolata aşırma ve tüketimini hedefleyen müdahalelerin yararlı olabileceğini göstermektedir (Richard vd., 2019: 1).

Çikolata tüketimi ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında; tüketicilerin çikolatayı en çok kahve veya çay ile tercih ettikleri görülmüştür (Donadini ve Fumi, 2014: 464). Benton vd. (1998) çikolataya yönelik tutuma ilişkin yapmış oldukları anket çalışmasında, çikolata tüketiminin teselli arama yani aşırma, suçluluk ve enerji almak şeklinde üç faktörden oluştuğunu belirtmektedirler. Januszewska ve Viaene (2000) yapmış oldukları araştırmada Belçika ve Polonyalı tüketicilerin sade çikolata tercihlerinde demografik ve kültürel özelliklerin etkili olmadığını ancak duysal (doku, tat ve görsellik) olarak tüketicilerin çeşitlilik gösterdiğini tespit etmişlerdir. Benzer bir sonuca Hough ve Sanchez (2000) de ulaşmışlar, tüketicilerin duysal nedenlerle çikolata satın alma kararı verdiklerini tespit etmişlerdir. Ünal vd. (2006), çikolata markası tercihinde yaşamdan zevk almanın, çevreye ve topluma uyum değerlerinin etkili olduğunu belirtmektedirler. Öndoğan (2007), çikolata tüketen gençlerle yapmış olduğu araştırmada, çikolata tüketiminde demografik etkenlerin ve çevresel koşulların, ayrıca fiyat ve ambalajın etkili olduğunu görmüştür. Nasser vd. (2011); şeker, kakao ve ilaç benzeri etkileri dâhil olmak üzere birçok özelliğinin çikolata tüketme isteğinde rol oynadığını söylemektedirler. Thaichon vd. (2017), belirli bir markadan çikolatanın yeniden satışına büyük katkı sağlayan faktörlerin tat, kalite, doku, boyut, fiyat ve çeşit olduğunu, kolay ve hızlı tüketilebilir olduğu için küçük boyutlarının tercih edildiğini raporlamışlardır. Araştırmacılar, tüketicilerin sosyalleşme değerinden dolayı da çikolatayı tercih ettiklerini belirtmektedirler (Thaichon, 2017: 12).

İçöz ve Mankan (2022) yapmış oldukları araştırmada, çikolatanın sağlıklı olup olmadığına ilişkin yerleşik bir kanı olmadığını, yaş ve gelir düzeyi ile çikolata tüketimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ancak eğitim düzeyiyle negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Kiss vd. (2022), çikolata tüketimi ile ilgili araştırmalarında; genç ve yüksek eğitilmiş çikolata tüketicilerinin marka sadakati gösterdiklerini, genellikle üretici konumunda olan çikolata markalarının tercih edildiğini ve şekersiz çikolatanın tercih edilmediğini tespit etmişlerdir.

İlgili literatürdeki araştırmalara bakıldığında çikolata tercihi, çikolatanın sağlığa ve ruh haline etkisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Çikolata tüketiminin satın alma davranışına yansımaları ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Nostalji Eğilimi

Nostalji, geçmiş zamanlara özlem duymak, geçmiş zamanlarla ilişkili olan ürünlere düşkünlük ve yaşanan zamana ait hissetmeme olarak tanımlanmaktadır (Holbrook, 1993: 245). Dolayısıyla nostalji, geçmişle ilgili olmaktan çok, akıp giden zamana karşı duyulan çaresizlik hissinin bir ürünüdür (Boym, 2009: 495). Türk Dil Kurumu'nun nostalji tanımı bu anlamda çok özeldir. Nostalji *günde dün* olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023). Özellikle hızla değişen günümüz dünyasında; ait olma, eski güzel günleri hatırlama, geçmişe özlem, geçmişle bağ kurma gibi duyguların olağan olduğu düşünülmektedir. Nitekim sürekli bir yenilikle karşılaşmak, keşfedici bir bakış açısı yaratsa da mekâna ve zamana ait olma hissini yıpratıyor olabilir.

Nostalji eğilimi olan tüketicilerde geçmişte yaşama isteğinden ziyade, geçmiş ve geleceği bir arada yaşama arzuları olduğu görülmektedir (Kayaman ve Armutlu, 2003: 5). Dolayısıyla nostalji eğilimde; geçmişte yaşamak değil geçmişini hatırlayarak, geçmişini hatırlatan şeylerle yaşamının söz konusu olduğu söylenebilir. Nostalji eğiliminin dört boyutu bulunmaktadır. Bunlar (Holak vd., 2005: 195-196):

- Kişisel Nostalji: Tüketicilerin kendi anıları ve yaşantıları ile geçmişe özlem duygularının çağrışımı kişisel nostaljidir. Çocukluk anılarını hatırlamak, anılarını anlatmak veya eskiden dinlenen bir müziği dinlemek kişisel nostaljiye örnek olabilir.
- Kişilerarası Nostalji: Tüketicilerin ilişki kurduğu kişilerle (aile, akraba, arkadaş vb.) iletişim aracılığıyla nostalji yaşaması kişilerarası nostaljidir. Kişisel nostaljiden daha düşük duygular içerebilir çünkü daha dolaylıdır. Örneğin aile büyüğüne eski günleri anlattırmak kişilerarası nostalji eğiliminin bir ürünüdür.
- Kültürel Nostalji: Toplumun gelenek ve görenekleri aracılığıyla geçmişle bağ kurulması kültürel nostaljidir. Deneyime dayalıdır ve ortak yaşantılar nostalji yaşatmaktadır. Bayram ziyaretleri örnek olarak gösterilebilir.
- Canlandırılmış (Sanal) Nostalji: Film, müzik, tiyatro, kitap, gezi vb. herhangi bir ürün veya etkinlik aracılığıyla geçmişle bağ kurmak canlandırılmış nostaljidir. Geçmişe yönelik bir film kahramanı yerinde olmaya özlem duymak canlandırılmış nostaljiye örnek olabilir.

Kişisel nostalji kişisel deneyimlerle, kültürel nostalji ortaklaşa deneyimlerle, kişilerarası nostalji başkalarının yaşadığı deneyimlerle ve canlandırılmış nostalji ise dolaylı olarak ortaklaşa deneyimlerle yaşanmaktadır (Holak vd., 2005: 196).

Geçmişte yaşanan güzel duyguları yeniden hissetmek arzusu, bu duyguları yaratacak ürünlere yönlendirmektedir. Dolayısıyla pazarlama alanında nostalji eğilimi yerini almıştır. Örneğin nostalji eğiliminin retro pazarlamada kendisini gösterdiği söylenebilir. Retro pazarlama, geçmiş zaman modasının ve ürünlerinin günümüzde yeniden canlandırılmasıdır (Brown, 2001: 6). Bir başka örnek vintage moda ile verilebilir. Bu moda akımı, geçmiş zaman modasına ait bir ürünün günümüzde birebir kullanılmasıdır (Yetmen, 2011: 63). Dolayısıyla pazarlama alanında nostalji eğilimi ile ilgili çok sayıda olmasa da çeşitli araştırmalar mevcuttur.

Yapılan araştırmalarda nostalji eğiliminin demografik özelliklerle ilişkili olduğu görülmüştür (Diren ve Kandemir, 2021; Hemetsberger vd., 2012; Özel vd., 2021; Zhao vd., 2014). Ayrıca nostalji eğilimi ve müşteri bağlılığı (Dağdaş, 2013), marka sadakati (Toledo ve Lopes, 2016; Türkyılmaz, 2016), kalite algısı (Türk, 2021), marka kimliği ve marka imajı (Gökallı ve Arslan, 2015; Sarıççek vd. 2017), benlik (Çerçi, 2021) ve yeniden satın alma niyeti (Pınarbaşı ve Türkyılmaz, 2017) ile ilgili araştırmaların yapıldığı görülmektedir.

Postmodern tüketimle birlikte nostalji eğilimine yönelik pazarlama araştırmalarında artış olduğu söylenebilir. Postmodern tüketiciler *şimdi ve şu anda* bakış açısıyla birlikte geçmiş ve geleceği şu anda yaşamak istemektedirler. Dolayısıyla nostalji çağrıştıran ürünler ilgi alanlarındadır (Özel vd., 2018: 211). Nostalji eğilimi ile ilgili daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır çünkü yapılan araştırmalarda her yaşta tüketicinin nostalji eğilimi olduğu görülmektedir (Bilge ve Aktaş, 2019: 4). Bu çalışma, çikolata tüketimi ve çikolata tüketimine yönelik tutum ile nostalji eğilimi arasındaki ilişkiyi araştırarak ilgili alana farklı bir bakış açısından katkı sunmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, alışveriş öncesi çikolata tüketen ve tüketmeyen tüketicilerin alışveriş davranışları araştırılmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca, çikolataya yönelik tutum, nostalji eğilimi ve satın alınan ürün kategorisi ile ilişki incelenmiştir. Ede edilen sonuçlar doğrultusunda işletmelere, tüketicilere ve araştırmacılara öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın Önemi

Genç nüfusunun fazlalığı ve kişi başına düşen tüketim miktarı göz önüne alındığında çikolataya yönelik pazar, Türkiye için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır (Özel, 2006: 12). Çikolata tüketimi, memnuniyet duygusuyla, hazcılıkla ve sağladığı geçici mutlulukla açıklanabilmektedir (Parker vd., 2006: 149). Bu bağlamda, alışveriş öncesi çikolata tüketiminin sağladığı haz duygusunun alışverişe daha çok yönlendirebileceği ve alışveriş esnasında harcanan paranın daha yüksek olabileceği varsayılabilir. Türkiye’de yer alan krem çikolata markaları arasında en bilinen ikinci markanın nostaljik algısı olan bir marka olduğu tespit edilmiştir (Berk vd., 2022: 1078). Dolayısıyla çikolata tüketim eğiliminin nostalji eğilimi ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak alışverişle doğrudan bağlantılı görünmeyen çikolata tüketiminin, harcamaları nasıl etkilediğinin araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Belirli bir miktar çikolata tüketiminin sağlığa faydalı olduğu belirtilmektedir (Cömert ve Merdol, 2018). Ancak çikolata tüketiminin alışveriş yaparken olumsuz sonuçlarının da olabileceği dikkate alınmalıdır. Özellikle nostalji eğilimi olan tüketicilerin alışveriş öncesi çikolata tüketimine dikkat etmeleri gerekebilir. Dahası bu tüketicilerin ürün kategorisinde belirli ürünleri tercih edebilecekleri düşünülebilir. Bu bilgiler doğrultusunda işletmelerin, çikolata tüketen ve çikolataya yönelik olumlu tutumu olan tüketiciler için ürün kategorilerine göre ve nostalji eğilimlerine göre çeşitli stratejiler belirleyebileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, ele aldığı konu itibarıyla ilgili literatüre katkı sağlarken işletmelere yönelik geliştireceği öneriler açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmada veriler, anket yöntemi ile elde edilmiştir. 18 yaşından büyük ve alışveriş merkezindeki tüketiciler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme ile 511 tüketiciye ulaşılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre Ankara’da yaklaşık 4,5 milyon ve Samsun’da yaklaşık 1 milyon 18 yaş üstü tüketici yaşamaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Evrenin 1 milyon-100 milyon arasında olduğunda örneklem büyüklüğü 384 olmalıdır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 49-50). Bu nedenle ulaşılan örneklem sayısının yeterli olduğu görülmüştür. Kolayda örnekleme, kolay ulaşılabilen birimlerin araştırmacı tarafından seçilmesidir. Örneklemin araştırmacı tarafından tesadüfi olmayacak şekilde belirlenmesi kolayda örneklemedir (Taherdoost, 2016). Yaygın olarak kullanılan bu yöntem; kolay, ekonomik ve hızlı bir yöntemdir.

Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Bu çalışmada kullanılan anket formu dört bölümden ibarettir. İlk bölümde tüketicilere *Alışverişe başlamadan önce çikolata yediniz mi?* sorusu sorulmuştur. Anketler, alışveriş merkezlerindeki çikolata satan stantların olduğu alanlarda çikolata satın alan ve anlık olarak tüketen gönüllü katılımcılarla yürütülmüştür. Daha sonra anketin uygulandığı gün katılımcılara o alışveriş merkezinde alışveriş yapıp yapmadıkları sorulmuştur. Alışveriş yapmayan tüketiciler, ikinci bölümle anketi yanıtlamaya devam etmişlerdir. Cevabı *Evet* olan tüketicilere ise hangi ürün kategorisinde alışveriş yaptıkları ve ne kadar harcama yaptıkları sorulmuştur. Anketler, 01 Ocak-28 Şubat 2023 tarihleri arasında yüz yüze ve araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Anket katılımcıları, Ankara’da bulunan dört farklı alışveriş merkezinde ve Samsun’da bulunan iki farklı alışveriş merkezinde alışveriş yapan tüketicilerdir.

Araştırmanın ikinci bölümünde, Çikolataya Yönelik Tutum Ölçeği’nin 5 maddelik *tüketim* alt boyutunu oluşturan sorular yer almaktadır. Bu boyut, çikolata tüketimine yönelik tutum olarak ifade edilecektir. Bu ölçek, Yılmaz (2018) tarafından geliştirilmiş geçerli ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçektir. Anketin üçüncü bölümünde Nostalji Eğilimi Ölçeği bulunmaktadır. Bu ölçek, Havlena ve Holak (1996) tarafından geliştirilmiş, Özhan ve Altuğ (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Türkçeye uyarlanan ölçeğin 16 maddesi bulunmaktadır. Bu ölçeğin kişisel, kişilerarası, canlandırılmış ve kültürel nostalji adlarıyla dört alt boyutu bulunmaktadır. Her iki ölçeğin kullanım izinleri, sorumlu yazarlardan alınmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadeler, 5’li Likert ölçeğinde sorulmuştur. Son olarak

katılımcılara cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir durumları sorulmuştur. Çalışmanın etik kurul onayı 30.12.2022 tarihinde, 2022-1155 sayısı ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Nostalji eğiliminin yaşam tatmini üzerinde etkisi olduğu görülmektedir (Yetim vd., 2020). Çikolata tüketiminin ise haz ve mutlulukla ilişkilendirildiği görülmektedir (Parker vd., 2006). Dolayısıyla çikolata tüketiminin alışveriş davranışı ve nostalji eğilimi ile ilişkisi olabileceği düşünülmektedir. Ürün, mekân, ses veya koku gibi yiyecekler de nostaljik bir çağrışım yapabilmektedir. Örneğin pişmekte olan bir kurabiye kokusu bir tüketiciye çocukluğunu hatırlatabilir (Demir, 2008: 30). Nostalji çağrışımlı cafe ve restoranların bu amaca hizmet ettiği söylenebilir. Dolayısıyla gastronominin nostaljiyle ilişkisi bulunmaktadır (Özgüneş, 2020: 60). Bu bağlamda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1. Alışveriş öncesi çikolata tüketenlerin, alışveriş öncesi çikolata tüketmeyenlere göre harcama miktarları farklılık göstermektedir.

H2. Alışveriş öncesi çikolata tüketenlerin, alışveriş öncesi çikolata tüketmeyenlere göre alışveriş yaptıkları ürün kategorileri farklılık göstermektedir.

H3. Alışveriş öncesi çikolata tüketimi ile nostalji eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3a. Alışveriş öncesi çikolata tüketimi ile kişisel nostalji eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3b. Alışveriş öncesi çikolata tüketimi ile kişilerarası nostalji eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3c. Alışveriş öncesi çikolata tüketimi ile canlandırılmış nostalji eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3d. Alışveriş öncesi çikolata tüketimi ile kültürel nostalji eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4. Çikolata tüketimine yönelik tutum ile nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4a. Çikolata tüketimine yönelik tutum ile kişisel nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4b. Çikolata tüketimine yönelik tutum ile kişilerarası nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4c. Çikolata tüketimine yönelik tutum ile canlandırılmış nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4d. Çikolata tüketimine yönelik tutum ile kültürel nostalji eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H5. Alışveriş öncesi çikolata tüketen ve tüketmeyen tüketicilerin çikolataya yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS V23 ve IBM AMOS V24 kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunlukları çoklu normallik varsayımı ve Kolmogorov-Smirnov testleri ile değerlendirilmiştir. Ölçeklere ait iç tutarlılık cronbach's alfa katsayısı ile ve ölçeklere ait yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde hesaplama yöntemi olarak ML (Maximum likelihood) kullanılmıştır. Normal dağılmayan ölçek puanları Mann-Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Spearmans's rho korelasyon analizi kullanılmıştır. Grup karşılaştırılmasında Ki-kare testi ve oranlara ait çoklu karşılaştırmalar Bonferroni düzeltmeli Z testi kullanılmıştır. Nicel veriler ortalama $\pm$ s. sapma ve ortanca (minimum – maksimum) ile kategorik veriler ise frekans (yüzde) ile sunulmuştur. Önem düzeyi $p < 0,050$ 'dir.

Bulgular

Katılımcıların alışveriş öncesi çikolata tüketimine ve demografik özelliklerine yönelik bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özelliklerine Ait İstatistikler

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimi		
Evet	289	56,6
Hayır	222	43,4
Bugün bu alışveriş merkezinde alışveriş yaptınız mı?		
Evet	340	66,5
Hayır	171	33,5
Alışveriş yaptıkları ürün kategorileri		
Cafe-Restoran	23	6,8
Eğlence	54	15,9
Elektronik	29	8,5
Giyim- Ayakkabı- Çanta	44	12,9
Hizmet (Terzi, Oto Yıkama, Tamir, Kuru Temizleme vb.)	27	7,9
Kitap-Kırtasiye-Oyuncak	41	12,1
Market	25	7,4
Saat-Mücevher-Aksesuar	39	11,5
Spor-Sağlık- Güzellik	26	7,6
Yapı Market	32	9,4
Harcama miktarı		
100-1000 TL	153	45
1001-2000 TL	71	20,9
2001-3000 TL	42	12,4
3001 TL ve üzeri	74	21,8
Cinsiyet		
Erkek	238	46,6
Kadın	273	53,4
Yaş		
18- 28 yaş arası	130	25,4
29-39 yaş arası	111	21,7
40-50 yaş arası	104	20,4
51-60 yaş arası	89	17,4
61 yaş ve üzeri	77	15,1
Eğitim durumu		
Doktora	43	8,4
İlköğretim	30	5,9
Lisans	163	31,9
Lise	100	19,6
Ön Lisans	106	20,7
Yüksek Lisans	69	13,5
Gelir durumu		
Asgari ücretten az	84	16,4
8.500-13.500 TL	176	34,5

13.501-18.500 TL	112	21,9
18.501-23.500 TL	73	14,3
23.501 TL üzeri	66	12,9

Tablo 1'e göre katılımcıların %56,6'sının alışverişe başlamadan önce çikolata tükettiği, %66,5'inin o gün içerisinde buldukları alışveriş merkezinde alışveriş yaptığı, %15,9'unun eğlence kategorisinde alışveriş yaptığı, %45'inin 100-100 TL arasında alışveriş yaptığı elde edilmiştir. Katılımcıların %53,4'ünün kadın, %25,4'ünün 18-28 yaş aralığında, %31,9'unun lisans mezunu ve %34,5'inin 8.500-13.500 TL arasında geliri olduğu elde edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi yapılırken verilerle ilgili tüm sorunların giderilmesi gerekmektedir. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı sınanmalıdır. Multivariate normallik testi yapılmış ve sonucun 8,801 olduğu belirlenmiştir. Bu değer, 10'un altında olduğunda mükemmel olduğu belirtilmektedir (Gürbüz, 2019). Çoklu normallik varsayımı sağlandığı görüldüğünden hesaplama yöntemi olarak ML (Maximum likelihood) kullanılmıştır. Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği'ne ait doğrulayıcı faktör analizi sonucu Tablo 2'de sunulmuştur.

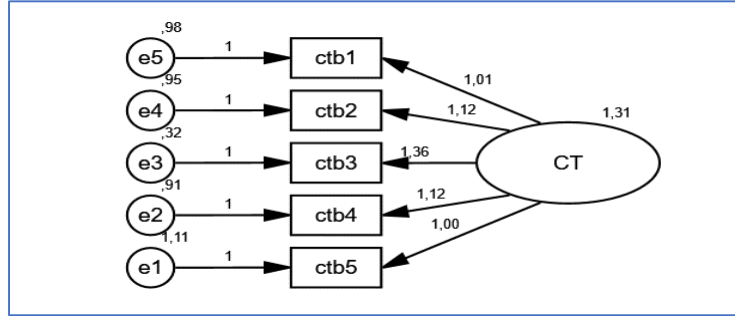
Tablo 2. Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği'ne Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

			β^1	β^2	S. hata	Test ist.	p
ctb5	<---	F1	0,736	1			
ctb4	<---	F1	0,802	1,117	0,061	18,235	<0,001
ctb3	<---	F1	0,939	1,358	0,064	21,212	<0,001
ctb2	<---	F1	0,795	1,117	0,062	18,062	<0,001
ctb1	<---	F1	0,759	1,007	0,059	17,176	<0,001

β^1 : Standartlaştırılmış beta katsayısı, β^2 : Standartlaştırılmamış beta katsayısı

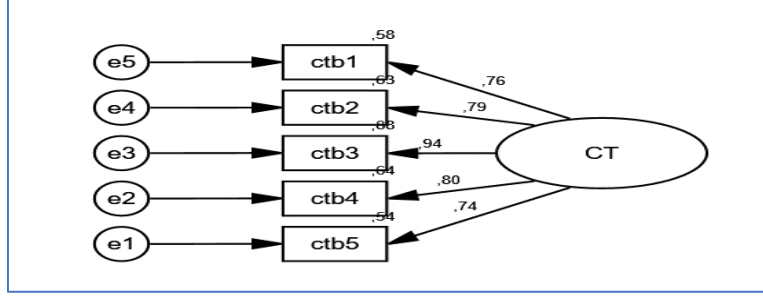
Tablo 2'ye göre Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği'ne ait birinci doğrulayıcı faktör analizi sonucunda model uyum indeksleri CMIN=15,23, DF=5, CMIN/DF=3,046, GFI=0,989, AGFI=0,967, IFI=0,994, TLI=0,987, CFI=0,994, RMSEA=0,063 olarak elde edilmiş olup uyum indekslerinin tamamı kabul edilebilir sınırlar içerisinde elde edilmiştir. Ayrıca ölçek ifadelerine dair yol katsayılarının hepsi istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,001$).

Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği'nin yol katsayıları Şekil 1 ve Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 1. Ölçeğe ait standartlaştırılmamış yol katsayıları

Şekil 1'de her bir maddeye ait standartlaştırılmamış beta katsayıları, faktörler arasındaki kovaryans değerleri değişkenlere ait varyans değerlerini gösterilmiştir.

Şekil 2. Ölçeğe ait standartlaştırılmış yol katsayıları

Şekil 2’de her bir maddeye ait standartlaştırılmış beta katsayıları, faktörler arasındaki korelasyon değerleri ve maddelere ait determinasyon katsayıları yer almaktadır.

Nostalji Eğilimi Ölçeği’ne ait doğrulayıcı faktör analizi sonucu Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Nostalji Eğilimi Ölçeği’ne Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

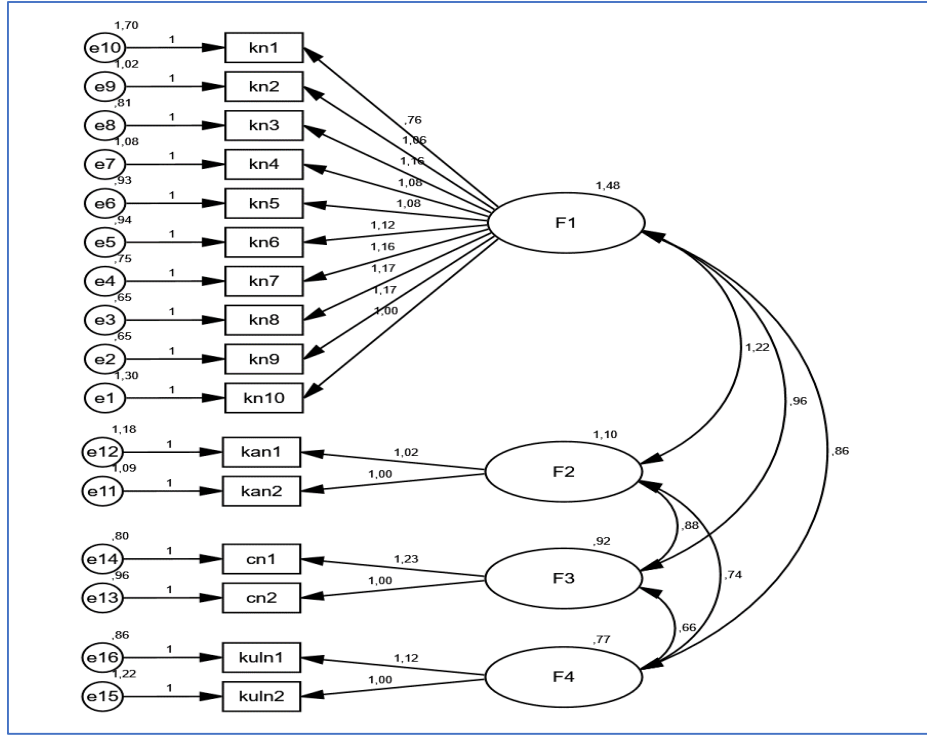
			β^1	β^2	S. hata	Test ist.	p
kn10	<---	Kişisel Nostalji	0,73	1			
kn9	<---	Kişisel Nostalji	0,872	1,174	0,058	20,149	<0,001
kn8	<---	Kişisel Nostalji	0,87	1,167	0,058	20,103	<0,001
kn7	<---	Kişisel Nostalji	0,852	1,16	0,059	19,659	<0,001
kn6	<---	Kişisel Nostalji	0,813	1,116	0,06	18,698	<0,001
kn5	<---	Kişisel Nostalji	0,806	1,08	0,058	18,512	<0,001
kn4	<---	Kişisel Nostalji	0,784	1,079	0,06	17,962	<0,001
kn3	<---	Kişisel Nostalji	0,844	1,163	0,06	19,466	<0,001
kn2	<---	Kişisel Nostalji	0,787	1,06	0,059	18,053	<0,001
kn1	<---	Kişisel Nostalji	0,58	0,762	0,058	13,071	<0,001
kan2	<---	Kişilerarası Nostalji	0,708	1			
kan1	<---	Kişilerarası Nostalji	0,703	1,025	0,068	15,107	<0,001
cn2	<---	Canlandırılmış Nostalji	0,698	1			
cn1	<---	Canlandırılmış Nostalji	0,796	1,226	0,083	14,714	<0,001
kuln2	<---	Kültürel Nostalji	0,622	1			
kuln1	<---	Kültürel Nostalji	0,727	1,115	0,097	11,548	<0,001

β^1 : Standartlaştırılmış beta katsayısı, β^2 : Standartlaştırılmamış beta katsayısı

Multivariate normallik testinde kritik değer 12,476’dir. Çoklu normallik varsayımı sağlandığı için hesaplama yöntemi olarak ML (Maximum likelihood) kullanılmıştır.

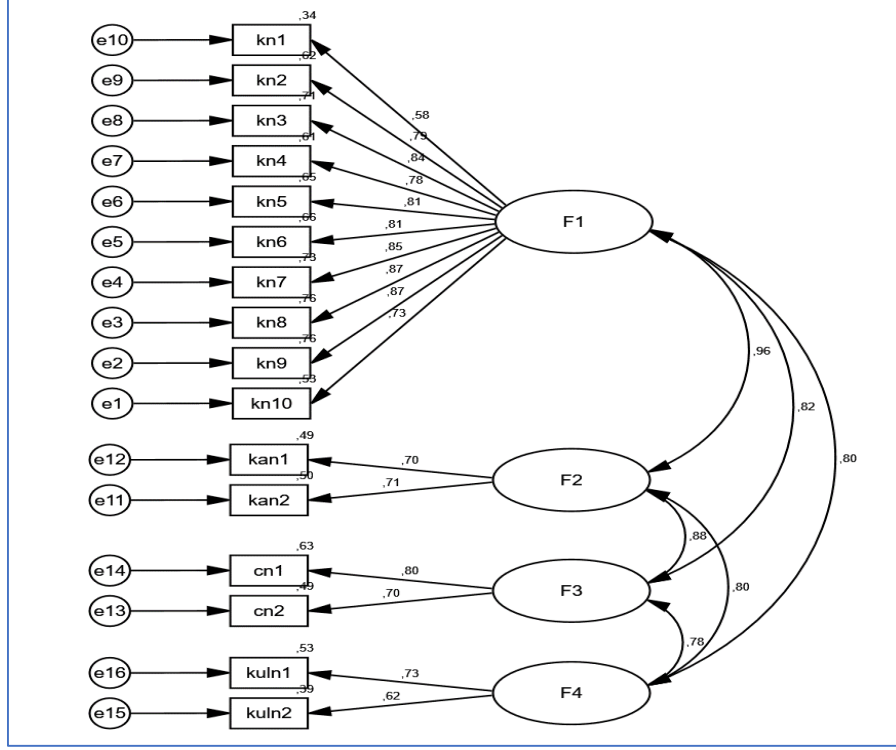
Tablo 3’ göre toplam 4 boyut ve 16 madde ile gerçekleştirilen Nostalji Eğilimi Ölçeği’ne ait birinci doğrulayıcı faktör analizi sonucunda model uyum indeksleri CMIN=165,401, DF=98, CMIN/DF=1,688, GFI=0,959, AGFI=0,943, IFI=0,988, TLI=0,985, CFI=0,988, RMSEA=0,037 olarak elde edilmiş olup uyum indekslerinin tamamı kabul edilebilir sınırlar içerisinde elde edilmiştir. Ayrıca maddelere ait yol katsayılarının tamamı istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir ($p<0,001$).

Nostalji Eğilim Ölçeği’nin yol katsayıları Şekil 3’te ve Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 1. Ölçeğe ait standartlaştırılmamış yol katsayıları

Şekil 3'te her bir maddeye ait standartlaştırılmamış beta katsayıları, faktörler arasındaki kovaryans değerleri değişkenlere ait varyans değerlerini gösterilmiştir.

Şekil 2. Ölçeğe ait standartlaştırılmış yol katsayıları

Şekil 4'te her bir maddeye ait standartlaştırılmış beta katsayıları, faktörler arasındaki korelasyon değerleri ve maddelere ait determinasyon katsayıları yer almaktadır.

Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği'ne ait güvenilirlik analizi sonucu Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği'ne Ait Güvenirlik Analizi Sonucu

	Ortalama	S. sapma	Madde-Toplam korelasyonu	Madde silindiğinde Cronbach Alfa	Cronbach Alfa
M1	3,08	1,52	0,705	0,892	
M2	3,06	1,61	0,744	0,884	
M3	3,14	1,66	0,871	0,855	0,903
M4	3,05	1,60	0,770	0,878	
M5	3,02	1,56	0,695	0,894	

Tablo 4'e göre ölçeğe ait cronbach's alfa katsayısı 0,903 olarak elde edilmiş olup Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Ölçeği yüksek güvenilirlikte elde edilmiştir. Ölçek maddelerine ait madde toplam korelasyonlarının tamamı 0,3 ve üzeri olarak elde edilmiştir.

Nostalji Eğilimi Ölçeği'ne ait güvenilirlik analizi sonucu Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Nostalji Eğilimi Ölçeği'ne Ait Güvenirlik Analizi Sonucu

		Ortalama	S. sapma	Madde-Toplam korelasyonu	Madde silindiğinde Cronbach Alfa	Cronbach Alfa
Kişisel Nostalji	M1	3,31	1,60	0,564	0,947	0,944
	M2	2,95	1,64	0,762	0,939	
	M3	3,03	1,68	0,821	0,936	
	M4	3,11	1,68	0,759	0,939	
	M5	3,08	1,63	0,780	0,938	
	M6.	3,04	1,67	0,793	0,937	
	M7	3,01	1,66	0,826	0,936	
	M8	3,04	1,64	0,840	0,935	
	M9	3,05	1,64	0,840	0,935	
	M10	3,03	1,67	0,705	0,941	
Kişilerarası Nostalji	M11	3,27	1,53	0,498	---	0,665
	M12	2,59	1,48	0,498	---	
Canlandırılmış Nostalji	M13	2,72	1,48	0,556	---	0,714
	M14	2,68	1,37	0,556	---	
Kültürel Nostalji	M15	2,58	1,35	0,452	---	0,622
	M16	2,57	1,42	0,452	---	

Genel Cronbach's alfa=0,949

Tablo 5'e göre kişisel nostalji boyutunun cronbach's alfası 0,944 olarak elde edilmiş olup boyut yüksek güvenilirlikte elde edilmiştir. Kişilerarası nostalji boyutunun cronbach's alfası 0,665 olarak elde edilmiş olup boyut oldukça güvenilirlikte elde edilmiştir. Canlandırılmış nostalji boyutunun cronbach's alfası 0,714 olarak elde edilmiş olup boyut oldukça güvenilirlikte elde edilmiştir. Kültürel nostalji boyutunun cronbach's alfası 0,622 olarak elde edilmiş olup boyut oldukça güvenilirlikte elde edilmiştir. Ölçeğe ait genel cronbach's alfa 0,949 olarak elde edilmiş olup ölçek yüksek güvenilirlikte bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin tanımlayıcı istatistiksel verileri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Ölçek Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	S. sapma	Ortanca	Minimum	Maksimum
Çikolata tüketimine yönelik tutum puanı	3,07	1,35	3,60	1,00	5,00
Kişisel nostalji puanı	3,06	1,35	3,30	1,00	5,00
Kişilerarası nostalji puanı	2,93	1,30	3,00	1,00	5,00
Canlandırılmış nostalji puanı	2,70	1,26	3,00	1,00	5,00
Kültürel nostalji puanı	2,57	1,18	2,50	1,00	5,00
Nostalji eğilimi puanı	2,94	1,19	3,25	1,19	5,00

Tablo 6'ya göre çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ortalaması 3,07; nostalji eğilimi puanı ortalaması 2,94 olarak elde edilmiştir.

Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimine göre alışveriş yapılan ürün kategorilerinin ve harcama miktarının karşılaştırılması Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Alışverişe Başlamadan Önce Çikolata Tüketimine Göre Alışveriş Yapılan Ürün Kategorilerinin ve Harcama Miktarının Karşılaştırılması

	Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimi		Test ist.	p
	Evet	Hayır		
Alışveriş yaptıkları ürün kategorileri				
Cafe-Restoran	12 (5)	11 (11)		
Eğlence	42 (17,5)	12 (12)		
Elektronik	19 (7,9)	10 (10)		
Giyim- Ayakkabı- Çanta	32 (13,3)	12 (12)		
Hizmet	20 (8,3)	7 (7)	11,463	0,245
Kitap-Kırtasiye-Oyuncak	27 (11,3)	14 (14)		
Market	16 (6,7)	9 (9)		
Saat-Mücevher-Aksesuar	33 (13,8)	6 (6)		
Spor-Sağlık- Güzellik	19 (7,9)	7 (7)		
Yapı Market	20 (8,3)	12 (12)		
Harcama miktarı				
100-1000 TL	89 (37,1)a	64 (64)b		
1001-2000 TL	51 (21,3)	20 (20)	25,626	<0,001
2001-3000 TL	38 (15,8)a	4 (4)b		
3001 TL ve üzeri	62 (25,8)a	12 (12)b		

*Ki-kare testi, a-b: Her bir satır içerisinde aynı harfe sahip gruplar arasında bir fark yoktur.

Tablo 7'ye göre alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimine göre harcama miktarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($p<0,001$). Bu farklılık 100-1000 TL, 2001-3000 TL, 3001 TL ve üzeri harcama miktarının çikolata tüketimine göre oranlarının farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketenlerin %25,8'i ve tüketmeyenlerin %12'si 3001 TL ve üzeri alışveriş yapmıştır. Bu doğrultuda H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimine göre alışveriş yapılan ürün kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur ($p=0,245$). Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketenlerin %17,5'i eğlence ve tüketmeyenlerin %14'ü kitap-kırtasiye-oyuncak kategorisinde alışveriş yapmıştır. Bu bağlamda H2 hipotezi reddedilmiştir.

Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimine göre ölçek puanlarının karşılaştırılması Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Alışverişe Başlamadan Önce Çikolata Tüketimine Göre Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

	Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimi				Test ist.	p
	Evet		Hayır			
	Ortalama±s. sapma	Ortanca (min. - maks.)	Ortalama±s. sapma	Ortanca (min. - maks.)		
Çikolata tüketimine yönelik tutum puanı	3,87±0,90	4,20 (1,20 - 5,00)	2,03±1,10	1,60 (1,00 - 5,00)	7891,5	<0,001
Kişisel nostalji puanı	3,87±0,97	4,20 (1,30 - 5,00)	2,01±1,00	1,70 (1,00 - 5,00)	8487,5	<0,001
Kişilerarası nostalji puanı	3,58±1,05	4,00 (1,00 - 5,00)	2,07±1,08	2,00 (1,00 - 5,00)	11061	<0,001
Canlandırılmış nostalji puanı	3,24±1,06	3,50 (1,00 - 5,00)	2,00±1,15	1,50 (1,00 - 5,00)	13941,5	<0,001
Kültürel nostalji puanı	2,94±1,04	3,00 (1,00 - 5,00)	2,09±1,18	2,00 (1,00 - 5,00)	17828,5	<0,001
Nostalji eğilimi puanı	3,64±0,83	3,94 (1,38 - 5,00)	2,03±0,94	1,69 (1,19 - 5,00)	9716,5	<0,001

*Mann-Whitney U testi

Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimine göre nostalji eğilim puanı ortancaları arasında anlamlı bir farklılık elde edilmiş olup tüketenlerin ortancası 3,94 iken tüketmeyenlerin ortancası 1,69 olarak elde edilmiştir ($p<0,001$). Bu bağlamda H3, H3a, H3b, H3c, H3d hipotezleri kabul edilmiştir.

Alışverişe başlamadan önce çikolata tüketimine göre çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ortancaları arasında anlamlı bir farklılık elde edilmiş olup tüketenlerin ortancası 4,20 iken tüketmeyenlerin ortancası 1,60 olarak elde edilmiştir ($p<0,001$). Bu bağlamda H5 hipotezi kabul edilmiştir.

Çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ile nostalji eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Çikolata Tüketimine Yönelik Tutum Puanı ile Nostalji Eğilimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	Çikolata tüketimine yönelik tutum puanı	
	r	p
Kişisel nostalji puanı	0,688	<0,001
Kişilerarası nostalji puanı	0,677	<0,001
Canlandırılmış nostalji puanı	0,620	<0,001
Kültürel nostalji puanı	0,553	<0,001
Nostalji Eğilimi Ölçeği puanı	0,715	<0,001

r: Spearman's rho korelasyon katsayısı

Tablo 9'a göre çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ile kişisel nostalji puanı arasındaki ilişki Spearman's korelasyonu ile incelendi ve elde edilen ilişki istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir ($r=0,688$; $p<0,001$). İstatistiksel olarak çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ile kişilerarası nostalji puanı arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur ($r=0,677$; $p<0,001$). İstatistiksel olarak çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ile canlandırılmış nostalji puanı arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur ($r=0,620$; $p<0,001$). Çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ile kültürel nostalji puanı arasındaki ilişki Spearman's korelasyonu ile incelendi ve elde edilen ilişki istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir ($r=0,553$; $p<0,001$). Çikolata tüketimine yönelik tutum puanı ile nostalji eğilimi puanı arasındaki ilişki Spearman's korelasyon değeri $r=0,715$ olarak istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir ($p<0,001$). Bu bağlamda H4, H4a, H4b, H4c, H4d hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çikolata, çok uzun yıllardır insanoğlunun tükettiği bir üründür. İçeriği nedeniyle tüketiciler üzerinde hem fizyolojik (Afoakwa, 2016) hem de psikolojik etkileri olan (Parker vd., 2006) çikolata, hedonik değeri nedeniyle de günümüzün önemli bir tüketim malzemesidir. Tüketim şekillerinin çok çeşitli olduğu ve erişiminin çok kolay olduğu bu ürünün giderek büyüyen pazarı, tüketim davranışı üzerindeki olası etkileri üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir. Nitekim bu çalışma, alışveriş öncesi çikolata tüketimi ve çikolataya yönelik tutum üzerinde durmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara göre alışverişten önce çikolata tüketenlerin toplam harcama miktarları, alışveriş öncesi çikolata tüketmeyenlere göre farklıdır. Alışveriş öncesi çikolata yiyen tüketicilerin daha çok alışveriş yaptıkları görülmektedir. Bu durum çikolatanın haz veren özelliği (Parker vd., 2006) veya sosyalleşme ile olan ilişkisinden (Thaichon, 2017) kaynaklanıyor olabilir. Tüketiciler, haz aldıkları bir ürün tükettiklerinde, kendilerini iyi hissettiklerinden para harcarken daha dikkatsiz davranıyor olabilirler. Ancak elde edilen sonuçlara göre bu para harcama davranışı, ürün kategorisinde farklılaşmamaktadır.

Araştırmada elde edilen bir başka sonuç; alışveriş öncesi çikolata tüketenlerin, alışveriş öncesi çikolata tüketmeyenlere göre nostalji eğilimlerinin daha yüksek olduğudur. Bu bağlamda, alışveriş öncesi çikolata tüketiminin tüketicilerde nostalji eğilimine sebep olduğu düşünülebilir. Nitekim çikolata, haz veren bir üründür. Nostalji eğilimi ise geçmişe duyulan özlem ve geçmişi hatırlatan ürünleri satın almaya yönelik bir eğilimdir. Her ikisi de tüketicilerde mutluluk ve hazla ilişkilendirilebilir. Altuntuğ (2011), nostalgik ürünlerin mutluluğa giden bir köprü olarak görüldüğünü belirtmektedir. Gürbüz vd. (2021) yapmış oldukları araştırmada, nostalji ve mutluluk arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Çikolata tüketimine yönelik tutum ve nostalji eğilimi arasındaki pozitif ilişkiye dair elde edilen sonuç da bu fikri güçlendirmektedir. Sonuç olarak, çikolata tüketimi ve çikolataya yönelik tutum ile nostalji eğilimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak

alışveriş öncesi çikolata tüketenlerin, çikolaya yönelik tutumlarının tüketmeyenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çikolaya yönelik pozitif tutum, alışveriş öncesi çikolata tüketimini olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırmada elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda, fazla para harcamak istemeyen tüketicilerin alışveriş öncesi çikolata tüketmemeleri tavsiye edilebilir. Her ne kadar çikolata tüketiminin ölçülü olduğu müddetçe zararlı olmadığı bilinse de (Visioli vd., 2009) bu tüketimin alışveriş öncesi yapmanın tüketici ekonomisine zararı olabilir.

Araştırmada tespit edilenler sonucunda işletmelere ve araştırmacılara aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Alışveriş öncesi çikolata tüketiminin alışverişe yönlendirdiği düşünüldüğünde işletmelerin, müşterilerine çikolata ikram edebilecekleri ortaya çıkmaktadır. Çikolata ikramı, hem müşterileri değerli hissettirecek hem de alışverişe yönlendirebilecektir.
- Nostaljik ürün pazarlayan işletmeler, tutundurma çalışmalarında çikolatayla ilişkili çalışmalar yürüterek tüketicilerde nostalji çağrışımını arttırabilirler.
- Online işletmeler, kargoladıkları ürünlerle birlikte çikolata hediye edebilirler.
- Online platformda çikolata aramaları yapan tüketicilerin karşlarına nostaljik ürün reklamlarının çıkması sağlanabilir.
- Nostaljik ürün pazarlayan işletmeler, çikolata satan mağazaların yakınında bir alana konumlandırılabilir.

Her bilimsel araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle Ankara ve Samsun'da ulaşılmış olan 511 katılımcıdan daha fazla tüketiciye ulaşılabilir. Türkiye'nin farklı şehir ve bölgelerinden ulaşılacak katılımcılarla daha kapsamlı bir tüketici profili oluşturulabilir. Ayrıca zaman ve mali kısıtlar nedeniyle bu araştırma, alışveriş merkezlerinde yürütülmüştür. Daha kapsamlı bir sonuç için farklı alışveriş ortamlarında araştırmanın yapılması faydalı olacaktır. Araştırmacılar, çikolata yiyen tüketicilerin nostaljik ürünlere verdikleri tepkileri nöropazarlama teknikleri ile test ederek daha ayrıntılı sonuçlar elde edebilirler. Son olarak, çikolata tüketimi ile anlık satın alma veya hedonik tüketim ile ilişkisi incelenerek çikolata tüketiminin yansıyabileceği diğer tüketim davranışlarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Açar, Y. ve Kaya, P. S. (2022). 15-18 yaş arası adölesanlarda duygusal yeme davranışının beslenme durumuna etkisi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 141-152. <https://doi.org/10.47115/jshs.996322>
- Afoakwa, E. O. (2008). Cocoa and chocolate consumption – Are there aphrodisiac and other benefits for human health? *South African Journal of Clinical Nutrition*, 21(3), 107-113. <https://doi.org/10.1080/16070658.2008.11734163>
- Alpözen, E. (2010). Dünden bugüne çikolata. *Analiz*'35, 2(6), 16-18.
- Altuntuğ, N. (2011). Değerlere hitap eden pazarlamanın nostalji boyutu. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 265-273.
- Baktır, G. ve Güler, E. C. (2018). İlaçlar ile teofilin, teobromin, kafein içeren besinler arasındaki etkileşimler. *Lectio Scientifia*, 2(2), 82-96.
- Benton, D., Greenfield, K. ve Morgan, M. (1998). The development of the attitudes to chocolate questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 24(4), 513-520. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00215-8](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00215-8)
- Berk, O. N., Değirmen, S. ve Yılmaz, H. (2022). Tüketici tercihlerini etkileyen faktörlerin metin madenciliği ve içerik analizi ile incelenmesi: Ekşi sözlük krem çikolata örneği. *Investigation of Factors Affecting. Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(2), 1066-1087. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1031>
- Bilge, F. A. ve Aktaş, E. (2019). Nostaljik bölge pazarlaması: sille örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (18), 1-9.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği* (F. B. Aydar Çev.). Metis Yayınları.
- Brown, S. (2001). *Marketing: The retro revolution*. London. Thousand Oaks: Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446220283>

- Clark, C. (2022). Chocolate. In: Miller, J.P., Van Buiten, C. (eds) Superfoods. Food and Health (37-50 ss). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-93240-4_4
- Cömert, T. K. ve Merdol, T. K. (2018). Çikolata ve sağlık beyanları. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 46(1), 56-65. <https://doi.org/10.33076/2018.BDD.288>
- Çerçi, M. (2021). Nostalji eğilimi & benliğin ayrımlaşması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(24), 479-491. <https://doi.org/10.38155/ksbd.814782>
- Dağdaş, G. (2013). *İşletmelerde retro pazarlama uygulamalarının müşteri bağlılığına etkileri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Davis, R., Freeman, R. ve Solyom, L.(1985). Mood and food: An analysis of bulimic episodes. *Anorexia Nervosa and Bulimic Disorders*, 19, 331-335. [https://doi.org/10.1016/0022-3956\(85\)90036-6](https://doi.org/10.1016/0022-3956(85)90036-6)
- Demir, F. O. (2008). Pazarlamanın nostaljik oyunu: retro markalama. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (33), 29-41.
- Diren, F. ve Kandemir, C. (2021). Y kuşağının nostalji eğilimi. *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 66-76.
- Donadini, G. ve Fumi, M. D. (2014). An investigation on the appropriateness of chocolate to match tea and coffee. *Food research international*, 63, 464-476. <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2014.05.038>
- Eren, İ. ve Erdi, Ö. (2003). Obez hastalarda psikiyatrik bozuklukların sıklığı. *Klinik Psikiyatri*, 6(3), 152-157
- Franco, R., Oñatibia-Astibia, A. ve Martínez-Pinilla, E. (2013). Health benefits of methylxanthines in cacao and chocolate. *Nutrients*, 5(10), 4159-4173. <https://doi.org/10.3390/nu5104159>
- Gökaliçler, E. ve Arslan, Z. (2015). Geçmişle bağ kuran bir pazarlama yaklaşımı: retro pazarlama perspektifinden tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları üzerine bir araştırma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(11), 240-260.
- Greenberg, J. A. (2015). Chocolate intake and diabetes risk. *Clinical Nutrition*, 34(1), 129-133.
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi*. Seçkin Yayıncılık
- Gürbüz, P. G., Esentaş, M. ve Tez, Ö. Y. (2021). Serbest zaman nostaljisinin mutluluk üzerindeki etkisinde demografik değişkenlerin düzenleyici rolü. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Havlena, W.J. ve Holak, S.L. (1996). Exploring nostalgia imagery through the use of consumer collages. *Advances in Consumer Research*, 23, 35-42
- Hemetsberger, A., Kütinger-Rosanelli, C. ve Mueller, B. (2012). "Grandma's fridge is cool"-the meaning of retro brands for young consumers. *Association for Consumer Research*, 38, 242-248.
- Holak, S., Havlena, W. ve Matveev, A. (2005). Exploring nostalgia in Russia: Testing the index of nostalgia proneness. *ACR European Advances*, 7, 195-200.
- Holbrook, M. B. (1993). Nostalgia and consumption preferences: Some emerging patterns of consumer tastes. *Journal of Consumer Research*, 20(2), 245-256. <https://doi.org/10.1086/209346>
- Hough, G. ve Sanchez, R. (1998). Descriptive analysis and external preference mapping of powdered chocolate milk. *Food quality and preference*, 9(4), 197-204. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2014.02.005>
- İşgın, K. ve Büyüktuncer, Z. (2017). Premenstrual sendromda beslenme yaklaşımı. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 74(3), 249-260. <https://doi.org/10.5505/TurkHijyen.2017.46667>
- İçöz, E. ve Mankan, E. (2022). Çikolata tüketim tercihleri üzerine bir alan araştırması. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 67-78.
- İnalkaç, S. ve Arslantaş, H. (2018). Duyusal yeme. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 27(1), 70-82. <https://doi.org/10.17827/akt.d.336860>

- Januszewska, R. ve Viaene, J. (2000). Cross-cultural differences in attitudes for the chocolate: Belgian vs. Polish consumers. Sesje naukowe Kongres 2000. Polska Inicjatywa Konsumpcyjna, Warszawa.
- Kayaman, R. ve Armutlu, C.E. (2003). Postmodern tüketici kavramının pazar bölümlenme kavramına etkileri: Postmodern klanlar. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-18.
- Kikuchi, Y. ve Watanabe, S. (2000). Personality and dietary habits. *Journal of Epidemiology*. 10(3), 191-198.
- Kuşat, N. ve Kösekaşaoğlu, L. (2011). Gıda sektöründe ürün ve iyileştirilmiş ürün inovasyonları: Batı Akdeniz Bölgesi şekerleme, kakao ve çikolata alt sektörü üzerine bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 193-215.
- Macht, M. ve Mueller, J. (2007) Increased negative emotional responses in prop supertasters. *Physiology & Behaviour*, 90(2-3), 466-472. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2006.10.011>
- Meier, B. P., Noll, S. W. ve Molokwu, O. J. (2017). The sweet life: the effect of mindful chocolate consumption on mood. *Appetite*, 108, 21-27. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2016.09.018>
- Meier, P. B., Moeller, K. S., Riemer-Peltz, M. ve Robinson, D. M. (2012). Sweet taste preferences and experiences predict prosocial inferences, personalities, and behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102 (1), 163-174. <https://doi.org/10.1037/a0025253>
- Nasser, J. A., Bradley, L. E., Leitzsch, J. B., Chohan, O., Fasulo, K., Haller, J., ... ve Del Parigi, A. (2011). Psychoactive effects of tasting chocolate and desire for more chocolate. *Physiology & Behavior*, 104(1), 117-121. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2011.04.040>
- Öndoğan, E. N. (2008). Gençlerin çikolata tüketiminde tercihleri üzerine bir alan araştırması. *Engineering Sciences*, 3(1), 158-170.
- Özel, Ç. H., Çoban, E. ve Çoban, S. (2021). Postmodern tüketicilerin nostalji eğilimi: Y kuşağı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 13(1), 21-43.
- Özel, Ç. H., Yersüren, S. ve Çiftçi, F. (2018). Postmodern klanlarda yer alan turistlerin güdülleri: Otostoprail Türkiye örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 207-234. <https://doi.org/10.11616/asbed.v18i38801.459778>
- Özel, Ö. (2006). İstanbul ilinde çikolata sektöründe tüketici eğilimleri ve markalar arası rekabet gücü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi..
- Özgüneş, R. E. (2020). Geçmişe özlemi lezzetlerde yaşamak: Gastronostalji. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 60-75. <https://doi.org/10.37847/tdad.757018>
- Özhan, Ş. ve Altuğ, N. (2017). Nostalji eğilimi ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(3), 53-66.
- Parker, G., Parker, I. ve Brotchie, H. (2006). Mood state effects of chocolate. *Journal of Affective Disorders*, 92(2-3), 149-159. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2006.02.007>
- Pınarbaşı, F. ve Türkyılmaz, C. A. (2017). Retro marka deneyiminin yeniden satın alma niyeti ve marka bağlılığı yaratmadaki rolü. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 6(2), 13-25. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v6i2.717>
- Richard, A., Meule, A. ve Blechert, J. (2019). Implicit evaluation of chocolate and motivational need states interact in predicting chocolate intake in everyday life. *Eating behaviors*, 33, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2019.01.006>
- Sagioglou, C. ve Greitemeyer, T. (2014). Bitter taste causes hostility. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 4(12), 1589-1597. <https://doi.org/10.1177/0146167214552792>

- Sarıççek, R., Çopuroğlu, F. Ç. ve Korkmaz, İ. H. (2017). Retro pazarlama bağlamında tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları: GAÜN akademisyenleri üzerine bir araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 345-352. <https://doi.org/10.21547/jss.300703>
- Seligson, F. H., Krummel, D. A. ve Apgar, J. L. (1994). Patterns of chocolate consumption. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 60(6), 1060-1064. <https://doi.org/10.1093/ajcn/60.6.1060S>
- Taherdoost, H. (2016). Sampling methods in research methodology; how to choose a sampling technique for research. *International Journal of Academic Research in Management*, 5(2), 18-27. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3205035>
- Thaichon, P., Jebarajakirthy, C., Tatu, P. ve Gajbhiey, R. G. (2017). Are you a chocolate lover? An investigation of the repurchase behavior of chocolate consumers. *Journal of Food Products Marketing*, 24(2), 163-176. <https://doi.org/10.1080/10454446.2017.1266551>
- Tınmaz, O., Altunbağ, E. ve Yıldırım, Ö. (2022). 1880-1980 yılları arasında Osmanlı ve Türkiye’de yayımlanan tarif kitaplarında çikolata ve kakaonun kullanımı. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 288-299. <https://doi.org/10.33083/joghat.2022.131>
- Toledo, A. C. ve Lopes, E. L. (2016). Effect of nostalgia on customer loyalty to brand post-merger/acquisition. *BAR-Brazilian Administration Review*, 13(1), 33-55. <https://doi.org/10.1590/1807-7692bar2016150007>
- Turner, S. A., Luszczynska, A., Warner, L. ve Schwarzer, R. (2010). Emotional and uncontrolled eating styles and chocolate chip cookie consumption. A controlled trial of the effects of positive mood enhancement. *Appetite*, 54(1), 143-149. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2009.09.020>
- Türk Dil Kurumu Sözlük (2023). *Nostalji*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk, Z. (2021). Tüketicilerin kişisel nostalji eğilimi ve nostaljik ürünlere ilişkin kalite algısının satın alma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 419-430. <https://doi.org/10.30794/pausbed.670316>
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2023). *Merkezi dağıtım sistemi*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Türkyılmaz, C. A. (2016). *Geçmişin gücü: retro pazarlama-retro pazarlama sürecinde duygusal bağliğın marka sadakatine etkisi üzerine bir araştırma*. Beta Basım Yayım.
- Ünal, S., Can, P. ve Deniz, A. (2006). Marka bağliğı ile kişisel değerler arasındaki ilişkiler: Üniversite öğrencilerinin spor ayakkabı ve çikolata markaları tercihi üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1).
- Visioli, F., Bernaert, H., Corti, R., Ferri, C., Heptinstall, S., Molinari, E., ... ve Paoletti, R. (2009). Chocolate, lifestyle, and health. *Critical reviews in food science and nutrition*, 49(4), 299-312. <https://doi.org/10.1080/10408390802066805>
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yetim, G., Hastürk, G. ve Argan, M. (2020). Retro temelli ramazan etkinlikleri: nostalji eğilimi, akış deneyimi, etkinlik tatmini, boş zaman tatmini, yaşam tatmini ve mutluluk arasındaki ilişki. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 781-791. <https://10.18506/anemon.613816>
- Yetmen, G. (2011). Günümüz kadın giyim modasında retro vintage eğilimlerin durumu. *Sanat Dergisi*, (20), 61-72
- Yılmaz, D. S. (2018). *Kültür ve popüler kültürde çikolatanın yeri ve öneminin kültür, tüketim, sağlık ve lezzet bağlamlarında incelenmesi: Gaziantep örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Zhao, G., Muehling, D. D. ve Kareklas, I. (2014). Remembering the good old days: The moderating role of consumer affective state on the effectiveness of nostalgic advertising. *Journal of Advertising*, 43(3), 244-255. <https://doi.org/10.1080/00913367.2013.853633>

EXTENDED SUMMARY

Chocolate is an important component of the food industry worldwide. Chocolate is used for many fields in a wide variety of purposes and is consumed alone. Chocolate is a stimulating substance. Stimulants are known for their ability to increase attention, awareness and alertness. Concurrently, chocolate has hedonic value. Due to these effects of chocolate, it can be thought that the consumption of chocolate before shopping will affect the shopping behavior and the amount of money spent. Chocolate consumption is associated with escape from grief and happiness. There is a relationship between chocolate consumption and emotional eating. In this case, it can be said that the feeling of pleasure created by eating chocolate may be related to the longing for the past. Nostalgic products, on the other hand, can be considered more attractive to consumers in this context.

Nostalgia tendency has an effect on life satisfaction, and chocolate consumption is associated with pleasure and happiness. Therefore, chocolate consumption may be related to shopping behavior and nostalgia tendency. Food such as product, place, sound or smell can also have a nostalgic connotation. Therefore, gastronomy is associated with nostalgia.

Consumers with a tendency towards nostalgia may need to pay attention to chocolate consumption before shopping. Moreover, it can be thought that these consumers may prefer certain products in the product category. In line with this information, it is thought that businesses can determine various strategies according to product categories and nostalgia tendencies for consumers who consume chocolate and have a positive attitude towards chocolate. As a result, this study is important in terms of the suggestions it will develop for businesses while contributing to the relevant literature in terms of the subject it covers.

As far as is known, there is no research in the literature on the effect of chocolate consumption on shopping behavior and its relationship with nostalgia tendency. It should be taken into account that chocolate, which consumers can easily access before shopping and consume heavily, may have an effect on shopping behavior. The aim of this study is to examine how chocolate consumption before shopping affects purchasing behavior. In this direction, the shopping behaviors of consumers who consume and do not consume chocolate before shopping were investigated. Within the scope of the research, the relationship between chocolate consumption and nostalgia tendency and purchased product category was examined.

The method of the research is quantitative research. One of the quantitative research methods is the questionnaire. Questionnaire was used in this study. All individuals over the age of 18 constitute the population of the research. The sample was determined by the convenience sampling method. This method is economical and fast. 511 participants responded to the survey. Data were evaluated with Mann-Whitney U test and Spearman's rho correlation analysis. Chi-square test was used for group comparisons and Bonferroni corrected Z test was used for multiple ratio comparisons.

Consumers who eat chocolate before shopping shop more than those who do not. However, it was determined that there was no significant difference between product groups in this shopping. There is a significant relationship between those who consume chocolate before shopping and their attitude towards chocolate and nostalgia tendency. In line with these results, it can be recommended that consumers who do not want to spend much money should not consume chocolate before shopping. It is also emerging that businesses can offer chocolate to their customers. The chocolate offering will both make customers feel valuable and will be more ready to shop. Businesses marketing nostalgic products can increase the connotation of nostalgia in consumers by conducting studies related to chocolate in their promotional activities. Online businesses can gift chocolate with the products they ship. Nostalgic product advertisements can be placed in front of consumers searching for chocolate. Businesses marketing nostalgic products can be located in an area near the chocolate shops.

This study has various limitations such as time and financial constraints. First of all, more consumers can be reached than the number of 511. In addition, due to time and financial constraints, the research was conducted in shopping malls. For a more comprehensive result, it would be useful to conduct research in different shopping environments. Researchers can obtain more detailed results by testing the reactions of consumers who eat chocolate to nostalgic products with neuromarketing techniques. Finally, the relationship between chocolate consumption and impulse buying or hedonic consumption should be examined and other consumption behaviors that chocolate consumption may reflect should be evaluated. This study is the first in the relevant literature in terms of its research subject and results.

ÖĞRETMENLERİN İŞYERİ VEFASIZLIK ALGILARININ ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞLARINA ETKİSİ

THE EFFECT OF TEACHERS' PERCEPTIONS OF WORKPLACE DISLOYALTY ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIORS

Hülya ALTUN BOGOÇLU
Milli Eğitim Bakanlığı
Eğitim Yönetimi Bölümü
hulya.nett@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8832-184X

Yüksel GÜNDÜZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Yönetimi Bölümü
yuksekgunduz0735@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4710-8444

ÖZ

Geliş Tarihi:
07.04.2023

Kabul Tarihi:
02.09.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler

İşyeri,
Vefasızlık,
Örgüt,
Vatandaşlık.

Keywords

Workplace,
Disloyalty,
Organization,
Citizenship.

Araştırmada öğretmenlerin işyeri vefasızlık algılarının, örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada korelasyonel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Giresun ili, Görele, Espiye ve Tirebolu ilçelerindeki anaokulu, ilkököl ve ortaokullarda görev yapan 1089 öğretmen; örneklemini ise, basit tesadüfi örneklem yoluyla belirlenen 561 öğretmen oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak İşyeri Vefasızlık Ölçeği ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeklerinden yararlanılmıştır. Verilerin analizinde, aritmetik ortalama, t testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon tekniklerinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre: öğretmenlerin işyeri vefasızlık düzeyleri *nadiren* düzeyinde bulunmuştur. Öğretmenler, meslektaş vefasızlığını yönetici vefasızlığından daha yüksek algılamışlardır. Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları *yüksek düzeyde* bulunmuştur. Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasında negatif yönde bir ilişki elde edilmiştir. Yani işyeri vefasızlık algısı düştükçe, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış düzeyleri artış göstermiştir. Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları, örgütsel vatandaşlık davranışlarının anlamlı bir yordayıcısıdır. Bu bağlamda, öğretmenler arasında güçlü bir işbirliği oluşturularak, meslektaş vefasızlık algısı yıkılmalıdır diyebiliriz. Öğretmenlerde oluşan yüksek düzeyli örgütsel vatandaşlık davranışlarının devamı sağlanmalıdır.

ABSTRACT

In the study, it was aimed to reveal the effect of teachers' perceptions of workplace disloyalty on their organizational citizenship behaviors. Relational scanning model, one of the general scanning models, was used in the research. The population of the research consists of 1089 teachers working in kindergarten, primary and secondary schools in Giresun province, Görele, Espiye and Tirebolu districts; The sample consists of 561 teachers determined by simple random sampling. Workplace Disloyalty Scale and Organizational Citizenship Scales were used as data collection tools. In the analysis of the data, arithmetic mean, t test, ANOVA, correlation and regression techniques were used. According to the results obtained: teachers' workplace disloyalty levels were found to be rarely. Teachers perceived colleague disloyalty higher than manager disloyalty. Teachers' organizational citizenship behaviors were found at a high level. A negative relationship was found between teachers' perceptions of workplace dishonesty and teachers' organizational citizenship behaviors. In other words, as workplace disloyalty perception decreased, teachers' organizational citizenship behavior levels increased. Teachers' perceptions of workplace dishonesty are a significant predictor of organizational citizenship behaviors. In this context, the perception of colleague disloyalty should be destroyed by establishing a strong cooperation between teachers. The continuation of high-level organizational citizenship behaviors in teachers should be ensured.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1279289>

Atıf/Cite as: Altun Bogoçlu, H., & Gündüz, Y. (2023). Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algılarının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1609-1629.

Giriş

Örgüt, bir amaca erişmek maksadıyla birlik olan insanların bilişsel eşgüdümle yürüttükleri faaliyetlerin bütünüdür (Schein, 1978). Çalışanların ortak amaç etrafında birleşmesi örgütlerin hayatta kalmasındaki en önemli noktadır. Örgütün hedeflediği amaç gerçekleştirilemediğinde, bireylerin ortak amaca katkıda bulunma istekleri de kaybolur. Bu da örgüt için olmazsa olmaz öğelerden birinin ortadan kalkmasına, dolayısıyla örgütün varlığı için tehdit unsuru taşıması anlamına gelir (Aydın, 1994). Örgüt, çalışana işin karşılığında ücret öder, ona statü ve iş güvenliği sağlar; çalışan ise bu davranışa çok çalışarak, iyi bir iş çıkararak ve örgütün imajını bozmaktan kaçınarak karşılık verir. Ayrıca örgüt işgörenden otoritesine itaat bekler, çalışan ise örgütten kendisine karşı davranışlarında dürüst ve adil olmasını bekler (Schein, 1978). Karşılıklı beklentiler içinde olan örgüt ve çalışan, beklentilerin giderilmesi halinde ortaya bir iş çıkarır.

İnsan ömrünün büyük bir kısmını bir işi yaparak geçirir. İş, belirlenen amaç veya amaçlar doğrultusunda, bireyin maddi-manevi gücünü ortaya koyduğu ve bir değeri olan sistemli faaliyetlerin tümüdür (TDK, 2022). Bir görevin yapıldığı yere ise iş yeri denir. Hukuksal olarak bakıldığında, işyeri, mal veya hizmet üretimi gibi teknik bir amaç için farklı öğelerden oluşan bir birim olarak tanımlanmıştır (Resmî Gazete, 2003). Bir işyerinde çalışanlar daha önceden belirlenmiş iş sözleşmesine göre görev yapmaktadır. Bu sözleşmeye dayanarak çalışan gerçek kişiye işçi, işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlara işveren, işçi ile işveren arasında kurulan ilişkiye ise iş ilişkisi denir (Resmî Gazete, 2003). Bütün bu tanımlar çerçevesinde işyeri denildiğinde işveren, işgören ve iş ilişkisini, birbirine bağlı bir zincir olarak düşünebiliriz. Öyle ki her parça diğerinden etkilenmekte ve bu etki genel olarak işyerinde gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle bir iş yerinde, işveren, işgören ve iş ilişkileri bir bütün halinde değerlendirilmelidir. İşyerinin ana unsurlarından olan *iş ilişkileri* örgüt iklimi olarak da adlandırılır ve iş ilişkileri bir örgütün manevi unsurlarını içerir (Genç, 2011). Her ne kadar iş sözleşmesi ile işin gözle görülür maddi boyutları çerçevesinde değerlendirilse de örgüt iklimini; işgören-işveren ve işgören-işgören arasındaki ilişki şekillendirir (Altun, 2001).

Bir örgütte tutarlı ve uyumlu ilişkiler geliştirmek, insan gücünün verimliliğinin artmasına yol açacaktır. Geliştirilen politikalara göre, çalışanlar örgütle ve örgüt içindeki kişilerle olumlu bağlar kurmaya başlayacaktır. Kendini örgüte ait hissederek çalışanın hissettiği duygulardan biri de hiç şüphe yoktur ki sadakat duygusudur. Sadakat duygusu çalışanın örgüte karşı beslemiş olduğu bağlılıktır. Bu bağlılık sonucu çalışanın örgütten vefa beklentisine düşmesi de kaçınılmazdır. Kendini örgüte ait hissederek çalışan, örgütten de sahiplenilmeyi bekler. Kısacası çalışan, işyerinden vefa beklentisi içine girer. Vefa; bireyin sözüne, vadedine sadık kalabilmesi, bu anlamda üzerine düşen borcu ödemesi, dostlarını hatırlaması en azından unutmaması ve onlara yapılanın daha iyisi ile karşılık vermesi olarak tanımlanabilir (Yeğin, 2015). Bunun karşıtı olarak vefasızlık kavramı da örgütlerde hissedilebilir. Vefasızlık vefanın zıttı olarak, nankörlük ve yapılan iyilikleri unutmaktır. Aynı şekilde vefasızlık bir konuda söz vermesine rağmen sözünde durmama olarak da tanımlanabilir (Kızıler ve Canikli, 2015).

Bir örgütte vefa ve vefasızlık kavramı kritik önem taşır. Özellikle vefasızlık, iş yaşamının karanlık ve açığa çıkarılmamış olgularından biridir. Bu kavram astlar arasındaki ilişkilerde olduğu gibi ast-üst ilişkilerinde de etkisini gösteren ve davranışsal sonuçları itibarıyla örgütün bütününe etkileme kapasitesine sahip bir duygusal kopuş davranışıdır. Bu tür bir duygusal kopuş, çalışma ilişkilerinde ve örgütsel iklimde güvensizlik duygusunun yerleşmesine yol açmaktadır (Aslan vd, 2019). İşyeri vefasızlığı kavramına literatürde ilk kez Aslan ve diğerlerinin (2019) geliştirmiş oldukları işyeri vefasızlık ölçeği çalışmasında değinilmiştir. İşyeri vefasızlığı kavramı örgütsel sadakat kavramı ile karıştırılmamalıdır. İşyeri vefasızlığında, vefasızlığı hisseden işgörendir. Örgütsel sadakatte vefasızlığa maruz kalan örgüttür. Ayrıca örgütsel sadakatte çalışanın örgütüne karşı bağlılığı söz konusudur (Allen ve Meyer, 1990). İşyeri vefasızlığında böyle bir durum söz konusu değildir. Çalışanın işyerinde hissetmiş olduğu kendisine karşı yapılan vefa-vefasızlık duygu durumu vardır. İşgören, işyeri vefasızlığını yöneticisinden veya meslektaşından hissedebilir. Böyle bir durumda işgören, örgütsel bir vefasızlık algısına sahip olmuş olur. Örgütte hissedilen vefasızlık, örgütsel bağlılıkta ve aidiyet duygularında zayıflama meydana getirme gibi bir dizi karmaşık sorunları da beraberinde getirebilir.

Vefa ve vefasızlık duygusal yönü ağır basan temel kavramlar içinde yer alır. Dolayısıyla tanımlanması ve açıkça vefasızlık durumunun betimlenmesi için bir dizi koşulu gerektirir. İlk olarak vefasızlık bir çıkarı elde edememekten kaynaklanmaz. Vefasızlık, çıkar beklentisinin karşılanmaması demek değildir (Yeğin, 2015). İkinci olarak çalışanın görev tanımı içinde yer alan eylemlerden ötürü karşısındakini duygusal olarak

borçlandırması ve vefa gösterilmesini beklemesi de değildir. Çalışan görevini yapıyor diye ona vefalı davranma zorunluluğu yoktur. Görevi dışındaki ekstra rol davranışları kapsamındaki eylemler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle vefasızlık duygusunun yaşanmasında çalışanların görev dışı eylemlerinin kritik önemi olduğu söylenebilir. Örgütlerde bir görevi gereken nitelik ve nicelikte yapmak çalışanın temel yükümlülüğüdür. Organ'ın (1988) *iyi asker sendromu* (good soldier syndrome) çalışmasında, çalışanın görevi dışında sergilediği örgütsel vatandaşlık davranışlarına, onun takdir edilmesi, yaptıklarının hatırlanması, değer verilmesi, destek olunmasını, en azından yaptıklarının görülmesini gerektirir. Yöneticinin ya da iş arkadaşlarının tutum ve davranışları bu sayılanları içermiyorsa çalışanda vefasızlık duygusunun oluşumuna zemin hazırlar. Bu anlamda bir meslektaşı ya da bir yöneticiyi vefasız olarak nitelemek, kişinin yaptıklarının unutulması, hatırlanmaması ve yok sayılmasının sonucudur. Hatta kendisine vefasızlık yapıldığını düşünen çalışan, yönetici ve meslektaşlarının davranış ve tutumları karşısında hayıflanır, serzenişte bulunur, sitem eder ve kimi zaman da kızgınlığını ve öfkesini açığa vurabilir. Böyle bir durum, çalışanın örgüte yönelik bakış açısının değişmesine, iş doyum düzeyinin düşmesine, moral ve motivasyonunun bozulmasına yol açar (Aslan vd, 2019). Yöneticinin temel görevi, çalışanlarının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal güçlerini örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için harekete geçirmektir (Tutar, 2009). İşyeri vefasızlık algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında bir ilişki söz konusudur ve tüm bu açıklamalardan yola çıkarak işyeri vefasızlık algısı yüksek olan bir işgörenin göstereceği örgütsel vatandaşlık davranışlarının da yetersiz olacağı söylenebilir.

Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), çalışanın örgütteki rolünden bağımsız, tamamen gönüllülük esasıyla hayat bulan davranışlarıdır. ÖVD, kişiye ait olup, davranış sergilenmediğinde ceza ile karşılaşmaz (Organ 1988). Schnake (2003) örgütsel vatandaşlık davranışlarının kişilere, gruplara ya da örgütlere yönlendirilmiş fonksiyonel davranış olarak görmektedir (Kamer, 2001). Greenberg ve Baron (2000) örgütsel vatandaşlık davranışını, kurumun formal normlarla düzenlediği sorumlulukların ötesinde; beklenenden daha çoğunu yapması olarak tanımlamıştır (Alp, 2007).

Örgütsel vatandaşlık davranışı, çalışanların meslektaşlarına gönüllü olarak yardım etmesini ifade eder (Schnake ve Dumler, 2003). Burada, işten beklenen başarıyı gösteremeyen veya işini yaparken zorluk yaşayan bir işgörene yardım etmek ön plandadır. Büyük çoğunlukta kişiye yönelik yardım etme davranışını içermesine karşın, neticede örgütün amaçlarına hizmet edeceğinden örgüt için önemli yararlar sağlar. Seferoğlu (2003), göreve yeni başlayan bir öğretmenin mesleğine uyum sağlamasında mesleğinde deneyimli öğretmenlerin yeni gelene yardımcı olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Eğitim kurumunda yeni olan öğretmene, okulun işleyişi hakkında bilgi verilmesi, okul kurallarının bildirilmesi, okulun değer yargılarından söz edilmesi ve geniş bir ifade ile sosyalleşmek için fırsatlar oluşturulması, örgütsel vatandaşlık davranışının diğergamlık boyutuyla ilgilidir ve bu davranışların sonucunda okulun verimliliğine dolaylı yoldan katkıda bulunulur. Bunun yanı sıra öğretmenler, içinde güven duygusu, bağlılık ve karşılıklı etkileşimi destekleyen ayrıca iş doyumunu alabildikleri bir okul ortamı sayesinde, örgütsel vatandaşlık davranışı göstermeyi daha çok isteyebilir. Grup çalışmalarına yönlendirme ve takımın sergilediği çabaya bağlı olacak şekilde yapılan teşvikler gibi uygulamalar, okulda meslektaşlar arasındaki iletişim, dayanışma ve mesleki gelişim için bilgi alış verişini yapmada etkili sonuçlar ortaya koyabilir (Seferoğlu, 2003).

Örgütsel vatandaşlık davranışı, okulun karar verme süreçlerine istekli katılım, kurumun planladığı eğitim-öğretim çalışmalarında aktif olma, okulun avantaj ve dezavantajlarını bilme, okulda gerçekleşen sosyal aktivitelere katılım sağlama gibi davranışları içerir (Allison vd., 2001). Allison ve arkadaşları (2001), örgütsel vatandaşlık davranışının, örgütteki bireysel başarı ve akademik performansı olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir. Çalışanların görevinin veya işinin gerektirdiklerinin ötesinde çaba sarfetmesi yahut onlardan beklenen minimum çabanın çok üzerinde yapması, örgütsel vatandaşlık davranışının vicdanlılık boyutunun içine girer (Deluga, 1994). Örgütte bireyin verdiği kararlardan ve sergilediği davranışlardan etkilenecek olan kişileri bilgilendirmesi örgütsel vatandaşlık davranışının nezaket temelli bilgilendirme boyutu olarak tanımlanabilir (Schnake ve Dumler, 2003). Örgütteki sorunlar karşısında, olumlu bir tutum içerisinde şikâyet etmeden çalışmaya istekli olma, ayrıca çıkan problemleri büyütme düşüncesi, örgütsel vatandaşlık davranışının centilmenlik (sportmenlik) boyutudur (Allison vd., 2001). Bazen de kaybetme kaygısından kaynaklı, örgüt kurallarına uyma zorunluluğu hissedilir. Buna ilişkin yapılan bir araştırmada, sözleşmeli öğretmenlerin kadrolu öğretmenlere göre daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemeleri ile iş güvensizliği duygusu arasında pozitif yönlü ilişki saptanmıştır (Feather ve Rauter, 2004).

Örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme konusunda, insanların kişilik özellikleri ve ihtiyaçları etkilidir (Penner vd., 1997). Grup yönelimi yüksek bireyler örgütsel vatandaşlık davranışı göstermeye daha yatkındır (Gibson vd., 2012). Örgütsel vatandaşlık davranışının örgütsel katılımı ilişkili olduğu görülmektedir (Turnipseed, 2002). Bursalıoğlu (1991) kararların uygulanmasını kolaylaştıracak etkenlerden birinin, alınacak karara katılmanın olduğunu belirtmektedir. Çalışanlara bir organizasyonun karar verme ve uygulamalarına katılma fırsatı vermek, etkili bir motivasyon tekniğidir. Mesleki doyuma ulaşan ve kurumda kendisine adil davranıldığını düşünen çalışanlar, mesleki doyumu düşük ve kendisine adil davranılmadığını düşünen çalışanlardan daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme yönelimindedir (Penner vd., 1997).

Literatürde, işyeri vefasızlığına ilişkin çalışmaya Aslan ve diğerleri (2019) tarafından geliştirilmiş ölçek geliştirme çalışmasının dışında rastlanılmamıştır. Ayrıca öğretmenlerin işyeri vefasızlık algılarının, örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisine yönelik çalışmaya da rastlanılmamıştır.

Çalışma alandaki bu boşluğu doldurması yönünden önemli görülmektedir. Bu açıdan yapılan çalışmanın amacı, öğretmenlerin işyeri vefasızlık algılarının, örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu bağlamda aşağıdaki soruların yanıtı aranmıştır.

1. Öğretmenlerin işyeri vefasızlık ve örgütsel vatandaşlık algıları ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları ile örgütsel vatandaşlık algıları cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, branş, kurum türü ve mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, amaca uygunluğu yönünden, korelasyonel araştırma modeli kullanılmıştır. Korelasyonel araştırma, bir grup içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi ve sıklıkla değişkenler arasında neden-sonuç olasılığına ilişkin fikir veren çalışmaları içerir (Büyüköztürk vd., 2015). Yapılan bu araştırmada, öğretmenlerin işyeri vefasızlık algılarının, örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, 2020–2021 eğitim öğretim yılında Giresun ili, Görele, Espiye ve Tirebolu ilçelerinde görev yapan 1089 öğretmen oluştururken, örneklemini ise, evrenden basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 561 öğretmen oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme, evreni oluşturan elemanların, birbirine eşit seçilme şanslarının olduğu örnekleme türüdür. Evrendeki elemanlardan örnekleme girenlerin sayısı şansa bırakılmıştır (Karasar, 1994). Farklı büyüklükteki evren için kuramsal boyutta örneklem büyüklüğü %95 kesinlik düzeyine göre, 1089 kişilik evrenden, 283 kişilik örneklem yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, vd., 2015).

Öğretmenlerin, 410'u kadın, 151'i erkek; 433'ü evli, 128'i bekar; 446'sı lisans, 115'i lisansüstü mezunu; 114'ü anaokulu, 268'i ilkokul, 179'u ortaokulda görev yapmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin, 51'i 1-5 yıl, 196'sı 6-10 yıl, 202'si 11 -15 yıl, 69'u 16-20 yıl, 43'ü 21 yıl üstü kıdeme sahip olup; 225'i okul öncesi, 157'si sınıf öğretmeni, 179'u branş öğretmenidir.

Veri Toplama Araçları

İşyeri Vefasızlık Ölçeği

İşyeri vefasızlık ölçeği, Aslan ve diğerleri (2019) tarafından geliştirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizine göre, ölçek, yönetici vefasızlığı ve meslektaş vefasızlığı olarak 21 madde ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu iki alt boyut toplam varyansın .86.7'sini açıklamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizine göre, tüm maddelerin ilişkili faktörler altında anlamlı bir yapı oluşturduğu ve tüm maddelerin faktör yüklerinin .30'un üzerinde olduğu görülmüştür. Güvenirlik analizinde ise Cronbach Alfa, Guttman ve Spearman Brown analizleri yapılmış ve ölçeğin Cronbach Alfa toplam puan katsayısı .99; Guttman katsayısı .89 ve Spearman Brown katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Meslektaş vefasızlığı alt boyutunun Cronbach Alfa değeri .98 ve yönetici vefasızlığı alt boyutu Cronbach Alfa değeri ise .98 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma kapsamında ölçeğin toplam cronbach

alfa katsayısı .96; yönetici vefasızlığı alt boyutunda .96 ve meslektaş vefasızlığı alt boyutunda .96 olarak bulunmuştur.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği

Örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği DiPaola, Tarter ve Hoy (2005) tarafından geliştirilmiş ve Taşdan ve Yılmaz (2008) tarafından da Türkçe uyarlaması yapılmıştır. ÖVD ölçeği 12 maddeden oluşmaktadır. Toplam puanın hesaplanmasında ölçeğin iki maddesi ters puanlanmıştır. Ölçek tek boyutludur. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = .86$ 'dır. Faktörün öz değeri 5.48'dir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerleri .31 ile .82 arasında değişmektedir. Ölçeğin tek başına açıkladığı varyans % 45.66'dır. Örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği ile ilgili güvenilirlik analizi sonuçlarına göre ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha = .87$ olarak belirlenmiştir (Taşdan ve Yılmaz, 2008). Bu araştırma kapsamında ölçeğin cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .892 olarak hesaplanmıştır.

İşlemler

Araştırma yapabilmek için öncelikle ölçek sahiplerinden e-posta yoluyla gerekli izinler alınmıştır. Sonra etik kurul onayı alınmıştır. Daha sonra Giresun MEM'den ölçek uygulama izni alınmıştır. Ölçeklerin yanıtlanması aşamasında, bazı öğretmenlerle yüzyüze çalışılmışken, bazılarında google form üzerinden ulaşılmış ve ölçekler doldurulmuştur. Doldurulan 607 ölçeğin 46'sı hatalı veya eksik işaretlendiği için veri setine dâhil edilmemiştir. Araştırma hatasız ve eksiksiz doldurulan 561 ölçek üzerinden yürütülmüştür.

Verilerin Analizi

İlk olarak, araştırmanın sürekli değişkenleri olan ölçeklerin puanlarının dağılımlarının normalliği için Skewness ve Kurtosis değerleri hesaplanarak, her iki test için de dağılımların normalliği sınanmıştır. Bu değerlerin -1.5 ile +1.5 arasında olması normal dağılım özelliği gösterdiği anlamına gelmektedir (Tabachnick and Fidell, 2013). Bu değerlerinin -1.5 ile +1.5 puanları arasında olması nedeniyle dağılımlarının normal olduğu kabul edilmiştir. Bu elde edilen sonuç nedeniyle, araştırmada parametrik istatistik tekniklerin kullanılmasına karar verilmiştir. Buradan hareketle, elde edilen verilerin analizinde, frekans, yüzde, aritmetik ortalama, t testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi en az 0.05 olarak kabul edilmiştir. Araştırmanın tüm istatistik analizleri SPSS 14,0 programı ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubundan alınan veriler üzerinde yapılan istatistiksel işlem sonuçlarına yer verilmiştir.

Öğretmenlerinin İşyeri Vefasızlık Algılarına İlişkin Bulgular

Tablo 1. İşyeri Vefasızlık Ölçeği Maddelerinin Alt Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Alt Boyut	$\bar{x}$	Ss
Yönetici Vefasızlığı	1,69	,99
Meslektaş Vefasızlığı	1,77	1,08
Toplam	1,73	1,02

Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları ($X=1.73$) ortalama ile *nadiren* düzeyinde olmuştur. Öğretmenler işyerinden kaynaklı düşük düzeyli bir vefasızlık yaşamaktadırlar. Yönetici vefasızlığı alt boyutunun aritmetik ortalaması 1,69 olarak tespit edilirken, meslektaş vefasızlığı alt boyutunun ise 1,77'dir. Her iki alt boyutun aritmetik ortalaması, genel toplam alt ölçek toplamında olduğu gibi nadiren değerlendirmesi içine girmiştir. Ancak, meslektaş vefasızlığı aritmetik ortalaması, yönetici vefasızlığı alt boyutundan daha yüksek düzeydedir. Cinsiyet değişkenine göre algılanan işyeri vefasızlık ölçeği için yapılan t testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkenine Göre Algılanan İşyeri Vefasızlık Ölçeği İçin Yapılan İlişkisiz Grup t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	SS	t	sd	p
Yönetici	Kadın	410	1,70	,90	,29	559	,76
Vefasızlığı	Erkek	151	1,67	,79			
Meslektaş	Kadın	410	1,75	,90			
Vefasızlığı	Erkek	151	1,80	,83	-,51	559	,60
Toplam	Kadın	410	1,72	,81	-,12	559	,90
	Erkek	151	1,73	,73			

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Cinsiyet değişkenine göre, öğretmenlerin algıladıkları işyeri vefasızlığı toplam ve alt boyutları için yapılan t testi sonuçlarında hiçbir anlamlı farklılık elde edilmemiştir. Kadın ve erkek öğretmenlerin algıladıkları işyeri vefasızlığı düzeyleri benzerdir.

Eğitim değişkenine göre işyeri vefasızlık ölçeği puanları için yapılan t testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlığı Ölçeği İçin Yapılan İlişkisiz Grup t Testi Sonuçları

Alt boyut	Eğitim Düzeyi	N	$\bar{x}$	Ss	t	sd	p
Yönetici	Lisans	446	1,64	,86			
Vefasızlığı	Yük.Lisans	115	1,88	,90	-2,63	559	,009**
	Toplam	561	1,68	,85			
Meslektaş	Lisans	115	2,09	,93			
Vefasızlığı	Yük.Lisans	446	1,66	,78	-4,49	559	,000***
	Toplam	561	1,99	,76			
Toplam	Lisans	446	1,66	,78	-3,97	559	,000***
	Yük.Lisans	115	1,99	,76			
	Toplam	561	1,68	,85			

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Eğitim düzeyi değişkenine göre, işyeri vefasızlık algı ölçeği için yapılan t testinde hem toplamda hem de alt boyutlarda .01 düzeyinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu farklılık yönetici ve toplam vefasızlıkta yüksek lisans yapanlar, meslektaş vefasızlığında ise lisans mezunları lehine gerçekleşmiştir.

Mesleki kıdem değişkenine göre işyeri vefasızlığı ölçeği puanları için yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Mesleki Kıdem Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlığı Ölçeği İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyut	Kıdem	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Yönetici	1-5 yıl	51	1,72	,72	4-556	3,03	,017*
Vefasızlığı	6-10 yıl	196	1,56	,89			
	11-15 yıl	202	1,69	,87			
	16-20 yıl	69	1,86	,87			
	21 yıl ve üzeri	43	1,98	,87			
	Toplam	561	1,69	,87			
Meslektaş	1-5 yıl	51	1,57	,45	4-556	3,07	,016*
Vefasızlığı	6-10 yıl	196	1,88	1,09			
	11-15 yıl	202	1,65	,75			
	16-20 yıl	69	1,78	,77			
	21 yıl ve üzeri	43	2,01	,85			
	Toplam	561	1,77	,88			
Toplam	1-5 yıl	51	1,65	,52	4-556	1,876	,113
Vefasızlık	6-10 yıl	196	1,72	,89			

11-15 yıl	202	1,67	,71
16-20 yıl	69	1,82	,80
21 yıl ve üzeri	43	2,00	,84
Toplam	561	1,73	,79

Öğretmen işyeri vefasızlığı ölçeği alt boyutlarının tümünde puanlarda istatistiksel açıdan en az .05 düzeyinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Kıdem değişkeni, yönetici vefasızlığı alt boyutu varyansının % 2,1'i; meslektaş vefasızlığı alt boyutu varyansının %2,2'sini karşılamaktadır. Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği alt boyutlarında F değerlerinin istatistiksel açıdan anlamlı çıkması üzerine, bu total farklılığın hangi ikili gruplar arasından kaynaklandığını belirlemek üzere post-hoc tekniklerinden scheffe testinden yararlanmaya karar verilmiş fakat meslektaş vefasızlığı alt boyut varyanslarının heterojen olması nedeniyle Tamhane testi yapılmıştır. Mesleki kıdem değişkenine göre işyeri vefasızlığı ölçeği, yönetici vefasızlığı alt boyutu için yapılan Tamhane testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Mesleki Kıdem Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlığı Ölçeği, Yönetici Vefasızlığı Alt Boyutu İçin Yapılan Tamhane Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) kıdem	(J) kıdem	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	p
Yönetici vefasızlığı	1-5 yıl	6-10 yıl	,16	,13	,82
		11-15 yıl	,03	,13	,99
		16-20 yıl	-,13	,16	,95
		21 yıl ve üzeri	-,25	,18	,73
6-10 yıl	1-5 yıl	11-15 yıl	-,16	,13	,82
		16-20 yıl	-,13	,08	,69
		21 yıl ve üzeri	-,30	,12	,18
		11-15 yıl	-,42	,14	,07
11-15 yıl	1-5 yıl	6-10 yıl	-,03	,13	,99
		16-20 yıl	,13	,08	,69
		21 yıl ve üzeri	-,17	,12	,73
		6-10 yıl	-,29	,14	,40
16-20 yıl	1-5 yıl	6-10 yıl	,13	,16	,95
		11-15 yıl	,30	,12	,18
		21 yıl ve üzeri	,17	,12	,73
		6-10 yıl	-,12	,16	,97
21 yıl ve üzeri	1-5 yıl	6-10 yıl	,25	,18	,73
		11-15 yıl	,42	,14	,07
		16-20 yıl	,29	,14	,40
		6-10 yıl	,12	,16	,97

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Scheffe testinin alfa tipi hataya karşı çok duyarlı olması nedeniyle ANOVA'da total farklılık elde edilmesine rağmen ikili karşılaştırmalar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Mesleki kıdem değişkenine göre işyeri vefasızlığı ölçeği, meslektaş vefasızlığı alt boyutu için yapılan Tamhane testi sonuçları Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. Mesleki Kıdem Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlığı Ölçeği, Meslektaş Vefasızlığı Alt Boyutu İçin Yapılan Tamhane Testi Sonuçları

(I) kıdem	(J) kıdem	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	p
1-5 yıl	6-10 yıl	,16	,11	,82
	11-15 yıl	,03	,11	1,00
	16-20 yıl	-,13	,14	,98
	21 yıl ve üzeri	-,25	,16	,74
6-10 yıl	1-5 yıl	-,16	,11	,82
	11-15 yıl	-,13	,08	,78
	16-20 yıl	-,30	,12	,14
	21 yıl ve üzeri	-,42	,14	,05
11-15 yıl	1-5 yıl	-,03	,11	1,00
	6-10 yıl	,13	,08	,78
	16-20 yıl	-,17	,12	,83
	21 yıl ve üzeri	-,29	,14	,40
16-20 yıl	1-5 yıl	,13	,14	,98
	6-10 yıl	,30	,12	,14
	11-15 yıl	,17	,12	,83
	21 yıl ve üzeri	-,12	,17	,99
21 yıl ve üzeri	1-5 yıl	,25	,16	,74
	6-10 yıl	,42	,14	,05
	11-15 yıl	,29	,14	,40
	16-20 yıl	,12	,17	,99

Meslektaş vefasızlığı alt boyutunda da ikili karşılaştırmalar arasında anlamlı farklılıklar meydana gelmemiştir.

Branş değişkenine göre işyeri vefasızlığı ölçeği için yapılmış olan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucu Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin Branş Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlığı Ölçeği İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyut	Branş	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Yönetici Vefa.	O. Ö. Öğretmeni	225	1,96	1,05	2-556	19,76	,000***
	Sınıf Öğretmeni	157	1,47	,66			
	Branş Öğretmeni	179	1,53	,68			
	Total	561	1,69	,87			
Meslektaş Vefa.	O. Ö. Öğretmeni	225	2,11	1,03	2-556	32,30	,000***
	Sınıf Öğretmeni	157	1,49	,70			
	Branş Öğretmeni	179	1,57	,66			
	Total	561	1,77	,88			
Toplam Vefa.	O. Ö. Öğretmeni	225	2,04	,89	2-556	32,301	,000***
	Sınıf Öğretmeni	157	1,48	,65			
	Branş Öğretmeni	179	1,55	,61			
	Total	561	1,73	,79			

*p<.05   **p<.01   ***p<.001

Analiz sonucuna göre, tüm boyutlarda ve toplamda branş değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < .001$). Branş değişkeni, yönetici vefasızlığı alt boyutunun varyansının %6,6'sını, meslektaş vefasızlığı alt boyutunun varyansının %10,4'ünü ve toplam puan varyansının %10,4'ünü karşılamıştır. Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği toplam ve alt boyutlarında F değerlerinin istatistiksel açıdan anlamlı çıkması üzerine, bu total farklılığın hangi ikili gruplar arasından kaynaklandığını belirlemek üzere post-hoc teknikleri kullanılmıştır. Bu alt boyutu varyanslarının heterojen olması nedeniyle post-hoc teknik olarak Tamhane testi kullanılmıştır.

Branş değişkenine göre işyeri vefasızlık ölçeği için yapılan Tamhane testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Branş Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlık Ölçeği İçin Yapılan Tamhane Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) branş	(J) branş	Ortalama Fark (I-J)	Std. Hata	p
Yönetici Vefa	O. Ö. Öğretmeni	Sınıf Öğretmeni	,48(*)	,087	,00***
		Branş Öğretmeni	,42(*)	,087	,00***
	Sınıf Öğretmeni	O. Ö. Öğretmeni	-,48(*)	,08	,00***
		Branş Öğretmeni	-,05	,07	,81
	Branş Öğretmeni	O. Ö. Öğretmeni	-,42(*)	,08	,00***
		Sınıf Öğretmeni	,058	,07	,81
Meslektaş Vefa.	O. Ö. Öğretmeni	Sınıf Öğretmeni	,62(*)	,08	,00***
		Branş Öğretmeni	,53(*)	,08	,00***
	Sınıf Öğretmeni	O. Ö. Öğretmeni	-,62(*)	,08	,00***
		Branş Öğretmeni	-,08	,07	,57
	Branş Öğretmeni	O. Ö. Öğretmeni	-,53(*)	,08	,00***
		Sınıf Öğretmeni	,08	,07	,57
Toplam Vefa.	O. Ö. Öğretmeni	Sınıf Öğretmeni	,55(*)	,07	,00***
		Branş Öğretmeni	,48(*)	,07	,00***
	Sınıf Öğretmeni	O. Ö. Öğretmeni	-,55(*)	,07	,00***
		Branş Öğretmeni	-,07	,06	,65
	Branş Öğretmeni	O. Ö. Öğretmeni	-,48(*)	,07	,00***
		Sınıf Öğretmeni	,07	,06	,65

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği yönetici, meslektaş ve toplam vefasızlığı puanlarında okul öncesi öğretmenlerinin puan ortalaması, sınıf ve branş öğretmenlerinininkinden anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. İkili diğer karşılaştırma bulgularında anlamlı bir farklılık saptanamamıştır.

Eğitim kademesine göre işyeri vefasızlığı ölçeği için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Okul Kademesi Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlığı Ölçeği İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyut	Okul Kademesi	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Yönetici Vefa.	Ana Okulu	114	1,91	,83	2-556	6,43	,002**
	İlkokul	268	1,70	,98			
	Ortaokul	179	1,54	,68			
	Total	561	1,69	,87			
Meslektaş Vefa.	Ana Okulu	114	2,23	1,04	2-556	26,65	,000***
	İlkokul	268	1,75	,88			
	Ortaokul	179	1,49	,61			
	Total	561	1,77	,88			
Toplam Vefa.	Ana Okulu	114	2,07	,81	2-556	18,24	,000***
	İlkokul	268	1,72	,84			

Ortaokul	179	1,51	,61
Total	561	1,73	,79

*p<.05   **p<.01   ***p<.001

Okul kademesi değişkenine göre öğretmenlerin işyeri vefasızlık ölçeği puan ortalamaları için yapılan ANOVA’da toplam ($p < .001$) ve yönetici ve meslektaş vefasızlığı ($p < .001$) alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar meydana gelmiştir. Eğitim türü değişkeni, yönetici vefasızlığı alt boyutunun varyansının %2,3’ünü, meslektaş vefasızlığı alt boyut varyansının %8,7’sini ve toplam puan varyansının % 6.1’ini karşılamıştır.

Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği toplam ve alt boyutlarında F değerlerinin istatistiksel açıdan anlamlı çıkması üzerine, bu total farklılığın hangi ikili gruplar arasından kaynaklandığını belirlemek üzere post-hoc teknikleri kullanılmıştır. Bu alt boyutu varyanslarının heterojen olması nedeniyle post-hoc teknik olarak Tamhane testi kullanılmıştır.

Okul kademesi değişkenine göre işyeri vefasızlık ölçeği için yapılan Tamhane testi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Okul Kademesi Değişkenine Göre İşyeri Vefasızlık Ölçeği İçin Yapılan Tamhane Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) okul türü	(J) okul türü	Ortalama fark (I-J)	Std. hata	p
Yönetici Vefa.	Okulöncesi	İlkokul	,21	,0984	,095
		Ortaokul	,37(*)	,0932	,000***
	İlkokul	Okulöncesi	-,21	,0984	,095
		Ortaokul	,16	,0789	,120
	Ortaokul	Okulöncesi	-,37(*)	,0932	,000***
		İlkokul	-,16	,0789	,120
Meslektaş vefa.	Okulöncesi	İlkokul	,48(*)	,1115	,000***
		Ortaokul	,74(*)	,1077	,000***
	İlkokul	Okulöncesi	-,48(*)	,1115	,000***
		Ortaokul	,25(*)	,0712	,001***
	Ortaokul	Okulöncesi	-,74(*)	,1077	,000***
		İlkokul	-,25(*)	,0712	,001***
Toplam vefa.	Okulöncesi	İlkokul	,34(*)	,0917	,001***
		Ortaokul	,55(*)	,0887	,000***
	İlkokul	Okulöncesi	-,34(*)	,0917	,001***
		Ortaokul	,20(*)	,0687	,008**
	Ortaokul	Okulöncesi	-,55(*)	,0887	,000***
		İlkokul	-,20(*)	,0687	,008**

*p<.05   **p<.01   ***p<.001

Tablo 10’da görüldüğü gibi anaokulu öğretmenlerinin yönetici vefasızlığı alt boyut puan ortalaması, ortaokul ve ilkokul öğretmenlerinden anlamlı derecede daha yüksektir. Meslektaş vefasızlık puan ortalaması, ilkokullarda, ortaokullardan anlamlı derecede daha yüksektir. Toplam vefasızlıkta da anaokulu öğretmenlerinin, ilkokul ve ortaokul öğretmenlerine göre işyeri vefasızlık puanları daha yüksektir.

Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 11. Araştırmanın Öğretmenlerinin Algıladığı Örgütsel Vatandaşlık Ölçeğinin Maddelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

	$\bar{x}$	Ss
Toplam	3,64	1,10

Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık algıları ($X=3.64$) ortalama ile katılıyorum düzeyinde olmuştur. Öğretmenler, ortalamanın üzerinde yükseğe yakın örgütsel vatandaşlık davranışı göstermektedirler. Cinsiyet değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği için yapılan t testi sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Cinsiyet Değişkenine Göre Örgütsel Vatandaşlık Ölçeği İçin Yapılan t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	SS	t	sd	p
Toplam	Kadın	410	3,71	,65	2,87	559	,004**
	Erkek	151	3,52	,83			

* $p<.05$ ** $p<.01$ *** $p<.001$

Cinsiyet değişkenine göre, örgütsel vatandaşlık davranış ölçeğinin toplam puanlarında .01 düzeyinde anlamlı farklılık meydana gelmiştir. Kadın öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış ortalamaları, erkek öğretmenlerden anlamlı düzeyde daha yüksek düzeydedir.

Eğitim düzeyi değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği puanları için yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği İçin Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Alt boyut	Eğitim Düzeyi	N	$\bar{x}$	Ss	t	sd	p
Toplam	Lisans	446	3,72	,67	3,72	559	,000***
	Yük.Lisans	115	3,44	,79			

* $p<.05$ ** $p<.01$ *** $p<.001$

Öğretmenlerin eğitim düzeyi değişkenine göre, örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği için yapılan t testinde toplamda anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<.001$). Lisans mezunu olan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları puan düzeyleri, yüksek lisans mezunu olan öğretmenlerden anlamlı düzeyde daha yüksek düzeydedir.

Mesleki kıdem değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği puanları için yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14. Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyut	Kıdem	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Örgütsel vatandaşlık	1-5 yıl	51	3,62	,46	4-556	13,58	,000***
	6-10 yıl	196	3,56	,72			
	11-15 yıl	202	3,89	,62			
	16-20 yıl	69	3,25	,91			
	21 yıl ve üzeri	43	3,75	,43			
	Total	561	3,66	,71			

* $p<.05$ ** $p<.01$ *** $p<.001$

Örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği toplam puanlarda istatistiksel açıdan en az .001 düzeyinde anlamlı farklılık meydana gelmiştir. Kıdem değişkeni, örgütsel vatandaşlık davranışları toplam varyansının %8.9’nun karşılamaaktadır.

Örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği toplamda F değerlerinin istatistiksel açıdan anlamlı çıkması üzerine, bu total farklılığın hangi ikili gruplar arasından kaynaklandığını belirlemek üzere post-hoc teknikleri kullanılmıştır. Bu alt boyutu varyanslarının heterojen olması nedeniyle post-hoc teknik olarak Tamhane testi kullanılmıştır.

Kıdem değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği için yapılan Tamhane testi sonuçları Tablo 15’te sunulmuştur.

Tablo 15. Kıdem Değişkenine Göre Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği İçin Yapılan Tamhane Testi Sonuçları

(I) kıdem	(J) kıdem	Ortalama fark	Std. hata	p
-5 yıl	6-10 yıl	,0578	,083	,999
	11-15 yıl	-,275(*)	,078	,007**
	16-20 yıl	,372(*)	,128	,044*
	21 yıl ve üstü	-,129	,093	,839
6-10 yıl	1-5 yıl	-,057	,083	,999
	11-15 yıl	-,333(*)	,068	,000***
	16-20 yıl	,315	,122	,108
	21 yıl ve üstü	-,187	,084	,248
11-15 yıl	1-5 yıl	,275(*)	,078	,007**
	6-10 yıl	,333(*)	,068	,000***
	16-20 yıl	,648(*)	,119	,000***
	21 yıl ve üstü	,145	,079	,518
16-20 yıl	1-5 yıl	-,372(*)	,128	,044*
	6-10 yıl	-,315	,122	,108
	11-15 yıl	-,648(*)	,119	,000***
	21 yıl ve üstü	-,502(*)	,128	,002**
21 yıl ve üstü	1-5 yıl	,129	,093	,839
	6-10 yıl	,187	,084	,248
	11-15 yıl	-,145	,079	,518
	16-20 yıl	,502(*)	,128	,002**

*p<.05   **p<.01   ***p<.001

Burada, kıdemi 11-15 yıl arasında olan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları puanları, 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 16-20 yıl arasında olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Kıdemi 1-5 yıl arasında olanların örgütsel vatandaşlık davranışları puan ortalaması, 16-20 yıl arasında olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Kıdemi 21 yıl ve üstü olanların puan ortalaması da 16-20 yıl arasında olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Branş değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 18'de sunulmuştur.

Tablo 16. Branş Değişkenine Göre Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyut	Branş	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Toplam Örgütsel Vatandaşlık	Okul öncesi	225	3,67	,58	2-558	4,48	,76
	Sınıf öğretmeni	157	3,78	,61			
	Branş öğretmeni	179	3,55	,90			
	Total	561	3,66	,71			

*p<.05   **p<.01   ***p<.001

Branş değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği toplamda anlamlı farklılıklar vermemiştir.

Okul kademesi değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17. Okul Kademesi Değişkenine Göre Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt Boyut	Okul Kademesi	N	$\bar{x}$	Ss	sd	F	p
Toplam Örgütsel Vatandaşlık	Okul öncesi	44	3,55	,94	3-743	1,80	,144
	İlkokul	181	3,63	,87			
	Ortaokul	248	3,51	,96			
	Total	747	3,61	,93			

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Okul türü değişkenine göre örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği toplamda anlamlı farklılıklar vermemiştir. Farklı okul türlerinde görev yapmakta olan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış düzeyleri birbirine benzerdir.

Öğretmenlerin İşyeri Vefasızlık Algıları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları ile örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeğinin toplam ve alt boyut toplam puanları arasında hesaplanan pearson çarpım momentler korelasyon katsayıları Tablo 18'de sunulmuştur.

Tablo 18. Ölçekler Arası İlişkiler

İşyeri Vefasızlığı Ölçeği	Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği
Yönetici Vefasızlığı	-,14(***)
Meslektaş vefasızlığı	-,30(***)
İşyeri Vefasızlık Toplam	-,24(***)

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği toplam puanları ile örgütsel vatandaşlık ölçeği toplam puanları arasında negatif yönde (.24, p<.001) bir ilişki elde edilmiştir. İşyeri vefasızlık ölçeği yönetici vefasızlığı alt boyutu ile örgütsel vatandaşlık toplam puanları arasındaki ilişki negatif yönde (.14, p<.001), meslektaş vefasızlığı alt boyutu arasında yine negatif yönde (.30, p<.001) anlamlı ilişki bulunmaktadır. İşyeri vefasızlık algı düzeyi düştükçe, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış düzeyleri artış göstermektedir.

Öğretmenler tarafından algılanan işyeri vefasızlık ölçeği toplam puanlarının öğretmen örgütsel vatandaşlık ölçeği toplam puanlarını yordaması Tablo 19'de verilmiştir.

Tablo 19. Öğretmenler Tarafından Algılanan İşyeri Vefasızlık Toplam Puanlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Toplam Puanlarını Yordaması

Değişken	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	4,05	,07		57,77	,000
Toplam İşyeri Vefasızlığı	-,22	,03	-,24	-6,04	,000***

R: .248 R²: .061 F=36,53 p=.000***

Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği toplam puan değişkeni, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık puanları ile negatif yönde anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.248, R²=.061). Algılanan işyeri vefasızlık toplam puan değişkeni, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık toplam puanları varyansının %6,1'ini açıklamaktadır. Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, (t= -6.04, p =.000***) işyeri vefasızlık puanlarının, örgütsel vatandaşlık değişkeni üzerinde negatif yönde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir.

Öğretmenler tarafından algılanan işyeri vefasızlık ölçeği alt boyut toplam puanlarının öğretmen örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği toplam puanlarını yordaması Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20. Öğretmenler Tarafından Algılanan İşyeri Vefasızlık Ölçeği Alt Boyut Toplam Puanlarının Öğretmen Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeği Toplam Puanlarını Yordaması

Değişken	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	4,06	,069		58,87	,00
Yönetici Vefasızlığı	,058	,042	,071	1,39	,16
Meslektaş Vefasızlığı	-,27	,041	-,346	-6,76	,00

R: .307 R²: .094 F=29,113 p=.000***

Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algısı ölçeği alt boyut toplam puan değişkenleri, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları toplam puanları ile negatif yönde anlamlı bir ilişki vermektedir. $R=.307$, $R^2=.094$. Öğretmen işyeri yönetici ve meslektaş vefasızlık ölçeği alt boyut toplam puanları öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları toplam puanları varyansının %9,4'ünü açıklayabilmektedir. Regresyon katsayısının anlamlılığını tespit etmek için t- testi sonuçlarına bakıldığında ise, yalnızca meslektaş vefasızlığı ($t=-6,764$) $p<.000$) puanlarının, örgütsel vatandaşlık değişkeni üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Yönetici vefasızlığı ($t=1,391$) ($p>.05$), örgütsel vatandaşlık davranışları puanı üzerinde anlamlı bir yordayıcı değildir.

Sonuç ve Tartışma

Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları, genel olarak *nadiren* düzeyinde ve düşüktür. Buna göre öğretmenler işyeri vefasızlığını nadiren yaşamaktadırlar. Bu durum öğretmenlerin kurumları ile olan ilişkilerini güçlendirebilir, bağlılıklarını artırabilir, işini benimseme duygusunu geliştirebilir. İşini benimseyen öğretmenlerin eğitim kurumunun amaçlarını gerçekleştirmede aktif rol alacağı düşünülür. Okullarda, vefasızlığın düşük seviyede hissedilmesi, okul ikliminin de olumlu göstergesi niteliğindedir. Olumlu bir okul iklimi, nitelikli eğitim kurumlarının ön şartlarından sayılmaktadır (Tutar, 2009). Araştırmada, öğretmenlerin meslektaş vefasızlığını, yönetici vefasızlığından daha yoğun hissettikleri görülmektedir. Öğretmenlerin, sürekli birlikte oldukları meslektaşlarının, kendilerine karşı daha vefalı olmasını bekliyor olmaları bu algının oluşmasına etki etmiş olabilir. Diğer yandan öğretmenlerin, diğer öğretmenlerin sergiledikleri davranışları dikkatle takip ettikleri görülmektedir. Genel anlamda yönetici vefasızlığı öğretmenlerce düşük bulunmuştur. Bu sonuç, işyerinin çalışma barışının oluşması için önemli sayılır. Günümüzde eğitim kurumlarında idarecilik yapan yöneticilerin kurumun çalışanları olan öğretmenleri önemseyemediğini, onları klasik dönem örgüt yapısındaki çalışanlar gibi bir meta olarak değil de duyguları olan birer birey olarak gördüklerinden söz edebiliriz (Tutar, 2014).

Öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık oluşmamıştır. Yani öğretmenlerin erkek veya kadın olmaları işyeri vefasızlık algılarında herhangi bir etkiye sahip değildir. Burada yönetici ve öğretmelerin cinsiyete dayalı bir davranış sergilemedikleri söylenebilir.

Eğitim durumuna göre, öğretmenlerin işyeri vefasızlık algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Burada, öğretmenlerin işyeri vefasızlık algı toplamı ile yönetici vefasızlığı alt boyutunda yüksek lisans yapanların işyeri vefasızlık algı düzeyleri, lisans mezunlarına göre yüksek çıkmıştır. Yüksek lisanslı öğretmenlerin aldıkları eğitim oranında işyerinden beklentileri de artmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da beklendikleri işyeri vefasını göremedikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca meslektaş vefasızlığı alt boyutunda lisans mezunlarının işyeri vefasızlık algıları yüksek tespit edilmiştir. Yüksek lisans yapanların meslektaş vefasızlığı hissetmemesi böyle bir beklenti içinde olmadıklarından kaynaklanabilir.

Öğretmenlerin branş değişkenine göre, toplam işyeri vefasızlığı ve alt boyutlarında okul öncesi öğretmenlerinin, sınıf ve branşa göre vefasızlık algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunda okul öncesi öğretmenlerinin diğer branştaki öğretmenlerle yaptığı paylaşımın yetersiz oluşunun etkisinin olduğu düşünülebilir.

Okul kademesi değişkenine göre, anaokulu öğretmenlerinin işyeri vefasızlık ölçeği alt boyutu olan yönetici vefasızlığı algısı, ilkokul ve ortaokul öğretmenlerde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Okul öncesi öğretmenlerinin çalışma koşulları göz önüne getirilecek olursa teneffüs haklarının olmaması meslektaşları ile geçirecekleri zamanın azlığı durumunu doğurmaktadır. Böyle bir durumda meslektaşlarından vefa beklmeleri kaçınılmaz olabilmektedir. Meslektaş vefasızlığı alt boyutunda ilkokul öğretmenlerinin algıladıkları vefasızlık

düzei, ortaokul öğretmenlerinden daha yüksek çıkmıştır. İlkokullarda, tam olarak adı konmasa da hissedilebilen rekabet ortamı, öğretmenler arasında kendini vefasızlık olarak gün yüzüne çıkarabilmektedir.

Kıdem değişkenine göre, işyeri vefasızlık ölçeği toplam ve alt boyutlarında öğretmen görüşleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Öğretmenlerin çalıştığı sürenin işyeri vefasızlık algısı üzerinde bir etkisi olmadığı ve işyeri vefasızlık algılarının birbirine benzer düzeyde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu ve önceki bulguların, konuya ilişkin benzer çalışmaların olmamasından dolayı karşılaştırmaları yapılamamıştır.

Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış algıları *katılıyorum* düzeyinde olmuştur. Buna göre öğretmenler, ortalamanın üzerinde ve yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı göstermektedirler. Bu durum öğretmenlerin mesleki alanda kendilerine olan güvenlerinin, okul kültürüne uygun davranmalarının bir göstergesi olup, bunun eğitim öğretim ve yönetim sürecine olumlu yansımaları olacaktır. Averbek (2016), Demiröz ve Kavak (2018) ve Nguni ve diğerlerinin (2006) yaptıkları araştırma sonuçları, öğretmenlerin genel olarak yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışları sergilediklerini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ancak Gökmen (2011), Uslu (2011), Bogler ve Somech (2004), Belogolovsky ve Somech (2012), Dipaola ve Tschannen-Moran (2001), Çetin (2011) ve Kurtulmuş (2016) tarafından yapılan çalışmalarda öğretmenlerin orta düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı gösterdikleri tespiti yapılmıştır. Dolayısıyla bu sonuç, araştırma sonucu ile örtüşmemektedir.

Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre, ölçeğin toplam puanlarında anlamlı farklılıklar meydana gelmiştir. Burada kadın öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranış ortalamaları, erkek öğretmenlerden anlamlı düzeyde daha yüksek olmuştur. Baş ve Şentürk (2011), Altinkurt vd (2016), Oğuz (2011), Yılmaz ve Bökeoğlu (2008) araştırmalarında kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediği bulgularına ulaşmışlardır. Bu sonuçlar araştırma sonucu ile örtüşmektedir. Kalaycı (2007) ise araştırmalarında erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere kıyasla daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışları sergilediğini tespit etmiştir. Ayrıca, Altinkurt ve Yılmaz (2012), Averbek (2016), Bogler ve Somech (2005), Coşkun ve İsmailoğlu (2020), Çevik ve Can (2020), Ertürk (2016), Karacaoğlu ve Güney (2010), Kurtulmuş (2016), Gökmen (2011), Özcan (2008), Polat (2007) cinsiyetlerine göre öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarında anlamlı düzeyde bir farklılaşma tespit edememiştir. Bu sonuçlar, yapılan araştırma sonucu ile örtüşmemektedir.

Eğitim durumu değişkenine göre, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları algısı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Lisans mezunu olan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık puan düzeyleri, yüksek lisans mezunu öğretmenlerden anlamlı şekilde daha yüksektir. Bu sonuç, Averbek (2016), Bayrak (2017), Çevik ve Can (2020) ve Titrek vd.'nin (2009) araştırma sonuçları ile örtüşmemektedir. Çünkü onların araştırmaları, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık vermemiştir.

Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşleri arasında branş ve okul kademesi değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Çevik ve Can (2020), Taşdan ve Yılmaz (2009) da araştırmalarında branş değişkenine göre öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık tespit etmemiştir. Bu sonuçlar araştırma sonucu ile örtüşmektedir.

Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşleri arasında mesleki kıdem değişkenine göre, ölçek toplam puanlarda anlamlı farklılık meydana gelmiştir. Burada, kıdemi 11-15 yıl arasında olan öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık puanları, 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 16-20 yıl arasında olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Kıdemi 1-5 yıl arasında olanların örgütsel vatandaşlık puan ortalaması, 16-20 yıl arasında olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Kıdemi 21 yıl ve üstü olanların puan ortalaması da 16-20 yıl arasında olanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Belogolovsky ve Somech (2012), Demiröz ve Kavak (2018), Taşdan ve Yılmaz (2009), Terzi (2015), Titrek vd, (2009) öğretmenlerin mesleki kıdemleri arttıkça örgütsel vatandaşlık davranışlarının da arttığını belirlemiştir. Farklı olarak, Coşkun ve İsmailoğlu (2020), Çevik ve Can (2020), Ertürk (2016), Polat (2007), Polat ve Celep (2008), Özcan (2008), Taşdan ve Yılmaz (2009), Yıldırım (2017) da araştırmalarında mesleki kıdemlerine göre öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algılarında anlamlı farklılıklar olmadığını saptamışlardır. Aynı şekilde Elma ve Aytaç (2015) da yapmış oldukları çalışmada, 17 araştırmayı incelemiş ve metaanaliz çalışmaları sonucunda kıdemın örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı etkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.

İşyeri vefasızlık ölçeği toplam puanları ile örgütsel vatandaşlık davranışları ölçeği toplam puanları arasında negatif yönde bir ilişki elde edilmiştir. İşyeri vefasızlık ölçeği yönetici vefasızlığı ve meslektaş vefasızlığı alt boyutları ile örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği toplam puanları arasındaki ilişki de negatif yönde ve anlamlı bulunmuştur. Bu bağlamda işyeri vefasızlık algısı düştükçe, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme düzeylerinde artış görülmektedir. Öğretmenlerin çalıştıkları kurumda örgütsel vatandaşlık davranışı sergileme düzeylerinin artması hiç şüphe yok ki kurumun amaçlarına olumlu yönde hizmet edecektir (Şişman, 2002).

Öğretmen işyeri vefasızlık ölçeği toplam puan değişkeni, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışını puanları ile negatif yönde anlamlı bir ilişki vermiştir. Algılanan işyeri vefasızlık puanlarının, örgütsel vatandaşlık davranışı değişkeni üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir (negatif yönde). Ayrıca, işyeri vefasızlık ölçeği alt boyut toplam puan değişkenleri, öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı toplam puanları ile negatif yönde anlamlı bir ilişki vermektedir.

İşyeri vefasızlığı ölçeğinin alt boyutları olan yönetici ve meslektaş vefasızlık boyutlarının öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde yordayıcı olup olmadığı analiz edildiğinde, sadece meslektaş vefasızlığının, örgütsel vatandaşlık davranışları değişkeni üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Yönetici vefasızlığı örgütsel vatandaşlık davranışı puanı üzerinde anlamlı bir yordayıcı değildir. Bu sonuçlara ilişkin öneriler aşağıda sunulmuştur.

- 1-Okulda öğretmenlerin bir araya gelmelerini sağlayacak çeşitli sosyal etkinlikler düzenlenerek, öğretmenler arasında güçlü bir işbirliği oluşturulmalı, böylece meslektaş vefasızlık algısı yıkılmalıdır.
- 2-Öğretmenlerde oluşan yüksek düzeyli örgütsel vatandaşlık davranışlarının devamı sağlanmalıdır.
- 3-Öğretmenlere yönelik, işyeri vefasızlığı ve örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin nitel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Alp, M. (2007). Örgütlerde psikolojik sahiplenme ve örgütsel vatandaşlık. [Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Altınkurt Y. & Yılmaz K. (2012). Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 1833-1852.
- Altınkurt, Y., Türkkaş Anasız, B., & Ergin Ekinci, C. (2016). Öğretmenlerin yapısal ve psikolojik güçlendirilmeleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 41(187), 79-96.
- Altun, S. A. (2001). Örgüt sağlığı. Nobel Yayın Dağıtım.
- Allison, B. J., Voss, R. S. & Dryer, S. (2001). Student classroom and career success: the role of organizational citizenship behavior. *Journal of Education for Business*, May/June, 282-288.
- Aslan, H., Elma, C. ve Gündüz, Y. (2019). Reliability and validity of the disloyalty in the workplace scale. *International Journal of Higher Education*, 8(6), 100-111.
- Averbek, E. (2016). İlkokullarda görevli öğretmenlerin örgütsel yabancılaşma ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. [Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Aydın, M. (1994). Eğitim yönetimi. Hatipoğlu Yayınevi.
- Baş, G. & Şentürk, C. (2011). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel güven algıları. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 29-62.
- Bayrak, Ö. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılıkları ve örgütsel vatandaşlık davranışları. [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Belogolovsky, E., & Somech, A. (2012). Teachers' organizational citizenship behavior: An empirical examination of the subjective and dynamic nature of the boundary between in-role and extra-role behavior. *Advances in Educational Administration*, 13, 31-59.
- Bogler, R. & Somech, A. (2004). Influence of teacher empowerment on teachers' organizational commitment, Professional commitment and organizational citizenship behavior in schools. *Teacher and Teacher Education*, 20, 277-289.
- Bogler, R., & Somech, A. (2005). Organizational citizenship behavior in school: how does it relate to participation in decision making?. *Journal of Educational Administration*, 43(5), 420-438.
- Bursalıoğlu, Z. (1991) . Eğitim yönetiminde teori ve uygulama. PEGEM.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coşkun, B. & İsmailoğlu, M. (2020). Öğretmenlerin algıladıkları örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisi. *Turkish Studies – Education*, 15(1), 43-59.
- Çetin, Ş. (2011). Okul müdürlerinin liderliği ile müdür-öğretmen ilişkisinin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çevik, A. & Can, N. (2020). Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık ve örgütsel sinizm davranışlarının yordayıcısı olarak okul yöneticilerinin makamsal güç kaynakları. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 13-30.
- Demiröz, S. & Kavak, Y. (2018). Öğretmenlerin örgütsel imaj algıları ve öğrenci başarıları arasındaki ilişki üzerine bir çalışma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 231-246.
- Deluga, R. J. (1994). Supervisor trust building, leader-member exchange and organizational citizenship behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (67), 315-326.
- DiPaola, M. F., & Tschannen-Moran, M. (2001). Organizational citizenship behavior in schools and its relationship to school climate. *Journal of School Leadership*, 11, 424-447.
- Elma, C. & Aytaç, T. (2015). Effect of seniority on teachers' organizational citizenship behavior: A meta-analysis. *Mevlana International Journal of Education*, 5(1), 58-76.
- Ertürk, A. (2016). The relationship between whistleblowing and organizational citizenship behavior for high school teachers. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-22.
- Feather, N. T. & Rauter, K. A. (2004). Organizational citizenship behavioursin relation job status, job insecurity, organizational commitment and identification, job satisfaction and work values. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (77), 81-94.
- Genç, N. (2011). Yönetim ve organizasyon. Seçkin Yayınları.
- Gibson, J. L.; Ivancevich, J. M.; Donnelly, J. H. & Konopaske, R. (2003). Organizations: behavior,structure, processes. McGraw Hill/Irwin.
- Gökmen, A. (2011). İlköğretim öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ve bu davranışların okul etkililiği üzerindeki etkisine ilişkin algıları. [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kalaycı, G. S. (2007). Örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı. [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kamer, M. (2001). Örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkileri. [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karacaoğlu, K. & Güney, Y. S. (2010). Öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının, örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisi: Nevşehir ili örneği. *Öneri Dergisi*, 9(34), 137-153.

- Karasar, N. (1994). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kızıler, H. & Canikli, İ. (2015). Değerler Eğitimi. Deneme Yayınları.
- Kurtulmuş, M. (2016). Farklılıkların yönetiminin öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarına ve vatandaşlık davranışlarına etkisi. [Doktora tezi, Dicle Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Nguni, S., Slegers, P., & Denessen, E. (2006). Transformational and transactional leadership effects on teachers' job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior in primary schools: The Tanzanian case. *School Effectiveness and School Improvement*, 17(2), 145-177
- Oğuz, E. (2011). Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları ile yöneticilerin liderlik stilleri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(3), 377-403.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington Books.
- Özcan, O. (2008). İlköğretim öğretmenlerinin örgütsel özdeşim, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının demografik özelliklere göre incelenmesi. [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Penner, L. A., Midili, A. R. & Kegelmeyer, J. (1997). Beyond job attitudes: A personality and social psychology perspective on the causes of organizational citizenship behavior. *Human Performance*, 10(2), 111-135.
- Polat, S. (2007). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. [Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Polat, S., & Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 307-331
- Resmi Gazete (2003). İş kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>
- Schein, E. H. (1978). Örgüt psikolojisi. (M. Tosun, Çev.). Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Schnake, M. E. & Dumler, M. P. (2003). Levels of measurement and analysis issues in organizational citizenship behaviour research. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (76), 283-301.
- Seferoğlu, S. S. (2003). "Öğretmenlerin hizmet içi eğitiminde yeni yaklaşımlar". Eğitimde Yansımalar: VII. Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu, Sivas.
- Şişman, M. (2002). Öğretim liderliği. Pegem A.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Pearson.
- Taşdan, M., & Yılmaz, K. (2008). Organizational citizenship and organizational justice scales' adaptation to turkish. *TED Eğitim ve Bilim Dergisi*, 33 (150), 87-96.
- TDK. (2022). Genel Türkçe sözlük. <http://www.tdk.gov.tr>
- Terzi, A. R. (2015). Organizational commitment and citizenship behaviors among teachers. *Anthropologist*, 21 (12), 350-360.
- Titrek, O., Bayrakçı, M. & Zafer, D. (2009). Öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşleri. *Akademik Bakış*, 17, 1-28.
- Turnipseed, D.L. (2002). Are good soldiers good? Exploring the link between organizational citizenship behavior and personnel ethics. *Journal of Business Research*, 55. 7.
- Tutar, H. (2009). Örgütsel iletişim. Seçkin Yayıncılık.
- Tutar, H. (2014). Örgütsel psikoloji endüstri ve örgüt psikolojisine yeni yaklaşımlar. Detay Yayıncılık.
- Uslu, B. (2011). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları: (Manisa il örneği). [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Yeğin, H. İ. (2015). Üñiversite gençliğinde vefa duygusu. Rağbet Yayınları.

Yıldırım, Ç. (2017). Lise öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışlarının yordayıcısı olarak örgütsel sosyalleşme. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Yılmaz, K. & Bökeoğlu, O. C. (2008). Türk ilkokullarında örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel bağlılık. Dünya Uygulamalı Bilimler Dergisi, 3(5), 775-780.

EXTENDED SUMMARY

In the concept of workplace disloyalty, it is the employee who feels disloyalty. It is the organization that is exposed to organizational disloyalty. In addition, organizational loyalty is an employee's commitment to the organization (Allen and Meyer, 1990). There is no such situation in workplace disloyalty. There is a feeling of loyalty and disloyalty towards the employee that he/she feels at the workplace. The employee may feel workplace disloyalty from his manager or colleague. The disloyalty felt in the organization brings along a series of complex problems. Organizational citizenship behavior (OCB) refers to employees helping their colleagues voluntarily (Schnake & Dumler, 2003). Organizational citizenship behavior means that the employee comes to life on a completely voluntary basis, independent of his role in the organization. OCB belongs to the person and no punishment is encountered when the behavior is not exhibited (Organ 1988).

Schnake (2003) sees organizational citizenship behaviors as functional behaviors directed to individuals, groups or organizations (Kamer, 2001). It is thought that the employees' perception of workplace disloyalty has an impact on their organizational citizenship behaviors. In this context, the aim of the study is to determine the effect of teachers' perceptions of workplace disloyalty on their organizational citizenship behaviors. In this context, answers to the following questions were sought.

1. What is the teachers' perception of workplace disloyalty and organizational citizenship?
2. Do teachers' perceptions of workplace disloyalty and organizational citizenship perceptions show a significant difference according to gender, marital status, education level, branch, type of institution and professional seniority?
3. Is there a significant relationship between teachers' perceptions of workplace disloyalty and organizational citizenship behaviors?
4. Are teachers' perceptions of workplace disloyalty a significant predictor of teachers' organizational citizenship behaviors?

In the study, correlational research model was used in terms of its expediency. Correlational research includes studies that give an idea of the relationship between variables within a group and the probability of cause-effect between variables (Büyüköztürk et al., 2015). In this study, it was tried to determine the effects of teachers' perceptions of workplace disloyalty on their organizational citizenship behaviors.

The population of the research consists of 1089 teachers working in Giresun province, Görele, Espiye and Tirebolu districts in the 2020-2021 academic year, while the sample consists of 561 teachers selected through simple random sampling from the population. Simple random sampling is a type of sampling in which the elements that make up the universe have an equal chance of being selected. The number of sampled elements in the universe is left to chance (Karasar, 1994). According to the 95% certainty level of the theoretical dimension for the universe of different sizes, a sample of 283 people out of the population of 1089 is considered sufficient (Büyüköztürk, et al., 2015).

The workplace disloyalty scale was developed by Aslan vd, (2019). The scale consists of 21 items and 2 sub-dimensions as manager disloyalty and colleague disloyalty.

The alpha values of the sub-dimension of colleague disloyalty of the scale were calculated as Cronbach's Alpha value of .98 and the Cronbach's Alpha value of the sub-dimension of managerial disloyalty was calculated as .98. "Organizational Citizenship Behaviors Scale" was developed by DiPaola, Tarter and Hoy (2005) and adapted into Turkish by Taşdan and Yılmaz (2008). The OCB Scale has 12 items and is one-dimensional. The reliability coefficient of the scale is $\alpha = .86$.

Skewness and Kurtosis values were calculated for the normality of the distributions of the scores of the scales, and the normality of the distributions was tested for both tests. The fact that these values are between -1.5 and +1.5 means that they show normal distribution (Tabachnick and Fidell, 2013). Since these values were between -1.5 and +1.5 points, their distribution was considered to be normal. Because of this result, it was decided to use parametric statistical techniques in the research. From this point of view, frequency, percentage, arithmetic mean, t test, ANOVA, correlation and regression techniques were used in the analysis of the obtained data. The level of significance in the study was accepted as at least 0.05. All statistical analyzes of the research were carried out with the SPSS 14.0 program.

According to the results obtained: teachers' perceptions of workplace disloyalty were found at the level of "rarely". Teachers generally experience low levels of workplace disloyalty.

Teachers perceived colleague disloyalty higher than manager disloyalty. While there were no significant differences between teachers' views on workplace disloyalty according to seniority and professional seniority, there were significant differences according to education level, branch and school type. Teachers' organizational citizenship behaviors were found at a high level. While there were significant differences between teachers' views on organizational citizenship behaviors according to gender, educational status and professional seniority, no significant differences were found according to the branch and school type variable. A negative relationship was found between teachers' perceptions of workplace dishonesty and teachers' organizational citizenship behaviors. In other words, as workplace disloyalty perception decreased, teachers' organizational citizenship behavior levels increased. Teachers' perceptions of workplace dishonesty are a significant predictor of organizational citizenship behaviors. Based on these results, the perception of colleague disloyalty should be demolished by establishing a strong cooperation among teachers. The continuation of high-level organizational citizenship behaviors in teachers should be ensured. Qualitative studies can be conducted on teachers' workplace disloyalty and organizational citizenship behaviors.

YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ VE ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL PERFORMANCE

Sercan EDİNSEL
Türk Silahlı Kuvvetleri
sedinsel@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2831-7504

Karahan KARA
Artvin Çoruh Üniversitesi
Hopa MYO
Lojistik Programı
karahan.kara@artvin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1359-0244

ÖZ

Geliş Tarihi:

15.04.2023

Kabul Tarihi:

07.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Yeşil İnsan
Kaynakları
Yönetimi,
Çevresel
Performans,
Bibliyometrik
Analiz,
Performans
Analizi,
Bilim
Haritalama.

Keywords

Green Human
Resources
Management,
Environmental
Performance,
Bibliometric
Analysis,
Performance
Analysis,
Science
Mapping,

Bibliyometrik analiz, literatürün belirli kavramlar özelinde derinlemesine irdelenmesini imkân sağlar. Bu çalışmada yeşil insan kaynakları yönetimi (YİKY) ve çevresel performans kavramlarını ele alan araştırmaların literatür incelemesini bibliyometrik analiz yöntemiyle açıklanması hedeflenmiştir. YİKY, insan kaynakları yönetiminin yeşil odaklı ele alınmasına işaret etmektedir. Çevresel performans ise organizasyonların çevreyi dikkate alarak eylemlerini yürütme başarısı olarak açıklanır. Bu çalışmada bibliyometrik analizin performans analizi ve bilim haritalama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada Scopus veri tabanından faydalanılmıştır. Araştırmada Açık Erişim olan araştırmalara yer verilmiştir. Bibliyometrik analiz bulgularına göre 2015-2023 yılı Nisan ayına kadar olan dönemde kırk beş yayına ve iki bin iki yüz yirmi dört atıfa rastlanmıştır. Yayın sayısı bakımından 2022 yılı 15 yayın ile atf sayısı bakımından ise 2020 yılı 775 atf ile en verimli yıldır. Bu alanda katkı sağlayan toplam 18 ülke olup bunlardan Pakistan 13 yayın ile en çok yayın yapan ülkedir. Ülkelerin ortak yazar sayılarına bakıldığında bunlardan Çin-Pakistan 6 yayın ile en verimli olarak görülmüştür. Malezya Utara ve Pakistan Lahore üniversiteleri 4 yayın ile alanda en üretken üniversitelerdir. En çok yayının yer aldığı dergi ise 9 yayın ile Sürdürülebilirlik dergisidir. Anahtar kelimelerde ise yeşil inovasyon, yeşil dönüştürücü liderlik, sürdürülebilirlik çok kullanılanlardır. Araştırma sonucunda mevcut durum ortaya koyulmuş ve gelecek araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

Bibliometric analysis allows for an in-depth examination of the literature specific to certain concepts. This research, it is aimed to explain the literature review of the research that deal with the concepts of green human resources management (GHRM) and environmental performance with the bibliometric analysis method. GHRM, indicates that human resources management should be handled with a green focus. Environmental performance, on the other hand, is explained as the success of organizations in executing their actions by considering the environment. In this research, performance analysis and science mapping methods of bibliometric analysis were used. Scopus database was used in the study. Open Access studies were included in the study. According to the bibliometric analysis findings, forty-five publications and two thousand two hundred twenty-four citations were found in the period until April 2015-2023. In terms of the number of publications, 2022 is the most productive year with 15 publications and in terms of the number of citations, 2020 is the most productive year with 775 citations. There are 18 countries in total contributing to this field, and Pakistan is the country with the highest number of publications with 13 publications. Considering the number of co-authors of the countries, China-Pakistan was seen as the most productive with 6 publications. Malaysia Utara and Pakistan Lahore universities are the most productive universities in the field with 4 publications. The magazine with the most publications is the Sustainability with 9 publications. The keywords, green innovation, green transformational leadership, and sustainability are the most used ones. As a result of the research, the current situation was revealed and suggestions for future research were presented.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1283914>

Atıf/Cite as: Edinsel, S., & Karahan, K. (2023). Yeşil insan kaynakları yönetimi ve çevresel performans üzerine bibliyometrik bir analiz. *Neşehir Hacı Bektaş Velî Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1630-1650.

Introduction

GHRM represents the green-oriented approach, which suggests that human resources management should be handled from an environmental perspective (Renwick et al., 2013). Environmental performance is the result of how an organization's actions reflect its environmental attitudes (Jasch, 2000). GHRM plays a significant role in driving and enhancing the environmental performance of organizations. GHRM recognizes that employees are key stakeholders in achieving sustainability goals and focuses on integrating environmental considerations into human resource policies and practices (Pham et al., 2020). By implementing GHRM initiatives, organizations can promote environmentally responsible behaviors among employees, provide training and development programs on sustainability, and foster a culture of environmental awareness. GHRM initiatives can encompass various aspects such as energy conservation, waste reduction, eco-friendly practices, and sustainable decision-making (Kim et al., 2019). Through these efforts, GHRM helps organizations improve their environmental performance by reducing their ecological footprint, enhancing resource efficiency, and contributing to a greener and more sustainable future. By aligning HR practices with environmental goals, GHRM plays a pivotal role in driving positive environmental change within organizations and beyond (Renwick et al., 2016). There are numerous studies focusing on GHRM by adopting bibliometric approaches such as Khan and Muktar, (2020); Farrukh et al., (2022); Fachada et al., (2022); Akhtar et al., (2023); Bahuguna et al., (2023). In addition, there are bibliometric analyses dealing with environmental performance in the literature (Zhang et al., 2021; Burki et al., 2022). To our knowledge, there is no bibliometric analysis that deals with GHRM and environmental performance together yet.

The green-focused approach to human resources management is influenced by a variety of issues. Environmental customer pressure, legal restrictions, and environmental concerns are a few of them. These elements directly affect how well organizations perform. Performance on the environment is where the largest impact is felt. Companies become more involved in developing their competitive strategies and training their human resources to satisfy environmental requirements as a result of environmental performance (Singh et al., 2019). As a result, the literature extensively examines the connection between the evolution of human resources in a green direction and environmental performance (Hameed et al., 2020; Pham et al., 2020; Ren et al., 2021; Elshaer et al., 2021; Ojo et al., 2022; Irani et al., 2022). These studies indicate that literature on the relationship between GHRM and environmental performance is emerging. So, a literature review of studies that deal with GHRM and environmental performance concepts becomes necessary for the analysis and expansion of the current state of the literature. There is no literature review in which these two concepts are discussed in common. To complete this research gap, studies dealing with these concepts should be examined in detail. The aim of this study is to determine the current state of GRHM and environmental performance studies and to make suggestions for future research. At this point, the bibliometric analysis technique emerges as the most appropriate method. The research questions that motivate this research are as follows:

- Research Question 1: What are the current status and trends of publications and citations in the GHRM and environmental performance literature?
- Research Question 2: Which universities and authors have contributed the most to the GHRM and environmental performance literature?
- Research Question 3: What are the most contributing sources and the most cited publications to the GHRM and environmental performance literature?
- Research Question 4: What are the most frequently used keywords in the literature?

This study aims to find out answers to these research questions raised above. This study consists of six sections. The terms GHRM and environmental performance are defined in the second section. The third section contains information on the Bibliometric analysis method. The results of the bibliometric study for GHRM and environmental performance are explained in the fourth section. The outcomes based on the findings are presented in the fifth section. The research's limits and potential research areas are presented in the sixth part.

Conceptual Framework

Green Human Resources Management

Today, green-focused approaches have become popular both in practice and academic agenda. This popularity has emerged to seek solutions to meet environmental needs, rather than being a fashion. Management discipline is to keep up with this change. In the literature, the environment-economic balance of human resource management has given birth to green human resources management (GHRM) (Amrutha and Geetha, 2020). Efforts to protect sustainable business structures and reduce carbon footprints have recently increased interest in GHRM (Yong et al., 2020). GHRM is an environmentalist approach to human resource management practices in achieving organizational goals (Renwick et al., 2016). Three elements constitute the basic structure of GHRM. These are *green ability*, *green employees*, and *green opportunity* (Renwick et al., 2013). There are signs in the literature that these elements can be expanded (Pham et al., 2020). Thus, it can be said that the structural development of GHRM continues.

Regardless of the structural forms of GHRM, the target output of GHRM is performance. GHRM has been discussed in the literature with firm performance (Úbeda-García et al., 2021), sustainable performance (Mousa and Othman, 2020), organizational performance (Obeidat et al., 2020), social performance (Agyabeng-Mensah and Tang, 2021) and environmental performance (Gilal et al., 2019; Anwar et al., 2020; Yusoff et al., 2020). In addition, studies on the GHRM-performance relationship are constantly being produced in different sectors and various sample areas. The frequent presence of GHRM on the agenda also reveals research to present how the GHRM literature has developed and evolved (Ren et al., 2018; Amrutha and Geetha, 2020; Yong et al., 2020; Bahuguna et al., 2023).

Sources of GHRM applications point to an increase in the level of green competition, that is, the level of environmental performance. In this process, natural green competence or acquired green competence is utilized (Yu et al., 2019). There are studies evaluating which of these competencies is better (Subramanian et al., 2016). However, regardless of how green abilities are acquired, the effect of green abilities in improving performance is observed. Although the GHRM competency level results in various performance outcomes, the focus is environmental performance. With the inclusion of the green element in all performance indicators, an increase in the environmental performance of organizations becomes inevitable, prompting the need for a comprehensive literature evaluation of studies examining the relationship between Green Human Resource Management (GHRM) and environmental performance (Kim et al., 2019; Roscoe et al., 2019).

Environmental Performance

Traditional competitive strategies focus on maximizing the profitability of companies and keeping their competitiveness high. However, at this point, ignoring environmental factors takes its place in the agenda of criticism. Although there is a positive correlation between environmental performance and firm performance, there are studies indicating that both have a restrictive role, that is, they are competitors (Jorge et al., 2015). Government environmental protection policies and regulations are among the driving forces for companies to monitor their environmental performance (Elmagrhi et al., 2019). These sanctions focus on two themes: reducing “energy consumption” and “waste generation”. The common point of both is the effective and efficient use of resources.

Resource-based and resource orchestration approach deals with the successful management of resources within the scope of a circular economy (Kristoffersen et al., 2021). A circular economy contributes to obtaining high environmental performance as well as increasing economic performance (Harris et al., 2021). Another pillar of environmental performance is the human resource that has acquired an environmental understanding (Singh et al., 2019). GHRM practices positively affect the environmental performance of employees (Hameed et al., 2020). Environmental performance on an individual basis directly contributes to the formation of environmental performance at the organizational level. For this reason, human resources and green-oriented management of this resource are among the inevitable elements of environmental performance. There are also studies supporting that GHRM applications play an active role in the development of pro-environmental behavior in employees (Saeed et al., 2019; Rubel et al., 2021; Naz et al., 2022).

Companies need to make maximum use of their existing resources to ensure sustainable performance. Human capital has a direct impact on making environmental performance sustainable (Sobaih et al., 2020; Ojo et al. 2022). Additionally, research has shown that GHRM affects environmental performance indirectly (Singh et al., 2020). Therefore, it is clear that there is a direct and indirect link between GHRM and environmental performance. At this stage, it is possible to define environmental performance in the context of GHRM as performance outcomes attained by encouraging staff members to engage in eco-friendly actions and considering environmental values. Academic studies to explain the context of this relationship are also considered the main elements that contribute to the literature. For this reason, bibliographical analysis of studies dealing with GHRM and environmental performance also contributes to the literature.

Method

Bibliometric Analysis Technique

The bibliometric technique is being used more frequently by social science researchers to analyze and rank authors (Wu et al., 2021), papers, subjects (Gurzki and Woisetschläger, 2017), journals (Martínez-López et al., 2018; Valenzuela-Fernandez, et al., 2019), and nations (Mas-Tur et al., 2019). The bibliometric technique is a comparative quantitative evaluation method that draws on published academic literature's bibliographic data. It examines different characteristics of the bibliography, including the number of publications, references, social networking (co-authorship), and significant trends in the subjects (Marler and Boudreau, 2017).

For review techniques investigations, systematic literature reviews, meta-analyses, and bibliometric analyses are typically used. Although these methods mainly focus on the review of the literature, they differ among themselves. The goal of bibliometric analysis is to identify trends using extensive bibliometric data for a particular topic and concept (Donthu et al., 2021a). Performance analysis and science mapping are the two fundamental methods on which bibliometric analysis is based. (Donthu et al., 2021b). These methods allow for an in-depth literature review of the concepts and examine the relationships between large bibliometric data. For this reason, the technical application of bibliometric analysis is frequently encountered in the literature (Donthu et al., 2020; Donthu et al., 2021c, Qin et al., 2022).

This work intends to investigate the geographical distribution, quantity, and evolution of the knowledge base by emphasizing current trends in “GHRM” and “Environmental Performance” research and identifying significant authors, publications, and sources while examining existing literature and intellectual structure. Goals in this study are achieved by using performance analysis and scientific analysis, two essential bibliometric analysis components. Performance analysis assesses productivity and effect in terms of the volume of publications and citations (Donthu et al., 2020), whereas science analysis illustrates the field's system and dynamics (Baker et al., 2021). In this study, citation and co-citation analysis and bibliographic coupling are used to achieve the purpose of this research.

One of the most used techniques for examining the connections between bibliographic data is co-citation analysis. If two texts are referenced together in a third document, it is assumed that they belong to the same body of literature (Liu et al., 2015). Bibliographic coupling is the repeated citation of the third reference in two separate texts. By calculating the number of sources, bibliographic coupling determines how similar two published articles are to one another. The degree of similarity increases with the number of common references (Zupic and Cater, 2015). Co-occurrence is a term used to describe the closeness, frequency of recurrence, and the existence of similar terms (Gong et al., 2018).

Search Query

The Scopus database was used to conduct a search of the literature on "GHRM" and "Environmental Performance." One of the biggest databases for bibliographical information in the social sciences is Scopus. Several prior bibliometric analyses have employed this analysis (Guerrero-Baena et al., 2014; Silveira and Zilber, 2017; Durán-Sánchez et al., 2019; Donthu et al., 2020; Farrukh et al., 2022). This study employed several search procedures to make sure all articles and materials about “GHRM” and “Environmental Performance” were covered. The search query is given as (*TITLE-ABS-KEY ("GHRM") OR TITLE-ABS-KEY ("Green HRM") OR TITLE-ABS-KEY ("Green Human Resource Management") AND TITLE-ABS-KEY ("Environmental Performance") AND (LIMIT-TO (OA, "all")) AND (LIMIT-TO (PUBSTAGE, "final")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE, "English"))*). The findings of the search

showed that there are 45 publications from 2015 to 2023 April. Title, abstracts, and keywords from all 45 publications were thoroughly examined to make sure that all the articles and research that were extracted during our search related to “GHRM” and “Environmental Performance”. Only published articles were used in this study. Additionally, only the English language was chosen.

VOSviewer Software for Bibliometric Analysis

With VOSviewer, the literature maps have been visualized using the visualization of similarities approach (Van Eck and Waltman, 2010). This program works well with bibliometric network constructions and visualization (Baker et al., 2020). These networks include diagrams of scholars, publications, researchers, and papers that utilize co-citation, bibliographic coupling, and co-authorship (Sharifi et al., 2021). Additionally, it makes use of text analysis tools, which may be used to create and display co-occurrence networks of pertinent terms drawn from a large corpus of academic research (Jang et al., 2017).

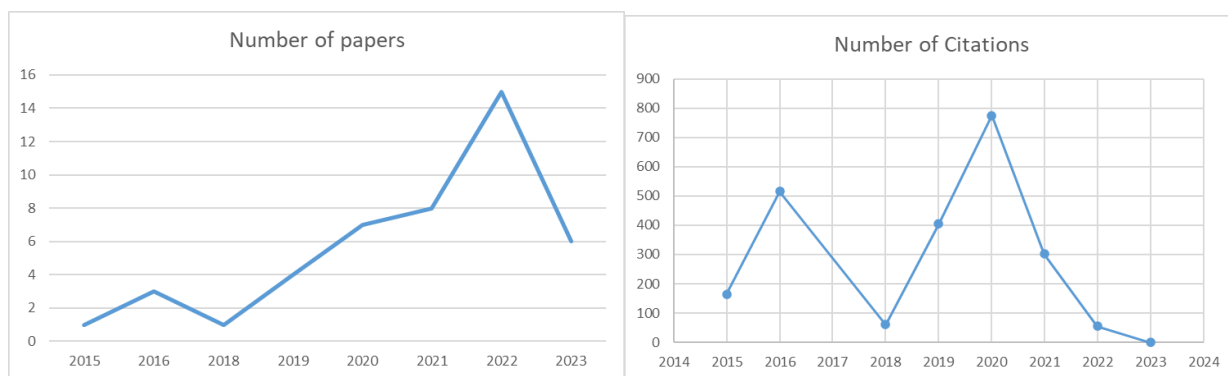
Findings

Publication and Citations Trend

In all, forty-five (45) articles were found using the search procedures between 2015 and April 2023. In addition, it was determined that two thousand two hundred twenty-four (2224) citations were made to these articles. In Table 1, the distribution of citations and publications by years found in the publishing trend findings is shown. Figure 1 also displays the number of citations and publications.

Table 1. Publication and Citations Trends

Year	Number of papers	Number of Citations
2023	6	-
2022	15	55
2021	8	302
2020	7	775
2019	4	405
2018	1	61
2016	3	516
2015	1	165

Figure 1. Trends of Publications and Citations

The fields of "GHRM" and "Environmental Performance" have expanded since 2019 as shown in Table 1 and Figure 1. According to the findings, 2022 was the year with the most publications. This year there are 15 publications. As for citations 2020 is the best year with 775 citations. The increase in publications on “GHRM” and “Environmental Performance” maybe because the current economic situation expects environmental and sustainable changes from enterprises. Globalization and recent developments in

information and communication technology have already made the world more confusing, dynamic, and unpredictable. Customers who have high expectations for environmental issues and countries' environmental regulations may put businesses in a perpetual state of competition (Nivlouei, 2014). Consequently, businesses regularly search for innovative strategies that will set them apart from their rivals to fulfill the demands of this fiercely competitive industry. Making effective use of human resources becomes essential to achieving business objectives as a result (Som, 2008). According to some scholars, “GHRM” and “Environmental Performance” are becoming more popular and may cause significant changes to organizational structures (Strohmeier, 2007; Marler and Fisher, 2010; Strohmeier and Kabst, 2014) as well as improvements in environmental issues and sustainability, HR processes, and strategies are being fundamentally reengineered through “GHRM” and “Environmental Performance” to compete in a fiercely competitive market. Organizations are paying increasing attention to “GHRM” and “Environmental Performance” to keep up with competitors, be more lucrative, and maintain their services. Researchers thus concentrate on this area to show the true benefits of “GHRM” and “Environmental Performance” to businesses.

Origin of Publications

The most productive countries and regions for “GHRM” and “Organizational Performance” are shown in Table 2. With 13 publications, Pakistan is the most prolific country. As for the number of citations France is the most prolific country with 1123 citations. Russian Federation is the most prolific in terms of citations per publication with 254.5 citations per article.

Table 2. The Most Productive Countries and Regions

Country/region	Number of papers	Number of Citations	Citations per publication
Pakistan	13	264	20.15
Malaysia	12	176	14.66
China	9	312	34.66
Saudi Arabia	8	250	31.25
France	5	1123	224.6
United States	4	329	82.25
United Kingdom	4	649	162.25
Italy	4	957	239.25
Thailand	3	3	1
Egypt	3	58	19.33
Czech Republic	3	131	43.66
Taiwan	2	5	2.5
Spain	2	214	107
Russian Federation	2	509	254.5
Poland	2	42	21
Iran	2	3	1.5
Indonesia	2	5	2.5
Australia	2	242	121

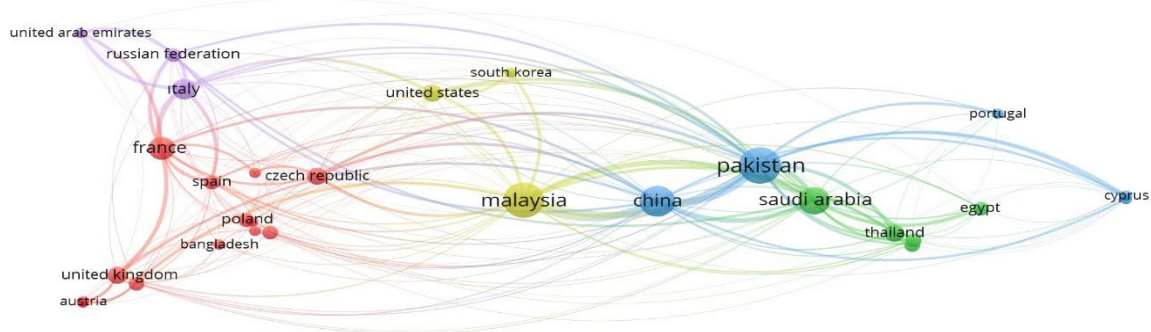
The findings of the top contributing countries for bibliographic coupling are shown in Table 2. With 13 publications, Pakistan is the most prolific country. However, it ranked eleventh in terms of citations made per

article. Russian Federation is rated top in terms of citations per article while being placed fourteenth in terms of publishing.

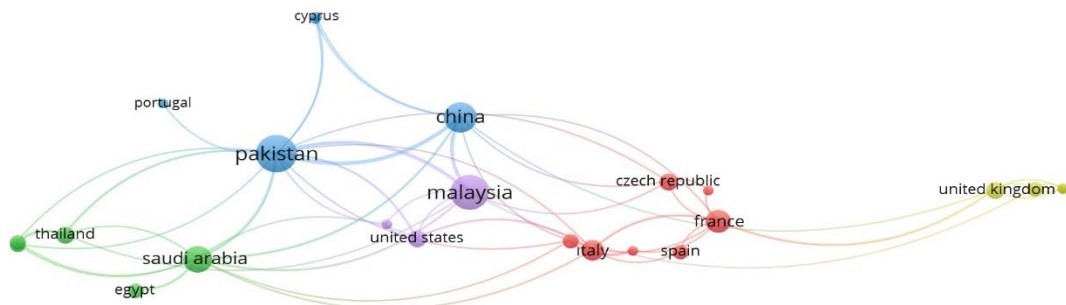
The bibliographic coupling was created to help readers better understand the relationships between the nations that publish works on that topic (Zupic and Cater, 2015). When two papers often cite the third work, this is known as bibliographic coupling. In terms of nations, bibliographic coupling happens when a third document is cited in the publishing of two documents from separate nations. This demonstrates how several nations use the same literary works in publications they made (Gu et al., 2021).

Figure 2 displays the findings of the bibliographic coupling; every circle in the graph constitutes a nation, and its contribution is indicated by the size of the circle; the larger the circle, the higher the contribution. According to the bibliographic coupling, there are 4 clusters, as shown in Figure 2. Saudi Arabia, Thailand, Egypt, and Malaysia are all included in the green cluster. Pakistan, China, Portugal, and Cyprus are in the blue cluster. The United States, Malaysia, and South Korea are in the yellow cluster. Italy, Russian Federation, and United Arab Emirates are in the purple cluster. Additionally, Figure 2 demonstrates that countries with similar color clusters mention the same publications. France, Spain, the Czech Republic, Poland, Bangladesh, the United Kingdom, and Austria are in the red cluster.

Figure 2. Bibliographic Coupling Countries

The country-specific co-authorship arrangement is shown in Figure 3. Co-authorship highlights the important connections with other nations as well as the number of publications for a given nation. Pakistan, China, Portugal, and Cyprus are in the blue cluster. France, the Czech Republic, Italy, and Spain are in the red cluster. Malaysia, South Korea, and the United States are in the purple cluster. Thailand, Saudi Arabia, Taiwan, and Egypt are in the green cluster. The United Kingdom, Austria, and Australia are in the yellow cluster.

Figure 3. Co-authorship Among Countries

Table 3 reveals that, with six publications each, authors from Pakistan and China have the most papers published in cooperation. They are followed by China-Malaysia, and Malaysia-Pakistan collaboration with five papers. Other countries in collaboration that are not mentioned in this table published one paper.

Table 3. Co-authorship Among Countries

From	To	Frequency
China	Pakistan	6
China	Malaysia	5
Malaysia	Pakistan	5
Pakistan	Saudi Arabia	3
Malaysia	Saudi Arabia	2
Pakistan	United States	2
Egypt	Saudi Arabia	2
China	Saudi Arabia	2
Italy	United States	2
France	Italy	2
France	United Kingdom	2
Pakistan	Thailand	2

The Most Productive Universities

Table 4 lists the universities that published more than two papers on the "GHRM" and "Environmental Performance" study conducted by various educational institutions throughout the world between 2015 and 2023. There are 10 universities following this statement. These factual facts demonstrate the significant contributions made by Malaysian, Pakistani, Egyptian, and Saudi Arabian academics and researchers to the study of "GHRM" and "Environmental Performance".

Table 4. The Most Productive Universities and Institutions

University/Institute	Number of papers	Country
“University Utara Malaysia”	4	Malaysia
“The Superior University Lahore”	4	Pakistan
“Suez Canal University”	3	Egypt
“King Faisal University”	3	Saudi Arabia
“Univerzita Tomase Bati and Zlin”	2	Czech Republic
“Islamic Azad University”	2	Iran
“Helwan University”	2	Egypt
“Universita Degli Studi di Milano”	2	Spain
“Ikna University”	2	Pakistan

University Utara Malaysia and The Superior University Lahore were the most productive universities in “GHRM” and “Environmental Performance” with 4 publications each.

Leading Sources

The distribution of publication sources in bibliometric analyzes indicates how intensely the concepts are distributed to the sources. The list of sources that have been written on “GHRM” and “Environmental Performance” research is shown in Table 5.

Table 5. Leading Sources of GHRM and Environmental Performance

Source Title	Number of papers	Number of Citations	Citations per papers
“Sustainability”	9	134	14.88
“Journal of Cleaner Production”	4	239	59.75
“Frontiers in Environmental Science”	3	10	3.33
“International Journal of Human Resource Management”	3	550	183.33
“International Journal of Environmental Research and Public Health”	2	21	10.5
“Technological Forecasting and Social Science”	2	647	323.5

While “Sustainability” ranked first with 9 publications, Cleaner Production Magazine ranked second with 4 publications. As for the number of citations and citations per paper “Technological Forecasting and Social

Science” was ranked first and “International Journal of Human Resource Management” was second. While "Sustainability" ranked first in the "number of publications" ranking and third in the "number of citations" and "citations per issue" rankings. This result once again reveals the importance of writing quality articles.

The Most Productive Authors

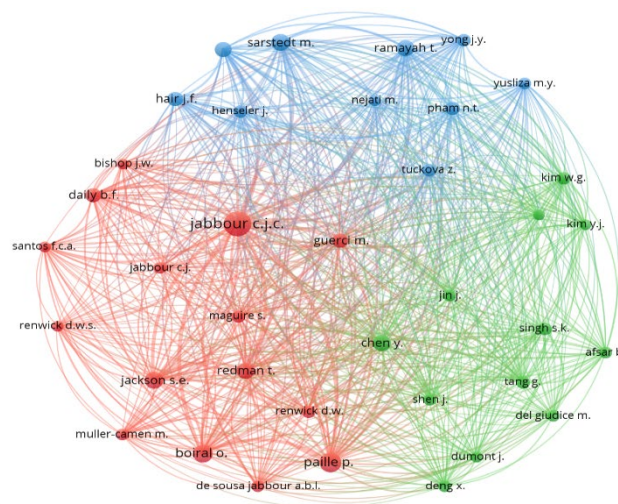
In bibliometric analysis, the distribution of authors indicates how intensely the authors research concepts. This indicates the prestige of the authors in the literature. Table 6 shows authors who publish at least 2 papers about “GHRM” and “Environmental Performance”. Bazrkar, A., Elshaer, I.A., Guerci, M., Halder, S.A., Jabbour, C.J.C., Nisar, Q.A., and Sobaih, A.E.E. are all published 2 papers. Other authors that are not mentioned in Table 6 have one publication.

Table 6. The Most Productive Authors

Author	Country	Number of papers	Number of Citations
Jabbour, C.J.C.	France	2	436
Guerci, M.	Italy	2	317
Nisar, Q.A.	Malaysia	2	72
Elshaer, I.A.	Egypt	2	26
Sobaih, A.E.E.	Egypt	2	58
Haider, S.A.	Saudi Arabia	2	15
Bazrkar, A.	Iran	2	3

A fascinating aspect of bibliometric research is the examination of these top authors' co-citations. Co-citation occurs when a third document includes references to two publications written by two separate authors (Farrukh et al., 2021). The most important authors working on these subjects live in the Arabian Peninsula and the surrounding countries (Iran, Egypt, Saudi Arabia).

The clusters of co-citations for the authors are displayed in Figure 4 in three distinct colors. With 15 authors, the red cluster is the largest; while the green cluster has 12, the blue cluster has 10 authors. Authors Ramayah T. and Sarstedt M. in the blue cluster, Jabbour C.J.C., Jackson S.E., Paille P. in the red cluster, Chen Y., Singh S.K. Shen J. in the green cluster come to the fore.

Figure 4. Co-Citations of Authors

The authors of the same color cluster have a co-citation relationship, and the same is true for the authors of the other colors. The extent and trend of the publications are indicated by these facts. Each cluster is connected to every other cluster. The more times an author is acknowledged, the greater the circle.

The Most Cited Publication

Since 2019, “GHRM” and “Environmental Performance” research has increased. Because businesses began to focus on “GHRM”, and “Environmental Performance” topics and they started to adapt green approaches in their systems due to both increasing pressures from internal and external customers and the laws of the

country in which they operate. By employing job roles, hiring, selecting, training, performance reviews, the culture of the organization, teamwork, and learning in the organization, organizations can achieve environmental objectives and strategies (Jabbour, 2011). A published paper's reliability and quality are often assessed based on the citations it has garnered. The argument put out in the literature is that a paper's impact on the field is directly related to its citation count (Aksnes et al., 2019). The top 10 most referenced papers are listed in Table 7 under "Most Cited Publications." The common feature of these publications is that they are the most cited studies that use green human resources management and environmental performance together. And they also have largely focused on the effects of green human resource management and its practices on environmental performance.

Table 7. The Most Cited Publications

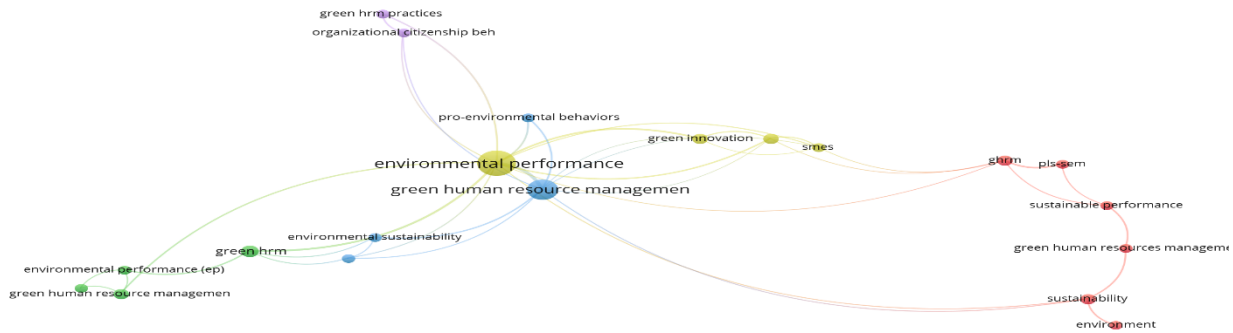
Rank	Authors	Title	Cited By
1	“Singh, S.K., Giudice, M.D., Chierici, R., Graziano, D. (2020)”	“Green innovation and environmental performance: The role of green transformational leadership and green human resource management”	499
2	“Roscoe, S., Subramanian, N., Jabbour, C.J.C., Chong, T. (2019)”	“Green human resource management and the enablers of green organizational culture: Enhancing a firm's environmental performance for sustainable development”	252
3	“Guerci, M., Longoni, A., Luzzini, D. (2016)”	“Translating stakeholder pressures into environmental performance – the mediating role of green HRM practices”	201
4	“Renwick, D.W.S., Jabbour, C.J.C., Muller-Camen, M., Redman, T., Wilkinson, A. (2016)”	“Contemporary developments in Green (environmental) HRM scholarship”	184
5	“Zibarras, L.D., Coan, P. (2015)”	“HRM practices used to promote pro-environmental behavior: a UK survey”	165
6	“Rehman, S.U., Kraus, S., Shah, S.A., Khanin, D., Mahto, R.V. (2021)”	“Analyzing the relationship between green innovation and environmental performance in large manufacturing firms”	148
7	“Pham, N.T., Vo Thanh, T., Tučková, Z., Thuy, V.T.N. (2020)”	“The role of green human resource management in driving hotel's environmental performance: Interaction and mediation analysis”	128
8	“Pinzone, M., Guerci, M., Lettieri, E., Huisinigh, D. (2019)”	“Effects of ‘green’ training on pro-environmental behaviors and job satisfaction: Evidence from the Italian healthcare sector”	116
9	“Nisar, Q.A., Haider, S., Ali, F., (...), Ryu, K., Gill, S.S. (2021)”	“Green human resource management practices and environmental performance in Malaysian green hotels: The role of green intellectual capital and pro-environmental behavior”	68
10	“Rawashdeh, A.M. (2018)”	“The impact of green human resource management on organizational environmental performance in Jordanian health service organizations”	61

The most cited publication is Singh, S.K., Giudice, M.D., Chierici, R., and Graziano, D. published in 2020. It has 499 citations. The objective of this article is to explore the intricate relationship between green human resource management (HRM), green transformational leadership, green innovation, and environmental performance. The study significantly contributes to the existing theory by suggesting that the link between HRM and performance cannot be solely attributed to the individual effects of green transformational leadership or green innovation as antecedents and mediators, respectively. Instead, it emphasizes the combined influence of both additive and interactive elements, which collectively impact the firm's environmental performance. Moreover, the research advances previous studies that highlight the crucial role of leadership in shaping HRM practices, subsequently influencing green innovation within organizations. The second most cited publication is written by Roscoe, S., Subramanian, N., Jabbour, C.J.C., Chong, T. in 2019 with 252 publications. Their study aimed to examine the relationship between green HRM practices, the drivers of green organizational culture, and a firm's environmental performance. The findings of this study indicate that HRM practices that align with pro-environmental goals, such as hiring, training, appraisal, and incentivization, contribute to the development of the drivers of green organizational culture. Notably, the

critical drivers of green organizational culture encompass leadership emphasis, message credibility, peer involvement, and employee empowerment.

Keyword Co-Occurrence

The co-occurrence of keywords is shown in Figure 5. The co-occurrence of keywords in academic literature provides valuable insights into the conceptual or knowledge structure of a particular field of study. When certain keywords appear together frequently in scholarly articles, it suggests that these concepts are closely related and often discussed in conjunction with one another. This co-occurrence pattern reflects the interconnectedness and interdependencies of ideas within the field, revealing the underlying conceptual framework and the relationships between different research areas (Callon, Courtial, Turner, & Bauin, 1983).

Figure 5. Co-occurrence of Keywords

By analyzing the co-occurrence of keywords, researchers can gain a deeper understanding of the dominant themes, emerging trends, and key topics within a specific discipline. It allows them to identify the central concepts and their associations, enabling further exploration of the existing knowledge base and potential areas for future research. The examination of keyword co-occurrence provides a visual representation of the intellectual landscape, aiding scholars in navigating and mapping the intricate web of ideas that shape their field of study (Cheng, Huang, Yu, & Wu, 2018). Moreover, it facilitates the organization and categorization of knowledge, contributing to the advancement and development of the field as a whole. Ultimately, the analysis of keyword co-occurrence serves as a powerful tool for researchers to comprehend and depict the intricate knowledge structure embedded within the existing literature. There are 5 clusters in this figure. And Table 8 shows keywords in each cluster.

Table 8. Keyword Clusters

Cluster	Number of Keywords	Keywords
1	6	“Environment, GHRM, Green Human Resources Management, Pls-Sem, Sustainability, Sustainable Performance”
2	4	“Environmental Performance, Green HRM, Green Human Resource Management, Green Psychological Climate”
3	4	“Environmental Sustainability, Green Human Resource Management, Pro-Environmental Behavior, Sustainable Development”
4	4	“Environmental Performance, Green Innovation, Green Transformational Leadership, SMEs”
5	2	“Green Human Resource Practices, Organizational Citizenship”

Green Innovation, Green Transformational Leadership, and Sustainability are the most frequently used keywords in “GHRM” and “Environmental Performance” publications.

Results and Conclusion

Both scholars and practitioners have given the idea of “GHRM” and “Environmental Performance” a lot of attention. Previous research and the authors' examination of the literature on “GHRM” and “Environmental Performance” indicate that these subjects are expanding. The world has already become more complicated, dynamic, and unpredictable because of globalization and recent advancements in information and communication technologies. Organizations may encounter constant rivalry, particularly when there are strong demands for performance, quality, and affordability (Nivlouei, 2014). As a result, to differentiate themselves from other companies in this competitive industry, they frequently look for unique techniques. Environmentalism is one of them. Because of this, utilizing “GHRM” and “Environmental Performance” effectively became essential to achieving their objectives (Som, 2008). The “GHRM” and “Environmental Performance” mission is to aid in the accomplishment of HRM objectives. In addition, corporations began using “GHRM” and “Environmental Performance” to stay one step ahead of their rivals. Because of this, researchers concentrate on these subjects to show the true benefits of “GHRM” and “Environmental Performance” to organizations.

Understanding the key trends in research that are presently being published in a certain field or publication is the aim of the bibliometrics study. It is a useful strategy to gather information throughout a specific period about a given research location. It enables readers to find the necessary important knowledge from a variety of sources. This study examines studies on “GHRM” and “Environmental Performance” that appeared in publications between 2015 and 2023. The Scopus database is used to compile bibliographic information. This research offers useful details on the publications that were published, the primary authors, and the institutions that actively pursued “GHRM” and “Environmental Performance” research. The results show that over the last four years, there has been a significant increase in the number of articles published on “GHRM” and “Environmental Performance”, with 2022 registering the most publications with 15 publications. Citations are volatile about these topics.

The most productive country is Pakistan with 13 publications. Despite coming from across the world, most publications (more than 55%) are from Pakistan and Malaysia. Any nation's long-term growth is based on the state of its environment. Although Pakistan's economy is growing with time, the country still has significant environmental challenges. Concerns about Pakistan's climate and environment include water contamination, soil deterioration, and degradation of land, scarcity of water, climate change, air pollution, and catastrophic events. The environmental assets and habitats of Pakistan are under severe stress and pollution. The nation's main environmental issues include the overuse of finite natural resources, pollution of the air and water, depletion of energy resources, destruction of forests, and waste management. Agricultural and industrial wastewater has polluted water supplies. In urban areas, manufacturing and automobile pollution have both contributed to poor air quality, which is a result of ongoing deforestation (GRAANA, 2022). According to the Environmental Performance Index (EPI), Pakistan ranked 176th in the top 180 countries. As for Malaysia, it has nearly the same problems as Pakistan. While it's better ranked in the EPI, its problems are crucial as Pakistan. Malaysia's top 5 environmental problems according to global warming (45%), air pollution (33%), water pollution (27%), deforestation (24%), and flooding (24%) (STATISTA, 2019). Environmentalism is integrated into many fields because of growing concerns about the environment. One of these fields is human resources management. According to Bissing-Olson et al. (2013), GHRM is the application of HRM functions that have a beneficial impact on employees' behaviors towards the environment and eventually reinforce the businesses' performance in the environment. Additionally, it incorporates environmental management into all HRM procedures, including hiring and firing as well as managing staff efficiency (Renwick et al., 2013). So, because of these growing problems in Pakistan and Malaysian scholars are trying to show their concerns on the topic by publishing articles. As for the number of citations France is the most prolific country with 1123 citations. Russian Federation is the most prolific in terms of citations per publication with 254.5 citations per article.

There were 165 citations on the subject in 2015, 61 citations in 2018, and 775 citations in 2020. But there is a rise, especially in the number of publications after the 2019 year. This rapid rise in publications and citations indicates that academics' and researchers' interest in this subject is growing with time.

The findings reveal that each author has contributed 1 or 2 articles on these subjects. However, in terms of citations, Jabbour, C.J.C. holds the top position with a total of 436 citations, followed by Guerci, M. with 317 citations. In the realm of "GHRM" and "Environmental Performance," University Utara Malaysia and The Superior University Lahore in Pakistan have jointly published 4 articles. There may be two reasons for this result. Both Malaysia and Pakistan, where the University of Utara Malaysia and The Superior University Lahore are located, have unique environmental contexts and challenges. Publishing articles on GHRM and environmental performance allows these universities to address regional issues, contribute to local knowledge, and propose solutions tailored to their specific contexts. And also, these universities may actively seek collaborations with other academic institutions, both domestically and internationally, to enhance research output. Collaborative projects involving researchers from different universities and countries can lead to increased publication activity, as multiple perspectives and expertise are brought together to explore GHRM and environmental performance. And this result also indicates that institutions from various regions around the world have conducted studies on these topics, emphasizing their global significance and relevance to the modern business landscape. Additionally, it highlights the widespread interest in these subjects across diverse geographical locations.

As for co-citations, the most important authors working on these subjects live in the Arabian Peninsula and the surrounding countries (Iran, Egypt, and Saudi Arabia). There could be several reasons for this result. First of all, these countries may have national policies that care about achieving sustainability goals and reducing environmental impacts. Green human resources and environmental performance play an important role in achieving these goals. Second countries such as Egypt, Iran, and Saudi Arabia are regions rich in natural resources. It is important to manage these resources sustainably and to minimize environmental impacts. Therefore, these countries can focus on green human resources and environmental performance areas. Third environmental pressures such as climate change, environmental pollution, and depletion of natural resources can make these countries turn their attention to green human resources and environmental performance issues. It has become important to develop strategies to combat these problems and increase environmental sustainability. And fourth globally, environmental performance and sustainability issues are becoming increasingly important. International society and environmental organizations can pressure countries to improve their green human resources practices and environmental performance. These countries can focus on this area to comply with international standards and strengthen their reputation.

In terms of prominent sources on "GHRM" and "Environmental Performance," the journal "Sustainability" stands out as the most prolific, having published nine articles. The "Journal of Cleaner Production" secures the second position with four publications. In terms of citations per publication, "Technological Forecasting and Social Science" takes the lead with a total of 647 citations and an average of 323.5 citations per publication. Regarding the co-occurrence of keywords, "Green Innovation," "Green Transformational Leadership," and "Sustainability" emerges as the most frequently utilized terms in publications on "GHRM" and "Environmental Performance".

Limitations and Suggestions for Future Research

The fields of "GHRM" and "Environmental Performance" have witnessed growth in recent years, demonstrating the significance of this industry. Noteworthy alterations in organizational frameworks, enhanced delivery of services, sustainable practices and implementations, the sustainability of both the environment and finances, improved employee performance, and increased speed and precision in GHRM decisions are just a few instances. As a result, GHRM emerges as a vital field of study for both academics and practitioners. Despite the ongoing development of its theoretical foundation, there is considerable variability in the outcomes of "GHRM" and "Environmental Performance", which continues to capture the interest of researchers and scholars. Further academic research is expected to eliminate any remaining uncertainties on this subject. However, the study does have certain limitations. First, since the data were obtained from the Scopus database rather than from publications listed in other databases such as the Web of Science, the findings cannot be generalized. Considering that the data were derived from Scopus, it is advisable to conduct additional analysis by incorporating data from other databases, as the limitations of this particular database may have influenced the research. Second, a comprehensive qualitative literature review of the field is strongly recommended to gain a thorough understanding, as their investigation constitutes a bibliometric analysis

(quantitative analysis) of the "GHRM" and "Environmental Performance" fields, and the proposed future directions are based on quantitative analysis.

References

- Agyabeng-Mensah, Y., & Tang, L. (2021). The relationship among green human capital, green logistics practices, green competitiveness, social performance and financial performance. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 32(7), 1377-1398. <https://doi.org/10.1108/JMTM-11-2020-0441>
- Akhtar, U. A., Muhammad, R., Bakar, L. J. A., Parameswaranpillai, V., Raj, B., & Khan, N. B. (2023). Green Human Resource Management Bibliometric Analysis of the Published Literature from 2008 to 2022. *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), e0548-e0548. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.548>
- Aksnes, D. W., Langfeldt, L., & Wouters, P. (2019). Citations, citation indicators, and research quality: An overview of basic concepts and theories. *Sage Open*, 9(1), 2158244019829575. <https://doi.org/10.1177/2158244019829575>
- Amrutha, V. N., & Geetha, S. N. (2020). A systematic review on green human resource management: Implications for social sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119131. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119131>
- Anwar, N., Mahmood, N. H. N., Yusliza, M. Y., Ramayah, T., Faezah, J. N., & Khalid, W. (2020). Green Human Resource Management for organisational citizenship behaviour towards the environment and environmental performance on a university campus. *Journal of Cleaner Production*, 256, 120401. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120401>
- Bahuguna, P. C., Srivastava, R., & Tiwari, S. (2023). Two-decade journey of green human resource management research: a bibliometric analysis. *Benchmarking: An International Journal*, 30(2), 585-602. <https://doi.org/10.1108/BIJ-10-2021-0619>
- Baker, H. K., Pandey, N., Kumar, S., & Haldar, A. (2020). A bibliometric analysis of board diversity: Current status, development, and future research directions. *Journal of Business Research*, 108, 232-246. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.11.025>
- Baker, H. K., Kumar, S., Pandey, N., & Kraus, S. (2023). Contemporary Accounting Research: A retrospective between 1984 and 2021 using bibliometric analysis. *Contemporary Accounting Research*, 40(1), 196-230. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12779>
- Bissing-Olson, M. J., Iyer, A., Fielding, K. S., & Zacher, H. (2013). Relationships between daily affect and pro-environmental behavior at work: The moderating role of pro-environmental attitude. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 156-175. <https://doi.org/10.1002/job.1788>
- Burki, U., Najam, U., & Dahlstrom, R. (2022). Measuring environmental performance in business to business relationships: a bibliometric review. *Marketing Intelligence & Planning*, 40(2), 205-226. <https://doi.org/10.1108/MIP-05-2021-0141>
- Callon, M., Courtial, J.-P., Turner, W. A., & Bauin, S. (1983). From translations to problematic networks: An introduction to co-word analysis. *Information (International Social Science Council)*, 22(2), 191-235. <https://doi.org/10.1177/053901883022002003>
- Cheng, F.-F., Huang, Y.-W., Yu, H.-C., & Wu, C.-S. (2018). Mapping knowledge structure by keyword co-occurrence and social network analysis. *Library Hi Tech*, 36(4), 636-650. <https://doi.org/10.1108/lht-01-2018-0004>
- Donthu, N., Kumar, S., & Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of business research*, 109, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039>

- Donthu, N., Kumar, S., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021a). Research constituents, intellectual structure, and collaboration patterns in Journal of International Marketing: An analytical retrospective. *Journal of International Marketing*, 29(2), 1-25. <https://doi.org/10.1002/for.2731>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021b). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Donthu, N., Kumar, S., Pattnaik, D., & Lim, W. M. (2021c). A bibliometric retrospection of marketing from the lens of psychology: Insights from Psychology & Marketing. *Psychology & Marketing*, 38(5), 834-865. <https://doi.org/10.1002/mar.21472>
- Durán-Sánchez, A., Del Río, M. D. L. C., Álvarez-García, J., & García-Vélez, D. F. (2019). Mapping of scientific coverage on education for Entrepreneurship in Higher Education. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 13(1/2), 84-104.
- Elmagrhi, M. H., Ntim, C. G., Elamer, A. A., & Zhang, Q. (2019). A study of environmental policies and regulations, governance structures, and environmental performance: The role of female directors. *Business strategy and the environment*, 28(1), 206-220. <https://doi.org/10.1002/bse.2250>
- Elshaer, I. A., Sobaih, A. E. E., Aliedan, M., & Azazz, A. M. (2021). The effect of green human resource management on environmental performance in small tourism enterprises: Mediating role of pro-environmental behaviors. *Sustainability*, 13(4), 1956. <https://doi.org/10.3390/su13041956>
- Fachada, J., Rebelo, T., Lourenço, P., Dimas, I., & Martins, H. (2022). Green Human Resource Management: A Bibliometric Analysis. *Administrative Sciences*, 12(3), 95. <https://doi.org/10.3390/admsci12030095>
- Farrukh, M., Raza, A., Ansari, N. Y., & Bhutta, U. S. (2022). A bibliometric reflection on the history of green human resource management research. *Management Research Review*, 45(6), 781-800. <https://doi.org/10.1108/MRR-09-2020-0585>
- Gilal, F. G., Ashraf, Z., Gilal, N. G., Gilal, R. G., & Channa, N. A. (2019). Promoting environmental performance through green human resource management practices in higher education institutions: A moderated mediation model. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(6), 1579-1590. <https://doi.org/10.1002/csr.1835>
- Gong, Y., Lyu, B., & Gao, X. (2018). Research on teaching Chinese as a second or foreign language in and outside mainland China: A bibliometric analysis. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 27(4), 277-289. <https://doi.org/10.1007/s40299-018-0385-2>
- GRAANA (2022). *Environmental Issues in Pakistan*. Available from: <https://www.graana.com/blog/environmental-issues-in-pakistan/> (Access Date: 02.03.2023).
- Gu, Z., Meng, F., & Farrukh, M. (2021). Mapping the research on knowledge transfer: A scientometrics approach. *IEEE Access*, 9, 34647-34659. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3061576>
- Guerci, M., Longoni, A., & Luzzini, D. (2016). Translating stakeholder pressures into environmental performance—the mediating role of green HRM practices. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(2), 262-289. <https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1065431>
- Guerrero-Baena, M. D., Gómez-Limón, J. A., & Fruet Cardozo, J. V. (2014). Are multi-criteria decision making techniques useful for solving corporate finance problems? A bibliometric analysis. *Revista de Metodos Cuantitativos para la Economia y la Empresa*, 17, 60-79.
- Gurzki, H., & Woisetschlager, D. M. (2017). Mapping the luxury research landscape: A bibliometric citation analysis. *Journal of business research*, 77, 147-166. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.11.009>
- Hameed, Z., Khan, I. U., Islam, T., Sheikh, Z., & Naem, R. M. (2020). Do green HRM practices influence employees' environmental performance?. *International Journal of Manpower*, 41(7), 1061-1079. <https://doi.org/10.1108/IJM-08-2019-0407>

- Harris, S., Martin, M., & Diener, D. (2021). Circularity for circularity's sake? Scoping review of assessment methods for environmental performance in the circular economy. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 172-186. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.09.018>
- Irani, F., Kiliç, H., & Adeshola, I. (2022). Impact of green human resource management practices on the environmental performance of green hotels. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(5), 570-600. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2022554>
- Jabbour, C. J. C. (2011). How green are HRM practices, organizational culture, learning and teamwork? A Brazilian study. *Industrial and Commercial Training*, 43(2), 98-105. <https://doi.org/10.1108/00197851111108926>
- Jang, H., Wood, J., & Khan, G. F. (2017). A social network analysis of knowledge infrastructure in the second language acquisition domain. *Linguistic Research*, 34, 125-160. <https://doi.org/10.17250/khisli.34..201709.006>
- Jasch, C. (2000). Environmental performance evaluation and indicators. *Journal of cleaner production*, 8(1), 79-88. [https://doi.org/10.1016/S0959-6526\(99\)00235-8](https://doi.org/10.1016/S0959-6526(99)00235-8)
- Jorge, M. L., Madueño, J. H., Martínez-Martínez, D., & Sancho, M. P. L. (2015). Competitiveness and environmental performance in Spanish small and medium enterprises: is there a direct link?. *Journal of cleaner production*, 101, 26-37. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.04.016>
- Khan, M. H., & Muktar, S. N. (2020). A bibliometric analysis of green human resource management based on scopus platform. *Cogent Business & Management*, 7(1), 1831165. <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1831165>
- Kim, Y. J., Kim, W. G., Choi, H. M., & Phetvaroon, K. (2019). The effect of green human resource management on hotel employees' eco-friendly behavior and environmental performance. *International Journal of Hospitality Management*, 76, 83-93. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.04.007>
- Kristoffersen, E., Mikalef, P., Blomsma, F., & Li, J. (2021). The effects of business analytics capability on circular economy implementation, resource orchestration capability, and firm performance. *International Journal of Production Economics*, 239, 108205. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2021.108205>
- Liu, W., Hu, G., Tang, L., & Wang, Y. (2015). China's global growth in social science research: Uncovering evidence from bibliometric analyses of SSCI publications (1978–2013). *Journal of informetrics*, 9(3), 555-569. <https://doi.org/10.1007/s11192-014-1517-y>
- Marler, J. H., & Boudreau, J. W. (2017). An evidence-based review of HR Analytics. *The International Journal of Human Resource Management*, 28(1), 3-26. <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1244699>
- Marler, J. H., & Fisher, S. L. (2013). An evidence-based review of e-HRM and strategic human resource management. *Human resource management review*, 23(1), 18-36. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2012.06.002>
- Martínez-López, F. J., Merigó, J. M., Valenzuela-Fernández, L., & Nicolás, C. (2018). Fifty years of the European Journal of Marketing: a bibliometric analysis. *European Journal of Marketing*, 52(1/2), 439-468. <https://doi.org/10.1108/EJM-11-2017-0853>
- Mas-Tur, A., Modak, N. M., Merigó, J. M., Roig-Tierno, N., Geraci, M., & Capecchi, V. (2019). Half a century of Quality & Quantity: a bibliometric review. *Quality & Quantity*, 53, 981-1020. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0799-1>
- Mousa, S. K., & Othman, M. (2020). The impact of green human resource management practices on sustainable performance in healthcare organisations: A conceptual framework. *Journal of Cleaner Production*, 243, 118595. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118595>

- Naz, S., Jamshed, S., Nisar, Q. A., & Nasir, N. (2022). Green HRM, psychological green climate and pro-environmental behaviors: An efficacious drive towards environmental performance in China. In *Key Topics in Health, Nature, and Behavior* (pp. 95-110). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Nisar, Q. A., Haider, S., Ali, F., Jamshed, S., Ryu, K., & Gill, S. S. (2021). Green human resource management practices and environmental performance in Malaysian green hotels: The role of green intellectual capital and pro-environmental behavior. *Journal of Cleaner Production*, 311, 127504. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127504>
- Nivlouei, F. B. (2014). Electronic human resource management system: The main element in capacitating globalization paradigm. *International Journal of Business and Social Science*, 5(2), 147-159.
- Obeidat, S. M., Al Bakri, A. A., & Elbanna, S. (2020). Leveraging “green” human resource practices to enable environmental and organizational performance: Evidence from the Qatari oil and gas industry. *Journal of Business Ethics*, 164, 371-388. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-4075-z>
- Ojo, A. O., Tan, C. N. L., & Alias, M. (2022). Linking green HRM practices to environmental performance through pro-environment behaviour in the information technology sector. *Social Responsibility Journal*, 18(1), 1-18. <https://doi.org/10.1108/SRJ-12-2019-0403>
- Pham, N. T., Hoang, H. T., & Phan, Q. P. T. (2020). Green human resource management: a comprehensive review and future research agenda. *International Journal of Manpower*, 41(7), 845-878. <https://doi.org/10.1108/IJM-07-2019-0350>
- Pinzone, M., Guerci, M., Lettieri, E., & Huisingh, D. (2019). Effects of ‘green’ training on pro-environmental behaviors and job satisfaction: Evidence from the Italian healthcare sector. *Journal of Cleaner Production*, 226, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.048>
- Qin, Y., Xu, Z., Wang, X., & Škare, M. (2022). Green energy adoption and its determinants: A bibliometric analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 153, 111780. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111780>
- Rawashdeh, A. (2018). The impact of green human resource management on organizational environmental performance in Jordanian health service organizations. *Management Science Letters*, 8(10), 1049-1058. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2018.7.006>
- Rehman, S. U., Kraus, S., Shah, S. A., Khanin, D., & Mahto, R. V. (2021). Analyzing the relationship between green innovation and environmental performance in large manufacturing firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120481. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120481>
- Ren, S., Tang, G., & E Jackson, S. (2018). Green human resource management research in emergence: A review and future directions. *Asia Pacific Journal of Management*, 35, 769-803. <https://doi.org/10.1007/s10490-017-9532-1>
- Ren, S., Tang, G., & Jackson, S. E. (2021). Effects of Green HRM and CEO ethical leadership on organizations' environmental performance. *International Journal of Manpower*, 42(6), 961-983. <https://doi.org/10.1108/IJM-09-2019-0414>
- Renwick, D. W., Jabbour, C. J., Muller-Camen, M., Redman, T., & Wilkinson, A. (2016). Contemporary developments in Green (environmental) HRM scholarship. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(2), 114-128. <https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1105844>
- Renwick, D. W., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International journal of management reviews*, 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2011.00328.x>
- Roscoe, S., Subramanian, N., Jabbour, C. J., & Chong, T. (2019). Green human resource management and the enablers of green organisational culture: Enhancing a firm's environmental performance for

- sustainable development. *Business Strategy and the Environment*, 28(5), 737-749. <https://doi.org/10.1002/bse.2277>
- Rubel, M. R. B., Kee, D. M. H., & Rimi, N. N. (2021). Green human resource management and supervisor pro-environmental behavior: The role of green work climate perceptions. *Journal of Cleaner Production*, 313, 127669. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127669>
- Saeed, B. B., Afsar, B., Hafeez, S., Khan, I., Tahir, M., & Afridi, M. A. (2019). Promoting employee's proenvironmental behavior through green human resource management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 424-438. <https://doi.org/10.1002/csr.1694>
- Sharifi, A. (2021). Urban sustainability assessment: An overview and bibliometric analysis. *Ecological Indicators*, 121, 107102. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.107102>
- Silveira, F. F., & Zilber, S. N. (2017). Is social innovation about innovation? A bibliometric study identifying the main authors, citations and co-citations over 20 years. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 21(6), 459-484. <https://doi.org/10.1504/IJEIM.2017.086936>
- Singh, S. K., Chen, J., Del Giudice, M., & El-Kassar, A. N. (2019). Environmental ethics, environmental performance, and competitive advantage: Role of environmental training. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 203-211. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.05.032>
- Singh, S. K., Del Giudice, M., Chierici, R., & Graziano, D. (2020). Green innovation and environmental performance: The role of green transformational leadership and green human resource management. *Technological forecasting and social change*, 150, 119762. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119762>
- Sobaih, A. E. E., Hasanein, A., & Elshaer, I. (2020). Influences of green human resources management on environmental performance in small lodging enterprises: The role of green innovation. *Sustainability*, 12(24), 10371. <https://doi.org/10.3390/su122410371>
- Som, A. (2008). Innovative human resource management and corporate performance in the context of economic liberalization in India. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(7), 1278-1297. <https://doi.org/10.1080/09585190802110075>
- STATISTA (2019). *Most Concerning Environmental Issues According to Citizens across Malaysia as of March 2019*. Available From: <https://www.statista.com/statistics/1000112/malaysia-leading-environmental-issues/> (Access Date: 02.03.2023).
- Strohmeier, S. (2007). Research in e-HRM: Review and implications. *Human resource management review*, 17(1), 19-37. <https://doi.org/10.1016/j.hrmmr.2006.11.002>
- Strohmeier, S., & Kabst, R. (2014). Configurations of e-HRM—an empirical exploration. *Employee Relations*, 36(4), 333-353. <https://doi.org/10.1108/ER-07-2013-0082>
- Subramanian, N., Abdulrahman, M. D., Wu, L., & Nath, P. (2016). Green competence framework: evidence from China. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(2), 151-172. <https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1047394>
- Úbeda-García, M., Claver-Cortés, E., Marco-Lajara, B., & Zaragoza-Sáez, P. (2021). Corporate social responsibility and firm performance in the hotel industry. The mediating role of green human resource management and environmental outcomes. *Journal of Business Research*, 123, 57-69. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.055>
- Valenzuela-Fernandez, L., Merigó, J. M., Lichtenthal, J. D., & Nicolas, C. (2019). A bibliometric analysis of the first 25 years of the Journal of Business-to-Business Marketing. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 26(1), 75-94. <https://doi.org/10.1080/1051712X.2019.1565142>
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *scientometrics*, 84(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>

- Wu, H., Cheng, K., Guo, Q., Yang, W., Tong, L., Wang, Y., & Sun, Z. (2021). Mapping knowledge structure and themes trends of osteoporosis in rheumatoid arthritis: a bibliometric analysis. *Frontiers in Medicine*, 8, 787228. <https://doi.org/10.3389/fmed.2021.787228>
- Yong, J. Y., Yusliza, M. Y., & Fawehinmi, O. O. (2020). Green human resource management: A systematic literature review from 2007 to 2019. *Benchmarking: An International Journal*, 27(7), 2005-2027. <https://doi.org/10.1108/BIJ-12-2018-0438>
- Yu, W., Chavez, R., Feng, M., Wong, C. Y., & Fynes, B. (2020). Green human resource management and environmental cooperation: An ability-motivation-opportunity and contingency perspective. *International Journal of Production Economics*, 219, 224-235. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.06.013>
- Yusoff, Y. M., Nejati, M., Kee, D. M. H., & Amran, A. (2020). Linking green human resource management practices to environmental performance in hotel industry. *Global Business Review*, 21(3), 663-680. <https://doi.org/10.1177/0972150918779294>
- Zhang, J., Zhang, Z., Ballesteros-Pérez, P., Skitmore, M., Yang, G., Philbin, S. P., & Lu, Q. (2021). Factors influencing environmental performance: a bibliometric review and future research agenda. *International Journal of Urban Sciences*, 1-27. <https://doi.org/10.1080/12265934.2021.1899845>
- Zibarras, L. D., & Coan, P. (2015). HRM practices used to promote pro-environmental behavior: a UK survey. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(16), 2121-2142. <https://doi.org/10.1080/09585192.2014.972429>
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışma, bibliyometrik analiz tekniğini kullanarak, yeşil insan kaynakları yönetimi (YİKY) ve çevresel performans kavramlarını ele alan araştırmaları incelemeyi amaçlamaktadır. YİKY ve çevresel performans literatüründeki yayınların ve alıntılarının mevcut durumu ve eğilimleri nelerdir? YİKY ve çevresel performans literatürüne en çok katkıda bulunan üniversiteler, yazarlar ve dergiler nelerdir? YİKY ve çevresel performans konusunda en çok atıf yapılan yayınlar nelerdir? Günümüzde yeşil odaklı yaklaşımlar hem uygulamada hem de akademik gündemde popüler hale gelmiştir. Bu popülerite bir moda olmaktan çok çevresel ihtiyaçları karşılamaya yönelik çözümler aramak için ortaya çıkmıştır. Literatürde insan kaynakları yönetiminin çevre-ekonomik dengesi yeşil insan kaynakları yönetimini doğurmuştur (Amrutha ve Geetha, 2020). Sürdürülebilir iş yapılarını koruma ve karbon ayak izini azaltma çabaları son zamanlarda YİKY'ne olan ilgiyi artırmıştır (Yong vd., 2020). YİKY, örgütsel hedeflere ulaşmada insan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelik çevreci bir yaklaşımdır (Renwick ve diğerleri, 2016). YİKY, kuruluşların çevresel performansını yönlendirmede ve geliştirmede önemli bir rol oynar. YİKY, çalışanların sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kilit paydaşlar olduğunu kabul eder ve çevresel hususları insan kaynakları politikalarına ve uygulamalarına entegre etmeye odaklanır (Pham ve diğerleri, 2020). Geleneksel rekabet stratejileri, şirketlerin karlılıklarını maksimize etmeye ve rekabet güçlerini yüksek tutmaya odaklanmaktadır. Ancak bu noktada çevresel faktörlerin göz ardı edilmesi eleştirilerin gündeminde yerini almaktadır. Aslında çevresel performans ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki olsa da her ikisinin de kısıtlayıcı bir role sahip olduğunu yani rakip olduklarını gösteren çalışmalar mevcuttur (Jorge vd., 2015). Hükümet çevre koruma politikaları ve düzenlemeleri, şirketlerin çevresel performanslarını izlemeleri için itici güçler arasındadır (Elmagrhi ve diğerleri, 2019). Çevresel performansın bir diğer ayağı da çevreci bir anlayış kazanmış insan kaynağıdır (Singh vd., 2019). YİKY uygulamaları, çalışanların çevresel performansını olumlu yönde etkilemektedir (Hameed vd., 2020). Bireysel bazda çevresel performans, organizasyon düzeyinde çevresel performansın oluşumuna doğrudan katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle insan kaynakları ve bu kaynağın yeşil odaklı yönetimi çevresel performansın kaçınılmaz unsurları arasında yer almaktadır. YİKY uygulamalarının çalışandaki çevreci davranışı geliştirmede etkin rol oynadığını destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Saeed vd., 2019; Rubel vd., 2021; Naz vd., 2022). Şirketlerin sürdürülebilir performans sağlayabilmeleri için mevcut kaynaklarını maksimum düzeyde kullanmaları gerekmektedir. İnsan sermayesinin çevresel performansı sürdürülebilir kılmada doğrudan etkisi bulunmaktadır (Sobaih vd., 2020; Ojo vd. 2022). Aynı zamanda araştırmalar, YİKY'nin çevresel performansı dolaylı olarak etkilediğini göstermiştir (Singh vd., 2020). Bu nedenle, YİKY ile çevresel performans arasında doğrudan ve dolaylı bir bağlantı olduğu açıktır. Bu aşamada çevresel performansı, YİKY kapsamında, çalışanları çevre dostu faaliyetlerde bulunmaya teşvik ederek ve çevresel değerleri dikkate alarak elde edilen performans çıktıları olarak tanımlamak mümkündür. Bu ilişkinin bağlamını açıklamaya yönelik akademik çalışmalar da literatüre katkı sağlayan temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bibliyometrik analiz, sosyal bilim araştırmacıları tarafından yazarları (Wu vd., 2021), makaleleri, konuları (Gurzki ve Woisetschläger, 2017), dergileri (Martínez-López vd., 2018; Valenzuela Fernandez, vd., 2019) ve ulusları (Mas-Tur vd., 2019) analiz etmek ve sıralamak için daha sık kullanılmaktadır. Bibliyometri tekniği, yayınlanmış akademik literatürün bibliyografik verilerini kullanan karşılaştırmalı bir nicel değerlendirme yöntemidir. Yayınların miktarı, referanslar, sosyal ağ (ortak yazarlık) ve konulardaki önemli eğilimler dâhil olmak üzere bibliyografyanın farklı özelliklerini inceler (Marler ve Boudreau, 2017). Şu anda belirli bir alanda veya yayında yayınlanmakta olan araştırmalardaki temel eğilimleri anlamak, bibliyometrik çalışmanın amacıdır. Belirli bir araştırma yeri hakkında belirli bir süre boyunca bilgi toplamak yararlı bir stratejidir. Okuyucuların gerekli önemli bilgileri çeşitli kaynaklardan bulmasını sağlar. Bu çalışma, 2015 ve 2023 yılları arasında yayınlarda yer alan "YİKY" ve "Çevresel Performans" konulu çalışmalarını incelemektedir. Bibliyografik bilgileri derlemek için Scopus veri tabanı kullanılmaktadır. Bu araştırma, yayınlanan yayınlar, birincil yazarlar ve "YİKY" ve "Çevresel Performans" araştırmasını aktif olarak yürüten kurumlar hakkında yararlı ayrıntılar sunmaktadır. Sonuçlar, son dört yılda "YİKY" ve "Çevresel Performans" üzerine yayınlanan makale sayısında önemli bir artış olduğunu ve 2022'nin 15 yayınlı en çok yayını kaydettiğini göstermektedir. Bu konular hakkındaki atıfların sayısı değişkenlik göstermektedir. Konuya 2015 yılında 165, 2018 yılında 61 atıf yapılmıştır. En çok atfın yapıldığı 2020 yılında ise 775 atıf yapılmıştır. Ancak özellikle 2019 yılından sonra yayın konusunda artış görülmektedir. Yayın ve atıflardaki bu hızlı artış, akademisyenlerin ve araştırmacıların bu konuya olan ilgisinin zamanla arttığını göstermektedir. Bulgular, tüm yazarların bu

konularda en fazla 2 makale yayınladığını göstermektedir. Makalelere yapılan atıflarda, Jabbour, C.J.C. 436 toplam atıf ile ilk sırada yer almaktadır. Guerci, M. 317 alıntı ile Jabbour, C.J.C. ardından ikinci sırada yer almaktadır. “YİKY” ve “Çevresel Performans” üzerine materyaller yayınlayan akademik kurumlarla ilgili olarak, “Malezya Utara Üniversitesi” ve Pakistan'daki “Üstün Lahor Üniversitesi” 4 yayın ile en üretken üniversitelerdir. En iyi “YİKY” ve “Çevresel Performans” kaynakları hakkında “Sustainability” dokuz yayınlı en verimli dergi olurken, “Journal of Cleaner Production” dört yayınlı ikinci sırada yer alıyor. Atıflara bakıldığında, “Technological Forecasting and Social Science” toplam 647 atıf ve yayın başına 323,5 atıf ile ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca “YİKY” ve “Çevresel Performans” ile birlikte en çok kullanılan anahtar kelimeler “Yeşil İnovasyon”, “Yeşil Dönüşümcü Liderlik” ve “Sürdürülebilirlik” dir.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'NIN TÜRKİYE'Yİ İŞGAL PLANLARI

GERMANY'S PLANS TO INVADE TURKEY IN WORLD WAR II

İbrahim ÖZTÜRK

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
iozturk@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0431-9433

Ahmet KORKMAZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
ahmetkorkmaz@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1171-1196

ÖZ

Bu araştırmanın konusu, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Türkiye'yi işgal planlarını tespit ederek Balkanlar, Rusya, Kafkasya ve Doğu Akdeniz üzerine gerçekleştirdiği saldırıları Türkiye özelinde açıklamaktır.

Araştırmada öncelikli olarak; Oberkommando der Wehrmacht (OKW)*¹ Arşivi, Oberkommando des Heeres (OKH)*² Arşivi, Alman Dışişleri Bakanlığı Dökümanları ve İngiliz Ulusal Arşivi Savaş Kabinesi Tutanakları'ndan faydalanılmıştır. Bunların dışında; dönemin Mihver ve Müttefik Devletler komuta kademesinde bulunan devlet adamlarının, askerlerin, diplomatların ve büyükelçilerin hatıratları, diğer ana kaynaklar, çağdaş yazarların eserleri ve süreli yayınlar referans alınarak Almanya'nın Türkiye'yi işgal planları tespit edilmiştir. Çalışmamızın bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu kaynakların büyük bölümü üniversitelerarası işbirliği marifetiyle uluslararası kütüphanelerden temin edilmiştir. Çalışma, kaynaklar Türkçeye çevrilip tasnif edildikten sonra, vaka ve karşılaştırmalı belge analizi yöntemiyle kronolojik olarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızın bulgularına göre Türkiye, topraklarının ve bağımsızlığının hedef alındığı bu dönemde, bir yandan Müttefik ve Mihver Devletlerle dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları imzalarken, diğer yandan izlediği "aktif tarafsızlık" ilkesiyle, savaşın yıkıcı etkilerinden uzak durmaya çalışmıştır.

ABSTRACT

The subject of this research is to determine Germany's invasion plans for Turkey during World War II and to explain the attacks they carried out on the Balkans, Russia, the Caucasus and the Eastern Mediterranean in terms of Turkey.

First of all, in the research; The Oberkommando der Wehrmacht (OKW) Archive, the Oberkommando des Heeres (OKH) Archive, the German Foreign Office Documents, and the Minutes of the War Cabinet of the British National Archives were used. Apart from this; Reference was made to the memoirs of Axis and Allied statesmen, soldiers, diplomats, and ambassadors of the period, the works of contemporary writers, and periodicals. In this respect, it is thought that our study will contribute to the fields of Turkish Republic History and International Relations.

The resources were obtained from international libraries and translated into Turkish; The study was prepared chronologically by case and comparative document analysis method.

According to the findings of our study, during this period, while signing friendship and non-aggression agreements with the Allies and Axis Powers, on the other hand, Turkey tried to stay away from the destructive effects of the war with the principle of "active neutrality" it followed.

Geliş Tarihi:

24.04.2023

Kabul Tarihi:

07.07.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Almanya, Drang Nach, Osten, L'action, Orientstern, Etoile d'Orient..

Keywords

Turkey, Germany, Drang Nach, Osten, L'action, Orientstern, Etoile d'Orient..

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1287111>

Atıf/Cite as: Öztürk, İ., & Korkmaz, A. (2023). II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Türkiye'yi işgal planları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1651-1666.

¹ NAZİ Almanyası, Silahlı Kuvvetler Yüksek Kumandanlığı.

² NAZİ Almanyası, Kara Kuvvetleri Yüksek Kumandanlığı.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve sırasında Türkiye'nin dış politikası totaliter güçlerin saldırıları veya işgallerine karşı temkinli ve dengeli olmak üzerine inşa edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'de, Almanların hava bombardımanı yapabileceği endişesinin yanında Boğazlara karşı tarihi emelleri olan Rusya'ya karşı da güvensizlik ve endişe iklimi hâkimdir.

1933 yılında iktidara gelindiğinde, "ein volk, ein reich" (tek millet, tek devlet) sloganıyla bütün Almanları aynı ideal etrafında toplamayı başaran Adolf Hitler*, I. Dünya Savaşı hatıralarından bahsederken: "*Türkiye ile birlikte Avusturya ile ittifak tatmin edici pek az şey barındırıyordu. Dünyanın en büyük askeri ve endüstriyel devletleri aktif bir saldırı birliğinde birleşirken birkaç eski iktidarsız devlet yapısı toplandı ve çürümeye mahkûm çöplerle aktif bir dünya koalisyonunun karşısına çıktık. Dış politikadaki bu batanın acı faturasını Almanya ödedi*" demiştir (Armaoğlu, 2018: 108-109. Hitler, 1951: 955).

Hitler'in, Türkiye'yi "lebensraum'un" bir parçası olarak gördüğünü ve onunla daha yakın ilişki kurmanın ulusal çıkarlara zarar vereceğini söyleyen Atatürk'ün (Kilic, 1959: 74) 1930'da, Amerikalı General Mc Arthur'a söylediği gelecekte haber veren şu sözleri, II. Dünya Savaşı öncesi tahakkuk etmeye başlamıştır: "*Fevkalade bir dinamizme malik olan 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli bir millet, üstelik milli ihtiraslarını kamçılatabilecek siyasi bir cereyana kendini kaptırdı mı, er geç Versay Muabedesi'nin tasfiyesine girişecektir*" (Aydemir, 2011: 107).

II. Dünya Savaşı'nın başında iktidarda olan İnönü Hükümeti'nin üyelerinin çoğu, Türkiye'nin yakın tarihine yön vermiş ve en önemli evrelerine tanık olmuşlardır. Bu üyelerin bazıları, İttihat ve Terakki'nin, I. Dünya Savaşı'nın, Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyetin ilk yıllarının elit tabakasını oluşturmakla birlikte, ülkenin son dönem tarihsel birikiminin de temsilcileridir. Bu kadro, I. Dünya Savaşı'nın zorluklarını ve sıkıntılarını çok iyi hatırladığı için, hem savaş boyunca "aktif tarafsızlık" ilkesi izleyecek, hem de ülkeyi savaşın yıkıntılarında uzak tutmayı başaracaklardır. Aralarında Şükrü Saracoğlu, Numan Menemencioğlu, Feridun Cemal Erkin, Hasan Saka, Necmettin Sadak gibi kişiler olup, Kemalist ilkelere bağlı, saygın okullardan mezun, eğitim düzeyi yüksek simalardır. Büyük bölümü, savaşan ülkelerin en az birinin dilini anlayıp konuşabilmektedir. Bununla beraber İsmet İnönü, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy, Harp Okulu mezunu olup, Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarıdır (Deringil, 1994: 41,57).

Bu dönemde, bir Akdeniz ve Balkan devleti olarak Türkiye'nin jeopolitiği, onu bu bölgelerin meselelerinin merkezine oturtmuştur. 12 Ocak 1941'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen ile Ankara'da bir görüşme yapmıştır. Hugessen'e göre Saracoğlu, Türkiye'nin herhangi bir devlet tarafından saldırıya uğraması, Bulgaristan veya Bulgar arazisinden geçen Almanya'nın Yunanistan'a saldırması ve Selanik'in tehdiye uğraması halinde Türkiye'nin savaşa gireceği konusunda güvence vermiştir (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, 1973: 38-39). Türkiye'nin, Mihver Devletler'in Yunanistan'a saldırması halinde, Yunanistan'ı savunacağını açıklaması, İtalya ve Almanya'yı, Türkiye aleyhine harekete geçirmiştir (Aydemir, 2011: 146). Çünkü Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi (1939-1944) Franz Von Papen'e göre, Yunanların, Balkanlarda İtalya'nın önünü kesmesi ve Britanya'nın duruma müdahale etmesi, Hitler'i ortağının yardımına gitmek zorunda bırakacaktır. Bu durum, Balkan Yarımadası'nda korkunç bir krizin ilk adımıdır. Romanya'da konuşlanan Alman Silahlı Kuvvetleri, Yunan sınırına ulaşabilmek için Bulgaristan'dan geçmek zorundadır. Bu gelişme ister istemez Türkiye'yi savaşa sokacaktır. Bunun üzerine Hitler, Britanya'nın zayıf, hatta aşıl noktası olan İran petrol kuyuları ve Süveyş Kanalı gibi arterleri vurmaya karar vermiştir. Fakat Alman kuvvetleri Akdeniz'i hiç tanımadığı için, zorunlu

---

* Adolf Hitler: 1921-1945 Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi lideri, 1934-1945 Almanya Cumhurbaşkanı / Führer'i (lideri)

* XX. Yüzyılın ilk yarısında Alman siyasetçilerinin en çok kullandığı terimlerden olan "Lebensraum", klasik anlamda ilk kez 1890'larda Leipzig Üniversitesi coğrafyacısı Friedrich Ratzel (1844-1904) tarafından kullanılmıştır. Birçok Nazi liderinin Lebensraum kavramına olan inancı, Hitler'in 1941'de Rusya'ya saldırmasına ve ardından Doğu Avrupa'daki "yeniden iskân etme" politikasına yol açmıştır (Smith, 1980: 51-52). Ardından, Hitler'in "Nasyonal Sosyalist" dış politikasının temelini oluşturan bir "yaşam alanı teorisi" haline gelmiştir. Bu teoride temel vurgu toprak olup; bir devletin üs bölgesi, yerleşim alanı, anavatanın üs bölgesi, toprak hakkı, Alman halkı için gerekli toprak, toprağın adaletsiz dağılımı vurgusu sık sık tekrarlanmaktadır (Lange, 1965: 426). Bu teoriyi ulusallaştıran Haushoffer'e göre, Alman milletinin Polonya, Avusturya, Alsas-Loren ve Danimarka'ya kadar uzanan toprakları geri kazanılmaları ayrıca Almanya'nın nüfuz alanı Almanca konuşan ve kültürünü taşıyan tüm bölgeleri kapsamalıdır (Artar, Baysoy: 2020: 10).

olarak Türkiye'den geçmek zorundadır. Türkiye'yi hedefe koyan bu tarihi yol, Suriye'den geçerek Nil Vadisi'ne kadar uzanmaktadır (Azakoğlu, 2015: 437-438).

Bu gelişmeler üzerine Türkiye seferberlik ilan etmiş, bütçenin neredeyse yarısını yutan bir harcamayla 50 tümen askeri silah altına almıştır. Bu askerlerin yaklaşık yarım milyonu Trakya'ya yığılmıştır. İthalat ve ihracat durma noktasına gelmiş, başta buğday, arpa olmak üzere temel besin maddelerine el konulmuş; ekmek, şeker hatta pamuklu giyecekler bile karneye bağlanmıştır (Artuç, 1984: 114-115). Alman tehdidi karşısında, Türk umumi efkârı kesin ve sert bir direniş için seferber olmuş, bütün gazeteler, ülkenin harbe daima hazır olduğunu, zamanı gelince, milletin topyekün bir savunma savaşını göze alacağını ateşli bir şekilde neşretmiştir. (Yalman, 1970: 281). Almanların Balkanları ele geçirmesi Türkiye'de büyük bir kuşku ile karşılanmış ve İnönü Hükümeti, İstanbul'u boşaltma hazırlıklarına başlamıştır (Goloğlu, 2012: 116,118).

II. Dünya Savaşı'nın Başında Balkanlarda Alman Tehlikesi ve İttifak Arayışları

1922 yılında Faşist Benito Mussolini'nin* iktidara gelmesinin ardından İtalya'da sömürgecilik politikası yeniden ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde Mussolini'nin dış politika ilkelerini Akdeniz'de yayılma ve genişleme hedefine dayandırması ("Mare nostrum" bizim deniz), Doğu Akdeniz'e sınırı bulunan Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri için bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Bu politika, Türkiye ile İtalya arasında normal münasebetlerin kurulmasının önündeki en büyük engeldir (Uçarol, 1985: 476). Türkiye, 1930'lardan itibaren dış ilişkilerinde batılı devletlerden kuşku duymamakla beraber İtalya'ya hiçbir zaman güvenmemiştir. İtalya'nın Akdeniz'e yönelik politikaları, Türkiye'nin dış politikasına yön veren esas faktör olmuştur. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından, Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Mendep Boğazı'na ilerlemesi, Türkiye ile İngiltere'yi birbirine yaklaştırmıştır (Armaoğlu, 2018: 107). Türkiye'nin güvenlik kaygıları ve eksen arayışı devam ederken 27 Eylül 1940'ta Almanya, İtalya ve Japonya arasında "Üçlü Pakt" imzalanmıştır. Anlaşmaya göre sözü edilen devletler, Doğu Asya bölgesinde ve Avrupa topraklarında gayretlerini birleştirmeye ve işbirliği yapmaya karar vermişlerdir. Böylece Avrupa; Almanya ve İtalya arasında nüfuz bölgesine ayrılırken Doğu Asya büyük ölçüde Japonya'nın sevk ve idaresine bırakılmıştır (Jacobsen, 1989: 236). Bu paktın imzalanması ile Hitler'in nihai hedefi, tıpkı Napolyon gibi Avrupa'yı birleştirmek ve Afrika'nın bu büyük Avrupa devletine hammadde kaynağı olarak eklenmesini sağlamaktır. Hedef gerçekleşirse, Akdeniz'de, İngiltere'nin sömürge yolları kesilecek, ABD'nin ekonomik yayılmasına karşı koyulacaktır (Hergüner, 2011: 40).

Türk-Alman ilişkilerindeki soğuma periyodu, Roma-Berlin ekseninin oluşmasıyla gerçekleşmiş olup, İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırması Türkiye'nin Mihver kampından uzaklaşmasına gerekçe olacaktır (Lenczowski, 1956: 140). Türkiye, Balkanlarda muhtemel bir Alman-İtalyan tecavüzüne karşı, İngiltere ve Fransa ile olan bağlarını güçlendirmeyi ve pekiştirmeyi gerekli görmüştür. Almanların meşguliyeti ise Balkanlarda etrafının kuşatılmasını önlemektir. Almanya Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop'un, Von Papen'e: "*Kuşatma Çemberi, Türkiye'nin de katılımıyla kapatılırsa, savaş dışında bir seçenek kalmayacak*" talimatını vermesi, Türkiye'nin endişelerinin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir (Kilic, 1959: 76).

Romanya Kralı II. Carol, 11 Ağustos 1939'da İstanbul'a gelmiştir. Kralı karşılayan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Alman tehlikesinin giderek daha fazla tehdit haline geldiğini, Türkiye, Romanya ve diğer Balkan devletlerinin çıkarlarının birbiriyle bağlantılı olduğunu, Almanya ve İtalya'nın bu bölgeye girişinin herkes için ölümcül bir tehlike olacağını düşündüğünü, bunun için acilen bir sınır devletleri bariyeri oluşturmak gerektiğini söylemiştir. Fakat 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın imzalanması, İnönü'nün bölgesel güvenlik umutlarını boşa çıkarmıştır (Gafencu, 1948: 196).

Hitler'e göre, Türkiye'nin nihai olarak fethi veya tarafsızlaştırılması kaçınılmaz bir sonuçtur. Onun en eski savaş planı, Bakü'ye hızlı bir şekilde gitmeyi gerektirmektedir. Bununla birlikte Berlin'e, Türkleri vaktinden önce düşmanlaştırmamak veya Mihver Devletler tarafına kazandırmak için Ankara ile ilişkilerin geliştirilmesini emretmiştir (Dallin, 1981: 232).

1940 Yılında, Almanya'nın Türkiye'yi İşgal Planları

Temmuz 1940'ta İstanbul'da gerçekleşen bir toplantıda, bir Alman gazeteci: "*Rusya'nın Türkiye'den özellikle Boğazlar'da üs elde etmek gibi birtakım talepleri var. Fakat Türkiye paniğe kapılmasın. Çünkü Almanya, Rusya'ya karşı onu destekleyecektir. Ancak, bunu garanti altına almak için Türkiye'nin Almanya'ya dostluğunu ve sempatisini göstermesi, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan başlayarak, Alman karşıtı bakanları görevden alması gerekmektedir*" demiştir (Kilic, 1959: 85). 12 Temmuz 1940'ta gerçekleşen Meclis genel kurulunda, Başbakan Refik Saydam bu

* Benito Amilcare Andrea Mussolini : 1921-1943 Ulusal Faşist Parti Lideri, 1943-1945 İtalya Ducusi (önder, komutan).

anlamli tehdiye oldukca sert bir cevap vermiş: “Bir yabancı gazeteci Türkiye ile de alakalı olan birtakım vesikalar yayınlamaktadır. Vesikalar doğru ya da yanlış, Türk Milleti’ni ve hükümetini hiçbir şekilde endişeye düşürecek önemde değildir... Türkiye Cumhuriyeti ricalinin kalması, gitmesi, oturması, kalkması ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kararıyla olur... Türkiye Cumhuriyeti’nin istiklâline ve Türk vatanının bütünlüğüne zarar verecek herhangi bir harekete karşı, Türk Milleti’nin vereceği yegâne cevap, silâha sarılmak ve sonuna kadar vatani müdafaa etmek olacaktır” diyerek, Türkiye’nin Alman tehditlerine boyun eğmeyeceğini göstermiştir (TBMM Z.C., 6-13-1-12: 59).

Temmuz 1940 tarihli Alman Deniz Kuvvetleri Savaş Günlükleri’nde, İngilizler ve Türkler ihtiyaç halinde Suriye’nin işgali için askeri hazırlıklar yapmaktadır. Doğu Akdeniz’deki İngiliz kontrolünü ortadan kaldırmaya yönelik operasyonlar yoğunlaşmalı, İtalyan Donanması, İngiliz Filosunu kuşatmalı, Mısır’ı ele geçirmek ve Filistin ve Türkiye’deki İngiliz etkisini ortadan kaldırmak için Alman-İtalyan iş birliği yoğunlaşmalıdır denilmektedir (WDGNS, July 1940: 68,208).*

31 Temmuz 1940’ta Berghof’ta, Hitler, Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Orgeneral Franz Halder ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Erich Raeder’in de hazır bulunduğu bir görüşme yapmıştır. Buna göre toplantının amacı, Rus insan gücünün yok edilmesidir. Yapılacak operasyon üç aşamaya ayrılacaktır. İlk olarak; Kiev, Dinyeper ve Odessa’ya ikinci olarak; Baltık Devletleri ve Moskova’ya, üçüncü olarak; Bakü petrol sahalarına sınırlı bir operasyon planlanmıştır. Operasyon gerçekleşikten sonra, Finlandiya ve Türkiye için neler yapılacağı daha sonra görülecektir denilmiştir (Halder, 1940: 141,145).

5 Ağustos 1940’ta, 18. Ordu Kurmay Başkanı Tuğgeneral Erich Marcks tarafından hazırlanan Doğu Harekât Tasarısı’na göre, planlanan seferin amacı, Rus Silahlı Kuvvetleri’ni imha etmek ve Rusya’yı yakın bir gelecekte Almanya’nın düşmanı olarak sahneye çıkamayacak biçimde aciz ve yeteneksiz bir hale sokmaktır. Bu tasarı, Haziran 1941’de başlayacak olan Barbarossa Operasyonu’nun da ilk taslağı niteliğindedir. Bu tarihte Rusya 151 piyade, 32 süvari, 38 motorlu mekânize tugaya sahiptir. 6 piyade ve 1 süvari tümeni ise Türkiye’ye karşı konumlandırılmıştır (Jacobsen, 1989: 228,230).

6-26 Eylül 1940 tarihleri arasında Raeder, Hitler’i ikna etmek için Süveyş’ten Filistin ve Suriye üzerine, buradan da Türkiye’ye kadar ilerlemek gerektiğini söylemiştir. Bu noktaya varılabilirse, Türkiye, Mihver kuvvetlerinin gücü altına girecek, (Krecker, 1964: 117; Thursfield, 1948: 141) bir de Çanakkale ve Akdeniz kontrol altına alınabilirse, İtalya ve İspanya’ya ikmal yapmak daha kolay olacaktır demiştir (Thursfield, 1948: 141)

OKW, Rusya’ya saldırmaya karar vermeden önce, İngiltere’nin Akdeniz’deki konumunu sarsmaya yönelik, Türkiye’nin de rol oynayacağı başka planları tartışmıştır. Eylül 1940’ta, Raeder’in Libya’dan Süveyş Kanalı’na ve daha sonra Suriye üzerinden Türkiye’ye bir operasyon hakkında sunduğu fikirlerine ek olarak bir diğer varyant daha ortaya atılmıştır. Buna göre Bulgaristan’dan Türkiye’ye buradan da Süveyş Kanalı yönünde hareket edilecektir (Glasneck and Kircheisen, 1968: 59; Glasneck, 1968: 127).

Raeder, Sea Lion* (Deniz Aslanı) operasyonu ertelendiği için 26 Eylül 1940’ta, Savaş Kabinesi’ne daha güçlü ve kesin fikirler sunmuştur. Plana göre, İngiltere’yi Küçük Asya, Arabistan, Mısır ve Afrika’dan uzak tutmak için, ABD devreye girmeden önce Cebelitarık ve Süveyş Kanalı hâkimiyetinin sağlanması gerekmektedir. Hitler bu operasyon için gerekli hazırlıkların başlamasına karar vermiş, doğudan Süveyş’e geçmek amacıyla Türkiye’ye karşı harekete geçme fikri gündeme gelmiştir. Amerikan müdahalesi tehlikesinden dolayı bu görevlerin derhal üstlenilmesi ve 1940-41 kışında bitirilmesi kararına varılmıştır. Hazırlanan projeye göre İtalyanların Alman yardımına ihtiyaç duyacağı Süveyş ele geçirilecek, Süveyş’ten Filistin’e ve Suriye üzerinden Türkiye’ye ilerleme sağlanacak, Kuzeybatı Afrika ve Dakar’ın korunması için Vichy Fransa ile iş birliği yapılacaktır (Hinsley, 1951: 99-100).

İngiliz istihbaratına göre 4 Ekim 1940’ta Adolf Hitler ve Benito Mussolini Brenner Pam’da bir toplantı gerçekleştirmiştir. İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen’e verilen bilgilere göre Almanya ve İtalya’nın Süveyş ve Cebelitarık’ta İngilizlere saldıracağı değerlendirilmiştir. Almanya ve İtalya’nın doğudaki saldırı planı ise Rusya’nın etkisiz hale getirilmesi ve Türkiye ile Yunanistan’a yönelik operasyonlar yapılması olacaktır. Bu operasyonlar ilk etapta siyasi ama gerekirse askeri nitelikte olacaktır (Woodward, 1970: 488).

* War Diary Of The German Naval Staff (Operations Division), Alman Deniz Kuvvetleri Komutanı Büyük Amiral Raeder, Genelkurmay Başkanı ve Donanma Kurmay Başkanı Schniewind ve Donanma Harekât Bölümü Kurmay Subayı Fricke arasında yapılan görüşmelerin tutanaklarıdır. Bu kaynak, WDGNS şeklinde kısaltılarak yazılmıştır.

* Almanya’nın Fransa’yı işgalinin ardından İngiltere’yi ele geçirmek için tasarladığı operasyonun adı.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından Brenner'de yapılan görüşme kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre Almanlar, muhtemelen kış aylarında İtalyanlarla birlikte Akdeniz Bölgesi'ne saldıracaklar ve Balkanlar üzerinden güneye doğru ilerleyecektir. Alman birliklerinin Romanya'ya girişinin 7 Ekim'de duyurulması bu planın ilk hamlesi olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmeler üzerine 9 Ekim'de Lord Halifax, Dışişleri Bakanlığı'na bu yeni Drang Nach Osten hakkında Türkiye ve Rusya'nın tutumunu öğrenmeye çalışmasını önermiştir (Woodward, 1970: 514-515). Çünkü İngiliz istihbaratına göre Romanya'nın hızla istila edilmesini engellemek mümkün değildir. Yapılabilecek en fazla şey, Romanya'yı yapabileceği maksimum direnişe ikna etmek ve aynı zamanda petrol sahalarını Almanların eline geçmeden önce imha etmektir. Almanya buradan sonra, Ortadoğu ve Akdeniz'e erişim sağlayabilmek için, Boğaziçi ve Ege'ye doğru ilerleyebilir. Bu da Brenner Kararları'nın uygulanması için atılmış ilk adım olarak değerlendirilebilir (The National Archives, 1939: 6).

Bunun üzerine Hugessen, 16 Ekim 1940'ta Saraçoğlu'nu ziyaret etmiş, İngiliz istihbaratının elde ettiği bilgileri Türk Hükümeti'ne iletmış ve görüş sormuştur. Saraçoğlu cevaben; Almanların Balkanlarda saldırıya geçmesinin beklenebileceğini ve amaçlarının doğrudan ya da boğazları ele geçirmek suretiyle Rusya ve Türkiye'ye karşı askerî harekâta girişmek olabileceğini, Türkiye'nin Alman tehditlerine boyun eğmeyeceğini ifade etmiştir. Ertesi gün Türkiye'nin tutumu yazılı olarak İngiltere büyükelçiliğine şu şekilde bildirilmiştir. *“Türkiye üzerinden geçerek, Mısır'a karşı hareket yapmak teşebbüsünde bulunulursa, Türkiye'nin ceder etmesi (teslim olması) asla mevzu bahis değildir. Cebren böyle bir harekete kıyam ederlerse, bütün memleket, bütün vesaitiyle müdafaa olunacaktır.”* (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, 1973: 30-31).

28 Ekim 1940'ta, İtalya, Almanya'ya herhangi bir bilgi vermeden Yunanistan'ı işgal edince Mihver Devletlerin bölünmüşlüğü ortaya çıkmış ve Akdeniz, herkes için tehlikeli bir alan haline gelmiştir. İtalya'nın bu beklenmedik hareketi, Britanya'nın Girit'i ve Ege'deki adaları işgal ederek, Doğu Akdeniz'deki konumunun iyileşmesini sağlamıştır. İskenderiye'den Girit'e geçişin kolaylaşması, İngiliz üstleriyle Kuzey Afrika'ya giden İtalyan ikmal hatları arasındaki mesafeyi yarıya indirmiştir. İngilizlerin Ege'ye ilerleyişi ve Yunan Anakarasına operasyonları, Alman askeri misyonlarının Balkanlardaki ve özellikle Romanya petrol sahalarındaki çıkarlarını tehdit etmiş, Almanya aleyhine ortaya çıkan yeni olasılıklar Hitleri paniğe sürüklemiştir (Hinsley, 1951: 103). Türkiye, bir Alman elçileri, casusları ve ajitatör (kışkırtıcı) sürüsünün Güneydoğu sınırına sıkıca yerleştiğini görünce dehşete düşmüştür. Bununla birlikte 30 Ekim 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'ı işgal etmesiyle durum daha da kritik bir hal almıştır. Çünkü Türkiye, 1934 yılında oluşturulan Balkan Federasyonu'nun ortaklarından biridir. Muhtemel bir İtalyan zaferi, Mihver kuvvetlerini Türk sınır muhafızları ile karşı karşıya getirecek, dahası onlara Boğazlara yapılacak bir yıldırım saldırısı için mükemmel bir sıçrama tahtası sağlayacaktır (Cramer, 1947: 283).

4 Kasım 1940'ta OKW, Operasyon Dairesi ve Deniz Kuvvetleri'nin katılımıyla Berlin'de bir konferans gerçekleştirilmiştir. Burada Führer, İtalya'nın Yunanistan'a karşı yürüttüğü harekât sonucunda Almanya'nın alacağı tedbirlere ilişkin bir dizi karar açıklamıştır. Buna göre; Romanya ve Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a karşı ilerlemeye çalışılacaktır. Türk saldırıları ihtimaline karşı Bulgaristan'a askeri destek verilecektir. Türkiye'nin tutumu ise Rusya'nın gelecekteki politikasına bağlı olacaktır. Daha önceki toplantılarda, Suriye üzerinden Türkiye'ye ve Libya'dan Süveyş'e geçmek amacıyla hareket planlamaları yapılmıştı. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki iyileşen konumu göz önüne alındığında, bu operasyonlar Almanya için çok uzun ve büyük zorluklar içerecektir. Führer, bu nedenlerle Türkiye'ye karşı harekete geçmeyi ertelemiştir (Jacobsen, 1965: 150; Thursfield, 1948: 146; Hinsley, 1951: 103. Kreckler, 1964, 117).

12 Kasım'da Alman ordusuna, Romanya'yı İngilizlere karşı korumak aynı zamanda Yunanistan'daki İtalyanlara yardım etmek için Romanya ve Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldırı emri verilmiştir. (Hinsley, 1951: 104) Aynı gün Türkiye'yi hareket ve faaliyetten alıkoyabilmek için, yaklaşık on tümen kuvvetinde bir ordu grubunun kullanılması için Romanya'daki Alman askeri heyetinin süratle takviyesi emredilmiştir (Jacobsen, 1989: 242,246; Thursfield, 1948: 166). 14 Kasım 1940'ta Silahlı Kuvvetler Komutanlığı Harekât Dairesi Başkanı Jodl'ın ifadesine göre Hitler, Donanma Operasyon Departmanı başkanına, Türkiye ve Suriye üzerinden Süveyş Kanalı'na yönünde yapılacak bir saldırıya karşı direktif vermiştir (Kreckler, 1964: 117)

Ribbentrop, 19 Kasım 1940'ta, Balkanlardaki Alman müdahalesinin ardından Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı tutumuna ilişkin endişelerini gidermek için harekete geçmiş Ankara Hükümeti silaha sarılmaya cesaret ederse Türk Devleti'ni tamamen yok etmekle tehdit etmiştir (Glasneck and Kircheisen, 1968: 66-67). Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'de büyük endişeyle karşılanmış, 23 Kasım 1940'ta, Boğazlardaki vilayetlerde ve Trakya'da olağanüstü hal ilan edilmiştir. Osmanlı Bankası'nda bulunan çok sayıda dosya, para ve menkul kıymet

Ankara'ya taşınmıştır. Alman büyükelçisinin 3 haftalık yokluğu da Türkiye'nin endişelerini daha da artırmıştır (Krecker, 1964: 118).

Hitler, 13 Aralık 1940'ta, Kurmay Başkanlığına "Marita Harekâtı" adlı bir saldırı planı göndermiştir. Harekâtın ilk hedefi, Ege kıyılarını ve Selânik havzasını ele geçirmektir. Türkiye'ye karşı yan koruma görevi ise Bulgar ordusuna verilmiştir (Jacobsen, 1989: 276-277). Plana göre, 12. Ordu, OKH'nin* emriyle 12 saat içinde Bulgaristan'a girmeye hazır olacak şekilde Romanya'da yürüyecektir. Türk topraklarından gelen etkiye karşı Bulgar-Yunanistan sınırına ilerleyecek, Bulgaristan'a girişinden en geç 35 gün sonra Yunan Makedonyası ve Yunan Trakyasını işgal etmek için Bulgaristan'ın güney sınırını geçecektir. Türkiye'ye karşı hazırlıklar ise bir Türk saldırısına karşı derhal bir Alman karşı saldırısıyla karşılık verilebilecek şekilde sağlanmalıdır (Jacobsen, 1965: 244). Bu dönemde Almanlar, Türkiye'nin faaliyetlerini izlemek için Ege Denizi'ne birlikler görevlendirmiştir (Halder, 1939-1942: 27).

1941 Yılında, Almanya'nın Türkiye'yi İşgal Planları

Papen, 10 Ocak 1941'de, Alman Dış İşleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, Almanya'nın Romanya'ya asker sevkiyatını Türkiye'nin dikkatle izlediğini, Bulgaristan'a bir güvenlik bölgesi kurulmasının Türkiye'yi Bulgaristan'a karşı silahlı müdahaleye zorlayabileceğini, bununla birlikte Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağına dair diplomatik güvencelerin yeterli olduğuna kendisinin de inanmadığını yazmıştır (DGFP, D*, XI, 1961: 1064). Hitler, 20 Ocak 1941 günü kurmay başkanlığına ve İtalyan tarafına yaptığı açıklamada, Romanya'daki yığınağın amaçlarını; Yunanistan'a karşı bir harekât gerçekleştirmek, Rusya ve Türkiye'ye karşı Bulgaristan'ı korumak ve Romanya'ya verilen garantiyi emniyet altına almak olarak sıralamıştır. Hitler, "Türkiye büyük bir ihtimalle tarafsız kalacaktır; eğer Türkiye İngiltere ile tesanüt (dayanışma) içinde olduğunu açıklayacak ve hava alanlarını İngiltere'nin emrine verecek olursa işler karşır ve hiç de boşa gitmeyen bir durum meydana gelir" demiştir (Jacobsen, 1965: 274-275; Jacobsen, 1989: 291-292).

Roosevelt, 20 Ocak 1941'de Winston Churchill'e* gönderdiği mektupta, Hitler İmparatorluğu'nun Yunanistan, Türkiye ve Balkan devletlerini kandırma, zorlama ya da itaat etmezlerse işgal tehdidinin ortaya çıktığını; Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika ve Fransa'da tanık oldukları iğrenç sürecin Güneydoğu Avrupa'da da yaşanabileceğini söylemiştir. Roosevelt'e göre Hitler, Balkan devletlerini birer birer boyunduruk altına almak, izole edilen Türkiye, Filistin, Mısır, Irak ve İran'a giden yolu Alman birliklerini kullanarak zorlamak istemektedir. Bu durum Yunanistan'ı Balkanları ve belki de Türkiye'yi mahvedebilir (Churchill, 1961: 36-38).

Balkanlardaki gelişmeler İngilizleri de endişelendirmiş, Churchill, 31 Ocak 1941'de Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Almanların Bulgar havaalanına yerleşmeye başlamasını hem Ankara'nın hem de İngiltere'nin çıkarlarına yönelik büyük bir tehlike olarak niteleyen Churchill; çok yakında Alman birliklerinin ve hava filolarının Bulgaristan'a hareket edeceğini, Türkiye'nin İngiltere ile birlikte hareket etmemesi durumunda Alman uçaklarının İstanbul, Edirne ve Trakya'daki Türk birliklerinin üzerine pike bombardımanına başlayacağını söylemiştir. Churchill'e göre Almanya, Çanakkale çıkışı tamamen kontrol altına almak ve Türkiye'yi üç taraftan kuşatmak istemektedir. Bu aynı zamanda Almanya'nın İskenderiye ve genel olarak Mısır'a yönelik saldırılarını da kolaylaştıracaktır (Churchill, 1961: 41-43. Krecker, 1964: 120). Böyle bir durumda İnönü'nün savaş ilan edeceğini bildiğini söyleyen Churchill, Almanya'nın Nisan ve Mayıs 1940'ta Fransa sınırında yaptığı manevrayı Türkiye sınırında da tekrarlamaya hazırlandığını, olası bir Alman işgali ve başarısızlık durumunda ulusların iktidarları affetmeyeceğini ifade etmiştir. Churchill, Türkiye'ye hava meydanlarında önlem almasını, bunun için en az 10 savaş ve bombardıman uçağı filosunu göndermeye hazır olduğunu, kabul edilmesi durumunda üniformalı ve sivil giyili (giyimli) İngiliz personelinin bir an önce Türkiye'ye hareket edeceğini söylemiştir (Churchill, 1961: 41-43). Papen'in ifadesi ile: "Bu kadar ezici baskıya ve cömert tekliflere rağmen Türkiye'nin Almanya'nın garantilerine güvenmeye karar vermesi ve savaşın dışında kalması, gerçekten de Türk gerçekçiliğinin bir kanıtıdır" (Papen, 1922: 472).

Ocak 1941'de Almanya'nın Romanya'ya gönderdiği eğitimci ve askeri birliklerini bir dizi tümen takip etmiştir. Papen'e göre bu ordu, muhtemel bir Yunanistan istilasında Bulgaristan üzerinden yürümek zorunda kalacak, bu harekât şüphesiz Türkiye'nin savaşa girmesini içerecektir. Bu dönemde Alman Genelkurmay Başkanlığı Hitler'e sunduğu muhtıradan, Britanya İmparatorluğu için hayati önem taşıyan Süveyş Kanalı ve İran Petrol sahalarına yapılacak bir saldırıyla ölümcül bir darbe indirilebileceğini belirtmiştir. Almanya'nın Doğu

* Oberkommando des Heeres (OKH), Nazi Almanyası Kara Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı

* Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D kaynağı, bu ve sonraki atıflarda (DGFP, D) şeklinde verilmiştir.

* Sir Winston (Leonard Spencer) Churchill: 1940-1945, 1951-1955 Birleşik Krallık Başbakanı.

Akdeniz'e hâkim olmadan Süveyş'e ulaşmasının tek yolu Türkiye üzerinden Suriye'ye, buradan da Kuzey Afrika çölü boyunca Nil deltasına uzanan bir rota izlemektir. Fakat Papan'e göre: “*Alman birliklerinin Eskişehir ve yüksek Toroslardan geçen, tek bir ikmal hattında sayısız köprü ve tünel sahibi bir battan (demiryolundan) Anadolu'yu geçmeye kalkışması intihardır... Bu coğrafyanın savunması, cesur ve kararlı Türkler için basit bir meseledir.*” Papan, General Halder'i de böyle bir operasyonun imkânsız olacağı konusunda ikna etmiştir. Alman askeri ateşesi de genelkurmay başkanlığına, böyle bir operasyonun ne gibi sonuçlar içerebileceğinin grafik resmini çizerek Papan'e tam destek vermiştir. Papan, 28 Ocak'ta Hitler'e sunduğu uzun raporda Bulgaristan'ı savaş alanına dâhil etmenin doğasında var olan tehlikeleri anlatmıştır. Yunanistan'a asker göndermeyi gerekli görürse, Türkiye Cumhurbaşkanı'na kişisel bir mektup göndermesini, bu operasyonun sınırlı niteliğini belirtmesini, Türk topraklarının dokunulmazlığını garanti etmesini ve tüm Alman birliklerinin Türk-Bulgar sınırından en az 20 mil uzakta tutulması emrini vermeyi taahhüt etmesini tavsiye etmiştir. (Papan, 1952: 470-471; Glasneck and Kircheisen, 1968: 127).

1 Mart 1941'de Bulgaristan, 27 Eylül 1940'ta Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanan Üçlü Pakt'a katılmıştır. Alman orduları aynı gün Bulgaristan'a girmiş, Nisan ayı içerisinde de Yugoslavya, Yunanistan ve tüm Ege Adaları'nı işgal etmiştir. Bu durum, Türkiye için son derece tehlikeli olmakla birlikte, Alman-Rus ilişkilerini bozduğu için Rusya'nın Türkiye'ye karşı politikasında yumuşamaya neden olmuştur. Böylelikle Türkiye, Rusya'dan gelebilecek tehlikelere karşı bir nebze rahatlasa da Alman tehlikesi Trakya sınırına dayanmıştır. Buna karşın Hitler, aynı gün İnönü'ye yazdığı mektupta, Almanya'nın amacının Türkiye'nin toprak veya politik bütünlüğünü bozmaya yönelik değil Avrupa kıtasındaki İngiliz nüfuzunu yok etmeye yönelik olduğunu söylemiştir. Devamında: “*Bu mektup, Alman birliklerinin Bulgaristan'a girme amacıyla ilgili herhangi bir yanlışlığa sebebiyet vermemek için yazılmış olup, Alman askerlerine Türk sınırından uzak durmaları için emir verilmiştir*” denilmektedir (DGFP, D, XII, 1962: 201-203). İnönü, bu mektuba 12 Mart'ta cevap vermiştir. Hitler'e: “*Türkiye, topraklarını ve bütünlüğünü şu ya da bu güçler arasındaki siyasi ve askeri ittifaklar açısından değerlendiremez ve kutsal dokunulmazlık hakkının herhangi bir yabancı ülkenin zaferi açısından değerlendirilmesine izin veremez. Bu nedenle, ulusal alanına yönelik her türlü tecavüze karşı çıkmaya karardır*” demiştir (DGFP, D, XII, 1962: 286).

22-23 Ocak 1941'de, OKH ile Bulgar General Baydoff arasında Predeal'da yapılan görüşmelerde -Alman birliklerinin Yunanistan veya Türkiye'ye karşı operasyonlarında, “Bulgar ordusu iki ülkeye karşı saldırgan bir şekilde kullanılmaz” kararının alınması, Almanya'nın Türkiye'ye saldırısının olası olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Ankara'da bulunan Alman General Rhode ise mevcut siyasi durum için: “*Türkiye, er veya geç bir tarihte Almanya tarafından saldırıya uğramaktan korktuğu için savaşa girecektir*” demiştir (Jacobsen, 1965: 310-311). Amiral Bürkner tarafından OKW'ye gönderilen muhtıraya göre, 2 Şubat 1941'de Tümgeneral Greiffenberg ile Bulgaristan adına Tümgeneral Boydeff arasında Berlin'de bir görüşme gerçekleşmiştir. Yapılan mutabakata göre, Alman birliklerinin Yunanistan'a veya Türkiye'ye karşı harekâtında Bulgar ordusu taarruz amacıyla kullanılmayacak fakat Balkanlarda yeni düzeni sağlamak için güçlendirilecektir. OKW, mümkün olan en kısa sürede Bulgaristan-Türkiye ve Bulgaristan-Yunanistan sınırında zırhlı ve motorlu tümenlerden oluşan yeterli sayıda birliği konuşlandıracak, Bulgaristan'ı olası tüm tehlikelerden korumak için Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Rusya'ya karşı önlemler alacaktır. Özellikle zırhlı tümenlerden oluşan Alman kuvvetleri, Bulgaristan savunma Cephesi'nin arkasından Türkiye sınırına doğru ilerletilecek, Alman Hava Kuvvetleri de savunmaya hazır olacaktır. Almanya'nın Yunanistan'a yönelik operasyonları sürerken, Türkiye'nin Bulgaristan'a saldırması durumunda Alman Kuvvetleri tarafından desteklenen Bulgar ordusu kendisini savunacaktır. Eğer Almanların Türkiye'ye yönelik operasyonları sırasında Yunanlılar saldırırsa, aynı şey Yunanistan için de geçerlidir. Protokolün 6. maddesine bakıldığında ise Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik muhtemel operasyonların lojistik, iâşe ve ikmal planlamasının dahi yapıldığı görülmektedir. Buna göre, Alman birliklerinin Bulgaristan'dan geçişlerinde Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik operasyonlarında demiryolu ve ulaşım yollarının rahatlatılması için Bulgaristan'dan destek alınacaktır (DGFP, D, XII, 1962: 67-71).

3 Şubat 1941'de Hitler'in başkanlığında Barbarossa* ve Sonnenblume* hakkında bir görüşme gerçekleşmiş, kurmay heyeti Marita Harekâtı* için altı zırhlı tümene ihtiyaç duyulduğunu, Balkanların durumunun ise

* II. Dünya Savaşı sırasında 22 Haziran 1941'de, Nazi Almanyası liderliğindeki Mihver kuvvetlerinin Rusya'yı işgal planına verilen addır.

* İkinci Dünya Savaşı sırasında Şubat 1941'de, Nazi kuvvetlerinin Kuzey Afrika'yı işgal planına verilen addır.

* Almancası, Unternehmen Marita, II. Dünya Savaşı sırasında İtalya ve Almanya tarafından Yunanistan'ı işgal planına verilen addır.

Türkiye'nin tutumuna bağlı olduğunu belirtmiştir. Hitler, kesin karar verildiğinde Türklerin artık mesele teşkil etmeyeceğini söylemiştir (Jacobsen, 1989: 295-296). Hitler, 27 Şubat 1941'de, yapılan tüm bu saldırı hazırlıklarına taban tabana zıt olarak Almanya'nın Balkanlarda aldığı askeri güvenlik önlemlerinin Türkiye'ye değil İngilizlerin Yunanistan'da yer edinmesine yönelik olduğuna dair Türk Hükümetine güvence vermiştir (DGFP, D, XII, 1962: 187).

Şubat 1941'de Ankara'daki Alman diplomasisi, Türkiye'yi Büyük Britanya ve Yunanistan'a karşı yükümlülüklerini yerine getirmekten caydırmaya çalışırken OKH, Türkiye'nin Almanya'ya karşı Yunanistan'a destek verme olasılığını ve Türkiye üzerine operasyon yapılmasını tartışmıştır. General Hilmar Von Mittelberger'e göre, İstanbul Boğazı boyunca hızlı kuvvetlerle Türkiye Trakyasına bir Alman saldırısı düzenlenmelidir. Karışıklıktan yararlanan öncü tank birlikleri, daha sonra doğuya yönelebilir. Anadolu'da, özellikle Toroslar'da, yüksek dağ engellerinin aşılması gerektiğinden birliklerin ilerlemesi ve erzak nakli büyük zorluklar içermektedir. Çünkü bu bölgede yalnızca iki ana yol ve bir tek demiryolu mevcuttur. İşin manevi boyutuna gelince, Türkler tam bir zihinsel çöküntü yaşamazlarsa bireysel gruplarla amansız bir direniş gösterebilirler. 15-22 Şubat 1941 arasında yapılan çalışmaların ardından Genelkurmay Harekât Daire Başkanı Albay Heusinger, Binbaşı Gehlen ile birlikte "Türkiye'ye karşı bir saldırı planı" yayınlamış ve 12. Ordu Başkomutanı Mareşal List'e göndermiştir. Genelkurmay Başkanı Halder de, daha önce yapılan toplantılarda, Kara Kuvvetleri Komutanı Brauchitsch ile Türkiye'ye karşı operasyon olasılığını tartışmıştır (Glasneck and Kircheisen, 1968: 66). 22 Şubat 1941'de, "Türkiye'ye saldırı konulu çalışmanın listeye aktarımı" başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. 28 Şubat'ta yapılan konferansta ise Albay Matzyk, Türkiye'nin önde gelen bürokratlarının Papen'e, Almanya'nın Balkan politikasının Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşıma zorlayacak bir noktaya doğru ilerlediği yönündeki endişelerini dile getirdiklerini söylemiştir. Bunun üzerine Papen'e, Türk hükümetine bir uyarı olarak: "*Almanya, sadece İngiltere ile savaşıyor ve Balkanlarda sadece barış ve düzen istiyor. Ama Türkler bata bulmaya çalışıyorsa, her an bagajımı toplamaya hazırım*" açıklamasını yapması istenmiştir (Halder, 1939-1942: 4,10).

26 Şubat 1941'de, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Mareşal Sir John Greer Dill, Alman kuvvetlerini kısıtlamak amacıyla Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye ile bir Balkan Cephesi kurma olasılıklarını araştırmak üzere Ankara'ya gelmiş, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmüşlerdir* (Papen, 1952: 472). Eden, Türk Hükümeti'nin ve Çakmak'ın, Almanya'nın niyetinin Türkiye'ye kesin darbeyi hedeflediğinin farkında olduğunu, ayrıca Almanların Yunanistan'a karşı harekete geçmesi halinde sıranın Türkiye'ye geleceğini bildiklerini ifade etmiştir (Eden, 1965: 205). Eden, 28 Şubat 1941'de Churchill'e bir telgraf göndermiştir. Buna göre Türkiye, Almanya tarafından saldırıya uğraması halinde savaşma kararlılığındadır. Almanya'nın Yunanistan'a saldırması halinde sıranın Türkiye'ye geleceğinin farkındadır. Ancak şu anda Türkiye, herhangi bir saldırı gücü olmadığı için savaşın dışında kalmanın ortak davaya daha iyi hizmet edeceğini düşünmektedir (Churchill, 1961: 88). Buna karşılık Ribbentrop, Papen aracılığıyla, Türkiye'nin İngiltere ile ittifakını feshedip Mihver blokuna katılmasını istemiştir. Bu dönemde bir taraftan İngiltere ve Amerika'nın diğer taraftan Almanya'nın baskıları Türkiye'yi çok müşkül bir pozisyona getirmiştir (Armaoğlu, 2018: 127).

17 Mart 1941'de ise General Wagner "*Kafkasya eninde sonunda Türkiye'ye bırakılacak ama önce bizim tarafımızdan sömürülmesi gerekiyor*" demiştir (Halder, 1939-1942: 29). Mart 1941'de, Raşid Ali El Geylani liderliğindeki bir Arap özgürlük hareketi eski İngiliz yanlısı hükümeti devirmiş ve Irak'ta yönetimi ele geçirmiştir. Bu ani gelişme, aynı zamanda petrol kaynaklarının ve boru hatlarının kontrolünü ele geçirmek manasına gelir. Bu Almanya için Bağdat ve Basra'yı ele geçirmek, Hint Tugayı'nı denize atarak Süveyş'i ele geçirmek için çok cazip bir fırsattır. Fakat Doğu Akdeniz'de Alman gemisi bulunmadığı ve Mihver Devletler denizlere hâkim olmadığı için Türkiye'den geçmeden Suriye üzerinden bir iletişim hattı kurma ümidi yoktur. Bununla birlikte bölgeye havalanan Alman uçakları için yakıtı ihtiyaç vardır ve bunu almanın tek yolu da Türkiye'dir (Papen, 1952: 475-476). Bu sebepten Almanya, Papen aracılığıyla Türkiye üzerinden Irak'a silah, malzeme ve asker yollamak için baskı kurmaya başlamıştır. Ribbentrop, Türkiye'nin Almanya ile dostluk muahedesi imzalamasının yegâne şartını, toprakları üzerinden Irak, İran ve Suriye'ye silah, malzeme ve kamufle bir tarzda asker geçirme müsaadesini vermesi olarak ifade etmiştir (Lenczowski, 1956: 141; Kilic, 1959: 89). Buna karşılık Almanların vaadi, Trakya'da Türkiye'nin lehine bir sınır düzenlemesi yapılacak, Ege Denizi'nde bazı adalar Türkiye'ye bırakılacak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye lehine geliştirilecektir (Glasneck and Kircheisen, 1968: 71). Bu isyanda Raşid Ali, içeriden ve Suudi Arabistan'dan destek bulamadığı gibi Türkiye de Alman birliklerinin topraklarından transit geçişine izin vermemiştir. Ardından, Hür Fransız

* Ulus Gazetesi, 1 Mart 1941, s.1. Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 1941, s.1.

Kuvvetleri İngilizlere destek verince ayaklanma bastırılmış, bundan sonra Irak, bütün kaynaklarıyla Müttefikler'in kontrolüne girmiştir (Goloğlu, 2012: 97).

27 Mart 1941'de Hitlerin başkanlığında kurmay heyeti ve ilgili bakanlar arasında Yugoslavya'nın durumu görüşülmüş, politik yönden, özellikle Yugoslavya'ya karşı darbenin acımasız şiddet ve sertlikle yapılması ve askeri imhanın bir yıldırım harekâtı şeklinde icra edilmesi kararına varılmıştır. Bu suretle Türkiye'nin yeterli ölçüde yıldırlması ve Yunanistan'a karşı girişilecek daha sonraki sefer için uygun bir fikir ortamı yaratılması amaçlanmıştır (DGFP, D, XII, 1962: 372-373; Jacobsen, 1989: 310,312-313). Churchill, 28 Mart 1941'de Eden'e çektiği telgrafta özetle; Müttefik Devletler Balkanlarda başarısız olursa Almanlar tüm vurucu güçlerini hızla Trakya üzerinden Türkiye'ye çevirmeyi düşünebilirler. Çeşitli telgraflarda buna dair önerileri var. Trakya'da toplanan Türk birliklerinin kısa bir süre sonra Çatalca ve İstanbul Boğazı'na geri püskürtüleceğinden hiç şüphe edilemez. Trakya'da sıkışık kalan Türkler için en büyük tehlike, Almanya'ya karşı tek başına göğüs germektir. Çıkarlarımız gereği, Almanya, Balkanlar'a saldırırsa orada tüm gücümüzde üzerimize düşeni yapmalıyız demiştir (Churchill, 1961, s. 141-142).

28 Nisan 1941'de, Hitler ile Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg arasında görüşme gerçekleşmiştir. Hitler özet olarak: “Yunanistan kesinlikle tarafsız olmadı! Yunan basını küstahlaştı. Yunanistan, sürekli İngiltere sempatisini aldı ve her şeyden önce de gemilerini ve denizaltı üslerini İngiltere'nin emrine verdi. Türkiye de aynı yolu izlemeye çok yaklaştı” demiştir (Jacobsen, 1989: 320,322). 6 Mayıs 1941'de toplanan Alman generallere göre, Kuzey Afrika'dan gelen raporlar, İngiliz hava filosunun yeniden aktif hale geldiğini göstermektedir. Böylece Libya'nın durumu tehlikeye düşmüştür. Malta olmadan Kuzey Afrika'ya güvenli bir tedarik sağlanamayacağı giderek daha açık hale gelmiştir. Ancak İtalyanlar Malta'ya saldırılamayacağını düşündükleri için Almanların Türkiye üzerinden Süveyş'e doğru yola çıkması gerekmektedir (Halder, 1939-1942: 101). Raeder, 30 Mayıs 1941'de, sonbaharda kesin bir Mısır-Süveyş saldırısı talep etmiş ve Hitler'e 6 Haziran'da Donanma Kurmay Başkanlığı'ndan aynı taleplerle bir muhtıra sunulmuştur. Doğu Akdeniz'deki stratejik duruma ilişkin gözlemleri içeren bu muhtıra, Türkiye, Suriye ve Irak'a geçiş için Rommel'e ikmal ve takviye yapılması hususunda hazırlıklar yapılmasını içermektedir (Hinsley, 1951: 154-156).

Hitler ile Mussolini, 2 Haziran 1941'de Brenner'de tekrar bir araya gelmişlerdir. Mussolini'ye göre Kıbrıs, savaş uçaklarının menzilinin dışında bulunduğu için Küçük Asya'nın Türk kıyıları üs olarak kullanılmalıdır. Üslerin kullanılmasına izin vermesi, Anadolu üzerinden Irak'a mühimmat geçişini kabul etmesi ve Almanya'nın menfaatine uygun bir siyasi tutum benimsemesi durumunda Türkiye'ye, toprak bütünlüğünün korunması, Çanakkale Boğazı'nın koruyucusu olarak tanınması, Edirne çevresinde bazı sınır düzeltmelerinin sağlanması, Küçük Asya kıyılarındaki Midilli ve Sakız adalarının verilmesi gibi teklifler sunulmasına karar verilmiştir (DGFP, D XII: 947-948).

Ribbentrop, 3 Haziran 1941 tarihinde Papen'e çektiği telgrafta: “Bugün, Büyük Alman İmparatorluğu ve eksen ortağı İtalya Avrupa'nın efendisidir. Türkiye hariç, şimdiye kadar kıtamdaki tüm uluslar için bu netleşmiş olmalıdır... Almanya, muhtemelen şimdiye kadar var olmuş en büyük ordusunun küçük bir kısmını göndererek, Türk devletini birkaç hafta içinde ortadan kaldıracaktır” demiştir (Krecker, 1964: 116-117). 8 Haziran 1941'de, Nazi Partisinin aktif üyelerinden birisi olan Walther Hewel günlüğüne şunları yazmıştır: “Ruslar, batı sınırına tarihteki en büyük yağma yapıp tüm güçlerini topladılar. Şimdi Barbarossa ters giderse hepimiz kaybederiz. Bütün bu operasyon biter bitmez, Irak ve Suriye kendi başlarının çaresine bakacaktır. İşte o zaman bir elimiz serbest olacak ve Türkiye üzerinden aşağı inebileceğiz” (Irving, 1991: 401). Ribbentrop da, 9 Haziran 1941'de Papen'e çektiği telgrafta: “Türk hükümeti Almanya'nın ölüm kalım mücadelesi verdiği İngiltere ile dolaylı da olsa işbirliği yaparsa otomatik olarak Almanya'yla çatışmaya gireceğini açıkça anlamalıdır” demiştir (GFOD, 1948: 25*; DGFP, D, XII, 1962: 985). Alman, Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı Joseph Goebbels de, 16 Haziran 1941'de günlüğüne şunları yazmıştır: “İngilizlerin İtalya'ya karşı bir hava üssüne sahip olmaması için Girit'in alınması gerekiyordu. Çünkü İtalyanlar, bizim halkımız kadar dirençli değiller. Belki de Mısır'a yaklaşmak için Türkiye'yi ezeceğiz” (Goebbels, 1999: s.1604).

18 Haziran 1941'de Almanya ile Türkiye arasında 10 yıllık bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Böylelikle Almanya Rusya'ya saldırmadan önce Türkiye'yi etkisiz hale getirmek istemiştir (Lenczowski, 1956: 141). Herhangi bir gizli taahhüt ya da geniş çıkarımlar içermeyen bu anlaşma hakkında İnönü: “Artık anlaşıldı ki Almanlar, Türkiye'ye yönelik saldırılarını daha sonraya ve daha fazlasına ertelediler. Türkiye de hem kendi güvenliği hem de müttefiklerin menfaati için zaman kazanmayı gerekli gördü” demiştir. Nitekim anlaşmanın imzalanmasından yalnızca 4 gün sonra Almanya'nın Rusya'ya saldırması, Türkiye için daha fazla tehdit, ayartma ve provokasyon içeren yeni bir aşamayı başlatmıştır. Almanya'nın Rusya'ya saldırısı münferit bir teşebbüs

* German Foreign Office Documents German Policy In Turkey 1948 kaynağı, (GFOD, 1948) şeklinde verilmiştir.

değildir. Hitler'i Rusya'ya karşı acilen harekete geçmeye iten asıl nedenin, Almanya'nın Türkiye, Boğazlar ve Balkanlara olan ilgisi olduğu kabul edilmektedir (Kilic, 1959: 89-91).

Alman genelkurmayının 3 Temmuz 1941'de yaptığı toplantıya göre; Anadolu üzerinden Nil ile Fırat arasındaki kara yoluna ve belki de Kafkasya'dan İran'a yönelik bir taarruza hazırlık yapılmalıdır. Alman tümenleri, Anadolu üzerinden Suriye'ye yönelik harekâtın ilk hamlesi olarak Bulgaristan'da yoğunlaşacak, böylece güçlerimize geçiş izni vermek için Türkiye üzerinde bir siyasi baskı aracı olacaktır (Halder, 1939-1942: 194,197). Ardından 8 Temmuz 1941'de yapılan toplantıda, Ortadoğu'da İngiliz karayolunu kesmek ve çok hareketli hale geldiğini düşündükleri Türkiye'ye bir uyarı olarak Türk-Bulgar sınırına tanklar gönderme kararı alınmıştır (Halder, 1939-1942: 212). 26 Temmuz 1941'de ise Papen, Alman Genelkurmayı'na Kafkasya ve Türkistan'da tampon devletler kurmayı teklif etmiştir (Halder, 1939-1942: 271).

11 Haziran 1941 tarihinde Hitler ve Alman Kurmay heyeti arasında "Barbarossa'dan Sonraki Zamana İlişkin Hazırlıklar" görüşülmüştür. Oluşturulan tasarı planına göre; Rusya Silahlı Kuvvetlerinin parçalanmasından sonra Almanya ve İtalya, İber Yarımadası hariç Avrupa Kara parçasına askeri olarak hâkim olacaklardır. Türkiye ve İran üzerine kuvvetli bir baskı yapma imkânı olursa, bu memleketler, İngiltere'ye karşı savaş için yararlanılabilir hale getirilmeye çalışılacaktır. Yakındoğu ve Akdeniz'deki İngiliz durumunu bozmak üzere, eşmerkezli bir taarruz öngörülmektedir. Bu taarruzun muhtemelen Transkafkasya'dan İran yoluyla yapılması tasarlanmaktadır. Özellikle, Süveyş Kanalı'nı korumak için Bulgaristan'dan Türkiye üzerine yapılacak bir Alman hareketinin düşünülmesi gerekecektir. Bu harekâtın amacı, Süveyş kanalındaki İngiliz mevzilerine doğrudan taarruz etmektir. Bu amaçla, Türkiye'yi siyasi olarak uyumlu kılacak veya direnişini silah zoruyla kırarak kadar güçlü askeri birlikler bir an önce Bulgaristan'da konuşlandırılmalıdır. Rusya'nın dağılmasının ardından, Türkiye ve Suriye üzerinden Filistin'e ve İran üzerinden Basra'ya giden yolu açmak için motorize askeri birlikler kurulacaktır (DGFP, D, XII, 1962: 1012-1014; Jacobsen, 1989: 337-341)

22 Haziran 1941'de Alman-Sovyet düşmanlığının patlak vermesinin hemen öncesinde Hitler, Akdeniz'deki İngiliz konumunu yıkmak için bir "üçlü kışkaç hareketi" planlamıştır. Buna göre ilk olarak; 60 tümen Doğu Duvarı'nı (Arkhangelsk-Volga) tutacak, ikinci olarak; Mısır üzerinden Libya'ya ve Suriye'ye bir harekât düzenlenecektir. Üçüncü olarak; Bulgaristan'dan Türkiye'ye buradan da Süveyş'e ilerlenecek ve Transkafkasya'da kazanılacak mevzilerden Irak'a karşı 3. bir saldırı gerçekleştirilecektir. Ancak Rusya yenilene kadar bu planların hiçbiri hayata geçirilmeyecektir (Jacobsen, 1965: 98; Hinsley, 1951: 154-156; Thursfield, 1948: 220-221). Almanya'nın Rusya'ya saldırması Türkiye'yi o kadar rahatlatmıştır ki; Saraçoğlu, bundan dolayı aldığı tebriklerden kurtulmak için telefonunun bağlantısını kesmek zorunda kalmıştır (DGFP, D, XII, 1962: 1080). Papen'in ifadesiyle: "Ce n'est pas une guerre, Cest une croisade" (Bu bir savaş değil, bir haçlı seferi) diye bağırarak sevincini ifade etmiştir (Papen, 1952: 479).

Churchill, 7 Eylül 1941'de Avustralya başbakanına çektiği telgrafta, Almanya'nın Anadolu üzerinden Suriye üzerine bir saldırıda bulunabileceğini söylemiştir. Buna göre Türkiye, Alman kuvvetlerine Anadolu üzerinden serbest geçiş izni vermezse, büyük bir Alman kara ve hava kuvveti 6 ile 8 haftadan daha kısa bir süre içerisinde Türkiye'yi işgal etmek için hazırlanabilir. Anadolu'da hava koşulları 1 Aralık'tan 1 Mart sonuna kadar fiilen operasyonlara engel olduğu için, Anadolu üzerinden Suriye'ye bir saldırı ilkbaharda beklenebilir. (Churchill, London 1961: 661).

Hitler, Nisan 1941'de Girit'in işgalini emretmiş ardından Mısır sınırına ulaşmıştır. Başkomutanlık Karargâhu tarafından hazırlanan "1941 yılı yazının son aylarındaki stratejik durum" hakkındaki muhtıraya göre, eğer mümkün olursa Türkiye'yi de içine almak suretiyle, Akdeniz'de İngiltere'ye karşı geniş ölçüde savaşa başlanacaktır. Bu plandan Rusya'nın ortadan kaldırılmak istendiği açıkça anlaşılmaktadır (Jacobsen, 1989: 906-907). Halder ise, 13 Eylül 1941 tarihli savaş günlüğüne, Türkiye'nin Rusya'nın yıkılışından emin oluncaya kadar beklemede kalacağını, Türkiye'ye karşı askeri bir harekâtın Almanya için imkânsız olduğunu, bu memleketin politik yol ve vasıtalarla kazanılmaya çalışılması gerektiğini yazmıştır (Jacobsen, 1989: 364).

1941 yılının ilk yarısında Almanlar; Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı ezici bir zafer elde etmiş, Girit'i işgal etmiş ve Libya'ya asker çıkarmıştır. Bu durum, Irak'ta İngiliz karşıtı bir isyana neden olmuş ve Mihver Devletlerin Vichy kontrolündeki Suriye'ye sızmasıyla daha da kötüleşmiştir. Alman ordusu Romanya, Bulgaristan ve Türkiye kıyılarına yakın olanlar da dâhil olmak üzere Ege'deki tüm Yunan adalarını işgal etmiştir. Böylelikle Türkiye, Haziran 1941'de Alman askeri gücünün veya siyasi etkisinin hâkim olduğu ülkeler tarafından kuşatılmıştır. Alman askerlerinin Türkiye sınırına fiziki olarak dayanması Türk-Alman ilişkilerini hesaplaşma noktasına getirmiştir (Lenczowski, 1956: 138-139). Diğer taraftan Ekim 1941'e gelindiğinde birçok Türk politikacısı ve aydını, Rusya'nın yenilgisinin yaklaşmakta olduğundan emindir. Bu ihtimalin Türkiye açısından oluşturacağı temel sorun, Kafkasya'da kurulacak bir Alman ordusunun Türkiye'nin dört yandan kuşatılması anlamına gelmesidir (Kilic, 1959: 92).

1942 Yılında, Almanya'nın Türkiye'yi İşgal Planları

İtalya Dışişleri Bakanı Count Galeazzo Ciano'nun naklettiğine göre, 10 Şubat 1942'de Roma'daki Alman Büyükelçi Müsteşarı Bismarck, Count Vitetti'ye Almanya'nın Türkiye'ye saldırmaya hazırlandığını söylemiştir. Ciano'ya göre, Almanlar petrol kuyularına ulaşmak istiyorsa bu saldırı gereklidir. Nitekim 25 Şubat 1942'de, Ankara'da garip bir suikast teşebbüsü gerçekleşmiştir. Suikast düzenlenen Alman büyükelçi Papen yere yığılmış ama yaralanmamıştır. Ciano, bu suikast hakkında: “(İtalya'nın Türkiye Büyükelçisi) *De Peppo'nun bu konuda ne düşündüğünü göreceğiz. Fakat bu saldırıda Almanların da parmağı olduğunu ve Türkiye ile krize zemin hazırlanmaya çalışıldığını öğrenirsem şaşırılmamalıyım*” demiştir (Ciano, 2001: 446,453).

Oliver Benson'a göre, Papen'in, suikastten kıl payı kurtulduğu dönemde İtalyan, Hırvat, Alman ve Bulgar ordularının Ege, Boğazlar ve Karadeniz'deki manevraları Türkiye'nin işgali için tatbikata benzetilmektedir. Papen, doktorunun yolculuk yapmama tavsiyesini dikkate almadan Berlin'e acil bir ziyaret için 19 Mart'ta Ankara'dan ayrılmış, yolda Bulgaristan Kralı III. Boris'le görüştüğü ifade edilmiştir. Ardından Boris, Papen Almanya'dayken Berlin'i ziyaret etmiştir. Hiç şüphesiz Hitler, Rus cephesinden kuvvetlerini kurtarabilmesi halinde, Türkiye'ye yönelik saldırı seçeneğini makul ve muhtemel bir Nazi planı olarak düşünmektedir (Benson, 1942: 166).

Hitler'in 1942 yılında İngiltere'nin Akdeniz'deki büyük devlet pozisyonunu yıkma amacı doğrultusunda, altmış tümen Doğu Tahkimat Duvarı'nı (Archangelsk-Volga) tutacaktır. Bir hücum kolu Libya'dan hareketle Mısır üzerinden Suriye'ye fırlayacaktır. İkinci bir hücum kolu muhtemelen Türkiye'yi de içine almak suretiyle Bulgaristan üzerine yürüyecektir. Bir üçüncüsü de Kafkaslar üzerinden İran yoluyla ilerleyecektir. Hitler için politik, ideolojik ve askeri- ekonomik hedefler ön plandadır. Kuzeyde, Rusya'nın Baltık Denizi girişini sürgülemek, aynı zamanda Finlandiya ile de bağlantı kurmak ve Bolşevizm'in kuluçka yerini tahrip etmek için Leningrad'ı zapt etmek; güneyde ise kendisini cezbeden Ukrayna'nın zengin hububat tarlalarını ele geçirmek istemiştir. Hitler, Kafkasya'ya ilerlemekle, tarafsız Türkiye üzerinde bir baskı oluşturacağını ve bunun sonucu Türkiye'nin kendi isteğiyle onun yanında savaşa katılacağını ümit etmiştir (Jacobsen, 1989: 891-892).

Basında ve Haber Ajanslarında Almanya'nın Türkiye'yi İşgal Planları

27 Temmuz 1941 tarihli Vatan Gazetesi'nde, SSCB Resmi Merkezi Haber Ajansı TASS kaynaklı bir haber yapılmıştır. Habere göre, imha edilen Alman alayında Türkiye'ye ait askeri hedefleri gösteren harita ve planlar bulunmuştur. 52. Alman Kimya Alayı'nın Sovyet kıtaları tarafından imhası sırasında ele geçirilen dosyalar arasında özellikle bir tanesi dikkat çekmektedir. Bahse konu alayın çalışmalarına ait dosyada şu vesikalar bulunmaktadır.

- 1- Türk havaalanlarına ait krokiler ve planlarla arazinin vaziyeti ve nakil yollarını gösteren planlar.
- 2- Türkiye'nin Avrupa'daki arazisine ait 1/500.000 ölçeğinde bir harita ve bu haritada gösterilmiş yollar
- 3- İstanbul'un 1/15.000 ölçeğinde coğrafi ve askeri planı ve Türkiye'deki askeri hedefleri gösteren 1/100.000 ölçeğinde bir harita.
- 4-İzmit Körfezi'nin 1/100.000 ölçeğinde bir haritası

Habere göre plan şu alt başlıklardan oluşmaktadır.

a- Askeri Hedefler- Hava meydanları, bahriye, inşaat tezgahları, harp malzemesi imal eden fabrikalar, liman tesisatları, demir fabrikaları, şimendifer depoları, tersaneler, askeri telsiz istasyonları, kimyevi maddeler imal eden fabrikalar ve mühimmat fabrikaları. Bundan başka mezkûr vesikalar üzerinde bütün köprüler işaret edilmiş olduğu gibi, bunların inşasında kullanılmış olan malzeme de yanlarına kaydedilmiş bulunmaktadır. Köprüler; beton, demir, ahşap veya betonarme köprü diye inşa tarzlarına göre sınıflandırılmıştır.

b- Arazi ve kıtalar- Bu belgelerde araziye ait açık ve anlaşılır bilgiler bulunduğu gibi, Türk Ordularının nerelerde bulduklarına ve sayılarına ait bilgiler de vardır. Bununla birlikte hareketli malzemeye ve en elverişli gözetleme noktalarının seçimine, işgal kıtalarının nerelere ne kadar yerleştirilmesi lazım geleceğine ve denizden ihraç imkânlarına dair birçok bilgi bulunmaktadır.

c- Rıhtım ve depolar- Önem derecelerine, limanlardaki vinçlerin kuvvetine, sahil bölgelerinde ihraç hareketine, en uygun noktaların derinliklerine dair birçok ayrıntı vardır Bundan başka, motorlu birliklerin en iyi ve kolayca etkili sonuç alabilecekleri yerler de planlarda işaret edilmiştir.

Talimat- bahsedilen belgelere bağlı olarak, verilen emirlerde şöyle denilmektedir: “ *Türkiye'yi işgal edecek veyahut Türkiye'den cebren geçecek her ordu için en müşkül mesele Boğazlardan geçmek meselesidir. Bu hususta nasıl hareket edileceği ve mevcut imkânlar, Karadeniz'e, İstanbul'a, Marmara Denizi'ne ve Çanakkale'ye dair izahat verilirken gösterilecektir.*”

d- Beyoğlu ve Oteller- Beyoğlu'nda 7 büyük otel bulunduğu, bunların en iyilerinin Perapalas ve Tokatliyan otelleri olduğu ve daha birçok küçük otelin de bulunduğu kaydedilmiştir.

e- Okullar ve Kışlalar- Fransız ve Alman mektepleri gibi sağlam ve büyük binaların Beyoğlu'nda bulunduğu ve buralara askeri idare servislerinin yerleştirilebileceği işgal komutanlığına sunulmuştur. Taksim Meydanı civarında nakliye vasıtalarının yerleştirilmesine uygun büyük kışlalar bulunduğu da ayrıca rapor edilmiştir.

f- Denizden ihracat- Hitler ve faşist istilacılar, Türkiye'ye denizden bir ihraç hareketini da öngörmüşlerdir. Bunun sebebi, zikredilen bölgelerin fırtınalı olması ve sahillerin uçurumlar şeklinde dik olmasıdır. Buralara ancak küçük balıkçı tekneleri ile nakliyat yapılabilir. Daha uzakta, güney sahili hafifçe meyilli olduğu için burada kıtaların hareketi ve yayılması mümkünse de bu kıtalar Çatalca-İstanbul hattının ateş alanı içinde kalırlar.

Ruslar'a göre bu vesikalar, Hitler Hükümeti'nin niyetleri hakkında hiçbir tereddüte mahal bırakmamaktadır. Alman başkumandanlığı, bu belgeleri planları uygulayacak olan kıtalara göndermiştir. Rusya'nın Türkiye'ye karşı işgal planları içinde bulunduğu iftirasını çirkin bir şekilde yayan Alman faşistleri, bu suretle kendi yüzlerindeki maskeyi bizzat atmış bulunmaktadır. Almanlar, bir taraftan barışsever niyetleri hakkında Türkiye Hükümeti'ne sahte teminat verip bir dostluk anlaşması imza ederek Türk Milleti'nin teyakkuzunu uyuşturmaya çalışırken, diğer taraftan işgal için hazırlık yapmaktadır. Türkiye'ye karşı daima dostluk duyguları besleyen Sovyet Hükümeti, Kızıldo kıtaları tarafından ele geçirilmiş olan bu gizli vesikaları Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi vasıtasıyla Türkiye Hükümetinin bilgisine sunmayı ve Türkiye'ye karşı bir işgal hazırlayan Hitler'le Von Papen'in hakiki işgalci çehrelerini meydana vurmaya bir vazife addetmiştir, denilmiştir*.

Benzer nitelikte bir makale, 25 Temmuz 1945'te, Gazette de Lausanne'ın Almanya'daki savaş muhabiri ve bir dönem SS Teşkilatı'nda* kâtip olarak çalışan Dr. Nerin Gün tarafından, Témoignages et documents "L'action Orientstern" (Görüşler ve Belgeler "Doğu Harekâtı") başlığıyla neşredilmiştir. Bu yazı, Gün'ün Alman toplama kampında geçirdiği 16 aylık süre içerisinde görmüş olduğu belgeleri, yaşadığı deneyimleri, gözlemleri ve Türkiye'nin işgal edilmesiyle ilgili "Etoile d'Orient" (Şark Yıldızı Harekâtı) planlarını içermektedir. "Le génie de l'organisation au service du ma" (Kötülüğün Hizmetinde Örgütlenme Dehası) başlığıyla devam eden Gün, daha sonra siyasi daireye geçirildiğini, kamptan canlı çıkamayacağını düşündüklerinden devlet surlarını bile yanında ifşa ettiklerini, bir gün şans eseri bir sayfanın arkasında SS'nin Orientstern Harekâtına dair bir not okuduğunu yazmıştır. Notta, sıcak memleketlere ait kıyafet listeleri gibi lojistik bilgilerle beraber, Ankara şehrinin bir haritasını bulduğunu ve SD Teşkilatı'na* gönderilen talimatları okumasına izin verildiğini söylemiştir. Dökümanlar arasında "service confidential" (Gizli Hizmet) Handblätter fur den Unterricht Aktion Orientstern (Doğu Harekâtı, Eğitim İçin El Kitapları) adıyla küçük broşürler bulunmaktadır. Verilen eğitimlerde Türkiye ve Türk siyasileri üzerine filmler, haberler, Türkiye sokaklarının ve binalarının ayrıntıları, ayrıca Türk Dili, coğrafyası ve sosyolojisi ile ilgili dersler verilmektedir. Türkiye'ye gitmekten sorumlu SD birliklerine siyasi sunumlar bizzat Wilhelmstrasse (Hükümet Merkezi) tarafından verilmiştir. Wilhelmstrasse, Türkiye'de müttefikler tarafından satın alınmış bir kısım basın tarafından Nazi düşmanlığı propogandası yapılmasına rağmen, nüfusun ve ordunun tüm katmanlarında kolayca bir Nazi sempatisi oluşabileceğini değerlendirilmiştir. Fakat bunun için tek engel şu anda iktidarda bulunan ricaldır. Etoile d'Orient Harekâtı barışçıl bir eylem olup, amacı bu engeli ortadan kaldırmaktır. SS, 1941'de Bulgaristan'ın işgalinden Ruslara yönelik saldırıya kadar geçen süre boyunca, Sepp Dietrich komutasındaki motorize birlikler olan, Adolf Hitler Tümeni ve Viking Tümeni'ni hazır tutmuştur. Fakat 1942'de plan değişmiş, Alman dostu bir hükümet oluşturmak ve Türk Ordusu'na bu stratejik işgal ilkesini kabul ettirmek amaçlanmıştır. Bunun için Stalingrad ve el Alemeyn'deki Alman zaferi beklenecektir. İnönü, Alman yanlısı hükümetin kurulmasına onay vermek için ikna edilecek, misyon başkanı, bu hükümeti kurup denetleyecek ve üst düzey subaylarla temasta olacaktır. SD tarafından basın ve radyoya sansür uygulanarak radikal tedbirler alınacak, Türk kuvvetlerinin büyük kısmı; Rusya, İran, Irak sınırına

* Vatan, Siyasi Sabah Gazetesi, 27 Temmuz 1941, s.1,3. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'nin statükocu devletlere yakın durması nedeniyle, Almanya'nın savaş planlarına doğrudan erişimi ilk etapta mümkün olmaması, Almanya'nın gerçekten Türkiye'yi işgal etme planının olup olmadığı dönemin muharrirleri arasında hararetli tartışmalara neden olmuştur. Naziler; Vatan, Yeni Sabah, Haber, Tan ve Son Telgraf gazetelerini Türkiye'nin Sovyetlerle iyi ilişkiler kurulmasını isteyen, Batılı müttefiklerle birlikte olmasını savunan, Almanya düşmanı yayın organları olarak suçlamıştır. Naziler'e göre, Almanya'nın Türkiye'yi işgal etme planlarının olduğu doğru değildir (Glasneck, 1968, s. 25-26).

* (SS) Nazi Schutzstaffel Koruma Taburları.

* (SD) Nazi Güvenlik Servisi.

nakledilecek, Ergani havzasında bulunan Fethiye bakır ve krom madenleri işgal edilerek Reich'e tahsis edilecektir.

Saldırı için teknik hazırlıklara gelince; SD mensupları, Türkiye'ye tüccar, sanayici ya da gazeteci olarak gizlice gelecektir. Ankara'da İstanbul Palace Otel'i'ne ya da eski Avusturya Büyükelçiliği binasına yerleşeceklerdir. İstanbul'da ise Briston'da, Tokatlıyan'da ve Türkiye Almanlarının Nazi Partisi'nin karargâhı olan Tor Lonia'da kalacaklardır. Alman radyosu, sabah saat 11.00'de özel bir kısa dalga yayını yaparak harekete başlama emrini verecektir. İşgalden önce Türkiye'nin egemenliğine, bağımsızlığına, iç işlerine karışılmayacağına, tarafsızlığına ve paktlar imzalamasına karşı çıkılmayacağına, Alman birliklerinin Türkiye'de 3 haftadan fazla kalmayacağına dair hayali garantiler verilecektir. Emir verildikten sonra SD birlikleri, önce hükümet üyeleri ile diplomatların genellikle öğlenleri bulunduğu sık bir restoran olan Carpitch'e gidecektir. Ardından A Listesi'nde bulunan şahsiyetler bakanlıkta veya evlerinde tutuklanacaktır. Tutuklananlar, Ankara Palas Otel'i'nin bodrumunda toplanacak, sonra uçakla Sofya'ya gönderilecek, burada Slawska Otel'i'ne yerleştirileceklerdir.

B Listesi'nde bulunanlar izlenecek ve bunların çalıştıkları bakanlıklar işgal edilecektir. Alman işbirlikçisi olan C Listesi'ndeki kişilerin güvenlikleri sağlanacaktır. Kritik mevkiiler, radyolar ve gazeteler, valilik ve belediye binaları denetim altında tutulacaktır. Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı Konutu, Polis departmanları, tüm elçilikler, havaalanı, şehrin garajları ve hatta büyük sinemalar Alman polisi tarafından kuşatılacaktır. Operasyon 2 saat içinde tamamlanmalı, herhangi bir yaygaradan kaçınılmalı ve İnönü'nün Almanlarla mutabık olduğu her yerde ifade edilmelidir. İstanbul'da da tutuklamalar aynı şekilde gerçekleşecektir. Önemli merkezler gözetim altında tutulacaktır. Müttefik devletlerin casuslarının olması ve şehrin orantısızlığı nedeniyle burada büyük direnişler olabilir. Bu durumda çok sağduyulu hareket edilmelidir. Alman kolonisinin yardımıyla İstanbul'daki zengin Yahudilere karşı büyük bir operasyon başlatılacaktır.

Planın ikinci kısmı ise Alman misyon şefi ile İnönü arasındaki diplomatik müzakereleri içermektedir. İşgalden sonra görüşmelerin süresi 3-4 saati geçmeyecek şekilde planlanmıştır. İnönü ikna edilebilirse bir radyo anons ile Saracoğlu kabinesinin istifası ve yeni hükümetin kurulduğu ilan edilecektir. Anlaşmanın ardından, Bulgaristan'da beklemekte olan iki tümen, uçakla Ankara ve İstanbul'a gelecektir. İnönü anlaşmayı reddederse tutuklanacak ve yerine Alman yanlısı bir hükümet kurulacaktır.

Operasyon o kadar geniş bir istihbarat ağına sahiptir ki; İnönü'nün alışkanlıkları, sarayının planı, telefonların yeri, hizmetlilerin sayısı, kalmaktan hoşlandığı odaların konumları net bir şekilde çıkarılmıştır. Anadolu Ajansı müdürünün otomobil tutkunu olduğu, Türkçe dairesi başkanının poker oynamayı çok sevdiği ve karısı ve kızının çok fazla münasebetlerinin olduğu bildirilmiştir. A Listesi'nde Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioglu, Recep Peker, Selim Sarper ve diğer bakanlardan oluşan çok önemli isimler olup Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa yoktur. B Listesi'nde yer alan Genelkurmay generalleri, parti üyeleri gibi daha az önemli görülen bir isim listesi söz konusudur. C Listesi'nde ise, işbirliği yapacak politikacıların isimleri bulunmaktadır. Bu isimler yazar tarafından özellikle gizlenmiştir.

Bunların dışındaki diğer raporlar, Nazilerin ülkenin topyekûn işgaline ve büyük bir "anti-semite" (yahudi düşmanlığı) baskınına hazırlanacağını öngörmektedir. Bir birlik Türkiye'nin müttefikleriyle ikmal yolunu kesmek için İran'a gidecektir. El Alameyn yenilgisi ve Stalingrad felaketi, Almanya'nın işgal planlarına ve Mauthausen SD'sinin Türkiye ile ilgili derslerine son vermiştir (Gazette De Lausanne, Et Journal Suisse, 1945: 1-2; Bali, 2015: 50-56).

Sonuç

1933'te Almanya'da, faşist Hitler diktatörlüğünün yönetime gelmesinin ardından, Türkiye gerek siyasal gerekse de ekonomik açıdan Almanların ilgi alanı içerisine girmiştir. Çünkü Türkiye, jeopolitik açıdan Almanya'nın yeni bir düzene sokmak istediği; Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar, Rusya, İran, Irak, Kuzey Afrika ülkeleri ve Süveyş Kanalı'nın eksen merkezindedir. Savaş kabinesinin Hitler'e, Türkiye üzerinden bir saldırı da dâhil olmak üzere geniş kapsamlı bir Akdeniz seferine çıkmayı teklif etmesi bu endişeleri haklı çıkarmıştır. Nitekim OKW'nin, Barbarossa Harekâtı'ndan önce Bulgaristan ve Türkiye üzerinden Akdeniz ve Süveyş Kanalı'na inmeyi planlaması, Hitler'in niyetinin eski Drang Nach Osten* idealini gerçekleştirmek olduğunu gösterir. Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a katılması, Romanya'nın ihtilafli toprak meseleleri ve Yunanistan'ın işgali, Mihver faşizmini Türkiye'nin kapısına kadar getirmiştir. 1941 yılına gelindiğinde Almanya'nın Kuzey

* Drang Nach Osten (Doğuya Yayılma): Nazilerin, Almanya'nın sınırlarını Orta ve Doğu Avrupa'dan başlayarak Slav topraklarını içine alacak şekilde genişletme isteğidir.

Afrika'da üstünlüğü ele geçirmesi ve Türkiye'yi çevreleyen adaları işgal etmesi, bir sonraki hedefin Türkiye olacağı kaygılarını doğurmuştur.

Hitler'in Balkan seferinden sonra Rusya'yı Türkiye üzerinden işgal etmeye çalışması hata gibi görünse de Hitler, Rusya'nın Stalingrad ve Kafkasya'dan geçen şah damarlarını kesmek, Rusya'yı yok ettikten sonra Kafkasya'dan güneye El Alameyn ve Mısır'a kadar inmek istemektedir. Ardından, Mısır'dan kuzeye ilerleyerek Türkiye dâhil bütün Yakın Doğu'yu ele geçirmek niyetindedir. Fakat bu derece büyük bir planı uygulamaya Almanya'nın kudreti yetmemiştir. 1942 yılına gelindiğinde Almanya, Moskova'ya doğru taarruz etmiş, Ruslar kazanmış ve Almanlar genel bir geri çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Şayet böyle olmasaydı, Almanlar Kafkasya'yı zapt edebilir, İran üzerinden kolayca Musul, Bağdat ve Basra'ya inebilir, Mısır'dan kuzeye, Filistin ve Suriye üzerine, buradan da İskenderun-Fırat hattına varabilirdi. Alman ordularının Rusya'da; Don ve Kuban'dan Kafkasya'ya yürümesi, General Rommel'in de Libya ve El Alameyn'e ulaşması, Mısır'ı zapt etmek arzusunda olduğunu gösterir. Bu da Türkiye'nin tam bir çembere alınması ve teslim olmaya zorlanması manasına gelir. Fakat Müttefikler, El Alameyn'de, Rommel'in çöl zırhlı kuvvetlerini bozguna uğratmış, Eisenhower komutasındaki Britanya ve Amerika'dan gelen taze birlikler, Mihver ordularını Tunus'ta mağlup etmiştir. Bu çatışmalar harbin dönüm noktaları olup, özellikle Ruslar'ın Stalingrad'da Almanları hezimete uğratması, Almanya'nın Türkiye üzerinden Rusya ve Mısır'ı ya da diğer bir plan olan Rusya ve Mısır üzerinden Türkiye ile Yakın Doğu'yu işgal etme planlarını suya düşürmüştür (Erkilet, 1945: 100-102).

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2018). *Türk dış politikası tarihi*. Kronik Yayınları.
- Artar, Tuğçe, Baysoy, Emre. (2020) Bismarck Döneminden 2. Dünya Savaşı'na Alman Jeopolitik Düşüncesi: Haushofer ve Hitler Karşılaştırması, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 1-24. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1173583>
- Artuç, İ. (1984). *Hitler ve İkinci Dünya Harbinin kaderi*. Kastaş Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *2. Adam, 2. cilt. 1938-1950*. Remzi Kitabevi.
- Azakoğlu, N. (2015). *Franz Von Papen'in anularından*. Tarihçi Kitabevi.
- Bali, R. N. (2015). Nazi Almanya'sının Türkiye'de yandaş hükümet kurma planı: Orient Stern (Şark Yıldızı) harekâtı, *Toplumsal Tarih* 262, Ekim 2015, 50-56. http://www.rifatbali.com/images/stories/nazi_almanyasi_plani.pdf
- Benson, O. (1942). Hitler losing the initiative, *Current History*, Vol. 2, No. 9, May, 1942, Published By: University of California Press, s.166, 165-169. <https://www.jstor.org/stable/45309563>
- Churchill, W. S. (1961). *The grand Alliance, the Second World War, volume three*. The Reprint Society LTD.
- Ciano, Count G. (2001). *The Ciano diaries 1939-1943*. Simon Publications.
- Cramer, A. G. (1947). Turkey in search of a protectors 1918-1947, *Current History*, Vol. 13, No. 75 (November, 1947), 280-287. <https://www.jstor.org/stable/45309310>
- Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Mart 1941.
- Dallin, A. (1981). *German rule in Russia 1941-1945, second edition*, A Study Of Occupation Policies.
- Deringil, S. (1994) *Denge oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D (1937-1945), Volume XI, The War Years September 1, 1940-January 31, 1941 , (No.634) Her Majesty's Stationery Office, London 1961.
- Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D (1937-1945), Volume XII, The War Years February 1-June 22, 1941, (No.39) United States Government Printing Office, Washington: 1962.
- Eden, A. (1965). *The memoirs, the reckoning*. Cassell & Company Ltd.
- Erkilet, H. E. (1945). *2. Cihan Harbi ve Türkiye, harbin Avrupa'da doğurduğu pürüzlü meseleler*. İnkılap Kitabevi.
- Gafencu, G. (1948). *Last days of Europe*. New Haven Yale University Press.
- Galssneck, J. (1968). *Türkiye'de faşist Alman propagandası, birinci baskı*, (Arif Gelen, Çev.) Onur Yayınları.

- Gazette De Lausanne, Et Journal Suisse.* 25 Temmuz 1945.
- German Foreign Office Documents German Policy İn Turkey (1941-1943), Foreign Languages Publishing House, Moscow 1948.
- Glasneck, J., & Kircheisen, I. (1968). *Türkei und Afganistan brennpunkte der orientpolitik im zweiten weltkrieg*, Veb Deutscher Verlag Der Wissenschaften.
- Goebbels, J. (1999). *Tagebücher 1924 -1945, (Herausgegeben Von Ralf Georg Reuth), Band 1, Einführung 1924-1929.* Clausen & Bosse, Leck Printed in Germany.
- Goloğlu, M. (2012). *1939-1945 Milli Şef dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gül, E. S. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndaki gizli belgeler ve yazışmalar, Hitler'in Türk dostları*, Düş Yayınları.
- Hergüner, M. (2011). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk denizciliği*, Kastaş Yayınevi.
- Hinsley, F. H. (1951). *Hitler's strategy*, Cambridge The University Press.
- Hitler, Adolf. (1951). *Mein kampf*. By Houghton Mifflin Company.
- Irving, D. (1991). *Hitler's war and the war path*, Focal Point Publications.
- Jacobsen, H. A. (1989). *1939-1945 Kronoloji ve belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, (İbrahim Ulus, Çev.) Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Jacobsen, Hans-Adolf, *Kriegstagebuch, des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) Band I, 1. August 1940 - 31. Dezember 1941*, Frankfurt 1965.
- Kilic, A. (1959). *Turkey and the World*, (İntroduction William O. Douglas) Public Affairs Press.
- Krecker, L. (1964). *Deutschland und die Türkei im zweiten weltkrieg*, Universität Frankfurt am Main.
- Lange, Karl. (1965). *'Der terminus "Lebensraum" in Hitler's "Mein Kampf"*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 13.
- Lenzowski, G. (1956). *The Middle East in World affairs, second edition*, Cornell University Press.
- Papen, Franz Von. (1952). *Memoirs, second impression*, (Translated Brian Connell). Tonbridge Printers Limited.
- Smith, Woodruff D. (1980). Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum, *German Studies Review*, Vol. 3, No. 1 (Feb., 1980), 51-68. <http://www.jstor.org/stable/1429483>
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, Cild:13, İçtima:1, 12 Temmuz 1940.
- The National Archives, War Cabinet . Military Strategy To Be Adopted İn The Near East Including The Balkans, Copy No.24, The Document İs The Property Of His Britannic Majesty's Government, Richmond 1939.
- The Private War Journal Of Generaloberst Franz Halder. (1940). Volume IV, Chief of the General Staff of the Supreme Command of the German Army (OKH), 10 May 1940 to 30 October 1940.
- Thursfield, H. G. (1948). *Fuehrer conferences on naval affairs, 1939-1945*, The Macmillan Company.
- Türkiye dış politikasında 50 yıl İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1946)*. (1973). Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi.
- Ulus Gazetesi.* 1 Mart 1941.
- Vatan, Siyasi Sabah Gazetesi.* 27 Temmuz 1941.
- War Diary German Naval Staff Operations Division, Part A, Volume 11, July, 1940.
- Woodward, Sır Llewellyn, *British Foreign Policy İn The Second World War, Volume I*, Her Majesty's Stationery Office, London: 1970.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim, cilt: 3 (1922-1944)*, Yenilik Basımevi 1970.

EXTENDED SUMMARY

The subject of this research is to determine Germany's plans to invade Turkey in World War II by case analysis and comparative document analysis method in the light of British and Turkish archive documents, especially OKW and other German military archive documents, memoirs of force commanders, statesmen, diplomats and ambassadors of the period, main sources and periodicals .

First of all, in the research; The Oberkommando der Wehrmacht (OKW) Archive, the Oberkommando des Heeres (OKH) Archive, the German Foreign Office Documents and the Minutes of the War Cabinet of the British National Archives were used. Apart from this; Germany's plans to invade Turkey were determined regarding the memoirs of statesmen, soldiers, diplomats, and ambassadors in the Axis and Allied command levels of the period, other main sources, and the works of contemporary writers and periodicals. In this respect, it is thought that our study will contribute to the fields of Turkish Republic History and International Relations.

After the First World War, due to Turkey's alignment with the staticist Allied Powers, direct access to the war plans of the Axis Powers was not possible in the first place, and whether Germany really had a plan to invade Turkey or not caused heated debates among the muharrirs of the period . By the Nazis during the war; Vatan, Yeni Sabah, Haber, Tan and Son Telegraf newspapers were considered as hostile to Germany and advocated good relations with the Soviets and for Turkey to be with western allies (Glasneck, 1968: 25-26). On the other hand, the supporters of the Allied Powers accused retired generals Ali İhsan Sabis, Hüseyin Emir Erkilet and Abidin Dilaver, who was nicknamed "Civil Admiral" in the press, of being pro-German and Peyami Safa of making Nazi propaganda (Gül, 2006: p.135).

The fact that a large part of the memoirs and archive documents from which we obtained the findings of our research have not yet been translated into Turkish will give this study a different perspective. German Reich Führer Adolf Hitler, who was in command of the Nazi party in World War II, Chief of Staff of the Land Forces Admiral Franz Halder, Propaganda Minister Joseph Goebbels, Foreign Minister Joachim Von Ribbentrop, Ambassador to Ankara Franz Von Papen; Prime Minister Winston Churchill, Foreign Secretary Anthony Eden, Field Marshal Sir John Dill, Ambassador to Ankara Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, who are in the British command; According to the memoirs and war diaries of Italy's fascist leader Duce Benito Mussolini and his son-in-law, as well as Foreign Minister Count Galeazzo Ciano, Germany precisely planned operations to attack Turkey . The reports and presentations of the German Commanders Mareks, Jodl, Rhode, Bürkner, Von Mittelberger, Heusinger, Gehlen, Brauchitsch, Matzyk, Wagner, Rommel, Hewel, Schiniwind and Fricke on the invasion of Turkey are recorded in the German Foreign Office Documents, the War Minutes of the German Naval Staff Operations Division, the OKH and OKW documents with their dates and times. Britain, which did not want to lose its dominance in the Eastern Mediterranean, the supply routes with Russia and the Balkans, as well as the Suez Canal, which provided communication with its colonies in the Far East and India, paid special attention to its relations with Turkey during this period. In this context, Churchill; Eden sent Halifax and Dill to Ankara, where he and Hugessen communicated Germany's plans to invade Turkey and put intense pressure on Turkey to join World War II on the side of the Allied Powers. These diplomatic documents include the correspondence of U.S. President Franklin D. Roosevelt, Italian Ambassador to Ankara De Peppo and Bulgarian General Baydoff. On the Turkish side, President İsmet İnönü, Prime Minister Refik Saydam, Foreign Minister Şükrü Saracoğlu and Chief of General Staff Fevzi Çakmak are sure that Germany will attempt to invade Turkey. However, the sovereign rights, independence and borders of the Republic of Turkey will be defended uncompromisingly until the end.

The Russian defeat of the Germans at Stalingrad foiled Germany's plans to invade Russia and Egypt via Turkey, or another plan, to invade Turkey and the Near East via Russia and Egypt.

According to the findings of our study, during this period when its territory and independence were targeted, while signing friendship and non-aggression agreements with the Allies and Axis Powers, on the other hand, Turkey tried to stay away from the destructive effects of the war with the principle of "active neutrality" it followed. However, due to Turkey's geopolitical position and location at the intersection of energy resources, it is assessed that it may be constantly exposed to global risks and threats.

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERİN YAŞAM DENEYİMLERİ: KABUL SÜREÇLERİ VE GÜÇLÜKLERLE BAŞ ETME DURUMLARI

LIFE EXPERIENCES OF MOTHERS WITH DISABLED CHILDREN: ACCEPTANCE AND COPING WITH DIFFICULTIES

Bedia YILDIRIM

Aksaray Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri
bedia_1299@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3167-4038

Özlem YILMAZ DEMİREL

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Çocuk Gelişimi Bölümü
ozlemyilmaz@kamu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9999-1120

ÖZ

Geliş Tarihi:
26.04.2023

Kabul Tarihi:
07.09.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Engel
Yaşam Deneyimi
Kabul Süreci

Keywords
Disability
Life experience
Acceptance

Araştırmanın amacı, engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının özel durumunu öğrendikleri anda verdikleri tepkileri, çevresel tutum ve yaklaşımları, tedavi sürecine dair aldıkları kararları, kabul aşamasında yaşananları, sorunlar ile başa çıkma yöntemlerini ve benzer durumda olan ailelere süreci tamamlamış olan annelerin önerilerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, çalışma nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik desenle tasarlanmıştır. Çalışma grubu Aksaray’da yaşamakta olan 10 engelli çocuk annesinden oluşmaktadır. Verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu, elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizine göre annelerin çocuklarının engel durumunu genellikle doğumdan sonra fark ettikleri, çocuklarının engel durumunu öğrendikleri ve öğrendikten sonra da yönlendirilme amaçlı ilk müracaat ettikleri birimin sağlık kurumları olduğu, tanı sonrası genellikle şok, derin üzüntü, inkâr ve isyan gibi tepkiler verdikleri, çevresel tutum yaklaşımların engel durumu ile başa çıkmalarını zorlaştırdığı, yaşadıkları süreç ile başa çıkmada eş ve yakın çevre desteğinin, dini inançların kolaylaştırıcı olduğu, benzer durumu yaşayan ailelere önerilerinin ise kabul sürecini hızlandırma yönünde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar ışığında tanı birimlerinin aile hassasiyetlerine özen gösteren moral ve motivasyonu artırıcı yaklaşım benimsemeleri, ailelere ise kapsayıcı bir takip ile yaşam boyu destek hizmeti sunulması önerilir.

ABSTRACT

This study investigates the reactions mothers gave when they found out that their children were disabled, the attitudes and approaches of their social circles, the decisions they made about the treatment, their experiences with the acceptance stage, their methods for coping with consequent problems, and their suggestions for families with a disabled member. In line with this purpose, this study is designed as qualitative research, and phenomenological research techniques were used. The study group consists of ten mothers who have disabled children living in Aksaray. A semi-structured interview form is used for data collection and content analysis was performed to analyze the obtained data. The analysis of the data shows that the mothers with disabled children generally found out about the disability of their children after birth and they first consulted a health facility, that their first reaction to the diagnosis was shock, profound sadness, denial, and rage against this fate, that attitudes and approaches of their social circles make it difficult for them to cope with the disability, that the support of their spouse and the close friends and family help them cope with the situation, and that they suggest families with a disabled member accept the situation quickly. In light of these findings, it is recommended that the individuals and units that make the diagnosis of the disability should adopt an approach that aims to strengthen the mothers' morale and motivation and that families of disabled individuals should be offered lifelong support services and comprehensive follow-ups.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1288362>

Atıf/Cite as: Yıldırım, B., & Yılmaz- Demirel, Ö. (2023). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşam deneyimleri: Kabul süreçleri ve güçlüklerle baş etme durumları. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1667-1680.

Giriş

Toplumun en küçük birimini oluşturan ailede nesli devam ettirecek bir güç ve anne babanın güvencesi olarak kabul edilen çocuğun varlığı önemli bir yere sahiptir. Ancak çocuğun engelli olduğunun öğrenilmesi tüm beklentileri alt üst eder (Bilal ve Dağ, 2005; Hassall ve ark., 2005). Ebeveynler engelli bir çocuğa sahip olduğunu öğrendikten sonra, değişen aile yaşantısına, yeni rollerine ve sorumluluklarına uyum göstermeye çalışırlar. Süreç gerek anne baba için gerekse ailedeki diğer üyeler için oldukça stres yaratan bir durumdur. Anne-babalar yaşanan yoğun kaygı ile tanının yaşamlarını nasıl etkileyeceğini anlamakta zorluk çekerler (Kerr, 2000). Anne babaların çocukların ihtiyaçları ile ilgilenme, davranışlarının ve hareketlerinin sonucunu tam olarak kestiremeyen çocuğu sürekli kontrol etme, beraberinde ailenin diğer üyelerinin ihtiyaçlarını karşılama, aile düzenini devam ettirmeye çalışma gibi ekstra görev ve sorumlulukları vardır (Cummings ve ark., 1996). Anne ve babalarda ekstra görev ve sorumluluklardan da kaynaklandığı düşünülen ve stres yaratan bu durum beraberinde birçok faktörden etkilenmektedir (Azar, Megan ve Goslin, 2008). Yaşamı, olağan gelişim sürecinde olan çocukların anne babalarinkine kıyasla daha gergin, karmaşık, ve dengesiz hale getiren, yaşanan stresin boyutlarını artıran faktörler; çocuğun yetersizliğinin düzeyi, yaş ve cinsiyeti, evde farklı stres unsularının varlığı, çocuğun uygun olmayan davranışlarına karşı anne babanın benimsediği tutum ve yaklaşımlar şeklinde sıralanabilmektedir (Cummings ve ark., 1996).

Anne ve babaların engel tanısından farklı düzeylerde etkilendiği gibi ekonomik gelir seviyeleri ve eğitim düzeyleri de yaşanan stresin yoğunluğu ve aile işlevselliği üzerinde farklı boyutlarda etkili olmaktadır. Ailenin sosyo-ekonomik durumunun düşük olması veya tek ebeveynli aileye sahip olma (Giulio ve ark., 2014) yaşama ait kaynakların sınırlı olması, anne babanın kendini yetersiz hissetmesi, çocuk sayısının fazla olması (Aber, Jones ve Cohen, 2000, Arıcı Özcan ve Arslan, 2018), çocukta engel durumundan kaynaklı sağlık ve davranış problemlerinin var olması, çocuğun durumunu çevrenin kabul etmesinde yaşanan zorluk var olan stresi daha da artırmakta, yaşanan durumu çok daha zorlayıcı bir hale getirebilmektedir (Avşaroğlu ve Okutan, 2018). Tüm bunların yanı sıra anne babalar artan stresle birlikte günlük hayatın gereklerini yerine getirmede zorlanabilmekte, kişilerarası ilişkilerde gergin olabilmekteler. Bunun sonucunda ise toplumsal ilişkilerden kaçınma gibi savunma mekanizmaları geliştirdikleri görülmektedir (Ellis ve Hirsch, 2000).

Birçok ailenin sosyal çevresinden destek görmediği, eşler arasında ve diğer aile üyeleri ile engelli çocuk arasında bağın zayıf olduğu ve iletişim sıkıntılarının yaşandığı, birçok alanda hayal kırıklıklarının kimi zaman suçluluk duygusunun ağır bastığı, ebeveynlerin çocukların gelecekları için kaygılandıkları ve çevrenin bakış açısından rahatsız oldukları tespit edilmiştir (Lafçı, 2014). Oysa ki aile desteği, krizlerle başa çıkmada yardımcı olan, kaygı ve hüznü azaltan, uyumu kolaylaştıran, yaşam kalitesini ve yaşama gücünü artıran önemli bir güçtür (Biçer ve ark., 2014). Bununla beraber toplumsal ve bireysel olarak sağlıktan istihdama birçok sorunla mücadele etmekte olan engelli bireylerin çok azı bu mücadelede istediği hayat şartlarını oluşturabilirken, engellilik herhangi bir birey ve ailenin sorumluluğuna bırakılamayacak kadar zorlu ve oldukça karmaşık bir durumdur (Bucuka, 2022). Bu nedenle engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının engel durumlarını öğrendiklerinde bireysel ve çevresel etkenler özelinde verdikleri tepkilerin, yaşanan sorunlar ve başa çıkma yöntemlerinin tespit edilmesinin önemli olduğu, tüm engel gruplarını kapsayacak şekilde tasarlanan araştırma ile engelli çocuğu olan ailelerin tanı anından itibaren içerisinde buldukları ruhsal durumun, karşılaştıkları zorlukların ve bu zorlukları aşmak için buldukları çözüm yollarının ayrıntıları ile ortaya konulmasının yararlı olacağı, benzer süreçlerden geçmek durumunda olan aileler için etkili çözümler üretilebileceği düşünülmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının özel durumunu öğrendikleri anda verdikleri tepkileri, çevresel tutum ve yaklaşımları, tedavi sürecine dair aldıkları kararları, kabul aşamasında yaşananları, sorunlar ile başa çıkma yöntemlerini ve benzer durumda olan anneler için önerilerini tespit etmektir.

Yukarıda belirtilen durumlar göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma kapsamında “1) Bu özel durumu ne zaman ve nasıl fark ettiniz, haberi size kim, ne zaman ve nasıl verdi? 2) Öğrendikten sonra ilk tepkiniz ne oldu? 3) Çocuğunuzun engelli olduğunu öğrendiğiniz andan sonra tedavisi ile ilgili aldığınız kararlar nelerdir? 4) Çevrenizden aldığınız ilk tepkiler nelerdir? 5) Kabullenme aşamasında neler yaşadınız? 6) Karşılaştığımız sıkıntılar ile nasıl başa çıktınız? 7) Sizin durumunuzda olan ailelere önerileriniz nelerdir?” sorularına cevap aranmaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda insanların aynı olayların belirli yönünü yorumlama, anlama, kavramsallaştırmada kullandıkları farklı yolları ortaya koymayı sağlayan nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik desenden yararlanılmıştır (Çepni, 2007).

Çalışma Grubu

Çalışma grubu oluşturulurken tabakalı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Tabakalı örnekleme sınırları belirlenmiş evrende alt tabakaların var olduğu durumlarda tercih edilir (Büyüköztürk ve ark., 2016). Bu yöntem belli bir değişken baz alındığında, evrene ait özelliklerin örnekleme de temsil edilmesi esasına dayanmaktadır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012). Bu bağlamda çalışma grubu Aksaray’da yaşayan, çalışmaya gönüllülük esasına göre katılan ve engelli çocuğu bulunan 10 anneden oluşmaktadır.

Tablo 1’de Çalışma grubunun genel özellikleri hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Tablo 1: Çalışma grubunun genel özellikleri

Katılımcı Kodu	Çocuğun Engel Türü	Yaş	Öğrenim Durumu	Mesleği	Öz/Evli
A1	Fiziksel E.	35	İlkokul	Ev Hanımı	Öz/Evli
A2	Hafif Zihinsel E.	42	İlkokul	Sekreter	Öz/Evli
A3	Down S.	41	Lise	Ev hanımı	Öz/Evli
A4	Görme E.	33	Ortaokul	Serbest Meslek	Öz/Evli
A5	İşitme E.	37	İlkokul	Ev Hanımı	Öz/Evli
A6	Otizm	44	İlkokul	Ev Hanımı	Öz/Evli
A7	Çoklu Yetersizlik	30	Ortaokul	Kuaför	Öz/Evli
A8	DEHB	30	Lisans	Serbest Meslek	Öz/Evli
A9	Orta Ağır Zihinsel E.	37	İlkokul terk	Ev Hanımı	Öz/Evli
A10	William S.	40	İlkokul	Ev Hanımı	Öz/Evli

Demografik özellikler incelendiğinde; annelerin en çok %40 ile 30-35 yaş grubunda yer aldığı 36-40 yaş aralığında yer alan annelerin oranının %30 olduğu, 41 ve üzeri yaş grubunda yer alan annelerin ise %30 olduğu görülmektedir. Annelerin eğitim durumları incelendiğinde %40’ının ilkökul mezunu olduğu, %10’unun ortaokul, %10’unun lise, %10’unun lisans mezunu olduğu ve okuma yazma bilmeyen annelerin oranının da %10 olduğu görülmektedir. Tamamı öz ve evli olan annelerin meslek dağılımı incelendiğinde %60’ının ev hanımı olduğu, %20’sinin serbest meslek sahibi olup ticaretle uğraştığı, %10’unun sekreter, %10’unun kuaför olduğu görülmektedir. Engel türlerinin dağılımı incelendiğinde ise; çalışma grubunu oluşturan annelerin çocuklarının fiziksel engel, hafif zihinsel engel, down sendromu, görme engeli, işitme engeli, otizm spektrum bozukluğu, çoklu yetersizlik, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, orta ağır zihinsel engel, william sendromu tanılarının bulunduğu belirtilebilir.

Veri Toplama Araçları

Engelli çocuğu olan annelerin ayrıntılı görüşlerinin alınacağı çalışma kapsamında nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen doküman analizi, söylev analizi, gözlem, görüşme gibi veri toplama teknikleri (Baltacı, 2019) içerisinden görüşme yöntemi tercih edilmiş, görüşme türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda yapılan alanyazın çalışması neticesinde görüşme soruları hazırlanmıştır. Açık uçlu sorulardan meydan gelen görüşme soruları, görüş ve önerileri alınmak üzere özel eğitim alanından 3 ve çocuk gelişimi alanından 3 olmak üzere 6 uzmana gönderilmiş, uzman görüşleri neticesinde veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yüz yüze yapılan görüşmeler neticesinde alınan cevaplar araştırmacı tarafından kaydedilmiştir. Katılımcıların anlayamadığı noktalarda sondalardan yararlanılmış, kontrol amacıyla katılımcı teyidi alınarak görüşmeler tamamlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, verilerin incelenmesi ve kavramsal çerçeveye uygun olarak, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). İçerik analizinde elde bulunan veri setinde tekrarlanan olgulardan kodlara, kodlardan kategorilere ve temalara ulaşılır, birbiriyle ilişkili kavramlar bir arada yorumlanır (Baltacı, 2019). Bu bağlamda öncelikle veriler araştırmacılar tarafından okunmuş, kodlar çıkarılmış, kodlarla ilişkili temalar oluşturulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevapların benzerlik ve farklılıkları dikkate alınarak araştırmanın alt amaçlarına uygun kategoriler belirlenmiş, katılımcılardan alınan cevaplar dikkatli bir şekilde incelenerek ilgili kategorilere yerleştirilmiş ve tablolaştırılmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler A1, A2, A3, ... şeklinde kodlanmış, bulguların sunumunda doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Geçerlilik ve Güvenirlilik

Nitel araştırmada geçerlik ve güvenirliliğin sağlanması, araştırmacının etik ilkelere uygun yürütülmesini gerektirir. Nitel araştırmaların etiği geçerlik ve güvenirlilik çerçevesinde araştırmanın inanılabilirlik, aktarılabirlik ve güvenilebilirliği bağlamında oluşmaktadır (Merriam, 2009).

Araştırmanın geçerliğini sağlamak amacıyla uzman incelemesine başvurulmuş, görüşme formu 3 özel eğitim uzmanı ve 3 öğretim üyesi tarafından incelenmiş (Yıldırım ve Şimşek, 2016) uzman görüşleri neticesinde revize edilerek kullanılmıştır. Uzman görüşü alınırken hazırlanan görüşme sorularının her birinin “uygun/uygun değil (uygun değilse görüş belirtiniz)/çıkarılmalı/varsayılan yeni soru önerileriniz” şeklinde açıklanması talep edilmiştir. Gelen dönütler neticesinde uygun görülmeyen sorular çıkarılmış, öneriler doğrultusunda sorular düzenlenmiş ve yenileri eklenmiştir. Ayrıca katılımcı görüşleri doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Doğrudan alıntı araştırmada yer alan katılımcıların görüşlerinin değiştirilmeden, olduğu gibi yer verilmesi anlamına gelmektedir (Patton, 1990). Çalışmanın güvenirliliği için öncelikli olarak; pilot uygulama yapılmış ve pilot uygulama neticesinde araştırma soruları tekrar revize edilmiştir. Katılımcılardan alınan cevaplar verilerin korunması ayrıca doğrudan alıntılar ile içeriğin güçlendirilmesi amacıyla not alınarak kontrol altına alınmıştır. Çalışma kapsamında inanılabilirlik ilkesini gerçekleştirmek amacıyla ayrıntılı betimleme ve katılımcı tasvirleri yapılmış, katılımcı teyidi alınmıştır. Araştırmanın bulguları ve sonuçları detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmış, benzer nitelikte çalışma yapacak araştırmacıların sorularının nispeten cevaplanacağı öngörülmüştür. Aktarılabirlik ilkesi gereği, okuyucunun anlayabileceği sade bir dil kullanılmış, beraberinde ayrıntılı betimlemelere yer verilmiştir. Ayrıca katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak desteklenmiştir.

Çalışma gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup, araştırma öncesinde araştırmacının amacı ve süreci ayrıntılı olarak açıklanmış, katılımcıların kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak amacıyla konunun hem kendileri hem de diğer engelli çocuğu olan aileler için önemli olduğu ayrıca kimliklerinin gizli tutulacağı vurgu yapılarak görüşmeye başlanmıştır.

Bulgular

Bu kısımda araştırma sürecinde ulaşılan temalar, alt temalar, frekans değerleri ve temalara ilişkin katılımcı ifadeleri sunulmuştur.

Ailelerin çocuklarının özel durumu hakkında bilgi edinme sürecine ilişkin bulgular

Tablo 2: Ailelerin çocuklarının özel durumu hakkında bilgi edinme sürecine ilişkin görüşleri

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Ailelerin çocuklarının özel durumu hakkında	Doğum sonrası/Doktor	A3,A10	2	20
	1Yaş/Doktor	A7, A9	2	20
	5Yaş/Ana sınıfı öğretmeni	A5, A8	2	20
bilgi edinme süreci	Doğum sonrası/Sağlık Görevlisi	A1	1	10
	6Aylıkken/Doktor	A4	1	10
	1 Yaş Cıvartı/Kendisi	A6	1	10
	7Yaş/Sınıf Öğretmeni	A2	1	10

Tablo 2’ de görüldüğü gibi ailelerin çocuklarının özel durumu hakkında bilgi edinme kaynaklarının sıklıkla hastane kaynaklı olduğu ve sağlık görevlilerinden öğrendiği, bunu öğretmenden bilgi edinme durumunun takip ettiği, beraberinde herhangi bir birimden destek almayı kendi değerlendirmesi neticesinde karar veren ailelerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ailelerin %30’unun çocuklardaki engel durumunu doğum sonrasında, %40’ının bir yaşına kadar, %30’unun okul hayatının başlangıcı ile fark ettiği saptanmıştır. Bu konuda anneler şu görüşleri dile getirmiştir:

“Erken doğdu, doğumu yaptıran ebe söyledi. Hemen fark ettik yani. Takip eden doktorlarımız yoğun bir fizik tedavi ve eğitim ile yaşatları arasındaki farkı kapatacağını söyledi, onların yaklaşımı ve söyledikleri moralimizi yükseltti yoksula altından kalkamazdık ” (A1)

“ Birinci sınıfa başladığında fark ettik. Sınıf öğretmeni fark etti. Rehber öğretmene yönlendirdi, rehberlik RAM’a gönderdi, orda özel eğitime gitmesi gerekiyor dediler” (A2)

“Özel durumunu yaşına girdiğinde fark ettim. İlk oğlumda da olduğu için anlamıştım. Tabii bu benim için büyük bir yıkım oldu. Neler yaşayacağımı biliyordum.” (A6)

Engel durumunu öğrendikten sonra verdikleri ilk tepkilere ilişkin bulgular

Tablo 3: Annelerin çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra verdikleri ilk tepkilere ilişkin görüşleri

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Annelerin çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra verdikleri ilk tepkiler	Yoğun üzüntü	A2, A4, A5, A8,A9	5	50
	Şaşkınlık	A3, A10	2	20
	Şok	A1	1	10
İnkâr	İnkâr	A7	1	10
	İsyân	A6	1	10

Tablo 3 incelendiğinde; annelerin çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra verdikleri ilk tepkilerin şok, üzüntü, şaşkınlık, inkâr ve isyan başlıkları altında toplandığı görülmektedir. Annelerin %50’sinin yoğun üzüntü, %20’sinin şaşkınlık, %10’unun şok yaşadığı, %10’unun isyan duygusunun ağır bastığı, %10’unun ise inkâr yolunu tercih ettiği görülmektedir. Aşağıda anne görüşlerinden alınan kesitlere yer verilmiştir.

“Çok kötü oldum. Sadece benim çocuğum öyle zannettim. Çok sonra kendimi toparladım. Toparlamak zorunda kaldım” (A2)

“Ben down sendromunun ne olduğunu bile bilmiyordum. Şaşım kaldım. Nedir nasıl olur, araştırdım yapacak hiçbir şey yoktu. Rabbimin bediyesi demek ki dedim” (A3)

“Çok zor bir süreçti. Hatırlamak dahi istemiyorum. İnanamadık, hiç inanamadık” (A7)

Annelerin çocuklarının durumuyla ilgili bilgi sahibi olmak, tedavi ve eğitimi ile ilgili planlama yapmak adına başvurduğu kurumlara ilişkin bulgular

Tablo 4: Annelerin çocuklarının durumuyla ilgili bilgi sahibi olmak, tedavi ve eğitimi ile ilgili planlama yapmak adına başvurduğu kurumlara ilişkin görüşleri

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Ailelerin Tanı Sonrası	Çocuk Doktoru	A3,A4,A6,A9	4	40
	Rehberlik araştırma Merkezi	A7,A8	2	20
	Rehabilitasyon Merkezi	A2,A10	2	20
Başvurduğu Kurumlar	Fizik Tedavi Merkezi	A1	1	10
	Okul	A5	1	10

Tablo 4’ te görüldüğü gibi araştırma kapsamında yer alan annelerin çocuklarının durumuyla ilgili bilgi sahibi olmak, tedavi ve eğitimi ile ilgili planlama yapmak adına başvurduğu kurumların hastaneler başta olmak

üzere, rehberlik araştırma merkezleri, rehabilitasyon merkezleri, fizik tedavi merkezleri ve Milli Eğitim'e bağlı okullar şeklinde sıralandığı görülmektedir. Destek elde etmek umudu ile müracaat edilen ilk birimin %40 ile çocuk doktorları olduğu, ailelerin %20'sinin rehberlik araştırma merkezlerini, %20'sinin rehabilitasyon merkezlerini, %10'unun fizik tedavi merkezlerini, %10'unun okulları tercih ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Aşağıda anne görüşlerinden alınan kesitlere yer verilmiştir.

“Öğrendikten sonra maddi durumumuz iyi olmadığından dolayı doktora bakıramadık. Şeyy bi de o senelerde kimliğimiz yoktu. Okula giderken ancak üstüne düştük” (A5)

“Bu aslında bizim ailede genetik bir durum. Erkek çocuklarda gözüküyor. Doktora gittik. O da söyledi her şeyi. Durumu nedir ne yapmak lazım ” (A6)

“Rehabilitasyona gittik. Onlar yardımcı oldu sonrası için. Özel eğitim aldı. Öğretmenleri ile birlikte elimizden geleni yaptık” (A2)

Çevresel tepki, tutum ve yaklaşımlara ilişkin bulgular

Tablo 5: Çevresel tepki, tutum ve yaklaşımlar

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Çevreden alınan ilk tepkiler	Olumsuz tepkiler	A6, A7, A10	3	30
	Üzüldüler	A4, A5	2	20
	Dua ettiler	A8,A9	2	20
	Tepkisiz Kaldılar	A1	1	10
	İnkâr Etiler	A2	1	10
	Herkesten farklı tepki	A3	1	10

Tablo 5' te görüldüğü gibi akraba, komşu, iş ve sosyal çevrelerinden gelen ilk tepkilerin neler olduğu sorulduğunda annelerin çevreden alınan ilk tepkileri; olumsuz tepkiler olarak nitelendirdiği, bunu çevremizdeki insanlarda üzüldüler, dua ettiler, tepkisiz kaldılar, inkâr ettiler, herkesten farklı tepkiler geldi temalarının takip ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Çevresel tepkileri annelerin %30'u olumsuz tepkiler şeklinde, %20'si çevremizdeki insanlarda üzüldüler, %20'si dua ettiler, %10'u tepkisiz kaldılar, %10'u inkâr ettiler, %10'u herkesten farklı tepkiler geldi olarak belirtmiştir.

Aşağıda katılımcı görüşlerinden alınan kesitlere yer verilmiştir.

“Çevremdekilerin tepkisi çocuğumun rahatsızlığından daha çok üzüyordu. Çok yıprattı çok. Bu süreçte şunu anladım sen güçlü olmaşın kimse sana destek olmuyor.” (A7)

“Çevrem çok baskı yaptı bu konuda. Neler neler...Tabi kimse benimle empati kuramadı. Psikolojik olarak yıkıldım. Panik atak hastası oldum ” (A6)

“Çok değişik tepkiler aldık. Her kafadan bir ses geldi. Ama hiç umursamadık. İlk zamanlar insan biraz takılıyor ama Allah' tan hep hayırlısı diye dua ettim” (A3)

Kabullenme aşamasına ilişkin bulgular

Tablo 6: Kabullenme aşamasında yaşanan durumlar

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Kabul sürecinde yaşananlar	Allah'a sığındım	A7,A8	2	20
	Yapabileceklerime odaklandım	A1, A2	2	20
	Başkalarını örnek aldım	A6	1	10
	Eşimle birbirimize destek olduk	A5	1	10
	Çaresiz kabullendim	A9	1	10
	Psikolojik destek aldım	A10	1	10

Tablo 6' da görüldüğü üzere anneler kabullenme aşamasında yaşananları, Allah'a sığındım, yapabileceklerime odaklandım, başkalarını örnek aldım, eşimle birbirimize destek olduk, çaresiz kabullendim, psikolojik destek aldım başlıkları altında değerlendirmektedir. Annelerin %20'sinin Allah'a sığındım, %20'sinin

yapabileceklerime odaklandım, %10'unun başkalarını örnek aldım, %10'unun eşimle birbirimize destek olduk, %10'unun çaresiz kabullendim, %10'unun psikolojik destek aldım şeklinde görüş bildirdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Aşağıda katılımcı görüşlerinden alınan kesitlere yer verilmiştir.

“Allah’tan geldi dedik. Ondan gelen her şeyi kabul ediyorsak bunu da kabul edeceğiz, bunu da hoş karşılayacağız dedik” (A8)

“Ben çok çabuk kabullendim. Çünkü annem babam vardı önümde. Onları örnek aldım. Onlardan biliyorum kabullenirsem çocuğum çok daha çabuk ilerler, hep anne ve babamı düşünerek ilerledim” (A6)

“İlk zamanlar kabullenmekte zorluk çektim. Ama o benim yavrumdu. Atamazdım ki. Eşim bu konuda hep yanımdaydı. Hep destek oldu. El ele verince üstesinden geldik” (A5)

Karşılaşılan sıkıntılar ile başa çıkma durumları ve annelere güç veren unsurlara ilişkin bulgular

Tablo 7: Karşılaşılan sıkıntılar ile başa çıkma durumları ve annelere güç veren unsurlar

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Annelere güç veren unsurlar	Çocuğuma olan sevgim	A7,A8,A10	3	30
	Allah’a olan inancım	A5,A9	2	20
	Ailem	A1,A3	2	20
	Hiçbir şey güç vermiyor	A4,A6	2	20
	Başarma hissi	A2	1	10

Tablo 7’de görüldüğü gibi annelerin karşılaşılan sıkıntılar ile başa çıkma durumları ve annelere güç veren unsurların çocuklarına olan sevgileri üzerinde yoğunlaştığı, güç unsuru olarak belirtilebilecek diğer unsurların Allah inancı, aile desteği ve başarma hissi olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte güç verebilecek hiçbir unsurun olmadığını düşünen ailelerin de var olduğu görülmektedir. Görülmektedir ki ailelerin %30’u çocuğuna olan sevgisinden güç alırken, %20’sini Allah’a olan inancının güçlü tuttuğu, %20’sine aile desteğinin yardımcı olduğu, %10’unun elde edilen ilerlemeler ve başarma hissi ile güçlenmektedir. Belirtilmelidir ki; ailelerin %20’si ise güç verecek hiçbir unsura sahip olmadığı görüşüne sahiptir. Aşağıda katılımcı görüşlerinden alınan kesitlere yer verilmiştir.

“Çocuğuma olan sevgim. O kadar çok sevdim ki her sıkıntının üstesinden bu sevgi ile geldim” (A10)

“Çooook zor. Tarif edemem ne kadar zor. İkesi de engelli olduğu için hiç bir şey güç vermiyor” (A6)

“Çocuğumun eğitim durumu ilerledikçe kendimi güçlü hissettim. Kolay değil ama doğru yoldasın ki ilerliyor dedim. O başardıkça ben de güçlendim” (A2)

Annelerin benzer durumda olan ailelere önerilerine ilişkin bulgular

Tablo 8: Annelerin benzer durumda olan ailelere önerileri

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	f	n
Diğer Ailelere Öneriler	Durumu çabuk kabullenip sabırlı olsunlar	A2,A3,A6,A7	4	40
	Allah’a sığınsınlar	A4,A9,A10	3	30
	Çocuklarının destekçisi olsunlar	A1, A5,A8	3	30

Tablo 8’de görüldüğü gibi annelerin benzer durumda olan ailelere önerileri kabul sürecini hızlandırıp sabırlı olmaları, Allah’a sığınmaları ve çocuklarının destekçisi olmaları ve her zaman onların arkalarında olmaları şeklinde sıralanmaktadır. Annelerin %40’ı benzer durumda olan ailelere durumu çabuk kabullenmelerini ve sabırlı olmalarını, %30’unun Allah’a sığınmalarının yararlı olacağını ve %30’unun ise her zaman çocuklarının destekçisi olmalarını tavsiye ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Aşağıda katılımcı görüşlerinden alınan kesitlere yer verilmiştir.

“Çocuklarımızın hep arkasında olmalıyız. Onların eli kolu akli her şeyi olmalıyız. Elimden gelen her şeyi yaptım hiç pişmanlığım keşke değil bişey olmadı. Kaderde ne yaşamak varsa onu yaşayacağız. Hamd olsun ki bizler varız ki yanlarındayız” (A1)

“İlk yapmaları gereken şey kabullenmeleri. İş burda bitiyor. Başka çocukları varsa ondan ayırt etmeyecekler. Daha fazla ilgilenecekler, her gittikleri yere götürecekler. Değer verecekler, bunu hisssettirecekler. Pişmanlığım yok. Hemen kabullendiğime her şeyi ile birebir ilgilendiğime seviniyorum ” (A3)

“Ailelere önerimiz sabırlı olsunlar Allah’ın takdiri bu, öyle diledi ve oldu. Kim bilir ne kapılar açacak Allah’a sığınmalar” (A9)

Tartışma

Araştırma engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının özel durumunu öğrendikleri anda verdikleri tepkileri, çevresel tutum ve yaklaşımları, tedavi sürecine dair aldıkları kararları, kabul aşamasında yaşananları, sorunlar ile başa çıkma yöntemlerini ve benzer durumda olan ailelere önerilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan annelerin yaş ortalamasının düşük olduğu, %60’ının 40 yaş altı annelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Alan yazın incelendiğinde de engelli çocuğa sahip annelerin büyük çoğunluğunun genç yetişkin bireylerden oluştuğu görülmektedir (Işıkhana, 2005; Okanlı ve ark., 2004; Özsoy ve ark., 2006; Şen, 2004). Çalışma grubumuzu oluşturan annelerin de %40’ının ilkökul mezunu olduğu, %10’ unun okuma yazma bilmediği ve %60’ının ev hanımı olduğu belirtilebilir. Benzer şekilde alan yazın engelli çocuk annelerinin büyük bir çoğunluğunun öğrenim düzeylerinin düşük olduğunu, sıklıkla ilkökul mezunu ve ev hanımı olduklarını vurgulamaktadır (Işıkhana, 2005; Kaytez ve ark., 2015; Okanlı ve ark., 2004; Özsoy ve ark., 2006; Şen, 2004).

Engelli bir çocuğa sahip olan ailelerin çocuklarının özel durumlarının fark edilmesini kolaylaştıran ya da zorlaştıran pek çok etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerden biri de doğuma kadar olan imgeleme döneminde ailenin beklentileridir. Bu dönemde ailenin yapısal özellikleri, dini kültürel yaşantısı, doğacak olan çocuk hakkındaki imgelemi belirleyecektir. Gelişimsel farklılıkların tespit edilmesi ağır ve sendroma sahip çocuklarda sorun teşkil etmemekte tanı sürecinde gecikmelere yol açmamaktadır ancak daha hafif seyreden ve sosyal beceri yersizlikleri şeklinde ortaya çıkan gereksinimlerin aile tarafından fark edilmesi güçleşmekte ve ilerleyen yıllara sıklıkla okul başlangıcına kalmaktadır (Ardıç, 2018a). Nitekim çalışma kapsamında da sendroma bağlı ortaya çıkan tanılamaların doğum sonrası, ağır engel durumlarının da en geç bir yaşına kadar tanılandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında ailelerin %30’unun çocuklardaki engel durumunu doğum sonrasında, %40’ının bir yaşına kadar, %30’unun okul hayatının başlangıcı ile fark ettiği saptanmıştır. Benzer şekilde Özsoy ve ark., (2006) tarafından yapılan çalışmada da ailelerin önemli bir kısmının çocuklarının engelli olduğunu en geç bir yaşına kadar fark ettikleri ve hemen sonrasında eğitim ve tedavi süreci hakkında bilgi almak için sağlık kurumlarına giderek doktora başvurdukları saptanmıştır.

Engelli bir çocuğun dünyaya gelmesi ve bu durumun öğrenilmesi ile birlikte aile içerisinde önceden kurulmuş olan tüm dengeler değişmektedir. Değişen bu dengeler ailede bulunan her bir bireye yeni ve çoğunlukla da ağır sorumluluklar da yüklemektedir. Şüphesiz ki bu sorumlulukların çoğunluğu anneye yüklenmektedir. Bulunduğu yaş ve pozisyon ne olursa olsun gebelik dönemi ve sonraki süreçte normal gelişim gösteren bir bebeğe sahip olma beklentisine sahip olan anneler bebeğin engel tanısı alması ile oldukça yıpratıcı bir sürece dâhil olmaktadır. Ailelerin bu süreci sağlıklı atlatabilmeleri hususunda pek çok faktör belirleyici olmaktadır. Bu faktörlerden ilki tanı aşaması ve bu esnada karşılaşılan tutum ve yaklaşımlardır. Bu hususta sağlık görevlilerine önemli sorumluluklar düşmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular neticesinde ailelerin çocuklarının özel durumu hakkında ilk bilgi kaynağı olarak sağlık görevlilerini belirttiği, bunu öğretmenden bilgi edinme durumunun takip ettiği, beraberinde tecrübeler ve imkansızlıklar nedeniyle herhangi bir birimden destek almayıp kendi değerlendirmesi neticesinde karar veren ve süreci stabil ilerleyişe bırakan ailelerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar da benzer şekilde ebeveynlerin tanı aşamasında doktorlara, hastane çalışanlarına ve alan uzmanlarına danışıp yardım almayı amaçladığını göstermektedir (Case, 2001; Taanila ve ark., 2002). Araştırma kapsamında yer alan annelerin çocuklarının durumuyla ilgili bilgi sahibi olmak, tedavi ve eğitimi ile ilgili planlama yapmak adına başvurduğu kurumların hastaneler başta olmak üzere, rehberlik araştırma merkezleri, rehabilitasyon merkezleri, fizik tedavi merkezleri ve Milli Eğitim’e bağlı okullar şeklinde sıralandığı görülmektedir. Ailelerin farklı kurumlara müracaat etme nedenleri arasında; yapılan ve yapılması gereken işlemler, tedavi süreci, karşılaşılmaması muhtemel olumsuz durumlar, alınması gereken tedbirlerle ilgili bilgi sahibi olmak istemelerinin yanı sıra çocuklarının normal gelişime sahip olduğunu duymaya olan gereksinimlerinin de var olduğu düşünülmektedir.

Annelerin çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra verdikleri ilk tepkilerin şok, üzüntü, şaşkınlık, inkâr ve isyan başlıkları altında toplandığı görülmektedir. Alan yazında da engelli aileleri ile yapılan benzer çalışmalarda ailelerde ilk ortaya çıkan tepkilerin üzüntü, şaşkınlık, korku olduğu görülmüştür (Ercan, Kalaycı-Kırlioğlu ve Kırlioğlu, 2019; Top-Üstüner, 2009). Ailelerin sürece uyum sağlama gücü ve hızı ise ailenin tüm kaynakları etkin kullanmasına, kendi yapı ve işlevselliğini yeniden şekillendirmesine, olağan gelişim gösteren çocuk için yapılan her türlü hazırlığın hatta daha fazlasının özel gereksinimlere sahip çocuk için tekrar düzenlenebilmesine bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Ardıç, 2018b). Ayrıca sahip oldukları sorumlulukları başkalarıyla paylaşan, çevresindeki kişiler tarafından desteklenen anne babaların yalnız olmadıklarını düşündükleri ve sorunlarla daha kolay başa çıkabildikleri de saptanmıştır (Girgin ve Baysal, 2005). Çünkü ailelerin en büyük sorunlarından biri de çocuklarının toplumsal olarak kabul edilmesidir (Kot, Sönmez ve Eratay, 2018). Yaşamları boyunca pek çok insanla etkileşime girmek durumunda olan engelli çocuklar ve ailelerinin bu etkileşim sürecinde yaşadıkları deneyimler ve hissettikleri bireylerin toplum ile etkileşimini önemli ölçüde biçimlendirmektedir. Çocuklarına yönelik tutumlar aileleri ruhsal yönden etkileyebildiği gibi bireylerin eğitim ve iş hayatında, sosyal ortamlarında ve destek hizmetlerinde neler ile karşı karşıya kalacaklarını belirlemede dahi etkili olabilmektedir (Ardıç, 2018c). Nitekim toplum tarafından damgalanma korkusu, insanların meraklı, acıyan bakışları anne babanın çocuklarını eve kapatmalarına sebep olabilecek, ebeveynlerin de sosyal hayattan soyutlanmalarına zemin hazırlayabilecektir (Özşenol ve ark., 2003). Genelde engelli aileleri özelde ise engellilerin kendisinin yakın çevrenin desteğinden yoksun olmalarının ya da yakın çevrenin engellemesi ile karşılaşmalarının ikinci bir engel durumu olarak görüldüğü belirtilmektedir (Genç, 2015). Çalışma kapsamında yer alan anneler de çevrelerinde yer alan bireylerden çok farklı tepkiler geldiğini ve bu süreçte çok yorulduklarını, çocuklarının engel durumundan çok bu tepkiler ile uğraşmak durumunda kaldıklarını belirtmektedir. Çevresel olumsuz tepkilere vurgu yapılan çalışma ile alan yazında yer alan benzer çalışmalar da örtüşmektedir. Alan yazında da ailelerin çocuğun engelli oluşunu akrabalarına ve çevredekilere açıklamada duygusal sorunlar yaşadıkları (Genç, 2017), toplumun ebeveynleri rahatsız edebilecek bir bakış açısına sahip olabildiği vurgulanmaktadır (Özşenol ve ark., 2003). Ayrıca Yurdakul ve Girli'nin (1999) yaptıkları araştırmada da çalışmamızı destekler şekilde engelli çocuğu olan ailelerde, sosyal destek veren kişilerin sayısı ve bu destekten duyulan memnuniyet derecesi arttıkça, anne-babaların depresif belirtilerinin ve stres düzeylerinin azaldığı belirtilmiştir.

Stres yaratan durumlar karşısında bireylerin içsel ve dışsal denge durumunu sağlamak ve kontrol edebilmek için başvurduğu bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkiler olarak nitelendirilen (Lazarus, 1990) başa çıkma gücünün, annelerde çocuklarına olan sevgileri üzerinde yoğunlaştığı, Allah inancı, aile desteği ve başarıma hissinin de başa çıkmada yardımcı güç unsurları arasında yer aldığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Bucuka (2022) çalışmasında engelli çocuğa sahip annelerin süreci sağlıklı atlatabilmelerinde dini başa çıkma becerilerinin ve çevreden aldıkları sosyal desteğin önemi üzerinde durmuştur. Bir diğer güç unsuru olarak eş desteğinin vurgulandığı çalışma alan yazında elde edilen bulgular ile de örtüşmektedir. Nitekim engelli çocuğu bulunan ailelerde eşlerin birbirlerine yardımcı olmasının stresi düşürdüğü ve böylelikle daha sağlıklı aile işleyişine sahip olduğu alanyazında sıklıkla vurgulanmaktadır (Dyson, 1997; Ercan, Kalaycı-Kırlioğlu, Kırlioğlu, 2019).

Sonuç

Engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının özel durumunu öğrendikleri anda verdikleri tepkileri, çevresel tutum ve yaklaşımları, tedavi sürecine dair aldıkları kararları, kabul aşamasında yaşananları, sorunlar ile başa çıkma yöntemlerini ve benzer durumda olan ailelere önerileri tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik desenden yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen verilerin analizi neticesinde engelli çocuk annelerinin çocuklarının engel durumunu genellikle doğum sonrası ve 1 yaşa kadar olan süre zarfında fark ettikleri; bu süreçte yoğun bir üzüntü yaşadıkları, kendilerini çaresiz hissettikleri ve ne yapacaklarını bilemedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yönlendirilme amaçlı ilk müracaat ettikleri birimin aynı zamanda çocuklarının engel durumunu öğrendikleri birim olan sağlık kurumları olduğu belirlenen annelerin çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra verdikleri ilk tepkilerin genellikle şok, derin bir üzüntü, inkâr ve isyan şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir. Çevreden alınan ilk tepkilerin olumsuz yönde olduğu, dua edenlerin, aile ile birlikte üzülenler bulunduğu gibi tepkisiz kalmayı tercih edenlerin de var olduğu, ailelerin ise çevreden gelen olumsuz tepkiler neticesinde çocuklarının özel durumu ile beraber bir de bu tepkiler ile uğraşmak zorunda kaldıkları, çevrelerinin tutum ve yaklaşımlarının engel durumu ile başa çıkmalarını zorlaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaşadıkları süreç ile başa çıkmada eş ve yakın çevre desteğinin, dini duygu ve

düşüncelerin kolaylaştırıcı olduğu, olumsuz duygulardan arınmada yardımcı olduğu, beraberinde kabulde kolaylaştırıcı ve yol gösterici etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dini yaşantılarının yanı sıra çocuklarına olan sevgilerinin sorunların üstesinden gelmede yapıcı etkiye sahip olduğu, aile bağlarının kuvvetli olmasının ailelere güç verdiği, görev paylaşımı yapılmasının sorumluluğu tek kişi üzerinden alarak yükün ve stresin azalmasına yardımcı olduğu ayrıca aile bireylerinin desteğinin önemli olduğu ve benzer durumda olan ailelerin bilgi ve deneyimlerinin psikolojik açıdan hem de ilerleyen süreçlerde çocukları lehine kararlar alabilmelerinde oldukça yararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Araştırma bulgularına dayalı olarak tespit edilen önerilere aşağıda yer verilmiştir.

Engel ile tanışma aşamasının önemli olduğu, bu sürecin ailelerin bakış açısını önemli ölçüde etkileyeceği gerçeğinden hareketle tanı birimlerinin aile hassasiyetlerine özen gösteren moral ve motivasyonu artırıcı bir yaklaşım benimsemeleri önemlidir. Bu bağlamda engel tanısını ilk duydukları birim olan sağlık personeline konunun hassasiyetine uygun, yapıcı, yönlendirici, gerçekçi aynı zamanda motive edici bir yaklaşımla iletişim kurmalarını sağlayacak becerilerin kazandırılmasına yönelik eğitimlerin verilmesi önerilebilir.

Ailelerin tanı sonrasında bu zor durum ile baş başa kaldıklarını ifade etmeleri sonucundan hareketle; ailelerin kendi ruh hali ve problemleri ile baş başa bırakılmaması, ruhsal durumlarını dengede tutacak, yalnızlık ve çaresizlik hislerini ortadan kaldıracak kapsayıcı bir program ile takip edilmeleri ve ailelere yaşam boyu destek hizmeti sunulması önerilebilir.

Sosyal çevreden alınan destek kadar, özellikle engelli çocuğa sahip olan annelere yönelik olarak, çocuklarının engel türü ve özelliklerine yönelik eğitimlerin verilmesi de sorunlarla başa çıkabilme mekanizmalarının geliştirilmesinde annelerin kendilerini daha güçlü hissetmelerini sağlayacağı göz önünde bulundurularak buna yönelik eğitim planlamaları yapılabilir.

Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin gereksinimleri yakından izlenmeli, problemleri ile başa çıkabilmelerini sağlayacak şekilde danışmanlık, rehberlik ve destek hizmetleri sunulmalıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik; normal gelişim gösteren kardeşlerin de dâhil edildiği, daha geniş bir örneklem grubu ile planlanabilir.

Etik Tedbirler

Araştırma sürecinde etik dışı herhangi bir durumla karşılaşmamak için gerekli tüm etik süreçler takip edilmiştir. Bu kapsamda araştırma ile ilgili yasal izinler alınmıştır. Çalışmanın etik izni Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu 10.01.2023 tarih ve 09 sayılı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Aber, J. L., Jones, S., & Cohen, J. (2000). The impact of poverty on the mental health and development of very young children. In C. H. Zeanah, Jr. (Ed.), *Handbook of infant mental health* (pp. 113–128). The Guilford Press.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2012). *Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Ardıç, A. (2018a). *Özel eğitimde aile eğitimi*. A.Cavkaytar içinde, Özel Gereksinimli Çocuk ve Aile. Vize Yayıncılık
- Ardıç, A. (2018b). *Özel eğitim*. V. Aksoy içinde, Özel Gereksinimli Çocuk Aileleri Ve Özellikleri. Pegem Akademi
- Ardıç, A. (2018c). *Özel eğitim*. V. Aksoy içinde, Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlar. Pegem Akademi
- Avşaroğlu, S. ve Okutan, H. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumları, iyimserlik ve psikolojik belirti düzeylerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 59-76
- Azar, S. T., Reitz, E. B. ve Goslin, M. C. (2008). Mothering: Thinking is part of the job description: Application of cognitive views to understanding maladaptive parenting and doing intervention and prevention work. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, 295–304.

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bıçer, S., Ünsal, A., Şahin, F., Sarıkaya, Ö., ve Güleser, G. N. (2014). Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Sosyal Destek Düzeylerinin Belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 696-709.
- Bilal, E. ve Dağ, İ. (2005). Eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stresi stresle başa çıkma ve kontrol odağının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(2),56-68.
- Bucuka, Y. (2022). Engelli çocuk annelerinin sosyal destek, yaşam doyumu ve dinî başa çıkma durumları. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 97-124.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (22. baskı). Pegem A Yayıncılık.
- Coşkun, Y., ve Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Cummings, S. T., Bayley, H. C., & Rie, H. E. (1966). Effects of the child's deficiency on the mother: A study of mothers of mentally retarded, chronically ill and neurotic children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 36(4), 595.
- Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş* (Gözden geçirilmiş baskı). Celepler Matbaacılık.
- Dereli, F. ve Okur, S. (2008). Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi, *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164-168.
- Dyson, L. L. (1997). Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: Parental stress, family functioning, and social support. *American journal on mental retardation*, 102(3), 267-279.
- Ellis, J.B., and Hirsch, J.K: (2000). Reason for living in parents of developmentally delayed children. *Res. Dev. Disabil.* 21, 323-7.
- Ercan, Z. F., Kırloğlu, M. ve Kırloğlu-Kalaycı, İ, H., (2019). Engelli çocuğa sahip ailelerin bu durumu kabulleniş süreçleri ve bu duruma dair görüşleri, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 597-628.
- Genç, Y. (2015). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 35(2), 65-92.
- Girgin, G., ve Baysal, A. (2005). Tükenmişlik sendromuna bir örnek: Zihinsel engelli öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyi. *TSK Korumucu Hekimlik Bülteni*, 4(4), 172-187.
- Giulio, P. D., Philipov, D. ve Jaschinski, I. (2014). Families with Disabled Children in Different European Countries. *Families and Societies* (23), 1- 47.
- Hassal, R., Rose, J. ve McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers and children with an intellectual disability: the effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(6), 405-418.
- Işıkhan, V. (2005). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin psiko-sosyal ve sosyoekonomik sorunları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(2), 35-52.
- Kara, E. (2008). Zihinsel engelli çocukları olan ailelerin çocuklarının durumunu dini açıdan değerlendirmeleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26-27), 317-331.
- Kaytez, N., Durualp, E., ve Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 197-214.
- Kerr SM., & McIntosh JB. (2000). Coping when a child has a disability: exploring the impact of parent-to-parent support. *Child: Care, Health and Development*; 26, 309-322

- Kot, M., Sönmez, S. ve Eratay, E. (2018). Özel gereksinimli bireylere sahip ailelerin yaşadıkları zorluklar, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (37), 85-96.
- Lafçı, D., Öztunç G., ve Alparslan Z. N. (2014). Zihinsel Engelli Çocukların (Mental Retardasyonlu Çocukların) Anne ve Babalarının Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 723-735
- Lazarus, R. S. (1990). Theory-based stress measurement. *Psychological inquiry*, 1(1), 3-13.
- Merriam, S. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D., ve Sezgin, S. (2004). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları psikososyal sorunlar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-5.
- Oymak, H. A., ve Arslan, F. T. (2019). Ways of Coping with Stress and Perceived Social Support Among Mothers of Children with Intellectual Disability. *Journal of Contemporary Medicine*, 10(4), 535-541.
- Özsoy S, Özkahraman Ş ve Çallı F. (2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3(9):69-77.
- Özşenol, F., Işıkhana, V. Ünay, B. Aydın, H. İ. Akın, R. ve Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi, *Güllhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications, inc
- Şen E. (2004). *Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşadığı Güçlükler*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Top-Üstüner, F. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma, *Çocuk Dergisi*, 9(1), 34-42.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık
- Yurdakul, A. ve Girli, A. (1999). Engelli çocuğu olan ailelerin sosyal destek örüntüleri ve bunun psikolojik sağlık ile ilişkisi. *İlkışık Dergisi*, 1-5.

EXTENDED SUMMARY

In the family, which constitutes the smallest unit of society, children have an important place as they are considered the means of continuing the lineage and serve as the parents' safety net. However, finding out that the child is disabled turns all expectations upside down (Bilal & Dağ, 2005; Hassall et al., 2005). While very few disabled individuals can achieve the life conditions they wish to have amidst their struggle, disability is too challenging and complex to be left to the responsibility of any individual and family (Bucuka, 2022). Therefore, it is important to determine the reactions of not only mothers but the rest of the outside world to the child's disability, as well as the problems mothers experience and the coping mechanisms they adopt. It is anticipated that the study, designed to include all disability groups, will be useful in revealing the psychological state of families with disabled children, the difficulties they face, and details of the coping mechanisms they adopt to overcome these difficulties from the moment of diagnosis. Accordingly, effective solutions can be produced for families who have similar experiences.

In this context, this study aims to determine the reactions of mothers when they found out about their children's disability, the environmental attitudes and approaches towards the children's disability, the decisions the families made regarding the treatment process, and the mothers' experiences during the acceptance stage, their methods of coping with consequent problems, and their suggestions for mothers who have a disabled child.

This study was conducted using the phenomenological design, which is one of the qualitative research methods. The study group was determined by the stratified sampling method and consists of ten mothers who live in Aksaray and have disabled children. In the study, which includes all disability groups, the semi-structured interview technique was used. Accordingly, after a literature review, open-ended interview questions were prepared, which were revised after consulting with experts, and a data collection tool was created. The data obtained through face-to-face interviews were analyzed using the content analysis method.

It has been determined that the families' first-hand source of information regarding their disabled children is health facilities and healthcare professionals, followed by teachers. It is also found that there are families who do not seek any support and make decisions based on their own evaluation of the situation. It has been observed that the mothers' first reactions to their child's disability are shock, sadness, disbelief, denial, and rage against fate. The study found that the institutions where the participants seek guidance with regard to their children's disability, treatment, and education are health facilities, guidance and research centers, rehabilitation centers, physical therapy centers, and schools affiliated with the Ministry of National Education, respectively. When asked about the first reactions from relatives, neighbors, colleagues, and social circles, mothers described the first reactions to their child's disability as negative, which are grouped under the themes of sadness, praying Allah for help, unresponsiveness, denial, and different reactions by different people. The coping mechanisms mothers adopted during the acceptance stage are resorting to Allah, focusing on what they can do, taking examples from others, supporting each other with their spouse, accepting helplessness, and seeking psychological support. It has been indicated that mothers focus on their love for their children when coping with the difficulties they encounter, and the factors that empower them. Among factors that serve as a source of strength are belief in Allah, family support, and a sense of achievement. Furthermore, there are families who hold that they have no source of empowerment. The recommendations of the mothers with a disabled member are quickly accepting the situation, being patient, seeking refuge in Allah, and supporting their children.

The findings of the study showed that the participants found out about their child's disability after birth. Similar studies also indicated that at the diagnostic stage, parents aim to consult and seek help from doctors, medical staff, and field experts (Case, 2001; Taanila et al., 2002). Additionally, it was found that 30% of families notice their child's disability after birth, 40% by the age of one, and 30% at the school age. Similarly, Özsoy et al. (2006) found that a significant number of families noticed their child's disability by the age of one at the latest. It was also found that health facilities were the first point of contact for families to seek guidance after learning about their child's disability, and they generally experienced shock, deep sadness, denial, and rage against this fate. Environmental attitudes and approaches were found to make it difficult for families to cope with the child's disability. The findings on negative environmental reactions overlap with similar studies in the literature. The

literature also suggests that families face emotional problems when explaining their child's disability to relatives and those around them (Genç, 2017) and that society can have a viewpoint that can disturb parents (Özşenol et al., 2003). Furthermore, Yurdakul and Girli's (1999) study supports our findings, which stated that as the number of people providing social support and the level of satisfaction with that support increased in families with disabled children, the parents' depressive symptoms and stress levels decreased.

It was concluded that spousal and close social support and religious beliefs facilitated coping with the situation, and the primary recommendation for families experiencing a similar situation was to quickly accept the situation. Similarly, Bucuka (2022) emphasized the importance of religion as a coping mechanism and social support for mothers with disabled children to deal with this situation in a healthy way.

In light of these findings, it is recommended that the individuals and units that make the diagnosis of the disability should adopt an approach that aims to strengthen the mothers' morale and motivation and that families of disabled individuals should be offered lifelong support services and comprehensive follow-ups. It can be suggested that future studies include a wider sample group that includes normally developing siblings.

BASKETBOLUN TÜRKİYE'DE DOĞUŞU VE GELİŞİMİ (1938 YILINA KADAR) THE DAWN AND DEVELOPMENT OF BASKETBALL IN TURKEY (UNTIL 1938)

Mustafa MUTLU
Bartın Üniversitesi
Rektörlük
Ortak Dersler Bölümü
mmutlu@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3357-4567

ÖZ

Geliş Tarihi:

27.04.2023

Kabul Tarihi:

03.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Basketbol
İstanbul Basketbol
Ligi
James Naismith
Y.M.C.A.
Robert Kolej.

Keywords

Basketball
Istanbul Basketball
League
James Naismith
Y.M.C.A.
Robert College.

Bu çalışmada Amerika'da Kanadalı bir beden eğitimi öğretmeni olan James Naismith tarafından icat edilen basketbolun Türkiye'de doğuşu ve Atatürk dönemindeki gelişimi ele alınmıştır. Basketbolun Türkiye'de ilk kez ne zaman, hangi kurumda ve kimler arasında oynandığı gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Ayrıca Mütareke döneminden itibaren ülkede etkinliğini arttıran Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin (Y.M.C.A) bu sporu yayma sürecinde ne gibi çalışmalarda bulunduğu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda basketbolun gelişimi 1919'dan yaklaşık 1930 yılına kadar farklı aralıklarla cemiyetin tertip ettiği yaz kamplarıyla sağlanırken, diğer yandan tesis ettiği lig ve okul düzeyinde başlayan ve yayılım gösteren kulüpler arası maçlar vasıtasıyla olmuştur. Başlangıçta bir okul sporu olarak gelişim gösteren basketbol, Y.M.C.A. ile birlikte sonradan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı/ Türk Spor Kurumu tarafından tertip edilen İstanbul Basketbol ligleriyle ülkede daha popüler hale gelmiştir. Çalışmada spor tarihiyle alakalı telif eserler ve dönemin basın malzemeleri temel başvuru kaynakları olmuştur. Çalışma kapsam olarak geniş bir tarih aralığında olduğundan ağırlıklı olarak basketbolun İstanbul'daki gelişimine değinilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the birth of basketball, which was invented by James Naismith, a Canadian physical education teacher in the USA, in Turkey and its development in the Atatürk period was discussed. Answers were sought to questions such as when, in which institution, and among whom basketball was played for the first time in Turkey. In addition, the activities of the Young Christians Association (Y.M.C.A), which increased its effectiveness in the country after the Armistice period, were mentioned in the process of spreading this sport. In this context, while the development of basketball was provided by the summer camps organized by the society at different intervals from 1919 to about 1930, on the other hand, it was through inter-club matches that started and spread at the league and school level it established. Basketball, which initially developed as a school sport, has become more popular in the country with the Istanbul Basketball leagues organized by the Y.M.C.A. and later by the Turkish Training Association Alliance/ Turkish Sports Association. In the study, copyrighted works related to the history of sports and press materials of the period were the main reference sources. Because the scope of the study was in a wide range of dates, the development of basketball in Istanbul was mainly mentioned.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1288779>

Atıf/Cite as: Mutlu, M. (2023). Basketbolun Türkiye'de doğuşu ve gelişimi (1938 yılına kadar). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1681-1698.

Giriş

Modern sporlar arasında, Batı'da ortaya çıkışından itibaren en kısa sürede yayılım gösteren sporlardan biri basketboldur (Yıldız, 2002:591). Basketbol, 1887-1900 yılları arasında Amerika'da Massachusetts, Springfield'da bulunan Young Men's Christian Association (Y.M.C.A.)'nın beden eğitimi bölümünün kurucu müfettişi olan Luther Halsey Gulick'in kolej öğrencilerinin kışın kapalı salonda sıkılmadan zaman geçirebilecekleri bir oyun bulması için Kanadalı bir din adamı ve beden eğitimi öğretmeni olan Dr. James Naismith'i görevlendirmesi üzerine 1891 yılında icat edildi (Deaver, 1921:88; Feridun Dünder, 1923:281; Nejat Kadri, 1926:5; Tobin, 1926:7; Yüce & Aytuna, 2020:15).

Eski Türk spor yazarı ve yöneticilerinden Cem Atabeyoğlu, Dr. James Naismith'in oyunu icat ederken, Güney Amerika'da Mayaların önemli eğlencelerinden biri olan Tlahiotenle oyununun basketbola benzer bir oyunundan yararlanmış olabileceğine atıfta bulunmuştur. Atabeyoğlu'na göre, Mayaların Pok a Tok adıyla da andıkları bu oyun dinsel ve kutsal bir anlam ve değer taşımaktadır. Mayalardan günümüze ulaşabilen kayıtlardan, Pok a Tok oyununun oynandığı ve Pelota adı verilen alanlar bugünkü basketbol sahalarından en az 8-10 kat büyüklüktedir. Örneğin, Chichen-Itza'daki *Savaşçılar Tapınağı* önündeki Pelota 150 metre uzunluğunda ve 35 metre genişliğindedir. Yerden yaklaşık 4 metre yükseklikte bulunan ve mermerden yapılmış yarım metre çapındaki çemberler de bu oyun ile basketbol arasında büyük benzerliğin bir başka kanıtı olarak görülmüştür. Ancak bu mermer halkalar, basketboldaki çemberler gibi zemine paralel olmayıp, dikey durumdadır. Bundan da topun üstten değil, yandan çembere geçirilmesi esasının Pok a Tok'ta geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı duvarlara konulmuş, çerçevesi motiflerle süslü bu kalın mermer çemberlerin içinden geçirilen topların da sert tahtadan veya taştan yapılmış olduğu, günümüze ulaşabilen ender örneklerden öğrenilmektedir. Bütün bu verilere dayanarak, Atabeyoğlu, Dr. James Naismith'in basketbolu ortaya çıkarırken, Mayaların ünlü ve kutsal oyununun esaslarından yararlanmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır (Atabeyoğlu, 1970:2; Atabeyoğlu, 1986:3-4).

O dönemde Amerikan spor hayatına bakıldığında esasen basketbolun icadı bir ihtiyaç üzerine hasıl olmuştu. O dönemde genç erkekler için futbolun ön planda olduğu ve beyzbol, atletizm gibi müsabakaların genellikle ilkbahar ve yaz aylarında icra edildiği düşünülürken, havanın kışın dışarı çıkılmayacak kadar soğuk olduğu zamanlarda erkeklerin spor salonunda çalışmaktan başka yapacak çok az şeyi vardı. Amerika'daki diğer okullarda olduğu gibi Springfield'daki öğrenciler de jimnastik ve benzeri faaliyetlerden çabucak sıkılmaya başlamışlardı. Springfield öğretmenleri, öğrencilerin artan huzursuzluğunun farkında olsalar da hiçbirinin sorunu çözmek için ne yapılacağına dair bir fikri yoktu. Dr. Gulick, bu hususta öğrencilerin egzersiz yapabilmeleri için yeni bir oyuna ihtiyaç olduğu kanaatine vardı. Ona göre, bu oyun futbol veya lakros gibi rekabetçi bir oyun, lakin içeride oynanabilen bir oyun olmalıydı. Beceri ve sportmenlik gerektiren, tüm vücudu çalıştıran bir oyun olmalı ama yine de aşırı sertlik, oyunculara ve ekipmana zarar vermeden oynanabilen bir oyun olmalıydı (Rains & Carpenter, 2009:32).

Naismith içeride oynanabilecek ve futbol ile beyzbolun dışarıda yarattığı coşkuyu yaratabilecek bir oyuna ihtiyaç duyulduğunu biliyordu. O zamanlar evdeki tüm oyunlar çocuklara uygun oyunlardı ve üniversite çağındaki ve yetişkin erkeklerin onları sıkıcı ve tekrarlayıcı bulduğunun farkındaydı (Rains & Carpenter, 2009:34).

Naismith başlangıçta mevcut oyunları değiştirme girişiminde bulunsa da bunun başarısız bir girişim olduğunu fark etti. Çünkü öğrenciler ve diğer sporcular bu oyunlardan oldukları gibi keyif alıyorlar ve geleneğin dışına çıkmak istemiyorlardı. Naismith, oyunları felsefi açıdan düşünerek oyunları tek tek değil de bir bütün olarak düşünüp bazı sonuçlar çıkarmaya başladı. Aklına gelebilecek tüm takım oyunları bir top içerdiğinden, icat edilecek yeni oyunda ne olursa olsun bir tür top olmalıydı. Top türlerindeki farklılıkların temelinde topların boyutu yatmaktaydı. Küçük bir topun kullanıldığı beyzbol, kriket, hokey, tenis gibi oyunlar, ekstra ekipman gerektiriyordu. Ne kadar çok ekipman dahil olursa, oyunu öğrenmek ve oynamak o kadar zor olurdu. Aranılan oyun birçok kişi tarafından oynanacak olduğundan öğrenmesi kolay olmalıydı. Küçük bir topun diğer bir sıkıntısı ise onun kolayca gizlenebilmesiydi (Naismith, 1941:44-45).

Büyük topları düşünürken, Naismith'in aklına ragbi ve futbolda kullanılanlara benzer küremsi ve futbolda kullanılan yuvarlak bir top geldi. Amerika'da o dönemin sadece öğrencileri arasında değil, genel olarak halk arasında en popüler oyunu Amerikan rugby idi. Naismith bu sporun neden kapalı alanda oynanamadığını sorguladığında çok sert bir spor olduğunun farkına vardı. Rugby bir spor salonunda oynansaydı, topla koşan birine müdahale etmek çok fazla yaralanmaya neden olurdu. Lakin mücadele topla koşan adamı durdurmak için gerekliydi. Naismith uzun bir düşünüşten sonra müdahaleyi gerektirmeyen bir prensip geliştirmeye karar verdi.

Sahip olduğu tek şey temelde, yeni bir oyunun bir ilkesiydi ve adamların topla koşamamasıydı. Bir oyuncu topla koşamıyorsa, topla ne yapabilirdi? Naismith'in aklına gelen sadece iki seçenek vardı: Ya fırlatacaktı ya da eliyle vuracaktı. Koşan başka bir adama atsa, o adamın hemen durması zor olurdu. Naismith, bir adamın koşarken topu aldığına, durmak için ya dürüst bir çaba göstermeli ya da topu hemen pas vermesi gerektiğine karar verdi. Böylelikle oyunun ikinci adımını tamamlamıştı (Rains & Carpenter, 2009:39).

Naismith'in bu vakte kadar büyük, hafif bir topla oynanan bir oyunu vardı. Oyuncular topla koşamazdı, ancak pas vermeleri veya elleriyle vurmaları gerekirdi ve geçiş herhangi bir yönde yapılabilirdi. Pas atan bir oyuncuyu savunmaya çalıştığını hayal ettiğinde, bir adamın topla ilk olarak eliyle vurduğunu ve kasıtlı olsun ya da olmasın, yumruğunu rakibinin yüzüne çarptığını hayal etti. Savunmacıların topla yumrukla vurması şiddeti arttırabileceğinden buna izin verilmeyeceğine hemen karar verdi. Naismith'in şimdiye kadar icat ettiği şey, bir tür "uzak dur" idi (Naismith, 1941:47-48). Bir sonraki adım, oyuncular için bazı hedefler tasarlamaktı. Diğer spor branşlarını tekrar düşünen Naismith, hepsinin bir tür hedef veya bitiş çizgisi içerdiğini fark etti. Yeni oyununda en çok işe yarayacağını düşündüğü şey, lakrosta kullanılabilecek zeminin her iki ucunda birer tane olmak üzere, 180cm yüksekliğinde ve 240cm genişliğinde bir file koymaktı. Bir oyuncu topu fileye attığında bir takım gol atardı. Top ne kadar sert atılırsa, gol atma şansı o kadar artardı. Ancak Naismith, bu düzenlemenin yaralanma olasılığını bir kez daha arttırabileceğini düşündü. Bir süre düşünen Naismith çocukluğunda oynadığı *Kayadaki Ördek* oyununu anımsadı. Bu oyunda oyuncular bir taş atıp başka bir taşı yüksek bir kayadan düşürmeye çalışırdı. Taşı başarıyla deviren oyuncular, en sert atanlar değil, en isabetli atanlardı. Naismith, sayının atılacağı nesne dikey yerine yatay olursa oyuncuların topu bir yay şeklinde atmasının zorlaşacağını düşündü. Naismith hedefleri zihninde canlandırmaya çalıştı. Kafasında canlandırdığı şey, spor salonunun zemininin her iki ucunda birer tane olan bir çift kutuydu. Top bir kutuya her atıldığında bir sayı atılırdı. Ancak, kaleyi dokuz kişi korursa, rakip oyuncunun sayı yapma şansının çok az olacağını fark etti (Rains & Carpenter, 2009:40).

Kalelerin defans oyuncularının kafalarının üzerine yükseltilmesi gerekiyordu, böylece hepsi kalenin önünde durup onu bloke edemezdi. Bu zamana kadar Naismith, yeni bir oyunun temel çerçevesini geliştirmeye yaklaştığını biliyordu. Ortaya çıkan oyun eğlenceli ve rekabetçi görünüyordu ve bir hedefi vardı. Sonraki adım oyuna nasıl başlanacağıydı. Takımların havuzun iki ucuna dizildiği ve ortasına atılan bir su topunu düşünse de oyuncuların çarpışma ihtimalleri yüksekti. Daha sonra İngiliz ragbisini düşündü. Bir top saha dışına çıktığında, hakem iki sıra oyuncu arasında topu geri yuvarladı. Oyuncuların birbirlerine koşacak zamanları yoktu, ancak yine de sakatlıklar meydana gelebilirdi. Bununla birlikte, iki takım arasında bir top atmak, oyuna başlatmanın en adil yolu gibi görünüyordu. Bu sıçrama için her takımdan bir oyuncu seçilirse, Naismith'e çok az sakatlanma şansı varmış gibi geldi. Oyunun çerçevesi artık yerindeydi ve Naismith, Dr. Gulick'in tüm gereksinimlerini karşılayacağına inanıyordu (Naismith, 1941:51).

Dr. James Naismith, nihayetinde uğraşları sonucu aradığı kriterlere uygun ve öğrencilerin sevebileceğini düşündüğü oyunu ortaya koyarak basketbolun 13 maddeden oluşan kurallarını yazdı. Depodan temin ettiği iki seftali sepeti, jimnastik salonunun iki ucuna asarak bir futbol topunu bu sepetlere sokmaya çalıştı (Yüce & Aytuna, 2020:15).

Bu şekilde her şeyi hazır hale getiren Naismith, 21 Aralık 1891 günü derse gelen 18 kişiye basketbol oyununun kurallarını göstererek ilk maçını yaptırdı. Birkaç dakikalık oyundan sonra, Naismith'in zihninde oyunun başarılı olacağına dair hiçbir soru yoktu. Oyuncular, özellikle rakiplerle kişisel temastan kaçınma çabası olmak üzere, oyunun sert ve taklalı halinden yürekten zevk alıyor gibiydi (Rains & Carpenter, 2009:44-45). Basketbol oyunu cesaret, kuvvet, kıymet ve azim talep eden ve göğüs göğse ve bire bir karşı karşıya gelmeyi icap ettiren gayet sert bir oyun olduğu için her gencin bu oyunun cazibesine kapılması ve oynamaya ilgi göstermesi muhtemeldi (Tobin, 1926:8).

O yüzden de basketbolun yayılması hem kapsamlı hem de hızlı oldu. Oyun, çıkışından kısa bir süre sonra yabancı ülkelerde tanıtıldı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde o kadar hızlı yayıldı ki, Naismith ülkenin birçok yerinin oyuna tam olarak ne zaman başladığını tam olarak belirleyemediğini ifade etti. Oyunun erken yayılması, neredeyse yalnızca Massachusetts, Springfield'deki Y.M.C.A. Eğitim Okulu aracılığıyla oldu. Y.M.C.A. fiziki gelişimle ilgilenen az sayıdaki organizasyonlardan biriydi ve şubelerinin çoğunda spor salonlarının olması oyunun bu kurum aracılığıyla yayılmasında önemli bir etkendi (Naismith, 1941:111).

Naismith'in on üç basketbol kuralı ilk olarak 15 Ocak 1892'de okul dergisi The Triangle'da "Yeni Bir Oyun" başlığı altında yayımlandı. Naismith makalesine şöyle başladı: "*Dernekler arasında onu popüler kılacak unsurlara sahip gibi görünen yeni bir top oyununu okuyucularımıza sunuyoruz.*" (Myerscough, 1995:144).

Atlet ve beyzbolculara neşeli bir kış idmanı olması düşüncesiyle ortaya çıkarılan bu oyun, pek kısa zaman içinde geniş kitlelerin büyük ilgisini çektiğinden, yardımcı bir idman vasfından pek çabuk sıyrılarak en popüler spor dallarından biri haline geldi (Atabeyoğlu, 1970:2).

1893 yılında ABD'de hızla yayılmaya başlayan basketbolu Y.M.C.A. Cemiyeti'nin benimsemesiyle spor kulüpleri de oyunu almaya başladı. Bu kulüplerin birçoğu basketbol oynamak amacıyla kurulmuşken, eski ayakta kalanlar ise takımlar kurmuşlardı. 1897'de basketbol takımları organize eden elli sekiz spor kulübü vardı ve bu takımlar her türden kurumdan takımlarla rekabet ediyordu (Naismith, 1941:116).

1893-94 kışında, Connecticut, Hertford'daki Y.M.C.A. Cemiyeti 5 takımlı bir lig düzenledi. Philadelphia'da basketbol oyunu 1897 yılında o kadar popüler hale geldi ki, resmi jimnastik derslerinin çoğunun yerini alma tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Bu durum iki önemli kontrol yönteminin başlatılmasına yol açtı. Kuzey Amerika Y.M.C.A. Atletizm Ligi (ALNA) adlı bir ulusal lig kuruldu ve 1896'da Y.M.C.A., Amatör Atletizm Birliği'ni (AAU) basketbolu ortaklaşa kontrol etmek üzere ortaklık davet etti. Böylece, (sporda profesyonellekle mücadeleyle adanmış olan) Amatör Atletizm Birliği, 1898'de basketbolun tüm kontrolünü ele geçirdi (Myerscough, 1995:145-148).

Basketbolun dünyaya yayılmasında Y.M.C.A. Cemiyeti merkez konumundaydı. Springfield Kolej'de beden eğitimi dersi almış öğrencilerden Mel B. Rideout 1893 yılında oyunu Paris Y.M.C.A. Cemiyeti aracılığıyla Fransa'da, 1894 yılında Bob Gailey oyunu Çin'in Tientsin kentinde tanıttı. Duncan Patton, Hindistan'daki ilk takıma koçluk yaptı ve yüzyılın başında, Ishakawa basketbolu Japonya'ya taşıırken, C. Harek İran'ı oyunla tanıştırdı (Myerscough, 1995:150).

Amerikalılar milli bir spor dalı olarak gördükleri basketbola, 1904 yılında kendi ülkelerinde düzenledikleri St. Louis Olimpiyat Oyunları'nda da resmi programın dışında yer vermişler ve kulüp takımları arasında tertip ettikleri maçlarla bu sporu, olimpiyat oyunlarına iştirak eden bütün dünya milletlerine tanıtmışlardı (Atabeyoğlu, 1970:4). Olimpiyat oyunlarında 11-12 Temmuz 1904 tarihinde gerçekleşen özel bir basketbol turnuvasında Buffalo German Y.M.C.A. takımı birinciliği, Chicago Y.M.C.A. takımı ikinciliği, New York Xaver A. A. Takımı da üçüncülüğü kazanmıştı (*Spalding's*, 1905:209).

1913 yılında basketbol Asya kıtasına da yayıldı. Bu bir uluslararası turnuva ile oldu. Bu turnuvada birinciliği Filipinler kazanırken, ikinciliği de Çin aldı. Basketbolu bu kıtaya getirenler ise yine Y.M.C.A. Cemiyeti mensuplarıydı. Basketbol, Avrupa kıtasında 1916 yılından itibaren Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle Avrupa'ya savaşmaya giden Amerikalı askerler aracılığıyla girdi. Ateşkes imzalandıktan sonra 1919 yılında Müttefikler arasında Avrupa'da ilk uluslararası basketbol turnuvası düzenlendi. Paris'te; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan askeri takımları arasında yapılan bu ilk uluslararası turnuvanın şampiyonluğunu Amerikalılar aldı. Bunu, 1922 yılında yine Fransa'da, bu kez Joinville'de, kadın basketbol takımları arasında ilk uluslararası turnuvanın oynanışı izledi (Atabeyoğlu, 1970:5).

Basketbolun bütün dünyada hızlı gelişip yayılması karşısında bu spor dalında bir uluslararası örgütün kurulması ihtiyacı kendiliğinden ortaya çıktı. 18 Haziran 1932 tarihinde İsviçre'nin Cenevre kentinde toplanan, Arjantin, Çekoslovakya, İtalya, İsviçre, Letonya, Portekiz, Romanya ve Yunanistan basketbol federasyonları temsilcileri, Uluslararası Amatör Basketbol Federasyonu'nu (FİBA) kurdular. FİBA dünyada basketbolun yayılması ve gelişmesi için çaba gösterdi. Bu yolda ilk girişim, basketbolun Olimpiyat Oyunları'nın resmi program içine alınması konusu oldu. Yapılan girişimler neticesinde 1934 yılında yapılan toplantılar ile basketbolun Olimpiyat Oyunları içine alınmasına karar verildi (Atabeyoğlu, 1986:7) ve 1936 Berlin Olimpiyatları'nda basketbol resmi programa dahil edildi (Yüce & Aytuna, 2020:16).

Bu çalışmada dünyanın farklı coğrafyalarında gelişim gösteren basketbol sporunun Türkiye'de doğuşu ve 1938 yılına kadarki gelişimi incelenmiştir. Basketbol hakkında yazılmış bazı eserlerin yanında, Türk spor tarihini genel olarak anlatan eserlerde de basketbol ile alakalı birtakım bilgiler bulmak mevcuttur. Bu çalışmanın amacı, başlangıcından İkinci Dünya Savaşı'na kadar basketbolun Türkiye'deki gelişimini bir bütün halinde ortaya koymak ve eksik kalan kısmını bir nebze olsun kapatmaktır. Bu bağlamda basketbol hakkında bilgi veren Türk spor tarihi ile alakalı telif eserler ve dönemin spor basını temel başvuru kaynakları olmuştur. Çalışma, yaklaşık

40 yılı bulan bir dönem aralığında olduğu için ülkenin genel basketbol tarihini incelemek makalenin muhteviyatını genişleteceğinden ağırlıklı olarak basketbolun İstanbul'daki gelişimi üzerinde durulmuştur.

Mütareke Dönemine Kadar Türkiye'de Basketbol

Türkiye'de basketbolun ilk kez ne zaman oynanmaya başlandığı hususunda net bir tarih olmasa da spor tarihi ile alakalı eserlerin büyük bir çoğunluğunda basketbol, ilk defa 1904 yılında İstanbul'da Robert Kolej'de oynanmıştı (Yıldız, 2002:591; Fişek, 1985:46; Atabeyoğlu, 1985:1499; Hiçyılmaz, 1974:93; Okan, 1975:34). Buna göre, Amerika'dan bu okula atanan bir öğretmen öğrencilere bu oyunu öğretmiş ve ilk defa oynatmıştı. Lakin bir deneme oyunundan ileri gitmeyen bu girişim Amerikalı öğretmenin ülkesine dönüşü ile kısa süre içinde unutulmuştu (Hiçyılmaz, 1996:37; Yıldız, ty:359; Atabeyoğlu, 1970:7; Atabeyoğlu, 1986:9).

Bu bilgiyi destekleyen ve bu bilgiden ilk defa olarak bahseden kaynak Türkiye'de Y.M.C.A. Cemiyeti'nin Terbiye-i Bedeniye Müdürü olarak görev yapan Chester M. Tobin'in kaleme aldığı ve Ahmet Robenson tarafından Türkçeye çevrilen *1925-1926 Resmî Basketbol Rehber*'dir. 1926 yılında basılan bu eserde dönemin canlı şahitlerinden Ahmet Robenson, "Türkiye'de Basketbol" başlıklı yazısında, basketbolun Osmanlı Devleti'nde 1904 yılında başladığını yazmıştı (Tobin, 1926: 9). Başka bir eserde basketbolun ilk defa 1906 yılında Robert Kolej'deki Amerikalı öğretmenler arasında oynandığı dile getirilirken (Kılıç, 2011:80), bir eserde ise 1902 yılında İzmir Amerikan kulübünde başlamış olabileceğine atıf yapılmıştır (Yüce & Aytuna, 2020:17).

1942 yılında Ege Spor adlı dergide çıkmış bir yazıda ise gazeteci-yazar Adnan Bilget, basketbolun İstanbul'dan çok evvel İzmir'e gelmiş ve tatbik edilmiş bir oyun olduğunu söyledi. Buna göre yaklaşık 60 yıl önce (1882) Alley adında bir kuru meyve taciri İzmir'deki Amerikan kulübünde arkadaşlarına basketbolu gösterdi, bir müddet bu oyun üzerinde çalışıldı, fakat fazla ilgi görmedi (Bilget, 1942:4). Basketbolun icadının 1891 yılının sonları olduğu düşünüldüğünde bu bilginin doğru olma ihtimali gözükmemektedir.

Robert Kolej'in kendi resmi yayınları ve kurum hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise bu kurumda basketbolun ilk defa 1908 yılında oynandığından bahsedilmektedir. 1904 yılında Türkiye'nin ilk modern kapalı spor salonu Dodge Gymnasium'un açılmasıyla beraber, sporun merkezi konumuna gelen Robert Kolej'de (*RC-ACG Mezunlar*, 1985:76), 1903 yılında Robert Kolej müdürlüğüne atanan ve 1932 ye kadar bu görevde kalan Dr. Caleb Frank Gates'in (Sümer, 1964:233) talebi üzerine okulun Amerikalı öğretmenleri arasında 1908 yılı içerisinde bir gösteri maçı tertip edildi. Dönemin tanıklarından ve Robert Kolej öğretmenlerinden Harry H. Barnum da okulun *The 1929 Record* adlı öğrenci yıllığında kaleme aldığı *The Athletic Association* adlı yazısında 1908'de, o vakte kadar Yakın Doğu'da bilinmeyen basketbolun ilk kez Robert Kolej'de tanıtıldığını yazdı (*The 1929 Record*, 1929:172; Irak, 2013:254-255; *History of RC*, 2022; Yüce, 2021a:159).

Kısacası 1900'lü yılların başında Türkiye'ye giren basketbolun ülkede tanıtılması Amerikan unsurlar sayesinde gerçekleşti. İlk olarak nerede oynandığı kesin olarak bilinmemekle beraber bunun Amerikanlıların bulunduğu herhangi bir şehirde gerçekleştiğini düşünmek yanlış olmaz (Yüce & Aytuna, 2020:17). Belki oyunun kurallarının çok fazla bilinmemesi basketbolun bir anda yayılmasının önüne geçse de Robert Kolej'de büyük bir basketbol geleneğinin tohumları atılmış oldu. II. Meşrutiyet'in arifesinde, yani ülkede modern sporların varlığını bilenlerin sayısı oldukça az olduğu dönemde, Robert Kolej'in özellikle İngiltere ve ABD üzerinden yayılım gösteren spor dalgasının içinde yer alması Türkiye için önemli faydalar sağladı (Irak, 2013:239, 255).

1911 yılında Galatasaray Lisesi'nin Beden Eğitimi öğretmenlerinden Ahmet Robenson, bulduğu İngilizce yazılı bir kitapta, bu oyunu ana hatlar ile açıklayan bir yazıya rastlamış ve kendine göre bunun faydalı bir spor olacağını düşünerek öğrencilerine oynatmak istemişti (*Galatasaray Spor*, 1955:39; Atabeyoğlu, 1970:8; Hiçyılmaz, 1974:93). O vakitler basketbolda her takım onar kişiden oluşmaktaydı. Eline geçen kitapta başka spor branşları da bulunduğundan basketboldan özetle bahsetmekteydi. Galatasaray Lisesi'nin spor salonunda karşılıklı iki duvara asılan kâğıt sepetlerle ve onar kişilik takımlar arasında bir basketbol müsabakası yapıldı. Toplamda 13 sayının yapıldığı ve sadece 13 dakika oynanabilen bu müsabaka, oyuncuların tamamının sakatlanmasıyla yarıda kaldı. Oyunun kötü netice vermesi hem gizli kalmasına hem de terkedilmesine sebep oldu. Bir yanlışlık yaptığını düşünen Ahmet Robenson, oyunu öğrenmek üzere Robert Kolej'e gitse de o tarihlerde oyunu gösterecek kimseyi bulamadı (Tobin, 1926:9).

II. Meşrutiyet döneminde 1910-1911 ders yılında kurulan İstanbul Lisesi Terbiye-i Bedeniye Yurdu'nun çalışma beyannamesinde yazılı muhtelif spor dalları arasında basketbol sporu da yer alırken (Tayga, 1990:141), 1913

yılında Fenerbahçe kulübü de bu alanda bir girişimde bulunmuştu. İdman dergisinde çıktığı söylenen bir habere göre 1913 yılında bir basketbol takımı kuran Fenerbahçe'nin bu girişimi basketbol hakkında tam bir bilgi edinilememesi üzerine yarıda kalmıştı (Dağlaroğlu, 1988:483; Hiçyılmaz, 1974:93; Atabeyoğlu, 1970:10; Yıldız, 2002:591). Fenerbahçe'nin 1913 yılında bir basketbol takımı kurduğuna dair İdman dergisinin sayıları taranmasına rağmen böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Genel anlamda futbol maçlarına yer verilen dergide Fenerbahçe'yle ilgili doğrudan iki haber ön plana çıkmaktadır. Haziran 1913'te çıkan üçüncü sayısında "Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihçesi" adlı yazıda Mehmet Nasuhi Bey, kulübün ilgilendiği sporlar arasında başta futbol olmak üzere hokey, tenis, kriket, av, su topu, kürek ve çocuklar için keşşaf yoldaşlığı gibi şubelerden bahsederken basketbola ait bir hususa değinmemiştir (Mehmet Nasuhi, 1329:47). Fenerbahçe ile ilgili bir diğer önemli haber ise İdman dergisinin Mart 1914 tarihli 25. sayısında geçmektedir. "Fenerbahçe Kulübünün Resm-i Küşadı" başlığını taşıyan bu haberde ise Fenerbahçe kulübünün Kuşdili'ndeki eski Uhuvvet Kulübü binasını satın alarak merkezini buraya taşımıştı (İdman, 13 Mart 1330:399). Dolayısıyla II. Meşrutiyet döneminde Fenerbahçe kulübünün bir basketbol takımı kurduğu bilgisi gerçeği yansıtmamaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde İstanbul dışındaki bazı Amerikan okullarında basketbol oynandığına dair bilgiler de mevcuttur. Talas Amerikan Erkek Okulu'na ait 1912-1913 dönemlerini kapsayan çalışmalarda okulun faaliyetleri çerçevesinde öğrencilere atletizm, futbol, basketbol ve masa tenisi konusunda eğitimler verilmekteydi (Demir, 2008:179).

1913-1914 eğitim-öğretim döneminde Kızıllıçullu'daki yeni kampüsünde eğitim faaliyetlerini sürdürmeye başlayan İzmir Uluslararası Kolej, geniş ve her türlü eğitim imkânına sahip bu kampüs sahası sayesinde müfredat programını zenginleştirmişti. Kolej öğrencileri, daha önceleri sınırlı imkânlarla gerçekleştirdikleri beden eğitimi derslerini, yeni kampüsün yapılmasıyla birlikte kampüs içindeki spor salonu, futbol ve basketbol sahalrı, tenis kortları ve koşu pisti sayesinde daha iyi koşullar altında işleme imkânı buldular. Kolejde çalışan bazı Amerikalı, İskoçyalı ve İrlandalı öğretmenler basketbolu yaymak için büyük çaba gösterdi. Evvela kendi aralarında basketbol oynayan öğretmenler, daha sonra Amerikan okulunda okuyan Türk ve Ermeni öğrencilere basketbolu öğretti. Hatta okulla alakası bulunmadığı halde birçok Türk genci haftanın belirli günlerinde Amerikan okuluna giderek yabancıardan oluşan öğretmen takımıyla maçlar yapardı (Demir, 2014:233; Bilget, 1942:4; Güneş, 2012:129).

II. Meşrutiyet döneminde basketbola ait tespit edilen ilk yazı ise dönemin önemli spor adamı ve yazarlarından Selim Sırrı Tarcan'a aittir. Selim Sırrı Bey, kendi çıkardığı *Terbiye ve Oyun* adlı dergisinde mektep oyunu olarak nitelendirdiği basketbol hakkında 1911 yılının aralık ayında tafsilatlı bir yazı kaleme aldı. Basketbolun kuvvet ve şiddetten ziyade maharet ve çeviklik gerektirdiğini söyleyen Selim Sırrı Bey bu oyunun on iki yaşından itibaren kız ve erkek çocukların uygun havalarda bahçede, yağmurlu havalarda ise jimnastik salonlarında oynanabileceğine değindi. Oyunun o dönemdeki kurallarının da yer aldığı bu makalede, oyun sahası ve kullanılacak malzemelerle alakalı ayrıntılı bilgiler de vardı (Selim Sırrı, 1327:140-141; Yüce & Aytuna, 2020:18).

Yirminci yüzyılın hemen başında İstanbul ve İzmir şehirlerinde mevcut olan Amerikan kolejleri basketbolu ilk defa bu topraklarda tanıştırsalar da ilk tanışmadan sonra basketbol gerek malzeme yetersizliği gerekse oyunu öğretecek öğretmenlerin eksikliği gibi sebeplerden dolayı süreklilik göstermedi (Yüce, 2020:213). Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte gelişiminde bir duraksama yaşansa da Mütareke döneminden itibaren hızla gelişmeye ve yayılmaya başladı. Özellikle Türkiye'de basketbolun gelişimine bakıldığında Mütareke dönemine kadarki kısmı tabiri caizse basketbolun emekleme dönemi olurken, Mütareke döneminden itibaren ise basketbol ayağa kalkış ve şahlanış dönemini yaşadı.

Mütareke Döneminde Türkiye'de Basketbol

Mondros Mütarekesi'nden sonra basketbol üzerine Fenerbahçe Spor Kulübü bir girişimi oldu. O dönemde Fenerbahçe'nin Terbiye-i Fikriye Şubesi tarafından yayımlanan Fenerbahçe adlı spor dergisinin 10 Temmuz 1919 tarihli nüshasında, kulübe alınan bir Amerikalı öğretmenin nezaretinde basketbol oyununa başlandığı ve üyeleri arasında önemli başarılar elde edildiği ifade edildi. Yaz aylarında Kurbağalıdere kenarındaki tenis kortu üzerinde gerçekleştirilen basketbol faaliyeti, kış ayının gelmesiyle birlikte yarıda kaldı. Ayrıca oynayacak rakip de bulunamaması (Atabeyoğlu, 1985:1499; Atabeyoğlu, 1970:9; Yıldız, 2002:591) ve kulübün Millî Mücadele'ye destek vererek Anadolu'ya gizlice silah ve cephaneye kaçırıldığına dair ihbarlar gelmesi üzerine bir İngiliz birliği

tarafından işgal edilip 1920 haziranında kapatılması nedeniyle yeniden başlayamadı (Dağlaroğlu, 1988:483; Meydan, 2015:190-191).

Bu dönemde İzmir'de de yerel çapta basketbol faaliyetleri devam etmekteydi. İzmir Uluslararası Kolej'in yanında 1919-1920 kış sezonunda İzmir'deki Panionian ve Apollon kulüpleri sahalarna basketbolu da ekleyerek bu sporu geliştirmek üzere ilk adımı atmışlardı (*İzmir 1921*, 2000: 77).

Bu ufak çaplı faaliyetler bir kenara bırakılırsa basketbolun ülkede gelişip yaygınlaşması hususunda en önemli katkısı Y.M.C.A. Cemiyeti verdi. Basketbolu sahiplenerek onu yalnız kendisi için değil, aynı zamanda başkalarına da öğretmek ve hizmet etmek fikri ile oynamaya ve oynatmaya çalışan müesseselerin başında Y.M.C.A. gelmekteydi (Tobin, 1926:9-10). II. Meşrutiyet döneminden itibaren ülkede etkinliğini arttıran ve 1913 yılında resmi olarak çalışmalarına başlayan Y.M.C.A., fikri, bedeni ve ahlaki faaliyetlerini 1913 yılında yayımladığı *Y.M.C.A. Gençler Cemiyet-i Hristiyaniyesi Nedir Ne Yapıyor?* adlı eserde anlatırken bedeni faaliyetlerinde takım oyunlarından basketbola da yer vermişti (*YMCA Gençler*, 1913:11).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla faaliyetlerini durduran Y.M.C.A, Mütareke döneminden itibaren İstanbul'da aktif bir şekilde çalışmalarına başlayabildi. Y.M.C.A. Cemiyeti İstanbul'da teşkilatlanırken beden terbiyesi şubesini kurma görevini Amerika'nın ünlü spor otoritelerinden olan ve modern sporların Asya'da yayılmasına öncülük eden Elwood Brown'a verdi (Atabeyoğlu, 1991:76). *Herkes için spor ve herkes sporda* düsturunu şiar edinen Brown (*Spor Alemi*, 2 Aralık 1920:6), uygun ve modern bir tarzda Türkiye'de sporları iyileştirmeyi ve geliştirmeyi hedefledi. Bunlar arasında futbol, basketbol, voleybol, beyzbol ve sutopu gibi sporlar yer almaktaydı. İstanbul'da bir süre kalan ve cemiyetin spor teşkilatını düzene koyan Brown, Ekim 1920'de Türkiye'den ayrıldı ve görevini Amerika'da beden terbiyesi ve tıp öğrenimi görmüş ve Robert Kolej öğretmenlerinden olan Dr. George Gilbert Deaver'e¹ devretti (*Spor Alemi*, 4 Kasım 1920:13).

Bu dönemde Y.M.C.A. Cemiyeti'nin basketbolu yayma çabası özellikle iki şekilde gelişim gösterdi. Bunlardan ilki 1919'dan yaklaşık 1930 yılına kadar farklı aralıklarla cemiyetin tertip ettiği yaz kamplarıyla, ikincisi ise tesis ettiği lig ile okul düzeyinde başlayan ve yayılım gösteren kulüpler arası maçlar vasıtasıyla oldu.

1920 yılı haziran ayı başlarında İstanbul Suadiye'de bir yaz kampı açan Y.M.C.A. Cemiyeti, kampa İstanbul'dan yaklaşık 600 erkek öğrencinin katılımını sağladı. Rahip Crathern adlı şahıs tarafından yönetilen kampta Beden Eğitimi Direktörü olarak Dr. George Gilbert Deaver görev yaptı. Kampta spor faaliyeti olarak basketbol, beyzbol, futbol, yüzme ve her çeşit yürüyüş etkinliklerinin yanında tenis, golf, disk, cirit, gülle atma ve çeşitli deniz spor oyunları da öğretiliyordu (Uçar, 2013:1106). Kampın son zamanlarına doğru eylül ayı içerisinde yetimleri kampa kabul eden cemiyet, Türk, Ermeni ve Rum yetimlere jimnastik, basketbol, yüzme gibi birçok açık hava faaliyeti düzenleyerek çocukların bedeni gelişimlerine destek oldu (*Spor Alemi*, 18 Kasım 1920:13).

Cemiyetin yine 1920-1921 yılı yaz aylarında Adana'da açtığı yaz kamplarında çocuklara gösterilen modern sporlar arasında basketbol eğitimi de vardı. 1921 yılında gerçekleştirilen kampta, kampın basketbol takımı ile Adana Y.M.C.A. Basketbol takımı bir maç dahi yapmıştı (Uçar, 2013:1196-1202).

Aynı şekilde cemiyet İstanbul'da Suriçi şubesinin önderliğinde Karadeniz'in kıyılarında, Kilyos Köyü'nde 1920-1922 yıllarında yaz kampları organize etti. Bu kamplarda da basketbol, eğitimi verilen sporlar arasındaydı. Verilen teorik ve uygulamalı basketbol dersleri çok verimli olmuştu (Tobin, 1926:10). Kilyos'ta 1924 yılında açılan yaz kampı ise daha kapsamlı oldu. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nde beden terbiyesi alanında kendini yetiştirmiş uzman öğretmenlere ihtiyaç duyulduğu bu dönemde, bu ihtiyacı karşılayacak okullar kuruluncaya kadar bu alanda gerekli öğretmenlerin talim ve eğitimleri için dört yıllık bir plan dahilinde Y.M.C.A. Cemiyeti'nin açtığı bu kamplarda basketbolun içinde olduğu birçok spor dalında eğitimler verildi. Bu kamplara katılan öğretmenler eğitim-öğretim döneminde aldıkları eğitimleri okullarda öğrencilere tatbik ettirerek basketbolun okullarda gelişim göstermesine olanak tanıdı (Mutlu, 2022:137-139; *Vay Em Si Ey*, 1925:8-24; Toprak, 1994:11; *Spor Alemi*, Mayıs 1921:6-7).

Yaz kampları dışında Y.M.C.A. Cemiyeti Beyoğlu şubesinin arka bahçesinde 1919 yılının sonlarına doğru inşa edilen açık hava basketbol sahasını 9 Ocak 1920 tarihinde kullanıma açarak bu sahayı kullanmak isteyenlerin ikiyeşerli takımlar halinde cemiyet merkezine isimlerini yazdırabileceklerini duyurdu (Uçar, 2013:1104; Ar,

¹ Y.M.C.A. Springfield Koleji ve Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan Dr. George Gilbert Deaver Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'da yürüttüğü yaralı Britanyalı askerlerin tedavisinde müzik vasıtasıyla yeniden eğitim egzersizleriyle tanıdı. 24 Mart 1920 tarihinde İstanbul'a gelen Dr. Deaver, İstanbul Y.M.C.A. kadrosuna Beden Eğitimi Direktörü olarak katıldı (Uçar, 2013:299).

2006:79). İstanbul şubesinde ise 4 Şubat 1920 tarihinde duyurulan yeni programda şube binasına ait spor salonunda cuma ve cumartesi günleri basketbol dersleri verilmeye başlandı (Uçar, 2013:96).

Ahmet Robenson'a göre milli müesseseler içinde basketbolu ciddi surette ilk defa tatbik eden Darüleytamlardı. Yetimlerin yüzünü güldürmek ve onları neşelendirmek için birçok eğlenceli ve faydalı oyunlarla beraber basketbolun mevcut yetimhanelerde oynanmasına 1920 yılında Y.M.C.A. Cemiyeti yardım etmişti. Cemiyete mensup öğretmenlerin gayretleriyle Bebek, Ortaköy, İmrahor, Balmumcu, Beykoz Darüleytamlarında basketbol sahaları meydana getirildi (Tobin, 1926:10). Yabancı okullar arasında ise aynı yıl Robert Kolej'de basketbol takımı kurulurken (Acun & Şencan Gürtunca, 2016:23), Saint Benoit Koleji de basketbolu esaslı bir surette oyunlarını arasına alarak dört saha tesis edip, okul içinde müsabakalar tertip etmeye başladı (Tobin, 1926:10). 1920 yılı Ekim ayında ise Merzifon Anadolu Kız Koleji'ndeki kızlar, yeni sahalarında ilk kez basketbol öğrenmeye başlamış ve bir ay sonra da bir kız basketbol takımı kurmuşlardı (Uçar, 2013:1113). Amerikan Board'un çıkardığı The Orient gazetesinde geçen bir haberde, 1921 yılının mart ayında Amerikan Kız Kolej Enstitüsü bünyesinde bir basketbol takımı vücuda getirilmişti. Bu takımın en önemli özelliği ise İzmir'deki kız okulları arasında ilk ve dönemin tek kız basketbol takımı olmasıydı (Demir, 2019:295).

Bu dönemde Y.M.C.A. Cemiyeti aracılığıyla basketbolun İstanbul'daki Türk okul takımları arasında da karşılık bulmaya başlaması önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bu hususta beden terbiyesi ve sporun ülkede yayılmasında büyük katkıları olan Selim Sırrı Tarcan'ın girişimleri önemlidir. 3 Ocak 1919 tarihinde İstanbul Darülmualimini müdürlüğüne tayin olan Selim Sırrı Bey, bu okulda beden terbiyesinin gelişimine büyük katkı verdi (Mutlu, 2020:84). Selim Sırrı Bey 16 Aralık 1920 tarihinde İstanbul Darülmualimini'nde tertip edilen sonbahar jimnastik müsamesesine Y.M.C.A. Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Dr. George Gilbert Deaver ve Mister Steger'ı davet ederek müsameredeki beden terbiyesi faaliyetlerini ve öğrencilerin İsveç usulü jimnastik ve mektep oyunlarını bu kişilere gösterdi (*Spor Alemi*, 23 Aralık 1920:2).

Cem Atabeyoğlu'na göre, öğrencilerin yaptıkları bu gösteriler pek beğenilmiş ve Dr. Deaver bu güzel şenlikten dolayı Selim Sırrı Bey'i kutlayarak şu sözleri söylemişti: "İsveç jimnastiğinin dışında çok güzel spor oyunları da vardır. Arzu ettiğiniz takdirde bu oyunları öğrencilerinize öğretmeye amadeyim." Selim Sırrı Bey ise bu teklifi olumlu karşılayarak "Hz. Ali, bana bir harf öğretmenin kölesi olurum demiş, biz de Dr. Deaver'den yeni şeyler öğrenebilirsek elbet kendisine minnettar oluruz" cevabını vermişti. Cem Atabeyoğlu verdiği bu bilgilere kaynak olarak ise Spor Alemi dergisinin 23 Aralık 1920 tarihli 5-29 sayısını gösterdi. Hâlbuki Cem Atabeyoğlu'nun verdiği bu bilgiler Spor Âlemi dergisinin mevcut sayısında yer almamaktadır. Sadece son cümlede geçen Hz. Ali'nin sözü dergide yer almaktaydı. Onun nedeni de farklı idi. Dr. Deaver'ın projesini değerlendiren Selim Sırrı Bey, Dr. Deaver'ın programına olan desteğini ve bu projenin Türk sporuna yeni şeyler katacağını düşünerek Hz. Ali'nin sözlerini dile getirmişti (*Spor Alemi*, 23 Aralık 1920:3; Atabeyoğlu, 1970:10; Uçar, 2013:1120).

Selim Sırrı Bey ile Dr. Deaver arasında bir yakınlık doğması ilerleyen dönemde yeni temasların da önünü açtı. Nitekim 2 Nisan 1921 tarihinde İstanbul Darülmualimini'nde Çağaloğlu'ndaki binasının bahçesinde bir Amerikan takımı ile ilk yerli takım arasında bir basketbol müsabakası yapıldı (*Spor Alemi*, 4 Nisan 1921:15; Okan, 1975:34; Tayga, 1990:141). Okuldaki öğrenciler ve dışarıdan alınan elemanlarla oluşturulan ilk Türk basketbol takımı, Atabeyoğlu'nun kaynak göstermeden verdiği bilgiye göre Dr. Deaver'den gördüğü nazari derslerden sonra ve yaptığı antrenmanlar neticesinde Amerikan takımının karşısına çıkmıştı (Atabeyoğlu, 1970:10). İzleyiciler arasında Selim Sırrı Bey, İstanbul Darülmualimini, Darüleytam ve bazı liselerin öğretmenleri ile İstanbul Darülmualimini ve Polis Okulu öğrencileri vardı. Maç 18-14 Amerikan takımın galibiyeti ile tamamlandı. Basına yansıyan bir haberde yerli takımın yeni kurulduğu ve oyuncuların birbirleriyle ancak bir antrenman yaptıktan sonra oyuna dahil olmaları dikkate alındığında başarılarının -maçı kaybetmelerine rağmen- küçük görülmemesi gerektiği ifade edildi. İki takımın oyuncu kadrosu ise şu kişilerden oluşmaktaydı (*Spor Alemi*, 4 Nisan 1921:15).

Yerli Takım: Kaptan ve oyun kurucu: Ahmet Robenson Bey, Forvetler: Hilmi Bey ve Mişel Efendi. Bekler: Ziya Bey ve Armanak Efendiler.

Amerikan Takımı: Kaptan ve oyun kurucu: Dr. Deaver, Forvetler: Mister Rab (Robb) ve Mister Fişer (Fischer), Bekler: Mister Stevens ve Mister Alpayın.

Hakem: Y.M.C.A. Cemiyeti reisi Mister Steger.

Bu müsabakadan sonra basketbol Türk okulları arasında yayılmaya başladı. 1921 yılı içerisinde İstanbul Lisesi ve İstanbul Darülmuallimini birer basketbol sahası inşa etti (Tobin, 1926:10). Türkiye İdman Mecmuasının birinci sayısında geçen bir yazıya göre 1920-21 senesinde İstanbul Lisesi Terbiye-i Bedeniye Kulübü'nde basketbol Feridun, Esat ve Ahmet İhsan Beylerin çabaları sayesinde canlanmıştı ve az zaman zarfında ilerleme göstererek basketbol oyununu ilk defa oynamakla bütün Türk okul arasında birincilik şerefini elde etmişlerdi (E. S., 1922:25). Aynı derginin dördüncü sayısında ise Nişantaşı Terbiye-i Bedeniye Yurdu'nda hokey oynayan Mehmet Muhittin Bey, Nişantaşı İdman Yurdu Kulübü'nün basketbol oyununu ilk defa programına alan kulüp olduğunu ve 1921 senesinde inşa edilen tenis alanının tamamen basketbola tahsis edilerek 1922 yılından itibaren basketbol oynandığını yazmıştı (Mehmet Muhiddin, 1923:125). Ahmet Robenson ise okullar arasında yayılmaya başlayan basketbol sporunun sırasıyla Darüleytamlar, İstanbul Lisesi, İstanbul Darülmuallimini, Mühendis Mektebi, Kabataş Lisesi ve Vefa Lisesi'nde oynanmaya başladığını ifade etmişti (Tobin, 1926:10-11).

Basketbolun gelişim gösterdiği bu süreçte 1921 yılında Y.M.C.A. Cemiyeti Beden Terbiyesi Direktörü Dr. Deaver, o dönemde Amerika'da geçerli olan basketbol kurallarını "Resmi Basketbol Nizamnamesi" adı altında yayımladı. Eserde basketbol sporu tanıtılırken özetle şunları söylenmişti:

"Basketbol gerek oyun ve gerekse boş seyir açısından merak uyandırıcıdır. Hali hazırda Amerika'nın bütün okullarında, beden terbiyesi kurumlarında ve spor kulüplerinde oynanmakta olup profesyonel takımları teşkil edilecek dereceyi de bulmuştur. Afrika'da ve Avustralya'da balk oyunu şeklini almaktadır.

Basketbol oynamak için çok masrafa ihtiyaç yoktur. Bu oyun bina dahilinde olduğu gibi açık havada da oynanır. Oyunun talep ettiği sürat hemen bütün diğer oyunlardan fazladır. Binaenaleyh hakiki müsabakalara gireceklerin bedenlen iyice hazırlanmış olmaları lazım gelir.

Başarılı olmak isteyen bir oyuncu çeviklik, cesaret, tabammül, mücadele kabiliyeti, bireysel maharet ile arkadaşlık ruhu ve birlikte hareket etme gibi özelliklere sahip olmaya çalışmalıdır. Görülüyor ki basketbol eğlendirici ve meraklı olmakla beraber gerek çocukların ve gerekse kızların terbiye-i bedeniye, fikriye ve ahlakîyesi için de mükemmel bir vasıtaadır." (Deaver, 1921:87-89).

1921-1923 yılları arasında yapılan basketbol maçları muhtelif kurumlar arasında yapılan yazışmalara dayanarak oynandı. Bu dönemdeki maçlar Y.M.C.A. Cemiyeti'nin Beyoğlu ve İstanbul şubeleri, Robert Koleji, Saint Benoit Koleji, Boven takımı gibi ağırlıklı olarak yabancı okul ve kulüplerin içinde bulunduğu takımlar arasında oynandı (Tobin, 1926:11; *Spor Alemi*, Mayıs 1921:23).

Türk okulları ve kulüpleri de bu dönemde basketbolu çalışma alanları içine dahil etti. Jandarma Mektebi Temmuz 1922'de bir basketbol alanı inşa ederek çalışmalarına başlarken (Selim Sırrı, 1922:6), Nişantaşı, Makriköy, Galatasaray gibi kulüpler de 1923 yılından itibaren müsabakalar yapmaya başladı (Yıldız, t.y.:360).

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Basketbol

Türk spor kulüplerinde ciddi anlamda basketbol müsabakaları 1923 yılı başında başladı. 15 Şubat 1923 tarihinde Nişantaşı ve Galatasaray kulüpleri basketbol takımları ilk maçlarını oynamış ve Nişantaşı takımı rakibini 15-4 skorla mağlup etmişti (*Spor Alemi*, 22 Şubat 1923:13). Mehmet Yüce, Galatasaray'ın Nişantaşı ile yaptığı bu maçı kulüp tarihinde şimdiye kadar kayıtlı ilk basketbol maçı olarak değerlendirdi (Yüce & Aytuna, 2020:34).

İstanbul'un işgalden kurtulduğu 6 Ekim 1923 tarihinde şehri İngilizlerden teslim alan Şükrü Naili Paşa için 9 Kasım 1923 tarihinde Beyoğlu'nda yapılan bir spor şenliğinde, Nişantaşı ve Makabi kulüpleri karşı karşıya gelmiş ve maçı Nişantaşı 21-15 kazanmıştı (*Spor Alemi*, 15 Kasım 1923:4-5; *Tanin*, 10 Kasım 1923:4; Yüce & Aytuna, 2020:34).

). Bu tarihten bir hafta sonra bu sefer Kazım Karabekir Paşa için yapılan bir spor şenliğinde ise Nişantaşı ve Galatasaray bir basketbol maçı yapmış ve bu maçı da kazanan Nişantaşı takımı, İstanbul'un en iyi takımlarından biri olduklarını ispatlamıştı (Yüce & Aytuna, 2020:34; Yüce, 2021b: 98-99).

Aynı yıl basketbol Ankara'daki okullarda da oynanmaya başladı. Ankara Lisesi'nde beden eğitimi öğretmenliği yapan Altınordu kulübünden Ekrem Bey'in gayretleriyle basketbol öğrenciler arasında gelişim gösterirken, Ankara Öğretmen Okulu da bir basketbol sahası inşa ederek basketbol oynamaya başladılar. Bu süreçte 1925 yılına kadar Ankara'daki okullarda 22 basketbol takımı kurularak önemli bir başarı elde edilmişti (Tobin, 1926:18; Azizoğlu, 1923:169).

1923 yılının basketbol namına en önemli olayı ise Y.M.C.A. Cemiyeti'nde görevli Ahmet Robenson'un çabalarıyla İstanbul Basketbol Ligi'nin kurulmasıydı. Yaklaşık 10 yıl boyunca düzenli bir şekilde tertip edilen bu ligde Türk-yabancı birçok okul ve kulüp takımı maçlar yapmıştı. İki grup halinde oynanan maçlarda ilk iki senede birinci gruptaki her takım diğeriyle bir defa oynamak şartıyla maçlar yapmıştı. İkinci grup takımlara ise yaşları 19'dan aşağı olanlar girebilmekle beraber maçlar seçme usulü yapılmıştı. 1925-1926 yıllarında aynı şartlarla maçlar yapılmakta ise de birinci grup takımlar ikişer defa karşılaşmakta ve ikinci grup takımlar ise çifte seçme usulü² ile maçlarda şampiyonluk elde etmeye çalıştı (Tobin, 1926:14). İlk üç sezon İstanbul Basketbol Ligi'ne katılan ve şampiyon olan takımlar şu şekildedir (Tobin, 1926:12-14):

1923-1924 Sezonu Birinci Grup: Nişantaşı, Moda, Beyoğlu Y.M.C.A., Makriköy, Saint Benoit Koleji, İstanbul Y.M.C.A., Ticaret Mektebi, Makabi, Y.M.C.A. Ticaret Mektebi. *Şampiyon: Beyoğlu Y.M.C.A.*

1923-1924 Sezonu İkinci Grup: Beyoğlu Y.M.C.A., Galatasaray, Saint Benoit Koleji, İstanbul Y.M.C.A., Y.M.C.A. Ticaret Mektebi, Makabi, Zögrofyan. *Şampiyon: Beyoğlu Y.M.C.A.*

1924-1925 Sezonu Birinci Grup: Kabataş, Makriköy, Beyoğlu Y.M.C.A., İstanbul Y.M.C.A., Robert Kolej (Öğretmen takımı), Robert Kolej (Öğrenci Takımı). *Şampiyon: Robert Kolej (Öğrenci Takımı)*

1924-1925 Sezonu İkinci Grup: Beyoğlu Y.M.C.A., Fenerbahçe, Üsküdar, Saint Benoit Koleji, İstanbul Y.M.C.A., Robert Kolej (Öğrenci Takımı), Likeon, Sporting, Makabi. *Şampiyon: Robert Kolej (Öğrenci Takımı)*

1925-1926 Sezonu Birinci Grup: Kabataş, Makabi, Beyoğlu Y.M.C.A., İstanbul Y.M.C.A., Robert Kolej (Öğretmen takımı), Robert Kolej (Öğrenci Takımı). *Şampiyon: Robert Kolej*

1925-1926 Sezonu İkinci Grup: Beyoğlu Y.M.C.A., Fenerbahçe, İstanbul Y.M.C.A., Robert Kolej, Sporting, Makabi, Göztepe Amerikan Koleji, İka, Y.M.C.A. Ticaret Mektebi, Berberyan. *Şampiyon: Robert Kolej.*

İlk sene hariç 1926 yılına kadar yapılan müsabakalarda Robert Kolej basketbol takımını hiçbir takım mağlup edemedi. Robert Kolej hem birinci hem ikinci grup takımlar şampiyonluğunu kazandı (Mazhar Esat, 1926:4).

1926 yılına kadar yapılan maçlarla ilgili katılan ve şampiyon olan takımlar hakkında 1926 yılında basılan *1925-1926 Basketbol Rehberi* adlı eser ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu eser İstanbul'da Y.M.C.A. Cemiyeti'nin Terbiye-i Bedeniye Dairesi Müdürü olan Chester Martin Tobin tarafından kaleme alınıp Ahmet Robenson tarafından Türkçeye tercüme edilmişti. Eser, Amerikan oyunlarının memleketin muhtelif yerlerinden sürekli talep edilmesi ve bunlar hakkında sık sık sorular sorulması sebebiyle kaleme alındı (Tobin, 1926:2). Chester M. Tobin eseri kaleme alırken oyunun mucidi James Naismith'e bir mektup yazarak Türk gençliği için bir yazı kaleme almasını rica etmiş, o sıralarda Amerika'nın Rocky dağlarında bir kampta bulunan Naismith ise bu durumu memnuniyetle karşılayarak birkaç sayfalık yazı kaleme alıp göndermişti. Böylelikle eserde Naismith'in yazısı "Basketbol, maksadı ve faydaları" başlığı ile yer aldı (Naismith, 1941:157-158). Eserde Ahmet Robenson'un kaleme aldığı Türkiye'de Basketbol adlı yazı ise basketbolun Türkiye'deki gelişimine ve 1923-1926 yılları arası İstanbul Basketbol Ligi'ne dair önemli bilgiler vermektedir.

İstanbul Basketbol Ligi hakkında 1926 yılından sonrası için fazla bir bilgi bulunmamakla beraber o dönemin spor basınında yer alan ufak çaplı haberlerde bir takım yüzeysel bilgiler mevcuttur. 1926 yılından sonra İstanbul Basketbol Ligi'nde tam olarak hangi takımların yer aldığı ve kimlerin şampiyon olduğu ile ilgili net bir bilgi yoktur. Lakin genel anlamda Beyoğlu Y.M.C.A., İstanbul Y.M.C.A., Robert Kolej, Saint Benoit Koleji, Araks, Odeon, Boven Koleji, İka gibi yabancı okul ve kulüplerin mücadele ettiği bilinmektedir (*Spor Alemi*, 21 Ocak 1926:13; *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1929:5; *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1930:5).

Birtakım kaynaklar 1927'den 1933 yılına kadar İstanbul Basketbol Ligi'nde Makabi kulübünün şampiyonluk kazandığını ifade ederken (Atabeyoğlu, 1985:125; Atabeyoğlu, 1986:14; Atabeyoğlu, 1970:12-13; Kuran &

² Çifte seçme usulü: Turnuvalarda kaybeden takım – şampiyonluk için – kaybedenlerle tekrar seçme müsabakalarına girer ve kaybedenlerin birincisi kazananların birincisiyle final oyununu oynar.

Hiçyılmaz, 2017:73; Hiçyılmaz, 1974:93; Delevi, 2019:194), bazı kaynaklarda ise Robert Kolej'in öğretmen, mezunlar ve öğrencilerden oluşan basketbol takımlarının İstanbul Basketbol Ligi'ne 1930'ların ilk senelerine kadar hükmettiğini ve 1930-1933 yılları arasında namağlup bitirdiği yazmaktadır (Yüce, 2021a:166; Yüce, 2020:218; Irak, 2013:256-257).

İstanbul Basketbol Ligi'nin icra edildiği dönemde kulüp bazında müstakil haberler de dönemi kavramak bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu hususta bazı eserlerde ve dönemin spor basınında bu bilgilere ulaşmak mümkündür. Bahsi geçen dönemde köklü spor kulüplerden Fenerbahçe ve Galatasaray'ın basketboldaki etkinliği düşüktü. Fenerbahçe'nin 1924-1926 yıllarında İstanbul Basketbol Ligi'nde mücadele eden bir takımı mevcuttu. Hatta Robert Kolejli basketbolculardan bazılarının 1925 yılında Fenerbahçe'de oynamaya başlamasıyla bu spor birdenbire önem kazanmıştı. 15 Ocak 1926 tarihinde güçlü rakiplerden Makabi'yi 32-4 yenen Fenerbahçe'nin maçı büyük bir heyecanla izlenmişti. Lakin kulübün kapalı bir spor salonu olmaması Robert Kolejli gençlerin Fenerbahçe ile bağlarını güçlendirmeye olanak vermediğinden kulüp bu alanda uzun yıllar bir varlık gösteremedi (Dağlaroğlu, 1988:483).

Galatasaray ise bu sporda 1923 yılında faaliyet göstermeye başladı. Y.M.C.A. Cemiyeti'nin ilerleyen senelerde devam eden lig maçlarına katılmayıp, onun yerine özel maçlar yapmakla yetindi (İzci Ahmet, 1926:2; Yüce, 2021b:99). 1925 yılı temmuz ayı içinde İzmir'e giden Galatasaray kafesi arasında yer alan basketbol takımı, Galatasaray'ı İzmir'e davet eden Altay İdman Yurdu'nun basketbol takımı ile Kızılçullu'da bir maç yaptı ve Altaylılar 21-12 galip geldi (Konuralp, 1925:11; Yüce & Aytuna, 2020:34).

Türkiye İdman Mecmuasında 1925 yılında çıkan bir haberde ise İstanbul'un kumpanya, şirket, banka gibi müesseselerinde çalışan ve yekunları yüzlere ulaşan Galatasaraylıların, çalıştıkları müesseseler namına takımlar çıkararak basketbol şampiyonluğuna dahil olacakları ve idmanı bırakmış olan eski faal azaların da bu suretle tekrar spor sahasında mücadele edecekleri ifade edilmişti. Bir sene öncesinde ise buldukları muhitte basketbol sporunu geliştirmeye çalışan bu gençler Anadolu-Bağdat Demiryolları Spor Kulübü'nü kurmaya çalışmışlardı (*Türkiye İdman Mecmuası*, 2 Mart 1925: 189-190).

Basketbolun aktif kulüplerinden birisi de Makriköy Kulübü idi. 1925 senesinde İstanbul Basketbol Ligi'ne iştirak etmiş ve İstanbul Y.M.C.A. kulübünü büyük bir farkla mağlup etmeyi başarmıştı (*Spor Alemi*, 5 Şubat 1925:10; Yüce, 2021c:239).

Okul takımlarından Kabataş Lisesi basketbolda aktif takımlardan biriydi. 1925 senesinde Y.M.C.A. tarafından tertip edilen İstanbul Basketbol Ligi'ne birinci grup takımı olarak katıldı ve Beyoğlu Y.M.C.A. basketbol takımını mağlup ederek büyük sükse yaptı. Bahçesinde basketbol sahası bulunan nadir okullardan olan Kabataş Lisesi, bir sonraki sene İstanbul Basketbol Ligi'nde yer alan tek yerli okul konumundaydı (Yüce, 2021a:213). Aynı şekilde İstanbul Lisesi ve Darüşşafaka da tüm sınıflar bazında basketbol takımları kurup faaliyet gösteren okullar arasındaydı (*Türkiye İdman Mecmuası*, 16 Mart 1925:227-228; Adnan Cahit, 1930:6-7). Bolu'da ise Ortaokul beden terbiyesi öğretmeni Mehmet Can Bey tarafından yaptırılan basketbol maçları Bolu'ya yeni bir spor daha kazandırmıştı (*Spor Alemi*, 12 Şubat 1925:15).

Yabancı okulların takımları da Türk basketbolunun gelişimine katkı sağlayan önemli kurumlardı. Basketbolun gelişimine katkı sağlayan yabancı okulların başında Robert Kolej gelmekteydi. 1920'li yıllarda basketbol şubesinin en etkin kulüpleri arasında yer alan Robert Kolej, İstanbul Basketbol Ligi'nde de büyük başarılar elde etti (Mazhar Esat, 1926:4). Müstakil maçlar da oynayan Robert Kolej zaman zaman İzmir'e giderek İzmir Amerikan Koleji ile maçlar yapmıştı (*Milliyet*, 19 Mayıs 1929:4). Aynı şekilde İzmir Amerikan Koleji sporcuları da İstanbul'a gelerek burada Robert Kolej, Galatasaray ve Beşiktaş takımlarıyla bir dizi maçlar gerçekleştirmişti (*Akşam*, 12 Nisan 1930:5).

Saint Benoit basketbol takımı, İstanbul'da faaliyet gösteren ilk okul takımlarından biriydi. 4 Ocak 1923 Perşembe tarihinde o devir için güçlü bir takım olan Nişantaşı Lisesi'ni 11-10 yenerek büyük sükse yaptılar (Yüce, 2021a:170). Saint Joseph de diğer yabancı liseler gibi salon sporlarında oldukça başarılıydı ve bu kolejde beş altı seneden beri basketbol oynanmaktaydı (*Şa Şa Şa*, Mayıs 1926:5). Zoğrafyon Rum Mektebi basketbol takımı ilk defa 1924 senesinde tertip edilen İstanbul Basketbol Ligi'nin ikinci grubunda mücadele etti. Likeon Mektebi ise 1925 senesinde İstanbul Basketbol Ligi'ne katıldı (Yüce, 2021a:175). Berberyan Ermeni Mektebi de basketbolun aktif takımlardan olup 1926 yılında İstanbul Basketbol Ligi ikinci gruba dahil olmuştu (Yüce, 2021a:176).

Basketbolun resmî kurumlar üzerinden gelişimi ise 1930'lu yılların başına kadar gerçekleşmedi. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) 1925 yılında İstanbul'da basketbol mıntıkasını oluşturup bir heyet vücuda getirse (Atabeyoğlu, 1986:13; *Gol*, 26 Temmuz 1925:7) de lig statüsünde bir turnuva düzenlemesi 1930'lu yılları bulmuştu. TİCİ İstanbul Mıntıkası Basketbol Heyeti, bir duyuru yaparak 1931-1932 senesi mıntıka birinciliklerine kasım başında başlamayı planlamış ve basketbol maçlarına iştirak edecek kulüplerin mıntıka merkezindeki heyete müracaat ederek isimlerini yazdırmalarını istemişti (*Cumhuriyet*, 14 Eylül 1931:4). Lakin bu ilk girişime bir cevap alamadı.

TİCİ İstanbul Mıntıkası ilk basketbol liginin 1933 yılında gerçekleştirebildi. TİCİ İstanbul Mıntıkası'nın tertip ettiği basketbol ligine 1933 yılında İstanbulspor, Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş, Hilal katılmıştı. Lakin müsabakaların büyük çoğunluğu, kulüplerin maçlara çıkmaması daha doğrusu çıkamaması sebebiyle oynanamadı. Galatasaray, rakibi Fenerbahçe müsabakaya gelmediğinden ve İstanbulspor da keza rakibi Beşiktaş gelmediği için hükmen galip ilan edildiler. İstanbulspor Kulübü'nün her ne kadar liseden kaynaklı bir basketbol kültürü olsa da onların da başarıyı getirecek nitelikte basketbol oyuncuları mevcut değildi. O devirde İstanbul'un en iyi basketbolcuları Yahudi sporcuları bünyesinde bulunduran Barkohba Kulübü'nde oynuyordu. Tertiplenen ilk resmi basketbol ligi yalnız TİCİ'ye bağlı federe kulüplere açık olduğundan bunun dışında kalan ve gayri federe olarak adlandırılan kulüpler bu ligin dışında kaldılar. Onlar da İstanbulspor forması giyerek ligde mücadele ettiler. Doğal olarak da ilk şampiyonluğu rahatça kazandılar (Yüce, 2021b:101; Atabeyoğlu, 1986:14-15; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1933:5).

1934 yılında ise İstanbul Ligi'ne Galatasaray, İstanbulspor, Vefa ve Hilal takımları katılmıştı (*Cumhuriyet*, 28 Şubat 1934:6; *Cumhuriyet*, 7 Mart 1934:6; *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1934:6; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1934:5; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1934:5). 1934 yılının başında Naili Moran Bey, Avrupa'da tahsilini tamamlayıp Beyoğlu Halkevinin spor subesinde görev almasından sonra basketbol sporunda girişilen büyük hamleye de önyak olmuştu. Arkadaşları Rodrik, Hayri Arsebük ve Menem Feridun Bey ile ortaya çıkardıkları Galatasaray basketbol takımı İstanbul şampiyonluğunu elde etti (Atabeyoğlu, 1991:137). 1934-1936 yıllarında ancak üç defa yapılabilen resmi üç İstanbul şampiyonluğunu da Galatasaray kazanmıştı (*Galatasaray Kulübü*, 1955:39).

1934 yılında basketbol adına başka önemli gelişmeler de yaşandı. İstanbul'a gelen Sofya Amerikan Koleji öğrencilerinden oluşan bir Bulgar sporcu grubu İstanbulspor ile bir maç yaptı. Beyoğlu Halkevi (Eski Beyoğlu Y.M.C.A. salonu) salonunda yapılan bu temas Türk sporcularının basketbol sahasında yaptıkları ilk dış karşılaşma olmuş ve İstanbulspor maçı 24-19 kazanmıştı (*Cumhuriyet*, 10 Nisan 1934:7). Bundan yaklaşık 15 gün sonra ise Atina Üniversitesi basketbol takımı İstanbul'a gelerek Galatasaray, Barkohba ve Pera takımlarıyla birer maç yaptı. Atina takımı yaptığı maçlarda sadece Pera takımına galip gelebildi (*Cumhuriyet*, 22 Nisan 1934:6; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1934:5; *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1934:6; *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1934:4; *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1934:4).

Bu dönemde basketbol sporunun gelişimine bir katkı da Beyoğlu Halkevi'nden gelmişti. Halkevlerinin açılışından iki yıl sonra 1934 yılı içerisinde Halkevi basketbol müsabakaları başladı. 1934 ve 1935 yıllarında bu müsabakaları Robert Kolej takımı kazandı. Galatasaray bu iki sene Halkevi turnuvalarına katılmadı. 1936'da katıldığı ilk turnuvada ise birinci gelmeyi başardı. Galatasaray basketbol takımı kazandığı bu başarılarından sonra Rumların Kurtuluş ve Yahudilerin Barkohba kulüpleriyle birlikte İstanbul basketboluna hükmetmeye başladı (Yüce, 2021b:104).

Basketbolun gelişim gösterdiği bu dönemde bir milli takım kurma projesi de ortaya çıktı. 1936 Berlin Olimpiyatları'na basketbol sporunun da dahil edilme kararı üzerine Naili Moran ve bir takım genç kesim Olimpiyatlara katılmak üzere bir milli takım kurma kararı aldılar. Rekabetin en önemli mecralarından biri olan Olimpiyatlara katılım hususuna Türk Spor Kurumu (TSK) temkinli yaklaşmıştı. Bunun nedeni sporun yönetici kadrosunun, spora faydacı bakışı dışında, bir de içten içe "ya rezil olursak" endişesini taşımasıydı (Tokathoğlu & Tuna, 2021:63).

Türk Spor Kurumu Türkiye'nin basketbolda Olimpiyatlara katılması için kararsız bir tavır sergiledi. Ayrıca bir milli basketbol takımı kurmak ve dışarıdan bir milli takım getirtip bir milli maç oynayabilmek için gerekli tahsisatı da ayırmadı. Ancak bir milli maç yapılmasına da mâni olmadı (Atabeyoğlu, 1991:137). Bunun üzerine Naili Moran ve arkadaşları kendi aralarında topladıkları paralar ile ilk milli basketbol maçını gerçekleştirmek istediler ve kendi aralarında 50şer lira topladılar. Devrin en iyi hakemlerinden biri olduğu gibi bu takımın antrenörlüğünü de üstlenen Rupen Semercian'ın desteği ile işe girişildi (Atabeyoğlu, 1986:16).

İlk temas Yunan milli takımı ile oldu. Yunanlılar yapılan teklifi kabul ettiler ve 24-26 Haziran 1936 tarihlerinde biri millî ve diğeri İstanbul-Atina Muhtelitleri arasında iki maç yapıldı. Şimdiye kadar hiçbir millî maç yapmayan Türk basketbolcuları (Yüce, 2021b:400) ilk maçını 24 Haziran 1936 tarihinde Beyoğlu Halkevi salonunda Yunanistan'a karşı oynadı. Türk Basketbol tarihinde pek önemli olan bu tarihi maçı Robert Koleji'nin Beyaz Rus asıllı Beden Eğitimi öğretmeni Nadolsky ile futbol hakemi Mister Allen yönetmişti (Hiçyılmaz, 1996:38-39).

Türk Milli Basketbol takımının bu ilk maçında 49-12'lik skorla elde ettiği büyük başarı yurttan sevinç uyandırmıştı. Türk Spor Kurumu bu galibiyet üzerine basketbol ve basketbolcular üzerine eğilerek bu başarılı idealist oyuncuların, Olimpiyat Oyunları'na gönderilmesini kararlaştırdı. Olimpiyat oyunlarına hazırlanmak için sadece bir ay kalmıştı. Antrenör Rupen Semercian idaresinde Beyoğlu Halkevi salonunda ciddi ve istekli bir çalışma başladı (Atabeyoğlu, 1986:17).

Türk Milli Basketbol takımı 1936 Berlin Olimpiyat Oyunlarına Federasyon başkanı Prof. Süreyya Genca'nın başkanlığında Naili Moran, Sadri Usoğlu, Hazdayi Penso, Jak Habib, Nihat Ertuğ, Dionis Sakalak, Hayri Arsebük ve Kâmil Ocak'tan kurulu bir kadroyla gitti. Milli Takım Berlin'de Şili'ye 30-16, Mısır'a da 33-23 yenilip elenmesine rağmen çıkardığı başarılı oyunlarla takdir kazandı (Atabeyoğlu, 1986:18).

Ancak 1936 Berlin Olimpiyatları'nı izleyen yıllarda Türk basketbolu bir duraklama evresine girdi. Naili Moran'ın yurt dışına gidişi ve Beyoğlu Halkevi Spor Komitesi'ni oluşturan kişilerin kendi aralarında görüş ve prensip anlaşmazlığına düşmesiyle parçalanmaları ve bunların bir bölümünün ayrılıp Fatih Halkevi'ni kurmaları, bu arada eski ünlü basketçilerin de Olimpiyat dönüşü emekliye ayrılmaları basketbol çalışmalarını sekteye uğrattı (Atabeyoğlu, 1986:18).

1930'lu yılların basketbol hayatı incelendiğinde, önemli ve ilklerin yaşandığı bir dönem olsa da basketbol takımı olan Türk kulüpleri, 1940'lara kadar bir birlik etrafında toplanacak sayıya erişemedi. 1933-34 yıllarında sayılarında kısmi bir artış görülmüşse de bu durum devamlılık göstermedi (Yüce & Aytuna, 2020:34) ve Türk basketbolu 1937-1938 yıllarında bir duraklama dönemi yaşadı. 1938 yılında çıkan 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanununun yedinci maddesi gereği mevcut federasyonlar kaldırıldı ve birtakım yeni federasyonlar kuruldu. Yeni federasyonlar atletizm, futbol, güreş, boks, halter, su sporları, bisiklet, atıcılık, dağcılık ve kış sporlarıydı. Tenis, hentbol, basketbol, voleybol ve diğer oyunları kapsamak üzere ise 1939 yılında Sportif Oyunlar Federasyonu kurulmuştu (Akın, 2014:79-80). Sportif Oyunlar Federasyonu, düzenlediği organizasyonlar ve eğitim faaliyetleri ile kulüpleri basketbol oynamaya özendirdi ve sayılarının artmasına yardımcı oldu (Yüce & Aytuna, 2020:34).

Sonuç

Basketbol, kapalı spor salonlarında oynanmaya başlayan ilk modern spor dallarından birisidir. Kışın sporcuların boş vakitlerini değerlendirilebilmesi için James Naismith tarafından 1891 yılında icat edilen bu spor, başta Amerika olmak üzere kısa zamanda dünyanın farklı coğrafyalarında gelişim gösterdi. Türk topraklarına gelişi ise 20. yüzyılın başına -daha açık ifadeyle icadından yaklaşık 15 yıl sonrasına- rast gelmekteydi. Bu kadar kısa bir sürede Osmanlı Devleti topraklarında gelişim göstermesinde ülkedeki Amerikan okullarının etkisi büyüktür. Yirminci yüzyılın başında modern sporların varlığından haberdar olanların azınlıkta olduğu böylesi bir dönemde, Robert Koleji, İzmir Amerikan Koleji gibi kurumların ülkedeki varlığı basketbolun erken dönemde ülkeye girmesi adına büyük bir kazanç oldu.

Mütareke dönemine kadar basketbol bu okulların dışına pek çıkmadı ve Amerika'dan gelen öğretmenler tarafından okulun kendi öğrencilerine öğretildi. Galatasaray ve Fenerbahçe kulüplerinin bu alanda birtakım girişimleri olsa da bunlar girişimden öteye geçememiş ve basketbolun gelişimi Birinci Dünya Savaşı sonrasına kaldı.

Basketbolun Türkiye'de gelişimi hususunda en büyük pay hiç şüphesiz yine Amerikan kökenli bir kurum olan Y.M.C.A. Cemiyeti'ne aittir. Mütareke döneminde İstanbul'da kurumsallaşan bu cemiyet açtığı jimnastik salonları ve o dönemde gerçekleştirdiği yaz kampları ile başta basketbol olmak üzere birçok modern sporun ülkede tanıtılması ve yayılmasında öncü bir rol oynadı.

Basketbolun kısa sürede ülkede yayılım göstermesinde sporda dönemin önemli simalarından olan Ahmet Robenson, Selim Sırrı Tarcan, Çelebizade Sait Tevfik gibi kişilerin Y.M.C.A. Cemiyeti ile bağlantısının olmasında büyük payı vardı. Özellikle bu kişiler aracılığıyla ülkedeki ilk ciddi basketbol maçı 2 Nisan 1921 tarihinde Selim Sırrı Bey'in de o dönemde müdürü olduğu İstanbul Darülmualimin'in bahçesinde oynandı. Bu sayede basketbol

kısa sürede İstanbul'daki okullarda tanınmaya başladı ve hem yabancı hem de Türk okullarının takımları nezdinde oynanır hale geldi.

1923 yılında ise Y.M.C.A. Cemiyeti, Ahmet Robenson'un girişimleriyle İstanbul'un ilk basketbol ligini vücuda getirerek uzun yıllar basketbolun gelişimine katkı sağladı. Sadece İstanbul Lisesi, Kabataş Lisesi, Galatasaray Lisesi, Robert Kolej, Saint Benoit Koleji, Saint Josef vb. birçok okul takımı nezdinde değil, aynı zamanda Nişantaşı, Makriköy, Makabi, Galatasaray ve Fenerbahçe gibi kulüp takımlarının içinde olduğu bir kümede lig maçları icra edildi.

1925 yılında Türk sporunun idaresini elinde tutan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) İstanbul'da basketbol mıntokasını kurarak bu spor dalında ilk adımı attı. Ancak 1933 yılında resmi olarak İstanbul Basketbol Ligi'ni kurabilen TİCİ'nin çabaları Atatürk döneminde vasat seviyede kaldı. Bunun sebebi ise Makabi, Kurtuluş, Pera gibi azınlık kulüplerinin TİCİ'ye bağlanmaması üzerine lig dışında kalmasıydı. Bu durum ligin kalitesini düşürdüğü gibi ligde mücadele eden takımların sayını da oldukça düşürdü. Dört yıl boyunca icra edilen bu lig, yeterli takım sayısına ulaşamadığı için kesintiye uğradı. İstanbul'daki bu gelişmelerin yanında basketbolun gelişim süreci diğer şehirlerde İstanbul'a göre daha yavaş bir ilerleme kaydetmesi de Atatürk döneminde ulusal anlamda bir Türkiye Basketbol Ligi icra edilmesini geciktiren bir unsur oldu. Bu süreçte Beyoğlu Halkevi, federe olmayan takımların da içinde olduğu bir dizi basketbol turnuvası tertip ederek basketbolu canlı tutmaya çalışmıştı.

Bu dönemin basketbol namına söz edilebilecek en önemli gelişmelerinden biri ise basketbolun 1936 Berlin Olimpiyatları içine dahil edilmesi oldu. Bu husus o dönemde Beyoğlu Halkevi'nde görev yapan ve Galatasaray Kulübü'nün de bir oyuncusu olan Naili Moran'ın çabaları sayesinde bir Türk milli takımın ortaya çıkışına olanak sağladı. Naili Moran Bey ve arkadaşlarının gayretleriyle kurulan Türk milli takımı, ilk maçını yaparak Yunanistan'ı büyük bir farkla yenmesi basketbolun resmi kanallar dahilinde de kabul gören bir spor dalı olmasına vesile oldu ve basketbolun ilk kez olimpiyat oyunlarına dahil olduğu 1936 Berlin Olimpiyatları'na Türk milli takımın da katılmasının yolunu açtı.

Kaynakça

- Acun, F. & Şencan Gürtunca, E. (2016). Osmanlı'dan cumhuriyete Robert Kolej'de eğitim. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31(1), 1-34.
- Adnan Cahit. (1930, 22 Şubat). Mekteplerde spor-Darüşşafaka. *Türkspor*, 22, 6-7.
- Akın, Y. (2014). "Gürbüz ve yavuz evlatlar" erken cumhuriyet döneminde beden terbiyesi ve spor. İletişim Yayınları.
- Ar, B. (2006), *İşgal altındaki İstanbul'da kentsel ve mimari ortam* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Atabeyoğlu, C. (1970). *Türk basketbolu*. İstanbul Matbaası.
- Atabeyoğlu, C. (1985). Basketbol, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 6, İletişim Yayınları, 1499-1500.
- Atabeyoğlu, C. (1986). *Türkiye basketbol tarihi*. Türk Spor Vakfı Yayınları.
- Atabeyoğlu, C. (1991). *1453-1991 Türk spor tarihi ansiklopedisi*. Fotospor.
- Azizoglu. (1923, 13 Şubat). Anadolu spor. *Türkiye İdman Mecmuası*, 6, 169-170.
- Bilget, A. (1942, 16 Haziran). Türkiye'de basketbol. *Ege Spor*, 27, 4.
- Dağlaroğlu, R. (1988). *1907-1987 Fenerbahçe spor kulübü tarihi*. Dur Ofset Şemsettin Yüçetürk.
- Deaver, G. G. (1921). *Terbiye-i bedeniyeye programları-resmi basketbol nizamnamesi*. Orhaniye Matbaası.
- Delevi, M. (2019). *Türkiye spor tarihinde Yabudi sporcular*. Libra Kitap.
- Demir, C. (2008). *Kayseri, Neşebir, Niğde üçgeninde Amerikan Board'un eğitim faaliyetleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Erciyes Üniversitesi.
- Demir, C. (2014). *Amerikan Board'un İzmir'deki faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Erciyes Üniversitesi.

- Demir, C. (2019). 1890'lardan 1930'lara İzmir'deki Amerikan okullarında yürütülen spor faaliyetleri ve kent sporuna katkıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 291-318.
- E. S. (1922, 1 Kasım). Mektepler ve spor. *Türkiye İdman Mecmuası*, 1, 24-26.
- Feridun DüNDAR. (1923, 27 Mart). Basketbol=sepet topu. *Türkiye İdman Mecmuası*, 10, 281.
- Fişek, K. (1985). *100 soruda Türk spor tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Galatasaray spor kulübü 1905-1955: 50. yıldönümü*. (1955). Haz. Fethi İsfendiyaroğlu ve diğerleri, Doğan Kardeş Basımevi.
- Güneş, G. (2012). *(1850-1922) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modern sporların İzmir'e girişi*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Hiçylmaz, E. (1974). *Türk spor tarihi*. Demet Ofset.
- Hiçylmaz, E. (1996). *Türkiye'de spor*. Yeni Yüzyıl Kitaplığı.
- Irak, D. (2013). Sporun kalbinde: Robert Kolej. Cem Aktaş (Ed.), *Bir Geleniğin Anatomisi: Robert Kolej'in 150 Yılı (1863-2013)* içinde (ss. 238-275). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- İzci Ahmet. (1926, 30 Nisan). Galatasaray lisesinde Amerikan oyunları. *Şa Şa Şa*, 2, 2.
- İzmir 1921 (Uluslararası Amerikan Koleji araştırma komitesi raporu)*. (2000). Aykan Candemir (Çev.), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Kılıç, B. (2011). *İstanbul'un 100 spor olayı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.).
- Konuralp. (1925, 16 Temmuz). İzmir'de Galatasaraylılar. *Spor Alemi*, 182, 8-11, 14.
- Kuran, A. & Hiçylmaz, E. (2017). *Osmanlı'dan günümüze Ermeni-Rum-Musevi kulüpleri ve sporcuları*. T. C. Gençlik ve Spor Bakanlığı.
- Mazhar Esat. (1926, 3 Haziran). Mekteplerde spor-Robert Kolej'de spor. *Şa Şa Şa*, 7-Fevkalade Nüsha, 4.
- Mehmet Muhiddin. (1923, 16 Ocak). Nişantaşı terbiye-i bedeniye yurdu tarihçesi-hatıralarım. *Türkiye İdman Mecmuası*, 4, 124-125.
- Mehmet Nasuhi. (1329, 15 Haziran). Fenerbahçe spor kulübü tarihçesi. *İdman*, 3, 46-47.
- Meydan, S. (2015). *Sarı lacivert kurtuluş*, İnkılap Kitapevi.
- Mutlu, M. (2020). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e beden terbiyesi ve sporda öncü bir isim: Selim Sırrı Tarcan*. Libra Kitap.
- Mutlu, M. (2022). YMCA'nın (Young Men's Christian Association) İstanbul'da açtığı yaz beden terbiyesi talim kampları üzerine bir değerlendirme. (Muhittin Eliaçık Ed.), *7. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi* (içinde ss. 134-140). IKSAD Yayınevi.
- Myerscough, K. (1995). The Game with no name: the invention of basketball. *The International Journal of the History of Sport*, 12(1), 137-152.
- Naismith, J. (1941). *Basketball: its origin and development*. Association Press.
- Nejat Kadri (1926, 25 Mart). Amerika'da basketbol nasıl icat edildi. *Gol*, 20, 5-6.
- Okan, K. (1975). *Türk spor tarihi*. MÖM Yayınları.
- Rains, R. & Carpenter, H. (2009). *James Naismith: the man who invented basketball*. Temple University Press.
- RC-ACG mezunlar topluluğunda kim kimdir?*. (1985). İstanbul Amerikan Kolejleri Mezunları Derneği.
- Selim Sırrı. (1327, 1 Kanunuevvel). Mektep oyunları-basketbol. *Terbiye ve Oyun*, 1(9), 140-141.
- Selim Sırrı. (1922, 1 Temmuz). Jandarma mektebinde terbiye-i bedeniye. *Terbiye ve Oyun*, 2(1), 6-7.

- Spalding's official athletic almanac for 1905: special olympic number*, (1905). James Edward Sullivan (Ed.), American Sports Publishing Co.
- Sümer, M. (1964). Robert Kolej müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı dolayısı ile gönderdiği bir mektup. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 233-236.
- Tayga, Y. (1990). *Türk spor tarihine genel bakış*. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü.
- The 1929 record*, (1929). 6, Robert College.
- Tobin, C. M. (1926). *1925-1926 Resmi basketbol rehberi*. Ahmet Robenson (Çev.), Grup 1, Numara 11, Y.M.C.A. Cemiyeti.
- Tokatlıoğlu, A. E. & Tuna, U. (2021). Erken cumhuriyet döneminde spor siyaset ilişkisi bağlamında ilk milli basketbol maçı ve takımı. *Journal of Health and Sport Sciences*, 4(3), 58-69.
- Toprak, Z. (1994). Vay Em Si Ey (YMCA)jinnastikhaneleri. *Toplumsal Tarih*, 1(2), 8-12.
- Uçar, A. (2013), *Hristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye'deki faaliyetleri (1910-1939)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Vay Em Si Ey yaz terbiye-i bedeniye talim kampı*. (1925). Karabet Matbaası.
- Yıldız, D. (2002). *Çağlarboyu Türklere spor*. Telebasım Yayıncılık.
- Yıldız, D. (t.y.). *Türk spor tarihi*. Ser Yayıncılık.
- YMCA Gençler Cemiyet-i Hristiyanıyesi nedir ne yapıyor?*. (1913). Agob Matyosyan Matbaası.
- Yüce, M. & Aytuna, F. (2020). *Türkiye basketbol tarihi*. Türkiye Basketbol Federasyonu.
- Yüce, M. (2020). *Esir şehirde spor*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Yüce, M. (2021a). *İstanbul spor kulüpleri tarihi-ilk dönem kulüpleri*. Birinci Kitap, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.
- Yüce, M. (2021b). *İstanbul spor kulüpleri tarihi-üç büyükler*. İkinci Kitap, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.
- Yüce, M. (2021c). *İstanbul spor kulüpleri tarihi- semt kulüpleri*. Üçüncü Kitap, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.

Sürelili Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Gol Mecmuası
İdman
Milliyet
Spor Alemi
Şa Şa Şa
Tanin
Terbiye ve Oyun
Türkiye İdman Mecmuası
Türkspor

Elektronik Kaynaklar

History of RC, <https://website.robcol.k12.tr/en/about-rc/history> (Erişim Tarihi, 15 Aralık 2022).

EXTENDED SUMMARY

In this study, the birth of basketball, which was invented by James Naismith, a Canadian physical education teacher in the USA, in Turkey and its development in the Atatürk period was discussed. Answers were sought to questions such as when, in which institution, and among whom basketball was played for the first time in Turkey. In addition, the activities of the Young Christians Association (Y.M.C.A), which increased its effectiveness in the country after the Armistice period, were mentioned in the process of spreading this sport.

Basketball was invented in 1891 by Doctor James Naismith, a Canadian clergyman and physical education teacher, so that college students could spend time in the gym in the winter without getting bored. This game, which was created with the idea of being a cheerful winter training for athletes and baseball players, became one of the most popular sports branches in a very short time, as it attracted great attention of the masses.

Although there is no clear date on when basketball was first played in Turkey, basketball was played for the first time in 1904 at Robert College in Istanbul in most of the works related to the history of sports. Accordingly, a teacher assigned to this school from America taught this game to students and played it for the first time. However, this attempt, which was nothing more than a trial game, was soon forgotten with the return of the American teacher to his country.

When Robert College's own official publications and studies about the institution are examined, it is mentioned that basketball was played in this institution for the first time in 1908. With the opening of Turkey's first modern indoor sports hall, Dodge Gymnasium, in 1904, Robert College became the center of sports. Appointed as the director of Robert College in 1903 and staying in this position until 1932, Dr. At the request of Caleb Frank Gates, an exhibition match was organized between the school's American teachers in 1908. Harry H. Barnum, a witness of the period and a Robert College teacher, wrote an article in the school's student yearbook called "The 1929 Record". In his essay, "The Athletic Association," Barnum wrote that basketball, as yet unknown in the Near East, was first introduced at Robert College in 1908.

The Y.M.C.A. made the most important contribution to the development and spread of basketball in the country. The Y.M.C.A. was at the forefront of the institutions that embraced basketball and tried to play and play it not only for itself, but also with the idea of teaching and serving others.

Young Men's Christian Association was able to start its activities actively in Istanbul after the Armistice period. While the association was being organized in Istanbul, he gave the task of establishing the physical training branch to Elwood Brown, one of the famous sports authorities in America and pioneering the spread of modern sports in Asia.

Adopting the motto "Sports for All and Sport for All", Brown aimed to improve and develop sports in Turkey in an appropriate and modern style. These included sports such as football, basketball, volleyball, baseball, and water polo. Brown, who stayed in Istanbul for a while and organized the sports organization of the association, left Turkey in October 1920 and handed over his duty to Doctor George Gilbert Deaver, who studied physical training and medicine in the United States and was one of the Robert College teachers.

During this period, the association's effort to spread basketball developed in two ways. The first of these was through the summer camps organized by the association at different intervals from 1919 to about 1930, and the second was through the inter-club matches that started at the school level with the league it established and spread.

A basketball match between an American team and the first local team on April 2, 1921 in the garden of Istanbul Boys' Teachers' School was a turning point for Turkish basketball. According to the information Atabeyoğlu gave without citing the source, the first Turkish basketball team formed with students at the school and players from outside played a game with the American team after the theoretical lessons he had received from Doctor Deaver and as a result of his training. The match ended with the 18-14 victory of the American team.

After this match, basketball started to spread among Turkish schools. The most important event for basketball in 1923 was the establishment of the Istanbul Basketball League with the efforts of Ahmet Robenson, a member of the association. In this league, which was organized regularly for about 10 years, many Turkish and foreign school and club teams played matches. In this league, many school teams and sports clubs such as Nişantaşı, Moda, Beyoğlu Y.M.C.A., Makriköy, Saint Benoit College, Istanbul Y.M.C.A., Trade School, Makabi, Y.M.C.A.

Commercial School, Galatasaray, Zoğrofyan, Kabataş, Robert College, Fenerbahçe, Üsküdar, Likeon, Sporting made matches.

The first official basketball league was held in 1933 by the Istanbul District of the Turkish Training Associations Alliance (TİCİ). İstanbulspor, Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş and Hilal joined the basketball league organized by TİCİ İstanbul District in 1933. However, most of the matches could not be played due to the fact that the clubs did not participate in the matches.

One of the most important developments of this period on behalf of basketball was the inclusion of basketball in the 1936 Berlin Olympics. This issue enabled the emergence of a Turkish national team thanks to the efforts of Naili Moran, who worked at Beyoğlu Community Center at that time and was also a player of Galatasaray Club. The Turkish national team, which was founded with the efforts of Naili Moran and his friends, played its first match and beat Greece by a large margin, making basketball a sport that is accepted within the official channels. This situation paved the way for the Turkish national team to participate in the 1936 Berlin Olympics, where basketball was included in the Olympic games for the first time.

DİJİTAL DÜNYANIN DİJİTAL VARLIKLARI: FİLM ÜRETİMİNDE DİJİTAL YÜZLER VE DEEPPFAKE

DIGITAL BEINGS OF THE DIGITAL WORLD: DIGITAL FACES AND DEEPPFAKE IN FILM PRODUCTION

Hale SATICI

Bağımsız Araştırmacı

halesatici@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3489-4220

ÖZ

Geliş Tarihi:

04.05.2023

Kabul Tarihi:

10.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Dijital Varlıklar,
Deepfake,
Gençleştirme,
Hayata Döndürme,
Dijital Görüntü
Teknolojisi,
Görsel Etki

Keywords

Digital Beings,
Deepfake,
Rejuvenation,
Resuscitation,
Digital Image
Technology,
Visual Effect

Son dönemde sosyal medyada viral olan pek çok paylaşımında yer alan deepfake teknolojisinde olduğu gibi, yapay zekanın ve bilgisayar teknolojisinin geldiği son noktayı gözler önüne seren dijital görüntü oluşturma teknolojileri, gerçekte orada olmayan veya gerçek bir kişi bile olmayan ve dahası artık hayatta olmayan bir kişinin yeniden hayat bulmasını sağlayabilmektedir. Sosyal medya ve internet içeriklerinde kullanımı daha yeni gündeme gelmiş olsa da film endüstrisinde uzun zamandır kendisine yer bulan deepfake ya da dijital görüntü oluşturma teknolojileri, yaşlanmış oyuncuların gençleştirilmesinde, ölmüş oyuncuların hayata döndürülmesinde, gerçek haber görüntülerinin manipüle edilmesinde film üretiminin hizmetinde olmuştur.

Bu bakımdan bu makalede, dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin film üretimindeki iki temel ve yaygın kullanım biçimi olan dijital *gençleştirme* ve *hayata döndürme* özelliği merkeze alınarak dijital görüntü oluşturma teknolojileri yoluyla yaratılan dijital varlıkların film endüstrisine yaptığı-yapabileceği olumlu katkılar yanında teknolojinin beraberinde getirdiği birçok endişeyi ve bir dizi etik sorunu literatürden hareketle tartışmaya açmak amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

As with deepfake technology, which has recently been in many viral posts on social media, digital image technologies reveal the latest point of artificial intelligence and computer technology. Digital imaging technologies can bring a person who is not there or not even a real person and no longer alive to be brought back to life. Although the use of deepfake or digital imaging technologies in social media and internet content has only recently come to the fore, it has been in the film industry for a long time. This technology has served film production to rejuvenate aged actors, resurrect dead actors, and manipulate actual news footage.

In this regard, this article will focus on de-aging and revitalization, which are the two primary and common uses of digital imaging technologies in film production. Thus, in addition to the positive contributions of digital beings created through digital image creation technologies to the film industry, it is aimed to discuss many concerns and a series of ethical problems brought about by technology.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1292562>

Atf/Cite as: Satıcı, H. (2023). Dijital dünyanın dijital varlıkları: Film üretiminde dijital yüzler ve deepfake. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1699-1712.

Giriş

Sanal ve fiziksel gerçekliğin iç içe geçtiği sanal evren (Metaverse), dijital veriye dönüştürülmüş gerçekliğin, sanal benliklerin ve varlıkların hüküm sürdüğü bir ortamı ifade etmektedir. Mystakidis'in (2022, s. 486-487) de ifade ettiği gibi, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren bir ortam ve gerçeklik sonrası bir evren olarak kavramsallaştırılan sanal evren, sanal ortamlar, dijital nesnelere ve insanlarla çoklu duyuşsal etkileşimi mümkün kılan teknolojilere dayanmaktadır. Bu teknolojilerden biri de özellikle sosyal medyada etkisini fazlasıyla hissettiren deepfake uygulamalarıdır. Son dönemde internet dünyasını adeta ele geçirmiş olan deepfake teknolojisi ile ünlü kişilerin yüzlerinin yerleştirildiği videolar, resimler ve hatta sinema filmleri viral hale gelmektedir. Buna VFXChrisUme isimli bir video içerik üreticisi tarafından deepfake ile yeniden oluşturulan *Home Alone* (Evrde Tek Başına, 1990, Chris Columbus) filmi örnek olarak verilebilir. Filmin başrol oyuncusu Macaul Culkin'in yüzünün aktör Sylvester Stallone'nin yüzüyle -ve de filmin hırsızlarının yüzünün- değiştirildiği *Home Stallone* (2019) (Görsel 1) adlı kısa film internette izlenme ve beğeni rekorları kırmıştır. Yine Ctrl Shift Face adlı bir internet üreticisinin yayınladığı *The Shining* (Cinnet, 1980, Stanley Kubrick) filmindeki (Görsel 1) Jack Nicholson'un yer aldığı sahnelerin Jim Carrey'nin yüzü yerleştirilerek yeniden oluşturulduğu videolarda olduğu gibi, deepfake kullanılarak sinema filmlerine yapılan müdahale örnekleri çoğaltılabilir.

Görsel 1: Solda *Home Alone* (1990) filminin deepfake teknolojisi ile *Home Stallone* (2019) ismiyle yeniden yaratıldığı video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=Qdr2ZvLE7sw>. Sağda Deepfake ile yüzü Jim Carrey ile değiştirilen Jack Nicholson'ın yer aldığı *The Shining* filmi bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=JbzVhzNaTDI>

Filmlere yapılan bu müdahalelerin dışında ünlü oyuncuların yer aldığı video içerikleri de fazlaca üretilmektedir. En bilinen örneklerinden olan Tom Cruise videolarının yaratıcısı "Chris Ume, Cruise'un yüzünün yer aldığı 20.000'den fazla görüntü ile oluşturulan 30 saniyelik üç klibin üretmesinin yaklaşık üç ay sürdüğünü" (akt. McTaggart, 2021) ifade eder. Öncelikle bir beden aktörü (Miles Fisher), ardından asıl oyuncunun (Tom Cruise) milyonlarca stok görüntüsü ve son olarak da bunları birbirine kaynaştıracak başarılı görsel efekt uzmanları gerektiren deepfake süreci hayli meşakkatli görünmekle birlikte internet ortamı bireysel kullanıcıların ürettiği sayısız deepfake içeriğiyle doludur. Sosyal medyada ya da internet görsel ve videolarında deepfake araması yapıldığında başkanlardan oyunculara pek çok ünlü simanın yer aldığı içeriklere fazlaca rastlanması, yapay zekanın ve bilgisayar teknolojisinin geldiği son noktayı gözler önüne sermektedir.

Gerçekte orada olmayan veya gerçek bir kişi bile olmayan ve dahası artık hayatta olmayan bir kişinin ekranda canlanmasını sağlayan deepfake teknolojisinin sosyal medya ve internet içeriklerinde kullanımı daha yeni gündeme gelmiş olsa da bilgisayar (CGI, animasyon vb.) tabanlı deepfake film endüstrisinde uzun zamandır kullanılmaktadır. Özellikle artık hayatta olmayan yıldızların ekranda yeniden hayat bulmasını veya günümüzde yaşlanmış olan yıldızların gençliklerine yeniden kavuşmasını sağlayan deepfake ya da dijital görüntü oluşturma teknolojileri, sinema endüstrisinde fazlasıyla rağbet görmektedir.

1960'larda başlayan ve teknolojideki hızlı değişimle beraber gelişen dijital teknolojiler 90'lı yıllardan itibaren film üretiminde yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve dijital görüntü oluşturma teknolojileri, *Gemini Man* (İkizler Projesi, 2019, Ang Lee) filminde olduğu gibi oyuncuların gençleştirilmesinde, *Fast and Furious 7* (Hızlı ve Öfkeli 7, 2015, James Wan) filmindeki Paul Walker örneğinde olduğu gibi ölmüş oyuncuların dijital olarak hayata döndürülmesinde, *Forrest Gump* (1994, Robert Zemeckis) filmindeki Amerikan başkanlarının yer aldığı gerçek haber görüntülerinin manipüle edilmesinde olduğu gibi, film üretiminin hizmetinde olmuştur. Film yapımında zaman ve maliyet tasarrufu sağlayan, gerçeküstü öykülerin görselleştirilmesine imkan veren ve görüntülerin oluşturulmasını-manipüle edilmesini kolaylaştıran dijital üretim araçları sayesinde sinemasal imgeler yeni bir tür gerçekçilik kazanmış, gösterişli ve büyülü hale gelmiştir. Ne var ki yarattıkları avantajlar ve getirdikleri kolaylıklar

yanında dijital görüntü oluşturma teknolojileri, görüntü manipülasyonu yeteneğinin suistimale açık olması ve yanlış enformasyon yayma amaçlı kullanımı dolayısıyla etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Dolayısıyla dijital varlıkları oluşturan teknoloji bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu makale, dijital görüntü oluşturma teknolojileri yoluyla sanal ortama taşınan dijital bedenlerin/yüzlerin film endüstrisine yaptığı-yapabileceği olumlu katkılar yanında teknolojinin beraberinde getirdiği birçok endişeyi ve bir dizi etik sorunu literatürden hareketle tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bunun için internet ortamında kullanımı yaygınlaşan deepfake ve film yapımında kullanılan dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin iki temel ve yaygın kullanım biçimi olan gençleştirme ve hayata döndürme özelliği merkeze alınarak dijital görüntü oluşturma süreçlerine örneklerle yakından bakılacak ve bu teknolojilerinin film yapımında yarattığı avantajlar ve beraberinde getirdiği etik tartışmalara odaklanılacaktır.

Dijital Görüntü Oluşturma Teknolojisinin Sinemada Görünümü: Yaşlanmamanın ve Ölmemenin Büyüsü

Deepfake, bir kişinin görünüşünü, eylemlerini, konuşmasını ve tavırlarını taklit etmek için kullanılan, derin öğrenme olarak bilinen yapay zeka teknolojisinin kullanıldığı bir süreçtir. Taklit edilen kişiye tıpatıp benzeyen hiper gerçekçi bir ürün elde edilmesini sağlayan deepfake, taklit edilecek kişinin milyonlarca görüntüsünü inceler ve kayda alınan dublör oyuncunun görüntüsüyle eşler. Yukarıda bahsedilen Tom Cruise videolarında olduğu gibi, yapay zeka tabanlı bir ortamda Cruise'un milyonlarca baytdan oluşan videoları yüklenir ve ardından Cruise'un fiziksel görünümüne uyan aynı zamanda onun beden hareketlerini de iyi taklit edebilen bir dublör kayda alınır ve devamında da kayda alınan videolar yapay zeka tarafından Tom Cruise'a dönüştürülür. Dolayısıyla süreç içerisinde ilk olarak yapay zekanın öğrenme sürecini yürütebilmesi için taklit edilecek kişinin görünüşünü, eylemlerini, konuşmasını, duygu durumlarını ve tavırlarını içeren stok görüntüler gerekmektedir. Bu görüntülerden elde edilen hiper gerçekçi ürün, -ki bu örnekte Tom Cruise'un yüzü- bir dublör aracılığıyla canlandırılan videolara eşlenir. Böylece aslında o içerikte yer almayan bir kişinin -yani Tom Cruise- içeriğe eklenmesi sağlanır.

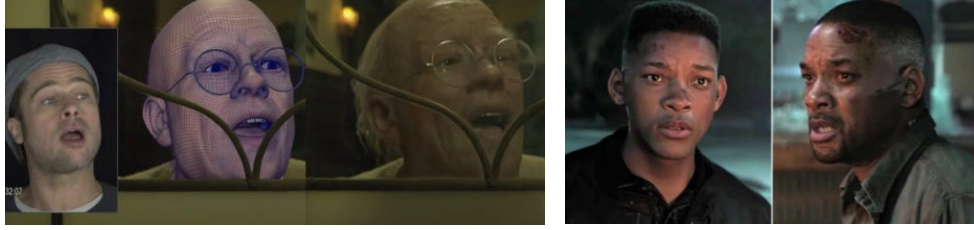
Film yapımında görsel-dijital efekt olarak da adlandırılan dijital görüntü oluşturma teknolojileri, bilgisayar teknolojileri ve çeşitli yazılım araçları kullanılarak 3 boyutlu modelleme ve animasyon ile görüntülerin işlenmesi sürecini ifade eder. Çoğunlukla hareket yakalama süreçleri ile elde edilen canlı çekimlerin bilgisayar ortamına aktarılarak dijital düzenlemelerle işlenmesini ve bilgisayarda modellenen karakterler ve mekanlarla eşleşmesini içerir (Satıcı, 2022, s. 63-65). Dolayısıyla deepfake'de olduğu gibi film yapımında kullanılan dijital görüntü oluşturma yönteminde de benzer bir süreç işlemektedir. Film yapımında yaşlanma-geçleşme etkisi oluşturmak için sıklıkla başvurulan bir yöntem olan sürecin bir örneğini *The Curious Case of Benjamin Button* (*Benjamin Button'un Tubaf Hikayesi*, 2008, David Fincher) filminde Brad Pitt'in Benjamin karakteri için yaşlandırılmasında ve yaşlıdan gence dönüşümünde görmek mümkündür (Görsel 2). Film, yaşlı bir bedenle doğan ancak genç bir zihne sahip olan bir insanın bedeni gençleştikçe zihnen yaşlandığı bir hikayeyi merkezine yerleştirmektedir. Böylesi bir hikayeyi görselleştirmek için Pitt'in her bir mimliği ve yüz ifadesi, kendisini 150 derece çevreleyen, hızlı ray benzeri bir yapı üzerine monte edilen, 28 hareket yakalama kamerası ile kayda alınmasının ardından bu görüntüler CGI performansını yaratmak için kullanılmıştır (Satıcı, 2022, s. 66). Dolayısıyla hikayenin ihtiyaç duyduğu görselleştirmeyi mümkün kılmakta hayli elverişli olan görüntü oluşturma teknolojileri, hareket yakalama ile elde edilen canlı performansın bilgisayar modellenmesiyle dijital bir benliğe dönüştürülmesini sağlamıştır. Kidron'un (2020) aktardığı gibi, karakterin yaşlı halinin yer aldığı filmin ilk saati boyunca bilgisayar tarafından üretilmiş Brad Pitt'in yaşlı görüntüsü, boyundan yukarıya mavi başlıklar giyen farklı aktörlerin vücuduna yerleştirilmiştir. Dolayısıyla tıpkı deepfake teknolojisinde olduğu gibi modellenecek kişinin görünüşünü, eylemlerini, duygu durumunu ve tavırlarını içeren stok görüntülerin elde edilmesinin ardından bu görüntüler bilgisayar ortamında üç boyutlu dijital bir modelin elde edilmesini sağlamıştır. Ardından da bu üç boyutlu dijital model, animasyonla işlenerek Pitt'in yaşlıdan gence dönüştüğü Benjamin Button karakterinin imgesinin perdede hayat bulduğu performansını oluşturulmuştur.

Film yapımında yıldızların daha genç-yaşlı versiyonlarını yeniden oluşturmak için kullanılan dijital teknolojiler, hikayenin ihtiyaç duyduğu görselleştirmeyi tamamlamanın yanında *Gemini Man* (2019) filmindeki Will Smith (Görsel 2) örneğinde olduğu gibi, günümüzde yaşlanmış olan oyuncuların kendilerinin daha genç versiyonlarını canlandırmalarına da olanak tanımaktadır. Kendisinden alınan genlerle yaratılmış klonunun hedefi haline gelen

eski bir kiralık katilin mücadelesini perdeye taşıyan film, Smith'in hem kendisini hem de kendisinin daha genç versiyonunu canlandırabilmesini sağlamaktadır. Hareket yakalama teknolojisinin son on yıldaki iki örneğini oluşturan *Benjamin Button* ve *Gemini Man*, izole bir ortamda, çoklu kamera kullanılarak elde edilen oyuncuların yüz ifadelerinin dijital ortamda oluşturulup canlı çekimlerle entegre edilmesi sürecini içermektedir. Ancak *Benjamin Button*'dan farklı olarak *Gemini Man*'de Smith, gerçek dünyadaki bir sette kendisini oynamış ve hareket yakalama teknolojisi ile elde edilen sahneler dijital olarak yaratılan kendisinin daha genç versiyonu entegre edilmiştir (Kidron, 2020). WETA dijital tarafından oluşturulan Will Smith'in dijital kopyası olan Junior için King şunları söylemektedir:

“O, sarsılmaz odaklanması, insanüstü gücü ve rolüne tam bağlılığıyla yeni bir aktör türüdür. Mola vermiyor, saç ve makyaj hizmetlerine ihtiyaç duymuyor. Ve bir sabit diskte yaşadığı için karavana ihtiyacı yok. Ona Junior veya bazen ‘varlık’ diyorlar: bir film için şimdiye kadar yapılmış en hırslı bilgisayar yapımı insan. Aynı zamanda 23 yaşındaki Will Smith'in tıpatıp aynısı” (2019).

Dolayısıyla dijital bir varlık olan Junior, gerçek bir oyuncunun yani bir insanın temel ihtiyaç ve gereksinimlerine ihtiyaç duymamakla birlikte bir oyuncunun performansını gerçekleştirebilecek kadar da yeteneklidir. Aynı zamanda o, her zaman, her yerde ve her koşulda performans sergilemeye hazır bir varlıktır. Zira Will Smith de kendisinin dijital versiyonu için, “artık film yapabileceğim tamamen dijital 23 yaşındaki bir versiyonum var. Gerçekten şişman ve aşırı kilolu olduğumda Gemini Junior’ı kullanın!” (akt. King, 2019) diyerek bu kusursuz dijital kopyanın kullanımının hem oyuncular hem de film endüstrisi açısından sınırsızlığını vurgulamıştır.

Görsel 2: Solda *Benjamin Button*'da Brad Pitt'in hareket yakalama ile elde edilen yüz ifadelerinin bilgisayar animasyonu ile eşlenmesi bkz. <https://artlist.io/blog/the-history-of-aging-and-de-aging-on-screen/>. Sağda *Gemini Man* (2019) filminde kendisinin daha genç versiyonunu canlandıran Will Smith bkz. <https://artlist.io/blog/the-history-of-aging-and-de-aging-on-screen/>

Dolayısıyla zorlu sahneleri oyuncular yerine icra edebilen, yaralanmayan, hastalanmayan, yaşlanmayan, ölmeyen ve yorulmayan dijital kopyalar, zaman, maliyet, çekim zorlukları ve tehlikeleri, oyuncu kaprisleri gibi pek çok durumun aşılmasında hem film yapımcıları hem de oyuncular için hayli avantajlıdır. Aynı zamanda gerek *Benjamin Button* gerekse *Gemini Man* örneğinde olduğu gibi, oyuncuların olduğundan genç ya da yaşlı versiyonlarının hikayelerini anlatının merkezine yerleştiren filmler için de anlatının üstüne kurulduğu hikayenin görselleştirilmesinde hayli elverişlidir.

Kuşkusuz bu dijital kopyalar en azından şu an için ekranda canlanabilmek için bir bedene ihtiyaç duymaktadır. Bu beden *Gemini Man*'de olduğu gibi Smith'in kendisi olabilir veya Cruise videolarında ya da *Benjamin Button*'da olduğu gibi benzer özelliklerdeki bir beden mankeni de olabilir ancak belki de gelecekte bir gün bedene ihtiyaç duymaması da mümkündür. Dolayısıyla sonsuza kadar bir sabit disk içerisinde yaşayarak ihtiyaç duyulduğu anda belki bir gençlik dramasında genç izleyicilerin gönlünü fethedecek, tehlikeli bir aksiyon filminde hiçbir risk taşımadan tüm zorlu çekimlerin üstesinden gelebilecek, yorgunluk, hastalık veya kişisel kaprisler nedeniyle çekimleri aksatmayacak, film yapımcılarının ihtiyaç duyduğu saatte, yerde, ortamda var olabilecek, insan performansını taklit edebilen, sonsuza kadar yaşlanmayacak ve ölmeyecek hayli gerçekçi bir kopya hem izleyiciler hem de film yapımcıları için yeni bir dünyanın kapılarını aralamaktadır.

Halen hayatta olan ünlü kişilerin dijital kopyalarının yaratmanın yanında dijital görüntü oluşturma teknolojisinin kullanıldığı diğer bir biçim ölmüş olan ünlü kişilerin yeniden hayata dönmesini sağlamasıdır. Çekimleri süren bir film sırasında trajik bir biçimde hayatını kaybeden oyuncuların filmin çekimlerini tamamlamak için dijital görüntü oluşturma teknolojileri aracılığıyla hayata döndürülmesine film yapımında sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin *Fast & Furious 7* (2015) filminde 2013 yılında bir trafik kazasında hayatını kaybeden Paul Walker'ın kardeşi Caleb Walker'ın beden mankenliği ile seride tekrar hayat bulmasında olduğu gibi, dijital tabanlı oluşturulan görüntü

canlı aksiyon çekimlerle eşlenmektedir. Giardina'nın (2015) aktardığı gibi genel süreçte, sahneyi Caleb Walker canlandırmaktadır, Paul Walker'ın benzer bir çekimde elde edilip kullanılmamış görüntüleri bilgisayarda işlenerek, son düzenlemede Caleb'in kafası Paul'un kafasıyla bilgisayar ortamında değiştirilmiştir. Yine, *Rogue One: A Star Wars Story* (*Rogue One: Bir Star Wars Hikayesi*, 2016, Gareth Edwards) filminde Grand Moff Tarkin karakterini canlandıran ve 2014 yılında hayatını kaybeden Peter Cushing'in ve Prenses Leia karakterini canlandıran ve 2016 yılında hayatını kaybeden Carrie Fisher'in fotogerçekçi yüz animasyonu oluşturularak dijital olarak hayata döndürülmesi dijital görüntü ile hayata döndürülen yıldızlara örnek teşkil etmektedir. *Star Wars* serisinin *Rogue One* filmi için fotogerçekçi yüz animasyonlarını gerçekleştiren Industrial Light & Magic (ILM) görsel efekt şirketi, ölmüş olan oyuncuların cilt görünümülerinden, mimiklerine kadar gerçeğine oldukça yakın bir şekilde taklit ederek ekrana döndürmektedir ve Desowitz'in de tespit ettiği gibi, "*A New Hope*'tan Merhum Peter Cushing'in canlandırdığı Grand Moff Tarkin'in ve Carrie Fisher'in canlandırdığı Prenses Leia'nın yer aldığı *Rogue One*'daki tartışmalı dijital insanlara hayran kalsanız da ürkseniz de ILM'nin yeni bir fotogerçekçi yüz animasyonu teknolojisi düzeyine ulaştığını kimse inkar edemez" (2017). Kuşkusuz bu fotogerçekçi yüz animasyonu teknolojisi ile dijital olarak hayata döndürülen oyuncular hem seri filmlerde yer almaya devam ederek devamlılığın sekteye uğramasını engeller hem de geri dönüşlü bir hikayede görünmek üzere her zaman film yapımcıların hizmetinde olur. Böylece filmlerin yarım kalması gibi bir endişeyi ortadan kaldıran dijital yüzler ve bedenler sonsuz yaşamın kapılarını yıldızlar için aralamış olur.

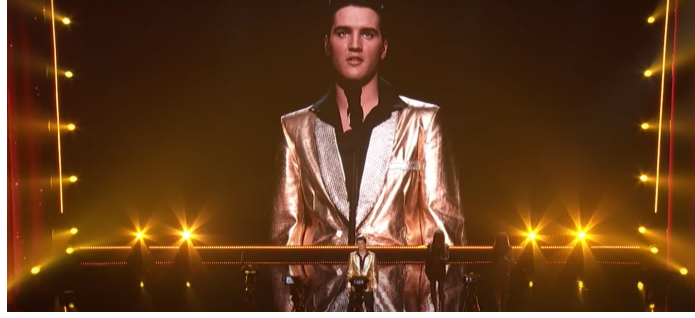
Bununla birlikte film stüdyolarının bir oyuncunun sesini ve görüntüsünü yakalayıp dijitalleştirilmesine ve sentezlenmiş bir benliği sonraki film yapımlarında özerk bir aktör olarak kullanmasına imkan veren dijital teknolojiler, yıldız aktör ve aktrislerin yerini alan sanal performanslar yaratarak ucuz işçilik ve tam yönetmenlik kontrolü sunan figürler yaratılmasına da imkan verir ve film yapımında zamanı, emeği ve masrafı önemli ölçüde azaltır. Dolayısıyla sinema endüstrinde uzun zamandır kullanılan yaşlanmayı geri almaya ve ölümü yenmeye yarayan dijital görüntü oluşturma teknolojileri ve günümüzde yapay zeka tabanlı deepfake yazılımı ile yaratılan fotogerçekçi dijital kopyalar, film yapımı için sınırları ortadan kaldırırken gerçeğinden daha gerçekçi görünen yıldızların yorulmadan, yılmadan, yaşlanmanın ya da ölümün sınırları olmadan ekranda hayat bulmasını sağlar.

Fotogerçekçi Dijital Varlıkların Yarattığı Endişeler

Yaşlanma süreçlerinin geriye alınmasını ve hatta ölümün aşılmasını sağlayan, dijital yüzleri ve bedenleri oluşturan teknolojilerin film yapımcıları için sağladığı avantajlar ortadadır. Ne var ki bu süreçler bir dizi sorun ve endişeyi de gündeme getirmektedir. Creed'in "animasyon bir yana, ana rolde bilgisayar tarafından üretilmiş veya sanal bir film yıldızının oynadığı bir film henüz yapılmamış olsa da bu, gelecek gibi görünüyor" (akt. Looock, 2021, s. 1) öngörüsü henüz gerçekleşmemiş olsa da gerçek oyuncuların dijital kopyalarının yaratıldığı yukarıda tartışılan örneklerle ek olarak, gerçeklikte var olmayan *Na'vi* (*Avatar*, 2009, James Cameron) ve *Gollum* (*Lord of The Rings* serisi, 2001-2003, Peter Jackson) karakterlerinde olduğu gibi bir beden aktörünün hayat verdiği ve kodlardan oluşan fotogerçekçi dijital karakterlerin filmlerde boy göstermesi bu öngörüye desteklemektedir. Kuşkusuz bu süreç, oyuncuların beden ve yüzlerine takılan izleme araçlarını, hareketi yakalayan cihazları ve yazılımları kullanarak oyuncuların yüz ve/veya vücut hareketlerinin filme alınmasıyla yakalanan performansın dijital işleme ve birleştirme yoluyla dijital ve canlı aksiyon öğeleriyle kaynaştırılmasıyla gerçekleştirildiğinden dijital varlıkların ve benliklerin yaratımında insan katkısı kaçınılmazdır. Ancak bir oyuncunun dijitalleştirilmesinin yasal, moral ve teknolojik sınırlarını dramatize eden filmlere de konu olan bu öngörü ve kaygılar, -tıpkı Hollywood'un insan film yıldızlarını bilgisayar yazılımı ve algoritmaları ile oluşturulmuş dijital varlıklarla değiştireceği korkusunu ele alan *Simone* (2002, Andrew Niccol) ve bir film stüdyosunun sesini ve görüntüsünü yakalayıp dijitalleştirdiği bir oyuncunun dijital benliğini özerk bir aktör olarak kullanmasını konu eden *The Congress* (*Son Şans*, 2013, Ari Folman) filmlerinde olduğu gibi-, günümüzde üretilen dijital aktörlerin özerklik kazanmasının gerçekleşmeye daha da yakın olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bugünün dijital karakterleri, bir canlı aksiyon filmde gerçek bir karakter olarak hayat bulan Simone'da ya da dijital kopyası üretilen Robin Wright'da olduğu gibi, gerçek olmayan, kodlardan oluşan, dijital bir karakter olan sanal bir film yıldızı doğarsa ne olacağı sorusunu akla getirmektedir. Neyse ki Purse'nin de ifade ettiği gibi, "1990'larda gerçek aktörlere artık ihtiyaç kalmayacak kadar ikna edici ve eksiksiz bir şekilde insanlığı sergileyebilen bilgisayar yapımı bir aktörün ortaya çıktığı yarı efsanevi anlayışa ulaşmadık" (2013, s. 54). Dolayısıyla Creed'in öngörüsü henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte Looock'un da tespit ettiği gibi,

“Şimdiye kadar sinemada karşılaştığımız sentezcilerin ‘Simone’ ile çok az ortak noktası var. Onlar, izleyicilerin zaten bildiği ve sevdiği yıldızların tanıdık yüzlerine sahip olma eğilimindedirler. Ki bu canlı veya gerçek dünya referansı olmayan sentezcilerin gerçek hayattaki aktörlerin yerini alacağına dair korkuları, daha acil etik, yasal ve ontolojik kaygılarla değiştirir” (2021, s. 219).

Bu kaygılar, dijital gençleştirme süreçlerinde ve ölmüş oyuncuların dijital olarak diriltilmesinde ortaya çıkan ticari sömürü, hak, miras, rıza, kısıtlamalar gibi hukuksal olduğu kadar ahlaki ve felsefi konulara genişlemektedir (Stadler, 2021). Örneğin, Elvis Presley’nin 3boyutlu deepfake performansının *America’s Got Talent* (Görsel 3) programı sırasında gösterilmesinde olduğu gibi, ölmüş bir ünlü kişinin performans sergilemesine imkan veren dijital teknoloji, Presley hayatta olmadığı için ödenecek performans ücretinin ne olacağı, kime ödeneceği, performansın başarısının kime paye edileceği -beden taklidi gerçekleştiren dublöre mi yoksa Presley’in kendisine mi-, ölmüş kişinin rızası -Presley’in böylesi bir şova rıza gösterip göstermediği- gibi soruları gündeme getirir. Zira Stadler’ın da ifade ettiği gibi, “yüzlerin, seslerin ve kimliklerin rıza dışı tüm kullanımları, rıza ve ifade özgürlüğüne ilişkin yasal ve etik sınırları potansiyel olarak ihlal eder” (2021, s. 136). Bu açıdan dijital yüz ve bedenlerin kullanımına ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması ivedilik arz etmektedir. Aynı zamanda Satıcı’nın (2019, s. 722) da tespit ettiği gibi, dijital ve siber teknolojiler aracılığıyla genişleyen hak ve özgürlük problemleri ve daha pek çok yaşamsal sorunun karşımıza çıkardığı yeni hak, adalet, özgürlük ve suç tanımları, hukuk teorisini ve pratiğini de yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Yani mevcut hukuk sistemlerinin ve yasaların, içinde bulunduğumuz dijital evreni ve dijital yüzlerin kullanımını içeren yeni durumları karşılayabilecek ve kapsayabilecek hale getirilmesi gerekmektedir. Kuşkusuz dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de koruyucu yasalar -*Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK)* gibi- mevcut olmakla birlikte dijital dünyanın getirdiği yeni durumlar yeni önlem ve düzenlemeleri içerecek biçimde güncellenmelidir. Bazı örneklerde karşılaşılan yeni durumlar beraberinde yasal adımları da getirmektedir. Örneğin, 1987 yılında ölen Fred Astaire’in bilgisayar tarafından oluşturulan görüntülerinin prezervatif ve elektrikli süpürge satmak için kullanılmasının ardından eşi Robyn Astaire, mirasçılarının izni olmadan ölen aktörlerin görüntülerinin kullanımını sınırlayan *Astaire Yasa Tasarısı*’nın (Senato Yasa Tasarısı 209) çıkarılmasında rol oynamıştır (Loock, 2021, s. 219; Logan, 1999). Kuşkusuz bu yasa, ölmüş yıldızlar için rızayı mirasçılarının iznine tabi kılmakla beraber -ki ülkemizdeki *FSEK* madde 19’da bu doğrultudadır-, sanatçının kişilik haklarının savunulacağını da gar anti etmez. Zira mirasçının söz sahipliğine bırakılan kişilik haklarının, bu kez mirasçılar yoluyla ticari sömürü amaçlı kullanımı sorunu gündeme gelir. Örneğin, mirasçının izni halinde Presley’in bir porno film yıldızına dönüşmesi, seçim kampanyasında bir başkan adayının destekçisi olması ya da bir ürünün satış yüzü haline gelmesi pekala mümkündür. Tıpkı Marlene Dietrich’in dijital versiyonunun lisansını alan ve bundan kar elde eden torununun ifade ettiği gibi, Dietrich’in, “önümüzdeki 10 yıl içinde tamamen hayata döndürülecek” (aktr. Logan 1999) olması, artık hayatta olmayan ikonların yeniden canlandırılması üzerine uzmanlaşmış olan Virtual Celebrity Productions isimli şirket tarafından yıldız ‘müşterisi’ olarak ifade edilen Dietrich’in sanal kopyasının bir efekt kongresinde sergilenmesi ve bir romantik komedide George Clooney ile oynayacağına dair söylentiler (Logan 1999) de bu kaygıyı desteklemektedir. Bu durum mirasçısının da izni alınarak ve hatta çoktan dijital bir varlık haline getirilmiş olan Dietrich örneğinde olduğu gibi, ölmüş olan bir oyuncunun bugün her türden yapımda yer alabilir ve kar getirecek her türden içeriğin yüzü haline getirilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da mirasçılar yoluyla ticari sömürünün önünü açmaktadır. Dolayısıyla yasalar, ölmüş kişinin haklarını mirasçılarına devretmekle birlikte ünlü kişinin mirasçılardan ya da hak sahibi diğer kişilerden ne şekilde korunacağı kesinlik arz etmez. Bu durum ünlü kişinin kişilik haklarını -örneğin hayatta olmamasına rağmen dijital kopyası aracılığıyla belki de oynamak istemediği bir yapımda boy göstermesi ve bu sayede başkalarına kazanç sağlaması gibi- mirasçısının vicdanı ya da film yapım şirketinin ahlaki değerlerine teslim eder. Neticede belki de ölmüş bir kişi dijital bir bedene dönüştürülmeyi ve mirasçılarına bu yolla para kazandırmayı umursamaz ancak teşhir edilmesinin ve bir meta haline dönüştürülmesinin ne kadar etik olduğu tartışma konusu oluşturmaktadır.

Görsel 3: *America's Got Talent* programındaki Elvis Presley'nin 3boyutlu deepfake performansı <https://www.rockingrobots.com/belgian-ai-developer-creates-elvis-deepfake-for-americas-got-talent/>

Öte yandan film hakları yapım şirketlerinin elindedir ve oyuncular canlandırdıkları karakterleri haklarıyla beraber film yapım şirketlerine devretmektedir. Ne var ki dijital yüzler bu filmlerdeki stok görüntülerden oluşturulduğundan dijital yüzlerin kullanımı film yapım şirketleri için yasal bir açık yaratmaktadır. Kuşkusuz “ister bir film sahnesi ister bir haber hikayesi veya pornografik malzeme olsun, bir performansa veya ticari bir uygulamaya insan görüntülerini manipüle etmek için dijital kopyaları kullanan aktörlerden bilgilendirilmiş onay alma” (Stadler 2021, s. 137) görüntülerin kullanımı için bir koşuldur. Ancak dijital yüzler ve benlikler söz konusu olduğunda gri bir alan oluştuğu da ortadadır. Zira dijital yüzler ve benlikler oyuncuların eski filmlerde canlandırdıkları karakterlerden elde edildiğinden bu yüzün ve benliğin kişinin kendisi mi yoksa canlandığı karakter mi olduğu, gerçek oyuncuya benzer olmasının onun o gerçek oyuncu mu yoksa canlandığı karakterlerden sentezlenen benzer bir model mi olduğu gibi bir ikilem barındırmaktadır. Bununla birlikte kimi film yapım şirketleri bu tür sorular gündeme gelmeden sorunu çözmek için çoktan harekete geçmiş görünmektedir. Zira Logan'ın (1999) aktardığı gibi, Virtual Celebrity Productions isimli şirket kimi yıldızların mülklerinden sentezlenmiş George Burns, Sammy Davis Jr, Clark Gable ve Vincent Price'in haklarını almış ve uzun metrajlı yapımlarda kullanıma hazır hale getirmiştir. Dolayısıyla çok da uzak olmayan bir gelecekte hayatta olmayan ikonların hayata döndüğü çeşitli yapımların ekrana gelmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle özellikle de hayatta olmayan yıldızlar için dijital yüzlerin ve benliklerin kullanımına ilişkin etik önlemler kadar yasal düzenlemelerin de gerekliliği ortadadır. Örneğin ülkemizdeki *FSEK* madde 86 ve yine yukarıda örneklenen *Astaire Yasası* gibi örnekler bu konudaki önlemleri içermekte ve eserlerin kullanım izinlerini, mirasçılara ve hakları elinde bulunduran şirketlere devrini düzenlemektedir. Ancak yıldızların mülklerinden sentezlenmiş dijital kopyalara ilişkin etik sorular varlığını korumaktadır. Örneğin gerekli izinlerin alındığı Clark Gable'dan sentezlenen dijital kopya örneğinde olduğu gibi, Gable bir seçim kampanyasında belki de hiç tarafı olmadığı bir partiyi ya da başkan adayını destekleyebilir, bir porno ya da reklam yıldızı haline gelebilir. Bu durum kişi öldüğünde kişilik hakları sona erer mi, kişilik haklarının aile üyeleri dahil başka kişilere devrinin ve sentezlenen kişinin görüntüsünün ve dijital kopyasının kullanımının etik sınırları ne olmalıdır gibi soruları gündeme getirmektedir. Kuşkusuz yasal konular vakalar geliştikçe alanın uzmanları eliyle aşılabılır ancak özellikle ölmüş kişinin gerek mirasçuları gerekse de izinlerini ellerinde bulunduran üçüncü şahıslara karşı kişilik haklarının korunması yönünde etik tartışmaların süreceği de ortadadır. Bu açıdan dijital dünyaya uyum sağlamak teknolojiye entegre olmak kadar bu türden etik ikilemlere de hazırlıklı olmayı gerektirmektedir.

Teknolojinin yarattığı diğer bir sorun da şu an da hayatta olan yıldızların genç görünümünün perdede hayat bulmasıdır. Örneğin, *Blade Runner* (*Bıçak Sırtı*, 1982, Ridley Scott) filminde canlandığı Rachel karakteri *Blade Runner 2049*'da (*Bıçak Sırtı: 2049*, 2017, Denis Villeneuve) dijital olarak yeniden yaratılan Sean Young, “imajının kendi katılımı olmadan yaratılma olasılığının ‘biraz sinir bozucu’ olduğunu” (akt. Trenholm, 2017) belirtir. Hala hayatta olan bir oyuncunun kendisinin 35 yıl önce canlandığı bir karakteri hiçbir oyunculuk ve performans sergilemeden tekrar ekrana döndürebilen bir teknolojinin varlığı oyuncular açısından ürkütücü olduğu kadar akıl karıştırıcı sorular da yaratmaktadır. Young'ın bir şirket “benimle bir şov yaratmak isterse veya herhangi bir şekilde benim imajımı kullanmak isterse, teknoloji var. Benim imajıma sahip olan herkesin saygılı davranacağına güvenmiyim. Herhangi bir hakkım var mı? ya da haklarım olduğu kabul edilse bile bunları uygulayabilir miydim?” (akt. Trenholm, 2017) şeklinde devam eden açıklamasından da anlaşılacağı üzere dijital kopyaların kullanımı oyuncular açısından hem etik hem de yasal ikilem yaratmaktadır. Zira oyuncunun varlığı birkez dijital

olarak sentezlendikten sonra o varlık sonsuza kadar sanal ortamda yaşamını sürdürmektedir. Yaratılan bu dijital varlık gelişen her teknolojiyle daha da iyileştirilebilir, geliştirilebilir ve gelecekte yeniden kullanılmak üzere hazır bekletilebilir. Dolayısıyla Young'ın örneğinde olduğu gibi oyuncunun izniyle dijitalleştirilen Rachel karakteri gibi bugün için bir yapımda kullanılmak üzere izin verilen dijital kopyanın bundan sonra ne amaçla kullanılacağı ve kullanımının sınırları bu varlığa sahip olan yapım şirketlerinin iyi niyetine bırakılamayacak kadar önemli ve ciddi bir konudur. Dolayısıyla hayatını kaybetmiş oyuncuların olduğu gibi halen hayatta olan oyuncuların genç versiyonlarının ve dijital benliklerinin yaratılması, dijital kopyaların kullanım izinleri ve yeri, hak sahipliği, dijital kopyayı canlandıran beden oyuncusunun performansı gibi yasal olduğu kadar etik pek çok konuyu da gündeme getirmekte ve bunlarla ilgili acil önlemlerin ve düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Zira Bozkurt Yüksel'in (2018: 586) de ifade ettiği gibi mevzuatlar makineler değil insan ürünleri düşünülerek hazırlandığından karşılaşılan yeni durumlar hukuki düzenlemeleri bereberinde getirecektir. Kuşkusuz mevcut yasalar ve mevzuatlar pekçok durumu içermekte (Kişisel verilerin korunması, hak sahipliği ve telif hakları vb.) ve günümüzde yaygınlık kazanmaya başlayan ve bireysel kullanım düzeyine inen yapay zeka ürünlerinin patentlenmesi (bkz. Bozkurt Yüksel, 2018), metaverse dünyasında yer alan avatarların hak sahipliği (bkz. Kulular İbrahim, 2022) gibi günümüz dijital dünyasında meydana gelen yeni durumlara göre de yenilenmektedir. Ancak teknoloji geliştikçe özellikle sinema dünyasında fazlasıyla rağbet gören ve kullanımı yangınlaşan dijital kopyalar durumunda olduğu gibi karşılaşılan bu yeni durumların tartışmaya açılması sorunlu yönlerin gündeme getirilmesine katkı sunmaktadır.

Ölmüş veya hayatta olan oyuncuların dijital kopyalarının üretilmesinin yarattığı yukarıda tartışılan yasal ve etik problemler dışında dijital kopyaların yarattığı başka bir endişe de sektörel yaş ayrımcılığı ve rol dağılımı sorunudur. Örneğin *Gemini Man* filmindeki Smith gibi genç versiyonlarının dijital olarak yaratıldığı ünlüler, sektörel bağlamda genç oyuncuların ekranda fırsat bulmasına engel oluşturmaktadır. Hollywood'da yaş ayrımcılığını ortaya koyan bir araştırmanın verileri, kadın karakterlerin erkeklere göre daha genç olduğunu ve yaşlı erkek oyuncuların ekranlarda yer alma yüzdelerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (akt. Oliver, 2021; Lauzen, 2021). Dolayısıyla zaten ekranda yer bulmakta zorluk yaşamayan özellikle de popüler erkek karakterlerin hem yaşlı hem de onların genç versiyonlarını yaratmaya imkan veren teknoloji ile genç versiyonlarının yaratılması, sektörel anlamda rol dağılımlarında ayrımcılığın daha da derinleşmesinde rol oynayabilir. Günümüzün yaşlı erkek oyuncularının gençleşmesine imkan tanıyan teknoloji, onların bilimkurgu, aksiyon, macera gibi nispeten genç oyuncuların yer alması tercih edilen yapımların yıldızları olmasını sağlarken o rolleri oynayacak genç oyunculara daha az şans verilmesi anlamına gelir. Yapımcılar genç ve yeni yüzler aramak yerine bilinen ünlüleri kullanmayı sürdürebilir. Son dönem televizyon ve sinema yapımlarında da örneklerine fazlaca rastlanan bu durum dijital gençleştirme teknolojisinin, popüleritesi hala süren yaşlı erkek yıldızların ekranda daha fazla görünmesini olanaklı kılmaktadır. Aynı zamanda dijital gençleştirme teknolojisi, zaten tutunmanın zor olduğu film sektöründe kadın oyuncular açısından da yaş ayrımcılığı yaratmaktadır. Jones'un (2017) da ifade ettiği gibi, erkek yıldızlar yaşlanırken hem yaşlı hem de dijital olarak gençleştirilmiş suretleriyle perdede hayat bulmayı sürdürmektedir; oysaki kadınlar ancak genç benliklerinin yeniden yaratılmış dijital versiyonlarında yaşayabilmektedir. Tıpkı *Blade Runner 2049*'da dijital genç benliği kullanılan Sean Young ve *Rogue One*'de Carrie Fisher örneğinde olduğu gibi, dijital gençleştirme teknolojileri, "erkek oyuncular, ne kadar kır saçlı ve buruşuk olurlarsa olsunlar ünlü rollerini tekrar tekrar canlandırırken, kadınlar en ateşli hallerinin CGI kehribarında donmuş olduğunu görmekten memnun olmalıdır" (Jones, 2017) gibi bir ikircikli durum meydana getirmektedir. Hollywood'un gişe rekorları kıran yapımları düşünüldüğünde erkekler, Harrison Ford'un *Blade Runner 2049* filminde 1982 yapımı *Blade Runner* filminde canlandırdığı Rick Deckard karakterini yeniden oynamasında olduğu gibi, yaşlı halleriyle seri filmlerde kendilerini; *Guardians of the Galaxy 2*'de (*Galaksinin Koruyucuları 2*, 2017, James Gunn) genç bir suretle karşımıza çıkan Kurt Russell'in hayat verdiği Ego karakterinde olduğu gibi, yaşlanmış olsalar da genç versiyonlarını; *Gemini Man*'de Will Smith örneğinde olduğu gibi, yeni yapımlarda hem yaşlı hem de genç versiyonlarını canlandırmayı sürdürmektedir. Özellikle kadınlar açısından yaş ayrımcılığının Hollywood'da hala gizlendiğini ifade eden Oliver'in (2021) ve Lauzen'in (2021) aktardığı araştırma verileri de filmlerde başrol kadın karakterlerin oranının 2019'da %37'den 2020'de %38'e çıktığını ve genel olarak kadın karakterlerin erkeklerden daha genç olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sinema sektöründe uzun zamandan bu yana devam eden yaş ayrımcılığı, "kadın yıldızların zaman ve gençlik içinde donmuş kalmasını" (Loock, 2021, s. 219) salık vererek dijital kopyaların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte daha da perçinlenmektedir. Bu durum kadınların, yaşlı versiyonlarına yazılmış karakterleri oynamak yerine dijital olarak yaratılmış genç versiyonlarını oynamaya mahkum

birakılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sektörel anlamda bu ve benzer pekçok sorunu beraberinde getiren dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin, yaş ayrımcılığı ve rol dağılımı başta olmak üzere sektörel anlamda yol açabileceği diğer sorunların göz ardı edilmemesinin de önem arz ettiği ortadadır.

Dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin yol açtığı başka bir tartışma da dijital teknolojinin içerikleri manipüle edebilme potansiyelidir. Bu manipülasyon, teknolojinin kötücül kullanımını ile -pornografi, dolandırıcılık, yanlış enformasyon yayma vb.- bağlantılıdır. Deepfake teknolojisi sayesinde internette viral olan videolarda da ortaya çıktığı üzere dijital görüntü oluşturma teknolojileri sahte içeriklerin üretilmesi ve yaygınlaşmasında rol oynamaktadır. Dijital yüzler ve bedenler sinemanın korunaklı alanında bir sanat yaratmak için var edilmiş olsalar da bireysel kullanıcılar düzeyinde kullanımı basitleşen ve yaygınlaşan dijital teknolojik araçlar her bireyin ve yüzün herhangi bir içeriğin başrolüne dönüştürülebilmesi potansiyelini yaratmaktadır. Özellikle internet ortamında ve sosyal medya hesaplarında yer alan her bir kullanıcı, yüklediği video ve fotoğraflarla devasa bir dijital veri tabanı yaratmış durumdadır. Dolayısıyla da sadece yıldızlar değil internet ortamında yer alan her bir birey özellikle de kötü niyetli kullanıcılar tarafından dijital bir yüz olarak yeniden oluşturulup farklı amaçlar için kullanılabilir. Okay'ın da belirttiği gibi, dijital teknolojilerin yardımıyla sanal evrende yaygınlaşan siber sosyal tehditlerin bazıları suç davranışı olarak sınıflandırılır ve “terörizm veya aşırılık yanlısı propaganda, nefret söylemi, siber zorbalık, taciz, cinsel istismar, kendine zarar vermeyi teşvik etme, mahrem içeriğe dayalı taciz yanlısı bilgilerin dağıtımı” (2023, s. 21) gibi örnekleri çeşitlenebilir. Kuşkusuz özellikle film yapımında kullanıldığı şekliyle dijital bir beden/yüz oluşturmak çokça saat ve incelikli uğraş gerektirmektedir. Ancak bugün yapay zekanın da yardımıyla gelişen deepfake teknolojisinde olduğu gibi yakın bir gelecekte bu uğraşın daha kolay yapılabilir hale gelmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla ünlü yüzler, bir seçim kampanyası için oy isteyebilir ya da politik rakibi kötüleyen bir karalama kampanyasında yer alabilir, bir yanlış enformasyonu yaymak ve bilimsel bilgiyi çarpıtmak için kullanılabilir, pornografik içeriklere yerleştirilebilir. Tıpkı Cole'un (2018) da ifade ettiği gibi, günümüz teknolojisi yoluyla daha fazla insan, hayli ikna edici şekilde oluşturulan sahte ünlü pornosu yaratmakta ve bu durum, görüntüleri yazılım yoluyla pornografik amaçlarla kötüye kullanılan Gal Gadot ve Emma Watson gibi kadınlar için şiddetli ve tehlikeli bir hal almaktadır. Ya da Mack'in (2018) de belirttiği gibi, ABD eski Başkanı Barack Obama'nın bir konuşma videosuna Oscar ödüllü film yapımcısı Jordan Peele'nin izleyicilere internette karşılaştıkları materyallere güvenme konusunda bir uyarıda bulunmak için manipüle etmesi örneğinde olduğu gibi, başkanlar rakiplerini karalayan ya da bir düşmanı işaret eden videoların başrolü halini alabilmektedir. Dolayısıyla dijital teknolojiler aracılığıyla manipüle edilen içerikler, Stadler'in de ifade ettiği gibi, “bilgisayar korsanları tarafından alçakça amaçlarla kullanıldığında veya farkında olmayabilecekleri veya tespit edemeyebilecekleri simülasyon teknolojileri tarafından yaratılan medya içeriği tarafından kandırılan izleyicileri manipüle etmek için kullanıldıklarında toplumsal ve politik bozulmaya neden olabilir (2021, s. 137). Bu açıdan gerek eleştiri gerekse de kötü niyetli olarak yapılsın içeriklere yapılan manipülasyonlara olanak tanıyan teknolojilerin fikri mülkiyet, erişim, dağıtım ve sahiplik konularındaki etik kaygılar göz önünde bulundurularak denetlenmesinin gerekliliği ortadadır.

Bunun yanında dijital görüntü oluşturma teknolojileri aracılığıyla yaratılan manipülasyondan ünlü yüzler olduğu kadar filmler de zarar görmektedir. Giriş'te bahsedilen *Home Alone*, *The Shining* ve çoğaltılabilecek daha pek çok örnekte olduğu gibi, yapılan müdahaleler, filmlerin bütünlüğünü tehlikeye sokmaktadır. Dijital görüntü oluşturma teknolojileri aracılığıyla mevcut bir film baştan sona değiştirilebilir; filmin oyuncusu başka biri haline getirilebilir ya da sadece ağza yapılacak dijital bir müdahale ile filmin tüm diyalogları çarpıtılabilir. Dolayısıyla filmlerin böylesi bir dijital müdahaleye açık hale gelmesi onun özgünlüğünü ve değerini tehlikeye düşürebilir. Bununla birlikte filmlere yapılan müdahaleler, izleyicilerin zaman ve hafıza kavramlarını yeniden şekillendirebilir. Yaşlanma prosedürlerini geri almaya yarayan ve dijital diriltmeyi mümkün kılan dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin izleyicilerin zaman ve bellek kavramlarını nasıl etkilediği üzerine eğilen Loock'un da tespit ettiği gibi, gençleştirme ya da diriltme müdahaleleri -genç Will Smith veya Robert De Niro örneklerinde olduğu gibi-, “Hollywood'un hikaye anlatma amaçlarına hizmet edebilir ve en son görsel efekt sihribazlığını sergileyebilir, ancak izleyicilerin bu oyuncular hakkında hatırladıkları ile ekranda gördükleri arasındaki tutarsızlık, insanların hatırlama şeklini bozabilir” (2021, s. 223). Kısaca, günümüzde yaşlı ya da hayatını kaybetmiş oyuncuları, genç halleriyle izlemiş olan izleyiciler bugün yaşlanırken yıldızların yeni yapımlarla ekranda hala genç kalmalarını sağlayan teknoloji, hatırlama şeklimizi bozarken alternatif gerçeklikler üretilmesine neden olabilir. Tanıdık yıldızları ekranda izlemek ve onların hiç ölmediğini ya da yaşlanmadığını deneyimlemenin yanında *Home Alone* ve *The Shining* gibi filmlerde olduğu gibi, mevcut filmlere yapılan müdahaleler de izleyicilerin zaman ve hafıza

kavramlarının manipüle edilmesine yol açarak hatırlama şeklimizin bozulmasına neden olabilir. Bu tür müdahalelerle filmde olmayan bir sahne eklenebilir veya sahnenin yıldızı değiştirilebilir. Bu durum filmin orijinalini hatırlayanlar için olduğu kadar özellikle de filmi bugün ilk kez izleyecek bir izleyici düşünüldüğünde hangisinin gerçek olduğu konusunda yanılığa düşülmesine sebebiyet verebilir. Kuşkusuz dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin izleyicilerin hafıza ve bellekleri üstündeki etkilerine ilişkin çalışmalar yürütülüp veriler çoğalınca kadar bu tespitler ancak tahmin düzeyinde kalacaktır. Ancak dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin filmlerin bütünlüğünü tehdit edebilecek kullanımlarına ve yapılan müdahalelerin izleyicilerin hafıza ve bellekleri üstündeki etkilerine ilişkin çalışmalar yürütülmesi görüntü manipülasyonu ve müdahalelerin etki ve sonuçlarını ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Zira dijital araçların kullanımı yaygınlaştıkça ve kullanım alanları geliştikçe ortaya çıkacak yeni durumlar ve sorunlar yeni tür soruları ve çalışmaları kaçınılmaz kılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Günümüz film yapımında fotogerçekçi dijital görüntüler yaratmak ve onları mükemmelleştirmek için teknolojinin imkanlarından fazlasıyla yararlanılmaktadır. Yaşlanma süreçlerini geri alan ve ölümden dönmeye imkan veren dijital araçların ve süreçlerin kullanımı bunun sadece bir örneğini oluşturur. Teknolojinin gelişimiyle birlikte dijital görüntü oluşturma süreçleri mükemmelleşmeye devam ederken, ortaya çıkan etik ve yasal soruları ele almanın kaçınılmaz olduğu da ortadadır. Dijital görüntü oluşturma teknolojileri yoluyla oluşturulan gençleştirilmiş veya dirilmiş dijital benliklerin, bedenlerin ve yüzlerin kime ait olduğu, onların sektörde ne şekilde kullanılabileceği, kullanımının ne tür sorunlara yol açtığı gibi, çok çeşitli sorular bunlardan sadece bir kaçıdır. Dijital görüntü teknolojilerinin kullanımının günümüzdeki durumu, bir oyuncunun yaşını, ten rengini, vücut yapısını, boyunu ve hatta canlı veya ölü statülerini değiştirebileceğini ve bununla ilişkili etik ve yasal standartları -sosyal kimlik, ajans, oyunculuk ödülleri ve oyuncu maaşları vb.- istikrarsızlaştırabileceğini göstermektedir (Stadler, 2021, s. 134; Bode, 2017). Bununla beraber yıldızlar yaşlansa ya da ölse bile veri tabanında yer alan sanal gençliklerinin ve benliklerinin onlar için rol yapmaya devam edebilmesini olanaklı kılan dijital görüntü oluşturma teknolojileri, “ünlü yıldızların genç versiyonlarını sentezlerken, oyuncularını yalnızca zamanın kendisinden kurtarmakla kalmaz, aynı zamanda, oyuncular benzerlerini sonsuza kadar oynamaları için lisanslamaya karar verilerse, tanıdık görünümlü sentezcilerin yolunu da açarlar” (Loock, 2021, s. 220). Bu sektörde aynı yıldızların oluşturduğu bir tiranlığın yaratılmasına neden olurken aynı zamanda yeni ve genç oyuncuların ekranda daha az rol bulabilmesine, sektördeki yaş ayrımcılığının perçinlenmesine, beden aktörlerinin ücret ve başarı payesi gibi konularda göz ardı edilmesine ve daha benzer pek çok soruna neden olabilir.

Kuşkusuz film yapımı düşünüldüğünde dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin yarattığı endişeler daha eskiye dayanır. *Jurassic Park* (1993, Steven Spielberg)’ın dinazorları ve *Terminator 2: The Judgement Day* (*Terminator 2: Mahşer Günü*, 1991, James Cameron)’nın sıvı akışkan terminatöründe olduğu gibi, bilgisayar grafikleri sayesinde yaratılan fotogerçekçi görüntülerden *Forrest Gump*’ta eski ABD başkanlarının konuşmalarına yapılan müdahalelerde olduğu gibi efektler yoluyla gerçek haber görüntülerinin manipüle edilmesine kadar film üretiminde kullanılan dijital görüntü oluşturma süreçlerine dair etik tartışmalar ve endişeler sürekliliğini korumuştur. *Forrest Gump* filminin görsel efekt yapımcısı Ralston’ın (akt. Kronke, 1994) da işaret ettiği gibi, yapım şirketi filmde kullanılan eski ABD başkanlarının görüntülerine yasal olarak sahip olmakla birlikte teknoloji yoluyla yapılan böylesi bir manipülasyonun doğuracağı potansiyel sorunların ve moral açıdan barındırdığı tartışmaların varlığı yadsınamaz. Bu film örneğinde eski haber görüntülerinden alınan ABD başkanlarının filmin oyuncusu haline getirilmesi gibi, aynı teknoloji, başkanların karalama kampanyaları ya da propaganda amaçlı kullanımına imkan verir; ünlü yüzlerin reklamlarda veya pornografik içeriklerde kötücül amaçlı kullanımını olanaklı kılar; *Home Alone-Home Stallone* örneğinde olduğu gibi, film sanatının özgün eserlerini bozabilir.

Özellikle bireysel kullanıcılar düzeyinde kullanımı basitleşen ve yaygınlaşan deepfake gibi dijital görüntü oluşturma teknolojileri, ünlülerin olduğu kadar sıradan kullanıcıların da tehditlere açık olmasına neden olmaktadır. Deepfake video yaratıcısı Chris Ume’un da ifade ettiği gibi, teknolojinin kötüye kullanımı kaçınılmazdır bu nedenle teknolojinin, yapay zekanın ve deepfake’in sorumlu kullanımına yardımcı olacak yasaların olması gerekir (akt. Hern, 2021). Dolayısıyla sanatçı haklarının ve film sanatının eserlerinin ihlaline veya manipüle edilmiş ünlü simaların görüntülerine kadar sayısız örneğiyle karşılaştığımız pek çok içerik, dijital görüntü oluşturma teknolojilerinin yasal ve moral sınırlarının belirlenmesinin önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Yasal düzenlemelerin gerekliliği kadar görsel efekt şirketlerinin ve film endüstrisinin de bu tür sorunlar karşısında duyarlılık göstermesi ve sorumluluk alması gerekmektedir. Dijital görüntü oluşturma

teknolojileri üzerine bu çalışmada ortaya çıkarılmaya çalışılan tüm endişeler, her gün gelişen ve hayatlarımıza giren yeni sorunlar ve tartışmalarla varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bu açıdan o endişeleri tartışmak ve gündeme getirmek, çağımızın dijital dünyasını anlamak ve yeni soruları tespit etmek için bir adımdır.

Kaynakça

- Bode, Lisa (2017). *Making Believe: Screen Performance and Special Effects in Popular Cinema*. Rutgers University Press: New Brunswick.
- Bozkurt Yüksel, Armağan Ebru (2018). “Yapay Zekanın Buluşlarının Patentlenmesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, yıl 6, sayı 11, 585-622.
- Cole, Samantha (2018). “We Are Truly Fucked: Everyone Is Making AI-Generated Fake Porn Now”. *Motherboard*. <https://www.vice.com/en/article/bjye8a/reddit-fake-porn-app-daisy-ridley>
- Creed, Barbara (2000). The cyberstar: Digital pleasures and the end of the unconscious. *Screen*, 41, 79–86, akt. Kathleen Look. “On the realist aesthetics of digital de-aging in contemporary Hollywood cinema”. *Orbis Litterarum* 2021;76:214–225.
- Desowitz, Bill (2017). “Rogue One’: How ILM Created CGI Grand Moff Tarkin and Princess Leia”. *Indiewire*. <https://www.indiewire.com/2017/01/rogue-one-visual-effects-ilm-digital-grand-moff-tarkin-cgi-princess-leia-1201766597/>
- Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (1951) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5846.pdf>
- Giardina, Carolyn (2015). “How ‘Furious 7’ Brought the Late Paul Walker Back to Life”. *Hollywoodreporter*. <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/how-furious-7-brought-late-845763/>
- Hern, Alex (2021). “I don't want to upset people’: Tom Cruise deepfake creator speaks out”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2021/mar/05/how-started-tom-cruise-deepfake-tiktok-videos>
- İbrahim Kulular, Merve Ayşegül (2022). “Metaverse Avatarlarının Telif Hakkı.” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 4, no. 2, 540-580.
- Jones, Nate (2017). “Male Stars Get to Age, While Women Live On in Digital Re-creations of Their Younger Selves”. *Vulture*. <https://www.vulture.com/2017/10/blade-runner-2049-recreated-22-year-old-sean-young-why.html>
- Kidron, Ran (2020). “The History of Aging and De-Aging on Screen”. *Artlist*. <https://artlist.io/blog/the-history-of-aging-and-de-aging-on-screen/>
- King, Darryn (2019). “The Game-Changing Tech Behind Gemini Man’s ‘Young’ Will Smith”. *Wired*. <https://www.wired.com/story/game-changing-tech-gemini-man-will-smith/>
- Kronke, David (1994). “Movie puts the unreal into newsreels, using effects with eerie implications”. *The Baltimore Sun*. <https://www.baltimoresun.com/news/bs-xpm-1994-07-06-1994187015-story.html>
- Lauzen, Martha M. (2021). “It’s a Man’s (Celluloid) World, Even in a Pandemic Year: Portrayals of Female Characters in the Top U.S. Films of 2021”. <https://womenintvfilm.sdsu.edu/wp-content/uploads/2022/03/2021-Its-a-Mans-Celluloid-World-Report.pdf>
- Logan, Brian (1999). “Things to do in Hollywood when you’re dead”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/film/1999/sep/17/6>
- Look, Kathleen (2021). “On the realist aesthetics of digital de-aging in contemporary Hollywood cinema”. *Orbis Litterarum*. 76: 214–225.
- Mack, David (2018). “This PSA About Fake News From Barack Obama Is Not What It Appears”. *BuzzFeedNews*. <https://www.buzzfeednews.com/article/davidmack/obama-fake-news-jordan-peeles-psa-video-buzzfeed>

- McTaggart, India (2021). "Tom Cruise deepfake creator has spoken out and warns of the risks the technology poses". *Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/2021/03/05/tom-cruise-deepfake-creator-has-spoken-warns-risks-technology/>
- Mystakidis, Stylianos (2022). "Metaverse". *Encyclopedia*, 2, 486–497. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010031>
- Okkay İpek (2023). "İletişim Kuramları Bağlamında Metaverse". *TRT Akademi*. Cilt 8, Sayı 17, 8-37.
- Oliver, David (2021). "Ageism still lurks in Hollywood, according to analysis of female film characters". *USA TODAY*. <https://www.usatoday.com/story/entertainment/movies/2021/04/13/women-film-study-highlights-ageism-concerns-hollywood/7201257002/>
- Purse, Lisa (2013). *Digital Imaging in Popular Cinema*. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Satıcı, Hale (2022). *Görsel Efektlerle Sinema*. Doruk: İstanbul.
- Satıcı, Murat (2019). "Hukuk Felsefesine Neden İhtiyacımız Var?", *İnsan&İnsan*, Yıl/Year 6, Sayı: 21, 713-724.
- Stadler, Jane (2021). "Synthetic Beings and Synthespian Ethics: Embodiment Technologies in Science/Fiction". *Emotions, Ethics, and Cinematic Experience: New Phenomenological and Cognitivist Perspectives* içinde 123–143 (Ed. Robert Sinnerbrink). Berghahn Books: New York & Oxford.
- Trenholm, Richard (2017). "How 'Blade Runner 2049' made Sean Young young again". *CNET*. <https://www.cnet.com/culture/entertainment/blade-runner-2049-sean-young-rachael-mpc-visual-effects/>

EXTENDED SUMMARY

The virtual universe (Metaverse), where virtual and physical reality is intertwined, refers to an environment where reality is transformed into digital data, and virtual selves and entities prevail. One of the technologies that created this universe is Deepfake, which makes its impact, especially on social media. With the deep fake technology, which has taken over the internet world recently, videos, pictures and even movies in which the faces of famous people are placed have become viral. As with the deep fake technology that has become widespread on the internet, digital image technologies used in the cinema industry also reveal the latest point of artificial intelligence and computer technology. Especially in today's filmmaking, the possibilities of digital technology are used extensively to create and perfect photorealistic digital images. Although the use of deep fake technology, which enables a deceased person to come to life on the screen or to regain their old youth today, in social media and internet content, computer (CGI, animation, etc.) based deep fake has been used in the film industry for a long time. Digital image creation technologies, which enable stars who are no longer alive to come back to life on the screen or to regain their youth, are very popular in the movie industry.

Therefore, the digital assets of the players, who are brought back to life and rejuvenated digitally through digital image creation technologies, are the focus of this study. For this purpose, digital image creation processes are examined closely with examples by focusing on deep fake and digital image creation technologies used in filmmaking, which are widely used in the internet environment, and rejuvenation and resuscitation, which are two basic and common forms of use. Thus, in addition to the positive contributions of digital assets created through digital image creation technologies to the film industry, it is aimed to discuss many concerns and a series of ethical problems brought about by technology.

Become spectacular and magical, thanks to digital image creation technologies that save time and cost in filmmaking, enable the visualization of surreal stories, and facilitate the creation and manipulation of images. However, in addition to the advantages and conveniences they bring, digital image creation technologies also bring ethical debates because the image manipulation ability is open to abuse and is used to spread false information. Therefore, it is obvious that it is inevitable to address the ethical and legal questions that arise as digital image creation processes continue to be perfected with the development of technology.

A wide variety of questions such as who the rejuvenated or resurrected digital assets of famous faces created through digital image creation technologies belong to, how they can be used in the industry, and what kind of problems their use causes are just a few of them. Just like the character Rachel in the movie *Blade Runner* (1982) as with Shean Young's rejuvenated digital asset, which was digitally recreated in *Blade Runner 2049* (2017), once digitally synthesized, that asset lives on in the virtual environment forever. This digital asset created can be further improved, developed and kept ready for reuse in the future with every developing technology. Therefore, for what purpose the digital asset that is allowed to be used in production today will be used and the limits of its use are too important and serious issues to be left to the goodwill of the production companies that own this asset.

On the other hand, the use of digital assets of rejuvenated or resurrected celebrities in the film industry also leads to the creation of a tyranny created by the same stars in the industry. Just like Will Smith in *Gemini Man* or Robert de Niro in *Irish Man*, older actors are now able to act digitally rejuvenated in productions that require younger actors. This situation may cause new and young actors to find fewer roles on the screen, reinforce age discrimination in the sector, ignore the wages and success rates of body actors and many other similar problems.

At the same time, it is undeniable that there are potential problems caused by the image manipulation ability of digital image creation technologies and the moral debates it contains. Digital imaging technologies allow the use of digital assets of rejuvenated or resurrected famous faces in smear campaigns or propaganda purposes; enables the malicious use of famous faces in advertisements or pornographic content. Just as computer-generated images of the famous actor Fred Astaire, who died in 1987, were used to sell condoms and vacuum cleaners, digital image creation technologies such as deep fake, which are simplified and widespread at the level of individual users, expose ordinary users as well as celebrities to similar threats. is happening.

Numerous examples of content ranging from the violation of artist rights and the works of film art to the images of manipulated celebrities reveal that it is important to determine the legal and moral limits of digital image creation technologies. Visual effects companies and the film industry need to show sensitivity and take

responsibility in the face of such problems, as well as the necessity of legal regulations. All the concerns that are tried to be revealed in this study on digital image creation technologies will continue to exist with new problems and discussions that are developing and entering our lives every day. In this respect, discussing and raising those concerns is a step towards understanding the digital world of our time and identifying new questions.

KONUT FİYATLARI İLE MAKROEKONOMİK VE FİNANSAL GÖSTERGELER ARASINDAKİ İLİŞKİ: BOOTSTRAP NEDENSELLİK TESTİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN HOUSING PRICES AND MACROECONOMIC AND FINANCIAL INDICATORS: BOOTSTRAP CAUSALITY TEST

Onur ŞEYRANLIOĞLU

Giresun Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İşletme Bölümü

onurseyanlioglu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1105-4034

ÖZ

Geliş Tarihi:
07.05.2023

Kabul Tarihi:
21.07.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Konut Fiyat
Endeksi,
Makroekonomik
Göstergeler,
Finansal Göstergeler
Bootstrap
Nedensellik Testi.

Keywords
House Price Index,
Macroeconomics
Indicators,
Financial Indicators,
Bootstrap Causality
Test.

Türkiye’de konut yatırımlarının, hanehalkının varlıkları içerisindeki ağırlığı dikkate alındığında konut fiyatlarının belirleyicilerinin tespiti önem arz etmektedir. Bu amaca yönelik araştırmada, konut fiyatları ile makroekonomik ve finansal göstergeler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Konut fiyat endeksi ile BİST-100 ve BİST-GYO pay endeksi, reel efektif döviz kuru, tüketici fiyat endeksi, konut kredi faiz oranı, sanayi üretim endeksi, M2 para arzı, tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve altın fiyatları arasındaki nedensellik ilişkileri Granger temelli Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Nedensellik sınaması öncesi serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Christopoulos ve León-Ledesma (2010) Fourier ADF birim kök testleri ile belirlenmiştir. Aylık frekanslı serilerin kullanıldığı araştırma 2010/01-2022/12 dönemini kapsamaktadır. Bulgularda, konut fiyatları ile tüketici fiyat endeksi, M2 para arzı, sanayi üretim endeksi ve altın fiyatları arasında çift yönlü Granger nedensellik söz konusudur. Reel efektif döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik güven endeksinden konut fiyatlarına doğru; konut fiyatlarından konut kredi faiz oranlarına doğru tek yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir. Geniş bir gösterge seti kullanılarak konut fiyatlarının bazı makroekonomik göstergeleri etkilediği ve etkilendiği görülmüştür.

ABSTRACT

Considering the weight of housing investments in household assets in Turkey, it is important to identify the determinants of house prices. To this end, this study analyses the relationship between house prices and macroeconomic and financial indicators. The Granger-based Hacker and Hatemi J (2012) bootstrap causality test is used to investigate the causality between the house price index and BIST-100 and BIST-REIT equity index, real effective exchange rate, consumer price index, mortgage interest rate, industrial production index, M2 money supply, consumer confidence index, economic confidence index and gold prices. Before the causality test, the stationarity properties of the series are determined by Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Christopoulos and León-Ledesma (2010) Fourier ADF unit root tests. The study, which uses monthly frequency series, covers the period 2010/01-2022/12. The findings indicate that there is bidirectional Granger causality between house prices and consumer price index, M2 money supply, industrial production index and gold prices. There is unidirectional Granger causality from real effective exchange rate, consumer confidence index and economic confidence index to house prices and from house prices to mortgage interest rates. Using a large set of indicators, it is observed that house prices affect and are affected by some macroeconomic indicators.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1293731>

Atıf/Cite as: Şeyranlıoğlu, O. (2023). Konut fiyatları ile makroekonomik ve finansal göstergeler arasındaki ilişki: Bootstrap nedensellik testi. *Neşşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1713-1732.

Giriş

Konut, insanların ve kentlerin yaşam kalitesini ve refahını belirleyen temel sosyal koşullardandır. Konutların nerede bulunduğu, ne kadar iyi tasarlanıp inşa edildiği, toplumların çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik dokusuyla ne kadar iyi örüldüğü, insanların günlük yaşamlarını, sağlıklarını, güvenliklerini ve refahlarını gerçekçi boyutları ile nasıl etkilediği, fiziksel yapılar olarak uzun ömürlü olduğu göz önüne alındığında hem şimdiki hem de gelecek nesilleri etkileyen bir varlık olduğu önemli bir gerçekliktir (Golubchikov ve Badyina, 2012: 3). Konut edinilmesi yolu ile barınma gibi temel sosyal bir gereksinim karşılanırken, alternatif bir servet biriktirme aracı olarak da görülmesi ile ekonomik açıdan konutun uzun dönem net değeri ve nakit getirisi yatırımcılar için önem arz etmektedir (Dilber ve Sertkaya, 2016: 11). Özellikle konut fiyatları, konut ekonomisinin kalbi konumundadır (Smith, 2011: 236). Konut yatırımının niteliğinin ve getirisinin, temelde konut fiyatlarında yaşanan değişimler çerçevesinde açıklanması konut fiyatlarının belirleyicilerinin analizini gerektirmektedir. Konut fiyatları, reel değişkenlerin yanı sıra, beklentilere dayalı ve psikolojik unsurlara bağlı değişkenlerden de etkilenebilmektedir. Bu açıdan, bir ekonomideki iyimser ya da kötümser beklentilere göre konut değerlerinde değişimler meydana gelmesi olağandır. Nitekim, 2008 yılında ABD’de ortaya çıkarak dünyaya yayılan küresel finans krizinde, faiz politikalarının yanı sıra konut fiyatlarına ilişkin iyimser (kötümser) beklentilerde ABD’de konut fiyatlarının hızla artmasında (çökmesine) etkisi olan faktörlerdendir (Çoşkun, 2016: 207). Konut fiyatlarının seyri ve gerçekçiliği yalnız konut piyasası açısından değil, makroekonomi açısından da değerlendirilmesi elzemdir (Bin, 2004: 70). İnşaat sektörünün nihai çıktısı olarak değerlendirilen konut piyasasının, konutun inşası ile ilgili yaklaşık 200 alt sektörü ilgilendiren bir faaliyet alanı olması, sektör açısından barınma ve konut yatırımı için yapılan harcamaların tüm dünyada önemli bir yer teşkil etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla makroekonomik dengeler açısından sektörün ekonomik büyümeye, istihdama ve kalkınmaya yadsınamaz etkileri söz konusudur (Szeidl ve Chetty, 2004: 105; Çetin ve Doğaner, 2017: 156).

Teorik açıdan parasal değişkenler, konut fiyatları ve makroekonomi arasındaki bağlantılar çok yönlü olduğu ileri sürülmektedir (Goodhart ve Hofmann, 2008: 181). Gayri safi yurt içi hasıla, para arzı, faiz oranları, istihdam, enflasyon oranı, döviz kuru vb. makroekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler konut fiyatlarını ve yeni konut yapımlarını etkileyebilmektedir. Ampirik araştırmalar, konut fiyatlarındaki dalgalanmaların makroekonomik değişkenlerde, özellikle hanehalkının harcanabilir gelirini ve gelir beklentileri ile nominal ve reel faiz oranlarında yaşanan değişimlerden belirgin şekilde etkilendiğini savunmaktadır (Leung, 2004: 3-4). Makroekonomik değişkenlerde yaşanan değişimler, yayılma hızına göre belirli bir gecikme ile konut fiyatlarına yansımaktadır. İmar düzenlemeleri, kredi arzı, ipotekli finansman koşullarındaki değişimler, işlem maliyetleri, idari süreçler vb. durumlar bu yayılımın hızını belirlemektedir (Adams ve Füss, 2010: 39).

Türkiye’de ise konut sektörü ile genel ekonomi ve finansal piyasalar kapsamlı etkileşim halindedir. Ekonomide ileri-geri bağlantıları güçlü bir sektör konumunda olması, büyüme/istihdam/gelir bölüşümüne yönelik piyasa dinamiklerinin ve kamusal politikaların yönlendirilmesi açısından önemlidir. Finans sektörü ile etkin bağlı bulunan sektörün özellikle bankacılık, sigortacılık ve sermaye piyasası değişkenleri üzerindeki etkisi söz konusudur. Kentleşme, nüfus artışları, iç göç, imar planı değişiklikleri, kentsel dönüşüm, doğal afet riskleri, kentsel rant, konut sahipliğine/kiracılığın yönelik harcamalar ve konut/konut finansmanı sorununun yapısalılığı gibi nedenler konut sektörünün sürekli Türkiye’nin gündeminde kalmasına neden olmaktadır (Çoşkun, 2015: 7).

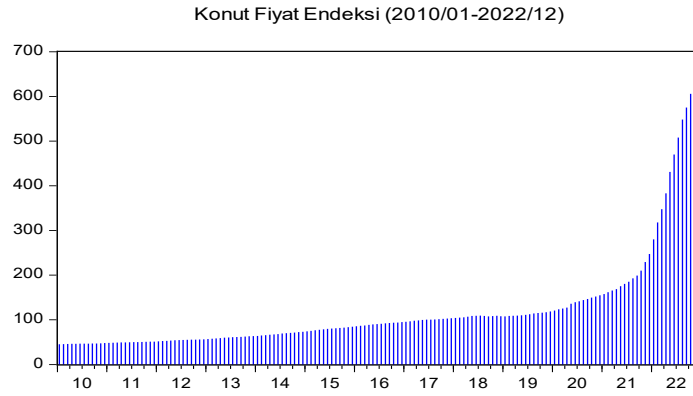
Bu bilgilerden hareketle bu araştırmada, Türkiye’deki konut fiyatları ile makroekonomik ve finansal göstergeler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Konut fiyatlarını temsilen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından 2010 yılında yayınlanmaya başlanan konut fiyat endeksi kullanılmıştır. Makroekonomik ve finansal göstergeler olarak ise, konut yatırımına alternatif bir yatırım aracı olarak Borsa İstanbul (BİST) 100 pay endeksi ve BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) pay endeksi, döviz kurunu temsilen reel efektif döviz kuru, enflasyonu temsilen tüketici fiyat endeksi, faiz oranını temsilen konut kredisi faiz oranı, ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi, para arzını temsilen M2 para arzı, ekonomideki mevcut durumu ve gelecek beklentileri yansıtan tüketici güven endeksi ve ekonomik güven endeksi, son olarak ise Türk halkının yatırım davranışında önemli bir yer tutan altın fiyatlarını temsilen külçe altın gr/TL fiyatları araştırma sürecine dahil edilmiştir.

Hanehalkının toplam serveti içerisinde önemli bir yer tutan konut yatırımında fiyatlar, ekonomik dinamikleri ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Özellikle ülkelerin kredi stokunun önemli bir kısmının konut kredilerinden oluşması bu durumu daha belirgin hale getirmektedir. 2008 küresel finans krizi Türkiye’nin de aralarında olduğu ülke ekonomilerini farklı seviyelerde etkilemiştir. Doğal bir sonuç olarak kriz sonrası konut piyasasına ilişkin

akademik araştırmalar yoğunlaşmıştır. Konut piyasasındaki fiyatların takip edilmesi amacı ile TCMB tarafından tabakalanmış ortanca fiyat yönteminin kullanıldığı 2010 yılından itibaren konut fiyat endeksi yayınlanmaya başlanmıştır (Kayral, 2017: 66; Hülügü vd., 2016: 2). Endeks, Türkiye’de konut piyasasındaki fiyat değişimlerini takip edilmesini sağlamaktadır. Bireysel konut kredisi veren ticari bankalara gelen başvurular için düzenlenen değerleme raporlarındaki konut değerleri kullanılmaktadır. Konut satışının gerçekleşmesi şartı aranmamakta olup, değerlemesi yapılan tüm konutlar endekse konu olmaktadır (TCMB, 2023: 1).

2008 küresel finans krizi sonrası gelişmiş ülke faiz oranlarının düşmesi ile Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye hareketleri yoğunlaşmış ve bu durum likidite bolluğuna neden olmuştur. Faiz oranlarındaki bu düşüş, i talebi körüklemiş ve gelişmekte olan ülkelerde konut talebi genişlemiştir. Türkiye’de konut arzının önemli bileşenlerinden olan inşaat maliyetleri de faizlerde meydana gelen düşüşten olumlu etkilenmiş ve yeni konutların inşası hızlanmıştır. Bu süreçte, Türkiye’de konut inşası için gerekli olan yapı malzemeleri ve emek maliyetlerinde artışlar söz konusu olsa da konut fiyatlarının bu duruma tepkisi artış yönünde olmuştur (Uysal ve Yiğit, 2016: 187-190; İslamoğlu ve Buluş, 2018: 456).

Türkiye’de yatırım perspektifi açısından bir değerlendirme yapıldığında, sermaye piyasasının karmaşıklığı, risklere duyarlılık, finansal aracılıktaki yaşanan sorunlar, konut yatırımının güvenli kabul edilmesi, geleneksel konut talebinin mevcudiyeti, konut yatırımının hanehalkı servetindeki payı ve fon akımlarındaki yeri, enflasyona karşı koruma görevi konusundaki algı ve reel bir getiri sağladığına yönelik görüş (oşkun, 2016: 207-2014), Türk halkını konut yatırımı yapma konusunda özendirmektedir. şekil 1’de 2010/01-2022/12 döneminde ve bu araştırmanın dönemini de kapsayan 156 ayda konut fiyat endeksinin düzey değerlerini kapsayan grafiği görülmektedir. 2010-2020 yılları arasında ufak ritimlerle yükseliş kaydeden endeksin, 2020 yılı sonrası yükseliş trendini balon oluşumu olarak da tabir edilebilecek boyutlara yükseldiği görülmektedir. 2010/01-2019/12 döneminde on yıllık süreçte konut fiyatlarındaki artış %161,67 iken, 2020/01 ile 2022/12 yılları arasındaki üç yıllık süreçte yükseliş %448,13 olarak kaydedilmiştir.

şekil 1. Türkiye Konut Fiyat Endeksi

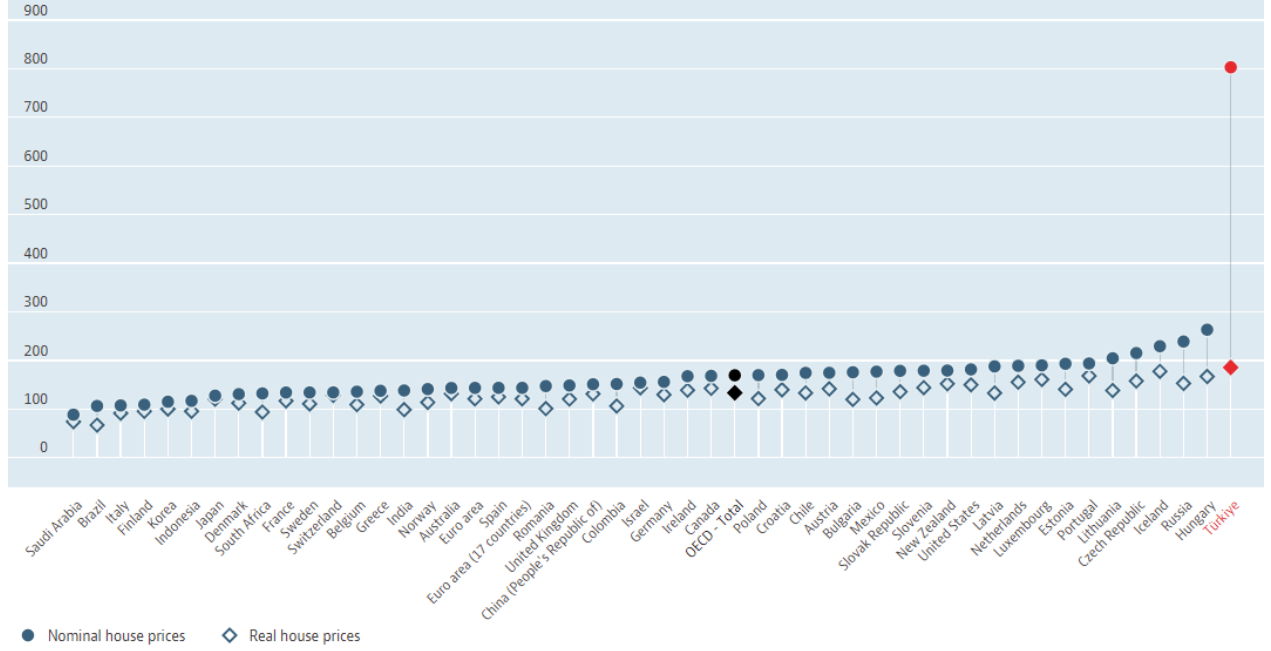
Not: şekil 1’de dikey eksen TCMB Türkiye Konut Fiyat Endeksi değerini, yatay eksen yılları göstermektedir.

Kaynak: (TCMB EVDS, 2023)

2020 yılı itibari ile tüm dünyayı saran COVID-19 pandemisi, tüm endüstrileri etkilediği gibi konut piyasasını da etkilemiştir. İnsanların eve kapanması ve evden çalışma alışkanlığının edinilmesi daha büyük konutlara talebi arttırmıştır. Pandemi etkisiyle tedarik zincirlerinde yaşanan zorluklar, enerji maliyetlerindeki yükselişler, iş ve üretim kayıplarının yarattığı durgunluklar maliyet ve enflasyon artışlarına sebebiyet vermiştir. 2022 yılının başında Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesi, tedarik zinciri ve enerji maliyetleri üzerindeki enflasyonist etkiyi katlamıştır. Tüm bu faktörlerin katkısı ile 2020 yılı sonrası inşaat maliyetlerindeki yükselişler konut arzını daraltmış ve konut talebi ile fiyatlar yükselişe geçmiştir. Belirtilen bu küresel etkiler yanında, Türkiye’ye özgü faktörler dikkate alındığında, yükselen döviz kurları, yüksek enflasyon, yabancılara konut satışının yaygınlaşması ve faiz oranları üzerindeki baskının artması konut fiyatlarının yükselişinde rol oynamıştır (etin, 2022: 1365). Türkiye’nin konut fiyat endeksindeki 2020 yılı sonrası yükselişte küresel etkilerin yanı sıra, yerel etkilerin payı da sorgulanabilir. şekil 2’de bazı ülkelerin nominal ve reel konut fiyat endeksi değerleri gösterilmektedir. Belirtilen

ülkeler arasında nominal konut fiyatları en yüksek ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye, reel konut fiyatları sıralamasında ise yedinci sıradadır. Nominal konut fiyatları ile reel konut fiyatları arasındaki fark ise ülkedeki enflasyonist etkinin gücünü yansıtmaktadır.

Şekil 2. Ülkelerin Konut Fiyat Endeksleri, 2023 İlk Çeyrek

Not: Şekil 2'de dikey eksen ülkelerin konut fiyat endeks değerini, yatay eksen ülkeleri göstermektedir.

Kaynak: (OECD, 2023)

Türkiye'de konut fiyatlarının 2020 yılı sonrası anormal boyutlarda yükselişi, fiyatların hangi makroekonomik ve finansal faktörlerden etkilendiğinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada Türkiye'nin konut fiyat endeksinin makroekonomik ve finansal faktörler ile olan nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Nedenselliklerin tespit edilebilmesi amacıyla Granger nedensellik analizi temelli Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Araştırma, serilerin değişim oranları üzerinden kurgulanmış, nedensellik sınaması öncesi durağanlık özellikleri geleneksel ve fourier yaklaşımlı birim kök testleri ile sınanmıştır. Araştırma dönemi olarak Türkiye'nin konut fiyat endeksinin yayınlanmaya başladığı 2010 ile 2022 yılları arasındaki aylık frekanslı veri seti tercih edilmiştir. Araştırma giriş ve sonuç bölümleri dahil beş bölüm olarak kurgulanmıştır. İkinci aşamada konut fiyatlarının makroekonomik ve finansal faktörler ile ilişkisini konu edinen ulusal ve uluslararası araştırmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, veri setine ilişkin bilgiler verilmiş, araştırmada kullanılan yöntemler detaylandırılmıştır. Dördüncü bölümde ise araştırmanın ampirik bulguları ortaya konulmuştur. Son bölümde, sonuçlar özetlenmiş ve genel bir değerlendirme yapılarak araştırma tamamlanmıştır.

Literatür İncelemesi

Bu kısımda konut fiyatlarının makroekonomik ve finansal faktörler ile ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası araştırmalar özetlenmiştir.

Sutton (2002), konut fiyatları ile ekonomik büyüme ilişkisini İrlanda örnekleme ile ele almıştır. Bulgular, ekonomik büyümedeki %1'lik artışın konut fiyatlarında üç yıl sonra %1-4 aralığında pozitif bir etki yarattığı yönündedir. Jud ve Winkler (2002), konut fiyatlarının artışında nüfusun artışı, hane halkı gelirinde yaşanan değişimler, faiz oranları ve yapılaşma maliyetlerinin etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Zhu (2006), Güneydoğu Asya ülkelerinde yapmış olduğu araştırmada ekonomik büyüme ile konut fiyatları arasında güçlü ilişkileri tespit etmiştir. Case ve Quigley (2008), ABD konut piyasasını inceledikleri araştırmalarında büyüme

hızının yavaşlaması konut piyasasında durgunluğa neden olduğunu tespit etmişlerdir. McQuinn ve O'Reilly (2008), İrlanda konut piyasasını inceledikleri araştırmalarında konut fiyatları ile borçlanma miktarının uzun dönem ilişkili olduklarını tespit etmişlerdir. Goodhart ve Hofmann (2008), 1970-2006 yılları arasında 17 ülkede yapılan araştırmada konut fiyatları ile ekonomik büyüme, kredi hacmi, enflasyon oranı ve faiz oranları arasında çift yönlü nedenselliği tespit etmişlerdir. Huang ve Ge (2009), Çin pay senedi piyasası ile konut piyasası arasında güçlü korelasyonların olduğunu, konut piyasasının pay piyasasından daha az dalgalandığı tespit edilmiştir. Son olarak, pay senedi piyasası konut piyasasına yaklaşık üç ay kadar öncülük ettiği görülmüştür. Valadez (2010), ABD'de 2005-2009 yılları arasında konut fiyatları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Adams ve Füss (2010), 1975-2007 yılları çeyrek dönemlik veriler ile 15 ülkenin Uluslararası Ödemeler Bankası konut fiyatları ile makroekonomik göstergeler ilişkisini panel eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Bulgulara, ekonomik aktivitedeki artışların konut fiyatlarını uzun vadede arttırdığı görülmüştür. Gimeno ve Martinez-Carrascal (2010) araştırmalarında İspanya'da uzun dönemde konut fiyatları ile konut kredileri arasında çift yönlü nedenselliği ortaya koymuşlardır. Meidani vd. (2011), İran'da 1990-2008 döneminde konut fiyatları, enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Ekonomi büyüme ve enflasyon oranından konut fiyatlarına doğru tek yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir. Katrakilidis ve Trachanas (2012), Yunanistan'da 1999-2011 yılları arasında aylık verilerle konut fiyat endeksi, enflasyon oranı, sanayi üreyim endeksi ilişkisi doğrusal olmayan ARDL (NARDL) testi ile incelenmiştir. Enflasyon ve sanayi üretiminden konut fiyatlarına uzun dönemde asimetric etki tespit edilmiştir. Bjornland ve Jacobsen (2010), İngiltere, İsviçre ve Norveç'te reel konut fiyatları, enflasyon, ekonomik büyüme, faiz oranları, reel döviz kuru ilişkilerini Vektör Otoregresif Model (VAR) yardımı ile incelemişlerdir. Belirgin bulgular, para politikasındaki değişiklikler karşısında konut fiyatlarının ani tepkiler yarattığı yönündedir. Beltratti ve Morana (2010), 1980-2007 döneminde G7 ülkeleri baz alınarak genel makroekonomik koşullar ile konut piyasası arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Reel konut fiyatları ile makroekonomik gelişmeler arasındaki bağlantının çift yönlü olduğu şeklindedir. İbrahim (2010), Tayland'daki konut fiyatları ile pay senedi fiyatları arasındaki ilişkinin incelendiği araştırma bulgularında, pay senedi fiyatlarından konut fiyatlarında tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Agnello ve Schuknecht (2011), 18 gelişmiş ülkede 1980-2007 dönemini baz alarak konut piyasalarında balon oluşumlarının nedeninin kredi miktarı ve faiz oranları kaynaklı olduğunu ortaya koymuşlardır. Çankaya (2013), 1995-2012 yılları verileri ile Türkiye'nin de arasında olduğu 75 ülkenin konut fiyatları ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile ortaya koymuştur. Bulgulara, konut fiyatları ile kredi faiz oranı, kişisel harcanabilir gelir ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif; istihdam oranı ve nüfus ile negatif ilişki tespit edilmiştir. Batayneh ve Al-Malki (2015), pay senedi borsasının ve ekonomik büyümenin konut piyasasına etkisinin Suudi Arabistan örnekleme ile incelenmiştir. Bulgular, borsa ve ekonomik büyümedeki volatilitenin konut piyasasını etkilediği yönündedir. Fang vd. (2017), Singapur, Çin, Güney Kore ve Tayvan'da konut fiyatları ile pay senedi fiyatları arasındaki ilişkide asimetric eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Pay senedi fiyatlarının konut fiyatlarının nedeni olduğu bulgusu, Güney Kore dışındaki diğer ülkeler için doğrulanmıştır. Bahmani-Oskooee ve Ghodsi (2018), ABD'de S&P 500 pay endeksi ile farklı eyaletlerdeki konut fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiler simetric ve asimetric ARDL sınır testi ile ortaya konmuştur. Farklı eyaletler için pay senet fiyatlarından konut fiyatlarına ya da konut fiyatlarından pay senedi fiyatlarına doğru nedenselliklerin olduğu görülmüştür. Ayrıca, temel bulgu ise 41 eyaletin 39'unda konut fiyatlarındaki azalmanın pay senedi fiyatlarında bir azalmaya neden olduğu yönündedir. Bahmani-Oskooee ve Wu (2018), konut fiyatları ve reel efektif döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkilerini 18 OECD ülkesini baz alarak bootstrap çok değişkenli panel Granger nedensellik testi ile uygulamışlardır. Bulgulara, örneklemedeki ülkelerin yarısında konut fiyatlarının döviz kuru değişikliklerine neden olduğunu ve diğer yarısında da döviz kurlarının konut fiyat değişikliklerine neden olduğunu görülmüştür. Tan vd. (2018), Malezya'da faiz oranlarının konut fiyatlarına etkisini doğrusal olmayan ARDL (NARDL) yöntemi ile araştırmışlardır. Bulgular, faiz oranlarındaki değişimlerin konut fiyatlarını etkilemede etkisiz olduğu yönündedir. Jiang vd. (2018), 2003-2015 döneminde Çin'de 35 şehirde yapmış oldukları araştırmada, konut fiyatlarının uzun vadede birçok bölge için kredi arzı değişikliklerine neden olduğunu ve kredi politikasının konut fiyat değişikliklerine yanıt vermede genellikle geciktirici olduğunu tespit etmiştir.

Tablo 1. Ulusal Literatür Özeti

Araştırma	Veri Dönemi	Değişkenler	Yöntem	Bulgu
Öner Badurlar (2008)	1990-2006 çeyrek dönemlik veriler	KFE, GSYİH, M2, FO, DÖVİZ	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	KFE ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. KFE'nin FO ve DÖVİZ ile çift yönlü; GSYİH ve M2'den KFE'ye tek yönlü nedensellik vardır.
Paksoy vd. (2014)	2010/01-2014/01	KFE ve TÜFE	Hacker ve Hatemi J (2006) nedensellik testi	TÜFE'den KFE'ye tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Akkaş ve Sayılğan (2015)	2010/01-2015/04	KFE ve KKFO	Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi	KKFO'dan KFE'ye tek yönlü nedensellik söz konusudur.
Dilber ve Sertkaya (2016)	2008-2014	KFE, TÜFE, REDK ve KKFO	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri	Değişkenler uzun dönemde ilişkili değildir. KFE, REDK ile çift yönlü nedensellik varken; KFE'den KKFO ve TÜFE'ye doğru tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Çetin ve Doğaner (2017)	2011/01-2017/03	KFE ve İSGE	Granger nedensellik testi	İSGE'den KFE'ye doğru tek yönlü Granger nedensellik mevcuttur.
Kayral (2017)	2010/01-2016/08	HKFE, BİST-100, DÖVİZ, ALTIN, KKDO	Doğrusal Regresyon	Makroekonomik faktörlerin İzmir ve Ankara'daki konut fiyatlar üzerinde etkisi yoktur. İstanbul'daki fiyatlar ise borsa getirileri ve tüketici fiyatlarından etkilenmektedir.
Akkaya (2018)	2010/01-2017/03	HKFE, ALTIN, BİST-G, SKKO, İŞSİZLİK, REDK, SUE, BÖG, TGE, TÜFE VE USD/TL DÖVİZ	ARDL sınır ve Granger nedensellik testleri	HKFE ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. ALTIN, BİST-G, İŞSİZLİK ve REDK serilerinden HKFE'ye; HKFE'den SUE'ye doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Ayrıca, HKFE ile TGE arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur.
Darıcı (2018)	2010/01-2016/09	KFE, M2, TÜFE ve REDK	ARDL sınır testi	KFE ile diğer değişkenler uzun dönemli ilişkilidir. Değişkenler KFE'yi istatistiksel anlamlı ve pozitif yönlü etkilemektedir.
Adana Karaağaç ve Altınırnak (2018)	2010/01-2017/12	KFE, SUE, TÜFE, TGE, DÖVİZ, İSTİHDAM ve İŞSİZLİK	Granger nedensellik testi	Genel KFE ile TGE arasında çift yönlü; genel KFE'den İSTİHDAM ve SUE değişkenlerine doğru tek yönlü; TÜFE'den genel KFE'ye tek yönlü nedensellik mevcuttur.
Gebeşoğlu (2019)	2010/01-2018/08	KFE, GSYİH, DÖVİZ, FO ve BİST-100	ARDL sınır testi	KFE ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.
Eryüzlü ve Ekici (2020)	2010/01-2019/09	KFE, YKFE ve REDK	Dolado Lütkepohl nedensellik testi	Döviz kuru konut fiyatlarını etkilemektedir.
Münyas (2020)	2010/01-2018/12-	HKFE ve RKGE	Maki eşbütünleşme, FMOLS tahmincisi ve Granger nedensellik testleri	RKGE'nin artışı HKFE'yi negatif etkilemektedir. RKGE, HKFE'nin Granger nedenidir.
Varlık (2020)	2010/01-2019/04	KFE ve SUE	NARDL testi	SUE ile KFE aynı yönlü hareket etmektedir.
Sağlam ve Abdioğlu (2020)	2010/01-2018/02	HKFE ve TÜFE	Panel veri analizi	HKFE ile TÜFE değişkenleri uzun dönem ilişkilidir. Kısa ve uzun dönemde TÜFE, HKFE'yi etkilemektedir.

Karadaş ve Salihoğlu (2020)	2012/12-2018/07	HKFE, KKFO, KKH, REDK, SUE, İMTEFE ve TÜFE	ARDL sınır testi	KFE ile KKFO, KKH, REDK, TÜFE negatif; SUE ile pozitif ilişkilidir.
Canbay ve Mercan (2020)	2010Q1-2019Q2	GSYİH, KFE, FO, HKH	Maki eşbütünlüşme ve Granger nedensellik testi	Ekonomik büyümeden konut fiyatlarına kısa ve uzun dönemde nedensellikler söz konusudur.
Uğur ve Tosun (2021)	2012/02-2020/05	KFE ve TGE	Hacker ve Hatemi J (2006), Hatemi J (2012) nedensellik testleri	Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik söz konusudur.
Yıldırım vd. (2021)	2010/01-2019/05	KFE, KKFO, M2, TÜFE, SUE ve REDK	Maki eşbütünlüşme, ARDL sınır ve Hacker ve Hatemi J (2008) nedensellik testi	KFE ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. KFE ile KKFO, SUE, TÜFE ve M2 arasında çift yönlü; KFE'den REDK'ya ise tek yönlü nedensellik vardır.
Çetin (2021)	2012/12-2020/08	KFE, KKFO, KKH, REDK, SUE, İMTETE, TÜFE, RKE	ARDL sınır ve Granger nedensellik testleri	İMTETE ile TÜFE değişkenlerinden KFE'ye doğru tek yönlü, SUE ile KFE arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur.
Karakuş ve Öksüz (2021)	2010/01-2020/12	BİST-GYO, KFE, TÜFE ve KKFO	ARDL sınır testi	BİST-GYO ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Uzun dönemde konut fiyatlarındaki artış borsa endeksini arttırmaktadır.
Yılmaz (2022)	2013/03-2022/01	KFE, USD/TL DÖVİZ, BİST-100 ve BİST-İNŞAAT	Granger nedensellik testi	KFE ile diğer tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur.
Çalışkan vd. (2022)	2010/01-2020/11	KFE, YKFE ve KKFO	Hacker ve Hatemi-J (2006) ile Hatemi-J (2012) nedensellik testleri	Bulgularda, sadece KKFO'nun negatif şoklarından KFE'nin negatif şoklarına doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.
Özçim (2022)	2013/01-2021/09	Konut satışları, KFE ve TCMB politika faizi	ARDL sınır testi	KFE arttıkça konut satışları artmaktadır. Politika faizindeki artışlar ise konut satışlarını azaltmaktadır.
Çipe ve Aslan (2022)	2010/01-2019/06	KFE ve BİST-100	Johansen eşbütünlüşme testi ve Markov rejim değişikliği modeli	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Ayrıca değişkenlerde rejimler arası geçiş olasılığı düşük iken aynı rejimde kalma olasılığı oldukça yüksektir.
Akyol Özcan (2023)	2010/01-2019/12	KFE, TÜFE, KKFO, USD/TL DÖVİZ	ARDL ve NARDL testleri	Kısa dönemde KKFO ile TÜFE değişkenlerinin KFE üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

Not: KFE, konut fiyat endeksi; SUE, sanayi üretim endeksi; TÜFE, tüketici bazlı enflasyon oranı; DÖVİZ, döviz kuru; İSTİHDAM, istihdam oranı; İŞSİZLİK, işsizlik oranı; HKFE, hedonik konu fiyat endeksi; BİST-100, BİST-100 pay endeksi fiyatı; KKDO, konut kredi hacmi değişim oranı; TGE, tüketici güven endeksi; ALTIN, altın fiyatlarını; BİST-G, BİST 100 pay endeksi getirisi; SKKO, sanayi kapasite kullanım oranı; REDK, reel efektif döviz kuru; BÖG, birleşik öncü gösterge; KKFO, konut kredisi faiz oranı; GSYİH, gayri safi yurt içi hasıla; YKFE, yeni konut fiyat endeksi; RKGE, reel kesim güven endeksi; İSGE, inşaat sektörü güven endeksi; M2, M2 para arzı; BİST GYO, BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı pay endeksi; KBM, konut birim maliyeti; KKH, konut kredi hacmi; İMTEFE, İnşaat Malzemeleri Toptan Eşya Fiyat Endeksi; RKE, reel kira endeksi; FO, kısa vadeli faiz oranı; HKH, hanehalkı kredi hacmini; BİST-İNŞAAT, BİST İnşaat pay endeksini ifade etmektedir.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Araştırmada konut fiyatları ile makroekonomik ve finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nedensellik ilişkileri Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilmiş bootstrap nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Araştırma kullanılan veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Platformu (EVDS), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve investing.com veri tabanlarından temin edilmiştir. Aylık frekanslı verilerin kullanıldığı araştırma, 2010/01-2022/12 dönemini kapsamakta ve her bir seri için 156 gözlem sayısı

mevcuttur. İlgili dönemin seçiminde konut fiyat endeksinin TCMB tarafından 2010/01 itibari ile yayınlanmaya başlanması kaynaklıdır. Araştırmada serilerin değişim oranları kullanılmıştır. Analizler için E-views, Gauss ve WinRATS programlarından yararlanılmıştır. Aşağıda sunulan Tablo 2’de araştırmada kullanılan değişkenler ve bu değişkenlere ilişkin özet bilgilere yer verilmiştir. Bu değişkenlerin seçiminde ulusal ve uluslararası literatür incelemesi bölümündeki araştırmalardan yararlanılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerin Özet Bilgileri

Değişken	Değişkenin kısa kodu	Değişkenin kaynağı	Dönem
Konut Fiyat Endeksi	KFE	TCMB EVDS	
BİST 100 Pay Endeksi	XU100	TCMB EVDS	
BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Pay Endeksi	XGMYO	investing.com	
Reel Efektif Döviz Kuru	REDK	TCMB EVDS	2010/01-2022/12
Tüketici Fiyat Endeksi	TÜFE	TCMB EVDS	156 aylık gözlem sayısı
Konut Kredi Faiz Oranı	KKFO	TCMB EVDS	
Sanayi Üretim Endeksi	SUE	TCMB EVDS	
Para Arzı	M2	TCMB EVDS	
Tüketici Güven Endeksi	TGE	TÜİK	
Ekonomik Güven Endeksi	EGE	TÜİK	
Külçe Altın Fiyatı-Gr/TL	ALTIN	TCMB EVDS	

Araştırmadaki değişkenlerin frekans değerleri Tablo 3’te raporlanmıştır. Serilerin değişim oranlarının ortalamadan sapmasının en yüksek olduğu seri sanayi üretim endeksi olurken, en düşük ise enflasyon oranı olduğu görülmektedir. Normal dağılımın göstergesi Jarqua Bera test istatistiği olasılık değeri incelendiğinde sanayi üretim endeksi ve tüketici güven endeksi serilerinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3. Değişkenlerin Frekans Değerleri

	KFE	XU100	XGMYO	REDK	TÜFE	KKFO	SUE	M2	TGE	EGE	ALTIN
Ortalama	1.773	1.771	1.574	-0.443	1.228	0.583	1.331	1.859	-0.026	0.124	2.104
Medyan	1.000	1.370	1.106	-0.400	0.860	-0.200	0.950	1.590	0.000	0.200	1.490
Maksimum	13.610	25.120	27.901	12.050	13.580	32.580	35.670	13.970	10.600	20.600	28.930
Minimum	-1.100	-15.430	-17.333	-14.670	-1.440	-32.800	-31.420	-4.710	-8.520	-42.200	-7.940
Std. sapma	2.505	7.384	8.348	3.311	1.790	7.315	11.357	2.345	3.103	4.810	5.329
Çarpıklık	2.904	0.451	0.432	-0.227	3.746	0.766	-0.094	1.524	0.123	-3.348	1.697
Basıklık	11.554	3.405	3.626	6.332	22.768	9.888	3.078	9.146	3.792	43.894	8.477
JB ist.	690.608	6.338	7.366	73.080	2886.531	321.678	0.270	304.050	4.444	11090.29	268.156
JB p.	0.000	0.042	0.025	0.000	0.000	0.000	0.873	0.000	0.108	0.000	0.000

Not: Std. sapma, standart sapma; JB ist., Jarqua-Bera test istatistiği; JB p., Jarqua Bera test istatistiği olasılık değerini ifade etmektedir.

Araştırmada kurulan modellerde nedensellik etkileşimleri, Granger nedensellik temelli Hacker ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilmiş bootstrap nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Araştırma süreci öncesinde serilerin durağanlık seviyesinin tespit edilmesi gerekmektedir. Durağanlık özellikleri Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Christopoluos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier ADF birim kök testleri ile sınanmıştır. Daha sonra kurulan modellere Hacker ve Hatemi-J (2012) bootstrap nedensellik testi uygulanmıştır. Araştırmadaki ilişkileri sınamak için konut fiyat endeksi serisinin bağımlı ve bağımsız olduğu 20 adet model kurulmuştur. Test edilen ekonometrik modellerin formel gösterimleri aşağıdaki denklemlerde gösterilmiştir.

$$\text{Model 1: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 XU100_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } XU100_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 XGMYO_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } XGMYO_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Model 5: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 REDK_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\text{Model 6: } REDK_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\text{Model 7: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 TÜFE_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\text{Model 8: } TÜFE_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\text{Model 9: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 KKFO_t + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\text{Model 10: } KKFO_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$\text{Model 11: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 SUE_t + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$\text{Model 12: } SUE_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

$$\text{Model 13: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 M2_t + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$\text{Model 14: } M2_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (14)$$

$$\text{Model 15: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 TGE_t + \varepsilon_t \quad (15)$$

$$\text{Model 16: } TGE_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (16)$$

$$\text{Model 17: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 EGE_t + \varepsilon_t \quad (17)$$

$$\text{Model 18: } EGE_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (18)$$

$$\text{Model 19: } KFE_t = \beta_0 + \beta_1 ALTIN_t + \varepsilon_t \quad (19)$$

$$\text{Model 20: } ALTIN_t = \beta_0 + \beta_1 KFE_t + \varepsilon_t \quad (20)$$

Ekonometrik analizlerde araştırmalarda kullanılan serilerin birim kök içermeleri halinde sahte regresyon problemi ortaya çıkabileceğinden analiz öncesi serilerin durağanlık özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bir serinin durağanlığı ortalaması, varyansı ve kovaryansının zaman içerisinde değişmediği bir durumdur (Gujarati, 2004: 814). Birim kök test sürecinin öncülü Dickey ve Fuller (1979) geliştirdiği test prosedürü ile bir serinin birim köklü olup olmadığını ya da eş değerde bir serinin rassal bir yürüyüş süreci takibini test etmektedir. Eğer serilerin hata terimleri otokorelasyon barındırıyorsa bu sorun serinin gecikmeli değerleri kullanılarak etkisizleştirilmektedir. Augmented Dickey Fuller (ADF) testinde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri kurulan modelde bağımsız değişken olarak eklenmektedir. Dickey ve Fuller (1979, 1981) araştırmaları sonucu geliştirilen ADF testinde, serilerin durağanlık özelliklerini test edecek sabitli ve sabitli/trendli modeller Denklem (21) ve (22)'de sunulmaktadır. Aşağıdaki model denklemlerinde Δ fark operatörünü, t zamanı ve p ise gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Testte sıfır hipotezi $H_0: \gamma = 0$ serinin birim köklü olduğunu, alternatif hipotez olan $H_1: \gamma \neq 0$ ise serinin durağan olduğunu savunmaktadır. ADF test istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerlerden küçük ise serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Sabitli model;

$$\Delta y_t = \alpha + \gamma y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t \quad (21)$$

Sabitli ve trendli model;

$$\Delta y_t = \alpha + \gamma y_{t-1} + \beta_t + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t \quad (22)$$

Zaman serileri analizlerinde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan yapısal değişiklikler uygulanan birim kök testi sonuçlarını etkilemektedir. Yapısal kırılmaların gölge değişkenler yardımı ile ele alınması ile bu kırılmaların ani olarak gerçekleştiği varsayılmaktadır. Leybourne, Newbold ve Vougas (1998) ve Harvey ve Mills (2002) tarafından geliştirilen birim kök testleri ile yapısal kırılmalara ait sürecin daha yavaş ve yumuşak geçişli olabileceğine dair varsayım dikkate alınmıştır. Ancak bu testlerde de yapısal kırılmalar yumuşak olarak ele alınsa da kullanılan lojistik yumuşak geçiş fonksiyonunun sayısı kadar yapısal kırılma tanımlanmaktadır (Hepsağ, 2022: 133). Bu sorunları çözmek adına Becker vd. (2006), Fourier fonksiyonlarını dikkate alan birim kök testini geliştirmiş ve bu yaklaşım ile yapısal kırılmaların sayısı, konumu ve biçimi önemsenmeden analizler gerçekleştirilmiştir. Christopoulos ve León – Ledesma (2010) tarafından geliştirilen Fourier ADF testi temel olarak Becker vd. (2006) araştırmalarına dayanmakta ve ADF tipi birim kök testinin Fourier fonksiyonlarına izin vermektedir. İki aşamadan oluşan testte, öncelikle testte Denklem (23)'te yer alan regresyon modeli dikkate alınmaktadır (Christopoulos ve León – Ledesma, 2010: 1081):

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (23)$$

Burada, t deterministik trendi, k frekans sayısını, T gözlem sayısını ve π ise 3.1416 olarak bilinen pi sayısını göstermektedir. Testin temel hipotezi Denklem (24)'te sunulmaktadır. Bu noktada h_t 'nin sıfır ortalamalı durağan bir süreç izlediği varsayılmaktadır. Test istatistiğini hesaplamak için üç adımlık bir prosedür gerekmektedir.

$$H_0: v_t = \mu_t, \quad \mu_t = \mu_{t-1} + h_t \quad (24)$$

Prosedürün ilk adımında uygun k değeri bulunmalıdır. Bu k değeri kalıntı kareler toplamını (KKT) minimum yapan değerdir. Sonraki süreçte Denklem (25) ile modelin kalıntıları elde edilir.

$$\hat{v}_t = y_t - [\hat{\delta}_0 + \hat{\delta}_1 \sin\left(\frac{2\pi \hat{k}t}{T}\right) + \hat{\delta}_2 \cos\left(\frac{2\pi \hat{k}t}{T}\right)] \quad (25)$$

Denklem (25) ile elde edilen kalıntılara birim kök testi uygulanır. Aşağıda Denklem (26) yer alan modelin kalıntılara uygulanması ile Fourier ADF (FADF) testi uygulanmış olur.

$$\Delta v_t = \alpha_1 v_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-j} + \mu_t \quad (26)$$

FADF testine ait sıfır ve alternatif hipotez Denklem (27) 'de ifade edilmiştir.

$$H_0: \alpha_1 = 0, \quad H_1: \alpha_1 < 0 \quad (27)$$

Son adımda ise F testi aracılığıyla trigonometrik terimlerin anlamlılığı Denklem (28) yer alan testler ile sınanır. Becker vd. (2006) araştırmasında F testi için gerekli olan kritik değerler hesaplanmıştır. Trigonometrik terimlerin

anlamsızlığını gösteren yokluk hipotezinin kabul edilmesi halinde, FADF testi yerine geleneksel ADF testi uygulanır.

$$H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0, \quad H_1: \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0 \quad (28)$$

Granger (1969) araştırması ile nedensellik kavramını literatüre kazandırmış ve testin belirgin özelliğini serilerin durağanlık şartına bağlamıştır. Daha sonra bu testin gelişimine katkı sunan Toda ve Yamamoto (1995), serilerin koentegre ya da durağanlık özellikleri gözlemlenmeden nedenselliklerin test edilebileceğini ortaya koymuştur. VAR modeline dayanan Toda ve Yamamoto (1995) testi, hataların normal dağılım gösterdiğini varsaymaktadır. Hatalar normal dağılım sergilemediğinde ya da ARCH yapısına sahip olduğunda bu testin sapmalı bulgular ürettiğini ortaya koyan Hacker ve Hatemi J (2006) asimptotik χ^2 dağılım yerine bootstrap dağılım kullanmayı önermektedir.

Hacker ve Hatemi J (2006) testinde tahmin edilen VAR modelinde gecikme uzunluğu dışsal olarak belirlenmekte ve bu durum daha sonra yazarlarca bir zayıflık olarak görülerek Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testinin geliştirilmesine sebebiyet vermiştir. Hacker ve Hatemi J (2012) testinde, gecikme uzunluğu içsel olarak belirlenmiştir (Göçer ve Bulut, 2015: 733). Bu yöntemde de kritik değerler bootstrap ile türetilmiş, hataların dağılımı ve bu hatalardaki ARCH etkilerine karşı dirençli tahminler üretilmiştir. Ayrıca yöntem, serilerin durağanlık özellikleri ne olursa olsun uygulanabilmekte ve küçük örneklerle bile sağlıklı sonuçlar üretebilmektedir. Gecikme uzunluğunun içsel olarak belirlendiği bu teste kullanılan Schwarz Bayesian Kriteri (SBC) Denklem (29) ile şu şekilde tanımlanmaktadır. Bu denklemde, $\hat{\Omega}_j$, tahmin edilen varyans-kovaryans matrisinin determinanı; k, gecikme uzunluğunu; T, gözlem sayısını ve ln, ise doğal logaritmayı ifade etmektedir. Teste yokluk hipotezi, “birinci değişkenden, ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin yoktur” şeklinde kurulmaktadır.

$$SBC = \ln(\det \hat{\Omega}_j) + k \left(\frac{n^2 \ln T}{T} \right) \quad (29)$$

Ampirik Bulgular

Araştırmadaki serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Christopoulos ve León – Ledesma (2010) Fourier ADF testleri ile test edilmiştir. Tablo 4’te ADF test bulguları raporlanmıştır.

Tablo 4. ADF Birim Kök Test Bulguları

Seriler	ADF	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli
KFE	-2.1025 (0.2441)	-2.8499 (0.1821)
ΔKFE	-6.3868 (0.0000)	-6.3774 (0.0000)
XU100	-11.4655 (0.0000)	-11.8893 (0.0000)
XGMYO	-10.9602 (0.0000)	-11.2850 (0.0000)
REDK	-10.0063 (0.0000)	-10.0049 (0.0000)
TÜFE	-3.6146 (0.0065)	-4.3660 (0.0033)
KKFO	-7.7365 (0.0000)	-7.7286 (0.0000)
SUE	-5.0150 (0.0000)	-5.0931 (0.0002)
M2	-9.8516 (0.0000)	-10.8047 (0.0000)
TGE	-9.7042 (0.0000)	-9.7200 (0.0000)
EGE	-12.4400 (0.0000)	-12.4014 (0.0000)
ALTIN	-9.6224 (0.0000)	-9.8199 (0.0000)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerlerini ve “Δ” notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir. ADF birim kök testinde kritik değerler sabitli model için -3.472813 (%1), -2.880088 (%5) ve -2.576739 (%10); sabitli ve trendli model için ise -4.018349 (%1), -3.439075 (%5) ve -3.143887 (%10) şeklindedir.

ADF birim kök testinin sabitli ve sabitli-trendli model bulguları tüm anlamlılık düzeylerinde KFE serisinin seviyede birim köklü olduğu ve serinin birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığını göstermektedir. XU100, XGMYO, REDK, TÜFE, KKFO, SUE, M2, TGE, EGE ve ALTIN serileri ise seviyesinde durağandır. ADF testine göre KFE, I(1); diğer seriler ise I(0)'dır. Tablo 5 ve 6'da sırası ile sabit terimli model ve sabitli/trendli model için Fourier ADF test bulguları raporlanmıştır.

Tablo 5. Sabit Terimli Model için FADF Birim Kök Test Bulguları

Seriler	Min KKT	k	FADF	F istatistiği
KFE	724.03061	2	-2.53940	25.45621
Δ KFE	172.91084	5	-12.80737	0.70414
XU100	8079.65088	1	-8.60529	3.00616
XGMYO	10299.04696	1	-8.70030	3.78379
REDK	1686.47993	4	-10.22697	1.34996
TÜFE	431.66743	1	-6.04475	11.06960
KKFO	7751.99035	4	-8.23212	4.85496
SUE	20228.46402	4	-14.12178	0.07643
M2	780.19261	1	-7.97402	7.04843
TGE	1442.13651	4	-10.51464	2.20959
EGE	3553.17099	4	-10.54897	0.77553
ALTIN	4178.41311	1	-9.22458	4.25183

Not: "Δ" notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir. Araştırmanın T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2, 3, 4, ve 5 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile -3.85, -3.28, -3.06, -2.93 ve -2.90 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde 4.929 şeklindedir.

Tablo 5'te sabit terimli modele göre XU100, XGMYO, REDK, KKFO, SUE, TGE, EGE ve ALTIN serilerinin hesaplanan FADF istatistik değerlerinin mutlak değeri, tabloda görülen frekans sayıları gözetilerek oluşturulan kritik değerlerden büyük olduğundan, birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuca göre XU100, XGMYO, REDK, KKFO, SUE, TGE, EGE ve ALTIN serileri durağandır. Fakat bu serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değerleri, Becker vd. (2006) araştırmasındaki tablodaki %5 anlamlılık değeri olan 4.929'dan küçük oldukları için trigonometrik terimlerin anlamsızlığını gösteren yokluk hipotezinin reddedilmemesi halinde, FADF testi yerine geleneksel ADF testinin kullanılması gerekmektedir. Bu durum, sabit terimli model için bu serilere yönelik dış şokların ya da yapısal değişikliklerin bu serileri etkilemediği, sürdürülebilir bir form izledikleri söylenebilir.

KFE serisi için k=2 frekans sayısı altında FADF test istatistiği değeri olan -2.53940'un mutlak değerce, kritik değer olan -3.28'den küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Yani KFE serisi, seviyesinde birim köklüdür. Seri birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Trigonometrik terimlerinin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değeri 25.45621, %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan 4.929'dan büyük olduğu için trigonometrik terim anlamlıdır. KFE serisi için Fourier ADF testinin sabit terimli modeli uygulanabilir bir testtir.

TÜFE ve M2 serileri için ise k=1 frekans sayısı altında FADF test istatistiği değeri sırası ile -6.04475 ve -7.97402 şeklindedir. Bu değerlerin mutlak değerce, kritik değerlerden büyük olması, birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezini reddedilmektedir. Yani bu seriler düzeyinde durağandır. Bu serilerin trigonometrik terimlerin anlamlılıkları incelendiğinde 11.06960 ve 7.04843 olan F istatistik değerlerinin kritik değer olan 4.929'dan büyük olması, FADF testinin bu seriler için uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Sabit Terimli ve Trendli Model için FADF Birim Kök Test Bulguları

Seriler	Min KKT	k	FADF	F istatistiği
KFE	350.23123	1	-3.81753	67.19697
Δ KFE	172.78589	5	-12.83113	0.71211
XU100	7582.47443	1	-8.49068	4.83863
XGMYO	9918.21657	1	-9.16372	4.38822
REDK	1674.84279	4	-10.29402	1.56443
TÜFE	357.30111	1	-7.10913	9.95403
KKFO	7710.64200	4	-8.27407	4.90579
SUE	20211.28051	4	-14.10296	0.10232
M2	712.85232	1	-8.88614	4.69649
TGE	1439.64828	4	-10.54037	2.08325
EGE	3551.26582	4	-10.56417	0.80972
ALTIN	4178.41311	1	-9.22458	4.25183

Not: " Δ " notasyonu ise serilerin birinci farkını göstermektedir. Araştırmanın T gözlem sayısı dikkate alınarak %5 anlamlılık düzeyinde 1, 2, 3, 4, ve 5 frekans sayısı için kritik değerler sırası ile -4.46, -4.16, -3.83, -3.70 ve -3.63 şeklindedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını test etmek için kullanılacak kritik değer ise %5 anlamlılık düzeyinde 4.972 şeklindedir.

Tablo 6'da sabit terimli ve trendli modele göre XU100, XGMYO, REDK, KKFO, SUE, M2, TGE, EGE ve ALTIN serilerinin hesaplanan FADF istatistik değerlerinin mutlak değeri, tabloda görülen frekans sayıları gözetilerek oluşturulan kritik değerlerden büyük olduğundan, birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuca göre XU100, XGMYO, REDK, KKFO, SUE, M2, TGE, EGE ve ALTIN serileri durağandır. Fakat bu serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değerleri, Becker vd. (2006) araştırmasındaki tablodaki %5 anlamlılık değeri olan 4.972'den küçük oldukları için trigonometrik terimlerin anlamsızlığını gösteren yokluk hipotezinin kabul edilmesi halinde, FADF testi yerine geleneksel ADF testinin kullanılması gerekmektedir. Bu durum, sabitli terimli ve trendli model için bu serilere yönelik dış şokların ya da yapısal değişikliklerin bu serileri etkilemediği, sürdürülebilir bir form izledikleri söylenebilir.

KFE serisi için k=1 frekansı sayısı altında FADF test istatistiği değeri olan -3.81753'ün mutlak değerce, kritik değer olan -4.46'dan küçük olduğu için birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezi reddedilemez. Yani KFE serisi, düzeyde birim köklüdür. Seri birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Trigonometrik terimlerinin anlamlılığı incelendiğinde F istatistik değeri 67.19697, % 5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olan 4.972'den büyük olduğu için trigonometrik terim anlamlıdır. KFE serisi için Fourier ADF testinin sabit terimli ve trendli modeli uygulanabilir bir testtir.

TÜFE serisi için k=1 frekans sayısı altında FADF test istatistiği değeri -7.10913 şeklindedir. Bu değer mutlak değerce, kritik değerden büyük olması birim kökün olduğuna dair yokluk hipotezini reddedilmektedir. TÜFE serisi düzeyinde durağandır. Fakat serinin trigonometrik terimlerin anlamlılıkları incelendiğinde 9.95403 olan F istatistik değerinin kritik değer olan 4.972'den büyük olması, sabit terimli ve trendli model için FADF testinin uygulanabilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuçta, ADF ve Fourier ADF testleri bulguları KFE serisi için I(1), diğer seriler için I(0) olduğuna karar verilmiştir. Araştırmanın bir sonraki aşamasında bootstrap nedensellik testinin uygulama sürecinde serilerin tümleşme derecesi bir (1) olarak alınmıştır.

Tablo 7. Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap Nedensellik Testi Bulguları

Model	İlişki	MWALD Test Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer	Karar
1	XU100 $\neq$ > KFE	1.578	6.772	3.826	2.681	H ₀ kabul; nedensellik yok.
2	KFE $\neq$ > XU100	0.784	6.569	3.782	2.727	H ₀ kabul; nedensellik yok.
3	XGMYO $\neq$ > KFE	1.581	6.646	3.790	2.674	H ₀ kabul; nedensellik yok.
4	KFE $\neq$ > XGMYO	0.004	7.002	4.052	2.787	H ₀ kabul; nedensellik yok.
5	REDK $\neq$ > KFE	27.359	14.676	10.142	8.079	H ₀ red; REDK serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
6	KFE $\neq$ > REDK	7.301	14.837	10.088	8.207	H ₀ kabul; nedensellik yok.
7	TÜFE $\neq$ > KFE	59.260	14.295	8.570	6.527	H ₀ red; TÜFE serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
8	KFE $\neq$ > TÜFE	30.290	15.732	8.912	6.622	H ₀ red; KFE serisinden TÜFE'ye doğru nedensellik mevcut.
9	KKFO $\neq$ > KFE	1.248	10.967	6.527	4.785	H ₀ kabul; nedensellik yok.
10	KFE $\neq$ > KKFO	12.011	10.745	6.405	4.800	H ₀ red; KFE serisinden KKFO'ya doğru nedensellik mevcut.
11	SUE $\neq$ > KFE	9.642	9.459	6.104	4.727	H ₀ red; SUE serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
12	KFE $\neq$ > SUE	4.799	9.554	6.028	4.696	%10 anlamlılık düzeyinde H ₀ red; KFE serisinden SUE'ye doğru nedensellik mevcut.
13	M2 $\neq$ > KFE	18.003	10.788	6.307	4.675	H ₀ red; M2 serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
14	KFE $\neq$ > M2	10.140	10.041	6.360	4.723	H ₀ red; KFE serisinden M2'ye doğru nedensellik mevcut.
15	TGE $\neq$ > KFE	9.961	6.897	3.969	2.730	H ₀ red; TGE serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
16	KFE $\neq$ > TGE	0.327	7.100	3.934	2.719	H ₀ kabul; nedensellik yok.
17	EGE $\neq$ > KFE	37.354	10.226	4.480	2.693	H ₀ red; EGE serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
18	KFE $\neq$ > EGE	0.596	9.325	4.241	2.594	H ₀ kabul; nedensellik yok.
19	ALTIN $\neq$ > KFE	8.879	7.194	4.095	2.778	H ₀ red; ALTIN serisinden KFE'ye doğru nedensellik mevcut.
20	KFE $\neq$ > ALTIN	5.558	7.115	3.838	2.652	%5 ve %10 anlamlılık düzeyinde H ₀ red; KFE serisinden ALTIN serisine doğru nedensellik mevcut.

Not: Bootstrap kritik değerleri 10.000 döngüyle elde edilmiştir. Tabloda yer alan " $\neq$ >" notasyonu, bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisi olmadığına dair yokluk hipotezini göstermektedir.

Tablo 7'de Hacker ve Hatemi-J (2012) testi bulguları raporlanmıştır. Bu testte bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisini ortaya koyan MWALD değerleri, bootstrap yöntemi ile elde edilen kritik değerlerden küçük çıkarsa nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilmez ve nedenselliğin olmadığına karar verilir. Bulgular incelendiğinde, 1, 2, 3, 4, 6, 9, 16 ve 18 numaralı modellerde nedenselliğin olmadığına yönelik yokluk hipotezi tüm anlamlılık düzeylerinde kabul edilerek, nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. Konut fiyatları ile BİST-100 ve BİST-GYO pay endeksleri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Konut fiyatlarından reel efektif döviz kuruna, tüketici güven endeksine ve ekonomik güven endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Konut kredileri faiz oranından konut fiyatlarına doğru nedensellik de söz konusu değildir.

Tüm anlamlılık düzeylerinde konut fiyatları ile enflasyon oranı ve M2 para arzı arasında çift yönlü Granger nedensellik söz konusudur. %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde konut fiyatları ile külçe altın gr./TL fiyatları arasında çift yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir. %10 anlamlılık düzeyinde konut fiyatları ile sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir.

Tüm anlamlılık düzeylerinde reel efektif döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomi güven endeksinden konut fiyatlarına doğru; konut fiyatlarından konut kredi faiz oranına doğru tek yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küresel kriz sonrası hem dünya da hem de Türkiye’de borçlanma maliyetlerinin düşmesi ve devlet teşvikleri ile kredi kanalı yardımı ile Türkiye’de konut piyasasının desteklenmesine neden olmuştur. Türkiye’de konuta yönelik geleneksel bir talebin yanı sıra, yatırım vasfı da barındırması her iki kanaldan talep artışını ve dolayısıyla fiyatların yükselişini desteklemiştir. Özellikle son yıllarda konut yatırımının enflasyona karşı reel getiri sunduğu düşüncesi de bu yükselişi pekiştirmiştir. Konut piyasasında fiyatların, hangi makroekonomik ve finansal faktörlerle olası ilişkilerinin varlığının tespiti ile literatüre katkı sağlanmak istenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de konut fiyatlarını etkilediği ve etkilendiği düşünülen BİST-100 ve BİST GYO pay endeksleri, reel efektif döviz kuru, tüketici fiyat endeksi, konut kredi faiz oranı, sanayi üretim endeksi, para arzı, tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi ve altın fiyatları olmak üzere geniş bir değişken yelpazesi kullanılmıştır. İlgili değişkenler kullanılarak konut fiyat endeksinin bağımlı ve bağımsız değişken olduğu 20 model kurulmuştur. Konut fiyat endeksi ile makroekonomik ve finansal göstergeler arasındaki ilişkiler Granger temelli Hacker ve Hatemi J (2012) bootstrap nedensellik testi ile ortaya konulmuştur. Bootstrap nedensellik testi sonuçlarına göre, konut fiyatları ile BİST-100 ve BİST-GYO pay endeksleri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Konut fiyatlarından reel efektif döviz kuruna, tüketici güven endeksine ve ekonomik güven endeksine doğru nedensellik ilişkisi söz konusu değildir, konut kredileri faiz oranından konut fiyatlarına doğru nedensellik mevcut değildir. Tespitlerde, konut fiyatları ile enflasyon oranı, M2 para arzı, altın fiyatları, sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü Granger nedensellik ortaya konulmuştur. Reel efektif döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik güven endeksinden konut fiyatlarına doğru; konut fiyatlarından konut kredi faiz oranlarına doğru tek yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir.

Finansal bir gösterge olarak borsa pay endeksleri ile konut fiyatları arasında on dört yıllık süreçte nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu durum, her iki yatırım aracındaki fiyatların birbirinden etkilenmediğini ortaya koyarken, Türkiye’de borsa pay endeks fiyatları ile konut fiyatlarının farklı risk unsurlarından beslendikleri şeklinde yorumlanabilir. Yapılan tespitlerde, enflasyon oranı ile konut fiyatları arasında karşılıklı güçlü nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur. Bu durum her iki değişkenin birbirleri ile güçlü etkileşim halinde olduklarını göstermektedir. Enflasyon sepeti içinde yer alan konut fiyatlarındaki değişimlerin, enflasyonu beslediği; diğer taraftan maliyetler kanalı ile enflasyonun konut fiyatlarını etkilediği görülmektedir. Ayrıca bulgular, konut yatırımının enflasyona karşı reel getiri sağladığı düşüncesini doğrular niteliktedir. Para arzı ile konut fiyatları arasında çift yönlü nedensellik etkileşiminin varlığı, para arzı değişimlerinin piyasalarda parasal genişleme etkisinin kredi hacmi ve faiz oranlarına yansması yolu ile konut fiyatlarında değişim yaratacağı söylenebilir. Fiyatların para arzının nedeni olması, konutu bir yatırım aracı görenlerin parasal taleplerinin bir yansması olarak düşünülebilir. Konut fiyatları ile altın fiyatlarının karşılıklı etkileşimlerin varlığı ise, konut ve altın yatırımcılarının birbirinden etkilendiklerini, dolayısıyla rekabet halindeki yatırım enstrümanları olduklarını doğrular niteliktedir. Ekonomik büyümeyi temsil eden sanayi üretimi ile konut fiyatlarının karşılıklı nedensellik etkileşiminde olduğu görülmüştür. Bu durum konut sektörünün ekonomik büyümeden hem pay alarak fiyatları etkilediğinin hem de ekonomik büyümeye destekleyici etkisinin olduğunun göstergesidir.

Reel efektif döviz kurundan konut fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Bu durum, konut fiyatlarının ulusal paranın değerindeki değişimlere hassas olduğunun göstergesidir. Döviz kurundaki değişim, maliyetler kanalı ile konut fiyatlarında değişim yaratabilmektedir. Ayrıca, konu yatırımlar bağlamında değerlendirildiğinde döviz kurundaki değişimler, yatırımcıların satın alma gücünü değiştireceğinden konut talebini dolayısıyla fiyatlara etki edebilecektir.

Güven endeksleri, bir ekonomiye ilişkin mevcut durumu ve gelecek beklentilerini yansıtmakta ve ekonomiler açısından öncü gösterge olarak kullanılabilir. Bu araştırmada, tüketici güven endeksi ile ekonomik güven endekslerinden konut fiyatlarına tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı, bu endekslerin konut fiyatlarındaki değişimleri öngörebildiği için öncü gösterge olarak kullanılabilir.

Faiz oranlarındaki değişimler, konut edinimine ilişkin finansman maliyetlerini etkileyerek konut fiyatlarında değişim yaratabilmektedir. Bu araştırmada ise, konut kredi faiz oranlarından konut fiyatlarına doğru nedensellik söz konusu değilken; konut fiyatlarından konut kredi faiz oranlarına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Dolayısıyla konut fiyatlarındaki değişimler, konut kredi faiz oranlarını etkilemektedir. Bu durum, bir

ekonomideki talebi canlı tutmaya odaklanıldığı ya da faiz oranlarına döviz kuru vb. başka unsurların etkisinin olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, finansal gösterge olarak tanımlanan borsa pay endekslerinin konut fiyatları ile etkileşimde olmadıkları, makroekonomik göstergelerin ise konut fiyatlarını belirlemede daha aktif oldukları görülmektedir. Türkiye’de konut yatırımcılarının söz konusu makroekonomik göstergeleri gözeterek yatırım yapmaları daha makul görünmektedir.

Bu araştırmanın sonuçları ile Zhu (2006), Goodhart ve Hofmann (2008), Beltratti ve Morana (2010), Dilber ve Sertkaya (2016), Akkaya (2018), Bahmani-Oskooee ve Wu (2018), Tan vd. (2018), Eryüzlü ve Ekici (2020), Yıldırım vd. (2021), Çetin (2021) araştırmalarındaki bazı sonuçlarda benzerlikler söz konusudur.

Gelecekte yapılması planlanan araştırmalar ile konut fiyatlarını etkilediği ya da etkilendiği düşünülen değişkenler, ekonometrik yöntem, ülke ve zaman boyutları farklılaştırılarak literatüre zenginlik katılabilir.

Kaynakça

- Adams, Z., & Füss, R. (2010). Macroeconomic determinants of international housing markets. *Journal of Housing Economics*, 19(1), 38-50. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2009.10.005>
- Agnello, L., & Schuknecht, L. (2011). Booms and busts in housing markets: Determinants and implications. *Journal of Housing Economics*, 20(3), 171-190.
- Akkaş, M. E., & Sayılan, G. (2015). *Konut fiyatları ve konut kredisi faizi: Toda-Yamamoto nedensellik testi*. 19. Finans Sempozyumu, Çorum
- Akkaya, M. (2019). Hedonik konut fiyat endeksini etkileyen faktörlerin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 435-454. doi: 10.24988/deuüibf.2018332711
- Akyol Özcan, K. (2023). Konut fiyat endeksi belirleyicileri üzerine bir araştırma: Asimetrik eş bütünleşme analizi. *EKEV Akademi Dergisi*, 0(93), 283-307. doi: 10.17753/sosekev.1218289
- Bahmani-Oskooee, M., & Ghodsi, S. H. (2018). Asymmetric causality between the US housing market and its stock market: Evidence from state level data. *The Journal of Economic Asymmetries*, 18, e00095.
- Bahmani-Oskooee, M., & Wu, T. P. (2018). Housing prices and real effective exchange rates in 18 OECD countries: A bootstrap multivariate panel Granger causality. *Economic Analysis and Policy*, 60, 119-126.
- Batayneh, K. I., & Al-Malki, A. M. (2015). The relationship between house prices and stock prices in Saudi Arabia: an empirical analysis. *International Journal of Economics and Finance*, 7(2), 156-167.
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Beltratti, A., & Morana, C. (2010). International house prices and macroeconomic fluctuations. *Journal of Banking & Finance*, 34(3), 533-545.
- Bin, O. (2004). A prediction comparison of housing sales prices by parametric versus semi-parametric regressions. *Journal of Housing Economics*, 13(1), 68-84.
- Bjørnland H. C., & Jacobsen D. V. (2010). The role of house prices in the monetary policy transmission mechanism in small open economies. *Journal of Financial Stability*, 6, 218-229.
- Canbay, Ş., & Mercan, D. (2020). Türkiye’de konut fiyatları, büyüme ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 18(1), 176-200.
- Case, K. E., & Quigley, J. M. (2008). How housing booms unwind: Income effects, wealth effects, and feedbacks through financial markets. *European Journal of Housing Policy*, 8(2), 161-180. doi: 10.1080/14616710802037383
- Christopoulos, D. K., & León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.
- Coşkun, Y. (2015). *Türkiye’de konut finansmanı: sorunlar ve çözüm önerileri*. Türkiye Bankalar Birliği.

- Coşkun, Y. (2016). Konut fiyatları ve yatırımı: Türkiye için bir analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 201-217.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2022). The analysis of the relationship between housing prices and interest rates in Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 23(1), 15-34. doi: 10.24889/ifede.992109
- Çankaya, S. (2013). Konut fiyatları ve makroekonomik faktörler arası ilişkiye global bakış. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(100), 143-154.
- Çetin, A. C. (2021). Türkiye’de konut fiyatlarına etki eden faktörlerin analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-30. doi: 10.31200/makuubd.846667
- Çetin, D. T. (2022). Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyat endeksinin makroekonomik göstergeler ve hisse senedi endeksi kullanılarak yapay zekâ ile tahmini. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1363-1380. doi: 10.11616/asbi.1161592
- Çetin, G., & Doğaner, A. (2017). İnşaat sektörü güven endeksi ve konut fiyat endeksi arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik analiz. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 155-165.
- Çipe, B., & Aslan, A. (2022). Investigation of housing price index and BIST 100 stock market index in Turkey with Markov Switching Model. *Trends in Business and Economics*, 36(1), 109-114
- Darıcı, B. (2018). Para politikası ve konut fiyatları ilişkisi: Türkiye ekonomisi için ampirik bir analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS’18), 221-228.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dickey, D. A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072. <http://dx.doi.org/10.2307/1912517>
- Dilber, İ., & Sertkaya, Y. (2016). 2008 finansal krizi sonrası Türkiye’de konut fiyatlarının belirleyicilerine yönelik analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 11-29.
- Eryüzlü, H., & Ekici, S. (2020). Konut fiyat endeksi ve reel döviz kuru ilişkisi: Türkiye örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(12), 97-105. doi: 10.25204/iktisad.650420
- Fang, H., Lee, Y.-H., & Chang, W. S. (2017). Nonlinear short-run adjustments between house and stock prices in emerging Asian regions. *Panoeconomicus*, 65(1), 37-63.
- Gebeşoğlu, P. F. (2019). Housing price index dynamics in Turkey. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14, 100-107.
- Gimeno, R., & Martínez-Carrascal, C. (2010). The relationship between house prices and house purchase loans: The Spanish case. *Journal of Banking and Finance*, 34(8), 1849-1855.
- Golubchikov, O., & Badyina, A. (2012). *Sustainable housing for sustainable cities: A policy framework for developing countries*. Nairobi, Kenya: UN-HABITAT.
- Goodhart, C., & Hoffman, B. (2008). House prices, money, credit and the macroeconomy. *European Central Bank Working Paper Series*, No.888, April 2008, 1-43.
- Göçer, İ., & Bulut, Ş. (2015). Petrol fiyatlarındaki değişimlerin Rusya ekonomisine etkileri: Çoklu yapısal kırılmalı eşbütünlük ve simetrik nedensellik analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 721-748.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, 4th Edition. McGraw Hill.

- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Hacker, S., & Hatemi-J, A. (2012). A Bootstrap test for causality with endogenous lag length choice: Theory and application in finance. *Journal of Economic Studies*, 39(2), 144-160.
- Hepsağ, A. (2022). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizlerinde Güncel Yöntemler*. Der Yayınları.
- Huang, Y. K., & Ge, J. (2009). *House prices and the collapse of stock market in mainland China?-An empirical study on house price index*. Pacific Rim Real Estate Conference. PRRES, UWS and UTS.
- Hülagü, T., Kızılkaya, E., Özbekler, A. G., & Tunar, P. (2016). Türkiye Konut Fiyat Endeksi'nin kalite değişimi etkisinden arındırılması: Hedonik konut fiyat endeksi. *TCMB Ekonomi Notları*, 1-15.
- Ibrahim, M.H. (2010). House price-stock price relations in Thailand: An empirical analysis. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 3(1), 69-82. <https://doi.org/10.1108/17538271011027096>
- Investing.com (2023). 10 Nisan 2023 tarihinde <https://tr.investing.com/indices/ise-real-estate-inv.-trusts> adresinden erişilmiştir.
- İslamoğlu, B., & Buluş, A. (2018). Mortgage piyasası ve para politikasının konut fiyatlarına etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 455-466.
- Jiang, Y., Zhao, D., Sanderford, A., & Du, J. (2018). Effects of bank lending on urban housing prices for sustainable development: A panel analysis of Chinese cities. *Sustainability*, 10(3), 642.
- Jud, G. D., & Winkler, D. T. (2002). The dynamics of metropolitan housing prices. *Journal of Real Estate Research*, 23(1-2), 29-45.
- Karaağaç, G. A., & Altınırnak, S. (2018). Türkiye konut fiyat endeksi ve düzey bazlı konut fiyat endeksleri ile seçili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 39, 222-240.
- Karadaş, H. A., & Salihoglu, E. (2020). Seçili makroekonomik değişkenlerin konut fiyatlarına etkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 63-80.
- Karakuş, R., & Öksüz, S. (2021) BİST gayrimenkul yatırım ortaklıkları endeksi ile konut fiyat endeksi, faiz oranı ve enflasyon ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *BMIJ*, 9(2), 751-764. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i2.1825>
- Katrakilidis, C., & Trachanas, E. (2012). What drives housing price dynamics in Greece: New evidence from asymmetric ARDL cointegration. *Economic Modelling*, 29(4), 1064-1069. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.03.029>
- Kayral, I. E. (2017). İstanbul, Ankara ve İzmir konut fiyat değişimlerini etkileyen faktörlerin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 65-84.
- Leung, C. (2004). Macroeconomics and housing: A review of the literature. *Journal of Housing Economics*, 13(4), 249-267.
- McQuinn, K., & O'Reilly, G. (2008). Assessing the role of income and interest rates in determining house prices. *Economic Modelling*, 25(3), 377-390.
- Meidani, A. N., Zabihi, M., & Ashena, M. (2011). House prices, economic output, and inflation interaction in Iran. *Research in Applied Economics*, 3(1), 1-13.
- Münyas, T. (2020). Reel sektör güven endeksi ile hedonik konut fiyat endeksi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1383-1394.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD). (2023). Housing Prices. 23 Nisan 2023 tarihinde OECD Resmi Sitesi: <https://data.oecd.org/price/housing-prices.htm> adresinden alınmıştır.

- Öner Badurlar, İ. (2008). Türkiye'de konut fiyatları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 223-238.
- Özçim, H. (2022). Türkiye'deki konut satışı ile TCMB politika faiz oranı ve konut fiyat endeksi arasındaki ilişkinin analizi. *Neşebir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 523-533.
- Paksoy, S., Yöntem, T., & Büyükçelebi, B. (2014). Konut fiyat endeksi ve enflasyon arasındaki ilişki (TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey bölgeleri üzerine ampirik bir çalışma). *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), 54-69.
- Sağlam, C., & Abdioglu, Z. (2020). Türkiye'de tüketici fiyatları ile hedonik konut fiyatları arasındaki ilişki: Panel veri analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(57), 117-128.
- Smith, S. J. (2011). Home price dynamics: A behavioural economy?. *Housing, Theory and Society*, 28(3), 236-261.
- Sutton, G. D. (2002). Explaining changes in house prices. *BIS Quarterly Review*, 32, 46-60.
- Szeidl, A., & Chetty, R. (2004). Consumption commitments and asset prices. 2004 Meeting Papers (No. 354). *Society for Economic Dynamics*.
- Tan, C. T., Lee, C. Y., Tan, Y. T., & Keh, C. G. (2018). A nonlinear ARDL analysis on the relation between housing price and interest rate: The case of Malaysia. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development*, 3(14), 109-121.
- Toda, H.Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregression with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2023). *Konut Fiyat Endeksi, Veri: Kapsam, Dönemsellik ve Zamanlılık*. 15 Nisan 2023 tarihinde TCMB Resmi Sitesi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b4628fa9-11a7-4426-ae6-dae67fc56200/KFE-Metaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-b4628fa9-11a7-4426-ae6-dae67fc56200-orGbPxn> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Platformu (TCMB EVDS). (2023). 10 Nisan 2023 tarihinde TCMB Resmi Sitesi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). *Ekonomik Güven*. 10 Nisan 2023 tarihinde TÜİK Resmi Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ekonomik-guven-117&dil=1> adresinden alınmıştır.
- Uğur, A., & Bingöl, N. (2021). Konut fiyat endeksi ve yatırımcı duyarlılığı ilişkisinin analizi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 10-21.
- Uysal, D., & Yiğit, M. (2016). Türkiye'de konut talebinin belirleyicileri (1970-2015): Ampirik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(1), 185-209.
- Valadez, R. M. (2010). The housing bubble and the gdp: A correlation perspective. *Journal of Case Research in Business and Economics*, 3, 1-18.
- Varlık, N. (2020). Ekonomik büyümenin konut fiyatları üzerindeki asimetric etkisi: NARDL uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 352-367. doi: 10.17218/hititsosbil.800641
- Yıldırım, S., Karakaya Kırmızı, B., & Zeren, F. (2021). Türkiye'de konut fiyatlarını belirleyen makroekonomik göstergelerin analizi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 5(1), 1-15. doi: 10.29216/ueip.754483
- Yılmaz, Y. (2022). Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru ve konut fiyat endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(1), 167-185. doi: 10.54688/ayd.1109039
- Zhu, H. (2006). The structure of housing finance markets and house prices in Asia. *BIS Quarterly Review*, December.

EXTENDED SUMMARY

Housing is seen as an alternative means of accumulating wealth while meeting a basic social need for shelter. In particular, house prices are at the heart of the housing economy. The fact that the quality and return of housing investment is explained mainly in terms of changes in house prices necessitates an analysis of the determinants of house prices. In addition to real variables, house prices can also be affected by variables based on expectations and psychological factors. In this respect, it is usual for housing values to change according to optimistic or pessimistic expectations in an economy.

In Turkey, the housing sector interacts extensively with the general economy and financial markets. Its position as a sector with strong back-and-forth linkages in the economy is important in terms of directing market dynamics and public policies regarding growth/employment/income distribution. The sector, which has effective links with the financial sector, has an impact on banking, insurance and capital market variables. Urbanization, population growth, internal migration, zoning plan changes, urban transformation, natural disaster risks, urban rent, expenditures for home ownership/renting, and the structural nature of the housing/housing finance problem cause the housing sector to remain on Turkey's agenda. Based on this information, this study aims to analyze the relationship between house prices and macroeconomic and financial indicators in Turkey. The housing price index published by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) in 2010 is used to represent house prices. As macroeconomic and financial indicators, Borsa Istanbul (BIST) 100 share index and BIST Real Estate Investment Trust share index as an alternative investment instrument to housing investment, real effective exchange rate as a proxy for exchange rate, CPI-based consumer price index as a proxy for inflation, and housing loan interest rate as a proxy for interest rate, industrial production index representing economic growth, M2 money supply representing money supply, consumer confidence index and economic confidence index reflecting the current situation and future expectations in the economy, and finally, gold bullion gr/TL prices representing gold prices, which have an important place in the investment behavior of the Turkish people, are included in the research process.

The study aims to determine the causality relations between house prices and macroeconomic and financial indicators. Causality relationships are revealed with the bootstrap causality test developed by Hacker and Hatemi-J (2012). Using monthly frequency data, the research covers the period 2010/01-2022/12 and there are 156 observations for each series. The rates of change of the series are used in the research. E-views, Gauss and WinRAT's programs are used for the analysis.

It is important to determine the stationarity level of the series before the research process. In econometric analyses, since spurious regression problem may arise if the series used in the research contain unit roots, it is necessary to determine the stationarity properties of the series before the analysis. Stationarity properties are tested with Augmented Dickey Fuller (ADF) and Christopoluos and Leon-Ledesma (2010) Fourier ADF unit root tests. The findings of the ADF and Fourier ADF tests indicate that $I(1)$ for the house price index and $I(0)$ for the other series. In the next stage of the research, the degree of integration of the series was taken as one (1) in the application process of the bootstrap causality test. In order to test the relationships in the research, 20 models in which the house price index series is dependent and independent were established. Then, Hacker and Hatemi-J (2012) bootstrap causality test was applied to the models.

According to the results of the Bootstrap causality test, there is no reciprocal causality between housing prices and BIST-100 and BIST-REIT equity indices. There is no causality from house prices to the real effective exchange rate, consumer confidence index and economic confidence index, and there is no causality from housing loan interest rates to house prices. The findings reveal bidirectional Granger causality between house prices and inflation rate, M2 money supply, gold prices and industrial production index. There is unidirectional Granger causality from real effective exchange rate, consumer confidence index and economic confidence index to house prices and from house prices to mortgage interest rates. Overall, the results suggest that stock indices, which are defined as financial indicators, do not interact with house prices, while macroeconomic indicators are more active in determining house prices. It seems more reasonable for housing investors in Turkey to invest by considering these macroeconomic indicators. Future research can enrich the literature by differentiating the variables, econometric methods, country and time dimensions that affect or are thought to affect house prices.

2000 YILINDAN GÜNÜMÜZE TEKNOLOJİ KABUL MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÇEVİRİMİÇİ ALIŞVERİŞ PRATİKLERİNİN İNCELENMESİ: BİR SİSTEMATİK LİTERATÜR TARAMASI

AN INVESTIGATION OF ONLINE SHOPPING PRACTICES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL FROM 2000 TO THE PRESENT: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Kenan ATEŞGÖZ
Çukurova Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Gazetecilik Bölümü
katesgoz@cu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2771-4965

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
08.05.2023

Kabul Tarihi:
11.09.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Keywords

Online shopping,
Technology
acceptance model,
Information systems,
Information and
communication
technologies,
Technology use

Anahtar Kelimeler

Çevrimiçi alışveriş,
Teknoloji kabul
modeli,
Bilgi sistemleri,
Bilgi ve iletişim
teknolojileri,
Teknoloji kullanımı

It is observed that the acceptance of online shopping platforms by consumers has been a topic of great interest for marketing professionals and academic circles. In this context, the present study aims to reveal the national and international studies that examine the online shopping phenomenon within the framework of the technology acceptance model (TAM) using the systematic literature review method and to identify research gaps that can be the subject of future research. According to the research findings, which examine a total of 130 studies identified between 2000 and 2023, the most significant increase in the number of studies that investigate online shopping practices within the scope of TAM occurred between 2019 and 2021. Turkey and the United States are respectively the countries with the highest number of studies conducted in the relevant research area, and according to the type of research, articles are ranked first among the 130 studies. In terms of the themes that frame the studies, *determining factors*, *model development*, and *validating TAM* categories are respectively ranked in the top three. Furthermore, it has been determined that the vast majority of the 130 studies were carried out using quantitative methods.

ÖZ

Çevrimiçi alışveriş platformlarının tüketiciler tarafından kabulünün pazarlama profesyonelleri ve akademik çevrelerin gündemini fazlasıyla meşgul ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda, mevcut araştırmada, çevrimiçi alışveriş olgusunu teknoloji kabul modeli (TKM) çerçevesinde ele alan ulusal ve uluslararası çalışmaların sistematik literatür taraması yöntemi kullanılarak ortaya koyulması ve bu bağlamda ileride yapılacak araştırmalara konu olabilecek araştırma boşluklarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. 2000-2023 döneminde nihai olarak belirlenen 130 çalışmanın incelendiği araştırma bulgularına göre TKM kapsamında çevrimiçi alışveriş pratiklerinin incelendiği araştırma sayısındaki en önemli artış 2019-2021 yılları arasında gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgili araştırma alanında sırasıyla en fazla çalışma yapılan ülkeler olduğu, araştırma türüne göre ise 130 çalışma arasında makalelerin açık ara ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Çalışmaların çerçvelendiği temalar açısından *faktör belirleme*, *model geliştirme* veya *TKM'nin geçerliğini sağlama* kategorilerinin sırasıyla ilk üç sırada yer aldığı görülmektedir. Öte yandan, 130 çalışmanın çok büyük çoğunluğunun nicel yöntemlerden yararlanılarak gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1294292>

Atıf/Cite as: Ateşgöz, K. (2023). An investigation of online shopping practices within the framework of the technology acceptance model from 2000 to the present: A systematic literature review. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1733-1758.

Introduction

Experiencing an era in which technology does exist amid daily life practices of human beings as well as having an increasing impact on the professional environment, technology acceptance and usage practices attract attention as an issue that occupies the minds. Accordingly, it can be noticed that the importance of issues related to information system (IS) forms and the rejection or acceptance of such systems by users has been put forward and many academic studies have been carried out in this direction since the 1980s. For example, Davis (1989, p. 319) and Davis et al. (1989, p. 982-983) evaluated the studies conducted in the relevant period. However, those attempts were far from predicting the acceptance and use of IS forms and computer technologies with valid measurement tools. Hence, Technology Acceptance Model (TAM) had been developed. Besides, IT forms have gained importance, and issues such as their acceptance or use by individuals have begun to be discussed (Venkatesh, 2000, p. 342). Similarly, the rapid development of ICTs has brought the acceptance and rejection of these technologies to the agenda, causing them to be discussed in academic circles (Marangunić and Granić, 2015, p. 81). Therefore, it can be said that these developments have contributed to the increase in the importance of the TAM. In fact, it can be said that there has been a significant increase in the number of studies in which technology acceptance (Mathieson, 1991, p. 173; Riemenschneider and Hardgrave, 2001, p. 1), acceptance of information technologies (Lim and Ting, 2012, p. 49), information system areas (Chen et al., 2011, p. 126) or internet technologies has been addressed within the scope of TAM (Lederer et al., 2000, p. 269).

Especially as a result of the developments in information technologies, different sectors have come together. Accordingly, an era began in which many sectors such as production, health, banking, agriculture, and many other sectors, especially internet technologies, provide services to meet the daily needs of individuals. So much so that a process in which almost all segments of societies use internet technologies intensively has manifested itself. In this context, it was noted that commercial life was also affected by the relevant developments (Rachmawati et al., 2020, p. 115). More specifically, advances in information and communication technologies or the telecommunications sector, as well as advances in communication tools such as smartphones, tablets or computers, have accelerated online shopping activities as well (Ofori and Appiah-Nimo, 2019, p. 1-2). In particular, it is seen that internet technologies play an extremely active role in this context. So that internet technologies have caused traditional retailing activities to evolve into electronic forms and environments, and have encouraged businesses to market their products and services through electronic channels. Thus, the retail industry and shopping practices have entered into a major transformation process (Enginkaya, 2006, p. 10). In other words, internet technologies have brought revolutionary changes in the shopping activities of consumers. In this sense, especially the communication forms of consumers with businesses and the act of getting information about products or services and purchasing them have changed to a great extent. Consumers have the opportunity to communicate directly with businesses and have direct access to the products and services they purchase (McCloskey, 2004, p. 49). In summary, considering the technology-based nature and functioning of the online shopping phenomenon, the rationale for the use of the technology acceptance model within the scope of online shopping can be seen more clearly (Pavlou, 2003, p. 101).

Considering all these reasons and the potential of online shopping forms progressing rapidly, the importance of businesses' desire to predict consumers' online purchasing behavior and determine their marketing and sales strategies in this direction emerges (Curkan, 2019, p. 4). The aim of reaching a position that is preferred by wider masses by developing the products and services they offer plays an important role in the desire of businesses to place the online shopping behavior of consumers on a predictable basis. In other words, the rapid development process experienced in online shopping practices has led to the questioning of the marketing understanding of businesses, paving the way for the development of different perspectives and strategies (Türker and Türker, 2013, p. 282-285). Thus, studies questioning the acceptance and reasons for online shopping activities have gained momentum (Liao and Cheung, 2001, p. 299).

In short, in a period when online retail sales are gaining importance for businesses and businesses are increasing their presence in virtual environments by establishing their own websites, it has become even more important for businesses to be able to understand consumers' wishes and preferences correctly (Yılmaz and Tümtürk, 2015, p. 358). This makes it understandable that consumers' online shopping acceptance practices are questioned by both market actors and academic circles. For this reason, it is seen that there are many studies in the literature that question consumers' online shopping acceptance. Accordingly, it is seen that many types of research based on TAM and themed as electronic or online shopping (Jain et al., 2014, p. 65; Lim and Ting, 2012, p. 49; Yılmaz,

2018, p. 331; Şiker and Ülger, 2019, p. 1246; Yadav and Mahara, 2019, p. 479; Valencia et al., 2019, p. 174; Wu and Song, 2021, p. 938; Zeba and Ganguli, 2016, p. 17), mobile shopping (Shukla and Sharma, 2018, p. 185; Seyhun and Kurtuldu, 2020, p. 599; Vahdat et al., 2020, p. 1; Toraman and Yüksel, 2022, p. 17) have been conducted in the literature. In this direction, it is aimed to present a panorama of the studies that deal with online shopping practices within the scope of TAM in the current research.

Literature Review

Issues such as the acceptance and use of new technologies by users are becoming increasingly critical issues for market actors and researchers (Venkatesh, 2000, p. 343). Especially, the increasing use of information and communication technologies by personal or corporate circles has brought with it the examination and further questioning of the reasons for the acceptance or rejection of related technologies. Accordingly, Technology Acceptance Model (TAM), specifically focusing on information technologies, provides validity, reliability, and wide application along with the accumulated research tradition it has (Sharp, 2007, p. 3). In other words, TAM can be regarded as one of the prominent and well-accepted theories in the explanation of adopting new technologies (Al-Qaysi et al., 2020, p. 2; Chen et al., 2011, p. 124; Granić and Marangunić, 2019, p. 2572; King and He, 2006, p. 740; Marangunić and Granić, 2015, p. 81; Mortenson and Vidgen, 2016, p. 1251; Rahimi et al., 2018, p. 605).

It can be said that there is a close relationship between the adoption of new technologies and the acceptance of online shopping activities. In fact, consumers basically need information technology products such as computers and the internet in order to carry out their online shopping activities (Saleem et al., 2022, p. 3). In this sense, it is seen that one of the important areas that internet-based technologies used in many areas such as mailing, receiving information and news or messaging is online shopping process. Therefore, issues such as the acceptance and use of online shopping activity by consumers attract attention as a subject that always occupies the agenda of researchers (Li and Zhang, 2002, p. 508). In this sense, the TAM, which is used extensively in studies examining consumer behavior (Guritno and Siringoringo, 2013, p. 213), is also accepted as a strong theoretical infrastructure in terms of making predictions for the acceptance of online shopping technologies (Lim and Ting, 2012).

Online Shopping

It can be said that the phenomenon of electronic commerce is one of the most important business formations that has been accepted in the business world recently. The concept covers all internet-mediated market and business processes (Fayad and Paper, 2015, p. 1000-1001). Besides, commercial activities realized through electronic connections are also included in the borders of electronic commerce. It is seen that the first introduction of the phenomenon of electronic commerce into the business literature took place with the 1970s. On the other hand, it can be said that its concrete emergence took place in the 2000s when internet technologies began to be used extensively in commercial activities (Wigand, 1997, p. 1-2).

E-commerce can manifest itself in different types and formations so that business-to-consumer (B2C), business-to-business (B2B) and government-to-constituent genres can be considered within this context (Van-slyke et al., 2004, p. 32). It is noteworthy that commercial enterprises are turning to business-to-customer (B2C) e-commerce initiatives in line with their targets and market conditions (Chiu et al., 2009, p. 347). In this process, where a very important part of the shopping styles are transformed (Chen and Tan, 2004, p. 74), modern business environments have been dominated by B2C forms so that consumers have been served along with richer and diversified options (Javadi et al., 2012, p. 81). Businesses, which have rapidly increased their presence in electronic environments, have had the opportunity to deliver many different products, from electronic products to food, stationery products, cars or automobiles, by providing 24/7 service to consumers through virtual stores. As a result, investments in B2C e-commerce forms, which seem more advantageous to businesses than trading through physical stores, are increasing day by day (Yılmaz and Tümtürk, 2015, p. 357).

It can be said that the reflections of the diversity of the opportunities offered by internet technologies have brought about important changes in many sectors, from educational practices to advertising and marketing. In this context, the phenomenon of online shopping draws attention as an area that is progressing based on the opportunities offered by internet technologies (Alagöz and Hekimoğlu, 2012, p. 1138). Online shopping, also being considered in the category of B2C (Turan, 2008, p. 725) has reshaped the definition and practices of

shopping through internet technologies (Amirtha and Sivakumar, 2018, p. 267). For this reason, shopping phenomenon is considered as a necessity and even as a form of entertainment in the recent times. Whereas online shopping is defined as an activity in which consumers carry out business transactions such as purchasing and logistics through online stores (Monuwe et al., 2004, p. 104). According to another definition, it is expressed as a kind of sales channel or type of marketing where consumers can get ideas about products and services in a fun way, share experiences, and make their purchasing processes easier by comparing products and services without making any physical effort (Kırcova, 2008, p. 144). In the literature, the following concepts such as internet shopping (Turan, 2008, p. 723), electronic shopping or e-shopping (Lim and Ting, 2012, p. 49; Ingham et al., 2015), e-commerce (Verma et al., 2016, p. 206), mobile commerce or m-commerce (Barry and Jan, 2018, p. 158), multi-channel e-commerce (Rapp and Islam, 2003, p. 8), omni-channel commerce (Juaneda-Ayensa et al., 2016, p. 1), mobile shopping (Shukla and Sharma, 2018, p. 186; Seyhun and Kurtuldu, 2020, p. 599), as well as e-retailing (Çakır and Kazançoğlu, 2020, p. 305), online retailing (Sevim et al., 2017, p. 46) and home delivery shopping (Shukla and Sharma, 2018, p. 185) have been considered and used within the scope of online shopping as well.

The rapid spread of internet technologies around the world has resulted in the diversification of online activities and their frequent use in daily life (Jensen and Wagner, 2018, p. 1). Accordingly, the intense preference of internet technologies by consumers in their commercial activities draws attention as an important turning point in the acceleration of online shopping activities (Delafrooz et al., 2011, p. 2837). It can be said that internet technologies contribute to online shopping activities in several important ways. Accordingly, it is seen that businesses contribute to the points such as getting information about the products or services they provide, interacting with businesses and other customers, online sales or conducting commercial transactions between businesses and their customers (Thaichon, 2017, p. 39). Thus, the number of consumers heading towards online shopping has increased rapidly (Ashraf et al., 2014, p. 68). Online shopping practices enabled buyers to access products and services on the internet, and sellers to reach buyers in the same way. Also, it allowed buyers to access a wider variety of products and services than they can reach in traditional shopping processes offering significant conveniences in comparing products and services or their prices (Alagöz and Hekimoğlu, 2012, p. 1138). On the other hand, the fact that consumers reached the chance to be aware of the experiences of people who have experienced the same products and services before which makes online shopping even more popular (Curkan, 2019, p. iv).

Especially in the 1990s, the advances in web technologies brought along the use of internet technologies in commercial activities with an increasing momentum (Turan, 2008, p. 723; Türker and Türker, 2013, p. 282). As of 2000s and the following years marked the beginning of a process in which online shopping activities became widespread. In this direction, social, commercial, and economic life practices have been transformed to a great extent (Vijayasathy, 2004, p. 747). In recent times, it has been seen that internet technologies, websites, social media environments, personal computers, tablets, mobile devices, and applications are used in online shopping activities (Viswanathan et al., 2017, p. 36). So much so that the consumer group, which has become more sophisticated than ever, seeks information about products and services, as well as price, payment, delivery, or return details, before making a purchase. In addition, consumers who attach great importance to user experiences for products and services proceed by taking into account the opinions and suggestions of other consumers. In this sense, it is seen that consumers try to obtain the product and service details they need by following images, videos, and other various content related to products and services (Verma et al., 2016, p. 206). In this direction, it is emphasized that the consumer group, which is also accepted as 3.0, experiences online shopping practices by making use of multiple or multi-media tools such as mobile technologies, tablets, computers, websites, and the like (Juaneda-Ayensa et al., 2016, p. 1).

Technology Acceptance Model (TAM)

The Technology Acceptance Model (TAM) was first proposed by Davis (1985; 1989) and Davis et al. (1989) as part of the adoption of new technologies such as computers, computer systems, and related information technologies. More specifically, it can be said that the original TAM was created to reveal the information technology adoption practices of white-collar employees of businesses and to provide future insights to company executives. It is aimed to contribute to the elimination of problems such as resistance of managers or employee reluctance related to the increase in the acceptance and use of new technologies. The idea behind this

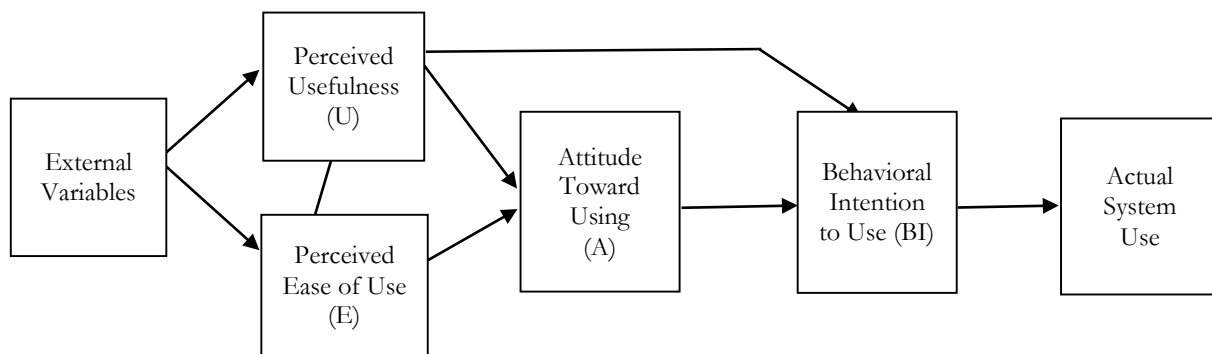
is that information technologies are important tools for the future and success of businesses and such technologies should be adopted and used by people in these organizations.

It is seen that intention-based theoretical models from the field of social psychology have started to be suggested as of the 1980s, at the point of examining user behaviors towards IS forms and related systems. In this sense, it can be said that the Theory of Reasoned Action (TRA) model put forward by Fishbein and Ajzen (1975) came to the fore when it was accepted as successful in predicting and explaining behaviors in various fields. As a result of the use and adaptation of TRA as a theoretical basis, TAM has emerged. However, TAM differs from TRA, which examines human behavior in general, in the sense that it focuses more specifically on computer usage behaviors. In addition, one of the most important points where TAM differs is that it questions the relationship between basic beliefs such as perceived usefulness and perceived ease of use, and examines the relationship between users' attitudes, intentions, and behaviors (Davis et al., 1989, p. 983).

TAM is established as simply based on the hypothesis positing that internal beliefs, attitudes, and intentions of the user may have the ability to explain both acceptance and usage of the information technologies. More specifically, TAM aims to measure the effect that four internal variables have on the technology's actual usage. Herein, perceived usefulness (PU), perceived ease of use (PEU), attitude (A) and behavioral intention (BI) represent those internal variables (Turner et al., 2010, p. 464). Accordingly, it can be said that the main purpose of the model is to monitor the effects of external factors on internal beliefs (perceived usefulness and perceived ease of use), attitudes, and intentions (Davis et al., 1989, p. 985).

However, Davis et al. (1989, p. 995-996) excluded the attitude variable from the latest model developed proposing that there is a weak direct relationship between perceived usefulness and attitude. Thus, it is believed that the impact of perceived ease of use and perceived usefulness on intention would be understood better (Venkatesh, 2000, p. 343). In other words, the so-called parsimonious TAM has emerged as another version of the technology acceptance model proposed by Davis et al. (1989). In parsimonious TAM, it is suggested that attitude is not mediating completely between perceived usefulness and perceived ease of use. For this reason, the attitude construct has been cleared away from the model (Sharp, 2007, p. 4).

Accordingly, in the model, it is proposed that the impact of external variables on intention has been mediated by internal beliefs such as perceived usefulness and perceived ease of use (Venkatesh, 2000, p. 343). In this sense, in TAM, perceived usefulness and perceived ease of use are regarded as two basic determinants regarding the usage of information technologies. Accordingly, it is believed that people would be more inclined to use any technology on the condition that they believe taking advantage of that technology will enable them to perform their job better. This belief is called perceived usefulness. Besides, there is another belief in which people may believe that any information technology is quite difficult to use and the advantages of the usage of the related technology are overshadowed by the effort given towards usage. This belief is named as perceived ease of use. In this sense, *the degree to which a person believes that using a particular system would enhance his or her job performance* is accepted as perceived usefulness. On the other side, perceived ease of use is defined as *the degree to which a person believes that using a particular system would be free of effort* (Davis, 1989, p. 320).

Figure 1. Technology Acceptance Model-TAM (Davis et al., 1989, p. 985).

As seen in Figure 1, the Technology Acceptance Model has two components, Perceived usefulness and Perceived ease of use. These components can be exposed to the effects of external variables. In addition, it can be said that the related components affect the attitudes towards use, and attitudes are effective on the intention towards use behavior. The intention has an effect on the final system usage.

Extended-Technology Acceptance Model (E-TAM)

It is seen that the revised version of the Technology Acceptance Model may take place in the literature under such names as extended-TAM and TAM2 (Venkatesh and Davis, 2000, p. 186) or as enhanced and augmented TAM (Vijayarathy, 2004, p. 747-748). Considering that the original TAM is in an effort to provide explanations for the acceptance of new technologies, it is emphasized that it may be insufficient in examining online shopping behavior in its current form (Vijayarathy, 2004, p. 748; Ha and Stoel, 2009, p. 566). So much so, that the online shopping decision is based on one's own consent, the use of online shopping can be chosen among many different options, which differ from the acceptance and use of technology in organizations; because organizations do not give their employees much choice in terms of the use of technologies or the diversity of technologies used. Therefore, it was emphasized that an extended technology acceptance model (e-TAM) should be put forward, considering that the original TAM may be insufficient to explain online shopping behavior (Fayad and Paper, 2015, p. 1001).

In addition to perceived usefulness (PU) and perceived ease of use (PEOU), enjoyment was added by Davis et al. (1992, p. 1111) to the TAM, within the scope of the revision of the model, regarding technology usage and supported by Childers et al. (2001, p. 523-525); Koufaris (2002, p. 217) and Ha and Stoel (2009, p. 565) in their studies regarding online shopping activities. Besides, trust was added by Dahlberg et al. (2003, p. 1) as a predictive variable of intention and used by Gefen et al. (2003b, p. 53); Ha and Stoel (2009, p. 566-567) and Pavlou (2003, p. 102) in their researches regarding online shopping activities. In addition, Pavlou also included the risk factor in the TAM as Yilmaz (2018, p. 336) benefited from the risk factor in the research conducted. Furthermore, privacy, security, compatibility, normative beliefs, and self-efficacy are integrated as well to the TAM by Vijayarathy (2004, p. 747). Similarly, Fedorko et al. (2018, p. 1252) contributed to the expansion of TAM in online shopping by adding factors such as information quality, service quality, modern technologies and system quality. Besides, McCloskey (2004, p. 49) added hours spent using the internet to the TAM as an extension factor affecting online shopping acceptance. On the other hand, Yadav and Mahara included factors such as product perception, service perception, and website quality in the model (2019, p. 482) while Seyhun and Kurtuldu (2020, p. 600) added the factors of innovativeness and satisfaction in TAM, different from the factors mentioned. As for Zeba and Ganguli (2016, p. 20), their contribution to the model was by adding the word-of-mouth factor as Vahdat et al. (2020, p. 4) extended the model by integrating social influence and peer influence factors.

Method

In this research, it is aimed to reveal the studies in which online shopping practices are handled within the framework of the Technology Acceptance Model, through a systematic literature review. A literature review represents an important step for all research processes. So much so that, in a sense, the academic field related to the literature review is mapped and the resulting image is evaluated and the scope and objectives of the new studies are shaped accordingly (Tranfield et al., 2003, p. 208). Besides, it is mentioned that literature reviews have different purposes. Accordingly, one of its most important purposes is to follow the historical traces of certain subjects or ideas and to interpret the contribution made to the field. In this regard, they are generally performed in chronological order (Baumeister and Leary, 1997, p. 312). More importantly, the literature review is characterized as a research method that contributes greatly to the methodological, conceptual, or thematic development of different academic fields. Accordingly, it can be said that the studies based on the literature review method make a comprehensive examination of the existing literature on certain themes, methods, or theories and synthesize the studies in the relevant field (Paul and Criado, 2020, p. 1).

A systematic literature review represents one of the main types of literature reviews (Paul and Criado, 2020, p. 1). Simply put, in a systematic review, basic scientific contributions related to any academic field are revealed (Tranfield et al., 2003, p. 209). It is already emphasized that systematic review methodology has been widely accepted in various fields for investigation-based research since the 20th century (Callahan, 2014, p. 272). Moreover, its popularity is increasing and its use as a review method is becoming more widespread every day

(Kraus et al., 2020, p. 1023). It is noteworthy that systematic literature reviews stand out from other investigation-based methods with their scientific and informative characteristics. Many studies demonstrate the successful stance of systematic literature review as a method and the intensive acceptance based on this stance (Paul et al., 2021, p. 1).

In the systematic literature review, the identification, selection, and synthesis of main themes related to specific academic topics are carried out. In this regard, inclusion or exclusion criteria play an important role in deciding which studies will be included and examined in line with the research objectives (Marabelli and Newell, 2014, p. 480). In concrete terms, the advantages of preventing repetitive studies in any academic field, enabling and facilitating the planning of new studies that contribute to the relevant academic field, and allowing differentiation between old and new knowledge in the field can be mentioned (Paul et al., 2021, p. 4). For these reasons, it has been decided to utilize the method of systematic literature review in the current study.

Population and Sampling

The data of the study was collected from empirical studies that associate TAM with online shopping. In this context, 6 keywords: *Technology Acceptance Model*, *Extended-Technology Acceptance Model*, and *online shopping*, along with their Turkish versions, were used to find relevant resources. In this study, several databases in the Çukurova University library and Google Scholar platforms, including Library EBSCOhost, JSTOR Journals, DergiPark, Scopus, ScienceDirect, Academic Search Ultimate, SAGE Journals Online, Springer Link, Taylor & Francis, and TR Index, were used to scan the literature for the research purpose. The survey is limited to studies conducted in the 23-year period between 2000 and 2023 (April).

Inclusion and Exclusion Criteria

Approximately 1000 studies were found in the searches made in the Çukurova University library and google scholar. After the duplicate conclusions were drawn, 298 sources were examined according to the initial inclusion criteria by reading their titles and abstracts.

- It should be empirical research
- Language should be written in Turkish and English
- Must have been carried out under TAM
- Must be related to online shopping
- Should be a journal article or dissertation

The following were determined as exclusion criteria in the study and studies that did not meet these criteria were excluded from the scope of the study.

- The study was written in a language other than Turkish and English (10 studies)
- Not empirical (54 studies)
- Using different theoretical bases other than TAM (42 studies)
- Keeping the subject out of online shopping (39 studies)
- Presenting and publishing as a paper (23 studies)

As a result, 130 studies out of nearly 1000 sources were included in the systematic literature review. An Excel table was prepared under the titles of the year, number of authors, source type, country, theme, method, sample, tool, and analysis that represent the data set of these 130 studies. Descriptive analyzes were carried out for each column and the results were examined through tables and visuals.

Findings

Descriptive analyses are included in this section of the study in order to reveal details such as the sample size used in the studies examined, the number of authors involved in the research, the distribution of studies by year, the type of research to which they belong, the country in which they were conducted, the theme they represent according to their purpose, the methods used in the research, the data collection technique used, and the analysis techniques used.

Table 1. Findings Regarding the Sample Size Used in the Study

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Sample	130	34	5500	498,78	552,497

As seen in Table 1, a total of 130 studies were analyzed in the study. It was found that the lowest sample number among 130 studies was 34 and the highest was 5500. It can be said that the sample numbers of other studies vary between 34 and 5500.

Table 2. Findings Regarding the Number of Authors in the Study

Number of Authors	Frequency	Percent
1	48	36,9
2	34	26,2
3	25	19,2
4	17	13,1
5	4	3,1
6	2	1,5
Total	130	100,0

As can be seen in Table 2, the number of authors included in the studies varies between 1 and 6. Accordingly, it was found that the highest share among 130 studies belonged to those with a single author. After that, it was determined that the studies with 2, 3, and 4 authors, respectively, had the highest rates. The number of studies with 5 and 6 authors remained relatively low.

Table 3. Findings on the Distribution of Studies by Years

Year	Frequency	Percent
2000	3	2,3
2001	2	1,5
2002	5	3,8
2003	10	7,7
2004	8	6,2
2005	3	2,3
2007	2	1,5
2008	2	1,5
2009	9	6,9
2010	3	2,3
2011	3	2,3
2012	2	1,5
2013	1	,8
2014	1	,8
2015	7	5,4
2016	3	2,3
2017	3	2,3
2018	4	3,1
2019	18	13,8
2020	7	5,4
2021	27	20,8
2022	4	3,1
2023 (April)	3	2,3
Total	130	100,0

When Table 3 is examined, it can be seen that data for 23 years ranging from 2000 to 2023 (April) is provided. Accordingly, it can be said that there have been significant increases in the number of studies conducted within the scope of TAM since the 2000s. It was determined that the first jump in the number of studies occurred especially in 2003. As of that year, the number of studies reached 10. Although significant decreases were experienced in the number of studies in the period until 2019, it is noteworthy that studies have continued to be conducted every year. Especially as of 2019, there have been significant increases in the number of relevant

studies. The number of studies reached 18 in 2019. Although there was again a significant decrease in the number of studies in 2020 immediately after the increase, the number of studies conducted in 2021 has reached an all-time high of 27. The record increase in the number of studies seen between 2019 and 2021 is thought to be closely related to the global COVID-19 pandemic that erupted during that period. There has been a rapid increase in online shopping practices during the period. Moreover, it has been found that there have been significant decreases in the number of studies conducted in the past few years.

Table 4. Findings Regarding the Type of Study Performed

Source Type	Frequency	Percent
Journal	94	72,3
Master's Thesis	28	21,5
PhD Dissertation	8	6,2
Total	130	100,0

Table 4 reveals the type of the 130 studies discussed as a source. According to this, the largest share among the reviewed studies belongs to the articles. Master's theses represent the second highest type of research. Doctoral dissertations are in the last place.

Table 5. Findings Regarding the Country the Study Conducted

Country	Frequency	Percent
Australia	2	1,5
Bangkok	1	,8
Colombia	1	,8
Djibouti	1	,8
Ecuador	1	,8
Finland	1	,8
Ghana	1	,8
Hong Kong	2	1,5
India	6	4,6
Indonesia	3	2,3
Iran	1	,8
Italy	1	,8
Jordan	1	,8
Malaysia	3	2,3
New Zealand	2	1,5
Pakistan	1	,8
Pakistan & Canada	1	,8
Portugal	1	,8
Romania	2	1,5
Serbia	1	,8
Slovakia	1	,8
South Africa	2	1,5
South Korea	3	2,3
South Korea & USA	1	,8
Spain	2	1,5
Taiwan	6	4,6
Turkey	50	38,5
Turkey & Iran	1	,8
UAE	1	,8
USA	28	21,5
USA and Canada	1	,8
Vietnam	1	,8
Total	130	100,0

Table 5 presents the country where the studies were conducted. Accordingly, it is seen that the studies on online shopping practices within the scope of TAM have been carried out in more than 30 countries over a 23-years

period. The countries with the highest number of studies conducted among the relevant countries were Turkey, America, Taiwan, India, Indonesia, Malaysia, South Korea, Spain, South Africa, Romania, New Zealand, Hong Kong, Australia, and other countries, respectively. Turkey and the United States, which are far ahead of other countries in terms of the high number of studies on structures, show remarkable performance.

Table 6. The Theme Represented by the Purpose of the Study

Theme	Frequency	Percent
Extension of TAM	10	7,7
Factor determination	31	23,8
Factor determination & Relationship identification	6	4,6
Model development	26	20,0
Model development & Factor determination	2	1,5
Model development & Model testing	11	8,5
Model development & Relationship identification	3	2,3
Model testing	11	8,5
Modification of TAM & Extension of TAM	1	,8
Relationship identification	4	3,1
Scale development	1	,8
Validation of TAM	23	17,7
Validation of TAM & Extension of TAM	1	,8
Total	130	100,0

Table 6 shows the themes that the studies were framed in line with their aims. In this context, it was found that the studies were grouped under 13 themes in total. It has been determined that the researches are mostly gathered under the themes such as *factor determination, model development, validation of TAM, model testing, model development and model testing*. Again, it is seen that more than one research was conducted within the scope of themes such as *extension of TAM, factor determination and relationship identification and relationship identification*.

Table 7. Findings Related to the Method Used in the Study

Method	Frequency	Percent
Mixed method	3	2,3
Qualitative method	2	1,5
Quantitative method	125	96,2
Total	130	100,0

Table 7 presents the methods used in the studies. In this context, it has been determined that qualitative, quantitative, and mixed methods are used in the studies. The most preferred method among 130 studies was the quantitative design, which was used 125 times. It has been found that the use of qualitative or mixed methods is relatively low.

Table 8. Findings Regarding the Data Collection Tool Used in the Study

Tool	Frequency	Percent
Both online & Face-to-face questionnaire	3	2,3
Face-to-face questionnaire	78	60,0
Online questionnaire	42	32,3
Telephone questionnaire	1	,8
Face-to-face questionnaire & Focus group	2	1,5
Face-to-face questionnaire & Interview	1	,8
Interview	1	,8
Semi-structured interview	1	,8
Observation	1	,8
Total	130	100,0

Table 8 shows the data collection tools used in the studies. Accordingly, it was determined that the survey method was mostly used in the studies. So much so that in 78 of 130 studies, the face-to-face survey method was preferred and in 42 of them online survey method was preferred. However, it has been found that the

techniques in which both online and face-to-face questionnaires or a combination of questionnaires and focus group interviews are used more than once.

Table 9. Findings Related to the Analyzes Used in the Study

Analysis	Frequency	Percent
Cluster analysis & Structural equation model	1	,8
Content analysis	1	,8
Correlation analysis	1	,8
Descriptive analysis	2	1,5
Descriptive analysis, Factor analysis, Regression analysis & Variance analysis	1	,8
Descriptive analysis, Regression analysis & Correlation analysis	1	,8
Descriptive analysis, Regression analysis, Correlation analysis & Variance analysis	1	,8
Descriptive analysis, Regression analysis & Variance analysis	1	,8
Factor analysis	20	15,4
Factor analysis, Correlation analysis & Regression analysis	6	4,6
Factor analysis, Correlation analysis, Regression analysis & Variance analysis	1	,8
Factor analysis, Regression analysis	7	5,4
Factor analysis, Regression analysis & Variance analysis	3	2,3
Factor analysis & Variance analysis	1	,8
Frequency analysis & Correlation analysis	1	,8
Frequency analysis, Factor analysis, Regression analysis & Correlation analysis	1	,8
Frequency analysis, Factor analysis, Regression analysis & Correlation analysis Variance analysis	1	,8
Structural equation modeling	75	57,7
Variance analysis	2	1,5
Variance analysis & Regression analysis	2	1,5
Variance analysis, Regression analysis & Factor analysis	1	,8
Total	130	100,0

Table 9 presents the analyses used in the studies. According to this, the most commonly used analysis was structural equation modeling. This is followed by factor analysis. It was also observed that combinations of regression and factor or correlation, regression and factor analyses were preferred more than once. In this sense, it can be said that structural equation modeling and factor analysis techniques are by far the most used ones. In light of these data, it can be said that quantitative analyses were used in almost all of the studies. Among the related analyses, it is noteworthy that factor analysis is used quite intensively. Accordingly, it can be evaluated that revealing the factor structures is considered important for the purposes of the studies.

Discussion, Conclusion and Recommendations

It can be said that shopping practices have been going through a period in which they got rid of their traditional dimensions and took on more technological forms. In this sense, a shopping culture has been emerging in which internet-based infrastructures and mobile applications are used extensively (Miandari et al., 2021, p. 248). It is revealed that the first indicators for the acceptance of online shopping practices point to the period in the late 1990s and early 2000s when the developments in internet technologies were booming. In this period, it can be said that Amazon.com, which serves as an online book site, attracted attention as a pioneering organization. In the 2000s and later, it was seen that different product categories were rapidly included in online shopping environments (Zeba and Ganguli, 2016, p. 17).

As a result of the developments in online shopping activities over time, the online shopping behavior of consumers has become more important. Thus, the idea of having foresight about the relevant behaviors outweighed in the markets. So much so that businesses have taken a more enthusiastic attitude to have more data on consumers' online behavior. In this sense, it can be said that the Technology Acceptance Model, which allows the inclusion of different components and structures in the analysis of online shopping behaviors, comes to the fore (Yılmaz, 2018, p. 331). As it is well known, the Technology Acceptance Model has been used in the prediction of user acceptance and usage practices regarding information and computer-based technologies extensively (Venkatesh and Davis, 1996, p. 451). However, it is seen that TAM is widely accepted as a theoretical basis in the research regarding online shopping acceptance as well (Monsuwe et al., 2004, p. 104).

In this regard, this study aims to reveal a general overview of online shopping practices that have shown a significant increase, especially after the 2000s, examining both national and international studies within the scope of TAM and using a systematic literature review. Ultimately, 130 studies were selected out of approximately 1000 studies obtained by searching different academic databases on certain keywords. According to the research findings, it was determined that the number of samples used in the studies varied greatly. So much so that the existence of studies conducted with different sample numbers between 34 and 5500 people in the literature has been found. It can be said that this finding gives an idea about the sample selection in the process of designing similar future studies and reveals that it is possible to be extremely flexible at this point. It is seen that 48 of the studies were carried out with a single author. However, it is noteworthy that a large part of the remainder is the research carried out by 2 or more authors. So much so that the existence of studies in which even 6 authors came together has been identified. In this sense, the idea is obtained that studies in which online shopping practices are handled within the scope of TAM can be carried out following either individual or collective working styles. Considering the findings obtained according to the year the research was carried out, it is seen that 130 studies conducted between 2000 and 2023 followed an increasing and decreasing course over the years. In this sense, the number of studies, which was below 5 percent in the early 2000s, increased to 7 percent between 2003 and 2009. A real increase in the number of studies was experienced between the years 2019-2021. In the relevant years, it is noteworthy that the research increased up to 10 and 20 percent. The outbreak of the Covid-19 pandemic can be shown as the most important reason for the significant increase in the number of studies, especially in these two years. As technology usage rates increased in the relevant years, which represented a period in which daily life practices were largely carried on remotely, there was a significant increase in the number of academic studies conducted using TAM in this context. Furthermore, when we look at the findings related to research types, it is seen that the article type takes the lead among 130 studies. Relatively few master's and doctoral theses were carried out. In this sense, it can be said that online shopping practices within the scope of TAM are mostly preferred in short-term research such as articles. On the other hand, it can be said that the subject of online shopping is handled as a research topic in many different countries of the world within the scope of TAM. However, it can be said that countries such as Turkey, America, and India are more interested in the subject. Moreover, it may be necessary to open a special parenthesis for Turkey and the United States at this point. When the research numbers of the two countries are examined, it is seen that they are far ahead of the other countries. This situation can be interpreted as online shopping practices in Turkey and the United States showing a greater and faster development or having a greater potential compared to other countries. The increase in the online shopping preferences of the societies in the relevant countries can be considered as an incentive for the academic circles to deal with the related issue within the scope of TAM. Moreover, according to the findings, it can be said that objectives such as factor identification, model development, and validation of TAM represent the most used themes in research. In this sense, it is seen that the purposes for making sense of and understanding the reasons for using and preferring online shopping practices within the scope of TAM come to the fore. In addition to these, although it was found that qualitative and mixed methods were also used in terms of the research methods used, it was determined that the quantitative method was used the most by far. In this sense, the quantitative pattern can be considered more suitable for combinations of TAM and online shopping. Thus, it can be said that based on this idea, an important idea was obtained in terms of the method to be preferred in future studies. Besides, findings regarding the data collection tool display that survey has been by far the most preferred technique in researching online shopping processes within the scope of TAM. Whether face-to-face or online, one of the most important reasons why the questionnaire is preferred over other data collection techniques may be that it is preferred in quantitative research. Moreover, we have previously revealed in the findings of the study that TAM and online shopping practices are mostly designed with quantitative research methods. In addition, it can be considered that the survey is appropriate in terms of the nature of the harmony between the questions and the answers in examining online shopping as a data collection technique within the scope of TAM. Finally, according to the findings related to the analyzes used, it is seen that the structural equation modeling is the most used analysis. However, factor analysis was also determined as the second most used analysis method. It can be considered that the relevant analysis methods are appropriate in terms of revealing the reasons and motivations of users for shopping online within the scope of TAM. Again, it is noteworthy that some studies also tend towards regression and correlation analyzes in order to determine the relationships between the reasons for using online shopping.

Finally, in line with the data obtained from the current study, some suggestions have been developed for other studies in which online shopping practices will be discussed with the method of systematic literature review within the framework of the Technology Acceptance Model. Accordingly, qualitative or mixed methods can be used more in future studies. Thus, the contributions of both quantitative and qualitative methods can be benefited more proportionally, and the qualities of the qualitative method that allow for more in-depth questioning can be evaluated as an advantage. However, to have an idea on a global scale, emphasis can be placed on studies in which Turkey can be evaluated comparatively in terms of different countries. On the other hand, it is suggested that the related subject can be studied with different scopes and limitations at the doctoral level.

References

- Abdillahi, F. A. (2021). *Çevrimiçi satın alma niyetinin teknoloji kabul modeli bağlamında incelenmesi: Cibuti örneğinde bir değerlendirme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Ahn, T., Ryu, S. & Han, I. (2004). The impact of the online and offline features on the user acceptance of Internet shopping malls. *Electronic Commerce Research and Applications*, 3(4), 405-420. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2004.05.001>
- Akram, U., Fülöp, M. T., Tiron-Tudor, A., Topor, D. I. & Căpuşeanu, S. (2021). Impact of digitalization on customers' well-being in the pandemic period: Challenges and opportunities for the retail industry. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(14), 1-21. <https://doi.org/10.3390/ijerph18147533>
- Alagöz, S. M. & Hekimoğlu, H. (2012). A study on tam: Analysis of customer attitudes in online food ordering system. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 1138-1143. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.195>
- Al-Qaysi, N., Mohamad-Nordin, N. & Al-Emran, M. (2020). Employing the technology acceptance model in social media: A systematic review. *Education and Information Technologies*, 25(6), 4961-5002. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10197-1>
- Amirtha, R. & Sivakumar, V. J. (2018). Does family life cycle stage influence e-shopping acceptance by Indian women? An examination using the technology acceptance model. *Behaviour and Information Technology*, 37(3), 267-294. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2018.1434560>
- An, S., Eck, T. & Yim, H. (2023). Understanding consumers' acceptance intention to use mobile food delivery applications through an extended technology acceptance model. *Sustainability*, 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su15010832>
- Arı, E. & Yılmaz, V. (2015). Üniversite öğrencilerinin online yemek siparişi davranışlarının teknoloji kabul modeliyle araştırılması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 65-84
- Arık, A. (2019). *Sosyal medya pazarlamasının tüketici satın alma niyetine etkisinin teknoloji kabul modeli aracılığıyla incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Ashraf, A. R., Thongpapanl, N. & Auh, S. (2014). The application of the technology acceptance model under different cultural contexts: The case of online shopping adoption. *Journal of International Marketing*, 22(3), 68-93. <https://doi.org/10.1509/jim.14.0065>
- Ateşgöz, K. (2019). *Comparing attitudes of Y and Z generations towards online shopping using extended-technology acceptance model* [Unpublished Master's Thesis]. Anadolu Üniversitesi.
- Ateşgöz, K. & Ulukan, C. (2023). Attitudes of Y and Z generations towards online shopping. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 20-49. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1183785>
- Balakrishnan, J. & Dwivedi, Y. K. (2021). Conversational commerce: entering the next stage of AI-powered digital assistants. *Annals of Operations Research*, 1-35. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04049-5>

- Barkhi, R., Belanger, F. & Hicks, J. (2008). A model of the determinants of purchasing from virtual stores. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 18(3), 177-196. <https://doi.org/10.1080/10919390802198840>
- Barry, M. & Jan, M. T. (2018). Factors influencing the use of m-commerce: An extended technology acceptance model perspective. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 26(1), 157-183.
- Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1997). Writing narrative literature reviews. *Review of General Psychology*, 1(3), 311-320. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.1.3.311>
- Bhattacharjee, A. (2001). An empirical analysis of the antecedents of electronic commerce service continuance. *Decision Support Systems*, 32(2), 201-214. [https://doi.org/10.1016/S0167-9236\(01\)00111-7](https://doi.org/10.1016/S0167-9236(01)00111-7)
- Bigne-Alcaniz, E., Ruiz-Mafe, C., Aldas-Manzano, J. & Sanz-Blas, S. (2008). Influence of online shopping information dependency and innovativeness on internet shopping adoption. *Online Information Review*, 32(5), 648-667. <https://doi.org/10.1108/14684520810914025>
- Bruner, G. C. & Kumar, A. (2005). Explaining consumer acceptance of handheld internet devices. *Journal of Business Research*, 58(5), 553-558. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2003.08.002>
- Callahan, J. L. (2014). Writing literature reviews: A reprise and update. *Human Resource Development Review*, 13(3), 271-275. <https://doi.org/10.1177/1534484314536705>
- Chau, P. Y. K., Au, G. & Tam, K. Y. (2000). Impact of information presentation modes on online shopping. *Journal Of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 10(1), 1-20. <http://dx.doi.org/10.1207/S15327744JOCE100101>
- Chen, L. D., Gillenson, M. L. & Sherrell, D. L. (2002). Enticing online consumers: An extended technology acceptance perspective. *Information and Management*, 39(8), 705-719. [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(01\)00127-6](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(01)00127-6)
- Chen, L. D., Gillenson, M. L. & Sherrell, D. L. (2004). Consumer acceptance of virtual stores: A theoretical model and critical success factors for virtual stores. *ACM SIGMIS Database: The DATABASE for Advances in Information Systems*, 35(2), 8-31. <https://doi.org/10.1145/1007965.1007968>
- Chen, J. S., Le, T. T. Y. & Florence, D. (2021). Usability and responsiveness of artificial intelligence chatbot on online customer experience in e-retailing. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 49(11), 1512-1531. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-08-2020-0312>
- Chen, S. C., Li, S. H. & Li, C. Y. (2011). Recent related research in technology acceptance model: A literature review. *Australian Journal of Business and Management Research*, 1(9), 124-127. <https://doi.org/10.2196/humanfactors.3424>
- Chen, L. D. & Tan, J. (2004). Technology adaptation in e-commerce: key determinants of virtual stores acceptance. *European Management Journal*, 22(1), 74-86. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2003.11.014>
- Childers, T. L. Carr, C. L., Peck, J. & Carson, S. (2001). Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. *Journal of Retailing*, 77(4), 511-535. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00056-2](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00056-2)
- Chimborazo, L. E., Frasquet, M. & Mollá, A. (2021). Explaining mobile commerce usage intention based on technology acceptance models in a developing market context. *Market-Tržište*, 33(1), 25-40. <https://doi.org/10.22598/mt/2021.33.1.25>
- Chiu, C. M., Chang, C. C., Cheng, H. L. & Fang, Y. H. (2009). Determinants of customer repurchase intention in online shopping. *Online Information Review*, 33(4), 761-784. <https://doi.org/10.1108/1468452091098571>

- Chiu, C. M., Lin, H. Y., Sun, S. Y. & Hsu, M. H. (2009). Understanding customers' loyalty intentions towards online shopping: An integration of technology acceptance model and fairness theory. *Behaviour and Information Technology*, 28(4), 347-360. <https://doi.org/10.1080/01449290801892492>
- Cloete, E., Courtney, S. & Fintz, J. (2002). Small Businesses' Acceptance and Adoption of e-Commerce in the Western-Cape Province of South-Africa. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 10(1), 1-13. <https://doi.org/10.1002/j.1681-4835.2002.tb00062.x>
- Corbitt, B. J., Thanasankit, T. & Yi, H. (2003). Trust and e-commerce: A study of consumer perceptions. *Electronic Commerce Research and Applications*, 2(3), 203-215. [https://doi.org/10.1016/S1567-4223\(03\)00024-3](https://doi.org/10.1016/S1567-4223(03)00024-3)
- Curkan, S. C. (2019). *Genişletilmiş online alışveriş kabul modeli (GOAKM) ile yerli turistlerin internet üzerinden tatil satınalma davranışlarının belirlenmesi ve kültürün etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Çakır, C. B. (2009). *İnternet üzerinden satın alma davranışının incelenmesi ve bir uygulama* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Çakır, M. (2012). *Development and Validation of B2C E-Commerce Adoption Model: An Empirical Investigation Using Structural Equation Modeling and Interpretative Phenomenological Analyses* [Unpublished Doctoral Dissertation]. Middle East Technical University.
- Çakır, İ. & Kazançoğlu, İ. (2020). Sanal Market Alışverişi Yapma Niyetinde Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Bileşenleri ile Risk Algularının Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 305-326. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.685067>
- Çelik, H. E. (2009). *Yapısal eşitlik modellemesi ve bir uygulama: Genişletilmiş online alışveriş kabul modeli* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Çelik, H. E. & Yılmaz, V. (2011). Extending the technology acceptance model for adoption of e-shopping by consumers in Turkey. *Journal of Electronic Commerce Research*, 12(2), 152-164.
- Çelik, H. E., Yılmaz, V. & Pazarlıoğlu, M. V. (2010). Teknoloji kabul modeli ve bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 47(540), 35-44.
- Çetinsöz, B. (2015). Yerli turistlerin e-satın alma eğilimlerinin teknoloji kabul modelinde analizi (TKM). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 242-258. <https://doi.org/10.17755/esosder.09008>
- Çıdam, E. (2017). *55 yaş üstü kadınların sosyal medya kullanımlarının satınalma davranışları üzerindeki sosyal medya etkisinin teknoloji kabul modeli kapsamında incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi.
- Dahlberg, T., Mallat, N. & Öörni, A. (2003). Trust enhanced technology acceptance model consumer acceptance of mobile payment solutions: Tentative evidence. *Stockholm Mobility Roundtable*, 22(1), 1-10.
- Davis, F. D. (1985). *A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results* [Unpublished doctoral dissertation]. Massachusetts Institute of Technology.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340. <https://doi.org/10.2307/249008>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982-1003. <https://doi.org/10.1287/mnsc.35.8.982>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and intrinsic motivation to use computers in the workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(14), 1111-1132. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb00945.x>
- Delafrooz, N., Paim, L. H. & Khatibi, A. (2011). Understanding consumer's internet purchase intention in Malaysia. *African Journal of Business Management*, 5(7), 2837-2846. <https://doi.org/10.5897/AJBM10.1266>

- Demirelli, C. (2019). *Tüketicilerin çevrimiçi değerlendirme ve rezervasyon sitelerine ilişkin tutumlarının teknoloji kabul modeli perspektifinde değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi.
- Demir-Uğur, E. D. (2021). *Tüketici algısı ve tercih nedenleri: Teknoloji kabul modelinin genişletilmesi ve çevrim içi pazar yerleri ile perakendeci çevrim içi alışveriş sitelerinin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kültür Üniversitesi.
- Devaraj, S., Fan, M. & Kohli, R. (2002). Antecedents of B2C channel satisfaction and preference: Validating e-commerce metrics. *Information Systems Research*, 13(3), 316-333. <https://doi.org/10.1287/isre.13.3.316.77>
- Dilek, Ö. & Öztürk, A. (2021). COVID-19 Sürecinde Online Yemek Siparişlerinde Teknolojinin Kabulü. *Third Sector Social Economic Review*, 56(3), 1313-1332. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.08.1616>
- Dirsehan, T. & Cankat, E. (2021). Role of mobile food-ordering applications in developing restaurants' brand satisfaction and loyalty in the pandemic period. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102608>
- Enginkaya, E. (2006). Elektronik Perakendecilik Elektronik Alışveriş. *Ege Academic Review*, 6(1), 10-16.
- Eskiyenentürk, G. (2019). *What motivates consumers to do online luxury shopping? Technology acceptance model approach* [Unpublished Master's Thesis]. Marmara Üniversitesi.
- Fayad, R. & Paper, D. (2015). The technology acceptance model e-commerce extension: A conceptual framework. *Procedia Economics and Finance*, 26, 1000-1006. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00922-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00922-3)
- Fedorko, I., Bacik, R. & Gavurova, B. (2018). Technology acceptance model in e-commerce segment. *Management and Marketing. Challenges for the Knowledge Society*, 13(4), 1242-1256. <https://doi.org/10.2478/mmcks-2018-0034>
- Fernandes, S., Venkatesh, V. G., Panda, R. & Shi, Y. (2021). Measurement of factors influencing online shopper buying decisions: A scale development and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 1--11. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102394>
- Garrity, E. J., O'Donnell, J. B., Kim, Y. J. & Sanders, G. L. (2007). An extrinsic and intrinsic motivation-based model for measuring consumer shopping-oriented Web site success. *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 5(4), 18-38. <https://doi.org/10.4018/jeco.2007100102>
- Gefen, D. (2003). TAM or just plain habit: A look at experienced online shoppers. *Journal of Organizational and End User Computing*, 15(3), 1-13. <https://doi.org/10.4018/joec.2003070101>
- Gefen, D. & Straub, D. W. (2000). The relative importance of perceived ease of use in IS adoption: A study of e-commerce adoption. *Journal of the Association for Information Systems*, 1(1), 1-30. <https://doi.org/10.17705/1jais.00008>
- Gefen, D. & Straub, D. (2003). Managing user trust in B2C e-services. *e-Service Journal*, 2(2), 7-24. <https://doi.org/10.2979/esj.2003.2.2.7>
- Gefen, D., Karahanna, E. & Straub, D. W. (2003a). Inexperience and experience with online stores: The importance of TAM and trust. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 50(3), 307-321. <https://doi.org/10.1109/TEM.2003.817277>
- Gefen, D., Karahanna, E. & Straub, D. W. (2003b). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS Quarterly*, 27(1), 51-90. <https://doi.org/10.2307/30036519>
- Gentry, L. & Calantone, R. (2002). A comparison of three models to explain shop-bot use on the web. *Psychology and Marketing*, 19(11), 945-956. <https://doi.org/10.1002/mar.10045>

- Granić, A. & Marangunić, N. (2019). Technology acceptance model in educational context: A systematic literature review. *British Journal of Educational Technology*, 50(5), 2572-2593. <https://doi.org/10.1111/bjet.12864>
- Guritno, S. & Siringoringo, H. (2013). Perceived usefulness, ease of use, and attitude towards online shopping usefulness towards online airlines ticket purchase. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 81, 212-216. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.415>
- Gültaş, M. (2020). *Teknoloji kabul modeli çerçevesinde internet üzerinden alışveriş davranışının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Ha, N. T., Nguyen, T. L. H., Pham, T. V. & Nguyen, T. H. T. (2021). Factors influencing online shopping intention: An empirical study in Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(3), 1257-1266. <https://doi.org/10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO3.1257>
- Ha, S. & Stoel, L. (2009). Consumer e-shopping acceptance: Antecedents in a technology acceptance model. *Journal of Business Research*, 62(5), 565-571. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.06.016>
- Hammouri, Q., Al-Gasawneh, J. A., Nusairat, N. M., Hanandeh, A. & Barakat, S. (2021). The determinants of trust and its influence on online buying intention: An empirical study on social commerce in Jordan. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(5) 4522-4539.
- Hassan, M., Kazmi, S. S. A. S. & Padlee, S. F. (2019). Technology acceptance model (TAM) and dynamics of online purchase adaptability. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(1), 390-402.
- Hausman, A. V. & Siekpe, J. S. (2009). The effect of Web interface features on consumer online purchase intentions. *Journal of Business Research*, 62(1), 5-13. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.018>
- Henderson, R. & Divett, M. J. (2003). Perceived usefulness, ease of use and electronic supermarket use. *International Journal of Human-Computer Studies*, 59(3), 383-395. [https://doi.org/10.1016/S1071-5819\(03\)00079-X](https://doi.org/10.1016/S1071-5819(03)00079-X)
- Hernandez, B., Jimenez, J. & Martín, M. J. (2009). Adoption vs acceptance of e-commerce: Two different decisions. *European Journal of Marketing*, 43(9/10), 1232-1245. <https://doi.org/10.1108/03090560910976465>
- Ho, S. Y. & Kwok, S. H. (2003). The attraction of personalized service for users in mobile commerce: An empirical study. *ACM SIGecom Exchanges*, 3(4), 10-18. <https://doi.org/10.1145/844351.844354>
- Hong, C., Choi, H. H., Choi, E. K. C. & Joung, H. W. D. (2021). Factors affecting customer intention to use online food delivery services before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, 509-518. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.08.012>
- Ingham, J., Cadieux, J. & Berrada, A. M. (2015). e-Shopping acceptance: A qualitative and meta-analytic review. *Information and Management*, 52(1), 44-60. <https://doi.org/10.1016/j.im.2014.10.002>
- Islam, H., Jebarajakirthy, C. & Shankar, A. (2021). An experimental based investigation into the effects of website interactivity on customer behavior in on-line purchase context. *Journal of Strategic Marketing*, 29(2), 117-140. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2019.1637923>
- Işık, P. (2019). *Online alışveriş yapan süpermarket tüketicilerinin tüketim tercihlerinin teknoloji kabul modeliyle açıklanması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Işık, P. & Öz, M. (2019). Online Alışveriş Yapan Süpermarket Tüketicilerinin Tüketim Tercihlerinin Teknoloji Kabul Modeliyle Açıklanması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1538-1572. <https://doi.org/10.26466/opus.837561>
- Jain, D., Goswami, S. & Bhutani, S. (2014). Consumer behavior towards online shopping: An empirical study from Delhi. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(9), 65-72.

- Järveläinen, J. (2007). Online purchase intentions: An empirical testing of a multiple-theory model. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 17(1), 53-74. <https://doi.org/10.1080/10919390701291000>
- Javadi, M. H. M., Dolatabadi, H. R., Nourbakhsh, M., Poursaeedi, A. & Asadollahi, A. R. (2012). An analysis of factors affecting on online shopping behavior of consumers. *International Journal of Marketing Studies*, 4(5), 81. <https://doi.org/10.5539/ijms.v4n5p81>
- Jensen, J.M. & Wagner, C. (2018). A cross-national comparison of Millennial consumers' initial trust towards an e-travel website. *Marketing Intelligence and Planning*, 36(3), 318-333. <https://doi.org/10.1108/MIP-12-2017-0327>
- Jiang, J. J., Hsu, M. K., Klein, G. & Lin, B. (2000). E-commerce user behavior model: An empirical study. *Human Systems Management*, 19(4), 265-276. <https://doi.org/10.3233/HSM-2000-19406>
- Johar, M. G. M. & Awalluddin, J. A. A. (2011). The role of technology acceptance model in explaining effect on e-commerce application system. *International Journal of Managing Information Technology*, 3(3). <https://doi.org/10.5121/ijmit.2011.3301>
- Jun, K., Yoon, B., Lee, S. & Lee, D. S. (2022). Factors influencing customer decisions to use online food delivery service during the COVID-19 pandemic. *Foods*, 11(1), 1-15. <https://doi.org/10.3390/foods11010064>
- Juaneda-Ayensa, E., Mosquera, A. & Sierra Murillo, Y. (2016). Omnichannel customer behavior: key drivers of technology acceptance and use and their effects on purchase intention. *Frontiers in Psychology*, 7, 1117. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01117>
- Kalinić, Z., Marinković, V., Kalinić, L. & Liébana-Cabanillas, F. (2021). Neural network modeling of consumer satisfaction in mobile commerce: An empirical analysis. *Expert Systems with Applications*, 175, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.114803>
- Kaş, E. (2015). *Otel rezervasyon siteleri üzerinden yapılan online alışverişin teknoloji kabul modeliyle incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Kılıçalp, M. & Özdoğan, O. N. (2019). Paket yemek siparişlerinde çevrimiçi aracı kullanan tüketici davranışlarının genişletilmiş teknoloji kabul modeliyle araştırılması. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(2), 148-163. <https://doi.org/10.30625/ijctr.618952>
- Kır, S. (2018). *Dünyasal etkinleştirme teknoloji kabul modeli bağlamında online alışveriş yapma eğilimini etkileyen faktörlerin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kırcova İ. (2008). *İnternette pazarlama*. Beta Yayınları.
- Kimya, M. N. (2021). *Dünyasal zekâ destekli teknoloji kabul modelinin satın alma kararına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nuh Naci Yazgan Üniversitesi.
- King, W. R. & He, J. (2006). A meta-analysis of the technology acceptance model. *Information and Management*, 43(6), 740-755. <https://doi.org/10.1016/j.im.2006.05.003>
- Klopping, I. M. & McKinney, E. (2004). Extending the technology acceptance model and the task-technology fit model to consumer e-commerce. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 22(1), 35-48.
- Korkmaz, K. D. (2022). *Tüketicilerin online yeniden satın alma davranışını etkileyen faktörlerin teknoloji kabul modeli bağlamında incelenmesi: Kadın tüketiciler üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Koufaris, M. (2002). Applying the technology acceptance model and flow theory to online consumer behavior. *Information Systems Research*, 13(2), 205-223. <https://doi.org/10.1287/isre.13.2.205.83>
- Kraus, S., Breier, M. & Dasí-Rodríguez, S. (2020). The art of crafting a systematic literature review in entrepreneurship research. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16, 1023-1042. <https://doi.org/10.1007/s11365-020-00635-4>

- Kubaş, A., Yılmaz, R., Güt, A. & Baloğlu, S. (2016). Tekirdağ İlinde Bulunan Tüketicilerin İnternet Üzerinden Satınalma Yaklaşımlarının Analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(4), 12-29.
- Kulualp, M. K. (2019). *Teknoloji kabul modeli kapsamında tüketicilerin elektronik ticaret faaliyetine yönelik tutumları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Kürüm, A. A. (2021). *Pandemi döneminde mobil uygulamalar üzerinden yapılan alışverişin teknoloji kabul modeli ile incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Lederer, A. L., Maupin, D. J., Sena, M. P. & Zhuang, Y. (2000). The technology acceptance model and the World Wide Web. *Decision Support Systems*, 29(3), 269-282. [https://doi.org/10.1016/S0167-9236\(00\)00076-2](https://doi.org/10.1016/S0167-9236(00)00076-2)
- Li, N. & Zhang, P. (2002). *Consumer online shopping attitudes and behavior: An assessment of research* [Bildiri Sunumu]. 8. Americas Conference on Information Systems (AMCIS), Louisiana.
- Liao, Z. & Cheung, M. T. (2001). Internet-based e-shopping and consumer attitudes: An empirical study. *Information and Management*, 38(5), 299-306. [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(00\)00072-0](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(00)00072-0)
- Lim, W. M. & Ting, D. H. (2012). E-shopping: An Analysis of the Technology Acceptance Model. *Modern Applied Science*, 6(4), 48-63. <https://doi.org/10.5539/mas.v6n4p49>
- Liu, X. & Wei, K. K. (2003). An empirical study of product differences in consumers' E-commerce adoption behavior. *Electronic Commerce Research and Applications*, 2(3), 229-239. [https://doi.org/10.1016/S1567-4223\(03\)00027-9](https://doi.org/10.1016/S1567-4223(03)00027-9)
- Mammadlı, N. (2020). *The impact of augmented reality on online purchase intentions of consumers based on perceived risk and technology acceptance model* [Unpublished Master's Thesis]. Marmara Üniversitesi.
- Marabelli, M. & Newell, S. (2014). Knowing, power and materiality: A critical review and reconceptualization of absorptive capacity. *International Journal of Management Reviews*, 16(4), 479-499. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12031>
- Marangunic, N. & Granic, A. (2015). Technology acceptance model: A literature review from 1986 to 2013. *Universal Access in the Information Society*, 14(1), 81-95. <https://doi.org/10.1007/s10209-014-0348-1>
- Mathieson, K. (1991). Predicting user intentions: comparing the technology acceptance model with the theory of planned behavior. *Information Systems Research*, 2(3), 173-191. <https://doi.org/10.1287/isre.2.3.173>
- McCloskey, D. (2004). Evaluating electronic commerce acceptance with the technology acceptance model. *Journal of Computer Information Systems*, 44(2), 49-57. <https://doi.org/10.1080/08874417.2004.11647566>
- Miandari, G. A. K. D. D., Yasa, N. N. K., Wardana, M., Giantari, I. G. A. K. & Setini, M. (2021). Application of technology acceptance model to explain repurchase intention in online shopping consumers. *Webology*, 18(1), 247-262. <https://doi.org/10.14704/WEB/V18I1/WEB18087>
- Monsuwe, T.P.Y., Dellaert, B.G.C. & Ruyter, K.D (2004). What derives consumers to shop online? A literature review. *International Journal of Service Industry Management*, 15(1), 102-21. <https://doi.org/10.1108/09564230410523358>
- Mortenson, M. J. & Vidgen, R. (2016). A computational literature review of the technology acceptance model. *International Journal of Information Management*, 36(6), 1248-1259. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.07.007>
- Mouakket, S. (2009). The effect of exogenous factors on the technology acceptance model for online shopping in the UAE. *International Journal of Electronic Business*, 7(5), 491-511. <https://doi.org/10.1504/IJEB.2009.028153>
- Naserinia, M. (2019). *Farklı kültürlerdeki üniversite öğrencilerinin internet üzerinden ürün alışlarının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

- Nassıf, M. A. (2019). *Mobile shopping adoption by foundation university students in Turkey: An application of the technology acceptance model (TAM)* [Unpublished Master's Thesis]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Ngubelanga, A. & Duffett, R. (2021). Modeling mobile commerce applications' antecedents of customer satisfaction among millennials: An extended tam perspective. *Sustainability*, 13(11), 1-29. <https://doi.org/10.3390/su13115973>
- Nunkoo, R., Juwaheer, T. D. & Rambhunjun, T. (2013, 10-11 June). *Applying the extended technology acceptance model to understand online purchase behavior of travelers* [Bildiri Sunumu]. 21st International Business Research Conference, Toronto.
- O'cass, A. & Fenech, T. (2003). Web retailing adoption: Exploring the nature of internet users web retailing behaviour. *Journal of Retailing and Consumer services*, 10(2), 81-94. [https://doi.org/10.1016/S0969-6989\(02\)00004-8](https://doi.org/10.1016/S0969-6989(02)00004-8)
- Ofori, D. & Appiah-Nimo, C. (2019). Determinants of online shopping among tertiary students in Ghana: An extended technology acceptance model. *Cogent Business and Management*, 6(1), 1644715. <https://doi.org/10.1080/23311975.2019.1644715>
- Okşar, G. (2021). *Sürdürülebilir tüketim davranışı ve teknoloji kabul modeli: Letgo ve Dolap uygulamaları örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Özkocagil, E. (2016). *Havayolu taşımacılığın sektöründe elektronik ortamda bilet alımının birleşik teknoloji kabul ve kullanım modeli ile incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Palvia, P. (2009). The role of trust in e-commerce relational exchange: A unified model. *Information and Management*, 46(4), 213-220. <https://doi.org/10.1016/j.im.2009.02.003>
- Park, J., Lee, D. & Ahn, J. (2004). Risk-focused e-commerce adoption model: A cross-country study. *Journal of Global Information Technology Management*, 7(2), 6-30. <https://doi.org/10.1080/1097198X.2004.10856370>
- Paul, J. & Criado, A. R. (2020). The art of writing literature review: What do we know and what do we need to know? *International Business Review*, 29(4), 101717. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2020.101717>
- Paul, J., Lim, W. M., O'Cass, A., Hao, A. W. & Bresciani, S. (2021). Scientific procedures and rationales for systematic literature reviews (SPAR-4-SLR). *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), 1-16. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12695>
- Pavlou, P. A. (2003). Consumer acceptance of electronic commerce: Integrating trust and risk with the technology acceptance model. *International Journal of Electronic Commerce*, 7(3), 101-134. <https://doi.org/10.1080/10864415.2003.11044275>
- Pipitwanichakarn, T. & Wongtada, N. (2021). Leveraging the technology acceptance model for mobile commerce adoption under distinct stages of adoption: A case of micro businesses. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 33(6), 1415-1436. <https://doi.org/10.1108/APJML-10-2018-0448>
- Qiu, L. & Li, D. (2008). Applying TAM in B2C E-commerce research: An extended model. *Tsinghua Science and Technology*, 13(3), 265-272. [https://doi.org/10.1016/S1007-0214\(08\)70043-9](https://doi.org/10.1016/S1007-0214(08)70043-9)
- Rachmawati, I. K., Bukhori, M., Nuryanti, F. & Hidayatullah, S. (2020). Collaboration Technology Acceptance Model, subjective norms and personal innovations on buying interest online. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 5(11), 115-122.
- Rafdinal, W. & Senalasarı, W. (2021). Predicting the adoption of mobile payment applications during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Bank Marketing*, 39(6), 984-1002. <https://doi.org/10.1108/IJBM-10-2020-0532>
- Rahimi, B., Nadri, H., Afshar, H. L. & Timpka, T. (2018). A systematic review of the technology acceptance model in health informatics. *Applied Clinical Informatics*, 9(03), 604-634. <https://doi.org/10.1055/s-0038-1668091>

- Rapp, W. V. & Islam, M. U. (2003). *Putting e-commerce to work: The Japanese convenience store case*. Center on Japanese Economy and Business Working Papers. <https://doi.org/10.7916/D81G0TTV>
- Riemenschneider, C. K. & Hardgrave, B. C. (2001). Explaining software development tool use with the technology acceptance model. *Journal of Computer Information Systems*, 41(4), 1-8. <https://doi.org/10.1080/08874417.2001.11647015>
- Saleem, A., Aslam, J., Kim, Y. B., Nauman, S. & Khan, N. T. (2022). Motives towards e-Shopping Adoption among Pakistani Consumers: An Application of the Technology Acceptance Model and Theory of Reasoned Action. *Sustainability*, 14(7), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su14074180>
- Salimon, M. G., Kareem, O., Mokhtar, S. S. M., Aliyu, O. A., Bamgbade, J. A. & Adeleke, A. Q. (2023). Malaysian SMEs m-commerce adoption: TAM 3, UTAUT 2 and TOE approach. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 14(1), 98-126. <https://doi.org/10.1108/JSTPM-06-2019-0060>
- Sevim, N., Yüncü, D. & Hall, E. E. (2017). Analysis of the extended technology acceptance model in online travel products. *Journal of Internet Applications and Management*, 8(2), 45-61. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2017.03522>
- Seyhun, S. (2019). *Mobil alışveriş uygulamalarının benimsenmesini etkileyen faktörlerin genişletilmiş teknoloji kabul modeli bağlamında incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırklareli Üniversitesi.
- Seyhun, S. & Kurtuldu, G. (2020). Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Bağlamında Mobil Alışveriş Uygulamalarının Benimsenmesini Etkileyen Faktörler. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 599-627. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.617630>
- Shang, R. A., Chen, Y. C. & Shen, L. (2005). Extrinsic versus intrinsic motivations for consumers to shop online. *Information and Management*, 42(3), 401-413. <https://doi.org/10.1016/j.im.2004.01.009>
- Sharp, J. H. (2007). Development, Extension, and Application: A Review of the Technology Acceptance Model. *Information Systems Education Journal*, 5(9), 1-11.
- Shen, C. C. & Chiou, J. S. (2010). The impact of perceived ease of use on Internet service adoption: The moderating effects of temporal distance and perceived risk. *Computers in Human Behavior*, 26(1), 42-50. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.07.003>
- Shih, H. P. (2004). An empirical study on predicting user acceptance of e-shopping on the web. *Information and Management*, 41(3), 351-368. [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(03\)00079-X](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(03)00079-X)
- Shruthi, V., Venkatachari, K., Hule, M. K. A., Lonare, M. M., Sathe, M. A. P. & Sonawane, M. P. R. (2023). Predicting the behavior of online buying insurance intention with the association of technological acceptance model. *Journal of Data Acquisition and Processing*, 38(1), 107-125. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7602726>
- Shukla, A. & Sharma, S. K. (2018). Evaluating consumers' adoption of mobile technology for grocery shopping: An application of technology acceptance model. *Vision*, 22(2), 185-198. <https://doi.org/10.1177/0972262918766136>
- Song, H., Ruan, W. J. & Jeon, Y. J. J. (2021). An integrated approach to the purchase decision making process of food-delivery apps: Focusing on the TAM and AIDA models. *International Journal of Hospitality Management*, 95, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102943>
- Sun, T., Tai, Z. & Tsai, K. C. (2010). Perceived ease of use in prior e-commerce experiences: A hierarchical model for its motivational antecedents. *Psychology and Marketing*, 27(9), 874-886. <https://doi.org/10.1002/mar.20362>
- Şen, Ö. (2017). *Online alışverişinde satın alma davranışının planlı davranış teorisi, teknoloji kabul modeli, yenilik yayılım kuramı, tüketici alışkanlıkları ve güven faktörleriyle incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Haliç Üniversitesi.

- Şiker, P. & Ülger, H. T. (2019). Online alışveriş niyetini etkileyen faktörlerin planlı davranışlar teorisi ve teknoloji kabul modelinin entegrasyonu ile incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1246-1260. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.525419>
- Thaichon, P. (2017). Consumer socialization process: The role of age in children's online shopping behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 34, 38-47. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.09.007>
- Toraman, Y. (2021). *Tüketicilerin salgın hastalık (Covid-19) dönemlerinde yeni teknolojileri benimsemelerinin teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi: Hızlı tüketim malları özelinde, mobil uygulamalar üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Toraman, Y. & Yüksel, C. (2022). Covid-19 salgını sürecinde tüketicilerin yeni teknolojileri benimsemelerinin teknoloji kabul modeli (TKM) çerçevesinde temassız teslimat özelinde incelenmesi: Mobil uygulamalar üzerine bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23, Covid-19 Özel Sayısı, 17-34. <https://doi.org/10.31671/doujournal.928518>
- Tranfield, D., Denyer, D. & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207-222. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.0037>
- Troise, C., O'Driscoll, A., Tani, M. & Prisco, A. (2021). Online food delivery services and behavioural intention—a test of an integrated TAM and TPB framework. *British Food Journal*, 123(2), 664-683. <https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2020-041>
- Turan, A. H. (2008). İnternet alışverişi tüketici davranışını belirleyen etmenler: Geliştirilmiş Teknoloji Kabul Modeli (E-TAM) ile bir model önerisi. *Akademik Bilişim*, 8, 106-121.
- Turner, M., Kitchenham, B., Brereton, P., Charters, S. & Budgen, D. (2010). Does the technology acceptance model predict actual use? A systematic literature review. *Information and Software Technology*, 52(5), 463-479. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2009.11.005>
- Tümtürk, A. (2015). *İnternet üzerinden alışveriş niyetini belirleyen faktörlerin incelenmesi: Türkiye’de alışveriş deneyim düzeylerinin farklılığına ilişkin bir model önerisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Türker, C. (2019). *Tüketicilerin yeni teknolojileri benimsemelerinin teknoloji kabul modeli boyutları itibarıyla incelenmesi: Mobil ödeme sistemleri üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Türker, A. & Türker, Ö. G. (2013). Turistik ürün satın alma davranışının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 281-312.
- Üstünkardeşler, D. (2022). *Tüketicilerin online market alışverişi eğilimlerinin teknoloji kabul modeli ile incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Vahdat, A., Alizadeh, A., Quach, S. & Hamelin, N. (2020). Would you like to shop via mobile app technology? The technology acceptance model, social factors and purchase intention. *Australasian Marketing Journal*, 29(2), 187-197. <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2020.01.002>
- Valencia, D. C., Valencia-Arias, A., Bran, L., Benjumea, M. & Valencia, J. (2019). Analysis of e-commerce acceptance using the technology acceptance model. *Scientific papers of the University of Pardubice. Series D, Faculty of Economics and Administration*. <https://hdl.handle.net/10195/72226>
- Van der Heijden, H., Verhagen, T. & Creemers, M. (2001, January). *Predicting online purchase behavior: Replications and tests of competing models* [Bildiri Sunumu]. 34th annual Hawaii international conference on system sciences, Maui.
- Van Slyke, C., Belanger, F. & Comunale, C. L. (2004). Factors influencing the adoption of web-based shopping: The impact of trust. *ACM SIGMIS Database: The DATABASE for Advances in Information Systems*, 35(2), 32-49. <https://doi.org/10.1145/1007965.1007969>

- Värzaru, A. A., Bocean, C. G., Rotea, C. C. & Budică-Iacob, A. F. (2021). Assessing antecedents of behavioral intention to use mobile technologies in e-commerce. *Electronics*, 10(18), 1-16. <https://doi.org/10.3390/electronics10182231>
- Venkatesh, V. (2000). Determinants of perceived ease of use: Integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. *Information Systems Research*, 11(4), 342-365. <https://doi.org/10.1287/isre.11.4.342.11872>
- Venkatesh, V. & Davis, F. D. (1996). A model of the antecedents of perceived ease of use: Development and test. *Decision Sciences*, 27(3), 451-481. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1996.tb00860.x>
- Venkatesh, V. & Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186-204. <http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.46.2.186.11926>
- Verma, V., Sharma, D. & Sheth, J. (2016). Does relationship marketing matter in online retailing? A meta-analytic approach. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 44, 206-217. <https://doi.org/10.1007/s11747-015-0429-6>
- Vijayarathy, L. R. (2004). Predicting consumer intentions to use on-line shopping: The case for an augmented technology acceptance model. *Information and Management*, 41(6), 747-762. <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.011>
- Viswanathan, V., Hollebeek, L. D., Malthouse, E. C., Maslowska, E., Jung Kim, S. & Xie, W. (2017). The dynamics of consumer engagement with mobile technologies. *Service Science*, 9(1), 36-49. <https://doi.org/10.1287/serv.2016.0161>
- Wen, C., Prybutok, V. R. & Xu, C. (2011). An integrated model for customer online repurchase intention. *Journal of Computer Information Systems*, 52(1), 14-23. <https://doi.org/10.1080/08874417.2011.11645518>
- Wigand, R. T. (1997). Electronic commerce: Definition, theory, and context. *The Information Society*, 13(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/019722497129241>
- Wu, J. & Song, S. (2021). Older adults' online shopping continuance intentions: Applying the technology acceptance model and the theory of planned behavior. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(10), 938-948. <https://doi.org/10.1080/10447318.2020.1861419>
- Yadav, R. & Mahara, T. (2019). An empirical study of consumers intention to purchase wooden handicraft items online: Using extended technology acceptance model. *Global Business Review*, 20(2), 479-497. <https://doi.org/10.1177/0972150917713899>
- Yaprak, Ü., Kılıç, F. & Okumuş, A. (2021). Is the Covid-19 pandemic strong enough to change the online order delivery methods? Changes in the relationship between attitude and behavior towards order delivery by drone. *Technological Forecasting and Social Change*, 169, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120829>
- Yıldız, S. Y. (2019). *Hedonik alışveriş motivasyonları ve teknoloji kabul modeli bileşenlerinin çevrimiçi satın alma niyetine etkisi: Sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Yılmaz, Ö. (2018). Tüketicilerin online alışveriş niyetlerinin Teknoloji Kabul Modeli bağlamında incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 331-346. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.478718>
- Yılmaz, H. (2022). *E-ticaret alışverişlerinde ödeme yöntemi olarak karekod ile ödeme yönteminin kullanım eğiliminin teknoloji kabul modeli kullanılarak incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Yılmaz, C. & Tümtürk, A. (2015). İnternet üzerinden alışveriş niyetini etkileyen faktörlerin genişletilmiş teknoloji kabul modeli kullanarak incelenmesi ve bir model önerisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 22 (2), 355-384. <https://doi.org/10.18657/yecbu.76242>

- Yiğitoğlu, M. (2021). *Sınır ötesi e-ticaret sitelerinden alışveriş yapan tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen unsurların teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Yu, J., Ha, I., Choi, M. & Rho, J. (2005). Extending the TAM for a t-commerce. *Information and Management*, 42 (7), 965-976. <https://doi.org/10.1016/j.im.2004.11.001>
- Zeba, F. & Ganguli, S. (2016). Word-of-mouth, trust, and perceived risk in online shopping: An extension of the technology acceptance model. *International Journal of Information Systems in the Service Sector*, 8(4), 17-32. <https://doi.org/10.4018/IJISSS.2016100102>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Teknolojik gelişmelerin bireylerin gündelik yaşam pratiklerini çok geniş bir ölçekte etkilediği günümüz koşullarında, teknolojinin kabulü ya da kullanımı gibi meselelerin araştırmacıların ve farklı akademik çevrelerin gündemini fazlasıyla meşgul ettiği söylenebilir. Özellikle 1980'li yıllar ve sonrasında bilgi sistemi (information system) teknolojilerinin önemi ve ilgili teknolojilerin kullanıcılar tarafından kabulü ya da reddi gibi konuların dikkat çekmeye başladığı görülmektedir. Bu kapsamda yapılan ilk araştırma örneklerinin bilgi sistemi ya da ilgili teknolojilerin kabulüne ya da kullanımına ilişkin öngörü sağlayabilecek sonuçlar ortaya koyamadığı tespit edilmiştir. Bu noktada, önemli bir ihtiyaç doğması nedeniyle Teknoloji Kabul Modeli'nin (TKM) geliştirildiği söylenebilir (Venkatesh, 2000). Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler TKM'nin önem kazanmasına ve daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur (Mathieson, 1991; Riemenschneider ve Hardgrave, 2001; Lim ve Ting, 2012; Chen et al., 2011; Lederer et al., 2000, s. 269).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bir diğer önemli etkisi ise küresel ticari faaliyetlerin dönüşümü noktasında yaşanmış (Rachmawati, 2020), çevrimiçi alışveriş olgusu neredeyse tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır (Ofori ve Appiah-Nimo, 2019). Hızla ilerleyen çevrimiçi alışveriş faaliyetleri ve sahip olduğu büyük potansiyel, işletmelerin ve pazarlama profesyonellerinin tüketicilerin çevrimiçi satın alma davranışlarını tahmin etme yönündeki isteğini de artırmıştır (Curkan, 2019). Bu anlamda, çevrimiçi alışveriş faaliyetlerinde, internet teknolojilerine dayalı altyapısı gereği, teorik temel olarak TKM'den yararlanılması anlaşılabilir olarak değerlendirilmektedir (Pavlou, 2003). Bu doğrultuda mevcut araştırmada online alışveriş uygulamalarının Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde ele alındığı çalışmaların sistematik bir literatür taraması yoluyla ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Literatür taraması, tüm araştırma süreçleri için önemli bir adımı temsil eder. Öyle ki bir anlamda literatür taraması ile ilgili akademik alan haritalandırılmakta ve ortaya çıkan görüntü değerlendirilerek yeni çalışmaların kapsam ve hedefleri buna göre şekillenmektedir (Tranfield et al., 2003). Araştırmanın verileri, TAM ile online alışverişini ilişkilendiren ampirik çalışmalardan toplanmıştır. Bu bağlamda, ilgili kaynakları bulmak için 6 anahtar kelime: Teknoloji Kabul Modeli, Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli ve online alışveriş Türkçe versiyonları ile birlikte kullanılmıştır. Bu çalışmada Çukurova Üniversitesi kütüphanesinde ve Google Scholar platformlarında yer alan Library EBSCOhost, JSTOR Journals, DergiPark, Scopus, ScienceDirect, Academic Search Ultimate, SAGE Journals Online, Springer Link, Taylor & Francis ve TR Index gibi çeşitli veri tabanlarından yararlanılmıştır. araştırma amacıyla literatürü taramak. Araştırma, 2000-2023 (Nisan) arasındaki 23 yıllık süreçte yapılan çalışmalarla sınırlıdır.

Sonuçta belirli anahtar kelimeler üzerinden farklı akademik veritabanları taranarak elde edilen yaklaşık 1000 çalışma arasından 130 çalışma seçilmiştir. Araştırma bulgularına göre, çalışmalarda kullanılan örneklem sayısının büyük farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Öyle ki literatürde 34 ile 5500 kişi arasında farklı örneklem sayıları ile yapılan çalışmaların varlığı tespit edilmiştir. Bu bulgunun gelecekte benzer çalışmaların tasarlanması sürecinde örneklem seçimi konusunda fikir verdiği ve bu noktada son derece esnek olunabileceğini ortaya koyduğu söylenebilir. Çalışmaların 48'inin tek yazarla yürütüldüğü görülmektedir. Ancak geri kalanın büyük bir bölümünün 2 veya daha fazla yazar tarafından yürütülen araştırmalar olması dikkat çekicidir. Öyle ki 6 yazarın dahi bir araya geldiği çalışmaların varlığı tespit edilmiştir. Bu anlamda online alışveriş uygulamalarının TAM kapsamında ele alındığı çalışmaların bireysel ya da toplu çalışma biçimleri izlenerek yürütülebileceği fikri elde edilmiştir. Araştırmanın yapıldığı yıllara göre elde edilen bulgulara bakıldığında 2000-2023 yılları arasında yapılan 130 çalışmanın yıllar itibarıyla artan ve azalan bir seyir izlediği görülmektedir. Bu anlamda 2000'li yılların başında yüzde 5'in altında olan çalışma sayısı 2003-2009 yılları arasında yüzde 7'ye çıktı. 2019-2021 yılları arasında ise çalışma sayısında gerçek bir artış yaşandı. İlgili yıllarda araştırmaların yüzde 10 ve yüzde 20'lere kadar çıktığı dikkat çekiyor. Özellikle bu iki yılda yapılan çalışma sayısındaki önemli artışın en önemli nedeni olarak Covid-19 pandemisinin patlak vermesi gösterilebilir. Günlük yaşam pratiklerinin büyük ölçüde uzaktan yürütüldüğü bir dönemi temsil eden ilgili yıllarda teknoloji kullanım oranları arttıkça, bu kapsamda TAM kullanılarak yapılan akademik çalışmaların sayısında da önemli bir artış oldu. Ayrıca araştırma türlerine ilişkin bulgulara bakıldığında makale türünün 130 çalışma arasında başı çektiği görülmektedir. Nispeten az sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Bu anlamda TAM kapsamındaki online alışveriş uygulamalarının daha çok makale gibi kısa süreli araştırmalarda tercih edildiği söylenebilir. Öte yandan TAM kapsamında dünyanın birçok farklı ülkesinde online alışveriş konusunun araştırma konusu olarak ele alındığı söylenebilir. Ancak Türkiye, Amerika ve Hindistan gibi

ülkelerin konuya daha çok ilgi gösterdiği söylenebilir. Ayrıca bu noktada Türkiye ve ABD için özel bir parantez açmak gerekebilir. İki ülkenin araştırma sayıları incelendiğinde diğer ülkelerin çok önünde oldukları görülmektedir. Bu durum, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki online alışveriş uygulamalarının diğer ülkelere göre daha büyük ve hızlı bir gelişme gösterdiği veya daha fazla potansiyele sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. İlgili ülkelerdeki toplumların online alışveriş tercihlerindeki artış, akademik çevrelerin ilgili konuyu TAM kapsamında ele alması için bir teşvik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre faktör belirleme, model geliştirme ve TAM'ın geçerliliği gibi amaçların araştırmalarda en çok kullanılan temaları temsil ettiği söylenebilir. Bu anlamda TAM kapsamında online alışveriş uygulamalarını kullanma ve tercih etme nedenlerini anlamlandırma ve anlama amaçlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunların yanı sıra kullanılan araştırma yöntemleri açısından nitel ve karma yöntemlerin de kullanıldığı tespit edilse de bugüne kadar en çok nicel yöntemin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda TAM ve online alışveriş kombinasyonları için nicel yöntemin daha uygun olduğu düşünülebilir. Böylece bu düşünceden hareketle ileriki çalışmalarda tercih edilecek yöntem açısından önemli bir fikir edinildiği söylenebilir. Ayrıca veri toplama aracına ilişkin bulgular, TAM kapsamında online alışveriş süreçlerinin araştırılmasında açık ara en çok tercih edilen tekniğin anket olduğunu göstermektedir. İster yüz yüze ister çevrimiçi olsun anketin diğer veri toplama tekniklerine göre tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri nicel araştırmalarda tercih edilmesi olabilir. Ayrıca TAM ve online alışveriş uygulamalarının çoğunlukla nicel araştırma yöntemleriyle tasarlandığını çalışmanın bulgularında daha önce ortaya koymuştuk. Ayrıca TAM kapsamında bir veri toplama tekniği olarak online alışverişin incelenmesinde anketin sorular ve cevaplar arasındaki uyumun doğası gereği uygun olduğu düşünülebilir. Son olarak kullanılan analizlere ilişkin bulgulara göre yapısal eşitlik modelinin en çok kullanılan analiz olduğu görülmektedir.

DİJİTAL DİASPORANIN SERÜVENİ: DİJİTAL DİASPORA ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

THE ADVENTURE OF DIGITAL DIASPORA: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF DIGITAL DIASPORA STUDIES

Salih TIRYAKI
Selçuk Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Gazetecilik Bölümü
salih.tiryaki@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0966-3359

ÖZ

Geliş Tarihi:
11.05.2023

Kabul Tarihi:
15.08.2023

Yayın Tarihi:
25.09.2023

Anahtar Kelimeler
Dijital Teknolojiler,
Diaspora,
Dijital Diaspora,
Topluluk,
Bibliyometrik Analiz

Keywords
Digital technologies,
Diaspora,
Digital Diaspora,
Community,
Bibliometric Analysis

Dijital teknolojilerin gündelik hayattaki kullanım sıklığının artması beraberinde birçok geleneksel toplumsal olgu ve kurumun değişmesine yol açmıştır. Çeşitli sebeplerden dolayı ana vatanlarını terk etmek zorunda kalan toplulukları ifade etmek için diaspora kavramı da bu süreçte önemli değişikliklere uğramıştır. Günümüz dijital teknolojileriyle birlikte diaspora toplulukları birbiriyle etkileşime geçmek, kimlik deneyimlerini genişletmek, kendilerini ifade etmek için dijital alanlara yayılmış durumdadır. Bu çalışmada, önemli bir inceleme alanı olan dijital diasporaya ilişkin yapılan akademik çalışmalar bibliyometrik yöntem kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada Web of Science veri tabanından elde edilen 62 araştırma makalesi VOSviewer yazılım programında görselleştirilmiş ve çalışmaların bibliyometrik verilerine ilişkin bilgiler haritalandırılmıştır. Çalışma sonucunda dijital diaspora konulu çalışmaların 2000'li yılların başından itibaren araştırılmaya başlandığı ancak bu konudaki çalışmaların 2020-2022 yılları arasında arttığı belirlenmiştir. En fazla çalışma yayımlayan ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri gelirken, dijital diaspora çalışmalarının "iletişim" alanında (11) yoğunlaştığı belirlenmiştir. Çalışma sonucunda ayrıca dijital diaspora konulu araştırmaların, kimlik, kültür, asimilasyon ve dijital bölünme gibi kavramlarla ilişkisi çok az incelendiği gibi Twitter ve YouTube gibi ağlar üzerine yapılan çalışmaların da eksik kaldığı belirlenmiştir.

ABSTRACT

The increase in the frequency of use of digital technologies in daily life has led to the change of many traditional social facts and institutions. The concept of diaspora has undergone significant changes in this process in order to express the communities that had to leave their homeland for various reasons. With today's digital technologies, diaspora communities have spread to digital spaces to interact with each other, expand their identity experiences, and express themselves. In this study, academic studies on digital diaspora, which is an important field of study, were examined using the bibliometric method. In the study, 62 research articles obtained from the Web of Science database were visualized in the VOSviewer software program and the information about the bibliometric data of the studies was mapped. As a result of the study, it was determined that the studies on digital diaspora started to be researched from the beginning of the 2000s, but the studies on this subject increased between the years 2020-2022. While the United States of America is the leading country that publishes the most studies, it has been determined that digital diaspora studies are concentrated in the field of "communication". As a result of the study, it was also determined that the relationship of research on digital diaspora with concepts such as identity, culture, assimilation and digital division was very little examined, and studies on networks such as Twitter and YouTube were also incomplete.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1296038>

Atıf/Cite as: Tiryaki, S. (2023). Dijital diasporanın serüveni: dijital diaspora çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1759-1774.

Giriş

Diaspora savaş, ekonomik, politik veya dini nedenler gibi çeşitli sebeplerden dolayı ana vatanlarından ayrılarak başka ülkelere göç eden ulusal, kültürel veya dini grupları tanımlamak için kullanılmaktadır (Butler, 2001). Diaspora toplulukları başka bir ülkeye yerleşmelerine rağmen anavatanları ile duygusal ve maddi bağlar sürdürmektedir (Palmer, 2000; Chacko, & Gebre, 2013). Diasporanın doğasında anavatandan ayrılıp dağılmış bireylerden oluşan bir topluluktan öte küresel olarak hareketli bir kimlik ve kültür bulunmaktadır. Diasporanın temel bağlamında önce, şimdi ve gelecek gibi farklı zaman dilimleri ve özneler üretilmektedir (Axel, 2004).

Diasporanın temelinde ayrılık ve bağlılık gibi zıt kavramlar bulundurması, toplulukların birbiriyle bütünleşme ihtiyacı çeşitli şekillerde sağlanmıştır. Ancak bu konudaki en büyük gelişme dijital teknolojilerde yaşanan gelişmelerle meydana gelmiştir. Dijital teknolojiler ve uygulamalar, yerinden edilmiş insanları birbirine bağlamanın ve insanların geçmiş ve gelecekle ilişki kurma biçimlerini değiştirmenin yollarından biri olmuştur. Ağa bağlı göçmen, diasporanın değişen doğasını ve geleneksel olarak bir anavatandan kopuk dağınık bir grup insan olarak görülen şeyi anlamak için metaforlardan biri haline gelmiştir (Witteborn, 2019). Diasporanın özünde bulunan melezlik, dijitalleşmeyle birlikte bölgesel olarak sınırlı olmayan (Hepp vd., 2012) bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda araştırmacılar dijitalleşmenin toplumdakini etkisini hissettirdiği ilk yıllardan itibaren dijital diaspora (Diamandaki, 2003; Gaijal, 2003; Brinkerhoff, 2004; Bernal, 2006; Everett, 2009; Laguerre, 2010; Alonso ve Oiarzabal, 2010) kavramını kullanmaya başlamış ve diaspora günümüzde dijitalleşmeyle özdeşleşmiş bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Dijital diasporalar, toplumsallığın yerleşik biçimlerinin şekillenmesinde, ulus ötesi güç dinamiklerinin ulusal ve çok boyutlu yerel dinamiklerle karşılıklı ilişki içinde olmasında önemli rol oynamaktadır (Minchilli, 2021). Dijital medya araçlarının ulus ötesi iletişim kurma biçimlerini genişletmesi, sosyal ve coğrafi hareketliliği kolaylaştırması ve dijital ortamlarda kültür ve kimlik deneyimlemeyi sağlaması bakımından diaspora toplulukları için oldukça önemli hale gelmiştir (Aslan, 2020). Dijital medya araçları bu işlevlerinin yanı sıra diaspora topluluklarının ana vatanlarında olan sorunları dünyaya duyurması bakımından da oldukça önemlidir (Kuşçu, 2014). Tüm bunlar ana vatanlarından ayrı kalan diaspora topluluklarının interneti tarih, kültür, demokrasi ve kimlik anlatıları üretip, tartışmaları ulus ötesi bir kamusal alan olarak kullanmasına yol açmıştır (Bernal, 2006; Mavroudi, 2007).

Dijital teknolojiler ve medya araçlarının diaspora toplulukları için toplumsallık, kültürel, politik ve ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra etkileşimsellik, bağlantılılık, aidiyet sağlama gibi oldukça önemli işlevleri bulunmaktadır. Dijital diaspora konusunda yapılan çalışmaların yaklaşık 20 yıl önce başlamasına rağmen bu alanda yapılan çalışmaların dağınık olduğu görülmektedir. Diaspora konusunun çok boyutlu yapısının dijital teknolojilerle birlikte daha genişlemesi ve bu konuda yapılan akademik çalışmaların daha geniş kültür ve yönetim biçimine yayılmasını değil, aynı zamanda terimlerin çoğalmasında da içermiştir. Bir topluluğu belirten somut isim olan “diaspora”ya ek olarak, bir durumu (diasporacılık veya diasporizm), bir süreci (diasporizasyon, diasporadan arındırma ve yeniden diasporalaştırma), hatta bir araştırma alanını (diasporoloji veya diasporizm) belirten soyut isimler de bulunmaktadır (Brubaker, 2005). Bunun yanı sıra dijital diaspora konusunda tam olarak fikir birliği sağlanamamış ve akademik literatürde çok sık kullanılsa da e-diaspora, web-diaspora ve net-diaspora gibi kavramlar da kullanılmıştır. Ancak daha kapsayıcı ve çalışmaların niteliklerine daha uygun olması nedeniyle bu çalışmada “dijital diaspora” kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Bu çalışmada, dijital diaspora çalışmalarının temellendiği noktaları ortaya koymak, tarihsel gelişim evrelerini açıklamak ve alanda öne çıkan ülke, yazar, kurum ve ortak noktaları bibliyometrik olarak açıklamak için tasarlanmıştır. Çalışmada, dijital diaspora konusunda yapılan çalışmaların tarihsel süreç içerisindeki bibliyometrik analizi yapılacaktır.

Diaspora ve Dijital Diaspora Kavramı

Yunanca kökenli bir kelime olan “diaspora” aynı kökene sahip bir halkın, ana vatanlarından çeşitli sebeplerle ayrılarak dünyaya dağılmasını ifade etmektedir (Cohen, 2001; Cohen, 2008). Diaspora kelimesi ilk olarak “Yahudi, Rum ve Ermeni kökenli insanların dağılımı için kullanırken, kavram zamanla içerisinde göçmen, gurbetçi, mülteci, misafir işçi, sürgün topluluğu, deniz aşırı topluluk, etnik topluluk gibi kavramları içeren geniş anlamlı bir yapıya bürünmüştür” (Tölölyan, 1991, s.4). Diaspora, ulus, toprak ve kimlik arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran ulus ötesi bir alanı temsil etmektedir (Ponzanesi, 2020). Diaspora kavramına yönelik yapılan tanımlamaların çoğunda dağılma veya göç, anavatan dışında konum, topluluk, anavatana yönelim, ulusötesilik ve grup kimliği gibi noktaların üzerinde durulmaktadır (Grossman, 2019). Bunun yanı sıra sürgün, kayıp, yerinden edilme, sınır ve zaman ötesinde aidiyet, yakınlık ve bağlantılılık gibi kavramlar da diaspora

tanımlamalarında öne çıkmaktadır (Candidatu ve Ponzanesi, 2022). Bu da diasporanın bir kavram olarak hem uzaklaşmayı hem de aidiyet/yakınlık gibi zıt kavramları içerisinde barındırdığını göstermektedir.

Adlandırmalar farklı olsa da genel olarak bir halkın, başka bir ülkeye göç ederek o ülkeyi benimsemesi diasporanın en temel özelliği olarak kabul edilmektedir. Burada önemli olan nokta göçmen topluluğun anavatanlarına duyduğu bağlılığın sembolik olarak da olsa devam etmesidir. Bu topluluklar, ev sahibi ülkenin vatandaşı olduklarında bile kendilerini anavatanla özel olarak özdeşleştirmedikleri ve kabul ettikleri ülkeyle tam olarak özdeşleştiremedikleri takdirde, mecazi ve sembolik olarak diaspora haline gelmektedir (Ben-Rafael, 2013; Yu ve Sun, 2019). Diaspora yalnızca kültürel olarak değil aynı zamanda maddi somutlaştırılmış süreçleri de içermektedir. Diasporik toplulukların yaşadığı çevresel ve maddi değişimler, şimdi ile geçmiş arasında duygusal olarak uzamsal bir mesafenin eklenmesiyle kişilerin doğru hissetmesine yardımcı olan aşinalık ve samimiyet gibi deneyimleri etkilemektedir. Özellikle zorunlu göçle birlikte toplulukların “duyusal, bilişsel ve kültürel koşullara uygun birleşimleri sağlamada güçlük çektiği” bilinmektedir (Nedelcu, 2018, s.241).

Diaspora olma durumunu karakterize eden en önemli unsurların başında arada kalmışlık ya da melezlik duygusu gelmektedir (Yu ve Sun, 2019). Bu melezlik duygusu, diasporanın ortak kökene ait güçlü mitlerle işaretlenen “katı” diaspora ile yeni kültürel bağlar yoluyla inşa edilen “sıvı” diaspora olarak ayırmaktadır (Cohen, 2007). Dijital teknolojiler katı ve sıvı olarak ayrılan diasporanın günümüzde birleşimi sağlayarak yeni bir melez diaspora biçimi ortaya çıkmıştır. Castells'in (2011) ifade ettiği gibi, sınırların yerini akış ağları almaya başlamıştır. 2000'li yılların başından itibaren geç modernitede geleneksel bağların zayıflamasının bir sonucu olarak insanlar, kimliklerini yeniden müzakere etmek ve inşa etmek için sanal topluluklara sosyal mekanlar olarak bakmaya başlamıştır. Siber uzayın muğlak ve karmaşık ortamı, dijital diasporalar gibi hibrit kolektif oluşumlar üreterek, tanınma siyasetinin eklenmesi için yeni bir alan haline gelmiştir (Diamandaki, 2003).

Dijital teknolojiler, günümüz teknoloji dünyasında diasporayı dönüştürerek kavrama ilişkin bakış açısını da değiştirmiş ve kavramın kullanım sıklığı arttıkça anlamı da çeşitli yönler yayılmıştır (Brubaker, 2005). Dijital teknolojiler ve uygulamalar, yerinden edilmiş insanları birbirine bağlamanın ve insanların geçmiş ve gelecekle ilişki kurma biçimlerini değiştirmenin yollarından biri haline gelmiştir. Toplulukların “ağa bağlı” hale gelmesi, diasporanın değişen doğasını ve geleneksel olarak “anavatan” kopuk dağılık bir grup insan olarak görülen şeyi anlamak için metaforlardan biri olmuştur (Witteborn, 2019). Dijital teknolojilerin getirmiş olduğu yenilikler diaspora toplulukları için travma ve kimlik mücadelesinin paylaşılmasını sağlayan sosyal sermaye alanları yaratılmasını, diaspora içerisinde veya ev sahibi ülkedeki alt topluluklar ile sosyal sermaye arasında köprü kurulmasını ve dağılmış ve izole edilmiş diaspora gruplarını bir araya getirerek bağ kuran sosyal sermaye oluşturulmasını teşvik etmektedir (Brinkerhoff, 2009). Böylece internet ve sosyal medya ağları, paylaşılan kimliği, sorun çerçevelemesini ve güven inşasını kolaylaştırarak mobilizasyona katkıda bulunmaktadır. İnternet ve sosyal medya ağları aynı zamanda bir düzenleme/ağ oluşturma aracı olarak hareket etmekte ve bilgi ve yönlendirmeler için araç olarak görev görmektedir (Brinkerhoff, 2009; Andersson, 2019).

Dijital teknolojilerin birleştirdiği diaspora toplulukları, geleneksel diasporanın temel özelliklerine karşı çıkmamakta veya onun yerini alma gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Aksine dijital diasporalar, geleneksel diasporaların dijital çağda temsiliyetini genişletmekte ve dönüştürmektedir (Nedelcu, 2018). Dijital diasporanın oluşumu Candidatu, Leurs ve Ponzanesi (2019, s.34) şu şekilde tanımlamaktadır: “Dijital ağlarda bedenler ve veriler aracılığıyla, sınırlar ve ağlar boyunca, çevrimiçi ve çevrimdışı olarak, kullanıcılar ve platformlar tarafından, tümü kesişen güç ilişkilerini yansıtan maddi, sembolik ve duygusal uygulamalar aracılığıyla karşılıklı olarak oluşturulur.”

Dijital alanlarda örgütlenen diaspora toplulukları için bu alanlar önemli sosyalleşme ve kopuştan kaynaklı gerilimi azaltma fırsatı sunmaktadır. İnternet, topluluklar için liberal değerleri teşvik etmektedir. Aynı zamanda hayal kırıklığına bağlı olarak ortaya çıkan şiddet eğilimlerini sözlü tartışmalara yönlendirerek gerilimi düşürmekte ve şiddete elverişli marjinal toplulukların ortaya çıkma potansiyelini düşürmektedir (Brinkerhoff, 2006). İnternet ve sosyal medya gibi uygulamaları, anavatanlarından kopmuş diasporaların ulus ötesi iletişim kurma biçiminde devrim yaratmıştır. Diaspora toplulukları arasındaki bu yeni sanal, yurtsuzlaştırılmış konuşma ve bir araya gelme fırsatları, diasporalar için kaynak ve fırsatlar oluşturan, sosyal ve coğrafi hareketliliğin merkezinde yer alan (dijital) sosyal ağların oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. İnternet, özellikle de sosyal medyanın, ulus-devlet sınırları içinde ve ötesinde sosyal sermayenin ve toplumun kültürel ve siyasi katılımının büyümesine katkıda bulunmaktadır (Keles, 2016). Dijital diasporaların yarattığı melez kimlikler, ev sahibi toplumda entegrasyonu ve

güvenliği sağladığı gibi burada örgütlenen toplulukların anavatanlarına ilişkin barış ve sosyo-ekonomik kalkınmayı destekleyecek nitelikte alan da yaratabilmektedir. İnternet ve sosyal medya ağları melez kimlikleri desteklemek için dijital diyalog alanı, hikâye anlatımı için bir forum, sorun çerçeveselendirme araçları, hiyerarşik olmayan norm geliştirme ve liberal değerlerle deney yapma bağlamı sağlamaktadır (Brinkerhoff, 2009; Diamandaki, 2003).

1980'li yıllarının sonundan itibaren başlayan diaspora çalışmaları, kitle iletişim araçlarının rolü üzerinde sıklıkla durmuştur. Kitle iletişim araçları diaspora toplulukları için sosyal ve politik hayatın inşasında ve diasporik kimlik inşasında kurucu görev görmektedir (Hall, 1994). 1990'lü yılların sonuna doğru ise dijital diaspora çalışmaları üzerine odaklanılmıştır. Dijital diasporanın tam olarak ne anlama geldiği konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen, "e-diaspora", "dijital diaspora", "net-diaspora" ve "web-diaspora" gibi birçok disipliner yaklaşıma ve medyaya özgü varyasyonları kavramı tanımlamak için kullanılmıştır (Ponzanesi, 2020). Bu çalışmada, dijital dünyada diasporaları tanımlamak için en sık kullanılan "dijital diaspora" kavramına odaklanarak, 'dijital diasporaların' oluşumuna yol açan iletişim teknolojilerindeki gelişmelere odaklanan çalışmaları bibliyometrik yöntemle incelemektedir. Dijital diasporaların kapsamı iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişmektedir. Özellikle sosyal medya ağlarının zaman ve mekân uzamını ortadan kaldırması, dijital diasporaların daha karmaşık ve kapsamlı bir alana yayılmasına yol açmıştır. Bu çalışmada dijital diaspora üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik verilerini üzerinden yola çıkarak, dijital diaspora konusuna ilişkin ilginin yoğunlaştığı noktaların belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada Web of Science veri tabanında taranan dergilerde yayımlanmış "dijital diaspora" veya "e-diaspora" kavramlarını içeren 62 araştırma makalesine ait veriler bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Bibliyometri, matematiğin ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Pritchard, 1969). Bibliyometri, incelenen metinlere ilişkin yazar, üniversite, ülke gibi özellikleri sınıflandırmanın yanı sıra ortak yazarlı çalışmaları, üniversiteler arasındaki iş birliğini, eğitim verimliliği gibi değerlendirmeleri yapmaya yardımcı olan önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Moral-Muñoz, Herrera-Viedma, Santisteban-Espejo & Cobo, 2020). Bibliyometrik yöntem, bibliyografik materyallerin nicel olarak incelenmesini sağlamaktadır. Bibliyometrik yöntem aracılığıyla makalelere, yazarlara ve dergilere göre sınıflandırılabilen bir araştırma alanının genel bir resmini sunulmaktadır (Merigó & Yang, 2017). Bibliyometrik yöntem, belirli bir araştırma disiplinindeki boşlukların hem içerik hem de coğrafi olarak belirlenmesine de olanak tanır (Gall vd., 2015). Bibliyometrik yöntem, büyük miktarda akademik literatüre ilişkin bulgulara genel bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca yayın tarihlerine ilişkin bulgularla da belirli bir araştırma alanının zaman içerisindeki değişim ve gelişimini incelenmesine olanak tanınması, alanın tarihsel süreç içerisindeki gelişimini anlamak için de oldukça önemlidir (Li ve Zhao, 2015; Li ve Hale, 2016).

İncelenen 62 araştırma makalesinin ağ haritasını ve aralarındaki ilişkiyi görselleştirmek için VOSviewer programından yararlanılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik ağları oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılan bir yazılım aracıdır (Demir ve Öztürk, 2023; Öztürk ve Demir, 2023). VOSviewer çoklu kümelerin analizini ve görselleştirilmesini kolaylaştıran önemli bir araçtır. Bibliyometrik analizlerde VOSviewer tarafından sağlanan iki görselleştirme önemli bir rol oynamaktadır. İlk görselleştirme, bir kümeleme çözümündeki kümeleri ve bu kümeler arasındaki alıntı ilişkilerini göstermektedir. İkinci görselleştirme, bir kümenin kapsadığı konuları belirtmek için bir terim haritası kullanılmaktadır. Bu görselleştirme, bir kümeye ait yayınlarda geçen en önemli terimleri ve bu terimler arasındaki birlikte oluşum ilişkilerini göstermektedir (Van Eck & Waltman, 2017).

VOSviewer, ortak alıntı verilerine dayalı yazarların veya dergilerin haritalarını oluşturmak veya birlikte oluşum verilerine dayalı anahtar kelime haritalarını oluşturmak için kullanılabilir. Program, bibliyometrik haritaların tüm detaylarıyla incelenebileceği bir görüntüleyici sunmaktadır. VOSviewer, bir haritayı her biri haritanın farklı bir yönünü vurgulayan çeşitli şekillerde görüntüleyebilmektedir. Bir haritanın ayrıntılı incelemesini kolaylaştıran yakınlaştırma, kaydırma ve arama işlevlerine sahiptir (Van Eck, & Waltman, 2010).

Çalışmada Web of Science veri tabanında yer alan verilere 15 Nisan 2023 tarihinde erişilmiştir. Öncelikle Web of Science veri tabanının "doküman" kısmında "bütün alanlar" sekmesi seçilerek, "dijital diaspora" veya "e-diaspora" kelimeleri taratılmıştır. Bu tarama sonucunda ilk aşamada kitaplar, bildiriler ve araştırma makaleleri dahil olmak üzere 107 çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmayı sınıflandırmak ve yayınların kalitesini ortaya koyabilmek

için “araştırma makaleleri” incelenmiştir. Bu sınırlandırma sonucunda “dijital diaspora” ve “e-diaspora” kavramlarını içeren 62 araştırma makalesinin olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmaların yer aldığı dergiler ESCI (29), SSCI (28) ve AHCI (5) indekslerinde taranmaktadır. Çalışmada bugüne kadar alanda yapılan çalışmaları ortaya koymak için 62 yayın, alıntı sayısı, yazar, dergi, ortak anahtar kelime, ülke gibi özellikleri haritalandırmakta ve görselleştirmektedir.

Bulgular

Çalışmada Web of Science veri tabanında “dijital diaspora” veya “e-diaspora” kavramlarını içeren 62 araştırma makalesinin tarandığı belirlenmiştir. İncelenen çalışmalar içerisinde “dijital diaspora” kavramının ilk geçtiği çalışma Cooper’ın 1997 yılında yayımlanmış olan “The future of work in the digital diaspora: economic restructuring and education” isimli çalışmasıdır. Ancak bu araştırma makalesi, bu çalışmanın kapsamı dahilinde değerlendirilen anlamıyla diaspora kavramını incelememiştir. Her ne kadar bu çalışma diaspora toplulukları üzerine yapılmış bir çalışma olmasa da “dijital diaspora” kavramının kullanıldığı ilk çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Dijital Diaspora Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	N	%
2021	10	16.129%
2020	10	16.129%
2022	9	14.516%
2019	6	9.677%
2016	6	9.677%
2018	4	6.452%
2023	3	4.839%
2015	3	4.839%
2017	2	3.226%
2014	1	1.613%
2013	1	1.613%
2012	1	1.613%
2011	1	1.613%
2008	1	1.613%
2007	1	1.613%
2006	1	1.613%
2004	1	1.613%
2002	1	1.613%

Tablo 1’de dijital diaspora veya e-diaspora kavramlarını içeren araştırma makalelerinin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Tabloya bakıldığında dijital diaspora konusunda araştırmaların son 3 yılda yoğunluk kazandığı gözlemlenmektedir. 2020-2022 yılları arasında toplam dijital diaspora topluluklarına ilişkin 28 araştırma makalesi yayımlanmıştır.

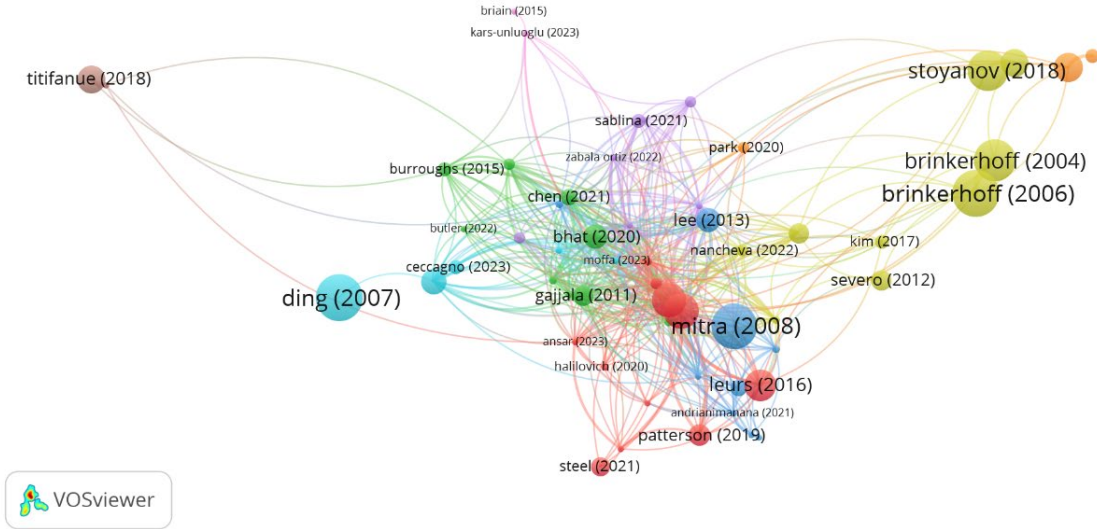
Tablo 2. Dijital Diaspora Çalışmalarının Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Çalışma Alanı	N	%
İletişim	11	17.742%
Alan Çalışmaları	5	8.065%
Kültürel Çalışmalar	5	8.065%
Sosyoloji	5	8.065%
Etnik Çalışmalar	4	6.452%
Yönetmek	4	6.452%
Politika Bilimi	4	6.452%
Asya Çalışmaları	3	4.839%
Demografi	3	4.839%
Coğrafya	3	4.839%

Beşerî Bilimler Multidisipliner	3	4.839%
Dilbilim	3	4.839%
Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	3	4.839%
Kadın Çalışmaları	3	4.839%
Antropoloji	2	3.226%
Film Radyo Televizyon	2	3.226%
Tarih	2	3.226%
Uluslararası ilişkiler	2	3.226%
Din	2	3.226%
Sanat	1	1.613%
İş finansı	1	1.613%
Geliştirme Çalışmaları	1	1.613%
Folklor	1	1.613%
Bilgi Bilimi Kütüphane Bilimi	1	1.613%
Dil Dilbilimi	1	1.613%
Edebiyat	1	1.613%
Edebiyat Romantizm	1	1.613%
Müzik	1	1.613%
Kamu Yönetimi	1	1.613%

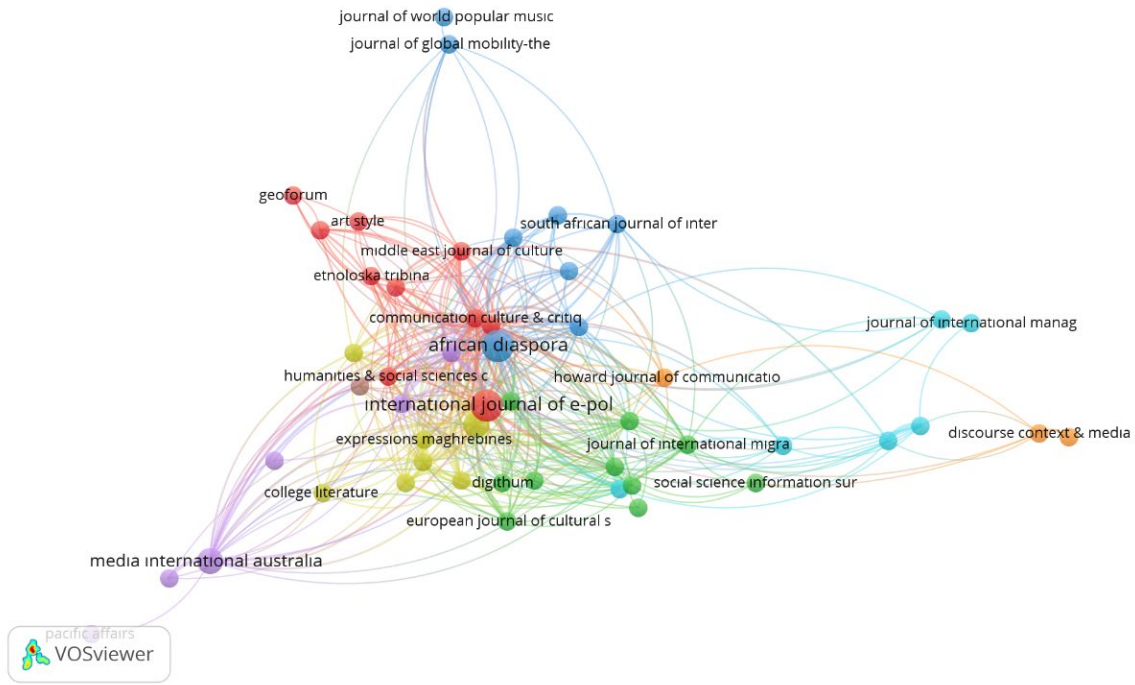
Dijital diaspora çalışmalarının Web of Science veri tabanına göre çalışma alanlarına göre dağılımını gösteren Tablo 2'ye bakıldığında, çalışmaların yayımlandığı dergilerin ortak alanlarla birlikte 29 farklı alanda yer aldığı görülmektedir. Diaspora kavramının entelektüel, kültürel ve politik gündemleri barındıracak şekilde anlamının genişletilmesi, kavramın anlamlarının anlamsal, kavramsal ve disiplinler arası alanda dağılmasıyla sonuçlanmıştır (Brubaker, 2005). Dijital diaspora kavramının disiplinler arası özelliğini göstermesi, farklı alanlardaki çalışmaların alana katkı sağladığını görülmektedir. Diğer taraftan dijital diaspora çalışmaları en fazla (17.742%) İletişim temel alanında yoğunlaşmıştır. Alan Çalışmaları (5), Kültürel Çalışmalar (5), Sosyoloji (5) ve Etnik Çalışmalar (4) gibi dijital diaspora ile doğrudan bağlantılı alanlarda çalışmalar yapılmasına rağmen dikkat çekici bir şekilde Coğrafya, Tarih ve Din gibi önemli alanlarda çalışmaların ağırlık kazanmadığı görülmektedir.

Şekil 1. En Çok Atıf Yapılan Çalışmalar

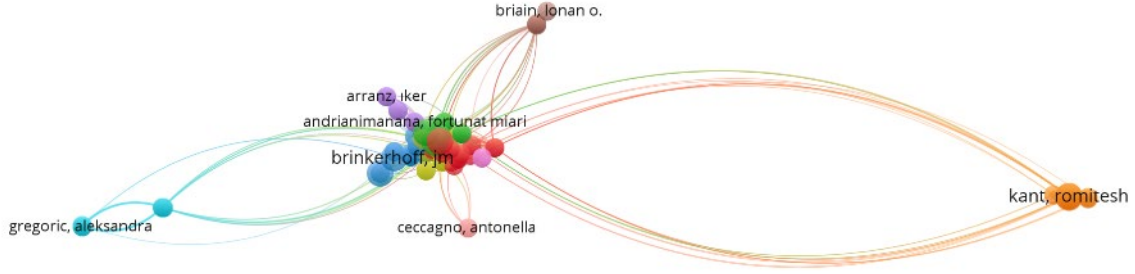
Dijital diaspora çalışmalarında, bu alanda yapılan öncü çalışmaların araştırmacılar için çıkış noktası olarak görüldüğü belirlenmiştir. Şekil 1 incelendiğinde Ding'in (2007) Çin diasporasını incelediği "Digital diaspora and

national image building: A new perspective on Chinese diaspora study in the age of China's rise" isimli çalışmasına Web of Science veri tabanına göre 31 atıf yapılırken, Brinkerhoff'ın (2006) "Digital diasporas and conflict prevention: the case of Somalinet.com" isimli çalışmasına 30 atıf yapılmıştır. Ding (2007) çalışmasında, Çin'in küresel bir güç statüsüne yükselişi bağlamında, Pekin'in ulusal imaj oluşturma çabalarında Çin dijital diasporasının rolünü incelemiştir. Dijital diaspora, Çin'in uluslararası yayın gücünü güçlendirmeye yardımcı olmasına ve olumlu bir ulusal imaj oluşturmaya katkıda bulunmaktadır. Ancak bunun yanı sıra dijital diaspora artan iletişim ve bağlantı kurma fırsatları dış dünyaya Çin'in olumsuz yönlerini de yansıtabilir. Ding (2007, s. 627) çalışma sonucunda Çin dijital diasporasının "iki ucu keskin bir kılıcı temsil ettiğini" savunmaktadır. Brinkerhoff (2006) ise çalışmasında, internette örgütlenen diaspora topluluklarının şiddet eylemlerini teşvik etme ve yönlendirme etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, internetin liberal değerleri teşvik etme, hayal kırıklığını sözlü tartışmalara kanalize etme, böylece gerilimi dağıtma ve şiddete yol açan marjinalleşmeye karşı koyan topluluklar yaratma potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir.

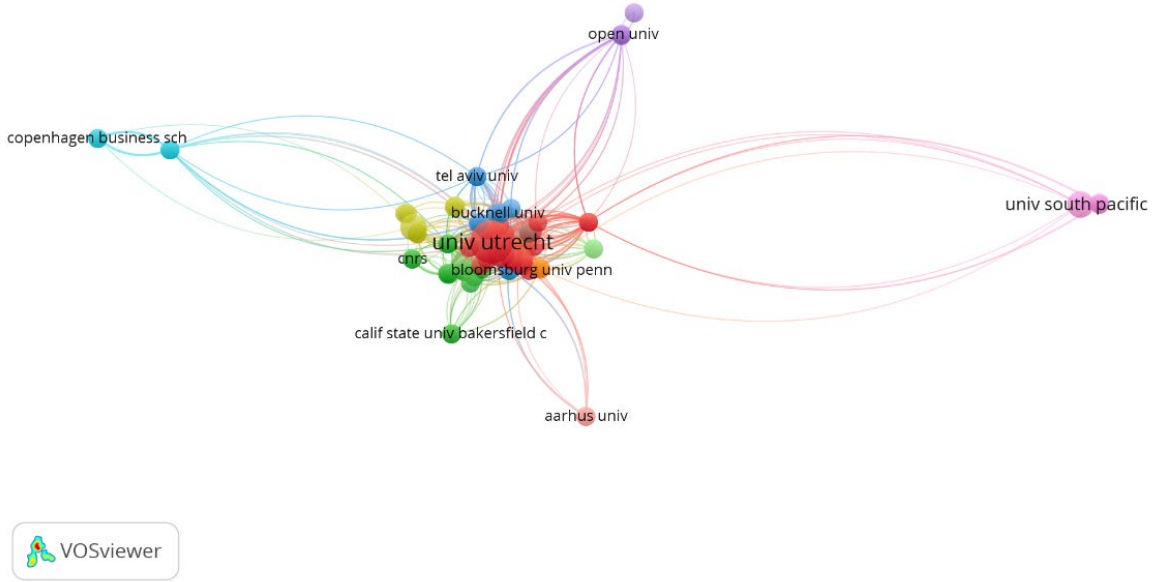
Şekil 2. Çalışmaların Dergilere Göre Dağılımı

Dijital diaspora konusunda yapılan çalışmalar ESCI (29), SSCI (28) ve AHCI (5) indekslerinde taranan dergilerde yayımlanmıştır. Bu çalışmaların dergilere göre dağılımını gösteren Şekil 2 incelendiğinde çalışmaların 56 farklı dergide yayımlandığı belirlenmiştir. Dijital diaspora çalışmalarının en fazla (3) yayımlandığı dergi African Diaspora isimli dergi olurken, yayımladığı çalışmalara (1) en fazla atıf yapılan (31) dergi ise Pacific Affairs isimli dergidir. En fazla atıf yapılan çalışma olan Ding'in (2007) çalışması bu dergide yayımlanmıştır.

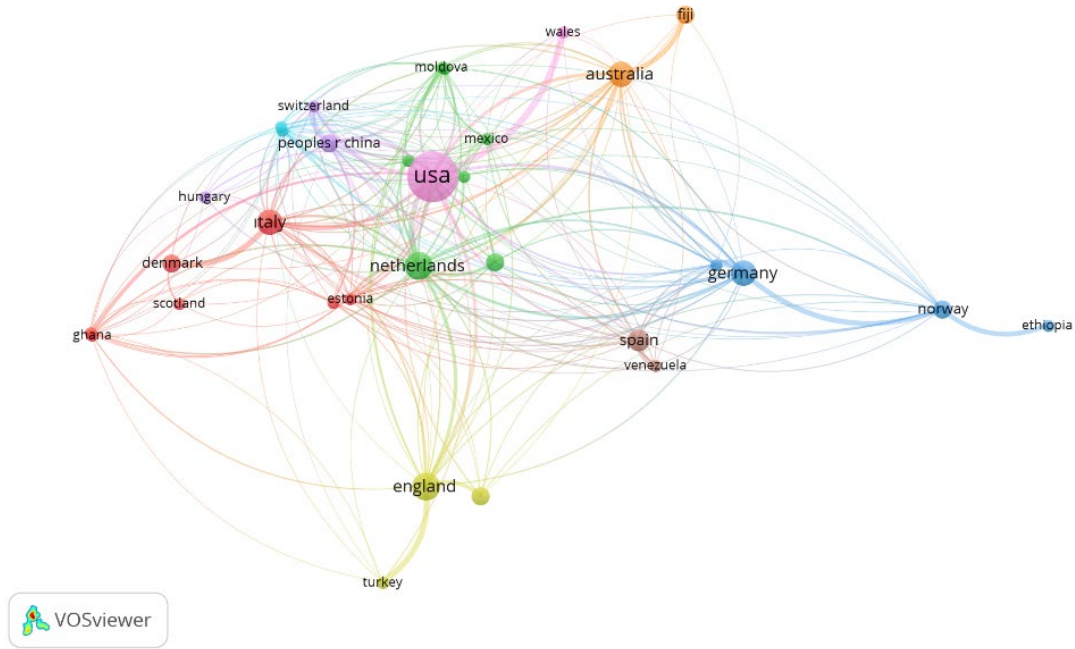
Şekil 3. En Fazla Çalışma Yayımlayan Araştırmacılar

Çalışma kapsamına incelenen 62 araştırma makalesinin yazarlara göre dağılımını gösteren Şekil 3'e bakıldığında, bu çalışmaların ortak yazarlıklarıyla birlikte 95 farklı araştırmacı tarafından hazırlandığı görülmektedir. Bu yazarlar arasında en fazla (2) çalışma yayımlayan isimlerden biri olan Jennifer M. Brinkerhoff çalışmalarına en fazla atıf yapılan yazar konumunda yer almaktadır. Brinkerhoff'ın dijital diaspora konusunda yayımlamış olduğu 2 araştırma makalesine Web of Science veri tabanına göre toplam 55 atıf yapılmıştır. Brinkerhoff (2006) internette örgütlenen Somalili diaspora topluluklarının şiddet eylemlerini teşvik etme ve yönlendirme etkisini incelediği çalışmasından önce 2004 yılında yayımladığı dijital diasporalar üzerine ilk çalışmasında, Afgan-Amerikan dijital diasporasının uluslararası kalkınmadaki rolünü ve internetin sağladığı potansiyel birliktelik oluşturma ve iletişim açısından faydalarına odaklanmıştır.

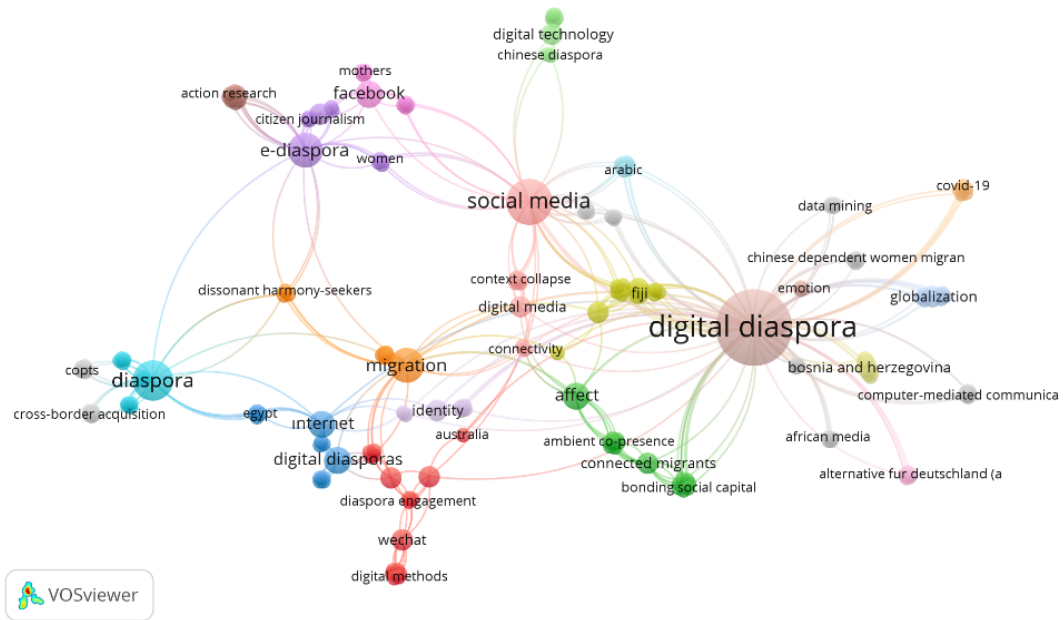
Şekil 4. Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılımı

Şekil 4'te dijital diaspora konulu çalışmaların yazarların yer aldığı kurum ve kuruluşlar görülmektedir. Bu çalışmada incelen 62 araştırma makalesini yayımlayan 95 yazarın 80 farklı kurum ve kuruluşta çalıştığı belirlenmiştir. Bu kurumlar arasında Hollanda'da yer alan ve dünyanın en köklü üniversiteleri arasında yer alan Utrecht Üniversitesi dikkat çekmektedir. Bu üniversite bünyesinde çalışan araştırmacılar 5 araştırma makalesi yayımlamıştır. Bu çalışmalara toplam 45 atıf yapılmıştır. Çalışmalara en fazla atıf yapılan kurum ise Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan George Washington Üniversitesi'dir. Üniversite bünyesinde çalışan araştırmacıların yayımlamış olduğu 2 araştırma makalesine toplam 55 atıf yapılmıştır. Bu üniversiteler arasında Türkiye'den sadece İzmir Ekonomi Üniversitesi bulunmaktadır. Diğer ülkelerdeki araştırmacılarla birlikte yapılan "Migrants as 'dissonant harmony-seekers' and migrant life in 'foam'" isimli çalışma, incelenen çalışmalar arasında Türkiye'deki araştırmacıların yaptığı tek çalışmadır.

Şekil 5. Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

İncelenen çalışmaları yayımlayan araştırmacıların yer aldığı ülkelere bakıldığında 33 farklı ülkeye çalışmaların dağıldığı görülmektedir. Bu konuda dağılımı gösteren Şekil 5 incelendiğinde en fazla (16) çalışmanın Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan araştırmacılar tarafından yayımlandığı, bu çalışmalara 144 atıf yapıldığı belirlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra Hollanda'da yaşayan araştırmacılar tarafından yayımlanan 5 çalışmaya 45 atıf, İngiltere'de yaşayan araştırmacıların yayımlamış olduğu yine 5 çalışmaya 21 atıf yapıldığı belirlenmiştir.

Şekil 6. Çalışmalarda Kullanılan Ortak Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Bibliyometrik analizinde sunduğu en önemli özellikler arasında “ortak anahtar kelime” haritalandırması yer almaktadır. Ortak anahtar kelimeler, çalışmalarda kullanılan ortak anahtar kelimeleri göstermekte, çalışmaların ilgi odağına yönelik bulguları aktarmaktadır (Donthu, vd., 2021). Bu çalışmada incelenen 62 araştırma makalesinde toplam 230 ortak anahtar kelimenin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kelimeler arasında en sık (24) kullanılan kelime dijital diaspora olurken, bu kelimenin ardından 9 kullanım ile sosyal medya kavramı gelmektedir (Şekil 6). Ortak anahtar kelimeler arasında en az kullanılan ve dikkat çeken konu başlıkları arasında kimlik, kültür, asimilasyon, dijital bölünme gibi kavramlar gelmektedir. Yine çalışmalar arasında sosyal medya ağları konusunda en fazla (3) çalışma Facebook üzerine yapılırken, Twitter ve YouTube gibi önemli ağların üzerine birer çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Bu da dijital diaspora konusunda yapılan çalışmaların çeşitli alanları gözden kaçırdığını ya da fazla ilgi görmediğini göstermektedir.

Sonuç

Günümüz dijital toplumunda artık dijital topluluklardan ve sanal alanlardan bahsedilmektedir. İnternet, “sınır ötesi bir alanın ötesinde yeni tahayyül biçimlerini ve çoklu diasporik aidiyet biçimlerini destekleyen esnek ve belirsiz bir alan yaratmıştır” (Bernal 2018, s.3). Bu belirsiz alan içerisinde diasporik toplulukların birbiriyle iletişime geçme ve köken bağlarını korumak için dijital medyaya yönelmesi, çağdaş küresel kültürün önemli bir özelliği haline gelmiştir (Ponzanesi, 2021). Bu küresel kültür içerisinde diasporik topluluklar da küreselleşmiş ve yerel ötesi bağlar ve mekanlar aracılığıyla kimliklerini ifade etmeye başlamıştır (Mevsimler, 2021; Candidatu, 2021). Bu çalışmada, dijital diasporaya ilişkin yapılan çalışmaları açıklamak, konuların odaklandığı noktaları tespit etmek amacıyla Web of Science veri tabanında yer alan 62 araştırma makalesi incelenmiştir.

Dijital diaspora kavramına yönelik ilk çalışmaların Corcoran (2002), Brinkerhoff (2004; 2006) ve Ding (2007) tarafından 2000’li yılların başlarından itibaren çalışılmasına rağmen bu çalışma kapsamında incelenen çalışmaların 2020-2022 arasındaki 3 yıllık dönemde arttığı görülmektedir. Bu yıllar arasında yayımlanan 28 araştırma makalesi çalışmaların yarısına yakınının (%45,16) son 3 yılda yayımlandığını göstermektedir. Son yıllarda özellikle iç savaş ve ekonomik istikrarsızlık yaşayan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru artan göç olgusuyla birlikte dijital diaspora topluluklarına ilişkin çalışmalar da artmış gözükmektedir. Bu bakımdan, özellikle Suriye, Afganistan ve Pakistan üzerinden Türkiye’ye doğru son yıllarda artan göçle birlikte bu ülke vatandaşlarının Facebook, Twitter ve TikTok gibi ağlarda dijital diaspora toplulukları oluşturduğu görülmektedir. Bu bakımdan, hem bu dijital diasporalarının davranışlarını anlamak hem de etkinlikleri hakkında fikir edinebilmek için bu grupların incelenmesi gerekmektedir. Türkiye’den Web of Science veri tabanında dijital diaspora topluluklarını inceleyen sadece bir çalışma bulunmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de son yıllarda artan göç olgusu ve dijital diaspora topluluklarına ilişkin çalışmaların genişletilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan incelenen çalışmalarla ilgili önemli bir bulguda incelenen çalışma alanlarıyla ilgilidir. Çalışma kapsamında incelenen 62 çalışma en fazla (11) İletişim temel alanında yapılırken, Coğrafya, Tarih ve Din gibi önemli bilim alanları ile dijital diasporalar arasındaki ilişki sadece birer kez incelenmiştir. Bu da dijital diaspora topluluklarına ilişkin yapılan çalışmaların, diasporanın özünü anlamak için önemli olgular olan coğrafya, tarih ve din gibi disiplinlerle bağlantı kurulmadığı görülmektedir. Bu bakımdan bundan sonra yapılacak çalışmaların dijital diasporaların doğasını anlayabilmek için coğrafi ve tarihi yakınlık arasında ilişki kurulabilir ve din gibi önemli bir toplumsal olgu etrafında dijital diasporalarının davranışlarına ilişkin değerlendirmeler yapılabilir.

İncelenen 62 araştırma makalesinin ortak yazarlarla birlikte 95 farklı araştırmacı tarafından hazırlandığı belirlenmiştir. Bu da dijital diaspora gibi çok boyutlu bir kavramın farklı araştırmacılar tarafından detaylı bir şekilde incelendiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu yazarlar arasında Brinkerhoff’un (2004; 2007) yapmış olduğu çalışmalar dikkat çekmektedir. Brinkerhoff’un yayımlanmış olduğu çalışmalara toplam 55 atıf yapılmıştır. Yazarların yer aldığı ülkelerin dağılımına bakıldığında içerisinde birbirinden farklı birçok diaspora topluluğunu barındıran Amerika Birleşik Devletleri’nin başta yer aldığı görülmektedir. 33 farklı ülke arasında en fazla (16) çalışma yayımlayan araştırmacının yer aldığı ülke ABD olurken, bu çalışmalara toplam 144 atıf yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde özellikle Yahudi, Ermeni, Afro-Amerikalılar gibi diasporalarının etkin bir şekilde örgütlendiği bilinmektedir. Diğer taraftan bu ülkenin dünyanın en fazla göç çeken ülkelerinden biri olması ve farklı kökenlere sahip milyonlarca insanı bir arada barındırması bakımından dijital diasporalar etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu da dijital diaspora konusunda yapılan çalışmaların bu ülkede yer alana araştırmacılar tarafından daha sık bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır.

Çalışmada incelenen araştırma makalelerinde yer alan ortak anahtar kelime analizi sonucunda ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bibliyometrik verileri incelenen çalışmalarda en fazla dijital diaspora ve sosyal medya kavramlarının ortak anahtar kelimelerde kullanıldığı belirlenmiştir. Dijital diaspora kavramı ilk başlarda internette yer alan toplulukları incelemeye odaklanan bir kavramken günümüzde daha çok sosyal medya ağlarıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan incelenen çalışmalarda, araştırmacıların dijital diaspora ile doğrudan bağlantı kurulabileceği en az kullandığı kavramlar arasında kimlik, kültür, asimilasyon ve dijital bölünme gibi kavramların yer aldığı belirlenmiştir. Diğer taraftan günümüzün önemli bir sosyalleşme ve iletişim aracı olarak gören sosyal medya ağları ve dijital diaspora arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların da sınırlı olduğu belirlenmiştir. Özellikle Twitter ve YouTube gibi ağlar üzerine odaklanılmadığı belirlenmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, dijital diaspora ile bahsedilen bu konu başlıkları arasında bir bağlantı kurulabilir ve akademik literatürün genişlemesine katkıda bulunabilir.

Öneriler

Bu çalışma dijital diaspora kavramının tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ortaya koymak, araştırmacıların odaklandığı ve odaklanmadığı konu başlıklarını ortaya çıkarmak için dijital diaspora veya e-diaspora kavramlarını içeren araştırma makalelerini bibliyometrik yöntemle incelemiştir. Bu çalışmada 62 araştırma makalesi incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda, Türkiye'deki araştırmacıların dijital diaspora konusuna odaklanmadığı belirlenmiş, bunun yanı sıra araştırmacıların dijital diaspora ile doğrudan bağlantılı olabilecek (coğrafya, tarih ve din gibi) disiplinlerle ortak çalışma yürütmediği belirlenmiştir. Gelecekteki çalışmalar, bu çalışmanın bibliyometrik bulgularından yola çıkarak alanda yaşanan bu eksikleri giderebilir ve dijital diaspora konusuna ilişkin akademik literatürü genişletebilir. Diğer taraftan bu çalışma sonucunda Türkçe literatürde “dijital diaspora” konulu çalışmaların çok az olması bu alanda çalışmaların yoğunlaşmasını teşvik etmektedir.

Kaynakça

- Alonso, A., & Oiarzabal, P. (2010). *Diasporas in the new media age: Identity, politics, and community*. University of Nevada Press.
- Andersson, K. (2019). Digital diaspora: an overview of the research areas of migration and new media through a narrative literature review. *Human Technology, 15*(2), 142-180.
- Aslan, A. (2020). Dijital diaspora ve kültürel kimlik: Türkiye’de yaşayan Çerkes gençlerle derinlemesine bir görüşme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 34*, 66-82.
- Axel, B. K. (2004). The context of diaspora. *Cultural Anthropology, 19*(1), 26-60.
- Ben-Rafael, E. (2013). Diaspora. *Current Sociology 61*(5-6), 842-861.
- Bernal, V. (2006). Diaspora, cyberspace and political imagination: the Eritrean diaspora online. *Global Networks, 6*(2), 161-179.
- Bernal, V. (2018). Digital media, territory, and diaspora: The shapeshifting spaces of Eritrean politics. *Journal of African Cultural Studies, 32*(1), 60–74.
- Brinkerhoff, J. (2006). Digital diasporas and conflict prevention: The case of Somalinet.com. *Review of International Studies, 32*(1), 25-47.
- Brinkerhoff, J. (2009). *Digital diasporas: Identity and transnational engagement*. Cambridge University Press.
- Brinkerhoff, J. M. (2004). Digital diasporas and international development: Afghan-Americans and the reconstruction of Afghanistan. *Public Administration and Development: The International Journal of Management Research and Practice, 24*(5), 397-413.
- Brubaker, R. (2005). The ‘diaspora’ diaspora. *Ethnic and Racial Studies, 28*(1), 1-19.
- Butler, K. D. (2001). Defining diaspora, refining a discourse. *Diaspora: a Journal of Transnational Studies, 10*(2), 189-219.

- Candidatu, L. (2021). Diasporic mothering and Somali diaspora formation in the Netherlands. *Journal of Global Diaspora & Media*, 2(1), 39-55.
- Candidatu, L., & Ponzanesi, S. (2022). Digital diasporas: Staying with the trouble. *Communication, Culture and Critique*, 15(2), 261-268.
- Candidatu, L., Leurs, K., & Ponzanesi, S. (2019). Digital diasporas: Beyond the buzzword. Towards a relational understanding of mobility and connectivity. R. Tsagarousianou & J. Retis (Eds.), *The Handbook of Diasporas, Media & Culture* in (pp. 33–47). Wiley Blackwell.
- Castells, M. (2011). *The rise of the network society*. John Wiley & Sons.
- Chacko, E., & Gebre, P. H. (2013). Leveraging the diaspora for development: lessons from Ethiopia. *GeoJournal*, 78, 495-505.
- Cohen, R. (2001). Diaspora. N. J. Smelser and P. B. Baltes (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* in (pp.3642-3645). Elsevier.
- Cohen, R. (2008). *Global diasporas*. New York: Routledge.
- Cooper, D. N. (1997). The future of work in the digital diaspora: Economic restructuring and education. *Journal of Organizational Change Management*, 10(2), 139-155.
- Corcoran, E. (2002). Digital diaspora. *Forbes*, 169(4), 74-80.
- Demir, Y. & Öztürk, M. (2023). Tarihsel süreçte “çevrimiçi taciz”: Bibliyometrik bir analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 939-953.
- Diamandaki, K. (2003). Virtual ethnicity and digital diasporas: Identity construction in cyberspace. *Global Media Journal*, 2(2), 1-14.
- Ding, S. (2007). Digital diaspora and national image building: A new perspective on Chinese diaspora study in the age of China's rise. *Pacific Affairs*, 627-648.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Everett, A. (2009). *Digital diaspora: A race for cyberspace*. State University of New York Press.
- Gajjala, R. (2003). South Asian digital diasporas and cyberfeminist webs: Negotiating globalization, nation, gender and information technology design. *Contemporary South Asia*, 12(1), 41-56.
- Gall, M., Nguyen, K. H., & Cutter, S. L. (2015). Integrated research on disaster risk: Is it really integrated? *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12, 255-267.
- Grossman, J. (2019). Toward a definition of diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 42(89), 1263-1282.
- Hall, S. (1994). Cultural identity and diaspora. P. Williams & L. Chrisman (Eds.), *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader* in (pp. 392–403). Columbia University Press.
- Hepp, A., Bozdog, C., & Suna, L. (2013). Mediatized migrants: Media cultures and communicative networking in the diaspora. L. Fortunati, R. Pertierra, and J. Vincent (Eds), *Migration, Diaspora and Information Technology in Global Societies* in (pp. 190-206). Routledge.
- Kars-Unluoglu, S., Guneri Cangarli, B., Yurt, O., & Gencer, M. (2023). Migrants as “dissonant harmony-seekers” and migrant life in “foam”. *Journal of Global Mobility: The Home of Expatriate Management Research*, 11(1), 125-144.
- Keles, J.Y. (2016). Digital diaspora and social capital. *Middle East Journal of Culture and Communication* 9(3), 315-333.
- Kuşçu, I. (2014). Uygur diasporasının dijital ortamdaki faaliyetleri: Kimlik ve anavatan meselesi. *Bilgi*, 69, 143-160.

- Laguerre, M. S. (2010). Digital diaspora: Definition and models. A. Alonso and P. Oiarzabal (Eds.), *Diasporas in the New Media Age: Identity, Politics, and Community* in (pp.49-64). University of Nevada Press.
- Li, J., & Hale, A. (2016). Output distributions and topic maps of safety related journals. *Safety Science*, 82, 236-244.
- Li, W., & Zhao, Y. (2015). Bibliometric analysis of global environmental assessment research in a 20-year period. *Environmental Impact Assessment Review*, 50, 158-166.
- Mavroudi, E. (2007). Diaspora as process:(de) constructing boundaries. *Geography Compass*, 1(3), 467-479.
- Merigó, J. M., & Yang, J. B. (2017). A bibliometric analysis of operations research and management science. *Omega*, 73, 37-48.
- Mevsimler, M. (2021). Second-generation British Somali women: The translocal nexus of London and global diaspora. *Journal of Global Diaspora & Media*, 2(1), 57-72.
- Minchilli, C. (2021). Localizing diasporic digital media practices: Social stratification and community making among Somali women living in Rome. *Journal of global Diaspora & Media*, 2(1), 73-89.
- Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *Profesional de la Información*, 29(1), doi.org/10.3145/epi.2020.ene.03.
- Nedelcu, M. (2018). Digital diasporas. R. Cohen and C. Fischer (Eds.), *Routledge Handbook of Diaspora Studies* in (pp.241-250). Routledge.
- Öztürk, M. & Demir, Y. (2023). Bilgilendirme ve kaos arasında: Afet yönetiminde medyanın rolüne yönelik bibliyometrik bir analiz. *TRT Akademi*. 8(18), 506-527.
- Palmer, C. (2000). The African diaspora. *The Black Scholar*, 30(3-4), 56-59.
- Ponzanesi, S. (2020). Digital diasporas: Postcoloniality, media and affect. *Interventions*, 22(8), 977-993.
- Ponzanesi, S. (2021). Somali diaspora and digital belonging: Introduction. *Journal of Global Diaspora & Media*, 2(1), 3-15.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Tölölyan, K. (1991). The nation-state and its others: In lieu of a preface. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1(1), 3-7.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053-1070.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Witteborn, S. (2019). Digital diaspora: Social alliances beyond the ethnonational bond. J. Retis and R. Tsagarousianou (Eds.), *The Handbook of Diasporas, Media, and Culture* in (pp.179-192). John Wiley & Sons.
- Yu, H., & Sun, W. (2019). Introduction: social media and Chinese digital diaspora in Australia. *Media International Australia*, 173(1), 17-21.

EXTENDED SUMMARY

Diaspora is used to describe national, cultural or religious groups that migrate to other countries by leaving their homeland for various reasons such as war, economic, political or religious reasons. Diaspora communities maintain emotional and material ties with their homeland, despite settling in another country. In the nature of the diaspora, there is a globally vibrant identity and culture beyond a community of dispersed individuals. In the basic context of diaspora, different time periods and subjects such as before, now and future are produced.

Digital technologies and media tools have very important functions for diaspora communities such as sociality, culturality, political and economic activities, as well as providing interaction, connectivity and belonging. Although the studies on the digital diaspora started about 20 years ago, it is seen that the studies in this field are scattered.

In addition to the concept of digital diaspora, concepts such as e-diaspora, web-diaspora and net-diaspora are also used, although they are not used very often in academic literature. However, the use of the concept of "digital diaspora" was preferred in this study because it is more inclusive and more suitable for the characteristics of the studies. In this study, it is designed to reveal the bases of digital diaspora studies, explain the historical development stages and bibliometrically explain the prominent countries, authors, institutions and common points in the field. In the study, bibliometric analysis of the studies on digital diaspora will be made in the historical process.

In this study, 62 research articles containing the concepts of "digital diaspora" or "e-diaspora" from the Web of Science database, one of the world's leading digital databases, were analyzed with the help of bibliometric method. The VOSviewer program was used to visualize the visual map of the studies examined and the relationship between them.

This study examined the research articles in the Web of Science database to provide an overview of digital diaspora studies. In the study, the data in the Web of Science database were accessed on April 15, 2023. The words "digital diaspora" or "e-diaspora" were searched in the Web of Science database, and 107 studies, including books, papers and research articles, were reached. "Research articles" were examined in order to classify the study and reveal the quality of the publications. As a result of this limitation, it was determined that there were 62 research articles containing the concepts of "digital diaspora" and "e-diaspora". Journals containing these studies are scanned in the ESCI (29), SSCI (28) and AHCI (5) indexes. The study maps and visualizes features such as 62 publications, number of citations, authors, journals, common keywords, and countries to reveal the work done in the field so far.

Although the first studies on the concept of digital diaspora started in the early 2000s, it is seen that the studies examined within the scope of this study increased in the 3-year period between 2020-2022. 28 research articles published between these years show that almost half of the studies (45.16%) were published in the last 3 years. On the other hand, an important finding related to the studies examined is related to the study areas examined. While the 62 studies examined within the scope of the study were mostly (11) conducted in the basic field of communication, the relationship between important fields of science such as Geography, History and Religion and digital diasporas were examined only once. Looking at the journals in which digital diaspora studies were published, it was determined that the studies were published in 56 different journals. This is due to the limited number of journals on digital diaspora. Researchers who will do research on this subject can consider sending a study to the journal African Diaspora. As a matter of fact, it is one of the journals that publish the most (3) studies on digital diaspora.

As a result of the common keyword analysis in the research articles examined in the study, interesting results emerged. While the results of the common keyword analysis showing the subjects that researchers focus on show that the concepts of digital diaspora and social media are among the most frequently used words, it has been determined that the concepts such as identity, culture, assimilation and digital division are among the least used concepts with which the researchers can directly connect with the digital diaspora. On the other hand, it has been determined that studies examining the relationship between social media networks and digital diaspora, which are considered as an important socialization and communication tool, are limited. It has been determined that there is no particular focus on networks such as Twitter and YouTube. In future studies, a connection can be established between the digital diaspora and these topics and contribute to the expansion of academic literature.

This study examined the research articles containing the concepts of digital diaspora or e-diaspora by bibliometric method in order to reveal the development of the concept of digital diaspora in the historical process and to reveal the topics that researchers focused and did not focus on. In this study, 62 research articles were examined. Future studies, based on the bibliometric findings of this study, can fill the gaps in the field and expand the academic literature on the subject of digital diaspora. On the other hand, as a result of this study, the fact that there are very few studies on "digital diaspora" in the Turkish literature encourages the intensification of studies in this field.

EARTHQUAKE DIPLOMACY: THE EFFORTS OF THE MEMBERS OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES AFTER TÜRKİYE QUAKE IN 2023

SAHADA DİPLOMASİ: TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN 6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİ SONRASI TÜRKİYE İLE DEPREM DİPLOMASİSİ

Recep ŞEHİTOĞLU
Gaziantep Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
recepshhitoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6855-4841

Oğuz GÜNER
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Siyasal Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
oguzguner@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1619-579X

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

12.05.2023

Kabul Tarihi:

04.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Deprem,
Deprem
Diplomasisi,
Türk Devletleri
Teşkilatı,
Uluslararası
Yardımlar

Keywords

Earthquake,
Earthquake
Diplomacy,
Organization of
Turkic States,
International Aids

There have been many natural disasters throughout the history of the world. These disasters have brought societies and states closer and helped elevate charitable sentiments. So much so that the hostilities between states were halted and human life became the priority during times of disaster. The earthquakes that took place in Türkiye on February 6, hit number one on the global agenda, and diplomatic relations were triggered between many states in an effort to help the earthquake victims. The most important of these was undoubtedly the Organization of Turkic States (OTS), of which Türkiye is a member, and the observer countries. This paper conveys the aids from OTS member states to the disaster areas after the earthquake that occurred in Türkiye on February 6, and discusses the effect of humanitarian aid on international relations in terms of disaster diplomacy. In addition to sending search and rescue teams, OTS member states have also provided in kind and cash support. The information included in this paper is presented by a country breakdown in accordance with the classification stated above. In this respect, the aids received from each OTS member country between February 6 and March 7, 2023, are categorized under search & rescue and medical teams, in-kind support and cash support sub-titles. Literature review and content analysis methods were preferred in this paper. As for the literature review, earthquake diplomacy and OTS were the key topics, and as for the content analysis, national and international press coverage was reviewed, as well as the web pages of institutions. As a result of this work, it has been concluded that the exemplary cooperation shown by the OTS member states and their peoples in the context of earthquake diplomacy prove that there is a will to strengthen mutual political relations among countries that share historical and cultural ties, and to make OTS a more effective actor.

ÖZ

Dünya tarihinde birçok doğal afet olmuştur. Bu afetler özellikle toplumların ve devletlerin yakınlaşmalarına ve yardım etme duygularının en yüksek dereceye yükselmesine vesile olmuştur. Öyle ki devletlerarasındaki husumetler de afet zamanlarında askıya alınmış ve birincil öncelik, insan hayatı olmuştur. Türkiye’de 6 Şubat tarihinde yaşanan depremler de dünya gündeminin bir numaralı maddesi olmuş ve bu çerçevede depremedelere yardımcı olabilmek adına birçok devlet arasında diplomatik münasebetler cereyan etmiştir. Bu devletlerin en başında, şüphesiz Türkiye’nin de bir üyesi olduğu Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi ve gözlemci ülkeler gelmektedir. Bu çalışmada TDT üyesi ülkelerin 6 Şubat tarihinde Türkiye’de meydana gelen deprem sonrası afet bölgelerine yaptıkları yardımlar aktarılmaya çalışılmış ve insani yardımların afet diplomasisi bağlamında uluslararası ilişkilere etkisi tartışılmaya çalışılmıştır. TDT üyesi ülkeler arama kurtarma ekiplerine ek olarak aynı ve nakdi yardımlarda da bulunmuşlardır. Bu çalışmada aktarılmaya çalışılan veriler yukarıda ifade edilen sınıflamaya uygun olarak ülke kırılımlı olacak şekilde sunulmuştur. Bu çerçevede her TDT üyesi ülkenin 6 Şubat – 7 Mart 2023 tarihleri arasında gönderdiği arama-kurtarma ve sağlık ekipleri, aynı yardımlar ve nakdi yardımlar alt başlıklarına ayrılarak, gerçekleştirilen yardımlar kategorik olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri tercih edilmiştir. Literatür taraması kısmında deprem diplomasisi ve TDT, içerik analizi kısmında ise ulusal ve uluslararası basına yansıyan haberler, bununla birlikte kurumların web sayfaları incelenmiştir. Çalışma neticesinde, deprem diplomasisi bağlamında TDT üyesi devletler ve halklarının göstermiş oldukları yardımlaşma örneği tarihsel ve kültürel bağlara sahip olan ülkelerin karşılıklı siyasi ilişkileri güçlendirme ve TDT’yi daha etkin bir aktör kılmaya yönünde iradenin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1296450>

Atf/Cite as: Şehitoğlu, R., & Güner, O. (2023). Earthquake diplomacy: The efforts of the members of the Organization of Turkic States after Türkiye quakes in 2023. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1775-1792.

Introduction

Natural disasters have caused deep scars in human history. These disasters include earthquakes, hurricanes, tsunamis, volcanic eruptions, floods, forest fires, etc. It is seen that disasters happen quite frequently in human history. And they cause mass casualties. On the other hand, they cause serious physical and mental damage to the survivors. This is why mankind has exhibited remarkable examples of solidarity following such natural disasters. Disasters have also brought about the interlocking of both local and international communities and the strengthening of solidarity. The disasters generally created an atmosphere that eliminated discriminations of religion, language, race and nationality.

Türkiye woke up to a completely different morning on Monday, February 6th of 2023. An earthquake hit with a magnitude of 7.7 at 04:17 in the morning, the epicenter of which was the Pazarcık district of Kahramanmaraş. This earthquake caused great destruction and loss in the region. Although the earthquake was also felt in Egypt, Lebanon, the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCA) and Iraq, it caused the greatest destruction in Syria and caused casualties there. In the afternoon of the same day, another earthquake with a magnitude of 7.6, hit Elbistan, another district of Kahramanmaraş. The fact that these earthquakes took place on the same day and were higher than 7.0 in magnitude, caused this to be called the “Disaster of the Century”.

Earthquake Diplomacy

There are some periods in international relations that bring states and societies who already have good relations closer to each other, and also delay any crises between two or more states or accelerate slowly progressing relations. In difficult times, such as wars, natural disasters, and epidemics, when lives are lost and properties are damaged, self-serving approaches of states in diplomacy, are conjoined by a humanitarian tendency of helping conscientiously and emotionally. The diplomatic activities carried out by the states in this respect are called “humanitarian diplomacy” in international relations.

Unlike traditional diplomacy, humanitarian diplomacy emerged as a new type of public diplomacy, and became one of the fields where states and particularly humanitarian aid organizations are mostly active. When it comes to humanitarian diplomacy, concepts such as humanitarian aid, humanitarian intervention or human rights usually come to mind. To begin with, humanitarian aid is defined briefly as: the activities of providing food, shelter and medical support to save the lives of people in countries/regions that suffered natural or structural crises, and improve their living conditions (Yıldırım, 2019: 40).

The increase in globalization has also accelerated international interaction, and humanitarian crises such as wars, poverty, natural disasters, epidemics and drought occurring around the world have become an item in everyone’s agenda from states to non-governmental organizations (NGOs). Hence, humanitarian diplomacy basically means to be involved in the solution of such crises through a human-oriented approach to people’s problems such as security, food, shelter and health. Another definition of humanitarian diplomacy is: “The whole process of convincing and activating decision makers and all actors in the field, on the use of solution-oriented tools and tackling humanitarian problems with a human-oriented approach” (Battır, 2017: 40).

Certain difficulties, disruptions and changes in the global political system and in the world, economy have also lead to an environment where humanitarian diplomacy is needed, and the number of people in need of humanitarian aid has been gradually increasing throughout the world. These can be listed as follows:

- The orientation of the global political system towards multipolarity,
- Income distribution inequalities in the global economy,
- Global financial and economic crisis,
- Global economic recession and unemployment,
- The acceleration of international migration movements,
- The strengthening of far-right parties and institutions in the national political systems,
- Cracks and vulnerabilities in global governance and international organizations,
- Legitimacy crisis in major international organizations such as the United Nations (UN),
- The increase in civil wars and deadly conflicts after the end of the Cold War, (Kınık and Aslan, 2020: 354-355).

It would not be fair to limit humanitarian diplomacy only to humanitarian aid. Development assistance, or foreign aid as it is also called, is also considered to be one of the most important components of humanitarian diplomacy. The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) provides a general definition of development assistance at this point. According to OECD; financial purchases in the form of grants, technical assistance and goods provided to support economic development and welfare are defined as development assistance. Development aids comprise of official development assistance, official aids and other aids in the form of voluntary grants by NGOs, religious groups and private companies (Radelet, 2006: 4). Official development aids are ultimately publicly funded, are delivered to ensure economic development of the beneficiary, the transfer of resources is concessional, and at least 25% of them are allocated in the form of grants (Yıldırım, 2019: 2570).

Türkiye is one of the global actors in the field of humanitarian diplomacy, and carries out humanitarian aid activities around the world with many of its state-supported institutions and NGOs. Turkish Red Crescent, Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD) under the T.R. Ministry of Interior, General Directorate of Foundations, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) and Human Rights and Freedoms Humanitarian Relief Foundation (IHH) are some of the examples of such institutions and organizations. Through these organizations, Türkiye carries out many humanitarian aid activities in many regions of the world; such as drilling water wells, distribution of supplies, health services, provision of clothing and scholarships. Türkiye ranked first in the list of countries that provided the most humanitarian aid in 2017 with approximately 8 billion Dollars (Ibid., 2583).

Humanitarian diplomacy can also be reviewed under other specific headings in literature and public opinion, based on the crisis it focuses on, and the field of activity. Looking at the recent past, the world was faced with the “Covid-19 Pandemic” as of November 2019, and especially developing countries needed medical supplies and vaccines in this process. In this context, Türkiye has helped out many countries, including developed countries, within the scope of “Health Diplomacy” (Şehitoğlu, 2023: 164-174).

Kahramanmaraş-centered earthquakes took place in Türkiye on February 6, 2023, and the World Health Organization (WHO) declared a “3rd Level Emergency” following the earthquakes. This is the highest level in the emergency declaration category. Then, in addition to the messages of support received from many states around the world, necessary activities began to be carried out such as search & rescue personnel and equipment, support materials, etc. As of February 9, 94 countries had offered assistance to Türkiye, and search and rescue personnel from 51 countries had started to conduct search and rescue activities in the field. In total, more than 5 thousand foreign personnel took part in these activities. In addition to these, international organizations such as the UN, the European Union (EU), the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) as well as other countries have called for help and provided monetary and in-kind support to Türkiye. In addition, donation campaigns were organized for Türkiye with live broadcasts in countries such as the Netherlands, Qatar, Saudi Arabia, North Macedonia and Bosnia and Herzegovina. Even national mourning has been declared in countries such as North Macedonia and Albania. Such diplomacy activities that developed between countries after the earthquake are called earthquake diplomacy in general. Zubaida Mustafa uses the terms earthquake diplomacy or disaster diplomacy to describe diplomatic initiatives that change the course of relations between two countries following a natural disaster (Mustafa, 2006: 35).

Earthquake diplomacy is obviously not a novelty that only emerged after the recent earthquakes in Türkiye. Earthquake diplomacy, which concentrates on humanitarian aids after an earthquake, that is, the humanitarian diplomacy approach in general, has established a communication and cooperation bridge between states and societies throughout history as a special section of humanitarian diplomacy. So much so that disaster-related activities under earthquake diplomacy can significantly influence and advance diplomatic activities that had already started but failed to produce any new diplomatic results (Ibid.) For example, a major earthquake occurred in Istanbul on July 10, 1894, and the United States of America (USA) sent \$9,600 to the Ottoman Empire after this earthquake. And that aid indeed contributed to the positive development of relations between the two states. About two months after the earthquake in Istanbul, forest fires broke out in the USA and more than 400 people died in the fire. Sultan Abdulhamid II did not remain indifferent to this disaster and sent 300 Liras (1,500 Dollars) to the USA (Sancak, 2019: 176-177).

Coming back to recent history, the most frequented earthquake and earthquake diplomacy case that comes to fore in literature and international public opinion, is the 1999 earthquake. On the night of August 17, 1999, an earthquake hit Gölcük, Kocaeli and this earthquake was followed by another one that occurred in Athens, Greece, on September 7. After the earthquake in Türkiye, the international community immediately reached out a helping hand, but the most significant among them was Greece, a country with whom historical tensions were intense. The Greek State carried out an active earthquake diplomacy and performed aid activities for Türkiye after the earthquake. In this respect, Türkiye and Greece - two historically rival countries - displayed a good example of disaster diplomacy after the August 17, 1999 earthquake (Keridis, 2006: 208-209). Meanwhile, Bill Clinton (the US President at the time) came to Türkiye and drew the attention of international community to Türkiye. From a general perspective, it can be seen that the earthquake diplomacy-centered humanitarian diplomacy approach that developed after the 1894 and 1999 earthquakes, helped to soften the relations between Türkiye and the helping state(s), communication improved and cooperation increased.

The saying that every crisis brings with it new opportunities and possibilities has proven to be true in many disasters and post-disaster crises throughout history. Throughout history, disasters have attracted attention as an opportunity for states to assert themselves and to prove their worth. Disaster diplomacy has provided an opportunity for skillful politicians and diplomatic teams of active foreign policy-making states to revitalize or improve diplomatic relations that have fallen into recession. As a matter of fact, a similar situation occurred in the aftermath of Türkiye's recent disaster of the century. Immediately after the February 6 earthquakes, which are considered to be one of the biggest disasters in history, the international community did not remain silent; in a sense, a unique aid mobilization was launched in almost every corner of the world. All over the world, in all states, we have witnessed superhuman efforts in Türkiye in terms of humanitarian aid, search and rescue activities, the establishment of field hospitals, the creation of tent cities, the provision of daily food needs, meeting shelter needs and so on. The world has witnessed an example of solidarity and solidarity from many countries, especially Greece, Armenia and Israel, with which Türkiye has had diplomatic problems from time to time, both at the governmental level and at the community level. So much so that the negative relations that existed before the earthquake with some countries, with which Türkiye had some problems in bilateral relations, were overcome, and the people of the countries that criticized our country "rushed to the aid of the earthquake victims" (Cicioğlu, 2023). On the other hand, "with the cooperation of 30 NATO allies and 37 partner countries, including Australia, Japan, Israel and Colombia, aid from all over the world was delivered to Türkiye" (Ibid.). This aid to Türkiye supported Türkiye's ability to combat disasters and reach the field quickly and provided the opportunity to produce solutions to post-disaster problems.

Immediately after the February 6 earthquakes, the international community started to mobilize aid to Türkiye, which is thought to have been largely influenced by Türkiye's "humanitarian diplomacy" launched in 2013 and its "entrepreneurial and humanitarian foreign policy" activities in the following years (Dursun, 2023). It has been observed that the aid that Türkiye has delivered to all parts of the world with both its official institutions and non-governmental organizations has created a tradition. This example set by Türkiye has been put into action for Türkiye even by the poorest countries of the world. On the other hand, many international institutions and organizations did not refrain from coming to Türkiye's aid. As a matter of fact, the European Union countries launched the largest aid mobilization in history, and even Sweden and Finland, which had voted against Türkiye's entry into NATO, were among the countries sending aid.

In fact, natural disasters create a moderate and positive atmosphere for the restoration of relations between countries experiencing diplomatic problems. It is known that disaster diplomacy has revitalized and improved many bilateral relations that had been severed around the world. It is certain that Türkiye will also engage in disaster diplomacy and re-establish diplomatic relations with the countries with which it has had problems within this framework. This understanding has turned into an attitude and paved the way for Türkiye's diplomacy. So much so that on March 31, 2023, the proposal on Finland's protocol of accession to NATO was accepted by the Turkish Grand National Assembly (TBMM), paving the way for Finland to become the 31st member of NATO. Undoubtedly, Finland's support and assistance to the people of Türkiye during the February 6 earthquakes played an important role in the adoption of this decision by the Turkish Grand National Assembly.

On the other hand, President Erdoğan, in his introductory article on the earthquake in the book titled “Asrın Dayanışması (Solidarity of The Century)” prepared by the Presidency of Republic of Türkiye Directorate of Communications in the aftermath of the earthquake, expressed his appreciation for the sensitivity shown by the international community due to the earthquake with the following words:

“Immediately after the earthquakes, leaders of countries around the world, international institutions and organizations expressed their condolences and support to our country. Nearly 11,500 search and rescue personnel deployed from 90 countries, as well as field hospitals and medical personnel, and the support provided by land, air and sea, our friends stood by our country in this process. In the face of global crises and disasters, great loyalty was shown towards the helping hand extended by our nation to all corners of the world, the solidarity and generosity displayed (Presidency of Republic of Türkiye Directorate of Communications, 2023: 9-10).”

In addition, Fahrettin Altun, The Republic of Türkiye Director of Communications, who wrote a foreword on the importance of this book, in which earthquakes are discussed and evaluated in almost every aspect, underlined that the book draws attention to “the capacity to combat disasters with the power and energy of national and international solidarity” and that it also includes the steps taken “for the reconstruction and development of cities as well as the activities carried out to heal the wounds caused by earthquakes” (Ibid: 11). Considering that “the length of the fault that ruptured in these earthquakes was equal to the length of the landmass of Taiwan, South Korea and Portugal”, it should be noted that the earthquake was a world first and may be recorded as the largest earthquake in the last 500 years (Ibid: 24).

The magnitude of the earthquakes and the losses and destruction they caused were widely covered in the world press. So much so that CNN International reported the February 6 earthquakes as “the biggest earthquake the region has ever experienced and remembered”, while French Le Monde covered the earthquakes with the headline “Earthquake in Türkiye and Syria is the fifth deadliest earthquake of the 21st century”. The New York Times reported it as “the deadliest earthquake in 10 years”, while USA Today headlined it as “the worst disaster of the century”. The Wall Street Journal described it as “the most relentless earthquake of this century”, while Reuters reported it as “the 7th deadliest natural disaster of this century”. The Financial Times said, “the scale of the devastation and grief is beyond comprehension”, while the Bild newspaper said of Germany that “the whole country would have been shaken if it had happened in our country” (Ibid: 34-36). These news reports were very effective in creating a worldwide public opinion centered on Türkiye and the disaster of the century.

In the age of communication, it is very easy to reach and mobilize the masses, and this situation is now seen as an ordinary case in today’s world. In this direction, the use of communication for its intended purpose results in the benefit of societies. For this reason, it is of great importance that technology-supported new media instruments and almost every opportunity in this direction is used for the benefit of humanity. The support of names such as Morgan Freeman, Mark Eliyahu, Jamala, Matwe Middlekoop, Azerin, Maher Zain, Reshad Strik, Amir Khan, Per Hillo, Yasmin Levy, Della Miles and Antonio Guterres for the “We Stand with Türkiye” campaign launched by the Presidency of Republic of Türkiye Directorate of Communications in the aftermath of the earthquake has taken its place in the literature as one of the firsts in earthquake diplomacy (Ibid, 110). The success of this campaign demonstrates the success of Türkiye’s public diplomacy. Active public diplomacy, which Türkiye is trying to present as an alternative to the whole world, has been accepted all over the world and it is pleasing that it is also used in favor of Türkiye as a powerful instrument in disaster diplomacy.

Earthquake Aids from Members of the Organization of Turkish States (OTS)

In this section, brief information on the historical development of OTS is first presented. Then, aids provided by the member states following the earthquakes referred to as the “Disaster of the Century” are discussed in the context of earthquake diplomacy.

Historical Development of OTS

In the bipolar world created by the Second World War, Türkiye sided with the western bloc, and the Turkic Republics remained in the eastern bloc as they were part of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). For this reason, communication between Türkiye and the Turkic Republics was limited. The fact that the

Turkic Republics within the USSR could not act separately from the union in their foreign affairs, also played an important role in this limitation. But then, Mikhail Gorbachev became the President of the Soviet Union in 1985. And following his resignation in 1991, the USSR disintegrated and consequently, the five Turkish Republics gained their independence. After gaining their independence, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Azerbaijan established their own political administration systems, and intensified cooperation initiatives with each other.

Throughout history, Turkish communities have always had the intent to act together, to be united and - in a sense - to form a unity. In this context, it is possible to evaluate the attempts towards the formation of OTS within this framework. The process of Turkish cooperation started with the Turkic Speaking Countries' Heads of State summit in 1991, and 10 summits were held until 2010. The decisions taken at these summits were all for the continuation of cooperation and the institutionalization of coordination. In this respect, the first step towards an institutional structure was taken at the summit of 1994, by envisioning an "advisory mechanism" with a secretariat-like structure, that would follow the implementation of the decisions taken at the summits, and act as a consultant when needed (Şahin, 2015: 89). However, solid institutionalization was achieved under the organization called "Turkish-Speaking Countries Cooperation Council", shortly "Turkic Council" with the agreement reached at the summit in Nakhchivan on October 3, 2009 with the participation of Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan. The purpose of the Turkic Council was determined as establishing cooperation and coordination among Turkish states. The Nakhchivan Agreement, signed to realize this goal, states that the cooperation will be inspired by the solidarity between member states, based on features such as common history, belonging to the same ethnic origin and a common language. With this agreement, the principles of determining common steps in areas such as foreign policy, trade and economic development were decided. In addition to these, issues such as having a united front against terrorism, increasing cooperation in the fields of defense industry, education, culture and tourism were also determined as the main goals and common targets (MFA, 2023). Following the agreement, many discussions were held on cooperation and the structure of the union was formed in these meetings. 9 ordinary, 2 extraordinary and 1 informal summits were held with the participation of the Turkic Council heads of state (Organization of Turkic States, 2023).

In 2011, the first summit was held in Almaty, Kazakhstan, with the theme of "Economy and Trade". In 2012, the second summit was held in Bishkek, Kyrgyzstan, with the themes of "Science and Culture". The agenda of the third summit held in Gebele city of Azerbaijan in 2013 was "Transportation" and the fourth summit in 2014 was held in Bodrum, Türkiye with the theme of "Tourism". In 2015, the fifth summit was held in Nur Sultan, Kazakhstan with the topics of "Press, Broadcasting and Media". Afterwards there could not be a summit until 2018 due to the coup attempt in Türkiye on July 15, 2016. At the 6th Summit held in Cholpan Ata, Kyrgyzstan in 2018, the themes of "Youth and Sports" were discussed. The 7th Summit was held in Baku, Azerbaijan on October 15, 2019, with the theme of "Supporting Small and Medium Enterprises (SMEs)". At this summit, Uzbekistan also joined OTS after they passed the Nakhchivan Agreement in their Senate and integrated it into their municipal law (Union of Turkish World Municipalities, 2019).

The heads of states of the Turkic Council members held an extraordinary meeting on April 10, 2020 via video conference with the theme of combating the corona virus epidemic that emerged in early 2020 and cooperation in the field of health. The summit was held with the initiative of Ilham Aliyev, the President of Azerbaijan, via video conference, and Tedros Adhanom Ghebreyesus, Director-General of the World Health Organization (WHO) also attended the meeting. President of the Republic of Türkiye, Recep Tayyip Erdoğan emphasized the necessity for member countries to develop alternatives in transportation and customs clearance in order to combat the social and economic crisis caused by the epidemic, and explained the activities of the Turkic Council that could help WHO. OTS's cooperation and active role as an international organization in the fight against the epidemic also reflected positively on the global community.

The 8th Summit was held on November 12, 2021, in Istanbul with the theme of smart cities, and participation was quite high from all member states. At the summit, the leaders decided to change the name of Turkic Council to "Organization of Turkic States" (Öztürk, 2022: 49 and Organization of Turkic States, 2023) as well as a number of other important issues concerning the future of the institution. The most important feature that separates this summit from its predecessors was the decision of heads of state to change the name of the

Turkic Council, the umbrella organization of Turkic Republics. Although this may seem like a simple name change, it was a milestone. The summit was of particular importance as it coincided with the 30th anniversary of the Independence of the Turkic States, and because Turkmenistan joined the organization as an observer member. At the summit, OTS published a 121-item statement, which was an important breakthrough towards unity in the Turkic World and in the policies of member states (Organization of Turkic States, 2021).

One of the most important issues of the summit was the declaration that “the demand to invite the Turkish Cypriot People to participate in the activities of the OTS was acknowledged” in the 7th article of the declaration, which signaled that the TRNC would be recognized by the member states of the Organization in the near future. Another important item of the issued declaration was to support Azerbaijan in the joining and commissioning of the Zangezur corridor and the Caspian corridor as soon as possible.

The Ninth Summit of the OTS was held on November 11, 2022 in Samarkand, which was declared the Capital of Civilization of the Turkic World, hosted by the President of the Republic of Uzbekistan, Şevket Mirziyoyev. The theme of this historic Summit was “A New Era for Turkish Civilization: Towards Common Development and Prosperity”, where the strong commitment of the Leaders, Member and Observer States to Turkish integration and the 2040 Vision of the Turkish World were highlighted, and the Turkish Republic of Northern Cyprus was recognized as an observer country (Organization of Turkic States, 2022).

Aids Provided by OTS Member Countries in the Context of Earthquake Diplomacy

On February 6, 2023, Türkiye experienced two earthquakes with magnitudes of 7.7 and 7.6 in Kahramanmaraş, which is a rare occurrence in the world. These earthquakes created a great need for humanitarian aid, and so Türkiye called for international assistance. Support activities were commenced by many countries of the world in response to Türkiye’s call for help following these major earthquakes.

Azerbaijan

After the earthquakes in Türkiye, Azerbaijan immediately sent teams to Türkiye and subsequently provided in-kind and cash support. Azerbaijan provided assistance not only at the state level, but also through NGOs, and even individuals.

Deployed Search & Rescue Teams and Medical Teams

A few hours after the earthquake, the officials of the Azerbaijan Ministry of Emergency announced that they were ready to send medical personnel and search & rescue teams to Türkiye. In the first stage, Emergency Medical Teams (EMT) and Middle Urban Search and Rescue Teams (MUSAR) and Heavy Urban Search and Rescue Teams (HUSAR) arrived in Türkiye in 3 planes, and were transferred to the earthquake zones. Azerbaijani authorities sent a total of 867 people to Türkiye, consisting of search & rescue and medical teams, to work in the earthquake zones (Rehimov, 2023). Thanks to their efforts, 53 people were rescued from the rubble by the Azerbaijani search & rescue teams, and 780 dead bodies were extricated, according to the data of Azerbaijani authorities. In addition, 1,410 earthquake victims were provided medical treatment (61 of whom had medical operations). As of March 7, 278 personnel are continuing to work in the field (Temizer, 2023).

In-kind Support

7 planes and 14 vehicles carrying humanitarian aid was sent from Azerbaijan to Türkiye in convoys so far. Azerbaijan banks even waved their commission fees for direct monetary aid to Türkiye (Rehimov, 2023). In the following period, the Presidency, National Assembly, Ministry of Emergencies, Ministry of Defense, Ministry of Defense Industry, Ministry of Economy, Ministry of Digital Development and Transport, New Azerbaijan Party (YAP), KOBIA and SOCAR, as well as Azerbaijan official institutions, and civilian platforms consisting of businesspeople and citizens provided in-kind donations to the earthquake zone in 395 trucks, 15 planes and 25 train cars.

Azerbaijan also deployed more than 10,731 tents, 183 containers (as of February 25) for the erection of a 1000-container-city in Adıyaman, 2234 generators, 20,881 heaters and technical equipment, 32,249 blankets, 8,136 beds, 435 bedchairs, 1,977 sleeping bags, 4 mobile kitchens, 3 vehicles, 152 construction equipment, 115 pieces of communication equipment, 1,724 lighting devices, 1,494 tons of food, 2 field hospitals, 500

thousand pieces of winter clothes, 1 million 412 thousand drugs and medical supplies, as well as 64,368 sets consisting of a mattress, a duvet cover and a sleeping bag (AA, 2023).

Ceyhun Bayramov, the Foreign Affairs Minister of Azerbaijan, stated that they delivered 5 thousand 300 tons of humanitarian aid to Türkiye and deposited 45 million dollars to the accounts of the relevant organizations, at the conference organized by the EU Commission in Brussels for those affected by the February 6th earthquakes in Türkiye and Syria. Bayramov also stated that Azerbaijan will always stand by its sister Türkiye and will continue their financial and technical support for the reconstruction works after the earthquake, and said: “*Azerbaijan will build housing, public buildings and educational institutions, worth 100 million dollars in the region*” (Rehimov, 2023).

Azerbaijan Women Entrepreneurs Association also organized a shipment to be sent on Women’s Day. A total of 5 trucks were prepared within the scope of this aid. Women’s clothing, warm overalls and tons of dry food were loaded onto trucks. In addition to these, 70 tents, 6 containers and a container-kitchen were also sent to the region in line with the needs in the earthquake zone.

Cash Support

The Turkish Religious Foundation (TRF) collected approximately 2 million Turkish Liras in the aid campaign launched for the disaster victims in Baku Turkish High School (TDV, 2023). Azerbaijan’s Vice President Anar Alekberov stated that the total cash aid sent to AFAD’s account by state institutions/organizations, NGOs, companies and individuals from all regions of Azerbaijan (including Nakhchivan Autonomous Republic) was USD 13,160,413.00 as of February 27, 2023, 17:00 Azerbaijan time (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Kazakhstan

After the earthquakes in Kahramanmaraş, Türkiye, Kazakhstan sent teams to participate in search and rescue activities. They also provided many in-kind donations and cash support.

Deployed Search & Rescue Teams and Medical Teams

The first search&rescue team of 41 people from Kazakhstan came with medical assistance to Türkiye on February 7, and the second team of 60 arrived in Türkiye on February 8 (TRT Haber, 2023). The Kazakh team of 101 people also had 6 K9 dogs participating in the works. The first team that went to Gaziantep on February 7, returned to Almaty on February 19, and the second team that also went to Gaziantep on February 8, returned to Astana on February 20. As a result of the works carried out by the Kazakh search teams in Gaziantep, Hatay and Kahramanmaraş, 7 of our citizens were rescued from the wreckage and the bodies of 88 citizens, 10 of whom were children, were recovered (AA, 2023). Members of the Kazakhstan search and rescue team were awarded a state medal by President Kasım Cömert Tokayev (KAZAKİSTAN.KZ, 2023).

In-kind Support

With the instruction of President Tokayev, 55 tons of humanitarian aid was sent from Kazakhstan to Türkiye. The first plane that was sent on February 17, carried 18 tons of supplies, worth \$67,695. Among these supplies were; 1500 winter coats, 1500 winter trousers, 88 pieces of 10-pax winter tents, 660 mattresses, 900 pillows, 1800 sheets, 900 blankets, and 900 pillowcases. On the second plane that was sent on February 18, there were 40 tons of supplies, worth \$117,876. Among them were; 150 toilet booths, 150 pieces of 10-pax winter tents, 1500 metal beds, 840 mattresses, 600 pillows, 1200 sheets, 600 blankets and 600 pillowcases (TRT Haber, 2023).

After the earthquakes in Kahramanmaraş, more than 260 tons of support materials collected from Kazakh people and institutions, and Turkish citizens living in Kazakhstan, under the coordination of the Turkish Embassy and its affiliated representatives, were shipped to Türkiye by a cargo plane provided by Turkish Airlines (THY), by MNG Cargo flights, and other scheduled aircrafts. Meanwhile, there are still 120 tons of materials waiting to be shipped in the warehouse of the Almaty Consulate General. A total of 450 tons of relief material were sent from Kazakhstan by land (Türkiye in Kazakhstan, 2023). As of March 2, 679 tents were delivered from Kazakhstan to Türkiye. 441 of these tents were in kind donations brought to Türkiye’s

missions in Kazakhstan; and 238 of them were provided by the Kazakh state. Approximately 100 of these tents were traditional Kazakh tents (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Cash Support

Upon the intense demand from Turkish expats in Kazakhstan and the Kazakh people, a cash aid campaign was launched in coordination with the Türkiye-Kazakhstan Businessmen Association. Under this campaign, donations collected in the account opened at Ziraat Bank Kazakhstan by the Turkish Consulate General in Almaty, were sent to the official account of AFAD. As of March 3, a total of 15 million 54 thousand 382 USD was transferred from this earthquake fund in Kazakhstan to the official account of AFAD. Upon the instruction of President Tokayev, 1 million Dollars of emergency fund was provided to Türkiye by the Kazakhstan State (Ibid).

Uzbekistan

After the earthquakes in Kahramanmaraş, Türkiye, Uzbekistan also sent teams to participate in search and rescue activities. They also provided many in-kind donations and cash support.

Search and Rescue Teams and Medical Teams Sent

Between February 6 and 13, six separate cargo flights carrying search and rescue teams, healthcare professionals, and humanitarian aid supplies to Adana made by Uzbek Airlines cargo planes allocated by the Government of Uzbekistan. As part of these efforts, a team of 100 Uzbek search and rescue personnel arrived in Türkiye and conducted rescue operations in the province of Hatay (Milliyet, 2023). Search and rescue teams returned to Uzbekistan on February 25. Uzbek teams rescued 18 people alive and recovered 190 bodies from the rubble (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

In addition, a medical delegation of 71 people, which included a team of 50 doctors and nurses, a rescue dog team of 5, and a support team, arrived in Hatay on February 8 with field hospital equipment. They established a field hospital where they treated earthquake victims. An official from the Embassy of Uzbekistan in Ankara stated that 3200 people were treated until February 25. Uzbekistan supported Türkiye in the earthquake zone with a search and rescue team of 100, and a medical team of 71 staff (AA, 2023).

Aids in-kind

Aids made in-kind from Uzbekistan were provided in coordination with the Government of Uzbekistan and the Turkish Embassy. The humanitarian aid materials with priority collected within the campaign of the Embassy was also transported to Türkiye by the scheduled passenger planes of Turkish Airlines to arrive Adana between February 12 and March 3, 2023. A total of 77 tons of materials were transported by 12 scheduled flights of Turkish Airlines. After consulting the Ministry of Family and Social Policies, approximately 129 tons of humanitarian aid materials were shipped to the cargo terminal in Istanbul by 22 scheduled passenger flights operated by Uzbek Airlines until March 3. In addition, a 48-ton shipment of humanitarian aid supplies arrived in Türkiye on February 15 via the airport in Navoi by one cargo plane that belongs to MNG Cargo and delivered to the Turkish Red Crescent. Uzbek cooks also went to the earthquake zone and distributed 2 meals a day for 10 thousand people (AA, 2023). Besides, the staff of the Ministry of Emergency prepares Uzbek pilaf by using 80 kilograms of rice every day in the tent camp established in Ovakent and distributes it to around 700-800 local people and search and rescue staff (Compiled from Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Information on the total 498 tons of in-kind aid material delivered until March 1, 2023 in the coordination of the Turkish Embassy and the Uzbek Government is as follows in summary; 325 tents, 5000 square meters of tent cloth, 12250 blankets/sleeping bags, 477 beds, 236 generators, 1175 heaters, 86 tons of clothing, 96 tons of hygiene/medical supplies, 77 tons of food supplies, 126 tons of other miscellaneous items. The Consulate General of Samarkand also loaded 102 tons of humanitarian aid materials on 9 trucks and delivered them to Türkiye. Thus, the amount of humanitarian aid delivered from Uzbekistan to Türkiye reached approximately 600 tons as of March 3, 2023 (Ibid).

Cash Assistance

Within the aid campaign organized under the coordination of the Turkish Embassy, more than 600 thousand dollars had been collected in Uzbekistan as of March 5 for the earthquake victims in Türkiye. It is also known that the campaign continued thereafter.

Kyrgyzstan

Following the earthquakes that took place in Türkiye with its epicenter in Kahramanmaraş, Kyrgyzstan sent teams to Türkiye to participate in the search and rescue operations. It also provided a large number of in-kind donations and send cash aid.

Search and Rescue Teams and Medical Teams Sent

Upon the orders of President Sadir Caparov, Kyrgyzstan sent a search and rescue team consisting of 173 people and 5 dogs to Türkiye. The Civil Protection Academy's team was also included in these figures. The first search and rescue team and 2 detection dogs left Kyrgyzstan on February 7, by the flights no. TK 347 and TK 345 of Turkish Airlines. They arrived in Gaziantep on February 8 and right after started their search and rescue activities in Kahramanmaraş. The second and the third search and rescue teams arrived in Gaziantep on February 2 and 13, 2023, on transport airplanes chartered by the Kyrgyz Republic and then they arrived in Kahramanmaraş thereafter (Ibid).

Carrying on their works in Kahramanmaraş, the search and rescue teams moved to Hatay on February 16, to carry out search and rescue activities upon the request of Minister of Interior Suleyman Soylu. Boobek Azhikeev, Kyrgyzstan's Minister of Emergency, Deputy Ministers Azamat Mambetov, Urmatbek Samirkanov and Edelbek Kulmatov, and Head of the Department of International Relations at the same Ministry Kanat Karıbai Ulu arrived in Türkiye with Kyrgyz search and rescue team.

Kyrgyz search and rescue teams returned to Kyrgyzstan on February 21, 2023. The field hospital set up by Kyrgyz teams has been handed over to the relevant Turkish authorities. Kyrgyz search and rescue teams rescued 8 people from the rubble and recovered the bodies of 198 people. Madina Bahtacueva, a citizen of Kyrgyzstan, also lost her life in Hatay (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023). President Sadir Caparov received Minister of Emergency Boobek Azhikeev on February 22, 2023, following the return of the Kyrgyz search and rescue team, which was active in Kahramanmaraş and then Hatay due to the earthquake in Türkiye. Minister Azhikeev noted that this was the first time in the history of the Ministry of Emergency that a Kyrgyz team had traveled abroad on a rescue mission. Four trucks loaded with the supplies collected during the aid campaign in Kyrgyzstan were also sent to Türkiye. 746 thousand dollars was deposited into the account opened by the Kyrgyz Ministry of Finance (TRT Haber, 2023).

Aids In Kind

Together with the search and rescue teams and tents sent from Kyrgyzstan, a team of 5 people to set up Kyrgyz tents, 6 paramedics, 1 field hospital, 20 boxes of medicines, 2 generators, 2 heating fans and 2 vehicles were shipped to Gaziantep on February 12 and 13, 2023 by transport aircraft chartered by the Kyrgyz Republic (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

The Ministry of Emergency sent 127 Kyrgyz tents (Boz Üy), 2 containers made of felt, 7 standard tents and 6 tents prepared by the Ministry of Interior to Türkiye. The 2.5 tons of materials collected by the Kyrgyz Ministry of Interior to be sent to the earthquake zone, consisting of 500 mattresses, 500 sleeping bags, 100 heaters and 1000 blankets, were delivered to Türkiye via Turkish Airlines. The total number of tents provided by the Ministry of Emergency and the Ministry of Interior is 142 (Ibid).

Collected by the people of Kyrgyzstan, non-governmental organizations in the country, Turkish citizens and compatriots, 25.3 tons of supplies were delivered to Türkiye by Turkish Airlines and Pegasus Airlines flights, and more than 50 tons of supplies were sent to Türkiye by land. As of March 3, 2023, a total of 77 tons of in-kind aid was delivered from Kyrgyzstan.

Cash Assistance

While the Kyrgyz government stated that the aid campaign for earthquake victims in Türkiye continues, the Ministry of Finance announced on its official website that 210 thousand dollars was deposited into the bank

account opened to collect aid for earthquake victims in Türkiye until February 15. Kyrgyz religious officials shared the information that 16 million 417 thousand 294 Kyrgyzstan Soms (3 million 667 thousand Turkish liras) in cash aid was collected in mosques across the country and the aid money was deposited into the account opened by the government (Tayfur, 2023).

994 thousand 364 US dollars was deposited into a bank account opened under the coordination of the Turkish Embassy in Bishkek. As of March 6, a total of 1 million 117 thousand US dollars was collected in the bank account opened by the Kyrgyz Ministry of Finance to collect aid to Türkiye (AA, 2023). Employees of the Kyrgyz Ministry of Emergency donated a total of 4 million 622 thousand 407 Kyrgyzstan Soms (1 million 23 thousand Turkish liras), which is one day's earnings of their salaries, for the earthquake victims in Türkiye (TRT Haber, 2023).

Turkmenistan

Following the earthquakes with the epicenter in Kahramanmaraş in Türkiye, Turkmenistan sent teams to participate in search and rescue operations. It has also provided a large number of in-kind donations and sent cash assistance.

Search and Rescue Teams and Medical Teams Sent

On February 7, 2023, 7 doctors, 3 medical personnel, medicines and medical supplies allocated by Turkmenistan to participate in humanitarian aid activities in Türkiye were sent to Gaziantep by a private plane. The Gurbangulu Berdimuhamedov Relief Foundation sent a total of 92 tons of relief aid for earthquake-stricken children, including medicine and medical supplies, furniture and food products, to Adana on 10 February 2023 on the second plane allocated by Turkmenistan (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Aids in Kind

The people of Turkmenistan and Turkish investors in the country also launched a blanket campaign for earthquake victims and sent 4,000 blankets to Türkiye, while many aid planes from the country were mobilized for Türkiye. 11 tons of aid departed from Turkmenistan for the earthquake victims. Humanitarian aid supplies including hygiene materials, clothing, and food were loaded onto trucks and shipped to Türkiye (Velhanov, 2023).

6 mobile toilets (930 kg) provided by Turkish and Turkmen donors through the Turkmen Red Crescent and 3.8 tons of winter clothes provided by Turkmen citizen donors were delivered to AFAD's warehouse in Gaziantep on February 17, 2023, by a truck provided by the Turkmen logistics company contacted by the Turkish Embassy.

On 28 February 2023, 8.6 tons of winter clothes, shoes, beds/mattresses and hygiene materials provided by Turkmen donors through the Turkmen Women's Union of Turkmenistan were shipped to Gaziantep Social Assistance and Solidarity Foundation by a truck provided by a Turkmen logistics company (Compiled from Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023). In addition, a third truck loaded with 10.7 tons of clothing, food, and hygiene materials provided by the Turkmenistan Women's Union, the Turkmen Red Crescent, Turkmen companies, and Turkmen citizens departed for Türkiye on March 3 to be delivered to Gaziantep Social Assistance and Solidarity Foundation (Ibid).

In Turkmenistan, Kızılayımay Relief Organization sent 100 beds and 60 heaters to those affected by the earthquake. As a result of the aid campaigns organized by non-governmental organizations and the Embassy of Türkiye in Ashgabat in Turkmenistan, 8.71 blankets, 390 beds, 20 generators, 8 thousand 71 blankets, 390 beds, 20 generators, 60 heaters, 6 mobile toilets, 11.2 tons of clothing, 44.4 tons of medical supplies, and 67 tons of food were delivered to the earthquake victims in the first stage (Anavatan Turkmenistan, 2023).

The total amount of in-kind aid as of March 3, provided by the Turkmen Red Crescent, Turkmen Women's Union, UN Population Fund (UNFPA) in Turkmenistan, Turkish companies operating in Turkmenistan, citizens living in the region, and Turkmen citizens and sent to Türkiye by air and land as part of the aid campaign organized by Turkish Embassy and Turkmenistan Government are listed below:

8,835 blankets, 667 beds/mattresses, 20 generators, 60 heaters, 6 mobile toilets, 29 tons of clothing, 45.8 tons of hygiene/medical supplies, 70.8 tons of food supplies were sent. In-kind aid materials sent from Turkmenistan to Türkiye amounted to 168.13 tons (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Cash Assistance

As part of the aid campaign carried out under the coordination of the Turkish Embassy in Turkmenistan, the donation amount of USD 132.065, which was accumulated in the bank account opened with the contributions of Turkmen citizens, was transferred to AFAD's account and the total amount of cash aid accumulated has reached up to USD 135.110 as of today together with the current account balance (Ibid).

Turkish Republic of Northern Cyprus

In the aftermath of the earthquakes with the epicenter in Kahramanmaraş in Türkiye, the Turkish Republic of Northern Cyprus sent teams to participate in search and rescue operations. It has also provided a large number of in-kind donations and sent cash aid.

Search and Rescue Teams and Medical Teams Sent

A civil defense team of 30 people sent by the TRNC Presidency of Civil Defense and 8 specially equipped ships arrived in our country on February 6, 2023 around noon. Then, a search and rescue team of 10 people reached Adiyaman via Adana Airport. Trained search and rescue teams, including a 31-member civil defense team, arrived in Adiyaman by a special flight with another 102-member team of nurses and doctors on 7 February 2023, (Ibid).

Gaziantep Nurdağı, Islahiye, and Kırkhan were each sent a team affiliated to KTBK on the same date. Four battalions of KTBK were deployed in Gaziantep, Kahramanmaraş and Adiyaman on the same day at night (a total of 1037 military staff). In addition, construction equipment such as trucks, cranes, lowbeds, forklifts, excavators and diggers, and operators/drivers capable of using this construction equipment were transferred to Türkiye by ships in order to support search and rescue activities.

In-kind Aid

Starting from February 6, 2023, 97 trucks (approximately 1,922 tons) of in-kind aid including tents, blankets, winter clothing, food, milk, fruits, halloumi, etc. were delivered to our country by 20 different ship services. In addition, the Turkish Republic of Northern Cyprus sent 40 prefabricated houses to be built in Hatay (Ibid). The aids were sent to Mersin and Iskenderun Ports in coordination with AFAD. The Prime Ministry of TRNC has also confirmed that they aim to send 500 temporary prefabricated houses to our country by the end of March and their shipment will start with 60 prefabricated houses on March 3, 2023, on the ship departing from TRNC to Iskenderun. The remaining houses are planned to be shipped with 3 different ship voyages, 180 units per week (Ibid).

Cash Assistance

The TRNC Central Bank reported that as of February 27, 2023, financial aid amounting to TRY 13,167,889.00 was directly transferred to AFAD's accounts (Nogayeva, 2023). Since our country has a common banking system with TRNC, all donations were made directly to AFAD accounts. Similarly, Turkcell and Telsim companies collected donations via SMS. This amount reached up to a total of TRY 2,134,960.00 as of March 1, 2023. According to the latest data available from the TRNC authorities (March 1, 2023), a total of 15,302,849.00 Turkish Lira (approximately USD 810,532) was transferred to AFAD's accounts (Compiled from data of Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Hungary

After the earthquakes with the epicenter in Kahramanmaraş in Türkiye, Hungary sent teams to participate in search and rescue operation. It has also provided a large number of donations in kind and send cash assistance.

Search and Rescue Teams and Medical Teams Sent

A total of 167 staff from Hungarian authorities and NGO's (55 from the Ministry of Interior the General Directorate of Disaster Management, 16 from the Counter-Terrorism Intelligence Unit of the Ministry of Interior and 96 from 5 different NGO's) and 28 specially trained dogs participated in search and rescue operations in Hatay and Kahramanmaraş. Hungarian search and rescue teams rescued 35 earthquake victims from the rubble. 4 engineers from Budapest University of Technology were participated in checking the condition of buildings in the earthquake zone (Ibid).

In-kind Aid

The Hungarian Ministry of Defense announced that the organizers of the World Athletics Championships to be held in Budapest on August 19-27, 2023 will bring 23 earthquake-affected children and 7 accompanying persons (maximum 30 people in total) to Budapest. Hungarian authorities will cover the airfare and accommodation expenses of the children (Ibid).

The Hungarian Ministry of National Defense sent 52 military tents. On the occasion of the visit of Minister of Foreign Affairs and Foreign Trade Peter Szijjarto to Türkiye on 27 February 2023, 361 sleeping bags, 500 mattresses, 1500 blankets and various medical supplies were delivered to Türkiye as part of Hungary's official aid program "Hungary Helps". On March 1, 2023, 239 additional sleeping bags, which did not fit on the Hungarian Minister's plane, were shipped to Türkiye by Turkish Airlines cargo. Hungarian officials reported that the in-kind aid weighed 10 tons (Ibid).

During his meeting with Turkish Foreign Minister Çavuşoğlu, Minister Szijjarto handed over a list of medical supplies that they could send and stated that they would send the needed supplies in a short time. The Hungarian Ministry of Foreign Affairs and Foreign Trade also donated 8 tons of disinfectant. The in-kind aids collected by the Turkish Embassy in Budapest, i.e. 378 tents, 15,131 blankets, 838 sleeping bags, 2,054 mattresses, 234 generators, 173 heaters, 5 tons of clothing, 39 tons of hygiene/medical supplies, 32 tons of food as of March 6, 2023 were delivered to Türkiye. In-kind aid consisting of 1,070 blankets, 40 sleeping bags, 6 mattresses, 7 heaters, 5 tons of hygiene/medical supplies and 1 ton of food is in the shipment process (Ibid).

Cash Assistance

The "Docler Foundation," an organization based in Hungary, contacted the Turkish Embassy in Budapest and stated that they intend to transfer 8 million Forints (approximately USD 22,460) to the earthquake donation account of the said embassy. As of March 6, 2023, USD 318,000 (together with the donation of the Hungarian Parliament) was collected by our Embassy in Budapest and USD 241,000 was transferred to AFAD. Approximately USD 14,000 was donated by the Hungarian National Assembly. Tapolca Mayor launched a cash aid campaign (Ibid). Minister of Foreign Affairs and Foreign Trade Szijjarto announced that the Hungarian Government donated 50 million Forints (approximately EUR 125,000) to the non-governmental organization "Malteser Charity Service" for the establishment of mobile health units in the areas affected by the earthquake in Türkiye and Syria (Ibid).

Hungary launched aid campaigns for Türkiye after the Kahramanmaraş earthquakes. As part of these campaigns, EUR 293,870 was collected in an account opened by the Embassy of Türkiye in Budapest (Temizer, 2023).

Conclusion and Evaluation

Natural disasters can doubtlessly bring states closer together politically and diplomatically. The grief experienced in these disasters has been recognized many times as a "shared grief" and has triggered massive aid mobilizations around the world. The earthquakes in Türkiye on February 6 will take its place in the history as the greatest example of this kind of mobilization of solidarity. In this study, the efforts made particularly by the OTS countries, of which Türkiye is a member, and the citizens of these countries in the aid mobilization, are presented in the light of the data on the first month after the earthquake. It would not be fair to say that all the wounds of this earthquake disaster, which has been recorded as the disaster of the century, were completely healed within a month.

As a supranational organization, OTS has successfully passed a test by uniting in times of disasters and will continue to do so in this disaster. Although OTS is a new organization in the literature of international

organizations, it is making valuable efforts to become a global actor by going beyond being a regional actor. Although it has not yet completed its development like the EU did in the past, it is considered as an organization that will ensure its economic and political integrity in the future with the advantage of having a common history in terms of language, culture, customs and traditions.

OTS convened in Ankara, the capital of Türkiye, due to the 2023 Kahramanmaraş earthquakes on March 16, 2023 and the theme of the convention was “Disaster-Emergency Management and Humanitarian Aid.” An agreement on the establishment of the OTS Civil Protection Mechanism was signed at the meeting. This situation is undoubtedly meaningful in terms of showing that the institution stands by a member country of the organization, beyond individual relations. In conclusion, in terms of earthquake diplomacy, the February 6 earthquakes are considered as a great test for the member countries of the organization and the institutionalization of the organization. In the light of these developments, the establishment of OTS with its positive impact on the foreign relations as a result of the political and economic progress that have been made by the member countries since their independence and the joint declaration of the heads of the state on the goals and principles of the Nakhchivan Agreement signed to establish the Cooperation Council of Turkic Speaking States demonstrates that a new supranational actor was introduced to the discipline international relations. With the establishment of the OTS, it is obvious that the Turkic World has strengthened its position in the regional and global arena with the opportunities provided by the geopolitical changes in the world.

References

- AA, (2023). *Türk Cumhuriyetleri yardımlarıyla depremde Türkiye'nin yanında oldu.* <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/turk-cumhuriyetleri-yardimlariyla-depremde-turkiyenin-yaninda-odu/2839033>, [Date of Access: 31.03.2023].
- Anavatan Türkmenistan, (2023). *Türkmenistan'da kızılyarımay yardım kurumu depremden etkilenenlere 100 yatak ve 60 ısıtıcı göndermiştir.* <https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/turkmenistandan-turkiyeli-depremedelere-100-yatak-ve-60-isitici-gonderdi/> [Date of Access: 31.03.2023].
- Battır, O. (2017). *İnsani Diplomasi Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikasının Yeni Aracı.* İstanbul: Çizgi Kitabevi, p. 40.
- Cicioğlu, F. (2023). *Görüş-Deprem Seferberliği ve Uluslararası İlişkilere Etkileri.* <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-deprem-seferberligi-ve-uluslararasi-iliskilere-etkileri/2832198> (Date of Access: 27.08.2023).
- Complied from Data MFA, (2023). Obtained from Turkish MFA, [Date of Obtained: 31.03.2023].
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, (2023). *6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Asrın Dayanışması.* ISBN: 978-625-7377-47-8, 1. Baskı, İstanbul, 2023
- Dursun, D. H. (2023). *Al Jazeera: Türkiye'nin “Yardım Diplomasisi” Depreme Verilen Küresel Tepkilerde Geniş Yankı Buluyor.* <https://gdh.digital/al-jazeera-turkiyenin-yardim-diplomasisi-depreme-verilen-kuresel-tepkilerde-genis-yanki-buluyor-56766> (Date of Access: 27.08.2023).
- KAZAKİSTAN.KZ, (2023). *Türkiye'ye yardıma giden ekiplere devlet nişanı verildi.* <https://www.kazakistan.kz/turkiyeye-yardima-giden-ekiplere-devlet-nisani-verildi/>, [Date of Access: 30.03.2023].
- Keridis, D. (2006). Earthquakes, diplomacy, and new thinking in foreign policy. *In The Fletcher Forum of World Affairs* (pp. 207-214). The Fletcher School of Law and Diplomacy.
- Kınık, K. and Aslan, H. K. (2020). “İnsani Diplomasi”, Ali Resul Usul ve İsmail Yaylacı (Ed.), *Dönüşen Diplomasi ve Türkiye*, İstanbul: Küre Yayınları, pp. 353-355.
- MFA (2023), No: 323, 3 Ekim 2021, *3 Ekim Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü Hk.* <https://www.mfa.gov.tr/no-323-3-ekim-turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-gunu-hk.tr.mfa> [Date of Access: 30.03.2023].

- Milliyet, (2023). *20 yıldır unutulmayan iyilik! Türkiye'ye maaslarını bağışladılar*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/20-yildir-unutulmayan-iyilik-turkiye-ye-maaslarini-bagisladilar-6900854>, [Date of Access: 23.03.2023].
- Mustafa, Z. (2006). Foreign Policy and Earthquake Diplomacy. *Pakistan Horizon*, 59(4), pp. 29-38.
- Nogayeva, A. (2023). *Depremın ardından Türk dünyası tek yürek*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-depremin-ardindan-turk-dunyasi-tek-yurek/2827630> [Date of Access: 31.03.2023].
- Organization of Turkic States, (2021). *Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi*. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/8-zirve-deklarasyonu-2395-94.pdf>, [Date of Access 23.03.2023].
- Organization of Turkic States, (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirve Bildirisi*. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf, [Date of Access: 10.04.2023]
- Öztürk, B. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı İçin Bir Avrupa Birliği Önerisi, (Ed. Alpar, G. and Durmaz, G.), II. Uluslararası Kafkasya'nın Geleceği Kongresi, Ankara: *Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayınları*, pp.41-56.
- Radelet, S. (2006). A Primer on Foreign Aid, *Center for Global Development Working Paper*, No 92, p. 4.
- Rehimov, R. (2023). *Azerbaycan halkının Türkiye'ye yardım seferberliği sürüyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-halkinin-turkiyeye-yardim-seferberligi-suruyor/2811388> [Date of Access: 31.03.2023].
- Rehimov, R. (2023). *Azerbaycan, Türkiye'deki deprem bölgelerinde 100 Milyon Dolarlık konut inşa edecek*. <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/azerbaycan-turkiyedeki-deprem-bolgelerinde-100-Milyon-Dolarlik-konut-insa-edecek/2851183> [Date of Access: 31.03.2023].
- Rehimov, R. (2023). *Azerbaycan'dan gelen arama kurtarma köpeği Juna, enkazlardan 3 kişinin kurtarılmasını sağladı*. <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/azerbaycandan-gelen-arama-kurtarma-kopegi-juna-enkazlardan-3-kisinin-kurtarilmasini-sagladı/2841886#:~:text=Deprem%20b%C3%B6lgelerinde%20Azerbaycanl%C4%B1%20arama%20kurtarma,kurtarma%20k%C3%B6pe%C4%9Fi%20de%20g%C3%B6rev%20yapt%C4%B1> [Date of Access: 31.03.2023].
- Sancak, İ. (2019). *II. Abdülhamid Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları, Doktora Tezi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ss. 176-177.
- Şahin, Ç. (2015), *Uluslararası Örgüt İşlevleri Açısından Türk Konseyi (Türk Keneşi)*, 13. Uluslararası Türk Dünyası Bildiriler Kitabı, (Ed. Vecdi Can Vd.) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, (pp. 1165-1174).
- Şehitoğlu, R. (2023). *Türkiye's Soft Power: Health Diplomacy in the Pandemic Period-An Evaluation Via TİKA and Kızılay*, Gökbel, A., Akıllı, E. And Güneş, B. (Der.), *People, Power and Politics in Post-Pandemic World Order*, Cambridge Scholars Publication, pp. 164-174.
- Tayfur, A. N. (2023). *Kırgızistan müftülüğü Türkiye'deki depremezeder için 3 Milyon 667 Bin TL yardım topladı*. <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/kirgizistan-muftulugu-turkiyedeki-depremezeder-icin-3-Milyon-667-Bin-tl-yardim-topladı/2822102>, [Date of Access: 31.03.2023].
- TDV, (2023). *TDV Bakü Türk Lisesinden Türkiye'ye Anlamli Deprem Bağışı*. <https://tdv.org/tr-TR/tdv-baku-turk-lisesinden-turkiyeye-anlamli-deprem-bagisi/>, [Date of Access: 31.03.2023].
- Temizer, S. (2023). *Avrupa ülkeleri deprem nedeniyle Türkiye için Milyonlarca avroluk yardım topladı*. <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/avrupa-ulkeleri-deprem-nedeniyle-turkiye-icin-Milyonlarca-avroluk-yardim-topladı/2837456#:~:text=Hollanda%20K%C4%B1z%C4%B1ha%C3%A7%C4%B1%20ve%20UNICEF'in,Milyon%20avrodan%20fazla%20yard%C4%B1m%20toplandı%C4%B1> [Date of Access: 31.03.2023].

- TRT Haber, (2023). *Kazak Arama Kurtarma Ekibi, ülkesinde Kazak ve Türk bayraklarıyla karşılandı.* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kazak-arama-kurtarma-ekibi-ulkesinde-kazak-ve-turk-bayraklariyla-karsilandi-747522.html>, [Date of Access: 31.03.2023].
- TRT Haber, (2023). *Kazakistan'ın depremzedeler için gönderdiği 55 ton ek insani yardım Türkiye'ye ulaştı.* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kazakistanin-depremzedeler-icin-gonderdigi-55-ton-ek-insani-yardim-turkiyeye-ulasti-747044.html>, [Date of Access: 30.03.2023].
- TRT Haber, (2023). *Kırgızistan Acil Durumlar Bakanlığı çalışanları depremzedelere 1 Milyon TL bağışladı.* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-acil-durumlar-bakanligi-calisanlari-depremzedelere-1-milyon-tl-bagisladi-746638.html> [Date of Access: 31.03.2023].
- TRT Haber, (2023). *Kırgızistan'dan 4 yardım tırı Türkiye'ye uğurlandı.* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandan-4-yardim-tiri-turkiyeye-ugurlandi-748734.html> [Date of Access: 31.03.2023].
- Türkiye in Kazakhstan, (2023). <https://twitter.com/AlmatiBK/status/1633872138368163840>, [Date of Access: 31.03.2023].
- Union of Turkish World Municipalities, (2019). *Özbekistan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyine Katıldı.* <http://www.tdbb.org.tr/?p=14694&lang=tr>, [Date of Access: 10.04.2023].
- Velhanov, M. (2023). *Türkmenistan depremzedelere yaklaşık 11 ton yardım gönderdi.* <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/turkmenistan-depremzedelere-yaklasik-11-ton-yardim-gonderdi/2837014>, [Date of Access: 31.03.2023].
- Yıldırım, E. (2019). *İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Türkiye'nin Yumuşak Gücüne Etkisi*, OPUS - Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9 (13): 2562-2591, s. 2569.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye’de 11 farklı ilde (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa) 7,7 ve 7,6 büyüklüğünde iki büyük deprem meydana gelmiştir. Kuşkusuz yüzyılda bir meydana geldiği tahmin edilen bu depremler, bölgede yaşayan yaklaşık 13.500 kişiyi derinden etkilemiştir. Bu depremlerin ardından AFAD’a göre 6 Şubat - 6 Mayıs 2023 tarihleri arasında 33.000’den fazla artçı sarsıntı yaşanmıştır. Türk halkını derinden yaralayan bu depremlerde 50.000’in üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Ölümünün yanı sıra depremler, bölgede birçok ev ve işyerinin yıkılmasına neden olmuş, depremlerin ardından çadır kentler ve konteyner kentler kurulmuş, ardından Türk Cumhuriyeti Devleti konut yapmaya karar vermiştir.

Yüzyılın felaketi olarak adlandırılan bu deprem felaketi, dünya tarihinin en etkili doğal afetlerinden biri olarak hatırlanacaktır. Ancak Türkiye’de meydana gelen depremleri, diğer ülkelerde meydana gelen depremlerden farklı kılan birtakım nedenler olduğu bilinmektedir. Nitekim deniz ve kara dikkate alındığında bu depremlerin daha önce hiç yaşanmamış büyüklükte olduğu düşünülmektedir. Türkiye tarihinde 7’den büyük deprem sayısı oldukça azdır. Örneğin 7,8 büyüklüğündeki Erzincan depreminde 33.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu deprem, 1939 yılında meydana gelmiştir. Öte yandan 6 Şubat 2023 depremlerindeki kayıpların nedenini, depremin 5 ila 5,5 km derinlikte meydana gelmesine bağlamak gerekmektedir.

Bilindiği üzere depremler, günümüzde teknoloji ne kadar gelişmiş olursa olsun önceden bilinmesi veya tahmin edilmesi mümkün olmayan olaylardır. Bu nedenle depremler, yıkıcılığı ve yol açtığı can kayıpları bakımından en şiddetli doğal afetler olarak kabul edilmekte, kaygı ve korku yaratmaktadır. Dolayısıyla depreme karşı sadece yerel ya da ulusal bazda önlem almak yeterli değildir. Bu konunun uluslararası boyutu bulunmakla beraber yeni binalar, şehirleşme, çevre düzenlemeleri vb. alanlarda yasal düzenlemeler yerelde yerine getirilmeli ve mevcut yasalar buna göre revize edilmelidir.

Türkiye gibi deprem gerçeği ile yaşamak zorunda olan ülkeler için en önemli sonuçlardan biri, ulusal bir afet yönetiminin gerekliliğidir. Çünkü ulusal bir afet yönetiminin kurulması, hem can kayıplarını en aza indirecek hem de afet sonrası hayatın normale dönme sürecini hızlandıracaktır. Ancak afetlerle mücadelede sadece devlet erkinin rol sahibi olması, elbette sürecin kadük kalmasını sağlayacaktır. Bu mücadelede bireylere, kamu kurum ve kuruluşlarına, sivil toplum örgütlerine, üniversitelere, akademisyenlere, öğrencilere, belediyelere, özel şirketlere ve iş insanlarına bazı görev ve sorumluluklar düşmektedir. Ayrıca deprem gibi bir afetin büyüklüğüne bağlı olarak (7.4+) uluslararası topluma da bazı görev ve sorumluluklar düşmektedir. Nitekim afet sonrası can kayıplarının giderilmesi, canlıların enkaz altından çıkarılması gibi süreçlerin yanı sıra afetzedelerin gıda ve barınma gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanması için de söz konusu yardım ve yönlendirmeler vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Dolayısıyla genel olarak insani yardım olarak değerlendirilen bu girişimler, afetzedelerin acil yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük ve kritik bir öneme sahiptir. Depremzedelere temiz su sağlanması, tıbbi destek ve rehabilitasyon hizmetlerinin yanı sıra kadınlar, çocuklar ve dez avantajlı gruplar (engelliler) gibi hassas grupların korunması birincil öncelik olarak kabul edilmektedir.

Etki oranı ve yol açtığı zararlar göz önüne alındığında uluslararası bir boyut kazanan 6 Şubat 2023 depremleri, dünya devletlerinin bir numaralı gündem maddesi haline gelmiştir. Afetlerin özellikle toplumların ve devletlerin yakınlaşmasına ve yardımlaşma duygularının en üst düzeye çıkmasına vesile olması nedeniyle, depremin ilk saatlerinden itibaren birçok ülke Türkiye’ye yardım elini uzatmıştır. Bu çerçevede diplomatik ilişkiler başlatılmış, Türkiye’ye ayni ve maddi yardımlar hızla gönderilmiştir. Depremin geniş bir alanı yıkıma uğratması nedeniyle Türkiye ile temasa geçen hemen her ülke, arama kurtarma faaliyetlerini yürütmek üzere kendi arama kurtarma ekiplerini Türkiye’ye göndermiştir.

Türkiye ile temasa geçerek yardım talebinde bulunan ülkelerin başında hiç şüphesiz Türkiye’nin de üyesi olduğu Türk Devletleri Teşkilatı’na (TDT) üye ve gözlemci ülkeler (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan) gelmektedir. Bu çalışmada, 6 Şubat 203 tarihinde Türkiye’de meydana gelen depremlerin ardından TDT üyesi ülkelerin

afet bölgelerine yaptığı yardımlar aktarılmaya çalışılmış ve afet diplomasisi bağlamında insani yardımların uluslararası ilişkilere etkisi tartışılmıştır.

Arama ve kurtarma ekiplerinin yanı sıra, TDT üyesi ülkeler de aynı ve nakdi yardım sağlamıştır. Bu çalışmada sunulan veriler ülke bazında ayrıştırılmıştır. Bu çerçevede 6 Şubat-7 Mart 2023 tarihleri arasında TDT üyesi her ülkenin gönderdiği arama kurtarma ve sağlık ekipleri, aynı yardım ve nakdi yardım alt başlıklarına ayrılarak yapılan yardımlar kategorize edilmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri tercih edilmiştir. Literatür taraması kısmında deprem diplomasisi ve TDT incelenmiş, içerik analizi kısmında ise ulusal ve uluslararası basına yansıyan haberlerin yanı sıra kurumların web sayfaları analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda karşılıklı siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi ve TDT'nin deprem diplomasisi bağlamında daha etkin bir aktör haline getirilmesi yönünde bir irade olduğu sonucuna varılmıştır.

GELECEKTEKİ SONUÇLARI ÖNEMSEMENİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİME ETKİSİ¹ THE EFFECT OF CONSIDERATION FUTURE CONSEQUENCES ON CONSPICUOUS CONSUMPTION

Sema SARI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı
Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu
Gümrük İşletme Bölümü
semasari@mehmetakif.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0420-0056

Selbi Sultan GİRGEÇ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Gümrük İşletme Ana Bilim Dalı
gselbisultan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0875-6908

ÖZ

Geliş Tarihi:

16.05.2023

Kabul Tarihi:

18.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Anlık Sonuçları
Önemseme,
Gelecek Sonuçları
Önemseme,
Gösterişçi Tüketim,
Kişilik

Keywords

Weighing Immediate
Outcomes of
Behavior,
Weighing Distant
Outcomes of
Behavior,
Conspicuous
Consumption,
Personality

Kişinin çevresine statü sahibi veya prestijli olduğunu göstermek amacıyla yapmış olduğu alışverişler şeklinde tanımlanan gösterişçi tüketim, tüketicilerin alışverişlerde lüks ve pahalı ürünler tercih etmeleriyle sonuçlanmaktadır. Gösterişçi tüketim bireyler tarafından statüyü yükseltmek, dâhil olmak istedikleri gruplara dâhilmiş izlenimi vermek için de yapılmaktadır. Gelecekteki sonuçları önemseyen kişilerin, dâhil olmak istedikleri gruplara katılmak için planlar yapması, bundan dolayı da gösterişçi tüketimde bulunması olasıdır.

Bu araştırmanın amacı gelecekteki sonuçları önemsememenin gösterişçi tüketim üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmanın bu bağlamda yeni bir tartışma konusu açması beklenmektedir. Bu çalışmada gelecek sonuçları önemseme/anlık sonuçları önemsememenin gösterişçi tüketime etkisinin araştırılması için çevrim içi ortamda 556 katılımcıya anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler AMOS ve SPSS programlarında sınanmış ve gelecek sonuçları önemsememenin, gösterişçi tüketimi anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Anlık sonuçları önemsememenin ise gösterişçi tüketimi anlamlı düzeyde ve olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

ABSTRACT

Conspicuous consumption, which is defined as the shopping behaviour that a person makes to show that he/she has status or prestige, ends up with preferring luxury and expensive products in shopping. Conspicuous consumption is also performed by individuals to raise their status and to give the impression that they belong to the groups they want to be included in. It is possible for people, who weigh the outcomes, make plans to join the groups they want to be join, and therefore tent to conspicuous consumption.

The purpose of this research is to examine the effect of weighing the future consequences on conspicuous consumption. It is expected that the study will open a new discussion topic in this context. In this study, a questionnaire was applied to 556 participants in an online environment to investigate the effect of caring about future results /caring about instant results of conspicuous consumption. The data obtained were tested in AMOS and SPSS programs and it was determined that weighing about future consequences affects conspicuous consumption significantly and positively. It has been seen that caring about instant results affects conspicuous consumption significantly and negatively.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1297977>

Atıf/Cite as: Sarı, S. & Girgeç, S. S. (2023). Gelecekteki sonuçları önemsememenin gösterişçi tüketime etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1793-1809.

¹ Bu çalışma 5-7 Mayıs 2023 tarihli 8. Uluslararası Asya Modern Bilimler Kongresi'nde sunulmuş ve çalışmanın genişletilmiş özeti bildiri kitabında yayınlanmıştır.

Giriş

Gösterişçi tüketim kavramı, ilk defa 1899 yılında Thorstein Veblen'in Aylak Sınıfın Teorisi adlı eserinde ortaya atılmıştır. Gösterişçi tüketim; tüketicilerin yeme, içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarından farklı olarak toplumda bireylerin daha saygın ve statü sahibi olarak görünmek istedikleri için yapmış oldukları tüketim şeklidir (Güleç 2015). Veblen'in "Gösterişçi Tüketim" olarak adlandırdığı kavram, Aylak Sınıfın Teorisi'nde kişinin sahip olduğu olanakları ve tüketimi göstermek amacıyla yaptığını, sahip olunanın teşhir edilmesine yönelik davranışları ifade etmektedir (Saygın ve Diksoy 2023). Gösterişçi tüketim, bazı insanların toplum içindeki statülerini, pozisyonlarını ve maddi güçlerini sergilemek için kullandığı bir tüketim anlayışıdır. Bu tüketim biçimi bazen de başkalarını kıskandırmaya yöneliktir. Gösterişçi tüketim, toplumsal hiyerarşide üst sınıftaki kişilerin zenginliklerini tüketim yoluyla gösterme çabasından kaynaklanırken alt tabakadakiler ise kendi sınıflarından olan kişilerden farklılaşmak için daha ucuz ve tasarruf ettirici ürünleri tercih etmek yerine gösterişçi tüketimde bulunarak üst sınıftakileri taklit edebilirler (Güner Koçak 2017). Bu bağlamda gösterişçi tüketimde bulunan kişiler mal ve hizmetlerden ziyade marka ve imaj tüketimi yapmaktadırlar (Çetin 2019).

Gösterişçi tüketim, bazı psikolojik etkenlerin yanı sıra toplumun değerler sistemi içerisinde önemli işlevlere sahip ekonomik sebeplerden de kaynaklanabilir. Modern dünya insanlara sınırsız olanaklar sunarak onları cezbedici ve gösterişli bir yaşam alanında yaşadıklarına inandırmıştır. Bu gösterişli dünya; insanların kendini kanıtlama, beğendirme ve daha varlıklı olduğunu gösterme ihtiyacını arttırmıştır. Bu nedenle gösterişçi tüketim, insanların hayatlarını ışıltılı ve renkli bir şekilde süslemelerini sağlayan bir yol olarak ortaya çıkmaktadır (Hız 2011). Gösterişçi tüketimin, bireyin yalnızca kendi ihtiyacını karşılamak için değil, aynı zamanda diğer insanların gözünde değerli ve prestijli görünmek için de yapıldığı söylenebilir (Çınar ve Çubukçu 2009). Gösterişli tüketim, birçok farklı nedenle ilişkilendirilebilir. Değişen gelir seviyesi, lüks ürün deneyimleme arzusu, zamanla tercihlerin değişmesi, reklamlar ve algı oluşturma çabaları bu nedenlerden bazılarıdır. Moda, çevre faktörleri ve marka değeri gibi unsurlar da gösterişli tüketim eğilimini artırabilir (Karabulut 1985). Gösterişçi tüketim artık günümüzde kişilerin hayatlarının bir parçası haline gelmiştir. Toplumun daha çok tüketmesini arzu eden üreticiler, bireylerin ruhsal olarak yalnızlık yaşamasından faydalanmak istemektedir. Toplum içerisinde yalnızlık duygusu içerisinde olan kişiler kendilerini mutlu edebilmek amacıyla daha çok tüketim ihtiyacı duymaktadır. Bir tüketim diğer bir tüketimi beraberinde getirmeye başlamıştır. Bazı kişiler yaşadığı mutsuzlukları ortadan kaldırabilmek amacıyla kendi etraflarındaki insanlara bakarak tüketimlerini şekillendirmeye başlamışlardır (Çınar 2014).

Toplumda bir yer edinmek ve itibar amacıyla veya ekonomik açıdan daha üst kademelerdekilerin içinde yer alabilmek için onlardanmış gibi davranmak, onların tükettiklerini tüketmeye çalışmak, takıldıkları ortamlarda bulunmaya gayret göstermek gösterişçi tüketimi tetikleyen bazı uygulamalardır. Özellikle de bazı bireyler gelecekte içinde olmayı arzuladıkları bu gruplara dâhil olabilmek adına bazı planlamalar yapmaktadır. Bunun için de bu kişilerin hedefledikleri gruba uygun davranış geliştirmeleri muhtemeldir. Bu davranışlar içerisinde tüketim davranışları da yer almaktadır.

Tüketiciler satın alma kararı verirken birçok şeyden etkilenmektedirler. Tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen unsurlardan biri de kişiliktir (Orth ve ark. 2010). Kişilik tipleri farklı açılardan ele alınabilmektedir. Strathman ve ark. (1994) kişiliği gelecek sonuçları önemseyen ve anlık sonuçları önemseyen olarak iki grupta incelemiştir. Anlık sonuçları önemseyen kişiler davranışlarının hızlı bir şekilde yaratacağı neticelere önem verirken gelecekteki sonuçları önemseyen kişiler davranışlarının gelecekte meydana getireceği sonuçlarıyla ilgilenmektedirler. Bu bağlamda anlık sonuçları önemseyen bireyler geleceği hesaba katmadan satın alma davranışı sergilemektedir. Gelecek sonuçları önemseyen bireyler ise ileriye dönük sonuçları düşünerek hareket ettikleri için daha planlı harcama yapmaktadırlar (Joireman ve ark. 2008). Kişisel bir farklılık olarak ele alınan ve gelecekteki sonuçları önemseyen kişilik özelliği, bireylerin mevcut davranışlarının gelecek zamanda oluşabilecek muhtemel sonuçları ne derecede düşündükleri ve bu sonuçlardan ne derecede etkilendikleri ile alakalı kişisel ve psikolojik bir özellik olarak tanımlanmaktadır (Strathman ve ark. 1994).

Bu çalışmanın, gelecek ve anlık sonuçları önemsenin gösterişçi tüketim üzerindeki etkisi hususunda literatürde yeni bir tartışmaya öncülük etmesi beklenmektedir. Bu çalışmadaki gaye, gelecek/anlık sonuçları önemsenin gösterişçi tüketim üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde ilgili literatür taranmış, ikinci bölümünde ise bahsi geçen unsurların gösterişçi tüketime etkisi test edilerek sonuçları değerlendirilmiştir.

Literatür Taraması

Sanayi devriminden bu yana hızla devam eden toplumsal dönüşüm, günümüzde popüler kültür kavramının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Popüler kültür, toplumların kimliklerinden yaşam tarzlarına kadar etki etmektedir. Dolayısıyla tüketim kültürü de bundan nasibini almaktadır. Tüketim kültürünü en çok etkileyen unsurlar arasında popüler kültür, moda ve medya vardır (Karaca 2010). Bireysel ihtiyaçların yanında sosyal ve toplumsal faktörler de tüketicinin tüketim davranışlarını ve harcama şeklini önemli ölçüde etkilemektedir. Tüketiciler, kalitesi ve işlevselliği yüksek olan ürün ve hizmetlere yönelik tüketim davranışlarını öğrendikçe gelirleri değişiklik göstermese dahi daha çok tüketim eğilimi gösterebilmektedirler (Ekşi 2016). Dolayısıyla ortaya gösterişçi tüketim çıkmaktadır.

19. yüzyıldan itibaren tüketim olgusunu araştıran ve özellikle tüketimi yaşam tarzının, bireysel kimlik ve sosyal statü göstergelerinin, estetik değerlerin taşıyıcısı olarak, çeşitli kültürler arasında ve içinde iletişim aracı olarak ele alan düşünürler arasında Thorstein Veblen, Mary Douglas, Baron Isherwood, Pierre Bourdieu, Jean Baudrillard, Mike Featherstone gibi yazarlar vardır. Bu teorisyenler, tüketim konusundaki çalışmalarını öne çıkarmaktadır (Güner Koçak 17).

Gösterişçi tüketim kavramı, 1899 senesinde Thornstein Veblen'in yazdığı Aylak Sınıfı Teorisi (The Theory of Leisure Class) eseriyle ilk defa gözler önüne serilmiştir (Uludağ ve Soyer 2022). Veblen 'e göre zenginler gösterişçi tüketimi ancak israf ederek gerçekleştirmektedirler. Zengin olan kişiler, zenginliklerini ya çok fazla tembellik yapıp çalışmadıklarını gösterip yapacaklar ya da sahip oldukları lüks malları tüketerek göstereceklerdir. Bu doğrultuda zengin olan kişiler tembellik yapıp zaman israfında bulunarak ya da lüks olan malları satın alarak israf etmektedirler. Veblen, tüketici davranışlarının belirlenmesinde gösterişçi tüketimin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Bu durum sadece zenginler için geçerli değildir. İnsanlar, buldukları sosyal sınıfa göre daha üst bir konuma sahip olmak istemektedirler. Dolayısıyla yüksek bir konfor seviyesine ulaşmak için hiyerarşinin en üstüne tırmanmak istemektedirler. Bunun için üst sınıfın harcama alışkanlıklarını taklit etmek en kolay yoldur. Bu bağlamda en alt sınıftaki insanların bile gösterişçi tüketim yapmaları mümkündür denebilir (Açıkalin ve Erdoğan 2004). Veblen, aylak sınıfını gösterişçi tüketimde bulunan bireylerin oluşturduğundan bahsetmiştir. Bu bağlamda Veblen, bu aylak sınıfının prestij, maddi gücü sürdürme ve saygı görme aracı olduğunu vurgulamaktadır. Bu kesim pahalı eşyaların, ünlü markaların, kaliteli giysilerin, lezzetli yiyeceklerin ve daha birçok şeyin tüketimini ve gösterimini yapmaktadır (Ünlü ve Filan 2021). Günümüzde birçok kişi için başkalarından farklı olmak, kıskanılmak, üst konumda olduğunu hissetmek, atfedilen bir sosyal gruba ait olduğunu hissetmek, seçkin arkadaşlıklar kurmak ve kendisini daha iyi bir konuma taşıyacak sosyal ilişkiler kurmak gibi değerler, özgüven oluşturmanın bir yolu haline gelmiştir (Çiçek 2022). Baudrillard'ın "çöp sepeti uygarlığı" olarak adlandırdığı ve "bana fırlattığın şeyi söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" sözü günümüzde insanların ihtiyaçları olmasa da tüketimi farklı amaçlarla gerçekleştirdiklerini ve tükettikleri ürünlerde aslında nesnelere değil, bir takım değerleri tüketmeye çalıştıklarını ifade etmektedir (Baudrillard, 2008'den aktaran: Koçak ve Uğurhan, 2022: 153). Buradan hareketle gösterişçi tüketim, bireylerin nesnelere etkileşimini, üründen elde edilen temel faydanın ötesindeki katma değerleri, başka kişilerin tanıklığında gerçekleştirdiği bir yaklaşım olarak açıklanabilir (Topçu 2019). Dolayısıyla gösterişçi tüketim, bir kişinin maddi gücünü, toplumdaki statüsünü ve prestijini göstermek için yaptığı tüketim biçimidir. Bu tür bir tüketimde satın alınan ürünlerin değeri, diğer insanlar tarafından prestij göstergesi olarak algılanmaktadır (Güleç 2015). Yani gösterişçi tüketim, bireylerin satın aldıkları ürün ve hizmetleri sergileyerek bu tüketim davranışının kişilere prestij ve saygınlık kazandıracığı varsayımına dayanmaktadır (Koçak ve Uğurhan 2022). Gösterişçi tüketim, insanların sosyal statülerini ve zenginliklerini göstermek amacıyla bilinçli veya bilinçsiz olarak pahalı ürünleri, hizmetleri veya etkinlikleri halka açık bir şekilde tüketmeleridir de denebilir (Kelam ve Karaca 2023). Gösterişçi tüketim, kişinin kendini diğerlerinden farklı ve üstün hissetmek için satın aldığı ürünler ve hizmetlerdir. Bu tüketim davranışı, kişinin kendi imajını oluşturması ve diğer insanlara statüsünü göstermesi için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bireyler, kendilerini diğerlerinden üstün hissetmek için gösterişçi tüketime yönelebilirler (Chaudhuri ve ark. 2011). Gösterişçi tüketimin temelinde statü ve prestij elde etme, başkalarını etkileme ve kıskandırma gibi güdüler yatmaktadır (Soncu ve Çelik, 2022). Dolayısıyla gösterişçi tüketim, bir kişinin kendi egosunu tatmin etmek ve çevresindeki insanlara kendini daha prestijli biri olarak göstermek gayesiyle yaptığı harcamalardan oluşmaktadır (O'Cass ve McEwen 2004). Böylelikle tüketim kavramı, temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir faaliyet olmaktan çıkarak daha çok, pahalı ve lüks ürünlere odaklanan bir anlam kazanmıştır (Bahçecioglu 2022).

İnsanların temel fizyolojik ihtiyaçlarını (yeme, içme, barınma vb.) ve can güvenliğini sağlamak için mal ve hizmetleri kullanma ihtiyacı ortaktır. Fakat bazı tüketiciler, yalnızca diğer insanları etkilemek ve gösteriş yapmak maksadıyla mal ve hizmetler satın almaktadır. Bu nedenle bu kişiler için gösteriş amaçlı mal ve hizmetlere sahip olmak, temel ihtiyaçları karşılamaktan daha öncelikli hale gelebilmektedir (Hız 2011). Temel ihtiyaçlarının karşılamasının yanında diğer insanlarla iletişim kurabilmek ve onlardan farklı olduklarını fark ettirmek isteyen bu tüketiciler, gösterişçi ürünleri satın almaya gayret göstermektedirler. Dolayısıyla genellikle fiyatı yüksek ve marka olan ürünleri satın alarak gösterişçi ürünlere sahip olmaya yönelmektedirler (Öztaş ve Bozyiğit 2019). Bireylerin tüketim yoluyla görsel olarak ifade edilebilen ürünleri kullanarak kişisel zenginliklerini, sosyal konumlarını ve imajlarını sergilemeleri gösterişçi tüketim olarak tanımlanabilir (Aslan 2021). Böylelikle tüketilen ürünler, farklı anlamlara sahip olmaları nedeniyle bireyin kim olduğunu, toplumdaki itibarını ve statüsünü göstermenin bir yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketmek, kişinin tükettiği ürünleri sergileyerek toplumda saygınlık kazanmak ve statü sahibi olmak isteyen tüketiciler için bir yol haline gelmiştir (Cesur ve Çam 2022).

Literatürde gösterişçi tüketimi ölçmek için çeşitli ölçekler kullanılmaktadır. Sıkça kullanılanlar arasında gösterişçi tüketim arzularını ölçmek için Polonyalı genç tüketiciler üzerinde yapılan bir araştırma (Marcoux ve ark. 1997) ile geliştirilen ölçeğin yanı sıra Eastman ve ark. (1999)'un statü tüketimi hakkında yaptığı araştırmada geliştirdiği ölçek ile Chaudhuri ve ark. (2011)'nin gösterişçi tüketim yönelimini ölçmeye yönelik ölçekler bulunmaktadır. Bu çalışmada literatürde ve Türkiye'de en sık kullanılan ölçeklerden biri olan Gösterişçi Tüketim Ölçeği (Chaudhuri ve ark. 2011) kullanılmıştır.

Joireman ve ark. (2010)'un çalışması, insanların gelecekteki finansal durumlarını düşünmeden anlık arzularını tatmin etmek için para harcamayı tercih etmelerinin, borçlarını artırdığını göstermiştir. Yapılan çalışmalar, insanların davranışlarının gelecek sonuçlarını önemseme düzeyleri ve anlık sonuçları göz önünde bulundurma oranları arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir (Joireman ve ark. 2001). Gelecekteki sonuçların dikkate alınması, bireylerin mevcut davranışlarının gelecekteki potansiyel sonuçlarını ne ölçüde dikkate aldıkları ve hayal edilen sonuçlardan ne ölçüde etkilendikleri olarak tanımlanan bir kişilik özelliğidir (Strathman ve ark. 1994). Bazı insanlar, hemen ortaya çıkan sonuçlara daha fazla önem verirken bazıları da davranışlarının gelecekteki sonuçlarına daha fazla önem vermektedir (Joireman ve ark. 2008). Anlık sonuçları veya gelecekteki sonuçları önemsemenin bireylerin davranışları ve tutumları üzerinde farklı etkileri olduğunu gösteren birçok çalışma vardır. Mesela davranışlarının gelecekteki neticelerini daha çok önemseyen kişilerin anlık neticeleri daha fazla önemseyen kişilere kıyasla daha az alkol ve sigara kullandıkları (Strathman ve ark. 1994), daha sakin davrandıkları (Joireman ve ark. 2003) ve daha çok ekonomik sorumluluk aldıkları görülmüştür (Joireman ve ark. 2005).

Kişilik psikologları, bireylerin kendi davranışlarını ne şekilde kontrol ettiklerini incelemektedirler. Bunun yanı sıra uzun zamandan beri bireyin anlık sonuçların yanı sıra gelecek sonuçları önemsemelerinin davranışlarına olan etkilerini de araştırmaktadırlar (Zimbardo ve Boyd 1999). Bireylerin, anlık sonuçlarla uzun vadeli sonuçları dikkate alma konusundaki kişisel farklılıkları, mevcut davranışlarının muhtemel neticelerini hangi ölçüde göz önünde bulundurduklarını ve potansiyel neticelerden ne kadar etkilendiklerini göstermektedir (Strathman ve ark. 1994). Guo ve ark. (2022)'i tarafından yapılan araştırmada farklı zaman perspektiflerinin insanların kendi sağlıklarını ve sağlıklı yaşam tarzlarına katılımlarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Araştırma gelecekteki sonuçların dikkate alınmasının ve öz kontrolün alta yatan mekanizmalar olarak nasıl etkiler yarattığını araştırmıştır.

Kişilik geniş bir konudur ve farklı unsurları içermekle birlikte birçok farklı unsurla da ilişkilidir. Literatürde kişilik ölçümü için farklı unsurlara yönelik olarak birçok ölçek kullanılmaktadır. Örneğin Gough ve ark. 1951 yılındaki çalışmalarında hâkimiyet için kişilik ölçeği geliştirirken 1952 yılındaki çalışmalarında sosyal sorumluluk için kişilik ölçeği geliştirmişlerdir. Taylor (1953) ise açık kaygının kişilik ölçeğini geliştirirken Gosling ve ark. (2003) On Madde Kişilik Envanteri'ni geliştirmiştir. Bu çalışmada gösterişçi tüketim ile ilişkilendirilen gelecekteki sonuçların dikkate alınması kişilik özelliğini ölçmek için ise literatürde sıkça kullanılan Strathman ve ark. (1994)'ün geliştirdiği Gelecekteki Sonuçları Önemsene Ölçeği kullanılmıştır.

Gösterişçi tüketim, bireylerin çevrelerindeki insanlara statü veya prestijlerini göstermek amacıyla yaptıkları harcamalar olarak da tanımlanabilir. Bu harcamalarda lüks ve yüksek fiyatlı ürünler tercih edilmektedir (Güllülü ve ark. 2010). Bazı bireyler, belirli bir statüye sahip olmak için kendilerini tanımlamak ve sosyal bir gruba dâhil olmak amacıyla görünmek istediği kişiliği temsil eden ürünleri tercih etmekte ve böylelikle bürünmek istediği kimliğe uygun hareket etmeye çalışmaktadır. Çünkü sembolik ürünler bireyin hislerini yansıtmının yanı sıra güç ve statüyü de vurgulayabilmektedir (Odabaşı 2013). Lüks markaların tüketimi, kişilere sağlayacağı fiziksel veya

ekonomik faydalar yerine, daha çok sosyal statüyü yükseltme aracı olarak görülmektedir (Tıǒlı ve Akyazgan 2003). Bu bağlamda gelecekte belirli bir statüye erişmeyi hedefleyen bireylerin de kendilerini arzuladıkları statüye ‘sahipmiş ya da uygunmuş’ izlenimi vermek için gösterişçi tüketim yapmasının mümkün olduğu söylenebilir. Çünkü Joireman ve ark. (2008)’e göre gelecekteki sonuçları önemseyen kişiler, davranışlarının gelecekte yaratacağı sonuçlarına önem vermektedir. Rook (1987) ise anlık satın almayı heyecan, zevk ve güçlü bir satın alma dürtüsünün eşlik ettiği anlık bir uyarının varlığına dayanan ve satın alma işleminden kaynaklanan sonuçların ve gelecekteki sonuçların kasıtlı olarak değerlendirilmesini engelleyen satın alma davranışı olarak tanımlamıştır.

Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın ana amacı, gelecekteki sonuçları önemseme durumunun gösterişçi tüketim üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda gelecek sonuçları ve anlık sonuçları önemsemenin gösterişçi tüketim davranışına etkisi araştırılmıştır.

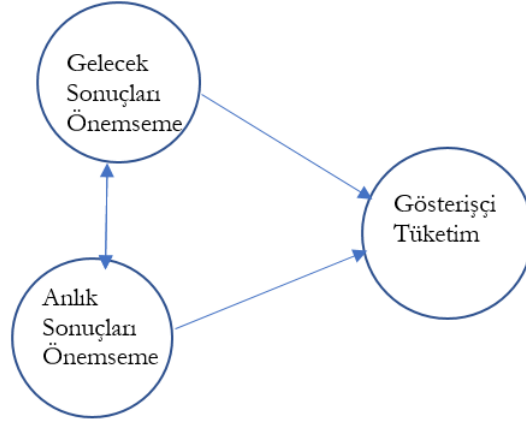
Yöntem

Araştırmanın Altyapısı, Modeli ve Hipotezleri

Gösterişçi tüketim, bireylerin çevrelerindeki insanlara statü veya prestijlerini göstermek amacıyla yaptıkları harcamalar olarak tanımlanabilir. Bu harcamalarda lüks ve yüksek fiyatlı ürünler tercih edilmektedir (Güllülü ve ark. 2010). Bazı bireyler, belirli bir statüye sahip olmak için kendilerini tanımlamak ve sosyal bir gruba dâhil olmak amacıyla görünmek istediği kişiliği temsil eden ürünleri tercih etmekte ve böylelikle bürünmek istediği kimliğe uygun hareket etmeye çalışmaktadır. Çünkü sembolik ürünler bireyin hislerini yansıtmının yanı sıra güç ve statüyü de vurgulayabilmektedir (Odabaşı 2013). Lüks markaların tüketimi, kişilere sağlayacağı fiziksel veya ekonomik faydalar yerine, daha çok sosyal statüyü yükseltme aracı olarak görülmektedir (Tıǒlı ve Akyazgan 2003). Bu bağlamda gelecekte belirli bir statüye erişmeyi hedefleyen bireylerin de kendilerini arzuladıkları statüye ‘sahipmiş ya da uygunmuş’ izlenimi vermek ya da kendilerini daha iyi bir konuma taşıyacak sosyal ilişkiler geliştirebilmek için gösterişçi tüketim yapmasının mümkün olduğu söylenebilir. Anlık sonuçları önemseyenlerin ise tam tersi yönde hareket etmesi beklenmektedir. Çünkü Joireman ve ark. (2008)’nın bulgularına göre gelecekteki sonuçları önemseyen kişiler, davranışlarının gelecekte yaratacağı sonuçlarına önem verirken anlık sonuçları önemseyenler geleceği düşünerek adım atmaktan ziyade o anki ihtiyaçlarını düşünerek hareket etmeye eğilimlidirler. Ayrıca Orbell ve Kyriakaki (2008)’e göre gelecekteki sonuçları önemseyenler, tipik olarak davranışlarının gelecekteki sonuçlarına odaklanırken anlık sonuçları önemseyenler daha çok acil ihtiyaç ve endişelerine odaklanmaktadır (Orbell ve Kyriakaki 2008). Anlık satın almayla ilgili daha önceki çalışmalar, anlık satın almanın motivasyon kaynağı olarak ürüne odaklanmıştır (Muruganantham ve Bhakat 2013). Clover (1950) ve West (1951) tarafından yapılan çalışmalar da anlık satın almanın plansız satın almaya benzer olduğunu bulmuştur. Stern (1962), satın almayı planlı veya anlık satın alma olarak sınıflandırmıştır. Dolayısıyla planlı satın alma rasyonel karar vermeyi içerirken anlık satın alma hızlı karar vermeyi içermektedir. Beatty ve Ferrell (1998) anlık satın almanın, alışveriş öncesi hedef olmadan anında satın almayı içerdiğini açıklamıştır. Dolayısıyla gelecekteki sonuçları önemseyen bireylerin özellikle arzuladıkları statüye erişmek gibi hedeflere yönelik olarak bilinçli ve planlı olarak gösterişçi tüketim yapmaları beklenebilir.

H₁: Gelecek sonuçları önemseme gösterişçi tüketimi pozitif yönde anlamlı bir olarak etkilemektedir.

H₂: Anlık sonuçları önemseme gösterişçi tüketimi negatif yönde anlamlı olarak etkilemektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Çalışmadaki veriler çevrim içi anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların gelecek sonuçları önemseme ile anlık sonuçları önemseme davranışlarının tespit edilmesine yönelik; ikinci bölümde gösterişçi tüketimi ölçmeye yönelik; üçüncü bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Ankette 11 maddeden oluşan Gösterişçi Tüketim Ölçeği (Chaudhuri ve ark. 2011) ile Strathman ve ark. (1994)'ün 12 ifade bazında geliştirdiği Gelecekteki Sonuçları Önemseme (Consideration Future Consequences) Ölçeği ($\alpha = 0,817$) bulunmaktadır.

Çalışmada kısaltılmış ölçek kullanılmıştır. Çünkü ölçeğin kısa olması, basit cevaplanabilirliği ve katılımcıların ölçeğe gerçekçi yanıtlar verebilmeleri için araştırmacıya avantaj sağlamaktadır. Bunun yanı sıra uygulama için hem katılımcılara hem de araştırmacıya yeterli zaman sağlaması ve geçerli olmayan veya güvenilmez cevapların toplanma olasılığını minimize ederek güvenilirliği artırması açısından üstünlükleri vardır (Buhrmester vd., 2011). Chaudhuri ve ark. (2011)'nin araştırmasının amacı, gösterişçi tüketim yönelimindeki bireysel farklılıkları güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçen kısa, yönetimi kolay bir araç üretmektir. Tek boyutlu bir ölçek, güvenilirlik, geçerlilik ve yorumlanabilirlik açısından çok boyutlu ölçeklere göre ek psikometrik avantajlar sağlamaktadır (Gerbing ve Anderson 1988; Bagozzi ve Heatherton 1994).

Gelecekteki Sonuçları Önemseme Ölçeği'nde insanların potansiyel davranışın gelecekteki ve anlık sonuçlarını dikkate alma derecesinde istikrarlı bir bireysel farklılık olduğu varsayılmaktadır. Bu ölçekte yüksek puan alan bireyler tipik olarak davranışlarının gelecekteki sonuçlarına odaklanırken düşük olanlar tipik olarak daha çok acil ihtiyaç ve endişelerine odaklanmaktadır (Orbell ve Kyriakaki 2008). Gelecekteki Sonuçları Önemseme Ölçeği, teorik olarak ilgili çok çeşitli sonuçlarla ilişkilendirilmiştir (Joireman ve King 2016). Hollanda Merkez Bankası'nın yıllık olarak gerçekleştirdiği Ev Araştırması, bireylerin mülkiyetlerine bağlı olarak getirilerinin sonuçlarını ne kadar önemsediklerini ele almaktadır. Bu araştırma, 1933'ten beri devam etmektedir ve Hollandalıların para harcama davranışlarını ölçmek için kullanılmaktadır. Bu çalışma değişik psikolojik değişkenleri birbirine bağlayarak finansal davranışlara yönelik sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır (Nyhus 1996). 1996-2006 yılları arasında bireylerin anlık sonuçları veya gelecekteki sonuçları ne kadar önemsediklerini belirlemek amacıyla para harcama davranışları değişkenleri içeren bir modül kullanılarak anlık sonuçları önemseme/gelecek sonuçları önemseme kişilik yapısı ölçülmüştür. Böylelikle bu kişilik yapılarının para harcamayla olan ilişkisi bilimsel olarak kabul edilmiştir (Toepoel 2010).

Gelecekteki Sonuçları Önemseme Ölçeği, anlık sonuçları önemseme ve gelecek sonuçları önemseme olarak iki faktörden oluşmaktadır. Gelecekteki Sonuçları Önemseme Ölçeği'nin Türkçe versiyonunda Sarı ve Topçuoğlu (2019)'nun çalışmasından ($\alpha = 0,711$) yararlanılmıştır. Gösterişçi Tüketim Ölçeği ise sosyal bilimler alanında çalışan iki dil bilen uzman iki akademisyen tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Pazarlama alanında uzman üç akademisyenden Türkçeye uyarlanan bu ifadelerin anlaşılabilirliğini değerlendirmeleri istenmiştir. Uzmanların önerileri çerçevesinde ölçek maddelerinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Daha sonra 67 gönüllü katılımcıya çevrim içi ortamda anket yapılmıştır. Güvenilirlik ($\alpha = 0,830$) ve geçerlilik analizi (0,716) yapılan ölçeğin

uygulanabilir nitelikte olduğuna karar verilmiştir. Her iki ölçekte de maddeler “(1) Kesinlikle Katılmıyorum” ve “(5) Kesinlikle Katılıyorum” olarak beş dereceli Likert’le puanlanmıştır.

Gerekli olan örneklem büyüklüğünün belirlenmesi aşamasında Cohen ve ark. (2000)’in çalışmasından faydalanılmıştır. Söz konusu çalışmada evren büyüklüğünün bir milyon ya da üzerinde olması halinde 384 bireyden meydana gelen örneklem büyüklüğü uygun düzeyde olarak kabul edilmektedir. Sekaran (2003)’e göre evren büyüklüğünün 75000’in altında olması durumunda bir evren için minimum örneklem sayısı 382, örneklem büyüklüğünün 100000 ve üzeri olması durumunda ise minimum örneklem sayısı 384 olmalıdır. Bu bağlamda evren büyüklüğü için en az 384 örneklem katılımcıya ulaşılması gerekmektedir. Bu çalışmada 556 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmanın evrenini çevrim içi ortamdaki 18 yaş ve üzerindeki T.C. vatandaşları oluşturmaktadır. Elde edilen veriler AMOS ve SPSS programlarıyla analiz edilmiştir. Araştırmada yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile doğrulayıcı faktör (DFA) ve yapısal eşitlik analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 1: Demografik Veriler

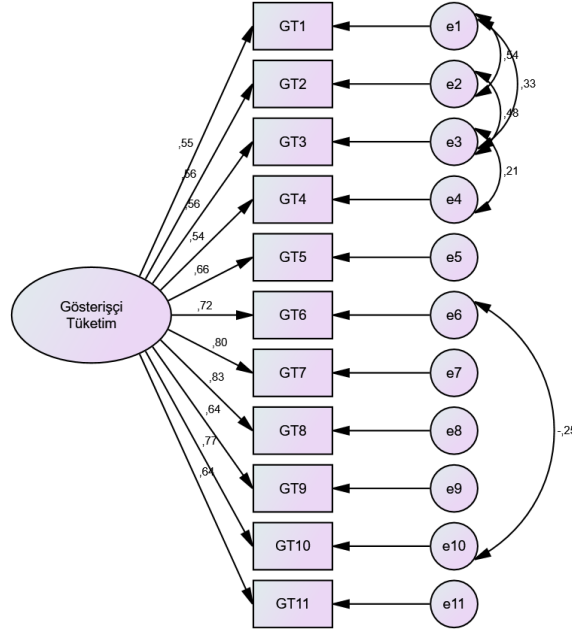
Cinsiyet	%	N	Eğitim	%	N	Meslek	%	N
Kadın	48,9	272	İlkokul	7,9	44	Memur	9,4	52
Erkek	51,1	284	Ortaokul	31,3	174	İşçi	23,6	131
			Lise	17,3	96	Emekli	3,1	17
			Ön Lisans	8,6	48	Esnaf	2,9	16
			Lisans	23,0	128	Öğrenci	36,9	205
			Yüksek Lisans	8,6	48	Ev Hanımı	4,3	24
			Doktora	3,2	18	Diğer	20,0	111
Medeni Durum	%	N	Yaş Aralığı	%	N	Gelir	%	N
Bekâr	55,2	307	58-76	3,2	18	4000 TL'den az	41,2	229
Evli	44,8	249	43-57	32,4	180	4000 TL-6399 TL	37,9	211
			23-42	32,0	178	6400 TL-8799 TL	8,5	47
			22 yaş ve daha genç	32,4	180	8800 TL-11200 TL	5,2	29
						11200 TL'den Yüksek	7,2	40

Katılımcıların %48,9’unu kadınlar, %51,1’ini erkekler oluştururken %55,2’sini bekârlar, %44,8’ini evliler oluşturmaktadır. Katılımcıların %3,2’sini 58-76 yaş aralığında olanlar, %32,4’ünü 43-57 yaş aralığında olanlar, %32’sini 23-42 yaş aralığında olanlar, %32,4’ünü 22 yaş ve daha genç olanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık olarak %80’lik bölümünü öğrenciler, işçiler ve diğer meslek grupları oluştururken %79,1’lik bölümünü 6399 TL’ye kadar geliri olanlar oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen veriler AMOS 21.0 ve SPSS 25.0 programları aracılığıyla analiz edilmiştir.

AMOS programı vasıtasıyla yapı geçerliliğini sınamak gayesiyle “Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)” ve ölçeklerin güvenilirlik durumunu öğrenmek amacıyla “Güvenilirlik Analizi”, yapılmıştır. Akabinde yapısal eşitlik modellenmesi (YEM) vasıtasıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri test edilmiş, önerilen modelin elde edilen verileri ne denli iyi açıkladığını öğrenmek için uyum iyiliği ölçümü yapılarak elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Şekil 2: Gösterişçi Tüketim Ölçeği'nin Tek Faktörlü DFA'ya İlişkin Model

Gösterişçi Tüketim Ölçeği'nin tek faktörlü DFA'sı yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadığı için modifikasyon indekslerinde iyileştirme yapılmış, uyumu azaltan değişkenler için yeni kovaryanslar oluşturulmuştur (Şekil 2).

Tablo 2: Gösterişçi Tüketim Ölçeği'nin Tek Faktörlü Model DFA Uyum İndeksleri

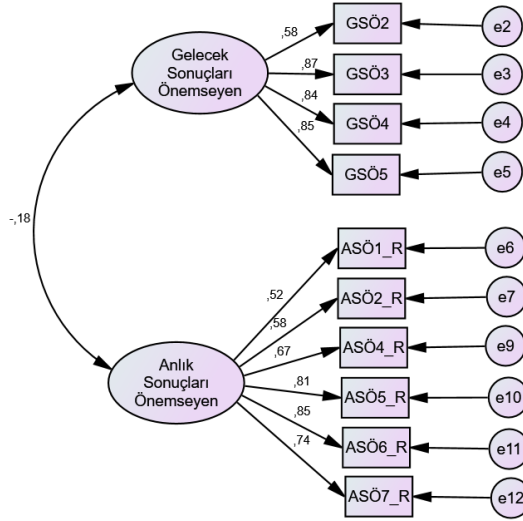
	Mükemmel Uyum Ölçütü	İyi Uyum Ölçütü	Model Değerleri	Kaynaklar	Sonuç
X^2/df	$0 \leq X^2/df \leq 3$	$3 \leq X^2/df \leq 5$	4.468	Meydan ve Şeşen 2015 Simon ve ark. 2010	İyi Uyum
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0.082	Doğan 2015	İyi Uyum
CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$	0.952	Dehon ve ark. 2005	Mükemmel Uyum
GFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.947	Simon ve ark. 2010	Mükemmel Uyum
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$	0.910	Simon ve ark. 2010	İyi Uyum
NFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.940	Hooper ve ark. 2008; Hu ve Bentler, 1999; Simon ve ark. 2010	Mükemmel Uyum
SRMR	$0.00 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.0403	Schermelleh-Engel ve ark. 2003	Mükemmel Uyum

DFA'ya göre ölçeğin yapısal denklem model sonucunda (Structural Equation Modeling Results) Gösterişçi Tüketim Ölçeği'ni oluşturan 11 maddenin ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Tek faktörlü model DFA sonuçlarına göre Gösterişçi Tüketim Ölçeği'nin uyum iyiliği indeksleri ele alındığında GFI 0.947; RMSEA 0.082; AGFI 0.910; X^2/df 4.468; CFI 0.952 değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 3: Gösterişçi Tüketim Ölçeği'ne İlişkin DFA Sonucunda Elde Edilen Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değeri	p Değeri
GT1	0.547	-	-	-
GT2	0.563	0.060	15.632	<0.001
GT3	0.556	0.072	12.823	<0.001
GT4	0.538	0.098	10.241	<0.001
GT5	0.662	0.111	11.765	<0.001
GT6	0.723	0.102	12.319	<0.001
GT7	0.804	0.110	13.143	<0.001
GT8	0.832	0.113	13.369	<0.001
GT9	0.638	0.095	11.487	<0.001
GT10	0.766	0.109	12.740	<0.001
GT11	0.642	0.100	11.540	<0.001

Gösterişçi Tüketim Ölçeği ile ilişkili faktör yükleri Tablo 3'te gösterilmektedir. Bu tabloda faktör yükleri 0.538 ile 0.832 arasında farklılık göstermektedir. Dolayısıyla maddelerin faktör yüklerinin 0.40'tan yüksek ve bütün korelasyonların anlamlı olduğu gözlemlenmektedir ($p < 0.05$).

Şekil 3: Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'nin Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA'ya İlişkin Model

Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'nin Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA Şekil 3'te gösterilmektedir. Bu ölçekteki anlık sonuçları önemsemeyi ölçen ifadeler (ASÖ1_R, ASÖ2_R, ASÖ3_R, ASÖ4_R, ASÖ5_R, ASÖ6_R, ASÖ7_R) orijinal ölçekte belirttiği üzere ters çevrilerek kodlanmıştır.

Tablo 4: Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'nin Birinci Düzey Çok Faktörlü Model DFA Uyum İndeksleri

	Mükemmel Uyum Ölçütü	İyi Uyum Ölçütü	Model Değerleri	Sonuç
X^2/df	$0 \leq X^2/df \leq 3$	$3 \leq X^2/df \leq 5$	3.631	İyi Uyum
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0.069	İyi Uyum
CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$	0.965	Mükemmel Uyum
GFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.956	Mükemmel Uyum
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$	0.929	İyi Uyum
NFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.952	Mükemmel Uyum
SRMR	$0.00 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.0589	İyi Uyum

Tablo 4'te DFA'ya göre ölçeğin yapısal denklem model sonucunda Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'ni oluşturan maddelerin ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Analizin sonuçlarına göre Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'nin uyum iyiliği indeksleri ele alındığında GFI 0.956; RMSEA 0.069; AGFI 0.929; X^2/df 3.631; CFI 0.965 değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'ne İlişkin DFA Sonucunda Elde Edilen Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör Yükleri	Standart Hata	t Değeri	p Değeri
GSÖ2	0.583	-	-	-
GSÖ3	0.871	0.101	14.563	<0.001
GSÖ4	0.842	0.099	14.329	<0.001
GSÖ5	0.850	0.097	14.400	<0.001
ASÖ1_R	0.516	-	-	<0.001
ASÖ2_R	0.581	0.109	10.098	<0.001
ASÖ4_R	0.666	0.117	10.930	<0.001
ASÖ5_R	0.806	0.127	12.000	<0.001
ASÖ6_R	0.851	0.131	12.246	<0.001
ASÖ7_R	0.744	0.120	11.573	<0.001

Faktör yükleri 0.40'ın aşığınsında kalan GSÖ1 ve ASÖ3_R maddeleri araştırmadan çıkarıldıktan sonra elde edilen Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği ile ilgili faktör yükleri Tablo 5'te görülmektedir. İlgili tabloda faktör yüklerinin 0.516 ve 0.871 arasında değişkenlik gösterdiği görülmekte ve elde edilen faktör yüklerinin 0.40'tan yüksek ve bütün korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu gözlemlenmektedir ($p < 0.05$).

Tablo 6: Güvenilirlik Analizi Bulguları

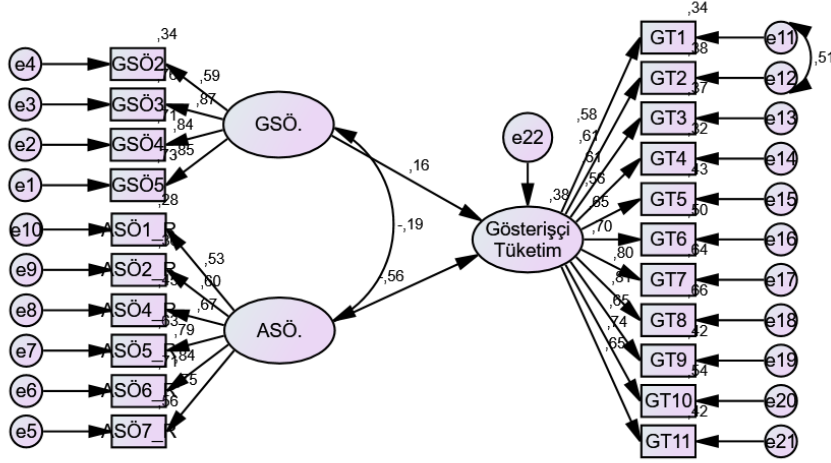
Faktör	Cronbach Alfa	Madde Sayısı
GSÖ	0,864	4
ASÖ	0,847	6
GT	0,902	11

Faktörlerin güvenilirlik testi için bulunan Cronbach Alfa değerlerinin 0,80 üzerinde olduğu görülmektedir. Alfa katsayısının $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ olması durumunda ölçek oldukça güvenilir, $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ ise ölçek yüksek düzeyde güvenilir olarak kabul edilmektedir (Kayış 2008). Dolayısıyla faktörlerin yüksek düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir (Bkz. Tablo 6).

Yapısal Model Testi

Bu kısımda yapısal model testi vasıtasıyla değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler test edilmiştir. Bunun yanı sıra hipotezlerin desteklenip desteklenmediği irdelenmiştir. Araştırmanın modelinde gelecek sonuçları önemseme ile anlık sonuçları önemsemenin gösterişi tüketim üzerinde anlamlı etkisinin olup olmadığı, gelecek sonuçları

önemsemenin gösterişçi tüketimi olumlu yönde etkileyip etkilemediği, anlık sonuçları önemsemenin gösterişçi tüketim üzerindeki etkisi test edilmiştir.

Şekil 4: Yapısal Modele Ait Standardize Yol Diyagramı

Gelecekteki Sonuçların Değerlendirmesi Ölçeği'ne ait gelecek sonuçları önemseme ve anlık sonuçları önemsemenin gösterişçi tüketim ile arasındaki ilişkileri gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda gelecek sonuçları önemsemenin ($\beta = 0.16$, $p < 0.05$) gösterişçi tüketimi anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği tespit edilmektedir. Diğer yandan anlık sonuçları önemsemenin ($\beta = -0.56$, $p < 0.05$) ise gösterişçi tüketimi anlamlı düzeyde ve olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır (Bkz. Şekil 4).

Tablo 7: Yapısal Model Testi Uyum İndeksleri

	Mükemmel Uyum Ölçütü	İyi Uyum Ölçütü	Model Değerleri	Sonuç
X^2/df	$0 \leq X^2/df \leq 3$	$3 \leq X^2/df \leq 5$	4.874	İyi Uyum
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0.084	İyi Uyum
CFI	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$	$0.80 \leq CFI \leq 0.90$	0.881	İyi Uyum
GFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.861	İyi Uyum
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.80 \leq AGFI \leq 0.95$	0.826	İyi Uyum
NFI	≥ 0.90	≥ 0.80	0.856	İyi Uyum
SRMR	$0.00 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.0743	İyi Uyum

Tablo 7'de oluşturulan yapısal eşitlik modelinin uygunluğunu sınamak amacıyla uyum indeksleri kullanılmıştır. Bu indekslerden olan RMSEA 0.084; CFI 0.881; NFI 0.856; GFI 0.861; AGFI 0.826 ve CMIN/df 4.874 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu neticeler, kurulan modelin uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Çalışmanın Modeline İlişkin Sonuçlar

Etki		Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı (β)	Standart Hata	t	p	Sonuç	
Gelecek Sonuçları Önemseme	→	Gösterişçi Tüketim	0.161	0.030	3.865	<0.001	Kabul
Anlık Sonuçları Önemseme	→	Gösterişçi Tüketim	-0.563	0.048	-9.849	<0.001	Kabul

Uyum İndeksleri:

χ^2/df : 4.874, GFI: 0.861, AGFI: 0.826, CFI: 0.881, RMSEA: 0.084

Tablo 8'deki bulgulara göre başlangıçta belirtilen H₁ ve H₂ hipotezlerinin ikisi de kabul edilmiştir. Model uyum iyiliği incelendiğinde tüm uyum iyiliği indeks değerlerinin mükemmel uyuma işaret ettiği ve modelin bütün olarak doğrulandığı ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

İnsanoğlu sosyal bir varlıktır. Yeme, içme gibi fizyolojik ihtiyaçlar kadar diğerleriyle iletişim kurma, aynı ortamı paylaşma, anlama, anlaşılma, benimsenme, gruplara dâhil olma gibi psikolojik ihtiyaçlara da sahiptir. Hatta zaman zaman psikolojik ihtiyaçlar, fizyolojik ihtiyaçların önüne geçebilmekte, fizyolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyi en aza indirgenerek psikolojik ihtiyaçlara daha fazla pay ayrılabilir. Bu durum tüketim kalıplarının değişmesine de sebep olabilmektedir.

Gösterişçi tüketim, tüketicilerin yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarından farklı olarak (Güleç 2015) ya da ihtiyaçlarını daha az maliyetli olan ürünlerle karşılayabilecekleri halde (Boğa ve Başçı 2016) toplumda daha saygın ve statü sahibi görünmek istedikleri için pahalı ürünleri tercih ettikleri tüketim türüdür. Gösterişçi tüketim, bazı kişilerin toplum içindeki durumlarını, konumlarını ve maddi güçlerini sergilemek için kullandıkları bir tüketim kavramıdır. Bu tüketim biçimi bazen başkalarını kıskandırmayı da amaçlar. Gösterişçi tüketim, toplumsal hiyerarşide üst sınıftaki insanların zenginliklerini tüketim yoluyla sergileme çabasından doğarken, alt sınıftakiler kendilerini diğerlerinden farklılaştırmak için daha ucuz ve tasarruflu ürünleri tercih etmek yerine gösterişçi bir şekilde tüketerek üst sınıfı taklit edebilirler. Kişileri gösterişçi tüketim yapmaya yönlendiren birçok unsur bulunmaktadır. Bunlardan biri de kişiliktir.

Tüketici davranışlarını etkileyen unsurların değişmesiyle tüketici davranış şekilleri de farklılaşmaktadır (Şahin ve Nasır 2019). Tüketiciler gösterişçi tüketim yaparak kendilerinin benlik algısını güçlendirmeye ve ait oldukları sosyal sınıfı vurgulamaya çalışmaktadır (Biçer ve Akgüre 2022). Bunun yanı sıra lüks markalar, bireylere fizyolojik ve ekonomik fayda sağlamanın ötesinde sosyal statüyü yükseltme amacına hizmet etme üzere algılanmakta, bu amaçla tüketilmektedir (Tıgılı ve Akyazgan 2003). Bu bağlamda gelecekte belirli bir statüye erişmeyi hedefleyen bireylerin de kendilerini arzuladıkları statüye 'sahipmiş ya da uygunmuş' izlenimi vermek için gösterişçi tüketim yapmasının mümkün olduğu söylenebilir. Çünkü Joireman ve ark. (2008)'e göre gelecekteki sonuçları önemseyen kişiler, davranışlarının gelecekte yaratacağı sonuçlarına önem vermektedir.

Gelecek sonuçları ve anlık sonuçları önemsemenin gösterişçi tüketim üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla araştırmaya 556 katılımcı dâhil edilmiştir. Yaklaşık olarak eşit sayıda kadın ve erkek ile bekâr ve evlinin katılımcı olduğu bu çalışmada katılımcıların yaklaşık olarak %64'ünü 42 yaş ve daha genç kesim oluştururken geri kalan kısmını 43-76 yaş arası oluşturmaktadır. Katılımcıların yaklaşık olarak yarısını, eğitim durumu ortaokul ve lisans olanlar oluştururken yaklaşık %60'ını işçiler ve öğrenciler oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların %87,6'sını verilerin toplandığı dönemde orta gelir grubu ve alt gelir grubunda bulunanlar oluşturmaktadır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre gelecek sonuçları önemsemenin, gösterişçi tüketimi anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Khan ve Khalid (2019)'un çalışmasında da benzer şekilde kişilik özelliklerinin gösterişçi marka tüketiminin olumlu bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Literatürde farklı kişilik türlerinin gösterişçi tüketimi olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Örneğin, Barrera ve Ponce (2021)'in çalışmasında daha fazla rekabet gücü sergileyen bireylerin, önemli ölçüde gösterişçi tüketim eğiliminde olduğu, buna karşılık, öğrenmeye daha fazla ihtiyaç duyduğunu ifade eden bireylerin, önemli ölçüde daha az gösterişçi tüketim eğiliminde olduğu görülmüştür. Bazı çalışmalarda da materyalizm ile gösterişçi tüketim arasında önemli ilişkiler bulunmuştur (Kim ve Jang 2017; Podoshen ve Andrzejewski 2012; Zakaria ve ark. 2020). Diğer yandan bu çalışmada anlık sonuçları önemsemenin gösterişçi tüketimi anlamlı düzeyde ve olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Dolayısıyla gelecek sonuçları önemseyen kişilerin gösterişçi tüketime eğilimli oldukları, anlık sonuçları önemseyenlerin ise tam tersi yönde bir tutumu olduğu söylenebilir.

Podoshen ve Andrzejewski (2012), materyalizm, gösterişçi tüketim ve anlık satın alma gibi değişkenleri anlamanın tüketim davranışının temelini oluşturduğuna ve kamu politika yapıcılarını, pazarlama yöneticilerini ve ayrıca toplum için hayati önem taşıdığına inanmaktadır. Buradan hareketle özellikle lüks markaların, gelecek sonuçları önemseyenleri hedeflemesi ve mesajlarını bu markalara sahip olanların gelecekteki durumlarının olumlu yönde olacağına dair mesajlar vererek tutundurma faaliyetlerini bu bağlamda düzenlemesi önerilmektedir. Böylelikle lüks markaların bu tüketici kitlesinin satın alma davranışlarını olumlu yönde etkileyebileceği

öngörülmektedir. Bu çalışmanın yazarları tarafından araştırmacılara ileride yapılacak çalışmalarda farklı kişilik sınıflandırmalarının gösterişçi tüketim üzerindeki etkisinin incelenmesi de tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Açıkalm, S. & Erdoğan, L. (2004). Veblen’ci gösteriş amaçlı tüketim. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4 (7), 1-18.
- Aslan, M. (2021). Gösterişçi tüketim eğilimi ölçeği’nin (GTE) Türkçe uyarlaması geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 271-281.
- Bagozzi, R. P. & Heatherton T. F. (1994). A general approach to represent-ing multifaceted personality constructs: application to state self-esteem. *Structural Equation Modeling* 1, 35–67.
- Bahçecioğlu, E. H. (2022). Gösterişçi tüketim bağlamında aylak sınıfın dönüşen formunun sosyal medyadaki temsili: Instagram’da ev kadınlarının sunum pratikleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 305-339.
- Barrera, G. A. & Ponce, H. R. (2021). Personality traits influencing young adults' conspicuous consumption. *International Journal of Consumer Studies*, 45(3), 335-349.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*. (3. Baskı). (Çev. Deliceçaylı, H. ve Keskin, F.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beatty S. E. & Ferrell M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing*, 74(2), 169–191.
- Biçer, D. F. & Akgüre, E. Y. (2022). Gösterişçi tüketim eğiliminin tatil satın alma niyetine etkisi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5(5).
- Boğa, Ö. & Başçı, A. (2016). Ağızdan ağıza pazarlamanın gösterişçi tüketim üzerine etkisi. *Öneri Dergisi*, 12(45), 463-489.
- Buhrmester, M., Kwang, T., & Gosling, S. (2011). Amazon’s Mechanical Turk: A NewSource oOf İInexpensive, Yet High-Quality Data. *Perspect. Psychol. Sci.* 6, 3-5.
- Cesur, Z. & Çam, B.C. (2022). Tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin Y ve Z kuşağı açısından incelenmesi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BJNESS)*.
- Chaudhuri, H., Mazumdar, S. & Ghoshal, A. (2011). Conspicuous consumption orientation: conceptualisation, scale development and validation. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(4), 216-224.
- Clover, V. T. (1950). Relative importance of impulse buying in retail stores. *Journal of Marketing*, 25(2), 66–70.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2000). *Research methods in education*. 5th edition, RoutledgeFalmer, London and New York.
- Çetin, M. (2019). Restoran tercihinde gösterişçi tüketim eğilimi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(2), 227-238.
- Çınar, İ. (2014). Ölüm kaygısı ve gösterişçi tüketim eğilimi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 89-104.
- Çınar, R. & Çubukçu, İ. (2009). Tüketim toplumunun şekillenmesi ve tüketici davranışları-karşılaştırmalı bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 277-300.
- Çiçek, Z. (2022). Gösterişçi tüketim davranışı ekseninde yeni orta sınıfların tüketim pratikleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1339-1364.
- Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M. & Berman, S. L. (2005). Across-sectional evaluation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43, 799-810.
- Doğan, İ. (2015). *Farklı veri yapısı ve örnekleme büyüklüklerinde yapısal eşitlik modellerinin geçerliği ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi*. [Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Eastman, J. K., Goldsmith, R. E. & Flynn, L. R. (1999). Status consumption in consumer behavior: scale development and validation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7 (3), 41-52.

- Ekşi, O. (2016). *Yaşam tarzının gösterişçi tüketim üzerine etkisi*. [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gerbing, D. W. & Anderson J. C. (1988). An updated paradigm for scale development incorporating unidimensionality and its assessment. *Journal of Marketing Research*, 25, 186–192.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J. & Swann, W. B., Jr. (2003). A Very Brief Measure of the Big Five Personality Domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
- Gough, H. G., McClosky, H., & Meehl, P. E. (1951). A personality scale for dominance. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 46(3), 360.
- Gough, H. G., McClosky, H., & Meehl, P. E. (1952). A personality scale for social responsibility. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47(1), 73.
- Guo, M., Lou, Y. & Zhang, N. (2022). Consideration of future consequences and self-control mediate the impact of time perspectives on self-rated health and engagement in healthy lifestyles among young adults. *Current Psychology*, 1-11.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 62-82.
- Güllülü, U., Ünal, S. & Bilgili, B. (2010). Kendini gösterim ve kişilerarası etkileşimin gösterişçi tüketim üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 105-139.
- Güner Koçak, P.G. (2017). Gösterişçi tüketim üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma: Pamukkale Üniversitesi örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (43), 79-112.
- Hız, G. (2011). Gösterişçi tüketim eğilimi üzerine bir alan araştırması (Muğla örneği). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 117-128.
- Hooper, D., Coughlan, J. & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modeling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, Li-Tze & Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modelling*, 6(1), 1-55.
- Joireman, J. & King, S. (2016). Individual differences in the consideration of future and (more) immediate consequences: A review and directions for future research. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(5), 313–326.
- Joireman, J. A., Anderson, J. & Strathman, A. (2003). The aggression paradox: understanding links among aggression, sensation seeking, and the consideration of future consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1287-1302.
- Joireman, J., Balliet, D., Sprott, D., Spangenberg, E. & Schultz, J. (2008). Consideration of future consequences, ego-depletion, and self control: support for distinguishing between cfc-immediate and cfc- future sub-scales?. *Personality and Individual Differences*, 45(1), 15-21.
- Joireman, J., Kees, J. & Sprott, D. (2010). Concern with immediate consequences magnifies the impact of compulsive buying tendencies on college students' credit card debt. *The Journal of Consumer Affairs*, 44 (1), 155-178.
- Joireman, J., Lasane T. P., Bennett J., Richards D. & Solaimani S. (2001). Integrating social value orientation and the consideration of future consequences within the extended norm activation model of proenvironmental behaviour. *British Journal of Social Psychology*, No. 40, 133–155.
- Joireman, J., Sprott, D. & Spangenberg, E., (2005). Fiscal responsibility and the consideration of future consequences. *Personality and Individual Differences*, 39, 1159– 1168.

- Karabulut, M., (1985). *Tüketici davranışı*. (2. Baskı). İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.
- Karaca, Y. (2010). *Reklamlarda kadın imgesi ve tüketim kültürü oluşturmadaki rolü: Ulusal televizyon reklamlarına ilişkin bir uygulama*. [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kayış, A. (2008) *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ş. Kalaycı (Ed.), Asil Yayın Dağıtım, 3.Baskı, Ankara.
- Kelam, D. & Karaca, Ş. (2023). Investigation of the effect of consumption on foodstagramming behaviours. *Turkish Journal of Marketing*, 8(2), 17.
- Khan, S. J. & Khalid, R. (2019). Narcissism, personality traits and conspicuous consumption of brand in youth. *Proceedings of The 2nd International Conference on Future of Social Sciences*.
- Kim, D. & Jang, S. (2017). Symbolic consumption in upscale cafés: Examining Korean gen Y consumers' materialism, conformity, conspicuous tendencies, and functional qualities. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 41(2), 154–179.
- Koçak, P. G. & Uğurhan, Y. Z. C. (2022). Üniversite öğrencilerinin gösterişçi tüketim profillerinin incelenmesi: Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi örneği. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 7(1), 151-170.
- Marcoux, J., Filiatrault, P. & Cheron, E. (1997). The attitudes underlying preferences of young urbaneducated Polish consumers towards products made in western countries. *Journal of International Consumer Marketing*, 9 (4), 5–29.
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. İkinci Baskı, Detay Yayıncılık.
- Muruganatham, G. & Bhakar, R. S. (2013), A review of impulse buying behavior. *International Journal of Marketing Studies*, 5 (3), 149-160.
- Nyhus, E. (1996). The vsb-center savings project: Data collection methods, questionnaires and sampling procedures. Progress Report. No. 42. VSBCenter Savings Project. Tilburg: Center, Tilburg University.
- O’Cass, A. & McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 4(1), 25-39.
- Odabaşı, Y. (2013). *Tüketim kültürü: Yetinen toplumdaki tüketen topluma*. Sistem Yayıncılık.
- Orbell, S. & Kyriakaki, M (2008). Temporal framing and persuasion to adopt preventive health behavior: Moderating effects of individual differences in consideration of future consequences on sunscreen use. *Health Psychology*, 27, 770-779.
- Orth, U. R., Limon, Y. & Rose, G. (2010). Store-evoked affect, personalities, and consumer emotional attachments to brands. *Journal of Business Research*, 63(11), 1202-1208.
- Öztaş, Ö. & Bozyiğit, S. (2019). Gösterişçi tüketim eğiliminin ve marka farkındalığının küresel marka farkındalığının küresel marka tercihi üzerindeki etkisi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 18(16) (122-139).
- Podoshen, J. S. & Andrzejewski, S. A. (2012). An examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3), 319–334.
- Rook, D. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research*, 14 (2), 189–199.
- Sarı, S. & Topçuoğlu, F. (2019). Kişilik tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 24(2), 159-169.
- Saygın, E. P. & Diksoy, İ. (2023). Gösterişçi tüketimin sanat eserleri bağlamında incelenmesi: Ampirik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 202-214.

- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23–74.
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: a skill building approach*. 4th ed., John Wiley & Sons, INC.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C. & Harter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy- preference-index (API). *Health Expectations*, 13(3), 234-243.
- Soncu, A. G. & Çelik, Ö. (2022). Veblen'in gösterişçi tüketim kültürünün sosyal paylaşım ağlarında yansımaları: Instagram. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 12(1), 16-31.
- Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. *Journal of Marketing*, 26(2), 59–62.
- Strathman, A., Gleicher F., Boninger D. S. & Edwards C. S. (1994). The consideration of future consequences: weighing immediate and distant outcomes of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 66, 742–752.
- Şahin, O. & Nasır, S. (2019). Tüketicilerin gösterişçi tüketim kültürüne yönelik tutumlarına göre sınıflandırılması. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 22(41), 383-400.
- Taylor, J. A. (1953). A personality scale of manifest anxiety. *The Journal of abnormal and social psychology*, 48(2), 285.
- Tıgılı, M. & Akyazgan, M. N. (2003). Özellikli (lüks) tüketim ürünlerinde enderlik prensibi ve bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 21-37.
- Toepoel, V. (2010)., Is consideration of future consequences a changeable construct?. *Personality and Individual Differences*, No. 48, 951–956.
- Topçu, U. C. (2019). *Gösterişçi tüketimin öncülleri: Benlik, sosyal statü, materyalist değerler ve bireycilik-toplulukçuluk bağlamları*. [Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi], ÇanakkaleUlusal Tez Merkezi.
- Uludağ, D. & Soyer, M. (2022). Gösterişe yönelik tüketim kavramının incelenmesi. *İstanbul Topkapı Üniversitesi Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (1), 159–172.
- Ünlü, S. & Filan, M. (2021). Veblen'in gösterişçi tüketim kavramı çerçevesinde sosyal medya: Instagram influencer'ları üzerine bir analiz. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 39-55.
- West, C. J. (1951). Results of two years of study into impulse buying. *The Journal of Marketing*, 15(January), 362–363.
- Zakaria, N., Wan-Ismail, W. N. A. & Abdul-Talib, A. N. (2020). Seriously, conspicuous consumption? The impact of culture, materialism and religiosity on Malaysian Generation Y consumers' purchasing of foreign brands. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.
- Zimbardo, P. G. & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: a valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271–1288.

EXTENDED SUMMARY

Conspicuous consumption is the type of consumption that consumers do as they want to seem more respected and status-worthy in society, unlike the basic needs of consumers such as eating, drinking and sheltering. Conspicuous consumption is a consumption type that some people try to display their status, position and financial power in society. This form of consumption is also sometimes aimed at making others jealous. While conspicuous consumption arises from the effort of the upper-class people in the social hierarchy to display their wealth through consumption, those in the lower class may imitate the upper class by conspicuous consuming instead of choosing affordable products in order to differentiate themselves from their class. In this context, people who consume conspicuously prefer brands and images rather than goods and services.

For various reasons, people feel the need to prove themselves, to be liked and to show that they are wealthier. People who want to prove their difference find their consumption preferences as a way to meet their psychological needs. Thus, there is a tendency towards conspicuous consumption. Conspicuous consumption, which is defined as the shopping that a person does to show that she/he has status or prestige, results in consumers preferring luxury and expensive products in shopping. Acting like one of them, trying to consume what they consume, and trying to be in the places where they hang out are some of the practices that trigger conspicuous consumption in order to gain a place in society, to be among those at higher levels in terms of reputation and economy. In particular, some individuals make some plans in order to be included in these groups they wish to be in in the future. For this reason, these people are likely to develop appropriate behavior for the target group. Consumption behaviors are also included in these behaviors.

Consumers are affected by many things when making a purchase decision. One of the factors affecting the purchasing behavior of consumers is personality. Personality types can be considered from different perspectives. Strathman et al. (1994) examined personality in two groups as the weighing the immediate outcomes of behavior and the weighing the distant outcomes of behavior. People who care about immediate results are concerned with the immediate consequences of their behavior, while people who care about future results are concerned with the consequences of their behavior in the future. In this context, individuals who care about instant results exhibit purchasing behavior without taking the future into account. Individuals who care about future results, on the other hand, make more planned spending because they act by thinking about future results. In the social hierarchy, people in the upper class consume conspicuously to show their wealth to those around them and to display their status, position and financial power in the society. On the other hand people in the lower class may consume conspicuously to raise their status and give the impression of being included in the groups they want to be in. In this context, it is possible for people who care about future results to engage in conspicuous consumption in order to join the groups they want to be included in the future or to achieve the results that could be advantageous for them.

The aim of this research is to examine the effect of the weighing both immediate distant outcomes of behavior on conspicuous consumption. The fact that no such research has been found in the literature highlights the originality of this research. In the study, the Conspicuous Consumption Orientation (Chaudhuri et al. 2011) and Consideration Future Consequences Scale (Strathman et al. 1994) were used. To investigate the effect of weighed immediate / distant outcomes of behavior on conspicuous consumption, a questionnaire was applied to 556 participants in an online environment. Frequency, confirmatory factor, reliability, and path analyzes were made by using SPSS and AMOS programs. As a result of the analyses, it was determined that weighing distant outcomes of behavior significantly and positively affects conspicuous consumption. It has been also observed that weighing immediate outcomes of behavior significantly and negatively affects conspicuous consumption. Therefore, it can be said that people who care about future results tend to consume conspicuously, while those who care about immediate results have the opposite attitude. From this point of view, especially luxury brands can target those who care about future results and organize their promotional activities by giving messages that the future situation of those who own these brands will be positive. It is suggested by the authors of this study to examine the effect of different personality classifications on conspicuous consumption in future studies.

**ON THEORIES OF SOCIOLOGY OF EDUCATION: A GLANCE AT THE TURKISH
EDUCATION SYSTEM**
EĞİTİM SOSYOLOJİSİ TEORİLERİ ÜZERİNE: TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE BİR BAKIŞ

Özlem YILDIRIM TAŞTI

Aksaray Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
oslem.f.y@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7073-5315

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

17.05.2023

Kabul Tarihi:

30.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Çatışmacı kuramlar
Eğitim sosyolojisi
İşlevselci kuramlar
Türk eğitim sistemi

Keywords

Conflict theories
Functionalist
theories
Sociology of
education
Turkish education
system

Education, in general, and schools are one of the most controversial issues of modern societies. The function of education as a social phenomenon is examined within the scope of the sociology of education. There are four different perspectives used as references to explain the role of education in society. In this paper, the following theories in the field of sociology of education are presented under two headings: functionalist perspectives and critical perspectives. Afterward, the Turkish education system was interpreted in light of these theories. As a result, it was concluded that the Turkish education system generally reflects functionalist perspectives considering the aspects such as the centralized education system, general aims of education, and the existence of different school types. Lastly, in light of the information presented in this paper, suggestions were made for further research and policy-making.

ÖZ

Genel olarak eğitim ve okullar, modern toplumların en tartışmalı konularından biridir. Toplumsal bir olgu olarak eğitimin işlevi, eğitim sosyolojisi kapsamında incelenmektedir. Eğitimin toplumdaki rolünü açıklamak için referans olarak kullanılan dört farklı bakış açısı mevcuttur. Bu çalışmada işlevselci ve eleştirel bakış açıları olmak üzere eğitim sosyolojisi alanındaki teoriler iki başlık altında sunulmuştur. Sonrasında, Türk eğitim sisteminin bu teoriler ışığında genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Sonuç olarak, merkezi eğitim sistemi, eğitimin genel amaçları ve farklı okul türlerinin yer alması gibi özellikleri dikkate alındığında Türk eğitim sisteminin genel olarak işlevselci bakış açılarını yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, bu makalede sunulan bilgiler ışığında, ileride yapılacak olan araştırmalar ve politika üretimi için önerilerde bulunulmuştur.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1298360>

Atıf/Cite as: Yıldırım-Taştı, Ö. (2023). Eğitim sosyolojisi teorileri üzerine: Türk eğitim sistemine bir bakış. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1810-1825.

Introduction

Education in general, and schools in particular, is one of the most contested issues of modern societies. Education mainly functions as a means to ensure social cohesion and maintain social order, as well as to build an egalitarian and just society (Karaboğa, 2018). On the other hand, education plays an important role in inculcating the spiritual and intellectual worlds of future generations and transmitting the culture. These critical roles of education urge us to consider scientific, sociological, and philosophical assets of education in consistent and long-term educational policy-making (Yıldız & Yıldız, 2019).

As a social phenomenon, the function of education is nested within the sociology of education. Sociology of education makes use of theoretical and methodological developments of sociology as a field. Therefore, the problems in the field of sociology regarding theoretical and methodological approaches have also affected the sociology of education. Four main camps are used as references to explain the role of education in society; namely, “functionalism, radical structuralism, interpretive theories, and radical-humanism” (Burrell & Morgan, 2017) [see Ballantine and Hammack (2015) for a different categorization as follows: i) functionalism, ii) conflict theory, iii) interaction and interpretive theories, and iv) recent theories in the sociology of education]. Today, two overarching perspectives dominate the field in the West (Eşgin, 2013). The first is the old sociology of education that pertains to the functionalist perspective of American sociology, and the second is the new sociology of education in Continental Europe. The former camp mainly relies on statistical data and micro-sociological analysis while the latter is rooted in a critical perspective to open new doors in the field by appraising practices and policies. Nevertheless, it is claimed that the sociology of education as a field is in crisis since:

Sociology of education, even when rested on theoretical traditions that are prevailing in sociology, has not attempted to evaluate theoretical relations and scientific practices altogether. Accordingly, the theoretical and methodological foundations on which the field rested have remained quite weak and superficial (Eşgin, 2013, p.146).

Henceforth, there is a need for theoretical and methodological discussions that would help the development of the sociology of education as a field.

Moreover, in the context of Turkey, it was the 1960s when the sociology of education was recognized as an independent discipline. Before, it was included as a unit of analysis of society as other social institutions. Ziya Gökalp’s contributions mainly shaped the development of the field (Kasapoğlu, 2005). However, as an academic discipline, the sociology of education was first introduced with the foundation of Ankara University Faculty of Education. In those times, there was a transition from the Continental perspective to the functionalist perspective of American sociology which would dominate the field for decades. The long-term adherence to the American tradition prevented the development of an independent perspective of the sociology of education in Turkey that takes into consideration the historical, cultural, and social structure of Turkish society (Kayalı, 2002, cited in Eşgin, 2013).

Today, sociology of education in Turkey is still stagnant as it relies too much on problems and their solutions of Western society rather than building a field identity that deals with the problems of and presents solutions to those problems of Turkish society (Erkul, 2000). In this regard, there is a need for studies that consider current socio-political and economic developments (Eşgin, 2013) because the constant changes in educational policymaking and practices in Turkey are not based on a scientific approach (Karakaya, 2006). It is a critical problem in the Turkish education system since educational policies play a vital role in equipping individuals with the necessary qualifications so that they can participate in the transformation and development of their societies (Yıldız & Gültekin-Karakaş, 2019). Nonetheless, as an ideological apparatus of the states, the education system itself and policies do not necessarily ensure equal and just opportunities for all social classes making the role of education in reproducing class relations in society more visible. Accordingly, benefitting from theoretical and methodological assets of the sociology of education might help develop educational policies that narrow the gap between social classes and allow social mobility for different income groups. Moreover, considering the vital role of education in “cultivating individuals in line with their abilities and in the light of science, it is essential to reveal the extent to which the current education system in Turkey can fulfill its function” (Yıldız & Gültekin-Karakaş, 2019, p. 289).

Given a brief introduction to the status of the sociology of education, this paper aims to situate a theoretical look at theories of the sociology of education and interpret those theories in the Turkish education system. Specifically, the paper intends to address the role of education in Turkey, provide insights into educational policy-making and practice, and contribute to the development of the sociology of education in Turkey by using theoretical perspectives in the explanation of current issues of the Turkish education system. The focus of this paper is on the two overarching camps of the field: functionalist perspectives and critical perspectives. The flow of the article is as follows: First, the theoretical perspectives for each camp are presented, and then, the theories are interpreted considering the current education system in Turkey.

Functionalist Perspectives in Sociology of Education

As a macro-level theory, functionalism briefly postulates that society, as a system, consists of interrelated sub-systems: education, family, religion, politics, economics, and health care (Durkheim, 1956). One of the important concepts underlying the functionalist approach is that all social structures and units are functional for the social system. That is, all sub-systems of society function as they meet the needs of society to create harmony and order (Aslan, 2001). Durkheim uses the human body as an analogy with an organic approach. He argues that as human organs function and work interdependently in the human body, institutions in a society function to contribute to the maintenance of social order (Tan, 1990, p. 559). Nevertheless, different from organs that function in accordance with a biological process, individuals need to be forced or motivated. At this point, functionalists introduce the concepts of culture and socialization. Mutual relations among social institutions determine the place of individuals and groups in society and direct them to certain behavior patterns based on the expectations of social institutions. In this way, individuals internalize certain values and norms of society so that social order and cohesion are maintained (Ballantine & Hammack, 2015; Sadovnik, 2007) because “In order to survive, every society needs a consensus among its members with regards to basic ideas, values, and norms, as well as individuals’ specialization for the division of labor” (Tan, 1990, p. 561).

Among the sub-systems of society, education is critical in achieving social cohesion and social order by socializing students into appropriate values and roles (Durkheim, 1956). In doing so, students are taught basic cognitive skills and prepared for the labor force while learning social norms and values so that they can be part of a social system unified around social consensus (Cookson & Sadovnik, 2002). In this regard, Durkheim (1956) underlines social solidarity by claiming that: “Society can survive only if there exists among its members a sufficient degree of homogeneity: education perpetuates and reinforces this homogeneity by fixing in the child from the beginning the essential similarities which collective life demands.” (p. 80)

Durkheim (1956) claims that we are individual beings but at the same time, we are part of a:

system of ideas, sentiments and practices which express in us, not our personality, but the group or different groups which we are part; these are religious beliefs, moral beliefs and practices, national or professional traditions, collective opinions of every kind, their totality forms the social being. To constitute this being in each of us is the end of education (p. 80)

Accordingly, one of the key roles of the States is to address the common norms and values of society through schools to ensure that each child encompasses those essential principles of society. The other role of education is to equip children with the knowledge and skills demanded in the labor market in accordance with their social class so that division of labor is ensured. As explained in Davis and Moore’s theory of social stratification, education functions as a screening mechanism that selects the most effective and decisive individuals for the highest positions in society (Tezcan, 2021, p. 16). Similarly, in his influential work, “The School Class as a Social System”, Talcott Parsons (1961) explicates how the school class functions as a social system that assigns individuals to their roles in society. He argues that schools have mainly two functions: socialization and selection. The first refers to the processes that help individuals develop their capacity and facilitate their adaptation to society by teaching children universal values and norms other than the ones acquired in the family as the first socialization agency. For the second function, he introduces the concept of meritocracy. According to Parsons (1961), “a person in a relatively humble occupation may be a ‘solid citizen’ in the sense of commitment to honest work in that occupation, without an intensive and sophisticated concern with the society’s higher-level values” (p. 131). Put differently, people are rewarded considering their efforts and merit.

Despite the prolific impact in the field of education, there are certain criticisms of functionalist theories. First, critical educators ask “Whose shared values are taught at schools?” and “Whose interests do the shared values serve?” They oppose the idea that norms and values reflect the structure of the whole society as modern societies are diverse and multicultural. Second, they argue that contemporary education might not be adequate in equipping children with merit to meet the needs of the labor market. On the other hand, such a perspective is criticized as it downgrades education into a technical role and diverges students from their roles as transformers of their societies.

Critical Perspectives in Sociology of Education

As opposed to functionalist theories, critical perspectives of schooling trace back to Marxist views. The aim is to question the sovereign powers and the status quo in society in order to transform societies (Burrell & Morgan, 2017). This perspective is grounded in the argument that, unlike functionalist perspectives that claim social cohesion and order, there is a constant conflict (or tension) in society among different social classes and this conflict mainly functions as the change mechanism in society (Tan, 1990). The arguments center around inequalities among social classes derived from the unequal distribution of economic, cultural, and social capital. Put differently, critical educators focus on three major concerns: “mapping injustices in education, tracing those injustices to their source, seeking and proposing remedies to those injustices” (Sever, 2012, p. 655). They further argue that education has a vital role in eliminating inequalities in society. Therefore, they suggest that decisive and long-term educational policies enable individuals to be equipped with the necessary skills and knowledge that are essential in creating just societies in which social stratification and income inequalities are prevented (Yıldız & Gültekin-Karakaş, 2019).

Classic Marxist views argue that there is an unequal distribution of material and goods between the “haves” and “have-nots” in society (Ballantine & Hammack, 2009, p.17). As a critical institution of societies, education, then, has become a system in which dominant culture is reproduced and social order is maintained. This system privileges the interests and needs of the power groups while preventing “outsiders” from failure. In their strident work “Schooling in Capitalist America”, which is referred to as “Correspondence Theory”, Bowles and Gintis (1976) reported that schools reproduce class inequalities by teaching low-class students discipline, respect for authority, and acceptance of hierarchy. In doing so, the authors add, division of labor is ensured in favor of powerful groups as students of the low class are assigned low-class jobs that eventually secure powerful groups’ privileged positions in society. It is further suggested that employers use education as a rationale when choosing employees for top positions from the upper elite classes or when monopolizing employers from the lower class (Bernstein, 1960; Bourdieu, 1973; Bourdieu & Passeron, 1977).

Adding to Classic Marxist views, Max Weber depicted that other than economic inequalities, there are also cultural inequalities in societies (Ballantine & Hammack, 2015, Tezcan, 2021). His views later called cultural reproduction theories which aim to address the role of culture as a key determinant of social inequalities (e.g. Collins, 2009; Persell & Cookson, 1985; Weis, 2009). Bourdieu (1977), the most influential representative of cultural reproduction theories, contends that schools mainly extoll the cultural capital of the dominant classes and marginalize the others. In addition, the hegemonic curricula are aligned with the dominant culture to marginalize low-status groups from certain types of knowledge that is available for and habituated by high-status groups (Bourdieu, 1973; Freire, 2005).

Moreover, as part of the culture, bearing on the relationship between language codes and social class, Bernstein (1971) notes “Forms of spoken language in the process of their learning initiate, generalize and reinforce special types of relationship with the environment and thus create for the individual particular forms of significance” (p.76). He introduces two types of language codes: the restricted code and the elaborated code. The first is observed in well-defined and structured socializing agencies. It is less formal; includes shorter phrases; is consisted of the use of gestures and facial expressions more often. On the other hand, the latter is observed in flexible agencies. In this type of language use, one might observe longer and more complicated sentence structures, as well as, well-elaborated descriptions. Bernstein (1971) explains two major factors affecting the use of these codes: the form of the social relation and the quality of the social structure. He asserts that the working class mainly uses the restricted codes whereas the middle class might use both the restricted and elaborated codes as a result of the socializing agencies they are exposed. Applied to a school environment, it is concluded

that low-class students have restricted use of language; nevertheless, schools are built on the elites' language codes.

Accordingly, in "Class and Pedagogies: Visible and Invisible", Bernstein (1975) attempts to provide a thorough depiction of the relationship between classroom practices and social class differences. The author argues that visible and invisible pedagogical practices govern classroom relations. He notes that there are two approaches to the determination of pedagogical practices: the market-oriented approach and the autonomous knowledge approach which are dependent on the relationship between three rules. First, the hierarchical rule, also called regulative rules, refers to a pedagogical practice that prioritizes the existence of a transmitter and an acquirer who act based on their assigned roles. When stated explicitly, these rules set clear boundaries between subordinate and superordinate. In contrast, if it is implicit, hidden forms of power relations are observed. Second, sequencing rules, or discursive rules, are set to identify the sequence of the pedagogical practices. This causes learners' alienation from his/her own practices. Third is the criterial rules that determine the forms of evaluation to reach conclusions on the competence of the learner. Explicit criteria enable the acquirer to know what to accomplish or how to perform certain modes of behavior. Implicit criteria, in contrast, inform the acquirer only about general criteria. Bearing on these pedagogical practice rules, Bernstein (2003) asserts that "The fundamental proposition is that the same distribution of power may be reproduced by apparently opposing modalities of control" (p. 203). That is both visible and invisible practices are aligned with social class. Because, he argues, the school and the home together play a critical role in one's school learning. Put differently, "...children's consciousness is differentially and invidiously regulated according to their social class origin and their families' official pedagogic practice." (p. 206).

The aforementioned theories bring a critical perspective of schooling at the macro-level and primarily focus on society in general, instead of the individual. Recent theories in the sociology of education (as used by Ballantine and Hammack, 2015, p. 21), in contrast, put the individual at the center and examine how power groups control individual consciousness that causes self-alienation of the individual. As social scientists started to use different methods in their studies during the early twentieth century, Critical Theory emerged as one of the recent theories in the field of sociology of education (Wiggan, 2011). Influenced by mainly interpretive and radical-humanist paradigms, Critical Theory is rooted in the Marxist and neo-Marxist views in opposition to doctrines of the functionalist perspective (Sever, 2012). As a thought of Frankfurt Schools, Critical Theory was first introduced by Horkheimer during the 1920s. The theory postulates that just societies might be achieved only through emancipating citizens from oppression. In other words, it is a school of thought that highlights how different social institutions reproduce inequalities in terms of the distribution of wealth, status, or production. On the other hand, it emphasizes the crucial role that self-emancipation and social change play in eradicating all forms of inequality in societies (Giroux, 2001; McLaren, 2003).

Since the 1970s, the theory is often used by educators in the explanation of educational inequalities derived from power relations in societies. Educators who are skeptical about who benefits from education apply Critical Theory to their arguments (Apple, 1971, 2004). These educators dispute that schools are attributed three main roles in society (Giroux, 1983). First, cultural inequalities (class, race, gender, etc.) are reproduced through the control and amount of knowledge at schools. Second, schools are designed to canonize the dominant culture's knowledge, values, and language. Third, schools are the places where the status quo is maintained in favor of the political power of the states. Against these aims, critical educators assert that the transformation of societies will occur by means of "conscientizing education" which refers to education that emancipates students, teachers, and educators from oppression groups (Freire, 2005). Freire (2005) further argues that standardized tests and market-oriented educational policies diverge students and teachers from their role as agencies who actively participate in the revolution. Traditional curriculum approach, he adds, neglects the individual needs of students and cultural differences; however, Critical Pedagogy puts the stakeholders of education, particularly students, at the center of educational processes and aims to help students to develop a critical consciousness through accepting knowledge and power as questionable and approachable phenomena (Giroux, 1992).

Michael Apple (2013), one of the strident contributors to Critical Pedagogy, exclaims that current educational systems are restructured mainly by neo-conservatives and neo-liberals. He explicates that neo-liberals intend to create schools that meet the needs of the free market by enforcing various educational policies such as privatization of education. Neo-conservatives, on the other hand, prioritize the reproduction of dominant

culture by leaning on a teacher-centered traditional approach that extolls high-level knowledge, centralized education systems, and intensive curricula that demand high standards. He further argues that top-down policies of these groups overlook the voices of minority groups (poor, blacks, and other oppressed groups).

Despite the firm accounts it provides about power relations and inequalities in societies, Critical Theory also has copious criticisms which only a few of which are discussed in this paper. First, some are cautious about whether it is possible to achieve complete emancipation of the individual from the sociopolitical context they habituated (Kincheloe & McLaren, 2011). In other words, it is claimed that critical educators approach the issues they study (i.e. justice) as abstract terms and fail to capture the complexity of cultural-political issues in the real world (Pinar & Bowers, 1992). Linked to this criticism, others question the way critical theorists are often so tied to their truth rather than highlighting the oppression of the marginalized groups they are trying to voice (Ellsworth, 1989). Put differently, “arrogance that may accompany efforts to emancipate ‘others’” (Kincheloe & McLaren, 2011, p.289) might result in false consciousness and be a form of domination rather than emancipation. Gibson (1986) similarly alleges that critical theories suffer from “cliquishness, conformity, elitism, immodesty, anti-individualism, contradictoriness, uncriticalness, and naivety” (p. 164). That is, the jargon-driven theoretical premises of Critical Theory is criticized by many (Goodman, 1992). “Terms like ... hermeneutics get tossed around as though everybody but a fool is intimately familiar with their meaning” (Jackson, 1980, p. 379). Therefore, it is noted that Critical Theory should be revised considering the meaning-making of the oppressed people so that they can also contribute to their own liberation.

Given the fundamental principles of functionalist and critical perspectives of schooling, this paper will continue with an intricate analysis of the Turkish education system in light of the aforementioned perspectives.

The Education System in Turkey and Its Interpretation in the Light of Functionalist and Critical Perspectives

“How a society selects, classifies, distributes, transmits, and evaluates educational knowledge it considers to be public, reflects both the distribution of power and the principles of social control within that society” (Bernstein, 1977, p. 85).

The Turkish education system includes both formal and non-formal education. Formal education is highly centralized. All levels of K-12 education are controlled by the Ministry of National Education (MoNE) and regulated by the Basic Law of Turkish National Education, Law No 1739. The general aims of education in Turkey are listed below:

- “to inculcate all individuals with a consciousness of their responsibilities to their country, and to encourage individuals to internalize Atatürk’s nationalism, as well as his principles, values, and reforms;
- to foster creativity, constructiveness, individuality, entrepreneurship, and productivity in all individuals; to encourage them to develop a broader understanding of the world, to be respectful of human rights, to raise awareness of social responsibility, to cultivate a sound and balanced character, and to help them develop independent and rational reasoning;
- to prepare citizens for life while helping them become aware of their interests, abilities, and capabilities, and to equip them with the necessary knowledge and skills for a profession that results in both their own welfare and the welfare of society.”

When the Basic Law of Turkish National Education is examined it is seen that the primary aim of the State is to educate students as good and successful citizens (Yıldız & Yıldız, 2016) as in each society, education is attributed a political role in order for maintaining social order and educating leaders who contribute to the development of the society as a system (Kaya, 1974, cited in Yıldız & Yıldız, 2016). Nevertheless, it is difficult to talk about sustainable educational policy-making in Turkey. With each change of ruling party and Minister, along with military coups, one can observe a change in the aim of education. To clarify, the first years of the Republic included attempts to secularize and democratize the education system. The enactment of the Law on Unification of Education (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) in 1924 incorporated all schools under the centralized control of the Ministry of National Education of the time (Maarif Bakanlığı). This attempt is perceived as the first step to the secularization and democratization of the education system in Turkey (Akyüz, 1999). As Yıldız and Yıldız cite the publishing of the MoNE (1993), the aim was to educate students, who embraced the principles of the Republic, in accordance with the need of society with an emphasis on Turkishness till the midst of the 1940s. Then, the end of the 1940s was the first time educational equality became an issue of educational

policies. Later, at the beginning of the 1960s, the Minister of the time urged for reorganization in the Ministry to uphold education from its stagnant functioning. Following, dramatic changes were observed during the early 1970s to integrate vocational education into the education system in order to contribute to the economic development of the country. Atatürk nationalism was observed as the focal point of education during the early 1980s. Since the late 1980s, neoliberal policies have become the key determinant of educational policies that paved the way for commercialization and commodification of education (Yıldız & Gültekin-Karataş, 2019).

Bearing these arguments, it is safe to conclude that the Turkish education system mainly reflects the functionalist view of schooling (Turan et al., 2015). Foremost, the centralized education system reflects the functionalist perspectives of schooling since social order and consensus take precedence over individual needs in such a system. Ramirez and Boli (1987) contend that states invested, funded, and authorized mass schooling in order to achieve national unity. This unity aims to construct an identity for each individual while it serves to empower the state. In other words: “state interest in mass education was shaped by the political construction of mass education, that is, by its perceived institutional character rather than by the actual effects of compulsory mass education on nation-state structures” (Ramirez & Boli, 1987, p. 3).

Moreover, the general aims are also woven with the functionalist perspective. That is individuals, as part of a larger system –society-, should be “responsible citizens” who internalize the values and norms of society and productively contribute to the development of their society. Furthermore, as part of a centralized education system, through the control of the type and amount of knowledge surveillance of society is ensured (Foucault, 1980). The dominant ideology is transmitted through the formal curricula so that class inequalities are reproduced (Apple, 1990; Freire, 2005; İnal, 2004). As a result, students who internalize common values and social norms become citizens who are gatekeepers of social order.

In Turkey, the 1982 Constitution of the Republic of Turkey (Articles 10, 24, 42, 62, 130, 131, and 132) governs the responsibilities of the State regarding education. Education is free and for all and this right is secured in Article 42 as follows:

- “No one shall be deprived of the right to education.
- The scope of the right to education shall be defined and regulated by law.
- Education shall be conducted along the lines of the principles and reforms of Atatürk, based on contemporary scientific and educational principles, under the supervision and control of the State. Educational institutions contravening these principles shall not be established.
- The freedom of education does not relieve the individual from loyalty to the Constitution.
- Primary education is compulsory for all citizens of both sexes and is free of charge in state schools.
- The principles governing the functioning of private primary and secondary schools shall be regulated by law in keeping with the standards set for the state schools.
- (Paragraph added on February 2, 2008; Act No. 5735, and annulled by the decision of the Constitutional Court dated June 5, 2008, numbered E. 2008/16, K. 2008/116) The State shall provide scholarships and other means of assistance to enable students of merit lacking financial means to continue their education.
- The State shall take necessary measures to rehabilitate those in need of special education so as to render such people useful to society.
- Training, education, research, and study are the only activities that shall be pursued at institutions of education. These activities shall not be obstructed in any way.
- No language other than Turkish shall be taught as a mother tongue to Turkish citizens at any institution of education. Foreign languages to be taught in institutions of education and the rules to be followed by schools conducting education in a foreign language shall be determined by law. The provisions of international treaties are reserved” (The Constitution of the Republic of Turkey, 1982, p. 23)

As described above, functionalist theorists accept education as a critical institution of society. Functioning well within itself and operating in harmony with other institutions (i.e. family, religion, etc.), education is an indispensable wheel of society as a system since maintaining social order and creating consensus among citizens are mainly achieved through education systems. In this regard, a myriad of efforts have been made to ensure equality of educational opportunities at the policy level such as “compulsory basic education, transportation

system (transported education/school buses), free education (free public schools), scholarship education/student scholarships (student loans), distance education, multi-purpose education, organization/opening of training and supplementary classes and courses, establishment of regional schools, providing education to children in need of special education, free textbooks and conditional education aids” (İnan & Demir, 2018). All these efforts are claimed to aim at constructing barriers for disadvantaged groups’ skill development and educational progress (Atmaca, 2021) so that social stratification and social cohesion are ensured.

In his account of equality of educational opportunities in Turkey, Tabak (2019) reports that as part of equality of educational opportunities, in recent years, a larger share of national income is allocated to education and expenditures on education have been increasing. He further notes that Conditional Cash Transfer for Education Program can also be accepted as part of equalizing educational opportunities among different social classes. Another attempt includes FATİH Project (Movement of Enhancing Opportunities and Improving Technology Project). The project was designed to provide students with equal opportunities to access to digital learning opportunities. In this regard, almost half a million tablet computers were distributed to the students. The classes were equipped with smart boards and e-books were provided for classes. On the other hand, during Covid-19 pandemic, more than half million disadvantaged students were provided with tablet computers. Also, as Polat and Boydak-Özdan (2020) examine teachers’ views on educational equality in the Turkish education system, the authors report that the State’s providing students with free-textbooks, scholarships, and transported education are perceived as equal educational opportunities. Bearing these notions in mind, it is concluded that education’s being a right protected by the State in Turkey overlaps with the functionalist perspectives. Also, as mentioned above, recent public policies in Turkey aim to ensure equality of educational opportunities since the State is perceived as the critical provider of education in society.

Nonetheless, from a critical perspective, providing free education and securing education as a human right by law do not necessarily ensure educational equity. Demographic factors such as individual spending on education, gender, and region affect child’s position in the education system. Despite the recent aforementioned attempts, it is claimed that the Turkish education system does not provide equality of educational opportunities since socioeconomic status of families is still a key to access to quality education (Polat & Boydak-Özan, 2020). Accordingly, cultural capital, one of the four forms of capital introduced by Bourdieu (1986), is accepted as one of the critical incidents of educational inequalities. A growing body of literature has used Bourdieu’s conceptualization to explain those inequalities (e.g. Lee & Bowen, 2006; Wells, 2008). These studies mainly indicate that mainstream schools are built to secure and maintain the cultural capital of the middle class while stigmatizing ‘others’. Providing another evidence for those assertions, in their study with 788 high school students from different cities of Turkey, Arastaman and Özdemir (2019) report significant relationship among cultural capital, academic self-efficacy beliefs and academic aspiration. Accordingly, in their analysis of inequalities in the Turkish education system, Yıldız and Gültekin-Karakaş (2019) remark that despite the increase in enrollment rates, there are still problems with educational quality to enabling students competent at the global level. The authors remark on regional differences by comparing İstanbul and the Southeastern Anatolia region. The comparison reveals that the Southeastern Anatolia region could reach educational equality indicators in 2016 which İstanbul reached in 2008.

Moreover, household expenditures are asserted as another detriment of educational equity. As demonstrated in the Turkish Statistical Institute Report (TURKSTAT) (2017), households in the lowest economic range (1st 20%) share 6.2% of total income while this percentage raises up to 47.2% for the household in the highest range (5th 20%). In addition, the former group allocates only 0.6% of the average income to education expenditures while the latter does 4.1%. These statistics indicate that educational inequalities are reproduced through expenditures spent on education because the amount of individual spending on education is a sparkle incident of education quality. What is critical is that regional and economic inequalities together trigger more nefarious results. To exemplify, the lowest rate of household education expenditures (1.8%) is in the Southeastern Anatolia region (Turkish Statistical Institute, 2019). From a different viewpoint, geographical and school-based inequalities are reported as critical incidents of access to higher education (Ataç, 2017). Supporting these arguments, Yolcu (2011) contends that differences among education expenditures of social classes transform

education into a market and yield increased share of investment in private education while depriving social mobility of lower-classes.

All these inequalities are augmented by gender. Girls experience barriers derived from the cultural and social structure of society (perceiving girls' education as unnecessary, marriages at an early age, concerns about school safety, education level of parents, religious factors, etc.). It is further argued that the social roles attributed to girls, the different treatment of girls in schools, and stereotypes about social roles in curricula cause gender inequality (Mercan Küçükakın & Engin Demir, 2022). In a recent report by Education Reform Institute (ERI) (2022), it is reported that gender inequalities have become more visible with the Covid-19 pandemic. Most recently, the earthquake that hit 11 cities in Turkey has brought major problems for girls such as access to education, as well as enrollment and attendance in schools (Tüzün, 2023).

Other than the aforementioned groups, children with special needs, children in rural, working students, and refugee students are also listed as vulnerable to educational inequalities (Tunca et al., 2022). The recent Education Tracking Report 2022 by ERI presents that there is a significant gap between enrollment rates of students with special needs at primary and high school levels. The gap becomes more detrimental for girls with special needs. Similar findings are reported for students in rural. Despite the increased number of village schools, enrollment rates are not at the expected level. Again, being a girl in a rural amplifies disadvantages at all school levels. On the other hand, based on TSI 2019 data, it is noted that 16.4% of 15-17 aged children are in labor force. The rate of working boys (22.9%) is higher than girls (9.5%). However, other statistical calculations indicate that there are girls who are not represented in the official labor force record. Lastly, refugee students have become one of the controversial issues in the education system. There are almost 1.5 million refugees at the school age. More than half of them (65%) are enrolled in schools. Despite the relatively high rates at primary (75.1%) and middle (80%) school levels, the enrollment rates are lower at early childhood education (34.3%) and high school levels (42.7%).

Moreover, education quality has been a matter of study in the field of sociology of education. The quality issues direct our attention to the different school types in Turkey. In Turkey, since the 30th of March 2012, with the amendment in Law No 6287, compulsory education has increased to 12 years provided at three levels of education. Primary schools serve students from the 1st to the 4th grade. Middle school education (from the 5th to the 8th grade) is provided in middle schools and religious middle schools (İmam Hatip Ortaokulları). Secondary school education (from the 9th to the 12th grade) is given at different types of schools including Science High Schools, Social Science High Schools, Anatolian High Schools, Fine Arts High Schools, Sports High Schools, Religious High Schools (İmam Hatip Liseleri), and Vocational High Schools. Private education is available at all education levels. The quality of education shows significant differences across the school types. Besides, access to quality education is highly dependent on one's social class. According to functionalist perspectives, it is necessary for ensuring the division of labor force in society. In this way, class differences are protected and at a broader level, the social order is maintained. In contrast, according to the critical perspectives, opportunities such as better school facilities, more qualified teachers, and technology integration are likely to facilitate getting an education at prestigious universities as a passport to higher-status professions.

Besides, in regard to private schools, functionalists argue that the States are responsible for providing education for all classes as the needs and expectations of social classes from education might vary. These theorists also claim that families who are able to effort private school fees should be given the opportunity to make a school choice. Additionally, they assert that privatization of public institutions leads to increased standards and high-stakes accountability, the same applies to education systems (Brathwaite, 2017). This is accepted as part of social order and cohesion in society. Counterarguments are grounded on critical perspectives. Advocates of this perspective depict that private schools transform education into a thing that can be sold and bought (Gök, 2004). Supporting critical perspectives, in Turkey, the share of private education institutions has escalated in the last decades (İnal, 2012; Özden et al., 2017). According to the MoNE National Education Statistics (2022), more than 1.5 million students are enrolled at private education institutions while this number was 335 thousand 939 in 2007. In addition, the share of private education institutions has reached almost 20% in 2022. From a critical perspective, these statistics indicate that educational inequality gap between social classes has widened with the increased share of private schools in Turkey.

With efforts at accountability and standardization, high-stakes tests also mirror the functionalist perspective. In Turkey, the transition to upper education levels is regulated through standardized tests. The examination system is built on the concept of meritocracy, which explains differences among individual scores with one's ability and effort. Among those tests, the university entrance examination has the highest stakes. It is a two-staged exam: Basic Proficiency Test (Temel Yetenek Testi), then, Area Qualification Test (Alan Yeterlik Sınavı). Applicants are sequenced and selected considering their scores on those tests so that students are positioned into their appropriate social roles (Davies & Moore, 1945). From a critical perspective, in contrast, neglecting students' individual differences and needs, students are perceived as competitive beings who put in their best efforts for the greatest benefits, i.e. highest pay. Education, then, becomes a critical determinant of having social and economic privileges in society (Ataç, 2017; Ünal, 1988). According to the functionalist view, this is essential for the maintenance of society. In a system of meritocracy, failures are attributed to individuals so that inequalities are legitimized. Critical educators espouse that high-stakes tests deprive of teacher autonomy, fragmentize knowledge, overestimate students' development as a whole, and transform education into a technical process (Apple 2001; Au, 2009; Giroux, 2001).

Conclusion and Suggestions

Education systems are not a neutral phenomenon in societies. It is hard to locate education as an independent gear of society (Dinçer, 2003). In Turkey, schools mainly function to maintain social order and cohesion by adopting a centralized education system that is built on a set of shared values and norms. Socio-political and economic conditions in which education systems function shape educational policy-making processes and practices. Therefore, even the classes are, in fact, 'haunted by ghosts – the architecture of the school building, the curriculum developers, and the authors of the textbooks-' and not run by autonomous teachers (Meighan, 1981). These ghosts are more visible for subordinated groups. Inequalities among genders, races, and social classes have become more apparent. Those inequalities are legitimized through low-level and compartmentalized knowledge (Bernstein, 2003).

Moreover, a child's home background and demographic characteristics are critical in determining his/her likelihood of enjoying quality education in an equal and just education system. In other words, as a key factor, family background causes inequality at the starting gate (Lee & Burkham, 2002). These inequalities become more visible and detrimental in low-income countries (Heyneman & Loxley, 1983). Accordingly, Bernstein (2003) remarks that the school and the home together play a critical role in the effective implementation of curricula. Considering the poor home environment (i.e. lack of a silent place to study, restricted time spent on homework, etc.), the failure of the poor children becomes a self-fulfilling prophecy since: "...children's consciousness is differentially and invidiously regulated according to their social class origin and their families' official pedagogic practice." (Bernstein, 2003, p. 206). Similar to these arguments, this paper report educational inequalities derived from many individual and home background factors such as gender, individual spending on education, and region.

The literature shows that private schools add to the existing inequalities as they equip their elite students with market-based knowledge and skills (Lewis & Wanner, 1979). Besides, private schools are the places where the privileged culture (i.e. manner, language use, etc.) of the dominant class is transmitted and reproduced (Warner & Lunt, 1941; Domhoff, 1967 as cited in Lewis & Wanner, 1979). On the other side of the coin, children of low-class families are destined to acquire low-level practical knowledge that yields low-status professions so the downward mobility of upper classes is prevented (Lewis & Waller, 1979). In Turkey, different school types and standardized tests together serve as gatekeepers of the division of labor. Put differently, students are mainly directed to professions in line with their social class as part of social stratification. The existence of private and public schools is evidence of stratification among students (Polat & Boydak Özdan, 2020; Karakaya, 2006). That is, the educational and social opportunities of students with high socioeconomic status enable them to succeed both at and outside the school while destining lower-class students to accept the social hierarchy as the cause of the reproduction of social stratification. Therefore, it is concluded that the education system in Turkey is nested within the tenets of functionalist perspectives of education.

On the other hand, from a critical perspective, all those aspects neglect individual and cultural differences and perpetuate educational inequalities among students. Despite the recent firm efforts to ensure equality of educational opportunities (increased public education expenditures, free textbooks provided by the State, giving

tablets to students, providing students with scholarships, etc.), there are still educational inequalities across regions, genders, and school types. The centralized education system, high-stakes testing, and the growing number of private schools appear to exacerbate existing inequalities.

Succinctly, in Turkey, the sociology of education has been influenced by theoretical developments in the field. Although attempts have been made to construct just education systems, there are still problems regarding achieving educational equality. Further research might focus on the role of high-stakes testing in Turkey considering two aspects. First, researchers might examine the social stratification mechanisms high-stakes testing generates and its consequences from the theories of educational sociology. The other aspect might include how high-stakes testing influences teacher autonomy and teachers' curricular practices.

Furthermore, the analysis of the Turkish education system yielded the existence of different forms of educational inequalities. In order to achieve sustainable and inclusive educational policy-making, current policies should be examined in detail through the lenses of theories in the field of sociology of education. Such an analysis would enable policy-makers and educators to understand the role of education in society while determining the sources of educational problems. Regional differences, as one of the critical sources of inequities, should be considered in efforts to increase enrollment rates in disadvantaged regions. On the other hand, in order to achieve gender equality, attempts such as revising curricula and textbooks to ensure gender equality, allocating extra budget for girls' education, particularly for girls with disadvantaged home backgrounds, and supporting girls' studies in male-dominated fields might be considered. These attempts might also contribute to preventing discrimination and violence against women and girls in different areas of life. Lastly, policy-makers might analyze the theoretical perspectives described in this paper in rationalizing their decisions in order to secure the interest of society while taking individual needs (i.e. cultural differences) into consideration. So that the mutual relationship between education and society might meet the needs of both citizens and society.

References

- Akyüz, Y. (1999) Türk eğitim tarihi (Başlangıçtan 1999'a) [History of Turkish education (from beginning to 1999)]. Alfa Yay.
- Apple, M. (2013). *Can education change society?* Routledge.
- Apple, M. W. (2004). *Ideology and curriculum*. RoutledgeFalmer.
- Apple, M. W. (2001). Markets, standards, teaching, and teacher education. *Journal of Teacher Education*, 52(3), 182-196.
- Apple, M. W. (1990). Is there a curriculum voice to reclaim? *The Phi Delta Kappan*, 71(7), 526-530.
- Apple, M. W. (1971). The hidden curriculum and the nature of conflict. *Interchange*, 2(4), 27-40.
- Arastaman, G., & Özdemir, M. (2019). Relationship between academic aspiration, academic self-efficacy and cultural capital as perceived by high school students [Lise öğrencilerinin görüşlerine göre akademik isteklilik, akademik benlik yeterliği ve kültürel sermaye arasındaki ilişki]. *Education and Science*, 44(197), 105-119.
- Aslan, A. K. (2001). Eğitimin toplumsal temelleri [Social bases of education]. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(5), 16-30.
- Ataç, E. (2017). Reading educational inequalities in Turkey: statistics and geographic distributions. *Education & Science*, 42(192), 59-86.
- Atmaca, T. (2021). Reflections of educational inequalities on classroom practices and students' development areas. *Journal of Hasan Ali Yücel Faculty of Education/Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi (HAYEF)*, 18(3), 353-384.
- Au, W. W. (2009). High-stakes testing and discursive control: The triple bind for non-standard student identities. *Multicultural Perspectives*, 11(2), 65-71.

- Ballantine, J., & Hammack, F. M. (2015). *The sociology of education: A systematic analysis*. Routledge.
- Bernstein, B. (2003). *Class, codes and control Volume II: Applied studies towards a sociology of language* (2nd ed.). Routledge.
- Bernstein, B. (1977). On the classification and framing of educational knowledge. In *Class, codes and control* (3rd ed.) (pp. 365-392). Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. (1975). Class and pedagogies: Visible and invisible. *Educational Studies*, 1(1), 23-41.
- Bernstein, B. (1971). *Class, codes, and control: Theoretical studies towards a sociology of language*. Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. (1960). Language and social class. *The British Journal of Sociology*, 11(3), 271-276.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice* (R. Nice Trans.). Cambridge University Press
- Bourdieu, P. (1973). Cultural reproduction and social reproduction. In R. Brown (Ed.) *Knowledge, education, and cultural change*, (pp. 71- 113). Routledge.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C., & Nice, R. (1977). *Education, society and culture* (Trans. Richard Nice). SAGE Publications.
- Bowles, S., & Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. Basic Books.
- Brathwaite, J. (2017). Neoliberal education reform and the perpetuation of inequality. *Critical Sociology*, 43(3), 429-448.
- Burrell, G., & Morgan, G. (2017). *Sociological paradigms and organisational analysis: Elements of the sociology of corporate life*. Routledge.
- Collins, J. (2009). Social reproduction in classrooms and schools. *Annual Review of Anthropology*, 38, 33-48.
- Cookson, P. W., & Sadovnik, A. R. (2002). Functionalist theories of education. In *Education and sociology*. An encyclopedia, (pp. 267-271). RoutledgeFalmer.
- Davis, K., & Moore, W. E. (1945). Some principles of stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242-249.
- Dinçer, M. (2003). Eğitimin toplumsal değişme sürecindeki gücü. *Ege Eğitim Dergisi*, 3(1), 102-112.
- Ellsworth, E. (August 1989). Why doesn't it feel empowering? Working through the repressive myths of critical pedagogy. *Harvard Educational Review*, 59(3), 297-32
- Erkul, A. (2000). Türk sosyolojisi tartışmaları [Discussions on the Turkish sociology], in (S. Kızılcılık) *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* [Baykan Sezer's sociology erspective] (pp. 9-7-47). Anı Yayınları.
- Eşgin, A. (2013). The crisis of the sociology of education and its reflections in Turkey: On the critique of functionalist and eclectic pragmatic tradition. *Eurasian Journal of Educational Research*, 50, 143-162.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. Pantheon Books.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed* (M. Bergman-Ramos, & D. Macedo, Trans.). Continuum.
- Gibson, R. (1986). *Critical theory and education*. Hodder and Stoughton.
- Giroux, H. A. (2001). *Theory and resistance in education: Towards a pedagogy for the opposition*. Greenwood Publishing Group, Inc.
- Giroux, H. A. (1992). Language, difference, and curriculum theory: Beyond the politics of clarity. *Theory into Practice*, 31(3), 219-227.
- Giroux, H. A. (2001). *Theory and resistance in education: Towards a pedagogy for the opposition*. Greenwood Publishing Group.

- Giroux, H. A. (1992). Language, difference, and curriculum theory: Beyond the politics of clarity. *Theory into practice*, 31(3), 219-227.
- Giroux, H. (1983). Theories of reproduction and resistance in the new sociology of education: A critical analysis. *Harvard Educational Review*, 53(3), 257-293.
- Goodman, J. (1992). Towards a discourse of imagery: critical curriculum theorizing. *The Educational Forum*, 56(3), 269—89.
- Gök, F. (2004). Privatization of education [Eğitimin özelleştirilmesi]. In *Neoliberalizmin tabirbatı. Türkiye’de ekonomi, toplum ve cinsiyet* [Deterioration of neoliberalism, economy, society, and gender in Turkey] (pp. 94- 110). Metis.
- Heyneman, S. P., & Loxley, W. A. (1983). The effect of primary-school quality on academic achievement across twenty-nine high-and low-income countries. *American Journal of Sociology*, 88(6), 1162-1194.
- İnal, K. (2004). *Education and power. Nationalist and democratic values in Turkish textbooks* [Eğitim ve iktidar: Türkiye’de ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi değerler]. Ütopya Yayınevi.
- İnan, M., & Demir, M. (2018). Eğitimde fırsat eşitliği ve kamu politikaları (Equality of Opportunity in Education and Public Policies: The Case of Turkey). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 337-359.
- Jackson, P.W. (Summer 1980). Curriculum and its discontents. *Curriculum Inquiry*, 10(2), 159-17.
- Karaboğa, M.T. (2018). Küreselleşme sürecinin eğitim kurumları üzerindeki etkilerine yönelik bir tartışma [A discussion on the effects of globalization on education institutions]. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 134-144.
- Karakaya, Ş. (2006). Sosyal bir süreç olarak eğitim [Education as a social process]. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 391-396.
- Kasapoglu, A. (2005). The study of sociology in Turkish higher education. *International Education Journal*, 6(4), 537-546.
- Kincheloe, J. L., & McLaren, P. (2011). Rethinking critical theory and qualitative research. In *Key works in Critical pedagogy* (pp. 285-326). Brill.
- Lee, V. E., & Burkham, D. T. (2002). *Inequality at the starting gate: Social background differences in achievement as children begin school*. Economic Policy Institute, 1660 L Street, NW, Suite 1200, Washington, DC 20036.
- Lewis, L. S., & Wanner, R. A. (1979). Private schooling and the status attainment process. *Sociology of Education*, 52(2), 99-112.
- McLaren, P. (2003). *Life in schools: An introduction to critical pedagogy in the foundations of education* (4th ed.). Allyn and Bacon.
- Meighan, R. (1981). *A sociology of educating*. Holt, Reinhart and Wiston.
- Mercan Küçükakın, P., & Engin-Demir, C. (2022). A critical analysis of discourses on gender equality in education: the case of Turkey. *Gender and Education*, 34(8), 940-956.
- Ministry of National Education (2022). *National education statistics. Formal education*. Retrieved from https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460.
- Parsons, T. (1961). The school class as a social system: some functions in American society. In *The sociology of education: a sourcebook* (pp. 129-154). Free press.
- Persell, C. H., & Cookson Jr, P. W. (1985). Chartering and bartering: Elite education and social reproduction. *Social Problems*, 33(2), 114-129.

- Pinar, W. F., & Bowers, C. A. (1992). Chapter 4: politics of curriculum: origins, controversies, and significance of critical perspectives. *Review of Research in Education*, 18(1), 163-190.
- Polat, H., & Boydak Özdan, M. (2020). Teachers' views on the equality opportunity and possibility in the Turkish education system. *International Journal of Social Science Research*, 9(2), 198-213.
- Ramirez, F. O., & Boli, J. (1987). The political construction of mass schooling: European origins and worldwide institutionalization. *Sociology of Education*, 2-17.
- Sadovnik, A. R. (Ed.). (2007). *Sociology of education: A critical reader*. Routledge.
- Sever, M. (2012). A critical look at the theories of sociology of education. *Journal of Human Sciences*, 9(1), 671-650.
- Tabak, H. (2019). Türk eğitim sisteminde eğitimde fırsat eşitliğine kuramsal bakış: roller ve sorumluluklar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 17(2), 370-393.
- Tan, M. (1990). Different approaches in the sociology of education: Functionalist paradigm and conflict paradigm [Eğitim sosyolojisinde değişik yaklaşımlar: İşlevci paradigma ve çatışmacı paradigma]. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 23(2), 557-571.
- Tezcan, M. (2021). *Sociology of education* [Eğitim sosyolojisi] (22nd ed.). Anı Publishing.
- Tunca, E., Kesbiç, K., Gencer, E. G, Korlu, Ö. ve Akay S. S. (2022). *Eğitim izleme raporu 2022*. Eğitim Reformu Girişimi. <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2022/>
- Turan, S., Armağan, Y., & Çakmak, E. (2015). Türk eğitim sisteminde okullar ve dersaneler: çoklu paradigma açısından bir inceleme [Schools and private teaching institution in Turkish educational system an analysis in a multiparadigm perspective]. *Sosyoloji Dergisi*, 30(3), 275-295.
- Turkish Statistical Institute, (2020). Educational spending statistics, 2019. Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Education-Expenditure-Statistics-2019-33670>
- Turkish Statistical Institute, (2018). Educational spending statistics, 2017. Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Education-Expenditure-Statistics-2017-27600>
- Tüzün, I. (2023). Afet döneminde eğitim: 6 Şubat depremlerinin ardından ERG'nin deneyimleri ve önerileri. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 373-381.
- Warner, W. L., & Lunt, P. S. (1941). *The social life of a modern community*. Yale University Press.
- Weis, L. (2009). Social class and schooling. In *The Routledge international handbook of the sociology of education* (pp. 414-423). Routledge.
- Wiggin, G. (2011). *Power, privilege and education: pedagogy, curriculum and student outcomes (Education in a competitive and globalizing world)*. UNCC, College of Education, Charlotte, NC, USA: Nova Science Publishers Inc.
- Yıldız, S., & Gültekin-Karakaş, D. (2019). Türkiye'de eğitim eşitsizliğinin farklı yüzleri [Various facets of educational inequality in Turkey]. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 19(2), 271-292.
- Yıldız, O., & Yıldız, T. (2016). Türkiye cumhuriyeti eğitim politikaları [Republic of Turkey Education Policy]. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 24-41.
- Yolcu, H. (2011). The factors which affect education expenditure of household: A theoretical study [Hanehalkının eğitim harcamalarını etkileyen etmenler: Kuramsal bir çalışma]. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Social Sciences Institute*, 3(5), 12-35.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Genel olarak eğitim ve okullar, modern toplumların en tartışmalı konularından biridir. Toplumsal bir olgu olarak eğitimin işlevi, eğitim sosyolojisi kapsamında incelenmektedir. Eğitimin toplumdaki rolünü açıklamak için referans olarak kullanılan dört farklı bakış açısı mevcuttur: işlevselcilik, radikalizm, yorumlayıcı teoriler ve radikal-hümanizm (Burrell & Morgan, 2017) [farklı bir sınıflandırma için bkz. Ballantine ve Hammack (2015): i) işlevselcilik, ii) çatışma teorisi, iii) etkileşimci ve yorumlayıcı teoriler ve iv) eğitim sosyolojisindeki yeni teoriler].

Bu makale, eğitim sosyolojisi teorilerine teorik bir bakış açısı getirmeyi ve bu teorileri Türk eğitim sistemi bağlamında yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu makalenin odak noktası, alanın iki kapsayıcı kampı üzerinedir: işlevselci bakış açıları ve eleştirel bakış açıları. Makalenin akışı şu şekildedir: Önce her kamp için teorik bakış açıları, ardından teoriler Türkiye'deki mevcut eğitim sistemi dikkate alınarak yorumlanıyor.

Makro düzeyde bir teori olarak, işlevselciliğe Fransız sosyolog Emile Durkheim (Durkheim, 1956) öncülük etmiştir. Teori, toplumu birbiriyle ilişkili şu alt sistemlerden oluşan bir sistem olarak tanımlar: eğitim, aile, din, politika, ekonomi ve sağlık hizmetleri. Bu alt sistemlerin, bir dizi sosyal norm, kural ve değer tanımlayarak (Tan, 1990, s. 560) toplumun devamlılığını ve vatandaşlar arasında fikir birliğini sağlamak için birlikte çalıştığını savunur (Ballantine ve Hammack, 2015; Sadovnik, 2007). Toplumsal bir sistem olarak eğitim, öğrencileri uygun değerler ve rollerle sosyalleştirerek sosyal uyum ve sosyal düzenin sağlanmasında kritik öneme sahiptir (Durkheim, 1956). Bunu yaparken, bir yandan öğrencilere temel bilişsel beceriler ile ortak bir sosyal amaç etrafında birleşmiş toplumsal bir sistemin parçası olabilmeleri için toplumsal normlar ve değerler öğretilirken bir yandan da bu öğrenciler işgücü için hazırlanırlar (Cookson ve Sadovnik, 2002).

Böylelikle, Devletlerin kilit rollerinden biri, her çocuğun toplumun bu temel ilkelerini benimsemesini sağlamak için okullar aracılığıyla toplumun ortak norm ve değerlerini ele almaktır. Diğeri ise öğrencileri, içinde bulunduğu sosyal sınıfa uygun olarak işgücü piyasasında talep edilen bilgi ve becerilerle donatarak toplumda işbölümünü sağlamaktır. Davis ve Moore'un sosyal tabakalaşma teorisinde açıklandığı gibi eğitim, toplumdaki en yüksek konumlar için en etkili ve kararlı bireyleri seçen bir tarama mekanizması işlevi görür (Tezcan, 2021, s. 16). Burada Talcott Parsons liyakat kavramını öne sürmektedir. Bu kavram Devletlerin, en yetenekli ve bilgin bireylerin, toplumun üst-düzyer mesleklerine erişiminin olduğundan emin olmalarını meşrulaştıran bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marksist görüşlere dayanan eleştirel bakış açıları, eğitim sosyolojisi teorileri arasında İşlevselci Kuramların tam karşısında yer alır. Bu bakış açısı, toplumları dönüştürmek için egemen güçleri ve toplumdaki statükoyu sorgulamayı amaçlamaktadır (Burrell & Morgan, 2017). Klasik Marksist görüşler, toplumda “sahip olanlar” ve “sahip olmayanlar” arasında eşit olmayan bir sermaye dağılımı olduğunu savunur (Ballantine ve Hammack, 2009, s.17). Toplumlara kritik bir kurumu olan eğitim, böylece egemen kültürün yeniden üretildiği ve toplumsal düzenin egemen güçlerin lehine korunduğu bir sistem halini almıştır. Bu sistem, “dışarıdakileri” başarısızlığa mahkum ederken, güç gruplarının çıkarlarını ve ihtiyaçlarını önceler.

Bu bağlamda, Bowles ve Gintis (1976), “Kapitalist Amerika’da Eğitim” adlı titiz çalışmalarında, okulların alt sınıf öğrencilerine disiplin, otoriteye saygı ve hiyerarşiyi kabul etmeyi öğretirken sınıf eşitsizliklerini yeniden ürettiğini öne sürmektedir. Yazarlar, bunu yaparken, güçlü grupların lehine işbölümünün sağlandığını ve alt sınıftaki öğrencilerin, güçlü grupların toplumdaki ayrıcalıklı konumlarını güvence altına alacak alt sınıf meslek gruplarına yönlendirildiğini belirtmektedir.

Öte yandan, Max Weber, Klasik Marksist görüşlere ek olarak, toplumlarda ekonomik eşitsizliklerin yanı sıra kültürel eşitsizliklerin de olduğuna dikkat çekmektedir (Ballantine ve Hammack, 2015, Tezcan, 2021). Weber’in görüşleri daha sonra, kültürün sosyal eşitsizliklerin kilit belirleyicisi olarak rolünü ele almayı amaçlayan kültürel yeniden üretim teorileri olarak adlandırılmıştır (örn. Collins, 2009; Persell ve Cookson, 1985; Weis, 2009). Kültürel yeniden üretim teorilerinin en etkili temsilcisi olan Bourdieu (1977), okulların ağırlıklı olarak egemen sınıfların kültürel sermayesini yücelttiğini ve diğerlerini ötekileştirdiğini ileri sürmektedir. Ek olarak, hegemonik müfredat, alt sınıf grupların, üst sınıf gruplar için erişilebilir olan belirli bilgi türlerine erişiminin önünde engel teşkil etmektedir ve baskın kültürün yeniden üretimine sebep olmaktadır (Bourdieu, 1973; Freire, 2005).

Yirminci yüzyılın başlarında sosyal bilimciler çalışmalarında farklı yöntemler kullanmaya başlayınca, Eleştirel Kuram, eğitim sosyolojisi alanındaki yeni kuramlardan biri olarak ortaya çıktı (Wiggan, 2011). Esas olarak yorumlayıcı ve radikal-hümanist paradigmatlardan etkilenen Eleştirel Teori, Marksist ve yeni-Marksist görüşlere

dayanır (Sever, 2012). Eğitimden kimin yararlanacağı konusunda şüpheli olan eğitimciler, açıklamalarının teorik arka planında Eleştirel Teoriyi uygularlar. Bu eğitimciler, toplumların dönüşümünün öğrencileri, öğretmenleri ve eğitimcileri baskı gruplarından özgürleştiren eğitim anlamına gelen “bilinçleştirici eğitim” yoluyla gerçekleşeceğini iddia etmektedirler (Freire, 2005). Freire (2005) ayrıca, standart testlerin ve piyasaya yönelik eğitim politikalarının, öğrencileri ve öğretmenleri, toplumların dönüşümüne aktif olarak katılmalarının önünde bir engel olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, geleneksel müfredat yaklaşımı, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını ve kültürel farklılıkları göz ardı etmektedir. Buna karşın, Eleştirel Pedagoji, eğitimin paydaşlarının, özellikle de öğrencilerin eğitim süreçlerinin merkezinde olup eleştirel bir bilinç geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Giroux, 1992).

Bu teorik bilgiler ışığında Türk eğitim sistemi değerlendirildiğinde, eğitim sistemimizin genel olarak işlevselci bakış açısına uygun düştüğü görülmektedir (Turan et al., 2015). Merkezi eğitim sistemi ve merkezi sınavlar ile Türk eğitim sisteminin genel amaçları işlevselci paradigmanın temellerini yansıtmaktadır. Farklı okul türlerinin olması ve Türk eğitim sisteminde payı giderek artan özel okulların varlığı da işlevselci teorilerde vurgulanan sosyal düzen ve iş gücünün bölünmesi kavramlarıyla örtüşmektedir. Tüm bunlar, eleştirel bakış açısına sahip eğitim sosyolojisi teorilerince eleştirilmektedir. Eleştirel eğitimciler, hane halkı eğitim harcamalarındaki farklılıkları, bölgeler arası ve okul türleri arasındaki farklılıkları (merkezi sınavlardaki başarı, olanaklar, vs. bakımından) ve eğitim programlarında ele alınan bilgi ve becerilerdeki farklılaşmaları toplumdaki eğitim eşitsizliklerini açıklamak üzere kullanmaktadırlar.

Bu bilgiler ışığında, son yıllarda Türkiye’de eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik pek çok adımın görülmektedir. Ancak, tam olarak sorunun çözüldüğünü söylemek mümkün değildir. Bu sebeple, eğitim sosyolojisi teorileri temel alınarak mevcut eğitim politikalarının ayrıntılı olarak inceleyecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Öte yandan, bu makalede açıklanan teorik bakış açılarının, politika yapıcılarının, politika üretim süreçlerinde dikkate alarak bireysel ihtiyaçların (örn., kültürel farklılıkların) göz önüne alındığı bir yanda da toplumun çıkarlarının güvence altına alındığı bir yaklaşımı benimseyerek yeni politikalar üretmelerine öncülük etmesi beklenmektedir.

DISTANCE EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS IN THE CONTEXT OF TEACHER OPINIONS

ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UZAKTAN EĞİTİM¹

Mehmet Nezir ÇEVİK
Siirt Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
nezircevik@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9880-037X

Mehmet Sabir ÇEVİK
Millî Eğitim Bakanlığı
sahici1980@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8817-4747

Yusuf ŞENUFUK
Millî Eğitim Bakanlığı
ysenufuk@gmail.com
ORCID: 0009-0007-5870-216X

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

19.05.2023

Kabul Tarihi:

30.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Uzaktan Eğitim
Pandemi
Covid-19
Öğretmen Görüşü

Keywords

Distance Education
Pandemic
Covid-19
Teacher Opinion.

The aim of this study is to determine teachers' views on distance education during the COVID-19 pandemic. The research was designed in phenomenology design, which is one of the qualitative research approaches. The study group of the research consists of 15 teachers working in Siirt and Bolu provinces determined by maximum diversity sampling method. The data obtained through semi-structured interview form were analysed by content analysis. As a result of the research, it was determined that the teachers made sense of the distance education process in terms of alternative, necessity, difficulty and technological context, stated that it has disadvantages as well as advantages and that it has different effects, especially psychological. In addition, it was determined in the study that teachers suggested solutions to the problems they encountered during the COVID-19 pandemic process in terms of infrastructure and technical support and training on the use of technology.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı COVID-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemektir. Araştırma nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseninde tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle belirlenen Siirt ve Bolu ilinde görev yapan 15 öğretmen oluşturmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecini alternatiflik, zorunluluk, güçlük ve teknolojik bağlamda anlamlandırdıkları, avantajlarının yanı sıra dezavantajlarının da olduğunu ve başta psikolojik olmak üzere farklı etkiler bıraktığını ifade ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada öğretmenlerin COVID-19 pandemi sürecinde karşılaştıkları sorunlara yönelik alt yapı ve teknik destek ile teknoloji kullanımı konusunda eğitimler verilmesi yönünde çözüm önerilerinde buldukları tespit edilmiştir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1299322>

Atıf/Cite as: Çevik, M.N., Çevik, M.S., & Şenufuk, Y. (2023). Distance education in the Covid-19 pandemic process in the context of teacher opinions. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1826-1843.

¹ Bu çalışma 16. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Introduction

Infectious diseases in the world are as old as human history and have always existed. In order for an infectious disease to be declared as a pandemic, the disease in question must affect many people and be widespread (Çıragil, 2020). There are some criteria for a case to be a pandemic according to the World Health Organisation. These are the occurrence of a disease that did not exist before in the society, the virus in question infects people and causes disease, and the virus that causes this dangerous disease to occur shows the ability to spread easily and continuously. Accordingly, diseases that start to be seen regularly in different parts of the world are declared as pandemics (WHO, 2020). According to Treanor (2011), it is not possible to predict when and how pandemics will start.

At the beginning of human history, populations were isolated from each other. However, today, when human mobility is increasing, there is a significant increase in interregional and even intercontinental communication and interaction. The emergence of possible pandemics has become inevitable due to larger cities, busier trade routes, the development of global transport and communication, and increased contact with different people and animals. The world has experienced pandemic periods with very high destructive effects in history such as the Black Plague epidemic, Cholera Epidemic and Spanish Flu. One of the latest examples of this is the COVID-19 pandemic that emerged in Wuhan, China in the last days of December 2019 and spread all over the world in a short time. The World Health Organisation declared COVID-19 as a pandemic on 11 March 2019 and drew attention to the importance of the outbreak.

The devastating impact of the COVID-19 pandemic in the world has brought about long-lasting and dramatic changes that societies will experience. COVID-19 (Balci, 2020) has negatively affected the education community with more than 1.5 billion students, 63 million teachers, and a large number of education support staff affected by quarantine, lockdowns and school closures worldwide. Learning losses are expected to occur in millions of children who are unable to attend school due to the COVID-19 pandemic. Unfortunately, it is unclear how large the learning losses and negative impacts on disadvantaged children may be (Sabates, Carter & Stern, 2021). It is also argued that, in the medium term, a social inequality reflected in education, along with temporary changes in the mode of education, can lead to a potential trust problem for the actors implementing the measures (Bormann et al., 2021). Therefore, this pandemic has made it necessary to take a series of measures. Undoubtedly, studies have started rapidly to develop an adaptive, consistent, effective and egalitarian education that can respond to this crisis, which will significantly disrupt the education process. With the developments and the pandemic process, traditional education has become unable to meet the needs of students. Accordingly, distance education has been seen as an alternative way in many countries. Thus, distance education has become an effective option that can support or replace traditional education (Khoshemehr, 2013; Yılmaz & Güven, 2015).

In Turkey, due to the unfavourable conditions caused by the COVID-19 pandemic, the Ministry of National Education and the Council of Higher Education suspended education and training activities and made the necessary legislative arrangements for the transition to distance education. In 2020, in the third week of March, EBA TV started the distance education process on three different television channels at each education level and also on www.eba.gov.tr website. In addition to this, as of 13 April, the live lecture application was implemented on 'eba.gov.tr' and teachers had the opportunity to lecture their students remotely. In universities, it has been decided that the theoretical parts of the courses at all levels and in all programme types will be carried out by distance education by preparing the technical infrastructure. In fact, Turkey is not a very distant country to distance education. In 1924, the "Teacher Education Report" presented by Dewey brought distance education studies to the agenda for the first time. In 1927, it emerged as a concept (Alkan, 1997).

The concept of distance education emerged with the idea of enabling learners to receive education at home. The first application of distance education, which was made in 1728, is nowadays carried out in the form of teleconference and internet applications by increasing its quality with the developing technology (Saygi, 2021). Thanks to the distance education practice carried out in this way, it is ensured that individuals, teachers and students who are kilometers away from each other or who are not able to come together can communicate effectively among themselves (İşman, 2005). Distance education is a teaching method in which effective communication between practitioners and learners is provided by developing different educational methods for learning and teaching methods that cannot be realized in the classroom. According to Rumble (2019), it is

the separation of teaching and learning activities in space and time. In other words, distance education is an education system in which learners and teachers establish a communication tool independent of time and space (Avcı & Akdeniz, 2021). According to Dung (2020), it is the transfer of course content through information technology applications, multimedia resources, internet, video conferencing, etc.

Distance education, which is independent of time and space, has been used with different methods that enable learners to learn with the support of many technological tools and equipment and accordingly, constantly renewing itself with the development of technology. Distance education has been carried out with various applications ranging from internet applications to radio and television broadcasts (Gürkan, 2012). Distance education, in which the student and the teacher do not have to share the same place concretely (Kaya & Önder, 2002), appears as a system that will produce alternative solutions and meet the needs of individuals with the pandemic process. However, it is not possible to ignore the positive and negative consequences of these applications.

It can be said that distance education facilitates communication independent of space and time (Özmen, 2001; Brady et al., 2010). Moreover, users communicate with objects and people as if they were in the same place. This method can have important results in terms of education (Şahin, 2005). In other words, the fact that people who are in the same environment in distance education feel themselves as a part of the community affects the success and attitude in learning (Yılmaz, 2016; Yaman & Hamedoğlu, 2014). Demiray (1999) also stated that distance education enables students and teachers to participate in education and training activities independently of the place, from work or from anywhere, and that they have the flexibility to continue education at any time without time limit, and that distance education activities also reduce the cost of education. Krasnova and Polushkina (2021) suggest that time and place constraints in lessons will be removed, and Alqahtani and Rajkhan (2020) state that the use of technology will improve the educational process. In addition, distance education applications are known to enable students to learn faster and more systematically in a shorter time with computers, to take a more active role compared to traditional education and to communicate with each other at any time (Demirel et al., 2001).

It is known that distance education activities have disadvantages as well as advantages. In addition to the advantages of distance education, there are also limitations such as lack of feedback from the student, lack of mutual interaction, socialisation barrier and inability to help the student individually (Kaya, 2002; Yurdakul, 2005). In this respect, even if distance education creates an environment independent of time and space for students, students' inability to actively participate in the lesson, lack of socialisation, lack of face-to-face interaction and learning inadequacy arising from students' differences may occur. According to Horzum (2003), distance education, which prevents students from socialising, also creates problems in the realisation of applied courses and negatively affects students' healthy learning. (Al-Balas et al., 2020) concluded that distance education is negative due to insufficient internet speed and quality, and (Perez-Lopez et al., 2021) concluded in their study that students raised by families with low education levels have fewer opportunities to use digital technologies and are in a disadvantaged position in this process. In addition, teachers' preparation for the lessons they will teach in the distance education process takes more time and tires them out. Another negativity experienced in distance education environments is the decrease in the sense of community. This situation causes students to move away from the system (Kang et al., 2011; Öztürk & Deryakulu, 2011). Students who experience individual loneliness in distance education activities have low levels of participation in learning activities (Ilgaz & Aşkar, 2009). According to Rovai (2002), students with a decrease in the sense of community may have a tendency to drop out of the course and increase absenteeism, and accordingly, the continuity of distance education may be negatively affected.

When the related literature is examined, Ağır (2007) found that teachers' attitudes towards distance education were positive in his study. Barış (2015) determined that the distance education attitudes of students with computers, mobile devices and continuous internet connection were more positive than students without technological tools. Tao & Yeh (2008) found that teachers' perceptions towards the development of distance education were positive. Similarly, there are other studies showing that the perceptions and attitudes of students who participated in distance education are positive (Antalyalı, 2004; Ağır, 2007; Gürbüz, 2014; Hannay & Newvine, 2006; Yıldız, 2011). In contrast to these studies, Gillies (2008) found that in distance education given to pre-service teachers with technological tools, pre-service teachers could not feel themselves

as real students due to problems such as sound, internet-related disconnections, image distortion, inability to communicate effectively with the teacher and not getting instant answers to the questions they asked. In similar studies, students cannot get enough efficiency from the lessons due to screen freezes, technical problems and sound loss that occur during the lessons in distance education (Doğan & Tatuk, 2015; Horzum, 2003; Karal et al., 2011;). In addition, it is stated that the perceptions and attitudes of teachers and students towards distance education in terms of knowledge and experience are uncertain (Ateş & Altun, 2008); however, it is stated that negative perceptions or attitudes can change positively with the arrangements to be made regarding distance education (Gillian & Gillian, 2004).

As it can be understood from the literature, it is thought that teachers are direct users of distance education, accordingly, the most accurate and most effective evaluation can be made by teachers, and the determination of the positive and negative aspects of distance education, which is a fact of life with COVID-19 and has become compulsory in a sense, will be revealed more clearly with teacher opinions. For this reason, it is thought that this and similar studies will contribute to the identification of deficiencies related to distance education practices, and detailed examinations of the process will contribute to the understanding of various problems that are not realised. In the current study, it is aimed to evaluate a detailed analysis of the distance education process implemented with the COVID-19 pandemic in the context of teacher opinions. In addition, in the study, it was tried to reveal the positive and negative aspects of distance education and the shortcomings or pluses of distance education by taking the opinions of teachers about the distance education process being implemented. Therefore, the following questions were tried to be answered within the scope of this study:

1. What are teachers' views on the meaning of distance education?
2. What are the opinions of teachers on the advantages and disadvantages of distance education process?
3. In which ways did the distance education process affect teachers?
4. What are the teachers' suggestions about the distance education process?

Method

Research Design

This study was designed in the phenomenology design, which is one of the qualitative research approaches. Patton (2014) defines phenomenology as making sense of people's individual experiences and experiences by examining them in depth. Creswell & Poth (2016) define phenomenology as the extraction of similar or common points from phenomena and events. In the phenomenological design, it is aimed to determine the perceptions and meanings of certain phenomena depending on experience or experiences (Yıldırım & Şimşek, 2018). In the current study, phenomenology design was used since it was aimed to determine the experiences of teachers about the phenomenon of distance education during the COVID-19 process and the problems and solution suggestions experienced in distance education depending on these experiences.

Participants

The study group of this research, in which maximum diversity sampling method, which is one of the purposive sampling methods, consists of 15 teachers working in public schools in Siirt and Bolu provinces. Maximum diversity sampling is the determination of similar and different situations in the universe related to the problem being studied and conducting the research on these situations (Büyüköztürk et al., 2014). The reason why the maximum diversity sampling method was preferred in the study is to ensure the diversity of the study group. In other words, with the maximum diversity sampling method, it was aimed to determine the similar or common opinions of the participants who showed diversity and differences in terms of personal (demographic) characteristics. In addition, with the maximum sampling method, it was also aimed to reflect the different experiences and situations that the participants encountered in distance education during the COVID-19 period. In this direction, variables such as gender, branch, school level, professional experience, education level were taken as a source of diversity in determining the teachers to be selected for the study group. Thus, it was ensured that comprehensive and broad evaluations were made by providing participant diversity regarding the problems arising from the distance education process. characteristics of participating teachers in the study group are given in Table 1.

Table 1. Self-Qualification Information About The Participants

Teacher	Gender	Speciality	School Level	Professional Experience	Learning Status
T1	Male	classroom	Primary School	5	Bachelor
T2	Female	Pre-School	Kindergarten	9	Bachelor
T3	Male	Pre-School	Kindergarten	11	Bachelor
T4	Male	Literature	High Schools	22	Master degree
T5	Female	Maths	Secondary School	3	Bachelor
T6	Female	Pre-School	Kindergarten	4	Bachelor
T7	Male	History	High Schools	18	Bachelor
T8	Male	Turkish	Secondary School	14	Bachelor
T9	Female	Physics	High Schools	10	Bachelor
T10	Female	classroom	Primary School	12	Master degree
T11	Male	classroom	Primary School	26	Bachelor
T12	Male	Science	Secondary School	8	Master degree
T13	Female	Literature	High Schools	14	Bachelor
T14	Male	Physical Education	High Schools	9	Bachelor
T15	Male	English	Secondary School	6	Bachelor

As can be seen in Table 1, the participants of the study consisted of 15 teachers working in kindergarten, primary school, secondary school and secondary education. Six of the teachers were female and nine were male. Table 1 shows that the teachers were selected from different branches. The teachers included in the study have professional experiences ranging from 3 years to 26 years. In terms of school level, the number of teachers participating in the research is almost close to each other. On the other hand, it was determined that 3 of the teachers had master's degree and 12 of them had bachelor's degree.

Data Collection and Analysis

The data of the study were obtained through a semi-structured interview form prepared by the researchers as a result of the literature review. Semi-structured interviews are considered important because they enable participants to express their feelings and thoughts better (Büyükoztürk et al., 2014). Interviews enable the understanding of attitudes or perceptions that cannot be directly known concretely (Yıldırım & Şimşek, 2018). The interview questions of the research were analyzed by three faculty members (1 doctoral faculty member, 2 associate professors) who are experts in the field of educational administration. In addition, an associate professor who has research and experience in qualitative study methods evaluated the interview questions in terms of scope, purpose and method. The research questions were also checked for language and expression appropriateness by two Turkish language experts who are doctoral faculty members in the field of Turkish Language and Literature. The interview questions were revised in line with the expert opinions. The updated questions and pilot implementation of the study were determined by interviewing two teachers who were not among the participants of the study. The interview form was reorganized according to the feedback received after the pilot application and the interview form was finalized. Thus, an interview form suitable for the purpose of the research was prepared. The interviews of the research were conducted by appointment system in the places and at the times determined by the participants. Each interview lasted an average of 30 minutes and the research data were collected on a voluntary basis. Before the interviews, the participants were given detailed information about the research and were assured that the interviews shared in the research would not be shared with others in any way. Throughout the interview, the researchers stayed away from attitudes and behaviors that could direct the participants and took care not to ask questions outside the purpose of the research. The researchers prevented interviews outside the purpose of the research by asking probe questions (auxiliary questions) when necessary to prevent interviews outside the purpose of the research.

The data of the study were analysed by content analysis. Content analysis is the collection of common or similar concepts under certain themes, categories and codes and making them understandable (Yıldırım & Şimşek, 2018). The teachers interviewed within the scope of the research were given pseudonyms as "T1, T2, T3"...and all data obtained from the participant teachers were coded. The answers given by the teachers to the

questions were collected under similar or different codes according to their content. In addition, themes and categories were reached by collecting common or similar codes together. In order to fully reflect the views of the participants, attention was paid to ensure that direct quotations were striking, descriptive and diverse (Ünver et al., 2010).

Validity and Reliability

Qualitative research differs from quantitative research in terms of validity and reliability. There are various ways to ensure internal validity (credibility), external validity (transferability or transferability), internal reliability (consistency) and external reliability (confirmability) in qualitative research (Lincoln & Guba, 2013). Credibility is related to the internal validity of the research (Yıldırım & Şimşek, 2018). Within the scope of internal validity in the current research, the meaningfulness of the research and whether the findings obtained are consistent within themselves were examined. In order to ensure internal validity in the current study, attention was paid to direct quotations, participant confirmation, expert review and the consistency of the collected data with the literature. Transferability and transferability are related to the external validity of the research (Lincoln & Guba, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2018). In this study, in order to ensure external validity, the maximum diversity sampling method and criterion sampling method, which are more preferred in qualitative studies and which are purposeful sampling methods, were applied and detailed information about the scope of the research was given to the teachers. In order to ensure internal and external reliability, the data obtained were first analysed individually by the researchers, then the analysed data were checked and common themes were determined, and other expert researchers were provided to examine the operation and process of the study in detail (Creswell, 2012). In addition, in order to increase the internal and external reliability of the research, time was spent with the teachers to make them feel comfortable, questions that were not understood were rearranged by making necessary explanations to the teachers, and analyses were carried out by adhering to the conceptual framework.

Findings

This section consists of sub-headings including the questions addressed to the teachers in accordance with the research objectives

Opinions on the Meaning of Distance Education

In this sub-heading, the teachers were asked "What does distance education mean to you? Can you explain?" question was asked. Accordingly, teachers' views on the meaning of distance education are given in Table 2.

Table 2. Teachers' Views On The Meaning Of Distance Education

Categories	Codes	Participants	f
Alternativity	A new training model	T1, T4, T10, T12, T15	5
	Contactless training	T3, T8, T13	3
	Non-face-to-face training	T7, T14	2
	An education applied in times of emergency	T6, T5	2
	One-way education	T11	1
Necessity	A spatially independent training technique	T2	1
	A training that is inevitable	T9, T11, T15	3
	Education required by the circumstances	T3, T4	2
	An educational practice used in times of crisis	T6, T5	2
Difficulty	A mandatory application for uninterrupted education	T7	1
	A challenging process for teachers and students	T2, T3, T14	3
	An education that not everyone can benefit from	T9, T15	2
Technological	An education that is almost impossible to implement	T14	1
	Training using technological tools	T1, T3, T6, T8, T11, T12	7
	Computer aided education	T1, T3, T5, T8, T11, T13	6
	Online education via the Internet	T1, T6, T12, T13, T15	5
	A technological development at the student's doorstep	T5	1
	An application that offers video tutorials	T9	1

Table 2 shows that teachers expressed their views on the meaning of distance education under four categories. According to the views of the participants, the category of alternative is a new education model ($f=5$), non-face-to-face education ($f=2$), an education applied in extraordinary periods ($f=2$), non-contact education ($f=3$), one-way education ($f=1$), an education technique independent of space ($f=1$); In the category of necessity, the codes of education necessitated by conditions ($f=2$), an education that is inevitable ($f=3$), a compulsory practice for uninterrupted education ($f=1$), an educational practice used in times of crisis ($f=2$); in the category of difficulty, the codes of a challenging process for teachers and students ($f=3$), an education that is almost impossible to implement ($f=1$), an education that not everyone can benefit from ($f=2$). According to the last category, the technology category, the opinions were gathered under the codes of a technological development that comes to the student's feet ($f=1$), an education that is realised by using technological tools ($f=6$), an application that offers camera education ($f=1$), online education via the internet ($f=5$) and computer-aided education ($f=6$). The opinions of some participants are as follows:

"In my opinion, distance education is an alternative education model for students to stay in school after the pandemic and for education to continue (T1)."

"I think we have added a new concept to the education model we have been used to for many years with the pandemic, and I call it place-independent education (T2)."

"Despite all the negativities experienced, it was compulsory for education to continue uninterrupted; for this reason, I define distance education as compulsory education (T7)." *"Distance education is seen as an impossible education for physical education teachers like me...(T14)."*

"Distance education is an education model in which technology is at the forefront and is realised by using technological tools (T8)."

"Distance education is an education model that I call as a kind of computer assisted education that is carried out by using a computer and connecting to the internet (Ö11)."

Opinions on the Advantages and Disadvantages of Distance Education

In this sub-heading, the teachers were asked "what do you think are the advantages and disadvantages of the distance education process? Can you explain?" question was asked. Accordingly, the frequency distributions of the teachers regarding the advantages and disadvantages of distance education are shown in Table 3.

Table 3. Teachers' Views On The Advantages And Disadvantages Of Distance Education

Theme	Categories	Codes	Participants	f
Advantage	Independent of space and time	Easy and fast access to training	T3, T5, T13	3
		Saving time	T7, T1	2
		Flexibility	T9, T11	2
	Technology	Computer Usage	T1, T6, T7, T11, T12	5
		Technological blessings	T1, T4, T12	3
		Internet and Generation Z	T8	1
	Learning	Continuity	T4, T11, T13	3
		Staying on top of your studies	T2, T4	2
		Fulfilment of training needs	T15	1
	Disadvantage	Affective Deficit	Lack of emotion transfer	T7, T14
Lack of interaction			T5, T8	2
Soulless, far from practice			T14	1
Technological Inadequacy		Need for a computer or tablet	T7, T9, T6	3
	Internet connection problems	T3, T6	2	
	Inequality of opportunity and opportunity	T14	1	
Passive Participation	Lack of communication	T14, T5, T8	3	
	A virtual environment	T7, T9	2	
	Absenteeism	T9	1	

Table 3 shows that teachers expressed their views on the advantages and disadvantages of the distance education process in two themes and six categories. According to the views of the participants, the advantage theme is organised under the categories of space and time independent ($f=7$), technology ($f=9$) and learning ($f=6$); the disadvantage theme is organised under the categories of affective deficiency ($f=5$), technological inadequacy ($f=6$) and passive participation ($f=5$). The time and space category consisted of the codes of education anytime and anywhere ($f=3$), saving time ($f=2$), flexibility ($f=2$); the technology category consisted of the codes of technological blessings ($f=3$), internet and Generation Z ($f=1$) and computer use ($f=5$); the learning category consisted of the codes of staying connected with the lessons ($f=2$), meeting educational needs ($f=1$) and staying connected with the student ($f=3$). The affective deficiency category consisted of the codes of lack of emotional transfer ($f=2$), lack of spirit away from practice ($f=1$), lack of interaction ($f=2$); the technological inadequacy category consisted of the codes of internet connection problems ($f=2$), need for computers and tablets ($f=3$), inequality of opportunity and opportunity ($f=1$); and finally, the passive participation category consisted of a virtual environment ($f=2$), lack of communication ($f=3$) and absenteeism ($f=1$). Some participants' views on the advantages and disadvantages of distance education are as follows;

"With the pandemic, we have learnt that education and training activities cannot be limited within a certain space or time period. This situation has shown us once again that education and training activities overflow within four walls (T5)."

"The technology that exists in our lives has become indispensable with the pandemic; everyone from young to old has learnt how to use computers and tablets, and those who know how to use them have improved themselves a little more. We have seen that technology is a blessing (T1)."

"With the closure of the schools, the effort to teach the course through distance education without lagging behind our students, being in constant communication with our students and not being separated from them was a source of morale for us in this negative situation. Despite all the difficulties, we ensured that our students did not fall behind in the education process (T4)."

"When I was teaching my lessons, the students' lack of interest in the lesson made me very sad. I could not understand their feelings because I could not see eye to eye with them. I was in an effort to teach in a soulless environment (T14)."

"Not all of my students could attend my lessons. While some of my students had internet connection problems because they were in the village, some of my students did not have computers or tablets (T6)."

"Some of my students were absent from online courses during the distance education process. The existence of a virtual environment prevented students from actively participating in the lesson (T9)."

Opinions on the Effects of Distance Education

In this sub-heading, the teachers were asked "In which ways did the distance education process affect you? Can you explain?" The question was asked. Accordingly, the frequency distributions of the teachers regarding the effects of distance education are shown in Table 4.

Table 4. Teachers' Views On The Effects Of Distance Education

Categories	Codes	Participants	f
Psychological Effects	Exciting	T1, T5, T3	3
	Happy	T2, T3, T11	3
	Inadequate	T10, T14,	2
	Agitated	T3, T9	2
	Confused	T12	1
Innovative	Entrepreneur	T2, T13, T15	3
	Open to learning	T11, T13, T6	3
	Productive	T1, T8	2
	Selfless	T4, T12	2

In Table 4, it is seen that teachers expressed their views on the effects of distance education in two categories. The psychological effects category consists of inadequate ($f=2$), anxious ($f=2$), excited ($f=3$), happy ($f=3$) and confused ($f=1$) codes; the innovative category is grouped under the codes of entrepreneur ($f=3$), productive ($f=2$), open to learning ($f=3$) and selfless ($f=2$). Some participants' views on the effects of distance education are as follows:

"In the first days, I could not understand what I had to do in the process. Therefore, I felt very inadequate. In the following periods of time, I overcame my deficiencies; however, this time, the fact that the students participated very little in the lesson and I could not reach them tied my hands (T10)."

"In the first lesson, I felt a little nervous and excited. In the following lessons, I was a little more relaxed. I was very happy to solve the questions I had prepared for my students beforehand. It was exciting for me to be able to reach the students even in this process (T3)."

"The pandemic process turned into an opportunity to improve myself. I saw that the entrepreneurial spirit was triggered in myself. I realised that I was actually hungry to learn and that I was making great efforts to learn ways and methods that I did not know (T13)."

"I constantly tried to add something to the teaching methods and techniques that I should use while lecturing to the students remotely. I shared the materials I produced with them remotely. Before each lesson, I was concerned about producing a material, a method or a way to attract the attention of my students (T1)."

Opinions on Distance Education Suggestions

In this sub-heading, the question "What are your suggestions to teachers about the distance education process? Can you explain?" question was asked. Accordingly, the frequency distributions of teachers' distance education suggestions are shown in Table 5.

Table 5. Teachers' Opinions On Distance Education Suggestions

Categories	Codes	Participants	f
Infrastructure	Internet speed	T3, T8	2
	Technical support	T11	1
Training and Courses	Technology use	T7, T13, T11	3
	In-service training	T4, T7	2
Resource Support	Computer or tablet	T1, T4, T9, T11, T13, T15	6
	Free internet	T4, T9, T13, T14	4
	e-content	T5	1

Table 5 shows that teachers expressed their views on distance education suggestions under three categories. In the infrastructure category, internet speed ($f=2$), technical support ($f=1$) codes; in the training and courses category, technology use ($f=3$), in-service training ($f=2$) codes; in the resource support category, computer or tablet ($f=6$), free internet ($f=4$) and e-content ($f=1$) codes. Some participant opinions on distance education suggestions are as follows;

"If we want to increase the quality in distance education, our priority should be to increase the speed of the internet. Continuous interruptions and screen freezes due to the internet speed during the process of my course created negativities (T3)."

"The pandemic has been a period when teachers should be more intertwined with technology. For this reason, I think that teachers should be trained by providing in-service trainings on the use of technology (T7)."

"Since not all students have computers or tablets, we could not reach all students. Therefore, the priority in distance education should be to meet the need for computers or tablets. In addition, only computer and tablet are not enough to teach a lesson. Internet should also be free and quota-free during distance education (T9)."

"Resources such as e-books and e-questions should be created by the ministry at each course level and shared with teachers and students and these contents should be continuously developed and updated (T5)."

Conclusion, Discussion and Suggestions

This study aims to determine teachers' views on the distance education process during the COVID-19 pandemic. In the study, it was concluded that teachers see the distance education process as an alternative education due to compulsory reasons and generally accept it as an indispensable teaching method in extraordinary situations. Yunus et al. (2021) also found that distance education is an indispensable method during the pandemic process. On the other hand, it was observed in the study that teachers' views on distance

education were mostly positive. Similarly, Yenilmez et al. (2017), Afşar & Büyükdoğan (2020), Nasser & Abouchedid (2000) found that teachers had a positive perspective on the implementation of distance education processes. However, in the study, negative opinions were also determined, which considered the distance education process as a difficult and inaccessible education application. Çakır (2022), Çelebi (2022), Bulut (2021), Karakuş et al. (2020), Karatepe et al. (2020), Yolcu (2020), Polat & Binici (2021), Taşkın & Aksoy (2021), Demir & Kale (2020) reported that teachers reported negative opinions about distance education in their studies. There are also results that there are problems in distance education, especially in the processing of practical courses compared to theoretical courses (Almuraqap, 2020; Utomo et al., 2020). The fact that there are different research results regarding the meaning of distance education can be explained by the positive or negative perceptions of the participants towards distance education. Finally, it is noteworthy that the research emphasised the technological meaning of distance education such as being independent from space, technology, camera education, computer-aided education. The existence of studies drawing attention to the technological meaning of distance education (Beldarrain, 2006; Duman, 2020; Hussein et al., 2020; Shin & Hickey, 2021) supports the results of the current study.

According to the results of the research, it was determined that distance education has some advantages and disadvantages. These advantages and disadvantages are listed as saving time, increasing awareness of the importance of technology in education, meeting the educational needs of students under all conditions without breaking away from the lessons, and continuing education without interruption. Kaden (2020) sees the distance education process as an important support for learning in extraordinary situations. Similarly et al. (2020) state that distance education is an indispensable application in meeting the need for education. De Paepe et al. (2018) determined the aspects that seem advantageous in the evaluation of distance education as the increase in the use of technology and awareness. DeNeui & Dodge (2006) found that the most important advantage of distance education is that it is independent from time and space; Horspool & Lange (2012) found that the most important advantage is the ease of saving time along with independence from time and space. In addition, there are also research results that see the advantage of distance education as utilising technological tools and equipment (Gökçe, 2008) and students not falling behind in the lessons (Fidan, 2020). Therefore, it can be said that the results of the study coincide with the literature.

In the study, the disadvantages of distance education were determined as the lack of emotion transfer in the lessons, lack of interaction, lack of socialisation, the existence of a soulless environment far from practice, lack of motivation, lack of computers or tablets, internet connection problems, inequality of opportunity and opportunity among students. Durak (2017) found in his study that distance education causes lack of motivation in students. Öztaş & Kılıç (2017), Keskin & Özer-Kaya (2020), Koç (2020) & Kurnaz et al. (2020) found that one of the most important disadvantages of distance education is the lack of interaction and communication. Ramos-Morcillo et al. (2020) sees the disadvantage of distance education as inequality of opportunity and opportunity. The consistency between the results obtained from all these studies and the results of the current study indicates that the disadvantageous aspects of the distance education process are similar.

In the study, it was determined that the psychological effects of distance education are inadequacy, uneasiness, excitement, happiness and astonishment; the effects in the context of innovation are entrepreneurship, selflessness and productivity. Şan & Karsak (2020) concluded that distance education causes a sense of inadequacy, Karatepe et al. (2020) found that distance education courses are boring due to uneasiness, Karakuş et al. (2020), Shin & Hickey (2021) concluded that the distance education process decreases motivation. In addition, various research results can be found in the literature that see the distance education process as an innovative education system developed by teachers in online environments (Başar et al., 2019; Kahraman, 2020; Machado, 2007). When these results are evaluated as a whole, it is understood that the distance education process causes different and complex emotions in teachers.

Another important result of the research is that the suggestions of the teachers regarding the functioning of the distance education process show diversity. Teachers mostly made suggestions on making technological resources such as internet and computer accessible in the distance education process, eliminating internet connection interruptions due to infrastructure, providing free internet access, planning training and courses on the use of technology, and preparing e-content resources. In the literature, as in this study, similar suggestions

were made in the form of increasing the possibilities of having computers and internet in the distance education process (Yılmaz-İnce et al., 2020), providing technological and technical support (Kaden, 2020; Kebritchi et al., 2017; Sarı, 2020), increasing internet access (Genç et al., 2020; Malik et al., 2020), providing courses and trainings (Boling et al., 2012). The fact that there are similar suggestions in different studies may be related to some common problems in the distance education process.

The research has some limitations. Conducting the research with qualitative research approaches prevents the generalisation of the results obtained from the research. In addition, the fact that the research data was conducted only with the interview technique and in public schools, and that there were no different participant groups such as administrators and parents in the research can be seen as other limitations of the research. Despite these limitations, the following suggestions can be made to practitioners and researchers:

1. Since it was determined in the research that distance education is an alternative to face-to-face education for teachers in the distance education process, it may be useful to technically organise and equip one or more classes related to distance education in each school.
2. As a result of the study, since the situations in which distance education is advantageous are determined, arrangements can be made to prevent learning loss by establishing classes ready for hybrid education for students who cannot attend classes for various reasons in schools.
3. In order to minimise the negative effects of distance education, psychological support services can be provided or increased by school guidance services for teachers and students.
4. In order to ensure uninterrupted access of teachers and students to distance education, it may be appropriate to abolish or rationalise internet quotas and fees across the country.
5. In order to contribute to the generalisation of the results of the research, the research can be repeated with quantitative or mixed method approaches.
6. The research can be conducted with different outcome groups such as school administrators and parents working in private schools as well as public schools.
7. In order to ensure data diversity in the research, other data collection methods such as observation can be used in addition to interviews.

References

- Afşar, B., & Büyükdoğan, B. (2020). Evaluations of iibf and sbbf students about distance education during the COVID-19 pandemic. *Karatay Journal of Social Research*, 5, 158-179.
- Ağır, F. (2007). *Determining the attitudes of primary school teachers working in private and public schools towards distance education* [Unpublished Master's Thesis]. Balıkesir University.
- Al-Balas, M., Al-Balas, H. I., & Jaber, H. M. (2020). Distance learning in clinical medical education amid COVID19 pandemic in Jordan: current situation, challenges, and perspectives. *BMC Medical Education*, 20(341), 1-7.
- Alkan, C. (1997). *Eğitim teknolojisi* (5. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Almaghaslah D., & Alsayari, A. (2020). The effects of the 2019 novel coronavirus disease (COVID-19) outbreak on academic staff members: A case study of a Pharmacy School in Saudi Arabia. *Risk Management and Healthcare Policy*, 13, 795-802. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S260918>
- Almuraqab, N. A. S. (2020) Shall Universities at the UAE continue distance learning after the COVID-19 pandemic? Revealing students' perspective. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology (IJARET)*, 11(5), 226-233.
- Alqahtani, A. Y., & Rajkhan, A. A. (2020). E-learning critical success factors during the COVID-19 pandemic: A comprehensive analysis of e-learning managerial perspectives. *Education Sciences*, 10(9), 1-16.
- Antalyalı, Ö. L. (2004). *Uzaktan eğitim algısı ve Yöneylem araştırması dersinin Uzaktan eğitim ile verabilirliği* [Unpublished Master's Thesis]. Süleyman Demirel University.

- Ateş, A., & Altun, E. (2008). Investigation of computer teacher candidates' attitudes towards distance education in terms of various variables. *Journal of Gazî Faculty of Education*, 28(3), 125-145.
- Avcı, F., & Akdeniz, E. C. (2021). Koronavirüs (Covid-19) salgını ve uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan sorunlar konusunda öğretmenlerin değerlendirmeleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(4), 117-154.
- Balcı, A. (2020). COVID-19 özelinde salgınların eğitime etkileri. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice*, 3(3), 75-85.
- Başar, M., Arslan, S., Günsel, E., Akpınar, M. (2019). Distance education perception of prospective teachers. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 3(2), 14-22.
- Beldarrain, Y. (2006). Distance education trends: Integrating new technologies to foster student interaction and collaboration. *Distance Education*, 27(2), 139-153. <https://doi.org/10.1080/01587910600789498>
- Boling, E. C., Hough, M., Krinsky, H., Saleem, H., & Stevens, M. (2012). Cutting the distance in distance education: Perspectives on what promotes positive, online learning experiences. *The Internet and Higher Education*, 15(2), 118-126.
- Bormann, I., Brögger K., Pol, M., & Lazarová, B. (2021). COVID-19 and its effects: On the risk of social inequality through digitalization and the loss of trust in three European education systems. *European Educational Research Journal*, 20(5), 610-635.
- Brady, K. P., Holcomb, L. B., & Smith, B. V. (2010). The use of alternative social networking sites in higher educational settings: A casestudy of the e- learning benefits of ning in education. *Journal of Interactive Online Learning*, 9(2), 151-170.
- Bulut, İ. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretiminin Uzaktan Eğitim yolu ile yapılmasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi* [Unpublished Master's Thesis]. Inonu University.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Scientific research methods*. Pegem Academy.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. New Jersey, NJ: Pearson Ed. Inc.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Çakır, H. K. (2022). *Examining the views of prospective primary school teachers towards distance education* [Unpublished Master's Thesis]. *Firat University*.
- Çelebi, N. Y. (2022). *Investigation of science teachers' attitudes and opinions towards distance education during the COVID-19 pandemic* [Unpublished Master's Thesis]. Van Yüzüncü Yıl University.
- Çıragil, P. (2020). *COVID-19 Pandemic is not the first*. <http://www.yeditepehastanesi.com.tr/koronavirus-pandemisi-ilk-degil-adresinden-19.05.2020> was reached on.
- De Paepe, L., Zhu, C., & DePryck, K. (2018). Drop-out, retention, satisfaction and attainment of online learners of Dutch in adult education. *International Journal on E-Learning*, 17(3), 303-323.
- Demir, S., & Kale, M. (2020). Evaluation of the distance education process during the COVID-19 pandemic according to teachers' views. *Electronic Turkish Studies*, 15(8), 3445-3470.
- Demiray, U. (1999). Distance education as a contemporary education model. *Gendarmerie Journal*, 85, 46-52.
- Demirel, Ö., Seferoğlu, S., & Yağcı, E. (2001). *Instructional technologies and material development*. Pegem Akademi.
- Deneui, D., & Dodge, T. (2006). Asynchronous learning networks and student outcomes: The utility of online learning components in hybrid courses. *Journal of Instructional Psychology*, 33(4), 256-259.

- Doğan, S., & Tatık, R.Ş. (2015). Evaluation of distance education program in Marmara University according to the views of students. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(1), 247-261.
- Duman, S. N. (2020). Evaluation of the distance education process during the epidemic period. *Journal of National Education*, 49(1), 95-112. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.768887>
- Dung, D. T. H. (2020). The advantages and disadvantages of virtual learning. *IOSR Journal of Research & Method in Education*, 10(3), 45-48.
- Durak, G. (2017). An overview of support services in distance education: Problems and trends. *Journal of Open Education Applications and Research*, 3(4), 160-173.
- Fidan, M. (2020). Education in COVID-19 uncertainty: Teachers' views on compulsory distance education in primary school. *Uşak University Journal of Educational Research*, 6(2), 24-43.
- Genç, S. Z. Engin, G., & Yardım, T. (2020). Graduate student views on distance education practices during the pandemic (COVID-19). *Journal of Atatiürk University Kazım Karabekir Faculty of Education*, 41, 134-158. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.782142>
- Gillian, F., & Gillian, P. (2004). *Mind the gap: Students' expectations and perceptions of induction to distance learning in higher education*. British Educational Research Association (BERA) Annual Conference, UMIST, Manchester, UK.
- Gillies, D. (2008). Student perspectives on video-conferencing in teacher education at a distance. *Distance Education*, 29(1), 107-118.
- Gökçe, A. T. (2008). Distance education in the process of globalisation. *Journal of Dicle University Ziya Gökalp Faculty of Education*, 11, 1-12.
- Gürbüz, F. (2014). Students' views on distance learning in Turkey: An example of Anadolu University open education faculty. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 15(2), 239-250.
- Gürkan, S. (2012). *Açık ve uzaktan öğrenmede etkileşim aracı olarak WEB 2.0 teknolojilerinin kullanımı* [Unpublished Master's Thesis]. Anadolu University.
- Hannay, M., & Newvine, T. (2006). Perceptions of distance learning: A comparison of online and traditional learning. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, 2(1), 1-11.
- Horspool, A., & Lange, C. (2012). Applying the scholarship of teaching and learning: Student perceptions, behaviours and success online and face-to-face. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 37(1), 73-88.
- Horzum, B. (2003). *Lecturers' Thoughts on Internet Supported Education (Sakarya University Example)* [Unpublished Master's Thesis]. Sakarya University.
- Hussein, E., Daoud, S., Alrabaiah, H., & Badawi, R. (2020). Exploring undergraduate students' attitudes towards emergency online learning during COVID-19: A case from the UAE. *Children and Youth Services Review*, 119, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105699>
- İlgaz, H., & Aşkar, P. (2009). Community feeling scale development study in online distance education environment. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 1(1), 27-35.
- İşman, A. (2005). *Distance education*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaden, U. (2020). COVID-19 school closure-related changes to the professional life of a k-12 teacher. *Education Sciences*, 10(6), 165.
- Kahraman, M. E. (2020). The effect of COVID-19 pandemic on applied courses and conducting these courses with distance education: the example of basic design course. *Medeniyet Art Journal*, 6(1), 44-56.
- Kang, M., Liew, B. T., Kim, J., & Jung, H. (2011). Learning presence as a predictor of achievement and satisfaction in an online learning environment. *International Journal on E-Learning*, 13(2), 193-208.

- Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N. & Bayraktar, D. (2020). Turkish teacher candidates' views on distance education. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 6(19), 220-241. <https://doi.org/10.29000/rumelide.752297>
- Karal, H., Çebi, A., & Turgut, Y. E. (2011). Perceptions of students who take synchronous courses through video conferencing about distance education. *The Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(4), 276-293.
- Karatepe, F., Küçükgençay, N., & Peker, B. (2020). How do prospective teachers view synchronous distance education? A survey study. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1262-1274. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1868>
- Kaya, Z. (2002). *Distance education (1st Edition)*. Pegem Academy.
- Kaya, Z., & Önder, H. (2002). Ergonomics in teaching via the internet. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 1(1), 48-54.
- Kebritchi, M., Lipschuetz, A., & Santiago, L. (2017). Issues and challenges for teaching successful online courses in higher education: A literature review. *Journal of Educational Technology Systems*, 46(1), 4-29. <https://doi.org/10.1177/0047239516661713>.
- Keskin, M., & Özer-Kaya, D. (2020). Evaluation of students' feedback on web-based distance education during the COVID-19 process. *Izmir Kâtip Çelebi University Journal of Faculty of Health Sciences*, 5(2), 59-67.
- Khoshemehr, A. H. (2013). *Distance education in information and document management: A research on the role of national libraries of Iran and Turkey and a proposal for a conceptual model* [Unpublished Doctoral Dissertation]. Ankara University.
- Koç, E. (2020). An evaluation of distance learning in higher education through the eyes of course instructors. *Akdeniz University Journal of Faculty of Education*, 3(1), 25-39.
- Krasnova, G. A., & Polushkina, A. O. (2021). State and prospects of distance learning during the COVID-19 pandemic. *Journal of Informatization in Education (RUDN)*, 18(1), 36- 44.
- Kurnaz, A., Kaynar, H., Şentürk Barışık, C., & Doğrukök, B. (2020). Teachers' views on distance education. *Journal of National Education, Özel Sayı/ 2020*, 293-322 . DOI: 10.37669/milliegitim.787959
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (2013). *The constructivist credo*. California, CA: Left Coast.
- Machado, C. (2007). Developing an e-readiness model for higher education institutions: Results of a focus group study, *British Journal of Educational Technology*, 38(1), 72- 82.
- Malik, F., Ajmal, F., & Jumanı, Z. (2020). The effects of COVID-19 on education in Pakistan: Students' perspective. *International Journal of Distance Education and e-Learning*, 6(1), 217-234. <https://doi.org/10.36261/ijdecl.v6i1.1431>
- Morcillo A.J.R, Costa C. L., García J.E.M & Martínez, M. R. (2020). Experiences of nursing students during the abrupt change from face-to-face to e-learning education during the first month of confinement due to COVID-19 in Spain. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 1-15.
- Nasser, R., & Abouchedid, K. (2000). Attitudes and concerns towards distance education: The case of Lebanon. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 3(4), 1-10.
- Özmen, Ş. (2001). Virtual classroom application in education and its results, https://www.academia.edu/5302789/E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0MDE_SANAL_SINIF_UYGULAMASI_VE_SONU%C3%87LARI Accessed from the address on 17.05.2020.
- Öztaş, S., & Kılıç, B. (2017). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin uzaktan eğitim şeklinde verilmesinin öğrenci görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Turkish History Education Journal*, 6(2), 268-293.

- Öztürk, E., & Deryakulu, D. (2011). The effect of communication tool type on cognitive and social presence in online learning communities. *Hacettepe University Journal of Faculty of Education*, 41(41), 349-359.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research and evaluation methods* (M. Bütün and S. B. Demir, Trans. and Ed.). Pegem Akademi.
- Perez-Lopez, E., Atochero, A. V., & Rivero, S. C. (2021). Educación a distancia en tiempos de COVID-19: Análisis desde la perspectiva de los estudiantes universitarios. *Revista Iberoamericana de Educación a Distancia (RIED)*, 24(1), 331-350.
- Polat, C., & Binici, K. (2021). An evaluation on Çankırı Karatekin University information and document management department emergency situation distance education live courses. *Journal of Çankırı Karatekin University Karatekin Faculty of Literature*, 9(1), 90-118.
- Rovai, A. P. (2002). Building Sense of Community at a Distance. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 3(1), 1-16.
- Rumble, G. (2019). *The planning and management of distance education*. London: Routledge.
- Sabates, R., Carter, E., & Stern, J. M. B. (2021). Using educational transitions to estimate learning loss due to COVID-19 school closures: The case of complementary basic education in Ghana. *International Journal of Educational Development*, 82, 102377. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2021.102377>
- Sarı, H. (2020). Distance education in the stay-at-home era: Why we should not quarantine assessment and evaluation? *International Journal of Educational Researchers*, 3(1), 121-128.
- Saygı, H. (2021). Covid-19 pandemi uzaktan eğitim sürecinde sınıf öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 109-129.
- Shin, M., & Hickey, K. (2021). Needs a little TLC: Examining college students' emergency remote teaching and learning experiences during COVID-19. *Journal of Further and Higher Education*, 45(7), 973-986. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2020.1847261>
- Şahin, M. C. (2005). *The effectiveness of internet-based distance education: A meta-analysis study* [Unpublished Master's Thesis]. Cukurova University.
- Şan, İ., & Karsak Orhan, H. G. O. (2020, Ekim). Investigation of viewing times of asynchronous lecture videos [Paper presentation] *2nd International Symposium of Social Sciences and Educational Sciences, Online*.
- Tao, Y. H., & Yeh, C. C. R. (2008). Typology of teacher perception toward distance education issues-A study of collegein formation department teachers in Taiwan. *Computers&Education*, 50(1), 23-36. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2006.03.005>
- Taşkın, G., & Aksoy, G. (2021). Teachers' opinions about distance education. *Dokuz Eylül University Buca Faculty of Education Journal*, 52, 622-647. <https://doi.org/10.53444/deubefd.970496>
- Treanor, J. (2011). *Influenza viruses, including avian influenza and swine influenza in: Principles and practice of infectious diseases*. Mandell, Bennett, Dolin(eds). 7th edition, 2265-2288. <https://doi.org/10.1016/B978-0-443-06839-3.00165-X>
- Utomo, M. N. Y., Sudaryanto, M., & Saddhono, K. (2020). Tools and strategy for distance learning to respond COVID-19 pandemic in Indonesia. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, 25(3), 383-390. <https://doi.org/10.18280/isi.250314>
- Ünver, G., Talu-Bümen, N., & Başbay, M. (2010). Instructor's perspective on secondary education field teaching non-thesis master's degree courses: *The case of Ege University*. *Journal of Education and Science*, 155(35), 63-77.
- WHO. (2020). Coronavirus Updates (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novelcoronavirus-2019/events-as-they-happen> sayfasından erişilmiştir.

- Yaman, E., & Hamedoğlu, M. A. (2014). Computerised instruction. *Sakarya University Journal of Faculty of Education*, 3, 165-173. Retrieved from. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11224/134163>
- Yenilmez, K., Turgut, M., & Balbağ, M. Z. (2017). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 91-107. <https://doi.org/10.17556/erziefd.305902>
- Yıldırım, H., & Şimşek, A. (2018). *Qualitative research methods in social sciences*. Seçkin.
- Yıldız, E. (2011). *The effect of Web-based synchronous courses on pre-service teachers' attitudes towards distance education and their acceptance of synchronous technologies* [Unpublished master's thesis]. Balıkesir University.
- Yılmaz İnce, E., Kabul, A., & Diler, İ. (2020). Distance education in higher education in the COVID-19 pandemic process: A case of Isparta Applied Sciences University. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 343-351. <https://doi.org/10.46328/ijtes.v4i4.112>
- Yılmaz, G. & K. Güven, B. (2015). Determination of pre-service teachers' perceptions of distance education through metaphors, *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 6(2), 299-322.
- Yılmaz, R. (2016). Knowledge sharing behaviors in e-learning community: Exploring the role of academic self-efficacy and sense of community. *Computers in Human Behavior*, 63, 373-382. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.055>
- Yolcu, H. H. (2020). Distance education experiences of classroom teacher candidates during the coronavirus (COVID-19) pandemic process. *Journal of Open Education Practices and Research*, 6(4), 237-250.
- Yunus, Ö., Yıldırım, Z., & Kalaycı, S. (2021). "Evaluation of distance education process: Opinions of science teachers". *Academia Journal of Educational Research*, 6(2), 477-494. <https://doi.org/10.53506/egitim.922664>
- Yurdakul, B. (2005). *Distance Education*. Ö. Demirel (Ed.). *New orientations in education*. A pegem Akademi.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Öğrenenlerin zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde birçok medya ve ortam desteği ile öğrenmelerini sağlayan uzaktan eğitim zamanın ve teknolojinin gelişimi ile birlikte kendini yenileyen farklı araç ve yöntemler ile kullanılmıştır. Uzaktan eğitim internet uygulamalarından, radyo ve televizyon yayınlarına kadar çeşitli uygulamalar ile gerçekleştirilmiştir (Gürkan, 2012). Uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitim arasındaki en önemli farkın öğrenci öğretmen arasındaki zaman ve mekân bağımsızlığı olduğu gözlenmektedir. Öğrenci ve öğretmenin fiziksel olarak aynı mekânı paylaşmak zorunda olmadığı uzaktan eğitim (Kaya ve Önder, 2002) uygulaması, pandemi süreciyle birlikte bireylerinin eğitim ihtiyacını karşılamada alternatif çözümler sunabilecek bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu uygulamaların olumlu ve olumsuz sonuçlarını da göz ardı etmek mümkün değildir.

Öğretmenlerin uzaktan eğitimin doğrudan uygulayıcısı olan kişiler olmaları, en doğru ve en etkili değerlendirmenin yine öğretmenler tarafından yapılabileceği, COVID-19 ile birlikte hayatın bir gerçeği olan ve bir anlamda zorunlu hâle gelen uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz taraflarının belirlenmesinin öğretmen görüşleri ile daha net ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu ve benzeri çalışmaların uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin eksikliklerin tespit edilmesini, sürece ilişkin detaylı incelemelerinse farkına varılmayan çeşitli sorunların anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) desenindedir. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılan bu çalışmada, çalışma grubunu Sırt ve Bolu ilinde görev yapmakta olan 15 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmada maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılma nedeni çalışma grubunun çeşitliliğini sağlamaktır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Her bir katılımcıdan elde edilen veriler araştırmacılar tarafından kodlanmıştır. Yapılan çalışmada iç geçerliğin anlamlılığına ve elde edilen bulguların kendi içinde tutarlılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bu bağlamda çalışmada iç geçerlik uzman incelemesi, katılımcı teyidi, bulguların doğrudan alıntılarla verilmesi, veri toplama aracının ve bulguların ilgili alanyazınla tutarlılığına dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırmanın iç ve dış güvenilirliğini artırmak için öğretmenler ile birlikte zaman geçirilerek kendilerini rahat hissetmeleri sağlanmış, anlaşılmayan sorular öğretmenlere gerekli açıklamalar yapılarak yeniden düzenlenmiş ve kavramsal çerçeveye bağlı kalınarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Öğretmenlerin uzaktan eğitimin anlamına ilişkin görüşlerini dört kategori altında ifade ettikleri görülmektedir. Bunlar alternatiflik, zorunluluk, güçlük ve teknolojiktir. Öğretmenlerin uzaktan eğitimin avantaj ve dezavantajlarına ilişkin görüşleri avantaj ve dezavantaj olarak iki kategoride toplanmaktadır. Öğretmenlerin uzaktan eğitimin etkilerine ilişkin görüşleri psikolojik etkiler ve yenilikçi olarak iki kategoride toplanmaktadır. Son olarak uzaktan eğitim önerilerine ilişkin görüşleri alt yapı, eğitim ve kurslar ile kaynak desteği kategorilerinden meydana gelmektedir.

Bu araştırma öğretmenlerin COVID-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitim sürecine ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecini zorunlu sebeplerden kaynaklı alternatif bir eğitim olarak gördüğü ve genel olarak olağanüstü durumlarda vazgeçilmez bir öğretim yöntemi olarak kabul ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan çalışmada öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin görüşlerinin çoğunlukla olumlu olduğu görülmüştür. Son olarak çalışmada uzaktan eğitimin mekândan bağımsız olma, teknolojinin ayağa gelmesi, kameralı eğitim, bilgisayar destekli eğitim gibi teknolojik anlamına ilişkin yoğun bir şekilde vurgu yapılmış olması da kayda değerdir. Bu çalışmada uzaktan eğitimin avantajları yüz yüze eğitime göre zaman ve mekândan bağımsız olarak eğitimin yapılabilmesi, zamandan tasarruf edilmesi, teknolojinin eğitim içerisindeki önemi üzerindeki farkındalığın artması, öğrencilerin her koşulda derslerden kopmadan eğitim ihtiyaçlarının giderilebiliyor olması ve kesintisiz bir şekilde eğitim-öğretime devam edilebilmesi şeklinde sıralanmıştır.

Araştırmada uzaktan eğitimin dezavantajları derslerde duygu aktarımının olmaması, etkileşim yetersizliği, sosyalleşme eksikliği, uygulamadan uzak ve ruhsuz bir ortamın varlığı, motivasyon eksikliği, bilgisayar veya tablet eksikliği, internet bağlantı sorunları, öğrenciler arasındaki fırsat ve imkân eşitsizliği olarak saptanmıştır. Araştırmada uzaktan eğitimin psikolojik etkilerinin yetersizlik, tedirginlik, heyecan, mutluluk ve şaşkınlık; yenilikçilik bağlamındaki etkilerinin ise girişimcilik, özverili ve üretkenlik olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın

bir başka önemli sonucu öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinin işleyişine ilişkin sundukları önerilerin çeşitlilik göstermesidir. Öğretmenler daha çok uzaktan eğitim sürecinde internet ve bilgisayar gibi uzaktan eğitim sağlayacak teknolojik kaynakların erişilebilir duruma getirilmesi, alt yapı kaynaklı yaşanan internet bağlantı kesintilerinin giderilmesi, ücretsiz internet erişiminin sağlanması, teknoloji kullanımı noktasında eğitim ve kurs planlamalarının yapılması ve e-içerik kaynaklarının hazırlanması yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

YOUTUBE TÜRKÇE GİTAR EĞİTİMİ VİDEOLARININ ÇOKLU ORTAM İLKELERİNE GÖRE İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF YOUTUBE TURKISH GUITAR EDUCATION VIDEOS ACCORDING TO MULTIMEDIA PRINCIPLES

Deniz BENGİTOZ
Bahçeşehir Üniversitesi
denizbengitoz@outlook.com
ORCID: 0009-0009-6928-8317

Ayşegül LIMAN-KABAN
Bahçeşehir Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi
aysegul.liman@es.bau.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3813-2888

ÖZ

Geliş Tarihi:

26.05.2023

Kabul Tarihi:

18.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Çoklu Ortam, Çoklu Ortam Tasarımı, YouTube, Müzik Dersi, Gitar Eğitimi

Keywords

Multimedia, Multimedia Design, Music Lesson, Guitar Education

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, eğitim içeriklerinin video formatında sunulduğu videoların sayısı hızla artmaktadır. Günümüzde müzik alanında hem hobi amaçlı hem de profesyonel olarak kendini geliştirmek isteyen herkes, birçok video içeriğine erişebilmektedir. Yaş ayrımı olmadan bu alanda pek çok içeriğe ulaşılabilecek platformlardan biri YouTube'dur ve Türkiye'de en çok eğitimi aranan enstrümanlardan biri gitar eğitimidir. Bu çalışmanın amacı YouTube platformunda Türkçe gitar eğitimi veren en popüler videoların çoklu ortam tasarımı ilkelerine göre incelenmesidir. Araştırma, durum çalışmasıdır ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Mayer'in çoklu ortam tasarımı ilkeleri olan tutarlılık, dikkat çekme, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık, parçalara bölme, çoklu ortam ve kişiselleştirme ilkeleri temel alınarak yapılmıştır. Araştırma sonucunda incelenen videoların genel olarak çoklu ortam tasarımı ilkelerine uygun bir şekilde hazırlandığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, geliştirilmesi gereken ilkeler de ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

With the advancement of technology, the number of videos in which educational content is presented in video format is rapidly increasing. Today, anyone who wants to improve themselves in the field of music, both as a hobby and professionally, can access a wide range of video content. YouTube is one of the platforms where you can access a lot of content in this field regardless of age, and one of the most searched instruments in Turkey is guitar education. The aim of this study is to analyse the most popular Turkish guitar instructional videos on YouTube according to multimedia design principles. The research is a case study and content analysis was conducted. It was based on Mayer's multimedia design principles of coherence, attracting attention, spatial proximity, temporal proximity, fragmentation, multimedia and personalization. As a result of the research, it was determined that the analysed videos were generally prepared in accordance with the principles of multimedia design. However, principles that need to be improved have also emerged.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1302347>

Atıf/Cite as: Bengitöz, D., & Liman Kaban, A. (2023). Youtube Türkiye'de gitar eğitimi veren kanalların çoklu ortam tasarımı ilkelerine göre incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1844-1865.

Giriş

Video formatında oluşturulan eğitim odaklı içerikler, teknolojinin gelişmesiyle birlikte geçmişten günümüze daha işlevsel hale gelmiştir. Önceleri tek taraflı yönetilen çalışmaların aksine, günümüzde ileri ya da geri alma, başlat-devam et gibi fonksiyonlar mevcuttur. Ayrıca, çözünürlük ve dil seçeneği gibi sınırlamalar da ortadan kalkmıştır. İnternetin evrimi göz önüne alındığında, video formatındaki eğitim odaklı içerikler daha geniş kitlelere ulaşma imkanı bulmuştur. Video formatında içerik üretmek isteyen kişiler için de üretim süreci kolaylaşmıştır. Kullanıcı dostu video düzenleme programları sayesinde pahalı ekipmanlar yerine, kameralı telefonlarla dahi video çekimi ve düzenleme yapmak mümkün hale gelmiştir (Ülker, 2021).

YouTube, 2005 yılında California'da kurulmuş ve 2006 yılında Google tarafından satın alınmıştır. Bugün itibarıyla YouTube'un piyasa değeri 20 milyar dolar düzeyindedir. Günlük olarak 4 milyar video izlenmekte olup, 2011 yılından bugüne kadar yaklaşık 1 trilyon video izlendiği tahmin edilmektedir. Aylık olarak 2 milyar ziyaretçi siteyi ziyaret etmekte ve her ay 800 milyon kişi en az bir YouTube videosu izlemektedir. Kullanıcılar aylık olarak 3 milyar saat YouTube'da vakit geçirmekte, bu da 326,294 yıla denk gelmektedir. YouTube, ABD'deki İnternet trafiğinin %10'unu oluşturmaktadır ve 60 günde yüklenen video içeriği, Amerikan televizyon kanallarının 60 yılda ürettiği içerikten daha fazladır. YouTube (www.youtube.com) bir milyardan fazla kullanıcısıyla en büyük çevrimiçi video materyali deposudur (Camm, Russell, Xu & Rajappan 2018). YouTube dünyanın en çok ziyaret edilen sitelerinden biridir (Alexa, 2022). YouTube'un öğretim sürecinde kullanılması öğrenci ve öğretmenlere fayda sağlamaktadır (Alkhubaydi, 2018). Bu faydalar şunlardır: öğrencilerin dikkatini çekmek, öğrencilerin konsantrasyonunu sağlamak, gözlemlenmesi zor deneyimleri gözlemlenmek, konuya ilgi uyandırmak, içerik tutumlarını geliştirmek, öğrencilerle bağlantı kurmak, yaratıcılığı teşvik etmek, işbirliğini artırmak, öğrencileri motive etmek, öğrenmeyi eğlenceli hale getirmek, korkutucu kaygıları azaltmak konular, artan anlayış. YouTube, çevrimiçi videonun hakim olduğu bir dönemde ortaya çıkmış ve 2006 yılındaki bir araştırmaya göre günlük olarak izlenen 100 milyon çevrimiçi videonun %60'ı YouTube üzerinden gerçekleşmektedir (Kellner & Kim, 2010). Bununla birlikte, bu videoların çoğunluğunun geleneksel haber kuruluşlarının siteleri yerine YouTube gibi video paylaşım sitelerinden izlenmesi, haber organizasyonları için bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, içerik üretimi ve dağıtımında sayısız aktörün yer aldığı bir ortamda, sayısal bolluğa doğru bir geçiş yaşanmaktadır, bu da içerik ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına yol açmaktadır. YouTube'un bazı eksiklikleri de vardır. Örneğin, çevrimiçi sohbet veya çevrimiçi hizmetler sunmamaktadır, kullanıcıların resimlerini paylaşmasına, özelleştirilmiş arkadaş listeleri oluşturmasına veya fotoğraf albümleri oluşturmasına izin vermemektedir. Ayrıca, kullanıcıların doküman paylaşımı yapmalarına veya video gösterimlerini kısıtlayıcı reklamlar içermemesine olanak sağlamamaktadır. Ancak YouTube'un üstün yanları da mevcuttur. Kullanıcıların kendi kanallarını oluşturabilme imkanı sunması, sayısız içerikte videoya erişim sağlaması, özel kategorilere sahip olması ve videolara özel fırsatlar sunması bunlardan bazılarıdır. Youtube ve benzeri platformlarda neredeyse her türlü içeriğe, doğru ya da yanlış, erişilebilmektedir. Bu platformlar, farklı konularda birçok içeriğe ev sahipliği yapmaktadır. Eğitimle ilgili içerikler de Youtube'da bulunabilmektedir. Türkiye özelinde yapılan bir araştırmada, öğrenilmek istenen en popüler müzik aletinin bağlama olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, gitar öğrenimi ile ilgili aramaların sayısı da oldukça yüksektir. Youtube'da gitar eğitimiyle ilgili birçok kanal bulunmaktadır. Eğitim odaklı incelendiğinde, başarılı kanalların yanı sıra hatalı bilgi sunan kanalların da var olduğu gözlenmektedir. İçeriklerin öğrenenler tarafından daha kolay anlaşılır hale getirilebilmesi için, çoklu ortam tasarımı ilkelerine dikkat edilerek hazırlanmasının başarıyı artıracığı düşünülmektedir. 2023 yılı We Are Social raporuna göre, dünya genelinde internet kullanıcılarının sayısı 5,16 milyara ulaşmış ve nüfusa göre kullanım oranı %64,4'tür. Türkiye'de ise internet kullanıcılarının sayısı 71,38 milyon olup, nüfusun %83,4'üne denk gelmektedir. Bu oran, dünya genelindeki ortalamanın üzerindedir.

Sosyal medya kullanıcılarının dünya genelindeki sayısı 4,76 milyardır ve nüfusa oranı %59,4'tür. Türkiye'de ise aktif sosyal medya kullanıcıları 62,55 milyon kişiye ulaşmıştır. Türkiye'de aktif sosyal medya kullanıcılarının oranı %73,1 olup, internet kullanıcılarının büyük bir çoğunluğu sosyal medya kullanmaktadır.

Türkiye'deki internet kullanıcıları, ortalama olarak 2 saat 58 dakikasını sosyal medya platformlarında geçirmektedir. Bir kullanıcının aylık olarak kullandığı sosyal medya platformu sayısı ise ortalama olarak 7,6'dır. Türkiye'deki internet kullanıcılarının %90,6'sı en çok Instagram'ı tercih etmektedir. Instagram'ı sırasıyla WhatsApp, Facebook ve Twitter takip etmektedir. Kullanıcılar aylık olarak ortalama 21 saat 24 dakika

Instagram'da zaman geçirmektedir. Sosyal medya hesaplarından en çok takip edilen kişiler ise arkadaşlar, aile üyeleri ve tanıdıklardır. Türkiye'de en çok kullanıcısı bulunan sosyal medya uygulaması ise 57,9 milyon kullanıcıyla YouTube'dur. We Are Social 2023 raporuna göre, Dünya genelinde internet kullanıcılarının sayısı 5.16 milyara ulaşmış ve nüfusa göre kullanım oranı %64.4'tür. Türkiye'de ise internet kullanıcılarının sayısı 71.38 milyon olup, nüfusun %83.4'üne denk gelmektedir. Bu oran, dünya genelindeki ortalamanın üzerindedir. Sosyal medya kullanıcılarının dünya genelindeki sayısı 4.76 milyardır ve nüfusa oranı %59.4'tür. Türkiye'de ise aktif sosyal medya kullanıcıları 62.55 milyon kişiye ulaşmıştır. Türkiye'de aktif sosyal medya kullanıcılarının oranı %73.1 olup, internet kullanıcılarının büyük bir çoğunluğu sosyal medya kullanmaktadır. Türkiye'deki internet kullanıcıları, ortalama olarak 2 saat 58 dakikasını sosyal medya platformlarında geçirmektedir. Bir kullanıcının aylık olarak kullandığı sosyal medya platformu sayısı ise ortalama olarak 7.6'dır. Türkiye'deki internet kullanıcılarının %90.6'sı en çok Instagram'ı tercih etmektedir. Instagram'ı sırasıyla WhatsApp, Facebook ve Twitter takip etmektedir. Kullanıcılar aylık olarak ortalama 21 saat 24 dakika Instagram'da zaman geçirmektedir. Sosyal medya hesaplarından en çok takip edilen kişiler ise arkadaşlar, aile üyeleri ve tanıdıklardır. Türkiye'de en çok kullanıcısı bulunan sosyal medya uygulaması ise 57.9 milyon kullanıcıyla YouTube'dur.

Bu çalışma, YouTube platformunda yer alan gitar eğitimi videolarının çoklu ortam tasarımı ilkelerine uygun olup olmadığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, YouTube'da en çok izlenen gitar dersi videolarının incelenmesi temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Öğrenme süreçlerinde çoklu ortam tasarımına uygun olarak hazırlanan çalışmaların, öğrenenler üzerinde olumlu etkileri olduğu iddia edilmektedir. Türkiye'de YouTube platformunda bulunan gitar dersi içeriklerinin incelenmesi sonucunda, birçok video içeriğinin çoklu ortam tasarımı ilkeleriyle tam olarak uyumlu olmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırma, eğitim alanında tasarım hazırlayan ve video içerik üreten öğretmenlere yönelik olarak çalışmanın daha başarılı bir hale getireceği ve bu durumun problemimizin önemini vurguladığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Alt Amaçları

Bu araştırmanın amacı, YouTube platformunda en popüler Türkçe gitar eğitimi videolarının çoklu ortam tasarımına göre incelenmesidir. Araştırma, aşağıdaki soruları yanıtlamak için yapılmıştır:

Öğretim videolarını multimedya tasarım ilkelerine dayalı olarak analiz etmek için kapsamlı bir değerlendirme listesi nasıl oluşturulur?

Çoklu ortam tasarımı ilkeleri ışığında incelendiğinde, gitar dersi videolarının içerikleri nasıl benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir?

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorular oluşturulmuştur:

Tutarlılık ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Dikkat çekme ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Konumsal yakınlık ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Zamansal yakınlık ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Parçalara bölme ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Çoklu ortam ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Kişiselleştirme ilkesine uygunluk gözlemlenmiş midir?

Müzik Eğitimi ve Dijitalleşme

Rudolph ve Frankel (2015), coğrafi ve sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı eğitimcilerle erişimin sınırlı olduğu durumlarda YouTube'daki müzik aleti eğitimlerinin öğrencilerin müzik anlayışını geliştirebileceğini kabul etmiştir. Ayrıca Ganchoudhuri ve Wellman (2020) dijital medyada müzik eğitimi için bir ağ oluştuğuna dikkat çekmiş ve örnek olarak sadece YouTube'da keman eğitimi ile ilgili 85.000 giriş olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Ganchoudhuri ve Wellman (2020) dijital medyada müzik eğitime yönelik bir ağ oluştuğuna dikkat çekmiş ve örnek olarak sadece YouTube'da keman eğitimi ile ilgili 85.000 giriş olduğunu belirtmişlerdir. Uygun (2020), Türkçe videoları incelediği araştırmasında bağlama, gitar, piyano, keman ve flüt videolarının toplam 23.720.666 izlenme sayısına ulaştığını ortaya koymuştur. Uygun (2020), Türkçe videoları incelediği araştırmasında bağlama, gitar, piyano, keman ve flüt videolarının toplam 23.720.666 izlenme sayısına ulaştığını ortaya koymuştur.

Albert (2015) sosyal medyanın mevcut müzik eğitimi uygulamalarına entegre edilmesinin sentez ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel faaliyetleri gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır. Waldron (2012), YouTube ve müzik arasındaki ilişki üzerine yaptığı son üç maddelik sınıflandırmada, YouTube'da müzik eğitiminde kullanılmak üzere kasıtlı olarak yapılandırılmış derslere dikkat çekmiştir. Parasız (2018), Türk müzik öğretmeni adaylarının derslerinde en çok YouTube'dan yararlandıklarını tespit etmiştir. Whitaker, Orman ve Yarbrough (2014) YouTube'a yüklenen müzik eğitimi videolarının özelliklerini incelemiş ve YouTube'un müzik öğretimi ve öğrenimi için avantajlı olabileceği sonucuna varmıştır. Gulum (2023), öğretmenlerin saha dışı iletişim önererek, öğretmenlerin videolarını tekrar izlemeye teşvik ederek ve belirli sorunlarını ele almak için özel ders almayı önererek öğrencilere yardımcı olduğunu belirtmektedir. YouTube, sanatçıların, öğretmenlerin ve müzik meraklılarının ilginç, eğlenceli ve değerli içerikleri geniş kitlelerle paylaştığı bir platform haline gelmiştir (Kavoori, 2015; Marone & Rodriguez, 2019; Soukup, 2014; Thibeault & Evoy, 2011). YouTube, müzik eğitiminin önündeki mekânsal ve zamansal engelleri kaldırdığı için, eğitim içeriği yaratıcıları benzersiz öğretim stilleri, teknikleri ve "markaları" aracılığıyla dünyanın her yerinden öğrencilerin ilgisini çekebilmektedir (Marone & Rodriguez, 2019; Pinzaru & Mitan, 2012). Araştırmalar ayrıca, dünyanın dört bir yanından YouTube kullanıcılarının müzik eğitimi videolarını paylaşmaya aktif olarak katıldıklarını göstermektedir (Marone & Rodriguez, 2019; Whitaker, Orman ve Yarbrough, 2014). Ayrıca YouTube, öğrencilerin eğitsel videoları diledikleri kadar gözden geçirmelerine (Gulum, 2023; Kruse & Veblen, 2012) ve kendi videolarını oluşturup paylaşmalarına olanak tanır (Cayari, 2014). Müzik öğrenimi ve öğretimine yönelik bu gayri resmi ve teknoloji dolayimli yaklaşım giderek daha popüler hale gelmekte, böylece müzik eğitime yönelik geleneksel yaklaşımları zorlamakta, tamamlamakta ve genel olarak ileriye taşımaktadır (Brook & Uptis, 2015). Bu açıdan bakıldığında, çevrimiçi teknolojiler profesyonel müzisyen, amatör müzisyen, besteci, icracı, dinleyici, müzik öğrencisi ve müzik eğitimcisi gibi geleneksel kavramlar arasındaki çizgileri bulanıklaştırmaktadır (Cayari, 2011). Literatür taraması sonucunda YouTube'un müzik eğitimi için önemli bir platform olduğunu ve coğrafi veya sosyo-ekonomik nedenlerle erişimin sınırlı olduğu durumlarda bile öğrencilerin müzik anlayışını geliştirebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, YouTube'un müzik eğitime yönelik büyük bir ağ oluşturduğu ve öğrenme sürecini zenginleştirdiği ortaya konmuştur. Türkçe videoların yüksek izlenme sayıları, YouTube'un Türkiye'deki müzik eğitimi alanında da etkili bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, YouTube'un öğrenenlere öğrenme materyallerini özelleştirme ve paylaşma olanağı sunduğu görülmüştür. YouTube'un, geleneksel müzik eğitime alternatif bir yaklaşım sunarak müzik öğrenimi ve öğretimini daha erişilebilir ve dinamik hale getirdiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, YouTube'un çevrimiçi teknolojilerle geleneksel müzik kavramlarını birleştirerek müzik eğitime yeni bir boyut kazandırdığı söylenebilir.

Çoklu Ortam Tasarımı

Çoklu ortam kavramını, sade bir yazı metniyle birlikte seslerin, sabit ve hareketli resimlerin, animasyonların, grafiklerin, tabloların kullanılmasıyla daha etkili ve çekici bir tasarımın öğrenenler için ortaya konulması olarak tanımlayabiliriz (Dursun & Odabaşı, 2017). John Sweller bilişsel yük alanında çalışmalar yapmış ve bilişsel yükü azaltmaya yönelik ortamlar geliştirilmesine önderlik etmiştir. Öğrenenler için öğrenmeyi desteklemek adına metin, resim, video gibi çoklu ortam öğelerinin kullanımına bağlı olarak öğrenenler üzerindeki etkisini incelemiştir (Sweller, 1988). Paivio çoklu kanallı bilgi işlem üzerine çalışmalar yapmıştır. İnsanların birbiriyle uyumlu görsel ve sözel içeriklere maruz kaldığında öğrenme becerilerinin daha iyi hale geldiğini savunmuştur. Paivio İkili Kodlama kuramını teorisini geliştirmiş ve insanların bu şekilde bilgileri işlediğini savunmuştur (Paivio, 2014). Mayer'e göre çoklu ortam, sözcüklerin ve görsellerin sunum materyallerinde kullanılması anlamına gelmektedir. Bilgi, yazıyla birlikte resimlerin de yer aldığı bir tasarıyla oluşturulduğunda, sadece yazılı tasarımlara göre daha iyi bir öğrenme olanağı sağlar. Bireyin anlamlı öğrenmesi, çoklu ortamda fiziksel etkinliklerden daha çok bilişsel etkinliklere bağlıdır. Sözcük kavramı, tanımda belirtilen her türlü sözel sembolü içerir. Konuşma, hikaye anlatma, yazılı metinler, bilgisayar ekranındaki ses efektleri ve yazılar sözel sembollere verilebilecek örneklerdir. Resimler ise çizimler, grafikler, haritalar, hareketli resimler, animasyonlar video gibi tüm görsel öğeleri kapsar. Mayer'in (2009) yapmış olduğu bu tanım, bütün çoklu ortam uygulamalarını kapsayacak genişliktedir ve materyallerin hem görsel hem de sözel biçimde sunulduğu teknolojiyi ifade etmektedir (Dursun & Odabaşı, 2017).

Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri (BÖTE) bölümü lisans öğrencileri üzerinde çoklu ortam yazılımının öğrenenler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin çoğunun olumlu geri dönüş dile

getirdiği görülmüştür. Çoklu ortam yazılımıyla geliştirilen dersin öğrenciler için ilgi çekici ve eğlenceli olduğu, tekrar izleme fırsatı sunduğu, öğrencilere kendi hızlarında çalışma olanağı sağladığı ve daha kolay öğrenmelerine yardımcı olduğu görülmüştür (Yünkül, 2018).

Mayer çoklu ortamla etkili bir öğrenme tasarımında yol gösterici 12 ilkeden söz etmektedir.

Tablo 1. Çoklu Ortam Tasarımı İlkeleri

Çoklu Ortam İlkeleri		Üretici Süreçleri Geliştirme İlkeleri	
Konu Dışı İşlemleri İlkeleri	Azaltma	Temel Süreçleri Yönetme İlkeleri	
Tutarlılık		Parçalara bölme	Çoklu ortam
Dikkat çekme		Ön – alıştırma	Kişileştirme
Gereksizlik		Biçim	Ses
Konumsal yakınlık			Resim
Zamansal yakınlık			

Konu Dışı İşlemleri Azaltma İlkeleri

Tutarlılık ilkesine göre konu dışı materyaller öğretimde yer almadığında öğrenenler daha iyi öğrenirler (Dursun & Odabaşı, 2017). Anlatılan içeriğe uygun olmayan görsel, fon müziği, arka planlar tutarlılık ilkesine yer almamalıdır (İşbulan, Arslan, Alkaya, & Selvi, 2020). Konuyla ilgili olmayan hiçbir materyal arka planda yer almamalıdır. Bu durum öğrenenin konuya hakim olmasını zorlaştırır. Kullanılacak tüm materyaller o an anlatılan konuyla ilgili olmalıdır (Yakan, 2021). Gitar dersi için hazırlanacak videolarda da arka planın dikkati dağıtmayacak şekilde sade olarak hazırlanması gerekmektedir. Gerektiği yerde dikkat dağıtmayacak şekilde konuyla ilgili arka plan hazırlanabilir.

Dikkat çekme ilkesine göre önemli yerlerin koyu yazılması, altının çizilmesi, italik yazılması, madde madde yazılması vs çalışmalarla belirgin hale getirilmesidir. Görsel örnekler; kontrast renklerin kullanılması, belirgin şekilde dikkati çekecek efektlerin kullanılması (büyüteç içine alınması, yanıp sönen ışık kullanılması vb) şeklinde örnekler verilebilir. Kullanım koşulları: Öğrenenin ilgisini dağıtmayacak şekilde yeterli kullanımda, düşük okuma kabiliyeti olan kişilerde, konu dışı materyallerin var olduğu ortamlarda önemlidir (Dursun & Odabaşı, 2017). Önemli yerler vurgulandığında, öğrenme öğrenen için daha etkili bir şekilde gerçekleşecektir (İşbulan, Arslan, Alkaya, & Selvi, 2020). Konu içerisinde bilinmesi gereken önemli kavramlara dikkat çekmek için anlatım yoluyla buna dikkat çekilmeli, vurgulanmalıdır. Görsel olarak, kalın punto, farklı font, farklı renk kullanılarak vurgulanmalıdır. Tüm vurgulama teknikleri aynı anda yapılmamalıdır (Yakan, 2021). Videolarda dikkat çekmek için anlatımda vurgulama yapılabilir. Önemli olan bilgiler anlatılırken vurgulama yapılması öğrenmeyi daha kalıcı hale getirebilir. Bunun yanı sıra konu ve video tasarımına uygun olacak şekilde görsel efektler de kullanılabilir. Ancak bu efektler kullanılırken videoyu karmaşık hale getirmemesine dikkat edilmelidir.

Konumsal yakınlık ilkesine göre birbiri ile bağlantılı metinlerin ve resimlerin sayfada ya da ekran üzerinde birbirlerine yakın olmalıdır. Birbirlerinden uzak olduğu durumlara göre öğrenenler daha iyi öğrenirler (Dursun & Odabaşı, 2017). Birbiriyle bağlantılı içeriklerin yine birbiriyle yakın olması öğrenen için öğrenmeyi daha kolay hale getirecektir (İşbulan v.d., 2020). İlgili görsel ve yazıların, gösterilen alanda birbirinden uzak olması öğrenmeyi zorlaştırabilir. Ne kadar yakın olursa öğrenen için daha iyidir (Yakan, 2021). Video ile hazırlanan eğitim içeriklerinde gitar dersi için örnek verecek olursak anlatılan akorlar için pozisyon resmi yer alıyorsa, akorun ismi hemen ilgili akorun yanında yer almalıdır.

Zamansal yakınlık ilkesine göre, birbirleriyle bağlantılı metinlerin ve resimlerin aynı anda (eş-zamanlı) ortamda aynı anda bulunması gerekmektedir. Birbirleriyle bağlantılı metin ve resimlerin farklı zamanlarda sunulduğu ortamlara göre öğrenenler daha iyi öğrenirler (Dursun & Odabaşı, 2017).

Öğretilecek konudaki görsel ve metnin eş zamanlı olarak verilmesi öğrenen ayrı zamanlarda verilmesinden daha iyi olduğu yapılan çalışmalarda ispatlanmıştır (İşbulan v.d., 2020). Öğretilen konu ile ilgili görsel – yazı ya da görsel – anlatım zamansal olarak aynı anda olmalıdır. Anlatılan konu sonrası ortaya çıkan görsel yerine ilişkili materyallerin bir arada olması daha iyidir (Yakan, 2021). Videolarda verilen bilgilerle ilgili yer alacak

görsellerin eş zamanlı olarak sunulması zamansal yakınlık ilkesiyle bağlantılıdır. Anlatılan bilgidен sonra gösterilecek görsel bu ilkeyle uyuşmamaktadır.

Temel Süreçleri Yönetme İlkeleri

Parçalara bölme ilkesine göre anlatılacak konunun tek büyük bir bölüm olarak anlatılması yerine uygun biçimde bölümlere ayrılıp anlatılmasının öğrenenler açısından daha iyi olacağını savunmaktadır (Dursun & Odabaşı, 2017). Parçalara bölme ilkesi aynı zamanda öğrencilere kendi hızında ilerleme fırsatı vermektedir (İşbulan v.d., 2020). Anlatılacak konunun tek seferde bütün olarak anlatılmasındansa parçalara bölerek anlatılması öğrenen açısından daha iyidir. Farklı slaytlara bölmek, video anlatımlarında parçalara bölmeyi sabit bir efekt ile belirgin hale getirmek bütünsel yaklaşımdan daha iyidir (Yakan, 2021). Gitar eğitimi videolarından örnek verecek olursak videonun en başında içerikte öğretilenler tek tek belirtilirse ve sonrasında her konu girişinde görsel efekt ya da ses tonuyla vurgulama yapılırsa parçalara bölme ilkesine uygun bir içerik hazırlanmış olur. Bunun dışında YouTube platformunda yer alan zaman çizgisi özelliği de parçalara bölme ilkesini güçlendirmektedir. Bu özellik kullanıldığında zaman çizgisinde konunun ismi yer almaktadır. Ayrıca konu isimleri zaman çizgisinde yer aldığı için istenen konuya geri dönmek öğrenen için çok daha kolay hale gelmektedir.

Üretici Süreçleri Geliştirme İlkeleri

Çoklu ortam ilkesine göre sadece yazının bulunduğu bir anlatım şekli yerine ilgili resim ve yazının bir arada olduğu anlatım şeklinin öğrenenler için daha etkili olduğunun belirtmektedir (Dursun & Odabaşı, 2017). Yapılan araştırmalar sadece yazıyla anlatılan konu yerine yazı ve görselin bir arada kullanıldığı çalışmanın öğrenenlerde başarı düzeyini arttırdığını ortaya koymuştur (İşbulan v.d., 2020). Çalınacak şarkıda basılması gereken akorların ve şarkı sözünün videoda olması öğrenenlerin başarısını arttıracaktır (Yakan, 2021). Video ile hazırlanan gitar eğitimi videosunda anlatılan teorik bilgilerin konumsal ve zamansal yakınlık ilkesine uygun olacak şekilde görsel bir şekilde ekranda yer alması öğrenenler için başarı seviyesini arttıracaktır.

Kişileştirme ilkesi resmi dil yerine günlük dilin, öğrenenler üzerinde daha başarılı olduğunu belirtmektedir (Dursun & Odabaşı, 2017). Öğrenenlerin samimi dille karşılaşması karşısındakini arkadaş olarak görmesini hissettirmektedir. Bu durum başarıyı olumlu etkilemiştir (İşbulan v.d., 2020). Öğrenenlere konuyu anlatırken samimi bir dille konuyu anlatmak, resmi dil yoluyla yapılan anlatımlara göre daha çok başarı getirmektedir (Yakan, 2021). Özellikle YouTube platformunda eğitim dışında hazırlanan pek çok videoda samimi bir dil kullanıldığı gözlenmektedir. Örnek verilecek olursa; selam arkadaşlar kanalına hoş geldiniz, merhaba arkadaşlar harika bir video ile karşınızdayım gibi cümleler kullanılmaktadır. Eğitim videolarında da bu şekilde samimi bir dilin kullanılması, yapılacak çalışmaların öğrenenler için hem motivasyonunu arttıracaktır hem de kullanılan dil sayesinde öğrenen ile eğitmen arasında nispeten daha samimi bir bağ oluşacaktır.

Yöntem

Durum çalışması, genellikle karmaşık konuları incelemek için sıklıkla kullanılan bir araştırma yöntemidir ve genellikle birden fazla veri kaynağı kullanılarak belirli bir vakanın veya vakaların derinlemesine analizini içerir. Çalışılan olgunun bağlamı, süreçleri ve sonuçları hakkında ayrıntılı bir anlayış sağlamayı amaçlarlar. Durum çalışmaları eğitim (Arnold, 2017), yazılım mühendisliği (Amos, 2021) ve sağlık hizmetleri (Hamza & Hammad, 2020) gibi çeşitli alanlarda kullanılabilir. Belirli bir durum ya da olgunun inceliklerini keşfetmeye ve anlamaya çalışırken ve geleneksel deneysel ya da anket yöntemlerinin uygulanabilir ya da uygun olmadığı durumlarda özellikle yararlıdır (Arnold, 2017). Bu bir durum çalışmasıdır ve bu bölümde; araştırma modeli, katılımcıları, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesi açıklanmaktadır. Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması kullanılarak yapılmıştır. İçerik analizi, sosyal bilimlerde ve medya çalışmalarında en çok atıfta bulunulan yöntemlerden biridir (Denzin & Lincoln, 2018). Yine aynı çalışmada, içerik analizinin, nitel ve nicel araştırmalarda kullanılan nesnel, sistematik ve gözleme dayalı bir yöntem olmayı amaçladığını ve içerik analizinin istatistiksel doğası göz önüne alındığında, post pozitivist görsel araştırmalarda faydalı olduğunun altı çizilmiştir. Güvenilirlik ve geçerlilik kriterleri, nitel araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için çok önemlidir. Bunun yollarından biri, tutarlı bir güvenilirlik için içerik analizi boyunca kodlayıcılar arası güvenilirliğin (Cohen's kappa'nın 0,7'nin üzerinde olması yeterlidir) birçok kez kontrol edilmesidir (Bernard, 2011). Veriler iki alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Çalışmanın kodlayıcılar arası güvenilirlik 0.82'dir. YouTube platformunda yer alan videolar ön bellek ve çerezler gibi YouTube

algoritmasının yönlendirmesine maruz kalmadan seçilmesi için gizli sekmede ve üyelik girişi yapılmadan taranıp seçilmiştir. İşlem hem Safari hem Chrome tarayıcısında gerçekleşmiştir. Arama "Türkçe Gitar Dersi" şeklinde yapılmış ve Türkçe içerikler dikkate alınmıştır. Arama sonucunda ekranda çıkan ilk 50 videodan 100.000'in üzerinde görüntülemeye sahip ilk 10 video incelemeye alınmıştır. Video taraması 28.12.2022 yılında yapılmış olup videolar buna göre belirlenmiştir. Çalışmanın incelenmesi için oluşturulan excel tablosunda her kanalın abone sayısı, incelenen en popüler videosu, yüklenme tarihi, video süresi, görüntüleme ve beğeni sayısı, video ve kanal etiketleri son olarak videoda en çok tekrar oynatılan an yer almaktadır. Ardından videoda incelenecek çoklu ortam tasarımı ilkelerinden tutarlılık, dikkat çekme, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık, parçalar halinde gösterme, çoklu ortam, kişileştirme ilkeleri bölümü yer almaktadır.

Bu çalışmanın örneklem grubu hazırlanırken YouTube'de bulunan Türkçe gitar dersleri taranmıştır. YouTube platformunda yer alan videolar ön bellek ve çerezler gibi YouTube algoritmasının yönlendirmesine maruz kalmadan seçilmesi için gizli sekmede ve üyelik girişi yapılmadan taranıp seçilmiştir. İşlem hem Safari hem Chrome tarayıcısında gerçekleşmiştir. Bu işlemlerin sonucunda kullanıcı karşısına çıkan gitar dersi ile ilgili en yüksek izleme oranına sahip ilk 5 video listeye alınmış olup ilk 5 video incelenmiştir. Çalışmada dikkat edilecek çoklu ortam tasarımı ilkeleri, gitar eğitimi videolarında en çok karşılaşılabilecek ilkeler üzerinden seçilmiştir. Bu ilkeler Mayer'in Çoklu Ortam İlkeleri'nden tutarlılık, dikkat çekme, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık, parçalar halinde gösterme, çoklu ortam, kişileştirme ilkeleri olarak belirlenmiştir. Veriler içerik analizi yolu ile toplanmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde veri toplama araçlarından elde edilen veriler üzerinde gerçekleştirilen analizlerin sonuçları sunulmuştur. YouTube'da en çok izlenen Türkçe gitar dersi videoları Mayer'in Çoklu Ortam İlkeleri'nden tutarlılık, dikkat çekme, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık, parçalar halinde gösterme, çoklu ortam ve kişileştirme ilkelerine ele alınarak incelenmiştir. İncelemede yer alan beş kanaldan dördünü erkek birini kadın yönetmektedir. İçerik üreticilerinin söylemlerinden yola çıkarak dört erkeğin gitar alanındaki uzmanlıklarını ileri seviye olduğu söylenebilir. Öte yandan kadın içerik üreticisinin gitar hakimiyeti hakkında bir uzmanlığının olmadığı söylenebilir. Gitar Dersi, Onur Art ve Gezgin Müzisyen kanalları sadece gitar içerikli videolar oluştururken Egemen Dişli farklı enstrümanlarla da ilgili içerikler üretmektedir. Öte yandan Niran As kanalı müzik dışında farklı içerikler üreten tek kanaldır. Tüm içerik üreticilerinin video etiketlerini yoğun bir şekilde kullandığı görülmüştür. Kanal etiketlerinde ise daha az kelimeye yer verildiği gözlenmiştir. İncelenen videolar süre bakımından incelendiğinde uzun olarak düşünülebilecek 13 dakika ile 23 dakika arasında değişmektedir.

Videolarda en çok tekrar oynatılan anın videoların anlattıkları konuya bağlı olarak kendi özelinde değişiklik gösterdiği gözlemlenmiştir. Genel olarak videonun başlığıyla en çok tekrar oynatılan anın doğru orantılı olduğu söylenebilir. Kişileştirme, parçalara bölme ve dikkat çekme ilkelerinin incelenen tüm kanallarda başarılı bir şekilde uygulandığı söylenebilir. Öte yandan videolar tutarlılık, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık ve çoklu ortam ilkelerine göre incelendiğinde doğru uygulamalar gözlemlense de zaman zaman hatalar da gözlemlenmiştir.

Tablo 2. Eğitsel Gitar Videolarının Karşılaştırılma Tablosu

Kanallar	Gitar Dersi	Onur Art	Egemen Dişli	Niran As	Gezgin Müzisyen
Abone	392 B	238 B	328 B	20,8 B	16,1 B
En Popüler Vidousu	Gitar dersi 1 - BAŞLANGIÇ - Gitar Nasıl Çalınır? Guitar For Beginner	7 GÜNDE GİTAR NASIL ÇALINIR? - Gitar Dersi #1	SIFIRDAN GİTAR DERSİ 1- 50 DERS Gitar Nasıl Çalınır	3 AKOR , 3 KOLAY ŞARKI ! Gitar yeni başlayanlar için şarkılar	Gitar Dersi #03 ► Tek Derste Gitar Üstündeki Notaları Öğrenmek! Gitarada Notaların Yerleri!
Yüklenme Tarihi	10.11.2016	4.01.2021	20.04.2019	24.08.2020	20.07.2019
Video Süresi	17.03	23.31	13.13	21.17	14.25
Görüntüleme	4.073.945	2.035.794	2.224.022	864.757	151.660

Beğeni	90.6 B	57.7 B	66 B	21.9 B	4.08 B
Video Etiketleri	gitar dersi 1, gitar dersi başlangıç, gitar çalıp şarkı söylemek, gitar dersi, gitar dersleri, akor, ritim, arpej, gitar, solo, gitar nasıl çalınır, akor nasıl çalınır, en kolay gitar dersi, bahçeşehir gitar dersi, bahçeşehir sanat, onur güler, bahcesehir müzik kursu, klasik gitar dersi, guitar lesson, guitar for beginner, beginners, play gutar sing song, chords lesson, guitar, how is play guitar	gitar nasıl çalınır, gitar nasıl çalınır ders 1, gitar dersi, gitar dersi 1, gitar,gitar çalma, 7 günde gitar nasıl çalınır, 1 haftada gitar öğrenme, gitar öğrenme, kolay gitar öğrenme, gitar nasıl tutulur, gitarın bölümleri, yeni başlayanlar için gitar dersleri, gitar dersi 1, gitar, gitar çalma ogrenme, gitar dersleri, onur art, onur art gitar dersi 1, sıfırdan gitar dersleri, gitar 1. ders, gitar başlangıç dersi, nasıl gitar çalınır, klasik gitar dersleri, gitar çalmak	gitar ,sıfırdan gitar dersleri, gitar dersi 1, gitar akort yapma, gitar akorları, gitar cover, gitar solo, kolay gitar dersi, gitar solfej, gitar tab, gitarist, gitar vilog, music, gitarla çalınan şarkılar, müzik dersi, en kolay ders, solfej dersleri, klasik gitar dersi, classic guitar lesson, gitar tutorial	gitar akoru yapma, kolay akorlu şarkılar, kolay akorlar, c akoru, e akoru, g akoru, am akoru, dm akoru, em akoru, yeni başlayanlar için gitar, gitarla çalınan kolay şarkılar, baresiz akorlar, akor basma, bir çaresi bulunur akorları, bir çaresi bulunur gitar akorları, elbette gitar akorları, istanbulda sonbahar gitar akorları, gitar akorları	sıfırdan gitar, sıfırdan gitar dersi, başlangıç gitar dersi, gitar başlangıç dersleri, gitar egzersizleri, gitar üstündeki notalar,notalar, notaların yerleri, notaları öğreniyorum, tam ses nedir, yarım ses nedir, diyez bemol, diyez bemol nedir, notaları kolay öğrenme, gitar, gitar dersi, gitar nasıl çalınır, gitar dersi 1, gitar dersi 2, gitar dersi 3, gitarla çalınan şarkılar, gitar dersi 4, gitar notaları, gitar dersi 5, gitar dersi 6, gitar dersleri 1
Kanal Etiketleri	müzik, music, acoustik, gitar, eğitimi, Gitar Solo Cover akustik, electric guitar	guitar, music, gitar, fingerstyle, acoustic, guitarist, cover, tab, chords, ukulele, gitar tutorial, gitar dersi, funny guitar, onur art	Bağlama, Saz, Müzik, ders Saz dersi, Bağlama tutorial, Türkü solfej, Şarkı solfej, Yabancı şarkı cover, türkü cover, türkçe cover, En iyi bağlamacılar, Piano tutorial, piyano dersi, Güzel sesli, Ses eğitimi, güncel pop, güncel karaoke, Yabancı karaoke, Türkçe karaoke, Müzik dinle, Müzik kaydetme, Cubase eğitim, Ses kaydetme	"blog" "vlog" "NiranAs" "sohbetvideoları"	'müzik, gitar, gezgin müzisyen, müzisyen buluşmaları, gitar dersi, gitar nasıl çalınır, gitar dersi 1, gitarla çalınan şarkılar, gitarla çalınan kolay şarkılar, gitar notaları, gitar ders, gitar dersi başlangıç, gitar dersi kolay şarkılar, gitar notaları öğrenme, gitar nasıl çalınır baslangic, gitar nasıl çalınır 1, gitar nasıl çalınır 4. ders, klasik gitar, gitar çalma dersleri, hızlı gitar dersleri, gitar nasıl öğrenilir, gitar çalıp şarkı söylemek, en kolay gitar dersi

Tablo 3. En çok izlenen eğitsel gitar video kanallarının karşılaştırılması

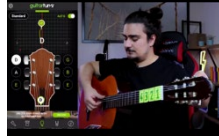
Kanallar					
	Gitar Dersi	Onur Art	Egemen Dişli	Niran As	Gezgin Müzisyen
Abone	392 B	238 B	328 B	20,8 B	16,1 B
En Popüler Videosu	 Gitar Dersi 1 - Başlangıç - Gitar Nasıl Çalınır? Guitar Lesson For Beginner	 7 Günde Gitar Nasıl Çalınır? - Gitar Dersi #1	 Sıfırdan Gitar Dersi 1 - 50 Ders Gitar Nasıl Çalınır	 3 Akor, 3 Kolay Şarkı! Gitar Yeni Başlayanlar İçin Şarkılar	 Gitar Dersi #03 ► Tek Derste Gitar Üstündeki Tüm Notaları Öğrenmek! Gitarda Notaların Yerleri!
Tarih	10 Kasım 2016	4 Ocak 2021	20 Nisan 2019	24 Ağustos 2020	20 Temmuz 2019
Süre	17.03	23.31	13.13	21.17	14.25
Görüntüleme	4.073.945	2.035.794	2.224.022	864.757	151.660
Beğeni	90.6 B	57.7 B	66 B	21.9 B	4,08 B
Video Etiketleri	gitar dersi 1, gitar dersi başlangıç, gitar çalıp şarkı söylemek, çalıp söylemek, gitar dersi, gitar dersleri, akor, ritim, arpej, gitar, solo, gitar nasıl çalınır, akor nasıl çalınır, en kolay gitar dersi, bahçeşehir gitar dersi, bahçeşehir sanat, onur güler, bahçeşehir müzik kursu, klasik gitar dersi, guitar lesson, guitar lesson for beginner, beginners, play gutar sing song, chords lesson, guitar, how is play	gitar nasıl çalınır, gitar nasıl çalınır ders 1, gitar dersi, gitar dersi 1, gitar,gitar çalma, 7 günde gitar nasıl çalınır, 1 haftada gitar öğrenme, gitar öğrenme, gitar öğrenme, gitar öğrenme, gitar öğrenme, gitarın bölümleri, yeni başlayanlar için gitar dersleri, gitar dersi 1, gitar, gitar çalma öğrenme, gitar dersleri, onur art, onur art gitar dersi 1, sıfırdan gitar dersleri, gitar 1. ders, gitar başlangıç dersi,	gitar ,sıfırdan gitar dersleri, gitar dersi 1, gitar akort yapma, gitar akorları, gitar cover, gitar solo, kolay gitar dersi, gitar solfej, gitar tab, gitarist, gitar vilog, music, gitarla çalınan şarkılar, müzik dersi, en kolay ders, solfej dersleri, klasik gitar dersi, classic guitar lesson, gitar tutorial	gitar akoru yapma, kolay akorlu şarkılar, kolay akorlar, c akoru, e akoru, g akoru, am akoru, dm akoru, em akoru, yeni başlayanlar için gitar, gitarla çalınan kolay şarkılar, baresiz akorlar, akor basma, bir çaresi bulunur akorları, bir çaresi bulunur gitar akorları, elbette gitar akorları, istanbulda sonbahar gitar akorları, gitar akorları	sıfırdan gitar, sıfırdan gitar dersi, başlangıç gitar dersi, gitar başlangıç, gitar başlangıç dersleri, gitar egzersizleri, gitar üstündeki notalar,notalar, notaların yerleri, notaları öğreniyorum, tam ses nedir, yarım ses nedir, diyez bemol, diyez bemol nedir, notaları kolay öğrenme, gitar, gitar dersi, gitar nasıl çalınır, gitar dersi 1, gitar dersi 2, gitar dersi 3, gitarla çalınan şarkılar, gitar dersi

	guitar		nasıl gitar çalınır, klasik gitar dersleri, gitar çalmak				4, gitar notaları, gitar dersi 5, gitar dersi 6, gitar dersleri 1				
Kanal Etiketleri	müzik, acoustic, eğitimi, Gitar Solo Cover akustik, electric guitar	music, gitar, Gitar Cover electric guitar	guitar, music, gitar, fingerstyle, acoustic, guitarist, cover, tab, chords, ukulele, tutorial, gitar dersi, funny guitar, onur art	Bağlama, Saz, Müzik, ders Saz dersi, Bağlama tutorial, Türkü solfej, Şarkı solfej, Yabancı şarkı cover, türkü cover, türkçe cover, En iyi bağlamacılar, Piano tutorial, piyano dersi, Güzel sesli, Ses eğitimi, güncel pop, güncel karaoke, Yabancı karaoke, Türkçe karaoke, Müzik dinle, Müzik kaydetme, Cubase eğitim, Ses kaydetme	"blog" "NiranAs" "sohbetvideoları"	"vlog"	müzik, gitar, gezgin müzişyen, müzişyen buluşmaları, gitar dersi, gitar nasıl çalınır, gitar dersi 1, gitarla çalınan şarkılar, gitarla çalınan kolay şarkılar, gitar notaları, gitar ders, gitar dersi başlangıç, gitar dersi kolay şarkılar, gitar notaları öğrenme, gitar nasıl çalınır baslangic, gitar nasıl çalınır 1, gitar nasıl çalınır 4. ders, klasik gitar, gitar çalma dersleri, hızlı gitar dersleri, gitar nasıl öğrenilir, gitar çalıp şarkı söylemek, en kolay gitar dersi				
En Çok Tekrar Oynatılan An	15.11	öğrenilen şarkı, akorlar ve ritim kalıbının son hali videonun en çok tekrar oynatılan bölümü olmuştur.	Konumsal yakınlık dikkat edilerek gösterilen sol el pozisyonu en çok tekrar oynatılan bölüm olmuştur.	05.09'da gitar üzerinde ilk uygulama anı en çok tekrar edilen bölüm olmuştur.	05.45'te ilk şarkının çalınmaya başladığı an en çok tekrar oynatılan bölüm olmuştur.		06.12'da videoda gitar üzerinde ilk uygulama anı en çok tekrar oynatılan bölüm olmuştur.				
Tutarlılık İlkesi							Videonun genel başından sonuna kadar ders içeriğinden bağımsız bir arka plan var.	Videonun genel başından sonuna kadar ders içeriğinden bağımsız bir arka plan var.	Arkadaki görsel dışında sadece bir arka plan kullanılmıştır.	Nispeten sade bir arka plan kullanılmıştır.	Videonun genel olarak arka planı sade tasarlanmıştır. İçeriğe uygun olarak gitar görünmektedir.

<p>Dikkat Çekme</p>	<p>00.42-01.00 arasında ders içeriğinden bahsediyor ve "ne kadar kolay olduğunu size göstereceğim" deyip dikkat çekiyor.</p>	<p>00.00-00.10 arasında hızlı bir şekilde gitarı öğretebileceğini etkili bir şekilde söylüyor. Aynı zamanda küçük resimdeki "7 GÜNDE GİTAR ÇAL" yazısı da dikkat çekicidir.</p>	<p>Videonun konusu ile ilgili etkili bir giriş gözlenmemiştir. 12.27-13.00 arasında kısa sürede şarkı çalabilir hali geleceği dikkat çekici şekilde belirtilmiştir.</p>	<p>00.00-1.47 arasında videonun gitar eğitimi olmadığı ancak 3 akorla kolayca şarkılar çalınabileceği söylenerek dikkat çekiliyor.</p>	 <p>Video ders içeriğinden oluşan 1 dakikalık fragman ile başlıyor. Ayrıca konular Youtube zaman çizelgesinde ayrılmış.</p>
<p>Konumsal Yakınlık</p>	 <p>01.51'den itibaren akorları yakın çekim ile gösteriyor.</p>	 <p>01.38-04.20 arasında gitarı tanıtırken bölgeleri yakın çekim gösteriyor.</p>	 <p>06.11-06.28 arasında yakında çekim arkadaki tablo üzerine yerleştirilmiş.</p>	 <p>03.22-04.45 arasında gösterilen akor basımında kamera açısı yeterli değildir.</p>	 <p>Teorik anlatım kısımlarında görsel kanaldan faydalanılmıştır. Ancak bu esnada eğitmenin görünmesi Çoklu Ortam Tasarımı'na ters düşmektedir.</p>

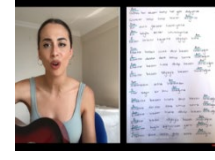
04.23-06.15 arasında gitar tutuşunu anlatırken kamera açısı anlattığı bölgeyi tamamen göstermiyor.

08.00-09.38 arasında gitar akordunu anlatırken tavsiye edilen tuner programını da aktif bir şekilde kullanıyor.

09.02-09.14 arasında anlatıma uygun konumsal yakınlık yapılmıştır. 10.42 10.49 arasında anlatıma uygun konumsal yakınlık yapılmıştır.

04.46-05.13 arasında gösterilen ritim kalıbı çalışmasında kamera açısı yeterli değildir.

Öğrenimi esnasında gitar çalım şekli görünmemektedir. Videoda gösterilen diğer iki şarkıda da benzer hatalar yapılmıştır.

06.03-07.48, 10.37-11.33 arasında anlatıma uygun konumsal yakınlık yapılmıştır. Ancak bu esnada eğitimcinin görünmesi Çoklu Ortam Tasarımı'na ters düşmektedir.

Zamansal Yakınlık

03.17-03.41 arasında "la minor" akorunu gösterirken görsel destek yok. Yazı ile yazılmamış.

Video içeriği zamansal yakınlığa uygun olarak tasarlanmıştır.

Video içeriği zamansal yakınlığa uygun olarak tasarlanmıştır.

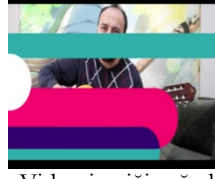
05.43-06.44 arasında şarkının söz ve akorları görünürken, 06.45-09.10 arasında şarkı öğrenimi esnasında sözler ve akorlar görünmemektedir. Videoda gösterilen diğer iki şarkıda da benzer hatalar yapılmıştır.

Video içeriği zamansal yakınlığa uygun olarak tasarlanmıştır.

**Parçalar
Halinde
Gösterme**

Video sol elde Am-E akoru, sağ el vuruşu, "Hayat Bayram Olsa" ile sağ-sol elin çalışılması, sağ elde ritim çalışmasının geliştirilmesi

Video içeriği gitar parçalarını tanıma, tutuş, sağ el - sol el egzersizleri şeklinde parçalara bölerek oluşturulmuştur.

Video içeriği sağ el, sol el ve etüt çalışmalarından oluşmuş ve konu geçişleri aynı efekt kullanılarak belirgin hale getirilmiştir.

Video içeriği gitar tanıtımı, kullanılacak akorların basımı, ritim kalıpları, şarkılar şeklinde parçalara bölünerek oluşturulmuştur.

Video konulara göre parçalara bölünmü ayrıca YouTube üzerinde zaman çizgisinde de bununla ilgili düzenleme yapılmıştır.

Konu geçişlerinde sabit efekt kullanılarak belirgin hale getirilmiştir.

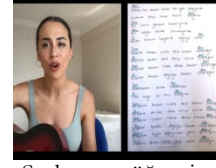
Çoklu Ortam İlkesi

Ders içeriğinde gerekli yerlerde 2. kamera ile içerik desteklenerek çoklu ortam ilkesi uygulanıyor. (Am-E akor öğrenimi, ritim kalıbı öğrenimi) Ancak resimde görüldüğü gibi yapılan düzenleme aynı zamanda bilişsel yüke yol açmaktadır.

Video içeriği genel olarak çoklu ortam ilkesine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Şarkı öğrenimi esnasında söz ve akorlar gösterilmiştir ancak bir süre sonra söz ve akorlar ekrandan çıkmıştır. Bu da zamansal yakınlığa ters düşmektedir.

Video içeriği farklı kamera açıları, birden fazla kamera kullanımı, teorik bilgilerin ekranda yer almasıyla çoklu ortam ilkesine uygun gerçekleştirilmiştir.

Kişiselleştirme İlkesi

Videoda samimi, arkadaşça bir dil kullanılmıştır.

Videoda resmi dil yerine samimi bir dil kullanılmıştır.

Videoda samimi bir dil kullanılmıştır.

Videoda samimi, arkadaşça bir dil kullanılmıştır. Ayrıca içeriğin eğitim videosu olmadığı, giriş seviyesinde çalmak isteyenlere yardımcı olmak için hazırlanmış bir video olduğu belirtilmiştir.

Videoda samimi dil kullanılmıştır. Ayrıca kamera arkasında olan bir kişiye arada konuyla ilgili sorular sorularak izleyicinin aklında oluşabilecek sorular giderilmeye çalışılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu içerik analizi, belirli bir konuya odaklanan ve 5 eğitsel gitar videosunun etiketlerini inceleyen nitel bir araştırmanın sonuçlarını temsil etmektedir. Etiketler, video içerikleri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Etiketler, kullanıcıların YouTube videolarının içeriği hakkında bilgi sahibi olmalarına ve kullanımdan fayda sağladıklarından emin olmalarına yardımcı olabilir (Neumann, & Herodotou, 2020; Papadamou et al. 2019). Neumann, ve Herodotou, (2020)'a göre, etiketler, kullanıcıların çevrimiçi topluluklarında etik ve eleştirel katılımcılar olmaları için bilgi ve becerilerle donatılmasına katkıda bulunabilir. Yetişkinler, olumsuz mesajları belirlemek ve olumlu davranışları teşvik etmek için çocukların içeriği birlikte izleyebilir, tartışabilir ve üzerinde düşünmelerine yardımcı olabilir. Analiz sonuçlarına göre, "gitar" etiketi en sık kullanılan ve odaklanılan bir konuyu temsil etmektedir. Ayrıca, başlangıç seviyesine yönelik dersler, akorlar, teknikler ve gitar eğitim süreci gibi konular da önemli etiketler arasında yer almaktadır. Bu analiz, eğitsel gitar videolarının içeriği ve kullanılan etiketlerin popülerlik ve odak noktaları hakkında bilgi sağlayarak, ilgili araştırmalara katkı sağlamaktadır. Neumann, ve Herodotou (2020) yaptıkları çalışmada, etiketler, yaşa uygunluk, içerik kalitesi, tasarım özellikleri ve öğrenme hedeflerinin karşılanmasını sağlayarak eğitsel YouTube videolarının kalitesinin değerlendirilmesine yardımcı olabilir.

Beş eğitsel gitar kanalının kullandığı etiketleri analiz edildiğinde kanalların kullandığı etiketlerin temalarını: "Gitar Eğitimi", "Müzik ve Çalma", "Türkçe Şarkılar ve Türk Müziği", "Piyano Eğitimi" ve "Karaoke ve Popüler Müzik" olduğu ortaya çıkmıştır. Gitar eğitimi odaklı kanalların diğer temalara göre daha fazla ilgi gördüğü görülmüştür. Türkçe şarkılar ve türkü coverlarına olan ilginin yanı sıra, piyano eğitimi ile ilgili

kanalların da belirli bir kitleye hitap ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, karaoke ve popüler müzik içeriklerinin de dikkat çektiği gözlemlenmiştir. Bu bulgular, eğitsel gitar kanallarının içerik tercihlerini anlamak ve ilgi alanlarına göre içerik üretim stratejilerini belirlemek için akademik bir perspektifle değerlendirilebilir.

Yapılan bir çalışmada, gitar öğretim videoları çoklu ortam tasarımı ilkelerine göre incelenmiş ve çalışmanın sonucunda incelenen videoların ağırlıklı olarak çoklu ortam tasarımına uygun olduğu belirtilmiştir. Sade arka plan kullanımı, gerektiği ölçüde görsel eklenmesi videoların en başarılı olduğu alanlar olarak belirtilmiştir. İnsanlar, gereksiz unsurların dahil edilmesi yerine hariç tutulması durumunda daha iyi performans göstermiştir (Mayer vd., 2001; Mayer, 2021). Bunun yanı sıra görsel materyallerle videoların zenginleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Ülker, 2021).

Yapılan başka bir çalışmada Eğitim Bilişim Ağı (EBA) içerisinde yer alan 5. sınıf matematik videoları çoklu ortam tasarımı ilkelerine göre incelenmiş ve videoların genel olarak çoklu ortam tasarımına uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada özellikle sabit ve hareketli görsellerin, grafik, tablo ve görsel yazıların videoda doğru şekilde yerleştirildiği, öğretmenin günlük konuşma dilini tercih ettiği, dikkat çekme ilkesinin amacına uygun biçimde kullanıldığı belirtilmiştir (Esim, 2021). Çoklu ortam tasarımı ilkelerinin hayat bilgisi dersi videoları üzerinden incelendiği farklı bir çalışmada 41 tane 3. sınıf hayat bilgisi dersi videosu incelenmiştir. Çalışma sonucunda videoların çoklu ortam ilkelerine uygun şekilde tasarlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Videolarda kullanılan materyallerin birbiriyle uyumlu, tasarımın genel olarak sade olduğu belirtilmiştir. Öte yandan incelenen videoların gereksizlik ilkesine uymadığı da belirtilmiştir (Özerbaş v.d., 2021).

YouTube’de en çok izlenen Türkçe gitar dersi videolarının Mayer’in Çoklu Ortam İlkeleri’nden tutarlılık, dikkat çekme, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık, parçalar halinde gösterme, çoklu ortam ve kişileştirme ilkelerine göre değerlendirme sonuçları aşağıdaki gibidir.

Yapılan incelemeye göre tutarlılık ilkesinin en çok izlenen gitar dersi videoları üzerinde herhangi bir etkisi görülmemiştir. Tutarlılık ilkesine uygun düzenlenmiş videoların yanı sıra karışık, arka planda konuyla alakası bulunmayan materyallerin de yer aldığı videolar en çok izlenen gitar dersi videoları arasında yer almıştır. Bu sebeple tutarlılık ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir.

Yapılan incelemeye göre dikkat çekme ilkesi incelenen tüm videolarda görülmüştür. Video başlıklarında ya da video içeriğinde konuşurken yapılan vurgu ve tonlama ile dikkat çekilmiştir. Bir videonun başlığında “7 Günde Gitar Çal” şeklinde dikkat çekilmiştir. Genel olarak tüm videoların öğrenen açısından başarıya ulaşmaları için dikkat etmeleri gereken noktalar “ne kadar kolay olduğunu size göstereceğim”, “kısa sürede gitar çalınabilir hale gelineceği”, “3 akorla kolay şarkılar çalmak” gibi cümleler öğrenenlerin dikkatini çekecek şekilde vurgulanarak video içeriklerinde yer almıştır. İncelenen videolardan birinde içeriğin önemli noktalarından oluşan bir dakikalık fragman yer verilerek dikkat çekilmiştir. Bu sebeple dikkat çekme ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olabileceği gözlemlenmiştir. Yapılan incelemeye göre konumsal yakınlık ilkesi incelenen tüm videolarda görülmüştür. Parmak çalışmaları, akor basımları gibi önemli noktalar yakınlılaştırılarak ya da birden fazla kamera kullanılarak konumsal açıdan yakınlık sağlanmıştır.

Konumsal yakınlık ilkesi, videolarda sıkça kullanılmıştır. Özellikle önemli detayların ve tekniklerin yakından gösterilmesi, öğrenenlerin daha iyi anlamalarını sağlayabilir. Bunun yanı sıra bazı videolarda zaman zaman konumsal yakınlığın uygulandığı kısımlarda video açılarının doğru açıda olmadığı durumlar gözlemlenmiştir. Kullanımın doğruluğundan bağımsız olarak incelenen tüm videolarda konumsal yakınlık kullanılmıştır. Bu durum, konumsal yakınlık ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olabileceğini göstermektedir.

Yapılan incelemeye göre zamansal yakınlık ilkesi incelenen tüm videolarda uygulanmıştır. Konunun anlatımı sırasında yaklaşan kamera açılarıyla desteklenmesi, öğrenenlerin içeriği daha iyi kavramalarına yardımcı olabilir (Harrell ve diğerleri, 2021). Zamansal yakınlık daha çok sözel bilgilerin gitar üzerinde uygulanışı esnasında kamera açısının yaklaşmasıyla uygulanmıştır. Anlatılan içeriğe uygun olarak kamera açılarında yakınlılaştırmalar yapılmış ya da farklı bir kamera kullanılarak konuya uygun yakınlık sağlanmıştır. İncelenen videoların bir kısmında öğretilen akorların isimlerinin, öğretilen parçanın sözlerinin ve akorlarının konu bitmeden ekrandan kaybolduğu gözlemlenmiştir. Bu durum zamansal yakınlık ilkesine ters düşmektedir. Kullanımın doğruluğundan bağımsız olarak incelenen tüm videolarda zamansal yakınlık kullanılmıştır. Bu durum, zamansal yakınlık ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olabileceğini

göstermektedir. Yapılan incelemeye göre parçalar halinde gösterme ilkesi incelenen tüm videolarda görülmüştür. Genellikle videolarda yapılacak çalışma özet olarak kısa belirtilip sonrasında her yeni konu öncesinde sözel olarak vurgu yapıp parçalar halinde gösterme etkisi hissettirilmiştir. Bu sayede öğrenenler farklı bir çalışmaya geçtiğini tüm videolarda kolaylıkla anlayabilmektedir.

Bazı videolarda parçalar halinde gösterme ilkesi kamera geçişleri ve görsel etkilerin kullanımıyla birlikte çok daha belirgin şekilde yapılmıştır. Sadece bir videoda YouTube'nin zaman çizgisini bölme özelliği kullanılmış ve konu başlıkları net bir şekilde gösterilmiştir. Parçalar halinde gösterme ilkesi, videolarda sıkça görülmüş ve özellikle konunun bölümlere ayrılarak gösterilmesi, öğrenenlerin takibini kolaylaştırabilir (Lange & Costley, 2020). Gulum (2023)'e göre, öğrencilerin keman çalarken yaşadıkları pratik zorluklarının tamamının başlangıç seviyesinde olduğunu ve öğretmenlerin bu zorluklara, çoğunlukla yorumlar bölümü aracılığıyla kısa talimatlar vererek çözümler sunduğunu vurgulamaktadır. Bu sayede içerik üreticisi öğrenenlere, ihtiyaç duydukları konuya diğer videolara göre daha kolay ulaşabilme imkânı sağlamıştır. Konun başlangıç ve bitişinin net bir şekilde zaman çizgisiyle belirlenmesinden dolayı parçalar halinde gösterme ilkesi en iyi bu videoda kullanılmıştır. İncelenen videolara göre parçalar halinde gösterme ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olabileceği gözlemlenmiştir.

Yapılan incelemeye göre çoklu ortam ilkesi incelenen beş videonun dördünde görüşmüştür. İçeriklerin şarkı sözleri, akor gösterimi, teorik bilgi gibi gerekli yerlerinde görsel materyaller kullanılarak ya da sözel bilgiler görsel hale getirilerek video içerikleri zenginleştirilmiştir. Çoklu ortam ilkesi, videolarda genellikle yerine getirilmiştir. Eğitsel videolarda, görsel materyallerin ve görsel yazıların birlikte kullanımı, içeriği zenginleştirerek anlamayı artırabilir (Malakul & Park, 2023; Mayer, 2021). Videoların bazılarında zaman zaman materyallerin yanlış bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Görsellerin, anlaşılmasını zorlaştıracak şekilde uygun olmayan konuma yerleştirilmesi, zamansal ve konumsal yakınlığa ters düşecek şekilde ekrandan kaybolması, ihtiyaç duyulmayacağı zamanlarda anlatıcının küçük karede görünmesi kullanıma verilecek örneklerdir. Sadece incelenen bir videoda çoklu ortama ilişkin verilecek bir örneğe rastlanmamıştır. Kullanımın doğruluğundan bağımsız olarak incelenen videoların çoğunda çoklu ortam kullanılmıştır. Bu durum, çoklu ortam ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olabileceğini göstermektedir.

Yapılan incelemeye göre kişileştirme ilkesi incelenen tüm videolarda görüşmüştür. Resmi dil yerine arkadaşça bir anlatım kullanılmıştır. "Yaparsanız" yerine "yaparsan" gibi samimi bir dilin kullanılması, içerik üreticisinin çok profesyonel olmadığını sadece bildiklerini anlatmak için videoyu çektiğini arkadaşça ifade etmesi, kamera arkasındaki biriyle konuşulup izleyiciye oradaymış hissi verilmesi kişiselleştirme ilkesine uygun gözlemlenmiş örneklerden bazılarıdır. Bu sebeple kişileştirme ilkesinin videoların tercih edilmesinde belirleyici bir etkisi olabileceği gözlemlenmiştir. Kişiselleştirme ilkesi ve videolarda öğretici ve samimi bir anlatımın tercih edilmesi, izleyiciyle daha güçlü bir bağ kurulmasına yardımcı olabilir (Liman-Kaban, 2021; Liman-Kaban & Karadeniz, 2021; Magnone vd., 2023). Bu bulgular, eğitsel video üreticilerine içeriklerini daha etkili ve çekici hale getirmek için kişiselleştirme ilkesini ve samimi anlatımı kullanmalarının önemini vurgulamaktadır. Özellikle öğrenenlerle güçlü bir bağ kurmak ve içeriği daha anlaşılır kılmak için kişiselleştirme ilkesi üzerinde çalışılabilir. Bu şekilde, eğitsel videoların daha fazla izlenme ve etkileşim elde etmesine katkı sağlanabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma eğitsel gitar videolarının etiketlerini ve çoklu ortam tasarımını inceleyerek içerik tercihleri ve tasarım ilkelerinin etkisini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bulgular, içerik üreticilerinin içerik tercihlerini daha iyi anlamalarına ve izleyicilere daha etkili bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olabilecek niteliktedir. Ayrıca, eğitim materyallerinin daha etkili bir şekilde tasarlanması için çoklu ortam tasarımı ilkelerinin dikkate alınması önerilebilir. Bu çalışmanın bulguları ışığında, eğitsel video üreticilerine aşağıdaki öneriler sunulabilir:

İçerik Odaklı Etiketler Kullanın: Eğitsel gitar videoları oluştururken, videolarınızın içeriğini en iyi şekilde yansıtan etiketleri kullanmaya özen gösterin. Özellikle anahtar konuları, teknikleri ve öğrenme hedeflerini yansıtan etiketler videolarınızın daha hızlı bulunmasına yardımcı olabilir.

İzleyici İlgisini Çekin: Videolarınızın başlıklarını ve açıklamalarını dikkat çekici ve ilgi çekici bir şekilde oluşturun. Öğrenenlerin dikkatini çekmek ve videolarınıza tıklamalarını sağlamak için öğrenme hedeflerini, hızlı öğrenme vaatlerini ve ilgi çekici ifadeleri kullanabilirsiniz.

Çoklu Ortam Tasarımına Dikkat Edin: Videolarınızı üretirken Mayer'in Çoklu Ortam İlkelerini göz önünde bulundurun. Videolarınızda tutarlılık, dikkat çekme, konumsal ve zamansal yakınlık, parçalar halinde gösterme, görsel materyal kullanımı ve kişileştirme ilkesine dikkat ederek öğrenenlerin içeriği daha etkili bir şekilde anlamalarını sağlayabilirsiniz.

Öğrenci Merkezli Anlatım: Anlatım tarzınızı öğrenci merkezli hale getirin. Arkadaşça ve samimi bir dil kullanarak öğrenenlerle daha güçlü bir bağ kurabilirsiniz. Onların ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlayarak videolarınızı hazırlayın.

Önemli Noktaları Vurgulayın: Videolarınızda önemli detayları ve teknikleri vurgulayarak öğrenenlerin daha iyi anlamalarını sağlayın. Konumsal yakınlık ve görsel materyalleri kullanarak bu önemli noktaları açıkça gösterin.

İçerik Zenginliği: Videolarınızı görsel materyallerle ve örneklerle zenginleştirerek içeriği daha etkili bir şekilde anlatın. Özellikle akor gösterimleri, parça çalımları ve teknik açıklamalar için görsel materyal kullanımını tercih edebilirsiniz.

Öğrenme Aşamalarını Parçalara Ayırın: Videolarınızı öğrenme aşamalarına bölerek parçalar halinde gösterme ilkesini kullanabilirsiniz. Bu, öğrenenlerin içeriği daha iyi takip etmelerine ve anlamalarına yardımcı olabilir.

Dikkat Çekme İlkesini Kullanın: Önemli noktaları ve öğrenme hedeflerini vurgulayarak dikkat çekme ilkesini uygulayabilirsiniz. Videolarınızın başlıklarından tutun da içeriğine kadar öğrenenlerin ilgisini çekmek için bu ilkeyi kullanabilirsiniz.

YouTube Analiz Araçlarından Yararlanın: YouTube'un sağladığı analiz araçlarıyla videolarınızın izlenme istatistiklerini inceleyin. Hangi tür videoların daha fazla ilgi gördüğünü ve hangi ilke veya içerik tercihlerinin daha etkili olduğunu bu verilerden öğrenebilirsiniz.

Gelişmeye Açık Olun: Videolarınızı üretirken sürekli olarak gelişmeye ve yenilikleri takip etmeye açık olun. İzleyici geri bildirimlerini dikkate alarak içerik ve tasarımınızı sürekli olarak iyileştirin.

Bu çalışma, eğitsel içerik üretimi ve tasarımına ilişkin gelecekteki araştırmalara temel oluşturabilir. Yapılan araştırma sonucunda tutarlılık ilkesi dışında ele alınan diğer tüm ilkeler video içerik üreticilerinin çoğu tarafından kullanılmıştır. Tutarlılık ilkesi dışında sadece bir içerik üreticisi tarafından çoklu ortam ilkesinin de kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Çoğu ilkenin kullanımında yapılan hatalar sebebiyle ilkelerin içerik üreticileri tarafından bilinçli olmadan kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak bu kullanımın içeriği zenginleştirilmesi sayesinde izleyicilerin videoları tercih etmesinde önemli bir rol aldığı düşünülmektedir. Kullanımın doğruluğundan bağımsız olarak çoklu ortam tasarımı ilkelerinden dikkat çekme, konumsal yakınlık, zamansal yakınlık, parçalar halinde gösterme, çoklu ortam ve kişileştirme ilkelerinin YouTube platformunda en çok izlenen Türkçe gitar dersi videoları üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu kararına varılmıştır. Çoklu ortam tasarımı ilkelerinden tutarlılık ilkesinin YouTube platformunda en çok izlenen Türkçe gitar dersi videoları üzerinde herhangi belirleyici bir etkisinin olmadığı kararına varılmıştır. Yapılan alan yazın taramasında YouTube platformunda yer alan gitar dersi videolarıyla ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma çoklu ortam tasarımı üzerine YouTube platformunda müzik üzerine yapılan alanındaki ilk çalışmadır. Yapılan bu çalışmanın ileride buna benzer yapılacak olan çalışmalara fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Uzun soluklu bir araştırma planı olsa da belirlenecek çoklu ortam ilkeleri üzerinden iki YouTube kanalı açılıp bir kanalda ilkelere bağlı, diğer kanalda ilkelere ters düşecek şekilde içerikler oluşturup bunun sonucunda çoklu ortam ilkelerinin YouTube platformunda belirleyici bir etkisinin olup olmadığı daha net bir şekilde incelenebilir. Ayrıca çalışmanın daha geniş bir kitlede incelenmesi için yapanıcı kaynakların da dahil edileceği bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Albert, D. J. (2015). Social Media in Music Education: Extending Learning to Where Students Live. *Music Educators Journal*, 102 (2): 31–38. <https://doi.org/10.1177/0027432115606976>.
- Alexa (2022, January 24). The top 500 sites on the web. Alexa. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20220118000917/https://www.alexa.com/topsites>
- Alkhudaydi, (2018). Investigating factors that influence the use of You Tube in teaching biology in high schools in Saudi Arabia based on the technology acceptance model. *Electronic comprehensive journal for education and science publications*, 13, 1-10.

- Amos, N. (2021). Utilizing Case Studies to Increase Engagement and Better Learning Outcomes in Secondary Science Education. *Learning to Teach Language Arts, Mathematics, Science, and Social Studies Through Research and Practice*, 10(1). Retrieved from <https://openjournals.utoledo.edu/index.php/learningtoteach/article/view/505>
- Arnold, A. (2017). Primary hyperparathyroidism: molecular genetic insights and clinical implications. Presented at *Society for Endocrinology BES*, Harrogate, UK. Endocrine Abstracts, 50, PL1.
- Brook, J., & Uptis, R. (2015). Can an online tool support contemporary independent music teaching and learning? *Music Education Research*, 17(1), 34-47. <https://doi.org/10.1080/14613808.2014.969217>.
- Camm, C. F., Russell, E., Xu, A. J., & Rajappan, K. (2018). Does YouTube provide high-quality resources for patient education on atrial fibrillation ablation? *International Journal of Cardiology*, 272, 189-193.
- Cayari, C. (2011). The YouTube effect: How YouTube has provided new ways to consume, create, and share music. *International Journal of Education & the Arts*, 12(6), 1-30.
- Cayari, C. (2014). Using informal education through music video creation. *General Music Today*, 27(3), 17-22. <https://doi.org/10.1177/1048371313492537>.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2018). *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). Los Angeles, CA: Sage.
- Dursun, Ö. Ö., & Odabaşı, H. F. (2017). *Çoklu Ortam Tasarımı Kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Esim, F. D. (2021). Eğitim Bilişim Ağ'ndaki (EBA) ortaokul matematik içeriklerine yönelik hazırlanan videoların çoklu ortam tasarım ilkelerine göre incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Ganchoudhuri, S., & Wellman, B. (2020). Reflections from the Field of New Media and Sociology: Networked Music Learning. In *The Oxford Handbook of Social Media and Music Learning*, edited by J. L. Waldron, Stephanie Horsley, and K. K. Veblen, 105–109. New York: Oxford University Press.
- Gulum, O. (2023). YouTube comments on violin instruction videos: An analysis of comments in Turkish. *Music Education Research*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/14613808.2023.2244535>
- Hamza, Z. A. & Hammad, M. (2020). Generating Test Sequences from UML Use Case Diagram: A Case Study. *Second International Sustainability and Resilience Conference: Technology and Innovation in Building Designs(51154)*, Sakheer, Bahrain, pp. 1-6, doi: 10.1109/IEEECONF51154.2020.9319979.
- Harrell, K. M., McGinn, M. J., Edwards, C. D., Warren Foster, K., & Meredith, M. A. (2021). Crashing from cadaver to computer: Covid-driven crisis-mode pedagogy Spawns Active Online Substitute for teaching gross anatomy. *Anatomical Sciences Education*, 14(5), 536–551. <https://doi.org/10.1002/ase.2121>.
- İşbulan, O., Arslan, E., Alkaya, E., & Selvi, G. (2020). Eğitim Bilişim Ağ'nda (EBA) yer alan çoklu ortam uygulamalarının çoklu ortam öğrenme ilkeleri açısından değerlendirilmesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 182-196.
- Kavoori, A. (2015). Making sense of YouTube. *Global Media Journal*, 13(24)
- Kellner, D., & Kim, G. (2010). YouTube, critical pedagogy, and Media Activism. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 32(1), 3–36. <https://doi.org/10.1080/10714410903482658>
- Kruse, N. B., & Veblen, K. (2012). Music Teaching and Learning Online: Considering YouTube Instructional Videos. *Journal of Music, Technology & Education*, 5(1):77–87. https://doi.org/10.1386/jmte.5.1.77_1.
- Lange, C., & Costley, J. (2020). Improving online video lectures: Learning challenges created by Media. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00190-6>.

- Leymun, Ş. O., Odabaşı, H. F., & Yurdakul, I. K. (2017). Eğitim ortamlarında durum çalışmasının önemi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 367-385.
- Liman Kaban, A. (2021). EFL Students' Personalized Reading Experiences and its Influence on Engagement and Online Presences. *Shanlax International Journal of Education*, 9(4), 196-209. <https://doi.org/10.34293/education.v9i4.4113>.
- Liman Kaban, A., & Karadeniz, S. (2021). Children's Reading Comprehension and Motivation on Screen Versus on Paper. *SAGE Open*, 11(1). <https://doi.org/10.1177/2158244020988849>.
- Malakul, S., & Park, I. (2023). The effects of using an auto-subtitle system in educational videos to facilitate learning for secondary school students: learning comprehension, cognitive load, and satisfaction. *Smart Learning Environments*, 10 (4). <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00224-2>.
- Marone, V., & Rodriguez, R. C. (2019). "what's so awesome with YouTube": Learning music with social media celebrities. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 9(4). <https://doi.org/10.29333/ojcm/5955>.
- Magnone, K. Q., Ebert, J. A., Creeden, R., Karlock, G., Loveday, M., Blake, E., Pratt, J. M., Schafer, A. G., & Yeziarski, E. J. (2023). Cognitively loaded: An investigation of educational chemistry youtube videos' adherence to Mayer's multimedia principles. *Journal of Chemical Education*, 100(2), 432-441. <https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.2c00591>.
- Mayer, R. E. (2021). Evidence-based principles for how to design effective instructional videos. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 10(2), 229-240. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2021.03.007>
- Mayer, R. E., Heiser, J., & Lonn, S. (2001). Cognitive constraints on multimedia learning: When presenting more material results in less understanding. *Journal of Educational Psychology*, 93(1), 187-198. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.93.1.187>.
- Neumann, M.M., & Herodotou, C. (2020). Evaluating YouTube videos for young children. *Education and Information Technologies*, 25, 4459-4475 <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10183-7>
- Özerbaş, M. A. , Safi, B. N. & Türkoğlu, Ş. (2021). Hayat Bilgisi Dersinde Kullanılan Dijital Platformların Çoklu Ortam Tasarım İlkelerine Göre Değerlendirilmesi . *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* , 19 (1) , 421-437 . DOI: 10.37217/tebd.872751.
- Paivio, A. (2014). Mind and its evolution: A dual coding theoretical approach. *Psychology Press*.
- Papadamou, K., Papisavva, A., Zannettou, S., Blackburn, J., Kourtellis, N., Leontiadis, I., Stringhini, G., & Sirivianos, M. (2019). Disturbed YouTube for kids: Characterizing and detecting inappropriate videos targeting young children. *Computer Science: Social and Information Networks*. Retrieved online from: <https://arxiv.org/pdf/1901.07046.pdf>.
- Pînzaru, F., & Mitan, A. (2012). Social media and marketing of the "popcorn" music wave: The success of Romanian commercial musicians analysed through their perceived image on Facebook and YouTube. *Economics & Sociology*, 5(2), 125-138. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1356459453?accountid=7122>
- Rudolph, T. & Frankel, J. (2009). *YouTube in Music Education*. Milwaukee: Hal Leonard Corporation.
- Soukup, P. A. (2014). Looking at, with, and through YouTube. *Communication Research Trends*, 33(3), 3-34.
- Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257-285.
- Thibeault, M. D., & Evoy, J. (2011). Building your own musical community: How YouTube, Miley Cyrus, and the ukulele can create a new kind of ensemble. *General Music Today*, 24(3), 44-52. <https://doi.org/10.1177/1048371310397348>

- Uygun, G. (2020). Investigation of Videos Giving Instrument Education in YouTube Environment in Terms of Various Variables. *Balkan Music & Art Journal*, 2 (2): 13-26. <https://doi.org/10.47956/bmsd.801844>.
- Ülker, M. (2021). Yunus Emre Enstitüsü'nün A1 seviyesindeki Türkçe öğretim videolarının çoklu ortam ilkelerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 10(1), 237-254.
- Waldron, J. L., Stephanie, H., & Veblen, K. K. (2020). *The Oxford Handbook of Social Media and Music Learning*. New York: Oxford University Press.
- Whitaker, J. A., Orman, E. K., & Yarbrough, C. (2014). Characteristics of “music education” videos posted on YouTube. *Update: Applications of Research in Music Education*, 33(1), 49-56. <https://doi.org/10.1177/8755123314540662>
- Yünkül, E. (2018). Çoklu ortam öğrenme ile ilgili öğrenen görüşleri. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 255-269.
- Yakan, D. (2021). Çoklu ortam ilkesinin ilkökul 2. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeylerine etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

EXTENDED SUMMARY

Education-oriented content created in video format has become more functional from past to present with the development of technology. In contrast to the previously unilateral management, today there are functions such as forward or rewind, start-continue. In addition, limitations such as resolution and language options have disappeared. Given the evolution of the Internet, education-oriented content in video format has the opportunity to reach a wider audience. For those who want to produce content in video format, the production process has also become easier. Thanks to user-friendly video editing programs, it has become possible to shoot and edit videos even with camera phones instead of expensive equipment (Ülker, 2021).

This section describes the research model, participants, data collection tools, data collection, and analysis of the data. This study was conducted using content analysis, one of the qualitative research designs. Content analysis is one of the most cited methods in social sciences and media studies (Denzin & Lincoln, 2018). In the same study, it was underlined that content analysis aims to be an objective, systematic and content analysis method used in qualitative research, and given the statistical nature of content analysis, it is useful in postpositivist visual research. Reliability and validity criteria are crucial to ensure the credibility of qualitative research. One way to do this is to check inter-coder reliability (Cohen's kappa above 0.7 is sufficient) multiple times throughout the content analysis for consistent reliability (Bernard, 2011). The data were analyzed by two field experts. The inter-coder reliability of the study was 0.82. The videos on the YouTube platform were scanned and selected in the incognito tab and without membership login in order to select the videos without being exposed to the guidance of the YouTube algorithm such as cache and cookies. The process was performed in both Safari and Chrome browsers. The search was "Turkish Guitar Lesson" and Turkish content was taken into consideration. Of the first 50 videos that appeared on the screen as a result of the search, the first 10 videos with over 100,000 views were analyzed. The video search was made on 28.12.2022 and the videos were determined accordingly. In the excel table created for the examination of the study, the number of subscribers of each channel, the most popular video examined, upload date, video duration, number of views and likes, video and channel tags, and finally the most replayed moment in the video are included. Then, there is a section on the principles of consistency, attracting attention, spatial proximity, temporal proximity, showing in parts, multimedia, and personalization, which are among the multimedia design principles to be examined in the video.

In this section of the study, the results of the analyses performed on the data obtained from the data collection tools are presented. The most watched Turkish guitar lesson videos on YouTube were analyzed based on Mayer's Multimedia Principles of coherence, signalling, spatial contiguity, temporal contiguity, segmenting, multimedia, and personalization. Four of the five channels in the analysis are managed by men and one by a woman. Based on the discourses of the creators, it can be said that the four men have an advanced level of expertise in the field of guitar. On the other hand, it can be said that the female creator has no expertise in guitar mastery. While the channels Gitar Dersi, Onur Art and Gezgin Müzisyen create only guitar videos, Egemen Dişli produces content on different instruments. On the other hand, Niran As is the only channel that produces content other than music. It was observed that all content producers used video tags extensively. It was observed that fewer words were used in channel tags. When the analyzed videos are analyzed in terms of duration, they vary between 13 minutes and 23 minutes, which can be considered as long. As a result of the research, except for the coherence principle, all other principles were used by most of the video content producers. Apart from the coherence principle, it was observed that only one content producer did not use the multimedia principle. Due to the mistakes made in the use of most of the principles, it is thought that the principles are used unconsciously by the content producers. However, it is thought that this use enriches the content and plays an important role in viewers' preference for videos. Regardless of the accuracy of the use, it was concluded that the principles of multimedia design principles of signalling, spatial contiguity, temporal contiguity, segmenting, multimedia, and personalization have a determining effect on the most watched Turkish guitar lesson videos on the YouTube platform. It was concluded that the principle of coherence, one of the multimedia design principles, did not have any determinant effect on the Turkish guitar lesson videos most watched on the YouTube platform. In the literature review, no study on guitar lesson videos on YouTube platform was found. This study is the first study in the field of multimedia design on music on YouTube platform. It is thought that this study will benefit similar studies to be conducted in the

future. Although it is a long-term research plan, two YouTube channels can be opened on the basis of the multimedia principles to be determined, and as a result, it can be examined more clearly whether multimedia principles have a determining effect on the YouTube platform. In addition, a study can be conducted in which artificial sources can be included in order to examine the study in a wider audience.

DİRENÇLİLİK VE DİRENÇLİ KENT YAKLAŞIMINDA YENİ EĞİLİMLER: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

NEW TRENDS IN RESISTANCE AND RESISTANT CITY APPROACH: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

İsmet AKBAŞ

Çankırı Karatekin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ismetakbas@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9809-1964

ÖZ

Geliş Tarihi:

26.05.2023

Kabul Tarihi:

11.09.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Afet
Afet Yönetimi
Dirençlilik
Dirençli Kent

Keywords

Disaster
Disaster Management
Resilience
Resilient City

Küresel çapta artan doğal afetler, kentlerin sürdürülebilirliği ve kamu güvenliği açısından önemli bir risk oluşturmaktadır. Dirençli kent kavramı, afetlerin olumsuz etkilerini azaltmak ve vatandaşların refahını artırmak açısından giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle farklı disiplinlerdeki akademik çalışmaların, kentlerin ve toplumların dirençliliğini artırmaya odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada, afet yönetimi bağlamında dirençlilik ve dirençli kent konusunda yapılan araştırmaların bibliyometrik bir analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, çalışmaların yıllara, dergilere, en sık kullanılan kelimelere, atıf sayılarına ve ülkelere göre dağılımı ele alınmıştır. Analiz sonucunda, son yıllarda dirençlilik ve dirençli kent kavramlarına odaklanan akademik çalışmalarda, önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bulgular, akademik çalışmaların kentsel alanlar, çevresel riskler, iklim değişikliği, afet yönetimi, kaynak yönetimi ve sürdürülebilirlik kavramlarına odaklandığına işaret etmektedir. Bu çalışmanın bulguları, dirençli kentlerin tasarımı ve yönetimi konusunda daha fazla çalışma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın afet yönetimi bağlamında, dirençlilik ve dirençli kentlere ilişkin akademik çalışmaların genel bir değerlendirmesini sunarak gelecek araştırmalara yol göstermesi beklenmektedir.

ABSTRACT

Increasing global natural disasters pose a significant risk to the sustainability of cities and public safety. The notion of a resilient city is becoming increasingly significant in terms of reducing the negative effects of disasters and increasing the well-being of citizens. For this reason, it is seen that academic studies in different disciplines focus on increasing the resilience of cities and societies. In this study, a bibliometric analysis of research has been conducted on resilience and resilient cities in the context of disaster management. In this analysis, the distribution of the studies by years, journals, the most frequently used words, the number of citations, and countries are examined. As a result of the analysis, it has been determined that there has been a significant increase in academic studies focusing on the concepts of resilience and resilient cities in recent years. In addition, the findings indicate that academic studies focus on the concepts of urban areas, environmental risks, climate change, disaster management, resource management and sustainability. The findings of this study reveal that more studies need to be done on the design and management of resilient cities. It is expected that this study will guide future studies by presenting an overview of academic studies on resilience and resilient cities in the context of disaster management.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1302930>

Atıf/Cite as: Akbaş, İ. (2023). Dirençlilik ve dirençli kent yaklaşımında yeni eğilimler: Bibliyometrik bir analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1866-1889.

Giriş

Afetler, tarihsel olarak insanlık için büyük felaketlere yol açmış ve bu felaketlerin sonuçları insanların yaşam biçimlerini, toplumlarını ve çevrelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Doğal ve insan kaynaklı afetler, sadece ekonomik kayıplara neden olmakla kalmayıp aynı zamanda insanların hayatlarını ve refahını da tehdit etmektedir. İnsanlık, afetlere karşı savunmasızlıkla yüzleştiğinden, afet yönetimi giderek daha fazla önem kazanmış ve bu bağlamda dirençlilik kavramı öne çıkmıştır. Dirençlilik, afetlerle başa çıkma yeteneği olarak tanımlanabilir ve toplumların, altyapıların ve çevrelerin afetlerin etkilerine karşı dayanıklılığını artırma sürecini ifade eder. Aynı zamanda dirençlilik, afet sonrası toparlanma ve yeniden inşa süreçlerinin de bir parçasıdır. Dirençlilik, afetlere karşı hazırlık, müdahale ve iyileşme aşamalarını içerir ve bu bağlamda kentlerin rolü büyük bir öneme sahiptir. Kentler, dünya nüfusunun büyük bir kısmını barındıran yerlerdir ve bu nedenle afetlerin etkileri özellikle kentsel alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, dirençli kent kavramı, kentsel alanların afetlere karşı dirençli olmalarını ve afet sonrası toparlanma süreçlerini etkili bir şekilde yönetmelerini ifade etmektedir. Dirençli kentler, altyapılarını güçlendirmek, afet planları oluşturmak, toplumu eğitmek ve işbirliği içinde çalışmak gibi stratejileri benimseyerek afet risklerini azaltmaktadır. Ancak bu aşamada üzerinde durulması gereken, “Dirençli kentle ulaşılmak istenen nedir?” sorusuna cevap bulabilmektir. Aynı zamanda kentlerin tarihsel gelişimine paralel şekilde dirençlilik kavramının, kavramsal gelişim sürecinin ve ortaya çıkan yeni eğilimlerin belirlenmesi de ayrıca önem taşımaktadır. Akademik açıdan dirençlilik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde tartışmaların devam ettiği görülmektedir. Afetlere karşı kentleri dirençli kılma konusunda farklı alanlarda, multidisipliner çalışmalar sebebiyle kavramsal açıdan belirsizliklerinde yaşanmasına yol açmaktadır. Buna karşın dirençlilik, risklerin ortaya çıkarabileceği tehditlere karşı, kentlerin esnekliğini sağlamaya dönük bir yaklaşım olması nedeniyle farklı disiplinlerde yapılan çalışmaların ortak bir terminoloji etrafında ortak bir noktada buluşmalarına da olanak sağlamaktadır (Tempels, 2023: 18-19). İklim değişikliği, kentler üzerinde ciddi tehditler oluşturabilir, örneğin deniz seviyesi yükselmesi ve artan sıcaklıktır. Kent planlamacıları ve çevre mühendisleri, dirençli kentler tasarlarırken bu tehditleri ele almak için bir araya gelmektedirler. Ortak bir dil kullanarak, yeşil altyapı projeleri (örneğin, su toplama havuzları) veya enerji verimliliği stratejileri gibi iklim değişikliği etkileriyle başa çıkmak için çeşitli çözümleri ortaya koyabilirler.

Kentsel alanlarda artan nüfus yığılmasıyla birlikte gelişen teknoloji ve değişen ihtiyaçlara bağlı olarak her geçen gün farklılaşan üretim ve tüketim süreçleri dirençlilik konusundaki yaklaşımlar ve eğilimler de değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Artan nüfus, trafik sıkışıklığına ve çevresel sorunlara yol açmıştır. Bu nedenle, kentler sürdürülebilir ve daha dirençli ulaşım seçeneklerine yönelmektedir. Örneğin, bisiklet yolları, yürüyüş yolları ve toplu taşıma sistemleri daha fazla vurgulanmaktadır. Bu, kentlerin daha az trafik sıkışıklığına ve krizler sırasında daha fazla hareketlilik sağlamasına yardımcı olmaktadır. Teknolojik gelişmeler, akıllı şehir teknolojilerini desteklemiştir. Bu, kentlerin daha iyi veri toplama, analiz ve yönetim yeteneklerine sahip olmasını sağlamaktadır. Örneğin, akıllı sensörlerle donatılmış altyapılar, hava durumu izleme ve acil durumları tahmin etme konusunda daha hassas olmalarını sağlamaktadır. Buna neden olarak toplumda değişen afet algısının da etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle afet yönetimi, dirençlilik ve dirençli kent kavramları bibliyometrik analizle incelemek, bu konuların akademik literatüründeki gelişmelerini anlamak ve gelecekteki araştırmalara yol göstermek açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bibliyometrik analizle afet yönetimi, dirençlilik ve dirençli kent kavramlarının nasıl tanımlandığını ve nasıl evrildiğini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu amaçla çalışmanın ilk aşamasında dirençlilik ve dirençli kent kavramlarının akademik temelleri ortaya konularak bibliyometrik analiz için gerekli literatür taraması yapılmıştır. Yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda analizi için gerekli olan sınırlı alan içinde uygun bir makale dizini oluşturmak için gerekli arama bağının oluşturulmasını sağlamıştır.

Bu çalışma afet yönetimi, dirençlilik ve dirençli kent kavramları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bibliyometrik analizi yaklaşımı kullanarak, literatürdeki bu kavramların ne kadar yaygın olduğunu, hangi alt konuların öne çıktığını ve bu alanlardaki önemli eğilimleri ve boşlukları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla dirençlilik kavramının kentsel gelişmeye bağlı olarak yıllar içinde nasıl kullanıldığını ve tanımlandığını anlamak 2003 yılından itibaren farklı disiplinlerde yazılmış makalelerde akademik literatür değerlendirilmiştir. Bu amaçla Scopus üzerinden yapılan literatür taraması çerçevesinde elde edilen veriler doğrultusunda yapılan bibliyometrik analizle, eğilim analizi yapılmıştır. Bu analizle özellikle kentsel dirençlilik konusunda zaman içinde eğilimlerde meydana gelen değişim ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda geline nokta dirençlilik, kentlerin afet riskleri gibi beklenmedik olaylara karşı dayanıklılığını artırarak tüm işlevlerini sürdürebilme

yeteneği ve aynı zamanda bu olaylara hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlayabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Godschalk, 2003: 137; Desouza ve Flanery, 2013: 95-96). Bu kavram, kentlerin toplumsal, ekolojik ve teknolojik ağlarını güçlendirme, riskleri azaltma ve kriz durumlarında hızlı tepki verme ihtiyacını vurgulamaktadır. Pratik uygulamalarda, dirençli kentler genellikle altyapı geliştirilmesi, toplumsal katılımın artırılması, acil durum planlaması ve sürdürülebilirlik stratejileri gibi çeşitli faktörleri içermektedir. Dirençli bir kent tasarlamak, uzun vadeli bir vizyon, katılım ve sürekli çaba gerektirir. Bu süreç, doğal afetlere, iklim değişikliğine ve diğer risklere karşı daha dayanıklı ve sürdürülebilir toplumlar oluşturmak için hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışma, kavramsal açıdan dirençli kentlerin nasıl bir sınır içinde ne zaman, nasıl ve niçin tasarlanması gerektiği konusundaki sorulara da cevap bulmaya çalışmaktadır.

Dirençlilik Kavramı ve Gelişim Süreci

Dirençlilik, bir sistemin veya topluluğun, doğal afetler, iklim değişikliği, pandemi, ekonomik krizler ve siyasi krizler gibi dış etkenler veya stres faktörleri altında ne kadar dayanıklı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, deprem sırasında güçlü altyapı, hızlı kurtarma operasyonları ve halkın bilinçli hazırlığı, kentin dirençliliğini arttırmaktadır. Pandemi koşullarında sağlık sistemlerinin kapasitesi, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği ve halkın hastalık kontrolüne uyumu gibi faktörler, toplumun pandemiye karşı dirençliliğini belirlemektedir. Genellikle afet yönetimi veya çevre yönetimi gibi konularda kullanılan bir terimdir. Bu bağlamda, dirençlilik, bir bölgenin veya topluluğun, afetlere veya doğal çevresel faktörlere karşı ne kadar hazırlıklı ve dayanıklı olduğunu göstermektedir (Godschalk, 2003: 137). Dirençlilik, afet öncesinde alınacak önlemler, afet sırasında yapılacak müdahaleler ve afet sonrasında yapılan toparlanma çalışmaları gibi bir dizi aksiyonu içermektedir. Örneğin deprem riski taşıyan bir bölgede, binaların depreme dayanıklı olarak inşa edilmesi, arama-kurtarma ekiplerinin hızla harekete geçmesi ve afet zedeleri kurtarması, hasar gören yolların, su temini sistemlerinin ve elektrik hatlarının onarılması gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Ayrıca, insan faktörü, toplumun kültürü ve yaşam tarzı gibi faktörler de dirençlilik kavramını etkilemektedir (Shamsuddin, 2020: 2-3). Dirençlilik, bir sistemin veya topluluğun, olumsuz etkilere karşı dayanıklı olması ve olası zararları minimize etmesi açısından önemlidir. Örneğin deprem riskine karşı dirençli inşaat standartları geliştirilerek, deprem anında binaların hasar görmesini önlebilir ve insanların güvende kalmasını sağlanabilir.

Dirençlilik kavramının, tarihsel kökleri oldukça eskidir ve insanlık tarihi boyunca afetlere karşı dirençli olmak ve toplumu hazırlamak için, birçok çaba sarf edilmiştir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, kentlerde afetlere karşı dirençli olabilmek için birçok önlem alınmıştır. Özellikle, Roma İmparatorluğu'nda su yolları, kanalizasyon sistemleri ve yolların inşası gibi altyapı çalışmaları yapılmıştır (Albrito, 2012: 292-293; Desouza ve Flanery, 2013: 90-93). Bu sayede, afetlerin etkileri en aza indirgenmiş ve toplumun dirençliliği artırılmıştır. Orta Çağ'da, kiliseler ve manastırlar, afetlere karşı toplumun sığınağı haline gelmiştir. Ayrıca, bazı kentlerde, afetlere karşı dayanıklı yapılar inşa edilmiş ve afetlerin sonrasında toplumun yeniden yapılandırılması için planlar hazırlanmıştır (Desouza ve Flanery, 2013: 92-94; Yanez ve Kernaghan, 2014: 97-98). 18. yüzyılda, aydınlanma çağı ile birlikte, insanların doğal afetler hakkında daha bilinçli hale gelmeleriyle, afetlere karşı dirençli olmak ve toplumu hazırlamak için daha bilimsel yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır (Yanez ve Kernaghan, 2014: 97-98). Örneğin aydınlanma çağı sırasında, jeoloji bilimi ortaya çıkmasıyla birlikte depremler, volkanlar ve diğer doğal afetlerin nedenlerini incelemeye başlanmıştır. Bu, afetlerin kökenini daha iyi anlamayı sağlamış ve yerleşim bölgelerinin bu afetlere karşı daha iyi hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Özellikle, İngiliz filozof Francis Bacon'un fikirleri, afetlere karşı dirençli olmak için, insanların doğayı anlamaları gerektiğini ifade etmiştir. 19. yüzyılda, afet yönetimi disiplini resmi olarak tanınmış ve uluslararası düzeyde kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar, afetlere karşı dirençlilik konusunda çeşitli programlar ve yönergeler geliştirmiştir. Bu programlar, afetlere karşı hazırlık, risk yönetimi, afet sonrası toparlanma ve sürdürülebilirlik konularında çalışmaları içermektedir (Godschalk, 2003: 136-137; Johnson ve Blackburn, 2014: 33-34).

Dirençlilik kavramı, akademik çalışmalarda ilk kez 1970'lerde çevre bilimciler tarafından kullanılmış ve daha sonra, 1980'lerde çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarıyla birlikte yaygınlaşmıştır (D'Ascanio vd., 2016: 765-767). Dirençlilik kavramı sosyoloji, psikoloji, mühendislik ve afet yönetimi farklı disiplinlerde çok yaygın şekilde kullanılmasına karşın çevre bilimci olan Holling tarafından yayınlanan "Ekolojik Sistemlerin Direnci ve Kararlılığı" başlıklı çalışması günümüz dirençlilik teorisinin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Holling, 1973: 2-3). Holling, dirençlilik kavramını ekolojik sistemde meydana gelen değişime rağmen sistemin

metabolik döngüsünün devam etme veya devam etme yeteneğini sahip olması olarak tanımlamak için etkili bir biçimde kullanılmıştır (Holling, 1973: 10-15). Bu yaklaşıma göre dirençlilik, ekolojik sistemin karşılaştığı olumsuz durumda sistemin, tekrar dengeye gelebilmesi için değişim gösterebilmesidir. Bu bağlamda dirençlilik sistemin değişimine karşı değildir. Holling'in bu yaklaşımıyla toplumla ile ekolojik sistemler arasında bir bağ kurarak sosyo-ekolojik sistemler çerçevesinde dirençliliği tanımlamaya çalışmıştır (Holling, 1973: 17-18).

Bu dönemde dirençlilik kavramı, doğal afetlerle başa çıkmak için kullanılmıştır. Doğal afetler, insanlar için ciddi tehlikeler oluşturabilir ve afetlere karşı dirençli olmak, afetlerin etkilerini en aza indirilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle, afet yönetimi planları oluşturulurken, dirençlilik kavramı da dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte dirençlilik kavramı, sadece doğal afetlerle sınırlı kalmamıştır. Son yıllarda, insan yapımı afetlerle başa çıkmak için de kullanılmaya başlanmıştır. Terör saldırıları, sanayi kazaları ve yangınlar gibi olaylar, dirençlilik kavramının kapsamına girmiştir. Dirençlilik kavramı, sadece afet yönetimi için değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma için de önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, ekonomik kalkınma ve toplumsal refahı bir arada sağlamayı amaçlayan bir kalkınma modelidir. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma ve dirençlilik kavramları birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Dirençlilik kavramı, günümüzde çeşitli disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Mühendislik, sosyoloji, ekonomi, çevre bilimleri gibi farklı alanlarda çalışan uzmanlar, dirençlilik kavramını kendi disiplinleri açısından ele almaktadır. Bu nedenle, dirençlilik kavramının gelişim süreci, disiplinler arası işbirliği ve birlikte çalışma süreciyle devam etmektedir. Örneğin jeologlar ve inşaat mühendisleri, deprem riski taşıyan bölgelerde binaların depreme dayanıklı olarak inşa edilmesi ve altyapının güçlendirilmesi konularında işbirliği yapmaktadırlar. Bu sayede yapılar depremlere karşı daha dirençli hale gelmektedir. Ayrıca Sağlık profesyonelleri ve halk sağlığı uzmanları, afet sırasında sağlık hizmetlerinin yönetimi ve acil tıbbi müdahaleler için işbirliği yapmaktadırlar. Pandemiler gibi sağlık krizleri durumunda koordinasyon önemlidir. Teknoloji uzmanları ve veri bilimcileri, afet yönetimi için gelişmiş teknolojiler, veri analizi ve uzaktan algılama kullanımı konularında işbirliği yapmaktadırlar. Bu veriler, hızlı yanıt ve hasar tahminleri için önemlidir. Bu örnekler, farklı disiplinler arası işbirliği alanlarını ve nasıl birlikte çalışıldığını göstermektedir. Bu nedenle dirençlilik, bilim, teknoloji, kamu yönetimi, sağlık, eğitim ve sosyal bilimler gibi birçok farklı alanın entegre bir şekilde çalışmasını gerektiren çok yönlü bir kavramdır.

Dirençlilik kavramı mühendislik açısından değerlendirildiğinde bozulmaya karşı bir sistemin yeniden dengeye veya önceki durumuna dönmesi olarak ifade edilmektedir. Ekolojik dirençlilik, olumsuzlukları absorbe ederken aynı zamanda sistemin kendi kendine yeniden organize olma, öğrenme ve uyum sağlama potansiyelini ifade etmektedir (Godschalk, 2003: 137-139). Ayrıca yapılan çalışmalarda evrimsel dirençlilik yaklaşımının da ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım Folke'nin sosyo-ekolojik bir sistemde dış müdahale olsa da olmasa da zaman içinde değişime uğrayacağı fikrine dayanmaktadır (Folke, 2006: 254-255). Folke, dirençlilik yaklaşımında dönüşüm, yenilenme, yeniden örgütlenme ve gelişim yeteneğine vurgu yapmaktadır. Dirençlilik, bir sistemin işlevini yerine getirmek için yapısını, kimliğini korumak amacıyla sistem içindeki geri bildirimlere bağlı olarak sistemin değişime uğramasına karşın, dengesizliği ortadan kaldırma ya da düzeni yeniden kurabilme kapasitesi olarak ifade edilmektedir. (Godschalk, 2003: 136; Chamindi ve Amaratunga, 2015: 103-104). Dirençlilik kavramı toplumsal sistemlerde ortaya çıkan olumsuzluklara karşı yaygın şekilde kullanılmaktadır. Dirençlilik, bir sistemin kendini organize etme, yenileme ve geliştirme yeteneğidir.

İklim değişikliği bağlamında dirençlilik kavramı toplumsal veya ekolojik sistemin streslere ve şoklara karşı kedisini yeniden organize etme, değişime uyum sağlama ve olumsuzlukları absorbe etmesidir (Albrito, 2012: 292-293; Desouza ve Flanery, 2013: 92-94; Chamindi ve Amaratunga, 2015: 103-104). Örneğin doğal afet ve risk yönetimi, iklim değişikliğine uyum, uluslararası kalkınma, mühendislikte ve kentsel planlama gibi birçok alanda dirençlilik kavramı kullanılmaktadır. Bu bağlamda dirençlilik kavramı, dışsal stresler ve risklerin, bir toplumda yarattığı olumsuzluklara, belirsizliklere ve sürekli değişen koşullara karşı bir sistemin başa çıkma yeteneğidir (McDaniels vd., 2015: 252-253). Dirençliliğe sahip toplumlar ve insanlar değişen koşullara karşı daha hızlı uyum sağlayabilmekte ve ortaya çıkan yeni olasılıklara karşı daha iyi hazırlanabilmektedir. Akademik çalışmalar incelendiğinde yapılan dirençlilik çalışmalarının ağırlıklı olarak, doğal afetler ve iklim değişikliğinin etkisi altındaki kentsel alanların, afetlere hazırlık perspektifinde, çevresel dirençlilik, enerji dirençliliği, ulaşım dirençliliği ve altyapı dirençliliği olarak değerlendirildiği görülmektedir (Gernay vd., 2016: 1801-1802;). Çevre bilimlerinde dirençlilik, özellikle evrimsel biyolojik yaklaşımda uyum kavramı, organizmaların hayatta kalabilmek için çevresel değişimlere ve belirsizliklere karşı zaman içinde başa çıkmalarını sağlayacak, genetik ve

davranışsal özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Benzer yaklaşımdan hareketle iklim değişikliği çalışmalarında da iklimsel değişim ve belirsizliklere karşı kayıpları azaltan veya fırsatları değerlendiren toplumsal sistemlerin uyumu yakalayabilmesi olarak değerlendirilmiştir. (Cheek ve Chmutina, 2022: 318-320; Ni'mah, vd., 2021: 87-89). Dirençli kentler, afet yönetimi açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu kentler, afetlere karşı dayanıklı yapılar ve altyapı sistemlerine sahiptir. Ayrıca, dirençli kentler, afet durumunda hızlı bir şekilde toparlanabilir ve sürdürülebilirliği sağlayabilmektedir. Dirençli kentler bu özellikleri sayesinde, afetlerin etkilerini en aza indirerek toplumun güvenliği ve dirençliliği sağlayabilmektedir. Dirençli kentlerin oluşturulması, afet yönetimi planlarının bir parçasıdır ve bu planlar, çoğunlukla yerel yönetimler tarafından hazırlanmaktadır. Bu planlar, afetlere karşı dayanıklı altyapı sistemleri, acil durum yönetimleri, afet öncesi hazırlıklar, toplumsal farkındalık çalışmaları gibi unsurları içermektedir (Sholeha vd., 2022: 79-81). Afet yönetimi açısından dirençlilik, sadece doğal afetler için değil, insan yapımı afetler için de önemlidir. Terör saldırıları, yangınlar, sanayi kazaları gibi olaylar, afet yönetimi planlarına dahil edilmeli ve dirençli kentler oluşturulmalıdır (Godschalk, 2003: 138). Bu bağlamda afet yönetimi açısından dirençlilik, toplumun güvenliği için önemli bir kavramdır.

Kentsel planlama ve tasarımda uyum, bir sistemin fiziksel planlama ve tasarımın, (örneğin binalar ve altyapı) zaman içinde ortaya çıkan değişim ve belirsizlikle, başa çıkabilen doğal ve fiziksel özellikleri olarak değerlendirilmektedir (Cheek ve Chmutina, 2022: 318-320). Kentsel planlama ve tasarımda uyum, kaynakların kullanımında verimliliği optimize ederken, çevre bilimlerindeki uyuma benzer şekilde, bilinmeyen bir gelecekle belirsizlik ve değişimlerle başa çıkmak için evrimsel biyolojideki gibi kentsel sistemlerde hayatta kalma mekanizmalarına odaklanmaktadır (Adger, 2000: 350-352). Bu bağlamda Lynch'in İyi Kent Formu Teorisi'nde, kentsel sistemleri için hayatta kalma, sağlıklı olma, beslenme, güvenlik ve uyum bileşenlerinin temel unsurlar olduğunun altını çizilmektedir (Lynch, 1981: 50-56). Ancak bu aşamada unutulmaması gereken, dirençlilik bağlamında uyumu yakalayabilmek için yerel düzeyde planlamalara ve yerel odaklı eylemlere öncelik verilmesidir.

Dirençli Kent Yaklaşımı ve Kavramsal Tartışmalar

Kentlerin tarihsel gelişimi, insanların yerleşik yaşam alanlarının nasıl evrimleştiğiyle yakından ilgilidir. Kentlerin tarihsel gelişimi, insanlığın yerleşik hayata geçmesiyle başlamış ve zaman içinde farklı dönemlerde çeşitli evrelerden geçmiştir. Kentler, insanoğlunun ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere şekillenmiş ve kent yaşamı, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal birçok alanda yeniliklere ve dönüşümlere sahne olmuştur (Harvey, 1996: 39-45; Keleş, 2009: 35-49; Mumford, 2019: 65-80). İlk yerleşim yerleri, nehirlerin yakınlarındaki verimli arazilerdi ve bu yerleşim yerleri zamanla büyüyerek kentler haline gelmişlerdir. İlk kentlerin doğuşu, tarımın yaygınlaşması ile birlikte gerçekleşmiştir. Kentler, tarım ürünlerinin ticareti ve yerleşim yerlerindeki nüfus artışı ile birlikte büyümüş ve gelişmiştir (Tekeli, 2011: 40-51; Wirth, 1938:8-11). Ancak, kentlerin gelişimi beraberinde birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle kentlerde yaşayan insanların karşı karşıya kaldığı doğal afetler, salgın hastalıklar, çevre sorunları ve insan yapımı afetler, kentlerin dayanıklılık ve dirençlilikleri konusunda önemli bir konu haline gelmiştir (Coaffee, 2013: 324-325). Bu nedenle kentlerin tarihsel gelişim sürecinde, doğal afetlerin yıkıcı etkilerine karşı dirençli olabilmek için stratejilerin geliştirildiği görülmektedir.

Tarihsel olarak, kentsel alanlar ve altyapılar, doğal afetlere karşı daha dirençli hale gelmesi için sürekli olarak geliştirilmiştir. İstilalara karşı dirençli olabilmek için ilk kentler, güçlü duvarlarla çevrilmiş ve saldırılara karşı korunaklı inşa edilmiştir. Antik çağlarda, birçok kent devleti saldırı ve istilalara karşı korunmak için surlar inşa edilmiştir. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma, büyük ve sağlam surlarla çevrilmiştir. Bu surlar, Roma'nın dışarıdan gelen saldırılara karşı dirençli olmasını sağlamaktaydı (Godschalk, 2003: 138; Mumford, 2019: 41-58). Ayrıca, surlar kentin sakinlerini içerideki tehlikelerden korumak ve saldırılara karşı savunma sağlamak için kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde, tarımsal faaliyetleri sürdürebilmek için kentler su kaynaklarına yakın yerlere kurulmuş ve su kaynaklarına erişimini korumak için stratejik olarak konumlandırılmıştır (Mumford, 2019: 20-32; Desouza ve Flanery, 2013: 94-95). Örneğin, Roma İmparatorluğu'nda, kentlerin surlarla çevrilmesi ve su sistemlerinin inşası, kentlerin dirençli hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, Japonya'da, tarihsel olarak deprem ve tsunamilerle karşılaşan kentlerde, ahşap yapıların kullanılması, depremlere karşı daha dayanıklı hale gelmesine yardımcı olmuştur. Bu nedenle kentlerin tarihsel gelişimi, dirençli kent kavramının ortaya çıkmasına ve gelişmesine de neden olmuştur. Bu

bağlamda kentlerin doğal afetlere karşı daha dirençli hale getirmek için sürekli olarak geliştirilen yapılar ve altyapılar, dirençli kent kavramının temelini oluşturmaktadır.

Modern kentler, geçmişteki kentlerden farklı olarak, teknolojik ve bilimsel gelişmelerle birlikte daha karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Ancak, doğal afetlerin yol açtığı felaketler, modern kentlerin dayanıklılık ve dirençliliklerinin de ne kadar zayıf olduğunu da göstermektedir. Dirençli kent kavramının modern anlamı, 20. yüzyılın ikinci yarısında doğal afetlerin artan sayısı ve etkileri ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, kentlerin planlanması ve yönetimi, doğal afetlere karşı dirençli olmak için stratejiler geliştirmeye başlamış ve özellikle, 1980'ler ve 1990'larda, doğal afetlerin etkisini azaltmak için çeşitli uluslararası programlar ve anlaşmalar geliştirilmiştir (Alexander, 2013: 708-710).

Dirençli kent kavramı, tarihsel olarak, kentlerin afetlerle yüzleşme stratejilerindeki değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişte, afetlerle mücadele stratejileri genellikle kısa vadeli ve bireysel çözümlere dayanmaktaydı. Günümüzde, dünya nüfusunun büyük bir kısmı kentlerde yaşamaktadır ve bu nedenle kentlerin yönetimi ve planlanması hayati bir öneme sahiptir. Bu bağlamda kentsel alanların deprem, sel gibi doğal afetler, terör saldırıları, sağlık krizleri gibi beklenmedik olaylara karşı dirençli olması gerekmektedir (Coaffee, 2013: 324; Alexander, 2013: 711). Bu nedenle, son yıllarda dirençli kent kavramı afet yönetimi açısından önemli hale gelmiştir. Dirençli kent kavramı, kentin çeşitli afetlere karşı dayanıklı ve dirençli olması anlamına gelmektedir. Bu kavram, kentsel planlama, altyapı yönetimi, acil durum yönetimi, risk azaltma, toplumsal katılım ve diğer konuları içeren çok disiplinli bir yaklaşımla ele alınmaktadır (Hamilton, 2009: 110-113). Bu nedenle, günümüzde dirençli kent kavramı, afet yönetiminde yeni bir strateji olarak kabul edilmektedir. Bu strateji, afetlerin önlenmesi, risklerin azaltılması ve afet sonrası müdahalede çeşitli paydaşların işbirliği yapmasını içermektedir (Jabareen, 2013: 225-226). Bu yaklaşım, kentlerin uzun vadeli dirençliliğini artırarak, afetlerin etkilerinin azaltılmasına ve toplumların daha iyi bir şekilde yeniden yapılanmasına sağlamaktadır.

Dünya nüfusunun büyük bir kısmı kentsel alanlarda yaşamakta ve bu nüfusun artmasıyla birlikte, kentlerin dirençliliği ve sürdürülebilirliği daha fazla önem kazanmaktadır. Dirençli kent, afetlere karşı dirençli, afetin etkilerini en aza indiren, acil durumlarda hızlı bir şekilde toparlanabilen ve sürdürülebilirliği sağlayan kentleri ifade etmektedir. Bu kentler, doğal afetler, salgın hastalıklar, terör saldırıları ve diğer felaketler gibi olumsuz olaylara karşı hazırlıklıdır ve bu olaylara karşı etkin bir şekilde mücadele edebilmektedir (Godschalk, 2003: 139-140; Jabareen, 2013: 223-227; Alexander, 2013: 712-713). Dirençli kentler, sadece acil durumlarda değil, günlük yaşamda da daha yaşanabilir bir çevre sağlamaktadır. Yeşil alanları, sürdürülebilir ulaşım sistemleri, enerji verimliliği ve atık yönetimi gibi özellikleriyle sürdürülebilirliği desteklemektedir (Pike vd., 2010: 59-61). Bunun yanı sıra, dirençli kentler, sosyal, ekonomik ve çevresel açılardan sürdürülebilirliği sağlamak için yerel yönetimlerin ve halkın katılımını da teşvik eden bir kavramdır (Djalante vd., 2011: 2-5). Dirençli kentlerin özellikleri, yüksek binalardan yeşil alanlara, su yönetim sistemlerinden acil durum planlamasına kadar çeşitli unsurları içermektedir. Bu unsurların bir arada çalışması, afetlerin etkilerini en aza indirmek için önemlidir (Humbert ve Joseph, 2019: 217-221). Örneğin, yüksek binalar, depremler gibi afetlere karşı dayanıklı bir yapıda inşa edilirken, yeşil alanlar, su yönetim sistemleri ve atık yönetimi gibi unsurlar da çevre dostu bir kent oluşturmak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda dirençli kent kavramı, kentlerin afetlere karşı hazırlıklı, dayanıklı, sürdürülebilir ve yaşanabilir hale gelmesini sağlayarak, toplumun refahı ve güvenliği için önemli bir rol oynamaktadır (Pike vd., 2010: 60-61). Bu nedenle, yerel yönetimlerin ve halkın katılımıyla, dirençli kentlerin oluşturulması ve yönetimi, kentsel yaşamın geleceği için büyük bir önem taşımaktadır (Batabyal, 1998: 223-225; Alexander, 2013: 711).

Dirençli kent, bir kentsel sistemin ve onu oluşturan tüm sosyo-ekolojik ve sosyo-teknik ağların, zamansal ve mekansal ölçeklerde, bir risk yada tehdit karşısında istenen işlevleri sürdürmesi veya mevcut işlevlerine geri dönmesi, değişime uyum sağlaması ve kentsel sistemlerin değişime uyum sağlama kapasitesi olarak ifade edilmektedir (Wilkinson, 2012: 151-153). Kentsel alanlarda dirençlilik toplulukların afetlere hazırlıklı olma ve dirençliliğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda kentsel dirençliliği değerlendirebilmek için nüfus, çevre, kamusal örgütlenme, altyapı, toplumsal yeterlilik, ekonomik kalkınma ve sosyo-kültürel yapılanma bileşenlerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Desouza ve Flanery, 2013: 95-96). Dirençli kent kavramı, kentlerin doğal afetlere, çevresel değişimlere ve insan yapımı afetlere karşı dirençli olabileme kapasitesini ifade etmektedir. Kentsel dirençlilik kavramı, kentsel çevrenin insanların ihtiyaçlarını

karşılabilme kapasitesine bağlıdır. Bu kapasite, kentlerin çevresel, sosyal, ekonomik ve politik sistemlerindeki güçlü yönlerine dayanmaktadır. Kentler, bu güçlü yönlerini kullanarak doğal afetler ve diğer afetlerle başa çıkabilmektedir.

Kentlerin karmaşık sistemler olması, dirençliliğin tek bir perspektiften ele alınmasını engellemektedir. Bu nedenle yapılan akademik çalışmalar, kentsel dirençliliği değerlendirebilmek için kentsel sistemin alt bileşenleriyle birlikte, sistematik bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Kentsel dirençliliği değerlendirilmesinde ekonomik, toplumsal, örgütsel, kurumsal, ekolojik ve kentsel altyapı gibi benzer bileşenler kullanılabilir (Chandler, 2020: 197-200). Ancak yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde dirençliliği değerlendirecek standart bir bileşen grubunu bulunmadığı görülmektedir. Kentlerin sahip oldukları alt sistemlerin farklı özelliklere sahip olması ve bulunduğu coğrafi koşullara göre risklerin boyutu ve niteliğindeki farklılıklar nedeniyle dirençlilik bileşenlerinde de farklılıklar oluşabilmektedir (Cheek ve Chmutina, 2022: 320-322). Bununla birlikte ekonomik, toplumsal, çevre ve altyapı bileşenleri kentsel dirençliliği, ortaya koymada en fazla kullanılan bileşenler olarak ön plana çıkmaktadır (Datola vd., 2022). Bu bağlamda gelişmiş ülkeler açısından dirençlilik kentlerin işlevsel özellikleri ve akıllı altyapıların etkinliği etrafından yaygın olarak değerlendirilmesine karşın gelişmekte olan ülkeler açısından dirençlilik toplumsal eşitlik unsurları etrafında şekillenmektedir (Cañavera vd., 2022: 5-8). Bununla birlikte kentsel alanlarda farklı aşamalarda gerçekleşebilecek afetler ve kayıp durumuna göre simüle edilen ve dirençlilik konusunda eksiklikleri, nicel verilerle ortaya koyabilen zaman serisine dayalı değerlendirmelerde yapılmaktadır. Özetle niceliksel açıdan dirençlilik teorisindeki, kentsel dirençliliği değerlendirebilmek için, kentsel dirençliliğin karakteristik özellikleri yer almalı, sistematik ve kapsamlı bir bileşen grubu oluşturulmalıdır. (Godschalk, 2003: 139-140; Alexander, 2013: 712-713; Jabareen, 2013: 223-227; Cheek ve Chmutina, 2022: 320-322; Chandler, 2020: 197-200).

Bu bağlamda dirençli kent, kentsel sistemlerde meydana gelen değişiklikleri özümleme, uyum sağlama ve olumsuzluklara karşı sistemin yanıt verebilme becerisi olarak ifade edilebilir. Bu aşamada kentsel dirençlilik kavramını ifade ederken sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ve yönetim gibi önemli kavramları da göz ardı etmemek gerekmektedir (Bosher, 2014: 241-245). Kentsel sistemlerde bilgi ve kaynakların metabolik döngüsünün başarı düzeyini kentlerin şoklara ve daha uzun vadeli krizlere karşı, geliştirdiği karmaşık ve hızlı sistemsel tepkiler karşı başarılı bir dirençliliğin oluşmasını sağlamaktadır (Meerow vd., 2016: 39-42). Bununla birlikte son dönemde teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan akıllı kent sistemleri dirençliliğin oluşması için önemli odak noktalarından bir olmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken akıllı sistemlerde oluşacak açıklar dirençsizliğin oluşmasına neden olabileceği ihtimalinin bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle kentsel alanlardaki kaynak ve bilgi akışı kentsel altyapıların güvenilirlik düzeyi dirençlilik ekseninde akıllı kent planlamalarının merkezinde yer almaktadır (Cañavera vd., 2022: 7-9). Ancak oluşabilecek afetlerde beklenmeyen risk ve tehlikelerin ortaya çıkması ihtimalinin her zaman bulunması nedeniyle akıllı kentsel sistemlerin bu noktada yetersiz kalmasına ve dirençliliğin oluşmamasına yol açabilir. Örneğin Japonya'da 2011 yılında gerçekleşen "Tohoku depremi ve tsunami olayı" sonucunda ortaya çıkan beklenmeyen büyüklükteki tsunami sonrası fukuşima nükleer santralinde tüm akıllı sistemlere karşın meydana gelen kaza sonrası ülke tarihinin en büyük nükleer kazası meydana gelmiştir. Bu durum akıllı kentleri ve akıllı alt yapısına rağmen tüm Japonya'yı ciddi şekilde etkilemiştir. Bu nedenle dirençli kentleri oluşturulmasında planlama sürecinin zorlukları karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada karmaşık sistemler olan kentler, neye karşı ve bütün olarak nasıl dirençli olabilir? sorusu sorulabilir. Kentsel alanlarda çok sayıda bileşen bulunması nedeniyle kentsel mekânlarda dirençlilik oluşturmayı zorlaştırmaktadır.

Dirençli kentler kavramı için farklı çalışma alanlarında ve perspektiflerde sunulan kavramsal tanımlamaların iklim değişikliği, seller, depremler gibi sisteme tehdit oluşturan değişim ve dönüşümler olarak ele alındığı görülmektedir (Satterthwaite, 2013: 381-384). Öte yandan kentsel sistemin sürdürülebilirliğini sağlamak için değişim ve dönüşüme kentsel hizmetlerin uyum sağlaması olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda dirençlilik tanımları etrafında dirençli kent kavramı ele alındığında, risk ve tehditleri kentsel sistemin tolere edebilmesi, etkisiz kılması veya sistemin yeniden organize olabilmesini ifade etmektedir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda kentsel dirençlilik kavramının farklı kentsel sistemlerin incelendiği ve farklı bilimsel alanlarda kullanıldığını bize göstermektedir. Kentsel dirençliliğin, iklim değişikliği, kentsel planlama, kentsel alanlarda toplumsal yapı, enerji ve afetlerle ilgili araştırma alanlarında yoğunluk kazanmıştır. Yapılan kentsel

alanların değişimini inceleyen akademik araştırmaların temel amacı, kentsel alanlarda yaşam kalitesini iyileştirmek olmuştur. Dirençlilik kavramının kentler için işlevselleştirilmesinde toplumsal gelişmenin önemli bir role sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Kentlerin üretim ve tüketim merkezlerine dönüşmesinin bir sonucu olarak insanlığın en büyük sorunlarından bir olan iklim değişikliğine karşı, uyum ve sürdürülebilirlik için dirençlilik önemli bir kavram haline gelmiştir. Bununla birlikte kentsel dirençlilik kentlerin ve kentsel sistemlerin daha bütünsel ve entegre biçimde kentleri planlamayı ve dönüştürmeyi mümkün hale getirmektedir.

Bu ifade edilenler çerçevesinde dirençli kent, bir kentin ve kentsel sistemlerin karşılaştığı afet ve şoklar (doğal afetler, iklim değişikliği, krizler veya yıkıcı olaylar) karşısında oluşan kayıpları karşılama, azaltma (toplumsal, ekonomik, doğal, insani ve fiziki kayıplar) ve gelecekte karşılaşılabilecek benzer durumlara karşı değişim ve uyum kapasitesini ifade etmektedir (Satterthwaite, 2013: 382-385). Geline bu noktada da dirençlilik kavramının kentleşme politikalarının itici bir gücü haline dönüşmüştür. Özellikle dirençlilik yaklaşımı, kentsel planlamayı yenilikçi, yaratıcı, bütünlük, çok disiplinli ve şeffaf bir planlama sistemine dönüşmesine yol açmıştır.

Akademik çalışmalar incelendiğinde dirençli kent yaklaşımı, kentlerin doğal afetler ve diğer felaketlerle başa çıkabilmesi için tasarlanmış bir kentsel gelişim stratejisi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşım, kentlerin çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği ile birlikte afet yönetimi alanında da dirençli olmasını hedefler. Dirençli kent yaklaşımının ana hedefi, kentsel alanlarda meydana gelebilecek afetlerin neden olduğu riskleri en aza indirmek, kurtarma sürecini hızlandırmak ve toplumların afetlere karşı dayanıklılığını artırmaktır (Humbert ve Joseph, 2019: 217-218; Manyena, 2006: 435-437). Bu yaklaşım, sadece afetlerin sonrasında yapılan müdahalelere değil, aynı zamanda afetler öncesi hazırlıklara da odaklanır. Bu bağlamda dirençli kent yaklaşımı, çeşitli disiplinler arasında bir kavramsal tartışma konusu olmuştur. Bazıları, dirençli kentin sadece afetlerle başa çıkabilen bir kent olduğunu düşünürken, diğerleri, dirençli kentin sadece afetlere değil, aynı zamanda iklim değişikliği, ekonomik dalgalanmalar ve sosyal krizler gibi diğer zorluklara da dirençli olması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, bazı eleştiriler de yöneltilmektedir. Örneğin, dirençli kent yaklaşımı, afetlerin oluşmasındaki toplumsal, politik ve ekonomik nedenlere yeterince odaklanmamaktadır. Ayrıca, bu yaklaşımın yalnızca daha zengin ülkelerdeki kentler için uygun olduğu ve daha fakir ülkelerdeki kentlerin ihtiyaçlarına uygun olmadığı da belirtilmektedir. Sonuç olarak, dirençli kent yaklaşımı, kentlerin afetlere karşı dayanıklılığını artırmak için birçok olumlu uygulama ve strateji sunmaktadır. Ancak, bu yaklaşımın sadece afetlere değil, diğer zorluklara karşı da dirençli olması gerektiği düşünülmemekte ve toplumsal, politik ve ekonomik nedenlerin de ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Yöntem

Dirençlilik ve dirençli kent üzerine akademik literatürde en etkili çalışmaları belirlemek, alanın teorik kökenlerini ve gelişimi izlemek, dirençlilik ve dirençli kent çalışmaları da nasıl tanımlandığını karşılaştırmak ve literatüre dayalı ve kavramsal tartışmaları ele alarak sade bir tanım ortaya koyabilmek için bu çalışma seçilmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir konu veya disiplindeki yayınları, makaleleri veya diğer dokümanları sayısal ve istatistiksel verilerle analiz etmek için kullanılmaktadır. Bu yöntem, belirli bir konuda yapılan araştırmaların niteliksel ve niceliksel olarak özetlenmesine ve eğilimlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Eğilim analizi, bibliyometrik analiz yönteminin bir parçasıdır. Bu yöntem, bir konudaki yayınların belirli bir süre boyunca nasıl değiştiğini ve hangi konulara daha fazla odaklanıldığını belirlemek için kullanılmaktadır. Bu analiz, özellikle bir disiplinin veya konunun gelişimini takip etmek, yeni eğilimleri belirlemek veya araştırma alanlarını belirlemek için yararlı olmaktadır. Eğilim analizi, genellikle bibliyometrik verileri analiz etmek için kullanılan yazılımlar veya web tabanlı araçlar kullanılarak yapılmaktadır. Bu analizde, belirli bir konudaki yayınların sayısı, yayınlanma tarihleri, konuları ve diğer veriler incelenmektedir. Bu veriler daha sonra grafiğe dönüştürülerek, eğilimlerin daha açık bir şekilde görülmesi sağlamaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi, belirli bir konu veya disiplindeki araştırmaları sayısal ve istatistiksel verilerle analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir. Eğilim analizi ise bu yöntemin bir parçası olup, belirli bir konudaki yayınların nasıl değiştiğini ve hangi konulara daha fazla odaklandığını belirlemek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Scopus veri tabanında afet yönetimi bağlamında dirençli kent veya dirençlilik anahtar kelimeleri kullanılarak yayınlanan yayınlar bibliyometrik bir analiz ile incelenmiştir. Bunun için çalışmanın ilgili başlıkları altında dirençlilik ve dirençli kent kavramlarının akademik temelleri ortaya konularak bibliyometrik analiz için gerekli literatür taraması

yapılmıştır. Yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda analizi için gerekli olan sınırlı alan içinde uygun bir makale dizini oluşturmak için gerekli, arama bağının oluşturulmasını sağlamıştır.

Bu analizde, çalışmaların yıllara, dergilere, en sık kullanılan kelimelere, atıf sayılarına ve ülkelere göre dağılımları ele alınmıştır. Ayrıca, anahtar kelime çıkarma yöntemi kullanılarak, dirençli kent ve dirençlilik kavramları ile en sık ilişkilendirilen diğer kavramlar belirlenmiştir. Bu amaçla dirençli kentler bağlamında afet yönetimi açısından kentsel dirençlilik ve dirençli kent kavramları etrafından yapılan uluslararası çalışmalar VOSviewer programıyla yapılan eğilim analizi ile değerlendirilmiştir. Bu analizle özellikle afet yönetimi açısından dirençli kent ve kentsel dirençlilik kavramları etrafında ortaya çıkan yeni eğilimler tespit edilmiştir. Bu amaçla Scopus üzerinden yapılan arama bağından sınırlı alan içinde uygun bir makale dizini oluşturmak için (TITLE-ABS-KEY (urban AND resilience) AND TITLE-ABS-KEY (resilient AND cities) AND TITLE-ABS-KEY (disaster AND management)) arama bağı kullanılmıştır. Arama bağı 2003 yılında başlayarak 2023 yılına kadar kentsel dirençlilik konusunda yayınlanan çalışmalar literatürün belirlenmesinde kullanılmıştır. Literatürün belirlenmesinde arama bağı çerçevesinde sınırlı bir alanda konu, özet ve anahtar kelimeler doğrultusunda 13.02.2023 tarihinde yapılan tarama sonucunda toplamda 156 makaleye ulaşılmıştır.

Şekil 1. Sınırlı Alan İçinde Makale Dizini Oluşturma ve Vosviewer Analiz Süreci

Kaynak: Şekil Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

İlk aşamada kentsel dirençlilik bağlamında oluşturulan veri seti üzerinden ortak alıntı analizi yapılmıştır. Ortak atıf analizi, yapılan akademik çalışmalarda verilen referanslar üzerinden kullanılan kaynakların açısından ortak ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ortak alıntı analizi, belirli bir konu, yazar, dergi veya kurum etrafındaki bilimsel etkileşimi ve bağlantıları incelemeyi amaçlamaktadır. Genellikle, benzer konuları inceleyen araştırmalar arasındaki bağlantıları ve bu bağlantıların bilimsel topluluktaki etkisini değerlendirmek için kullanılmaktadır. Analiz için gereken veriler bibliyometrik veri tabanlarından veya belirli bir konu alanında yayınlanan makalelerden elde edilmektedir. Bu veriler, makalelerin başlıklarını, yazarlarını, yayınlandığı dergiyi ve atıf yılı gibi bilgileri içermektedir. Analiz başlangıcında, belirli bir ana makale veya anahtar kelimeye sahip olan makaleler belirlenmektedir. Bu ana makale, analiz için temel referans noktasını oluşturmaktadır. Daha sonra, bu ana makaleyi atan veya bu ana makaleye atıf yapan diğer makaleler ve yayınlar tanımlanmaktadır. Ortak atıf analizinde anahtar bir adım, farklı makalelerin aynı kaynağa yaptığı atıfların tanımlanmasıdır. Ortak atıf analizi sonuçları, bir konu alanındaki bilimsel etkileşimi ve belirli makalelerin veya konuların önemini değerlendirmenize yardımcı olabilir. Ayrıca, bu analiz, hangi çalışmaların daha fazla dikkat çektiğini ve daha fazla alıntı aldığını belirlemek için kullanılabilir. Ortak atıf analizi, bilimsel çalışmaların ilişkilerini, etkisini ve önemini anlamak için güçlü bir araçtır ve bilimsel toplulukların hangi çalışmalara odaklandığını veya benzer konularda nasıl işbirliği yaptığını belirlemek için kullanılmaktadır.

Yapılan bibliyometrik analizle, referans olarak kullanılan akademik çalışmaların nicel olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Afet yönetimi çerçevesinde dirençlilik ve dirençli kent bağlamında yapılan akademik çalışmalar yapılan eğilim analizi ile elde edilen nicel verilerle akademik çalışmalarda eğilimin ne yönde değiştiği ortaya koyulmaktadır. Ayrıca bu yöntemle yapılan nicel değerlendirmede akademik literatürde bir çalışmanın, iki veya daha fazla sayıda ne sıklıkla alıntılındığı da ortaya koyulmaktadır. Bu bağlamda Scopus veri tabanı üzerinden daha önce belirlenen arama bağına göre yapılan tarama ile ulaşılan 156 akademik çalışma gözden geçirilerek kapsam dışı çalışma olup olmadığını değerlendirilmiştir. Ayrıca oluşturulan tablo ile en fazla ortak atıf alan çalışmadan başlayarak ilk 20 makalede, kentsel dirençlilik bağlamında yapılan çalışmaların içeriği özetle

verilmektedir. Bu sayede günün koşulları ve ihtiyaçları çerçevesinde afet yönetimi açısından kentsel dirençlilikle ilgili yeni tanımların geliştirilmesinde geniş bir literatür sağlanmış olacaktır.

Tablo 1. Scopus Veri Tabanına Göre En Fazla Atıf Alan Akademik Çalışmaların Atıf Sayısı ve Özeti

Yazar (Yayın Yılı)	Makale Başlığı	Atıf Sayısı	Akademik Çalışmaların Özet İçeriği
Godschalk, David R. (2003)	Urban hazard mitigation: Creating resilient cities	853	...dayanıklı bir şehri tanımlamakta, dayanıklılık ve terörizm arasındaki ilişkiyi ele almakta ve dayanıklılığın neden önemli olduğunu ve ilkelerinin şehirlerin fiziksel ve sosyal unsurlarına nasıl uygulanacağını tartışmaktadır.
Kevin C. Desouza; Trevor H. Flanery (2013)	Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework	289	...esneklik bağlamında dirençli kentler açısından durumun tespit edilmesi ve dirençli kentlerin tasarlanması, planlanması ve yönetilmesine rehberlik etmesi için ve fiziksel, kültürel ve etkin değişim önerilerinde bulunmaktadır.
Ayyoob Sharifi; Yoshiki Yamagata (2016)	Principles and criteria for assessing urban energy resilience: A literature review	256	...kentsel dirençlilik bağlamında kentsel enerji direncini değerlendirmek için kavramsal bir çerçeve geliştirmek, kentsel enerji direncini değerlendirmek için kullanılacak planlama ve tasarım kriterlerini belirlemek ve bu kriterlerin kavramsal çerçevenin altında yatan bileşenlerle ilişkisini incelemek için enerji dayanıklılığı ile ilgili literatürü gözden geçirilmektedir.
Nicolas Faivre, vd. (2017)	Nature-Based Solutions in the EU: Innovating with nature to address social, economic and environmental challenges	252	...çağdaş toplumlar, insan sağlığı ve refahı üzerindeki baskılardan doğal sermayenin tükenmesine ve gıda, su ve enerji güvenliğine kadar çok çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bu zorluklara karşı AB'nin ekoloji temelli dirençli toplum yaratma çabaları incelenmektedir.
Stephanie E. Chang, v.d. (2014)	Toward disaster-resilient cities: Characterizing resilience of infrastructure systems with expert judgments	180	...dirençli altyapı sistemleri, şehirlerin doğal ve insan kaynaklı afetlere dayanması ve bu afetlerden hızla kurtulması için elzemdir, ancak elektrik enerjisi, ulaşım ve diğer altyapılar oldukça savunmasızdır ve birbirine bağlıdır. Bu makale, analistlerin bir topluluğun altyapı güvenlik açığını ve afetlere karşı dayanıklılığını karakterize etmeleri için pratik bir yaklaşım geliştirmektedir.
Brown, Anna v.d. (2012)	From practice to theory: Emerging lessons from Asia for building urban climate change resilience	129	...Güney ve Güneydoğu Asya'da güvenlik açıklarını analiz etmek ve planlamak için bir sürece dahil olan ikincil şehirlerden oluşan bir ağ olan Asya Şehirleri İklim Değişikliği Direnç Ağı aracılığıyla birkaç yıldır yürütülen çalışmalardan ortaya çıkan deneyimleri, dersleri ve gerilimleri yakalamayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır.
Kontokosta, Constantine E.; v.d. (2018)	The Resilience to Emergencies and Disasters Index: Applying big data to benchmark and validate neighborhood resilience capacity	91	...dirençlilik planlaması ve acil durum yönetimi, politika yapımcıların ve kurum liderlerinin, sınırlı kaynakların tahsisinde hangi risk altındaki nüfusa öncelik verilmesi gerektiği konusunda zor kararlar vermesini gerektirir. Yerel ve bölgesel dayanıklılık kapasitesinin birleşik, çok faktörlü bir endeksini geliştirerek mahalle dayanıklılığını kıyaslamaya odaklanmaktadır
Johnson, Cassidy, Blackburn, Sophie (2014)	Advocacy for urban resilience: UNISDR's Making Cities Resilient Campaign	68	...50'den fazla şehirdeki yerel yönetimlerin afet riskinin azaltılması konusunda neler yaptığını incelemektedir. Küresel Kentleri Dirençli Hale Getirmek Kampanyası'na ve onun 10 "temel" bileşenine katılımlarına ilişkin raporlara ve yerel yöneticilerle yapılan görüşmelere dayanmaktadır.
Brugmann, Jeb (2012)	Financing the resilient city	56	...kentsel alanlarda iklim değişikliğine uyumun ölçeklendirilmesi için bir strateji sunmaktadır. Strateji özellikle, yeni uluslararası uyum fonları yoluyla harekete geçirilmesi muhtemel olan miktarların üzerinde ve ötesinde, uyum ve diğer kentsel risklerin azaltılması için büyük miktarlarda sermayenin harekete geçirilmesi gerekliliklerine

odaklanmaktadır.

Shamsuddin, Shomon (2020)	Resilience resistance: The challenges and implications of urban resilience implementation	47
Monstadt, Jochen; Schmidt, Martin (2019)	Urban resilience in the making? The governance of critical infrastructures in German cities	44
Pagano, Alessandro; v.d. (2017)	Drinking water supply in resilient cities: Notes from L'Aquila earthquake case study	42
Hassankhani, Mahnoosh; v.d. (2021)	Smart city and crisis management: Lessons for the covid-19 pandemic	39
Zhang, Xiwen; v.d. (2019)	Landslides-oriented urban disaster resilience assessment—A case study in ShenZhen, China	37
Khazai, Bijan; (2018)	Resilience Performance Scorecard: Measuring urban disaster resilience at multiple levels of geography with case study application to Lalitpur, Nepal	35
Sharifi, Ayyoob; Yamagata, Yoshiki (2015)	A Conceptual Framework for Assessment of Urban Energy Resilience	34
Vona, Marco; v.d. (2016)	Thinking about resilient cities: Studying Italian earthquakes	32
Hall, Michael; v.d. (2016)	Business and post- disaster management: Business, organisational and consumer resilience	31

... literatüre dayanarak, bu makale, kentsel dayanıklılık uygulamasının hem teori hem de pratik için kendi kavramsal sorularını gündeme getirdiğini tartışmaktadır. Dirençlilik kavramının uygulama engellerine odaklanmakta ve dirençlilik fikrini karşı oluşan direnç, kentsel dirençlilik için yeni bir meydan okuma olarak tanıtmaktadır.

...kentsel dirençlilik bağlamında, Alman şehirlerindeki kritik altyapıların yönetimindeki karmaşık kurumsal düzenlemelere ve 'dağınık' uygulamalara odaklanılmaktadır. Yerel yönetimlerin ve kamu kurumlarının, kritik altyapıların geliştirilmesinde gerekli bilgileri edinip edinmediğini ve nasıl koordine edici stratejiler geliştirildiğine değinilmektedir.

...doğal afetler durumunda bir içme suyu tedarik sisteminin dayanıklılığının gelişimini değerlendirmek için, hem 'yapısal' hem de 'yapısal olmayan' rolüne özellikle dikkat edilerek bir Sistem Dinamiği Modeli (SDM) tanımlanmıştır.

...son yirmi yılda kriz yönetiminde teknolojinin rolünü analiz etmeyi ve COVID-19 salgınıyla başa çıkmak için uygun politika önerileri sağlamayı amaçlamaktadır. Teknoloji odaklı farklı politikaların ve eylemlerin kriz yönetimini mümkün kıldığını, toplum refahını iyileştirdiğini ve kentsel dirençliliği arttırdığı ifade edilmektedir.

...Çin'de hızlı kentleşme yaşayan tipik bir şehir olan Shenzhen, şehrin 57 yerleşimini içerecek şekilde araştırma alanı olarak seçilmiştir. Yağış kaynaklı heyelanlara karşı kentsel afet direnci, kavramsal olarak fiziksel dayanıklılık ve sosyal dayanıklılık boyutlarına göre değerlendirilmiştir.

...kentlerdeki dirençliliği, ölçmek ve izlemek için bir yaklaşım sunmaktır. Esneklik Performans Puan Kartı (RPS) ile, paydaşlara birincil kaynak bilgilerine dayalı olarak dirençlilik parametrelerini niceliksel olarak değerlendirmesi yapılmıştır.

...İklim değişikliğinin beraberinde getirdiği risklere karşı, enerji esnekliğini, zaman içinde enerji arzının, iletiminin ve dağıtımının mevcudiyetini, erişilebilirliğini, karşılama bilirliğini ve kabul edilebilirliğini sağlayan bir dizi hazırlık, emilim, geri kazanım ve uyumlama önlemleri olarak tanımlar.

...vaka çalışması olarak İtalya'da gerçekleşen depremle birlikte şehirlerin dayanıklılığına odaklanmaktadır. Şehirlerin dayanıklılığı, sismik risklerin azaltılmasında ve yönetimde inkar edilemez şekilde temel bir rol oynadığına ifade edilmiştir. Yazarlar, sismik kırılabilirliğin (örn. binalar ve yaşam hatları, vb.) dirençlilikte temel unsur olduğu vurgulanmaktadır. Dirençliliğin çok disiplinli bir çalışma alanı olduğu belirtilmektedir.

...doğal afetin işletmeler ve kuruluşlar ile çalışanlar ve tüketiciler de dahil olmak üzere bir dizi paydaş üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. Felaketlere karşı iş ve şehir sistemlerinin nasıl daha dirençli hale

	and the Christchurch earthquakes		getirilebileceğine ilişkin değerlendirmelere yer verilmektedir.
Leandro, Jorge; v.d. (2020)	A scalable flood-resilience-index for measuring climate change adaptation: Munich city	30	...kentsel dirençliliğe ilişkin iklim değişikliğine uyumun değerlendirilmesi için olaya dayalı ölçeklenebilir Taşkın Direnç Endeksinin (FRI) uygulanması incelemiştir. Yerel düzeyde iklim değişikliğine karşı dirençliliği sağlamak için ilik değişikliğine uyum değerlendirilmiştir.
Fekete, Alexander (2019)	Critical infrastructure and flood resilience: Cascading effects beyond water	29	...sel riski ve dirençlilikle kesişen konular ele alınmaktadır. Felaket riski, tehlike, güvenlik açığı ve dirençlilik bileşenlerini, kritik altyapı analitiği bileşenleriyle entegre etmek için gerekli unsurlar değerlendirilmektedir.

Kaynak: Akademik çalışmaların atıf sayıları ve genel özetleyici ifadeler Scopus veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de Scopus veri tabanına göre en fazla atıf alan ilk yirmi akademik çalışmanın atıf sayıları ve akademik çalışmaların, çalışma içeriği özetle verilmektedir. Bu bağlamda bibliyometrik analiz için Scopus veri tabanı üzerinden yapılan tarama sonucu en fazla atıf alan David R. Godschalk, 2003 yılında yayımlanan "Urban Hazard Mitigation: Creating Resilient Cities" makalesinde, kentlerin afetlerle başa çıkabilme kapasitelerini artırmak için hazırlık yapmalarının önemini vurgulamaktadır. Makale, kentsel alanlarda afetlerin neden olduğu hasarı azaltmak ve acil durum yönetimine hazırlanmak için alınabilecek tedbirleri ele almakta ve kentsel dirençlilik kavramının önemini vurgulamaktadır. Godschalk, makalesinde, afet yönetiminin daha etkili olması için, kentsel alanlarda yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin, akademisyenlerin ve özel sektörün bir araya gelerek işbirliği yapmasını ve ortak bir vizyon oluşturmasını önermektedir. Ayrıca, kentsel alanların afetlere hazırlıklı olması için, risk analizi yapılması, acil durum planları hazırlanması ve kaynakların etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, Godschalk, kentlerin dirençliliklerini artırmak ve afetlerle başa çıkabilmek için, yerel yönetimlerin liderliğinde, işbirliği içinde çalışmanın önemini vurgulamaktadır.

En fazla atıf alan ikinci çalışma olan Kevin C. Desouza ve Trevor H. Flanery, "Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework" başlıklı makalelerinde dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetimi için bir kavramsal çerçeve sunmaktadırlar. Makale, günümüzün karmaşık ve dinamik dünyasında karşılaşılan çeşitli risklerin (iklim değişikliği, ekonomik krizler, terörizm, salgın hastalıklar vb.) ve bu risklerin etkilerinin azaltılmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların önemini vurgulamaktadır. Makalede, dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetimi için beş ana strateji önerilmektedir: esneklik, öngörü, çeşitlilik, birleştirme ve yenilikçilik. Bu stratejiler, risklere karşı dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetiminde kullanılabilir araçlar ve yöntemler olarak ele alınmaktadır. Makale, dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetiminde kullanılan örnek uygulamaları da incelemekte ve bu uygulamaların başarılı olmasına katkı sağlayan faktörleri açıklamaktadır. Ayrıca, dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetimi için bir dizi araç ve yöntem de tanımlanmaktadır, örneğin risk yönetimi, stres testleri, kriz yönetimi ve stratejik planlama gibi. Makale, dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetimi için bir kavramsal çerçeve sunarak, bu alanda çalışan araştırmacılara ve uygulayıcılara faydalı olabilecek önemli bir kaynak niteliğindedir.

En fazla atıf alan üçüncü çalışma olan, Sharifi ve Yamagata tarafından yayınlanan (2016) "Principles and criteria for assessing urban energy resilience: A literature review" başlıklı makalede, kentsel enerji direncinin ölçülmesinde kullanılan prensipler ve ölçütler incelenmektedir. Makale, bir literatür taramasına dayanmaktadır ve enerji direncinin neden önemli olduğu, ne olduğu ve nasıl ölçülebileceği gibi konulara odaklanmaktadır. Yazarlar, kentsel enerji direncini, bir kentteki enerji kaynaklarının, dağıtım sistemlerinin ve tesislerinin, bir felaket veya diğer stres koşulları altında nasıl etkileneceğini ve bunların etkilerinin nasıl azaltılabileceğini belirlemek için kullanılan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Makale, enerji direncini ölçmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır, çünkü enerji kaynaklarındaki aksaklıkların, kentsel yaşam kalitesini, ekonomiyi ve çevreyi olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Ayrıca çalışma, enerji direncini ölçmek için kullanılan çeşitli ölçütler ve göstergeler hakkında bir derleme sunmaktadırlar. Bunlar arasında enerji tedarik güvenliği, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, enerji yönetimi kapasitesi ve kentsel planlama politikalarının enerji direnci hedefleri gibi konular yer almaktadır. Makale, kentsel enerji direnci hakkındaki tartışmaların ve

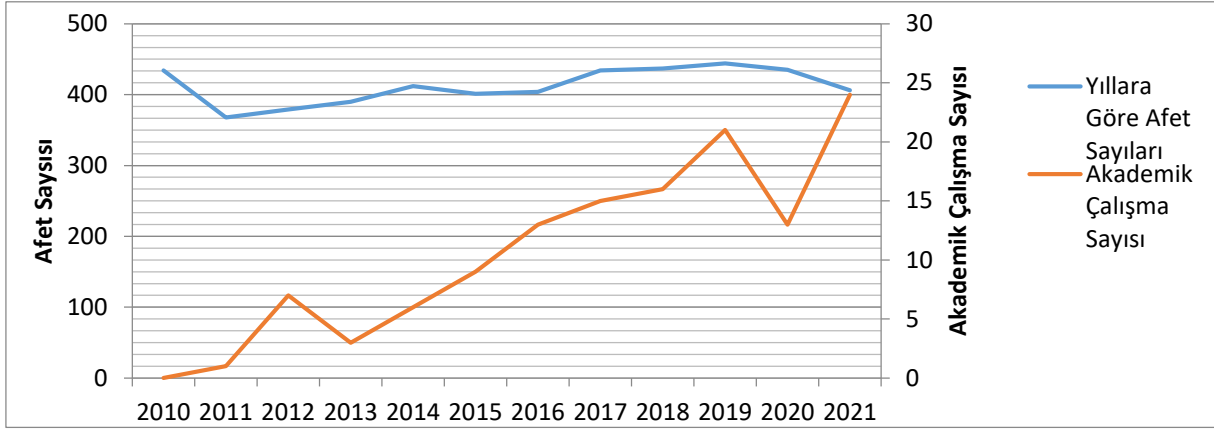
araştırmaların arttığını göstermektedir ve kentlerin gelecekteki enerji gereksinimlerini karşılamak için enerji direnci konusunda daha fazla çalışma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bununla birlikte en fazla atıf alan makalelerden biri olan Nicolas Faivre ve diğer yazarlar tarafından 2017 yılında yayınlanan "Nature-Based Solutions in the EU: Innovating with nature to address social, economic and environmental challenges" başlıklı makale, Avrupa Birliği'ndeki doğa temelli çözümleri ele almaktadır. Makale, doğa temelli çözümlerin sürdürülebilirliği artırmak ve çevresel, sosyal ve ekonomik faydalar sağlamak için nasıl kullanılabileceği konusunu ele almaktadır. Bu amaçla, makalede doğa temelli çözümlerin tanımı, türleri ve uygulama örnekleri hakkında bilgi verilmektedir. Doğa temelli çözümlerin sağladığı faydalar arasında, iklim değişikliği etkileriyle mücadele, doğal kaynakların korunması, insan sağlığının korunması ve ekonomik faydalar yer almaktadır. Makale, doğa temelli çözümlerin uygulanması için gerekli olan politika ve düzenlemeleri de ele almaktadır. Bununla birlikte, doğa temelli çözümlerin sınırlamaları ve zorlukları da tartışılmaktadır. Bu kapsamda, doğa temelli çözümlerin uygulanması için daha fazla bilgi, kapasite ve finansmana ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmektedir. Makale, doğa temelli çözümlerin, sürdürülebilirliği artırmak ve çevresel, sosyal ve ekonomik faydalar sağlamak için önemli bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, doğa temelli çözümlerin uygulanması için daha fazla çalışmaya ve politika desteğine ihtiyaç olduğu da belirtilmektedir.

En çok atıf alan bu makalelerin ortak noktası, kentlerin afetler ve diğer zorlu şartlarla karşılaştığında dirençli olmalarının önemini vurgulamalarıdır. Godschalk'ın makalesi, afet yönetimi ve risk azaltma stratejilerinin kentsel planlamada kullanımını ele alırken, Desouza ve Flanery'nin makalesi dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve yönetimi için bir ereve sunar. Faivre ve diğer yazarların makalesi ise doğal çözümler (Nature-Based Solutions) kavramını ele alarak, kentlerde sosyal, ekonomik ve çevresel zorluklara çözüm olarak doğal sistemlerin kullanılmasının önemine dikkat çeker. Bu makalelerin ortak bir vurgusu, kentlerin sürdürülebilir, dirençli ve yaşanabilir olması için doğal sistemlerin kullanımı, afet yönetimi stratejilerinin entegrasyonu ve kentsel planlamada dirençliliğin öncelikli bir faktör olarak kabul edilmesidir. Makalelerde, dirençli kentlerin oluşturulması için stratejiler, planlama yaklaşımları ve uygulamalarının ele alınmasıdır. Bu makaleler, kentlerdeki afet riskleri ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi önemli konulara odaklanarak, doğal kaynakları kullanarak çözümler üretmek için doğa tabanlı yaklaşımları da içermektedir. Bu makalelerde ayrıca, kentlerin acil durum yönetim planlarına, risk azaltma stratejilerine, yasal düzenlemelere ve karar verme süreçlerine vurgu yapılmaktadır. Bu makalelerin ortak amacı, şehirlerin dayanıklılığını artırmak için planlama ve yönetim yaklaşımlarını geliştirmektir.

Bulgular

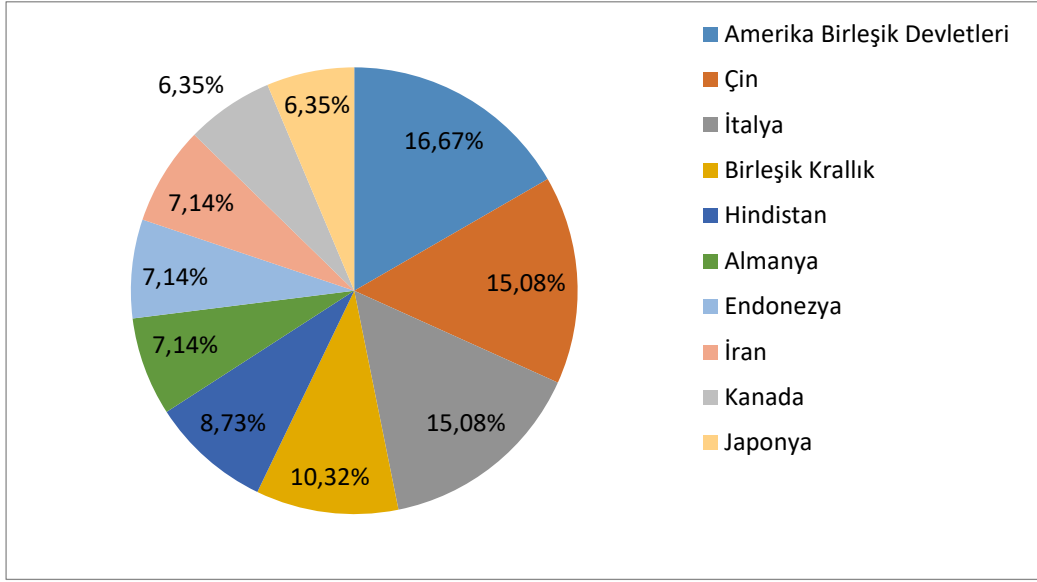
Vosviewer programıyla konu, zet ve anahtar kelimeler kullanılarak scopus üzerinden yapılan tarama sonucu elde edilen verilerle metin madenciliği yöntemiyle birlikte oluşum analizi ile değerlendirilmiş ve görselleştirilmiştir. VOSviewer, uzaklık temelli görselleştirme yaklaşımına dayalı olarak yapılan analizle oluşan ağlar sonucunda birçok farklı küme ve ge meydana gelmektedir. Taramada sonucunda elde edilen makalelerde ilgili anahtar kelimeler etrafında yapılan analizle birlikte makalelerde baskın olan terimler ortaya konularak afet yönetimi açısından dirençli kent ve kentsel dirençlilik kavramları etrafında eğilimler ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda zet ve anahtar kelimeler kullanılarak scopus üzerinden yapılan tarama sonucu elde edilen verilerle metin madenciliği yöntemiyle birlikte oluşum analizi ile değerlendirilmiş ve görselleştirilmiştir. Uzaklık temelli görselleştirme yaklaşımına dayalı olarak yapılan analizle oluşan ağlar sonucunda birçok farklı küme ve ge meydana gelmektedir. Analizle oluşturulan kümelerin veya ögelerin birbirleri ile yakın konumda olması aralarındaki ilişkiden kaynaklıdır. Taramada sonucunda elde edilen makalelerde ilgili anahtar kelimeler etrafında yapılan analizle birlikte makalelerde baskın olan terimler ortaya konularak afet yönetimi açısından dirençli kent ve kentsel dirençlilik kavramları etrafında eğilimler ortaya konulmaktadır.

Şekil 2. Yıllara göre dünyada gerçekleşen afet sayıları ve akademik çalışmaların Sayılarındaki Değişim (2010-2021)

Kaynak: Statista, <https://www.statista.com/>; Scopus, <https://www.scopus.com>, Yazar Tarafından Scopus ve Statista Verileri Kullanılarak Oluşturulmuştur.

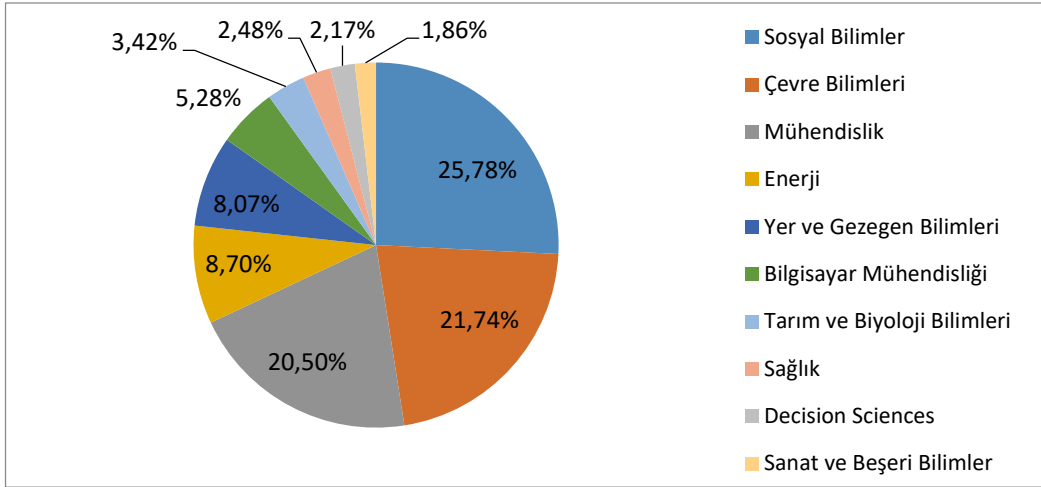
Şekil 2'de yıllara göre afet sayılarındaki değişimle, yıllara göre akademik çalışmaların sayılarındaki değişimi karşılaştırmaktadır. Bu bağlamda Scopus üzerinden yapılan tarama sonucu elde edilen terimler, metin madenciliği için kullanılacak akademik çalışmaların yıllara göre dağılımları incelendiğinde 2010 yılından itibaren afet yönetimi ve dirençli kent üzerine yapılan uluslararası çalışmaların sayılarından sürekli bir artış olmuştur. 2011-2012 döneminde akademik çalışmaların sayılarında hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Özellikle 2010 yılında Haiti'de meydana gelen deprem sonrasında resmi rakamlara 300 binden fazla insanın hayatını kaybettiği büyük bir afetin yaşanması bu artış da etkili olmuştur. Ayrıca 11 Mart 2011 yılından Japonya'da ülke tarihinin en büyük depremi olarak ifade edilen Tohoku depremi ve tsunami olayı olarak kayıtlara geçen, 18 binden fazla insanın hayatını kaybettiği afetin etkili olduğu da söylenebilir. afet yönetimi bağlamında dirençlilik ve dirençli kent bağlamında akademik çalışmaların sayılarındaki önemli artışlardan biride 2020 yılında Beyrut limanında meydana gelen patlama sonucu kentsel alanda meydana gelen büyük yıkım sonrası 2020-2021 döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda afet yönetimi bağlamında dirençlilik ve dirençli kent çerçevesinde yapılan akademik çalışmaların sayısı, dünyadaki afet sayılarındaki değişime paralel şekilde değişim göstermiştir. Aynı zamanda kentsel alanlarda büyük kayıplara ve yıkımlara yol açan afetler sonrası da söz konusu akademik sayılarında da önemli değişimlerin gerçekleştiği gözlenmektedir. Özellikle bu dönemlerde yapılan akademik çalışmaların afet yönetimi ve dirençli kent bağlamında, risk yönetimi, dirençsizlik, afet yönetiminde yönetim, afet riskinin azaltılmasında odaklanan çalışmaların sayılarında artışlar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2013-2019 döneminde afet yönetimi ve dirençli kent bağlamında yapılan çalışmaların sayılarında doğrusal bir artış olmuş ve 2021 yılında çalışma sayısında zirveye ulaşılmıştır. Yapılan çalışmaların odaklanılan çalışma alanlarının dirençlilik, iklim değişikliği, kentsel planlama, dirençli kent, risk yönetimi, afet önleme ve hazırlık, kentsel büyüme, akıllı kent ve sürdürülebilir kalkınma olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Yapılan Akademik Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

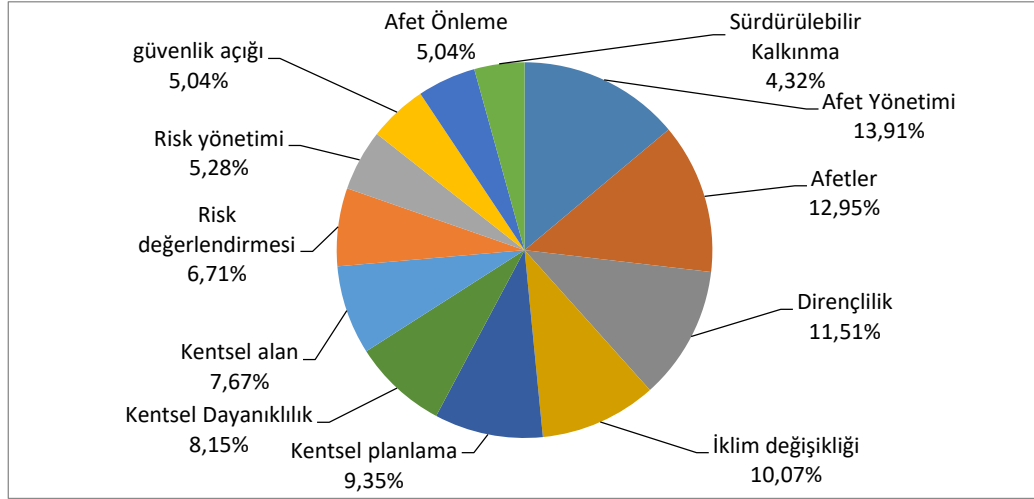
Şekil 3’de görüldüğü üzere afet yönetimi ve dirençli kent kavramları bağlamında yapılan akademik çalışmaların ülkelere göre dağılımları incelendiğinde ABD, Çin, İtalya, Birleşik krallığın ve Hindistan’ın en üretken ülkeler olduğu görülmektedir. Bu alanda yapılan akademik çalışmalara en fazla finansal destek Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı, Avrupa Komisyonu, Ufuk 2020 Çerçeve Programı ve Küresel Değişim Araştırması için Asya-Pasifik Ağı tarafından yapılmıştır.

Şekil 4. Çalışmaların Konu Alanlarına Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Scopus, <https://www.scopus.com>, Yazar Tarafından Scopus Verileri Kullanılarak Oluşturulmuştur.

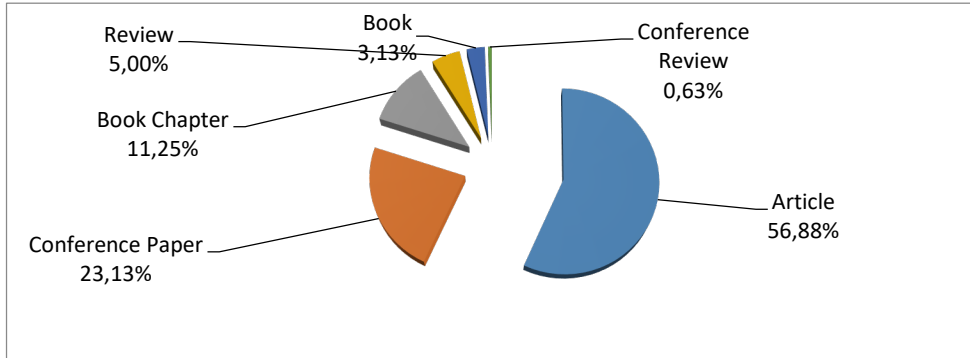
Şekil 4’de Scopus veri tabanı üzerinden yapılan tarama sonucunda afet yönetimi ve dirençli kent bağlamında yapılan akademik çalışmaların araştırma alanlarına göre dağılımları yer almaktadır. Şekilde görüldüğü üzere yapılan çalışmaların %25,78’sosyal bilimler alanında, %21,74’ü çevre bilimleri alanında ve %20,5’i mühendislik alanında olduğu görülmektedir. Sosyal bilimler alanında yazılmış ve akademik çalışmalar içinde en fazla atıf alan çalışma Godschalk, David R. tarafından yapılan “Urban hazard mitigation: Creating resilient cities” (879 Atıf) başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada dirençli kent tanımlamakta, dirençlilik ve terörizm arasındaki ilişkiyi ele almakta ve dirençliliğin neden önemli olduğunu ve dirençliliğin ilkelerinin kentlerin fiziksel ve sosyal unsurlarına nasıl uygulanacağı tartışılmıştır.

Şekil 5. Akademik Çalışmalarda En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler (%)

Kaynak: Scopus, <https://www.scopus.com>, Yazar Tarafından Scopus Verileri Kullanılarak Oluşturulmuştur.

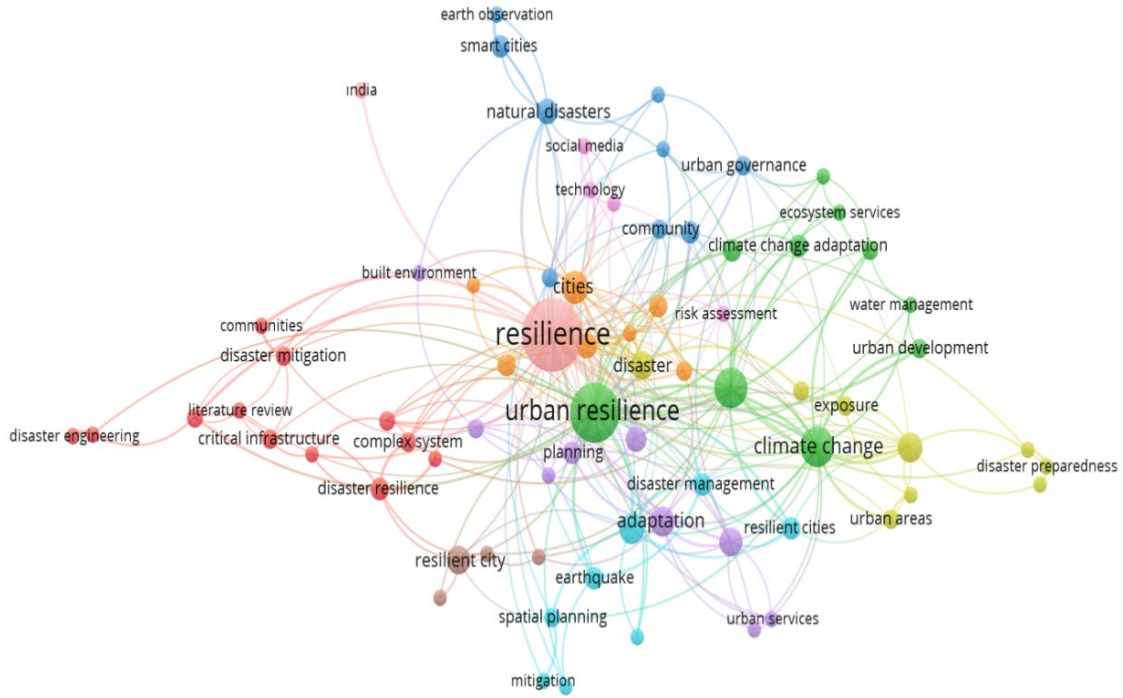
Şekil 5’de akademik çalışmalarda kullanılan en fazla kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı yer almaktadır. Şekil incelendiğinde 2003-2023 yılları arasında afet yönetimi ve dirençli kent kavramları üzerinde yapılan akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde sırasıyla en fazla afet yönetimi, afetler, dirençlilik, iklim değişikliği, kentsel planlama, dirençli kent, kentsel alan kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Yayın sayısındaki artışa paralel şekilde 2019 sonrası yapılan akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerde; dirençli kent, dirençlilik ve iklim değişikliğine uyum kavramlarına doğru geçiş eğilimi olduğu görülmektedir.

Şekil 6. Akademik Çalışmaların Yayın Türüne Gör Dağılımı (%)

Kaynak: Scopus, <https://www.scopus.com>, Yazar Tarafından Scopus Verileri Kullanılarak Oluşturulmuştur.

Şekil 6 incelendiğinde akademik çalışmaların yayınlanma türüne göre dağılımları incelendiğinde yayınların büyük çoğunluğu makale (%56,88), konferans bildirimleri (%23,13) ve kitap bölümü (%11,25) olarak yayınlanmıştır. Bibliyometrik analiz sonuçlarına göre, 2010-2021 yılları arasında Scopus veritabanında dirençli kent ve afet yönetimi konularında yayınlanan makale sayısı sürekli olarak artmaktadır. Bu makalelerin büyük çoğunluğu akademik makalelerdir ve en çok kullanılan anahtar kelimeler dirençli kent, afet yönetimi, dirençlilik ve risk azaltma şeklindedir. Akademik çalışmalar en fazla İngiltere, ABD, Çin, Japonya ve Avustralya’da yayınlanmıştır.

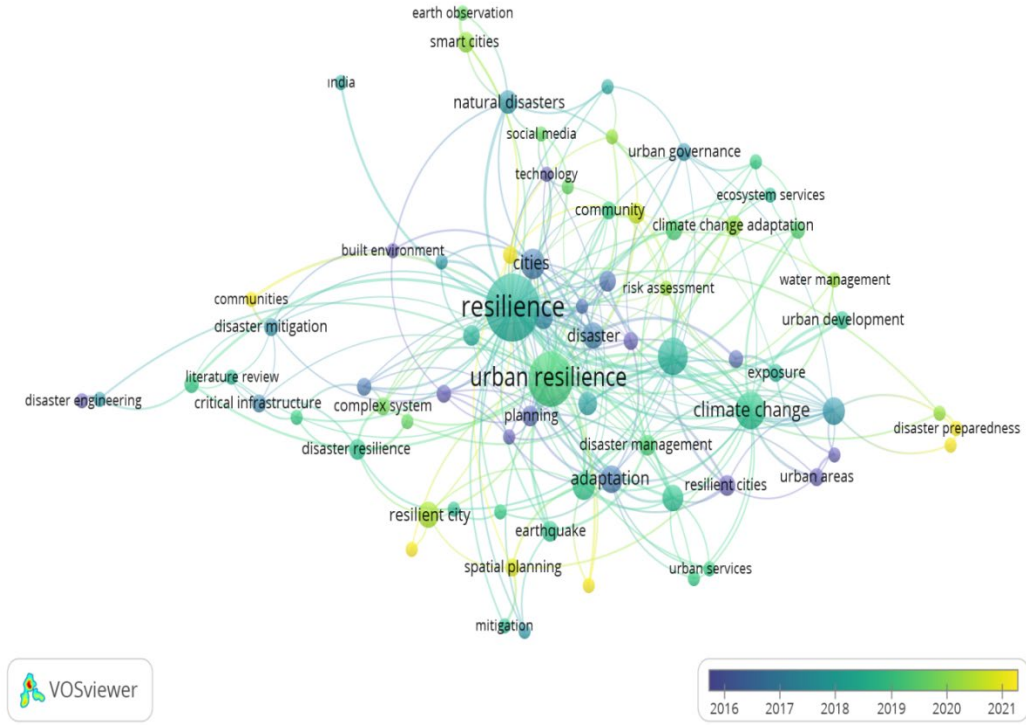

VOSviewer

Şekil 7. Akademik Çalışmalarda Eğilim Analizi

Kaynak: Yazar Tarafından Scopus Üzerinden Oluşturulan Arama Bağı Vosviewer'de programında Analiz Edilmiştir.

Şekil 7'de görüldüğü üzere 2003-2023 yılları arasında afet yönetimi ve dirençli kent kavramları üzerine yapılan uluslararası çalışmalar yapılan analiz ile değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda oluşturulan haritada birbirine yakın şekilde konumlandırılan kavramlar, daha yüksek eş oluşum değerine sahip olduğunu bize göstermektedir. Ağ haritasında yer alan dairelerin konumu ve büyüklüğü bize o kavramın önem derecesini ve anlamlı olduğunu bize göstermektedir. Yapılan analiz sonucu ortaya çıkan harita incelendiğinde akademik çalışmalarda dirençlilik, dirençli kent, iklim değişikliği, afet yönetimi kavramları merkezinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil 8. Akademik Çalışmalarda Yıllara Göre Eğilim Analizi (2016-2022)

Kaynak: Yazar Tarafından Scopus Üzerinden Oluşturulan Arama Bağı Vosviewer'de programında Analiz Edilmiştir.

Şekil 8'de akademik çalışmaların yıllara eğilim analizi verilmektedir. Aynı yıllarda yayınlanan akademik çalışmalarda yer alan ortak anahtar kelimeler aynı renkle gösterilmiştir. Bununla birlikte şekil 7 ve şekil 8'de görüldüğü gibi, analiz sonucu anahtar kelimelerin oluşturduğu 24 küme arasında ana bağlantının dirençlilik olduğu görülmektedir. Son 15 yıl içinde yapılan akademik çalışmalarda kullanılan güncel anahtar kelimelerin incelendiğinde dirençli kent, afet yönetimi, uyum, risk azaltma, iklim değişikliği kavramlarından; su yönetimi, akıllı kent, mekânsal plan, afet dirençliliği, iklim değişikliğine uyum, risk yönetimi kavramlarına doğru genel eğilimin değişmiştir. Dirençlilik ve dirençli kent kavramlarına odaklanan makale sayısı son yıllarda hızla artmıştır. Literatürde akademik çalışmalarda çoğunlukla, çoğu kentsel alanlar, çevresel riskler, iklim değişikliği, afet yönetimi, kaynak yönetimi ve sürdürülebilirlik gibi konuları ele almaktadır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, dirençli kentlerin tasarımı ve yönetimi konularında daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Analiz sonuçları ayrıca, afetlerin sosyal boyutlarına da daha fazla odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Akademik çalışmaların, büyük çoğunluğu kentsel alanlarda, çevresel risklerde, iklim değişikliğinde, afet yönetiminde, kaynak yönetiminde ve sürdürülebilirlikte gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bu alanda yapılan çalışmaların çoğunluğu mühendislik, çevre bilimleri, coğrafya, sosyal bilimler ve hukuk alanlarında yoğunlaşmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre, afet yönetimi bağlamında dirençlilik ve dirençli kentler konusunda yapılan araştırmalara olan ilginin artması, bu konuların önemini ve aciliyetini yansıtmaktadır. Ancak, araştırmacıların çoğunluğunun hala dirençlilik ve dirençli kent kavramlarını farklı şekillerde tanımladığı ve bu nedenle ortak bir kavramsal çerçeve oluşturma ihtiyacı olduğu da görülmektedir. Ayrıca, afetlerin sosyal boyutlarına daha fazla odaklanılması gerekliliği de ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, literatürde hala belirli konuların eksik olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, sınır bölgeleri, göçmenlerin yönetimi ve kriz yönetimi konularında daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

konular yer almaktadır. Bu alanlardaki çalışmalar, dirençli kentlerin oluşturulması ve yönetilmesi için etkili stratejilerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Dirençli kent yaklaşımı, afet yönetimi açısından önemli bir kavramdır ve kentlerin afetlere karşı daha dayanıklı ve esnek hale gelmesini sağlamaktadır. Uluslararası akademik çalışmalar, bu yaklaşımın uygulanmasına yönelik pek çok farklı alana odaklanmaktadır ve bu alandaki çalışmaların devam etmesi, dirençli kentlerin oluşturulması ve yönetilmesi için etkili stratejilerin belirlenmesine katkı sağlayacaktır.

Afet yönetimi bağlamında dirençli kent kavramı, son yıllarda dünya genelinde giderek artan doğal afetlerle birlikte önem kazanmıştır. Bu nedenle, birçok uluslararası akademik çalışma bu konuda yapılmaktadır. Bu çalışmada yapılan bibliyometrik analiz sonucu odaklanılan başlıca alanlar şunlardır: Afet öncesi hazırlık; Dirençli kent kavramının en önemli yönlerinden biri, afetler öncesinde yapılan hazırlıklardır. Bu nedenle, yapılan çalışmalar genellikle kentlerin afet öncesi hazırlık düzeylerini artırmaya yöneliktir. Kent planlaması; Dirençli kentlerin tasarımı, planlaması ve inşası, afet yönetimi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, kent planlama ve tasarımı konusunda yapılan araştırmalar, dirençli kentlerin inşasına ve geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Risk analizi ve yönetimi; Afet yönetimi açısından, risk analizi ve yönetimi oldukça önemlidir. Dirençli kentlerin oluşturulması için, risklerin belirlenmesi, analiz edilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, birçok çalışma risk analizi ve yönetimi konusunda odaklanmaktadır. Sosyal ve ekonomik faktörler, Dirençli kentlerin oluşturulması sadece fiziksel yapılarla ilgili değildir. Aynı zamanda, sosyal ve ekonomik faktörler de son derece önemlidir. Bu nedenle, yapılan çalışmalar genellikle kentsel sosyal ve ekonomik faktörleri de ele almaktadır. İletişim ve işbirliği, Afet yönetimi açısından, etkili iletişim ve işbirliği son derece önemlidir. Bu nedenle, yapılan çalışmalar genellikle kent yönetimleri, sivil toplum kuruluşları ve yerel halk arasındaki işbirliğine ve iletişime odaklanmaktadır.

Dirençli kent kavramı son yıllarda artan doğal afetler ve insan yapımı felaketler gibi risklerle karşı karşıya kalan kentler için önem kazanmıştır. Bu nedenle, konuyla ilgili birçok yeni yaklaşım akademik çalışmalarda ön plana çıkmaktadır. Yapılan akademik çalışmaların yoğunlaştığı alanları şu şekilde özetlenebilir: İklim Değişikliği ve Dirençli Kentler: Son yıllarda iklim değişikliği, kentlerin karşı karşıya kaldığı en büyük risklerden biri haline gelmiştir. İklim değişikliği ile mücadele edebilmek için kentlerin dirençli hale gelmesi gerekmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliği ve dirençli kentler arasındaki ilişki konusunda birçok çalışma yapılmaktadır. Yerel Halkın Rolü: Dirençli kentlerin geliştirilmesi sadece yöneticilerin ve uzmanların çalışmalarıyla mümkün değildir. Aynı zamanda yerel halkın katılımı ve desteği de çok önemlidir. Bu nedenle, son zamanlarda yapılan çalışmalar yerel halkın dirençli kentlerin geliştirilmesindeki rolüne odaklanmaktadır. Yenilikçi Çözümler: Kentlerin dirençli hale gelmesi için yenilikçi çözümlere ihtiyaç vardır. Son yıllarda, teknolojik gelişmeler sayesinde birçok yeni çözüm üretilmiştir. Örneğin, akıllı şehirler, kentlerin yönetimini ve afetlerle mücadeleyi kolaylaştırmak için kullanılan bir yenilikçi çözümdür. Kentsel Dönüşüm: Kentsel dönüşüm, bir kentin fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan yenilenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, kentsel dönüşüm dirençli kentlerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar, kentsel dönüşümün dirençli kentlerin geliştirilmesi için nasıl kullanılabileceğini araştırmaktadır. Çoklu Riskler: Kentlerin karşı karşıya kaldığı riskler sadece doğal afetlerle sınırlı değildir. Terör saldırıları, ekonomik krizler ve pandemiler gibi insan yapımı riskler de dirençli kentler için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda yapılan çalışmalar çoklu risklere karşı dirençli kentlerin nasıl geliştirilebileceğine odaklanmaktadır.

Bibliyometrik analiz sonucunda, afet yönetimi bağlamında dirençlilik ve dirençli kent konularında yapılan araştırmaların sayısında son yıllarda önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmaların çoğunluğu kentsel alanlar, çevresel riskler, iklim değişikliği, afet yönetimi, kaynak yönetimi ve sürdürülebilirlik konularına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, analiz sonuçlarına göre, dirençli kentlerin tasarımı ve yönetimi konularında daha fazla araştırma yapılması ve afetlerin sosyal boyutlarına da (toplumsal dirençlilik) daha fazla odaklanılması gereklidir. Sonuç olarak bu alanda gelecekte yapılacak çalışmaların, kentsel altyapıların dirençliliği, sürdürülebilir kentler, risk azaltma stratejileri, yönetim, yenilikçi teknolojiler ve sosyal boyutları gibi konuları ele alması önerilmektedir. İncelenen literatür ve yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Dirençli kent kavramı, afetlerle başa çıkmak için birçok farklı stratejinin uygulanmasını gerektirmektedir. Bu stratejiler arasında risk yönetimi, sürdürülebilirlik, planlama, altyapı, sosyal faktörler ve yerel yönetimler gibi pek çok farklı alan yer almaktadır. Uluslararası akademik çalışmalar, dirençli kent yaklaşımının uygulanmasına yönelik pek çok farklı alanı ele almaktadır. Bu alanlardaki çalışmalar, dirençli

kentlerin oluşturulması ve yönetilmesi için etkili stratejilerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Dirençli kentler, afetlere karşı dayanıklı hale gelmek için planlama, yönetim ve uygulama süreçlerinde pek çok farklı paydaşın işbirliği yapması gerekmektedir. Bu paydaşlar arasında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve halk yer almaktadır. Sonuç olarak, dirençli kent yaklaşımı, afet yönetimi açısından son derece önemlidir ve kentlerin afetlere karşı daha dayanıklı ve esnek hale gelmesini sağlamaktadır. Ancak, bu yaklaşımın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için pek çok farklı alanın bir arada ele alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related? *Progress in human geography*, 24(3), 347-364.
- Albrito, P. (2012). Making cities resilient: Increasing resilience to disasters at the local level. *Journal of business continuity & emergency planning*, 5(4), 291-297.
- Alexander, D. E. (2013). Resilience and disaster risk reduction: an etymological journey. *Natural hazards and earth system sciences*, 13(11), 707-716.
- Batabyal, A. A. (1998). The concept of resilience: retrospect and prospect. *Environment and Development Economics*, 3(2), 221-262.
- Bosher, L. (2014). Built-in resilience through disaster risk reduction: operational issues. *Building Research & Information*, 42(2), 240-254.
- Brugmann, J. (2012). Financing the resilient city. *Environment and Urbanization*, 24(1), 215-232.
- Cañavera, H. J. S., Tang, J., Nocht, T., & Schooling, J. M. (2022). On the relation between 'resilience' and 'smartness': A critical review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 75(2), 1-13.
- Chamindi, M., & Amaratunga, D. (2015). A disaster resilient built environment in urban cities. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, 6(1), 102-116.
- Chandler, D. (2020). Security through societal resilience: Contemporary challenges in the Anthropocene. *Contemporary Security Policy*, 41(2), 195-214.
- Chang, S. E., McDaniels, T., Fox, J., Dhariwal, R., & Longstaff, H. (2014). Toward disaster-resilient cities: Characterizing resilience of infrastructure systems with expert judgments. *Risk Analysis*, 34(3), 416-434.
- Cheek, W., & Chmutina, K. (2022). Measuring resilience in the assumed city. *International Journal of Disaster Risk Science*, 13(3), 317-329.
- Coaffee, J. (2013). Towards next-generation urban resilience in planning practice: From securitization to integrated place making. *Planning Practice & Research*, 28(3), 323-339.
- D'Ascanio, F., Di Ludovico, D., & Di Lodovico, L. (2016). Design and urban shape for a resilient city. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 223, 764-769.
- Desouza, K. C., & Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89-99.
- Djalante, R., Holley, C., & Thomalla, F. (2011). Adaptive governance and managing resilience to natural hazards. *International Journal of Disaster Risk Science*, 2, 1-14.
- Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267.
- Gernay, T., Selamet, S., Tondini, N., & Khorasani, N. E. (2016). Urban infrastructure resilience to fire disaster: An overview. *Procedia Engineering*, 161, 1801-1805.
- Godschalk, D. R. (2003). Urban hazard mitigation: Creating resilient cities. *Natural Hazards Review*, 4(3), 136-143.
- Hamilton, W. A. H. (2009). Resilience and the city: the water sector. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Urban Design and Planning*, 162(3), 109-121.
- Harvey, D. (1996). Cities or urbanization?. *City* 1(1-2), 38-61.

- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review Of Ecology and Systematics*, 4(1), 1-23.
- Humbert, C., and J. Joseph. 2019. Introduction: The politics of resilience: Problematising current approaches. *Resilience*, 7(3), 215–223.
- Jabareen, Y. (2013). Planning the resilient city: Concepts and strategies for coping with climate change and environmental risk. *Cities*, 31, 220-229.
- Johnson, C., & Blackburn, S. (2014). Advocacy for urban resilience: UNISDR's making cities resilient campaign. *Environment and Urbanization*, 26(1), 29-52.
- Keleş, R. (2009). *Kentleşme Politikaları*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Lynch, K. (1981), *Theory of Good City Form*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Manyena, S. B. (2006). The concept of resilience revisited. *Disasters*, 30(4), 434-450.
- McDaniels, T. L., Chang, S. E., Hawkins, D., Chew, G., & Longstaff, H. (2015). Towards disaster-resilient cities: an approach for setting priorities in infrastructure mitigation efforts. *Environment Systems and Decisions*, 35, 252-263.
- Meerow, S., Newell, J. P., & Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38-49.
- Mumford, L. (2019). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Ni'mah, N. M., Wibisono, B. H., & Roychansyah, M. S. (2021). Urban sustainability and resilience governance: review from the perspective of climate change adaptation and disaster risk reduction. *J. Reg. City Plan*, 32, 83-98.
- Pike, A., Dawley, S., & Tomaney, J. (2010). Resilience adaptation and adaptability. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, 59–70.
- Satterthwaite, D. (2013). The political underpinnings of cities' accumulated resilience to climate change. *Environment and Urbanization*, 25(2), 381-391.
- Shamsuddin, S. (2020). Resilience resistance: The challenges and implications of urban resilience implementation. *Cities*, 103,1-8.
- Sholeha, A. W., Sumarmi, S., Utaya, S., & Bachri, S. (2022). Making Cities Resilient 2030 Assessment for Tourism Cities: An Analytical Study of Local Government Capacity at Batu City, Indonesia. *Environmental Research, Engineering and Management*, 78(4), 77-96.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tempels, B. (2023). *Resilient Cities and Homeowners Action: Governing for Flood Resilience Through Homeowner Contributions*. In *Homeowners and the Resilient City: Climate-Driven Natural Hazards and Private Land* (pp. 17-33). Cham, Springer International Publishing.
- Tsai, M. T., & Chang, H. W. (2023). Contribution of accessibility to urban resilience and evacuation planning using spatial analysis. *International journal of environmental research and public health*, 20(4), 1-17.
- Wilkinson, C. (2012). Social-ecological resilience: Insights and issues for planning theory. *Planning theory*, 11(2), 148-169.
- Wirth, L. (1938). Urbanism As a Way Of Life. *The American Journal of Sociology*, 44(1): 1-24.
- Yanez, K., & Kernaghan, S. (2014). Briefing: Visions of a resilient city. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Urban Design and Planning*, 167(3), 95-101.
- Zhou, R., Yu, Y., Wu, B., & Luo, X. (2023). Quantitative evaluation of urban resilience in underdeveloped regions: A study of cities along the Sichuan-Tibet Railway in China. *Frontiers in Environmental Science*, 11, 1-16.

EXTENDED SUMMARY

Resilience describes the ability of a system and/or society to ensure sustainability against, adjust, and recover from the negative impacts of calamities. The focus lies on the capability to recover and regain functionality, as well as to glean insights from the experience and boost readiness for the future. Resilience encompasses not only returning to the pre-disaster condition but also enhancing the system's capacity to manage forthcoming difficulties and improve overall. A disaster-resilient or resilient urban area, also known as a resilient city, is a city or urban area that has included resilience principles in its infrastructure, planning, and policies to respond to disasters. It ensures that it can manage and react to disasters effectively. A resilient city aims to reduce vulnerability, improve preparedness and ensure rapid recovery from disasters while minimising social, economic and environmental disruption. In the context of the resilient city concept, urban areas are recognized as vulnerable to the impacts of disasters due to population density, critical infrastructure and interdependencies. By focusing on resilience, cities can improve their ability to respond to and recover from disasters, protect lives and assets, and create sustainable and liveable environments for their inhabitants. Concepts of resilience and resilient cities provide a framework for integrating disaster management practices into urban planning and development, with the ultimate goal of reducing vulnerability and increasing the ability to adapt to a changing and unpredictable world.

Trend analysis is an efficient method used in bibliometric analysis to examine patterns, changes and developments over time within a particular field of research. By analysing scientific publications such as journal articles, conference papers and patents, researchers can gain valuable insights into the evolution of research topics, publication output, collaborative networks and other factors related to the field. The process of trend analysis commences with gathering pertinent information from bibliographic databases, such as Scopus or Web of Science. Researchers opt for certain duration of time for analysis, which ranges from a few years to multiple decades, depending on research goals and data accessibility. To ensure analysis precision, researchers establish criteria for selecting relevant publications based on their research topic or keywords. This may involve searching for specific terms, selecting publications from particular journals or conferences, or applying filters to refine the dataset. Once the dataset has been compiled, researchers undertake data cleaning and pre-processing to eradicate redundancies, rectify inaccuracies, and establish uniformity. This stage is vital for upholding the precision and reliability of the analysis. The subsequent stage entails applying an assortment of quantitative measures to scrutinize patterns in the dataset. Researchers can scrutinize the collective increase in the number of publications over time, offering insights into the prevalent inclination and extent of research activities within the discipline. Collaboration patterns may be examined by exploring co-authorship data, which can expose changes in network and dynamic collaborations over time.

Citation analysis aids in identifying the most cited papers, influential authors, and citation networks, enabling researchers to evaluate the impact and influence of research within the pertinent field. Keyword analysis enables the identification of evolving themes, shifting research areas, and changes in terminology with the passage of time. To enhance the understanding and dissemination of the outcomes, researchers frequently utilize data visualization procedures, such as graphs, charts, and maps. These visual representations aid in highlighting and conveying observed trends objectively. Bibliometric methods can be used to analyse trends, enabling researchers to draw conclusions about a research field's historical development and current state. Identifying areas of growth, collaboration patterns, emerging research topics, and influential works are all possible. The results of trend analysis provide guidance for future research strategies, identify areas that require further exploration, and underpin evidence-based decision-making in the field. In conclusion, the use of bibliometric methods for trend analysis provides researchers with valuable insights into the evolution of a research field over time. It offers a comprehensive understanding of research trends, collaboration networks, and the impact of scholarly publications. Through combining quantitative and qualitative analysis, researchers are able to identify patterns and trends that shape the field and lead to the progression of knowledge. This in turn can inform future research directions. This study conducts a bibliometric analysis by using the Scopus bibliography to investigate the research environment related to resilience and the resilient city in the context of disaster management. The analysis examines trends in publications, significant studies, networks for collaboration as well as primary research topics within the area. Findings indicate a noteworthy increase in

publications pertaining to resilience and the resilient city throughout the years, signifying an escalating concern and research movements in dealing with the difficulties presented by disasters.

The analysis also revealed that the main connection between the 24 clusters formed by the keywords is the notion of resilience. Upon examining the recent terms used in academic research conducted in the last 15 years, there has been a transition towards concepts such as a resilient city, disaster management, adaptation, risk reduction, and climate change mitigation. The predominant focus has shifted towards phrases such as water management, smart cities, spatial planning, disaster resilience, climate adaptation, and risk reduction. There has been a rapid rise in the amount of research on urban resilience and resilient cities in recent years. Scholarly studies in the literature primarily investigate urban areas, environmental hazards, climate change, emergency response, resource management, and sustainability. Findings of the analysis indicate that additional inquiries are essential for creating and managing resilient cities. Furthermore, it is imperative to consider the societal implications of calamities. The majority of investigations have been conducted in metropolitan areas regarding ecological perils, weather changes, emergency preparedness, asset management, and durability, mainly within the domains of engineering, environmental sciences, geography, social sciences, and law. The majority of investigations have been conducted in metropolitan areas regarding ecological perils, weather changes, emergency preparedness, asset management, and durability, mainly within the domains of engineering, environmental sciences, geography, social sciences, and law. The findings of this paper signify an increasing focus on resilience and the establishment of resilient cities in the discipline of disaster management, underscoring the importance and urgency of these matters.

TÜRKİYE'S HUMANITARIAN ASSISTANCE: AN ANALYSIS ON TİKA'S ACTIVITIES AND THEIR VISIBILITY ON INSTAGRAM

TÜRKİYE'NİN İNSANİ YARDIMI: TİKA'NIN FAALİYETLERİ VE INSTAGRAM'DAKİ GÖRÜNÜRLÜĞÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Özden ÖZLÜ

Maltepe Üniversitesi

İletişim Fakültesi

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

ozdenozlu@maltepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1890-4804

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

26.05.2023

Kabul Tarihi:

31.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Instagram
İnsani Yardım
Kamu Diplomasisi
Sürdürülebilir
Kalkınma Hedefleri
TİKA

Keywords

Instagram
Humanitarian
Assistance
Public Diplomacy
Sustainable
Development Goals
TİKA

Donor countries which help to combat global poverty and provide lifesaving assistance in times of crisis provide support to developing and least-developed countries in the form of money, resources, and technical expertise. Their support can help those countries to build their infrastructure, improve education, healthcare, and access to safe drinking water and sanitation, create jobs and economic opportunities and respond to global challenges, such as climate change and disease pandemics. Foreign aid also helps to foster greater political stability, which is important for peace and security. This study focuses on Turkish humanitarian assistance activities in many countries performed by the Turkish Cooperation and Coordination Agency [TİKA] in line with the Sustainable Development Goals [SDGs], which the members of the United Nations [UN] have adopted. According to the findings of the content analysis of the Turkish Development Assistant Report 2020, TİKA conducts activities in eight categories which are based on 12 SDGs; and web content analysis has been applied to analyse whether those activities have been implemented on TİKA's Instagram page to gain visibility and interaction with users. 621 activities in those categories have acquired 301535 likes on Instagram, 1192 comments out of 1455 have been positively reacted to by users while 43 have reacted negatively. 24 users asked questions, and TİKA replied to only 3 of them.

ÖZ

Günümüz dünyasında bağışçı ülkeler, küresel yoksullukla mücadelede yardımcı olmakta ve kriz zamanlarında hayat kurtarıcı yardım sağlamaktadır. Gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere para, kaynak ve teknik uzmanlık şeklinde destekte bulunmaktadırlar. Destekleri, ihtiyacı olan ülkelerin altyapılarını oluşturmalarına, eğitimi, sağlık hizmetlerini ve temiz su ve sanitoryona erişimi iyileştirmelerine ve istihdam ve ekonomik fırsatlar yaratmalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, dış yardımlar, gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliği ve hastalık salgınları gibi küresel zorluklara yanıt verme kapasitelerini geliştirmektedir. Dış yardım, barış ve güvenlik için önemli olan daha fazla siyasi istikrarın sağlanmasına da katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, Birleşmiş Milletlere [BM] bağlı üye ülkeler tarafından benimsenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri [SKH] doğrultusunda Türkiye'nin Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı [TİKA] aracılığıyla gerçekleştirdiği insani yardım faaliyetlerine odaklanmaktadır. Türk Kalkınma Yardımları 2020 Raporunun içerik analizi sonuçlarına göre TİKA faaliyetlerini sekiz kategoride 12 SKH'ya bağlı olarak yürütmektedir; ayrıca bu etkinliklerin TİKA'nın Instagram sayfasında görünürlük ve kullanıcılarla etkileşim sağlamak için uygulanıp uygulanmadığına web içerik analizi kullanılarak bakılmıştır. Bu kategorilerdeki 621 faaliyet Instagram'da 301535 kişi tarafından beğenilmiş, toplam 1455 yorumdan 1192'si kullanıcılar tarafından olumlu, 43'ü olumsuz tepki almıştır. 24 kullanıcı sormuş ve TİKA sadece 3 soruya cevap vermiştir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1303080>

Atıf/Cite as: Özlü, Ö. (2023). Türkiye's humanitarian assistance: An analysis on TİKA's activities and their visibility on Instagram. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1890-1904.

Introduction

Various studies have been written in relation to governmental and non-governmental organisations' humanitarian diplomacy activities conducted in several countries in need. As a result of the literature review, articles related to the humanitarian assistance provided by TİKA have been found, but no articles addressing its contribution to the SDGs, which are considered important by the UN member countries, have been detected. In this context, this study aims to analyse Türkiye's development assistance and TİKA's activities in the Turkish Development Assistant 2020 Report using the content analysis and to show which of them coincides with the 2030 SDGs. Furthermore, it is assumed that activities on social media increase interaction and awareness. Therefore, in the study, it is also aimed at analysis of the Instagram presence of any of those activities and reactions of users visiting TİKA on Instagram using the web content analysis. Tracking TİKA's activities on its Instagram page is limited to the period between 27.01.2019 and 31.08.2022, when the pandemic was rife globally. This study starts with a literature review of power, public diplomacy and humanitarian diplomacy. It then discusses in what areas TİKA, one of Türkiye's diplomacy actors, conducts assistance activities. The following explains the compatibility between TİKA's activities and SDGs, the prominence of social media and TİKA's presence on Instagram. The next section presents the purpose, design, problem, limitations and method of the study. The study ends with the findings and the conclusion.

Evolution of Power to Public Diplomacy

Power in the dictionary is defined as 'the ability or right to control people or things' or 'political control of a country' (The Britannica Dictionary, 2022). While in the traditional approach, power was considered as a war power, today the geography, population and resources of countries, as well as technology, education and growth factors in the economy are accepted as the powers of the countries in the international arena (Nye, 1990).

In international relations, one must have the power in order to try to influence others. Hard power that includes coercion, payments and threats (Green, 2015) can also be defined as deterrent warnings by imposing economic sanctions and promising to reward positive policies (Nye & Welch, 2015). Nye (2008) defines soft power as "the ability to get what you want through attraction rather than coercion or payments" and he explains that the main factors which make up the soft power resources of a country are the country's foreign policy, its political values and culture as well as its international reputation and place in the system (Çavuş, 2012). Soft power includes abilities that enable others to accept without resistance through persuasion, enticement, consent and, ultimately, a win-win policy (Keohane & Nye, 1998). It is fed by many factors such as education, universities, non-governmental organisations (NGOs), citizens, tourism, arts, films, the media, culture, which all indicate a country's cultural abundance (Kalin, 2011). Although the state's role is not completely declined, all these groups undertake the duty of the state within the framework of diplomacy in today's international arena. States that prioritise national interests and purposes, carry out effective public diplomacy studies in order to create a positive perception against foreign public opinion (Riordan, 2007). In public diplomacy, objective facts and truth are crucial. Diplomats need to listen objectively to what is being said, and an ideal environment should be established in order to sound out government policies and establish long-term relationships with other countries (Nye, 2008).

The power balance in the globalised world has begun to shift and accordingly changes have emerged in world politics. With the fast communication network provided by the Internet, citizens of the world are constantly in direct contact with one another, influencing and being affected by each other in every field. The fact that today's social media platforms remove the borders of countries and enable instant communication between individuals allows public diplomacy to become widespread (Arsenault, 2009). In short, with a new understanding of diplomacy, civil society has taken its place among the diplomacy actors.

In public diplomacy as soft power, states and non-governmental actors carry out strategic activities such as cultural diplomacy, student exchange programs, mediation, health diplomacy and foreign aid. NGOs such as media, universities, research centres, exchange programs and foundations are involved in public-to-public activities. Government-to-public activities include activities carried out by the official institutions of the state for the public through official channels (Melissen, 2005).

Countries have their own styles of managing public diplomacy, in which they can express themselves, their cultures, policies, their institutions and their features. Due to their history, culture, habits and traditions, a

country may attach importance to trade, culture, communication and economic growth (Kalin, 2011). In addition to the aforementioned instruments countries use in performing public diplomacy, another process is humanitarian assistance.

Humanitarian Diplomacy

After the Post-Cold War, non-state actors began to play a role on the international stage since the states needed the cooperation of non-state actors in dealing with issues such as refugee problems and disasters affecting human life. The legitimisation of military interventions in order to bring democracy to countries in need of humanitarian assistance in the context of cooperation has today left its place to respond to people's food, shelter and security needs (Özlük, 2016).

Humanitarian assistance, which is based on conscience, sensitivity and humanity, extends a helping hand and protects human dignity during both human-based crises and natural disasters, also aims to prevent such crisis situations and to be prepared (Good Humanitarian Donorship, 2022). For donor countries, humanitarian assistance can be considered a gratuitous donation to the receiving country. Furthermore, such assistance can be defined as a foreign policy tool with political, economic, defense and moral rationale (Akça & Esengün, 2004).

While providing humanitarian aid to developing or underdeveloped countries, developed countries not only contribute economically but also try to control their personal interests due to those countries' geopolitical positions (Akça & Esengün, 2004). In this regard, it is possible to say that foreign aid includes personal priorities. To take the example of the USA, the United States provides undeveloped countries with weapons, ammunition and various equipment in order to strengthen the countries that do not approve the initiatives originating from Russia and China (Saray, 2014). Although foreign aid is often provided for economic, political and defense purposes, it also aims to address situations such as poverty, disasters, wars and violation of human rights due to human conscience and moral rationale (Sogge, 2003).

According to humanitarian aid principles, humanity in terms of respecting human rights, impartiality without discrimination of language, religion and race, and empowerment by improving local institutions should be given importance (Özlük, 2016). Not extending a helping hand to a country in case of need would be considered as a politically cold behavior between the two countries. In addition, failure of a country within international organisations such as the UN and NATO to extend a helping hand will damage the image of the country and this behaviour will be perceived as an oppositional attitude (Akçay, 2011).

Today, many assistance initiatives such as security, development, socio-cultural projects and restructuring activities are carried out by foreign aid actors such as states, international NGOs and multinational organisations. With the cross-border works of NGOs, the state-NGO cooperation has become official and even the term 'government-organized NGO' has emerged. NGOs with limited economic capacities play a role in issues that can be considered soft, such as the aid they provide to those in need as a result of natural disasters, voluntary health services, assistance for women and children, and efforts to raise the literacy rate (Akçay, 2011).

International organisations such as the United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the Red Cross and Red Crescent National Societies, etc. provide direct assistance to the target society within the scope of humanitarian activities, as well as providing support to aid organisations (Örgel, 2018). In addition, in line with the UN's 2030 Sustainable Development Goals, with the foresight of meeting needs as well as increasing resilience, reducing risks and vulnerabilities, world leaders have agreed on 17 SDGs (The Global Goals for Sustainable Development, 2022) related to ending extreme poverty, combating inequality and injustice, and developing an approach to adapt to climate change (Kınık, 2022).

Türkiye's Humanitarian Diplomacy

The Turkish Republic, adopting the principle of helping oppressed countries with a tradition derived from its history and culture, contributes internationally to those in need promptly, without making any discrimination between people (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). The Turkish Republic started with technical assistance to underdeveloped and developing countries in the 1980s, and expanded its assistance to the Balkans, Central Asia and the South Caucasus, with which it has cultural ties. Since 1992, it has been providing assistance all over the world sustaining the needy in all geographies (Türkiye'nin Dost Eli, 2022). As a developing country,

Türkiye follows an exemplary attitude by surpassing many developed countries in humanitarian aid (Çemrek&Yılmaz, 2021). According to a report from the Development Initiatives Organization, headquartered in England, with aid exceeding 7 billion USD in 2019, Türkiye has become the most generous country in the world and the country that provides the most assistance (Global Humanitarian Assistance Report, 2019). In addition to its assistance during natural disasters, Türkiye also provides aid to communities affected by wars and economic crises, medical and sanitary equipment during epidemics, and cooperation in areas such as cultural, education, agriculture, and animal husbandry through state institutions and NGOs (Çemrek&Yılmaz, 2021).

The Covid-19 virus created a global problem by causing a pandemic that resulted in death all over the world in 2019. While the states were struggling with the pandemic, Türkiye, both within and outside its borders, gave succour to 54 countries such as Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Spain, Italy, Montenegro, Kosovo, North Macedonia, Serbia, Iraq, Iran, Afghanistan, Azerbaijan, Georgia, Pakistan, China, Colombia and also the USA and the UK by sending them various medical supplies including test kits, gloves and masks until the end of April, 2020 (Çemrek&Yılmaz, 2021). As a result, Türkiye played an important role before, during and after the pandemic with its various institutions such as the Turkish Red Crescent, Türksoy, Turkish Maarif Foundation, Yunus Emre Institute, Turks Abroad and Related Communities, Turkish National Commission for UNESCO, TİKA, AFAD, universities and civil society organisations. Success in Turkish foreign policy is achieved with the principle of friendship, brotherhood, cooperation, solidarity and sharing (Avşar, 2022).

TİKA's Helping Hand

Established in 1992 as Türkiye's official technical assistance organisation by the order of former President Turgut Özal, TİKA started its activities by supporting the statehood and development processes of the Turkic Republics, which gained independence after the collapse of the Soviet Union. Since 2002, TİKA has been conducting its activities within the scope of Turkish foreign policy with the aim of delivering Turkish assistance to its closest geographical neighbour, and the farthest point of the world, which are affected by the problems encountered in a rapidly changing world, and to develop together (Çam, 2015). TİKA maintains its services in accordance with the 'Turkish Type Development Approach', which was used in 2014 for the first time and distinguishes it from other organisations and institutions. According to this approach, nothing is expected in return and no implicit purpose is served (Yetiş, 2019). TİKA, planned to be an effective tool in realising Türkiye's foreign policy objectives, was affiliated to the Ministry of Culture and Tourism with the Presidential Decree No. 4 dated 15.07.2018 (Faaliyet Raporu 2020, 2020).

According to 2021 Development Assistance Report of Türkiye (2022), its purpose is to provide humanitarian assistance, development projects, and technical aid by collaborating with other countries in order to support Turkey's economic, social, and cultural development. In summary, TİKA's goals and activities encompass the following:

- Implementing development projects in various fields such as infrastructure, healthcare, education, agriculture, and water resource management in developing countries to support their development efforts.
- Providing humanitarian aid to regions affected by natural disasters, internal conflicts, migration, etc., by delivering projects aimed at meeting fundamental needs like food, healthcare, and shelter.
- Supporting capacity-building projects for local institutions through the provision of technical knowledge, equipment, and training.
- Promoting Turkish language and culture through educational projects, establishment of libraries, and support for cultural activities.
- Facilitating access to healthcare services by undertaking projects such as hospital construction and provision of medical equipment.
- Engaging in agricultural projects, technology transfer, productivity enhancement, and food security initiatives.
- Undertaking infrastructure projects aimed at improving areas such as energy, water resource management, and transportation.

TİKA's activities are typically conducted in collaboration with local governments and organisations in other countries. Its purpose is to share Türkiye's expertise and resources to address the development and humanitarian needs of other countries, while also fostering friendly relations.

In this regard, TİKA takes into consideration the priorities and needs of countries with a sincere and transparent understanding without expecting anything in return. It also exhibits a demand- and solution-oriented, human-centered, fair, quick response to needs and crises, and a responsible approach (TİKA, 2021). TİKA's, continuous activities with thirty-three Program Coordination Offices in thirty cooperation partner countries since 2012, has 62 Program Coordination Offices in 60 countries as of 2022 and continues its activities in 150 countries and carries out projects in more than 170 countries (Türkiye'nin Dost Eli, 2022).

According to the 2020 data, Türkiye's Official Development Assistance comes under 15 categories valued at 8,032.57 million dollars, and the Emergency and Humanitarian Aid category ranked first with 7,270.51 million dollars. Assistance provided in the field of education are in third place and a total of 220.47 thousand dollars was subsidised. Health, another important issue, is in the 7th rank and health-related aid is 22,44 thousand dollars. TİKA carries out its assistance in administrative and social infrastructure and services (Turkish Development Assistance Report 2020, 2021). It also plays an important role in the protection of cultural heritage by undertaking the construction and restoration of artifacts such as mosques, bridges, churches and synagogues (Ekşi, 2018).

The UN Sustainable Development Summit, attended by 193 Member States of the UN in September 2015, was held in order to ensure that everyone could reach the universal goals with the slogan of 'leaving no one behind'. Seventeen Sustainable Development Goals were determined within the framework of the 2030 Agenda. Türkiye, as a member country, has made a significant progress in conducting sustainable goals following a human-centred development approach and providing public services (Voluntary National Review [VNR] 2019, Turkey). TİKA has implemented many capacity-building projects within the framework of SDGs and still offers opportunities for the establishment of sustainable development (Turkish Development Assistance Report 2020, 2021).

TİKA and 2030 Sustainable Development Goals

Türkiye has attached great importance to the concept of sustainable development in its National Development Plans since the Conference on Environment and Development held by the UN in Rio in 1992. Within the scope of the 2030 Agenda, its aim was to combat climate change, reduce poverty, increase welfare, protect cultural and social values, end gender and racial discrimination, and the problems were addressed in 17 different categories (See Figure 1) (Turkey's Sustainable Development Goals, 2019).

Figure 1. The 17 Sustainable Development Goals

Source: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/news/communications-material/>

In order for the 2030 SDGs to be accomplished, countries should act together in the fight against global issues with the contributions of NGOs, private sector and international organisations (Turkish Development Assistance Report 2020, p. 164). In the Global Sustainable Development Report 2019, it is stated that each country has to address the environmental damage committed in the past, while focusing on its own needs and need to develop its own solutions (Independent Group of Scientists, 2019). In the Voluntary National Review 2019 for Türkiye, it is stated that it is essential that all stakeholders from both public and private sectors such as NGOs, local authorities, academicians and citizens should take responsibility to achieve the SDGs. Accordingly, with contribution of those stakeholders, Türkiye will continue to ensure that everyone is able to benefit from its development efforts (VNR 2019, Turkey, 2019).

In TİKA's Activity Report of 2021, it is assured that with the awareness that the world we live on is a trust that we will hand over to future generations, all efforts to protect the natural balance and ecological system, to prevent environmental pollution, consumption and wastage, to use natural sources efficiently and consciously are supported by protecting the air, soil, water resources, animals, plants and all living and non-living things in order for a sustainable development (TİKA Faaliyet Raporu 2021, 2022).

TİKA carries out more than 30 thousand projects in the following social infrastructure and services in 170 countries in line with the 17 SDGs (See Figure 1) in order to make the world a more habitable place (TİKA, 2021): These projects are practiced in the fields of education, health, water and sanitation, administrative, civil and other social infrastructure, transportation and storage, communications, energy and in production sectors (Turkish Development Assistance Report 2020).

Social Media and TİKA's Presence on Instagram

Social media, the most effective and worldwide used media tool in this century, can provide any necessary public participation by reaching large masses in the shortest time possible. Today, the world population is approximately 8 billion (United Nations Department of Economic and Social Affairs [DESA], 2022) and 4.70 billion (TRT Haber, 2022) people use social media. Due to the widespread use of social media, an event that occurs anywhere in the world can be reached by pressing a button on a smart phone regardless of distance, people are informed about the event in seconds and when necessary, people are organised within the framework of this issue and encouraged to take a common attitude. As well as interacting with each other on social media, people can access information concerning natural and man-made disasters in the world. Because of threats and crises caused by such maladies, all nations must be prepared and try to find better ways to avoid disasters. It is important to establish public engagement in such situations where collective action is required. In this respect, social media is an indispensable communication tool for instant communication, as it informs the public about how to behave in crisis situations and allows them to be organised.

Humanitarian organisations which appear on social media also need to be active on their accounts to demonstrate that they are willing to engage with others. When followers have questions or comments on the organisations' social media pages, it is advised that questions should be acknowledged and replied to within 24 hours. This portrays an image of sincerity in approaching people in a humanistic way, showing interest and compassion. The consequence of such an approach will make it possible for organisations to keep users' interest in their activities (Luge, 2017).

Like other microblogging applications, Instagram allows users to communicate with each other and share images and videos of their lives and activities, to add comments, give thumb-ups if a sharing is liked and convey any messages to masses within seconds and free of charge. In terms of social media presence, TİKA maintains its visibility on Facebook, Twitter, Instagram, YouTube and LinkedIn. Some of the reasons why Instagram, which has more than 1 billion users, has boosted so rapidly are that it has an easy-to-use interface, has various filters, its hashtags are quite influential, permits attractive ads and allows cross-posts to other platforms, which enhances visibility (Kaleem, 2022). This enables TİKA to raise awareness of Turkish development assistance among more people and countries and its engagement with Instagram users who visit its page.

Aim and Methodology

Aim

Within the scope of this study, the assistance activities carried out by Türkiye via TİKA in terms of public diplomacy have been analysed through an in-depth analysis of TİKA's Instagram page, which has 1,280,000

active users as of 2020, and the Turkish Development Assistance Report 2020. The purpose of the study is to show whether any of these activities, categorised in 8 groups, are compatible with the 17 SDGs, they have presence on Instagram and TİKA has interaction with Instagram users.

Researches use content analysis when necessary to determine the meanings and relationships of some words and phrases, making inferences about their messages in texts, books, essays, newspapers, interviews, in any verbal and written works. When a text is examined in terms of the content analysis, it is coded or broken down into several categories and it is analysed using either conceptual analysis or relational analysis (Busch, et al., 2005). Web content analysis has been used as a method in this study as it is an appropriate method for examining and evaluating TİKA's assistance activities and how these activities are compatible with the SDGs in the conceptual dimension.

TİKA, which adopts the 'All for a Smile' motto as a principle, conducts human oriented activities in almost every region of the world without any discrimination (Turkish Development Assistance Report 2020). On the other hand, TİKA adopts the 17 SDGs (DESA, 2022), which require cooperation of the nations in providing all people with a life in peace and prosperity. Accordingly, TİKA takes responsibility in carrying out activities internationally to meet people's needs in times of emergency, implementing those goals.

The main problem of this study is whether TİKA carries out activities in line with SDGs and whether TİKA can provide the activities' presence on Instagram and interact with the audience. In this regard, the answers to the following questions were explored:

1. In what categories are TİKA's social infrastructure and services?
2. Which of the categories are compatible with SDGs?
3. Which of the categories has the most likes on TİKA's Instagram?
4. About which of the categories have the users made most comments?
5. Which of the categories has the most positive comments?
6. Which of the categories has the most negative comments?
7. Have the users asked TİKA any questions? If so, has TİKA replied to them?

This study is limited to TİKA's assistance activities in eight categories and their compatibility with SDGs. The activities have been taken from the Turkish Development Assistance Report 2020. It is also limited to its Instagram posts of those activities between 27.01.2019 and 31.08.2022. Accordingly, TİKA's Instagram posts have been chosen and examined. The reason to delimitate the duration in this period of time is that it covers a very crucial time when the pandemic broke out and ended and it may show the intensity of the assistance during and after the pandemic.

Methodology

The population and the sample of the study, data collection and data analysis are included in the method of the study. The population of the research includes the activities carried out by TİKA in terms of Turkish humanitarian assistance. To present the population, the activities in eight main categories in which TİKA conducts Türkiye's humanitarian assistance to countries in need and their compatibility with the SDGs have been chosen as the samples of this research. The categories are Education, Health, Water and Sanitation, Development of Administrative and Civil Infrastructure and Other Social Infrastructure and Services, Transportation and Storage, Communications, Energy and Production Sectors.

The raw data collected from various sources for research needs analysing and interpreting as it may not make much sense, and it is also necessary to state the way to collect the data and the techniques used (Karasar, 2016). In this study, content analysis has been used as a qualitative research method, in which data from written, oral or visual texts such as books, newspapers, speeches, social media posts, films and photographs is systematically collected. Today, the content analysis method is widely used to analyse content on social media platforms. In order to analyse content on an online environment, McMillan (2000) suggests using the sense of web content analysis (WebCA). In this regard, TİKA's Instagram posts including the social infrastructure and services that overlap with the SDGs and chosen as the samples of the study have been subjected to WebCA. WebCA helped the researcher to scrutinise the posts, to reach the information on TİKA's projects compatible with SDGs on Turkish Development Assistance Report 2020 and to make evaluations about the data collected.

Findings

TİKA's humanitarian assistance activities and their compatibility with SDGs shown in Figure 1, were obtained from its Turkish Development Assistance Report 2020 and categorised in eight headings. The headings were evaluated to reveal which activities TİKA carried out in line with SDGs (Table 1). Then, the activities were examined on TİKA's Instagram page to check their visibility and the interaction between TİKA and its followers or Instagram users visiting its page (Table 2).

In this part, the interpretation of the data of the activities under eight headings and their compatibility with 2030 SDGs are presented in Table 1.

Table 1. TİKA's Social Infrastructure and Services Activities in Line with 2030 SDGs.

Social Infrastructure and Service Categories	Sustainable Development Goals 2030																
	1 No Poverty	2 Zero Hunger	3 Good Health and Well-Being	4 Quality Education	5 Gender Equality	6 Clean Water and Sanitation	7 Affordable and Clean Energy	8 Decent Work and Economic Growth	9 Industry, Innovation and Infrastructure	10 Reduced Inequalities	11 Sustainable Cities and Communities	12 Responsible Consumption	13 Climate Action	14 Life Below Water	15 Life on Land	16 Peace, Justice and Strong Institutions	17 Partnerships for the Goals
1 Education	✓			✓				✓		✓							✓
2 Health			✓														
3 Water & Sanitation						✓											
4 Administrative, Civil & Social Infrastructure					✓			✓		✓	✓					✓	✓
5 Transportation & Storage											✓						✓
6 Communications																	✓
7 Energy							✓										✓
8 Production Sectors	✓				✓			✓	✓	✓							✓

Source: The table has been prepared by the author to examine TİKA's social infrastructure and services activities reported in the Turkish Development Assistance Report 2020 within the scope of 2030 SDG.

- 1) *Education:* TİKA aims to promote lifelong learning opportunities for all by providing inclusive and equitable quality education in line with Goal 4. It provides support for academic institutions and the construction, repair, modification and rehabilitation of educational facilities, educational equipment and laboratory installation. TİKA also contributes to the development of people, the benefits of society and the country's economy by providing education opportunities under equal conditions and providing the necessary equipment, especially in underdeveloped countries. Thus, by providing all these, TİKA practices Goals 1, 8, 10 and 17 (Turkish Development Assistance Report 2020).
- 2) *Health:* The World Health Organisation defines health as 'a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity' (World Health Organization, [WHO] 2022). In accordance with Goal 3, Türkiye ensures that health services are delivered to everyone with an equal approach to people's race, religion, political opinion, economic and social status, in order to contribute to the commitment of a 'healthy and quality life' until 2030. According

- to this commitment, TİKA provides equipment, ambulances and medical devices for health facilities, and builds hospitals and medical units (Turkish Development Assistance Report 2020).
- 3) *Water and Sanitation*: In line with Goal 6, which includes providing accessible water resources for everyone, ensuring the sustainability of water resources and sanitation services for the health of the public, TİKA contributes to this goal by providing equipment and constructing water tanks and water wells.
  - 4) *Development of Administrative and Civil and Other Social Infrastructure and Services (AC SIS)*: In line with Goals 8, 10, 11, 16 and 17, Türkiye gives assistance to countries in order to remedy problems such as crowded cities, increasing unemployment, problems caused by the lack of education and health services, and infrastructure problems. In order to fulfill these goals, TİKA provides equipment for buildings and facilities, equipment and transportation grants, construction of administrative and civil facilities, and food aid for development purposes (pp. 89-90). TİKA has also included the issues of the protection of women and children, especially girls, benefiting from social activities equally, and reducing global inequality. In addition, TİKA carries out social protection programs for the elderly, disabled and homeless, and works to reintegrate people into society. These issues are mentioned in Goals 5, 10, 11 and 17. Organising or supporting festivals, exhibitions, concerts, symposiums, conferences, repairing and equipping cultural buildings and facilities and donating medical devices are the outcomes of TİKA's activities and projects.
  - 5) *Transportation and Storage*: Transportation is of vital importance in terms of meeting the social needs of people and enabling them to exist economically and socially. In accordance with Goal 11, which promotes inclusive, safe, resilient and sustainable cities and human settlements and Goal 17, TİKA provides vehicles and equipment, builds and repairs roads and storage buildings for the development of transportation infrastructures of countries and also helps with improving the safety and quality of transportation so that manufacturers and consumers will be able to access products and services.
  - 6) *Communications*: The reason why communication is considered as development assistance is that it is important for developing countries to open up to the world, receive news and make their voices heard. Within the framework of development cooperation in the field of communication, Türkiye provides training programs for radio and studio installation, equipment supply, and the use of printed, visual and digital tools in the fields of communication. Since communication activities include collaboration, they are considered within the scope of Goal 17.
  - 7) *Energy*: Goal 7 includes reducing carbon emissions that cause climate change, and seeking access to reliable and sustainable modern energy that does not harm nature in order to ensure energy efficiency and energy supply continuity. Many countries still have difficulties in accessing energy due to economic problems, thus it should be affordable as well. Türkiye develops projects in the field of energy and provides solar panels, installation of solar energy systems and energy support in assisted countries. In addition, it cooperates in the field of energy in accordance with Goal 17.
  - 8) *Production Sectors*: From the beginning of humanity, humans have been evolving by constantly renewing themselves in different production fields such as agriculture, forestry, animal husbandry, industry and mining due to their needs. In today's world, there are still regions that experience deprivation in the production sector. Within the framework of the UN Development Program, developed and developing countries such as Türkiye are working to increase the welfare level of countries in need and thus to increase the welfare level of the world. In addition, ensuring equality among people working in the production sector and not making any gender discrimination are the goals that countries set in their programs. Türkiye acts in accordance with Goals 1, 5, 8, 9, 10 and 17 by conducting activities to increase product diversity, support sectors in different geographies, demonstrate efficient production methods and train human capital working in the sectors.

Table 2. TĪKA's Instagram Posts on its Social Infrastructure and Services Activities Compatible with the SDGs.

Social Infrastructure and Services		Number of Posts	Likes	Comments	Positive Comments	Negative Comments	Questions by Users	TĪKA's Replies
1 Education	Σ	140	54826	183	156	5	4	0
	%	23	18	13	13	12	17	0
2 Health	Σ	82	52005	283	223	10	1	0
	%	13	17	20	19	23	4	0
3 Water and Sanitation	Σ	6	2938	18	14	1	1	0
	%	1	1	1	1	2	4	0
4 Administrative, Civil & Social Infrastr. Services (ACSIS)	Σ	277	146680	757	645	20	13	3
	%	45	49	52	54	47	54	100
5 Transportation and Storage	Σ	6	4172	5	2	1	0	0
	%	1	1	0,03	0,02	2	0	0
6 Communications	Σ	6	1568	7	6	0	0	0
	%	1	1	0,04	0,01	0	0	0
7 Energy	Σ	2	7476	7	4	0	1	0
	%	0,03	2	0,04	0,03	0	4	0
8 Production Sectors	Σ	102	31870	195	142	6	4	0
	%	16	11	13	12	14	17	0
Total		621	301535	1455	1192	43	24	3

Source: The table has been prepared by the author to examine the visibility of TĪKA's Instagram posts on social infrastructure and services activities within the scope of 2030 SDGs, including the period between 27.01.2019 and 31.08.2022.

TĪKA's Instagram flow indicates that 621 posts were published between 27.01.2019-31.08.2022 (Table 2). The most posts belong to ACSIS and it gained the most likes from users with a rate of 49%. Education has 18%, Health has 17% and Production Sectors has 11% of the total likes. The number of likes would suggest that TĪKA's activities in those areas were appreciated by many people.

Users can also express their positive or negative feelings below posts. Some comments may be neutral or irrelevant to the post. In Table 2, there are 757 comments out of 1455 belonging to ACSIS. 645 of them are positive and 20 negative. Among the other categories, ACSIS has the biggest portion with 52% of total comments, Health is the second with 20% and Education and Production Sectors are the third with 13%. ACSIS has 54% of the good comments. However, it also has the most negative comments and Health follows. Negative comments show that people are not happy about what has been done or want better services. Listening to comments and remedying the deficiencies can earn an organisation a good reputation. Users tended not to make many comments on other infrastructure and services.

On organisations' social media platforms, it often happens to encounter users' questions; nevertheless, organisations prefer not to respond to them. This causes a lack of interaction between them and their followers. In the table, the most questions were asked about ACSIS. Only three of the 13 questions were replied to. No responses to the other questions on services were given. The reason might be that there was nobody assigned to reply to the questions; or they were considered not worth responding to. Whatever the reason, it may cause users not to be considered valuable, taken seriously, and also cease the interaction. From Table 2, it can be understood that TĪKA's weakest part in using the Instagram page, is not responding to its followers.

Discussion, Conclusion and Suggestions

Türkiye, one of the 193 member countries of the UN, which aim to provide a better world for all, extends its helping hand to oppressed countries through some governmental and non-governmental organisations. TİKA, operating under the Ministry of Culture and Tourism, presents Türkiye in development assistance activities and encompasses the SDGs to include in its assistance.

In this study, TİKA's activities have been analysed in line with the UN's 17 SDGs. Using the content analysis, the Turkish Development Assistance Report 2020 was thoroughly examined to establish in what areas TİKA provided assistance, and found that TİKA conducts its activities under eight categories; education, health, water and sanitation, administrative, civil and other social infrastructure and services, transportation and storage, communications, energy and production sectors (Table 1). Assistance in Education such as building schools, providing educational equipment is conducted parallel with the principles in Goals 1, 4, 8, 10 and 17. Health category adopts Goal 3 and focusses on reducing death rates caused by disease. Water and Sanitation category, based on Goal 6, includes constructing water tanks and water wells. ACSIS includes different activities such as social protection programs, organising events, reducing inequality between genders, which are all based on Goals 5, 8, 10, 11, 16 and 17. Transportation and Storage category is in accordance with Goals 11 and 17, and in this category TİKA provides vehicles, builds roads and storage buildings. Helping with the development of communication in developing countries, TİKA follows the principles in Goal 17 supplying communication tools in the Communications category. Energy is included in Goals 7 and 17 and the main issue is climate change. TİKA helps with projects in the field of energy and provides energy support for countries in need. In 'Production Sectors' category, TİKA, acting in accordance with Goals 1, 5, 8, 9, 10 and 17, works to increase the welfare level of the developing countries. Briefly, TİKA carries out activities in eight categories in accordance with 12 SDGs.

Furthermore, the web content analysis was used to show the results of the presence of the eight categories on TİKA's Instagram between 27.01.2019-31.08.2022 (Table 2). During this period, TİKA shared 621 posts on its assistance. The posts received 301535 likes and 1455 comments, 1192 of which are positive and 43 negative. Although users asked 24 questions, TİKA did not have a tendency to respond them, with the exception of three questions. Among the eight categories ACSIS has received the most posts (45%), likes (49%), comments (52%) – with 54% positive and 47% negative comments. 13 of the 24 questions, with 54%, were asked about the activities in ACSIS. Only 3 of them were replied to. This is the weak side of TİKA as an Instagram user. Considering the users who ask TİKA how they can contribute to its assistance, responding could increase the participation in donations. Whereas, using social media more effectively can help users reach a wider audience and convey messages fast and easily.

In conclusion, it is hoped that this study will set an example for researchers who would like to analyse Turkish assistance delivered to other countries. It is suggested that Türkiye's helping hand to the least undeveloped countries can be analysed revealing if those countries benefit from Turkish aid. Their presence can be searched for on Twitter, which is the most popular news platform. In addition, one or two Sustainable Development Goals related to the world's most pressing issues can be examined in detail by considering how countries include foreign aid in their policies, and the social media visibility of the aid can be investigated.

References

- Akça, H., & Esengün, K. (2004). Dış Yardımlar: Algılanışı, Nedenleri ve Sonuçları. *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, 509, pp. 82-86.
- Akçay, E. (2011). *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Arsenault, A. (2009). *Public Diplomacy 2.0 in Toward A New Public Diplomacy*. Palgrave MacMillan Series.
- Avşar, Z. (2022). Ön Söz in Türkiye'nin Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim. *Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları*, 13-15.
- Busch et al. (2005) Content Analysis. *Writing@CSU* Colorado State University. Retrieved January 4, 2023, from <https://writing.colostate.edu/guides/guide.cfm?guideid=61>.

- Çam, S. (2015). Ortak Kültür Mirasımızın Koruyucusu TİKA. Retrieved December 12, 2022 from https://www.TİKA.gov.tr/tr/haber/ortak_kultur_mirasimizin_koruyucusu_TİKA-19645.
- Çavuş, T. (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı Ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 23-37. Retrieved November 11, 2022 from <http://übfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10265/12589>.
- Çemrek, M., & Yılmaz, Büşra (2021). Türkiye'nin 2020 Yurt Dışı İnsani Yardımları: Pandemi ve Ötesi, Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı, Türk Kızılay Akademi. Retrieved December 10, 2022 from <https://yillik.kizilayakademi.org.tr/turkiyenin-2020-yurt-disi-insani-yardimlari-pandemi-ve-otesi/>.
- Development Assistance Report of Türkiye 2021 (2022). Retrieved August 30, 2023 from <https://bit.ly/3ECJno1>.
- Ekşi, M. (2018). *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Faaliyet Raporu 2020 (2020). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara. Retrieved February 2, 2023 from <https://bit.ly/3LejoY8>.
- Global Humanitarian Assistance Report. (2022). Retrieved December 11, 2022 from <https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2019/>.
- Good Humanitarian Donorship. (2022). Retrieved November 19, 2022 from <https://www.ghdinitiative.org/ghd/gns/principles-good-practice-of-ghd/principles-good-practice-ghd.html>.
- Green, H. S. (2015). The soft power of cool: economy, culture and foreign policy in Japan. *Toyo Hogaku*, 58(3), 47-68. Retrieved November 10, 2022 from <http://id.nii.ac.jp/1060/00007010/>.
- Independent Group of Scientists appointed by the Secretary-General. (2019). *Global Sustainable Development Report 2019*. The Future is Now – Science for Achieving Sustainable Development, United Nations, New York.
- Kaleem, K. (2022). 7 Reasons Why Instagram Is the Best Social Media App to Use, 04 February 2022. Retrieved December 30, 2022 from <https://www.makeuseof.com/reasons-why-instagram-best-social-media-app/>.
- Kalın, İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 16 (3), 5-23. Retrieved November 12, 2022, from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/48986/625023>.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara; Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti. 31. Edition.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S., Jr. (1998). Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs* (77), 81-94. <https://doi.org/10.2307/20049052>.
- Kınık, K. (2022). Türk Kızılayın Kültürel Diplomasi Çalışmaları in *Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim*, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, pp. 297-315. Retrieved December 19, 2022, from <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/KulturelDiplomasiveIletisimPRESS.pdf>.
- Luge, T. (2017). How to Use Social Media to Better Engage People Affected by Crises, A brief guide for those using social media in humanitarian organizations. *ICRC International Committee of the Red Cross*.
- McMillan, S. J. (2000). The Microscope and the Moving Target: The challenge of applying content analysis to the World Wide Web. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 77(1). <https://doi.org/10.1177/107769900007700107>.
- Melissen, J. (2005). The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice in *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke, Palgrave-Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230554931_1.
- Nye, J. S., Jr. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*. *Slate Group, LLC*, Autumn, 1990, No. 80, Twentieth Anniversary, pp. 153-171. <https://doi.org/10.2307/1148580>.
- Nye, Joseph. S., Jr. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* Vol. 616, Public Diplomacy in a Changing World, p. 94-109.

- Nye, J. S., Jr., & Welch, D. A. (2015). *Küresel çatışmayı ve işbirliğini anlamak*. (R. Akman, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örgel, F. (2018), *İnsani Yardım Çalışmaları ve Uluslararası Politikalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özlük, E. (2016), İnsani Diplomasinin İnsan(i) Boyutu in *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (Ed: Erman Akıllı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Riordan, S. (2007). Reforming Foreign Services for the Twenty-First Century. *The Hague Journal of Diplomacy*, 2/2, s. 161-173.
- Saray, G. (2014), Dış Yardımlar: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1-64.
- Sogge, D. (2003). *Kaşık ve Keççe: Dış Yardım Hakkında Bilmek İstedüğünüz Her Şey*. Çev. Sağlam M., Çitilembik Yayınları, İstanbul.
- The Brittanica Dictionary (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://www.britannica.com/dictionary/power>.
- The Global Goals for Sustainable Development (2022). Sustainable Development Goals. Retrieved December 5, 2022 from <https://www.kureselamaclar.org/en/>.
- TİKA, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). Retrieved December 12, 2022 from <https://bit.ly/3LdT941>.
- TRT Haber. (2022). Türkiye internette ve sosyal medyada ne kadar vakit geçiriyor? Retrieved December 27, 2022 from <https://www.trthaber.com/foto-galeri/turkiye-internette-ve-sosyal-medyada-ne-kadar-vakit-geciriyor/48783/sayfa-2.html>.
- Turkish Development Assistance Report 2020 (2021). *Turkish Cooperation and Coordination Agency*. Ankara.
- Turkey’s Sustainable Development Goals 2nd VNR 2019 (2019). Retrieved December 17, 2022 from https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23862Turkey_VNR_11071_9.pdf.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Faaliyet Raporu 2021. (2022). Retrieved January 3, 2023 from <https://bit.ly/3oeRyBJ>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). Türkiye’nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları. Retrieved December 3, 2022 from http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_insani-yardimlari.tr.mfa.
- Türkiye’nin Dost Eli: İnsani Diplomasi. (2022). Türk Dış Politikasında Dış Yardımlar. *Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, pp. 65-83.
- Türkiye’nin Dost Eli: İnsani Diplomasi (2022). Ulus Markalama ve Dış Yardım İlişkisi. *Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, pp. 25-59.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2022). Key Messages, New York, p. i. Retrieved December 27, 2022 from https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf.
- Voluntary National Review 2019, Turkey (2019). Sustainable Development Goals Knowledge Platform. Retrieved December 14, 2022 from <https://bit.ly/3MQcrgY>.
- Yetiş, M. A. (2019). *Uluslararası Kamu Kurumu Olarak TİKA Teşkilatı ve Alternatif Modeller*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- World Health Organization. Retrieved December 18, 2022 from <https://www.who.int/about/governance/constitution>.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Birçok hükümet ve sivil toplum kuruluşlarının ihtiyaç sahibi olan ülkeler ve toplumları için yürüttüğü insani diplomasi faaliyetleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yazılmıştır. Literatür taraması sonucunda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)'nın sağladığı insani yardımları içeren makalelere rastlanırken, bu yardımların BM üye ülkeleri tarafından önemli görülen Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SKH) katkısını ele alan herhangi bir makaleye rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma, Türkiye Kalkınma Yardımları 2020 Raporu'nda yer alan Türkiye'nin kalkınma yardımları ve TİKA'nın yapmakta olduğu faaliyetlerini içerik analizi kullanarak analiz etmeyi ve yapılan yardımların hangilerinin 2030 SKA'ları ile örtüşüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca sosyal medyadaki etkinliklerin etkileşimi ve farkındalığı arttırdığı varsayılmaktadır. Bu nedenle çalışmada ayrıca web içerik analizi kullanılarak Instagram'da bu etkinliklerin yer alıp almadığı ve TİKA'yı Instagram sayfasında ziyaret eden kullanıcıların bu etkinliklere olan tepkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. TİKA'nın faaliyetlerini Instagram sayfasından takip süresi, pandeminin tüm dünyayı etkisi altına aldığı 27.01.2019-31.08.2022 dönemi ile sınırlıdır.

Bu çalışma, güç, kamu diplomasisi ve insani diplomasi konularına ilişkin bir literatür taraması ile başlamakta ve ardından Türkiye'nin diplomasi aktörlerinden TİKA'nın hangi alanlarda yardım faaliyetleri yürüttüğü tartışılmaktadır. Çalışmada ayrıca, TİKA'nın faaliyetleri ile SKH'ler arasındaki paralellik ve TİKA'nın önemli bir sosyal medya aracı olan Instagram'daki görünürlüğü açıklanmaktadır. Bir sonraki bölümde çalışmanın amacı, tasarımı, problemi, sınırlılıkları ve yöntemi açıklanmaktadır. Çalışma, bulgular ve sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

Yapılan çalışmada TİKA'nın faaliyetleri BM'nin 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye Kalkınma Yardımları 2020 Raporu detaylı bir şekilde incelenerek TİKA'nın SKH ile paralel olarak eğitim, sağlık, su ve sanitasyon, idari, sivil ve diğer sosyal altyapı ve hizmetler, ulaşım ve depolama, iletişim, enerji ve üretim sektörleri olmak üzere sekiz kategoride yardım faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre, okulların inşası ve eğitim gereçlerinin sağlanması gibi eğitim alanındaki yardımlar, SKH 1- Yoksulluğa Son, SKH 4 – Nitelikli Eğitim, SKH İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, SKH 10 – Eşitsizliklerin Azaltılması ve SKH 17 – Amaçlar için Ortaklıklar'daki ilkelere paralel olarak yürütülmektedir.

TİKA sağlık kategorisinde Sağlık ve Kaliteli Yaşam başlıklı SKH 3'ü benimsemekte ve hastalıktan kaynaklanan ölüm oranlarını azaltmaya odaklanmaktadır. Temiz Su ve Sanitasyon konulu SKH 6'ya uyumlu olarak çalışan Su ve Sanitasyon kategorisi, su depoları ve su kuyuları inşa etmeyi içermektedir. İdari ve Sivil ve Diğer Sosyal Altyapı ve Hizmetlerin Geliştirilmesi kategorisi SKH 5 – Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, , SKH 8 – İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, SKH 10 Eşitsizliklerin Azaltılması, SKH 11 – Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar, SKH 16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar ve SKH 17 - Amaçlar için Ortaklıklar'ı kapsayan faaliyetlere dayalı hareket etmektedir. Ulaşım ve Depolama kategorisinde TİKA araç temini, yol ve depolama binaları inşa etme faaliyetleri yürütmektedir ve bu faaliyetler için SKH 11 ve 17 referans olarak gösterilmektedir. Gelişmekte ve az gelişmiş olan ülkelerde iletişimin gelişmesine yardımcı olan TİKA, İletişim kategorisinde iletişim araçları tedarik ederek SKH 17'deki ilkeleri takip etmektedir. Enerji ile ilgili konular, SKH 7 ve 17'de yer almaktadır ve ana konu iklim değişikliğidir. TİKA, enerji alanındaki projelere yardım ederek ihtiyaç sahibi ülkelere enerji desteği sağlamaktadır. TİKA, Üretim Sektörleri kategorisinde SKH 1, 5, 8, 9, 10 ve 17 numaralı hedefler doğrultusunda hareket ederek, gelişmekte olan ülkelerin refah düzeyinin yükseltilmesi için çalışmaktadır. Özetle TİKA Türkiye adına Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin on ikisi ile uygun olarak sekiz kategoride yardım faaliyeti yürütmektedir.

Ayrıca 27.01.2019-31.08.2022 tarihleri arasında TİKA'nın Instagram hesabında sekiz kategorinin görünürlüğüne ilişkin sonuçlara ulaşmak için web içerik analizi kullanılmıştır. TİKA, bu dönemde yaptığı yardımlarla ilgili 621 gönderi paylaşmıştır. Gönderiler 301535 beğeni ve 1192'si olumlu, 43'ü olumsuz olmak üzere 1455 yorum almıştır. Kullanıcıların sormuş olduğu 24 soru olmasına rağmen TİKA üç soru dışında diğer sorulara yanıt vermemiştir. İdari ve Sivil Altyapıların Geliştirilmesi Diğer Sosyal Altyapılar ve Hizmetler, sekiz kategori arasında en çok gönderi (%45), beğeni (%49) ve yorumu (%52) almıştır; yorumların %54'ü olumlu ve %47'si olumsuz yorumdur. 24 sorunun 13'ü %54 ile İdari ve Sivil Altyapıların Geliştirilmesi Diğer Sosyal Altyapılar ve Hizmetler kategorisindeki etkinliklerle ilgili olarak sorulmuştur. Soruların sadece 3 tanesine cevap verilmiştir. Bu da

TİKA'nın bir Instagram kullanıcısı olarak zayıf yönünü göstermektedir. Sosyal medya üzerinden takipçilerle etkileşimde bulunmanın hesap sahibi açısından daha geniş bir kitleye ulaşmasına ve mesajlarını hızlı ve kolay bir şekilde iletmesine yardımcı olacağı düşünüldüğünde yardımlara nasıl katkıda bulunabileceklerini soran kullanıcılara cevap verilmesi TİKA'ya yapılacak bağışlara katılımı artırabilecektir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın Türkiye'nin diğer ülkelere yaptığı yardımları incelemek isteyen araştırmacılara örnek teşkil etmesi umulmaktadır. Türkiye'nin en az gelişmiş ülkelere yaptığı yardımın, bu ülkelerin Türk yardımından yararlanıp yararlanmadığını ortaya koyacak şekilde analiz edilebileceği önerilmektedir. Yardım faaliyetlerini gerçekleştiren kurumların sosyal medya hesapları ve özellikle en popüler haber platformu olan Twitter hesapları incelenebilir. Ayrıca dünyanın en acil sorunlarıyla ilgili bir veya iki Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, ülkelerin dış yardımları politikalarına nasıl dahil ettikleri dikkate alınarak detaylı bir şekilde incelenebilir ve yardımın sosyal medyadaki görünürlüğü araştırılabilir.

KÜRESEL DEMİRYOLU SEKTÖRÜNDE SERMAYE YAPISI KARARININ BELİRLEYİCİLERİ THE DETERMINANTS OF CAPITAL STRUCTURE CHOICE IN THE GLOBAL RAIL INDUSTRY

İsmail Çağrı ÖZCAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi

Havacılık Yönetimi Bölümü

icozcan@ybu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3809-1847

ÖZ

Geliş Tarihi:

07.07.2023

Kabul Tarihi:

19.08.2023

Yayın Tarihi:

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Sermaye Yapısı
Finansal Kaldıraç
Karlılık
Likidite
Şirket Büyümesi
Demiryolu Sektörü

Keywords

Capital Structure
Financial Leverage
Profitability
Liquidity
Firm Growth
Rail Industry

Karlı işletmeciliğin az sayıdaki alt faaliyet alanı ile sınırlı kaldığı demiryolu taşımacılığı, verilen hizmetin kamu hizmeti olarak değerlendirilmesi nedeniyle uzun yıllar boyunca büyük oranda kamu kuruluşları tarafından sürdürülmüştür. Bu sayede sektörde oluşan zararlar kamu tarafından finanse edilmiş ve faaliyetlerin devamlılığı sağlanmıştır. Özelleştirmeler sonrasında sektördeki özel şirket sayısının artması ve ticarileşme/şirketleşme eğilimiyle birlikte kamu girişimlerinin artık daha kar odaklı bir işletme yapısına geçmeleri, demiryolu sektöründe sermaye yapısı kararını hem eskisinden daha kritik, hem de bu tür bir finansman sorununun analizini mümkün kılacak veri setini erişilebilir hale getirmiştir. Bu çalışma dokuz ülkeden toplam otuz üç halka açık demiryolu şirketinin sermaye yapılarının belirleyicilerini ele almaktadır. Analiz sonuçları, şirket büyüklüğü ile finansal kaldıraç aynı yönde hareket ettiğini, artan karlılık, kamu sahipliği, maddi varlık yoğunluğu ve likiditenin ise finansal kaldıraç üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuçların hem sektörde faaliyet gösteren teşebbüsler, hem de sektörü düzenleyen kamu otoriteleri için karar alma süreçlerinde dikkate alınacak önemli bir faktör olacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

Rail transport, where profitable management is limited to a few sub-activity areas, has been largely provided by public institutions for many years, since the service provided is considered as a public service. In this way, the losses in the sector were financed by the public agencies and the continuity of the activities was ensured. The increased number of private companies in the sector as a result of privatizations and the shift of public enterprises to a more profit oriented operating structure following the commercialization/corporatization tendencies make the capital structure choice more essential than ever before and increase the accessibility of the data set necessary to analyze such a financial decision. This study examines the capital structure choice of thirty-three publicly traded rail companies from nine countries. The results of the analyses reveal that the company size and financial leverage move in the opposite direction while an increase in profitability, public ownership, tangibility and liquidity decreases the financial leverage. It is believed that these results will be an important factor to be taken into account in the decision-making processes for both the undertakings operating in the sector and the public authorities regulating the sector.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1324069>

Atf/Cite as: Özcan, İ. Ç. (2023). Küresel demiryolu sektöründe sermaye yapısı kararının belirleyicileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1905-1914.

Giriş

Modigliani and Miller (1958) ile birlikte finans teorisinin önemli konu başlıklarından biri haline gelen sermaye yapısı ile ilgili çok sayıda yaklaşım ve buna paralel olarak çalışma bulunmaktadır. Verginin, işlem maliyetinin ve iflas maliyetinin ihmal edilmesi ve simetrik bilgi gibi çok sayıda varsayımaya dayanan ve sermaye yapısının şirket değeri üzerinde bir etkisi olmadığını iddia eden Modigliani and Miller (1958) sonrasında alternatif teoriler ortaya çıkmıştır. Ödünleşme Teorisi (Trade-off theory) şirketlerin ilave borcun vergi avantajının yine bu ilave borcun maliyetine eşit olduğu noktaya kadar borçlanmaları gerektiğini iddia ederken, Finansman Hiyerarşisi Teorisi (Pecking order theory) bir finansman ihtiyacında şirketlerin öncelikli olarak dağıtılmamış karı, sonrasında borcu, en sonda ise özsermayeyi kullanmaları gerektiğini öne sürmektedir.

Uzun yıllar ağırlıklı olarak kamu sahipliği ve işletiminde kalan ve karlı işletmeciliğin oldukça sınırlı kalması nedeniyle kamu sübvansiyonuna muhtaç durumda olan demiryolu sektöründe sermaye yapısı bu dönemde sektörün öncelikli konularından biri haline maalesef gelememiştir. Ancak sektörde son 40 yılda yaşanan özelleştirmeler, kamu tekelinde olan işletmecilik faaliyetlerinin özel sektöre açılması ve kamu tarafından sürdürülen demiryolu faaliyetlerinde artık daha ticari bir yaklaşım izlenmeye başlanması, geçmişte daha çok özel sektörle ilişkilendirilmiş bir konu olan sermaye yapısı kararını sektör geneli için stratejik bir karar haline getirmiştir.

Bu çalışma, demiryolu taşımacılığında yaşanan bu yapısal değişimler sonrasında artık daha önemli bir karar haline gelen sermaye yapısı kararının belirleyicilerini konu almaktadır. Özelleştirmeler sonrasında sektördeki özel şirket sayısının artması ve ticarileşme/şirketleşme eğilimiyle birlikte kamu girişimlerinin artık daha kar odaklı bir işletme yapısına geçmeleri, sermaye yapısı kararını hem eskisinden daha kritik, hem de bu tür bir finansman sorununun analizini mümkün kılacak veri setini erişilebilir bir hale getirmiştir. Sektördeki şirketlerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) raporlama performanslarını kurumsal yönetim perspektifinde ele alan Özcan (2018) ve Özcan (2020) ile sektördeki karlılığı inceleyen Özcan (2021) dışında demiryolu sektörünü finans teorisi perspektifiyle ele alan akademik çalışmalar bir hayli sınırlıdır. Sermaye yapısı kararı açısından bakıldığında bu makale, demiryolu endüstrisi açısından literatürde bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Dört farklı kıttadan ve dokuz farklı ülkeden toplam 33 halka açık demiryolu şirketi verisine dayanan analizler, şirket büyüklüğü ile finansal kaldıraç arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu, artan karlılık, kamu sahipliği, maddi duran varlık yoğunluğu ve likiditenin ise finansal kaldıraç azaltıcı bir etkiye yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın ikinci bölümü, benzer çalışmalardan yola çıkarak makalede kullanılan değişkenleri hipotezler çerçevesinde ele almakta ve verileri açıklamaktadır. Üçüncü bölüm analiz sonuçlarını raporlarken, dördüncü bölüm analizlerin sonuçları çerçevesinde değerlendirmelere yer vermektedir.

Literatür Taraması, Metodoloji Ve Veri Seti

Demiryolu sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin sermaye yapısı kararlarının belirleyicileri aşağıdaki model ile tespit edilmeye çalışılmaktadır:

$$Y = \alpha + \beta X + \epsilon$$

Yukarıdaki modelde Y ile gösterilen bağımlı değişken demiryolu şirketlerinin sermaye yapısını temsil ederken, açıklayıcı değişkenler X vektörü ile gösterilmekte, ϵ ise hata terimi için kullanılmaktadır.

Sermaye yapısının belirleyicilerini analiz etmek üzere oluşturulan ekonometrik modellerde finansal kaldıraç bağımlı olarak kullanılmış olup, bu oran yabancı kaynakların toplam kaynaklara bölünmesi yoluyla hesaplanmaktadır.

Analizlerde kullanılan ilk açıklayıcı finansal değişken şirket büyüklüğüdür. Şirket ölçeği ile finansal kaldıraç oranının aynı yönde hareket etmesi beklenen bir durumdur. Buradaki genel kabul şirket ölçeği arttıkça, şirketlerin çeşitlendirmeyi daha başarılı yapabileceği ve bu şirketlerin iflasa karşı daha dayanıklı olacakları düşüncesine dayanmaktadır (Noulas ve Genimakis, 2011). Daha büyük şirketlerde finansal kaldıraçın daha yüksek oluşu geçmişte çeşitli çalışmalar tarafından ortaya konmuştur (Wald, 1999; Wiwattanakantang, 1999; Huang, 2006). Buna karşın Chen (2004) tarafından yapılan analizlerde şirket büyüklüğü ile finansal kaldıraç arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Bu çalışmada şirket büyüklüğü ile finansal kaldıraç arasında aynı yönde bir ilişki bulunması beklenmektedir. Benzer çalışmalarda şirket büyüklüğü aktif büyüklüğü, toplam satışlar ve özsermaye gibi çeşitli parametreler

yoluyla ölçülmekte olup, bu makale kapsamındaki analizlerde şirket büyüklüğü demiryolu şirketlerinin net satışları (enflasyondan arındırılmış, yüz milyon ABD doları cinsinden) ile ölçülmüştür.

Analizlerde kullanılan diğer bir açıklayıcı değişken şirket karlılığıdır. Finansman Hiyerarşisi Teorisi, karlı şirketlerde yeni finansman ihtiyacının borçlanma yerine öncelikle dağılmamış kazançlardan karşılanması gerektiğini iddia etmekte olup, bu yaklaşım artan kar ile finansal kaldıraç arasında ters yönlü bir ilişki olması gerektiğini öne sürmektedir. Diğer taraftan Ödünleşme Teorisi borçlanmanın sunduğu vergi avantajından yola çıkarak karlı şirketlerin daha yüksek finansal kaldıraçla faaliyet göstermesinin uygun olacağını savunmaktadır. Sermaye yapısı ve karlılık arasındaki ilişkiyi ele alan benzer çalışmalarda Deesomsak, Paudyal, v.d. (2004) ile Sun, Ding, v.d. (2016) finansal kaldıraç ile karlılık oranları arasında aynı yönlü bir ilişki bulurken, Wald (1999), Wiwattanakantang (1999), Chen ve Strange (2005), Huang (2006), Frank ve Goyal (2009), Noulas ve Genimakis (2011), Chen (2016) ve Hang, Geyer-Klingeberg, v.d. (2018) artan şirket karının finansal kaldıraç üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Chang, Lee, v.d. (2009) ise kullanılan karlılık değişkenine göre karlılık ile finansal kaldıraç arasındaki ilişkinin yönünün değiştiğini belirtmektedir. Buna göre karlılığın faaliyet gelirinin toplam satışlara bölünmesi yoluyla hesaplanması durumunda aradaki korelasyon pozitif olurken, faaliyet gelirinin toplam varlıklara oranlanması yoluyla hesaplanan karlılık değişkeninin kullanılması halinde, karlılık ile finansal kaldıraç arasındaki ilişki negative yönlü olmaktadır.

Benzer çalışmalarda özsermaye karlılığı, satışların karlılığı, yatırımların karlılığı ve aktif karlılığı gibi çok farklı karlılık değişkeni kullanılmıştır. Bu makalede aktif karlılığı (toplam karın toplam varlıklara oranı) oranı ile ölçülmektedir. Dört kıtadan toplam 33 farklı demiryolu şirketinin veri setinde yer alması sebebiyle, ülkeden ülkeye değişiklik gösteren vergi uygulamalarının etkisini mümkün olduğunca bertaraf etmek amacıyla aktif karlılığının hesaplamasında vergi öncesi kar rakamları kullanılmıştır. Çalışmada karlılık ile finansal kaldıraç arasında Finansman Hiyerarşisi Teorisinden yola çıkarak negatif yönlü bir ilişki görülmesi beklenmektedir.

Sermaye yapısının belirleyicilerini inceleyen çalışmalarda sıklıkla kullanılan bir diğer değişken sahiplik yapısı ile ilişkilidir. Literatürde sahiplik yapısı ile ilgili olarak kamu sahipliği, yönetici sahipliği ve kurumsal sahiplik gibi değişik parametreler ekonometrik modellere dahil edilmiştir. Bu çalışmada, anılan sahiplik değişkenlerinden kamu sahipliği açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Uzun yıllar kamu sahipliği ve işletmeciliğinin büyük bir ağırlığının olduğu ve karlı faaliyet kalemlerinin (bazı hızlı tren işletmecisi ve yük taşımacılığı faaliyetleri gibi) sınırlı olması nedeniyle hala kamunun finansal desteğine büyük oranda ihtiyaç duyulan demiryolu sektöründe kamu sahipliği finansal kaldıraç kararlarını etkileme potansiyeli olan bir faktördür. Wiwattanakantang (1999), ana sermayedarı kamu olan şirketlerde yüksek borç/öz kaynak oranlarının görülmesinin muhtemel olduğunu ifade etmekte ve bu durumu borç verenlerin borcun teminatı olarak kamuyu görmeleri nedeniyle bu tür şirketlere daha kolay borç verecekleri şeklinde açıklamaktadır. Wiwattanakantang (1999) tarafından getirilen diğer bir açıklama ise, kamu şirketlerinin karlılık amacı dışında faaliyet gösterme eğiliminde olmaları nedeniyle yüksek borç oranlarının şirket yönetimini disipline etme aracı olarak görülebilesidir. Chen ve Strange (2005) ise Çin'de halka açık şirketlerin sermaye yapılarının belirleyicilerini ele aldığı çalışmalarında açıklayıcı değişkenlerden biri olarak şirketlerde kamu tarafından sahip olunan hisse oranını kullanmış ve sonuçta artan kamu sahipliğinin finansal kaldıraç azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bu çalışmada, kamu tarafından sağlanacak olası sermaye desteği nedeniyle kamu sahipliği arttıkça finansal kaldıraç azalması beklenmekte olup, bahse konu değişken demiryolu şirketindeki kamunun sahip olduğu payın yüzde değeri olarak ölçülmektedir.

Şirketin büyümesi ile sermaye yapısı arasındaki ilişki üzerine birbirleri ile çelişen görüşler mevcuttur. Bir taraftan büyüme imkanlarını değerlendiren şirketlerin borçluluklarının artması beklenirken, diğer taraftan düşük büyümeye sahip şirketler daha güvenilir ve istikrarlı bir işletme yapısına sahip olmaları nedeniyle yüksek büyümeye sahip şirketlere göre daha risksiz borçlanabilirler. Noulas ve Genimakis (2011) şirketlerin büyüme oranı ile finansal kaldıraç arasında aynı yönde bir ilişki tespit ederken, Mateev, Poutziouris, v.d. (2013) tarafından yapılan analizler şirket büyümesi ile finansal kaldıraç arasında negatif yönlü bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Chang, Lee, v.d. (2009) ise kullanılan büyüme değişkenine göre büyüme ile finansal kaldıraç arasındaki ilişkinin yönünün değişmekte olduğunu ifade etmiştir. Buna göre büyümenin varlıkların piyasa değeri/defter değeri oranı ile ölçüldüğü durumda büyüme ile finansal kaldıraç ters yönde hareket ederken, büyüme için özsermayenin piyasa değeri/defter değeri oranı kullanıldığında her iki değişkenin aynı yönde hareket ettiği görülmüştür. Benzer çalışmalarda varlıklardaki veya satışlardaki artış oranı gibi parametreler şirket büyümesini ölçmek için

kullanılmıştır. Bu çalışmada büyüme satışlardaki büyüme oranı şeklinde ölçülmekte olup, büyümekte olan şirketlerin finansal kaldıraç oranlarının düşme eğiliminde olması beklenmektedir.

İlgili literatürde en sık kullanılan değişkenlerden biri olan maddi varlık yoğunluğu (tangibility), şirketlerin uzun dönemli varlıklar yoluyla borçlarını ödeyebilme güçlerini gösterdiği için yüksek maddi varlık yoğunluğuna sahip şirketlerin daha kolay borçlanabileceği ve bu sayede daha yüksek finansal kaldıraç oranlarına sahip olabileceği düşünülmektedir. Wiwattanakantang (1999), Chen (2004), Huang (2006), De Jong, Kabir, v.d. (2008), Frank ve Goyal (2009), Genimakis (2011), Sun, Ding, v.d. (2016) ve Hang, Geyer-Klingeberg, v.d. (2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları, maddi varlık yoğunluğu ile finansal kaldıraç arasında pozitif bir ilişki olduğunu işaret etmektedir. Buna karşın Noulas ve Genimakis (2011) maddi varlık yoğunluğu ile finansal kaldıraç arasındaki ilişkiye yönelik kendi içinde çelişen iki farklı sonuç raporlamıştır. Buna göre anılan ilişki sanayi şirketlerinde negatif yönlü iken, veri setindeki diğer şirketler için bu ilişkinin aynı yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada maddi varlık yoğunluğu toplam varlıklar içindeki uzun dönemli varlıkların oranı olarak hesaplanmış olup, daha yüksek maddi varlık yoğunluğunun finansal kaldıraç yükseltici bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Likiditesi yüksek bir şirketin özellikle kısa vadeli borçlanmaya gitmeden önce likit varlıklarını kullanması beklenebilecek bir durumdur. Bu yaklaşım ise, likidite ile finansal kaldıraç arasında ters yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. Deesomsak, Paudyal, v.d. (2004), De Jong, Kabir, v.d. (2008), Mateev, Poutziouris, v.d. (2013) ve Antão ve Bonfim (2014), yüksek likiditeye sahip şirketlerin finansal kaldıraçlarının düşme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Bu çalışmada şirket likiditesi kısa vadeli kaynakların kısa vadeli yükümlülüklerle bölünmesi yoluyla hesaplanmış olup, bu değişken ile finansal kaldıraç arasında ters yönlü bir ilişki bulunması beklenmektedir.

Analizlerde kullanılan veriler Bloomberg veri tabanından derlenmiş olup, gerekli verilerine ulaşılabilen demiryolu şirketleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analizlere Dahil Edilen Demiryolu Şirketleri

Demiryolu Şirketi	Ülkesi
Aurizon Holdings Ltd	Avustralya
Canadian National Railway Co	Kanada
Canadian Pacific Railway Ltd	Kanada
Central Japan Railway Co	Japonya
CSX Corp	ABD
Daqin Railway Co Ltd	Çin
East Japan Railway Co	Japonya
Firstgroup PLC	Birleşik Krallık
Genesee & Wyoming Inc	ABD
Getlink SE	Fransa
Go-Ahead Group PLC	Birleşik Krallık
Grupo	Meksika
SAB de CV (Grupo Mexico)	Meksika
Guangshen Railway Co Ltd	Çin
Kansas City Southern	ABD
Keikyu Corp	Japonya
Keisei Electric Railway Co Ltd	Japonya
Kobe Electric Railway Co Ltd	Japonya
Kyushu Railway Co	Japonya
MTR Corp Ltd	Hong Kong
Nagoya Railroad Co Ltd	Japonya
Nankai Electric Railway Co Ltd	Japonya
National Express Group PLC	Birleşik Krallık
Nishi-Nippon Railroad Co Ltd	Japonya
Norfolk Southern Corp	ABD
Odakyu Electric Railway Co Ltd	Japonya
Providence & Worcester Railroad Co	ABD
Sanyo Electric Railway Co Ltd	Japonya
Shin-Keisei Electric Railway Co Ltd	Japonya
Stagecoach Group PLC	Birleşik Krallık

Tobu Railway Co Ltd	Japonya
Tokyu Corp Japan Union Pacific Corp	ABD
West Japan Railway Co	Japonya

Tablo 2, niceliksel analizlerde kullanılan değişkenleri ve bu değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Tablo 2'ye göre veri setinde yer alan ortalama bir demiryolu şirketinin finansal kaldıraç oranı %65,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ortalama değerler ile standart sapma değerleri karşılaştırıldığında, kamu sahipliği ile likidite değişkenlerinin homojen bir dağılım göstermediğini söylemek mümkündür.

Tablo 2. Bağımlı ve Açıklayıcı Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Açıklama	İlişkinin Beklenen Yönü	Ortalama	Standart Sapma	En Düşük Değer	En Yüksek Değer
Finansal Kaldıraç	Yabancı kaynaklar toplamının toplam varlıklar oranı		0,6533697	0,1826376	0,1228097	1,040859
Şirket Büyüklüğü	Net satışlar (Yüz milyon ABD doları cinsinden, enflasyondan arındırılmış)	+	33,04233	31,00734	0	137,4666
Karlılık	Vergi öncesi gelirin toplam varlıklara oranı	-	0,0584537	0,0440443	-0,024354	0,2740853
Kamu Sahipliği	Demiryolu şirketinde kamunun sahip olduğu sermaye payı (%)	-	7,196261	20,58182	0	96,93
Büyüme	Satışlardaki yıllık büyüme oranı	-	1,030472	0,1250165	0	1,792895
Maddi Varlık Yoğunluğu	Uzun vadeli kaynakların toplam kaynaklara oranı	+	0,8556506	0,0993311	0,3699638	0,953414
Likidite	Kısa vadeli kaynakların kısa vadeli yükümlülükler oranı	-	0,8922319	0,6574986	0,1270673	4,600311

Tablo 3, ekonometrik modellerde yer verilen değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını göstermektedir. Tablo 3'te yer alan en yüksek korelasyon katsayısı 0,4652 olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan, çoklu eşdoğrusallık probleminin kontrolü amacıyla hesaplanan varyans genişlik faktörlerinin 1,54, 1,33, 1,14, 1,12, 1,08 ve 1,05, ortalama varyans genişlik faktörünün ise 1,21 olduğu görülmektedir. Bu hesaplamalar, Tablo 3'te raporlanan korelasyon katsayılarının dağılımını desteklemekte ve açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun limitler dahilinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Bağımlı ve Açıklayıcı Değişkenlerin Korelasyon Matrisi

	Finansal Kaldıraç	Şirket Büyüklüğü	Karlılık	Kamu Sahipliği	Büyüme	Maddi Varlık Yoğunluğu	Likidite
Finansal Kaldıraç	1,0000						
Şirket Büyüklüğü	0,0392	1,0000					
Karlılık	-0,3364	0,2894	1,0000				
Kamu Sahipliği	-0,4465	-0,0181	0,1638	1,0000			
Büyüme	-0,0825	0,0036	0,2524	0,1085	1,0000		
Maddi Varlık Yoğunluğu	-0,2496	0,1138	-0,1980	0,0486	-0,0950	1,0000	
Likidite	-0,3981	0,0645	0,4652	0,0365	0,1572	-0,2605	1,0000

Analiz Sonuçları

Tablo 4 ekonometrik modellerin sonuçlarını göstermektedir. İkinci kolonda en küçük kareler regresyonunun sonuçları yer alırken, son kolonda GLS regresyonunun sonuçları raporlanmıştır.

İlk açıklayıcı değişken olan şirket büyüklüğüne bakıldığında, hesaplanan katsayıların yönünün genel beklenti ile uyumlu olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile, daha yüksek bir şirket büyüklüğüne sahip demiryolu şirketlerinin finansal kaldıraç oranları da daha yüksek gerçekleşmektedir. Bu sonuç, şirket ölçeği arttıkça daha başarılı çeşitlendirme yapılabildiği ve iflase karşı daha dayanıklı hale geldiği düşüncesini desteklemektedir. Diğer değişkenlerin sabit kalması kaydıyla, demiryolu şirketinin satışlarında yaşanacak her yüz milyon ABD dolarlık artış, %1 anlamlılık seviyesinde şirketin finansal kaldıraç oranında 0,001 puanlık bir artışa neden olmaktadır.

İkinci açıklayıcı değişken olan karlılığa bakıldığında, elde edilen katsayıların yönünün genel beklenti gibi gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Başka bir ifade ile, demiryolu şirketlerinde karlılık arttıkça finansal kaldıraç oranı düşmektedir. Diğer değişkenlerin sabit kalması kaydıyla, varlık karlılığında yaşanacak 0,1 puanlık bir artış finansal kaldıraç oranında 0,09 puanlık bir azalışa yol açmakta olup, bu sonuç %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Demiryolu şirketinde kamunun sahip olduğu sermaye payını ifade eden kamu sahipliği değişkeni negatif bir katsayı almıştır ve bu sonuç %1 seviyesinde anlamlıdır. Bu durum demiryolu şirketlerinde kamu sahiplik oranı arttıkça finansal kaldıraç azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Analizlerin sonuçlarına göre, demiryolu şirketinde kamu sahipliğinin her %10 puanlık artışı yabancı kaynakların toplam varlıklara oranını 0,033 puan kadar azaltmaktadır.

Satışlardaki büyüme oranı ile ölçülen büyüme değişkeni pozitif bir katsayı almış olmakla birlikte, bu sonuç hem en küçük kareler, hem de GLS modellerinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Uzun dönemli varlıkların toplam varlıklara oranı olarak tanımlanan maddi varlık yoğunluğu değişkeni analizlerde negatif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayı almıştır. Buna göre maddi varlık yoğunluğunda yaşanan 0,1 puanlık bir artış yabancı kaynakların toplam varlıklara oranını 0,073 puan azaltmaktadır.

Son açıklayıcı değişken olan ve kısa vadeli varlıkların kısa vadeli yükümlülükler oranı ile ölçülen likiditeye bakıldığında ise, maddi varlık yoğunluğuna benzer bir şekilde negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Likiditede meydana gelecek 0,1 puanlık bir artış yabancı kaynakların toplam varlıklara oranını 0,011 puan azaltmaktadır ve sonuç %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4. En Küçük Kareler ve GLS Regresyonlarının Sonuçları

	En Küçük Kareler	GLS
Şirket Büyüklüğü	0,0009918*** (0,0002916)	0,0009918*** (0,0002873)
Karlılık	-0,9369675*** (0,2377929)	-0,9369675*** (0,2342698)
Kamu Sahipliği Kukla Değişkeni	-0,0033451*** (0,0004206)	-0,0033451*** (0,0004144)
Büyüme	0,0585757 (0,0703233)	0,0585757 (0,0692814)
Maddi Varlık Yoğunluğu	-0,7270814*** (0,090219)	-0,7270814*** (0,0888824)
Likidite	-0,1109545*** (0,0148396)	-0,1109545*** (0,0146197)
Sabit Değer	1,360203*** (0,1088516)	1,360203*** (0,1072389)
R ² -istatistiği	0,5053	-
F-istatistiği	39,33	-
Prob > F	0,0000	-
Wald Testi	-	243,12
Prob > Chi ²	-	0,0000
Grup Sayısı	-	33
Gözlem Sayısı	238	238

Not: (1) t ve z-istatistikleri parantez içinde verilmiştir. (2) *** % anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, dört kıtadan ve dokuz ülkeden toplam otuz üç demiryolu şirketinin bilanço ve gelir tablosu verilerini kullanarak, sektördeki sermaye yapısı kararlarını etkileyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla en küçük kareler ve GLS regresyon modelleri oluşturulmuştur. Sermaye yapısını konu alan önceki çalışmalarla uyumlu bir şekilde, şirket büyüklüğü, karlılık, kamu sahipliği, büyüme, maddi varlık yoğunluğu ve likidite gibi finansal değişkenler ekonometrik modele açıklayıcı değişkenler olarak dahil edilmiştir.

Analiz sonuçları şirket büyüklüğü ile finansal kaldıraç arasında beklendiği üzere pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç Wald (1999) ve Wiwattanakantang (1999) ve Huang (2006) tarafından elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Buna karşın şirket karlılığı ile finansal kaldıraç arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu ortaya konmuştur. Finansman Hiyerarşisi Teorisi ile aynı yönde elde edilen bu sonuca göre demiryolu şirketlerinin karlılığı arttıkça finansal kaldıraç oranları düşüş göstermektedir.

Regresyon sonuçları, demiryolu şirketlerinin sermayelerindeki kamu payının artmasının finansal kaldıraç üzerinde ters yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Chen ve Strange (2005) tarafından raporlanan sonuçlarla örtüşen bu durum, kamu tarafından sağlanan sermaye desteği sayesinde demiryolu şirketlerinin daha az borçlanma ihtiyacı hissettiği şeklinde yorumlanabilir. Ekonometrik modellerde kullanılan büyüme değişkeni ile finansal kaldıraç arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Analizlerde elde edilen ve beklentinin ters yönünde gerçekleşen tek sonuç maddi varlık yoğunluğunun aldığı negatif katsayıdır. Maddi varlık yoğunluğu her ne kadar alınan borçların bir tür teminatı olarak görünse de, demiryolu şirketlerinin sahip olduğu demiryolu altyapısının kolay elden çıkarılabilir özellikte olmamasının, genel literatürün aksine sektörde maddi varlık yoğunluğu ile finansal kaldıraçın ters yönde hareket etmesine yol açmış olabileceği düşünülmektedir.

Ekonometrik model sonuçları, likidite ile finansal kaldıraçın ters yönde hareket ettiğini ortaya koymakta olup, bu sonuç Deesomsak, Paudyal, v.d. (2004), De Jong, Kabir, v.d. (2008), Mateev, Poutziouris, v.d. (2013) ve Antão ve Bonfim (2014) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Bu çalışma demiryolu sektöründeki sermaye yapısı üzerine yapılan dünyadaki ilk çalışma niteliğinde olup, bu alanda yapılacak diğer çalışmalara kapı açmaktadır. Sermaye yapısı kararının belirleyicileri üzerine ulaştırma sektörünün havalimanları, limanlar ve taşımacılık şirketleri gibi diğer alanlarında benzer çalışmaların yapılabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Antão, P. & Bonfim, D.. (2014). The dynamics of capital structure decisions. Available at SSRN 2512249.
- Chang, C., Lee, A. C., & Lee, C. F.. (2009). Determinants of capital structure choice: A structural equation modeling approach. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49(2), 197-213.
- Chen, J. J.. (2004). Determinants of capital structure of Chinese-listed companies. *Journal of Business Research*, 57(12), 1341-1351.
- Chen, J., & Strange, R.. (2005). The determinants of capital structure: Evidence from Chinese listed companies. *Economic Change and Restructuring*, 38, 11-35.
- Deesomsak, R., Paudyal, K., & Pescetto, G.. (2004). The determinants of capital structure: evidence from the Asia Pacific region. *Journal of Multinational Financial Management*, 14(4-5), 387-405.
- De Jong, A., Kabir, R., ve Nguyen, T. T.. (2008). Capital structure around the world: The roles of firm-and country-specific determinants. *Journal of Banking and Finance*, 32(9), 1954-1969.
- Frank, M. Z., & Goyal, V. K.. (2009). Capital structure decisions: which factors are reliably important?. *Financial Management*, 38(1), 1-37.
- Hang, M., Geyer-Klingenberg, J., Rathgeber, A. W., & Stöckl, S.. (2018). Measurement matters—A meta-study of the determinants of corporate capital structure. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 68, 211-225.

- Huang, G.. (2006). The determinants of capital structure: Evidence from China. *China Economic Review*, 17(1), 14-36.
- Mateev, M., Poutziouris, P., & Ivanov, K.. (2013). On the determinants of SME capital structure in Central and Eastern Europe: A dynamic panel analysis. *Research in International Business and Finance*, 27(1), 28-51.
- Modigliani, F. & Miller, M.H.. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review*, 68 (3), 261–297.
- Noulas, A., & Genimakis, G.. (2011). The determinants of capital structure choice: evidence from Greek listed companies. *Applied Financial Economics*, 21(6), 379-387.
- Özcan, İ. Ç.. (2018). Halka Açık Demiryolu Şirketlerinin Yönetişim Aydınlatma Notlarının Belirleyicileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1242-1254.
- Özcan, İ. Ç.. (2020). *Determinants of environmental, social, and governance reporting of rail companies: does state ownership matter?.* *New Trends in Public Sector Reporting: Integrated Reporting and Beyond*, 153-173. Springer.
- Özcan, İ. Ç.. (2021). Environmental, Social, and Governance Disclosure and Financial Performance: Evidence From the Rail Industry. In *Sustainability Reporting, Ethics, and Strategic Management Strategies for Modern Organizations* (ss. 244-253). IGI Global.
- Sun, J., Ding, L., Guo, J. M., & Li, Y.. (2016). Ownership, capital structure and financing decision: Evidence from the UK. *The British Accounting Review*, 48(4), 448-463.
- Wald, J. K.. (1999). How firm characteristics affect capital structure: an international comparison. *Journal of Financial Research*, 22(2), 161-187.
- Wiwattanakantang, Y.. (1999). An empirical study on the determinants of the capital structure of Thai firms. *Pacific-Basin Finance Journal*, 7(3-4), 371-403.

EXTENDED SUMMARY

There are many approaches and studies on capital structure, which has become one of the important topics of finance theory with Modigliani and Miller (1958). Alternative theories emerged after Modigliani and Miller (1958), which relies on numerous assumptions such as ignoring tax, transaction cost, bankruptcy cost, and symmetric information and asserts that capital structure has no effect on company value. Among the alternative theories on capital structure, Trade-off theory claims that companies should borrow up to the point where the tax advantage of additional debt is equal to the cost of this additional debt whereas Pecking order theory states that in a financing need, companies primarily use unallocated profit, then debt, and finally equity.

The capital structure in the railway sector, a sector which has been predominantly in public ownership and operation for many years and which is in need of public subsidies due to the very limited profitable operations, could not become one of the priority issues for decades.

However, a group of factors such as the privatizations experienced in the sector over the last 40 years, the opening of the public monopoly to the private sector, and the adoption of a more commercial approach in the management and operations of the rail have made the capital structure decision, which was a matter more associated with the private sector in the past, a strategic decision for the sector in general.

This study deals with the determinants of the capital structure decision, which has become an important decision after the changes in railway transportation discussed above.

Except for Özcan (2018) and Özcan (2020), which examine the environmental, social and corporate governance (ESG) reporting performances of rail companies in the sector from a corporate governance perspective, and Özcan (2021), which examines the profitability in the sector, the number of academic studies on the railway sector from the perspective of finance theory is quite limited. From the point of view of the capital structure decision, this study is the first in the literature for rail sector, to the knowledge of the author.

This study aims to determine the determinants of capital structure decisions of railway companies with the following model:

$$Y = \alpha + \beta X + \hat{\epsilon}$$

Here Y represents the capital structure of the railway companies, X represents the vector of explanatory variables, and $\hat{\epsilon}$ represents the error term. In the econometric models created to analyze the determinants of capital structure, financial leverage is used as a dependent variable. Financial leverage is calculated by dividing total liabilities by total assets. The first explanatory financial variable used in the analysis is company size. As the scale of the company increases, it is expected that the financial leverage ratio will increase. The general expectation here is based on the idea that as company scale increases, companies can diversify more successfully and these companies will be more resistant to bankruptcy (Noulas and Genimakis, 2011). In similar studies, company size is measured by various parameters such as asset size, total sales and equity, and in the analyzes within the scope of this article, company size is measured by the net sales of railway companies (adjusted for inflation, in hundred million USD).

Another explanatory variable used in the analysis is company profitability. The Pecking Order Theory claims that new financing needs in profitable companies should be met primarily from retained earnings rather than borrowing, and this approach suggests that there should be an inverse relationship between increased profits and financial leverage. On the other hand, the Trade-off Theory argues that profitable companies should have higher financial leverage considering the tax advantage. In similar studies, different profitability variables such as return on equity, profitability of sales, profitability of investments, and return on assets were used. In this study, the return on assets (the ratio of total profit to total assets) was preferred and it is expected that there will be a negative relationship between profitability and financial leverage based on The Pecking Order Theory.

Another variable frequently used in studies examining the determinants of capital structure is the ownership structure. In the literature, various parameters such as public ownership, managerial ownership and corporate ownership have been included in econometric models regarding ownership structure. In this study, public ownership is used as an explanatory variable. In this study, financial leverage is expected to decrease as public ownership increases due to possible capital support to be provided by the public, and this variable is measured as the percentage of the public's share in the railway company.

There are conflicting views on the relationship between company growth and capital structure. On the one hand, companies anticipating high growth might increase their leverage, whereas low growth companies can borrow more low-risk debt than high growth companies because they have a more reliable and stable business structure. In this study, growth is measured as the growth rate in sales, and it is expected that the financial leverage ratios of growing companies will tend to decrease.

Tangibility is one of the most frequently used variables in the related literature. In this study, Tangible Asset Intensity is calculated as the ratio of long-term assets within total assets and higher Tangible Asset Intensity is expected to have an increasing effect on financial leverage.

Analysis based on data from 33 publicly traded railway companies from four different continents and nine different countries reveals that there is a positive relationship between company size and financial leverage, while increased profitability, public ownership, concentration of tangible assets and liquidity have a reducing effect on financial leverage. It is believed that these results will be an important factor to be taken into account in the decision-making processes for both the undertakings operating in the sector and the public authorities regulating the sector.

TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN ULUSLARARASILAŞMASINDA ULUSAL STRATEJİLER VE KURUMSAL YÖNETİM

NATIONAL STRATEGIES AND INSTITUTIONAL MANAGEMENT OF THE INTERNATIONALISATION OF HIGHER EDUCATION IN TURKEY

Betül BULUT ŞAHİN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
sbetul@metu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9365-6863

Barış ERİÇOK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
barisericok@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9217-9615

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye yükseköğretim sisteminde uluslararasılaşma politikalarının ulusal düzeyde nasıl planladığı ve üniversitelerde uluslararasılaşmanın kurumsal düzeyde nasıl yönetildiği incelenmiştir. Çalışma kapsamında, uluslararasılaşma ile ilgili ulusal strateji dokümanlarının incelenmesinin yanı sıra, Türkiye'de en fazla uluslararası öğrenciyeye sahip 20 devlet ve 20 vakıf üniversitenin uluslararası ilişkiler ofisi web sayfaları ve vizyon/misyon ifadeleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ulusal düzeyde strateji belgeleri incelendiğinde gelen uluslararası öğrenci sayısının artırılması temel amaç olarak göze çarpmaktadır. Kurumsal düzeyde ise, çalışma örnekleminde yer alan her üniversitenin en az bir uluslararası ofise sahip olduğu, genelde akademik personelin bu ofislerde çalışan ve yönetici olarak rol aldığı ve kurumsal iş bölümlerinin, ulusal hedeflerle uyumlu olarak, genelde uluslararası öğrenci hareketliliği üzerine odaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle vizyon ifadelerinde vakıf ve devlet üniversitelerinde uluslararasılaşmanın sıklıkla yer aldığı görülmüştür. Vakıf ve devlet üniversitelerinin kurumsal yapılanması karşılaştırıldığında ise vakıf üniversitelerinde personel sayısının ve unvan çeşitliliğinin daha az olduğu ve vakıf üniversitelerinde uluslararası öğrenci çekme politikalarının daha ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

This study examines how internationalisation policies are planned at the national level in the Turkish higher education system and how internationalisation is managed at the institutional level in universities. Within the scope of the study, in addition to examining the national strategy documents on internationalisation, the international relations office web pages and vision/mission statements of 20 public and 20 foundation universities with the highest number of international students in Turkey were analysed by content analysis method. When the strategy documents at the national level are analysed, increasing the number of incoming international students stands out as the main objective. At the institutional level, it has been concluded that each university in the study sample has at least one international office, that academic staff are generally involved in these offices as employees and managers, and that institutional divisions of labour are generally focused on international student mobility, in line with national goals. It has been observed that internationalisation is frequently included in the vision statements of foundation and public universities. When the institutional structure of foundation and public universities is compared, it is concluded that the number of staff and diversity of titles are less in foundation universities and that foundation universities have more international student attraction policies.

Geliş Tarihi

01.08.2023

Kabul Tarihi

11.09.2023

Yayın Tarihi

25.09.2023

Anahtar Kelimeler

Yükseköğretim
Uluslararasılaşma
Kurumsal yönetim
Ulusal stratejiler
Politika

Keywords

Higher education
Internationalisation
Institutional
management
National strategies
Policy

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1341529>

Atıf/Cite as: Bulut-Şahin, B., & Eriçok, B. (2023). Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşmasında ulusal stratejiler ve kurumsal yönetim. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1915-1937.

Giriş

Üniversitelerde uluslararasılaşma 1990'lu yıllardan beri tüm dünya ülkelerindeki yükseköğretim sistemlerini etkilemektedir (De Wit, 2019). Bu kavramın etkisinin artması sonucunda, üniversitelerde uluslararasılaşmanın çok çeşitli uygulamaları ile karşılaşmak mümkündür. Bunun yanı sıra, uluslararasılaşma ile ilgili yürütülen bilimsel çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır (Çalikoğlu, 2023). Bu çalışmada da, yükseköğretimde uluslararasılaşma kavramı, ulusal düzeyde uluslararasılaşma stratejileri ile beraber, kurumsal düzeyde üniversitelerin uluslararasılaşma yönetim yapılarını incelenmektedir.

İlk olarak yükseköğretimde uluslararasılaşmanın değişik tanımlarını incelemek gerekmektedir. Yang (2002) uluslararasılaşmayı kültürel sınırların ötesinde karşılıklı anlayış geliştirme temel hedefiyle; eğitim, araştırma ve topluma hizmet işlevleri yoluyla; kültürler içi ve kültürler arası etkileşimlerin farkındalığı ve uygulanması olarak tanımlamaktadır ve bu tanım yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, yükseköğretimde uluslararasılaşmanın bilinen en yaygın ve popüler tanımı Knight (2004) tarafından uluslararası ve kültürlerarası veya küresel boyutun yükseköğretim kurumlarının amaç, işlev ve hizmetlerin sunulması süreçlerine entegrasyonu şeklinde ifade edilmiştir. Son olarak De Wit vd. (2015), bu yaygın olarak kullanılan tanımlara bazı eklemeler yapmış ve yükseköğretimde uluslararasılaşmayı şu şekilde tanımlamışlardır:

"Tüm öğrenciler ve personel için eğitim ve araştırma kalitesini artırmak ve topluma anlamlı bir katkı yapmak amacıyla, uluslararası, kültürlerarası veya küresel bir boyutu yükseköğretimin amacına, işlevlerine ve sunumuna entegre etmeye yönelik kasıtlı süreç" (s. 29).

Bu tanımda bir önceki Knight (2004) tarafından yapılan tanım baz alınmış ancak üç yeni boyut yükseköğretimde uluslararasılaşma tanımına eklenmiştir. İlk olarak "kasıtlı" kelimesinin eklenmesi ile üniversitelerin uluslararasılaşmayı amaçlarına planlı bir şekilde dahil ederek uygulamasını vurgulamak adına yapılmıştır.

İkinci olarak, "tüm" kelimesi tanıma eklenmiştir ve burada amaç kapsayıcı uluslararasılaşma uygulamalarına dikkat çekmektir. Kapsayıcı uluslararasılaşma (De Wit & Jones, 2018), uluslararasılaşmanın sadece fiziksel hareketliliğe katılan %1'lik öğrenci dilimi ile sınırlı kalmaması ve yükseköğretimin tüm paydaşları için ulaşılabilir olmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Kapsayıcı uluslararasılaşmanın bilinen en yaygın yöntemleri kampüste uluslararasılaşma (Beelen & Jones, 2015), müfredatın uluslararasılaşması (Leask, 2015) ve sanal uluslararasılaşma (Bruhn-Zass, 2021) yöntemleridir. Tüm bu yöntemler, fiziksel hareketliliğe katılma imkânı olmayan öğrencilerin buldukları yerde uluslararasılaşma deneyimi elde etmelerini amaçlamaktadır.

Son olarak, güncel tanıma "topluma katkı" ibaresi eklenmiş ve uluslararasılaşmanın, yükseköğretimin sadece öğretim ve araştırma misyonlarına değil; topluma hizmet misyonuna da katkı verir nitelikte tasarlanmasının önemli vurgulanmıştır. Bu ekleme, son yıllarda giderek önem kazanmaya başlayan "toplum için yükseköğretimde uluslararasılaşma" (Branderburg vd., 2020) kavramı ile yakından ilişkilidir. Bu yaklaşıma göre, uluslararasılaşma politikaları geliştirilirken, uzun vadede topluma ve dünyaya yapılan katkılar da göz önüne alınmalıdır.

Uluslararasılaşma kavramı her ne kadar üniversitelerin tarihi kadar eski olsa da (Enders, 2004), yıllar içinde yükseköğretim sistemlerinde yaşanan gelişmeler sonucunda bu kavramda da değişimler olmuştur. Özellikle neo-liberal politikaların yükseköğretime yaptığı etkiler sonucunda, uluslararasılaşmanın ekonomik gerekçeler ön plana çıkarak uygulanır olması alanyazında çok sayıda eleştiriye konu olmuştur (Crăciun & de Gayardon, 2021; De Wit, 2019; Rizvi, 2020). Birçok üniversite uluslararasılaşma stratejisini sadece sayısal verilere dayalı olarak uluslararası öğrenci sayısını artırmak ve/veya uluslararası sıralamalarda üst sıralara yükselmek gibi ekonomik amaçlara yönelik hedeflerle belirlemektedir. Oysa Knight (1999) tarafından tanımlandığı gibi uluslararasılaşmanın ekonomik göstergelerinin yanında, öneminin korunması gereken akademik, politik ve sosyo-kültürel gerekçeler de bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, uluslararasılaşmanın ilk ortaya çıkışındaki özellikle akademik ve sosyo-kültürel gerekçeler üniversitelerin hedeflerinde en az ekonomik gerekçeler kadar yer alması önemlidir.

Bu çalışmada yukarıda tanımlanan yükseköğretimde uluslararasılaşma olgusunun ulusal olarak strateji geliştirmede ve kurumsal olarak üniversitelerde nasıl yönetildiği üzerine bir araştırma yürütülmüştür. Uluslararasılaşma politikaları, çeşitli ulus-üstü (örn. Avrupa Birliği) ve ulusal (örn. Yükseköğretim Kurumu) kurumlar tarafından üretilmektedir. Ulus üstü ve ulusal düzeyde üretilen bu politikalar, üniversite yöneticileri tarafından değerlendirilmekte ve o üniversitenin yapısına uygun kurumsal stratejiler geliştirilerek

uygulanmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki uluslararasılaşma politikalarının ulusal ve kurumsal düzeyde nasıl geliştirildiği ve nasıl uygulandığı incelenmiştir.

Uluslararasılaşmanın Üniversitelerde Yönetimi

Üniversitelerde uluslararasılaşma kapsamında yürütülen faaliyetler son yıllarda çok fazla çeşitlilik kazanmış, bu durum da uluslararasılaşmanın üniversitelerde kurumsal olarak yönetilmesi için gerekli mekanizmaların kurulması gerekliliğini doğurmuştur. Uluslararasılaşma faaliyetleri öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliğinin çok ötesi geçmiş, ortak diploma programları şube kampüsler açma, müfredatın uluslararasılaşması gibi çok çeşitli faaliyetleri içerir hale gelmiştir (Helms, Brajkovic & Rumbley, 2016). Tüm bu çeşitliliğin de etkisiyle, uluslararasılaşmanın marjinal bir ana akım faaliyet olmaktan çıkmış ve üniversite stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür (De Wit & Hunter, 2014) ve vizyon/misyon ifadelerine de çoğunlukla eklenmiştir.

Bu stratejinin kurumlarda uygulanmasını sağlamak amacıyla üniversitelerde uluslararasılaşmayı yönetmek üzere çeşitli birimler kurulmuştur. Üniversitenin diğer hizmet faaliyet alanlarının yönetilmesinde olduğu gibi, uluslararasılaşma da, çoğunlukla, üst yönetimden bir rektör yardımcısı, rektör danışmanı, genel sekreter vb. bir yönetici tarafından koordine edilmektedir. Uluslararasılaşmanın pratikte uygulanması için ise, üniversiteler "uluslararası ilişkiler ofisi" vb. isimlerle adlandırılan ofisler kurmuşlardır ve konunun uzmanı profesyoneller bu ofislerde görev yapmaktadır.

Alan yazında da üniversitelerin uluslararasılaşmayı nasıl yöneteceğine dair çalışmalar bulunmaktadır. Taylor (2010) globalleşme ile birlikte üniversitelerin uluslararasılaşmaya yönelik hem daha fazla olanağa, hem de daha fazla tehdit unsuruna sahip olduğunu; bu nedenle de uluslararasılaşma için yönetim ve kontrol mekanizmalarının kurulmasının zorunlu hale geldiğini anlatmaktadır. Yazar üniversitelerde uluslararasılaşmanın yönetilmesi için kurulan mekanizmaları şu şekilde ifade etmiştir (sayfa 100):

- Üst yönetimden bir yönetici: Uluslararası faaliyetlerin ve politika geliştirmenin genel koordinasyonundan sorumludur, bu alanda kurumsal liderlik ve yönetim sorumluluğu vardır.
- Merkezi uluslararası ofis: Profesyonellerin çalıştığı bu ofisler uluslararası faaliyetleri yönlendirmek, uygulamak ve teşvik etmek sorumluluğu vardır.
- Akademik bölüm koordinatörleri: Merkezdeki görevlileri desteklemek için bölümlerde görevlendirilen akademik personel, ilgili bölümde uluslararasılaşma ile ilgili kararların alınmasından sorumludur.

Taylor (2010) tarafından da belirtildiği gibi yukarıda belirtilen birimler üniversitelerin kurumsal yapılarına göre farklılık gösterse de, uluslararasılaşma artık mutlaka profesyonel olarak yönetilecek bir alan haline gelmiştir. Buna benzer olarak, Stensaker vd. (2008) de üniversitelerde uluslararasılaşmanın yönetiminin giderek daha resmi, merkezi ve profesyonel hale geldiğini ifade etmiştir.

Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşması ve güncel durum

Yükseköğretimde uluslararasılaşma hem ulusal hem de kurumsal düzeyde tüm dünyada politika yapıcılarının önemli bir gündem maddesidir. Ulusal düzeyde hükümetler yükseköğretimde uluslararasılaşmayı geliştirmenin olası olumlu sonuçlarından hareketle bu çerçevede çeşitli politikalar geliştirmektedir. Bu olası olumlu sonuçlar genellikle daha fazla uluslararası öğrenci çekebilme, üniversitelerin uluslararası araştırma iş birlikleri sayesinde ekonomik getiriler elde etme, uluslararası sıralamalarda yer alma gibi çeşitli etmenlerden oluşmaktadır. Üniversiteler için ise, uluslararasılaşmanın hem yükseköğretim kurumlarının kendisine kurumsal düzeyde; hem de üniversitelerin en önemli paydaşları olan öğrenci ve öğretim üyeleri için kişisel düzeyde çeşitli faydaları bulunmaktadır. Tüm bu olumlu beklentiler sebebiyle, uluslararasılaşma hem ulusların hem de kurumların politika ve stratejilerinde giderek artan bir önemle yer almaktadır.

Türkiye'de yükseköğretimin uluslararasılaşmasını incelemek üzere alan yazında son dönemde önemli çalışmalar yapılmıştır (Aydınli & Mathews, 2021; Çalıköğlü, 2023; Efe & Özer, 2022; Eriçok & Arastaman, 2022; Bulut-Sahin & Kondakci, 2022). Bu çalışmalara göre, Türkiye, siyasi, ekonomik ve tarihi özelliklerine dayalı cazibesi nedeniyle bölgede önemli bir rol oynayan benzersiz bir uluslararasılaşma pratiğine sahiptir (Bulut-Sahin & Kondakci, 2022). Bunun yanı sıra uluslararasılaşma politikaları ile ilgili yukarıdan aşağı doğru politika oluşturma yapısının getirdiği sorunlar (Aydınli ve Mathews, 2021) ve çoğunlukla sayısal göstergelere odaklanılması (Efe & Özer, 2022) birtakım problemlere yol açmaktadır. Bu nedenlerle, Türkiye'de yükseköğretimde uluslararasılaşma

pratiğinin ve uluslararasılaşma politikalarının güncel durumunun incelenmesi, mevcut durumun iyileştirilmesi için oldukça önemlidir.

Yükseköğretimde uluslararasılaşma tüm dünyada önem kazandığı gibi Türkiye’de de oldukça önemli bir olgu haline gelmiştir. Türkiye yükseköğretim sisteminin merkezi yapılanması gereği, uluslararasılaşma ile ilgili ulusal politika ve stratejiler Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından belirlenmekte ve üniversiteler bu politikaları hayata geçirmek için kurumsal stratejiler benimsemektedir. Ulusal stratejilerin yanı sıra kurumların belirlediği kurumsal uluslararasılaşma stratejileri de oldukça önemlidir. Erdoğan ve Bulut-Sahin (2022) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’deki üniversitelerin uluslararasılaşmada benimsediği stratejiler incelenmiştir ve öğrenci hareketliliği boyutuna fazlaca yer verildiği görülmüştür. Hem ulusal hem de kurumsal önceliklerde, öğrenci hareketliliği Türkiye’de uluslararasılaşmanın en görünür biçimi olarak yer almaktadır ve bu nedenle bu çalışmada da çoğunlukla bu boyuta yer verilmiştir. Aşağıda, uluslararasılaşmanın çeşitli boyutlarına dair Türkiye’deki ulusal düzeydeki uygulamalarına dair bilgi verilmiştir. Ancak, makalenin kapsamı ve Türkiye’deki politika öncelikleri gereğince, uluslararası araştırma ve uluslararası akademik projeler, uluslararasılaşmanın çok önemli boyutları olmasına rağmen bu makalede yer almamaktadır.

Derece almak için hareketliliğe katılmış uluslararası öğrenciler¹

İlk olarak güncel durum incelendiğinde, YÖK (2023b) istatistiklerine göre Türkiye’de 300.000’den fazla uluslararası öğrenci derece almak üzere eğitim görmektedir. Uluslararası öğrenci açısından en popüler şehirler, İstanbul, Ankara, Eskişehir, Karabük, Bursa’dır. (YÖK, 2021a). UNESCO (2023) tarafından yayınlanan verilere göre Türkiye’ye derece almak için gelen ve Türkiye’den derece almak için giden öğrencilerin ülkelere göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye’ye Gelen ve Türkiye’den Giden Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı (UNESCO, 2023)

Gelen			Giden		
Sıra	Ülke	Sayı	Sıra	Ülke	Sayı
1	Suriye	37,236	1	Almanya	10,862
2	Azerbaycan	21,069	2	ABD	8,687
3	Türkmenistan	18,016	3	İngiltere	4,083
4	Irak	9,752	4	Ukrayna	2,977
5	İran	8,776	5	Azerbaycan	2,571
6	Afganistan	7,517	6	Kanada	2,160
7	Somali	6,104	7	İtalya	2,149
8	Almanya	4,637	8	Fransa	2,082
9	Yemen	4,386	9	Avusturya	1,731
10	Mısır	4,109	10	Kuzey Makedonya	1,329
11	Ürdün	4,043	11	Polonya	1,317
12	Bulgaristan	3,688	12	Bulgaristan	1,123
13	Filistin	3,145	13	Macaristan	1,086
14	Yunanistan	2,874	14	İsviçre	824
15	Çin	2,433	15	Avusturalya	802
16	Pakistan	2,386	16	Kırgızistan	509
17	Kazakistan	2,349	17	Bosna Hersek	505
18	Nijerya	2,208	18	Rusya	384
19	Kırgızistan	1,792	19	İspanya	378
20	Fas	1,758	20	Belçika	369

Tablo 1 incelendiğinde Türkiye’ye gelen uluslararası öğrencilerin ağırlıklı olarak Suriye, Azerbaycan, Türkmenistan, Irak, İran ve Afganistan gibi ülkelere geldiği görülmektedir. Türkiye’den giden öğrencilerin ise Almanya, ABD, İngiltere, Ukrayna ve Azerbaycan gibi ülkelere gittiği görülmektedir.

¹ Bu makalede kullanılan “uluslararası öğrenci” kavramı, derece almak için uzun dönemli hareketlilikle başka bir ülkede bulunan öğrenciler için kullanılmıştır.

Ayrıca, istatistiklere göre (UNESCO, 2023) önceki yıllara göre, Türkiye’de derece almak üzere eğitim gören uluslararası öğrenci sayısında artış gözlemlenmektedir. YÖK (2023b) tarafından yayınlanan rapora göre 2000 yılında yaklaşık 18.000 uluslararası öğrenci Türkiye’de eğitim alırken; 2022 yılı itibariyle, 198 ülkeden gelen 300.000’den fazla uluslararası öğrenci bulunmaktadır. Arar, Kondakçı ve Streitwieser (2020) Türkiye’de uluslararası öğrenci sayısının artmasını daha çok kendi ülkelerindeki siyasi çatışmalar ve zorunlu koşullardan kaçan öğrencilerden oluştuğunu açıklayarak, bu artışı atipik bir model olarak tanımlamaktadır.

Uluslararası öğrencilerin üniversitelere kabul süreçleri ile ilgili olarak bazı politika değişiklikleri olmuştur. 1981 yılından itibaren uluslararası öğrencilerin seçilmesi için Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı (YÖS) adı altında bir sınav düzenlenmeye başlanmıştır (Demirhan, 2017). Böylece, uluslararası öğrencilerin de Türkiye’deki öğrenciler gibi merkezi bir sınavla üniversitelere yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak, bu sınav 2010 yılında yürürlükten kaldırılmış (Kadioğlu & Özer, 2015) ve böylece üniversitelere uluslararası öğrenci alma sürecinde belirleyecekleri kriterlerde esneklik tanınmıştır. Çetinsaya’ya (2014) göre bu esneklikle beraber, üniversiteler daha fazla uluslararası öğrenci almak için avantajlı konuma gelmiş, 2010 yılından sonra uluslararası öğrenci sayısında belirgin bir artış olmuştur. Ancak, bu sayısal artışla birlikte kabul edilen öğrencilerin üniversitelerin başarı kriterlerini sağlayamaması, YÖS sınavını yeniden yürürlüğe koymayı gerektirmiştir. Bu nedenle, Ocak 2023 itibariyle YÖS sınavı Türkçe, Almanca, Arapça, Fransızca, İngilizce ve Rusça olmak üzere 6 farklı dilde yeniden uygulanmaya başlamıştır (YÖK, 2023b). Bu sınavın yanı sıra, üniversiteler kendi kabul kriterlerini de belirleyebileceklerdir.

Türkiye Bursları

Türkiye’deki öğrenim gören öğrencilerin önemli bir kısmı Türkiye Bursları programı kapsamında öğrenim görmektedir. Tarihine bakıldığında, 1990’larda Sovyetler Birliği’nin dağılması ile başlayan “Büyük Öğrenci Projesi,” 2010 yılında kurulan Yurt dışı Türkler ve Akarba Topluluklar Başkanlığı koordinasyonunda 2012 yılında Türkiye bursları projesine dönüştürülmüştür (Bulut-Sahin, 2022). Bu bursların amacı Türkiye’nin dış politikası ile uyumlu olarak, derece almak için gelen uluslararası öğrenciler için çekim merkezi haline gelmesine destek olmaktır. 2022 yılında Türkiye Burslarına 171 ülkeden 165.918 öğrenci başvuru yapmış ve 4316 öğrenci burs almaya hak kazanmıştır (Türkiye Bursları, 2022).

Değişim Programları Kapsamında hareketliliğe katılmış uluslararası öğrenciler

Derece almak için gelen uluslararası öğrencilerin yanı sıra değişim programı öğrencileri ile ilgili istatistikler de Türkiye yükseköğretimi uluslararasılaşması açısından önemlidir. Türkiye’de değişim programları açısından en yaygın program olan Erasmus Programı ile ilgili bilgiler bu bölümde yer almaktadır. Erasmus dışındaki değişim programları Türkiye’deki üniversitelerde çok fazla yaygın değildir ve hareketlilik sayıları oldukça düşüktür. YÖK tarafından geliştirilen ve Avrupa dışı ülkelerle hareketliliği geliştirmeyi hedefleyen Mevlana değişim Programı 2020 yılından beri uygulanamamaktadır.

Erasmus Programı, Türk üniversiteleri için de hayati bir uluslararasılaşma pratiği oluşturmuştur (Bulut-Şahin vd., 2022) ve Erasmus programının hayata geçmesiyle daha önce uluslararası faaliyetlerde yer almamış üniversiteler, uluslararası öğrenci hareketliliğine dahil olma fırsatı bulmuştur. YÖK (2022) tarafından hazırlanan raporda, değişim programları kapsamında gelen öğrenci sayısı 3099, giden öğrenci sayısı 12429 iken; gelen personel sayısı 448 ve giden personel sayısı 786 olarak belirtilmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan Erasmus programı verilerine (European Commission, 2021) göre 2021 yılında Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den giden öğrenci ve personel sayıları şu şekildedir. Erasmus kapsamında toplam giden öğrenci sayısı 15727 iken, öğrencilerin en çok gittikleri ülkeler Almanya (2776), Polonya (3983), İtalya (1250) ve İspanya (1120) olarak belirtilmiştir. Gelen öğrencilere bakıldığında ise Türkiye’ye 2021 yılında gelen öğrenci sayısı 4894 iken en fazla öğrenci gönderen ülkelerin Almanya (1060), Polonya (571), Romanya (441), Fransa (371) ve Bulgaristan (283) olduğu görülmektedir. Yukarıdaki veriler, Erasmus kapsamında giden öğrenci sayısının gelen öğrenci sayısından oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gelen öğrencilerin ağırlıklı olarak Türk diasporasının yaygın olduğu ülkelere geldiği de gözlemlenmiştir.

Öğretim elemanı hareketliliği

YÖK (2023b) verilerine göre 2022 yılında Türkiye’de görev yapan uluslararası öğretim elemanı sayısı 3132’dir. Toplam öğretim elemanı sayısına oranlandığında bu sayının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Türkiye’deki

üniversitelerde son 30 yıldır uluslararası öğretim üyesi istihdam edilmektedir ancak uluslararası akademisyenlerin, devlet üniversitelerindeki akademik kadroya oranının %2'yi aşamayacağına dair sınırlama, bu sayının yetersiz olmasına sebep olmuştur (Seggie & Ergin, 2018). 2020-2021 verilerine göre uluslararası uyruklu doktoralı öğretim elemanı sayısı en fazla olan üniversiteler Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi (YÖK, 2022).

Benzer şekilde YÖK (2022) verilerine göre değişim programları kapsamında Türkiye'ye gelen öğretim elemanlarının en fazla olduğu üniversiteler Trakya Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi'dir ve toplamda 120 uluslararası öğretim elemanı Türkiye'de ders vermiştir. Buna karşın değişim programları kapsamında yurtdışına giden öğretim elemanlarının en fazla olduğu üniversiteler Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi'dir ve 104 öğretim elemanı hareketlilikten faydalanmıştır.

Ortak derece programları

Üniversiteler arasında her düzeyde (ön lisans, lisans ve lisansüstü) ortak eğitim ve öğretim programları oluşturmak yasal mevzuat kapsamında mümkündür. YÖK, resmî belgelerde üniversiteleri bu tür programlar kurmaya teşvik ettiğini sıklıkla belirtmiştir. YÖK tarafından yayınlanan raporda (2021a), yurtdışında üniversiteler ile yürütülen ortak programların sayısı 269 olarak ifade edilmiştir. Türkiye'de ortak ve çift diploma programlarının sayısı 2004 yılında Sokrates Programı'na dahil olunduktan sonra büyük bir ivme kazanmıştır (Şengül & Serpil, 2018). Ortak derece programlarının kurulmasını kolaylaştırmak adına YÖK tarafından ortak ve çift diploma protokol taslağı geliştirilmiş ve web sayfasında İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra, Yükseköğretim Kurumlarıyla Ortak Eğitim Öğretim Programlarına Dair Yönetmelik (2016) yürürlüğe konmuş ve bu sayede ortak diploma ve çift diploma programlarının yürütülme şartları belirlenmiştir. Lisans düzeyindeki ortak diploma programları en fazla ABD ile yürütülmektedir (Şengül & Serpil, 2018) ve özellikle de State University of New York (SUNY) ile yürütülen 21 ortak lisans programı bulunmaktadır (SUNY, 2023).

İkili anlaşmalarla kurulmuş iki ülkeli üniversiteler

Ayrıca, Türkiye ile diğer ülkeler arasında imzalanan ortak protokoller sonucu kurulmuş iki uluslu üniversitelerden üç tanesi Türkiye'de bulunurken, iki tanesi ise anlaşma yapılan diğer ülkede kurulmuştur. Bu üniversiteler şu şekilde sıralanabilir:

- Galatasaray Üniversitesi (Türkiye'de, Fransa ile ortak) (1992)
- Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi (Kazakistan'da) (1992)
- Türkiye - Kırgızistan Manas Üniversitesi (Kırgızistan'da) (1997)
- Türk Alman Üniversitesi (Türkiye'de, Almanya ile ortak) (2010)
- Türk - Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (Türkiye'de) (2017)

Bu üniversitelerin kurulması uluslararasılaşma açısından önemli bir gösterge olsa da, üniversitelerin çalışmaları, mezunlarının yeterli düzeyleri vb. konularda yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Örnek vermek gerekirse, Türk Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi halihazırda 2023-2024 akademik yılı için öğrenci alımı yapmamaktadır (Türk Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, 2023).

Şube kampüsler

Şube kampüsler tüm dünyada oldukça yaygın bir uluslararasılaşma uygulaması olsa da Türkiye'de şube kampüslerin kurulmasına izin verilmemektedir. Türkiye'de geçerli olan Yükseköğretim Kanunu'na (1981) göre her üniversitenin bir kamu tüzel kişiliği bulunmaktadır. Bu nedenle üniversiteler kanunla kurulmakta ve lisans öğrencilerini merkezi bir Üniversite Yerleştirme Sınavı ile kabul etmektedir. Ayrıca Türkiye'de vakıf üniversitelerinin kurulmasına izin verilirken, sadece kâr amaçlı kurulan özel üniversitelere izin verilmemektedir. Bu nedenlerle, Türkiye'de hiçbir yurtdışı üniversitenin şube kampüsü bulunmamaktadır. Ancak, ODTÜ ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kurduğu şube kampüsler bulunmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada Türkiye yükseköğretim sisteminde uluslararasılaşma politikalarının ve stratejilerinin ulusal düzeyde nasıl planladığı ve üniversitelerde uluslararasılaşmanın kurumsal düzeyde nasıl yönetildiği içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ulusal çerçevede, politika dokümanları incelenirken politikaların uluslararasılaşmanın hangi boyutlarına yer verdiği incelenmiştir. Kurumsal çerçevede ise misyon ve vizyon ifadelerinin yanı sıra uluslararası ofislerde bulunan çalışanlar, ofisin bağlı olduğu üst yönetim birimi, yürütülen programlar ve altyapılanmalar, iş bölümü ve uzmanlaşma stratejileri, ofislere erişim ve ofislerle iletişim kriterleri kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini sağlar. Yıldırım ve Şimşek (2016) tarafından da belirtildiği gibi, doküman analizinin tek başına bir veri seti olarak kullanılması durumunda, araştırmacının inceleyeceği dokümanları kapsamlı bir içerik analizine tabii tutması gerekir. Bu araştırmada kullanılan dokümanlar, ulusal strateji belgeleri ve örneklem kapsamında seçilen üniversitelerin uluslararası ofis web sayfalarında ve vizyon/misyon ifadelerinde yer alan bilgilerdir.

Bu araştırma yapılırken iki temel araştırma sorusu bulunmaktadır:

- 1) Türkiye yükseköğretimine şekil veren ulusal strateji dokümanlarına göre yükseköğretimde uluslararasılaşma amacıyla hangi politikalar benimsenmiştir?
- 2) a) Kurumsal düzeyde devlet ve vakıf üniversitelerinin uluslararası ofisleri nasıl örgütlenmişlerdir?
b) Kurumların misyon ve vizyon ifadelerinde uluslararasılaşma ne şekilde ve ne sıklıkla yer almaktadır?

Ulusal düzeydeki araştırma sorusu kapsamında beş politika belgesi incelenmiştir:

- Kalkınma Planı (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019),
- Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi için bir Yol Haritası (Çetinsaya, 2014),
- Uluslararasılaşma Strateji Belgesi (YÖK, 2017)
- Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma (YÖK, 2021a),
- Yükseköğretimde Uluslararasılaşma ve Türkiye'deki Üniversitelerin Uluslararası Görünürlüğü Çalıştayı Raporu (YÖK, 2023b).

Bu belgeler ülkenin uzun vadeli kalkınma hedeflerini belirleyen resmi yol haritaları niteliğindedir. Yükseköğretim politikalarının ana kaynağı olan bu belgeler, üniversitelerin uluslararasılaşma süreçlerini nasıl yönlendireceğini ortaya koyması bakımından birinci araştırma sorusuna yanıt vermektedir.

Kurumsal düzeydeki araştırma kapsamında, YÖK (2023a) verilerine göre en fazla uluslararası öğrenciye sahip olan ilk 20 devlet üniversitesi ve ilk 20 vakıf üniversitesinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Kurumsal düzeydeki araştırma kapsamında kullanılan veri kaynakları şu şekilde sıralanabilir:

- YÖK (2023a) verilerine göre en fazla uluslararası öğrenciye sahip olan ilk 20 devlet ve vakıf üniversitesinin uluslararası ilişkiler ofisi ve uluslararası öğrenci ofisi internet sayfaları
- YÖK (2023a) verilerine göre en fazla uluslararası öğrenciye sahip olan ilk 20 devlet ve vakıf üniversitesinin misyon ve vizyon ifadeleri

Bu veri kaynakları kapsamında, üniversitelerde uluslararasılaşmanın kurumsal yönetimi, uluslararasılaşma çalışmalarının yürütüldüğu ofisler; misyon ve vizyon ifadeleriyle birlikte ele alınmıştır. Tablo 2'de araştırma kapsamında veri elde edilen en fazla uluslararası öğrenciye sahip ilk 20 devlet ve vakıf üniversitesinin listesi bulunmaktadır.

Tablo 2. En Fazla Uluslararası Öğrenciye Sahip İlk 20 Devlet ve Vakıf Üniversitesi (YÖK, 2023a).

Sıra	Devlet Adı	Üniversite	Türü	Öğrenci Sayısı	Vakıf Üniversite Adı	Türü	Öğrenci Sayısı
1	Karabük	Üniversitesi	Devlet	11908	İstanbul Medipol Üniversitesi	Vakıf	7380
2	Kütahya	Dumlupınar Üniversitesi	Devlet	7255	Bahçeşehir Üniversitesi	Vakıf	6788
3	İstanbul	Üniversitesi	Devlet	6249	Altınbaş Üniversitesi	Vakıf	6141
4	Bursa Uludağ	Üniversitesi	Devlet	5336	İstanbul Gelişim Üniversitesi	Vakıf	5387
5	Anadolu	Üniversitesi	Devlet	5270	İstanbul Aydın Üniversitesi	Vakıf	5362
6	Ondokuz Mayıs	Üniversitesi	Devlet	4828	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	Vakıf	4575
7	Sakarya Üniversitesi	Devlet	4651	Üsküdar Üniversitesi	Vakıf	3651	
8	Çankırı Karatekin	Üniversitesi	Devlet	4260	İstanbul Okan Üniversitesi	Vakıf	2732
9	Ankara Üniversitesi	Devlet	4246	Ostim Teknik Üniversitesi	Vakıf	2541	
10	Dokuz Eylül	Üniversitesi	Devlet	4198	İstinye Üniversitesi	Vakıf	2511
11	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Devlet	4051	İstanbul Bilgi Üniversitesi	Vakıf	2290	
12	Trakya Üniversitesi	Devlet	3949	İstanbul Topkapı Üniversitesi	Vakıf	2153	
13	Gaziantep	Üniversitesi	Devlet	3785	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	Vakıf	2132
14	Mersin Üniversitesi	Devlet	3753	İstanbul Esenyurt Üniversitesi	Vakıf	1952	
15	Sivas Cumhuriyet	Üniversitesi	Devlet	3234	Haliç Üniversitesi	Vakıf	1927
16	Erciyes Üniversitesi	Devlet	3109	Biruni Üniversitesi	Vakıf	1738	
17	Tokat	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Devlet	3067	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Vakıf	1681
18	Kırşehir Ahi Evran	Üniversitesi	Devlet	2654	İstanbul Arel Üniversitesi	Vakıf	1460
19	Atatürk Üniversitesi	Devlet	2579	İstanbul Kent Üniversitesi	Vakıf	1318	
20	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Devlet	2567	İstanbul Beykent Üniversitesi	Vakıf	1312	

Örnekleme kapsamında seçilen ve yukarıda listesi verilen üniversitelerin web sayfaları içerik analizine tabii tutulurken, aşağıdaki kriterler göz önüne alınmıştır:

- Ofiste çalışanları
- Bağlı olunan üst yönetim birimi
- Yürütülen programlara göre ofislerin alt yapılanması
- İş bölümü ve uzmanlaşma stratejileri
- Ofislere erişim ve ofislerle iletişim
- Üniversitelerin misyon ve vizyon ifadeleri

Bu çalışmada veri analizi yöntemi olarak ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme kapsamında seçilen üniversitelerin web sayfalarında uluslararasılaşma ile ilgili sayfalar ve misyon/ vizyon ifadeleri incelenmiştir.

İçerik analizi hacim bakımından yoğun olan verinin anlamlandırılması (Patton, 2002); verinin anlamının okuyucuya aktarılması (Merriam, 2009) şekline açıklanabilir.

Bulgular

Bu bölümde bulgular ulusal düzeyde ve kurumsal düzeyde olmak üzere iki başlık altında sunulmuştur. Ulusal düzeydeki bulgular YÖK tarafından hazırlanan beş politika ve strateji belgesinin içerik analizi sonuçlarını içermektedir. Kurumsal düzeydeki bulgular ise örneklem olarak seçilen 40 üniversitenin web sayfaları ve vizyon/misyon ifadelerinin içerik analizi sonuçlarını ortaya koymuştur.

Ulusal düzeydeki bulgular

YÖK tarafından geliştirilen ulusal stratejilerin beş önemli dokümanda yer aldığı görülmektedir.

11.Kalkınma Planı

İlk doküman olan “11. Kalkınma Planı” (2019-2023) incelendiğinde, Türk yükseköğretim kurumlarının uluslararasılaşmasını geliştirme amacı 563. maddede açıkça belirtilmiştir. Bu doğrultuda, bu maddenin dört alt amacı aşağıdaki gibidir:

- Etkin tanıtım faaliyetleri yoluyla yükseköğretim sistemine uluslararası erişim kolaylaştırılacaktır.
- Yükseköğretim sistemindeki nitelikli uluslararası öğrenci sayısı artırılabilecektir.
- Nitelikli yabancı akademisyenlerin toplam istihdam içindeki payı artırılabilecektir.
- Yabancı dilde eğitim veren program sayısı artırılabilecek, yükseköğretim kurumlarının uluslararası öğrencilere yönelik barınma imkânları geliştirilecek ve uluslararasılaşmaya yönelik kurumsal kapasite artırılabilecektir (s.144).

Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası

İkinci olarak, 2014 yılında yayınlanan “Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi için bir yol haritası” (Çetinsaya, 2014), uluslararasılaşma anlamında politika belirlemeye yönelik önemli raporlardan bir tanesidir. Bu raporda uluslararası öğrenciler, değişim programlarına katılan öğrenci ve personel, ortak diploma programları, ülkeler arası anlaşmalarla kurulan uluslararası üniversiteler (ör. Türk-Alman Üniversitesi) vb. uluslararasılaşma göstergeleri ile bilgi verildikten sonra, sonuç bölümünde uluslararasılaşma yol haritası için şu önerilerde bulunulmuştur (sayfa 168-170):

- Türkiye'nin eğitim, bilim ve araştırmadaki birikimlerini yaymak, uluslararası öğrenci ve araştırmacılar için çekici hale getirmek ve nitelikli beyinleri ülkemizin bilim ortamına kazandırmak
- Uluslararasılaşma sürecinde etkin bir üniversite profili üretebilmek
- Uluslararası öğrenci ve öğretim üyesi oranının dünya standartlarına uygun olmasıyla, değişim programlarına etkin katılımı, ortak araştırma projeleri ve ortak diploma programlarının teşvik etmek
- Yalnızca yakın coğrafya ve kültür havzalarıyla değil, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile de yükseköğretim alanında ilişkileri geliştirmek
- Dünya üzerinde ve kendi coğrafyasında uluslararasılaşma alanında bölgesel iş birliklerine gitmek
- Uluslararası öğrencilerin yükseköğretimde uluslararasılaşma sürecinin temel unsuru olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’de yükseköğretime erişim politikalarını sadece ülke vatandaşları için değil aynı zamanda uluslararası öğrenciler de dikkate alınarak düzenlenmek.

Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022

Üçüncü olarak, 2018 yılında yayınlanan “Uluslararasılaşma Strateji Belgesi” (YÖK, 2018), 2018-2022 yılları arasında Türkiye'nin ulusal stratejisini yönlendiren bir doküman olarak yer almaktadır. Bu planda Türk yükseköğretimi için iki ana strateji tanımlanmıştır. Uluslararasılaşmaya yönelik birinci temel strateji, Türkiye'nin uluslararası öğrenciler için cazibesini artırmaktır. İlk ana strateji için, bazı örnek alt stratejiler ise şöyledir:

- Uluslararası öğrencileri ve personeli çekmeye yönelik politikalar,
- Türk yükseköğretiminin uluslararası arenada görünürlüğünün artırılması,

- Ortak üniversiteler ve diğer devletlerle uluslararası ortaklıkların geliştirilmesi,
- Uluslararası öğrenciler için akademik hizmetlerin geliştirilmesi (örn. İngilizce olarak sunulan dersler, akademik personelin İngilizce öğretim kapasitelerinin geliştirilmesi)
- Uluslararası öğrenciler için destek hizmetlerinin geliştirilmesi (örneğin konaklama).

İkinci temel strateji ise üniversitelerin kurumsal kapasitelerini geliştirmektir. Kurumsal kapasitelerin geliştirilmesine yönelik ikinci amaç için belirlenen bazı alt amaçlar şu şekildedir:

- Üniversitelerde uluslararasılaşma için nitelikli insan kaynağının sağlanması,
- Uluslararasılaşma için resmi birimlerin oluşturulması,
- Uluslararasılaşma trendlerinin takip edilmesi için Türk üniversiteleri arasında daha fazla işbirliği yapılması ve hedef ülkelere temsili öğretim üyeleri gönderilmesi

Bu stratejik amaç özellikle bu makalenin araştırma sorusu ile doğrudan ilgilidir. Bu strateji belgesinde üniversitelerde Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlıklarının kurulması ve nitelikli insan kaynağı hedefleri şu şekilde açıklanmıştır:

“Yükseköğretimde uluslararasılaşmanın ana unsurlarından üniversiteler, bu alanı Daire Başkanlığı düzeyinde yapılandıramadıkları için, ancak uluslararası öğrenci ofisi oluşturabilmişlerdir. Uluslararası öğrenci ofisleri ne yazık ki bu alana gereken katkıyı verebilmekten uzaktır; ne mevcut öğrencileri ve öğretim elemanlarıyla gereği gibi ilgilenebilmektedir, ne mezun takibi yapabilmektedir, ne de arşivlerindeki uluslararası öğrencilerini ve öğretim elemanlarını bilebilmektedir. Bu birimin zayıf kurumsal yapısı dolayısıyla üniversitemizin yurt dışı tanıtım faaliyetleri de nitelikli öğrenciyi çekebilmek potansiyelinin uzağındadır. Bu nedenlerle, Yükseköğretim Kurulu bünyesinde Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlığı ihdas edilmesi ve önümüzdeki beş yıllık süre zarfında, uluslararasılaşmada pilot olarak belirlenen üniversitelerle sınırlı olmak üzere, üniversitemizde Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlığı oluşturulması hedeflenmektedir” (sayfa 66).

Bu stratejik plan kapsamında 20 devlet üniversitesi pilot üniversite olarak seçilmiştir. Ancak, bu seçilen üniversitelerde, uluslararası ilişkiler daire başkanlıklarının kurulması ile ilgili henüz somut bir adım atılmamıştır.

Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma

Dördüncü olarak ise, 2021 yılında yayınlanan “Yükseköğretimde hedef odaklı uluslararasılaşma” (YÖK, 2021a) dokümanı da önemli bir strateji belgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Raporda Türkiye’ye gelen uluslararası öğrenci sayısında çok büyük bir artış olduğu ve UNESCO rakamlarına göre Türkiye’nin gelen öğrenci sayısı bakımından ilk 10 ülkeden biri haline geldiği ve bu ivmenin devam ettirilmek istendiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, bu belgede, uluslararasılaşmanın YÖK’ün en öncelikli hedeflerinden biri haline geldiği ve bu bağlamda YÖK bünyesinde 2017 yılında Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlığı kurulduğu belirtilmektedir.

Raporda Türkiye yükseköğretim sistemi ile uluslararası ilişkilerin artırılacağı 20 hedef ülke belirlenmiştir: Afganistan, Almanya, Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna Hersek, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Hindistan, İngiltere, İran, Kosova, Makedonya, Malezya, Mısır, Pakistan, Rusya, Sudan, Suudi Arabistan, Ukrayna, Yunanistan.

Yükseköğretimde Uluslararasılaşma ve Türkiye’deki Üniversitelerin Uluslararası Görünürlüğü Çalıştayı

Son olarak, YÖK tarafından 28 Kasım 2022’de düzenlenen “Yükseköğretimde uluslararasılaşma ve Türkiye’deki üniversitelerin uluslararası görünürlüğü çalıştayı” sonuçları 07.08.2023 tarihinde yayınlanmıştır (YÖK, 2023b). Bu çalıştay, Türkiye’de uluslararasılaşma konusunda söz sahibi çok sayıda paydaşı bir araya getirerek katılımcı bir yöntemle organize edilmesi açısından önemlidir. Çalıştaya yaklaşık 40 üniversiteden öğretim üyelerinin davet edilmesinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, TÜBİTAK, TÜBA, YÖKAK, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, Ulusal Ajans ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu gibi uluslararasılaşmanın diğer paydaş kuruluşları da davet edilmiştir. Çalıştayın sonuç raporunda Türkiye’de uluslararasılaşma stratejilerinin geliştirilmesi açısından öneriler sunulmuştur.

Tıpkı bundan önceki raporlarda olduğu gibi bu raporda da gelen uluslararası öğrencilerle ilgili stratejiler ağırlıklı olarak yer almıştır. Bu stratejiler “nitelikli uluslararası öğrenci ve öğretim elemanı çekme” başlığı altında verilirken, özellikle uluslararası öğretim üyelerinin istihdam edilmesi için somut öneriler içermektedir. Bu öneriler uluslararası öğretim üyelerinin maaşlarının artırılması, işe alım süreçlerinin kolaylaştırılması, uzaktan eğitim verme imkanlarının sağlanması ve bu akademisyenlere uzun süreli sözleşmelerle çalışma imkânının verilmesi olarak özetlenebilir.

Bunun yanı sıra, ilk defa ulusal bir politika dokümanında kampüste uluslararasılaşma ve müfredatın uluslararasılaşması kavramlarına yer verilmiştir. Müfredatın uluslararasılaşması stratejileri genel olarak derslerin içeriğinden çok dil ile ilgili hususlara odaklanmıştır. Buna göre gelen öğrencilere daha iyi Türkçe öğretilmesi, daha fazla İngilizce ders sunma, sunulan derslerin İngilizce bilgilerinin web sayfasında yer alması vb. önerilere yer verilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, raporda kampüste uluslararasılaşma detaylandırılırken, kampüsün ve müfredatın uluslararasılaşmasının gelen öğrenciler için getireceği faydalar üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Örnek vermek gerekirse uluslararası öğrencilerin kampüste daha verimli zaman geçirmeleri adına uluslararası kulüp kurmaları, kültürel tanıtım etkinliklerinin düzenlenmesi, çok dilli tabelaların yaygınlaştırılması, konaklama imkânlarının artırılması, uluslararası öğrencilerin çalışma imkânlarının artırılması vb. öneriler sunulmuştur.

Raporda giden öğrencilere yönelik olarak da Erasmus dışı imkânların artırılması, özellikle staja giden öğrencilere yönelik stratejiler geliştirilmesi hedeflerine yer verilmiştir. Ortak diploma programları için de ayrıca bir başlık açılmış, bu programların hem fonlarla hem de iyi uygulamaların paylaşılması yoluyla desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca raporda, Türkiye’nin bölgesel konumu nedeniyle uluslararası iş birliklerinin bölge odaklı veya misyon odaklı farklılaşabileceği vurgulanmıştır. Bunun dışında uluslararası sıralamalarda görünürlüğü artırma, uluslararası mezun veri ve takip sistemi oluşturma, yurtdışında şube kampüsler açma, uluslararası öğrencilerden alınan harçların artırılması, uluslararası iş birliği ağlarına daha fazla dahil olma, Mevlana programını yeniden aktif hale getirme, uluslararası işbirliklerinde vize süreçlerini kolaylaştırma gibi öneriler de mevcuttur.

Bunlara ek olarak, bu rapor daha önce resmi olarak dile getirilmemiş bir takım yenilikçi öneriler de içermektedir:

- Uluslararasılaşmanın tanımının yurt dışından öğrenci çekmekten veya öğrenci hareketliliğinden çok daha kapsamlı bir kavram olması sebebiyle, konunun üniversitelerin eğitim-öğretim, araştırma, topluma hizmet içerecek şekilde ve bütüncül bir yaklaşımla ele almak (sayfa 58)
- “Yükseköğretim Çalışmaları” alanının kurumsallaşması ve uluslararasılaşma ile ilgili akademik çalışma tecrübesi olan insan kaynağı yetiştirmek (sayfa 31)
- Vakıf üniversitelerinin ve devlet üniversitelerinin bürokratik isleyişleri, imkânları ve uluslararasılaşma gerekçeleri farklı olabileceği için, bu iki tip yükseköğretim kurumlarına özgü esnek uluslararasılaşma stratejileri geliştirmek (sayfa 31).

Son olarak, bu makalenin kurumsal düzeydeki analizini ilgilendiren iki madde ise şu şekilde ifade edilmiştir:

- Uluslararası öğrenci ofislerinde çalışan personelin, alanda uzmanlığı bulunan kişiler arasından seçilmesi sağlanmalıdır ve mevcut personelin niteliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır (sayfa 26)
- Üniversitelerdeki uluslararası ofislerin kurumsallaşması ve kapasitelerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir (sayfa 53).

Ulusal düzeyde ilan edilen bu beş politika belgesine bakıldığında, her ne kadar önemli ağırlık uluslararası öğrenci hareketliliği ve gelen öğrenci sayısının artırılmasında olsa da, güncel belgelerde uluslararasılaşmanın daha geniş boyutlarıyla ele alındığı görülmektedir. Ayrıca, daha önceki yıllarda geliştirilen politika belgelerinden farklı olarak, son politika belgesi oldukça katılımcı bir yöntemle geliştirilmiştir.

Kurumsal Düzeydeki Bulgular

Bu araştırmanın ikinci araştırma sorusu kapsamında, Türkiye’de uluslararası öğrenci sayısının en fazla olduğu devlet ve vakıf üniversitelerinde uluslararasılaşmanın kurumsal yönetimi araştırılmış ve bulgular aşağıda sunulmuştur.

Ofis Çalışanları ile ilgili bulgular

Çalışma kapsamında ofislerde çalışan personel sayıları ve bu personelin hangi akademik ve idari unvanlarla çalıştığı incelenmiştir. Örnekleme yer alan 20 devlet üniversitesinde toplam çalışan görevli personel sayısı 238, ortalama ofis çalışanı sayısı ise 11,9'dur. Örnekleme yer alan 20 vakıf üniversitelerinde toplam çalışan görevli personel sayısı 111, ortalama ofis çalışanı sayısı ise 5,55'tir. Bu örneklem dâhilinde, vakıf üniversitelerinde uluslararası ofislerde daha az personel çalıştığı görülmektedir.

Yapılan analiz sonucunda devlet üniversitelerinde uluslararasılaşma çalışmalarını sürdüren ofis çalışanlarının çoğunlukla akademik personelden oluştuğu ortaya çıkarılmıştır. Buna göre ofis çalışanları öğretim görevlilerinden (89) ve öğretim üyelerinden (41) oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, ofislerde fazla sayıda idari personel de çalışmaktadır. İdari personel, memurlardan (81), yardımcı personellerden (13), sekreter/şube müdürü/şeflerden (7) ve büro personellerinden (7) oluşmaktadır.

Yapılan analiz sonucunda vakıf üniversitelerinde uluslararasılaşma çalışmalarını sürdüren ofis çalışanlarının çoğunlukla uzmanlardan oluştuğu ortaya çıkarılmıştır. Buna göre ofis çalışanları uzmanlardan (109) ve profesörlerden (2) oluşmaktadır. Buna karşın ofislerde görev yapan herhangi bir idari kadroya rastlanmamıştır. Ayrıca araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan biri de vakıf üniversitelerine bağlı ofislerde yabancı uyruklu ofis çalışanlarının olmasıdır. Vakıf üniversitelerine bağlı ofislerdeki toplam 111 çalışanın %28'i (31 kişi) yabancı uyrukludur. Buna ek olarak bir diğer araştırma bulgusu bazı vakıf üniversitelerinin çevirim içi formlar, portallar ya da araçlar vasıtasıyla öğrenci işlemlerini, uluslararası öğrenci başvurularını ve ofis süreçlerini yürüttüğünü ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında ofis yöneticilerinin unvanları ve kadroları da incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında ulaşılan bulgulardan ilki devlet üniversitelerine bağlı ofislerde birden fazla yöneticinin çalıştığı ve yönetim yapılanmasının koordinatör ve koordinatör yardımcısı şeklinde oluşturulduğudur. Yapılanmaya ek olarak ofis yöneticilerinin unvanları profesör (15), doçent (6), Dr. öğretim üyesi (14), öğretim görevlisi (12), araştırma görevlisi (1) ve idari personel kadrolarında yönetici (3) (örnek: şef) şeklinde dağılmaktadır. Vakıf üniversitelerine bağlı ofislerde ise yönetim yapılanmasında gözle görülür farklılıklar bulunmaktadır. Unvan çeşitliliğindeki azlığın yanı sıra vakıf üniversitelerinin yönetim yapılanması da oldukça sadedir ve yönetici sayısı devlet üniversitelerine göre azdır. Yöneticilik görevlerinde 24 uzman ve 2 profesör görev yapmaktadır.

Bağlı olunan üst yönetim birimi ile ilgili bulgular

Araştırma kapsamında ofislerin bağlı buldukları üst yönetim kademeleri incelenmiştir. 20 devlet üniversitesinden 12'sinin üst yönetimde bağlı buldukları yönetim düzeyi bilgisine ofis web sayfalarından ulaşılamamıştır. 5 uluslararası ofis rektör yardımcısına bağlı çalışırken; 3 ofis direktöre bağlı çalışmaktadır. Vakıf üniversitelerinde ise, 15'inde üst yönetimde bağlı oldukları birim web sayfasında yer almazken, 3'ü rektörlüğe ve 2'si ise genel sekreterliğe bağlı görev yapmaktadır.

Yürütülen programlara göre ofislerin alt yapılanması ile ilgili bulgular

Bu araştırma ile ofislerdeki iş bölümü ve uzmanlaşma da mercek altına alınmıştır. Bu kapsamda, devlet üniversitelerinin 14'ünde hem uluslararası ilişkiler ofisi hem de uluslararası öğrenci ofisi bulunduğu, 6'sında ise sadece uluslararası ilişkiler ofisi bulunduğu görülmüştür. Benzer şekilde vakıf üniversitelerinin ise 12'sinde her iki ofis de yer alırken, 8'inde sadece tek bir ofis ile uluslararasılaşma işlemleri yürütülmektedir.

Bir diğer bulgu ise, bu çalışmada uluslararası ilişkiler ofisi adıyla anılan ana ofislerin farklı isimlerle faaliyet sürdürdükleridir. Uluslararası ilişkiler ofislerinden farklı olarak Erasmus Koordinatörlüğü, Dış İlişkiler Ofisi, Dış İlişkiler ve Uluslararası Öğrenci Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi, Uluslararası Akademik İlişkiler Birimi, Ön lisans/Lisans Öğrenci Ofisi bu isimlerden bazılarıdır. Mevcut araştırma üniversitelerinin değişim programları süreçleri ile tam zamanlı uluslararası öğrenci süreçlerini ayırma yolunda önemli mesafe kat ettiklerini ortaya koymaktadır. Yapılan analiz sonucunda üniversitelerin bir kısmında uluslararası öğrenci ofislerinin uluslararası ilişkiler ofisleri kadar aktif olmadığı, bazılarında görevlilerin aynı kişiler olduğu ve bazılarında uluslararası öğrenci işlemlerinin müstakil bir uluslararası öğrenci ofisi bulunsa bile, öğrenci işleri daire başkanlıkları altında sürdürüldüğü gözlemlenmiştir.

İş bölümü ve uzmanlaşma stratejileri ile ilgili bulgular

Bu bölümde, ofislerin iş bölümü ve uzmanlaşma stratejileri, hangi alt birimlerle süreçleri yürüttükleri incelenmiştir. Bu amaçla, aşağıda yer alan Tablo 3'te devlet üniversitelerinde uluslararası ilişkiler ofislerinde bulunan alt birimler ve çalışanların sorumlu oldukları işlerin dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 3. Uluslararası ilişkiler ofislerinde bulunan alt birimler ve frekans değerleri

İş bölümü ve uzmanlaşmadaki alt birimler	Frekans
Erasmus Değişim Programı	15
Mevlana Değişim Programı	12
Farabi Değişim Programı	10
Giden Öğrenci	13
İkili Anlaşmalar	10
Personel Hareketliliği	6
Avrupa Ülkeleri Staj	5
Gelen Öğrenci	4
KA 171/KA2/KA131/KA103 Projeleri	3
Orhun Değişim Programı	2
Afrika ve Orta Doğu Koordinatörlüğü	1
Secondos Kurum Koordinatörü	1
Uluslararası Tam Zamanlı Öğrenciler	1
Eurodesk	1
Uluslararası Öğrenci Göç idaresi İkamet İşleri Ofisi	1
YÖS Ofisi	1
Dünya Kültür Bölgeleri Ofisi - Güneydoğu Asya Sorumlusu	1
Uluslararasılaşma Koordinatörü	1

Tablo 3'te görüldüğü üzere bu inceleme sonucunda ulaşılan en önemli bulgulardan biri devlet üniversitelerinin iş bölümü ve uzmanlaşma noktasında amaca dönük çalıştığı ve üniversitelerin tamamına yakınında ilan edilmiş bir iş bölümü bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunlar internet sitelerinde çoğunlukla Erasmus, Mevlana, Farabi ve Giden öğrenci şeklinde sınıflandırılmıştır. Buna ek olarak, ofisler kendi içerisinde ikili anlaşmalar, personel hareketliliği, staj, gelen öğrenci, Orhun değişim programı, Secondos değişim programı, gibi alt birimlerde hizmet vermektedirler. Ayrıca bazı ofislerde göç idaresi, Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı (YÖS), dünya kültür bölgeleri ofisi gibi özgün birimler de bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'de üniversitelerin değişim programları ve hareketlilikler bağlamında çok yoğun ve amaçlı bir örgütlenme ve iş bölümüne sahip olduğunu göstermektedir. Araştırma kapsamında Türkiye yükseköğretimi için umut verici bir bulguya daha ulaşıldığı söylenebilir. Dünyada sürekli artan sayıda üniversitenin sahip olduğu uluslararasılaşma koordinatörü, danışmanı ya da uluslararasılaşma kurulu gibi bir yapılanma Türkiye'de bulunması önemli yapılar olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu yapılanmalar uluslararasılaşmanın yönetimine stratejik yönetim bakış açısıyla yaklaşmak bakımından önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında vakıf üniversitelerindeki iş bölümü ve uzmanlaşma ofislerin içerisindeki alt çalışma birimleri ve koordinatörlükler bağlamında da incelenmiştir. Tablo 4 ofislerin içerisindeki iş bölümü ve uzmanlaşma alanlarını ve frekans değerlerini göstermektedir.

Tablo 4. İş bölümü ve uzmanlaşma alanlarını ve frekans değerleri

İş bölümü ve uzmanlaşmadaki alt birimler	Frekans
Uluslararası Ofis Uzmanı	36
Uluslararası Öğrenci Uzmanı/Danışmanı	28
Erasmus	13
Pazarlama ve Öğrenci Kabul	8
Gelen Öğrenci	3
Değişim Programları Uzmanı	2
Kurumsal İlişkiler Uzmanı	2
Personel Hareketliliği	1
Giden Öğrenci	1
Staj	1
Konsorsiyum öğrencileri	1
Ajanslarla İlişkiler	1
Kurumsal Gelişme	1
Takım lideri	1
Dış Paydaşlar Koordinatörü	1
Uluslararası İletişim Uzmanı	1
Çevirmen	1

Tablo 4 incelendiğinde vakıf üniversitelerinin uluslararası ofis sayfaları incelendiğinde çalışanların uluslararası ofis uzmanı şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımlamanın içeriğinin oldukça geniş olduğu söylenebilir. Bu nedenle iş bölümü ve uzmanlaşma adına belirsizlikler olduğu görülmektedir. Ayrıca uluslararası ofis sayfaları çoğunlukla uluslararası öğrencileri kabulünü hedefleyen bir yapıyı yansıtmaktadır. Erasmus değişim programı bilgilerinin ise genellikle başka bir sayfada sunulduğu görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken bulgu ise, devlet üniversitelerinden farklı olarak, pazarlama ve öğrenci kabul adında bir birimin yer almasıdır.

Ofislere erişim ve ofislerle iletişim ile ilgili bulgular

Ofisler erişim açısından da incelemeye tabi tutulmuştur. Bu amaçla üniversitelerin ana web sayfaları incelenmiş, web sayfalarından ofis sayfalarına nasıl erişildiği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda bir devlet üniversitesi hariç çalışma grubundaki tüm üniversitelerin ana sayfalarından uluslararası ofislerin web sayfalarına doğrudan bir bağlantı bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlantıların büyük kısmı uluslararası (international) ve uluslararası öğrenci (international student) sekmeleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıca özellikle vakıf üniversitelerinde şimdi başvur (apply now) gibi sekmeler bulunmaktadır. Bu durum üniversitelerin uluslararası görünürlükleri ve erişilebilirliklerin yeterli olduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında ulaşılan bir diğer bulgu ise ofislerle iletişim araçlarındaki farklılıklardır. Devlet üniversitelerinde ofislerle iletişim genel olarak telefon ve e-posta adresleri üzerinden kurulacak şekilde organize edilmişken; vakıf üniversitelerinde daha fazla çeşitlilik bulunmaktadır. Devlet üniversitelerinden farklı olarak vakıf üniversitelerinin uluslararası ofislerinde birçok sosyal medya hesabının görünür olduğu, özellikle WhatsApp linklerinin bulunduğu ve iletişim formlarının aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, devlet üniversitelerinde telefon numaraları dahili numaralar ile sunulmuşken, vakıf üniversitelerinde erişimi kolaylaştırma adına tek butonla direk ulaşılabilen telefon numaraları tercih edilmiştir.

Üniversitelerin misyon ve vizyon ifadeleri ile ilgili bulgular

Kurumsal analizin son ayağında üniversitelerin misyon ve vizyon ifadeleri incelenerek, uluslararasılaşmaya ne kadar atıfta buldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. Misyon ve vizyon ifadeleri üniversiteler dahil birçok kurumun belirlediği, çalışanları ve tüm paydaşlarına ilan ettiği, kurumun değerlerini yansıtan ifadelerdir. Özellikle vizyon ifadeleri, kurumların gelecekteki amaçlarını ve yönelimlerini belirlediği için önem arz etmektedir. Örnekteki üniversitelerin misyon ifadelerinin içerik analizi sonucunda üç farklı tema ortaya çıkmıştır. Tablo 5'te bu temalar kodlar, frekans yoğunluklarıyla birlikte sunulmuştur.

Tablo 5. Devlet Üniversiteleri Misyon İfadeleri İçerik Analizi: Temalar ve Kodlar.

Temalar	Frekanslar
Tema 1: Nitelikli Eğitim ve Öğretim	
Bilgi	8
Eğitim-öğretim	8
Kaliteli eğitim	2
Kalite güvencesi sistemi	1
Kalite kültürü	1
Tema 2: Topluma Hizmet	
İnsanlık	10
Yarar	6
Hizmet	5
Toplumsal	5
Katkı	4
Tema 3: Uluslararası İş Birliği ve Bilimsel Değerler	
Evrensel	10
Bilim	10
Uluslararası	6
Doğu ile Batı'yı birleştirmek	1
Dünya üniversitesi	1

Tablo 5'te görüldüğü üzere üniversitelerin misyon ifadeleri incelendiğinde, nitelikli eğitim ve öğretim, topluma hizmet ve uluslararası iş birliği ve bilimsel değerler temaları ortaya çıkmıştır evrensel ve bilimsel değerlerin öne

çıktığı görülmektedir. Üniversitelerin misyon ifadelerine ait öne çıkan örneklerden uluslararasılaşma ile ilgili olanların bazıları şöyledir:

“Doğu ile Batı’yı, geçmiş ile geleceği buluşturarak ülkemize ve insanlığa yararlı bilgi üretmek ve yetkin bireyler yetiştirmek.”

“Eğitim-öğretim ve araştırmada evrensel ölçüt ve etik değerleri benimseyen, toplum yararını ve paydaş memnuniyetini ilke edinen X Üniversitesi; eleştirel düşünebilen, mesleki yeterliliğe sahip, yaşam boyu öğrenme felsefesiyle donatılmış, yeni bilgiler üreten, uygulayan ve yayan bireyler yetiştirmeyi; bilimsel ve sanatsal alanlarda uluslararası düzeyde rekabet etmeyi amaç edinmiştir.”

“Uluslararası bilimsel değerleri benimseyen, analitik düşünen, özgüveni yüksek, girişimci bireyler yetiştirmek, bilimsel araştırmalar ve ürettiği hizmetlerle toplumsal fayda sağlamak.”

Devlet üniversitelerinin vizyon ifadeleri de içerik analizine tabi tutulmuş ve uluslararasılaşma, toplumsal katkı ve etki, kalite ve başarı odaklılık temalarına ulaşılmıştır. Tablo 6’da bu temalar kodlamalarıyla ve frekans yoğunluklarıyla birlikte sunulmuştur.

Tablo 6. Devlet Üniversitelerinin Vizyon İfadeleri İçerik Analizi: Temalar ve Kodlar.

Temalar	Frekanslar
Tema 1: Uluslararasılaşma	
Uluslararası	11
Evrensel	5
Tema 2: Toplumsal Katkı ve Etki	
Ülke	6
Toplum	4
Sürdürülebilir	2
Tema 3: Kalite ve Başarı Odaklılık	
Kalite	9
Teknoloji	6
Öncü	5
Yenilikçi	5

Tablo 6’da görüldüğü üzere örneklemdaki üniversitelerde en fazla yoğunluk içeren tema uluslararasılaşma olmuştur. Üniversitelerin amaçlarını, değerlerini ve gelecekteki yönlerini içeren vizyon ifadelerine ait öne çıkan örneklerden bu araştırmanın konusu gereği uluslararasılaşma ile ilgili olan örnekler paylaşılmıştır:

“Uluslararasılaşmada lider üniversite olmak.”

“Uygulamalı eğitim ve araştırmada öncü, yenilikçi yaklaşımlarla öğrenciyi merkeze alan, ürettiği bilim ve teknoloji ile paydaşlarının sorunlarına çözüm üreten, uluslararası tanınırlığa sahip bir üniversite olmaktır.”

Vakıf üniversitelerinin misyon ifadelerinin içerik analizi sonucunda üç farklı tema ortaya çıkmıştır. Tablo 7’de bu temalar kodlar ve frekans yoğunluklarıyla birlikte sunulmuştur.

Tablo 7. Vakıf Üniversiteleri Misyon İfadeleri İçerik Analizi: Temalar ve Kodlar.

Temalar	Frekanslar
Tema 1: Bireysel/Toplumsal Katkı	
Toplum	17
Eğitim	16
Birey	10
Katkı	10
Tema 2: Uluslararasılaşma	
Uluslararası	9
Evrensel	7
Küresel	6
Tema 3: Yenilikçi Bilgi Üretimi	
Üretme	11
Bilgi	9
Yenilikçi	6
İnovasyon	3

Tablo 7’de görüldüğü üzere vakıf üniversitelerinin misyon ifadeleri bireysel toplumsal katkı, uluslararasılaşma ve yenilikçi bilgi üretimi temaları ortaya çıkmış ve temalarda toplumsal katkı vurgusu yapılmıştır. Üniversitelerin misyon ifadelerine ait öne çıkan örneklerden uluslararasılaşma ile ilgili olanlardan bazıları şunlardır:

“Ulusal ve uluslararası arenada öğrenciler ve akademisyenler için cazibe merkezi olmak. Öğrencileri, küresel rekabetin ve kültürel farklılıkların olduğu bir çevreye bireysel farklılıklarını da göz önünde bulundurarak hazırlamak. Akademik dünya, iş dünyası ve STK’lar ile ulusal ve uluslararası düzeyde iş birlikleri oluşturmaktır.”

“Gelişen teknolojilerle birlikte toplam kalite yönetimi anlayışını benimseyen ve sağlık alanları başta olmak üzere, bilim, kültür, sanat ve sporda evrensel nitelikte değer üreten, ürettiği bilgiyi ve teknolojiyi toplumsal katkıya dönüştüren, etik değerleri önemseyen, çevre ve doğaya duyarlı, farklılıklara saygı gösteren, bilimsel ve toplumsal gelişime katkı sağlayan uluslararası düzeyde bireyler yetiştirerek, eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetleri ile bilgi üretimine katkı sağlamaktır.”

Son olarak, vakıf üniversitelerinin vizyon ifadeleri de içerik analizine tabi tutulmuştur. Tablo 8’de bu temalar kodlamalarıyla ve frekans yoğunluklarıyla birlikte sunulmuştur.

Tablo 8. Vakıf Üniversitelerinin Vizyon İfadeleri İçerik Analizi: Temalar ve Kodlar.

Temalar	Frekanslar
Tema 1: Yenilikçi Bilgi Üretimi	
Yenilikçi	18
Üretim	15
Bilgi	14
Araştırma	7
Tema 2: Uluslararasılaşma	
Uluslararası	10
Uluslararasılaşma	10
Evrensel	3

Tablo 8’de görüldüğü üzere çalışma grubundaki üniversitelerin vizyon ifadeleri yenilikçi bilgi üretimi ve uluslararasılaşma temaları ortaya çıkmış ve yenilikçi bilgi üretiminin yanı sıra, uluslararasılaşma hedefleri önemli ölçüde yer almıştır. Vizyon ifadelerine uluslararasılaşmayla ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

“Toplumun ve iş yaşamının gereksinimlerine evrensel standartlarda yanıt verebilen, yenilikçi, öncü bir 'dünya üniversitesi' olmak.”

“Vizyonumuz; küresel düzeyde aranan mezunlar yetiştirmek, yayınları ile alanındaki akademik çalışmalarını yönlendirebilen bir üniversite konumuna ulaşmak ve her tür bilimsel etkinlikte işbirliği aranan bir mükemmeliyet merkezi ve araştırma - geliştirme kurumu olmaktır.”

Örneklem olarak seçilen 40 üniversitenin misyon ve vizyon ifadelerine bakıldığında genel olarak uluslararasılaşmanın kurumsal stratejilerde oldukça görünür bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Ancak, bu ifadelerde yer alan “dünya üniversitesi olma” gibi iddialı hedeflerin, güçlü kurumsal yapılar ile gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle bu bölümün ilk kısmında yer verilen uluslararası ofislerin kurumsal sorunlarının, misyon-vizyon ifadelerinde yer alan amaçlar doğrultusunda yeniden değerlendirilmesi önemlidir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de yükseköğretimin uluslararasılaşması bağlamında oluşturulmuş ulusal politikalar ve stratejiler ile üniversitelerin kurumsal örgütlenmeleri ve uluslararasılaşma ile ilgili vizyon/misyon ifadeleri incelenmiştir. İlk olarak, yükseköğretimde uluslararasılaşma politikalarını anlamak üzere incelenen ulusal belgelere göre (Çetinsaya, 2014; YÖK, 2017; YÖK, 2021a; YÖK, 2023b, Strateji ve Bütçe Başkanlığı Kalkınma Planı, 2019) Türkiye’de uluslararasılaşmada en fazla önem verilen strateji, uluslararası öğrencilerin Türkiye’ye çekilmesidir. Hem 11.Kalkınma Planı, hem de onu takip eden YÖK strateji dokümanlarında uluslararasılaşma hedefleri daha fazla ve daha kaliteli uluslararası öğrencinin Türkiye’deki üniversitelerde eğitim alması için stratejiler geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Bu anlamda yapılan en önemli politika değişikliklerinden bir tanesi Yabancı Öğrenci Seçme (YÖS) sınavının 2010 yılında daha fazla öğrenci çekebilme için kaldırılması, ancak gelen uluslararası öğrencilerin kalitesinin düşmesi sebebiyle 2023 yılında yeniden yürürlüğe konması olarak gösterilebilir. Uluslararası öğrenci çekme hedefinin ardından, üniversitelerin uluslararası araştırma kapasitesinin artırılması, özellikle araştırma üniversitelerinin misyonlarını farklılaştırarak Türk üniversitelerinin

görünürlüğünün ve uluslararası sıralamalardaki yerinin iyileştirilmesi, üniversitelerin daha fazla uluslararası iş birliği kurabilmesi için kurumsal kapasitelerinin artırılması, belirlenen 20 hedef ülkeye akademisyenlerden temsilcilerin gönderilmesi gibi diğer stratejiler de belirlenmiştir.

Kurumsal düzeyde uluslararasılaşma yapıları incelenirken uluslararası ofis web sayfaları incelenmiştir. Kurumsal örgütlenme açısından ise üniversiteler ofis çalışanları, bağlı olunan üst yönetim kademesi, yürütülen programlara göre ofislerin yapılanması, iş bölümü ve uzmanlaşma stratejileri, ofislere erişim ve ofislerle iletişim ve üniversitelerin misyon ve vizyon ifadeleri açısından incelenmiştir. Bu inceleme devlet üniversiteleri ile vakıf üniversiteleri arasında bir takım çarpıcı sonuçları ortaya çıkarmıştır. Vakıf üniversitelerinde çalışanların kadro çeşitliliği, unvan çeşitliliği ve sayısı, devlet üniversitelerine göre ciddi ölçüde azdır. Bulgular vakıf üniversitelerinin uluslararası ofislerde daha az personel çalıştırdığını ve teknolojik olanakları daha fazla kullanma eğilimde olduklarını göstermiştir.

Vakıf üniversiteleri ile devlet üniversiteleri arasındaki kurumsal örgütlenme farklarına bakıldığında ise vakıf üniversitelerinin bazılarında yer alan öğrenci çekme, pazarlama, ajanslarla ilişkiler gibi görevlerin devlet üniversitelerinde olmadığı görülmektedir. Vakıf üniversitelerinde uluslararası öğrenciler önemli bir gelir kaynağı olarak görüldüğünden, bu öğrencilerin daha fazla istihdam edilmesi için özel stratejiler geliştirilmekte ve kurumsal yapılar da buna uygun olarak örgütlenmektedir (Bulut-Sahin, 2022). Vakıf üniversitelerinin marka olma ve kendini pazarlama çabası (Aslan, 2015); yükseköğretimin ticarileşmesi ve özellikle kâr amaçlı üniversite modeli (Alemdaroğlu, 2015) ile çalışmasının bir göstergesi haline gelmiştir. Türkiye’de her ne kadar özel üniversitelere ve şube kampüslere izin verilmesine de; vakıf üniversitesinin bir “vakıf kuruluşu” kisvesi taşıyan kâr amaçlı özel üniversite olması kamu çıkarlarıyla çatışmaktadır (Değirmencioğlu, 2015). Mevcut araştırma ile vakıf üniversitelerinin uluslararası öğrencileri pazarlama ve öğrenci çekme hedefleri üzerinden değerlendiren kurumsal yapıya sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır.

Bulgular devlet üniversitelerinde uluslararasılaşmanın kurumsal örgütlenmesinden sorumlu olan yöneticilerin çoğunlukla akademik unvana sahip öğretim üyelerinden oluştuğunu göstermektedir. Bu bulgunun farklı unvanlardan gelen yöneticilerin çeşitliliği, uluslararası alanda etkili iletişim becerileri, iş birliği ve yönetim yetenekleriyle birlikte anlam kazandığı söylenebilir. Bu bulgu ayrıca uluslararasılaşmada akademik liderlik ve deneyim bakış açısıyla da yorumlanabilir. Kinyakin ve De Martino (2019) uluslararasılaşmanın geliştirilmesi yoluyla akademik liderliğin güçlendirilmesinin, tüm dünyadaki yükseköğretim kurumlarının başlıca hedeflerinden biri olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, Yemini ve Giladi (2015) ise eğitim kurumu liderliğinin uluslararasılaşma konusunda bilgili, motive ve ilgili olması ve bu liderliğin aynı zamanda okullarda uluslararası faaliyetleri uygulama becerisine sahip olması yönünde artan bir beklenti olduğunu ifade etmektedir. Şüphesiz ki, ofis liderliğinin yanı sıra kurumun diğer liderlik kademelerinde de uluslararasılaşmanın gündemde olması son derece önemlidir. Croom (2012) çalışmasında akademik yöneticilerle görüşmeler yapmış, stratejik bir uluslararasılaşmanın sürdürülmesinde üst düzey akademik liderliğin rolünü vurgulamıştır. Yapılan bu çalışmada, üst düzeylerde uluslararasılaşmadan sorumlu liderlerin web sayfalarında çoğunlukla yer almadığı görülmüştür. Bu bilgi tek başına uluslararasılaşmanın üst yönetimler tarafından sahiplenilmediği anlamına gelmese de uluslararasılaşma yönetiminin her aşamasının web sitesinde görünür ve ulaşılır olması sürecin şeffaflığı açısından önemlidir. Emil’in (2020) de belirttiği gibi kurumsal internet sitelerinde bilgilerin şeffaf ve ulaşılır olması, üniversitelerin mevcut potansiyelini geliştirmekte ve uluslararasılaşma eğilimlerini artırmaktadır. Araştırma ile ofislere erişim ve ofislerle iletişim bakımından birtakım farklılıklara ulaşılmıştır. Ofislere ana sayfa üzerinden erişim noktasında hem devlet hem de vakıf üniversiteleri kolaylıklar sunmaktadır. Buradan hareketle üniversitelerin uluslararası yönlerini ön plana çıkarmak istedikleri sonucuna ulaşılabilir. Bunun yanı sıra, bu çalışmanın bulgularına göre hem vakıf hem de devlet üniversitelerinde iş bölümleri genel olarak uluslararası öğrenci hareketliliğini (değişim programları ve tam zamanlı öğrenciler) yürütmek üzere yapılandırılmıştır.

Bunun yanı sıra, misyon ve vizyon ifadeleri incelendiğinde, kurumların uluslararasılaşmaya oldukça büyük bir önem atfettiği ve hedefleri arasında yer verdiği görülmektedir. Uluslararasılaşma hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin misyon ve vizyon ifadelerinde yer alan bir kavramdır. Özdem’in (2011) yükseköğretim kurumlarının misyon ve vizyon ifadelerini analiz ettiği çalışmasında belirttiği gibi, üniversitelerin vizyon ifadelerinde yurtdışında tanınan saygın lider araştırma üniversitesi olmak mesajı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, devlet ve vakıf üniversitelerinin uluslararasılaşma açısından oldukça benzer misyon ve vizyon ifadelerini benimsediği görülmektedir.

Tartışma

Bu araştırmada ortaya konan ulusal politikalar, Knight (2015) tarafından dünyadaki ülkelerin uluslararasılaşma modelleri için geliştirdiği sınıflandırma modeline göre değerlendirilebilir. Buna göre, en yaygın olan klasik modelde uluslararası ortaklıklar, uluslararası öğrenciler ve personel ve yurt dışında uluslararası ve kültürler arası ortak faaliyetlere sahip üniversiteler yer almaktadır. Satelit modelde ise, üniversitelerin yurtdışında şube kampüsleri, araştırma merkezleri ve yönetim/iletişim ofisleri şeklinde dünya çapında uydu ofisleri bulunmaktadır. Son olarak, uluslararası ortak kuruluşlara sahip üniversiteler, uluslararası üniversitelerin üçüncü ve en yeni neslini oluşturmaktadır. Bunlar, farklı ülkelerden iki veya daha fazla ortak kurum tarafından ortaklaşa kurulan veya ortak geliştirilen bağımsız kurumlardır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de yükseköğretimin uluslararasılaşmasının klasik bir modeli yansıttığı ortaya çıkmıştır.

İncelenen üniversitelerin misyon ve vizyon ifadelerinde evrensel bir üniversite olmak, dünya üniversitesi olmak, uluslararası tanınırlığa sahip olmak, uluslararası alanda lider bir üniversite olmak gibi hedefler belirlenmiştir. Ancak bu hedeflere ulaşmada uluslararasılaşmanın sadece öğrenci ve personel hareketliliği boyutunun yeterli olmayacağını söylemek gerekir. Diğer bir deyişle, bu hedeflere gerçekten ulaşmak isteyen üniversitelerin uluslararasılaşmayı hareketliliğin ve klasik modelin ötesinde yapılandırılmaları gerekmektedir.

YÖK tarafından tüm paydaşların davet edilerek Kasım 2022’de düzenlenen çalıştayın sonuçların (YÖK, 2023b) uygulanması yükseköğretimde uluslararasılaşma stratejilerinde oldukça önemli olacaktır. Ancak maalesef, bu güncel rapor da ağırlıklı olarak gelen öğrencilere odaklanmış ve hareketliliğe katılma imkânı olmayan Türk öğrenciler için yapılabilecekler yer vermemiştir. Yazarlara göre Türkiye’de uluslararasılaşmanın daha kapsayıcı ele alınması ve fiziksel hareketliliğe katılan ve katılmayan tüm öğrenciler için tedbirler üretilmesi oldukça önemlidir. Ancak yine de bu çalıştay ve rapor hem katılımcı bir yöntemle hazırlanması hem de uluslararasılaşmayı geniş bir çerçeveden ele alması bakımından önemli bir gelişmedir. Çalıkoğlu’nun (2023) da belirttiği gibi Türkiye bağlamında uluslararasılaşma ile ilgili politika oluşturucuların ve araştırmacıların, hareketlilik imkanı bulamayan öğrencilerin uluslararasılaşma deneyimlerine eğilmeleri, konunun daha kapsamlı incelenmesi açısından yararlı olabilir.

İstatistiklere göre (European Commission, 2021; UNESCO, 2023) Türkiye’deki üniversitelerde öğretim gören öğrencilerden çok küçük bir kısmı fiziksel hareketlilik programlarına katılarak yurtdışında eğitim alma imkanlarına sahiptir. Diğer bir deyişle, uluslararası bir ortam deneyimleyen yükseköğretim öğrencilerinin sayısı oldukça azdır. Bu nedenle Türkiye gibi ülkelerde, bu makalenin giriş kısmında da belirtilen kapsayıcı uluslararasılaşma uygulamalarının yer alması oldukça önemlidir. Ancak ne ulusal düzeydeki politika dokümanlarında ne de kurumsal örgütlenmelerde bu yönde bir eğilim gözlenmemektedir. Yazarlara göre özellikle kampüste uluslararasılaşma (Beelen & Jones, 2015) uygulamalarının artması, fiziksel hareketliliğe katılmayan öğrencilerin de uluslararasılaşma deneyimi edinerek mezun olması açısından önemlidir.

Bu çalışma, Türkiye’de uluslararasılaşmanın ulusal ve kurumsal düzeyde güncel durumunu analiz etmesi bakımından önemlidir ancak çalışmanın belirli sınırlılıkları da mevcuttur. İlk olarak bu çalışma sadece doküman ve web sayfası üzerinden analiz edilen bilgileri sunmuştur ve üniversitelerde uluslararasılaşmanın paydaşları olan liderler, ofis çalışanları, akademisyenler ve öğrencilerin görüşlerini yansıtmamaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın devamı olarak, bu politikardan etkilenen paydaşlarla yeni çalışmalar yapılabilir. İkinci olarak ise, bu çalışma genel olarak öğrenci hareketliliğine odaklanmıştır ve araştırma/ topluma hizmet vb. boyutlara yer verilememiştir. Bu konularda oluşturulan politikaların incelenmesi için yeni çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Alemdaroğlu, A. (2015). Yabancı şirketler, özel üniversiteler ve yükseköğretimin dönüşümü: Laureate Education Inc. örneği. S.M. Değirmencioglu & K.İnal (Eds.), *Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler içinde* (123-141). Ayrıntı Yayınları
- Arar K., Kondakçı, Y., Streitwieser B. (2020). Higher education for forcibly displaced migrants, refugees and asylum seekers. *Higher Education Policy*, 33, 195–202. <https://doi.org/10.1057/s41307-020-00184-z>
- Aslan, G. (2015). Devlet üniversitelerinin özelleşen yüzü: şube üniversite uygulaması. S.M. Değirmencioglu & K.İnal (Eds.), *Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler içinde* (21-47). Ayrıntı Yayınları.

- Avrupa Komisyonu (2021). Erasmus programı ülke istatistikleri. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/resources-and-tools/factsheets-statistics-evaluations/programme-and-country-factsheets/country-factsheets-2021/erasmus-in-turkiye-in-2021>
- Aydinli, E., & Mathews, J. (2021). Searching for larger status in global politics: internationalization of higher education in Turkey. *Journal of Studies in International Education*, 25(3), 247–265. <https://doi.org/10.1177/1028315320932325>
- Beelen, J., Jones, E. (2015). Redefining internationalization at home. In: A. Curaj, L. Matei, R. Pricopie, J. Salmi, & P. Scott (Eds.) *The European Higher Education Area*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-20877-0_5
- Brandenburg, U., de Wit, H., Jones, E., Leask, B. & Drobner, A. (2020). Internationalisation in higher education for society (IHES), Concept, current research and examples of good practice (DAAD Studies). DAAD.
- Bruhn-Zass, E. (2021). Virtual internationalization to support comprehensive internationalization in higher education. *Journal of Studies in International Education*, 26(2), 240–258. <https://doi.org/10.1177/10283153211052776>
- Bulut-Sahin, B. (2022). Vakıf üniversiteleri ve uluslararası ilişkiler. H.Şimşek (Ed.), *Türkiye’de Vakıf Üniversiteleri içinde* (227-250), Seçkin Yayıncılık.
- Bulut-Şahin, B. , Uyar, P. & Turhan, B. (2022). The impact of the Erasmus program and the institutional administration of internationalization in Türkiye. *Higher Education Governance and Policy*, 3(2), 133-146. <https://doi.org/10.55993/hegp.1212888>
- Bulut-Sahin, B., & Kondakci, Y. (2022). Conflicting perspectives on the internationalization of higher education: evidence from the Turkish case. *Journal of Studies in International Education*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/10283153221126245>
- Crăciun, D. & de Gayardon, A. (2021). Internationalization in isolation: COVID-19 implications, *International Higher Education*, 108s <https://doi.org/10.36197/IHE.2021.108.04>
- Croom, P. W. (2012). Internationalization and institutional strategy. AUDEM: *The International Journal of Higher Education and Democracy*, 3(1), 99-119.
- Çalıköğlü, A. (2023). Türkiye’de yükseköğretimin uluslararasılaşması: tematik ve metodolojik bir analiz. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(1) , 98-113 . <https://dergipark.org.tr/en/pub/uad/issue/73715/1190476>
- Çetinsaya, G. (2014). Büyüme kalite uluslararasılaşma: Türkiye yükseköğretimi için bir yol haritası. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/buyume-kalite-uluslararasilasma-turkiye-yuksekogretim-icin-bir-yol-haritasi.pdf>
- De Wit, H. (2019). Internationalization in higher education, a critical review, *Simon Fraser Educational Review*, 12(3), 9-17.
- De Wit, H., & Hunter, F. (2014). Europe’s 25 years of internationalization: The EAIE in a changing world. *International Higher Education*, 74, 14-15. <https://doi.org/10.6017/ihe.2014.74.5467>
- De Wit, H., & Jones, E. (2018). Inclusive internationalization: Improving access and equity. *International Higher Education*, 94, 16-18. <https://doi.org/10.6017/ihe.2018.0.10561>
- De Wit, H., Hunter, F., Howard, L. ve Egron-Polak, E. (2015). Internationalization of higher education. European Parliament Directorate General for Internal Policies. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU\(2015\)540370_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU(2015)540370_EN.pdf)
- Değirmenciöğlü, S. M. (2015). Piyasa girdabında akademik yaşam: üniversitelerin serbest düşüşü. S.M. Değirmenciöğlü & K.İnal (Eds.), *Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler içinde* (142-192). Ayrıntı Yayınları.

- Demirhan, K. (2017). Ulusal alanyazında uluslararası öğrenciler ve uluslararası öğrencileri siyasal açıdan düşünmek. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 547-562.
- Efe, I., & Ozer, O. (2022). Understanding the internationalization of Turkish higher education through discourse analysis. *Journal of Studies in International Education*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/10283153221093118>
- Emil, S. (2020). Üniversitelerin sanal yüzü ilk bakışta ne söyler? türkiye üniversitelerinin kurumsal internet sitelerinin açılış sayfaları görsel ve metinsel içerik analizi. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(1), 51-60. <https://doi.org/10.2399/yod.19.009>
- Enders, J. (2004). Higher education, internationalization and the nation-state: recent developments and challenges to governance theory. *Higher Education*, 47, 361-382. <https://doi.org/10.1023/B:HIGH.0000016461.98676.30>
- Eriçok, B., & Arastaman, G. (2022). Understanding the internationalization of higher education in Turkey: The meaning and current policies, *International Online Journal of Educational Sciences*, 14(4), 1107-1124.
- European Commission (2021). Erasmus+ annual report 2021 : statistical annex, Publications Office of the European Union, 2022, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/63555>
- Helms, R. M., Brajkovic, L., & Rumbley, L. E. (2016) National policies for higher education internationalization: What campus leaders & practitioners need to know?. *Internationalization of Higher Education*, 3, 1-18.
- Kadioğlu, F. K. ve Özer, Ö. K. (2015). *Yükseköğretimin uluslararasılaşması çerçevesinde Türk üniversitelerinin uluslararası öğrenciler için çekim merkezi haline getirilmesi Araştırma Projesi Raporu*. Kalkınma Bakanlığı.
- Kinyakin, A., & De Martino, M. (2019, May). Erasmus+ programme as factor of academic leadership for Russian HEIs: A case of RUDN University. In *3rd International Conference on Social, Economic, and Academic Leadership (ICSEAL 2019)* (pp. 262-271). Atlantis Press.
- Knight, J. (1999). Internationalization of higher education. In J. Knight & H. De Wit (Eds.) *Quality and Internationalization in Higher Education*. Paris: OECD
- Knight, J. (2004). Internationalization remodeled: definition, approaches and rationales. *Journal of Studies in International Education*, 8(5), 5-31.
- Knight, J. (2015). International universities: Misunderstandings and emerging models? *Journal of Studies in International Education*, 19(2), 107-121. <https://doi.org/10.1177/1028315315572899>
- Leask, B. (2015). *Internationalizing the curriculum* (1st ed.). Routledge.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Özdem, G. (2011). Yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarında yer alan vizyon ve misyon ifadelerinin analizi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 11(4), 1869-1894.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage Publications.
- Rizvi, F. (2020). Reimagining recovery for a more robust internationalization, *Higher Education Research & Development*, 39(7), 1313-1316, <https://doi.org/10.1080/07294360.2020.1823325>
- Seggie, F. N. ve Ergin, H. (2018). *Yükseköğretimin uluslararasılaşmasına güncel bir bakış Türkiye’de uluslararası akademisyenler*. İstanbul. https://setav.org/assets/uploads/2018/09/R120_Yükseköğretim-tamrapor.pdf adresinden erişildi.
- State University of New York (SUNY) (2023). SUNY hakkında genel bilgi. <https://www.suny.edu.tr/suny-hakkinda-genel-bilgi#>
- Stensaker, B., Frølich, N., Gornitzka, Å., & Maassen, P. (2008). Internationalisation of higher education: The gap between national policy-making and institutional needs. *Globalisation, Societies and Education*, 6, 1-11.

- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). 11. Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Şengül, M. & Serpil, H. (2018). Türkiye’de ve dünyada ortak ve çift diploma programları: Güncel durum ve öneriler. *Yükseköğretim Dergisi*, 8(1), 78–89.
- Taylor, J. (2010). The management of internationalization in higher education. In F. Maringe & N. Foskett, (Eds.), *Globalization and Internationalization in Higher Education* (pp. 97-107). Bloomsbury Publishing.
- Türk Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (2023). 2023-2024 eğitim öğretim yılı duyurusu. <https://tju.edu.tr/2023-2024-egitim-ogretim-yili>
- Türkiye Bursları (2022). 2022 Yıllık Raporu. <https://tbbsweb.azureedge.net/tbbsweb/Page/About/TB-Rapor-2022-TR.pdf>
- UNESCO (2023). Uluslararası öğrenci istatistikleri. <https://uis.unesco.org/en/uis-student-flow>
- Yang, R. (2002). University internationalization: Its meanings, rationales and implications. *Intercultural Education*, 13(1), 81-95.
- Yemini, M.; Giladi, A. (2015). Internationalization motivations and strategies of Israeli educational administration programs. *Journal of Studies in International Education*, 19(5), 1-18.
- YÖK. (2022). *Üniversite izleme ve değerlendirme genel raporu 2022*. Yükseköğretim Kurulu.
- Yükseköğretim Kanunu (2547 sayılı kanun) (1981, 4 Kasım). Resmi Gazete (Sayı: 17506). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/02/20230209-1.htm>
- Yükseköğretim Kurumlarıyla Ortak Eğitim Öğretim Programlarına Dair Yönetmelik (2016, Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 29849). https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Uluslararası-Ortak-Egitim-Ogretim-Programlari/Yurtdisi_Yuksekogretim_Kurumlariyla_Ortak_Egitim_Ogretim_Programlarina_Dair_Yonetmelik_28222022.pdf
- Yükseköğretim Kurumu (2014, 16 Temmuz). Uluslararası İşbirlikleri Genel Kurul Kararı. <https://uluslararasi.yok.gov.tr/Documents/sss/%C4%B0%C5%9EB%C4%B0RIL%C4%B0KLER%C4%B0%20YEN%C4%B0%20GENEL%20KURUL%20KARARI.pdf>
- Yükseköğretim Kurumu (2017). Uluslararasılaşma Strateji Belgesi. https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasilasma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf
- Yükseköğretim Kurumu (2021a). Yükseköğretimde hedef odaklı uluslararasılaşma. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/yuksekogretimde-hedef-odakli-uluslararasilasma.pdf>
- Yükseköğretim Kurumu (2021b). Higher Education System in Turkey. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/higher-education-system-in-turkey-2021.pdf>
- Yükseköğretim Kurumu (2022). Üniversite İzleme Değerlendirme Raporu, <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2022/2022-universite-izleme-ve-degerlendirme-genel-raporu.pdf>
- Yükseköğretim Kurumu (2023a). YÖK istatistikler. <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Yükseköğretim Kurumu (2023b). Yükseköğretimde uluslararasılaşma ve Türkiye’deki üniversitelerin uluslararası görünürlüğü Çalıştay Raporu, <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2023/02-yuksekogretimde-uluslararasilasma-ve-turkiyedeki-universitelerin-uluslararasi-gorunurlugu.pdf>

EXTENDED SUMMARY

Recent years have seen higher education internationalisation grow worldwide. Turkish higher education has increasingly prioritized internationalisation at the national and institutional levels. With more international connections, Turkish universities' international cooperation has developed. This growing number necessitates government policy and university administration restructuring for internationalisation. University internationalisation has affected all countries since the 1990s (De Wit, 2019). The number of scientific studies on internationalisation is rising day by day (Çalkoğlu, 2023). In this study, national strategy development and university institutions management on internationalisation in higher education are analyzed. Institutions like the European Union and higher education institutions create internationalisation strategies. University administrators follow supranational /national policies and develop and implement institutional solutions that fit the university's structure.

In this study, how internationalisation policies and strategies are planned at the national level in the Turkish higher education system and how internationalisation is managed at the institutional level in universities are examined. For this purpose, document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in this study. Document analysis provides the analysis of written materials containing information about the phenomena targeted to be researched. As stated by Yıldırım and Şimşek (2016), if document analysis is used as a stand-alone data set, the researcher should subject the documents to comprehensive content analysis. The documents used in this study are the national strategy documents and the information contained in the international office web pages and vision/mission statements of the universities selected in the sample. In this study, content analysis method was used as the data analysis method. The pages related to internationalisation and mission/vision statements on the web pages of the universities selected in the sample were analysed. Content analysis can be explained as making sense of data that is dense in terms of volume (Patton, 2002) and transferring the meaning of the data to the reader (Merriam, 2009). While conducting this research, there are two basic research questions:

1. According to the national strategy documents shaping Turkish higher education, which policies have been adopted for internationalisation in higher education?
2. How are the international offices of public and foundation universities organised at the institutional level? How and how often is internationalisation included in the mission and vision statements of institutions?

At the national level, five policy documents were analysed:

- Development Plan (Presidency of Strategy and Budget, 2019),
- Growth, Quality, Internationalisation: A Roadmap for Turkish Higher Education (Çetinsaya, 2014),
- Internationalisation Strategy Document (YÖK, 2017)
- Goal-Oriented Internationalisation in Higher Education (YÖK, 2021a),
- Internationalisation in Higher Education and International Visibility of Universities in Turkey Workshop Report (YÖK, 2023b).

Within the scope of the research at the institutional level, data obtained from the top 20 public universities and top 20 foundation universities with the highest number of international students according to YÖK (2023a) data were used. Institutional analysis was conducted based on:

- International relations office and international student office web pages of the top 20 public and foundation universities with the highest number of international students according to YÖK (2023a) data
- Mission and vision statements of the top 20 public and foundation universities with the highest number of international students according to YÖK (2023a)

Within the scope of these data sources, the institutional management of internationalisation at universities, offices where internationalisation activities are carried out, and mission and vision statements are discussed.

In this study, national policies and strategies established in the context of internationalisation of higher education in Turkey, institutional organisations of universities and vision/mission statements related to

internationalisation are examined. Firstly, according to the national documents examined to understand internationalisation policies in higher education (Çetinsaya, 2014; YÖK, 2017; YÖK, 2021a; YÖK, 2023b, Strategy and Budget Presidency Development Plan, 2019), the most important strategy for internationalisation in Turkey is attracting international students to Turkey. Both the 11th Development Plan and the subsequent strategy documents of the Council of Higher Education (YÖK) emphasise the development of strategies to attract more and higher quality international students to study at universities in Turkey. One of the most important policy changes in this regard is the abolition of the Foreign Student Selection (YÖS) exam in 2010 in order to attract more students, but it was reintroduced in 2023 due to the declining quality of incoming international students. Following the goal of attracting international students, other strategies such as increasing the international research capacity of universities, improving the visibility of Turkish universities and their place in international rankings, especially by differentiating the missions of research universities, increasing the institutional capacity of universities to establish more international cooperation, and sending representatives of academics to 20 target countries have also been identified.

While examining internationalisation structures at the institutional level, international office web pages were examined. In terms of institutional organisation, universities were examined in terms of office staff, senior management level, the structure of offices according to the programmes carried out, division of labour and specialisation strategies, access to and communication with offices, and mission and vision statements of universities. This analysis revealed some striking results between public and foundation universities. The diversity of positions, titles and number of employees in foundation universities are significantly lower than in public universities. The findings show that foundation universities employ fewer staff in international offices and tend to use technological facilities more.

When the differences in institutional organisation between foundation universities and public universities are examined, it is seen that some of the tasks such as student attraction, marketing, relations with agencies, which are included in some of the foundation universities, are not present in public universities. The current study reveals that foundation universities have an organisational structure that evaluates international students through marketing and student attraction goals.

The findings show that the administrators responsible for the institutional organisation of internationalisation in public universities are mostly faculty members with academic titles. It can be said that this finding gain meaning with the diversity of administrators with different titles, effective communication skills in the international arena, cooperation and management skills. With the research, some differences were found in terms of access to and communication with offices. Both public and foundation universities offer ease of access to offices on the home page. From this point of view, it can be concluded that universities want to emphasise their international aspects.

In addition, when the mission and vision statements are analysed, it is seen that the institutions attach great importance to internationalisation and include it among their goals. Internationalisation is a concept included in the mission and vision statements of both public and foundation universities. In addition, it is seen that public and foundation universities adopt quite similar mission and vision statements in terms of internationalisation.